

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ КОММЕРЦИИ**

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE**

**КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМИЮ АМАЛӢ ДАР МАВЗӢИ “РУШДИ
ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР” БАҲШИДА
“БИСТСОЛАИ ОМУӢИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА
РИЁӢӢ ДАР СОҲАИ ИЛМ ВА МАОРИФ” (СОЛҲОИ 2020-2040).
(27-28 декабри соли 2022)**

**МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ НА ТЕМУ
«РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ», ПО-
СВЯЩЕННАЯ «ДВАДЦАТИЛЕТИЮ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ,
ТОЧНЫХ И МАТЕМАТИЧЕСКИХ НАУК В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ»
(2020-2040 гг.).
(27-28 декабря 2022 г.)**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE ON THE THEME
"DEVELOPMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN MODERN CONDITIONS", DED-
ICATED TO "TWENTIETH ANNIVERSARY OF THE STUDY AND DEVELOPMENT
OF NATURAL, EXACT AND MATHEMATICAL SCIENCES IN SCIENCE AND EDU-
CATION" (2020-2040).
(December 27-28, 2022)**

ДУШАНБЕ - 2022

ББК: Тадж: 342
УДК: 0001+34
М – 45

Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир: маводҳои конференсияи байналмилалии илмию амалӣ бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040) 27-28 декабри соли 2022 / Зери назари доктори илмҳои техники Х.Х. Назарзода, доткори илмҳои иқтисодӣ Ф.Р. Шаропов, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ Н.А. Қудратов. – Душанбе: «ДДТТ», 2022. - 482 с.

Развитие цифровых технологий в современных условиях: материалы международной научно-практической конференции, посвященная «Двадцатилетию изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования» (2020-2040 гг.), 27-28 декабря 2022 г. / Под редакции доктора технических наук Х.Х. Назарзода, доктора экономических наук Ф.Р. Шаропова, доктора юридических наук Н.А. Кудратова. – Душанбе: «ДДТТ», 2022. - 482 с.

The development of digital technologies in modern conditions: materials of the international scientific and practical conference dedicated to the "Twentieth Anniversary of the Study and Development of Natural, Exact and Mathematical Sciences in the Field of Science and Education" (2020-2040), December 27-28, 2022 / Edited by Doctor of Technical Sciences Kh.Kh. Nazarzoda, Doctor of Economics F.R. Sharopov, Doctor of Law N.A. Kudratov. - Dushanbe: "DDTT", 2022. - 482 p.

Матни маърӯзаҳо дар шакли асл нашр шудаанд ва барои мазмун ва аслияти онҳо масъулият ба зиммаи муаллифон мебошад.

Тексты статьи публикуются в оригинальном виде, ответственность за их содержание и оригинальность несут авторы.

The texts of the article are published in their original form, the authors are responsible for their content and originality.

ISSN-

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

Пешгуфтор.....7

ФАСЛИ 1. ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО		
1.	Назарзода Х.Х., Нидоев Н.Ф. Качественные изменения институциональной среды в контексте цифровой экономики	11
2.	Чамшедов М.Ч. Соҳаи сайёҳӣ – самти стратегии таъмини рушди устувор дар шароити рақамикунонии иқтисоди миллӣ.....	16
3.	Хочаев П.Д., Сафаров Ф.Х. Асосҳои назариявии таснифи инноватсияҳо дар корхонаи саноатӣ	21
4.	Шаропов Ф.Р., Раҳмонӣ Р., Мирзоев Т.З. Танзими давлатии савдои чакана дар шароити муосир	26
5.	Шарипов Б.М., Вализода Ш.Ш. Актуальность проблемы и тенденция развития безналичной платежной системы в Республики Таджикистан.....	29
6.	Рачабов Р.К., Шарипова Д. Таҳлили расонидани хизмати маишӣ ба аҳолии Тоҷикистон ва вилояти Хатлон дар шароити иқтисодиёти рақамӣ.....	36
7.	Саидов С.С. Захираҳои об омилҳои муҳими рушди устувор.....	43
8.	Машокиров Ҷ.Н. Асосҳои назариявӣ амалии баланд бардоштани меъёри сармояи инсонӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	48
9.	Расулов Ғ., Хомидов А.Н. Рушди технологияҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	53
10.	Валиев Н.Ш., Саидов Н.Р. Соҳибкории хурди инноватсионӣ ва аҳамияти таҳияи барномаи рушди он	57
11.	Муртазоев О.Қ., Бобоев Ҷ.И. Рушди устувори иқтисоди рақамӣ дар кишвар.....	65
12.	Муртазо А.А. Саидов Н.Ф. Зухури рақамикунонӣ ва ҷаҳонишавӣ дар мисоли низоми сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	68
13.	Тӯлиев М.С., Азимбоев А., Шамсов Ф.Т., Насруллоева М. Баъзе масъалаҳои рақамикунонии иқтисодиёт.....	72
14.	Мирзоалиев А.А., Кабутов Қ.М., Мирзоев Т.З. Тичорати электронӣ: тамоюл ва рушди он.....	77
15.	Мараимов Б.М., Мухторзода С.С. Мушкилот ва дурнамои рушди савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми иқтисоди рақамӣ.....	81
16.	Азимбоев А., Тӯлиев М.С., Салимов Н.С., Шамсов Ф.Т. Пайдоиш ва рушди иқтисоди рақамӣ.....	85
17.	Машокиров Ҷ.Н., Абдулҳаев Ҳ.С. Ташаккули механизми идоракунии рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	89
18.	Хочаев П.Д., Сафаров Ф.Х. Рушди фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ.....	92
19.	Нисёзов Ҷ.С. Нақши маркетинги инноватсионӣ дар таъминоти рақобатпазирӣ корхонаҳои саноатӣ.....	97
20.	Мизроров С.С. Развития инновационного потенциала промышленных предприятий Республики Таджикистан.....	101
21.	Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. Бартариятҳо ва хусусиятҳои маркетинги рақамӣ дар шароити муосир.....	106
22.	Алимова М.А., Амонов С.С. Самтҳои асосии рушди муносибати бозори хизматрасонии иттилоотӣ дар асоси равиши захиравӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	111
23.	Нисмонов Ҷ.М. Рушди сиёсати инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мушкилотҳои асосии он.....	117
24.	Чамшедова С.М. Самтҳои асосии баланд бардоштани сифати хизматрасонии ҳуҷуқи умумӣ дар шароити рақамикунонии иқтисод.....	121
25.	Мирзоалиев Ё.А. Бюджетирование: история возникновения, принципы и место в системе управления учебным заведением.....	129
26.	Буриев Л.Дж. Некоторые аспекты внедрения международных стандартов по упрощению таможенных процедур и таможенных услуг в условиях цифровой экономики..	142

27.	Шамсов Ф.Т., Орифова Ш.Р., Ярмаева З.Л. Развитие цифровой экономики и ее влияние на маркетинг.....	147
28.	Раджабова Н.Р., Гаюрова Р.С. Некоторые аспекты улучшения оказания таможенных услуг в условиях цифровизации.....	151
29.	Хусейнова Ш.З. Чанбаҳои таърихӣ танзими иқтисоди бозорӣ.....	157
30.	Вализода Ш.Ш. Рушди иқтисодиёти ғайринақдӣ: мушкилиҳо ва имкониятҳо	159
31.	Раҳматова К.Н. Роҳҳои беҳтар кардани амалиётҳои бонкҳои тиҷоратӣ бо коғазҳои киматнок: мушкилот ва роҳҳои ҳалли он.....	165
32.	Буриев Б.М. Баъзе чанбаҳои ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ.....	171
ФАСЛИ 2. ТАҲСИЛОТИ РАҚАМӢ		
33.	Кадырова З.Х., Кадырова З.Т. Тенденции цифровизации высшего образования в Республике Таджикистан	176
34.	Раззоков Б.Х. Правовое обеспечение реформ в сфере высшего образования Таджикистана.....	180
35.	Хисориева Г.Т. Концепция взаимодействия работодателей и высших учебных заведений в условиях цифровой экономике.....	183
36.	Маликов Қ.Қ. Чаҳонишавии иттилоотии ҷомеа.....	188
37.	Салимов Н.С., Шамсов Ф.Т., Қурбонова С.А., Буриев Б.М., Раҷабов А.А. Технологии рақамӣ - ҷаҳони рақамии шумо.....	191
38.	Абдулазизова З.С., Каримова З.У. Межъязыковые синонимы, омонимы и паронимы русского и таджикского языков.....	197
39.	Ибрагимов С.В., Джураева Х.Х. Коммуникационные технологии в процессе обучения иностранного языка.....	202
40.	Тураева Д.И. Ифодаи мавқеи пурқунанда дар раванди тарҷума аз забони хитойӣ ба забони тоҷикӣ.....	205
41.	Абдуллоев А.Б. Баъзе масъалаҳои рушди инноватсионии соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шароити имрӯза.....	214
42.	Лутфуллоев М.Д., Исмоилов Ш.М., Салимов Ҳ.А. Таҳсилоти рақамӣ ва хусусиятҳои таълиқи он.....	218
ФАСЛИ 3. БИСТСОЛАИ ОМУӢЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ - СОЛҲОИ 2020 – 2040		
43.	Мачидов Ҳ., Абдуллоева А. Масъалаҳои экологӣ ҳалшавандаанд.....	223
44.	Табаров А.Қ. Таҳқиқи хосияти спазмалитикӣ ва рӯшноинигоҳдорӣ п-арилсулфанил аминҳои -2,3 -дигидробензо /в/ тиофен -1,1 –диоксидҳо.....	227
45.	Мачидов Ҳ., Абдуллоева А. Фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ асоси баланд бардоштани тафаккури техникӣ.....	230
46.	Одинабеков Х.В. Троякопериодические решения для обобщенных псевдопараболических систем уравнений на плоскости.....	234
47.	Палавонов К.К. Точные неравенства типа джексона – стечкина и значения поперечников некоторых классов периодических функций в $L_2[0,2\pi]$	236
48.	Шаринов Н.З., Комрони П. Роҷеъ ба робитаи геометрия ва физика.....	239
49.	Шаринов Н. З., Мастонои Р. Мазмун ва ташкили қорҳои муқтаилонаи ҳонандагон дар адабиёти педагог-психологӣ ва таҳқиқотҳои методӣ.....	242
50.	Мисоков Г.М. Двоякопериодические решения одного класса уравнения обобщенных аналитических функций с отклоняющимся аргументом	245
51.	Шокамоллова Дж.А. Оценка коротких квадратичных тригонометрических сумм вейля в множестве первого класса.....	248
52.	Шаринов М.И. Ташаккулёбии маданияти экологӣ.....	250
ФАСЛИ 4. ҲУҚУҚ ВА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ		

53.	Кудратов Н.А., Мирзоева Қ.А., Сафарова З.М., Мавлонзода Ф.У. Пешгирии киберчиноятҳо.....	255
54.	Меликов У.А. Қонунгузорӣ ва иқтисоди рақамӣ.....	261
55.	Кудратов Н.А., Гайратов Т.М., Хакимов Ш.Ш. Интернет как способ совершения экстремизма	268
56.	Турлаев А.В. Правовая природа гражданства.....	273
57.	Гайратов Т.М., Хакимов Ш.Ш. Зарубежный опыт противодействия преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков с использованием сети интернет	276
58.	Бобоев Ч.Қ. Роҷеъ ба масъалаи расонидани зарар тавассути фаъолияти, ки барои атрофиён хатари калонро ба миён меорад.....	279
59.	Абдуллаев Ф.Р., Исмоилов А.Ш. Соотношение международного и внутригосударственного – правового регулирования отношений собственности.....	283
60.	Махмадхонов Т. Оид ба мафҳуми сирри тичоратӣ	286
61.	Алиев Ф.Ш. Чанд андеша оиди гуногунии фаҳмиши мафҳуми тарбияи ҳуқуқӣ.....	289
62.	Ҷабборов Ф.Н., Солиҳов М.А. Ҳуқуқ ба об дар ҷанбаи ҳуқуқии байналмилалӣ.....	292
63.	Ҷаббаров Н.А. Мақоми ҳуқуқи мурофиавӣ дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	295
64.	Шарифзода Таҳмина. Инкишофи назарияи андозҳо.....	299
65.	Наботов С.Х. Ҷаброни зарари маънавӣ ҳамчун тарзи ҳифзи ҳуқуқи маданӣ.....	305
66.	Махмадхонов Т. Оид ба мафҳуми шартномаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ.....	309
67.	Солиҳов М.А. Некоторые проблемы проведения земельно – водной реформы на территории северного Таджикистана (1918- 1926).....	312
68.	Шарипов С.С. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои фиреби истеъмолкунандагон дар марҳилаи муосир.....	317
69.	Раджабов А.С. Личность террориста.....	322
70.	Ҳамидова З.Ҳ. Вазъи ҳуқуқии оператори хизматрасонии алоқаи барқӣ.....	325
71.	Қаландарова Г.И. Ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои марзӣ.....	328
72.	Сатторӣён Б. Танзими ҳуқуқии фаъолияти молиявии давлат.....	331
73.	Холинов Д.М. Развитие принципа индивидуальной ответственности в международном уголовном праве.....	334
74.	Ҳомидов Р.А. Баъзе масоили таносуби меъёрҳои ҳуқуқӣ ва динӣ мубокики қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	338
75.	Норова П.С. Масоили ҳуқуқии таъмини баробарии гендерӣ дар муносибатҳои меҳнатӣ.....	342
76.	Насруллоев Х. Ташаккул ва инкишофи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ғайриқонунӣ гузаштан аз сарҳади давлатӣ дар тоҷикистони соҳибистиклол.....	345
77.	Болтуева Ш.С. Асос ва шартҳои татбиқи ҷавобгарӣ дар шартномаи супориш.....	349
78.	Аминзода З.Т. Баъзе аз масалаҳои муайян намудани қисми адонашудаи ҷазо аз рӯи ҳукми пештара ҳангоми таъини ҷазо аз рӯи маҷмуи ҳукмҳо.....	354

ФАСЛИ 5. ДИГАР САМТҲОИ ИҚТИСОДИВУ ИҶТИМОӢ

79.	Дустбоев Ш., Рустамов Ф.М. Баъзе паҳлуҳои назариявии сармояи инсонӣ.....	358
80.	Дустбоев Ш., Нурмаҳмадов З.М. Баъзе паҳлуҳои муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	363
81.	Ҳомидов А.Н., Нурмаҳмадов З.М. Нақши соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	367
82.	Мирзоалиев А.А., Шаропов А.Ҷ. Мухимияти таҳлили ҳисоботи молиявӣ дар ҷараёни қабули қарорҳои идоравӣ: муносибати таҷрибавӣ.....	380
83.	Ҳикматов С.И., Давлатов З., Абдуқодирзода Ҷ. Нақши танзимгари ваколатдори иқтисодӣ дар дар рушди хизматрасониҳои гумрукӣ.....	383
84.	Ҷабборов А., Аҷмал А.С., Мирзомуродова Ф.З. Масъалаҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар шароити ҳозира.....	387
85.	Юнусова М.М. Муаммои интиҳоби инкишофи иҷтимоӣ ва рушди иқтисод.....	392
86.	Назарамонова Х., Нуриддини Ф. Результаты анализов физико-химических характе-	

	ристик воды (наприме реки кафарниган).....	395
87.	Хусейнова Ш.З. Нақши соҳибкориҳои саноатӣ дар рушди иқтисоди миллӣ ва дастгириҳои ин соҳа аз ҷониби давлат.....	399
88.	Қурбонов А.Р., Сафаров Ҷ.А., Ташрифзода А. Ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	405
89.	Раҳимова Р.Ҳ. Низомии нишондиҳандаҳо ва арзёбии сифати хизматрасониҳои ҳӯроки омма.....	410
90.	Кармишева М.Н. Самаранокии итифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва нишондодҳои асосии он дар иқтисодиёти миллӣ	416
91.	Амонатова М.А., Сафаров У. Нақши захираҳои обии Тоҷикистон дар таъмини рушди энергияи сабз.....	423
92.	Раҳмонов И.Қ., Мирзоалиев А.А. Мушкilotҳои низомии менеҷменти сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо	429
93.	Хусейнов Б.А. Нақши пешвои миллат дар ташаккули давлатдорӣ миллии тоҷикон ва ваҳдати миллӣ.....	434
94.	Мирзоалиев А.А., Абдуллоев З.А. Ташаккулёбии низомии менеҷменти сифат.....	437
95.	Абдулазизова З.С. Любoвь и верность в лирике выдающейся таджикской поэтессы макнуны (первая половина XIX века).....	441
96.	Насриддиниён Б.Ҳ. Забон- оинаи тамомнамои миллат.....	444
97.	Олифтаева М.А. Санаторно-оздоровительные услуги в Таджикистане.....	448
98.	Муллоев П.Н. Анализ взаимодействия интересов государства и малого и среднего предпринимательства.....	452
99.	Аминов Ф.И. Бархе аз унсурҳои танзими давлатии соҳибкориҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	456
100.	Султонов З.С., Назарбекова Н.А., Аҷмал А.С. Рушди инфрасохтори соҳибкорони хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	461
101.	Ясакиева С.А. Тичорати наздисарҳадӣ ҳамчун низомии махсуси фаъолияти тичорати берунии давлат.....	466
102.	Раҳмонов И.Қ. Сифати хизматрасонӣ - асоси рушди меҳмонхонаҳо.....	470
103.	Бойназаров Э.Х. Инсон ва нерӯҳои моҳиятии он.....	473
104.	Мухаммадсафои И., Абдуллозода Н.А. Эҳёи давлатдорӣ халқи тоҷик дар асри XX.....	475
105.	Исмаилова Ш.Ш. О концепции развития сельскохозяйственного кредитования.....	479

ПЕШГУФТОР

“Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгиро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисодӣ рақамӣ сафарбар намояд”.

Аз Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21.12.2021.

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 26 декабри соли 2019 дар Паёми навбатиашон ба Маҷлиси Олӣ масъулони соҳаро вазифадор намуданд, ки то охири соли 2020 дар асоси «Консепсияи иқтисодӣ рақамӣ» «Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодӣ рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025»-ро таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод намоянд. Бо дарназардошти ин пешниҳод, Ҳукумати мамлакат дар самти ҷорисозии иқтисодиёти рақамӣ дар Тоҷикистон тадбирҳои зарурӣ андешида истодааст. Дар асоси банди 2-и Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 январи соли 2019 «Дар бораи ҷамъбасти натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2019» оид ба вусъат бахшидани корҳо, ҷиҳати татбиқи иқтисодиёти рақамӣ ва дар заминаи он ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодиёти мамлакат, Вазорати рушди иқтисод ва савдо муваззаф гардидааст, ки яққо бо вазорату идораҳои дахлдор лоиҳаи Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳия ва барои баррасӣ ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод намояд.

Дар баробари дигар давлатҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нахустин рӯзҳои истиқлолияти худ барои баланд бардоштани сатҳи аҳолии кишвар талош меварзад. Дар зарфи 31 соли истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист қисми зиёди сохторҳои давлатиро ба барномаҳои рақамӣ иваз намояд. Махсусан, давоми чанд соли охир дар назди мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи гузариш ба идоракунии электронӣ (рақамӣ) истодааст. Дар ин муҳлат як қатор ҳуҷҷату барномаҳо, ба монанди «Консепсияи ташкили Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020», Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стратегияи давлатии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи таъмини бехатарии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консепсияи бехатарии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» ва ғайраҳо қабул гардиданд. Ба ғайр аз ин, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 642 аз 30 декабри соли 2019 «Консепсияи иқтисодӣ рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардидааст. Ҳамаи ин ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии қабулгардида ба ташкили Ҳукумати электронӣ мусоидат менамоянд.

30 декабри соли 2019 Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҳти №642 тасдиқ шуд. Консепсия ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 асос ёфта, инъикоскунандаи дурнамои умумии истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар, ҳамзамон ҳарчӣ зудтар ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна расидани он ва ба таври назаррас паст намудани сатҳи камбизоатӣ, ноил гардидан ба ҳадафҳои асосӣ, яъне расидан ба истиқлолияти энергетикӣ таъмини амнияти озуқаворӣ, баромадани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табодули он ба кишвари транзитӣ, саноатикунони босуръати кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад. Ҷорикунии ҳамаҷонибаи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла технологияҳои пешқадам бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди рақобатнокии байналмилалӣ кишвар гардад. Рақамикунони иқтисодиёт барои таъсиси модели нави рушди иқтисодӣ, ҷалби сармояи

хориҷӣ, такон додан ба табодули намудҳои мавҷуда ва рушди намудҳои нави истеҳсолот, таҳкими тамоюли содиротӣ ва ҳамзамон қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ бо роҳи вори́дотивазкунӣ имконият фароҳам меорад. Концепсия ба гирифтани дивидендҳои рақамӣ дар чунин масъалаҳои барои рушди миллӣ басо муҳим, ба монанди таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, табодули соҳаи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли равона гардидааст.

Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар се марҳала то соли 2040 татбиқ мегардад¹.

1) Дар марҳалаи якум (то соли 2025 идома меёбад) муайян ва афзалиятнокии та-шаббусҳои калидӣ ва ҷораҳо, ки ба таҳкими асосҳои ғайирақамӣ, аз ҷумла, заминаи меёри ва қонунгузорӣ, коркарди санадҳо барои ҷараёнҳои калидии иқтисоди рақамӣ, ба монанди шиносӣ, аслияткунӣ, таъмини махфият, санҷиши маълумоти шахсӣ, танзими мубодилаи маълумот, танзими маълумоти кушода, кор бо шартномаҳои рақамӣ ва воситаҳои дигари ҳуқуқӣ, таҳкими рушди малакаи рақамӣ, инчунин танзими масъалаҳои амнияти иттилоотӣ ва кибербехатарӣ хос мебошад, амалӣ мешаванд. Илова бар ин, тайёркунии кадрҳои соҳибтаҳассус, таъсиси модели идоракунии табодули рақамӣ, муайян кардани нишон-диҳандаҳои калидии мақсадноки дастовардҳои табодули рақамӣ, баҳодиҳии ҳолати ҷорӣ рушди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва экосистемаи табодули рақамӣ пешбинӣ шуда-аст;

2) Дар марҳалаи дуюм — солҳои 2026-2030 рушди минбаъдаи асосҳои рақамӣ дар ҷумҳурӣ бо роҳи оғози лоиҳаҳои калони инфрасохторӣ оид ба таҳкими инфрасохтори мин-тақавии алоқаи рақамӣ барои таъмини дастрасии фарохмавҷӣ ва мобилӣ ба интернет дар Тоҷикистон ба нақша гирифта шудааст. Дар ин давра таъсиси дата-марказҳо, платформаҳо, таҳияи лоиҳаҳо оид ба хизматрасонии давлатии рақамии вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ муто-биқ ба меёрҳо ва талаботи амнияти иттилоотии ҷумҳурӣ оғоз мешавад. Пешбинӣ гардида-аст, ки ба дигаргунсозии ҷараёни хизматрасонии давлатӣ дар сатҳи дохилиидоравӣ ва бай-ниидоравӣ саъю талоши ҳар чӣ бештар равона шавад, то рақамикунонӣ ба зиёдшавии сама-ранокии хизматрасонӣ ба аҳоли оварда расонад. Инчунин, татбиқи лоиҳаҳои пилотии авва-линдараҷа барои санҷиш ва омӯзиши технологияҳои нав, аз ҷумла, инноватсионӣ дар соҳаҳои калидии иқтисодӣ ва соҳаи иҷтимоӣ оғоз мегардад. Аз ҷумла, дар бахшҳои хизма-трасонии давлатӣ, муҳоҷират, савдои байналмилалӣ ва гумрук, таҳсилот, бахши молиявӣ бо истифодаи технологияи молиявӣ, идоракунии ҷараёни ирсолӣ пул ба кишвар аз хориҷа, ва дар доираи оғози лоиҳаи «Шаҳри хирад» (хушманд) лоиҳаҳои нав ва инноватсионӣ амалӣ мешаванд;

3) Марҳилаи сеюм солҳои 2031-2040 идома ёфта, оғози лоиҳаҳои рақамиро дар соҳаҳои калидии фаъолияти иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, инчунин, дар соҳаи иҷтимоӣ мутобиқи афзали-ятҳои дар «Стратегияи миллии рушд дар давраи то соли 2030» пешбинигардида, дар навбати аввал кишоварзӣ, энергетика, телекоммуникатсия ва нақлиёт, саноат, бо дарназардошти саноати коркарди канданиҳои кӯҳӣ, савдо, аз ҷумла, байналмилалӣ, табдили соҳаи хизма-трасонӣ, фарҳанг, маориф ва тандурустиро дар бар мегирад. Дар охири марҳилаи сеюм, яъне соли 2040 ба даст овардани дивидендҳои назарраси рақамӣ, аз ҷумла, рушди иловагии ММД ба андозаҳои 1,5-2 Ҷоиз, таъсиси то 0,5 миллион ҷойи нави корӣ, пайдо шудани касб ва ихти-сосҳои нав дар самти истифодаи технологияҳои рақамӣ ва баландшавии сифати зиндагии аҳоли аз ҳисоби табодули назарраси соҳаи хизматрасонӣ ба нақша гирифта мешавад.

Мутобиқи маълумоти «Гузориш дар бораи рушди ҷаҳонӣ 2016: Дивидендҳои рақамӣ» Тоҷикистон аз рӯи сатҳи ҷорикунӣ технологияҳои рақамӣ ба кишварҳои дар марҳилаи тавлиди иқтисоди рақамӣ қарор дорад. Ин чунин маъно дорад, ки иқтисоди рақамӣ дар Тоҷикистон дар оғози ташаккул ҷой дорад. Ин далели баҳодиҳии Ҷумҳурии Тоҷикистонро як қатор нишондиҳанда ва арзёбиҳои байналмилалӣ тасдиқ менамоянд.

Мувофиқан ба Концепсияи иқтисоди рақамӣ, сабабҳои чунин қафомонии зиёд дар рушди иқтисоди рақамӣ аз дигар кишварҳои хориҷӣ ва кишварҳои минтақаи Осиёи Миёна, ҳам норасоӣҳо дар заминаи қонунгузорӣ ва меёри дар соҳаи иқтисоди рақамӣ, ҳам холигиҳои ҷиддӣ дар таъсиси инфрасохтори рақамӣ ва таъмини дастрасии ҳамаҷонибаи фарохмавҷ ба интернет, инчунин норасоии малакаи рақамӣ, заифии фарҳанги инноватсия,

¹ Лоиҳаи Концепсияи иқтисоди рақамӣ таҳия гардид // <https://sadoimardum.tj/i-i-tisod/loi-ai-konsepsiyai-i-tisodi-ra-am-ta-iy-gardid/>

мавҷуд набудани талабот ба технологияҳои нав аз ҷониби корхонаҳои давлатӣ, норасоии фаҳмиши технологияҳои рақамии аҳоли, норасоии сармоягузорӣ ба рақамикунонӣ, заминаи рушднаёфтаи институтсионӣ, заифии системаи идораи ҷорикунӣ лоиҳаҳои рақамӣ, норасоии маблағгузори инфрасохтори рақамӣ ва рушди инноватсионӣ, заифии бахши хусусӣ, аз ҷумла бахши ТИК, муҳити начандон мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ва инноватсионӣ ва ҳамчун натиҷа сатҳи пасти истифодаи технологияҳои рақамӣ аз ҷониби соҳибкорон мебошад.

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон ҷиҳати коркарди илмии масъалаҳои иқтисодиёти рақамӣ санаи 27-28 декабри соли 2022 конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир” баҳшида “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040) –ро гузарониданд. Дар конфронс диққати асосӣ ба масъалаҳои иқтисодиёти рақамӣ: мушкилот ва дурнамо, таҳсилоти рақамӣ, бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф - солҳои 2020 – 204, ҳуқуқ ва иқтисодӣ рақамӣ дода шуда, натиҷаи он дар шакли маҷмӯаи корҳои илмӣ мазкур нашр карда мешавад. Умуман масъалаҳои иқтисодиёти рақамӣ, ки ниёз ба таҳлили иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ доранд дар ин ҷода хеле зиёданд. Муаллифон ба ҳадди имкон кӯшиш намуданд, ки дар кӯтоҳтарин муҳлат таҳлили мазкурро анҷом диҳанд. Агар ин маҷмӯи мақолаҳо ба ҳадде тавонад, ки барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ марбут ба иқтисодиёти рақамӣ мусоидат намояд, шод хоҳем буд. Дар чунин фикрем, ки ҳамкориҳои олимону мутахассисони соҳаҳои иқтисодиёт, ҳуқуқ ва ғайраҳо дар ҳамин шакл ва боз дар шаклҳои дигар (баргузориҳои суҳбатҳо, конфронсҳо, мизҳои мудаввари фосилавӣ (онлайн) ривоч ёфта, заррае ҳам бошад, ба ҳалли мушкилотҳои иқтисодиёти рақамӣ ва тақмили қонунгузорӣ дар ин самт мусоидат хоҳад кард.

**ФАСЛИ 1. ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ:
МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО**

Назарзода Х.Х.
Нидоев Н.Ф.

КАЧЕСТВЕННЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ В КОНТЕКСТЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Назарзода Х.Х.
Нидоев Н.Ф.

ТАҒЙИРОТИ СИФАТӢ ДАР МУҲИТИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢ

Nazarzoda Kh.Kh.
Nidoev N.F.

QUALITATIVE CHANGES IN THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY

В статье приводятся качественные изменения институциональной среды в контексте цифровой экономики и, выявлено цифровые технологии, значительно уменьшающие транзакционные издержки и разрушающие существующие институциональные ловушки, направленные на скорейшую стабилизацию экономики и всестороннюю стратегию развития устойчивого роста.

Ключевые слова: институциональные вызовы, цифровая экономика, институциональная среда, новые цифровые технологий, институциональные ловушки

Дар мақола тағйиротҳои сифатӣ дар муҳити институтсионалӣ дар заминаи иқтисодиёти рақамӣ ва технологияҳои рақамӣ муайян карда шуда, харочоти транзаксияро ба таври назаррас коҳиш дода, домҳои мавҷудаи институтсионалиро, ки ба суботи босуръати иқтисодӣ ва стратегияи ҳамаҷонибаи рушди устувор рағбона шудаанд, устурор мегардонанд.

Калидвожаҳо: мушкилоти институтсионалӣ, иқтисоди рақамӣ, муҳити институтсионалӣ, технологияҳои нави рақамӣ, домҳои институтсионалӣ

The article presents qualitative changes in the institutional environment in the context of the digital economy and identified digital technologies that significantly reduce transaction costs and destroy existing institutional traps aimed at the speedy stabilization of the economy and a comprehensive strategy for the development of sustainable growth.

Key words: institutional challenges, digital economy, institutional environment, new digital technologies, institutional traps

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Изменения мирового экономического сообщества начала XXI века, и экономические вызовы мирового финансово-экономического кризиса незамедлительно требуют нового подхода для обеспечения устойчивого развития, расширения экономических возможностей и социальной защищенности населения как в развитых, так и в развивающихся странах.

На расширенном заседании Правительства Республики Таджикистан 20 января 2022 года были подведены итоги показателей социально-экономического развития страны в 2021 году и определены основные задачи на 2022 год. Как было подчеркнуто, 2021 год был поистине историческим годом для народа Таджикистана, и в политической и экономической жизни страны достигнут значительный социально-экономический прогресс, который ведет нас к новым свершениям. По утверждению Премьер-министра, валовой внутренний продукт (ВВП) за отчетный период достиг 98,9 миллиарда сомони, а темп его роста составил 9,2 процента. В 2021 году в общую доходную часть государственного бюджета поступило 29,5 миллиарда сомони, что на 1,3 миллиарда сомони больше запланированного. В январе-сентябре 2021 года по сравнению с аналогичным периодом 2020 года в страну поступило в 1,6 раза больше иностранных инвестиций. За отчетный период объем инвестиций в основной капитал составил 14,7 млрд сомони, что на 23,3% больше, чем в 2020 году [5].

Следовательно, с целью поддержки предпринимательства и дальнейшего улучшения инвестиционного климата Правительству Республики Таджикистан и впредь следует принят существенные меры по предоставлению налоговых и таможенных льгот для развития отечественного производства на основе глубокого изучения теоретических и практических основ институцио-

нальной экономики.

Институционализм, или институциональная экономика (англ. institutional economics) – школа экономической теории, изучающая эволюцию социальных институтов, таких как традиции, мораль, право, семья, общественные объединения, государство и др., и их влияние на формирование экономического поведения людей.

Основоположником институциональной экономики считается Торстейн Веблен [7]. Сам термин «институциональная экономика» был введен в 1919 году Уолтоном Хамилтоном в его статье, опубликованной в *American Economic Review* – Американском экономическом обзоре [8].

В конце XX века стала складываться так называемая новая институциональная экономика – составная часть неоклассической экономической теории, имеющая с традиционной институциональной экономикой серьезные методологические различия [4].

Понятие институционализма включает в себя два аспекта: «институты» – нормы, обычаи поведения в обществе, и «институты» – закрепление норм и обычаев в виде законов, организаций, учреждений.

Смысл институционального подхода состоит в том, чтобы не ограничиваться анализом экономических категорий и процессов в чистом виде, а включить в анализ институты, учитывать внеэкономические факторы. Институционализм подвергает анализу не только экономические категории и процессы в чистом виде, но и институты, внеэкономические факторы. Сторонники институционализма утверждают, что неоклассики оторваны от реальной жизни людей, так как цены, например, не определяются свободной конкуренцией, поскольку в реальности её не существует.

В современном мире абсолютное большинство хозяйственных действий сопряжено с отношениями между экономическими агентами (потребителями, предпринимателями, домашними хозяйствами, фирмами и т.д.). Обмен благ и ресурсов позволяет достичь больших объемов потребления товаров и услуг, как отдельным экономическим агентом, так и обществом в целом.

Однако процессы разделения труда, распределения полномочий, разграничения обязанностей приводят к тому, что действия одного агента становятся зависимыми от действий другого. В результате на первый план при организации экономических отношений выступает проблема согласования действий отдельных людей или организаций. Проведенные анализы показывают, что только слаженная работа всех участников экономических отношений может повысить эффективность хозяйственной деятельности.

Отсюда институционализм как направление экономической науки возник на стыке XIX и XX вв., когда рыночные отношения прочно утвердились в качестве основополагающих в развитых странах. Богатый эмпирический материал, который был получен и накоплен экономистами в ходе наблюдений за хозяйственной деятельностью различных экономических агентов, позволил некоторым ученым усомниться в незыблемости устоев неоклассической экономической теории. Первыми среди них стали Т. Веблен (1857-1929) и Д. Коммонс (1862-1945) [7, 2].

Современник Веблена и Коммонса – Макс Вебер (1864-1920) исследовал созвучные проблемы. Максимилиан Карл Эмиль Вебер, известный как Макс Вебер – немецкий социолог, философ, историк, политический экономист, наряду с Эмилем Дюркгеймом и Карлом Марксом считается одним из основоположников социологической науки. М. Вебер ввёл в научный оборот термин «социальное действие». Учёный был последовательным сторонником методов антипозитивизма, утверждая, что для исследования социальных действий лучше подходит не чисто эмпирический, но «объясняющий», «интерпретирующий» метод [3].

Реальное управление крупными фирмами переходит в руки так называемой «технократии» (высшего звена управления, менеджеров и технических специалистов). Это, в свою очередь, искажает основную цель фирмы. Теперь максимизация прибыли не является целью фирмы. Более рациональным становится поддержание определенного минимально необходимого уровня прибыли и обеспечение роста организации. Рост организации дает ей экономическую и политическую власть, что не позволяет анализировать их деятельность в рамках простого рыночного обмена и производственной функции, как это делали представители классической экономической школы.

Новый этап в развитии институционализма начался с 1937 г., когда вышла в свет работа Рональда Коуза «Природа фирмы» [6]. Если Т. Веблен и Дж. Коммонс ставили вопрос о разработке принципиально новой теории экономики, основанной на существовании институтов, то Р. Коуз и последующие сторонники институциональной теории не были столь же категоричны. Они считали, что институциональная теория призвана сдвинуть акценты с технологических аспектов функционирования экономики (производственной функции) в сторону анализа взаимоотношений экономических агентов, но не изменять всю экономическую науку в корне. Поэтому, Р. Коуза

считают основоположником так называемого неонституционализма и такого его направления как теория транзакционных издержек [6].

Упомянутая здесь работа Р. Коуза была посвящена взаимозависимости между рынком и фирмами. До Р. Коуза экономисты считали, что рынки обеспечивают одни виды экономической деятельности, а фирмы - совершенно другие. Однако его работа доказала, что рынок и фирма, суть два различных варианта организации экономической деятельности, выбор каждого из которых зависит от уровня издержек взаимодействия. Такие издержки взаимодействия стали называть транзакционными издержками (транзакция — это любое действие, возникающее с участием двух и более экономических агентов). К этим издержкам Р. Коуз отнес издержки на поиск и обработку информации, ведение и заключение переговоров и обеспечение гарантий по выполнению взятых сторонами обязательств [6].

О. Уильямсон продолжил разработку теории транзакционных издержек, начатую Р. Коузом. Его заслугой стало исследование причин различного уровня транзакционных издержек при организации различных транзакций. Он ввел в экономическую теорию понятие атрибутов транзакций (специфичности активов, частоты транзакций и неопределенности), которые во многом определяют значение транзакционных издержек, а, следовательно, и способ организации той или иной деятельности с помощью рыночного, внутрифирменного или промежуточного механизма координации деятельности экономических агентов [8].

В настоящее время мировая экономика переживает смену экономического уклада, связанные с развитием цифровой технологии и их использования в различных сферах, в частности и в таможенной сфере. Появление парадигмы «Цифровая таможня» предопределено функционированием цифровой экономики, которая представляет собой объективно существующее, быстроразвивающееся международное экономическое явление.

Согласно трактовке Оксфордского словаря, цифровая экономика — это экономика, которая функционирует главным образом с помощью цифровых технологий, в частности электронных транзакций, совершаемых через Интернет [1]. Автором термина «цифровая экономика» считается Николас Негропonte - известный ученый, который, в частности, создал медиа лабораторию в одном из самых престижных вузов в области технологий в мире - в Массачусетском технологическом институте США [4].

Николас Негропonte также известен своим проектом, поддерживаемым ООН «One Laptop Per Child» (OLPC), означающей «Один ноутбук на ребенка». Цель проекта - предоставить каждому ребенку на планете доступный по стоимости ноутбук, подключенный к интернету, что откроет им двери в этот самый мир цифровой экономики [4].

Цифровая экономика изначально подразумевалось расширенное понятие интернет - экономики, в котором включены смежные рыночные сегменты. Это понимание было пересмотрено в последние годы в связи с тем, что многие отрасли, в том числе такие, которые причисляют к «реальному сектору», претерпевают цифровую трансформацию. К ним вначале относили розничную торговлю, пассажирские и грузовые перевозки, промышленность и сельское хозяйство. Позже этот список был дополнен туризмом, гостиничным бизнесом, общепитом, медициной, а теперь и государственным управлением. В настоящее время проблеме формирования цифровой экономики уделяется значительное внимание в развитых странах мира. Подтверждением этого являются принятые стратегии, либо программы развития цифровой экономики многими странами: Австрия - Industrie 4.0; Бельгия - Made different; Чехия - Prumysl 4.0; Германия - Industrie 4.0; Дания - Manufacturing Academy of Denmark; Испания-Industria Conectada 4.0; Франция-Nouvelle France Industrielle; Венгрия-IPAR 4.0 и National Technology Initiative; Италия-Industria 4.0 и Fabbrica Intelligente; Люксембург - Digital For Industry Luxembourg; Нидерланды-Smart Industry; Словакия-Smart Industry; Португалия - Industria 4.0; Швеция- Smart Industry [9;10;11;12]. Суть этих программ сводится в основном в интерпретации названия новой национальной технологии и индустрии.

Переход Российской Федерации на цифровую экономику в последние годы красной нитью проходит в выступлениях руководителей и ответственных работников всех уровней власти. В феврале 2017 г. была утверждена первая «Дорожная карта» развития Национальной технологической инициативы - передовые производственные технологии с целью повышение доли страны на глобальном рынке услуг, соответствующих требованиям «Индустрии 4.0» минимум до 1,5% [12].

Более того, в Российской Федерации к 2035 году должны быть сформированы новые глобальные рынки, позволяющие стране занять лидирующие позиции в технологической сфере в мире, для чего была создана долгосрочная стратегия технологического развития - Национальная технологическая инициатива (НТИ).

Согласно НТИ, к этому времени доходы российских компаний и университетов от управления интеллектуальной собственностью составят 1% от оборота мирового рынка. При этом суммарные расходы на науку и технологии, достигнут 4% ВВП. А, согласно стратегии НТИ, к 2035 году зарубежные инвестиции в Российской Федерации относительно технологических разработок будут насчитывать не менее 10,0% от общего бюджета страны на исследования и разработки, а доля частных инвестиций в долгосрочные программы исследований будет составлять не менее 50% [9].

Настоящая Программа, ориентируясь на Стратегию развития информационного общества в Российской Федерации на 2017 - 2030 годы, исходит из того, что цифровая экономика представляет собой хозяйственную деятельность, ключевым фактором производства в которой являются данные в цифровой форме, и способствует формированию информационного пространства с учетом потребностей граждан и общества.

Приоритетным для Республики Таджикистан является утвержденная во второй половине 2017 года по инициативе Правительства Республики Таджикистан программа либо концепция «Цифровая экономика», рассчитанная до 2024 года, и позволяющий внедрить квантовые компьютеры, новые производственные методы и искусственный интеллект [9].

Реализация аналогичной программы в Республике Таджикистан должна быть направлена на стимулирование развития «сквозных» технологий и потенциалом трансформировать практически все сферы жизни населения и общества в целом. Программа выделяет восемь основных направлений и постепенное их применения: госрегулирование, информационная инфраструктура, исследования и разработки, кадры и образование, информационная безопасность, государственное управление, умный город, цифровое здравоохранение.

Однако особый интерес для нашего исследования, наряду с другими девяти сквозными цифровыми технологиями основываясь на практике других государств, представляет сенсоры, которые в настоящее время окружают нас повсюду: в телефонах, микрофонах, считывателях магнитных билетов. Действительно сенсоров много, однако на практике остается много нерешенных вопросов.

К примеру, на платных дорогах деньги списываются с автовладельца, когда сенсор считывает метку транспондера. Другими словами, водитель может оплатить проезд с помощью специального бортового устройства - транспондера, без использования наличных или банковских карт.

Другими словами, таможенную сферу затронула цифровая экономика, цифровая трансформация, которое повсеместно будет упрощать таможенные операции и автоматизировать таможенные процессы.

На практике процесс цифровой трансформации затронула и таможенную сферу. Повсеместно выделяются тенденции в процессе развития цифровой трансформации. Этому свидетельствует многочисленные преобразования в таможенной сфере в результате создания цифровых платформ в области применения современных технологий во внешней торговле.

Исследованные нами современные информационные коммуникационные технологии, используемые Таможенной службой при Правительстве Республики Таджикистан в рамках создания базовых направлений развития цифровой экономики, позволяют выделить незамедлительное решение следующих основных проблем:

- совершенствовать подходы к парадигме формирования цифровой таможни на основе передовой международной практике с целью выявления основных институциональных вызовов, с которыми в будущем столкнется Республика Таджикистан;
- регулярно освещать вопросы, посвященные подходам относительно пониманию «цифровой таможни», ее отличительных характеристик и местоположения в условиях формирования цифровой экономики;
- формирования у работников Таможенной службы при Правительстве Республики Таджикистан комплексного взгляда на текущие состояния таможенных дел и перспективы развития информационных коммуникационных технологий как неотъемлемые части цифровой экономики;

ЛИТЕРАТУРА

1. Глоссарий цифровой экономики. /<https://www.forbes.ru/brandvoice/sap/356277-glossariy-cifrovoy-ekonomiki>.
2. Джон Роджерс Коммонс (John Rogers Commons) «Рабочие и администрация» (1913),

«Промышленная доброжелательность» (1919), «Правовые основы капитализма» (1924), «Институциональная экономическая теория» (1934), Институциональная экономическая теория» (1934) /https://bstudy.net/681447/ekonomika/dzhon_kommons.

3. Максимилиан Карл Эмиль Вебер, известный как Макс Вебер (нем. Max Weber) — немецкий социолог, философ, историк, политический экономист /https://ru.wikipedia.org/wiki/Вебер,_Макс.

4. Николас Негропonte. Being Digital. Фундаментальная статья Николаса Негропонтэ по цифровой экономике за 1995 год, часть 2./https://habr.com/ru/users/Magister Ludi/ 27 апреля 2018 Magister Ludi.

5. Расширенное заседание Правительства Республики Таджикистан 20 января 2022 года. «О подведение итогов показателей социально-экономического развития страны в 2021 году и основные задачи на 2022 год». <http://president.tj/node/27514/> <https://khovar.tj/rus/2022/01/nachalos-rasshirennoe-zasedanie-pravitelstva-respubliki-tadzhikistan-2/>.

6. Рональд Гарри Коуз Природа фирмы, 1937; Фирма, рынок и право, 1993;

7. Торстейн Веблен Теория праздного класса /https://yandex.ru/search/?clid=1882628&text=торстейн+веблен+институционализм&lr=10318.

8. Уолтон Хейл Гамильтон Текущие экономические проблемы (1915; Институциональный подход к экономической теории (1919)) /«American Economic Review» /https://ru.abcdef.wiki/wiki/Walton_Hale_Hamilton.

9. Программа "Цифровая экономика Российской Федерации". Распоряжение Правительства Российской Федерации от 28 июля 2017 г., №1632-р/Электронный ресурс /режим доступа: <https://data-economy.ru/>.

10. Цифровая таможня и «единое окно»: тренды и содержание. Материалы научно-практической конференции 12 мая 2017 г./http://rta.customs.ru/nrta/index.php?option=com_content&view=article&id=3584:12-2017-l-l-r-..

11. Цифровая экономика: глобальные тренды и практика российского бизнеса// режим доступа: [tps://imi.hse.ru/data/2017/10/06/1159517769/!](https://imi.hse.ru/data/2017/10/06/1159517769/) Цифровая%20экономика%20-%20глобальные%20 тренды%20 и%20 практика%20российского%20бизнеса.pdf.

12. Экосистема цифровой экономики/https://data-economy.ru Экосистема цифровой экономики /https://data-economy.ru.

Назарзода Хайрулло Холназар – доктор технических наук, профессор, ректор Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2, Таджикский государственный университет коммерции
Телефон: +992(37) 234-83-46. +992(37) 234-85-46
Email: mail@ddtt.tj

Нидоев Нозимжон Фозилович – доктор экономических наук, профессора кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2, Таджикский государственный университет коммерции.
Тел.: (+ 992) 900 14 88 88.
E-mail: nozimjon.nidoev@mail.ru.

Чамшедов М.Ч.	СОҲАИ САЙЁҲӢ – САМТИ СТРАТЕГИИ ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОР ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ
Джамшедов М. Дж.	ОТРАСЛЬ ТУРИЗМА – ОСНОВНЫЕ СТРАТЕГИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ
Jamshedov M.J.	THE TOURISM SECTOR - A STRATEGIC DIRECTION FOR DEVELOPMENT STABILITY IN THE DIGITAL CONDITIONS OF THE NATIONAL ECONOMY

Дар мақола оид ба масъалаҳои асосии рушди соҳаи сайёҳӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои мухталифи он, шарҳу тавзеҳи мушаххаси истилоҳҳои соҳаи сайёҳӣ: “туризм”, “тур”, “турист”, “сайёҳӣ” ва дигарҳо, инчунин роҳҳои муосири тайёр намудани кадрҳои соҳа бештар аҳамият дода шудааст. Сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти намуд ва нишонаҳои алоҳида ба гурӯҳҳои мухталиф табақабандӣ карда шудааст, ки ҳамзамон аз доираи васеи ин соҳа дар рушди устувори иқтисоди миллӣ шаҳодат медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: сайёҳӣ, туризм, тур, турист, сайёҳ, мусофират, сайру саёҳат, меҳмонхона, тарабхона.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В статье по основным вопросам развития индустрии туризма в республике и различных ее регионах дана конкретная разъяснение о терминах индустрии туризма: «туризм», «тур», «турист», «турист». и др., а также современные способы подготовки кадров в современных условиях. Туризм в Республике Таджикистан классифицируется по разным группам с учетом вида и специфических особенностей, что в то же время свидетельствует о широкой сфере применения данной сферы в стабильном развитии национальной экономики.

Ключевые слова: туризм, тур, турист, путешественник, экскурсия, гостиница, ресторан.

The article on the main issues of the development of the tourism industry in the republic and its various regions gives a specific explanation and explanation of the terms of the tourism industry: "tourism", "tour", "tourist", "tourist". and others, as well as modern methods of training personnel in the field. Tourism in the Republic of Tajikistan is classified into different groups, taking into account the type and specific features, which at the same time indicates a wide scope of this area in the stable development of the national economy.

Key words: tourism, tourism, tour, tourist, tourist, traveler, tour, hotel, restaurant.

Стратегияи рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз якуми августи соли 2018, №172 таҳия ва тасдиқ шудааст.

Бо назардошти ин тадбири фундаменталӣ ва қабули дигар санадҳои ҳукукию меъёрӣ, аз ҷумла Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи туризм (с.2012), “Дар бораи сайёҳӣ” (с.2020), “Дар бораи сайёҳии дохилӣ” (с.2014), Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020” (с.2017), “Консепсияи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019” (с.2008) ва эълон гардидани солҳои 2019-2021 ҳамчун солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ далели бозғайимии ин гуфтаост.

Соҳаи сайёҳӣ дар замони татбиқи амалии муносибатҳои бозорӣ ва ислоҳоти иқтисодӣ самти афзалиятнок ва муҳими иқтисоди соҳаи хизматрасонӣ ба ҳисоб меравад, ки нақши он дар таъмини рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвари соҳибистиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон, арзёбии шоистаи мамлакат дар сатҳи ҷаҳонӣ, саҳмгузорӣ дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, шуғлнокии аҳоли

ва ташаккули ҷойҳои нави қорӣ, ҳунармандӣ ва умуман баланд бардоштани сатҳи бемайлони некуаҳволии аҳоли назаррас хоҳад шуд. Нақш ва аҳамияти рушди стратегии соҳаро ба назар гирифта, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин солҳои охир (2009-2021) ба ин бахши ояндадори иқтисоди миллӣ ғамхорӣ то рафт зиёд зоҳир карда истодааст [2].

Истилоҳи «туризм» иборати фаронсавӣ буда, дар забони тоҷикӣ маънои сайёҳиро медиҳад, ки он аз ду қисмати таркибӣ иборат мебошад:

- қисмати аввали истилоҳи мазкур «тур» аслан маънои сайёҳат кардан, сафар кардан, гашту гузор намудан ё сайру сайёҳат ва мусофират кашидан мебошад;
- пас, пасванди «изм» ишора ба ин истилоҳ ё андешаи фалсафӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳоро ифода менамояд.

Бино бар ин, сайёҳӣ ба як маъно мактабест, ки ғайрияти ҳосае ба ҳисоб меравад, ки пояи фикрии он ба сайру сайёҳат бештар далолат менамояд.

Решаи юнонии ин вожа «Туризм» аст, ки аз Юнон ба Испания, сипас ба Франция ва аз он ҷо ба Англия ворид шударо, ифода менамояд.

Дар асри 14 мелодӣ калимаи «tour» ба маънои «навбат» ё «давраи хидмат», дар садаи 15 ба маънои «ҳаракати давронӣ», яъне дуру дароз ва тӯлонӣ ва дар асри 17 маънои мусофират кардан ба дигар кишварҳоро пайдо намуд. Дар асрҳои 18 ва 19 бошад, истилоҳи калимаҳои «туризм» ва «турист» пояи решагии ин вожаҳои дар боло зикршуда пайдо шуда буданд. Истилоҳи «туризм» натавонӣ дар забонҳои фаронсавӣ ва англисӣ, балки дар аксар забонҳои дигар халқҳои дунё бо андаке тағйироту иловаҳо зимни талаффуз мафҳуми якхеларо ифода менамояд. Дар забони франсавӣ «тур» илова бар истилоҳоти «навбат» ба мафҳуми «ҳаракат», «мусофират» ва «сайру сайёҳат»-ро ифода мекунад. Яъне маънои калимаи «сайёҳӣ» (туризм) он сайру сайёҳатро ба таври умумӣ хоҳ ба сайри сайёҳати олам ё худ ҳаракат ба мавзӯҳои таърихиву фарҳангӣ дар ҳудуди як кишвар ва давлатҳои хориҷӣ бештар маънидод менамояд. Дар фарҳанги форсӣ ба маънои вожаи «сайёҳӣ» чунин таърифҳо дода шудааст: - «ба сайру сайёҳати олам баромадан ва омӯзиши ҳама-рафаи онро дорад», «мусофират барои шиносӣ ва алоқамандӣ» ва сафари мақсаднок доништа мешавад, ки мусофирон дар интиҳо бо мақсади ноил шудан ба ҳадафи асосии хеш боз аз ҷанг муҳлат ба маҳалли зист худ бармегарданд.

Ҳамин тавр, ба назар мерасад, ки ҳар як таърифи додашуда метавонад ба таври амиқ возеъ мафҳуми «сайёҳӣ»-ро - шарҳу тавзеҳ медиҳад.

Дар моддаи 1 қисми 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» (с.2020) мафҳуми калимаи «сайёҳӣ» «сайёҳати гуногунҷанбаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, инчунин шугле, ки бо мақсади солимгардонӣ, шиносӣ, зиёрат, тичорат, варзиш, касбию хизматӣ ва мақсадҳои дигар (ба истиснои ба қори музиднок ҷалб шудан) ва будубоши муваққатӣ берун аз ҳудуди ҷойи истиқомати доимӣ анҷом дода мешавад» [3, с.1].

Бо вучуди он, ки вожаи «сайёҳӣ» маънӣ ва тавзеҳи гуногун дорад, баъзе муҳаққиқон, соҳибназарон ва аҳли илм, таҳқиқотҳои байналмилалӣ хешро онд ба вожаи «сайёҳӣ» қабул наму-да, онро ба расмият шинохтаанд, ки гуфтаҳои зер ҳар ҷо бештар аз он далолат менамояд: «Мусо-фироне, ки мақсади ҳадди ақали як шабонарӯзӣ иқомат доштан ва муҳлати мусофириашон аз як сол зиёд нест, фаҳмида мешавад» [4].

Ин таъриф бештар ба мусофирати тичоратӣ, фараҳбахшӣ ё таширфу дидорбинии кӯтоҳта-рин – як шабонарӯзиро дар назар дорад, маънидод менамояд. Дар адабиёти соҳавӣ бештар аз ҳама ин гуна шарҳи истилоҳи «сайёҳӣ» оварда шудааст. Роҷеъ ба шарҳи сайёҳии тичоратӣ ва тафриқаи фикру ақидаҳо вучуд дорад ва нисбати ин пешниҳод аст, ки ин ду намуди сайёҳӣ аз ҳамдигар фарқ карда нашаванд, зеро тоҷир низ вақте ба сафари тичоратӣ меравад, албатта бо ҳаёт ва таъри-хи маҳалли сафар намудааш шинос мешавад ва аз мавзеи таърихӣ он макон на танҳо дидан меку-над, балки бояд дар ҷои муносиб ва бо майлу хоҳиши ҳудуд истиқомат намояд.

Ҳамвора маънои луғавӣ иборати «сайёҳ» асосан аз вожаи «сайёҳӣ» маншаъ гирифтааст. Сайёҳӣ бошад, тавре пештар дар боло ишора кардем аз калимаи франсавӣ «tour» гирифта шуда, маъноаш гардишгарӣ, сайр ё гашту гузор ва сайёҳат кардан аст.

Сайёҳ – шахсест, ки дар фурсати қулай сайру сайёҳатро дар хориҷ аз кишвари худ ё дар ди-гар мавзӯи кишвари худ вилояту шаҳрҳои дигар дар давраи муайян, масалан 5-10 рӯз, як моҳ ва аз ин бештар ба анҷом мерасонад.

Дар фарҳанги форсӣ иборати «сайёҳ» ба шахсе мутааллиқ аст, ки бо нияти қору ғайрияти фарҳангӣ ба сафар ва гардишгарӣ мебарояд. Дар фарҳангҳои амалкунанда дар бораи вожаи «сайёҳ» чунин маълумотҳо шарҳ дода шудааст: -«ҷаҳонгардӣ», он нафаре, ки барои сайру гашт ба кишвари хориҷӣ сафар мекунад, сайёҳ, касе, ки дар шаҳру кишварҳои дигар сайру сайёҳат мена-

мояд, ҷаҳонгард» ин истилоҳ бештар (дар кишварҳои ҳамҷавори Эронӣ Афғонистон роиҷ аст) муаррифӣ гаштааст.

Сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти намуд ва нишонаҳои алоҳида ба гурӯҳҳои зерин гурӯҳбандӣ карда шудааст, ки ҳамзамон аз доираи васеи ин соҳа шаҳодат медиҳад:

1. Сайёҳии дар ҳудуди вилоятҳо (Сугд, Хатлон, ВМКБ) шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ, ш. Душанбе, ш. Ваҳдат, ш. Панҷакент, ш. Кӯлоб ва ғайра);

2. Сайёҳии таърихиву фарҳангӣ (Саразми бостонӣ, Қалъаи Хучанд, маҷмааи меъмории Ҳазрати шоҳ ва ғайра);

3. Сайёҳии қавмӣ, қабилавӣ ё ҳудуди махсуси ноҳиявӣ – дар мавзеи Сангвор, Раштонзамин, Тоҷикобод, Лахш, Зарафшон ва ғайра;

4. Сайёҳии табобатӣ (ё солимгардонӣ – табобатию истироҳатӣ – “Шоҳамбарӣ”, “Ҳоҷа обигарм”, “Гармчашма” ва ғ.);

6. Сайёҳии кӯҳнавардӣ;

7. Сайёҳии динӣ ва зиёратӣ;

8. Сайёҳии шикору моҳидорӣ ва ғайра.

Тамоюли рушди шумораи сайёҳони дохилию хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси нишондиҳандаҳои асосии соҳаи сайёҳӣ ва ҳисоботи омории расмӣ чадвали 1 ба таври возеҳу равшан дидан мумкин аст [6, с.290].

Чадвали 1. Нишондиҳандаҳои асосии омори соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2013-2020

Р/т	Номгӯии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ	Солҳо					Соли 2020 нисбат ба с.2013, %
		2013	2015	2017	2019	2020	
1	Шумораи сайёҳони хориҷие, ки мутобиқи маълумоти давлатӣ ба ҷумҳурӣ ворид шуданд, ҳаз. нафар	208	413	431	1237	351	168,7
2	Теъдоди ширкатҳои сайёҳӣ (амалкунанда), адад	74	82	91	161	224	302,7
3	Шумораи сайёҳони дохилие, ки ба хориҷа сафар намуданд, нафар	15443	16363	14420	8531	1939	12,5
4	Шумораи сайёҳони хориҷӣ, тавас-сути ширкатҳои сайёҳӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон	2728	3080	4413	7791	416	15,2
5	Ҳаҷми даромад аз пешниҳодҳои хизматрасониҳои сайёҳӣ (бе андоз аз арзиши иловашуда), ҳаз. сомонӣ	6225,1	9582,8	9076,3	24497,1	7677,0	123,3

1. Далелҳои чадвали 1 исботи онанд, ки дар давраи таҳлилшаванда динамикаи афзоиши шумораи сайёҳони хориҷие, ки мутобиқи маълумоти давлатӣ ба ҷумҳурӣ ворид шуданд 1,7 маротиба, теъдоди ширкатҳои амалкунандаи сайёҳӣ беш аз 3,0 маротиба, ҳаҷми даромад аз пешниҳодҳои хизматрасониҳои сайёҳӣ (ба истиснои андоз аз арзиши иловашуда) 1,2 маротиба зиёд гардид, вале аз сабаби паҳншавии пандемияи (COVID-19) шумораи сайёҳони дохилӣ, ки ба хориҷа сафар намуданд ва шумораи сайёҳони хориҷӣ, тавассути ширкатҳои сайёҳӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон сафар намуда, мутаносибан 12,5 ва 15,2 дарсадро ташкил намуданд, яъне коҳиш ёфтаанд.

2. Дар натиҷаи инкишофи минбаъдаи савдои лавозимоти сайёҳӣ индустрияи сайёҳӣ бунёд шуд, ки асоси онро ширкатҳои ташкилкунандаи сайру сайёҳат, фуруши роҳхатҳо, турҳои бо меҳмонхонаву тарабхонаҳо таъминкунанда, инчунин мақомотҳои идоравӣ, иттилоотӣ рекламнигорӣ, корхона ва муассисаҳои истеҳсолию савдои молҳои дорои талаботи сайёҳӣ дошта ва ғайра ташкил менамоянд [5, с.132].

3. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи маълумоти дар матбуоти даврӣ чопшуда, барои пешрафти ин соҳа танҳо дар шаҳри Душанбе - пойтахти Тоҷикистон тамоми шароит муҳайё аст. Аз ҷумла, фурудгоҳи байналмилалӣ, истгоҳи роҳи оҳан, 37 меҳмонхона, 57 тарабхона, 4 чойхонаи

миллӣ, 32 маркази дилхушӣ, 25 бозор, 91 маркази савдо, 26 мағозаи фурӯши армуғон, 17 боғи фарҳангу фароғатӣ, боғи ҳайвонот, 14 гулгашт, 5 кӯли шиноварию истироҳатӣ, 204 кошоҳои ҳусн ва 201 саргарошхона, 4 кохи фарҳангӣ ва 7 театри касбӣ, 10 осорхона, 6 китобхона, 6 амфитеатр, 23 ёдгориҳои бостонӣ, монументалий ва меъморий, 109 ширкати сайёҳӣ, Ҷаввораҳои гуногун дар 37 мавзеи пойтахт, 306 муассисаи табобатӣю профилактикӣ, қасри теннис ва маҷмааи варзишӣ обӣ, инчунин 900 иншооти варзишӣ таъйиноташон гуногун ҷойгир буда, ҳамагӯза талаботи меҳмонону сайёҳони дохиливу хориҷро қонеъ мегардонанд.

4. Дарвоқеъ, Душанбеи сабзпӯш бо табиати зебою нотақдор, биноҳои хуштарху замонавӣ, роҳҳои секабата ва дигар иншооти хуштарху замонавиаш имрӯз дили ҳар бинандаро тасхир месозад. Дастури ҳидоятҳои Президенти кишвар, тадбириандешҳои Ҳукумати ҷумҳурӣ, сарою талош ва иқдомҳои созидаи шаҳрдори Душанбе самар овард: шаҳри Душанбе дар минтақа яке аз аввалинҳо шуда ба узвияти Федератсияи ҷаҳонии шаҳрҳои сайёҳӣ пазируфта шуд, ҳамчун пойтахти сайёҳии кишварҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ барои солҳои 2020 - 2021 интихоб гардид, ба қатори 10 шаҳри дар фасли тирамоҳ барои сайёҳӣ муносиби Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил шомил гашт ва он ба яке аз шаҳрҳои пешрафта, ғушаи дӯстдоштии сокинони ҷумҳурӣ ва сайёҳону меҳмони хориҷӣ табдил ёфт.

5. Шароити иқтисодӣ бозорӣ, ки охири садаи XX ва ибтидои асри XXI рӯчӯ кард, системаи таҳсилоти даҳсолаҳо муназзамгардида, ҳамзамон, бо ҷои қорҳои ҳолӣ таъмин гардидаи хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олиро қомилан тағйир дод. Ин раванд зарурати ворид кардани ислоҳот дар мазмуну мундариҷаи таҳсилот, инчунин, ҷорӣ кардани таҳсилот дар риштаҳои ихтисосу тахассусҳои навро ба миён овард. Вобаста ба ин, низомии таҳсилот мунтазам таҳлил гардида, талабот ба ин ё он ихтисосу тахассусҳо ва самтҳои омода намудани мутахассисон бояд муайян карда шавад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бештар эҳтиёҷот танҳо бо назардошти соҳаҳои мушаххас ба назар гирифта шуда, талаботи бозори меҳнати шаҳр, минтақа нисбат ба мутахассисони соҳаҳои зарурӣдошта сарфи назар мегарданд.

6. Норасоии кадрҳои соҳибихтисос имрӯз дар тамоми соҳаҳои истеҳсоли молҳо ва хизматрасонӣ, аз ҷумла дар соҳаи сайёҳӣ, ба мушоҳида мерасад. Нишондиҳандаи қору машғулият дар соҳаи сайёҳӣ, тавре ноиби президенти Шӯрои ҷаҳонӣ оид ба сайёҳӣ (WTTC) Ричард Миллер зикр мекунад, муҳаррики муҳим барои иқтисод маҳсуб меёбад. Зеро саноати сайёҳӣ рушди соҳаҳои ба сайёҳӣ аз ин ё он ҷиҳат алоқамандро аз қабилҳои соҳтмон, инфрасохтор ва тамоми бахшҳои марбут ба хизматрасонӣ (нақлиёт, қорхонаҳои савдои ҷаҳона, савдои яклухт, хӯроки умумӣ, фарҳангу фароғат, варзиш, алоқа, молия, суғурта... ва ғайра)-ро низ таъмин хоҳад кард.

7. Беҳуда нест, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонашон ба Маҷлиси Олӣ (26 декабри соли 2019) иброз доштанд, ки бо мақсади рақобаттавон гардондани соҳа дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ моро зарур аст, ки мутахассисони забондон, донандаи фарҳангу таърих ва технологияҳои муосирро омода кунем [1].

8. Айни ҳол бо назардошти тазодҳои зудтағйирёбандаи вобаста ба соҳаи сайёҳӣ, мушкилот дар ин самт бештар ба назар мерасад. Муассисаҳои таҳсилотӣ, ки ба омода намудани мутахассисони соҳаи сайёҳӣ машғуланд, на ҳамеша бо истеҳсолот дар соҳа робита дошта, омодаسازی кадрҳо характери қолабӣ дорад. Стандартҳои давлатии таҳсилоти олии касбии соҳа ва барномаҳои таҳсилотӣ чандон ба эҳтиёҷоти воқеии саноати сайёҳӣ мувофиқат намекунанд. Ҳамзамон, норасоӣ дар адабиёти соҳавӣ, китобҳои дарсӣ ва воситаҳои таълимӣ низ эҳсос мешавад. Ҷиҳати бартарафсозии ин камбудӣҳо бояд дар омода намудани стандартҳои давлатии таҳсилоти олии касбӣ, китобҳои дарсӣ, воситаҳои таълимӣ ва дастури нишондодҳои методӣ қорамондону қоршиносони варзидаи соҳаи сайёҳии ватанию хориҷӣ аз истеҳсолот ҷалб шаванд.

9. Мушкилоти дигар дар самти омодаسازی мутахассисони соҳа бархӯрдор набудан аз таҷрибаи тарбияи мутахассисон дар кишварҳои дар ин ҷода пешрафтаи ҷаҳон мебошад.

10. Бо назардошти иқтисодии сайёҳии Тоҷикистон доираи ихтисосу тахассусҳои, ки аз рӯйи онҳо дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии мамлакат мутахассисон тайёр карда мешаванд, қаманд. Бахусус, набудани тахассусҳои менеҷменти сифати хизматрасонӣ дар муассисаҳои хӯроки умумӣ, менеҷменти сифати хизматрасонӣ дар соҳаи нақлиёт, хоҷагии меҳмонхонаҳо, менеҷменти меҳмонхона, технологияи иттилоотӣ, тижорати электронӣ ва индустрияи сайёҳӣ, тарҷумонҳо, сарҳатшиносӣ, қорамондони мавзеҳои таърихӣю фарҳангӣ ва табиӣ, қорамондони осоишгоҳҳо, идорақунии паркҳо ва захираҳои табиӣи миллӣ, аниматорҳо ва амсоли инҳо эҳсос

мешавад. Зарур аст, ки дар риштаҳои таҳсилоти олии касбӣ таҳассусии соҳаи сайёҳӣ зертаҳассусҳои зикршуда ворид гардида, тибқи он мутахассисон тайёр карда шаванд.

11. Ташкил ва баргузори машғулиятҳои омӯзиши амалӣ дар ширкатҳои сайёҳӣ, меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, мавзеҳои истироҳату фароғат, осоишгоҳҳо, ширкатҳои нақлиётӣ ҳамчун раванди воқеии робита бо амалия метавонад ба болоравии малакаву маҳорати таҳассусии муҳассилини ихтисосҳои сайёҳии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мусоидат кунад. Зеро омезиши назария ва амалия хусусияти асосии таҳсилот дар риштаи сайёҳӣ ва меҳмонпазирӣ мебошад. Такмили ихтисоси кормандони соҳа, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбии марбут ба сайёҳӣ низ аз масъалаҳои мебошанд, ки бояд дар наздиктарин муҳлат ҳалли худро ёбанд.

12. Қорӣ намудани низоми муназами тарбияи мутахассисони соҳаи сайёҳӣ кори якҷояи субъектҳои хоҷагидорӣ соҳа, олимону коршиносон, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, мақомоти идоракунии давлатии соҳа буда, масъулияти тавачҷуи бештарро тақозо менамояд. Танҳо мутахассисони варзидаю кордон метавонанд рақобаттавонии маҳсулоти сайёҳии кишвар дар бозори сайёҳии ҷаҳон таъмин намоянд ва Тоҷикистонро дар шароити иқтисоди рақами ва рушди тичорати электронӣ ба як кишвари аз лиҳози сайёҳӣ пешрафта мубаддал созанд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 26.12.2019.
2. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз якуми августи соли 2018, №172.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» (с.2020).
4. Всемирная туристская организация при ООН. ЮНВТО. [https:// www. russiatourism.ru](https://www.russiatourism.ru). По-стуризм. Дата обращения: 11 ноября 2020.
5. Ҳабибов С.Ҳ. Ҷамшедов М.Ҷ. Тичорати байналмилалӣ.-Душанбе: Ирфон, 2007. – 447 саҳ.
6. Маҷмааи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: 30-солагии истиқлолияти давлатӣ //Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: АОПҚТ, 2021.

Джамшедов Махмадназар Джамшедович - доктор экономических наук, и.о. профессора кафедры экономика и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции 734055, Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Дехоти ½;
Тел.: 93 521 53 53;
E-mail: mahmadnazar_54@mail.ru

Хочаев П.Д.
Сафаров Ф.Х.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАСНИФИ ИННОВАТСИЯҲО ДАР КОРХОНАИ САНОАТӢ

Ходжаев П.Д.
Сафаров Ф.Х.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КЛАССИФИКАЦИИ ИННОВАЦИЙ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Khojaev P.D.
Safarov F.Kh.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF CLASSIFICATION OF INNOVATIONS AT INDUSTRIAL ENTERPRISES

Дар мақола асосҳои назариявии таснифи инноватсияҳо дар корхонаи саноатӣ дида баромада шудаанд. Исбот шудааст, ки пайдоиши тафсири навоарӣ ба маънои васеъ имкон медиҳад, ки фарқиятҳои мавҷудаи назариявӣ ва методологии хусусиятҳои категорияи омӯхташуда то андозае маҳин карда шаванд. Ҳамзамон, муқоисаи категорияи "раванди инноватсионӣ" ва навоариҳо аз нуқтаи назари дарки навоарӣ танҳо ба маънои маҳдуд қиёсшавандаанд.

Вожаҳои калидӣ: фаъолияти инноватсионӣ, низом, корхонаҳои саноатӣ, сармоя, лоиҳаҳои инноватсионӣ, самаранокӣ.

В статье рассмотрены теоретические основы классификации инноваций на промышленном предприятии. Доказано, что появление трактовки инноваций в широком смысле позволяет в определенной степени уточнить существующие теоретико-методологические различия характеристик изучаемой категории. В то же время сопоставление категории «инновационный процесс» и инновации с точки зрения восприятия инновации сопоставимы лишь в ограниченном смысле.

Ключевые слова: инновационная деятельность, система, промышленные предприятия, капитал, инновационные проекты, эффективность.

The article considers the theoretical foundations of the classification of innovations in an industrial enterprise. It is proved that the emergence of the interpretation of innovations in a broad sense makes it possible, to a certain extent, to clarify the existing theoretical and methodological differences in the characteristics of the category under study. At the same time, the comparison of the category "innovation process" and innovation in terms of the perception of innovation is comparable only in a limited sense.

Key words: innovation activity, system, industrial enterprises, capital, innovation projects, efficiency.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Ба ақидаи аксари муҳаққиқон, фаъолияти инноватсионӣ дар шароити муосир омили муҳимтарини таъмини рақобатпазирӣ дарозмуддати рушди корхонаҳои саноатӣ мебошанд.

Истилоҳ ва категорияи "навоарӣ" -ро ба илм олими австриягӣ А.А. Шумпетер ворид намудааст. Дар асари худ "Назарияи рушди иқтисодӣ", ки соли 1911 навишта шудааст, ӯ пешниҳод кардааст, ки маҳз навоариҳо ба рушд таъсир мебахшанд. Шумпетер А.А. навоариҳоро "тағирот дар технология ва менеҷмент, ҳамчун самтҳои нави истифодаи захираҳо" меҳисобид. Ба андешаи ӯ, "фаъолияти инноватсионӣ ҳамчун омили асосие, ки боиси тағироти динамикӣ дар мавҷи иқтисодиёт мегардад" [18].

Абрамов И.М. навоариро ҳамчун омили асосии рушди иқтисодии ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллӣ арзёбӣ мекунад. Ин ақидро А.И. Тяттов, М.Имай, Ю.В. Яковец, И.В. Афонин, К.Астапов ва дигар муҳаққиқон пазируфтаанд [1].

Дар адабиёти илмӣ, доир ба моҳият ва мундариҷаи категорияи илмӣ "инноватсия" як қатор назарҳо мавҷуданд.

Ҳамин тавр, дар солҳои 1930 А. Шумпетер аллакай мафҳуми "инноватсия" -ро истифода кардааст, ки маънояш "ҳама гуна тағироти имконпазире, ки дар натиҷаи истифодаи ҳалли нав ё мукаммали дорои хусусияти техникӣ, технологӣ, ташкилӣ дар истеҳсол ва фурӯши маҳсулот ба амал меояд", истифода шудааст [18].

Аз нуқтаи назари Б.Санто, "навоарӣ як раванди иҷтимоию техникӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки тавассути истифодаи амалии ғояҳо ва ихтироот ба эҷоди беҳтарин маҳсулот ва технологияҳо аз рӯи хосиятҳои худ оварда мерасонад" [14].

Морозов Ю.П., Гаврилов А.И., Городнов А.Г. чунин меҳисобанд: "Инноватсия чараҳои рушд, фаъолият ва тамомшавии истеҳсолот, иқтисодии иқтисодӣ ва иҷтимоии асоси навагонӣ аст" [11, С. 19].

А.И. Пригожий боварӣ дорад, ки "навоарӣ ба рушди технология, соҳаи муҳандисӣ, менеҷмент дар марҳилаҳои пайдоиш, рушд, пахншавӣ дар дигар объектҳо таъсир мерасонад" [13, С.31].

Мувофиқи стандартҳои байналмилалӣ, "инноватсия натиҷаи ниҳони навоарӣ мебошад, ки дар шакли як маҳсулоти нав ё такмилёфта, раванди нав ё такмилёфтаи технологӣ, ки дар бозор амалан истифода шуда, дар муносибати нав ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ таҷассум ёфтааст" [15, С.11].

Ақидаҳои фарқкунанда барои муайян кардани моҳияти навоарӣ вучуд доранд. Масалан, Э.А. Уткин, Н.И. Морозов ва Г.И. Морозов инноватсияро чунин меҳисобанд "ашёе мебошад, ки дар натиҷаи омӯзиш ё кашфиёт ба истеҳсолот ворид карда шудааст, ки сифатан аз аналоғи қаблӣ фарқ мекунад" [5, С. 72]. Ба назари мо, таърифи боло хеле маҳдуд буда, он хусусиятҳои танҳо навоарихо маҳсулотро тавсиф мекунад, дар ҳоле ки навоарихо технологӣ мавҷуданд, ки на маҳсулоти мушаххас, балки ҳалли технологӣ ва техникӣ дар соҳаи навосозии истеҳсолот мебошанд.

Муаллифони китоби "Менеҷменти инноватсионӣ" П.Н. Завалин, А.К. Казанцев, Л.Е. Миндели навоариро "натиҷаи меҳнати эҷодӣ (ё ҷорӣшуда) арзишҳои нави истеъмоли меҳисобад, ки истифодаи онҳо аз ашхос ё созмонҳое, ки онҳоро истифода мебаранд, стереотипҳои маъмулии фаъолият ва малакаро тағир медиҳанд" [16, С.13]. Мафҳуми инноватсия ба "маҳсулот ё хидмати нав, усули истеҳсоли онҳо, навоарӣ дар соҳаҳои ташкилӣ, молиявӣ, тадқиқотӣ ва дигар соҳаҳо ё такмилдиҳие, ки сарфаи хароҷотро таъмин мекунад ё барои чунин пасандозҳо шароит фароҳам меорад" дахл дорад [16, С.13]. Ин таъриф бо фаҳмиши васеътари моҳияти инноватсияи маҳсулот ва технологияҳои нав, такмилёфта, усулҳои ташкили истеҳсолот ва ғайра тавсиф мешавад.

Глазьев С.Ю. чунин мешуморад, ки "инноватсия ба натиҷаи ниҳони хусусияти амалӣ таваҷҷӯҳи возеҳ дорад, онро ҳамеша ҳамчун як раванди мураккабе баррасӣ кардан лозим аст, ки таъсири муайяни техникӣ, иҷтимоию иқтисодиро таъмин мекунад. Инноватсия дар рушди худ (давраи ҳаёт) шаклҳоро тағир медиҳад, аз идея ба амалисозӣ мегузарад" [3, С.138]. Кас метавонад бо ин ақида розӣ нашавад, ки "навоарӣ як раванди мураккаб аст" [3, С.138]; аммо, мутаассифона, ҷузъҳо ва пуркунандаҳои пурмазмунӣ категорияи навоарихо дар ин тафсир дода нашудаанд.

Ба ақидаи А. Левинсон, "навоарӣ натиҷаи кори пешакии илмӣ, амалӣ ва ташкилӣ аст" [7, С.15]. Ба андешаи мо, ин таъриф то андозае сатҳӣ ва умуман маҳдуд буда, равандҳои эҷоди навоарӣ ва татбиқи онро тавсиф намекунад.

Маклаков А.Д. категорияи "инноватсияро ҳамчун аввалин амалияи илмию техникӣ (технологӣ), ташкилӣ ва иқтисодӣ, истеҳсолӣ ё ҷадид" маънидод мекунад [8, С.35]. Бо ақидаи он розӣ шудан ғайриимкон аст, ки навоарӣ танҳо татбиқи озмоишии маҳсулот ё технологияи нав аст. Дар амал, раванди ҷорӣ намудани инноватсия бо назардошти ноқомӣ ва ғайраҳо метавонад солҳои зиёд тӯл кашад. Илова бар ин, навоарихо наметавонанд роҳи ягона ва дурусти ҳалли масъалаҳо бошанд. Ба назари мо, аксари навоарихо муосир маҳсули меҳнати дарозмуддат мебошанд, ки натиҷаи садҳо ё ҳазорҳо равандҳои истеҳсолӣ, ташкилӣ, иттилоотӣ, молиявӣ ва ғайраҳои ба ҳам алоқаманд мебошанд.

Мафҳуми нисбатан кофӣ аз ҷониби Р.Х. Миннеғалиев, яъне «дар натиҷаи ҷорӣ намудани навоарихо, татбиқи маҳсулот ё хизматрасониҳои нав, усули нави истеҳсоли онҳо, рушди бозори нав, тағирот дар соҳаҳои ташкилӣ, тижоратӣ, молиявӣ, тадқиқотӣ ва ғайра, яъне, дар ҳама гуна беҳбудӣҳое, ки сарфаи хароҷотро таъмин мекунад ё барои чунин сарфа шароит фароҳам меорад» пешниҳод шудааст [10, С.10]. Дар баробари ин, бо Р. Миннеғалиев розӣ будан ғайриимкон аст, чунки танҳо як навоариро метавон ҳамчун инноватсия эътироф кард, ки боиси коҳиши хароҷот мегардад - самтҳои инноватсия хеле васеътаранд: онҳо метавонанд аз баланд бардоштани сифати маҳсулот, аз ҷумла бо назардошти афзоиши арзиши он, ва эҷоди маҳсулот ё хизматҳои куллан нав ва усулҳои нави рушди бозор ва ғайра иборат бошанд.

Хуснутдинов А.З. "инноватсияро дар натиҷаи ҷорӣ намудани навагонӣ бо мақсади ворид кардани тағирот дар объекти тақрористеҳсолкунӣ ва ба даст овардани самараи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, сиёсӣ, илмию техникӣ ё дигар соҳаҳо" баррасӣ мекунад [17, С.10]. Таърифи болозикр, ба назари мо, фаҳмиши аз ҳад васеи инноватсияро тавсиф мекунад. Бешубҳа, навоарихо хусусан

миқёси калонро дар бар гиранда, метавонанд боиси тағироти гуногун, аз ҷумла тағиротҳои сиёсӣ шаванд - «аммо, таъсири сиёсӣ наметавонад ҳадафи асосии навоарӣ бошад [4, С.15].

Аксарияти муаллифони ғарбӣ ба таври анъанавӣ ба зарурати татбиқи амалии навоариҳо ва бо ҳамин хусусият мақсади тағиротро таъкид мекунад [9, С.13]. Наварӣ ин дар амал, татбиқ ва истифодаи инноватсия (ғояҳо, пешниҳодҳо, ҳалли тадқиқотӣ, моделҳо) мебошад. Ин равиш аксар вақт баҳсро дар бораи ҳудуди татбиқи навоариҳо, яъне дар бораи имкони нисбат додан ба навоариҳо, масалан, тақмили ташкилӣ ва кадрӣ, ки таъсири мустақими амалӣ (яъне дар асл тичоратӣ) надоранд, ба вучуд меорад.

Ҳамин тариқ, Р.Нелсон инноватсияро "ҳамчун як раванди мураккабе меҳисобад, ки иштирокчиёни мухталифҳо ба мисли ширкатҳо, истеҳсолкунандагони арзишҳои нав, марказҳои технологӣ, марказҳои таҳлилӣ, ки байниҳам пайваст шудаанд ва ҳамин тариқ системаи инноватсиониро ба вучуд меоваранд" [19, С.8]. Бешубҳа, инноватсия як раванди мураккаб буда, аксар вақт аз доираи воқеии корхона берун мебарояд ва доираи васеи ҷаҳони иқтисодӣ бозоргониро фаро мегирад. Ҳамзамон, таърифи дар боло зикршудаи моҳияти инноватсия тавассути эҷоди системаи миллии инноватсионӣ сустпоя мебошад.

Мафҳуми "инноватсия" дар қонунгузориҳои амалкунанда ба инобат гирифта шудааст. Ҳамин тариқ, кишварҳои узви Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ ва Рушд (OECD) дар Дастурамали Фраскатӣ инноватсияро "ҳамчун натиҷаи ниҳонии навагонӣ, ки дар шакли маҳсулоти нав ё тақмилёфтаи дар бозор қоришуда, технологияи нав ё тақмилёфта таҷассум ёфтааст ё дар муносибати нав ба хидматҳои иҷтимоӣ истифода мешавад" ҳисобидаанд [6, С.54]. Бартарияти таърифи болозикр, ба андешаи мо, як равиши нисбатан васеъ дар самти фаҳмидани навоариҳо буда, на танҳо ҷанбаҳои технологӣ, балки ҷанбаҳои иҷтимоиро мавриди омӯзиш қарор мегирад. Ҳамзамон, дар таърифи болозикр, навоариҳо тавассути категорияи "фаъолияти инноватсионӣ" муайян карда мешаванд, ки аз нуқтаи назари методологӣ қомилан дуруст нестанд.

Ба гуфтаи А.А. Перелигина, "инноватсия ба маънои васеъ ҷараёни тақмили сифатии муносибатҳои истеҳсолӣ, технологӣ, ташкилӣ, молиявӣ, кадрӣ ва дигар муносибатҳо мебошад, ки тавассути истифодаи дастовардҳои пешрафти илму техника ба амал бароварда шуда, барои таъмини рушди устувор ва баланд бардоштани самаранокии иҷтимоӣ иқтисодии фаъолияти он пешбинӣ шудааст" [12, С.18]. Ҳамзамон, муаллиф таъкид мекунад, ки навоарӣ на ба маҳсулот ё усули мушаххас, балки ҳамчун раванди тақмили мунтазами корхона дар маҷмӯъ баррасӣ мешавад. Инчунин бояд қайд кард, ки ҳангоми тафсир он, на танҳо тақмили техникӣ ва технологӣ ва шаклҳои нави маҳсулот ба назар гирифта мешавад, балки навоарӣ бояд муносибатҳои молиявӣ, кадрӣ, ташкилӣ ва дигар муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодии корхонаи саноатиро дар бар гирад.

Мо ақидаи таҳқиқотчи А.А. Перелегинро, ки фаҳмиши навоариро ба маънои *васеъ* ва *маҳдуд* пешниҳод мекунад [12, С.20] эътироф мекунем. Аммо дар айни замон, муаллиф тафсирҳои пешниҳодкардаи ӯро қомилан муваффақ ва дуруст ҳисоб намекунад. Чунин ба назар мерасад, ки ӯ мафҳумҳои раванди инноватсионӣ ва навоариро муайян карда, қомилан возеҳ наменаояд, ки чаро раванди муносибатҳо ба ин иртибот доранд.

Дар робита ба ин, барои муаллиф дурусттарин ба назар мерасад, ки фаҳмиши навоарӣ ба маънои васеъ ҳамчун маҷмӯи тағиротҳо, ки дар натиҷаи истифодаи технологияҳои нав тақмилёфтаи технологӣ, маркетингӣ ва ташкилӣ дар ҳама соҳаҳои корхонаи саноатӣ ба амал меоянд.

Ба ақидаи А.А. Перелигин мазмуни мухтасари инноватсия навагонӣ, мебошад, ки қодир аст талаботи истеҳсолкунандагони воқеӣ ва эҳтимолиро ба таври беҳтарин қонеъ гардонад ва афзоиши рақобатпазирӣи корхонаро таъмин намояд.

Ба гуфтаи муаллиф, ба маънои маҳдуд навоарӣ бояд тағироте бошад, ки дар як корхонаи саноатӣ дар натиҷаи эҷоди маҳсулоти махсуси нав ё тақмилёфта, технологияи нави мушаххас ё раванд ва ҳалли нави технологӣ ба вучуд омадааст. Ин маънои онро дорад, ки инноватсия ба маънои маҳдуд танҳо навоариҳои технологиро дарбар мегирад.

Ба ақидаи мо, пайдоиши тафсири навоарӣ ба маънои васеъ имкон медиҳад, ки фарқиятҳои мавҷудаи назариявӣ ва методологӣ хусусиятҳои категорияи омӯхташуда то андозае маҳин карда шаванд. Ҳамзамон, муқоисаи категорияи "раванди инноватсионӣ" ва навоариҳо аз нуқтаи назари дарки навоарӣ танҳо ба маънои маҳдуд қиёсшавандаанд.

Аз як тараф, навоариҳое, ки ба маънои васеъ фаҳмида мешаванд, метавонанд пайваста ё давра ба давра амалӣ карда шуда, боиси навоариҳои мушаххас шаванд, аз тарафи дигар навоариҳо ба маънои маҳдуд, раванди бомуваффақияти қорӣ намудани маҳсулоти инноватсионӣ дар бозор боиси заминаи молиявӣ барои тақмили минбаъдаи фаъолияти ташкилоти истеҳсолӣ дар асоси истифодаи усулҳои муассир гарданд.

Бояд қайд кард, ки навовариҳо ба маънои васеъ дар муқоиса бо навовариҳо ба маънои маҳдуд на ҳама вақт натиҷаи мусбат доранд: шояд натиҷаи муқобил вучуд дошта бошад. Масалан, як корхонаи саноатӣ бо равандҳои пешрафтаи бизнес ва системаи таҳияшудаи ҳавасмандкунии кадрҳо метавонад, дар натиҷаи маҳдудиятҳои монополия ё ноқомили системаи танзими давлатӣ ба муваффақияти тиҷоратӣ ноил гардад, дар ҳоле ки як корхонаи анъанавии саноатӣ бо системаи идоракунии консервативӣ, бе кадрҳои тақмилёфта ва навовариҳо, метавонанд аз истехсол ва фурӯши маҳсулоти инноватсионӣ натиҷаи мусбат ба даст орад. Бо вучуди ин, стратегияи рушди корхонаҳои саноатӣ бояд ба ҷорӣ намудани навовариҳо, маҳз ба маънои васеъ равона карда шавад.

Аз нуқтаи назари методологӣ изҳор кардан хеле муҳим аст, ки "ихтироъ" ва "навоарӣ" аз рӯи табиати худ фардӣ ва беҳамтоанд. "Табиати инфиродии инноватсия асосан аз шахси эҷодкор ва истеъдоди ӯ вобаста аст. Маҳсули як шахси эҷодкор табиати инфиродӣ дошта, рушд ва натиҷаи ниҳонии онро пешгӯӣ кардан осон намебошад" [2, С.54].

Дар асоси ин хусусиятҳо, таснифи зерини навовариҳо пешниҳод карда мешавад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Таснифи навовариҳо дар корхонаи саноатӣ

№	Хусусияти таснифот	Навъҳои навоарӣ
1	мазмунӣ навоарӣ	маҳсулот, раванд, технология, маркетинг ва менеҷмент, навовариҳои ташқилӣ, истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ
2	дараҷаи навоариҳои натиҷаҳои рушд	принсипан нав, замонавӣ, тақмилёфта ва технологӣ
3	мазмунӣ асарҳои мушаххас	илмӣ -техникӣ, илмӣ ва истеҳсолӣ, татбиқ ва машварат, хидматҳои илмию техникӣ
4	марҳилаҳои навоарӣ	таҳия ва тадқиқот, маркетинг, тарҳи саноатӣ, татбиқ дар истеҳсолот, тақсирот ва фурӯш, амалиёт
5	мақсади навовариҳо	барои содирот ва барои бозори дохилӣ, аз ҷумла ниёзҳои шахсӣ
6	дараҷаи хавфнокӣ	хавфи баланд, хавфи миёна, хавфи паст

Хулоса, бояд қайд кард, ки барои рақобат дар шароити муосир, корхонаҳои саноатӣ бояд ҷаҳолияти инноватсиониро вобаста ба таҳия ва татбиқи инноватсияҳо ва ба бозор баровардани онҳо дар шакли маҳсулоти нав ё тақмилёфта, хизматрасонии нав таҳия кунанд.

Адабиёт

1. Абрамов И.М. Теория и практика инвестирования в инновации. - М.: Бек, 2011. – 167 с.
2. Вумек Джеймс П., Джонс Даниел Т. Бережливое производство. Как избавиться от потерь и добиться процветания вашей компании. -М.: Альпина Бизнес Букс. - 2008. - 139 с.
3. Глазьев С. Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития/ Международный фонд Н.Д. Кондратьева. - М.: ВлаДар. - 1993. - С. 138.
4. Запольский М. Управление инвестиционными процессами и определение их эффективности в интегрированных структурах продуктовых подкомплексов (на примере Речицкого р-на Гомельской обл. Белоруссии) // Аграрная экономика. - 2006. - № 6. - С. 14-19.
5. Инновационный менеджмент: учебное пособие / Под ред. П.Н. Завалина, А.К. Казанцева, Л.Э. Миндели. - СПб.: Наука, 2000. - С.13.
6. Крылов Э.И., Журавкова И.В. Анализ эффективности инвестиционной и инновационной деятельности предприятия: учеб. пособие. - М.: Финансы и статистика. - 2001. - С. 54.
7. Левинсон А. Инновационное развитие: проблемы и перспективы // Инновации. - 2004. - №4. - С. 15.
8. Маклаков А.Д. Отраслевые особенности инновационной деятельности // Вестник МарГУ. – 2010. - № 2. - С. 34-37.
9. Маркетинг в отраслях и сферах деятельности: Учеб. пособие / Под ред. д-ра экон. наук, проф. Н.А. Нагапетянца. - М.: Вузовский учебник, 2007. -272с.
10. Миннегалиев Р.Х. Организационные аспекты повышения эффективности государственного управления инновациями в региональной экономике (на примере Республики Татарстан): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. экон. наук: 08.00.05. - Казань, 2001. - С.10.
11. Морозов Ю.П., Гаврилов А.И., Городнов А.Г. Инновационный менеджмент: Учебное пособие для вузов. - 2-е изд. перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2003. - С.19.

12. Перелыгин А.А. Государственное управление инновациями (на примере республики Татарстан). Автореферат дисс. на соискание ученой степени к.э.н. Казань, 2005. С.17-22
13. Пригожий А.И. Нововведения: стимулы и препятствия (социальные проблемы инноватики). - М.: Политиздат, 1989. - С.31.
14. Санто Б. Инновации как средство экономического развития: пер. с венг. - М.: Прогресс. - 1990. - С.21.
15. Стукач В.Ф. Инновационная инфраструктура регионального АПК: монография / В. Ф. Стукач, Е. М. Помогаев; - Омск: Сфера. - 2007. - С. 11.
16. Уткин Э.А, Морозова Н.И., Морозова Г.И. Инновационный менеджмент. -М: Армада. - 2010. - С.72.
17. Хуснутдинов А.З. Инновационная составляющая экономического роста: автореф. дис. к.э.н. - М. - 2005. - С.10.
18. Шумпетер Й. Теория экономического развития. - М.: Правда, 2010. - 400с.
19. Nelson R. National Systems of Innovation: A Comparative Analysis. Oxford, 1993. - p.8.

Хочаев Парвиз Давронович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди ҷаҳон ва муносибатҳои иқтисодӣ ба байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон, 734036, ш. Душанбе, к. Дехотӣ 1/2, Ҷумҳурии Тоҷикистон; тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

Сафаров Фазлиддин Хасанович - аспиранти Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон, 734036, ш. Душанбе, к. Дехотӣ 1/2, Ҷумҳурии Тоҷикистон. тел.: (+992) 938607503 hojaev123p@mail.ru

Шаропов Ф.Р.
Рахмонӣ Р.
Мирзоев Т.З.

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ САВДОИ ЧАКАНА ДАР ШАРОИТИ
МУОСИР

Шаропов Ф.Р.
Рахмони Р.
Мирзоев Т.З.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РОЗНИЧНОЙ
ТОРГОВЛИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Sharopov F.R.
Rahmoni R.
Mirzoev T.Z.

STATE REGULATION OF RETAIL TRADE IN MODERN
CONDITIONS

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Дар мақола моҳияти иқтисодиву иҷтимоӣ ва хусусиятҳои ҳоси ғайриро ба таъминоти рушди савдои чакана муайян карда шуда, зарурати танзим ва дастгирии давлатии ғайриро иқтисодӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ асоснок гардида, усулҳо ва самтҳои асосии танзими давлатии савдои чаканаи ҷумҳурӣ муқаррар карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: соҳаи хизматрасонӣ, савдои чакана, сифати хизматрасонӣ, танзими давлатии савдои чакана, усулҳои танзими давлатӣ, стратегияи рушди савдои чакана.

В статье уточнены социально-экономическая сущность, роль и тенденции развития розничной торговли, обоснована необходимость государственного регулирования и поддержки экономической деятельности в условиях рыночной экономики и уточнены методы и основные направления государственного регулирования розничной торговли.

Ключевые слова: сфера услуг, розничная торговля, качество услуг, государственное регулирование розничной торговли, методы государственного регулирования, стратегия развития розничной торговли.

The article clarifies the socio-economic essence, role and trends in the development of retail trade, substantiates the need for state regulation and support of economic activity in a market economy, and clarifies the methods and main directions of state regulation of retail trade.

Key words: service sector, retail trade, quality of services, state regulation of retail trade, state regulation methods, retail trade development strategy.

Савдои чакана яке аз соҳаҳои зудрушдбанди иқтисодиёти ҷумҳурӣ буда, ҳолат ва самаранокии иқтисодиву иҷтимоӣ он ҳам ба сатҳи зиндагии аҳоли ва ҳам ба рушди бахшҳои воқеии иқтисодиёт, бахусус бахшҳои, ки ба истеҳсоли молҳои истеъмолӣ машғуланд, таъсири бевосита ва ғайри мустақимро ба таъминоти рушди савдои чакана аҳамияти махсус пайдо мекунад. Маҳз ин зерсохтори савдои дохилӣ аз рӯи мазмун ва мақсади худ самт ё равиши иҷтимоӣ дорад, зеро бо манфиат ва тақозои истеъмолгарон робитаи бевосита дорад. Савдои чакана зерсоҳаи асосӣ ва зудрушдбанди савдои дохилӣ буда, ҳоло ба шаклҳои гуногуни моликият (хусусӣ, давлатӣ, кооперативӣ, омехта ва ғ.) тақсим шуда, бо роҳи ғайри моликият ва ташкили хизматрасонӣ дар ҳалли вазифаҳои муҳими иқтисодиву иҷтимоӣ давлат вобаста ба таъмини зиндагии шоистаи аҳоли ғайриро иҷро мекунад.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ ба иҷтимоӣ нигаронидашуда ҳалли масоили рушди босубот ва баланд бардоштани самаранокии савдои чакана аҳамияти махсус пайдо мекунад. Маҳз ин зерсохтори савдои дохилӣ аз рӯи мазмун ва мақсади худ самт ё равиши иҷтимоӣ дорад, зеро бо манфиат ва тақозои истеъмолгарон робитаи бевосита дорад. Савдои чакана зерсоҳаи асосӣ ва зудрушдбанди савдои дохилӣ буда, ҳоло ба шаклҳои гуногуни моликият (хусусӣ, давлатӣ, кооперативӣ, омехта ва ғ.) тақсим шуда, бо роҳи ғайри моликият ва ташкили хизматрасонӣ дар ҳалли вазифаҳои муҳими иқтисодиву иҷтимоӣ давлат вобаста ба таъмини зиндагии шоистаи аҳоли ғайриро иҷро мекунад.

Ҳамчун соҳаи ба истеъмолгарони нисбатан наздики иқтисодиёт, савдои чакана ба сифати танзимгари ҷараёни истеҳсолот аз як тараф, дар мавриди муайян намудани ҳаҷм ва номгуӣ маҳсулоти истеҳсолшуда ва аз тарафи дигар, дар муайян намудани имконияту хоҳиши истеъмолгарон ва тағйирёбии сатҳи зиндагии аҳоли баромад мекунад.

Ба андешаи мо, низоми бозории хоҷагидорӣ имконияти таҳияи механизму усулҳои танзими давлатии равандҳои иқтисодиву иҷтимоиро дар ҳудуди муайян дар назар дорад. Умуман, низоми танзими давлатии равандҳои бозорӣ унсури таркибии функсияи идоракунии давлатии иқтисодӣ ва соҳаҳои он мебошад, бахусус он бахшҳое, ки бештар самти иҷтимоӣ доранд.

Таҷрибаи гузаронидани ислоҳоти бозорӣ дар савдои чаканаро таҳти омӯзиш қарор дода, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки аҳамияти танзими давлатии равандҳои иқтисодӣ дар шароити бӯҳрон меафзояд. Танзими давлатӣ маҳз дар давраи гузариш ба дигар модели иқтисодӣ зарур буда, механизми иловагӣ ба низоми озоди фаъолият ба ҳисоб меравад.

Вале бояд қайд намуд, ки танзим ва даҳолати давлат ба амалӣ намудани равандҳои иқтисодӣ танҳо барои аз байн бурдани пасомадҳои манфии он мумкин аст. Мақсади асосии сиёсати танзими давлатии иқтисодӣ милли таъмини суботи иқтисодиву иҷтимоӣ дар ҷомеа мебошад.

Ба андешаи мо, дар шароити ҷумҳурии мо амалӣ намудани принципҳои консепсияи «танзими оқилона» метавонад барои ноил шудан ба мақсади зикршуда мусоидат намояд. Консепсияи «танзими оқилона» интиҳобу таъмини баробариро дар байни усулҳои маъмурӣ ва иқтисодии танзими давлатӣ дар назар дорад. Таҷрибаи татбиқ ва истифодаи ин усул дар бисёр кишварҳои дунё нишон медиҳад, ки дар шароити муосир «танзими оқилона» маҷмӯи принципу воситаҳои пешқадамро дар бар мегирад, ки танзимро барои ноил гаштан ба мақсадҳои ниҳой шаффоф ва самаранок мегардонад.

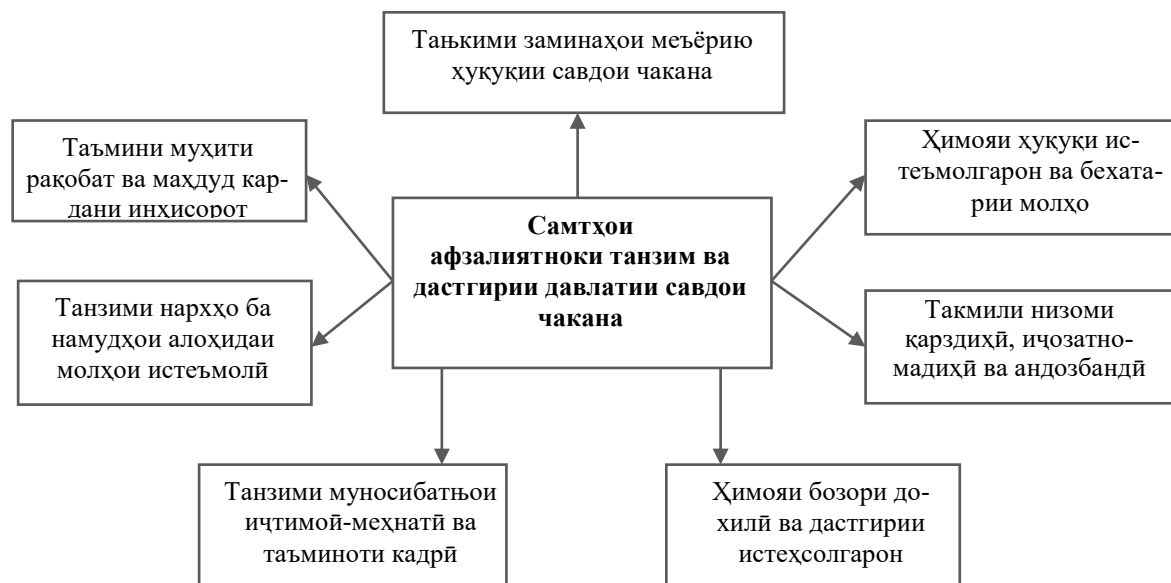
Барои таъмини тақозои ҷамъиятӣ аҳамияти махсус дорад ва барои фароҳам овардани муҳити мусоид дар байни аҳоли заминаи устувор мегузорад. Маҳз самти махсуси иҷтимоӣ доштани савдо, зарурати танзими онро аз тарафи давлат муайян менамояд.

Даҳолати давлат ба амалӣ намудани фаъолияти савдо на танҳо имконпазир, балки барои ҳимояи манфиатҳои ҳам иштирокчиёни бозори молӣ ва ҳам ҷамъият дар умум амри зарурӣ мебошад.

Ба андешаи мо, мантиқи истифодаи низом ва механизми танзими савдои чакана дар он зоҳир меёбад, ки давлат шакли усулҳои гуногунро истифода намуда, тақозои пардохтпазирро қонеъ мегардонад, беҳатарии молҳоро қарор медиҳад ва рушди истеҳсоли молҳои истеъмолии ватаниро ҳавасманд месозад.

Хангоми амалӣ намудани танзими давлатӣ бояд принципҳои асосии он, ба монанди даст кашидан аз идоракунии мустақими фаъолияти субъектҳои хоҷагидор, аз ҷониби мақомоти давлатӣ роия гардад ва монеаҳо дар роҳи рушди савдои озод ва мутамаддин бартараф карда шаванд.

Ба зарурат ва аҳамияти танзими давлатии савдои чакана таъя намуда, мо самтҳои афзалиятноки танзими давлатии савдои чаканаро вобаста ба шароити муосири хоҷагидорӣ пешниҳод менамоем (расми 1).

Расми 1 – Самтҳои афзалиятноки танзими давлатии савдои чакана

Дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ ҷиҳати танзими бозори истеъмолий ва савдои чакана, мо ба ҳулосае омадаем, ки давлат бо дарназардошти махсусияти рушди таърихӣ ва анъанаҳо метавонад ва бояд таносуби тақозо ва арзро дар бозори истеъмолий тавассути назорати нархҳо, сатҳи

даромади шахрвандон, ҳаҷми воридоти молҳо, риояи озодии рақобат, сифату беҳатарии молҳо, фишангҳои андозӣ ва қарзӣ танзим намояд.

Ба ақидаи мо, бо мақсади таъмини мақсаднок ва устувори рушди савдои дохилӣ, зарурати бартараф намудани монеъаҳо бо роҳи таҳия ва амалӣ намудани самтҳои асосии стратегияи рушди он барои дурнамои миёна ва дарозмуддат пеш меояд. Сабаби асосии таҳияи чунин ҳуҷҷат дар он аст, ки дар барномаҳои гуногуни рушди иқтисодии ҷумҳурӣ ба тақмили бозори молҳои истемоӣ ва савдои чакана диққати кам равона гаштааст.

Рӯихати адабиёт:

1. Факеров Х.Н. Потребительский рынок: состояние и перспективы. Монография. – Душанбе: Ирфон, 2019. – 290 с.
2. Факеров Х.Н., Шаропов Ф.Р., Мариншоев М.М. Социально-экономический механизм развития розничной торговли: Монография / Под редакцией д-ра экон. наук, профессора Хабибова С.Х. – Душанбе: Ирфон, 2018. – 150 с.
3. Шаропов Ф.Р. Управление социально-экономическим развитием розничной торговли: Монография / Ф.Р.Шаропов. Под.ред. д.э.н., профессора С.Х.Хабибова – Душанбе: Ирфон, 2018. – 280 с.

Маълумот оид ба муаллифон:

Шаропов Ф.Р. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел.: 93-577-79-00, e-mail: farkhod79@mail.ru

Раҳмонӣ Р. – докторанти (PhD) Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел. 907-20-20-00, e-mail: rumeysarahmoni@gmail.com

Мирзоев Т.З. – докторанти (PhD) Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. Тел.: (+992) 918506930, e-mail: tohir.mirzoev.90@mail.ru,

Шарипов Б.М.
Вализода Ш.Ш.

АКТУАЛЬНОСТЬ ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИЯ РАЗВИТИЯ БЕЗНАЛИЧНОЙ ПЛАТЕЖНОЙ СИСТЕМЫ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Шарипов Б.М.
Вализода Ш.Ш.

ТАМОЮЛИ РУШДИ НИЗОМИ ПАРДОХТҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА МУҲИМИЯТИ ОН

Sharipov B. M.
Valizoda Sh. Sh.

THE RELEVANCE OF THE PROBLEM AND THE DEVELOPMENT TREND OF THE CASHLESS PAYMENT SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Аннотатсия Аннотация Annotation

Многочисленные примеры по всему миру показывают, что проблемы развития безналичных платежей являются актуальными так как они являются двигателями экономики. В данной статье рассматривается степень актуальности проблемы развития безналичных платежей и тенденция развития безналичной платежной системы в Республике Таджикистан. Также в данной статье определяется степень вхождения вопросов и проблем развития безналичных платежей в стратегических документах и меры по их реализации.

Ключевые слова: безналичная платежная система, электронные платежи, цифровые услуги, транзакции.

Таҳқиқотҳои сершумори ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки масъалаи рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ рӯзмара мебошад, зеро истифодаи васеи пардохтҳои ғайринақдӣ ба рушди иқтисодиёт мусоидат менамояд. Дар мақолаи мазкур сатҳи рӯзмарагии масъалаи рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ ва тамоюли рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ ва муайян гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: низоми пардохтии ғайринақдӣ, пардохтҳои электронӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, терминалҳо.

Numerous examples around the world show that the problems of the development of cashless payments are relevant and how they are the engine of the economy. This article discusses the degree of relevance of the problem of the development of non-cash payments and the development trend of the non-cash payment system in the Republic of Tajikistan. Also in this article, the degree of occurrence of questions and problems of the development of non-cash payment systems in strategic documents and measures for their implementation are determined.

Key words: non-cash payment system, electronic payments, digital services, transactions.

Современный мир постоянно меняется с очень высокой скоростью, инновационные технологии, в частности, технологии безналичных платежей, проникают в большинство областей человеческой деятельности.

В современных условиях и стремительно развивающихся отношениях рыночной экономики, а также поэтапного внедрения цифровой экономики и развития электронной коммерции остро стоит вопрос совершенствования системы безналичных расчетов и расширения их использования.

Увеличение доли безналичных платежей во всех сферах, вплоть до полного вытеснения наличных денег из оборота, в последнее время, является одной из самых актуальных тем в мировой финансовой системе. Совершенствование и развитие системы безналичных платежей официально является одним из приоритетов финансовых регуляторов ряда стран, как развитых, так и развивающихся.

Международный и отечественный опыт показывают, что наиболее быстро воспринимаются и внедряются новые цифровые технологии в банковском секторе, а именно в направлении безналичных платежей мотивируя и подтягивая развитие других секторов экономики. Потому что, эф-

фективная работа платежной системы является одним из ключевых факторов динамичной и стабильной работы банковской системы и экономики в целом.

Экономика в настоящее время представляет собой сложную, развивающуюся сеть отношений между хозяйствующими субъектами и другими внешними и внутренними агентами. Одной из основополагающих связей являются расчёты и платежи, посредством которых, удовлетворяются потребности, осуществляются финансово-экономические операции и выполняются соответствующие обязательства.

Безналичные платежные системы - это механизмы, которые позволяют беспрепятственно переводить средства между покупателями и продавцами и / или между банками без физического участия наличных денег. В современном обществе никакая экономическая деятельность невозможна без перевода денег. В этом смысле можно легко сказать, что платежные системы являются одной из наиболее значимых социальных инфраструктур [1].

Безналичные платежные системы демонстрируют заметные изменения за последние два десятилетия. Раньше платежи между банками производились путем обмена бумажными платежными инструкциями, что называлось «бумажной платежной системой». Но, поскольку количество платежей резко увеличилось, стало очень трудно обрабатывать документы с бумажными инструкциями и ручным управлением.

Поэтому люди пытались использовать информационные технологии в платежной системе. Результатом этих усилий стало развитие платежных систем с использованием компьютеров и сетей. Вначале эти платежные системы назывались «электронными платежными системами». Однако вскоре это название устарело, и эти системы стали называть просто «платежными системами». Каждая страна принимает все необходимые меры по совершенствованию национальной платежной системы и инновационного подхода по расширению использования именно безналичных расчетов. Несмотря на огромный рост использования смартфонов и растущий спрос на цифровой банкинг, большинство стран по-прежнему сильно зависят от наличных денег. Около 2 миллиардов человек во всем мире не имеют банковского счета, что свидетельствует о том, что наличные деньги по-прежнему имеют большое значение для финансовой доступности.

Национальная платежная система является одним из основных элементов финансовой инфраструктуры, обеспечивающая стабильность и эффективность функционирования финансовой системы страны, а также реализацию денежно-кредитной и бюджетной политики посредством осуществления своевременных и безопасных платежей и расчетов, тем самым содействуя социально-экономическому развитию.

В связи с этим, Национальный банк Таджикистана уделяет особое внимание развитию платежной системы и несёт ответственность за организацию стабильных и эффективных платежных, клиринговых, расчетных систем и систем денежных переводов в Республике Таджикистан, осуществляет регулирование и надзор за их деятельностью.

Национальный банк Таджикистана, руководствуясь законами Республики Таджикистан «О Национальном банке Таджикистана», «О банковской деятельности», «О платежных услугах и платежной системе» и другими нормативными актами НБТ, определяет основные направления развития платежной системы Республики Таджикистан, устанавливает правила, формы, сроки и стандарты при проведении безналичных и наличных расчетов в Республике Таджикистан [6].

Принимая во внимание важность развития системы безналичных расчетов в условиях формирования цифровой экономики, Правительство Республики Таджикистан посредством реализации концепции, стратегии и программ, принимает все необходимые меры по созданию благоприятных условий для расширения спектра банковских услуг, в том числе, развития системы безналичных расчетов, увеличения доли безналичных расчетов, расширения сферы платежной инфраструктуры и роста банковских дистанционных услуг.

В Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (Утверждено постановлением Маджлиси намоияндагон, Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, №636) в части финансового сектора определено: Финансовый сектор Таджикистана в 2030 году - современная динамичная система конкурентоспособных финансовых институтов, способных предоставлять широкое разнообразие качественных и инновационных финансовых услуг и продуктов потребителям, создающая благоприятные условия для стабильного развития национальной экономики и устойчивости к воздействию внешних шоков. Основные проблемы:

- ✓ финансовый сектор пока не сформировался как основа финансирования национальной экономики;

- ✓ преобладает высокая степень использования наличных денежных средств при осуществлении расчетов между субъектами экономики;
- ✓ неэффективно используется внутренний потенциал по мобилизации внутренних сбережений и механизмов, их трансформации в кредиты и инвестиции [4].

Президент Республики Таджикистан, Лидер нации, уважаемый Эмомали Рахмон в своём послании Парламенту «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 21.12.2021г. подчеркнул, что «Развитие реальных сфер экономики, активность частного сектора и оборот внешней торговли во многом зависят от банковской системы. Но до сегодняшнего времени в направлении реализации денежно-кредитной политики, оздоровления банковской системы и предоставления доступных и долгосрочных кредитов, все еще существует множество проблем, требующих своего решения [5].

Поэтому необходимо принять решительные меры для увеличения льготных долгосрочных кредитов, в особенности для производственного предпринимательства, оказания качественных услуг с использованием цифровых технологий и полного перехода к безналичному расчету, а также для большего привлечения внутреннего и зарубежного капитала в банковскую систему».

В нынешних экономических условиях необходимо привлечение наличных денег из обращения в банки и их использование для развития экономики. В настоящее время более 75% от общей суммы национальной валюты в Таджикистане находится в наличной форме и вне банков, в то время как этот показатель равен 3% в Швеции, 7% в Японии, 10,6% в Казахстане, 21,6% в России и 26,6% в Узбекистане.

В 2021 году соотношение операций снятия наличных денег и операций безналичных платежей за товары и услуги с использованием электронных платежных средств составило 89,1% к 10,9%, доля безналичных операций по сравнению с прошлого года увеличилась на 1,2 процентного пункта.

Сегодня очень важно принять меры для уменьшения количества наличных денег в обращении, что позволит их использовать в качестве кредитных ресурсов для развития экономики.

В целом по республике за 2022 год через различные способы расчетов (внутрибанковских, по прямым корреспондентским отношениям и через корреспондентские счета, открытые в Национальном банке Таджикистана) было осуществлено почти 205 млн. платежей на сумму 1 229,8 млрд. сомони. Количество платежей по сравнению с прошлым годом увеличилось на 20,5%, а общий объем платежей уменьшился на 0,3%.

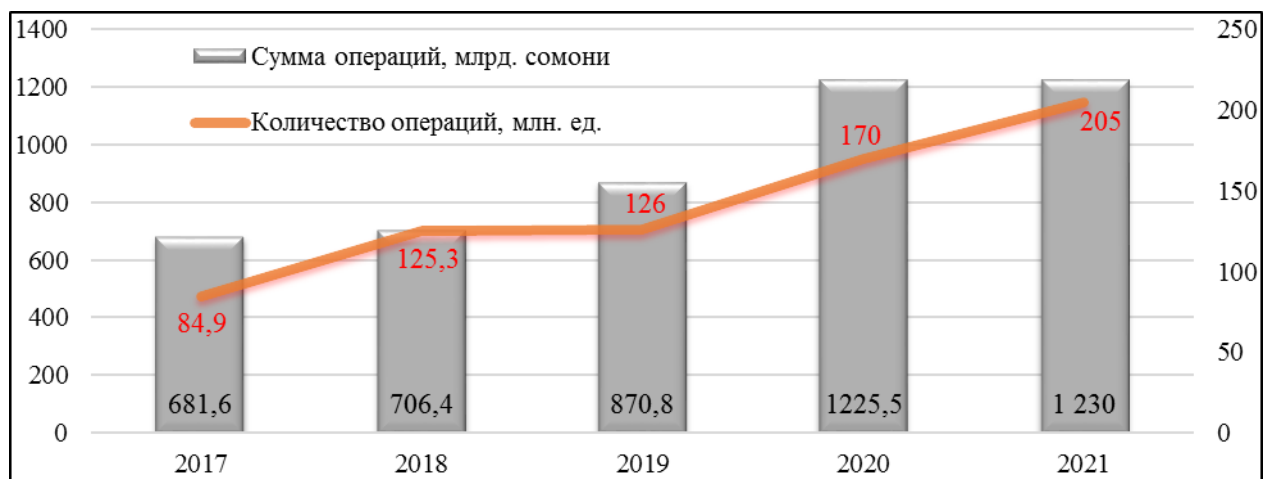

Диаграмма 1. Объем совершенных платежей в банковской системе

Источник: подготовлено автором на основании статистических данных Национального банка Таджикистана.

Безналичные расчеты между хозяйствующими субъектами осуществляются через банковские счета, которые открываются в кредитных финансовых организациях. Контроль и управление этими счетами осуществляется клиентами с использованием современных электронных средств, в том числе мобильных телефонов и специализированных мобильных программ.

По состоянию на 2021 год со стороны кредитных финансовых организаций для клиентов от-

крыто 6 083 412 банковских счетов, из которых 5 977 784 счета принадлежат физическим лицам, а 105 628 счетов - юридическим лицам.

Количество банковских счетов клиентов в кредитных финансовых организациях увеличилось на 1 077 330 единиц или 21,5% по сравнению с прошлым годом, что свидетельствует о росте доверия населения к банковской системе страны.

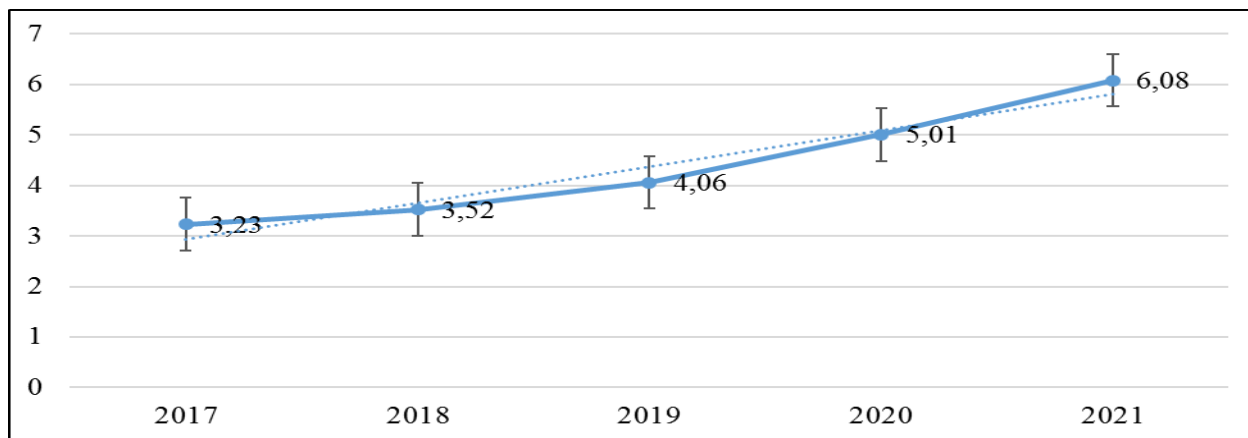

Диаграмма 2. Количество открытых счетов в кредитных финансовых организациях для клиентов

Источник: подготовлено автором на основании статистических данных Национального банка Таджикистана.

Развитие рынка банковских платежных карт в Республике Таджикистан является одним из важнейших факторов в решении проблемы развития системы безналичных расчетов с целью сокращения количества наличных денег в обращении.

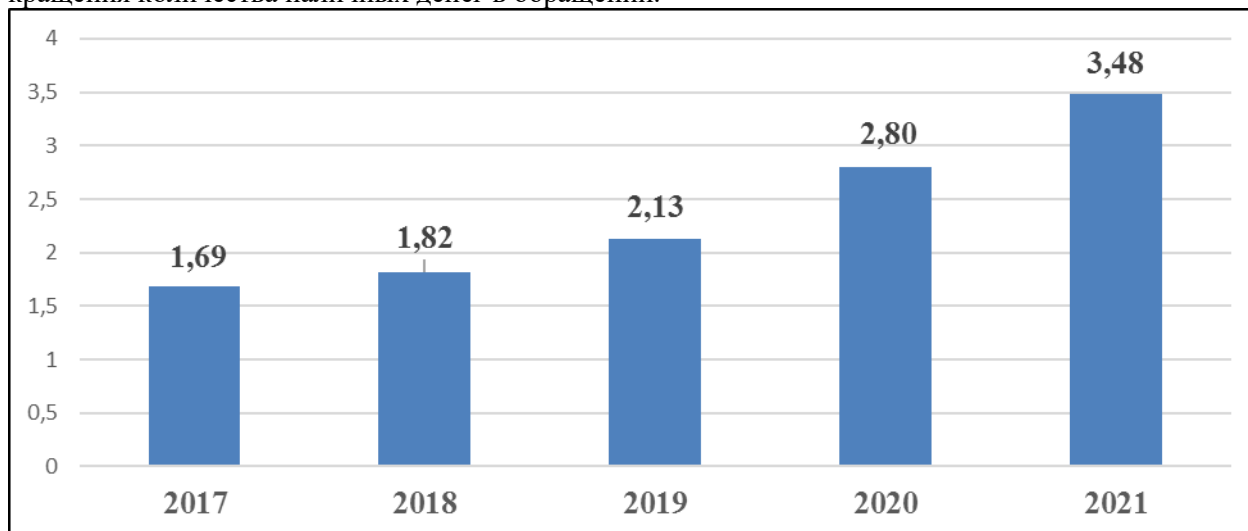

Диаграмма 3. Динамика роста банковских платежных карт, млн. ед.

Источник: подготовлено автором на основании статистических данных Национального банка Таджикистана.

По статистике в 2021 году в Республике Таджикистан со стороны 20 отечественных кредитных финансовых организаций выпущено в обращение 3,5 млн. ед. банковских платёжных карт, данный показатель на 25 % больше по сравнению с показателем прошлого года.

В современном мире совершенствование системы безналичных расчетов и финансовая инклюзивность является эффективным инструментом улучшения доступа и использования качественных финансовых услуг. Они играют важную роль в обеспечении устойчивого развития финансового сектора, частного сектора, а также улучшения предпринимательской среды, социальной

защиты населения, развития человеческого капитала и на этой основе повышении уровня благосостояния в страны.

Для обслуживания держателей банковских платежных карт финансовыми кредитными организациями по состоянию на 2021 год установлено в общей сложности 1 412 банкоматов и 4 878 электронных терминалов. Из этого количества электронные терминалы, 1 848 единиц установлены в пунктах выдачи наличных денег и 3 030 единиц в торговых и сервисных учреждениях, эти показатели по сравнению с 2020 годом соответственно увеличились на 9,8 процентов и уменьшились на 14,5 процентов.

Кроме того, в торгово-сервисных точках для приема безналичных платежей за товары и услуги установлено 3 933 POS-терминала и 16 861 QR-кодов.

Таблица 1.

Развитие платежной инфраструктуры в Республике Таджикистан, 2017 - 2021 гг.

Показатели	годы					2021г по сравнению с 2017г в %
	2017	2018	2019	2020	2021	
Банкоматы	685	678	878	1285	1412	6,1
Электронные терминалы всего, в том числе	3325	4499	4853	5710	4878	46,7
-электронные терминалы в ПВНД	1381	1485	1318	1899	1848	33,8
-электронные терминалы в ТСУ	1944	3014	3535	3811	3030	55,8

Источник: составлена автором на основе статистических данных НБТ

Из таблицы 1. видно, что количество банкоматов (в 2021 году по сравнению с 2017 годом) увеличилось на 106,1 процента, количество электронных терминалов в ПВНД увеличилось на 33,8 процентов, а количество электронных терминалов в ТСУ 55,8 процентов. Из данных показателей следует, что средства (инфраструктура) для приема безналичных платежей имеют тенденцию к увеличению ежегодно, но их использование находится на относительно низком уровне, что является одной из основных проблем, которые необходимо решить.

Оптимальная инфраструктура играет решающую роль в расширении безналичных платежей. Исследование показывает, что существует прямая связь между адекватной инфраструктурной базой и уровнем комплексного развития безналичных платежей.

Таблица 2.

Распределение точек доступа по регионам на 100000 населения в 2020 году.

Регионы	Филиалы	Центры банковского обслуживания	POS-терминалы	Электронные терминалы в пунктах выдачи наличных	Банкоматы
Душанбе	6,2	26,4	241,4	36,2	41,4
РРП	2,6	14,4	8,7	16,9	9
Хатлон	3,3	13,6	7,4	15,0	8,6
Сугд	4	18,4	38,9	21,5	14,1
ГБАО	9	22,9	71,7	42,3	14,7

Источник: НБТ (2020 г.) - Национальной стратегии финансовой инклюзивности Республики Таджикистан на 2022-2026 годы. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 июля 2022 г, №314

Стоит отметить, что на данный момент терминальная сеть финансово-кредитных организаций широко распространена во всех регионах страны и обслуживает банковские платежные карты национальной платежной системы «Национальная карта», а также международных платежных систем Visa, Mastercard, UnionPay и American Express. Это достижение позволяет населению осуществлять безналичные расчеты за товары и услуги, снятие наличных и другие услуги, предоставляемые финансовыми учреждениями страны.

Показатели таблицы 2 свидетельствует о том, что реальный доступ населения к финансовым услугам, особенно к платежной инфраструктуре, находится на сравнительно низком уровне.

С учетом роста населения и растущего спроса населения на электронные платежные услуги, необходимо неоднократно увеличивать количество безналичных платежных инфраструктур. По статистическим данным страны, население страны ежегодно увеличивается в среднем на 2 процента.

Наряду с этим финансовая грамотность и осведомленность о безналичных операциях имеют первостепенное значение в Таджикистане для создания безналичной экономики.

Цифровизация платежного механизма будет считаться важной вехой в эпоху безналичной экономики будущего. Рост индустрии цифровых платежей в Таджикистане будет способствовать четырем факторам, которые также могут повлиять на то, как эта отрасль будет выглядеть в будущем.

- Переход Таджикистана на цифровые технологии;
- Благоприятная нормативно-правовая среда;
- Появление поставщиков платежных услуг нового поколения;
- Повышение качества обслуживания клиентов - четыре движущих фактора, способствовавших росту таджикских цифровых платежных систем.

Следует отметить, что обеспечение доступа к электронным платежным средствам (банковским платежным картам, электронным кошелькам и др.) для оплаты товаров и услуг способствует расширению доли безналичных расчетов в денежном обращении страны, имеет ряд преимуществ, как: прозрачность финансовых потоков, уменьшение доли теневой экономики, что приводит к увеличению объема налоговых поступлений, а также создает благоприятные условия для привлечения иностранного капитала; легкость и доступность оплаты товаров и услуг, в том числе оплаты государственных услуг (24/7), снижение потребности населения в наличных деньгах; сокращение очередей за получением наличных денег возле банкоматов и касс кредитных финансовых организаций; экономия времени и снижение затрат за проезд; кредитные финансовые организации получают возможность сократить дополнительные операции, сэкономить время и благодаря ускорению скорости предоставления банковских услуг привлекать новых клиентов.

Основные преимущества безналичных транзакций заключаются в том, что цифровые транзакции обеспечивают регистрацию всех экономических транзакций. Средства цифровизации делают практически возможным контроль над рынками черных денег, которые часто наносят ущерб национальной экономике. Это помогает увеличить налоговые поступления в правительство. Преимущества для граждан страны в безналичной экономике - это риск ношения денежных знаков и возможность избежать потери с трудом заработанных денег. Затраты на транзакцию, оплату и временные затраты уменьшаются. Безналичная транзакция удобна для покупок, оплаты счетов и планирования финансовых транзакций, управляемых из дома, офиса или где угодно с помощью смартфона. Это также снижает расходы на печать денежных знаков и их транспортировку.

Фактически, экономики с более высокой денежной массой, как правило, растут медленно, и упускают значительные финансовые выгоды. И наоборот, экономики, которые переходят на цифровые технологии, более успешны; согласно исследованиям BCG, переход на новую технологию может увеличить годовой ВВП на целых 3 процентных пункта.

ЛИТЕРАТУРА

1. How Cashless Payments Help Economies Grow//MAY 28, 2019 By Markus Massi, Godfrey Sullivan, Michael Strauß, and Mohammad Khan;
2. В Таджикистане для безналичных расчетов активно внедряют малозатратные QR-коды //электронный ресурс:- режим доступа https://tajsotmon.tj/ru/tajikistan_ru/12466-v-tadzhikistane-dlya-beznalichnyh-raschetov-aktivno-vnedrayut-malozatratnye-qr-kody.html 19-07-2022, 10:15
3. Масаси Накадзима - «Платежная система и технологии и их функции» (IGI Global, 2011) можно найти в Интернете (<http://www.igi-global.com/book/payment-system-technologies-functions/49580>).

4. Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года - Утверждено постановлением Маджлиси намояндагон, Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, №636.
5. Послании Президент Республики Таджикистан, Лидер нации, уважаемый Эмомали Рахмон Парламенту страны «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 21.12.2021г.
6. Официальный сайт Национальный Банк Таджикистан: режим доступа:- <https://www.nbt.tj/tj/> время посещения 08.12.22.
7. Путылин В.И. Эволюция платежной системы: от ракушек и жемчужин к электронным деньгам // Концепт. – 2014. – Спецвыпуск № 05.
8. Головенчик, Г. Г. Цифровизация белорусской экономики в современных условиях глобализации / Г. Г. Головенчик. – Минск : Изд. центр БГУ, 2019. – 257 с.
9. Еремина, Н. В. Особенности безналичных расчетов / Н. В. Еремина, С. А. Сорокин // Инновационная наука. – 2015. – № 5-1. – С. 91-93.

Шарипов Бахром Махмудович - доктор экономических наук – старший научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Айни 44. Телефон: (+992) 907786568, E-mail: b_sharipov@mail.ru.

Вализода Шавкат Шаробудин – соискатель Института экономики и демографии Национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Айни 44. Телефон: (+992) 985844359, E-mail: shavkat-2003@mail.ru;

Раҷабов Р.К.
Шарипова Д.

ТАҲЛИЛИ РАСОНИДАНИ ХИЗМАТИ МАИШӢ БА АҲОЛИИ ТОҶИКИСТОН ВА ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ДАР ШАРОИТИ ИҚТСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Раджабов Р.К.,
Шарипова Д.

АНАЛИЗ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ БЫТОВЫХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ ТАДЖИКИСТАНА И ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Radjabov R.K.,
Sharipova D.

ANALYSIS OF THE PROVISION OF HOUSEHOLD SERVICES TO THE POPULATION OF TAJIKISTAN AND KHATLON REGION IN THE CONDITIONS OF DIGITAL ECONOMY

Дар мақола таҳлили расонидани хизмати маишӣ ба аҳолии Тоҷикистон ва вилояти Хатлон дар шароити иқтисодиёти рақамӣ гузаронида шуда, камбудҳои ҷойдошта муайян карда шудаанд. Самтҳо барои беҳтар намудани бозори минтақавӣ хизматрасониҳои маишӣ пулакӣ ва нақши бахши хусусӣ, ки ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошад, тақмили низоми идоракунӣ ва танзим дар раванди амалисозии Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030 мусоидат намоянд пешниҳод карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: хизматрасониҳои маишӣ, тақмили низоми идоракунӣ, бахши хусусӣ, Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон, иқтисодиёти рақамӣ

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В статье проведен анализ оказания бытовых услуг населению Таджикистана и Хатлонской области в условиях цифровой экономики, выявлены существующие недостатки. Предложены направления совершенствования регионального рынка платных бытовых услуг и роли частного сектора, соответствующего международным стандартам, совершенствования системы управления и регулирования в процессе реализации Национальной стратегии развития Таджикистана до 2030 года.

Ключевые слова: бытовые услуги, совершенствование системы управления, частный сектор, Национальная стратегия развития Таджикистана, цифровая экономика.

The article analyzes the provision of personal services to the population of Tajikistan and the Khatlon region in the digital economy, and identifies existing shortcomings. Directions are proposed for improving the regional market for paid household services and the role of the private sector that meets international standards, improving the management and regulation system in the process of implementing the National Development Strategy of Tajikistan until 2030.

Key words: household services, improvement of the management system, private sector, National Development Strategy of Tajikistan, digital economy.

Айни замон рушди бозори хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли самти афзалиятнок ба ҳисоб меравад, зеро он дар рушди иқтисодиёт нақши муҳим дошта, дар тақвияти дигаргуниҳои ҷойдошта дар соҳтори соҳавӣ саҳми арзанда мегузорад [1,2,3].

Дар ин шароит намудҳои хизмати пулакиро ба аҳоли омуктан лозим аст. Пеш аз ҳама намудҳои зерини хизматрасониро ҷудо мекунем: хизматрасонии маишӣ, нақлиёти мусофирбар, алоқа, хоҷагии манзилию коммуналӣ, маориф, фарҳанг, туристӣ ва экскурсиявӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, хизматрасонии тиббӣ, санаторию саломатӣ, хизматрасонии ҳуқуқӣ, муассисаҳои бонкӣ ва дигар [1-6]. Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии тавсифкунандаи рушди хизматрасонии пулакӣ дар тамоми каналҳои фуруш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020 дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Чадвали 1 – Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии рушди хизматрасониҳои пулакӣ аз рӯйи самтҳои пешниҳод дар Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Ҷоизаи афзоиш, %
Ҳамагӣ, хизматҳои пулакӣ (млн. сомонӣ)	13405,4	1338,4	13645,2	13372,3	13599,6	13205,2	98,51
Миқдори хизматҳои пулакӣ дар ҳар сари аҳоли, сомонӣ (бо нархҳои ҳақиқӣ)	1131,3	1161,2	1231,7	1247,7	1409,4	1389,5	122,82

Манбаъ: дар асоси маълумотҳои оморӣ, 2021.-Душанбе, АОНПҚТ, 2021.-702с. . - сах.640 ҳисоб карда шудааст

Таҳлили чадвали 1 нишон медиҳад, ки дар давраи баррасишаванда кам шудани суръати афзоиши ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ мушоҳида гардида, дар соли 2020 нисбат ба соли 2015-ум (100-98,51) -1,49% кам шудааст. Дар баробари ин ҳаҷми иҷрои онҳо ба ҳар сари аҳоли - 22,82% афзудааст.

Чадвали 2- Динамикаи тақсими хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли аз рӯйи намудҳои моликият дар Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020

Намудҳои моликият	Ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ, млн. сомонӣ						Ҷоизаи афзоиш
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Ҳамагӣ дар корхонаҳои намуни чӯдогонии моликият	9615,8	10033,7	10884,0	12130,8	12983,6	13205,2	137,33
Давлатӣ, ҳамагӣ	1125,6	1396,4	1751,4	2487,3	2298,4	2824,8	2,5 маротиба
Вазни хос дар ҳаҷми умумии хизматрасониҳои пулакӣ (%)	11,71	13,91	16,09	20,50	17,70	21,39	+9,68
Ғайридавлатӣ, ҳамагӣ	8490,2	8637,3	9231,6	9643,5	10685,2	10380,4	122,26
Вазни хос дар ҳаҷми умумии хизматрасониҳои пулакӣ (%)	88,29	86,08	84,82	79,5	82,3	78,61	-9,68

Манбаъ: дар асоси маълумотҳои оморӣ, 2021.-Душанбе, АОНПҚТ, 2021.-702с. . - сах.640-646 ҳисоб карда шудааст.

Маълумоти чадвали 2 нишон медиҳад, ки дар соли 2020 ба аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 13205,2 миллион сомонӣ хизматрасониҳои пулакӣ расонида шудааст, ки ин нисбат ба соли 2015-ум 37,33% зиёд мебошад. Дар баробари ин, дар соли 2020 ҳиссаи ҳаҷми хизматрасониҳои корхонаҳо дар бахши давлатӣ ба андозаи 9,8 банди фоизиро ташкил дода бахши ғайридавлатӣ бошад - 78,61%-ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2015-ум 9,68 банди фоизӣ кам шудааст.

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020 дар динамикаи даромади умумии ба ҳар сари аҳоли, индекси нархҳои истеъмолии хизматрасониҳои пулакӣ ва ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ тавассути тамоми каналҳои фурӯш тағйирот ба амал омадааст (Чадвали 3).

Чадвали 3 - Динамикаи даромади умумии индекси нархи истеъмолии хизматрасониҳои пулакӣ ва ҳаҷми онҳо ба воситаи ҳама намудҳои пешниҳод дар Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020

Нишонди- ҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Ҷои афзоиш, %
Ҳамагӣ дарома- ди сарикасии аҳоли, (сомонӣ)	297,61	351,14	374,12	409,78	475,72	518,19	174,12
Индекси ҳа- роҷотҳои ҳақиқии аҳоли барои хариди мол ва пардохти хизматрасо-нии пулакӣ, %	103,8	111,9	113,6	110,2	115,4	136,7	+32,9
Индекси ҳаҷми хизматрасо-нии пулакӣ, %	92,4	99,5	102,3	101,1	101,7	97,1	+4,7

Манбаъ: дар асоси маълумотҳои оморӣ, 2021.-Душанбе, АОНПҚТ, 2021.- саҳ.22-25 ҳисоб карда шудааст.

Тавре аз ҷадвали 3 дида мешавад, даромади умумии аҳоли ба ҳар сари аҳоли дар солҳои 2015-2020 75,12% афзуда, боиси афзоиши ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ гардид. Дар баробари ин, индекси хароҷоти аҳоли барои хариди молҳо ва пардохти хизматрасонӣ 32,9 банди ҷои афзоиш ва индекси ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ 4,7 банди ҷои афзоиш зиёд шудааст.

Дар шароити муосир ба омузиши динамикаи тақсими ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли аз руи шаклҳои моликият дар заминаи соҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи махсус дорад (ҷадвали 4).

Ҷадвали 4 - Динاميкаи тақсими ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳоли аз рӯи шакли моликият дар заминаи соҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020

Намуди хизматрасонӣ ва шакли моликият	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Ҷои афзоиш, -с.2020 нисбати 2015с. %
Ҳамагӣ хизматрасонии маишӣ	3758,6	3694,1	3908,3	4030,6	4387,2	4253,8	113,18
Давлатӣ, ҳамагӣ	27,6	25,2	33,1	43,3	44,7	77,7	2,92 марба
Вазни хос дар ҳаҷми умумии хизматрасониҳои пулакии маишӣ (%)	0,73	0,68	0,85	1,07	1,02	1,83	+1,1 бф
Ғайридавлатӣ, ҳамагӣ	3731,0	3668,9	3875,2	3987,5	4342,5	4176,1	111,93
Вазни хос дар ҳаҷми умумии хизматрасониҳои пулакии маишӣ (%)	99,27	99,32	99,15	98,93	98,98	98,17	-1,1 бф
Дигар намудҳои хизматрасониҳои пулакӣ	557,3	551,7	665,3	799,2	1135,4	1575,7	2,82 марба
Давлатӣ, ҳамагӣ	52,1	51,0	50,1	97,8	162,5	366,0	7,02 марба
Вазни хос дар ҳаҷми умумии хизматрасониҳои пулакӣ (%)	9,35	9,24	7,53	12,24	14,31	23,23	+13,88 бф

Ғайридавлатӣ, ҳамагӣ	55,2	500,7	615,2	701,4	972,9	1209,7	21,91 мар-ба
Вазни ҳос дар ҳаҷми умумии хизмарасо-ониҳои пулакӣ (%)	90,65	90,76	92,47	87,76	85,69	76,77	-13,886ф

Манбаъ: дар асоси маълумотҳои оморӣ, 2021.-Душанбе, АОНПҚТ, 2021.-702с. -с.640-645 ҳисоб карда шудааст.

Маълумоти чадвали 4 нишон медиҳад, ки дар соли 2020 ба аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 4253,8 миллион сомонӣ хизматрасонию маишӣ расонида шудааст, ки ин нисбат ба соли 2015 ба 13,18% зиёд мебошад. Дар баробари ин, дар соли 2020 ҳиссаи ҳаҷми хизматрасониҳои корхонаҳо дар бахши давлатӣ 1,83%, бахши ғайридавлатӣ - 98,17% -ро ташкил дод, ки дар бахши давлатӣ нисбат ба соли 2015-ум 1,1 банди фоизӣ афзуда, дар бахши ғайридавлатӣ 1,1 банди фоизӣ кам шудааст.

Тибқи ҷадвали 4, дар соли 2020 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои дигари хизматрасонӣ ба маблағи 1575,7 миллион сомонӣ расонида шудааст, ки ин нисбат ба соли 2015-ум 7,02 маротиба зиёд мебошад. Дар баробари ин, дар соли 2020 ҳиссаи ҳаҷми хизматрасониҳои корхонаҳо дар баҳши давлатӣ 23,23% баҳши ғайридавлатӣ - 76,77% -ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2015-ум 13,88 банди фоизӣ зиёд шуда, инчунин дар баҳши ғайридавлатӣ мутаносибан 13,88 банди фоизӣ кам шудааст.

Умуман дар ҷумҳури ва ноҳияҳои он дар оянда ҳам суръати афзоиши хизмати пулакӣ ба аҳоли чӣ аз тарафи корхонаҳои давлатӣ ва чӣ муассисаҳои ғайридавлатӣ зиёд мешавад.

Ҳангоми омӯзиши вазъи бозори минтақавии хизматрасонии пулакӣ динамикаи таксимо-ти ҳаҷми хизматрасониҳои пулакӣ ва маишӣ ба аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил кар-да мешавад (ҷадвали 5).

Ҷадвали 5-Динамикаи тақсимои ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ ва маишӣ ба аҳолии минтақаҳои Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020

Намуди хизмат- расонӣ, аз ҷум- ла:	Ҳаҷми хизматрасонии пулакӣ (млн. сомонӣ)						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Фонди афзоиш, -с.2020 нисбати 2015с. %x
Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаҳиёкистон							
Ҳизматра- сони-ҳои пулакӣ	9615,8	10337, 1	10884, 0	12130, 8	12983, 6	13205, 2	137,33
Аз ҷумла: маишӣ	3758,6	3694,1	3908,3	4030,6	4387,2	4253,8	113,18
Вилояти муҳтори кӯҳистони Бадахшон							
Ҳизматра- сони-ҳои пулакӣ	64,9	67,5	74,5	88,7	99,9	98,0	151,00
Аз ҷумла: маишӣ	31,2	31,4	34,0	34,0	33,3	28,6	91,67
Вилояти Сӯғд							
Ҳизматра- сони-ҳои пулакӣ	3017,0	3137,8	3335,7	3527,2	3603,3	3291,6	109,10
Аз ҷумла маишӣ	1657,1	1622,7	1702,0	1791,7	1921,8	1828,8	110,36
Вилояти Ҳатлон							

Хизматрасони-ҳои пулакӣ	1569,0	1565,4	1686,7	1868,4	2064,5	2070,5	131,96
Аз ҷумла: маишӣ	999,4	1015,6	1061,5	1116,0	1270,8	1303,4	130,42
Шаҳри Душанбе							
Хизматрасони-ҳои пулакӣ	3969,2	4289,3	4781,6	5684,9	6178,0	6767,6	170,50
Аз ҷумла: маишӣ	471,7	437,3	516,0	550,1	600,5	578,2	122,58
Ноҳияҳои тобеи марказ							
Хизматрасони-ҳои пулакӣ	1011,0	973,7	1005,5	961,6	1037,9	1007,2	99,62
Аз ҷумла: маишӣ	599,2	587,1	594,8	538,8	560,8	544,8	90,92

Манбаъ: дар асоси маълумотҳои оморӣ, 2021.-Душанбе, АОНПҚТ, 2021.-702с. -саҳ.646-647 ҳисоб карда шудааст

Тавре аз ҷадвали 5 дида мешавад, дар соли 2020 дар ҷумҳурӣ нисбат ба соли 2015-ум 37,33 ва хизматрасониҳои маишӣ 13,18% зиёд шудааст. Дар ҳамин ҳол, дар ВМКБ, вилоятҳои Суғду Хатлон ва шаҳри Душанбе афзоиши соли 2020 нисбат ба соли 2015 мутаносибан 51,0%; 9,1%; 31,96% ва 70,5% зиёд шуда дар НТМ 038% кам шудааст. Аз тарафи дигар хизматрасониҳои маишӣ дар вилояти Суғд, Хатлон ва шаҳри Душанбе мутаносиба % кам шудааст.

Натиҷаҳои таҳлил нишон дод, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он баррасии рушди хизматрасонии маишӣ ба аҳоли барои солҳои 2015-2020 мавқеи хоса дорад (ҷадвали 6).

Ҷадвали 6-Динамикаи тағйирёбии миқдори ателеҳо, сеҳҳо ва коргоҳҳо ва намуди хизматрасонии маишӣ ба аҳолии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020

Намуди хизматрасонии маишӣ	Миқдори ателеҳо, сеҳҳо ва коргоҳҳои хизматрасонии маишӣ, адад						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Ҷои афзоиш, %
Ҳамагӣ аз рӯи намудҳо	413	461	429	352	374	322	77,97
Таъмир ва дӯхтани пойафзол	12	11	7	32	20	20	166,67
Таъмин ва духтани фардии либос, дӯхтан ва бофтани маводи трикотажӣ	36	37	30	15	11	4	11,11
Таъмир ва тайёр кардани маводҳои металлӣ	21	20	17	20	14	11	52,38
Таъмир ва тайёр кардани мебел	6	10	6	11	3	3	50,00
Тозакунӣ кимиёвӣ ва хизматрасонии рангунӣ	-	1	1	-	-	-	
Ҷомашӯӣ ва сохтмони манзилҳои истиқоматӣ	63	63	67	91	78	71	112,70

Хизмати суратгирӣ	21	22	13	12	12	8	38,10
Хизматрасонии ҳамомҳо	30	34	32	55	31	26	86,67
Хизматрасонии саргарошон	43	44	42	25	37	43	100,00
Хизматрасонии нуктаҳои иҷоравӣ	44	90	90	40	73	49	111,36
Дигар намуди хизматрасониҳо	137	129	124	87	95	87	63,50

Манбаъ: дар асоси маълумотҳои оморӣ, 2021.-Душанбе, АОНПҚТ, 2021.-702с. -саҳ.640-641 ҳисоб карда шудааст

Таҳлили ҷадвали 6 нишон медиҳад, ки умуман баъди гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ бисёр корхонаҳои хизмати маишӣ мустақилона амал мекунанд. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки шумораи корхонаҳое, ки ба таъмири пойафзол, ҷомашӯй ва сохтмони манзилҳои истиқоматӣ, инчунин хизматрасонии иҷоравӣ машғуланд, мутаносибан 66,67%; 12,7 ва 11,36% ва зиёд шуда, дар дигар корхонаҳо суръати афзоиши он кам шудааст. Ин пеш аз ҳама ба зараровар будани корхонаҳо вобаста аст. Дар баробари ҳамин як қатор корхонаҳои хизмати маишӣ, хусусан дар кишлоқҷойҳо аз қор монданд. Аммо таҳлил нишон медиҳад, ки дар деҳот хизматрасонии таъмири либос, пойафзол, тозакунии кимиёвӣ, нигоҳубин ва таъмир, хизмати суратгирӣ ва ғайра ғайриқаноатбахш ба роҳ монда шудааст.

Ба фикри мо, инкишофи хизмати маишӣ бо афзоиши даромади пулии аҳоли ва қонеъ гардондани талабот ба ин хизматҳо, инчунин беҳтар намудани кори шӯъбаи хизматрасонӣ ва ба тариқи оптималӣ идоракунии фаъолияти онҳо ва дастгири шарикӣ далолату хусусӣ алоқаи зич дорад [1,4].

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар мамлакатҳои хориҷӣ чунин тадбирҳои тичоратӣ сиёсӣ ба қор бурда мешаванд, ки муомилотро дар соҳаи хизматрасонии пулакӣ ба аҳоли танзим мекунанд. Дар баробари ин ҳалли масъалаи чен кардани дараҷаи самараи кори корхонаҳо дар ин соҳа аз ҷиҳати оптимизатсияи шаклҳои моликият муҳим доништа мешавад [1].

Натиҷаҳои таҳлили хусусиятҳои рушди бозори минтақавии хизматрасониҳои пулакиро маишӣ дар Тоҷикистон имконият дод, ки дар шароити Тоҷикистон ва субъектҳои ҳудудии он, аз он ҷумла вилояти Хатлон мо пешниҳод менамоем:

а) ташаккули механизми муносибати танзими давлатии бозори минтақавии хизматрасонии пулакӣ ва бахши хусусӣ ва ҷузъҳои асосии саноатии он;

б) навсозии сохтори бозори минтақавии хизматрасонии пулакӣ ва бахши хусусӣ, тақмили таҷҳизоти техникӣ сохторҳои соҳибкорӣ бо мақсади васеъ намудани доираи хизматрасонӣ ба аҳоли ва баланд бардоштани сифати он;

в) таҳия ва татбиқи барномаи тайёри ва бозомӯзӣ барои бозори минтақавии хизматрасонии пулакӣ, маишӣ ва бахши хусусии соҳаи хизматрасонӣ;

г) тақмили низоми молия бо назардошти қонеъ гардонидани талаботи корхонаҳои хусусӣ, бахусус корхонаҳои хурду миёна ба захираҳои молиявӣ, беҳтар намудани фаъолияти ташкилотҳои молиявӣ, тақими эътимод ба муассисаҳои бонкӣ, инчунин баланд бардоштани фаъолияти банкҳои тичоратӣ, ташкили банкҳои муштарақ дар ҷумҳурӣ ва дигаргунсозии ҳудудии он;

д) ташаккули муҳити оқилонаи соҳибкорӣ бо мақсади ҳавасмандгардонии рушди бозори минтақавии хизматрасонии пулакӣ ва бахши хусусӣ, тақмили таҷрибаи бақайдгирӣ, иҷозатномадиҳӣ ва назорат, инчунин фаъл намудани фаъолияти соҳибкорӣ дар бахшҳои гуногуни хизматрасонӣ;

е) фароҳам овардан ва татбиқи муҳити институтсионалии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, ки ба афзоиши сармоягузорӣ тавассути сармоягузориҳои мустақими хусусӣ, давлатӣ ва хориҷӣ ба ҷузъҳои соҳавӣ бахши хизматрасонӣ, инчунин ҷалби ташкилотҳои мустақил барои экспертиза ва машварати лоиҳа иттиҳодияҳо ва фондҳои гуногун ва ғайра мусоидат мекунанд;

ё) истифодаи технологияи иқтисодӣ рақамӣ ҳангоми ба қайдгирӣ, пешниҳод ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои маишӣ дар кишвар ва минтақаҳои он ва ғайра.

Дар маҷмӯъ татбиқи ин самтҳо барои беҳтар намудани бозори минтақавии хизматрасониҳои маишӣ пулакӣ ва рушди бахши хусусӣ ба баланд бардоштани сифати фаъолияти онҳо,

ки ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ мебошад, тақмили низоми идоракунӣ ва танзим кишвар дар ва субъектҳои ҳудудии он дар раванди амалисозии Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030 мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Инновационное развитие сферы услуг и проблемы экономики труда в национальной экономике [Текст]: Коллективная монография / Под ред. д.э.н., профессора Р.К. Раджабова. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 339 с.
2. Раджабов К.Р. Роль частного сектора в производственной сфере и пути повышения конкурентоспособности национальной экономики /К.Р.Раджабов, М.М.Шарипов// Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал-. Серия социально-экономических и общественных наук №2/9 (218), 2016. –С. 12-20;
3. Раджабов К.Р. Создание благоприятных социально-экономических условий для развития частного сектора в сфере услуг Таджикистана/К.Р.Раджабов//Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и гуманитарных наук.№2 2018.-Душанбе: «Сино»,2018.-С.114-119.
4. Раджабов Р.К. Региональные аспекты развития сферы платных услуг населению в условиях переходной экономики. Монография/Р.К. Раджабов. - Душанбе: Ирфон,2013. – 196с.;
5. Факеров Х. Н. Моделирование и совершенствование инфраструктуры потребительского рынка. Монография/Х.Н.Факеров, Р.К.Раджабов, С.Зубайдов.-Душанбе: «Ирфон», 2018.-120с.;
6. Хусаинов М.К. Управление экономическим развитием сферы услуг / М.К. Хусаинов.- М.: Компания Спутник +, 2005.- 40с.

Раджабов Р.К. - профессори кафедраи фаъолияти гумрукии ДДТТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Дехоти 1/2, Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон
Телефон: +992(37) 234-83-46
+992(37) 234-85-46
Email: mail@ddtt.tj

Шарипова Д.М. - унвонҷӯи кафедраи фаъолияти гумрукии ДДТТ. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Дехоти 1/2, Донишгоҳи давлатии тибқи Тоҷикистон
Телефон: +992(37) 234-83-46
+992(37) 234-85-46
Email: mail@ddtt.tj

Саидов С.С.

ЗАХИРАҲОИ ОБ ОМИЛИ МУҲИМИ РУШДИ УСТУВОР

Саидов С.С.

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ – ВАЖНЫЙ ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Saidov S.S.

WATER RESOURCES ARE AN IMPORTANT FACTOR FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Тайи як чанд даҳсола аст, ки тағйирёбии иқлим бо суръати баланд таъсири манфии худро ба экосистемаҳои табиӣ бо таври назаррас расонида истодааст ва ин ҳолат ба захираҳои табиӣ ва нестшавии онҳо оварда мерасонад, инчунин эҳтимолияти сар задани низоъро низ ба вучуд меоварад. Захираҳои об, ки бузургатрин ва бебаҳотарин неъматҳои табиӣ мебошад, бояд аз мадди назари таҳлилгарон дур намонад. Ба мақсади расадиян ба Ҳадафҳои рушди устувор моро зарур аст, ки усулҳои муосири истифода ва ҳифзи захираҳои обро ба роҳ монем.

Вожаҳои калидӣ: захираҳои об, об барои рушди устувор, экосистемаҳои табиӣ, тадбирҳои иқтисодӣ

На протяжении нескольких десятилетий изменение климата оказывает существенное негативное влияние на природные экосистемы, и такая ситуация приводит к истощению природных ресурсов и их разрушению, а также к возможности возникновения конфликтов. Аналитики не должны упускать из виду водные ресурсы, которые являются самым большим и ценным природным ресурсом. Для достижения Целей устойчивого развития нам необходимо внедрять современные методы использования и охраны водных ресурсов.

Ключевые слова: водные ресурсы, вода для устойчивого развития, природные экосистемы, хозяйственные мероприятия, хозяйственный механизм и пути решения проблем

For several decades, climate change has had a significant negative impact on natural ecosystems, and this situation leads to the depletion of natural resources and their destruction, as well as the possibility of conflicts. Analysts should not lose sight of water resources, which are the largest and most valuable natural resource. To achieve the Sustainable Development Goals, we need to introduce modern methods of using and protecting water resources.

Key words: water resources, water for sustainable development, natural ecosystems, economic activities

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Захираҳои об бузургатрин ва бебаҳотарин неъматҳои табиӣ мебошад. Оби аз ҷиҳати экологӣ тоза барои ҳаёти инсоният нақши бузург дошта, дар навбати худ асоси ҷаҳолияти барои рушди устувори иқтисодӣ мебошад. Яъне дар байни захираҳои табиӣ, об бештар дар ҳоҷати халқ мавриди истифода қарор дорад. Аз ин рӯ, ҳифз, истифодаи оқилона ва идоракунии экосистемаҳои марбут ба захираҳои об, яке аз ҷузъҳои таркибии сиёсати экологӣ иқтисодии ҷаҳолияти ҳоҷатидорӣ ба ҳисоб меравад.

Солҳои охир дар аксари кишварҳо мушкилоти истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳои об тезу тунд шудааст. Соҳаи истифодабарии об ва ирригация яке аз соҳаҳои афзалиятноки рушди иқтисодӣ буда, объекти банақшагирии давлатӣ ба ҳисоб меравад. Давлат дар танзим ва идоракунии низомии истифодаи об нақши асосиро мебозад. Об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон моликияти истисноии давлат буда, истифодаи самаранокӣ он ба манфиати халқ аз ҷониби давлат қафолат дода мешавад [1]. Дар робита бо ин, метавон гуфт, ки об дар кам намудани сатҳи камбизоатӣ, пешгирии гуруснагӣ, беҳтар намудани сатҳи некуаҳволӣ, пешгирии таъсири манфӣ ба муҳити экосистемаҳои табиӣ ва ноил шудан ба Ҳадафҳои рушди устувор муҳим мебошад. Истифодаи самаранокӣ захираҳои об барои рушди устувор ва дурнамои иқтисодӣ ҳар як кишвар нақши муҳим дорад. Яъне истифодаи оқилона ва самаранокӣ захираҳои об вазифаи стратегии ҳар як давлату миллат ва ҷузъи муҳимми амнияти миллии ба ҳисоб меравад.

Таҳлилгарон ба он ақидаанд, ки аз чор ҷойи қорие, ки қувваи қорӣ ҷаҳонро ташкил медиҳанд,

сетоаш аз об сахт ё миёна вобастагӣ дорад. Тибқи гузориши СММ, ин ба он маъност, ки камбуди об ва мушкилоти дастрасӣ ба манобеи об ва беҳдошт метавонад рушди иқтисодӣ ва эҷоди ҷойҳои нави корӣ дар даҳсолаҳои ояндаро коҳиш диҳад. Дар гузориши ҷаҳонии об дар соли 2016, ки "Захираҳои об ва ҷойҳои корӣ" ном дорад, қайд гардидааст, ки нисфи коргарони ҷаҳон - 1,5 миллиард нафар - дар ҳашт соҳаи саноат вобаста ба об ва захираҳои табиӣ қору фаъолият мекунанд [2].

Ба ақидаи директори генералии ЮНЕСКО Ирина Бокова «...захираҳои об ва ҷойҳои корӣ дар сатҳҳои гуногун, новобаста аз он, ки дар кадом самт (иқтисодӣ, экологӣ ё иҷтимоӣ) баррасӣ мешаванд, бо ҳам зич алоқаманданд».

Чунин ҳолатро дар Осиёи Марказӣ низ ба эътибор гирифтанд муҳим аст. Осиёи Марказӣ минтақае мебошад, ки дорои манбаъҳои бузурги захираи табиӣ, аз он ҷумла захираҳои обӣ аст. Рушди устувори иқтисодиёти кишварҳои минтақа дар баробари истифодаи дигар сарчашмаҳо аз истифодаи захираҳои обӣ низ вобастагии калон дорад. Сарчашмаи асосии захираҳои оби минтақа ба кишварҳои кӯҳӣ рост меоянд. Масалан дар ҳавзаи баҳри Арал панҷ кишвари Осиёи Марказӣ ҷойгир аст, ки ҳудуди онҳо 1550 ҳазор метри мураббаъ буда, майдони обшар мебошад 7,95 миллион гектарро ташкил медиҳад. Дар ин минтақа ҳаҷми захираҳои оби дар сол ба ҳисоби миёна 118-120 км³ -ро ташкил медиҳад, ки аз ҳисоби обҳои Амударё, Сирдарё ва захираҳои обҳои зеризаминӣ иборат мебошанд (14,7 км³). Ҳаҷми обанборҳо 60 км³-ро дар бар мегиранд [4]. 55,4 дарсади оби ба баҳри Арал ҷоришаванда аз Тоҷикистон, 25,3 дарсад Қирғизистон, 7,6 дарсад Ўзбекистон, 3,9 дарсад Қазоқистон, 2,4 дарсад Туркменистон, 5,4 дарсад боқимонда ба Афғонистон ва як қисми Хитой ва Покистон рост меояд [3]. Новобаста аз он, ки ҳиссаи оби Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба кишварҳои минтақа зиёд аст, аммо 17-20 фоизи захираҳои об дар ҳудуди кишвар истифода бурда мешаваду ҳалос.

Захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун унсурҳои муҳим дар таъмини шуғлоҳои аҳолии нақши муассиро доро мебошад. Зеро таъмини рушди устувори иқтисодиёти кишвар ба захираҳои об зич алоқаманд аст. Тибқи маълумотҳои сомонӣ расмии Вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон «...захираҳои об дар кишвар манбаи асосии истеҳсоли энергия ба шумор рафта, 95% - и барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути неруғоҳҳои барқӣ обӣ истеҳсол карда мешаванд. Захираҳои обӣ дар соҳаҳои обёришаванда ва истеҳсоли тақрибан 80%-и маҳсулоти кишоварзӣ, таъминоти оби нӯшокӣ ва санитария, саноат ва моҳипарварӣ, ки барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии ба ғизои босифат нақши муҳим дорад, истифода мешавад». Вобаста ба ин, бояд қайд намоям, ки захираҳои об барои ҳар як кишвар новобаста аз мавқеи ҷойгиршавиашон, махсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти бузурги иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологӣ дорад.

Дар шароити имрӯза бо мақсади амалӣ намудани Ҳадафҳои рушди устувор, моро зарур аст, ки фарҳанги истифодаи самаранок ва идоракунии оқилонаи захираҳои обиро дар шакли муосир омӯзем. Шакли мудириятеро бояд коркард ва пешниҳод намуд, ки барои таъмин намудани эҳтиёҷоти асосии инсон, аз қабилӣ беҳдошт, истеҳсоли маҳсулоти ғизоӣ, истеҳсоли энергия, нигоҳдорӣ ва ҳифзи ҳолати экосистемаҳои миллий, минтақавӣ ва ҷорӣ намудани механизми нав дар ҷодаи ҳамкорихо оид ба рушди устувор дар соҳаи обро дар бар гирад. Аз ин лиҳоз, зарур мешуморем, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор аҳолии ҷаҳон бояд фаҳмиши амиқи нақши калидии обро донанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз он, ки дорои захираҳои фаровони обӣ мебошад, ҳангоми таъмини заминҳои обӣ ба мушкилиҳо дучор аст. Сабаби ин ҷойгиршавии нобаробари ҷараёни дарёҳо дар минтақаҳои алоҳидаи кишвар буда метавонад. Тибқи таҳлили мутахассисон "... 51,4% -и аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла 86,9%-и аҳолии шаҳрҳо, 61,5%-и аҳолии ноҳияҳо ва 43,4%-и аҳолии деҳот ба оби ошомиданӣ ва шароити беҳтари санитарӣ дастрасӣ доранд. 49,6% -и аҳолии бошад ё ба оби ошомиданӣ дастрасӣ надоранд ё ин ки оби аз нигоҳи санитарияи гигиенӣ хатарнок истифода мебаранд". Дар баъзе манотиқи деҳот шабакаҳои обтаъминкунӣ ва корезии марказонидашуда вучуд надорад. Аз ин рӯ, захираҳои обро на танҳо самаранок, балки сарфакорона истифода бурдан ва аз ифлосшавӣ ҳифз намудан лозим меояд. Зеро ифлосшавии объектҳои об (дарёҳо, қулҳо, обанборҳо, баҳрҳо, обҳои зеризаминӣ ва ғайра) ҷомеаи имрӯзаро ба ташвиш овардааст. Масалан, истифодаи оқилона ва самаранокӣ экосистемаҳои табиӣ марбут ба об дар Осиёи Марказӣ яке аз муҳимтарин вазифаҳо ва ҳадафи асосии рушди устувори ҳар як кишвари алоҳидаи ин минтақа ба ҳисоб меравад. Дар робита бо ин, механизми иқтисодии истифодаи оқилонаи об бояд коркард карда шавад, ки ба манфиати ҳамаи кишварҳои минтақа бошад.

Дар айни замон истифодаи об яке аз соҳаҳои асосии фаъолияти инсон мебошад. Рушди устувори системаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ноил шудан ба ҳамроҳангӣ дар муносибатҳои байни инсон, ҷамъият ва табиат, иқтисодиёт ва муҳити зист асос меёбад. Яке аз муҳимтарин омилҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сатҳи некӯаҳволии минтақа ин истифодаи ва ҳифзи захираҳои об мебошад [6].

Мо бояд истифодаи афзалиятҳои низомӣ идоракунии ҳамгироии захираҳои обиро ба роҳ мо-

нем. Низоми идоракунии ҳамгироии захираҳои об самаранокии худро нишон дода метавонад. Мақсади асосии идоракунии давлатии захираҳои об ноил шудан ва нигоҳ доштани вазъи аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок ва аз ҷиҳати экологӣ беҳатари истифодаи об мебошад. Дараҷаи аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок ва аз ҷиҳати экологӣ беҳатари истифодаи обро ҳамчун истифодаи устувори об муайян кардан мумкин аст, ки дорои ҳадафҳои зерин мебошад:

- риояи мувозинати талаботи рушди иқтисодӣ ва таъмини тақрористехсоли захираҳои об;
- риояи мувозинати амалисозии ҳуқуқҳои наслҳои имрӯза ва оянда оид ба истифодаи камхарҷ ва аз ҷиҳати экологӣ беҳавфи захираҳои об.

Ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафҳои мазкур дар шароити муосир бо назардошти имкониятҳои маҳдуди иқтисодии давлат ва ҳам субъектҳои истифодабарандагони об ҳангоми муайян кардани самтҳои асосии рушди самараноки ҳоҷагии об бояд аз принципи эргономикаи қарорҳои қабулшуда, яъне кам кардани хароҷот дар истифодаи об ва интиҳоби қарорҳои аз ҷиҳати экологӣ самаранок, ки дар як вақт самараи мусбати иқтисодӣ меоварад истифода карда шавад. Дар доираи иҷрои вазифаҳои марбут ба ҳифзи захираҳои об масъалаҳои аҳамияти иҷтимоӣ ва экологӣ бояд зери назорати ҷиддӣ қарор дода шаванд.

Муҳимтарин омили иқтисодии ба сатҳи истифодаи об таъсиркунанда, ин баҳогузориҳои арзиши захираҳои обӣ мебошад, ки асоси механизми иқтисодии танзими истифодаи обиро ташкил медиҳад. Ҳадаф аз ҷорӣ намудани механизми иқтисодӣ таъмин намудани имтиёзҳои иқтисодӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи барқароркунӣ, истифодаи оқилона ва ҳифзи сохторҳои обӣ мебошад [6,с.49]. Ба унсурҳои асосии механизми иқтисодӣ дохил мешаванд: идоракунии; банақшагирии чорабиниҳо оид ба идоракунии об ва таҳияи барномаҳои мақсадноки барқарорсозӣ, истифодаи оқилонаи об ва ҳифзи обанборҳо; маблағгузориҳои чорабиниҳои идоракунии об ва ҳифзи сохторҳои обӣ; муқаррар кардани меъёрҳо барои пардохт ва андозаи пардохтҳо барои истифодаи обанборҳо; суғуртаи хавфи об; мониторинги обанборҳои рӯизаминӣ ва инчунин, мониторинги иншооти обӣ; таҳияи дурнамои давлатии рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ дар асоси дурнамои рушди соҳаи об; баҳисобгирӣ ва банақшагирӣ; дастгирии фаъолияти соҳибдорӣ, инноватсионӣ ва ғайра, ки ба истифодаи ҳамаҷониба ва ҳифзи захираҳои обӣ нигаронида шудааст; бо тартиби муқарраршуда ҷуброни зараре, ки ба объектҳои обӣ расонида шудааст; аудит; таҳҳис; кадастрҳо ва ғайра.

Бояд қайд намуд, ки оқилона истифода бурдани захираҳои об ҳангоми муаммалгардонии механизмҳои истифодаи захираҳои табиӣ дар иқтисодиёти миллӣ ва ба эътидол ё коҳиш додани истифодаи захираҳои обӣ (навъҳои механизмҳои ҳавасмандкунанда) вобастагии калон дорад. Ҳалли пурраи проблемаҳои соҳаи истифодабарии об, ҳифз ва барқарорсозии захираҳои об ҳоло имконнопазир аст, вале роҳҳои ҳалли он бояд мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шавад. Сабаби асосии ҳамаи ин камбудҳои мавҷуд набудани консепсияи аз ҷиҳати илмӣ асоснок бо назардошти омилҳои экологӣ мебошад. Дар робита бо ин, зарурати таъсиси механизми ягонаи идоракунии истифодаи об бояд мавриди қарор кардан қарор дода шавад.

Механизмҳои истифодаи об дар шакли софи худ вучуд надоранд, аз ин рӯ, ҳамоҳангии онҳо ногузир ва тавсияшавандаанд [6,с.47]. Дар ин маврид бисёр лаҳзаҳо аз технологияҳо, соҳаҳо ва фаъолиятҳои мушаххас вобастагӣ доранд. Дар ояндаи наздик, аз нуқтаи назари рушди босуботи иқтисодиёт зарур мешуморем, ки механизмҳои ҳавасмандкунандаи истифодабарии об бояд ҷорӣ карда шавад. Зеро дар шароити иқтисоди бозор нақши механизми иқтисодӣ дар ҳалли масъалаҳои истифода ва ҳифзи захираҳои об дар асоси тавозуни манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ ба таври назаррас намоён мебошанд. Инчунин, истифодаи оқилонаи механизми иқтисодӣ нисбат ба истифодаи усулҳои маъмурий метавонад натиҷаҳои самаранок дошта бошад. Тавассути ҷорӣ намудани механизмҳои идоракунии иқтисодӣ фаъолияти истифодабарандагони об ба танзим дароварда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаҳои мақсаднок дар соҳаи истифодаи об тартиб дода шудаанд, ки айни замон амал мекунанд. Иҷрои барномаҳои бо маҷмуи тадбирҳои иқтисодӣ, ташкилӣ ва танзимӣ таъмин карда мешавад. Тадбирҳои иқтисодӣ аз ташкили механизми иқтисодӣ иборатанд, ки гардиши захираҳои молиявиро барои татбиқи барномаҳо таъмин мекунанд. Таъминоти молиявии фаъолияти барнома дар асоси худмаблағгузорӣ, маблағгузориҳои давлат ва қарздиҳӣ сурат мегирад. Мақсади асосии татбиқи барномаҳо беҳтар намудани вазъи саломатии мардум ва беҳтар намудани вазъи иҷтимоӣ экологӣ тавассути таъмини аҳоли бо оби кофӣ нӯшокии сифати меъёрӣ бо риояи талаботи ҳифз ва истифодаи оқилонаи манбаъҳои оби нӯшокӣ мебошад.

Ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии фаъолияти барномаҳо оид ба истифодаи оқилонаи об таҳия намудани Консепсияи ягонаи давлатӣ дар соҳаи ҳифз ва истифодаи оқилонаи захираҳои об, инчунин механизми маблағгузориҳои онҳо чи аз ҳисоби фондҳои махсус ташкилшуда ва чи аз ҳисоби бюҷетҳои дараҷаҳои гуногун лозим мебошад. Принципи муҳими тақмили идоракунии давлатии за-

хироаҳои об дар марҳилаи муосир бояд принципи ғайримутамаказии таъсири бевоситаи идоракунии ба сатҳи минтақавӣ гузарондани онҳо ва ҳамчун воҳиди асосии ҳудудии идораи давлатии захираҳои об ҳисобида шавад.

Лозим ба қайд аст, ки имрӯз вазъи тағйирёбии иқлим ба экосистемаҳои табиӣ таъсири манфии худро бо суръати баланд расонида истодааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин ҳолат эмин буда наметавонад. Ҳолати таъсири ҷиддие, ки дар натиҷаи тағйирёбии иқлим ба вучуд меоянд, яъне тағйирёбии ҳарорат, обшавии пирияхҳо, боришот ва баландшавии обҳои сатҳи бахрҳо оқибатҳои хоҳанд дошт, ки на танҳо экосистемаҳои обиро тағйир медиҳанд, балки ба сатҳи дастрасӣ доштани инсоният ба таъмини об низ таъсири худро мерасонанд.

Дар робита бо масъалаи тағйирёбии иқлим аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз минбарҳои баланд ва созмонҳои бонуфуз суҳанронӣ карда шудааст. Метавон гуфт, ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон яке аз аввалин шахсиятҳои мебошад, ки дар арсаи байналмилалӣ масъалаи захираҳои об ва тағйирёбии иқлимро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ёдовар бояд шуд, ки бо ибтикори Тоҷикистон Маҷмаи Умумии Созмони Милалӣ Муттаҳид 8 қатъномаи марбут ба обро қабул намудааст. "...Қатъномаҳо дар бораи эълон кардани соли 2003 ҳамчун "Соли байналмилалӣ оби тоза", солҳои 2005-2015 ҳамчун "Даҳсолаи байналмилалӣ амал "Об барои ҳаёт", соли 2013 ҳамчун "Соли байналмилалӣ ҳамкориҳо дар соҳаи об" аз ҷумлаи чунин иқдомот мебошанд".

Инчунин ибтикорот дар бораи эълон намудани Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» бори аввал аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чараёни Форуми ҳафтуми ҷаҳонии об, ки моҳи апрели соли 2015 дар Ҷумҳурии Корея доир гардида буд, эълон гардид. Дар ҷаласаи навбатии Маҷмаи Умумии СММ яқдилона қатънома оид ба эълони солҳои 2018-2028 ҳамчун "Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» аз 21 декабри соли 2016 тахти рақами 71/463 қабул гардид. Басо рамзист, ки Даҳсолаи мазкур дар Рӯзи ҷаҳонии об - 22 март соли 2018 оғоз гардида, ҳамчунин дар Рӯзи ҷаҳонии об - 22 март соли 2028 ба анҷом хоҳад расид. Қатъномаи мазкур бо иттифоқи оро ва бо ҳаммуаллифии 193 кишвари узви СММ ҷонибдорӣ гардидааст.

Мақсади асосии ин Даҳсола, пеш аз ҳама, таъмини дастрасии умумӣ ба оби ошомидани тоза ва бо арзиши дастрас, нигоҳдошт ва ҳифзи ҳолатҳои санитарӣ беҳдошти барои аҳоли, истифодабарии оқилонаи захираҳои об аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад. Мудирияти умумии об барои таъмин намудани эҳтиёҷоти асосии дарозмуддати инсон, аз қабili беҳдошт, истеҳсоли маҳсулоти ғизоӣ, истеҳсоли энергия, нигоҳдорӣ ва ҳифзи ҳолати экосистемаҳои миллий, минтақавӣ ва ҷорӣ намудани механизми нав дар ҷодаи ҳамкориҳо оид ба рушди устувор дар соҳаи обро дар бар мегирад. Яъне суръати тоза бахшидан ба фаъолият дар соҳаи об ва ноил гаштан ба Ҳадафҳои рушди устувор дар назар дошта шудааст.

Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи Павилиони об дар Конфронси бистуҳафтуми Тарафҳои Конвенсияи қолабии Созмони Милалӣ Муттаҳид оид ба тағйирёбии иқлим, санаи 7 ноябри соли 2022 суҳанронӣ намуда, қайд намуданд, ки "...захираҳои об ва тағйирёбии иқлим ба ҳам робитаи ногустастанӣ доранд. Мо инро дар Тоҷикистон, ки зиёда аз 60 ғоизи захираҳои оби Осиёи Марказӣ дар қаламрави он ташаккул меёбад, баръало мушоҳида менамоем. Бар асари гармшавии иқлим суръати обшавии пирияхҳои мо сол ба сол баланд шуда истодааст. То имрӯз аз 13 ҳазор пирияхи Тоҷикистон як ҳазораш пурра аз байн рафтааст. "...селу обхезиҳо, хушксолиҳо ва дигар офатҳои табиӣ марбут ба об ҳамасола дар кишвар хисороти зиёди иқтисодиёи иҷтимоиро ба бор оварда, дар аксари мавридҳо боиси талафоти ҷонӣ мегарданд". Вазъияти имрӯзаи тағйирёбии иқлимро ба инобат гирифта роҳбари кишвари Тоҷикистон пешниҳод намуданд, ки "... соли 2025-ум Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо эълон гардида, санаи Рӯзи ҷаҳонии ҳифзи пирияхҳо муайян карда шавад". Дар ҳақиқат ин масъала доғи рӯз буда, бояд ҷомеаи ҷаҳонӣ ба он таваҷҷуҳи махсус зоҳир намоянд.

Вобаста ба муҳимияти рӯзмарра доштани ин масъала Ҳаёт Одинаев, вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор дар сомонӣ расмӣ мақомоти мазкур санаи 11 сентябри соли 2020 дар мақолаи худ, чунин қайд намудааст "...тағйирёбии иқлим, ки ба камшавии 30 ғоизи майдони пирияхҳо оварда расонидааст, зарурати нигоҳдорӣ ва беҳдошти пирияхҳои чараёнофари Помир ва Тяньшанро ба мушкilotи аз ҳама бештар шиддатноки экологии минтақа ва умуман ҷаҳон табдил додааст. Тибқи пешгӯиҳои Ҳадамоти гидрометеологии Тоҷикистон, масоҳати яхбаста дар миқёси Помир то соли 2050 ба андозаи 20% кам мегардад. Инчунин, «... раванди обшавии пирияхҳо ҷиҳати таъмини рушди устувор ва ноил гардидан

ба амнияти энергетикӣ ва озукатории минтақавӣ хатарҳои иловагӣ бунёд менамояд. Раванди обшавии шиддатноки пирияхҳо метавонад ба афзоиши обхезиҳои кӯтоҳмуддат ва ба пастшавии сатҳи бо об таъмин будани умуман кишварҳои Осиёи Марказӣ оварда расонад. Дар робита ба ин, муҳимияти ҳифзи мавзёҳои баландкӯҳ бо он муайян мегардад, ки маҳз дар баландкӯҳҳо метавонанд селҳо, лағзишҳо ва обхезиҳои фоҷиавӣ ба миён оянд. Вазифаи муҳимтарин дар ин ҷода, пеш аз ҳама, аз ифлосшавӣ ҳифз кардани пирияхҳо ва мувофиқан, чараёнҳои пирияхӣ ба ҳисоб меравад».

Дар воқеъ, ин гуфтаҳо дуруст ва саривақтӣ буда метавонанд. Вобаста ба ин, аз ҷониби кишварҳои минтақа ҷиҳати беҳдошти ҳолатҳои экосистемаҳои табиӣ, махсусан экосистемаҳои кӯҳии обӣ, бояд механизме ба роҳ монда шавад, ки манфиатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологии минтақаро фаро гирад. Аксарияти таҳлилгарон ба он ақидаанд, ки солҳои оянда мушкилоти истифодаи об дар байни давлатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ аҳамияти ҷиддӣ пайдо намуда, ҳатто эҳтимолияти сар задани низоъ низ ҷой дорад.

Дар маҷмӯъ метавон қайд намуд, ки агар аз ҷониби истифодабарандагони Об муҳимияти он бо таърири возеҳу равшан дарк карда шавад, дар ин ҳолат як қадами устувор дар роҳи расидан ба рушди босубот (устувор)-и иқтисодӣ мебошад. Баррасӣ ва ҳалли мушкилоти мазкур дар расидан ба Ҳадафҳои рушди устувори марбут ба об самарану бузург дода метавонад. Аз ин рӯ пешниҳод менамоем, ки усулҳои муосир ва намудҳои истифодабарии захираҳои об бо дарназардошти риояи меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ об риоя карда шаванд.

Инчунин бо боварии комил гуфта метавонем, ки дар ҳолати татбиқи Ҳадафҳои рушди устувор, ҳадафҳои стратегии миллии пешбинишудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне таъмини истиқлолияти энергетикӣ, раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ, ҳифзи амнияти озукаторӣ ва саноатикунории босуръати кишвар таъмин гардида, шароити мусоид барои зиндагии шоистаи аҳоли муҳайё хоҳад гашт.

ЛИТЕРАТУРА

1. Моддаи 8- Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон//ш. Душанбе.2 апрели соли 2020 №1688.
2. [Вода и экономическое развитие \(cawater-info.net\)](http://cawater-info.net)
3. Водные ресурсы бассейна Аральского моря. 06.06.2009. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://ec-ifas.org/index.php/ru/2010-05-17>.
4. Рахимов Ш. Х., Хамраев Ш. Р. Водные ресурсы в бассейне Арала. // Экология и статистика. Сб. статей. // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: www.ireco.ru.
5. Саидов С.С. Бассейновый подход в управлении трансграничными водными ресурсами // Вестник Таджикского национального университета (Научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе, 2015. -№2/3(165). -С.44-48.
6. Григорьев Е.Г. Хозяйственный механизм территориального водопользования. - М.: Наука, 2004. - С. 50.

Саидов С.С. - муовини яқум, муовини ректор оид ба таълими ДДТТ, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳоти 1/2, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Телефон: +992(37) 234-83-46

+992(37) 234-85-46

Email: mail@ddtt.tj

- Машокиров Ҷ.Н.** АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИЮ АМАЛИИ БАЛАНД
БАРДОШТАНИ МЕЪЁРИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР
ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
- Машокиров Дж.Н.** ОСНОВЫ ТЕОРЕТИКО ПРАКТИЧЕСКОЕ ПОВЫШЕНИЕ
ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ
ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН
- Mashokirov J.N.** FOUNDATIONS THEORETICAL AND PRACTICAL INCREASE
OF HUMAN CAPITAL IN THE CONDITIONS OF DIGITAL
ECONOMY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Мақолаи мазкур ба масоили мубрами рушди муҳимтарин бахши иқтисодиёт, яъне асосҳои назариявию амалии баланд бардоштани меъёри сармоияи инсонӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Яке аз шартҳои муосир мавҷудияти ҳама гуна иқтисодиёт ин рақобатпазирии баланд буда, дар навбати худ имкон медиҳад, ҳамеша устувор бошад.

Калидвожаҳо: сармоияи инсонӣ, рақамикунонии иқтисодиёт, соҳаи хизматрасонӣ, хизматрасонӣ, савдо, сифати хизматрасони, хизматрасонии пулакӣ

Данная статья посвящена актуальным вопросам развитие важнейшего сектора экономики, то есть теоретическим и практическим повышением человеческого капитала в условиях цифровизации экономики в Республике Таджикистан. Одним из современных условий существования любой экономики является высокая конкурентоспособность, что в свою очередь позволяет ей быть стабильной.

Ключевые слова: человеческий капитал, цифровизация экономики, сфера услуг, услуги, торговля, качество услуг, платные услуги

This article is devoted to topical issues of the development of the most important sector of the economy, that is, theoretical and practical increases in human capital in the context of digitalization of the economy in the Republic of Tajikistan. One of the modern conditions for the existence of any economy is high competitiveness, which in turn allows it to be stable.

Keywords: human capital, digitalization of the economy, services, services, trade, quality of services, paid services.

Сармоияи инсонӣ маҷмӯи нишондиҳандаҳои зеҳнӣ, дониш, солимӣ, самаранокии меҳнат ва сифати зиндагӣ буда, омили муҳими рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҳар давлат ба ҳисоб меравад.

Сармоя, - омили муҳими рушди истеҳсолот ва иқтисодиёт маҳсуб ёфта, татбиқи он дар рушди тамоми соҳаҳо, аз ҷумла саноатикунонӣ, ки ҳадафи ҷоруми стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, аҳамияти хосса дорад.

Нелсон Мандела, аввалин президенти Африқои Ҷанубӣ чунин суҳанро дар ёдошташ сабт кардааст: «Маориф муҳаррики бузурги рушди шахсият мебошад. Малҳаз ба воситаи илму дониш духтари деҳқон табиб шуда метавонад, писари шахтиёр роҳбари кони шахта инчунин, фарзанди коргарони оддӣ президенти давлати бузург шуда метавонад. Ин як чизе ҳаст, ки мо ба даст меорем на он чизе, ки ба мо дода шудааст, ки инсонро аз дигаре фарқ менамояд». [7]

Дар шароити имрӯза, сармоягузорӣ ба инсон аз ҳарвақта бештар маънои иқтисодӣ дорад. Сармоияи инсонӣ, яъне дониш, малака ва саломатӣ, ки одамон дар тӯли умри худ ҷамъ мекунамд, ба ҳисоби миёна тақрибан 68% сарвати умумии кишварро ташкил медиҳад². Дар воқеъ, ҳар қадаре

ки кишвар ба мардуми худ сармоягузорӣ кунад, ҳамон қадар дар ивазаш таъмини рушди устувори мамлакатро таъмин менамояд. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки танҳо як доллари изофӣ барои таҳсилоти ибтидоии кӯдакон барои иқтисоди миллий 6-17 доллари ИМА даромад меорад.

Индекси сармояи инсонӣ (ИСИ) як нишондиҳандаи байналмилалӣ мебошад, ки ҷузъҳои асосии сармояи инсониро дар кишварҳои гуногун арзёбӣ мекунад. [8] Мухимияти масъалаи мазкур дар он зоҳир мегардад, ки дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 барои рушди сармояи инсонӣ афзалиятҳои зиёде, ба монанди ислоҳоти низоми маориф ва илм, таъмини солимии аҳоли дар чорҷӯбаи сифати зиндагӣ, таҳкими ҳифзи иҷтимоии аҳоли, баланд бардоштани арзишҳои фарҳангии рафтор, ташаккули муҳити мусоид барои зиндагӣ ва коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ муайян гардидааст. [4]

Яъне Ҳукумати мамлакат дар раванди фаъолияти худ ба баланд бардоштани сифати рушди сармояи инсонӣ дар масъалаҳои илм, маориф, тандурустӣ, фарҳанг, муҳити зист ва шуғл таваҷҷуҳи хосса дорад. Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррикаи пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, Ҳукумати мамлакат барои сафарбар намудани ҷавонон ба фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ, таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ ва самтҳои дигар тадбирҳои муассир андешида истодааст. Барои истифодаи пурраи ин неруи зехнӣ, захираҳои иқтисодӣ, имкониятҳои васеи сармоягузорӣ ва таҳкими иқтидори содиротии мамлакати мо минбаъд низ ба ҷалби ҳарчи бештари сармояи мустақим, технологияҳои муосир ва таҷрибаи пешқадам манфиатдор мебошад.

Масъалаи рушди инноватсионии мамлакат аз сатҳи мавҷудаи сармояи инсонӣ вобаста буда, дар мадди назари роҳбарияти олии давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Лоиҳаи Бонки Ҷаҳонӣ Дар Бораи Рушди Сармояи Инсонӣ. Таҷрибаи мамлакатҳои рушдкардаи индустриалии ҷаҳон нишон медиҳад, ки дар пешрафти иқтисодиёти онҳо омили инсонӣ яке аз омилҳои асосӣ аст. Маҳз одамон бо донишу малакаи баланди худ тавонистанд муъҷизаҳои хайратоварро офаранд ва сатҳи баланди технологияи иқтисодиёти ватании худро таъмин намоянд. Бо ин мақсад ба баланд бардоштани потенциали интеллектуалии одамон диққати аввалиндараҷа дода мешавад, чунки руҳияи баланди миллии мардум дар дигаргунсозии нақши халқунанда мебозад.

Нақшаи 1.

Индекси сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сармояи инсонӣ, якум, қобилияти ба вучуд аврдани арзиши қувваи кориро дорад, ки онро одамон ҳамчун музди кор мегиранд, дуҷум, қобилияти ба вучуд овардани арзиши истеъмолии молро дорад, ки он талаботи истеъмолкунандагонро қонеъ мегардонад ва барои хамин ҳам аз тарафи истеъмолкунандагон молҳо харид карда мешаванд, сеҷум, қобилияти ба вучуд овардани арзиши изофашударо дорад, ки он баъди ба фуруш баровардани мол ҳамчун арзиши иловашуда ба соҳиби мол бармегардад.

Масалан, дар Тайван ҳар сола ҳазорҳо ҷавононро ба хориҷа барои хондан мефиристанд ва

аз онҳо ҳамагӣ 20 ғоизашон баргашта ба ватанашон меоянд. [9] Вале ҳукумати Тайван чудо кардани маблағро барои тайёр кардани мутахассисони баландхитисоси ҳозиразамон дарег намедорад, чунки ҳамагон 20 ғоизи мутахассис шуда баргашта омадагӣ ҳамаи хароҷотҳои мамлакатро ҷандин баробар пушонида, боз ғоида меоранд. Аз ин ҷост, ки тайваниҳо агар солҳои 50-уми асри 20 ба ҳар сари аҳоли 50 доллари америкой маҳсулот мебароварданд, дар ибтидои солҳои 90-уми асри 20 бошад 6 ҳазор долларӣ, яъне қариб 100 баробар зиёд маҳсулот мебаровардагӣ шуданд. Онҳо мақсад доранд, ки солҳои 2020-ум истехсоли маҳсулотро ба ҳар сари аҳоли ба 40 ҳазор доллари америкой расонанд.

Бо вучуди душвориҳои молиявии давраи гузариш ба тараққӣ додани ин соҳаҳо дар Тоҷикистон қорҳои зиёде қарда мешаванд. Вале мутаасифона таҷриба нишон медиҳад, ки маҳсусан ба илм маблағҳои чудо шуда натиҷаҳои дилхоҳро намедиданд. Масалан, дар Тоҷикистон ба илм 0,09% маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, дар Россия - 1,24, дар Франция ва ШМА - 3, дар Япония - 3,39, дар Хитой - 2 ва дар Исроил - 5% маҷмуи маҳсулоти дохилӣ чудо мешавад.

Таҷрибаи мамлакатҳои тараққиқарда ва рӯйбатараққиоварда исбот менамояд, ки танҳо ва танҳо дар натиҷаи васеъ истифода бурдани сармояи инсонӣ, ки офарандаи навтарин қомеъҳои илму техникаи муосир мебошад, баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии одамон пешравиӣ қамъиятро таъмин намудан мумкин аст. Дар шароити имруза методҳои нави хоҷагидорӣ заруранд, ки онҳо бо тарзу усулҳо, нигоҳу ақидаҳо ва рафторҳои қуҳнаи қорбарӣ амалӣ шуда наметавонанд.

Афзоиши маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ ба баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ шароит фароҳам меорад, чунки имқонияти баландбардории таҳассуснокии қормандон дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти қамъиятӣ ба вучуд меояд. Мутахассисони баланди таҳассуснокӣ дошта метавонанд бо технологияи баланди қавобғуӣ ба талаботи муосири инноватсионӣ буда қор кунанд.

Дар навбати аввал тайёр кардани мутахассисони уҳдабаро муҳим аст, то ки дар ҳақиқат соҳиби сармояи инсонии арзишманд бошанд ва аз уҳдаи иҷрои қорҳои вазифавии ҳуд дар қараёни истехсоли қолҳои рақобатқазир ба ҳубӣ баромада тақонанд. Бинобар ин қараён ва методҳои таҳсил ва умуман тайёр кардани мутахассисон барои соҳаҳои гуногуни ҳаёти қамъиятӣ мувоқикан ба талаботи қомеа бояд ба роҳ қонда шаванд, то ки ба қор дипломдори беҳунар не, балки соҳиби сармояи инсонии арзишманде биёяд, ки дар ҳақиқат уҳдабароёна вазифаи қориашро дар сатҳи дарқорӣ иҷро қарда метавонад.

Дар навбати дуюм зарур аст, ки мувоқики талаботи нав ба нави истеъмолии қамъият ба истехсоли маҳсулоту хизматрасониҳои нави рақобатқазир арзишмандии сармояи инсонии қорқунон тақмил дода шавад. Барои ин роҳҳои гуногуни баландбардории таҳассуснокии қорқунон истифода мешаванд, ки дар натиҷа арзишмандии сармояи инсонии онҳо баланд мешавад, ба қонанди аз нав тайёр кардани мутахассисон, гузарондани таҳсили қутоҳмуддат барои аз ҳуд қардани ягон навоқариӣ ба вучуд омада, ташкили қонференсия, семинар, мизи мудаввар, тренинг ва ба қонанди инҳо.

Дар навбати сеюм муҳим аст, ки ҳар қорқун мувоқики сатҳи арзишмандии сармояи инсонияш ва мувоқикан натиҷаи меовардааш дар қараёни иҷрои вазифаи қориаш ҳавасманд қардонда шавад.

Ҳамин тариқ, дар шароити иқтисодиёти бозорӣ сармояи инсонӣ ҳамаҷун қатегорией иқтисодиёти истехсолоти қолӣ қобилияти ба вучуд овардани арзиш ва арзиши иловашуда мебошад. Бинобар ин баланд бардоштани арзишмандии сармояи инсонӣ имқон медиҳад, ки истехсоли қолҳои рақобатқазир афзоиш ёбад, ки онҳо дорои арзиш ва арзиши иловашудаи баланд мебошанд.

Баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ ҳолатеро фароҳам меорад, ки барои ҳавасманд қардонидани истехсолот, истеъмолот ва ҳарчи баланд бардоштани сатҳу сифати неқуаҳволии одамон шароити дарқорӣ соҳта шаванд.

Бе шак интернет қойгузини бозорҳои воқеъи гашта бо мубодилаи 28,5 трл долл дар соли 2021 пешсаф гаштааст. Мафҳуми «тиҷорати электронӣ» якҷанд бахшҳои дигаро низ мутаҳид менамояд ба қисоли - EDI (Electronic Data Interchange – мубодилаи электронии маълумотҳо), қочтаи электронӣ, Интернет, интранет (мубодилаи маълумоти доҳилифирмавӣ), экстранет (мубодилаи иттилооти беруни). Бо ҳамин маҷмун тиҷорати электронӣ фароғири тақоми паҳлуҳои ташкили бизнес дар Шабакаи Интернет гуфтан мумкин аст.

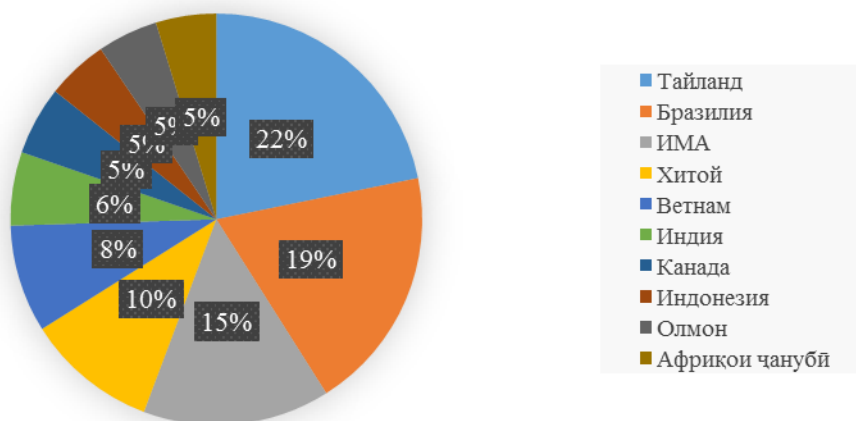
Дар ҳисоботи иқтисоди рақамӣ 2021 (Digital economy compass 2021) омадааст, ки соли 2021, ҳаҷми қардиши савдо дар бозори тиҷоратӣ электронӣ 28,5 триллион долларро буда, Қумҳурии Ҳалқии Хитой ҳамаҷун бузурғтарини бозори тиҷорати электронӣ дар саросари қаҳонӣ

бо даромади 497 млрд доллар ташкил намудааст. Муввофиқи таҳлилҳо суръати афзоиши он дар ин мамлакат ҳарсолаи 14%, буда, соли 2022 то ба 959 млрд доллар ҳоҳад расид.

Тибқи маълумоти Statista Digital Economy Compass 2022, дар соли 2021 дар баъзе кишварҳои Осиёи Шарқӣ ва Ҷануби Шарқӣ, аз ҷумла Таиланд, Чин ва Ветнам маъруфияти назаррас пайдо кардаанд. Тавре ки дар ҷадвал мебинем, Таиланд дар соли 2021 бо шумораи умумии корбарони 5,65 миллион корбартарин дар ҷаҳон дар ҷои аввал қарор гирифт. Пас аз он Бразилия бо 4,99 миллион корбар ва ИМА бо 3,81 миллион корбаранд. Бо дарназардошти шумораи аҳолии кишвар, Таиланд то ҳол дар даҳгонаи бузургтарин корбарони дигар кишварҳо пешсаф аст, ки 8,08% сокинони он дорои моликияти рақамӣ мебошанд. Ин аз Канада, ки 3,67 фоизи аҳоли коллекторҳо мебошанд ва Бразилия бо 2,33 фоиз ба таври назаррас фарқ мекунад.

Нақшаи 2.

Шумораи корбарон ва иштирокчиёни тиҷорати электронӣ дар соли 2021 аз рӯи кишварҳо дар ҷаҳон.

Ширкатҳое, ки дар ҷаҳон дар бахши тиҷорати электронӣ пешсаф ҳастанд бо гардиши ҳаҷми калони гардиши савдо чунин арзёби гардидаанд:

1. Amazon- арзиши ширкат 702.46 млрд. долл;
2. eBay- арзиши ширкат 2054.79 млрд. долл;
3. Walmart- арзиши ширкат 239 млрд. долл;
4. BestBuy- арзиши ширкат 50,3 млрд. долл;
5. Target- арзиши ширкат 67,4 млрд. долл;
6. Alibaba- арзиши ширкат 500 млрд. долл;
7. NewEgg- арзиши ширкат 2,3 млрд. долл;

Мувофиқи маълумоти eMarketer, портали асосӣ барои таҳқиқоти маркетинг, сатҳи миёнаи солони бозори тиҷорати электронӣ дар ҷаҳон тақрибан 18-20% дар як сол мебошад.

Дар Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи ташаккули Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 декабри соли 2011 № 643 омадааст, ки «инфрасохтори ҳукумати электронӣ - системаҳои ба ҳам мувофиқи иттилоотӣ - технологӣ ва ба низом даровардани чараёнҳои маълумотро дар бар мегирад». [7]

Ҳамзамон инфрасохтори мазкур қоидаҳои ба худ ҳамроҳ менамояд, ки ҳамаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва муассисаҳои давлатии ҷумҳурӣ ҳангоми иҷрои вазифаҳои худ, ба хусус, дар ҳолатҳое, ки ин вазифаҳо аз ҷониби якчанд мақомот дар як вақт иҷро карда мешаванд, ҳамчун дастурамал истифода менамоянд.

Қисматҳои асосии инфрасохтор аз инҳо иборатанд:

- архитектурам (сохтори) ягонаи давлатӣ;
- гардиши воситаҳои имзои электронӣ - рақамӣ;
- ҳуҷҷатгузори электронӣ;
- савдои электронӣ;
- системаи электронии пардохтҳо;
- смарт - кортҳои қабулқунандагони хизматҳо;
- смарт- кортҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ;
- алоқаи мобилӣ;
- системаи мохворагӣ;

- хуччатҳои интерактивӣ.

Тамоюли асосии рушди тамаддуни муосир бештар таъба ба иттилоот намуда, ин тамоюлро «баъдисаноатӣ», «иттилоотӣ» ном бурда ҳамчун иқтисодиёти иттилоотӣ ва ё иқтисоди рақамӣ пазируфтаанд. Фаъолияти тичоратӣ дар шабакаи Интернет дар шакли байни субъектҳои бозор тариқи электронӣ сурат мегирад ҳамчун тичорати электронӣ метавон таъриф намуд.

АДАБИЁТ

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Консепсияи ташаккули Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 30 декабри соли 2011 № 643 [Захираи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: http://maorif.tj/storage/Dokument_%27s/Barnomaho/6675e4fc7e70b56b2ad8e190dfa75259.pdf (санаи вурӯд: 22.04.19)
2. Назарияи иқтисодӣ. Қисми микроиқтисод / Бобокалонӣ Исомат, Махбубаи М., Машокиров Ҷ., Туйчикулов З. - ISBN 978-99975-666-8-3. - Душанбе: ИРФОН, 2022. -321 с.
3. Свободной, энциклопедия Индекс человеческого развития / энциклопедия Свободной. - Текст: электронный // Материал из Википедии: [сайт]. — URL: <https://ru.wikipedia.org> (дата обращения: 21.12.2022).
4. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.- Текст: электронный // Маркази миллии конунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: [сайт]. - URL: <http://mmk.tj>. (дата обращения: 23.12.2022).
5. Digital Economy Compass [Захираи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: http://static2.statista.com/download/pdf/Digital_Economy_Compass_2018_print.pdf (санаи вурӯд: 25.04.19)
6. Global B2C Ecommerce Sales to Hit \$1.5 Trillion This Year Driven by Growth in Emerging Markets. Asia-Pacific leapfrogs North America to become world's largest regional ecommerce market [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.emarketer.com/Article/GlobalB2C-Ecommerce-Sales-Hit-3615-TrillionThis-Year-Driven-by-Growth-EmergingMarkets/1010575> (санаи вурӯд: 20.04.19)
7. Human capital at work The value of experience / Madgavkar Anu, Schaninger Bill, Smit Sven [и др.]. — : The McKinsey Global Institute (MGI), 2022. — 104 с.
8. James Mohammad Mallah features of the functioning of human capital indeveloping countries // ЕГИ. 2022. №41 (3). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/features-of-the-functioning-of-human-capital-indeveloping-countries> (дата обращения: 20.12.2022).
9. Yih-Chyi, Chuang, National, Chengchi// The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence from Taiwan / Chuang, National, Chengchi Yih-Chyi. — Текст: электронный // ResearchGate GmbH.: [сайт]. - URL: https://www.researchgate.net/publication/229969974_The_Role_of_Human_Capital_in_Economic_Development_Evidence_from_Taiwan (дата обращения: 20.12.2022).

Машокиров Джамшед Неъматуллоевич – н.и.и., дотсенти кафедраи «иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ» ДДТТ. Телефон: +992934313131. E-mail: jamshed.tguk@gmail.com

Расулов Ғ.
Хомидов А.Н.

РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯХОИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Расулов Ғ.
Хомидов А.Н.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РЕСПУБЛИКА ТА- ДЖИКИСТАН

Rasulov G.
Khomidov A.N.

DEVELOPMENT OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Дар мақола масъалаҳои таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, концепсияю барномаҳо ва стратегияҳои дахлдор, ташкили ҳукумати электронӣ, сомонҳои вазорату идораҳо ва мақомоти маҳаллии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, пешниҳоди доираи васеи хизматрасониҳои электронӣ, тақмили сохтори идоракунӣ ва ғайра баррасӣ гардидаанд. Муаллиф дараҷаи ҳамгирии Тоҷикистонро бо кишварҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ нишон дода, дар баробари ин баъзе қорасоҳои ҷойдоштаро доир ба тақмилталаб будани низоми иттилоотӣ, сатҳи пасти хизматрасонии расонаҳои мобилӣ, баланд бардоштани маърифати техникаи муштарӣ, тақмили бозомӯзии мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ мулоҳизаҳои худро баён намудааст.

Калидвожаҳо: технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ, технологияҳои рақамӣ, сармояи зеҳнӣ, ҳукумати электронӣ, расонаҳои мобилӣ, барномаи «Адлия»

В статье рассмотрены вопросы разработки и принятия нормативно-правовых отраслей, соответствующих концепций и программ, и стратегий, организации электронного правительства, сайтов министерств и ведомств и местных исполнительных органов государственной власти, предоставления широкого спектра электронных услуг, структурного совершенствования. управления и т.д. Автор показал уровень интеграции Таджикистана с зарубежными странами и международными организациями, а заодно высказал своё мнение о некоторых предпринимаемых усилиях относительно необходимости совершенствования информационной системы, низкого уровня услуг мобильных медиа, повышения технические знания заказчиков, а также совершенствование переподготовки специалистов в области информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, цифровые технологии, интеллектуальный капитал, электронное правительство, мобильные медиа, программа «Адлия»

The article deals with the development and adoption of legal and regulatory industries, relevant concepts and programs and strategies, the organization of e-government, websites of ministries and departments and local executive authorities, the provision of a wide range of electronic services, and structural improvement, management, etc. The author showed the level of integration of Tajikistan with foreign countries and international organizations, and at the same time expressed his opinion about some of the ongoing efforts regarding the need to improve the information system, the low level of mobile media services, increase the technical knowledge of customers, as well as improve the retraining of specialists in the field of information and communication technologies.

Keywords: information and communication technologies, digital technologies, intellectual capital, e-government, mobile media, «Adliya» program

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

кишварҳое, ки аз ин нерӯи бузурги корофарӣ окилона ва самаранок истифода мебаранд, ба дараҷаи баландтарини пешрафтҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва илмӣ техникаи ноил гардидаанд. ИМА, Япония, Олмон, Корея, Чанубӣ, Чин ва дигар мамлакатҳо, ки доимо дар талоши тақмилу тавсеаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ муосир ҳастанд, ба қатори чунин кишварҳо шомил мебошанд. Онҳо аз технологияҳои рақамӣ, ки самарави беҳтарини татбиқи қобилияти зеҳнии инсоният ба ҳисоб мераванд, ба таври васеъ истифода мебаранд ва дар соҳаҳои гуногун хизматрасо-ниҳоро сатҳи олӣ ва назаррас таъкил менамоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар раванди ҳамгироӣ ва ҷаҳонишвии хизматрасониҳои рақамӣ иштирок менамояд ва бо ҳамкориҳои созмонҳои байналмилалӣ, кишварҳои шарик барои татбиқ ва истифодаи технологияҳои зикршуда иқдоми муайяно ба сомон мерасонад. Албатта, кишвари мо ҳанӯз дар марҳилаҳои аввали рушди соҳаи ёдрасшуда қарор дорад ва тадриҷан санадҳои меъё-риро ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои зарурӣ таҳия намуда, қорҳоро дар заминаи онҳо ба роҳ мемонад.

Дар ҷумҳурӣ то имрӯз дар соҳаи рушди иқтисоди рақамӣ ҳуҷҷатҳои зерин қабул шудаанд:

- Консепсияи таъкили Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003, №1174 тасдиқ шудааст;
- Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, №488 тасдиқ шудааст;
- Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, №451;
- Стратегияи ислоҳоти системаи системаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006 №1713 тасдиқ шудааст.
- Консепсияи таъкили ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011, №643);
- Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори ҲҚТ аз 30 декабри соли 2019, №642);
- Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (қарори ҲҚТ аз 26 октябри соли 2021, №460).

Ба рӯйхати овардашуда боз қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июни соли 2020, №370 дар бораи мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи иқтисоди рақамӣ, аз 26 октябри соли 2021, №460 дар бораи ҳамроҳангсозии қорҳо оид ба мониторинг ва амалисозии барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025-ро зикр қардан мумкин аст.

Мутобиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2020, №627 Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамроҳангсозӣ ва амалинамоии иқтисодии сабزو дар кишвар анҷом медиҳад. Дар ин росто соли 2022 барои вуъати қорҳо дар самтҳои муҳталиф дар сохтори вазорати зикршуда раёсати иқтисоди рақамӣ таъкил гардид.

Мавриди зикр аст, ки солҳои охир дар 47 вазорату идораҳои мамлакат сомонаҳои электронӣ фаъолиятшонро дар низоми ягона идома доданд, ки бо истифода аз онҳо тамоми аҳоли ва субъектҳои иқтисодии дохиливу хориҷӣ маълумоти зарурӣ дастрас намуда метавонанд. Ин иқдом дар бораи шаффофияти иттилооти пешниҳодшаванда гувоҳӣ медиҳад. Масалан, дар сайти Вазорати рушди иқтисод ва савдо дар бораи қонунгузориҳои соҳа, ҳамкориҳои иқтисодӣ бо кишварҳои хориҷӣ, бо Созмони умумиҷаҳонии савдо, тартиботи тижорати Тоҷикистон бо мамлакатҳои шарик, барномаю консепсия ва стратегияҳои рушди иқтисодиву иҷтимоӣ, рушди маҳалҳо, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, ҳолати ҳозира ва дурнамои рушд, минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва ғайра маълумот пайдо намудан мумкин аст.

Дар сомонаи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ доир ҳамкориҳои бо сармоягузори дохиливу хориҷӣ ва раванди соҳибқорӣ маълумоти зиёде зикр ёфтааст. Сомонаи Кумитаи андозаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ба яке аз сомонаҳои сармуштаритарин таъкил ёфта, ба мизочон 34 намуди хизматрасониҳоро пешниҳод менамояд.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 23 декабри соли 2022 дар бобати беҳтар истифода намудани хизматрасониҳо ба субъектҳои иқтисодӣ чунин вазиға гузошта шудааст: “Бо мақсади мусоидат ба рушди баҳши молиявӣ зарур аст, ки аз 1-уми июли соли 2023 пардохти ҳамаи андозҳо ва боҷҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва иҷозатномаҳо, қаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ ва дигар намудҳои хизматрасониҳои давлатӣ пурра ба таври ғайринақдӣ ба роҳ монда шавад [1]. Имрӯзҳо барои ба иҷрои ин ҳидояти Сарвари давлат қорабиниҳои судбахш андешида мешаванд.

Мавриди зикр аст, ки бисёр муҳаққиқон ташкили шабакаҳои интернетиро ҳамчун ифодакунандаи манфиатҳои мутақобила баррасӣ намудаанд [2]. Ҳамчунин дар ин робита ҳал гардидани муносибатҳои назариявӣ амалӣ таъкид гардидааст [3]. Мутахассисони тоҷик низ дар бораи ҷанбаҳои иҷтимоии фаъолияти иттилоотии рақамӣ изҳори назар намудаанд [4].

Барномаи “Адлия”, ки Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намудааст, дар ҳамаи вазорату идораҳои мамлакат мавриди истифода қарор гирифтааст. Он имконият медиҳад, ки шарикон бо тамоми қонунгузориҳои мамлакат ва тағйиру иловаҳои ба онҳо илова ва воридшуда шинос шаванд.

Сомонаҳои вазоратҳои соҳавӣ, Бонки Миллии Тоҷикистон, бонкҳои давлатӣ ва тижоратӣ низ ба мизочон дар низоми электронӣ дастрас мебошанд. Онҳо барои шиносӣ бо маълумоти зарурӣ, ташкили ҳамкориҳо, гузоштани пасандозҳо, интиқоли маблағҳо дар дохили кишвар ва ба кишварҳои хориҷӣ як воситаи муҳим ба ҳисоб мераванд ва доираи васеи хизматрасониҳоро анҷом медиҳанд. Махсусан ташкили банкоматҳо, нуктаҳои пардохти маблағҳо, қортҳои пардохти хизматрасонии нақлиёти хеле тавсия пайдо кардаанд.

Зиёд шудани теъдод ва ҳаҷми хизматрасониҳои рақамӣ тайёр намудани мутахассисони мохирро талаб менамояд. Ҳоло дар 14 мактабҳои олии маматакат ҷавонон технологияи иттилоотиро меомӯзанд. Вале бояд қайд намуд, ки на ҳамаи онҳо ҳамчун мутахассисони боихтисос тайёр мешаванд. Донишҷӯён дар давраи таҳсил назарияро ба амалия пурра пайваستا наметавонанд, чунки то ҳол илм бо истеҳсолот робитаи наздик пайдо накардааст.

Вобаста ба хизматрасониҳои рақамӣ бисёр масъалаҳое ҳастанд, ки ҳал намудани онҳо ба мақсад мувофиқ мебошад. Масъалаи аввал ин амнияти иттилоотӣ ва пешгирӣ намудани мизочон аз ҳаракатҳои қаллобони алоҳида мебошад, ки бо роҳҳои гуногун маблағҳои мизочонро аз худ менамоянд.

Ин ҷо як нуктаро қайд кардан лозим аст, ки кишварҳои пешрафта бо ҳар роҳи восита мутахассисони хубро ҷалб менамоянд ва онҳо ба кишварҳои хориҷӣ рафта, дигар ба Тоҷикистон барнамегарданд. Вале дар бисёр мамлакатҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Туркия мутахассисони дар хориҷа таҳсилкарда пас аз бозомӯзӣ ба ваташон баргашта, таҷрибаи андӯхташонро ба ҷавонон меомӯзонанд ва дар ташаққули низоми комили коммуникатсионӣ саҳми худро мезоранд.

Масъалаи дигар ин баланд бардоштани сатҳи хизматрасонии ширкатҳои мобилӣ мебошад, ки айни замон нисбати солҳои гузашта хеле коста гардидааст. Таҷриба аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар бисёр ҳолатҳо онҳо саргарми гирифтани даромад шуда, ба мизочон баргардондани маблағҳои саҳван гузаронидашударо анҷом намедиҳанд ё муштариёро сарсонӣ саргардон менамоянд. Дар ин самт назоратро бояд тарзе ҷорӣ намуд, ки мизочон маблағҳояшонро пас гирифта тавонанд ё имконият пайдо кунанд, ки онҳоро мақсаднок истифода баранд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳарчанд ва технологияҳои пешқадам истифода шаванд ҳам, вале донишу малакаи мизочону муштариён дар сатҳи зарурӣ қарор надоранд ва бозомӯзии онҳоро ташкил намудан тақозои замон мебошад. Дар мақомоти омор низ то ҳол баҳисобгирии иқдомоти рақами дар сатҳи паст, қарор дорад, ки ин таҳлилу таҳқиқи масоили дахлдорро имконнопазир мегардонад.

Дар охир қайд кардан зарур аст, дар шароити муосир дар Тоҷикистон хизматрасониҳои рақамӣ ба як рӯи муҳими рушди ҷомеа, омили таъсирбахши тавсеи ҳакомкориҳои судманди дохиливу хориҷӣ, қонун гардонандаи талаботи доимоафзояндаи аҳоли табдил ёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри соли 2022. Душанбе, 2022.
2. Уханов В. А. Информационная деятельность человека: соц.-филос.анализ. Докторская диссертация, 1997 г. Интернет источник: <https://www.dissercat.com/content/informatsionnaya-deyatelnost-cheloveka>
3. Левашов В.К., Сарьян В.К. Гражданское общество в сетях информационно-коммуникационных технологий// Вестник Российской Академии наук. – 2017. – №6. – с. 532–537.
4. Гулов С. Факторы развития информационного общества: активизация информационная деятельность. Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Маркази таҳқиқоти технологияҳои инноватсионӣ. Маҷмӯаи маводҳои конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалии «Илми бунёдӣ – асоси тақмили технологияҳо ва маводҳо». Душанбе, 2021. С. 134-135

Расулов Ғ. – н.и.и., дотсенти кафедраи «иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ»
ДДТТ. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳоти 1/2, Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон
Тел: (+992) 936008858
E-mail: homidov_4090@mail.ru

Хомидов А.Н. – н.и.и., дотсенти кафедраи «иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ»
ДДТТ. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳоти 1/2, Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон
Тел: (+992) 936008858
E-mail: homidov_4090@mail.ru

Валиев Н.Ш.
Саидов Н.Р.

СОҲИБКОРИИ ХУРДИ ИННОВАТСИОНӢ ВА АҲАМИЯТИ ТАҲИЯИ БАРНОМАИ РУШДИ ОН

Валиев Н.Ш.
Саидов Н.Р.

МАЛОГО ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬ- СТВА И ЗНАЧИМОСТЬ ЕГО РАЗРАБОТКА ПРОГРАММЫ РАЗВИТИЕ

Valiev N. Sh.
Saidov N.R.

DEVELOPMENT OF SMALL INNOVATIVE ENTREPRENEUR- SHIP AND THE SIGNIFICANCE OF ITS DEVELOPMENT OF THE PROGRAM

Дар мақолаи мазкур муҳимияти таваҷҷуҳи илмӣ ва амалӣ ба баҳши соҳибкории хурди инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣ ва нақши он дар иқтисодиёти кишвар пешниҳод мегардад. Роҳҳои татбиқи низоми муассир ва оқилонаи дастгирии давлатии соҳибкории хурди инноватсионӣ пешниҳод карда мешаванд, ки имкон медиҳанд хусусиятҳои мушаххаси соҳибкории хурди инноватсионӣ ба таври зарурӣ мустаҳкам карда шаванд.

Вожаҳои калидӣ: соҳибкори хурд, соҳибкории инноватсионӣ, нақши соҳибкории хурд, шаклҳои соҳибкорӣ, вазифаҳои соҳибкории хурди инноватсионӣ, барномаи соҳибкории хурди инноватсионӣ.

В статье представлена важность научного и практического внимания к инновационному сектору малого бизнеса в сфере услуг и его роль в экономике страны. Предложены пути реализации эффективной и рациональной системы государственной поддержки малого инновационного предпринимательства, что позволит нормативно закрепить основные видовые признаки малого инновационного предпринимательства.

Ключевые слова: малый бизнес, инновационный бизнес, роль малого бизнеса, формы бизнеса, функции малого инновационного бизнеса, программа малого инновационного бизнеса.

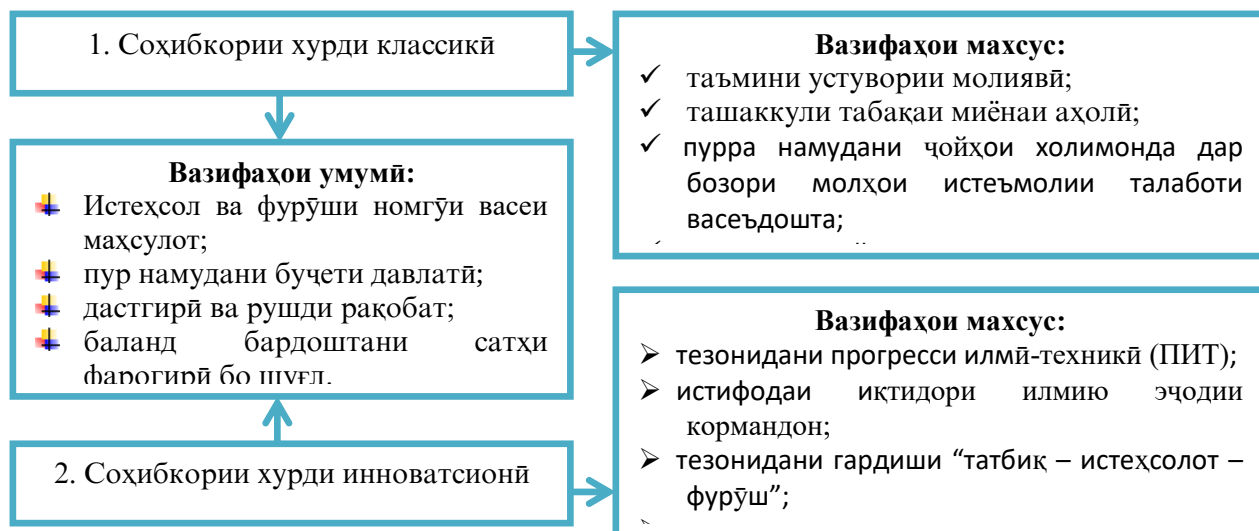
The article presents the importance of scientific and practical attention to the innovative sector of small business in the service sector and its role in the country's economy. The ways of implementing an effective and rational system of state support for small innovative entrepreneurship are proposed, which will allow to normatively fix the main specific features of small innovative entrepreneurship.

Keywords: small business, innovative business, the role of small business, business forms, functions of small innovative business, small innovative business program.

Аннотатсия Аннотация Annotation

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI бо мақсади ноил гардидан ба дигаргунсозии сатҳи сифатан нави таъмини рушди иқтисодӣ ва татбиқи дастовардҳои илмӣ-техникӣ дар истеҳсолот ва соҳиб шудан ба мавқеи муносиб дар раванди рақобаттавонӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ ба фаъолияти соҳибкории хурди инноватсионӣ, кишварҳои алоҳида ба истифодаи дастовардҳои инқилобии илм ва технологияи ҳозиразамон майлу рағбат пайдо карданд.

Бояд хотирасон кард, ки ду роҳи баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот бо услубҳои муқаррарию хос ва маълум ба даст овардани самара ё натиҷаҳои сифатан баланди иқтисодӣ ва истифодаи оқилонаи сарватҳои маҳдуди иқтисодӣ: яқум - бо усули классикӣ; дувум - фаъолияти инноватсионӣ, ки нисбатан рушди босуръати иқтисодро таъмин менамояд, ки дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1. Функсияҳои соҳибкории хурди классикӣ ва инноватсионӣ [6. С.12]

Маҳз роҳу услубҳои навоварона ва навосозии раванди шаклу намудҳои афзалиятноки соҳибкорию дар сатҳи корхонаву субъектҳои хоҷагидорӣ, хусусан дар соҳаҳои иқтисоди воқеӣ бештар дар саноат чун самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии Ҳукумати Тоҷикистон ба миён мегузорад. Вай дар тақия ба ҳирад, ақлу заковати навоваронаи инсон, нерӯи зеҳнӣ, ҳулоса ба кашфу ихтироот, андешаю дастовардҳои наватарини илму техника ва дар истеҳсолот ҷорӣ кардани андешаю тафаккури инқилобӣ ва тақондихандаи олимон, муҳандисон, ихтироъкорон, соҳибкорони асилу эҷодкор ба пешрафти ҷиддӣ ва сатҳи сифатан баланди соҳаҳои саноат, комплекси агросаноатӣ, энергетика, соҳтмон ва як қатор бахшҳои ғайриистеҳсолӣ (технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ) замина мегузорад [3. С.36].

Истилоҳи навоварӣ (инноватсионӣ) шарҳи басо гуногун дорад. Зери ин мафҳум, маъно ва ифодаҳои басо гуногун дар адабиёти иқтисодии илмию таълимии муосир бештар мушоҳида мешавад, ки баъзеи онҳоро зикр кардан мантиқан дуруст аст:

1. Инноватсия (анг. innovation) - ин фаъолияти мебошад, ки ба фикру андешаҳои ҷолиб, ки асосан дар намуди ихтироот, татбиқи он дар амал бо роҳи тавлиди маҳсулоти нав, корҳои нисбатан нав, хизматрасонии нав зоҳир мешавад .

2. Навоварӣ - ин азхудкунии техника ва технологияҳои наватарин, усулҳои нав ва истифодаи он дар фаъолияти маркетинг, идоракунии ва илму донишҳои нав мебошад.

3. Навоварӣ ҷараёнест, ки дар он ихтироот ё ақида мазмунӣ сифати нави иқтисодӣ дорад. Онро чун маҷмӯи ҷорабиниҳои техникӣ, истеҳсоли ва тичоратие, ки пайдоиши таҷҳизоти нав ва ҷараёнҳои мукамалшудаи саноатиро дар шароити нави муносибатҳои бозорӣ ва индустриалӣ – инноватсионӣ таъмин менамояд.

Зери вожаи инноватсия истифодаи андешаву падидаҳои нав ва наватарин дар намуди технологияи замонавӣ, нави нави маҳсулот ва хизматҳо, шаклҳои нави ташкилию идоракунии истеҳсолот фаҳмида мешавад. Бояд мафҳумҳои навагонӣ - (ҷараёни татбиқи навосозӣ) бояд «инноватсия»-ро аз ҳамдигар фарқ кард, гарчанде онҳо бо ҳамдигар хеле наздик ва робитаи нугустастанӣ доранд

Бино бар ақидаи Й. Шумпетер «Вазифаи соҳибкорон аз амалисозии ғояи ислоҳот ва инқилобии усулҳои раванди истеҳсолот барои ноил шудани кашфиёт ва бо назардошти маънои васеи мафҳуми он тариқи технологияҳои наватарини замонавӣ барои истеҳсоли молҳои нав ё тақмили равандҳои истеҳсоли молҳои мавҷуда, вале бо усули навин тавассути истифодаи

сарчашмаи нави ашёи хом ва ташкили соҳаи нави саноат иборат аст». Ҳамин тариқ, Ҷ. Шумпетер ҳамон андешаро талқин мекард, ки навоарӣ ва навгонӣ аз хусусиятҳои ҷудонашавандаи соҳибкор мебошанд [5. С.45].

Дар иртибот бо ин нуқтаҳои зикршуда ба фаъолияти инноватсионӣ амалиётҳои зеринро шомил намудан мантиқи солим пайдо мекунад:

- тавлиди маҳсулоти нав ва савдои он дар бозор, ки рақобаттавон маҳсуб мешаванд;
- татбиқи амалии техника ва технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот ва савдо;
- таъсисёбӣ ва инкишофи бозорҳои нави фурӯши маҳсулоту хизматрасониҳои субъектҳои савдо, ки зимнан ҷавобгӯ ба талаботи тағйирёбандаи замони муосиранд;
- ҷалби сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва таъмини сатҳи ғоиданокӣ дар субъектҳои соҳибкории хурд;
- роҳандозӣ намудани шаклҳои нави ташкилию иқтисодии институтсионалӣ (хусусигардонӣ, низоми нави идоракунӣ, бозорёбӣ ва ғ);
- инкишоф додани инфрасохтори соҳибкории хурди инноватсионӣ дар истеҳсолот ва соҳаи савдо.

Агар вазъи фаъолияти инноватсиониро дар ҷумҳурӣ ба таври умумӣ шарҳу тавсиф намоём, пас таъкид кардан зарур аст, ки имрӯз ин раванди инноватсионӣ, хусусан дар субъектҳои истеҳсолии соҳибкории хурду миёна танҳо дар давраи ташаккулёбӣ қарор дорад.

Барои тавсифи вазъи ҳозираи рушди инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе нишондиҳандаҳоро овардан мумкин аст, ки онҳоро дар амалии ҷаҳонӣ барои арзёбии вазъ ва динамикаи нерӯи инноватсионии мамлакатҳо ва самаранокӣ умумии соҳаи илмию инноватсионӣ истифода мекунам.

Мусаллам аст, ки солҳои амалкарду Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Ҳукумати Тоҷикистон оид ба дастгирии илму маориф, хусусан илмҳои дақиқу техникӣ ва ҳалли пайгиронаи масъалаҳои мубрами иҷтимоию иқтисодӣ таҳия кардан ва амалӣ кардани нақша-чорабиниҳо, пайдо кардани сарчашмаҳои бозғамӣ ва калони сармоягузорӣ аҳамияти аввалиндараҷа ва заминавӣ дорад. Дар кишвар таҳкими нерӯи илмию техникӣ ҳамчун яке аз шартҳои заруртарин ва муфид дар иқтисодиёт, аз ҷумла соҳаҳои саноат, агросаноатӣ, энергетика, сохтмон, нақлиёт, информатика ба роҳи инноватсионии рушд бояд бештар мазмунӣ стратегӣ пайдо намояд [1. С. 6].

Дар ин маврид қонунҳо ва қарорҳои дахлдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвиб расида бошанд, ҳам, вале ба андешаи мо барои ба низоми иқтисоди рақамӣ (электронӣ), ҷиддӣ гузаштан ва ҷорӣ кардани сиёсати иқтисодии инноватсионӣ кифоя нест. Иҷрои ин қорҳои ҳуқуқию меъёрӣ маҳз барои пешбурди низоми индустриалӣ - инноватсионӣ пайгирона идома дода шавад.

Таҷрибаи рушди фаъолияти соҳибкории хурд бештар ва дар муҳлати нисбатан кутоҳ, истифодаи роҳҳои ташкилӣ ва идоракунӣ самаранокӣ фаъолият, таъмини сифати баланди маҳсулот ва хизматрасониҳо ба муштариён, дар раванди истеҳсолот татбиқи воқеии технологияҳои навтаринро дар бар мегирад. Истеҳсол ё интиқоли молҳои маъмулӣ ба бозор метавонанд бо истифодаи усули наво, ки ба ҳуди ташкили истеҳсолот, унсурҳои техникӣ истеҳсолот ё тағйироти хусусиятҳои сифатӣ мол вобаста бошанд, амалӣ карда мешавад. Дар ин раванди иқтисодӣ, тавлиди молҳои маъмулӣ метавонад тариқи қисман татбиқ кардани дастовардҳои инноватсионӣ дар истеҳсолот ба роҳ монда шавад [7. С. 65].

Дар маҷмӯъ, соҳибкории инноватсиониро ҳамчун раванди ташкилӣ - иқтисодӣ муайян намудан мумкин аст, ки ба тавлид ва савдои молу хизматрасониҳои наво босифат ва технологияҳои пешқадами замонавӣ бо роҳи истифодаи амалии навоарихоро пешбинӣ ва дар амали ҳоҷагидорӣ бозорӣ пешбини менамояд.

Ҳамчун зуҳуроти иқтисодӣ фаъолияти соҳибкории хурди инноватсионӣ дар раванди истеҳсол ва фурӯши маҳсулот тамоми системаи муносибатҳоро, ки дар мавриди алоқаи ҳамкорӣ соҳибкор бо истеъмолкунанда, таҳвилгарон, дигар субъектҳои ҳоҷагидорӣ, қормандони қироя ва ниҳоят мақомоти давлатӣ ва дигар мақомоти идоракунанда ба миён меоянд, дар бар мегирад. Ташкили воқеии фаъолияти инноватсионӣ қори осон набуда, ҷустуҷӯ ва татбиқи ғояҳои нави соҳибкорӣ хурд то татбиқи амалии онро дар тибқи лоиҳасозии маҳсус ва татбиқи он дар истеҳсолот пешбини менамояд. Ин раванд дар ниҳояти қор, бо гирифтани ғоидаи муайян хотима меёбад.

Расми 2. Омилҳои ба рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ таъсиррасон

Имрӯз дар ҷумҳурӣ бо суръат инкишоф додани соҳибкории хурди инноватсионӣ басо муҳим ва манфиатнок аст. Ба андешаи муаллифи мақола амали шудани ин тадбир саривақти буда ба сиёсати иқтисодии Ҳукумати Тоҷикистон оид ба таъмини рушди устувори иқтисодӣ, зимнан ҳамоҳанг мебошад.

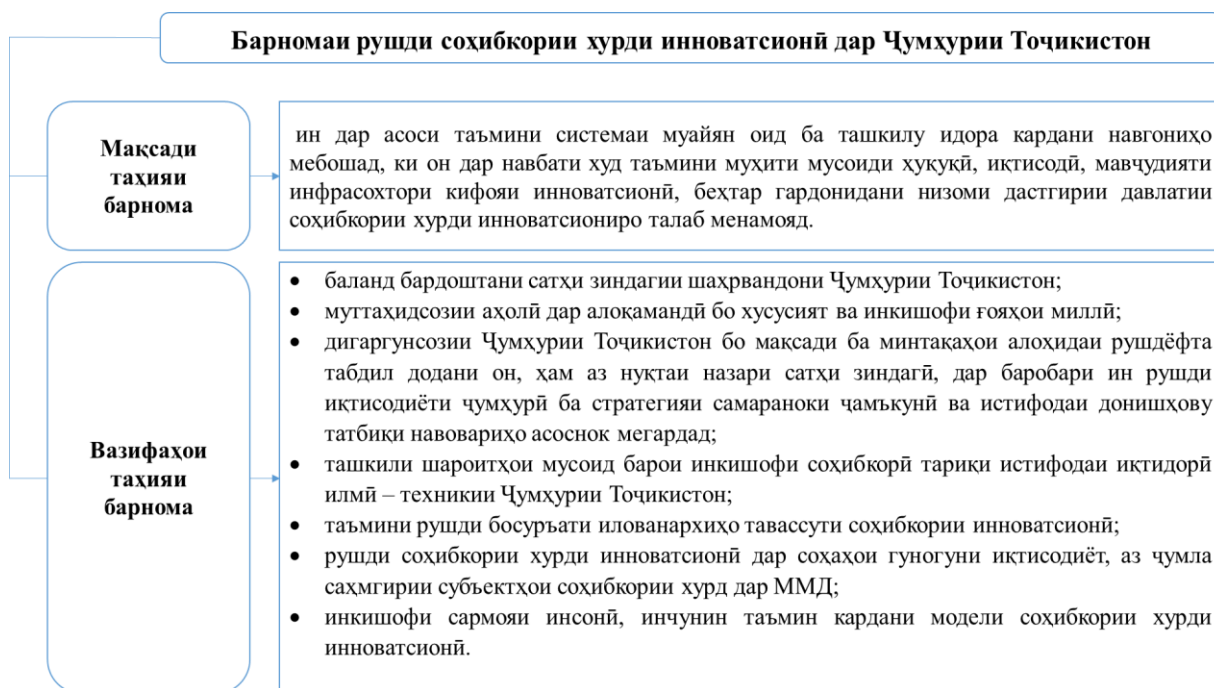
Дар вобастагӣ бо ин раванди ояндадор рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба сатҳи сифатан баланд замина хоҳад гӯзошт. Яке аз роҳҳои ҳалли ин масъалаи дорои аҳамияти стратегӣ, ба фикри мо, таҳия ва асоснокгардонии зарурати самтҳои афзалиятноки Барномаи рушди устувор ва босуръати соҳибкории хурди инноватсионӣ барои давраи то соли 2030, дар навбати аввал таҳияи лоиҳаи он мувофиқи мақсад аст. Барномаи рушди устувор ва босуръати соҳибкории хурди инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ беҳад муҳим ва судманд аст.

Зарурати таҳия ва аҳамияти татбиқи амалии барномаи рушди устувор ва босуръати соҳибкории хурди инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чунин омилҳои асосӣ вобастагӣ дорад:

- баланд шудани нақши инноватсия чун яке аз иқдомҳои муҳим дар таъмини рушди иҷтимоӣ – иқтисодии кишвар;
- ташаккули самарабахши иқтисоди бозорӣ дар ҷумҳурӣ, ки бештар ба технологияҳои муосир таъя мекунад;
- паст будани сатҳи талабот ба навоариҳо аз ҷониби фаъолияти соҳибкорӣ;
- рушди номукаммали қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ ва мавҷуд набудани қонун ва барномаи мақсаднок дар ҳалли масъалаи муҳими ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва иқтисодии ҷумҳурӣ;
- паст будани сатҳи маданияти инноватсионӣ чӣ дар соҳаи илм ва чӣ дар фаъолияти соҳибкории хурд;
- муҳайё нагардидани шароитҳои зарурӣ барои рушд ва истифодаи самаранокӣ дастовардҳои илмӣ-техникӣ дар ҷараёни нависозии истеҳсолот, савдо, хӯроки умумӣ ва рушди сектори соҳибкории хурди инноватсионӣ;
- дастрас набудани иттилоот (бо назардошти иттилооти оморӣ) оид ба рушди фаъоли соҳибкории хурди инноватсионӣ дар соҳаи савдо.

Дар барнома раванди мақсаднок ба пеш бурдани соҳибкории хурди инноватсионӣ дар

соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти кишвар – саноат, кишоварзӣ, савдо, хӯроки умумӣ ва ғ бояд асоснок гардад.

Расми 3. Мақсад ва вазифаҳои барномаи рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ

Барои ташаккули соҳибкории хурди инноватсионӣ дар Тоҷикистон бояд ба ҳалли масъалаҳои зерин тавачҷуҳи хос зоҳир гардад:

- ташаккули роҳҳои ҳамкорӣ миёни иштирокунадагони ҷараёни инноватсионӣ, бо назардошти ташкили ҳамкорӣ миёни ташкилотҳои илмӣ ва муассисаҳои давлатии олии касбӣ бо корхонаҳои саноатӣ бо мақсади ҷорӣ кардани технологияҳо дар истехсолот, савдои чакана ва хӯроки омма, баланд бардоштани дараҷаи тахассуснокии кормандон;

- гузаронидани сиёсати амалкунандаи иқтисодӣ нисбати иштирокчиёни ҷараёни инноватсионӣ, ҷалби институтсионалӣ ва ҳуқуқӣ баҳри рушди сармоягузории венчурӣ ба лоиҳаҳои илмӣ;

- ташкили марказҳои инноватсионӣ – технологӣ, бизнес – инкубаторҳо, технопаркҳо ва инкишоф додани минтақаҳое, ки инфрасохторҳои инноватсионӣ он ҷо ҷойгир шудаанд, ки ба пешниҳоди хизматрасониҳои машваратӣ дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ машғул мебошанд, мусонидат оид ба таъсис ва рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ дар соҳаи илмӣ-техникӣ, ташкили биржаҳои моликияти зеҳнӣ ва хизматҳои илмӣ-техникӣ.

Дар раванди муайянсозии самтҳои афзалиятноки рушди бахши соҳибкории хурди инноватсионӣ мо бояд ба ҳалли масъалаҳои зайл таъя намоем:

1. Омӯзиши дастовардҳои ҷаҳонӣ (таҷрибаи давлатҳои тараққикарда ва кишварҳои рӯ ба рушд қарор дошта);

2. Ҷорӣ намудани технологияҳои нав, баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли, истифодаи самараноки сарватҳои мавҷудаи иқтисодӣ, беҳдошти экологӣ;

3. Пайдо намудани сарчашмаҳои молиявӣ, ихтироётӣ ва татбиқи амалии онҳо;

4. Таҳлили вазъи муосири бозор (гузашта, имрӯза ва ояндаи он).

Натиҷаҳои интизорӣ аз татбиқи барномаи тавсиягардида:

1. Баланд бардоштани нақши соҳибкории хурди инноватсионӣ бо мақсади ҷорӣ гардонидан дар баланд бардоштани иқтисоди инноватсионӣ дар сатҳи иқтисоди миллӣ ва соҳаҳои он. Онҳо барои таҳким бахшидан ба фаъолияти хоҷагӣ – молиявӣ, инчунин барои рушди ҳамкориҳо миёни давлат ва бахши хусусии соҳибкории хурди инноватсионӣ истифода бурда мешаванд.
2. Ташаккули “Заминаи инноватсионӣ” – и коллективҳои калони илмӣ - таҳқиқотӣ, ки соҳиби таҷрибаи пешқадам дар субъектҳои соҳибкории хурд, ки ҳисоби ташкилотҳои бучетӣ маблағгузорӣ карда мешаванд.

Ба андешаи мо, таҳия ва татбиқи амалии барномаи рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ имкон медиҳад, ки ин тадбири муҳими дастгирии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи хосро бо дарназардошти як қатор сабабҳо (норасоии дастгирии давлатии молиявӣ, номукамалии асосҳои қонунгузорӣ, рушди нокифояи инфрасохтор махсус дар бахши инноватсионӣ, мавҷуд набудани мутахассисони кордони олий ва миёнаи махсус, рушди минбаъдаи фаъолияти соҳибкории хурди инноватсионӣ ва ғ.) саҳми арзанда ва судманд гузошт.

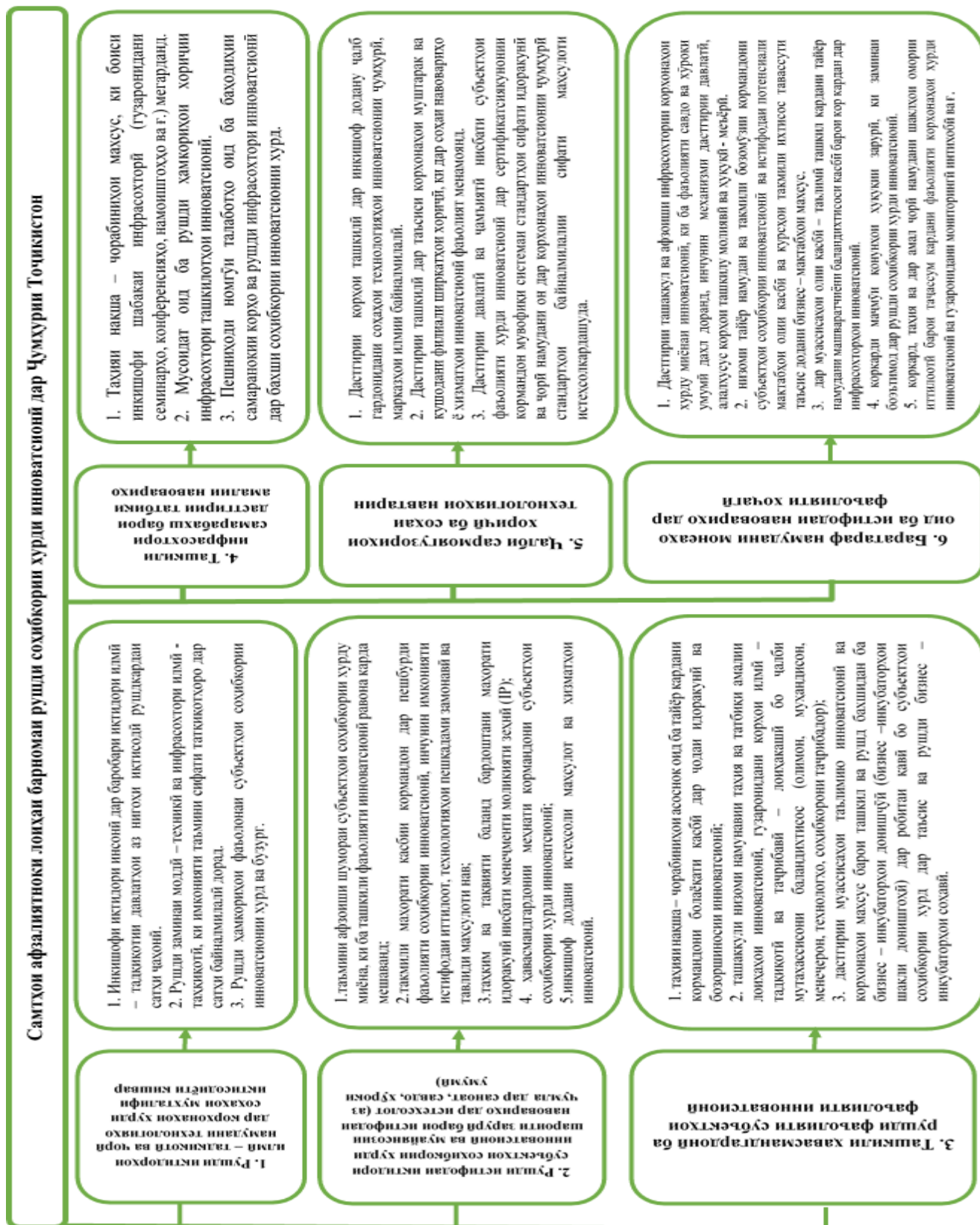
Рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ барои солҳои дарозмуддати то солҳои 2030 ва роҳҳои татбиқи он дар маҷмӯъ пеш аз ҳама ба зарурати гузариши ҷумҳурӣ ба роҳи рушди инноватсионӣ, истифодаи дастовардҳои илмӣ дар соҳаҳои воқеии иқтисодиёт ва суръат бахшидан ба фаъолияти илмӣ, илмӣ – техникӣ ва инноватсионӣ асоснок карда мешавад.

Дар амал ҷорӣ гардонидани барнома имкон медиҳад дар сарҳади Тоҷикистон системаи амалкунандаи инноватсионӣ ташкил карда шавад, ки он асоси гузариши иқтисодиёт ба роҳи рушди инноватсионӣ мегардад.

Фаългардонии соҳибкории хурди инноватсионӣ асоси ҳалли чунин масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ – иқтисодӣ барои ҷумҳурӣ мегардад, ба монанди: замонависозии бахши истеҳсоли – тижоратикунонии иқтисодиёти Тоҷикистон, гузаштан аз тағйиротҳои сохторӣ, баланд шудани саҳми маҳсулоти инноватсионӣ дар ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, баланд гардидани рақобатҳои маҳсулоти корхонаҳои ҷумҳурӣ дар бозорҳои ватанӣ ва ҷаҳонӣ, таъсиси истеҳсолоти нави даромаднок дар ҷумҳурӣ.

Иҷрои барномаи мазкур боиси ноил гаштан ба вазифаҳои зерин мегардад:

- таъдил додани иқтисоди Тоҷикистон ба фаъолияти индустриалӣ – инноватсионии ташкили босуръати самти рушди устувор тақия карда, дар асоси заминаи рушди илму дониш ва истифодаи технологияҳои нави замонавӣ;
- ташкили шароитҳо барои баланд бардоштани сатҳи самарабахши субъектҳои соҳибкории хурд фаъолона ба сӯи ояндаи дурахшон ва марифати аҳоли ба пеш ҳаракат мекунад;
- ҷалб намудани субъектҳои нави соҳибкории инноватсионии хурд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини рушди назарраси тағйиротҳои сифатан нав, ки тавассути субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи соҳибкорӣ ташкил ва идора карда мешавад;
- ташкил кардани системаи инноватсионӣ – технологӣ оид ба тайёр кардани мутахассисони баландиқисос дар соҳаи идоракунии соҳибкорӣ;
- беҳтар гардонидани имичи Тоҷикитсон дар бозорҳои илмӣ ва технологияи ҷаҳонӣ. Татбиқи қисматҳои барнома дар маҷмӯъ ба дигаргуниҳои сохтори ташкилӣ ва рушди босуръати соҳибкории хурди инноватсионӣ оварда мерасонад, аз ҷумла:
- ба созмон додани механизмҳои институтсионалии таъмини самарабахши дар амал ҷорӣ намудани самтҳои стратегии рушди соҳибкории инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- фаъолияти самаранок рақобатпазири соҳибкории инноватсионӣ дар асоси тағйиротҳои инноватсионӣ, ҳамкориҳои стратегӣ бо соҳибкории бузург, мувофиқа гардонии амалҳо бо сохторҳои идоракуни дар ҳама сатҳ;
- васеъ гардонидани мавқеи соҳибкории инноватсионӣ дар иқтисодиёт вобаста ба рушди муътадили он;
- таъмини рушди тадричан бомароми иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Расми 4. Самтҳои афзалиятноки лоиҳаи барномаи рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳамин тариқ, аз маводҳои дар мақола ҷойгиршуда хулоса кардан мумкин аст, ки ташаккул ва рушди босуръати соҳибкорӣ хурди инноватсионӣ дар самтҳои татбиқи амалии дастовардҳои техника ва технологияҳои замонавӣ, мудирӣ, аз ҷумла фаъолияти маркетинги дар бозор дар давраи дарозмуддат то давраи соли 2030 –м ва дар замина ба пешравиҳои сатҳи баланди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ноил мегардад.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 // Душанбе – 2016, с.67.
2. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 // аз 30 апрели соли 2011, № 227, с 9.
3. Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012 – 2020 // аз 30 апрели соли 2012, № 201, с. 6.
4. Кабиров Ш.О., Султонов З.С. Приоритетные направления инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Республики Таджикистан в условиях рынка// Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Таджикистан и современный мир. ISSN 2075-9584. – Душанбе, 2019, № 5(68). - С.163-169.
5. Шумпетер И.А. Теория экономического развития [Электронный ресурс]. Экономическая онлайн библиотека. - 2014. – с.8.
6. Шаров А.В. Развитие малого и среднего инновационного предпринимательства – необходимое условие модернизации экономики России//Инновации. 2010. № 5. С. 22.
7. Комилов С. Д., Файзуллоев М. Формирование национальной инновационной системы Республики Таджикистан как условие обеспечения модернизации экономики страны // ПСЭ. 2011. №2. с. 4

Валиев Низомиддин Шаробидинович – номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва ташкили соҳибкорӣ Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел. 918 14-49-14. e-mail: Nizomiddin_Valiev86@mail.ru.

Саидов Назаралӣ – муаллими калони кафедраи баҳисобирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел. 918 14-49-14. e-mail: Nizomiddin_Valiev86@mail.ru.

Муртазоев О.Қ.
Бобоев Ҷ.И.

РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР КИШВАР

Муртазоев О.Қ.
Бобоев Ҷ.И.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В СТРАНЕ

Murtazoev O.K.
Boboev J.I.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY IN THE COUNTRY

Дар мақолаи мазкур, рушди устувори иқтисоди рақамӣ дар кишвар мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки имрӯз тамоми давлатҳои дунё барои гузаштан ба модели нави иқтисодӣ барномаҳоро таҳия ва татбиқ карда истодаанд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чун ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ барои гузариш ба модели нави иқтисодӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, рақамикқонӣ, маҳсулот, технология, рушд, фаъолияти инноватсионӣ, электронӣ, рушд.

В данной статье исследуется устойчивое развитие цифровой экономики в стране. Мировой опыт показывает, что сегодня все страны мира разрабатывают и реализуют программы по переходу на новую экономическую модель, а Республика Таджикистан, как неотъемлемая часть международного сообщества, предпринимает последовательные шаги по переходу на новую экономическую модель.

Ключевые слова: экономика, цифровизация, продукт, технология, разработка, инновационная деятельность, электроника, развитие.

This article examines the sustainable development of the digital economy in the country. World experience shows that today all countries of the world are developing and implementing programs for the transition to a new economic model, and the Republic of Tajikistan, as an integral part of the international community, is taking consistent steps to transition to a new economic model.

Key words: economy, digitalization, product, technology, development, innovation, electronics, development.

Аннотатсия Аннотация Annotation

Дар ҷаҳони муосир рушди устувори иқтисоди инноватсионӣ ва рақамӣ яке аз масъалаҳои муҳимро ба ҳисоб меравад. Чунки рушди босуръати шабакаҳои иҷтимоӣ, бозори смартфонҳо, иҷозати бемаҳдуд ба интернет, технологияи таълими мошинӣ ва интелекти сунӣ дунёро рӯз аз рӯз дигаргун месозанд. Пас, иқтисодиёти рақамӣ - маҷмӯи муносибатҳои мебошад, ки ба технологияҳои навин асос ёфта, дар ҷараёни истеҳсол, тақсимот, мубодила ва истеъмол ба вучуд омадаанд ва барои таъмини талабот ба неъматҳои ҳаёти равона гардидааст. Он дар навбати худ ташаккули усулҳо ва тарзҳои нави хоҷагидориро пешниҳод ва воситаҳои таъсирноки танзими давлатиро талаб менамояд. Бинобар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи нави иқтисоди рақамӣ қарор гирифта, ҷиҳати гузариш ба рақамикунӣ иқтисодиёт дар соҳаҳои гуногуни кишвар тадбирҳои муассирро ба роҳ монда, солҳои охир ба як қатор дастовардҳо ноил гаштааст.

Ба ҳамаи мо маълум аст, ки низоми муосири иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон бо гузариш аз навъи тақдористеҳсоли инкишоф ба навъи инноватсионии инкишоф тамоюл дорад, ки амалишавии он аз рушди фаъолияти инноватсионӣ вобастагии зиҷ дорад. Ин навъи инкишофи муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дигаргунсозии куллиро дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва ҳаёти ҷомеа тақозо менамояд [2, -С 294].

Гуфтан ҷоиш аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми 31 соли соҳибистиклолии мамлакат роҳи хеле вазнини мураккаби иқтисодиётро сипарӣ намуда, бо шарофати сиёсати оқилонаи

Пешвои миллат дар ҳама соҳаҳои ҳаёти иқтисодию иҷтимоии ҷамъият ислоҳот босуръат идома ёфт. Махсусан, солҳои охир аз ҷониби Пешвои миллат бо мақсади татбиқ намудани тадбирҳои азими давлат оид ба рушди сектори иқтисодиёти рақамӣ як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба имзо расидааст. Азҷумла, чиҳати амалӣ намудани тадбирҳои мазкур «Барномаи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» таҳия карда шуд.

Зикр намудан бамаврид аст, ки ҳамасола Паёмҳои Пешвои миллат боз як қадами қатъӣ ба сӯи ояндаи дурахшони Ватан буда, ба бехбудии мардуми шарифи Тоҷикистон равона карда мешавад. Аз ин лиҳоз, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкиди ҷиддӣ намуда, иброз намуданд, ки: «...Ҳукумати кишвар вазифадор карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани ғаълонокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндараҷа диҳад».

Инкилоби рақамӣ, ки иқтисодиёти ҷаҳониро фаро гирифтааст, бо ҳудуд, сурат ва доираи тадбики худ касро дар ҳайрат мегузорад. Ҳар яке аз зинаҳои навбатии рушди он аз қаблаш пуршидда буда, минтақаҳои навро фаро мегирад. Гузариш аз мошинҳои ҳисоббарори калон ба компютерҳои фардӣ даҳсолаҳо тӯл кашиданд, имрӯз бошад табaddулотҳои инкилобӣ дар самти технологияҳои инноватсионӣ дар як сол ва моҳҳо рух медиҳанд.

Иқтисодиёти рақамӣ барои мубодилаи иттилоот, илму маориф ва пешбурди шафофи тичорату соҳибкорӣ, имкониятҳои васеъро фароҳам меорад. Мақомоти давлатӣ дар риоя намудани низому қоидаҳо ва додугирифтӣ тичоратӣ ва бехатариро эътимоднокии онҳо дар фазои рақамӣ, ҷӣ барои соҳибкорон ва ҷӣ барои истеъмолкунандагон, нақши калон мебозад.

Дар баробари дигар давлатҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нахустин рӯзҳои истиқлолияти худ барои баланд бардоштани сатҳи аҳолии кишвар талош меварзад. Дар зарфи 31 соли истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист қисми зиёди сохторҳои давлатиро ба барномаҳои рақамӣ иваз намояд. Махсусан, давоми чанд соли охир дар назди мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи гузариш ба идоракунии электронӣ (рақамӣ) истодааст. Дар ин муҳлат як қатор ҳуҷҷату барномаҳо, ба монанди «Консепсияи ташкили Ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020», Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи стратегияи давлатии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Барномаи таъмини бехатарии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консепсияи бехатарии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» ва ғайраҳо қабул гардиданд. Ба ғайр аз ин, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти рақами 642 аз 30 декабри соли 2019 «Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардидааст. Ҳамаи ин ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии қабулгардида ба ташкили Ҳукумати электронӣ мусоидат менамоянд.

Дар ҳамин радиф, айни замон пурра иваз намудани барномаҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ба назар мерасад. Алаҳусус, тибқи барномаҳои мазкур дар тамоми бонкҳои давлатӣ ва ғайрдавлатӣ пардохти ғайрақдӣ боз ҳам хубтар ба роҳ монда шуд, ки дар шуроити муосир зисту зиндагии шаҳрвандон, ба хусус нафақахӯрон, маъҷубон ва дигарон ба маротиб осон гардидааст. Инчунин, дар соҳаи нақлиёт, дар мошинҳои мусофиркашӣ - микроавтобус, автобус ва троллейбусҳо пардохти ғайрақдӣ ҳалли худро ёфта истодааст.

Бахшҳои асосии иқтисоди воқеии мамлакат, ки дар онҳо рақамикунонӣ зарур аст, саноат ва энергетикаи барқӣ ба ҳисоб мераванд [1, - 21 с.]. Сарфи назар аз афзоиши суръати рушди иқтисоди миллӣ, иқтисодшиноси ватанӣ Файзуллоев М. қайд менамояд, ки «...пандемияи коронавирус ба ҳаҷми ғоидаи корпоратсияҳои технологӣ низ таъсири манфӣ расонид. Он на танҳо гузариши корхонаҳоро ба ҷараёни рақамикунонӣ тезонид, балки муҳаққиқону олимонро водор сохт, роҳу усули нави истифодаи технологияҳои инноватсиониро барои амалишавии мақсадҳо ҷустуҷӯ намоянд»[3].

Боиси зикр аст, ки айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи рушд қарор дошта, аз таҷрибаи давлатҳои тараққиқарда истифода намуда, маҳз ба сармояи инсонӣ таъя менамояд. Дар асоси Стратегияи миллии рушд то соли 2030 Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барномаҳои дарозмуддати иқтисодӣ ба модели нави иқтисодӣ яъне, ки ба модели рушди сармояи инсонӣ

кадам гузорад. Чунки, савияи дониш ва омӯзиши технологияҳои муосир, рушди хизматрасонии интернетӣ ва дигар омилҳо ба рушди минбаъдаи фаъолияти иқтисодии кишвар заминаи устувор мегузорад

Ҳамин тавр, рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотии рақамӣ яке аз ҳадафҳои муҳим дар соҳаҳои иқтисодиёти миллий ба ҳисоб меравад. Амалсозии барнома ва санадҳои мазкур ба рушди устувори мамлакат, ҳоса баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, ба таври назаррас паст намудани сатҳи камбизоатӣ, инчунин ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегияи мамлакат мусоидат менамояд. Чунки, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли дар заминаи истифодаи технологияи рақамӣ мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҳиссаи иқтисоди рақамӣ дар ММД-и кишварҳои ҷаҳон аз 12% то 16%-ро ташкил медиҳад. Аз ин лиҳоз, бо шароити мусоид ва фароҳам овардани шароит барои гузариши давра ба давраи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби истифодаи технологияҳои рақамӣ дар ояндаи миёнамуҳлат то соли 2040, инчунин ба роҳи куллан нави рушд иқтисодиёти рақамии ояндаро таъмин намояд.

АДАБИЁТ

1. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, №642. – 21 с.

2. Муртазоев О.Қ., Бобоев Ҷ.И. Рушди низоми инноватсионӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ. Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав//Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Бохтар: ҶСК «Матбаа», 2022. - №1/3(101). - С. 294-300 ISSN 2663-5534

3. Файзуллоев М. Муҳимияти рушди рақамикунонии иқтисодиёт дар ҳолати пандемия [Захираи электронӣ] <https://parlament.tj/news/166-mu-imiyati-rushdi-ra-amikunonii-i-tisodiyot-dar-olati-pandemiya>

Муртазоев О.Қ. – дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳоти 1/2, Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Телефон: +992(37) 234-83-46
+992(37) 234-85-46
Email: mail@ddtt.tj :

Бобоев Ҷ.И. - муаллими калони кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳоти 1/2, Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Телефон: +992(37) 234-83-46
+992(37) 234-85-46
Email: mail@ddtt.tj :

Муртазо А.А. Саидов Н.Ф.	ЗУҲУРИ РАҚАМИКУНОӢ ВА ҶАҲОНИШАВӢ ДАР МИСОЛИ НИЗОМИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
Муртазо А.А. Саидов Н.Ф.	ПРОЯВЛЕНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ И ГЛОБАЛИЗАЦИИ НА ПРИМЕРЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТА- ДЖИКИСТАН
Murtazo A.A. Saidov N.F.	THE MANIFESTATION OF DIGITALIZATION AND GLOBALIZA- TION ON THE EXAMPLE OF THE POLITICAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Дар мақолаи мазкур муаллифон робитаи байни рақамикуноӣ ва ҷаҳонишавӣ, омилҳое, ки раванди табдили рақамии иқтисод ва сиёсатро суғат мекунад ё ба суръатбахшии он мусоидат мекунад, баррасӣ намуда, ба ҳулосае омадаанд, ки ҷунин омилҳо гуногунанд, ва таъсири гуногун ва бисёрсамта доранд ва онди усули таснифоти онҳо вобаста ба доираи таъсир пешниҳодҳо овардаанд.

Калидвожаҳо: дипломатияи рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, рақамикуноӣ, ҷаҳонишавӣ, равандҳои сиёсӣ.

В статье авторами рассматривается взаимосвязь цифровизации и глобализации, факторы, замедляющие процесс цифровой трансформации экономики и политики, либо способствующие его ускорению, делается вывод о многообразии подобных факторов, о разнообразии и разнонаправленности их воздействия и предлагается способ их классификации в зависимости от сферы влияния.

Ключевые слова: цифровая дипломатия, цифровые технологии, цифровизация, глобализация, политические процессы.

In the article, the authors examine the relationship between digitalization and globalization, factors that slow down the process of digital transformation of the economy and politics or contribute to its acceleration, conclude that there are a variety of such factors, the diversity and multidirectionality of their impact, and propose a method for classifying them depending on the sphere of influence.

Keywords: digital diplomacy, digital technologies, digitalization, globalization, political processes.

Аннотатсия Аннотация Annotation

Худи мафҳуми падидаи рақамикуноӣ бояд равшан карда шавад, зеро амалияи имрӯза дигаргуниҳои назаррасро дар фаҳмиши ин падида аз ҷониби иштирокчиёни гуногун нишон медиҳад. Тавре ки А.Г. Чернишов қайд намудааст, «ҷомеаи муосири «рақамӣ» бетартибона ва бенизомона рушд меёбад». Микдори зиёди равишҳо дар фаҳмиши падидаҳои рақамикуноӣ ва ҷаҳонишавӣ вучуд доранд, ки ба ҷанбаҳои гуногуни воридшавии технологияҳои рақамӣ ба соҳаҳои асосии ҳаёти давлат ва ҷомеаи муосир таваҷҷӯҳ зоҳир мекунад.

Рақамикуноӣ раванди бебозгашти асри XXI аст, ки аксари кишварҳои пешрафтаро фаро гирифтааст. Дар аввал, он дар иқтисодиёт зоҳир шуда, баъдан дигар соҳаҳои ҷомеаро фаро гирифт.[4] Ҳоло зухуроти рақамикуноиро қариб дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ мушоҳида кардан мумкин аст.

Раванди ворид гаштани технологияҳои рақамиро дар ҳаёти ҷамъиятӣ афзоиши технологияҳое ҳамроҳӣ мекунад, ки ҳам ба ҳаёти шахсони алоҳида ва ҳам ба ҳаёти тамоми ҷомеа таъсир мерасонанд. Бо рушди технологияҳои рақамӣ, роҳҳои истехсол ва тақсмоти маҳсулот такмил дода мешаванд. Ҳамин тариқ, дар иқтисодиёт дигаргуниҳо ба амал меоянд.

Мафҳуми «рақамикуноӣ» бо мафҳуми дигари муҳим, иттилоотикунӣ робитаи ногустастанӣ дорад. Ин раванд дар бисёр ҷанбаҳои ҳаёти ҷомеа, ки ба бунёд ва рушди

инфрасохтори телекоммуникатсионӣ нигаронида шудаанд, зоҳир мегардад. Яке аз вазифаҳои асосии иттилоотикунӣ муттаҳид намудани захираҳои иттилоотие мебошад, ки метавонанд аз ҳамдигар хеле дур ҷойгир бошанд.[2, С.223.]

Рақамикунонӣ ва иттилоотикунонӣ шартӣ ҳатмӣ барои зуҳури падидаи дигари муҳими асри XXI, ҷаҳонишавӣ мебошанд. Технологияҳои наватарин ба шаклҳои нави фарҳанг табдил меёбанд, ки дар натиҷа ҷомеаҳои фарҳангӣ тағйир меёбанд ва намояндагони як фазои фарҳангӣ ба низоми дигари фарҳангӣ ворид мешаванд. Дар натиҷа мо шоҳиди харобшавии фарҳангҳои маҳаллӣ ва ташаккули сохтори ягонаи умумиҷаҳонӣ мегардем. Ҳамин тариқ муҳити ягонаи ҷаҳонӣ ба вучуд меояд, ки ба низоми тамаддуни ягонаи аврупоӣ ворид шудани ҳамаи кишварҳо ва халқҳоро дар назар дорад.

Сиёсатшинос ва иқтисодчӣ Панҷаҷ Гемават ҷаҳонишавиро ҳамчун ғояи эҷоди башарияти универсалӣ муайян мекунад. Ӯ ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дигаргунӣ ворид мекунад. Фазои ягонаи иқтисодӣ ба вучуд меояд, савдо на танҳо дар дохили кишвар ва минтақаҳо, балки байни давлатҳо ва қитъаҳои гуногуни ҷаҳон сурат мегирад.[2, С.114] Илова ба муҳити умумии иқтисодӣ, геополитика ба вучуд меояд, ки гурӯҳбандии давлатҳоро ба блокҳои гуногун тақозо мекунад, зеро танҳо як кишвар дар танҳои наметавонад дар ҷомеаи ҷаҳонӣ вучуд дошта бошанд.

Тавре қаблан зикр гардид, рушди технологияҳои рақамӣ боиси ташаккули фазои ягонаи ҷаҳонӣ мегардад. Агар рақамисозӣ дар соҳаи маориф ва иқтисод бештар зоҳир шавад, пас равандҳои глобалӣ, пеш аз ҳама, дар унсuri сиёсӣ сурат мегиранд.

Ҷаҳонишавӣ як шакли нави ҷомеаи постиндустриалӣ ё иттилоотӣ мебошад. Асри XXI замонест, ки дар он фазои ягонаи умумибашарӣ ташаккул меёбад. Дар ин давра ташаккул ва инкишофи сиёсати ҷаҳонӣ ба амал меояд. Муносибатҳои байналхалқӣ ба равандҳое, ки дар сиёсати дохилии мамлакатҳои ҷудогона ба амал меоянд, таъсири калон расонда метавонанд.[1]

Агар мо тамоми паҳлӯҳои мусбат ва манфии равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рақамиро ба ҳам оварем, метавон ба хулосае омад, ки онҳо муҳаррики асосии пешрафт мебошанд. Камбудии онҳо асосан дар татбиқи нодурусти онҳо ва стратегияи пурра ташаккул наёфтани рушди онҳост.

Зуҳури равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рақамӣ дар татбиқи сиёсат дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон

Интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон охири асри XX пайдо шуд. Он замон созмони байналмилалӣ CADA аввалин почтаи электрониро дар Душанбе ва як қатор дигар шаҳрҳои бузург роҳандозӣ намуд. Моҳи декабри соли 1999 аввалин дастрасии кишвар ба шабакаи ҷаҳониро ширкати «Телеком Технолоҷи» таъмин кард. Он замон пайваستшавӣ танҳо тавассути хатҳои шабакаи телефонӣ буд ва ба воистаи барномаи махсус дар компютерҳо сурат мегирифт. Суръати 16 кб/с хеле хуб ҳисобида мешуд ва ҳуҷҷатҳои ҳамагӣ чанд мегабайт, ки имрӯз дар чанд сония зеркашӣ мешаванд, давоми 10-15 дақиқа интиқол дода мешуданд. Баъдтар, провайдерҳои дигари хидматрасонии интернетӣ пайдо шуданд, ки ба рушди босуръати Интернет мусоидат карданд.

Соли 2005 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инқилоби ҷаҳонии интернет ба амал омад: бори аввал дар ҷаҳон маҳз дар кишвари мо алоқаи мобилии 3G (UMTS, CDMA 2000) ҷорӣ ва бомуваффақият санчида шуд.

Илова бар трафики устувори овозӣ он имкон дод, ки интиқоли маълумотҳои интернетӣ таъсис дода шавад. Сипас аввалин хидмати "экзотикӣ" - занги видеой пайдо шуд.

Дар чанд соли дигар шумораи корбарони интернетӣ мобилӣ аз даҳҳо ҳазор муштарӣ ба 2-3 миллион муштарӣ расид. Коршиносон ин замонро "давраи тиллоӣ"-и рушди Тоҷнет унвон мекунанд. Тибқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ, соли 2000-ум дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагӣ 3000 корбари интернетӣ буд. Аз соли 2005 инҷониб афзоиши якбораи шумораи корбарон ба назар мерасад, ва аллакай дар шаш моҳи соли 2022 шумораи корбарони интернет дар якҷоягӣ бо корбарони интернетӣ мобилӣ ва статсионарӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 4,2 миллион нафар расид, ки 42%-и аҳолии Тоҷикистонро ташкил медиҳад.[5]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои гузаштан ба ҳукумати электронӣ соли 2003 замина гузошта шуда, барои омӯзонидани хизматчиёни давлатӣ дар ин самт тасмими ҷиддӣ гирифта шудааст.

Мисоли равшани он Фармони Президенти мамлакат аз 5 ноябри соли 2003, № 1174 Дар бораи Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди

жумхурии Тоҷикистон», ки соли 2003 ба тасвиб расида буд, инчунин таҳияи «Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар жумхурии Тоҷикистон» ба шумор меравад.

Равандҳои сиёсӣ дар жумхурии Тоҷикистон мисли дигар кишварҳо ба рақамикунонӣ ва ҷаҳонишавӣ ҷалб карда шудаанд. Он дар сатҳи мутобиқшавии сиёсӣ дар идоракунии тамоми кишвар зоҳир мегардад.

Дар соҳаи иқтисодӣ самтҳои марбут ба истифодаи технологияҳои нави инноватсионии истеҳсол ва тақсимои молу хизматрасонӣ аз дастгирии бештари давлат бархурдоранд.

Соли 2021 Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ ба Маҷлиси Олии жумхурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» зарурати рақамикунонии бомароми иқтисоди миллӣ ва ташаккул додани заминаи технологияи он, тақвият бахшидан ба ислоҳоти соҳаи алоқа, таъмини гузариши тадриҷӣ ба иқтисоди рақамӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳо зикр намуданд.[4] Ин паём яке аз сабабҳои рушди ташаббусҳои миллии технологӣ гардида буд. Сиёсати жумхурии Тотористон ба нигоҳдорӣ ва рушди стратегияҳои тиҷорат дар асоси технологияҳои инноватсионӣ нигаронида шудааст.

Дар кишвар ба инкишоф додани таълими электронӣ бояд аҳамияти калон дода шавад. Вазорати илм ва маориф рушди низоми таҳсилоти фосилавӣ, ки раванди таълим, ҷун қоида, бо ёрии технологияҳои электронӣ сурат мегирад, дастгирӣ менамояд. Рушди соҳаи маориф бо истифода аз технологияҳои электронӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки давлат аҳамияти имконияти гирифтани маълумотро барои ҳама, аз ҷумла маъҷубон ва шахсони дорои имкониятҳои маҳдуд дарк мекунад.

Омӯзиши электронӣ хеле зуд ва ғайриҷашмдошт ба низоми маорифи бисёр кишварҳо баҳори соли 2020 ворид шуд. Бинобар паҳншавии COVID-19 тамоми муассисаҳои таълимии бисёр кишварҳо ба таълими фосилавӣ гузаронида шуданд. Омӯзиши электронӣ дар аввал ҳам аз ҷониби аҳоли ва ҳам аз ҷониби муассисаҳои таълимӣ дар ҷаҳон ба ноқомии калон дучор гардид. Мушкилот аз ҷониби донишҷӯён ва омӯзгорон дар он буд, ки аҳоли барои таҳсил дар хона таҷҳизоти махсуси техникӣ надоштанд. Аз ҷониби муассисаҳои таълимӣ мушкилот дар омода набудан ба ҷунин гузариш буд. Донишгоҳҳо ва мактабҳо барои омода кардани барномаҳо ва платформаҳо, ки барои формати электрони таълим пешбинӣ шудаанд, вақт надоштанд. Пас аз як ё ду моҳ раванди омӯзиши электронӣ каму беш ба ҳолати муқаррарӣ баргашт.

Дар Тоҷикистон ҳам мисли дигар кишварҳо бояд демократияи электронӣ инкишоф ёбад. Барои татбиқи ин барнома дар назди Ҳадамоти алоқаи назди Ҳукумати жумхурии Тоҷикистон низоми давлатии иттилоотии «демократияи электронӣ» таъсис дода шавад.

Ба шарофати ин низом имкони ирсоли муроҷиатҳои дастаҷамъӣ ба мақомоти давлатӣ ва пайгирии вазъи дарҳости пешниҳодшуда имконпазир мегардад. Ташаккул ва пешбурди омор дар бораи сифати кори мақомоти давлатӣ дар асоси баҳодиҳии шахрвандон осонтар мешавад. Аҳоли, дар навбати худ, имкони баҳо додан ба муносибати мақомот нисбати муроҷиатҳои худро пайдо мекунад.

Хулоса рақамикунонӣ ва ҷаҳонишавӣ падидаҳои ба ҳам зид мебошанд. Аз як тараф, рақамикунонӣ як қатор бартарихо дорад. Рушди технология ба зудтар ва бо харҷи камтари энергия дар истеҳсол ва тақсимои мол аз истеҳсолкунанда ба истеъмолкунанда мусоидат мекунад. Рушди таълими электронӣ, ки ба таҷҳизоти баланди техникӣ донишгоҳҳо асос ёфтааст, таҳсилро барои одамони дорои имконияташон маҳдуд дастрас мекунад. Инкишофи омӯзиши электронӣ ба паҳн шудани дониш ва инкишофи самтҳои нави илму истеҳсолот мусоидат мекунад.

Бо вучуди ин, рақамикунонӣ оқибатҳои манфӣ низ дорад. Дар натиҷаи таъмин кардан бо таҷҳизоти техникӣ ҷанбаҳои классикӣ дар иқтисоду маориф, илм, тиб ва сиёсат гум мешаванд. Мушкилоти ҷаҳонӣ ба миён меояд, ки моҳияташ дар он аст, ки зехни сунъӣ метавонад бар тафаккури инсон бартарӣ дошта бошад.

Вазифаи сиёсати давлатии ҳар кишвар аз нигоҳ доштани мувозинат дар ҷомеа иборат аст. Тавассути барномаҳои махсус, грантҳо ва стипендияҳо рушди лоиҳаҳои инноватсиониро ҳавасманд кардан лозим аст. Аммо инчунин оиди оқибатҳои эҳтимолии ин падида фаромӯш набояд кард. Сарони давлатҳо набояд ба гузариши пурраи тамоми соҳаҳо ба формати рақамӣ иҷозат диҳанд. Рақамикунонӣ ҷанбаҳои мусбати бештар дорад, зеро технологияҳои электронӣ ҳаёти одамонро осонтар мекунад ва ба онҳо имкониятҳои зиёд медиҳанд.

Стратегияи сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт амал мекунад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дастовардҳои олимони ҷавонро дар соҳаи инноватсия тавассути додани грантҳо, стипендияҳо ва бунёди марказҳои нави техникаӣ барои ин корҳо дастгирӣ мекунад. Дар соҳаи иқтисодӣ ташаббуси таъсиси соҳаҳои нави соҳибкорӣ дар асоси истифодаи навоариҳо ҳавасманд карда мешаванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли аксари кишварҳои дигар ба раванди ҷаҳонишавӣ ворид гаштааст. Барои бомуваффақият ворид гаштан ба сиёсати ҷаҳонӣ таҳлили пурсамар ва кор карда баромадани стратегияи дарозмуддати низоми муносибатҳои байналхалқӣ, ки дар асоси ба ҳам мувофиқ кардани қувваҳо ва воқеаҳо дар арсаи ҷаҳон асос ёфтааст, зарур аст.

Ҷаҳонишавӣ мисли рақамикунӣ як таҳаввулотӣ соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ мебошад, зеро он ба муттаҳидшавии кишварҳо ва халқҳо мусоидат намуда, ба рушди маориф, иқтисод, тичорат, илм, сайёҳӣ, варзиш ва дигар соҳаҳои ҳаёти ҷомеа нигаронида шудааст, ки беҳбудии он барои сардорони давлатҳо ва шахрвандон басо муҳим аст.

АДАБИЁТ

1. Васильев Л.С. Всеобщая история. / Том 6. Современность и глобальные проблемы человечества. М.: КДУ, 2015. С.158.
2. Гемават П. Мир 3.0: Глобальная интеграция без барьеров. – М.: Альпина Паблишер, 2013. С.–114.
3. Квейн Б. В2В: возвращение к основам. М: ООО «АйДиБи Восточная Европа», 2013. С.125.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон "Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ" www.president.tj/node/27417. (санаи мурочиат: 21.05.2021).
5. Служба связи: «Количество пользователей интернета в стране достигло 4,2 млн человек» // <https://khovar.tj> URL: <https://khovar.tj/rus/2022/07/sluzhba-svyazi-kolichestvo-polzovatelej-interneta-v-strane-dostiglo-4-2-mln-chelovek/> (Санаи мурочиат: 13.12.2022).

Муртазо Аҳмад Абдулло – старший преподаватель кафедры мировой экономики и международных отношений, Республика Таджикистан. Душанбе. ул. Хилоли 48, +992918628840. Email: ahmadabdullo25821@gmail.com

Саидов Некруз Фирузович – ассистент кафедры мировой экономики и международных отношений, Республика Таджикистан. Душанбе. ул. Москва 38, +992000024496. Email: rt.saidov@mail.ru

Тӯлиев М.С.
Азимбоев А.
Шамсов Ф.Т.
Насруллоева М.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РАҚАМИКУНОНИ ИҚТИСОДИЁТ

Тулиев М.С.
Азимбоев А.
Шамсов Ф.Т.
Насруллоева М.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ

Tuliev M.
Azimboev A.
Shamsov F.
Nasrulloeva M.

SOME ISSUES DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

Дар мақолаи мазкур баъзе паҳлуҳои рақамикунонии иқтисодиёти миллии мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Муаллифони зимни баррасии мавзӯ ба таҳлили назарияҳои муосири рақамикунонии иқтисодиёт диққат дода заминаҳои эътимодноки ташаккули онро бо дарназардошти таҷрибаи пешоҳанг пешниҳод намудаанд. Инчунин дар натиҷаи омӯзиш бо истифодаи омӯрҳои соҳавии институтҳои байналмилалӣ иқтисодӣ ҳолати рушд ва сатҳи рақамикунони дар кишварҳои ҷаҳон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ. рақамикунонӣ, иқтисодиёти рақамӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, бозор

В данной статье исследуются некоторые аспекты цифровизации национальной экономики. В ходе исследования авторы уделили внимание анализу современных теорий цифровизации экономики и представили надежные основы ее формирования с учетом зарубежных передовых опытов. Также в результате исследования было проведено сравнительный анализ состояния развития уровня цифровизации в странах мира и в Республике Таджикистан, с использованием отраслевой статистики международных экономических институтов.

Ключевые слова. цифровизация, цифровая экономика, цифровые услуги, рынок

This article explores some aspects of the digitalization of the national economy. During the discussion of the topic, the authors paid attention to the analysis of modern theories of digitalization of the national economy and presented reliable foundations for its formation, taking into account foreign best practices. Also, as a result of the study, a comparative analysis of the state of development of the level of digitalization in the countries of the world and the Republic of Tajikistan was carried out using industry statistics of international economic institutions.

Keywords. digitalization, digital economy, digital services, market

Аннотатсия Аннотация Annotation

Ба андешаи мо рушди устувори иқтисодиёти милли аз бисёр ҷиҳат ба татбиқи шаклҳои нави технологияи рақамӣ вобастагӣ дорад. Бояд зикр намуд, ки татбиқи равандро ба рушди бомароми иқтисодиёти рақамӣ таъсир мерасонад. Вобаста ба ин масъала дар меҳвари мавзӯи мазкур таҳқиқи асосҳои назариявӣ ва амалии ташаккул ва рушди иқтисодиёти рақамӣ қарор дода мешаванд, ки дар шароити муосир яке аз масъалаҳои баҳсноки илми иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Қайд намудан ба маврид аст, ки яке аз унсурҳои асосии рақобатпазирии иқтисодиёти милли ин татбиқи технологияҳои рақамӣ ва марҳила ба марҳила гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ мебошад. Таҳлили адабиёти иқтисодии аз тарафи пажӯҳишгарони илми иқтисодиёти ватанию хориҷӣ ба нашррасида шаҳодат медиҳад, ки тамоюли мазкур ба рушди устувори соҳаи хизматрасониҳо низ таъсири ҷидди расонида дар густариши иқтисодии мамлакат

заминаи мусоид фароҳам меорад.

Рақамикунониро дар самти рушди иқтисодиёти зудрушдкунандаи муосир падидаи нав номидан мумкин аст. Дар заминаи рушди устувори он имконият фароҳам меояд, ки иқтисодиёти миллӣ бо роҳи истифодаи технологияҳои пуриқтидори рақамӣ ташаккул намояд. Мавриди зикр аст, ки соли 1995 мутахассис дар соҳаи бизнес ва машвартчигӣ, аз кишвари Канада, Доналд Тапскотт барои ифода намудани раванди нав дар иқтисодиёти ҷаҳон мафҳуми (digital economy) «иқтисодиёти рақамӣ» - ро пешниҳод намуд. Дар таҳқиқотҳои худ Д. Тапскотт нишон медиҳад, ки ҷӣ тавр дар зери таъсири технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) пеш аз ҳама, робитаи миёни одамон ба таври фосилавӣ, новобаста аз мавқеи географӣ ва соҳаи фаъолият, зисту зиндагии одамон тағйир ёфт ва меёбад.

Рушди босуръати робитаи иттилоотӣ, яъне робита тавассути интернет, асоси иқтисодиёти навро ташкил медиҳад. Аз ин лиҳоз иқтисодиёте, ки ба технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) асос карда шудааст, иқтисодиёти рақамӣ номида мешавад.

Мувофиқи ақидаи Тапскотт рушди иқтисодиёти рақамӣ муҳаррики раванди ҷаҳонишавӣ мебошад. Ё яқчанд ҷунбишҳои технологӣ, аз ҷумла татбиқи ҳамаҷониба ва дастрасӣ ба Интернет, гузариш ба таъминоти барномавии кушод, нерӯи сунъӣ ва ғайраҳо номбар мекунад, ки рушди иқтисодиёти навро таъмин менамоянд. Бояд қайд намуд, ки ин ҷунбишҳои технологӣ дар солҳои 2017-2018 ба амал омаданд ва боиси рушди бисёр соҳаҳои иқтисодиёт гардиданд.

Рушди иқтисодиёти рақамӣ ба рушди дигар соҳаҳо, аз ҷумла соҳаҳои ба технологияи рақамӣ мобилӣ алоқаманд оварда мерасонад. Инҳо пеш аз ҳама онлайн - савдо (e-commerce), хизматрасониҳои молиявӣ (масалан онлайн-банкинг), хизматрасониҳои иҷтимоии интернетӣ (шабакаҳои иҷтимоӣ, онлайн – бозиҳо), маориф ва тандурустӣ (таҳсилоти фосилавӣ ва варақаҳои тиббии электронӣ) ва ғайра.

Асоси иқтисодиёти рақамиро соҳаи технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) ташкил медиҳад. Ба ин соҳа ширкатҳои истеҳсолкунандаи воситаҳои техникӣ ва барномавӣ, инчунин ширкатҳои дохил мешаванд, ки хизматрасониҳои электронӣ ва консалтингиро иҷро мекунанд.

Ба ақидаи як қатор муҳаққиқони тоҷик иқтисоди рақамӣ ба туфайли ҷамъоварӣ, истифода ва қобилияти таҳлили миқдори зиёди иттилоот тариқи мошин (маълумоти рақамӣ) дар бораи қариб ҳама чиз бо суръати бениҳоят баланд рушд мекунад. Хусусиятҳои сохтани моделҳои муосири тичорат боиси эҷоди миқдори бениҳоят маълумот гардид, ки ба таври экспоненсиалӣ афзоиш меёбад. Чунин маълумоти рақамӣ дар асоси таҳлили «изи рақамӣ» ҷамъоварӣ карда мешавад, ки дар платформаҳои гуногуни рақамӣ дар натиҷаи фаъолияти шахсони алоҳида, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ё тичоратӣ боқӣ мемонанд.

Ҳаҷми глобалии Интернет тариқи IP асосёфта, ки тасаввуроти тахминии миқёси ҷараёни маълумотро фароҳам меорад, аз тақрибан 100 гигабайт (ГБ) дар як рӯз 31 дар соли 1992 то беш аз 45,000 ГБ дар як сония дар соли 2017 афзоиш ёфт. Ва ин дар ҳолат, ки ҳоло иқтисоди ба маълумот асосёфта танҳо дар марҳилаи аввали рушди худ қарор дорад. Интизор меравад, ки трафики ҷаҳонии IP то солҳои наздик ба 150,700 гигабайт дар як сония мерасад, ки аз ҳисоби афзоиши шумораи истифодабарандагони нави интернет ва пешниҳоди Интернет ашёҳо бармеояд.

Дар шароити ташаккули ҷомеаи рақамӣ, додаҳои рақамӣ ҳамчун манбаи асосии рушди шаҳрҳои муосир ҳисобида мешаванд. Истифодаи миқдори зиёди маълумоти рақамӣ боиси тағйироти назаррас дар соҳаҳои тандурустӣ, ҳукумат, нақлиёт ва логистика гардид. Шаҳрҳои муосир ҳам истеъмолкунандагон ва ҳам истеҳсолкунандагони миқдори зиёди маълумоти марбут ба ҷанбаҳои гуногуни инфрасохтори нақлиёт ва энергетикӣ, ҳоҷагии манзилию коммуналӣ ва ғайра мебошанд. Истифодаи ин маълумот ба эҷоди мундариҷаи муфид барои ҷонибҳои гуногуни манфиатдори ширкатҳои гуногун, маҳаллӣ, мақомот, шаҳрвандон мусоидат мекунад.

Чадвали 1.

Нишондиҳандаҳои рақамикунонии иқтисодиёт дар кишварҳои ҷаҳон*

№ р/т	Кишва р	Мавҷудияти санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ	Рушди инфрасохтори телекоммуни-катсионӣ	Истеҳсоли маҳсулоти рақамӣ	Нақши ТИК дар рушди иқтисодиёт (таъсир ба ММД аз 1% боло)	Маблағгузорӣ аз ҳисоби бучет	Маблағгузорӣ аз ҳисоби лоиҳаҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ	Барномаи мушаххас, ки гузарии ба иқтисодиёти рақамиро таъмин менамояд	Сатҳи омодагии электронӣ ва дониши компютерӣ шахсиятҳои шахсиятҳои	Интернет чизҳо IoT
1.	Олмон	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2.	ИМА	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3.	Б. Кабир	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4.	Сингапур	+	+	+	+	+	+	+	+	+
5.	Арманистон	+	+	-	-	-	+	-	+	-
6.	Белоруссия	+	+	+	+	+	+	+	+	+
7.	Булғория	+	+	+	+	+	+	+	+	+
8.	Қазоқистон	+	+	+	-	+	+	-	-	-
9.	Қирғизитон	+	+	-	-	-	+	-	+	+
10.	Молдавия	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11.	Озарбойҷон	+	-	-	-	-	-	-	-	-
12.	Польша	+	+	+	+	+	+	+	+	+
13.	Россия	+	+	+	+	+	+	+	+	+
14.	Румения	+	-	-	-	-	+	-	+	-
15.	Тоҷикистон	-	-	-	-	-	+	-	+	-
16.	Туркменистон	-	-	-	-	-	-	-	-	-
17.	Ўзбекистон	+	+	-	-	+	+	+	-	-
18.	Украина	-	-	-	-	-	+	-	+	-
19.	Чин	+	+	+	+	+	+	+	+	+
20.	Эстония	+	+	+	+	+	+	+	+	+

***Сарчашма:** таҳияи муаллифион дар асоси маълумотҳои оморӣ

Хусусиятҳои зерин ба таҳлили маълумоти рақамӣ мусоидат мекунанд: суръати эҷоди маълумот, гуногунрангӣ, ҳаҷм ва арзиш. Ҳаҷм, суръат ва гуногунӣ аз технологияҳое, ки барои тавлид, интиқол ва коркарди додаҳо истифода мешаванд, вобаста аст. Арзиш ҳамчун хусусияти маълумот бо афзоиши арзиши иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки аз истифодаи маълумоти рақамӣ ба даст меояд, алоқаманд аст.

Ҳамин тариқ, маълумоти рақамӣ, инчунин воситаҳои тавлид, интиқол, коркард ва нигоҳдории онҳо омили бунёдии рушди шаҳрҳои муосир мебошанд.

Иқтисоди рақамӣ – ин фаъолияти эҷодӣ, тақсимкунӣ ва истифодабарии технологияҳои рақамӣ мебошад, ки барои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, ҷустуҷӯ, интиқол ва пешниҳоди маълумот дар шакли электронӣ ва маҳсулоту хизматрасониҳои ба он алоқаманд равона шудааст.

Чадвали 2.

Трафикаи интернет (ПБ дар моҳ), солҳои 2015–2020*

Нишондиҳандаҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Тамоюли рушд 2015 – 2020 мар.
Вобаста ба соҳаҳо (ПБ, моҳ)							
Интернет статсионарӣ	49	60	73 300	89 012	108	130	2,64

	494	160			102	758	
IP-трафикаи идоракунанда	19 342	22 378	25 303	28 155	30 750	33 052	1,71
Маълумоти мобилӣ	3685	6180	9931	14 934	21 708	30 564	8,29
<i>Вобаста ба қисмҳо (ПБ, моҳ)</i>							
Трафикаи истеъмоли	58 539	72 320	89 306	109 371	133 521	162 209	2,77
Трафикаи тичоратӣ	13 982	16 399	19 227	22 729	27 040	32 165	2,30
<i>Вобаста ба минтақаҳо (ПБ, моҳ)</i>							
Минтақаҳои Осиё - Укёнуси ором	24 827	30 147	36 957	45 357	55 523	67 850	2,73
Америкаи шимолӣ	24 759	30 317	36 526	43 482	50 838	59 088	2,39
Европои ғарбӣ	11 299	13 631	16 408	19 535	23 536	27 960	2,47
Европаи марказӣ ва шарқӣ	5205	6434	8116	10 298	13 375	17 020	3,27
Америкаи лотинӣ	4500	5491	6705	8050	9625	11 591	2,58
Шарқи наздик ва Африқо	1930	2698	3822	5380	7663	10 865	5,63
<i>Ҳамагӣ: (ПБ, моҳ)</i>							
Ҳаҷми умумии IP-трафик	72 521	88 719	108 533	132 101	160 561	194 374	2,68

***Сарчашма:** Индекс развития визуальных сетевых технологий Cisco Visual Networking Index: прогноз и методика, 2015 - 2020 гг.

Дар иқтисодиёти рақамӣ шакли нави фаъолияти иқтисодиёро мушоҳида намудан мумкин аст, ки корхонаҳо дар муҳити маҷозӣ фаъолият намуда як чанд ҷараёнҳоро бо ҳам пайваست месозад. Дар натиҷаи ташаккули ин раванд пайдоиши маҳсулоти хизматрасониҳои нав, баланд бардоштани самаранокӣ ва ташаккули фарҳанги нави идоракуни ба вучуд меояд. Ҳолати рақамикунонӣ дар кишварҳои дунё гуногун буда аз рӯи нишонаҳои зухурёбӣ ва ташаккул аз ҳамидигар фарқ менамоянд. Дар идома нишондиҳандаҳои рақамикунонии иқтисодиёт дар кишварҳои ҷаҳон оварда мешавад (ҷадвали 1).

Таҳлили воқеии рақамикунонии иқтисодиёт шаҳодат медиҳад, ки мувофиқи шохиси (рейтинг) – и рақамикунонии институтҳои байналмилалӣ иқтисодӣ кишварҳои иттиҳоди аврупо, ИМА дар мақоми аввал қарор доранд. Аксарияти кишварҳои осӣе, ки аз рӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ бо кишвари мо наздиканд дар марҳилаи аввалини рақамикунонии иқтисодиёт қарор дошта дар ин мамлакатҳо заминаҳои ҳуқуқӣ ва техникаӣ рушд фароҳам оварда шудааст. Дар миқёси ҷаҳонӣ кишварҳое ба мисли Россия, Чин, Қазоқистон ва Ўзбекистон дар сатҳи рақамикунони босуръати иқтисодиёт қарор дошта ҳамазола дар шохиси кишварҳои пешсаф аз 3 то 5 нишондиҳанда боло мераванд. Дар миёни кишварҳои зикргардида Чин ва Россия аз ҳадди нишондиҳандаҳои рақамикунонии соҳаҳои ҳаётан муҳим гузашта дар тавлиди маҳсулоти рақамикунонӣ соҳибистиклолии мутлақро соҳиб гардида истодаанд. Рақамикунонии иқтисод, ки атрофи он муҳаққиқони нуктасанҷ дар саросари ҷаҳон таҳқиқоти назарраси илмӣ анҷом додаанд дар ҳақиқат мувофиқи мақсад буда боиси рушди дигар соҳаҳо низ мегардад. Асоси рақамикунонии иқтисодиётро фароҳам овардани заминаҳои ҳуқуқӣ, рушди инфрасохтори рақамӣ, бунёди платформаҳои рақамӣ, интернет чизҳо ташкил медиҳад. Дигар унсурҳои муҳими рақамикунонӣ бо интернетӣ баландсуръат васл намудани ҳамаи субъектҳои иқтисодӣ мебошад. Айни замон тамоюли ҳаҷми бастаи интернет дар соҳаҳо ва минтақаҳои олам чунин мебошад (ҷадвали 2).

Таҳлили маълумоти ҷадвали 2 ошкор менамояд, ки аз ҳама воситаҳои серистифода алоқаи мобилӣ мебошад, ки дар давоми солҳои таҳлили ба таври бесобиқа 8,96 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар миқёси митақаҳо бошад инкишофи нишондиҳандаҳоро дар мисоли

мамолики шарқи наздик ва африқо мушоҳида намудан мумкин аст, ки афзоиши истифоди ҳаҷми бастаҳои интернетӣ 5,63 маротибаваро ташкил медиҳад. Ба андешаи мо бояд барои тезонидани раванди мазкур дар кишвар ба фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ диққати махсус дода шавад. Барои бартараф намудани мушкилот зарурати татбиқи технологияҳои рақамӣ, платформаҳои рақамӣ, бо интернетӣ баланд таъмин намудани субъектҳои иқтисодӣ ниҳоят муҳим ва саривақтӣ мебошад.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Джабборов Ф.А. Цифровая трансформация промышленного производства в условиях ускоренной индустриализации экономики Республики Таджикистан / Ф.А. Джабборов // В сборнике: Информационно-аналитические системы и технологии. Материалы VII международной конференции. Белгород, 2020. С. 161-170.

2. Бадалов Х.Х., Низомов С.Ф., Мирзоалиев А.А. Концепция развития аудита в условиях цифровой экономики: теория и практика / Х.Х. Бадалов, С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев. Душанбе, 2021.

3. Буриев Б.М., Курбонов М.А. Рынок информационных услуг и развитие предпринимательства//Буриев Б.М., Курбонов М.А. //Вестник Педагогического университета. 2015. № 5-2 (66). С. 107-110.

4. Курбонзода М.Р. Шароитҳои аввалиндараҷа ва тамоюлҳои рушди иқтисодиёти милли дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт / М.Р. Курбонзода. - Паёми ДДТТ, № 1(35) 2021. - С. 7-12.

5. Мирзоалиев А.А., Холиқова П.И. Масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ дар шароити имрӯза / А.А. Мирзоалиев, П.И. Холиқова// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2022. №2. С. 155 – 161.

6. Ризоқулов Т.Р., Алиев О.М. Андозбандӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ: мушкилот ва дурнамо/ Т.Р. Ризоқулов, О.М. Алиев // Паёми ДДТТ, № 4/2(34)/2020. - С. 243-250.

7. Ҷурабоев Ғ., Тӯлиев М.С. Ҷанбаҳои назариявии масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ/Тӯлиев М.С., Ҷурабоев//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020. №3 (32). С. 124-133.

Тулиев М.С. – н.и.и. м/к кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. E-mail: mukhammad.ali.82@mail.ru. Телефон: (+992) 93-900-04-46.

Азимбоев А. – н.и. ф-м. дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. E-mail: azimbobev_1956@mail.ru Телефон: (+992) 90-086-16-16.

Шамсов Ф.Т. – н.и.т. и.в. дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. E-mail: shamsov_f@inbox.ru Телефон: (+992) 93-388-26-69.

Насруллоева М. – н.и.ф-м. дотсенти кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. E-mail: m.nsrulloeva@mail.ru Телефон: (+992) 93-823-03-86.

Мирзоалиев А.А.
Кабутов Қ.М.
Мирзоев Т.З.

ТИЧОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ: ТАМОӢУЛИ МУОСИР ВА САМТӢОИ РУШДӢ ОН

Мирзоалиев А.А.
Кабутов Қ.М.
Мирзоев Т.З.

ЭЛЕКТРОННАЯ КОММЕРЦИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Mirzozaliev A.A.
Kabutov K.M.
Mirzoev T.Z.

E-COMMERCE: ITS TRENDS AND DEVELOPMENT

Дар мақола таърифҳои мавҷудаи мафҳуми тичорати электронӣ, моҳият ва таърихи ташаккули он баҳо дода шудааст. Нақши тичорати электронӣ дар ҷаҳони муосир таҳлил шуда, дурнамои рушд дар ояндаи наздик тавсиф шудааст. Дар мақола технологияҳои идоракунии тичорати электронӣ, ки барои афзоиши ҳаҷми фурӯши мол ниҳоят муҳим аст, таҳлил шудааст.

Калидвожаҳо: коммуникатсия, технологияҳои идоракунии тичорати электронӣ, бизнеси электронӣ, савдои электронӣ, дурнамои рушд.

В статье дается оценка существующих определений понятия электронная коммерция, ее сути и истории становления. Анализируется роль электронной коммерции в современном мире, и описываются перспективы развития в ближайшем будущем. В статье проанализированы технологии управления в электронной коммерции, что крайне важно для повышения объема реализации товаров.

Ключевые слова: коммуникации, технологии управления, электронная коммерция, электронный бизнес, электронная торговля, перспективы развития.

The article assesses the existing definitions of the concept of electronic commerce, its essence and history of formation. The role of e-commerce in the modern world is analyzed, and the prospects for development in the near future are described. The article analyzes management technologies in e-commerce, which is extremely important for increasing the volume of sales of goods.

Key words: communications, management technologies, e-commerce, e-business, e-commerce, development prospects.

Аннотатсия Аннотация Annotation

Дар шароити муосир яке аз самтҳои муҳимтарини рушди иқтисоди минтақа тичорати электронӣ мебошад. Тичорати электронӣ дар иқтисодиёт босуръат суръат мегирад, ки хеле зуд ба тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон дохил мешавад.

Дар айни замон, тичорати электронӣ дар марҳилаи рушди пуршиддат қарор дорад, ки чанд сол идома хоҳад кард. Ба онҳо таъсирдиҳандаҳои маълумот, интиқоли маблағҳои электронӣ, тичорати электронӣ, системаҳои пардохтҳои электронӣ, маркетинги электронӣ, бонкдорӣи электронӣ ва ҳадамоти суғуртаи электронӣ дохил мешаванд.

Иқтисодиёт имруз ба истифодаи технологиям наватарини истехсолӣ ва инкишоф додани комёбиҳои афкори илм нигаронида шудааст. Тамоюлҳои нав ба пайдоиши муҳити иттилоотие мусоидат мекунад, ки иқтисоди анъанавиро иваз мекунад. Дар доираи чунин воқеиятҳо паҳлӯи иқтисодии ҳаёти ҷомеа на танҳо дар мундариҷаи он тағйир меёбад, зарурати модернизатсия, аз ҷумла дар воқеияти виртуалӣ амалӣ мегардад [1].

Яке аз аввалин муаллифоне, ки ба ҷанбаи назариявии масъала таваҷҷуҳи зарурӣ дода, аввалин таърифи тичорати электрониро эҷод кардааст, иқтисодшиноси амрикоӣ Дэвид Козе мебошад. Вай як муҳаққиқест, ки тичорати электронӣ бо истифода аз тичорати электронӣ ҳамчун намуна менигад. Д. Козе сохтори савдои анъанавиро асоси тичорати электрони ҳисоб карда, таъкид мекунад, ки истифодаи шабакаҳои электрони ба он чандирӣ медиҳад. Вай чу-

нин мешуморад, ки тичорати электронӣ ва савдои электронӣ шабеҳияти баробар доранд. Дар баробари ин Л. Климченя тичорати электрониро ҳамчун чузъи ҷудонашавандаи тичорати электронӣ муайян карда, савдои электрониро ҳамчун чузъи ҷудонашавандаи тичорати электронӣ тавсиф мекунад [3].

О.А. Кобелев савдои электрониро чузъи асосӣ ва хеле муҳими тичорати электронӣ дониста, онро ҳамчун «фаъолияти соҳибкорӣ оид ба амалӣ намудани амалиётҳои тичоратӣ бо истифода аз воситаҳои электроники таъбули маълумот» тавсиф мекунад.

Тичорати электрониро ҳамчун тичорати интернетӣ аз ҷониби иқтисоддонҳои ғарбӣ, аз қабили Д.Эймори ва И.Голдовский баррасӣ мекунад: «Тичорати электронӣ маънои фуруши молро дорад, ки дар он ҳадди аққал ташкили талабот ба мол тавассути Интернет амалӣ карда мешавад».

С.В. Пирогов дар бораи тичорати электронӣ ҳамчун "технологияи анҷом додани амалиёти тичоратӣ ва идоракунии равандҳои истеҳсоли бо истифода аз воситаҳои электроники мубодилаи маълумот" сухан меронад.

Дар доираҳои илмӣ имрӯз нуктаи назари ягона вучуд надорад, ки кадом соҳаҳои фаъолияти инсон ба мафҳуми «тичорати электронӣ» дохил карда шаванд. Чун қоида, он саҳт бо амалиёти савдои тавассути Интернет анҷом дода мешавад. Муносибати васеътар аз он бармеояд, ки истилоҳи «тичорати электронӣ» ҳама гуна муомилоти интиқоли моликият ё ҳуқуқи истифодабарии молу хизматрасониҳоро дар назар дорад, ки тавассути истифодаи воситаҳои электроники коммуникатсионӣ анҷом дода мешавад. Хусусияти муомилоти тавассути Интернет анҷомдодашуда шахсияти имзои электронӣ ва ҳуҷҷатҳои баҳисобгирии шабеҳ дар рӯи қоғаз мебошад [2].

Тичорати электронӣ як чузъи ҷудонашавандаи иқтисоди муосир мебошад. Шабакаи Интернет ба муштариён имкониятҳои бештари харидорӣ молу хизматрасониро фароҳам меорад ва созмонҳои тичоратӣ ҳангоми пешбурди тичорат ҳузури худро дар ин шабака зиёд мекунад. Ҳаҷми умумии фуруши ҷаҳонӣ танҳо дар сегменти тичорати электроники истеъмолӣ дар соли 2012 аз 1 триллион доллар зиёд буда, бо афзоиши устувор хос аст. Бозори тичорати электронӣ дар Аврупо дар соли 2012 ба 312 миллиард евро расид. Русия аз рӯи ҳаҷми бозори тичорати электронӣ пас аз Британияи Кабир, Олмон, Фаронса ва Испания ҷои панҷумро ишғол кард, дар ҳоле ки ҳиссаи Русия дар соли 2012 тақрибан 10,3 миллиард евроро ташкил дод. Ин рақамҳо нишон медиҳанд, ки падидаи тичорати электронӣ дурнамои хеле дурахшон дорад.

Тичорати электронӣ ҳамчун як намуди фаъолият ба ширкатҳо бо роҳи кам кардани вақт ва арзиши муомилот нисбат ба рақибон бартарӣ медиҳад. Биёед меъёрҳои асосии тичорати электрониро қайд менамоем:

- истифодаи системаҳои муосири пардохтҳои электронӣ ҳамчун аналогҳои пули нақдӣ;
- муомилот бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ;
- амалиётҳои якшакла аз ҷониби истифодабаранда ва имкони андозагирӣ ва гузаронидани аудит аз ҷониби провайдер ё ташкилоти дигар;
- ҳуқуқ ба моликият ва дороиҳо ҳам дар шаклҳои электроники анъанавӣ ва ҳам рақамӣ [4].

Дар замони муосир маҳбубияти зиёдро шаклҳои зерини тичорати электронӣ монанди савдо ҳамчун аудиомедиаи ҳамаҷонибае, ки хизматрасонии иттилоотӣ ва маълумотӣ интернет мағозаҳо ва пешниҳоди ҳадамоти бонкиро дорад [5].

Бо дарназардошти воқеияти имрӯза, монеаҳои асосии рушди тичорати электрониро муайян кардан мумкин аст:

- доираи маҳдуди қорбарони интернет, бисёре аз онҳо афзалият ба харид дар мағозаҳои муқаррарӣ медиҳанд;
- аз ҳад зиёди сайтҳои интернетӣ ба аз даст додани муштариёни доимӣ мусоидат мекунад;
- беҳатарии амалиётҳои молиявӣ;
- маҳфияти маълумот;
- таъмини сусти кадрӣ мутахассисон оид ба маркетинг - интернет ва реклама ба паст шудани сифати хизматрасонии онҳо таъсир мерасонад.

Истифодаи онҳо метавонад хароҷоти транзаксияро ба таври назаррас коҳиш диҳад ва

раванди идоракуниро стандартизатсия кунад. Ҳавасмандии иловагӣ барои қорӣ намудани системаҳои муосири иттилоотӣ дар амалияи идоракунии қобилияти баланд бардоштани ҳолибияти сармоягузори ширкат мебошад.

Сарфи назар аз он, ки соҳаи тижорати электронӣ истифодаи ғайриодинамӣ навоҷаронро дар бар мегирад, татбиқи системаҳои муосири идоракунии дар бисёре аз ширкатҳои мо бо суръати суст идома дорад. Сабабҳои суст қорӣ карда шудани тақлифҳои рақамикунони дар он аст, ки сохтори ташкилии қорхона суст инкишоф ёфтааст. Чун қоида, дар аксари ширкатҳо имрӯз маҷеи менечере вуҷуд надорад, ки барои таҳия ва татбиқи қарорҳои нави ИТ ҳамчун воситаи рушди тижорат масъул бошад. Инчунин, нарасидани кадрҳои баландхаттисос дар соҳаи истифодаи технологияҳои ТИҚ дар соҳаи тижорати электронӣ ҳамчун таъсир мерасонад.

Ҳамаи ин ба ширкатҳои ватанӣ имкон намедихад, ки мушкилоти тижоратро дар соҳаи тижорати электронӣ самаранок ҳал кунанд. Ин нуқтаи назар бо натиҷаҳои тадқиқоти аз ҷониби McKinsey гузаронидашуда тасдиқ карда мешавад. Танҳо 16% лоиҳаҳои тижорати электронии ширкатҳои русиро метавон муваффақ арзёбӣ кард. Сабаби ба муваффақият ноил нагардидани аксари ширкатҳо ин идоракунии сусти лоиҳа мебошад.

Муваффақияти лоиҳаҳо дар соҳаи тижорати электронӣ аз сатҳи рушди телекоммуникатсия дар кишвар ва дастрасии аксарияти аҳоли ба интернет муайян карда мешавад. Аз рӯи ин нишондиҳандаҳо ширкатҳои русӣ аз нишондиҳандаҳои корпоратсияҳои хориҷӣ каме ақиб мондаанд.

Баъзе ширкатҳо ба таҳияи веб-барномаҳои махсус барои қорбарони интернетӣ мобилӣ шурӯъ кардаанд. Ин эҷоди веб-саҳифаҳои соддакардашуда дар бар мегирад, ки ба муштариён имкон медиҳад он чизеро, ки меҷӯянд, зуд ва бидуни мушкилот пайдо кунанд. Азбаски дастрасӣ ин саҳифаҳо нисбат ба веб-саҳифаҳои муқаррарӣ осонтар аст ва онҳоро қариб аз ҳама ҷо дастрас кардан мумкин аст, баъзе пешгӯиҳо меҷӯянд, ки вебӣ мобилӣ ба як абзори тавоно дар фазои тижорати электронӣ табдил хоҳад ёфт.

Сарфи назар аз афзоиши шумораи ширкатҳои муваффақи тижорати электронӣ, шумораи зиёди вебсайтҳо ба потенциали худ мувофиқат намеkunанд. Ин ба ду сабаби асосӣ вобаста аст. Аввалан, аксари вебсайтҳо модели буридашудаи тижорати электрониро пешниҳод мекунанд, ки ин маънои онро дорад, ки онҳо ба муштарӣ имкони анҷом додани тамоми давраи фурушро намедиханд. Давраи фуруш қор марҳила дорад. Аввалан, истеъмолкунандагон дар бораи маҳсулоте, ки меҷӯянд харидорӣ кунанд, саволҳо медиҳанд. Дуюм, онҳо ҷавобҳоро ҷамъ мекунанд ва муқоиса мекунанд. Сеюм, қорбар дар бораи харид қарор қабул мекунанд. Агар харид анҷом дода шавад, пас марҳилаи қорум оғоз меёбад - ташаккули фармоиши пардохт ва иҷроиш (таҳвили мол ё хидмат). Мушкилот дар он аст, ки бисёре аз вебсайтҳо барои ҳамаи қор марҳила маълумоти кофӣ ё имконоти кофӣ пешниҳод намеkunанд. Масалан, сайт метавонад дар бораи маҳсулот ҷавоб диҳад, аммо ба саволҳои истеъмолкунанда ҷавоб намедиҳад. Дар ҳолатҳои дигар, ба истеъмолкунанда дар бораи он, ки ӯ дар қуро ва ҷӣ харид кардан меҷӯяд, маълумот дода мешавад, аммо имконоти мувофиқи пардохт дода намешавад.

Мушкилоти дуюм вақте ба миён меояд, ки қӯшишҳо дар ташкилоти корпоративӣ дуруст муттаҳид карда намешаванд. Дар аксари ширкатҳо, тижорати электронӣ ҳамчун як ҷузъи системаи иттилоотӣ баррасӣ мешавад, на ҳамчун як вазифаи тижорат. Ин як манбаи асосии ноқомӣ аст, зеро қормандоне, ки воқеан маҳсулот ва хидматҳоро истеҳсол мекунанд, барои фуруши онлайн масъул нестанд. Як тамоюли умедбахш ин аст, ки ширкатҳои бештар ба ғайримарказикунони қудрат барои қудо қардани мағозаҳои онлайн ба як воҳиди тижоратии алоҳида шурӯъ мекунанд, то қормандони мағозаҳо барои фуруш дар дохили шабакаи корпоративӣ масъул бошанд.

Тижорати электронӣ дар солҳои охир босуръат рушд карда истодааст, системаҳои электронии пардохт, аз қабилӣ Yandex Money, Webmoney, Qiwi торафт зиёд мешаванд. Шумораи зиёди шаҳрвандон ба ҷои пули нақд аз пардохтҳои ғайринақдӣ истифода мебаранд. Бонқҳо аллақай ғайриодинамӣ таблӣ қарда, онҳоро ташвиқ мекунанд, ки бо истифода аз қортҳои электронии худ харидорӣ кунанд ва барои ин муқофотҳои гуногун пешниҳод кунанд. Шояд дар оянда эҳтиёҷ ба пардохтҳои нақдӣ қомилан аз байн рафта, қар як шахс метавонад бо истифода аз веб-хизматҳои махсуси интернетӣ молу хизматрасониҳои заруриро харидорӣ ва пардохт наояд ва пул танҳо дар шакли электронӣ вуҷуд дошта бошад.

13.Быстрова Н.В., Хижная А.В., Мазунова А.А., Парадеева И.Н. Имидж организации как фактор повышения ее конкурентоспособности //Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2017. № 8-2. С. 321-324.

14.Калужский М.Л. Электронная коммерция: маркетинговые сети и инфраструктура рынка // ОмГТУ. – Москва: Экономика, 2014. – 328с.

15.Кобелев О.А. Электронная коммерция: учеб. пособие / Под ред. проф. С.В. Пирогова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2003. – С. 10.

16.Ковалев С., Ковалев В. Секреты успешных предприятий: бизнес-процессы и организационная структура. – М.: БИТЕК, 2012. – 498 с.

17.Огородова М.В., Быстрова Н.В., Уханов А.Ф. Исследование теоретических подходов к содержанию имиджа организации // Современные научные исследования и инновации. 2016. № 12 (68). С. 490-492.

Мирзоалиев А.А., - мудири кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент. E-mail: menejment_08@mail.ru Телефон: (+992) 934444145

Кабутов Қ.М. – муаллими калони кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. E-mail: menejment_08@mail.ru Телефон: (+992) 935242191

Мирзоев Т.З. – докторанти (PhD) Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. E-mail: tohir.mirzoev.90@mail.ru, Телефон: (+992) 918506930

Мараимов Б.М.
Мухторзода С.С.

МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ САВДОИ ЧАКАНАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР НИЗОМИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Мараимов Б.М.
Мухторзода С.С.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СИСТЕМЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Maraimov B.M.
Mukhtorzoda S.S.

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF RETAIL TRADE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE DIGITAL ECONOMY SYSTEM

Дар раванди ҷаҳонишавӣ, ки дар тамоми самтҳои фаъолияти хоҷагидорӣ тағйиротҳо ба амал омада истодааст, савдои чакана ҳам бе таъсир монда наметавонад. Дар мақолаи мазкур мушкилот ва дурнамои рушди савдои чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми иқтисоди рақамӣ баррасӣ шуда, роҳҳои имконпазири ҷорӣ кардани равандҳои рақамӣ дар корхонаҳои савдои чакана пешниҳод карда мешавад.

Вожаҳои калидӣ: иқтисоди рақамӣ, тичорати электронӣ, савдои чакана, истеъмолкунанда, хариди онлайн.

В процессе глобализации, когда происходят изменения во всех сферах жизнедеятельности общества, экономическая деятельность, в частности розничная торговля не может остаться в стороне. Поэтому в наше время комплексный обзор системы цифровой экономики в розничной торговле очень важен.

Ключевые слова: цифровая экономика, электронная коммерция, розничная торговля, потребитель, онлайн-покупки.

In the process of globalization, which changes in all areas of economic activity, retail trade cannot remain unaffected. Digital business is developing in most countries of the world. In this article, the problems and prospects of the development of retail trade of the Republic of Tajikistan in the digital economy system are discussed, and possible ways of introducing digital processes in retail trade enterprises are proposed.

Keywords: digital economy, e-commerce, retail, consumer, online shopping.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Дар шароити муосир, бо назардошти вазъи макромухит, аксарияти субъектҳои хоҷагидорӣ, новобаста аз мансубияти соҳавӣ, маҷбуранд, ки воситаҳои гуногунои истифода баранд, ки мавқеи худро дар бозор нигоҳ доранд. Ба қонеъ гардондани талаботи харидорон, ташаккули дараҷаи баланд ва сифати хизматрасонии савдо дар ҳамаи раванди муносибатҳо бо истеъмолкунанда диққати махсус додан лозим аст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки инкилоби рақамӣ дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ дар авҷ аст ва ҳеҷ як соҳа наметавонад аз он канорагирӣ намояд. Фаҳмиши дурусти тамоюлҳо он ба ширкат имкон медиҳад, ки устувории тичоратро афзоиш дода, дар муддати кӯтоҳ ғолибӣ молиявӣ ба даст орад.

Дар шароити муосир яке аз воситаҳои гузариш ба фаъолияти инноватсионӣ, ки роҳро барои иқтисодиди рақамӣ мекушояд, ин савдои чакана мебошад. Бояд қайд намуд, ки талаботи истеъмолкунандагон имрӯза зудтағйирёбанда мебошад. Аз он ҷумла, дар давраи пандемияи COVID-19, ҷунки истеъмолкунандагон маҷбур буданд тарзи қор, харид ва муоширатро зуд тағйир диҳанд. Инчунин, тағйирёбии бозори савдои чакана ширкатҳоро маҷбур месозад, ки роҳи инноватсионии рушдро пайдо намуда, дар бозор рақобатпазир бошанд.

Мавриди зикр аст, ки дар давраи нави тичорати электронӣ қариб ҳама гуна маҳсулотро

метавон онлайн фуруҳт. Имрӯз, бисёр одамон ҳаёти худро бе хариди онлайн тасаввур карда наметавонанд. Тичорати электронӣ ба аксари соҳаҳои ҳаёти ҳаррӯза ворид шудааст. Инчунин дар давраи пандемияи COVID-19 тичорати электронӣ рушд намуд. Аз сабаби имконияти ба мағозаву бозор рафта натавонистани истеъмолкунанда, ба хариди онлайн гузаштанд.

Барои истеҳсолкунандагон ва миёнаравон, тичорати онлайн ба маънои муайян ҳаётро содда карда, боиси афзоиши фуруш гардид, аммо дар айни замон онҳоро маҷбур кард, ки равандҳои дохилиро вобаста ба вазъи бозор омода созанд ва ба тағйироти бозор зуд омода бошанд. Ҳоло тамоюлҳои асосии бозор ин тағйир ёфтани бозор мебошад, яъне барои рақамикунонии равандҳои бизнес ё ба қор андохтани платформаҳои нави савдо дар оянда чӣ бояд кард ва оҳиста оҳиста аз шакли кӯҳнаи савдо ба шакли нав гузашт[4].

Ҳангоми ташкил намудани низоми иқтисоди рақамӣ дар корхонаҳои савдои чакана саволи муҳим ва асосӣ ин мебошад: чигуна технологияҳои муосирро барои дарёфти роҳҳои нави афзоиши даромад ва ташкили моделҳои инноватсионии тичоратӣ истифода намуд?

Барои ташкили низоми иқтисоди рақамӣ дар шароити рақобати бозор омилҳои хело ҳам зиёд таъсир мерасонанд. Омилҳои асосии табдилдиҳии иқтисоди рақамӣ дар савдои чакана аз инҳо иборатанд[3]:

1. тағйирот дар модели рафтори харидорони муосир, ки бештар ҳангоми харидани мол аз технологияҳои рақамӣ истифода мебаранд. Мисол, тибқи тадқиқоти Deloitte, соли 2020 истеъмолкунандагони Федератсияи Руссия 96% тавассути Интернет харидҳояшонро анҷом доданд;

2. аз байн рафтани сарҳадҳо дар байни таҷрибаи хариди рақамӣ ва ҷисмонӣ. Интернет дар шури истеъмолкунанда воситаи хариди молу хизматрасонӣ гардидааст. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки 51% -и истеъмолкунандагон омодаанд аз технологияҳои муосир истифода намоянд;

3. роҳҳои таъминот, ки аксар вақт рақамӣ карда намешаванд, суръат, вақт ва шаффофият омилҳои калидӣ мебошанд;

4. рақобат аз пешвоёни рақамӣ, аз ҷумла дар рақамикунонӣ ва роҳҳои таъминот ва дар маҷмӯъ дар сатҳи хизматрасонии муштариён ва болоравии фишорҳои нархӣ;

5. номуайяни ва ҳолатҳои фавқулода, ки аз пандемияи COVID-19 ба вучуд омадааст, ба савдои чакана таъсири ҷиддӣ мерасонад.

Тичорати рақамӣ кайҳо пеш пайдо шуда, бо рушди технология ва интернет пешрафт кард, аммо дар соли 2019, бо пайдоиши пандемияи COVID-19, тамоми ҷаҳон иқтисодии бузурги тичорати электрониро дарк кард. Тибқи маълумоти Shopify, дар се сол, аз соли 2019 то 2022, хароҷоти ҷаҳонӣ барои хариди онлайн аз 3,351 триллион доллар ба 5,545 триллион доллар афзоиш ёфтааст. Ин рақам торафт зиёд мешавад. Барои муқоиса, таҳлили FinancesOnline нишон дод, ки дар соли 2014 маблағи харид ҳамагӣ 1,3 триллион долларро ташкил додааст[2].

Маврид ба ёдоварист, ки дар панҷсолаи охир сатҳи тичорати электронӣ дар кишварҳои ҷаҳон рушд намуда, дар соли 2019 ҳаҷми умумии тичорати байналмилалӣ 4,5% ва тичорати электронӣ 13% афзоиш ёфта, ба 29 триллион доллари америкой расидааст[4]. Тадқиқоте, ки аз ҷониби UNCTAD гузаронида шудааст, нишон медиҳад, ки дар ин самт танҳо се давлат – ИМА, Ҷопон ва Чин бартарӣ доранд [1]. Дар ҷадвали 1 маълумот дар бораи давлатҳои пешсаф дар соҳаи тичорати электронӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Давлатҳои пешсаф дар соҳаи тичорати электронӣ

Ҷойишгоҳи намуда дар рейтинг	Давлатҳо	Ҳаҷми умумии фуруш дар сегменти тичорати электронӣ, млрд. доллар	Таносуб бо ММД, %	Ҳиссаи ҳаҷми умумии тичорати электронӣ, %
1	ИМА	8883	46	90
2	Ҷопон	2975	61	95
3	Чин	1931	16	49
4	Олмон	1503	41	92
5	Ҷумҳурии Корея	1290	84	95
6	Англия	755	29	74

7	Фаронса	734	28	87
8	Канада	512	31	90
9	Ҳиндустон	400	15	91
10	Италия	333	17	93

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тиҷорати электронӣ дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дорад. Ширкатҳое, ки ба ин намуди тиҷорат машғул мебошанд, инҳоянд: Tajmarket.tj, Ozan.tj, Megamag.tj/, Alif.shop, Mystore, Depsto, Odezhda-obuvi.freeads.tj, Izi.tj ва Aliexpress.com. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар бораи ширкатҳои номбаршуда ягон маълумотҳои оморӣ мавҷуд нестанд ва барои тадқиқоти соҳаи мазкур мушкilot ва норавзаниҳо зиёд мебошанд.

Мавриди зикр аст, ки ҳар як падидаи нав дар раванди воридшавӣ мушкilotи худро дорад, аз он ҷумла, тиҷорати электронӣ ва дар маҷмӯъ иқтисодиёти рақамӣ. Мушкilotи асосии рушд наёфтани тиҷорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин дастрасӣ ва истифодабарии аҳоли аз интернет мебошад. Дар кишварҳои пешрафта ҳиссаи хонаводаҳое, ки ба интернет дастрасӣ доранд, тақрибан ду маротиба аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ зиёдтар мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад 35% аҳоли аз шабакаи интернет истифода мебаранд, ки ин ба рушди соҳа таъсири манфӣ мерасонад. Дар ҳақдаи 2 мушкilotи ташаккулёбии тиҷорати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2

Мушкilotи ташаккулёбии тиҷорати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мушкilotҳо	Таснифоти мушкilotҳо
Дастрасӣ надоштан ба интернет	Аксари аҳолии кишвар ба интернет дастрасӣ надоранд, хусусан дар минтақаҳо. Инчунин, сатҳи хизматрасонии паст ва арзиши баланди интернетӣ.
Боварӣ надоштан	Аксари аҳолии кишвар ба чунин шакли тиҷорат боварӣ надоранд, ба оварда расонидан, ба шакли пардохт, ба сифати маҳсулот ва ғ.
Вақти зиёд сарф кардан	Истеъмолкунандагон барои як ё ду мол ва маҳсулот вориди сайтҳои зиёд шуда, аз нарх, тарзи расонидан ва ҳисоббаробаркунӣ маълумот ҷамъоварӣ мекунанд, ки ин вақти зиёдро талаб мекунанд.
Надоштани кортҳои бонкӣ ва киви ҳамён	Барои аксари сокинони кишвар (хусусан минтақаҳо) ин мафҳумҳо нофаҳмо буда, аз истифодаи он беҳабар мебошанд.
Нарасидани муттаҳасис	Дар фаъолияти тиҷорати электронӣ набудани муттаҳасисони баландихтисоси соҳаҳои маркетинг, менеҷмент, системаи иттилоотӣ дар иқтисодиёт ва дизайнер.
Сифати хизматрасонӣ	Дар тиҷорати электронии ҚТ сифати хизматрасонӣ ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ нест, аз он ҷумла хизматрасонии оварда расонидан, маълумотдиҳӣ оид ба сифати мол ва ғ.

Сарчашма: [3]

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар тиҷорати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкilotи зиёд дида мешаванд. Масалан, аксари аҳолии кишвар дар он ақидаанд, ки ин намуди тиҷорат як роҳи фиреб аст, чунки барои молро харидорӣ кардан аввалан бояд мо ба сифати он назар намоем, мувофиқи андозаи истеъмолкунанда молро интихоб намуд ва ҷӣ тавр оварда расонидани мол то истеъмолкунанда муайян карда шавад. Вале, дар шабакаҳои онлайни имрӯза, ин намудҳои хизматрасонӣ дида намешавад. Инчунин, барои вақти истеъмолкунандаро зиёд сарф накардан, бояд ширкатҳо феҳристи номгӯи молҳоро дар сомонии электронӣ ворид намуда, онҳоро вобаста ба хусусияти истеъмолиашон тасниф намоянд.

Тиҷорати электронӣ ҳам барои тоҷирон ва ҳам барои истеъмолкунандагон афзалиятҳои зиёд дорад. Масалан, барои истеъмолкунанда (агар раванди тиҷорат дуруст ба роҳ монда шуда бошад) аҳамияти иҷтимоӣ дошта, вақти зиёди худро барои хариди молҳои гуногун сарф наменамояд. Барои истеҳсолкунанда бошад, пайдо намудани истеъмолкунандаи имконпазир осон гардида (дар сурати ташкили дурусти тиҷорати электронӣ), муаррифии ширкаташро осон мегардонад.

Барои амалисозии бомуваффақияти иқтисодиёти рақамӣ ва тиҷорати электронӣ дар

Љумхурии Тоҷикистон, корхонаҳои савдиро зарур аст, ки стратегияи идоракунии ширкаташонро тағйир дода, ба ҳолати имрӯза мутобиқ намуда, омодагии ширкатро барои ташкили тижорати электронӣ баҳо дода, харитаи ташкили раванди тижорати электрониро мувофиқи технологияи муосир таҳия намоянд. Инчунин, дар раванди гузариш ба низоми иқтисоди рақамӣ барои тақмилдиҳии сиёсати иқтисодӣ ва низоми институтсионалӣ чунин корҳо бояд анҷом диҳанд[3]:

✓ муҳайё намудани фазои сармоягузорӣ барои соҳаҳое, ки дар рушди низоми иқтисоди рақамӣ ва кам кардани хароҷотҳои маъмурию амалиётӣ нақши муҳим доранд;

✓ бунёди инфрасохтори муосир оид ба дастгирии соҳибкорӣ ва механизми мусоид барои таъсиси истеҳсолоти нав;

✓ ташкил намудани базаи моддӣ-техникӣ барои рушди соҳаҳои иқтисодӣ, аз он ҷумла, хизматрасонии савдои чакана;

✓ ташкил ва ба роҳ мондани низоми тайёркунии кадрҳои касбӣ барои татбиқи низоми иқтисоди рақамӣ дар савдои чакана.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳои дунё дар раванди рақамикунони босуръати иқтисодӣ қарор доранд, махсусан, дар сегменти тижорати электронӣ. Барои пайдо намудани мавқеъ бояд технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ миллиро бо назардошти таҷрибаҳои хориҷӣ таҳия намуда, платформаҳои тижорати электронӣ худ ва инфрасохтори васеи рақамиро таъсис дода, низоми қонунгузорино ба талаботи бозори байналмилалӣ иқтисоди рақамӣ ва тижорати электронӣ мутобиқ созем. Барои ин имкониятҳо ва заминаҳо дар Љумхурии Тоҷикистон аллакай пайдо шудааст.

Ҳамин тариқ, дар шароити имрӯза гузариш ба низоми иқтисоди рақамӣ, алалхусус тижорати электронӣ боиси афзун гардидани шумораи мизочон, нигоҳ доштани мизочон, қоньгардонии талаботи онҳо ва пешниҳоди хизматрасонии босифатро таъмин намуда, рақобатпазирии корхонаҳоро устувор мегардонад.

Адабиёти истифодашуда

1. Паскова А.А. Цифровая трансформация розничной торговли: тенденции и технологии // Новые технологии. 2020. Т. 16, № 6. С. 123-131.
2. Стрелец И., Чебанов С. Цифровизация мировой торговли: масштабы, формы, последствия // Мировая экономика и международные отношения, 2020, том 64, № 1, с. 15-25.
3. Мараимов Б.М. Таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ рушди инноватсионӣ хизматрасонӣ савдои чакана // Вестник Таджикского государственного университета коммерции г. Душанбе №4, 2020-С.35-39.
4. Машокиров Ҷ.Н. Тижорати электронӣ ва мавқеъи он дар рушди иқтисоди рақамӣ / Ҷ.Н.Машокиров, З.С. Султонов// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2020. - №2 (31). – Р. 22-29. – EDN CPOQND.
5. Деловой климат в розничной торговле в IV квартале 2018 года [Электронный ресурс]. – М.: НИУ ВШЭ, 2018. – URL: <https://issek.hse.ru/news/235528392.html> (дата обращения: 15.02.2019).
6. Депутатова Е. Ю., Ильяшенко С. Б. Возможности использования малыми предприятиями концепций маркетинга и интернет-технологий // Экономика и предпринимательство. – 2017. – № 4-1 (81). – С. 450–452.

Мараимов Баҳром Мирзоевич – номзоди илмҳои иқтисодӣ, и.в. дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Телефон: 902-32-42-01, E-mail: bahrom211182@mail.ru

Мухторзода Саидмухтори Саидахроф – номзоди илмҳои иқтисодӣ, и.в. дотсенти кафедраи иқтисодӣ ва ташкили соҳибкорӣ Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Телефон: 93-949-55-84, E-mail: zgf878690@mail.ru

Азимбоев А.
Тӯлиев М.С.
Салимов Н.С.
Шамсов Ф.Т.

ПАЙДОИШ ВА РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Азимбоев А.
Тӯлиев М.С.
Салимов Н.С.
Шамсов Ф.Т.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

Azimboev A.
Tuliev M.
Salimov N.
Shamsov F.

THE ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

Дар мақолаи мазкур зинаҳои пайдоиш ва ташаккули иқтисодиёти рақамӣ ва мавқеи технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар ташаккули он мавриди баррасӣ карда шудааст. Дар баробари ин масъалаҳое, ки барои ташаккули иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилот пеш меоранд, низ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ. рақамикунонӣ, иқтисодиёти рақамӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, бозор, технологияҳои рақамӣ, платформаҳои рақамӣ, экосистемаи рақамӣ, иқтисодиёти миллий

В статье рассматриваются процессы становления и развития цифровой экономики в эпоху глобализации. Показано влияние информационно-коммуникационных технологий в становления цифровой экономики. Также рассматриваются некоторые вопросы, которые препятствуют развитию цифровой экономике в Республике Таджикистан.

Ключевые слова. цифровизация, цифровая экономика, цифровые услуги, рынок, цифровые технологии, цифровые платформы, цифровая экосистема, национальная экономика

This article discusses the stages of the emergence and formation of the digital economy and the place of information and communication technologies in its formation. At the same time, issues that cause problems for the formation of a digital economy in the Republic of Tajikistan were also discussed.

Keywords. digitalization, digital economy, digital services, market, digital technologies, digital platforms, digital ecosystem, national economy

Аннотатсия Аннотация Annotation

Дар замони муосир ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳолати гузариш аз ҷомеаи саноатӣ ба ҷомеаи иттилоотӣ қарор дорад. Ҷомеаи саноатӣ аз охири асри XVIII оғоз шуда, пойгоҳи асоси онро мошину дастгоҳҳои техникаи ташкил медиҳад. Дар ҷомеаи иттилоотӣ, ки асоси онро техникаи компютерӣ ва телекоммуникатсия ташкил медиҳад, маҳсулоти зеҳнӣ истеҳсол карда мешавад. Қисми бештари одамон дар соҳаи хизматрасонии иттилоотӣ машғули кор мебошанд.

Ҷомеаи муосир, ки қисми бештари кормандон (зиёда аз 50%- аҳоли) ба истеҳсол, нигоҳдорӣ, коркард ва интиқоли иттилоот машғул мебошанд, ҷомеаи иттилоотӣ ном дорад.

Мувофиқи ақидаи муҳаққиқони ғарб инсоният якҷанд инқилоби саноатиро аз сар гузаронидааст, ки ҳар яки он барои пешрафти башарият нақши муҳиме бозидоаст.

Солҳои 1770 – 1860. Дар натиҷаи инқилоби саноатии якҷамъ, ки асоси онро муҳарриқҳои буғӣ ташкил медиҳанд, инсоният аз меҳнати дастӣ ба меҳнати дастию мошинӣ гузашт. Маҳсулнокии истеҳсолот то 40% афзоиш ёфт. Инқилоби мазкур дар Англия ба вуҷуд омад ва

баъдан дар ҷаҳон паҳн гардид.

Солҳои 1860 - 1900. Асоси инқилоби дувуми саноатиро пайдоиши муҳаррикҳои газӣ ва мусбӣ (ДВС), қувваи барқ ва истеҳсолоти тавассути конвейер (конвейери Г.Форд) ташкил доданд, ки инкишофи башариятро дар садсолаи оянда муайян намуд. Ин инқилоб дар ИМА ба вуқӯъ омад, ки дар натиҷаи он иқтисодиёти ин кишвар дар ҷаҳон мавқеи аввалро соҳиб шуд.

Солҳои 1960 – 2010. Инқилоби саввуми саноатӣ дар нимаи дууми асри XX ба амал омад, ки асоси онро технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ ташкил медиҳад. Ин давраи татбиқи васеи дастовардҳои илмӣ дар истеҳсолот, рушди саноати атомӣ, инкишофи микроэлектроника, робототехника, автоматикунории истеҳсолот ва ғайра мебошад.

Солҳои 2010 – 2060. Инқилоби ҷаҳоруми саноатӣ. Инқилоби мазкур ба дастовардҳои се инқилоби саноатии пешинаи инсоният таъя намуда, сатҳи баланди рушди башариятро, дар ояндаи наздик, таъмин менамояд.

Агар дар ҷараёни се инқилоби саноатии аввал инсоният аз меҳнати дастӣ озод шуда онро бо меҳнати дастӣ мошинӣ иваз карда бошад, имрӯз мо шояди онем, ки инқилоби ҷаҳоруми саноатӣ меҳнати инсониро бо интеллектӣ сунъӣ иваз менамояд.

Инқилоби ҷаҳоруми саноатӣ, пеш аз ҳама, дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ба монанди ИМА, Чин, Япония, Кореяи ҷанубӣ, Германия, Канада, Англия, Швейтсария, Австралия ва ғайра пайдо ва рушд намуданд.

Бори аввал дар давраи инқилоби саноатии саввум, барои ифодаи ҷомеаи мутараққии саноатӣ, мафҳуми ҷомеаи иттилоотӣ истифода карда шуд. Мафҳуми мазкур аз ҷониби Ю.Хаяшӣ - профессори донишқадаи технологияи Токио пешниҳод карда шудааст.

Агар дар ҷомеаи саноатӣ вазифаи асосӣ истеҳсоли дастгоҳу ашёҳо бошад, дар ҷомеаи иттилоотӣ ин пеш аз ҳама истеҳсоли иттилоот ва хизматрасонӣ мебошад.

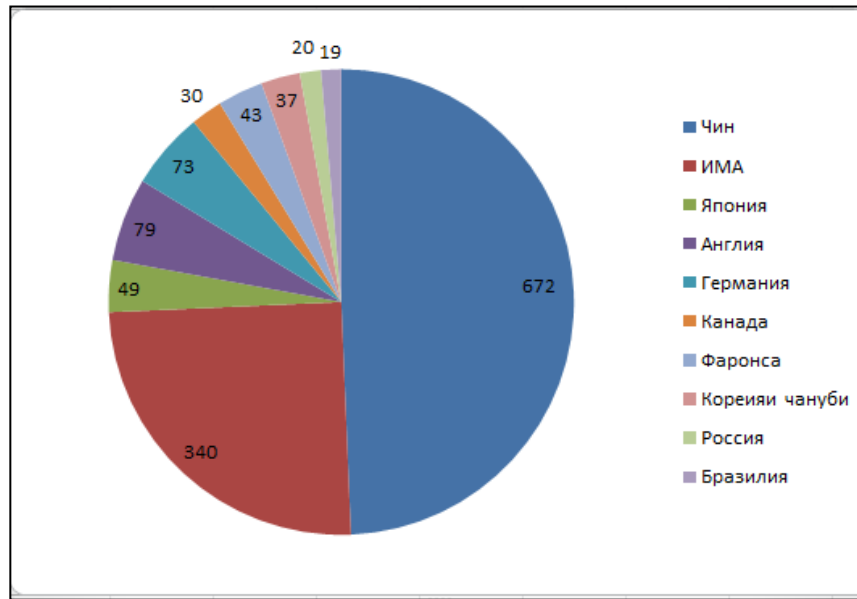
Пайдоиши консепсияи ҷомеаи иттилоотӣ, пеш аз ҳама, ба дастовардҳои технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ вобаста мебошад. Аз ҷумлаи дастовардҳо, ки боиси рушди ҷомеаи иттилоотӣ ва баъдан иқтисодиёти рақамӣ гардиданд, инҳо мебошанд:

- Сохтани нахустин шабакаи компютерӣ. Вазорати мудофияи ИМА шабакаи компютери ARPANET – ро мавриди истифода қарор дод (1960).
- Ихтироъи аввалин микропроцессор аз ҷониби ширкати INTEL (1971).
- Пайдоиши Почтаи электронӣ. Коркарди аввалин барнома барои интиқоли почтаи электронӣ (02.10.71).
- Сохтани нахустин компютери фардӣ. КФ «Altair» (1975).
- Сохтани аввалин хотираи электронӣ (1975).
- Ба вуҷуд омадани протоколи ягонаи интернет TCP/IP (1982)
- Ба вуҷуд омадани сервери DNS (Domain Name System) (1984)
- Ба вуҷуд омадани шабакаи умумиҷаҳонии Интернет (1989)
- Ба вуҷуд омадани WWW (1991).
- Қабули лоиҳаи «Ҳукумати электронӣ» дар ИМА (2000). Дар натиҷаи амалӣ гардидани ин лоиҳа Интернет портали FirstGov (<https://www.usa.gov>) сохта шуд, ки имконияти дастрасиро ба сомонҳои ҳукумати ИМА таъмин менамуд.
- Татбиқи директиваи Иттиҳоди Аврупо оид ба ҷанбаҳои ҳукуки хизматрасонии ҷомеаи иттилоотӣ (2000).
- Аз ҷониби СММ қабул шудани резолюсия дар бораи таъмин намудани ҳукуки инсон оид ба истифодаи Интернет (2011) ва ғайра.

Аз солҳои 90 –уми асри гузашта то имрӯз бозори нави маҳсулот ва хизматрасонӣ, ки ба технологияи интернет, аз ҷумла месенҷерҳо, таблиғот ва маркетинг тавассути интернет, савдо ва бизнес тавассути интернет ва ғайра асос карда шудаанд, ташаккул ёфта истодааст.

Соли 1995 аз ҷониби ширкати Amazon (www.amazon.com), савдои китоб тавассути Интернет, ба тариқи онлайн, сурат гирифт ки пайдоиши савдои электронӣ аз он оғоз меёбад. Дар айни замон Amazon яке аз калонтарин ширкатҳо дар бозори савдои электронӣ мебошад.

Дар замони муосир савдои электронӣ қариб ҳамаи мамлакатҳоро дарбар мегирад ва дар рушди иқтисодиёти ҷаҳон нақши муҳим мебозад. Бозорҳои савдои электронӣ, дар мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон, барои соли 2016, дар расми зерин оварда шудааст [5, саҳ.26].

Бозори савдои электронӣ дар соли 2016 (\$млрд)

Рушди муносибатҳои иқтисодӣ миёни кишварҳо тавассути интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, алоқаи мобилӣ, реклама, маркетинг ва савдо тавассути интернет, технологияи абрӣ ва интернет ашёҳо, кибернетика, робототехника, нанотехнология ва ғайра мафҳуми иқтисодиёти рақамиро ба миён овард.

Иқтисодиёти рақамӣ ин иқтисодиёте, ки асоси онро технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ ташкил медиҳад.

Дар адабиёти муосир таърифҳои гуногуни мафҳуми иқтисодиёти рақамӣ ба назар мерасанд ва мо ҳоло яке аз ин таърифҳоро меорем:

Иқтисодиёти рақамӣ – ин иқтисодиёте мебошад, ки ба усулҳои нави генератсия, коркард, нигоҳдорӣ ва доду гирифтӣ иттилоот тавассути технологияи муосир асос карда шудааст [5, саҳ.55].

Мувофиқи ақидаи як қатор муҳаққиқон мафҳуми иқтисодиёти рақамӣ (digital economy) соли 1994 аз ҷониби иқтисодчӣ аз Канада - Доналд Тапскотт пешниҳод гардидааст. Дар таҳқиқотҳои худ Тапскотт нишон медиҳад, ки чӣ тавр дар зери таъсири ТИК ва пеш аз ҳама интернет робитаи мийни одамони касбу кори гуногун, новобаста аз мавқеи географӣ ва соҳаи фаъолият рӯз ба рӯз меафзояд. Афзоиши босуръати робитаҳои иттилоотӣ бошад асоси иқтисодиёти рақамиро ташкил медиҳад.

Гуруҳи дигари муҳаққиқон ба он ақидаанд, ки мафҳуми мазкурро соли 1995 олими амеркой Николас Негрепонт, ҳамчун метафора, барои ифода намудани гузариш аз коркарди атомҳо (материя аз атомҳо иборат аст) ба коркарди битҳо (дар хотираи компютер иттилоот аз битҳо иборат аст) истифода намудааст.

Мувофиқи маълумоти донишгоҳи Гарвард (Harvard Business Review) ба ҳафтгонаи кишварҳои дорои иқтисодиёти рақамии пешрафта дохил мешаванд: ИМА, Нидерландия, Норвегия, Япония, Австралия, Дания, Швейтсария. Мувофиқи маълумоти академияи иҷтимоии Шанхай бошад ба ин ҳафтгона дохил мешаванд: Сингапур, ИМА, Гонконг, Нидерландия, Швейтсария, Япония, Германия.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, ҳамчун аъзои комилхуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ин равандро дар қанор буда наметавонад. Мувофиқи дастури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.12.2019 «Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ гардидааст. Чӣ тавре ки аз маълумоти Бонки ҷаҳонӣ бармеояд, дар ҷумҳуриҳои Осиёи марказӣ, ба истиснои Қазоқистон, кишварҳои боқимонда – Узбекистон, Тоҷикистон, Қирғизистон ва Туркменистон дар марҳилаи аввали воридшавӣ ба иқтисодиёти рақамӣ қарор доранд.

Яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодиёти рақамӣ дар кишвар ин ҳамкориҳои ҳукумат, бизнес ва шаҳрвандон мебошад. Ин пеш аз ҳама: татбиқи васеи технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳоҷагии халқ, паст намудани сатҳи монеаҳои бюрократию маъмурӣ, баланд бардоштани донишу маҳорати технологияи иштирокчиёни бизнес ва шаҳрван-

дон, барҳам додани нобаробарии рақамии шаҳру деҳот ва ғайра. Барои ба ин мақсад ноил шудан барномаҳое бояд коркард карда шаванд, ки хизматрасониҳои ҳукумати электрониро, ба тариқи оддӣ ва бехатар, дастрасӣ шаҳрвандон гардонад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Авдони́на А. М. и др. Цифровая экономика: практический аспект: учебное пособие / А. М. Авдони́на, Д. Р. Иго́шина, О. А. Корни́лова, А. В. Миленко́й, Н. Е. Тихо́нюк, К. В. Харта́нович. – Влади́мир: Влади́рский филиа́л РАНХиГС, 2021. – 149 с.
2. Азимбоев А., Тӯлиев М.С. Баъзе масъалаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ / А. Азимбоев, М.С. Тӯлиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2021. №4-1(38). С. 114-118.
3. Головенчик Г.Г. Цифровая экономика. Минск, БГ, 2020.-143 с.
4. Лапидус Л.В. Цифровая экономика. М.: Инфра-М, 1921,-479 с.
5. Хасаншин И.А., Кудряшов А.А., Кузьмин Е.В., Крюкова А.А. Цифровая экономика. М.: Горячая линия – Телеком, 2019.-288 с.

Азимбоев А. – н.и. ф-м. дотсенти кафедраи системаҳои иттиоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Е-mail: azimboev_1956@mail.ru Телефон: (+992) 90-086-16-16.

Тӯлиев М.С. – н.и.и. м/к кафедраи системаҳои иттиоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Е-mail: mukhammad.ali.82@mail.ru. Телефон: (+992) 93-900-04-46.

Шамсов Ф.Т. – н.и.т. и.в. дотсенти кафедраи системаҳои иттиоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Е-mail: shamsov_f@inbox.ru Телефон: (+992) 93-388-26-69.

Салимов Н.С. – н.и.ф-м. и.в. дотсенти кафедраи системаҳои иттиоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Е-mail: salimov_n@rambler.ru Телефон: (+992) 93-444-41-120.

Машокиров Ҷ.Н.
Абдулхаев Ҳ.С.

ТАШАККУЛИ МЕХАНИЗМИ ИДОРАКУНИИ РУШДИ САЙЁҲӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Mashokrirov J.T.
Abdulhaev H.S.

FORMATION OF MECHANISM OF MANAGEMENT OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Машокиров Дж.Н.
Абдулхаев Х.С.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Сайёҳӣ яке аз самтҳои пешрафтаи ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии бисёр аз давлатҳо ва минтақаҳои ҷаҳон тағдил ёфтааст. Инчунин ташаккул ва механизми идоракунии рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва саноати сайёҳӣ - унсурҳои ҳатмии намунаҳои истеъмоли ва рафтори иҷтимоии қисми зиёди аҳолии мебошад.

Вожаҳои калидӣ. Сайёҳӣ, стратегия, иқтисодиёт, хизматрасонӣ, модел, сайёҳ, саноати сайёҳӣ, шуғли аҳоли.

Tourism has become one of the most advanced areas of social, economic and cultural life in many countries and regions of the world. Also, the formation and management mechanism of tourism development in the Republic of Tajikistan and the tourism industry is a mandatory element of consumption patterns and social behavior of a large part of the population.

Keywords. Tourism, strategy, economy, service, model, tourist, tourism industry, employment of the population.

Туризм стал одной из самых передовых сфер социальной, экономической и культурной жизни во многих странах и регионах мира. Также формирование и управление механизмом развития туризма в Республике Таджикистан и индустрии туризма является обязательным элементом моделей потребления и социального поведения значительной части населения.

Ключевые слова. Туризм, стратегия, экономика, сервис, модель, турист, индустрия туризма, занятость населения.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи кунунии рушд ба фазои иҷтимоию иқтисодии ҷаҳонӣ фаъолона ворид мешавад. Ба ин ҳам мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ ва ҳам инфрасохтори ба кадри кофӣ инкишофёфтаи нақлиётӣ, фаъол гардидани фаъолияти иқтисодии хориҷии субъектҳои соҳибкорӣ ватанӣ ва захираҳои табию инсонӣ, ки барои рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ хеле ҷолибанд, мусоидат мекунад. Бо назардошти шароити зикршуда, рушди соҳаи сайёҳӣ ва татбиқи иқтисодии соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон меафзояд. Сайёҳӣ ҳамчун як соҳаи коммуникатсионии фаъолият ҷузъи ҷолибтарини рушди минтақаҳои кишвар мегардад, ки дар онҳо ҳам захираҳои мавҷуда ва ҳам эҳтимоли мустақиман ҷойгир шудаанд ва дар онҳо шумораи зиёди субъектҳои соҳибкорӣ фаъолият мекунад, ки ба рушди фаъоли соҳаҳои гуногун мусоидат мекунад. фаъолияти. Истифодаи оптималии имкониятҳои потенциали захираҳои сайёҳӣ, иқтисодии таърихӣ фарҳангӣ имкон медиҳад, ки на танҳо вазъи иқтисодии шаҳру ноҳияҳои кишвар беҳтар гардад, балки самаранокии фаъолияти ҳам корхонаҳои сайёҳӣ ва ҳам дигар иштирокчиёни равандҳои тичоратро баланд бардоранд, инчунин ба сатҳи иҷтимоии таъминоти ҳаёти ҷомеа, неқӯҳволии он таъсир расонида, ба рушди фаъоли инфрасохтори минтақаҳои Тоҷикистон мусоидат мекунад [1].

Дар шароити тағирот дар иқтисодиёти Тоҷикистон, тичорати сайёҳӣ яке аз самтҳои ояндадори рушд бо назардошти арзишҳои назарраси таърихӣ, табиӣ ва фарҳангии Тоҷикистон, ҳамкориҳои мавҷудаи миллӣ ва байналмиллалӣ ватанӣ ва байналмилалӣ мебошад. Корхонаҳои хориҷӣ ва имкониятҳои потенциали даромаднок. Ҳамзамон, таҳияи самтҳо, намудҳо ва шаклҳои нави таъмини рушди мутаносиби иқтисодии соҳаи сайёҳии Тоҷикистон таҳия ва асосноккунии равишҳои назариявӣ-методӣ, методӣ, тавсияҳои амалиро бо мақсади

муайян кардани беҳтарин имконоти рушди системаҳои бизнеси сайёҳӣ, таъмини рақобатпазирӣ ва самаранокии иқтисодии он [2].

Масъалаҳои амалии ташаккули системаҳои рушди мутаносиби иқтисодии саноати сайёҳии Тоҷикистон аз ин нуқтаи назар бо назардошти мавҷудияти дар кишвар ва истифодаи нокифояи ёдгориҳои нодири таърихӣ фарҳангӣ, табиӣ тиббӣ истироҳат, комплекси мавҷудаи туристдорӣ саноатӣ, ки бо фаъолияти худ бо бисёр корхонаҳои Тоҷикистон ва хориҷа алоқаманд аст. Вобаста ба ин, зарурати арзёбии иқтисодии мавҷудаи соҳаи сайёҳии Тоҷикистон, муайян ва асоснок кардани самтҳои имконпазирӣ фаъолсозӣ, татбиқ ва густариши он ба миён омадааст.

Сарфи назар аз шумораи кофӣи корҳои илмӣ оид ба масъалаҳои зикршуда ва аҳамияти натиҷаҳои бадастомада, бояд эътироф кард, ки равишҳои муҳими назариявӣ-методӣ, илмӣ-методӣ ва амалӣ барои рушди мутаносиби иқтисодии соҳаи сайёҳӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон пурра омӯхта ва ҳал нашудааст, барои шарҳи консепсияи «Рушди мутавозини иқтисодии соҳаи сайёҳии кишвар ва минтақаҳои он», модели консептуалии иқтисодии рушди мутавозини иқтисодӣ муносибати ягона вучуд надорад. саноати сайёҳии Тоҷикистон ташаккул наёфтааст ва асоснок карда нашудааст, ки аҳамият ва таъхирнопазирӣ тадқиқоти илмиро муайян кардааст. Аҳамиятноки ва аҳамияти масъалаҳои илмӣ амалии зикршуда, коркарди нокифояи назариявӣ-методӣ ва амалии онҳо интиҳоби мавзӯи рисола, ҳадаф ва вазифаи онро муайян кардааст [3].

Дар шароити ташаккули муносибатҳои бозорӣ сайёҳӣ яке аз соҳаҳои афзалиятнок, зудрушдкунанда ҳатто унсури сеюми даромади миллии мамлакатҳо пазируфта шудааст. Дар баробари аҳамияти ниҳоят калони иқтисодӣ, рушди сайёҳӣ имконият медиҳад, ки равандҳои тичоратӣ ташаккул ёфта имкониятҳои ҷойдоштаи миллии мамлакатҳо дар сатҳи байналмилалӣ муаррифӣ карда шавад.

Ҷанбаи муҳими мавзӯи таҳқиқоти ба тамоюли ҷаҳонишавии бахши сайёҳӣ дар давоми солҳои охир алоқаманд буда дар ин марҳила сайёҳӣ ба яке аз соҳаҳои ояндадори иқтисодиёти миллии ва байналмилалӣ табдил ёфта истодааст. Модернизатсияи унсурҳои таркибии иқтисоди миллии ба бунёди инфрасохтори сайёҳӣ низ таъя намуда, имконият медиҳад, ки мавқеи сайёҳӣ дар қатори дигар бахшҳои воқеӣ иқтисодиёт амалан боло бардошта шавад. Барои ноил гардидан ба ҳадафи мазкур дар диссертатсия масоили такмилдиҳии низоми идоракунӣ сифати хизматрасониҳо дар ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш гузошта шудааст, ки таҳқиқи он бо назардошти ҷаҳонишавии раванд ниҳоят муҳим ва саривақтӣ мебошад [4].

Ба назари мо таъсири мусбии сайёҳӣ ба рушди иқтисодиёти мамлакат, ташаккули соҳаи хизматрасониҳо, тақвият бахшидани иқтисодиёти хизматрасонӣ вобастагии қавӣ дорад. Ояндабинии самаранокии иқтисодию иҷтимоии соҳаи сайёҳӣ гувоҳӣ медиҳад, ки сайёҳӣ бояд дар ҳамҷоягӣ бо дигар бахшҳои иқтисодӣ рушд намояд.

Аз таҳлили ҳолатии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои мутаррақӣ бармеояд, ки дар ин мамлакатҳо сайёҳӣ аз соҳаи сердаромадтарин ва шохҳои сеюми даромади миллии ба шумор меравад. Таҳлили нишондиҳандаҳои худмашғулияти аҳоли, сатҳи сифати зиндагонӣ дар ин кишварҳо шаҳодат медиҳад, ки даромади 90 дарсади аҳоли аз ҳисоби соҳаи сайёҳӣ мебошад [5].

Нуқтаи дигари ҷолиби диққат дар он ифода меёбад, ки дар шароити имрӯза ташкили корхонаҳои бузурги истеҳсолӣ ва таъмини аҳолии кувваи корӣ бо ҷойҳои кор ба ҷалби сармояи ниҳоят калони молиявӣ марбут мебошад. Барои бартараф намудани мушкилоти зикргардида истифодаи имкониятҳои васеи сайёҳӣ, ки қисми зиёди қаламрави ҷумҳуриро фаро мегирад, манфиатовар ва бартарафсозандаи масоил мебошад.

Адабиёт

1. Машокиров Дж.Н. Современное состояние и основные направления развития рынка туристских услуг в Республике Таджикистан // Вестник Технологического университета Таджикистана – Душанбе, 2021. – № 4 (47). – С. 209-218.
2. Шаропов Ф.Р., Машокиров Дж.Н. Развитие рынка туристских услуг в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – Душанбе, 2021. – № 3 (37). – С. 52-60.
3. Машокиров Дж.Н., Шаропов Ф.Р. Исследование спроса и предложения на рынке туристских услуг // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. Научный журнал. Душанбе: ТГУК, 2020. - №4/1 (33). С. 20-27.

4. Машокиров Дж. Н., Синяк. Н.Г. Туризм и его воздействие на экономики Республики Таджикистан // Научный журнал «Экономика Таджикистан» Институт экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. Душанбе: ИЭДАНРТ, 2018. - №1. С. 70-80. (0,62 п.л.). (в соавторстве, автором – 0,2 п.л.).

5. Машокиров Дж.Н. Опыт Испании на мировом рынке туристских услуг // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (научно-теоретический журнал). Серия общественных наук. - Худжанд: 2016. - №2. (67) С. 32-41.

Машокиров Чахонгир Неъматуллоевич – н.и.и., муаллими калони кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. E-mail: menejment_08@mail.ru Телефон: (+992) 935242191

Абдулхаев Ҳабибулло Сайфуллоевич – унвонҷӯи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон: Телефон: (+992) 902553939

Хочаев П.Д.
Сафаров Ф.Х.

РУШДИ ҒАЪОЛИЯТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ҚОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Ходжаев П.Д.
Сафаров Ф.Х.

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Khojaev P.D.
Safarov F.Kh.

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Дар мақола масъалаҳои рушди ғаъолияти инноватсионӣ дар қорхонаҳои саноатӣ дида баромада шудаанд. Исбот шудааст, ки барои рақобат дар шароити муосир, қорхонаҳои саноатӣ бояд ғаъолияти инноватсиониро вобаста ба таҳия ва татбиқи инноватсияҳо ва ба бозор баровардани онҳо дар шакли маҳсулоти нав ё такмилёфта, хизматрасонии нав таҳия кунанд. **Вожаҳои калидӣ:** ғаъолияти инноватсионӣ, низом, рақобатпазирӣ, қорхонаҳои саноатӣ, сармоя, лоиҳаҳои инноватсионӣ, самаранокӣ.

В статье рассматриваются вопросы развития инновационной деятельности на промышленных предприятиях. Доказано, что для конкурентоспособности в современных условиях промышленные предприятия должны развивать инновационную деятельность, связанную с разработкой и внедрением инноваций и их выпуском на рынок в виде новой или усовершенствованной продукции, новых услуг.

Ключевые слова: инновационная деятельность, система, промышленные предприятия, капитал, инновационные проекты, эффективность.

The article deals with the development of innovative activity in industrial enterprises. It has been proved that in order to be competitive in modern conditions, industrial enterprises must develop innovative activities related to the development and implementation of innovations and their release to the market in the form of new or improved products, new services.

Key words: innovation activity, system, competitiveness, industrial enterprises, capital, innovation projects, efficiency.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Муҳаққиқон пешниҳод мекунанд, ки мафҳуми "ғаъолияти инноватсионӣ"-ро ҳамчун як падидаи мураккаби иқтисодӣ, ки траекторияи онро пешгӯӣ кардан душвор аст, мушкул буда, ҳатто агар ин падида ба гирифтани самарани муфид нигаронида шуда бошад ҳам, натиҷаи ниҳони онро пешгӯӣ кардан душвор аст. Барои ноил шудан ба самаранокии баланд дар татбиқ ва таҳияи навоариҳо дар қорхонаи саноатӣ, ҳама далелҳои мусбат ва манфии рушди муҳити дохилӣ ва берунӣ қорхона ба назар гирифта шаванд [11, С.13].

Шиддатнокии инноватсия дар қорхонаи саноатӣ бо нишондиҳандаи ғаъолияти инноватсионӣ муайян карда шуда, сатҳи он ҳам шиддатнокии татбиқи дастовардҳои илм ва техникаро дар амалияи иқтисодии қорхона ва ҳам суръат ва фароҳии онро тавсиф мекунад.

Ғаъолияти инноватсионӣ дар қорхонаи саноатиро метавон ҳамчун марҳилаҳои зерин муаррифӣ кард [7, С.72]: марҳилаи аввал пайдоиш (ихтироъ) -и инноватсия мебошад, ки огоҳии эҳтиёҷот ва имкони тағирот, ҷустуҷӯи навоариҳои мувофиқро ифода мекунад; марҳилаи дуввум рушд (ташаббус), аз ҷумла татбиқи озмоишӣ дар қорхона, таҷриба, татбиқи тағироти истехсолиро дар бар мегирад; дар марҳилаи сеюм дар ҳама соҳаҳои қорхона тақдори навоарӣ гузаронида мешавад; марҳилаи чорум - амалисозии инноватсионӣ - марҳилае, ки дар он татбиқи навоариҳо (молҳо ва хидматҳо) дар бозор сурат мегирад.

Ба гуфтаи К.А. Багриновский, ҳам самаранокӣ иқтисодӣ ва ҳам иҷтимоӣ навоариҳо аз ташкили дурусти ғаъолияти сармоягузорӣ мустақиман вобастааст. Масъалаи ташкили оқилонаи ғаъолияти инноватсиониро В.С. Геворкян, Е.А. Кретьова ва В. Горшкова, В.А. Колоколов ва К. Кристенсен таҳқиқ намудаанд.

Илова бар ин, ҳам аз нуқтаи назари ташкили ғаъолияти инноватсионӣ дар қорхонаи саноатӣ, ва ҳам аз нуқтаи назари татбиқи оқилонаи сиёсати давлатии инноватсионӣ, муайян

кардани моҳият ва таносуби чунин мафҳумҳо ба монанди "потенсиали инноватсионӣ" ва "фаъолияти инноватсионӣ" дар адабиёти мухталиф дарҷ гардидааст.

Мо таносуби категорияҳои асосии илмиро, ки инноватсияро нисбат ба навоарӣ дар корхонаҳои саноатӣ тавсиф мекунанд, ба низом даровардем (расми 1).

Аз ин лиҳоз, таҳлили баъзе категорияҳо ба маврид аст.

1. Категорияи "потенсиали инноватсионӣ" на аз ҷониби ҳама олимони муҳаққиқон, балки аз ҷониби гуруҳи муайяне, ки ин мафҳумро гуногун баён месозанд, ба назм оварда шудааст [2, С.153, 3, 4]. Бояд қайд кард, ки муҳаққиқоне, ки ин категорияро эътироф намеkunанд, фаъолона мафҳуми "потенсиали сармоягузорӣ"-ро пеш мебаранд, ки ба анҷоми онҳо генератори навоариҳост. Баръакс ин изҳорот, ҳатто агар корхонаи саноатӣ дорои кадрҳои баландхаттасос, ки донишу малакаи навро азхуд кардаанд, мавҷудияти потенциали сармоягузорӣ дар амал татбиқ карда мешавад.

Илова бар ин, як корхонаи саноатӣ, ки бо фаъолияти инноватсионӣ машғул аст, бояд сохтори мувофиқи ташкилӣ дошта бошад, ки муҳолифат ба навоариҳо аз шӯъбаҳои алоҳида ё кормандон маҳдуд кунад, татбиқи лоиҳаҳои инноватсиониро ба таври назаррас душвор мекунад.

Потенсиали инноватсионӣ ин:

1) захираҳои ҷамъшуда барои фаъолияти инноватсионӣ дар корхона;
2) натиҷаи фаъолияти корхона оид ба харид, коркард ва паҳнкунии намудҳои нав ва тақмилифтаи маҳсулот, хизматрасонӣ, технологияҳо, ашёи хом ва мавод, усулҳои ташкили истеҳсолот ва ғ.

Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки потенциали инноватсионӣ, ки аз захираҳои намудҳои гуногун иборат аст, ба назар мерасад, ки бидуни истифода аз воситаҳои баҳодихии коршиносон мустақиман ҷен кардани он хеле душвор мебошад.

2. Фаъолияти инноватсионӣ як корхонаи саноатӣ, дар маҷмӯъ, як категорияи хеле баҳсноки илми муосир мебошад. "Моҳияти инноватсия ҳамчун мундариҷаи дохилии он дар шаклҳои гуногун ифода карда мешавад: фаъолияти илмӣ, лоиҳакашӣ ва муҳандисӣ, фаъолиятҳои технологӣ, таҷрибавӣ, кор оид ба рушди навоариҳо дар истеҳсолот ва татбиқ онҳо" [10, С.54].

Ба гуфтаи В.Г. Мединский, «фаъолияти инноватсионӣ амал ва таъсири мутақобилаи омилҳои гуногун ва мақомоти роҳбарикунанда мебошад: тадқиқоти иқтисодӣ ва илмӣ, пайвастанӣ навиҳои нави маҳсулот, тақмил додани процессҳои технологӣ, ҳосилнокии меҳнат ва шаклҳои ташкили истеҳсолот дар асоси комёбиҳои наватрини илму техника; банақшагирӣ, маблағгузорӣ ва координатсия; прогресси илмию техникӣ; тақмили фишангҳои иқтисодӣ ва ҳавасмандгардонӣ; таҳияи системаи чораҳо оид ба танзими маҷмӯи механизмҳои ба ҳам вобастагӣ, ки ба суръатбахшии рушди босуръат нигаронида шудаанд ва баланд бардоштани самаранокии иҷтимоию иқтисодии он» [6, С.51].

Тибқи муқаррарот, "фаъолияти инноватсионӣ раванDEST, ки ба татбиқи натиҷаҳои тадқиқот ва коркарди анҷомёфта ё дигар дастовардҳои илмию техникӣ дар маҳсулоти нав ё тақмилдошуда дар бозор, ба як раванди нав ё тақмилифтаи технологӣ, инчунин тадқиқоти иловагии марбут ба он, дар амал истифода мешавад".

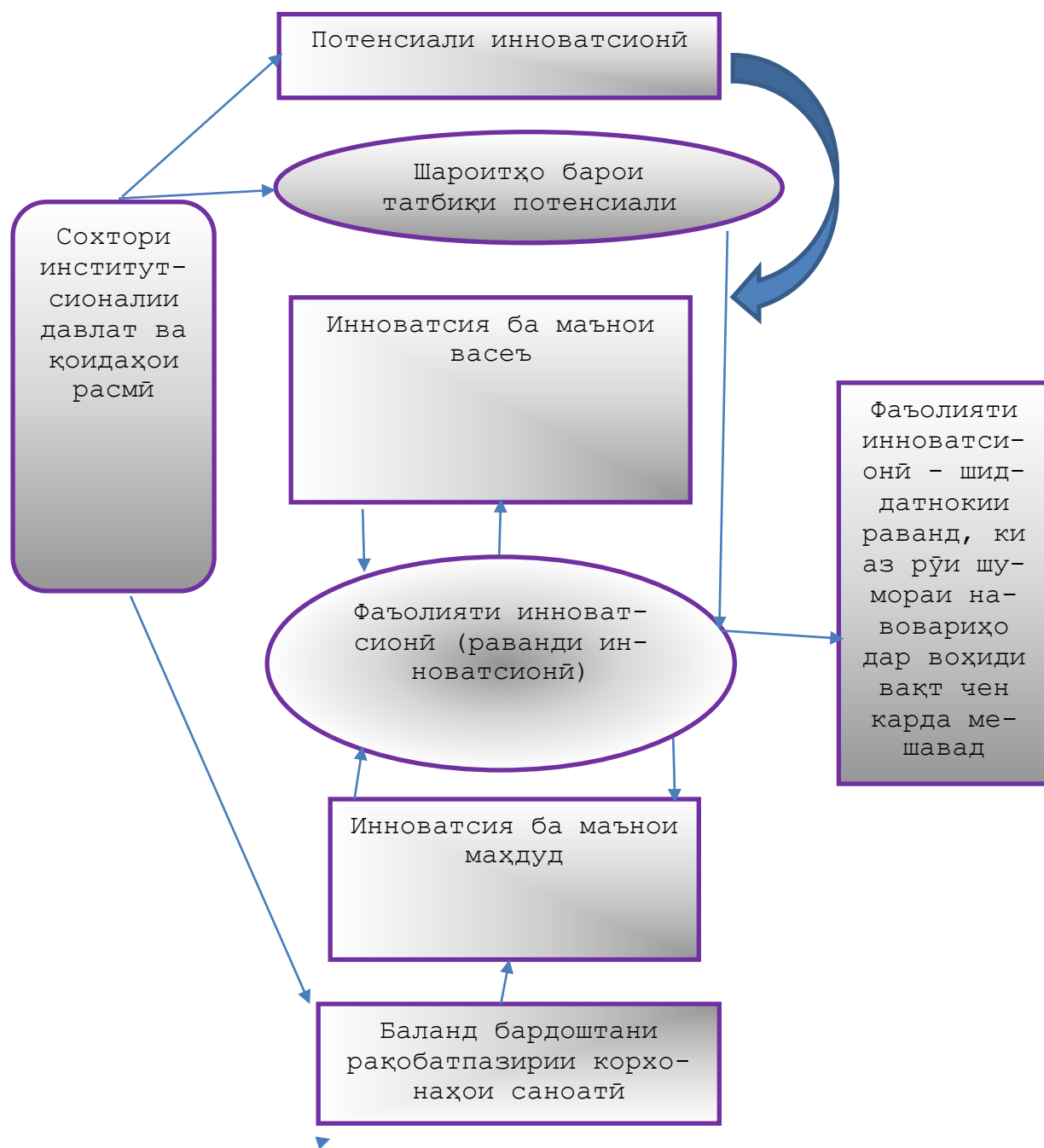
Фаъолияти инноватсионӣ як амали ягонаи ҷорӣ намудани ҳама гуна навиҳои набуда, балки системаи мақсадноки тадбирҳо оид ба таҳия, татбиқ, истеҳсол, паҳн кардан ва тичоратикунии онҳо мебошад. "Фаъолияти инноватсиониро метавон ҳамчун як раванди эҷодкорӣ ва навоариҳо муаррифӣ кард, ки ҳамчун алтернативаи инноватсионӣ, ниёзҳои инноватсионӣ ва саъйи соҳибкорӣ амалӣ карда мешаванд" [1, С.135].

Тавре ки зоҳир мешавад, агар фаъолияти мушаххас ба истеҳсолот татбиқ карда шаванд, фаъолияти инноватсионӣ ва раванди инноватсионӣ мафҳумҳои синонимӣ ва ивазшаванда мебошанд. Ҳамзамон, агар мо дар бораи як корхонаи саноатӣ дар маҷмӯъ сухан ронем, дар ин ҷо танҳо категорияи "фаъолияти инноватсионӣ" татбиқ карда мешавад, зеро он фаъолияти умумии корхонаро инъикос мекунад.

Яъне, инноватсияро метавон ҳамчун кор ё раванде барои эҷоди навоариҳои мушаххас фаҳмид ва дар ин ҳолат, ин категория бо фаҳмиши навоарӣ ба маънои маҳдуд алоқаманд аст.

Бояд қайд кард, ки таъсири сохтори институтсионалӣ, ки аз ҷониби давлат (қонунҳо, қоидаҳо, фармонҳо ва ғайра) муаррифӣ мешавад, дар ташаккули потенциали инноватсионӣ ва шароити татбиқи он, инчунин ноил шудан ба натиҷаи навоарӣ, яъне баланд бардоштани

рақобатпазирии як корхонаи саноатӣ мусоидат мекунад.

Расми 1. - Муносибати категорияҳои "инноватсия" ва "фаъолияти инноватсионӣ" дар корхонаи саноатӣ

Инчунин тавре, ки А.Г. Потейенко қайд менамояд, таҷрибаи ҷаҳонӣ исбот мекунад, ки "рушди устувори иқтисод тавассути афзоиши мутақобилаи сармоягузорӣ ва навоариҳо, ки тавсеаи дубораи тавлиди сармояи асосӣ ва маҳсулоти ҷамъиятиро таъмин мекунад" ба даст меояд [8, С.12]. Ҳамзамон, сифати сармоягузорӣ пеш аз ҳама тавассути афзоиши навоариҳо дар сохтори муассисаҳои саноатӣ таъмин карда мешавад ва омили асосии таъмини рушди иқтисодӣ мебошад.

Ҳамзамон, набудани сармоягузорӣ ба навоариҳо дар сохтори сармоягузорӣ ё ҳаҷми нокифояи онҳо боиси коҳиши истеҳсолот ҳам дар саноат ва ҳам дар дигар бахшҳои иқтисодиёт мегардад, ки бо камшавии ММД бештар аз 4 (чор) маротиба тасдиқ карда мешавад, бо кам шудани ҳаҷми сармоягузорӣ дар тӯли солҳои ислоҳоти бозорӣ беш аз 5 (панҷ) маротиба.

Ҳамин тариқ, мо гуфта метавонем, ки ҳаҷми сармоягузорӣ ҳар қадар зиёд бошад, сохтори сармоягузорӣ аз ҳисоби сармоягузории ҳадди аксар ба инноватсия, инчунин самаранокии сармоягузорӣ дар барномаҳои инноватсионӣ беҳтар бошад, рушди корхонаҳои саноатӣ устувортар мегардад [8, С.13].

Вақте ки ҳадди ниҳии сармоя ҳадди аксарро дар лоиҳаҳои инноватсионӣ пешбинӣ мекунад, муносибати миқдорӣ ва сифатӣ низ бояд байни сармоягузорӣ ва навоариҳо қайд карда шавад ва робитаи миқдорӣ маъноӣ муносибатҳои функционалиро дорад.

Муносибати сифатӣ дар он ифода карда мешавад, ки дар муддати кӯтоҳ сармоягузорӣ асосан ба фондҳои асосии фарсуда ва кӯҳна барои қисман ё пурра барқарорсозии навоарӣ, дар ҳоле ки дар сармоягузориҳои дарозмуддат пеш аз ҳама ба инноватсия аз нуктаи назари эҳтиёҷоти инноватсионӣ, барои бунёд сармоя гузошта мешаванд.

Бозгашти ин равандҳои иқтисодӣ, яъне, сармоягузорӣ ва навоарӣ ин аст, ки сармоягузорӣ ба навоариҳо ба монанди технологияҳои нав, литсензияҳо ва эҷоди арзишҳои нави зеҳнӣ маъноӣ сармоягузории нав аз корхонаи саноатиро тавассути амалисозӣ ва истифодаи ин навоариҳо ифода мекунад.

Дар қонунҳо "Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ" объектҳои фаъолияти инноватсионӣ, ки дар бораи онҳо муносибатҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ байни субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ ба вуҷуд меоянд, дар асоси татбиқи натиҷаҳои тадқиқот ва таҷрибаҳои илмӣ ё дигар дастовардҳои илму техника амалӣ мегарданд:

- маҳсулоти инноватсионӣ;
- натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ, ки дорои маълумоти нав ва муфид мебошанд;
- объектҳои ҳуқуқи истисноии вобаста ба эҷоди маҳсулоти инноватсионӣ;
- лоиҳаҳои инноватсионӣ ва сармоягузорӣ, барномаҳо, корҳо ва хидматҳо вобаста ба эҷод, истифода ва паҳнкунии маҳсулоти инноватсионӣ;
- дороиҳои молиявӣ ва коғазҳои қимматноки ташкилотҳои инноватсионӣ.

Мо чунин мешуморем, ки ин рӯйхат бояд бо чунин ҷузъҳо ба мисли технологияҳои нав ва равандҳои нав дар соҳаҳои мухталифи фаъолияти инсон, ки таъсири татбиқи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва экологиро таъмин мекунад, илова карда шавад.

В.Ф. Уколов гуфтааст: "лоиҳаи инноватсиониро ҳамчун нақшаи ҳалли мушкилот дар асоси системаи ҳадафҳои ба ҳам алоқаманд, ки ба тағир додани соҳаи инноватсионӣ нигаронида шудааст, мефаҳмад" [9, С.194]. Ба назари мо чунин менамояд, ки ин таъриф хеле умумист ва хусусияти раванди инноватсиониро ба таври кофӣ инъикос намекунад.

Дар асоси таърифҳои дар боло овардашуда, мо таърифи зерини лоиҳаи инноватсиониро пешниҳод менамоем: лоиҳаи инноватсионӣ маҷмӯи чораҳои, ки стратегияи инноватсионии корхонаи саноатиро ифода мекунад, ки дар як муддати муайян қорӣ ва татбиқи объектҳои фаъолияти инноватсионӣ ё молҳои инноватсионӣ - намудҳои нав такмилёфта, маҳсулот, технологияҳо ва равандҳои нав такмилёфта бо мақсади ба даст овардани инноватсия, ғойда ё ба даст овардани дигар натиҷаи самарани муфид ва бартарҳои рақобатпазири таъмини рушди устуворро таъмин мекунад.

Тавре мураттибони маҷмӯаи омории "Нишондиҳандаҳои инноватсия" қайд мекунад, дар истеҳсолоти саноатӣ ду намуди навоариҳои технологӣ мавҷуданд: хӯрокворӣ ва равандӣ [5, С.72], инчунин маркетинг ва навоариҳои ташкилӣ.

Навоариҳои маҳсулот дар як корхонаи саноатӣ қорӣ намудани маҳсулоти аз ҷиҳати технологӣ нав ё такмилёфта мебошад ва қорӣ намудани хизматрасонӣ навоариҳои радикалии маҳсулот мебошад, зеро ҳангоми истеҳсоли он мавод ё ҷузъҳои нав, технологияҳои нав ё так-

милёфта истифода мешаванд ва худи маҳсулот ногузир буда, хусусиятҳои нави функционалӣ дорад, ки он аз маҳсулот (хидматҳо) -и қаблан баровардашуда фарқ дорад.

Маҳсулоти (хизматрасониҳои) аз ҷиҳати технологӣ мукаммалшуда, баръакси маҳсулоти аз ин пеш истеҳсолшуда бо хусусиятҳои сифатан беҳтар аз ҳисоби истифодаи ҷузъҳо ва маводҳои муассир, тағирот дар як ё якчанд зерсистемаҳои техникӣ мебошад.

Навовариҳои раванд дар корхонаи саноатӣ қорӣ намудани усулҳои аз ҷиҳати технологӣ нав ё ба таври назаррас такмилёфтаи истеҳсолот, аз ҷумла усулҳои маркетинги маҳсулот мебошад. Чунин навовариҳо, одатан, ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ё фуруши маҳсулоти дар корхона истеҳсолшаванда нигаронида шудаанд, аммо онҳо метавонанд барои истеҳсол ва фуруши маҳсулоти аз ҷиҳати технологӣ нав ё такмилёфта, ки усулҳои нав ё такмилёфтаи истеҳсоли онҳоро талаб мекунанд, пешбинӣ ва татбиқ карда шаванд.

Аз ин рӯй, оид ба равандҳо ва навовариҳои маҳсулот, маркетингӣ ва ташкилӣ, инноватсияҳо метавонанд, ҳамчун навовариҳо дар соҳаи техника, технология, қор, хизматрасонӣ ё идорақунӣ дар асоси истифодаи дастовардҳои илмӣ ва технологияи пешрафта, ки дорои самаранокии баланди истеҳсоли ва иҷтимоӣ мебошанд, фаҳмида мешаванд.

Ҳамчунон, навовариҳо бояд ба маънои васеъ маҷмӯи тағиротҳое, ки дар натиҷаи истифодаи технологияҳои нав, такмилёфтаи маркетингӣ ва ташкилӣ дар ҳама соҳаҳои корхонаи саноатӣ ба вуҷуд меоянд, ё ба маънои маҳдуд танҳо навовариҳои технологӣ бошанд.

Адабиёт

1. Бараненко С.П., Дудин М.Н., Лясников Н.В. Инновационный менеджмент. М.: Центрполиграф, 2010. С.135-136.
2. Баутин В.М. Понятие «инновация» как экономическая категория [Освоение инноваций в АПК] // Развитие инновац. деятельности в АПК. - М., 2003. - С. 153.
3. Вумек Джеймс П., Джонс Даниел Т. Бережливое производство. Как избавиться от потерь и добиться процветания вашей компании. -М.: Альпина Бизнес Букс. - 2008. - 139 с.
4. Запольский М. Управление инвестиционными процессами и определение их эффективности в интегрированных структурах продуктовых подкомплексов (на примере Речицкого р-на Гомельской обл. Белоруссии) // Аграрная экономика. - 2006. - № 6. - С. 14-19.
5. Индикаторы инновационной деятельности: Статистический сборник. М., ГУ-ВШЭ.
6. Медынский В.Г., Ильдеменов С.В. Реинжиниринг инновационного предпринимательства: учебное пособие для вузов / Под ред. проф. В.А. Ирикова. - М., Юнити, 2008. - С.51.
7. Олейник А.Н. Институциональная экономика. - М.: Инфра-М. - 2005. - С.72.
8. Потеев А.Г. Институциональное регулирование инвестиционно-инновационной модели развития российской экономики. Автореф. дисс. на соиск. уч. степени к.э.н. Спец. 08.00.01. Саратов, 2011. С.10-20
9. Уколов В.Ф. Инновационный менеджмент в государственной сфере и бизнесе. М., Экономика, 2009. С.194-195
10. Уткин Э.А., Морозова Н.И., Морозова Г.И. Инновационный менеджмент. -М: Армада. - 2010. - С.72.
11. Эйдис А. Экономическая сущность понятия инновация в АПК // Международный сельскохозяйственный журнал. - 2004. - № 4. - С. 13-15.

Хочаев Парвиз Давронович - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиҷаҳон ва муносибатҳои иқтисодию байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, 734036, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ 1/2, Ҷумҳурии Тоҷикистон; тел.: (+992) 938607503 ho-jaev123p@mail.ru

Сафаров Фазлиддин Ҳасанович - аспиранти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, 734036, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ 1/2, Ҷумҳурии Тоҷикистон. тел.: (+992) 938607503 ho-jaev123p@mail.ru

Ниёзов Ҷ.С. **НАҚШИ МАРКЕТИНГИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАЪМИНОТИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ**

Ниёзов Дж.С. **РОЛЬ ИННОВАЦИОННОГО МАРКЕТИНГА В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

Niyozov J.S. **THE ROLE OF INNOVATIVE MARKETING IN ENSURING THE COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES**

Мақолаи мазкур масъалаҳои таъминоти рақобатпазирии корхонаҳои саноатиро дар бар мегирад. Дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ таъминоти рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ ва истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз истифодаи фаъолияти маркетинги инноватсионӣ вобастагӣ дорад. Маркетинги инноватсионӣ имконият медиҳад, ки корхонаҳои саноатӣ мавқеи худро дар ҳолати тағйиробандаи бозор устувор гардониди шумораи харидорони худро зиёд кунанд.

Калидвожа: маркетинги инноватсионӣ, корхонаҳои саноат, иқтисодиёти инноватсионӣ, рақобат, истеҳсолоти дифференциалӣ, фурӯш, истеъмолкунанда.

В данной статье рассматривается обеспечение конкурентоспособности промышленных предприятий. В условиях инновационной экономики обеспечения конкурентоспособности промышленных предприятий и производство промышленных товаров зависит от внедрения инновационного маркетинга. Инновационный маркетинг дает возможность промышленным предприятиям устойчиво обеспечивать свою позицию в условиях колебания рынка и увеличить численность своих потребителей.

Ключевие слова: инновационный маркетинг, промышленное предприятие, инновационная экономика, конкуренция, дифференцированное производство, продаж, потребителей.

This article deals with ensuring the competitiveness of industrial enterprises. In an innovative economy, ensuring the competitiveness of industrial enterprises and the production of industrial goods depends on the introduction of innovative marketing. Innovative marketing enables industrial enterprises to sustainably secure their position in the face of market fluctuations and increase the number of their customers.

Keyword: innovative marketing, industrial enterprises, innovation economy, competitiveness, differentiated production, sell, customers

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Дар низоми имрӯза иқтисодӣ, ки яке аз рухҳои асосии он рақобати озод ба ҳисоб меравад истифодаи маркетинги инноватсионӣ барои ташкили истеҳсолоти инноватсионӣ ва таъминоти рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ нақши муҳимро иҷро менамояд. Натиҷаи тадқиқотҳои олимони ва муҳаққиқон шаҳодат аз он медиҳад, ки мафҳуми “маркетинги инноватсионӣ” ин омӯзиши критерияи талаботи истеъмолкунандагон ва дар асоси он ҷорӣ намудани наовариҳо дар маҳсулоти истеҳсолнамудаи корхонаҳои саноатӣ мебошад.

Зери мафҳуми маркетинги инноватсионӣ, дар аввал фурӯш ва ҳавасмандкунӣ, сипас - омӯзиши критерияи талаботи истеъмолкунанда, тавсиф мешуд. Бо баробари пурзӯр гардидани фазои рақобат масъалаҳои омӯзиши дархостҳои истеҳсолкунандагон, сатҳи нарх, рақобатнокӣ дар бозори фурӯш ва монанди инҳо зарурияти маркетинги инноватсиониро дар фаъолияти корхонаҳои саноатӣ ба миён гузошт. Маркетинги инноватсионӣ ба истеҳсолкунандагон имконият медиҳад, ки давраи маҷмӯи маҳсулоти истеҳсолшударо дар соҳаи саноат тағйир диҳад, молҳои рақобатпазирро дар соҳаи саноат истеҳсол намоянд, технологияҳои навро

истифода баранд, хатҳои муосири фурӯшро ба воситаи рекламаи самаранок ташкил намоянд, то он ки рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолнамудаи корхонаҳои соҳаи мазкурро дар бозор таъмин намоянд.

Таҳлили адабиёти иҷтисодӣ мақсади маркетинги инноватсиониро тезонидани чараҳои фурӯши маҳсулот тавиф менамояд [2, сах.36]. Ба фикри мо, мол ё хизматрасонӣ бояд сифати ҷалби харидоронро ба худ пайдо намояд. Ҳамин тавр, маркетинги инноватсионӣ ин омӯзиши эҳтиёҷоти ҳама гурӯҳҳои истеъмолкунандагон ва дар асоси он ташкили истеҳсоли маҳсулот вобаста аз критерияи талаботи истеъмолкунандагон ҳисоб меравад.

Филипп Котлер чунин меҳисобад, ки маркетинги инноватсионӣ, ин намуди фаъолияти инсонӣ буда, ба омӯзиши критерияи талаботи истеъмолкунандагон ва дар асоси он ташкили истеҳсолоти дифференсионии маҳсулот бо назардошти қонеъгардонии эҳтиёҷот ва талабот равона гардидааст [6, сах. 301]. Маркетинги инноватсионӣ консепсияи махсуси идоракунии ҳисоб ёфта, зеро иттиҳоти истеҳсол ва фурӯши самаранокӣ маҳсулот ҷӣ дар сегментҳои бозорҳои дохилӣ ва ҷӣ дар сегментҳои бозорҳои беруна мебошад [4, сах. 211].

Ба фикри мо, дар соҳаи саноат маркетинги инноватсионӣ, инчунин системаи ташкил ва идоракунии тамоми паҳлӯҳои фаъолияти амалии корхонаҳои саноатӣ мебошад, яъне он аз технологияҳои истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти нав, то расонидани он ба харидор ва хизматрасонӣ баъди фурӯшро дар бар мегирад. Тавассути маркетинги инноватсионӣ корхонаи саноатӣ талаботҳои харидоронро ошкор намуда, қобилияти харидории онҳоро ба талаботи мушаххас ба мол ё хизматрасонӣ ташаккул медиҳад, ва бо ин восита робитаи устувори харидор ва фурӯшанда ба вуҷуд меояд. Аз рӯи мундариҷаи иқтисодии маркетинги инноватсиониро, ҳамчун ташкили комплекси фаъолияти истеҳсолӣ ва фурӯши корхонаҳои саноатӣ маънидод кардан мумкин мебошад, ки ба таъмини сифати истеҳсоли маҳсулот ва фурӯши самаранокӣ он равона карда шудааст. Маркетинги инноватсионӣ – фаъолияти субъектҳои муносибатҳои бозоргонӣ дар бозор аст, ки рақобатпазирии молу маҳсулотро таъмин менамояд [4, сах. 101]. Мо низ ин ақида ро дар соҳаи саноат тарафдори менамоем.

Таърифи ҳозиразамони маркетинги инноватсиониро Филипп Котлер чунин маънидод намудааст: «Маркетинги инноватсионӣ, яке аз шаклҳои фаъолияти инсон буда, бо воситаи мубодила ба қонеъ намудани эҳтиёҷоту талаботи истеъмолкунандагон равона карда мешавад» [9, сах. 98]. Ба фикри мо, чунин таърифҳои мухтасар якҷанд шарҳро, маҳз дар имрӯза соҳаи саноат талаб мекунад:

1. Маркетинги инноватсионӣ, ин ташкили истеҳсолоти инноватсионӣ бо назардошти талаботи истеъмолкунандагон аст;

2. Маркетинги инноватсионӣ бо муайян намудани эҳтиёҷоту талабот ва бо аниқ намудани тақозои харидорон сару қор дорад, ва корхонаи саноатӣ бояд ҳамаи онҳоро ба эътибор гирифта барои қонеъ гардонидани талаботи тағйирёбандаи харидорон маҳсулоти инноватсиониро истеҳсол намоянд.

3. Маркетинги инноватсионӣ бо гузаронидани чорабиниҳои мушаххас оид ба омӯзиши талаботи ояндаи харидорон ва ташкили маҳсулоти инноватсионии хусусияти иҷтимоидошта равона гардидааст.

Яъне маркетинги инноватсионӣ, ин сиёсати корхонаи саноатӣ, баҳри таъминоти рақобатпазирии корхона, ки дар натиҷаи омӯхтану ояндабинӣ, идоракунии оқилона ва қаноатмандии истеъмолкунандагон бо сифати моли истеҳсолгардида, хизмат ё чизи дигари харидашон ба даст меояд, асос меёбад.

Зарурият ба маркетинги инноватсионӣ, рӯз аз рӯз дар соҳаи саноат афзуда истодааст, ки ин албатта бо инкишофи муносибатҳои бозоргонӣ вобастагӣ дорад.

Таҷрибаи аксарияти корхонаҳои саноатӣ дар иқтисодиёти давлатҳои пешрафта шаҳодат аз он медиҳад, ки барои таъминоти рақобатпазирӣ ва бомувафаккият фаъолият намудани корхонаи саноатӣ дар бозор истифодаи тарзу усулҳои маркетинги инноватсионӣ дар он зарур аст [8, сах. 96]. Вазъи бозор ва муҳити вай маҷбур месозад, ки корхонаҳои соҳаи саноат чорабиниҳои маркетинги инноватсиониро ҳамавақт гузаронад.

Корхонаҳои саноатӣ, ки принципҳои маркетинги инноватсиониро дар чараҳои гузаронидани фаъолияти тадбиқ менамоянд ба мақсадҳои зерин соҳиб шуда метавонанд:

- зиёд намудани шумораи харидорон, ки боиси устувор гардидани вазъи молиявии онҳо мегардад;

- устувор гардонидани мавқеи худ дар бозор, ки боиси зиёд гардидани даромаднокии онҳо мегардад;
- таъминоти ликвиднокии маҳсулти истеҳсолнамуда, ки суръати гардиши молиро таъмин менамояд.

Барои тадбиқи мақсадҳои маркетинги инноватсионӣ ноил гардидан корхонаҳои саноатӣ бояд:

- ояндабинии талаботи харидорон;
- таъминоти дифференсиалии системаи нархгузорӣ;
- ташкили истеҳсолоти дифференсиалӣ.

Низоми иқтисодиёти имрӯза, ки дар он рақобат шадид мебошад [3,4,6,8,9] ҳар як корхонаи саноатиро ба он водор месозад, ки барои фаъолият намудан ва мавқеи истеҳсолии худро дар ин фазои зуд тағйирёбандаи рақобат нигоҳ доштан аз тадқиқоти маркетинги инноватсионӣ истифода намоянд. Бинобарон корхонаи саноатӣ, бояд бозорро ҳамавақт таҳқиқ намуда фаъолияти худро мутобиқ гардонанд. Тадқиқотҳои маркетинги инноватсионӣ – ин низоми омӯзиши ҳамаҷонибаи ташкили истеҳсоли маҳсулот ва фуруши он мебошад, ки ба қонеъсозии талаботи гурӯҳҳои харидорон ва гирифтани фоида дар асоси омӯзиш ва пешгӯии тағйирёбиҳои бозор равона карда шудааст. Бо ибораи дигар, тадқиқотҳои маркетинги инноватсионӣ, ин ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили маълумотҳо бо мақсади ташкили истеҳсоли маҳсулоти инноватсионии мақсаднок мебошад [3, сах. 11]. Аз ин рӯ, зарурияти гузаронидани тадқиқотҳои маркетинги инноватсионӣ дар корхонаҳои саноатӣ бо вазифаҳои мушаххаси он алоқаманд мебошад:

- кор карда баромадани қарори стратегӣ оиди тараққиёти корхонаи саноатӣ ва васеъ гардонидани доираи фаъолияти он;
- ошкор сохтани имкониятҳо барои ишғол кардани мавқеи рақиб дар сегменти бозор;
- таблиғ ва ҷойгир намудани молу маҳсулоте, ки фуруши бомуваффақият доранд;
- тадқиқотҳои маркетинги инноватсионӣ, ин ҷараёни доимӣ ва мунтазам амалкунанда мебошад.

Мувофиқи натиҷаҳои тадқиқотҳо андозаи талаботи ҷорӣ ва оянда ба молу ҳадамоти корхона муайян карда мешавад. Инчунин пешгӯии тамоюли тараққиёти корхонаи саноатӣ ва соҳаҳои фаъолияти он омода карда мешавад. Тадқиқоти маркетинги инноватсионӣ – ин ҷамъоварии ахборот ба таври системавӣ оиди бозор, таҳлили он ва натиҷагирӣ пешниҳоди ҳулосаҳо мебошад.

Барои дар фазои рақобат бомуваффақият фаъолият кардан, корхонаи саноатӣ бояд принципҳои зерини фаъолияти маркетинги инноватсиониро истифода барад [1, сах. 209]:

1. Мақсаднокӣ барои ноилшавӣ ба натиҷаи охирини амалии фаъолияти истеҳсолӣ;

2. Самти амал (нигаронидашавӣ), ин мақсади яқдақиқаина набуда, балки натиҷаи қори дуру дарози маркетинги инноватсионӣ аст. Ин барои тадқиқоти дурбинӣ диққати махсусро талаб мекунад, ки дар асоси натиҷаҳои ӯ истеҳсоли мол ва бозори нав кор карда баромада мешавад, то ки онҳо даромаднокии баланди фаъолияти истеҳсолии корхонаҳои саноатиро таъмин намоянд.

3. Истифодабарии нақшаҳои тактикӣ ва стратегии таъминоти мавқеъгирӣ корхона дар бозор.

Бидуни ин принципҳои мазкур, дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ фаъолияти корхонаҳои соҳаи саноат аз рӯи панҷ концепсияи маркетинги инноватсионӣ амал мекунанд [5, сах. 38-42]:

1. Концепсияи мукамалгардонии истеҳсолӣ, ки истеҳсолоти дифференсиалӣ-инноватсионии маҳсулотро таъмин менамояд.

2. Концепсияи такмилдиҳии мол, асосан ба тақомулдиҳии хусусиятҳои истеъмолии маҳсулот равона карда шудааст.

3. Концепсияи бошиддат гардонидани истеҳсолот, ки таъминоти ликвиднокии маҳсулоти истеҳсолнамудаи корхонаро бо назардошти технологияи муосири хизматрасонӣ дар бар мегирад.

4. Концепсияи маркетинги инноватсионӣ, ки се хусусияти маҳсулоти истеҳсолнамудаи корхонаро дар бар мегирад: сарфакорӣ, бисёрфункционалӣ ва фойданокӣ.

5. Концепсияи одобу ахлоқи маркетинги инноватсионӣ. Вазифаи асосии корхонаи саноатӣ муайян кардани иқтидори талабот, манфиати бозорҳои мақсаднок ва таъминоти хоҳиши истеъмолкунандагон бо усулҳои боз ҳам сермаҳсул, самаранок, нигоҳ доштан ё худ баланд бардоштани неқӯаҳволии истеъмолкунанда мебошад. Концепсияи мазкур имкон медиҳад, ки чараёни истеҳсол ва фурӯши мол ба харидорон бо назардошти омилҳои маданӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳои арзишҳои шахсии харидорон ба роҳ монда шавад.

Концепсияҳои мазкур имкон медиҳанд, ки сатҳи рақобатпазирӣи корхонаҳои саноатӣ дар фазои рақобат пурзӯр гардида, истеҳсол ва гардиши молии онҳо тезонида шавад ва бо ин васила ғолибдориҳои онҳо, низ таъмин гардад.

Албатта навҳои маркетинги инноватсионӣ ва истифодаи онҳо имкон медиҳад, ки мавқеи корхонаи саноатӣ дар вазъияти гуногуни бозор устувор гардида шумораи харидорони он зиёд карда шаванд. Бинобарон модели назариявӣ-инноватсионии ғайбӣ имрӯзаи корхонаҳои саноатиро, чунин тавсиф намудан мумкин аст:

$$P_{max} = \sum_{i=1}^n \omega D_c + NC_{max}, (1)$$

Дар ин ҷо: P_{max} - даромад, ё худ ғолибдориҳои максималӣ, ωD_c -қонеъ гардонидани критерияҳои талаботи ниҳойи харидор, NC_{max} - зиёд намудани шумораи харидорон.

Бинобарон, дар натиҷаи кам шудани шумораи харидорон мавқеи корхона дар бозор суст гардида ва зӣи молиявии он ноустувор мегардад.

Ҳамин тавр, истифодаи принцип, концепсияҳои маркетинги инноватсионӣ дар низоми имрӯзаи иқтисодӣ имкониятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро оид ба таҳлили самаранокии ғайбӣи корхонаҳои саноатӣ, таъминоти рақобатпазирӣи маҳсулоти истеҳсолнамудаи онҳо фароҳам меоваранд.

Адабиёт

1. Божук, С. Г. Маркетинговые исследования : учебник для вузов / С. Г. Божук. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 304 с.
2. Бойматов, А. Қодиров А. Асосҳои соҳибкорӣ ва маркетинг. Хуҷанд: ҚММ «Хуросон». 2002. – 290 с.
3. Дудакова И.А. маркетинг формирования и развития региональной инфраструктуры розничной торговли на примере городов (теория, методология, практика): автореферат диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук / И.А. Дудакова; спец. 08.00.05 Экономика и управление народным хозяйством: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами (сфера услуг). – Ростов-на-Дону, 2011. – 48 с.
4. Карпова С. В. Инновационный маркетинг : учебник для вузов / [и др.] ; под общей редакцией С. В. Карповой. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 474 с.
5. Калюжнова, Н. Я. Современные модели маркетинга : учебное пособие для вузов / Н. Я. Калюжнова, Ю. Е. Кошурникова ; под общей редакцией Н. Я. Калюжновой. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 170 с.
6. Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. /Общ.ред. и вступ. ст. Е.М.Пеньковой. - М.: Прогресс, 1993. – 420 с.
7. Мадаминов А. Асосҳои маркетинг (Курси мухтасари лексия). Душанбе, "Маориф ва фарҳанг", с. 2007. с. 14
8. Раджабов Р.К. Региональные аспекты развития сферы платных услуг населению в условиях переходной экономики. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 180 с.
9. Фарахутдинов, Ш. Ф. Современные тенденции и инновационные методы в маркетинговых исследованиях: учебное пособие / Ш.Ф. Фарахутдинов. – Москва : ИНФРА-М, 2021. – 231 с.

Ниёзов Ҷ.С. - н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги ДИСДТТ jsafarovich84@gmail.com

- Мизробов С.С. РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**
- Мизробов С.С. РУШДИ ИҚТИДОРИ ИННОВАТСИОНИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**
- Mizrobov S.S. DEVELOPMENT OF INNOVATIVE POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

В статье описывается состояние инноваций в различных отраслях промышленности Республики Таджикистан. Приведен анализ состояния и развития промышленных предприятий в Республике Таджикистан. Рассмотрена политика Правительством Республики Таджикистан в сфере промышленности. Выявлены особенности промышленного предпринимательства и его роль в народном хозяйстве, определены стратегии и функции его развития.

Ключевые слова: инновационная деятельность, промышленное предпринимательство, инновационная стратегия, инновационная политика, инновационная инфраструктура, инновационное развитие

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Дар мақола вазъи инноватсия дар соҳаҳои гуногуни саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасвир шудааст. Ҳолати муосир ва рушди корхонаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи саноат баррасӣ гардидааст. Хусусиятҳои соҳибқории саноатӣ ва нақши он дар ҳоҷагии халқ ошкор карда шуда, стратегия ва вазифаҳои инкишофи он муайян карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: фаъолияти инноватсионӣ, соҳибқории саноатӣ, стратегияи инноватсионӣ, сиёсати инноватсионӣ, инфрасохтори инноватсионӣ

The article describes the state of innovation in various industries of the Republic of Tajikistan. The analysis of the state and development of industrial enterprises in the Republic of Tajikistan is given. The policy of the Government of the Republic of Tajikistan in the field of industry was considered. The policy of the Government in the field of industry and laws adopted by the Government of the Republic of Tajikistan will be considered. The features of the innovation system in an open economy are highlighted.

Keywords: innovation activity, industrial entrepreneurship, innovation strategy, innovation policy, innovation infrastructure, innovation development

Переход национальной экономики на инновационный путь развития предопределяет необходимость институциональных изменений в организации инновационного процесса, выработки механизмов активизации инновационной деятельности промышленных предприятий [1, С.12]. Одним из направлений институциональных преобразований в инновационной сфере является формирование и развитие инновационного потенциала промышленных предприятий в Республике Таджикистан. Развития промышленного предпринимательства считается ключевой задачей в рамках стратегических инициатив национального развития экономики Республики Таджикистан. Следует отметить, что инновационная деятельность осуществляется по разным направлениям, в разных сферах экономики промышленными предприятиями. Экономика любой страны состоит из множества отраслей: промышленности, сельского хозяйства, транспорта, строительства, связи, торговли и т.д. Но основу экономики государства составляет промышленность. К промышленному сектору относятся те сектора, которые имеют различные внутренние факторы, технологии производства, технические показатели, организацию труда, рабочий процесс и т. д., в соответствии с которыми для каждого из них необходима определенная организационная система.

Задачи ускоренной индустриализации поставили перед Таджикистаном острую проблему активизации инновационной деятельности, вызванную как специфическим состоянием экономики, так и рядом ресурсных ограничений, сдерживающие динамичное экономическое развитие[2.С,77]. С обретением членства в ВТО Республика Таджикистан приняла на себя обязательство достигнуть и поддерживать должный уровень инновационного развития и конкурентоспособности национальной экономики. Здесь все большее значение в формировании национальной инновационной системы приобретают кластерные структуры, построенные на сотрудничестве предприятий, финансово-кредитных учреждений, научно-исследовательских, учебных заведений и др. Так, четвертой стратегической целью Национальной стратегии развития до 2030 года провозглашена цель индустриального инновационного развития экономики, что включает круг важных задач, связанных с переходом традиционной деятельности промышленных предприятий на инновационный тип хозяйствования. С этой целью становится необходимым изучение современной политики государства в области формирования благоприятных условий для активизации инновационной деятельности в экономике Республики Таджикистан[5].

Инновационный потенциал промышленных предприятий как постоянная характеристика проявляется в их имеющихся вероятностях для осуществления инновационной деятельности, а качество использования инновационного капитала, передаваемых знаний, воплощенных в инновациях, определяется уровнем доверия и теснотой связей между государством и экономическими субъектами[2.С,78].

В последние годы в Республике Таджикистан сформировалось достаточное нормативно-правовое поле регулирования научной и инновационной деятельности. К основным законам, регулирующим инновационную деятельность относятся: Гражданский кодекс Республики Таджикистан, часть 3, от 1 марта 2005 года №84, Закон Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года №597 «О науке и государственной научно-технической политике» (по состоянию 31.12.2008). Налоговый кодекс Республики Таджикистан в новой редакции от 14 ноября 2020 года №1367, Закон Республики Таджикистан от 10 апреля 2002 года №605 «О государственной защите и поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан», Закон Республики Таджикистан от 16 апреля 2012 года №822 «Об инновационной деятельности», Стратегия развития отдельных отраслей промышленности Республики Таджикистан на 2015- 2024 годы, Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на период 2020-2025 года. Утверждено постановлением Правительства Республики Таджикистан, от 27 май 2020, №293.

Анализ нормативно-правовых актов регулирования инновационной деятельности в Республике Таджикистан свидетельствует о поэтапном внедрении законодательных принципов и инициатив всестороннего развития инновационной деятельности для создания условий развития инновационной деятельности в экономике Республики Таджикистан.

Важнейшим стратегическим документом, который регулирует приоритетные направления развития национальной экономики в долгосрочном периоде, является Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Третий сценарий стратегического развития экономики Республики Таджикистан, связанный с формированием инновационных подходов поддержки развития отраслей национальной экономики, является сценарий индустриально– инновационного развития. Реализация данного сценария запланирована с изменением следующих параметров деятельности национальной экономики, таких как достижение высоких темпов роста ВВП (8-9% в среднем в год), увеличение объема ВВП в 3,5 раза к 2030 году, увеличение объема ВВП на душу население за счет увеличения бюджетных расходов на образование и науку, рост доли промышленности и сокращение доли сельского хозяйства в структуре ВВП[5].

Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2016-2020 годы на первом этапе реализации приоритетов национальной стратегии развития направлена на повышение конкурентоспособности национальной экономики, где реализация основных приоритетов представлялась в три этапа. Первый этап предусматривал решение задачи технического перевооружения предприятий отрасли на основе политики заимствования передовой технологии. Второй этап был направлен на формирование промышленных кластеров по переработке сырья и выпуску готовой продукции. Третий этап предполагал реализацию мероприятий, направленных на стимулирование экспорта за счет увеличения объемов конечной промышленной продукции[6].

В качестве основных мер, направленных на формирование инновационного потенциала промышленных предприятий, Программа среднесрочного развития включала несколько задач, в том числе:

- разработка и реализация единой промышленной программы, направленной на формирование и развитие промышленных кластеров в различных отраслях промышленности;
- развитие возможности для реализации проектов государственного- частного партнерства и создание отраслевых ассоциаций;
- реализация комплекса мер по повышению эффективности НИОКР и развития наукоемкой производств, формирования инновационного потенциала промышленных предприятий путем усиления взаимодействия науки с производством, создания технопарков, бизнес-инкубаторов, на основе привлечения средств инновационных фондов, создания и использования фонда венчурного капитала, финансирующего инновационные возможности (потенциал) промышленных предприятий;
- разработка и реализация механизма льготного кредитования для закупки нового оборудования из развитых стран;
- освобождение от НДС и таможенных пошлин, запчастей для оборудования, сырья и материалов, которые не производятся в республике;
- создание благоприятных условий для развития отраслей промышленности с использованием местной сырьевой базы.

Несмотря на то, что Программа предусматривала широкий спектр действий, направленных на развитие инновационного потенциала промышленных предприятий, включая совершенствование мер таможенно-тарифного регулирования, мер кредитно-финансовой и налоговой политики, а также совершенствование нормативно-правовой базы, в качестве ключевых прогнозных показателей измеримости развития инновационного потенциала страны стала динамика расходов государственного бюджета на науку и показатель роста доли занятых в НИОКР. Отражение влияния данных показателей на прогнозные значения представлено в таблице 1.

Таблица 1. Прогнозные значения расходов на науку и доли занятых на НИОКР, в сравнении с общими показателями развития промышленности по индустриально-инновационному сценарию

Показатели	2015	Прогнозные значения по НСР 2030 и ПСР РТ 2016-2020						
	Базовый	2016	2017	2018	2019	2020	2025	2030
Темпы роста реального ВВП (в %)	6,0	6,0	6,3	6,7	6,8	7,5	6,0-7,0	
Доля промышленности к ВВП (в %)	12,3	≥ 0,13	≥ 0,13	≥ 0,13	≥ 0,13	≥ 0,13	≥ 0,16	≥ 0,20-20,5
Объем промышленной продукции (млн. сомони)	12173	13400	14700	16100	17700	19500	-	-
Рост объема промышленной продукции (к 2025 году, %)	100	110	120	132	145	160	260	400
Экспорт, млн. доллара США (темпы роста к предыдущему году в %)	927 (-97,9%)	950 (102,8%)	1000 (104,5%)	1200 (122,5%)	1400 (116,2%)	1600 (115,2%)	- (112,2%)	
Импорт, млн. долларов США (темпы роста к	3327 (77,4%)	3300 (98,0%)	3300 (100,2 %)	3200 (98,7 %)	3200 (97,1 %)	3100 (97,5 %)	- (98,3%)	

предыдущему году в %)								
Доля занятых исследованием и разработками в общей численности занятых (%)	0,15	≥ 0,18	≥ 0,2	≥ 0,25	≥ 0,28	≥ 0,3	≥ 0,5	≥ 0,6 - 0,65
Расходы государственного бюджета на науку (в% к ВВП)	0,15	≥ 0,18	≥ 0,5	≥ 0,75	≥ 0,9	≥ 1	≥ 1,2	≥ 1,5

Источник: Национальная стратегия развития 2030, с.121,124, Программа среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2016-2020 гг., с 217

Перечень мероприятий по практической реализации основных целей и задач в области стимулирования и развития инновационной деятельности промышленного производства, в том числе государственной политики по содействию процессу формирования инновационного потенциала промышленных предприятий, включены в целевые показатели отраслевых стратегий, таких как Стратегия развития промышленности Республики Таджикистан на период до 2030 года, Стратегия развития отдельных отраслей промышленности на период 2015-2024 годов, Государственная программа ускоренной индустриализации на 2020-2025 годы, Государственную программу экспортной направленности и импортозамещения на 2016-2020 годы, и Программа инновационного развития Республики Таджикистан на 2011-2020 гг.

По статистике объем производства промышленной продукции растет из года в год составляет объем производства промышленной продукции в Республике Таджикистан 20,3 млрд сомон увеличились в 2020 году по сравнению с 2014 годом, эти показатели они свидетельствуют о том, что четвертая цель национальной стратегии, т. е. индустриализация в настоящее время находится в стадии разработки, как показано на таблице 2.

Таблица 2. Основные показатели развитие сферы промышленности в Республики Таджикистан

Показатели	Годы							Темпы роста в 2020г к 2014г в % (+/-)
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Число промышленных предприятий в том числе:	2164	2310	2043	1999	2161	2164	2283	5,4
Добывающая промышленность	154	214	232	229	249	250	264	71,4
Обрабатывающая промышленность	1980	2071	1772	1732	1806	1746	1846	-7,8%
Объем промышленной продукции (млрд.сом.) в том числе:	10,5	12,2	15,1	20	23,9	27,5	30,8	2,9 раза
Добывающая промышленность	1402	1641	3004	4524	4686	4853	4309	3,1 раза
Обрабатывающая промышленность	6959	8006	9368	11176	13520	15952	19054	2,7 раза

Источник: Таджикистан: 30 лет государственной независимости. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан-Душанбе 2021 стр. 394-398.

Таким образом, исходя из статистических данных 2020 структура отрасли страны, в том числе: горнодобывающая промышленность -13,9% (12,4%), обрабатывающая промышленность -61,7% (69,0%) и производство и распределение электроэнергии, газа и воды -24,4% (18,6%). А именно промышленность страны постоянно развивается и технически оснащена. Понятно, что самостоятельность государства со стадией развития, реальный потенциал отрасли отечественный с более чем 90 производств и более 140 видов продукции в этом направлении для показывает мира.

Роль государства в обеспечении экономических, политических, научно-технических,

социальных и интеллектуальных условий для развития промышленного предпринимательства в Республике Таджикистан очень велика. Страны, которые не обеспечивают требуемый уровень образования, развития науки и качества информационной среды, находятся в сильной зависимости от финансовых и информационных центров, что всегда является сущностью задачи поиска природных ресурсов и людских ресурсов для транснациональных корпораций и развитых стран, которые накапливают и хранят глобальный интеллектуальный потенциал.

Основными направлениями деятельности и развития промышленного предпринимательства в Республике Таджикистан являются:

- во-первых, постепенное увеличение производственных мощностей;
- во-вторых, укрепление конкурентоспособности выпускаемой продукции;
- в-третьих, расширение экспортного потенциала страны в целом и ее отдельных регионов;
- в-четвертых, повышение научно-технического уровня производства с широким использованием современных технологий;
- в-пятых, обеспечить рынок продукцией, соответствующей международным стандартам.

В то же время необходимо разработать и внедрить систему предоставления государственных гарантий по кредитам коммерческих банков и других финансовых учреждений на республиканском уровне, что будет стимулировать реализацию инвестиционных проектов субъектами промышленной предпринимательстве страны.

Исходя из вышеизложенного, мы имеем полную уверенность, что все важные планы и цели стратегия страны, особенно цель быстрой индустриализации в ближайшем будущем в Республика Таджикистан войдет в число развитых стран.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джумаев У.М., Наджмиддинзода А.М. Оценка современной политики формирования инновационного потенциала промышленных предприятий Республики Таджикистан/ У.М. Джумаев, А.М. Наджмиддинзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социальноэкономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2022. - № 2 - С.75-96.
2. Комилов С.ДЖ. Инновационный кластер: условия проблемы становления / С.ДЖ. Комилов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социальноэкономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2022. - № 1 - С.12-19.
3. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития. Монография. -Душанбе: «Шарки озо»,2019. - С. 132
4. Инновационный менеджмент в России: вопросы стратегического управления и научно-технологической безопасности / Руководители авт. колл. В.Л. Макаров, А.Е. Варшавский. -М.: Наука, 2004. -880 с.
5. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, от 01.10.2016 г., №392.
6. Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на период 2020-2025 года. Утверждено постановлением Правительства Республики Таджикистан, от 27 май 2020, №293.
- 7.Стратегия развития отдельных отраслей промышленности Республики Таджикистан на 2015- 2024 годы.
- 8.Стратегия развития промышленности Республики Таджикистан до 2030 года.
9. Таджикистан: 30 лет государственной независимости. Статистический сборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2021. –С.335-400.

Мизробов Саидафзал Сидаходжаевич- к.э.н., и.о. дотсент, кафедры менеджмента ТГУК. E-mail: saidafzal82@mail.ru. Телефон: (+992) 93 599 70 19

Абдурахмон Х.
Шамсов Ф.Т.

БАРТАРИЯТҶО ВА ХУСУСИЯТҶОИ МАРКЕТИНГИ РАҚАМӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Абдурахмон Х.
Шамсов Ф.Т.

ПРЕИМУЩЕСТВА И ОСОБЕННОСТИ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Abdurahmon H.
Shamsov F.T.

ADVANTAGES AND FEATURES OF DIGITAL MARKETING IN MODERN CONDITIONS

Дар мақолаи мазкур муаллифон хусусиятҳои маркетинги рақамӣ ва онлайниро дар қиёс ба маркетинги анъанавӣ баррасӣ намудаанд. Мавқеи махсусро дар маркетинги рақамӣ шарҳи шабака ва воситаҳои маркетинги рақамӣ ишғол мекунад. Маркетинги рақамӣ ба мисли робитаҳои рақамӣ аз рӯи табиати худ ғайрарошад. Медияҳои рақамӣ бошад ин маҷмӯи пешбарандагони рақамии паёмрасонҳои рекламавӣ мебошад.

Вожаҳои калидӣ: маркетинги рақамӣ, шабакаҳо ва воситаҳои маркетинги рақамӣ, онлайн-маркетинг, маркетинги наф, маркетинги электронӣ, интернет-маркетинг, маркетинги интерактивӣ, медияҳои наф, реклама, шабакаҳои иҷтимоӣ.

В статье рассматриваются особенности цифрового, онлайн маркетинга по отношению к традиционному офлайн маркетингу. Особое место в статье посвящено обзору каналов и инструментов цифрового маркетинга. Цифровой маркетинг, как и цифровые коммуникации, являются по своей природе таргетированными и интерактивными. Цифровые медиа (или новые медиа) представляют собой комплекс цифровых носителей рекламных сообщений.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, каналы и инструменты диджитал маркетинга, онлайн-маркетинг, новый маркетинг, электронный маркетинг, интернет - маркетинг, таргетированный маркетинг, интерактивный маркетинг, новые медиа, реклама, социальные сети.

The article discusses the features of digital, online marketing in relation to traditional offline marketing. A special place in the article is devoted to an overview of digital marketing channels and tools. Digital marketing, like digital communications, is targeted and interactive in nature. Digital media (or new media) is a complex of digital carriers of advertising messages.

Key words: digital marketing, digital marketing channels and tools, online marketing, new marketing, electronic marketing, internet marketing, targeted marketing, interactive marketing, new media, advertising, social networks.

Дар шароити рушди босуръати иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ташаккули хизматрасониҳои электронӣ яке аз воситаҳои муҳими таъмини рушди иқтисоди миллӣ мебошад. Бозори хизматрасониҳои электронӣ ҷузъи асосии соҳаи хизматрасонӣ буда, дар он маҳсулоти гуногун дар шакли электронӣ пешниҳоди эҳтиҷомандон гардонида мешавад. Бо шарофати рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ имкониятҳои бозор васеъ гардида, дар он давра ба давра хизматрасониҳои наф ворид карда мешаванд.

Вобаста ба таъмин намудани амнияти иттилоотӣ ва рушди иқтисодиёти рақами Ассосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» қайд намуданд: «Рушди соҳаи алоқа, бахусус, таъмин намудани суръати баланди интернет ва дастрас будани нархи он барои рушди иқтисоди рақамӣ, зехни сунъӣ, таъмин намудани амнияти иттилоотӣ, ҷалби сармоя ва ташкили паркҳои технологиву инноватсионӣ зарур мебошад.

Ҳоло дар кишвар шумораи муштариёни интернет ба 4,5 миллион расидааст, ки ба 100

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

нафар аҳоли 45 муштарӣ рост меояд. Вале таъкид менамоем, ки суръат ва арзиши интернет ҳанӯз қонеъкунанда нест.” [5]

Татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар тамоми ҷанбаҳои фаъолияти инсон боиси ташаккули соҳаи хизматрасониҳо аз он ҷумла, асоси боло рафтани нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ, хусусан суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мегардад.

Маркетинги рақамӣ (digital marketing) ин маркетинги пешбурди маҳсулот ва хизматрасонӣ бо истифодабарии шабакаҳои рақамӣ барои фарогирии истеъмолкунандагон мебошад. Дар адабиёти иқтисодӣ мумкин аст вожаҳои гуногун аз қабилӣ, “маркетинги рақамӣ”, “digital marketing”, “онлайн-маркетинг”, “маркетинги нав”, “маркетинги электронӣ”, “интернет-маркетинг”, “маркетинги интерактивӣ” ва ғайраҳо во хӯрдан мумкин аст. Ҳамаи онҳо як маъно, яъне ҷалби истеъмолгарони имконпазир барои хариди мол ва хизматрасониҳои ширкатҳоро доранд. Дар он шаклҳо ва тарзҳои гуногуни ҷалб ва нигоҳдории муштарӣ бо мақсадҳои пешбурди брендҳо ба бозор ва афзоиши фурӯши маҳсулоти ширкат истифода бурда мешавад.

Ба чунин тарзҳо ва шаклҳои амалигардонии маркетинги рақамӣ технология, воситаҳо, шабакаҳо, усул, интернет-хизматрасониҳо ва дигар имкониятҳои муҳити рақамӣ оид ба пешбурди брендҳои ширкату ташкилотҳо дар бозори рақобатӣ дохил мешаванд. [1]

Мафҳуми “digital marketing” нисбат ба мафҳуми “интернет-маркетинг” васеътар аст, чунки он дар худ шабакаҳоро дар бар мегирад, ки истифодаи интернет дар он талаб карда намешавад. [2]

Digital – робитаи рақамӣ метавонад ба иттилоот, контент (мусиқӣ ва филмҳо дар фиттаҳо, мақолаҳо дар Интернет ва ғайра), инчунин ба воситаҳои интиқоли иттилоот (телефони мобилӣ, плеер, ноутбук ва ғайра) истифода бурда шаванд.

Маркетинги рақамӣ ин вожаи умумӣ барои маркетинги мол ва хизматрасонӣ, ки шабакаҳои рақамиро барои ҷалб ва нигоҳ доштани муштарӣ истифода мебаранд. Одатан ин мафҳумро бо мафҳуми интернетмаркетинг омехта мекунанд, аммо онҳо аз якдигар фарқияти хос доранд. Аниқтараш маркетинги рақамӣ интернетмаркетингро низ фаро мегирад.

Маркетинги рақамӣ як қатор хусусиятҳои хоси зерин дорад:

1. Таъминотҳои ғайримуттамаркази иттилоот, интиқоли молиқият, чиро бояд харид, яъне диалог бо харидорон амалӣ карда мешавад.

2. “Аз боло ба поён”. Хусусияти интиқоли иттилоот ба манфиати табиати интерактивӣ доштани пешбарандаҳои медиа куллан тағйир меёбад.

3. Медияҳои нав қобилияти интиқоли мултимедиявии контентро доранд. Онҳо аз инҳо иборатанд: матн, иттилоот, рақамҳо, ҷадвалҳо, сурат, видеоҳо, расм ва ғайраҳо.

4. Интиқоли иттилоот тавассути медияҳои нав дар тафовут аз ВАО воситаҳои техникӣ ва иттилоотӣ, технологияҳоро дар бар гирифта, вақолати касбии кормандонро низ талаб мекунад.

5. Медияҳои классикӣ ба мисли ВАО доираи номуайяни ашхосро бо иттилоот хабардор карда, хусусияти оммавии қор бо аудиторияро дорад. Интернетмедияҳои нав ҳамзамон ВАО-и нав табиати интерактивӣ доранд. Онҳо қобилияти интиқоли паёмаҳои мултимедиявиро дошта, алоқаи баръакс бо хонандагон аудиторияи мақсаднокро тақозо мекунад.

Қобили зикр аст, ки онҳо аз рӯи табиати худ фардӣ мебошанд. Принсипи робитаи ВАО-и муқаррарӣ “аз як ба бисёрӣ”, ВАО-и нав “аз бисёрӣ ба бисёрӣ” мебошад. Мутобиқи фарзия медияҳои нав ин;

1. Раванди таҳияи паёмакро метезонад;

2. Усулҳои пешинаро аз истифода берун месозад;

3. Бо тарзҳои анъанавӣ муттаҳид карда мешаванд;

4. Ба усулҳои кӯҳнаи таҳияи паёмаҳо бар гашта, аммо дар сатҳи баланд;

5. Медияҳои нав дар тафовут аз медияҳои анъанавӣ иттилоот (контент) дар речаи доимӣ нав карда, зуд дастрас карда мешаванд.

Мутоҳасисони “digital marketing” вақте, ки оид ба шабакаҳои интиқоли контент сухан меронанд, вожаи “медияҳои рақамӣ”-ро дар назар доранд. Муқоисаи тавсифи панҷ гурӯҳи асосии медиа-шабакаҳо дар ҷадвали 1. оварда шудааст. [3]

Ҷадвали 1.

Муқоисаи гурӯҳҳои асосии медиа-шабакаҳо

Нишондиҳанда	ВАО	Медияҳои интерактивӣ	Медияҳои назоратшаванда	Чорабиниҳои оммавӣ	Робитаи “як ба

					як”
Хусусияти робита	Ғайри байнишахсӣ	Ғайри байнишахсӣ	Ғайри байнишахсӣ	Қисман ғайри байнишахсӣ	Байнишахсӣ
Самти робита	Яктарафа	Қисман дутарафа	Яктарафа, дутарафа дар низомии онлайн	Қисман дутарафа	Дутарафа
Дараҷаи истифодабарии технология	Баланд	Баланд	Миёна	Миёна	Поён
Соҳибмӯлки шабака	Медияширкат	Ширкат ё ташкилот	Сарпараст	Сарпараст ё ташкилотчӣ	Ягон кас
Кӣ паёмакро интиҳоб мекунад	Рӯзнома-нигорон, муҳаррирон, продюсерон	Қабулқунанда	Сарпараст	Сарпараст ё ташкилотчӣ	Ягон кас
Фароғирии удитория	Паст	Баланд	Миёна	Миён	Баланд
Фароғирӣ	Баланд	Аз миёна ба паст	Аз миёна ба паст	Паст	Паст
Нарх барои контент	Баланд	Миёна	Миёна	Паст	Паст
Халатҳои асосӣ барои расидан ба самаранокӣ	Рақибӣ ва ғавғо	Бояд дастрасӣ дошта бошад	Дизайн ва расонидан, паҳн кардан	Ташриф овардан ва муҳит	Ирода Ва нерӯи шахсӣ

Шабакаҳои маркетинги рақамӣ ин фазои моддӣ-техникие, ки барои ташкили алоқа байни тарафҳо, интиқол ва мубодилаи иттилоот таъин гардидаанд. Вазифаи шабакаҳои робита – ташкили алоқа, интиқол ва мубодилаи иттилоот мебошад.

Вазифаи digital-робитаҳои маркетингӣ ин интиқол ва мубодилаи иттилоот байни тарафҳо, таҳияи ташкили воқеияти нав ҳангоми иштироки фаъоли тарафҳо мебошад. Тарафҳо дар ин ҷо истеҳсолқунандаи реклама ва истеъмолқунандаи он ба ҳисоб меравад. Як тараф истеҳсолқунандаи реклама тавассути маҷмӯи чорабиниҳо харидорони имконпазирро оид брендҳои ширкати худ бо мақсади амалӣ намудани интиҳоби харидқунӣ хабардор меқунанд. Дигар тараф истеъмолқунанда иттилоотро қабул, коркард ва интиҳоби бошуури хариди худро амалӣ месозад. Дар ҷадвали 2. тавсифи муқоисавии шабакаҳо ва воситаҳои анъанавӣ ва маркетинги рақамӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 2.

Шабакаҳо ва воситаҳои анъанавӣ ва маркетинги рақамӣ

Шабакаҳои анъанавии маркетинг	Шабакаҳои маркетинги рақамӣ	Воситаҳои маркетинги рақамӣ
Реклама дар ВАО (ATL-реклама)	Компютор ва планшетҳо	Медияҳои нав, медия
Ҳавасмандгардонии фурӯш (BTL)	Смартфонҳо	Почтаҳои электронӣ
Робита бо ҷомеа (PR)	Телефонҳои хушманд	Рекламаи контекстӣ
Фурӯши шахсӣ	Веб-сомонаҳо ва блогҳо	Рекламаи баннерӣ
Рекламаи беруна	Шабакаҳои иҷтимоӣ	Рекламаи таргетӣ
Ҷои фурӯш	Хостинги видеӣ	Ретаргетинг
Чорабиниҳои намоишгоҳӣ ва ярмаркавӣ	POS – терминалҳо, видеёкамераҳо	Рекламаи нативӣ
Маркетинги мустақим ва директ-маркетинг	Шабакаҳои локалӣ	Рекламаи вирусӣ ва партизанӣ дар интернет
Рекламаи вирусӣ ва партизанӣ	Телевизиони рақамӣ	SMM (медияҳои иҷтимоӣ)
Борҷома	Экранҳои интерактивӣ	Реклама дар шабакаҳои иҷтимоӣ

Сарпарастӣ	Дастгоҳҳои ғридиҳанда барои бозӣ	SEO (пешбурди органикии сомона)
Иҷозатномадиҳӣ	Худхизматрасонии терминалӣ	Маркетинги мобилӣ; Рекламаи намоишӣ; Блогнависӣ.
Хизматрасонӣ	QR рамзҳо дар плакатҳои рекламавӣ ва маҷаллаҳо	Digital Art
Ивент-чорабинӣ		Ирсоли паёмакҳо
Армуғонҳои махсус		Маркетинги шарикӣ (насли пешсаф)
Маркетинг-микс		QR-рамзҳо

Ба воситаҳои маркетинги рақамӣ чорабиниҳое дохил мешаванд, ки онҳо имконият медиҳанд, микдори зиёди одамонро хабардор ва таваҷҷӯҳи аудиторияи мақсаднокро ба маҳсулот ё хизматрасониҳои ширкат ва ташкилот ҷалб намуд. Бештари вақт, онҳо муштарақан бо якҷанд воситаҳои маркетинги рақамӣ кор мекунанд.

Интернетмаркетинг ин “SEO” – “пешбурди сомона”, контекст, вебинарҳо ва ғайра буда, ҳамаи шабақаҳоро фаро мегирад, ки истифодабарандагон ба шабакаи байналмилалӣ Интернет агар дастрасӣ дошта бошанд. Аммо, маркетинги рақамӣ ҳамаи болозикрро бо реклама ва пешбурд дар асоси дилхоҳ барандагони рақамии берун аз шабака дар бар мегирад. Яъне, он робитаи рақамиеро дар назар дорад, ки ба тариқи онлайн ва офлайн сурат мегирад. Дар маркетинги рақамӣ ба реклама пешбурд тавассути шабақаҳои анъанавӣ ба монандӣ: эълонҳо дар рӯзномаву маҷаллаҳо, реклама дар телевизион ва дар билбортҳо дохил намешаванд. Гарчанде, ки агар дар билборт QR-рамз мавҷуд бошад, бо ёрии он метавон ба сомона ворид шуда, алақай он маркетинги рақамӣ шуда метавонад. Моҳияти интернетмаркетинг ин истифодабарии шабақаҳои рақамӣ мебошад.

Намудҳои аз ҳама маъмули маркетинги рақамӣ инҳо мебошанд:

- ✓ Телевизиони рақамӣ ва онлайн-радио;
- ✓ Реклама дар замимаҳо, месенҷерҳо ва бозиҳои онлайнӣ;
- ✓ SMS ва MMS-паёмакҳо;
- ✓ Реклама дар экранҳои интерактивӣ ва воситаҳои равшанидиҳанда дар кӯчаҳо, дар терминалҳои худхизматрасонӣ;
- ✓ SEO ва SEM-маркетинги ҷустуҷӯӣ дар шабака;
- ✓ Рекламаи контекстӣ, баннерҳо ва рекламаи тизерӣ;
- ✓ SMM – маркетинг дар шабақаҳои иҷтимоӣ;
- ✓ Email-маркетинг;
- ✓ Маркетинги шарикӣ, ки дар он вебмастер барои ҷалби ҳар як воридшаванда ё харидор маблағи муайян ба даст меорад.

Бартариятҳои маркетингӣ рақамӣ:

1. Маркетинги рақамӣ ба мо имкон медиҳад, ки ҳам ба истеъмолкунандагони онлайн ва ҳам офлайн, ки планшетҳо ва телефонҳои мобилиро истифода мебаранд, бозӣ мекунанд ва замимаҳоро истифода мебаранд. Ҳамин тавр, бренд метавонад ба аудиторияи нисбатан васеътар, яъне на танҳо бо Интернет маҳдуд гардад.

2. Имконияти ҷамъоварии маълумотҳои дақиқ ва сеҳеҳ. Амалан ҳамаи корбарон дар муҳити рақамӣ аз тарафи ниҳомҳои таҳлилий ба қайд гирифта шуда, он имкон медиҳад дар бораи самаранокии шабақаҳои гуногуни пешбурд ҳулосабарорӣ намуда, ҳамзамон симои аниқӣ харидро тартиб диҳем.

3. Муносибати мавзунии маркетинги рақамӣ имконият медиҳад, ки дар онлайн – бозор офлайн аудиторияро ҷалб кунем ва ё баръакси он. Мисол: бо ёрии QR-рамз дар флайер Шумо метавонед, ки истифодабарандаро ба вебсайт равона кунед. Ҳамзамон, тавассули email-паёмак мумкин аст, ки обуначиёро ба семинар ва дигар офлайн-ивент ҷалб намоем.

Маркетинги рақамӣ ин пешбурди комплексӣ, ки дар худ маҷмӯи шабақаҳоро дар бар мегирад. Аз ин лиҳоз, барои фаро гирифтани ҳамаи онҳо кӯшиш кардан лозим нест, балки аз ҳадафҳо ва имкониятҳои тиҷорат баромад кардан муҳим аст.

Маркетинг дар Тоҷикистон умуман дар сатҳи байналмилалӣ дар марҳилаи гузариши рақамикунонӣ қарор дошта, ин пеш аз ҳама сохторҳо, сегментҳои технологияи рақамӣ:

шабаҳои мобилӣ, агентҳои рекламавӣ ва маркетингӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Мувофиқи маълумотҳои омории агентии маркетингӣ “weagesocial” айни замон шумораи истифодабарандагони шабақаҳои мобилӣ 466 млрд-ро ташкил медиҳад, ки аз онҳо 420 млрд. истифодабарандагони фаъол мебошанд. Бешубҳа, аудитория ин омили муҳими истифодабарандагоне, ки ба интернетӣ баландсурат дастрасӣ доранд. Аккаунт-пардохтҳо низоми ба мисли “Google pay” шароити муосиро барои вазифаҳои маркетингӣ муҳайё месозад. Сабаби асосии фаъол шудани тичорат, ки ба маркетинги рақамӣ мегузарад, ин амалӣ намудани молу хизматрасониҳо тавассути шабақасое, ки бештар насли пешбар аз онҳо истифода мебарад.

Чанде пеш аз рӯи анъана офлайн-реклама дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қариб 90%-и бозори рекламаро фаро мегирифт. Айни замон, нақши рузафзуни рекламаи рақамӣ дида мешавад. Танҳо дар низомҳои ҷустуҷӯӣ мутахассиси соҳибтаҳасуси маркетинги рақамӣ дар Тоҷикистон зарур аст.

Дар асоси маълумотҳо ба хулоса омадан мумкин аст, ки талабот ба мутахассисони маркетинги рақамӣ вучуд дошта, дар оянда ба он боз бештар мегардад. Гарчанде, ки сегменти маркетинги рақамӣ дар Тоҷикистон бо хизматрасониҳои босифати агентҳои реламавӣ таъмин набошад ҳам, вале талабот ба он рӯз аз рӯз бештар гардида истодааст.

Ҳамзамон, маълумотҳо нишон дод, ки 51,5% афзоиш (340 ҳазор истифодабаранда) тичоратро дар муҳити интернетӣ дар оянда афзалиятнок дониста, соҳибкорон ба мутахассисони варзидаи маркетинги рақамӣ ниёз доранд. [4] Ба ақидаи мо, амалӣ намудани ҳадафҳои Консепсияи рушди иқтисоди рақамӣ ба рушди маркетинги рақамӣ тақони ҷиддӣ медиҳад. Аммо, то кадом андоза амалӣ шудани онро вақт ба мо нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, маркетинги рақамӣ ин пешбурди брендҳо тавассути ҳамкорӣ бо корбарон дар шабақаҳои рақамӣ мебошад. Он ба афзоиши фурӯш, ташаккули бренд ва машҳур шудани он, баланд бардоштани обрӯи ширкат, ҷалби мизочони нав ё кам кардани хароҷоти ҷалби онҳо, мизочони имконпазирро нигоҳ доштан ва онҳоро ба харида дубора водор сохтан мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Шевченко Д. А. Маркетинг образования в России. – М.: ЮнитиДана, 2017. – С. 221.
2. Котлер Ф. Маркетинг от А до Я. 80 концепций, которые должен знать каждый менеджер. – М.: Альпина Паблишер, 2019. – С. 35.
3. Шевченко Дмитрий Анатольевич Цифровой маркетинг: обзор каналов и инструментов // Практический маркетинг. 2019. №10 (272). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoy-marketing-obzor-kanalov-i-instrumentov> (дата обращения: 04.01.2023).
4. Мейерсон М. Основы интернет-маркетинга: Все, что нужно знать, чтобы открыть свой магазин в интернете. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – С. 54.

Абдурахмон Ҳакимзода – соискатель кафедры маркетинга, коммерции и сервиса Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992) 907704890, E-mail: hakimzod-90@mail.ru

Шамсов Файзулло Таварович – старший преподаватель кафедры маркетинга, коммерции и сервиса Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992) 907807744.

Алимова М.А.
Амонов С.С.

**САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ МУНОСИБАТИ БОЗОРИ
ХИЗМАТРАСОНИИ ИТТИЛООТӢ ДАР АСОСИ РАВИШИ
ЗАХИРАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Алимова М.А.
Амонов С.С.

**ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРОПОРЦИОНАЛЬНОГО
РАЗВИТИЯ РЫНКА ИНФОРМАЦИОННЫХ УСЛУГ НА
ОСНОВЕ РЕСУРСНОГО ПОДХОДА В РЕСПУБЛИКА
ТАДЖИКИСТАН**

Alimova M.A.,
Amonov S.S.

**MAIN DIRECTIONS OF PROPORTIONATE DEVELOPMENT OF
THE INFORMATION SERVICES MARKET BASED ON THE
RESOURCE APPROACH IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Дар ин мақола нақши давлат дар танзими иқтисод бар асоси равиши захиравӣ мутобиқи даҳлати давлат ба сиёсати иқтисодӣ, инчунин равиши эволюсионӣ ба танзими рушди паркҳои технологӣ дар давраи гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар Тоҷикистон баррасӣ мешавад. Дар ин мақола ҳамчунин нақши сармояи хориҷӣ дар бунёди паркҳои технологи, инчунин баъзе самтҳои танзими рушди ТИК дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешавад.

Вожаи калидӣ: - иттилоот, технология, сифат, иқтисодиёти рақамӣ, паркҳои технологӣ, танзими давлатӣ

В данной статье рассматривается роль государства в регулировании экономики на основе ресурсного подхода в соответствии с вмешательством государства в экономическую политику, а также эволюционный подход к регулированию развития технопарков в условиях перехода к цифровой экономике в Таджикистане. В данной статье также рассматривается роль иностранного капитала в создании технопарков, а также рассматриваются некоторые направления регулирования развития ИКТ в условиях перехода к цифровой экономике Республики Таджикистан.

Ключевые слова: - информация, технология, качество, цифровая экономика, технологические парки, государственное регулирование

This article discusses the role of the state in regulating the economy based on a resource approach in accordance with state intervention in economic policy, as well as an evolutionary approach to regulating the development of technology parks in the transition to a digital economy in Tajikistan. This article also discusses the role of foreign capital in the creation of technology parks, as well as some areas of regulation of ICT development in the context of the transition to the digital economy of the Republic of Tajikistan.

Key words: - information, technology, quality, digital economy, technology parks, government regulation, information and

**Аннотатсия
Аннотация
Annotation**

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 ҷиҳати ноил гардидан ба ҳадафҳои дорозмуддати инкишофи кишвар ҷаробиниҳо мушаххас пешбинӣ шудаанд, ки татбиқи амалии онҳо метавонад ҷумҳуриро аз кишвари аграрӣ ба саноатӣ мубадал созад. Аз ҷумла дар самти пешрафти фановариҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ташаккули сиёсат дастрасии арзон ва боэътимод ба шабакаи интернет ва хизматрасониҳои телекоммуникатсионӣ, ки метавонад дар раванди хизматрасонии ҷамъиятӣ ва идоракунии самарабахш нақши муҳимро бозад ба назар гирифта шудааст.

Инчунин дар сатратегияи мазкур ба тавсеаи фарогирӣ бо хизматрасониҳои алоқа; таъвият додани рақбаттавонии бозори ватании телекоммуникатсия ва густариши ояндаи он дар сатҳи кишварҳои Осиёи Марказӣ тавассути азхудкунии иқтидори транзитӣ ва телекоммуникатсионии кишвар; фароҳам овардани фазои мусоид барои рушди хатҳои нурию нахияи алоқавӣ

байниминтақавию фаромарзӣ; таъмини истифодаи инфрасохтори долонҳои нақлиётӣ ва шабакаҳои барқӣ чихати тақвият бахшидани инфрасохтори фаромарзии телекоммуникатсионӣ; фароҳам овардани шароитҳои мусоид чихати рушди шабакаҳои иттилоотию коммуникатсионии паркҳои технологӣ таъкид шудааст [3].

Бояд гуфт, ки татбиқи самтҳои зикршудаи рушди фановариҳои иттилоотию иртиботӣ дар заминаи истифодаи самараноки иқтидори захиравии соҳа имкопазир мебошад.

Пешрафти фановариҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ (ФИИ) метавонад омили калидии рушди иқтисодӣ гардад. ФИИ имкон медиҳад, ки потенциали мубодилаи хизматрасониҳо, ки дар гузашта хеле маҳдуд буд, зиёд гардида, ба ин васила фурсатҳо чихати рушди соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ миқдори фароҳам оварда шавад. Аз ин рӯ, бахши хизматрасонӣ (масалан, ширкатҳои нармафзор) имрӯз бо нишондиҳандаҳои шабеҳи истеҳсолоти анъанавии саноатӣ тавсиф карда мешавад. Яъне як шохҳои нави саноат ба миён меояд. Соҳаи хизматрасонӣ бошад бо инкишофи шаклҳои нави шабакавӣ торафт ғайи мегардад.

Инфрасохтор тадриҷан ба вучуд омада, усулҳои истифодаи системаҳои нави телекоммуникатсионӣ, ки қобилияти интиқоли на танҳо рақамҳо ва матнҳо, балки тасвир ва садо (мултимедия) доранд, таҳия карда мешаванд, ки аз оғози давраи навбатии рушди иқтисодӣ дарак медиҳад. Албатта, ин давра дар адабиёти илмӣ “иқтисоди рақамӣ” унвон гирифтааст ва нишондиҳандаи муҳимтарини он густариши бисёрҷибаи ФИИ дар тамоми бахшҳои иқтисодӣ мебошад. Ба ибораи дигар, таъдиди рақамии иқтисод на танҳо раванди қорӣ кардани ФИИ, балки ҳолати сифатан дигар – ҳамгироии ФИИ ба тамоми равандҳои иқтисодӣ мебошад.

Таҳаввулоти рақамии иқтисодӣ миқдори бидуни идоракунии ғайридавлатӣ ғайриимкон аст. Ба ақидаи Д.Норт, «таҳаввулот вазифаи на танҳо технологияи татбиқшаванда, балки муассисаҳост». Давлат ҳамчун институти муҳимтарин ташаббускори ҳамаи дигаргуниҳо ва дигаргунсозии мебошад. Таҳаввулоти рақамӣ тавассути инкишофи бахши ФИИ субъектҳои идоракунии давлатӣ, субъектҳои хоҷагидорӣ, ҳонаводаҳо, объектҳои системаи иқтисодӣ, муҳити соҳибдорӣ, равандҳои иқтисодӣ ва рушди минбаъдаи ҷомеа дар маҷмӯъ фаро мегирад. Аз ин ру чунин як таҳаввулоти муҳимро наметавон бидуни иштироки бевоситаи давлат тасаввур кард.

Дастрасӣ ба ФИИ имрӯз ҳамчун эҳтиёҷоти асосии инсон муайян карда мешавад, ки барои дарёфти шуғл, таҳсил, гирифтани хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва ғайра имкон медиҳад. ФИИ дар даҳсолаҳои охир босуръат инкишоф ёфта, мувофиқан дар иқтисодӣ ва дигар соҳаҳо аҳамияти бузурги функционалӣ пайдо кардааст. ФИИ таҷҳизоти компютерӣ, таҷҳизоти серверӣ ва шабакавӣ, дигар воситаҳои техникӣ, нармафзор, ҳуҷҷатҳои техникӣ дар бар мегирад. Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки ФИИ бо сабаби тағирёбии заминаи технологӣ аксар вақт ҳамчун фановариҳои рақамӣ муаррифӣ мешавад. Дар баробари технологияҳои системаҳои гуногуни рақамӣ (маълумотӣ)-ро баррасӣ кардан лозим аст, ки қорӣ компютерҳо (пеш аз ҳама системаҳои оператсионӣ), татбиқи алгоритмҳо, иҷрои амалҳои гуногуни мақсаднокро дар робита бо қорқарди маълумот, равандҳои ҷустуҷӯ, ҷамъоварӣ таъмин мекунанд. Системаҳои рақамӣ иртиботро байни одамон, байни одамон ва мошинҳо, байни мошинҳо ва ашёҳои таъмин мекунанд, ки имкон медиҳанд равандҳои интиқоли маълумот, амалиёти ҳисоббарорӣ ва бисёр ҷиҳҳои дигарро автоматӣ карда шавад.

Заминаҳои институтсионии инкишофи иқтисодӣ рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам оварда шудааст. Муҳимтарин иқдомҳои давлат дар ин замина қабули Барномаи давлатии рушд ва татбиқи ТИК (бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 5-уми ноябри соли 2003, таҳти рақами №1174 тасдиқ карда шудааст), Консепсияи ташаккули Ҳукумати электронӣ (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳти рақами №643, аз 30.12.2011 с. тасдиқ карда шудааст) ва Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 30 декабри соли 2019, №642 тасдиқ шудааст) ба ҳисоб меравад. Бо вучуди ин вазъит дар ин бахш беҳбудии ҷиддиро тақозо менамояд.

Бояд гуфт, ки ФИИ дар кишвари мо ба таври самаранок қорбурди бевоситаи амалӣ надоранд. Масалан, таҳлилҳои як идда олимони ватанӣ нишон медиҳанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон “тиҷорати электронӣ нисбатан суст тараққӣ ёфта истодааст. Баъзе аз қорхонаҳои сомонҳои худро дошта бошанд, ҳам маълумоти он қори вақт нав карда намешавад. Маълумот оиди онлайн соҳибдорӣ хеле қам буда шартномаҳои байни қорхонаҳои бо истеъмолкунандагон даҳонӣ ва ё ҳаттӣ иҷро карда мешавад. Шартномаҳои онлайнӣ қариб ки вучуд надорад. Қорхонаҳои ва ташкилотҳои маҳаллӣ «интернетро ҳамчун афзоли пешбурди соҳибдорӣ»

истифода намебаранд. Ҳамзамон бозори хизматрасонии Интернет на он қадар калон аст. Қисми зиёди истифодабарандагон дар шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд қарор доранд. Ин дар навбати худ барои васеъшавии савдои электронӣ дар тамоми ҷумҳурӣ монеа эҷод мекунад”[2]. Вазъити бавучудомад даҳолати давлатро чун ниҳоди танзимкунандаи бозори ФИИ беш аз беш асоснок менамояд.

Бешубҳа, давлат дар қараёни танзими раванҷҳои густариши ФИИ ба бахшҳои мухталифи иқтисодии милли бидуни ихтиёр ворид мебошад. Зеро воридоти ФИИ, маблағгузори раванҷҳои густариши он дар бахшҳои иқтисодӣ (масалан маориф, тандурустӣ, идораҳои давлатӣ, ҳокимиятҳои иҷроияи маҳаллӣ ва ғ.) бо дастагирии бевоситаи давлат амалӣ мегардад. Илова бар ин давлат ҳаҷм ва суръати интернетро дар муассисаҳо муайян месозад, раванҷҳои мубодилаи ахборро дар шабакаҳои интернетӣ, аз ҷумла шабакаҳои иҷтимоӣ танзим менамояд, қонуну қавоиди тичоратро дар бозорӣ хизматрасониҳои иттилоотӣ тасвиб мекунад ва онро танзим менамояд. Яъне, давлат дар раванди густариши ФИИ ва ба ин васила дар рушди иқтисодии рақамӣ бевосита сатҳгузор аст.

Вобаста ба ин, ба назар мерасад, ки нақш ва вазифаҳои давлат дар ин самт бори дигар бозрасӣ гардад ва омилҳои таъмини самараноки танзими давлатии раванҷҳои густариши ФИИ дар заминаи инкишофи иқтисоди рақамӣ аз нигоҳи илмӣ тадқиқ ва баҳогузорӣ карда шаванд. Таҷрибаи солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки бетафовутии давлат дар ин ҷо он самт метавонад ба оқибатҳои ноғувор оварда расонад. Бахши ФИИ бо он нозуқиҳои, ки дар аҳамият ва моҳияти худ ҷиҳати таҳаввулотҳои иқтисодии муосир дорад, аз бахшҳои муҳиме бояд шинохта шавад, ки пайваста зери назорати давлат қарор гирад.

Бо таваҷҷуҳ ба назария классикии нақши давлат дар танзими иқтисодӣ ду равиши қомилан мутовофити даҳолати давлат дар татбиқи сиёсати иқтисодӣ фарқ карда мешавад: таҳаввулотӣ ва инқилобӣ.

Равиши таҳаввулотӣ даҳолати ғайримустақими давлатро аз тариқи ба қор гирифтани абзорҳои иқтисодӣ (молиявӣ, иқтисодӣ, ниҳодӣ, зерсохторӣ ва амсоли он) ифода менамояд. Ин равиш, ки солҳои охир аз маъруфияти хос бархурдор мебошад, ба унвони равиши ҳеле муассир аз тарафи кишварҳои аз нигоҳи иқтисодӣ пешрафта ба таври самаранок истифода мешавад.

Бар ҳилофи он равиши инқилобӣ даҳолати мустақими давлатро аз тариқи ба қор гирифтани абзорҳои маъмурӣ ифода менамояд. Агарчӣ ин усул солҳои охир зиёд ташвиқ намешавад, вале он ба унвони равиши самараноки даҳолати давлат ба раванди тағйироти ғуноғуни иқтисодиву иҷтимоӣ васеъ истифода мешавад. Яъне равиши инқилобӣ низ дар маҷмӯи худ бояд самаранок истифода шавад.

Яке аз муҳаққиқони ватанӣ – М.М. Холматов қайд менамояд, ки “Ҷузариш ба иқтисоди рақамӣ ноғузир аст ва ин як раванди объективӣ дар иқтисод аст ва агар давлат барои қабул ва дастгирии ин ҳаракат омода бошанд, метавонад самаранокӣ ва ҷандирии ҳудро афзоиш диҳанд.

Бо андешидани қадамҳои дуруст ҳукумат метавонанд муҳити мусоидтареро барои рушди иқтисоди рақамӣ фароҳам оваранд. Нақши асосии давлат муқаррар намудани қоидаҳои равшан, шаффоф ва баробар барои ҳама ва назорати риояи онҳо мебошад. Дар баробари ин, давлат бозингари бузургтарини иқтисоди милли боқӣ монда, нақши яке аз таъминкунандагони хизматрасониҳо ба қорхонаҳо ва шаҳрвандон мебозад” [4].

Мо асосан тибқи равиши таҳаввулотӣ баъзе самтҳои танзими рушду инкишофи ФИИ дар шароити ғузариш ба иқтисодии рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мебароем.

1. Таъминоти кадрӣ иқтисоди милли бо мутахассисоне, ки дорои дониш ва таҷрибаи ғанӣ дар соҳаи ФИИ мебошанд. Барои ин дар тамоми самтҳои омадасозии кадрҳои баландхитисос ҷораҳои муассир андешидан лозим аст. Бешак, имрузҳо иқтисодии Тоҷикистон дар тамоми бахшҳо ба кадрҳои баландхитисос дар соҳаи ФИИ ниёз дорад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон додааст, ки таъминоти кадрӣ ин ҷо он бахшҳои иқтисодӣ натиҷаҳои қомилан назаррасро ба қор меоваранд. Метавон аз таҷрибаи давлатҳои ҷун Сингапур, Малайзия, Ҷопон, Финландия ва ғайра мисолҳо овард, ки тавассути омадасозии кадрҳои баландхитисоси соҳаи ФИИ ба дастовардҳои бузург ноил гардидаанд.

Давлат метавонад пеш аз ҳама низоми маорифро бо кадрҳои соҳибтаҳассуси бахши ФИИ таъмин намоад. Барои ин бояд пеш аз ҳама ҷавонони болаёқатро барои омӯзиш ба кишварҳои пешрафта сафарбар намуд. Дар қадами дувум бояд муассисаҳои таълимиро аз макотиби ибтидоӣ то донишгоҳҳои кишвар бо таҷҳизоти замонавӣ муҷаҳҳаз гардонид. Ва дар қадами сеюм раванди таълим ва тадрисро бо истифода аз ФИИ ба сатҳи сифати нав бардошт. Дар

заминаи ин густариши истифодаи ФИИ-ро дар фаъолияти бевоситаи соҳибкорӣ метавон таъмин намуд.

То он даме, ки бахши ФИИ бо кадрҳои дорои таҳассуси баланд таъмин гардад кушишҳо дар ҷиҳати расидан ба аҳдофи калидии рушди иқтисоди рақамӣ барабас хоҳад буд. Кадрҳо метавонад занҷираи таъсири мусбиро дар тамоми самтҳои густариши ФИИ ба ҳаракат оваранд. Ин дар навбати худ фаъолияти тамоми бахшҳои иқтисоди миллиро фаро мегирад ва ба суръати воридшавии ФИИ ба соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт ва амсоли он тақони ҷиддӣ диҳад. Ба тариқи схемавӣ ин чараёнро метавон чунин тасвир кард (расми 1).

2. Татбиқи тадқиқоти илмӣ-тадқиқотӣ дар мавзӯи фановариҳои рақамӣ ва татбиқи натиҷаҳои тадқиқот, таҳияи маҳсулот ва хидматҳои нав дар ин замина аз ҷониби бахши ФИИ. Дар ин замина нақши донишгоҳҳои олии кишвар ниҳоят муҳим мебошад. Дар таркиби донишгоҳҳои олии кишвар кафедраҳои таҳассусие амал менамоянд, ки дар доираи корҳои илмӣ тадқиқотии худ паҳлуҳои мухталифи инкишофи ФИИ дар самтҳои ба ҳуди он кафедраҳо хос метавонанд таҳлил ва мавриди истифода қарор диҳанд (пешниҳод кунанд).

Расми 1. Таъсири мутақобили таъминоти кадрӣ ва густариши фановариҳои иттилоотиву иртиботӣ

Аз тарафи дигар дар сохтори аксари донишгоҳҳои кишвар институтҳои тадқиқотӣ, поркҳои технологӣ, омузишгоҳҳо ва амсоли он фаъолият менамоянд. Муҳим аст, ки самти тадқиқоти ин марказҳои омузиш ба густариши ФИИ дар бахшҳои иқтисоди милли нигаронида шавад. Инунин кайҳо вақти он расидааст, ки дар паркҳои технологӣ муассисаҳои олии таълимӣ коркард ва истеҳсоли фановариҳои хусусияти навоарона дошта ба роҳ монда шавад.

Марказҳои тадқиқотӣ бояд дар ин замина аз ҷониби сохторҳои масъул сармоягузорӣ шаванд. Маъмурияти донишгоҳҳо музазафанд, ки ҳамкориҳои мутақобилан судманди маркази илмиро бо корхонаҳои истеҳсоли, ширкатҳои хориҷӣ, марказҳои илмӣ дигар донишгоҳҳо (аз ҷумла марказҳои илмӣ донишгоҳҳои хориҷӣ) таъмин намоянд.

Бояд дар ин замина шартномаҳои истеҳсоли фармоишӣ баста шаванд, то дар густариши ФИИ заминаи моддиву зерсохторӣ ба вучуд ояд.

Поркҳои технологӣ ба унвони марказҳои генератсияи дониш, таҷриба ва маҳоратҳо

чиҳати густариши ФИИ баромад мекунад. Дар ҳама кишварҳои аз нигоҳи навоарӣ пешрафта маҳз поркҳои технологӣ ва марказҳои дигари ба тадқиқотҳои ҳадафманд машғул буда дар самти татбиқи амалии ФИИ имқодомҳои калидиро зиёд месозанд.

Аз ин ру давлат бояд ба ин самти дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои стратегии худ аҳамияти бештар диҳад. Дар ҳоли ҳозир шаклҳои мухталифи поркҳои технологӣ амал мекунад, ки ҳар яке дар ин ё он самт ба пешрафти ФИИ метавон нақши сазовори худро гузоранд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Таъсири поркҳои технологӣ ба густариши ФИИ

Намуди технопарк	Вазифаҳо	Таъсир ба густариши ФИИ
Технопарки инноватсионӣ	Таҳияи барномаҳои инноватсионӣ якҷо бо мақомот, таҳияи ғояҳо ва лоиҳаҳои инноватсионӣ, омодаасозии мутахассисон дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ, эҷоди маҳсулоти инноватсионӣ ва тичоратикунонии он.	Бевосита аз ФИИ истифода мебарад, дар ин замина кадрҳоро омода менамояд, дар чараёни андуштани таҷрибаи хориҷӣ саҳмгузор мешавад ва барои дар истехсолот қорӣ намудани ФИИ шароит фароҳам месозад.
Технопарки маркетингӣ	Сертификатсия, патенткунӣ ва пешбурди дастгирии маҳсулоти инноватсионӣ дар раванди тичоратикунонии инноватсия.	Воридот ва содироти ФИИ, ташвиқи он дар байни аҳоли ва соҳибкорон.
Технопарки инвеститсионӣ	Маблағгузории марҳилаҳои лоиҳаҳои инноватсионӣ; ҷустуҷӯи манбаъҳои маблағгузории инноватсия; мусоидат дар таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорӣ сохторҳои илмӣ ва истехсолӣ, инчунин парвариши тимҳои мустақили эҷодӣ бартарӣ доранд.	Таъмини молиявии густариши ФИИ, инкишофи инфрасохтори густариши ФИИ.
Технопарки истехсолӣ	Гузaronидани корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, эҷоди намунаҳои маҳсулоти инноватсионӣ ташкили базаи таҷрибавии истехсолӣ.	Қорӣ намудани ФИИ дар истехсолот ва аз тариқи он дар хизматрасониҳои баъд аз фурӯш.
Парки маҷозии (виртуалии) технологӣ	Ташкили ҳамкориҳои иттилоотӣ ва ҳамоҳангсозии ҳамаи иштирокчиёни раванди инноватсионӣ.	Таъмини алоқамандии истеъмолкунандагонӣ ва истехсолкунандагонӣ ФИИ.

Қолиби диққат он аст, ки технопаркҳо чиҳати ҷалб намудани сармояи хориҷӣ ва технологияҳои инноватсионӣ мусоидат менамоянд, чунончи “Парк бо ташкилотҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва технологияи байналхалқӣ ҳамкорӣ менамояд”, дар татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои инноватсионии давлатҳои хориҷӣ иштирок варзида метавонанд.

Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Паркҳои технологӣ” Парк чунин фаъолиятҳоро оид ба ҷалби сармояи хориҷӣ, дарёфти грантҳо, ва лоиҳаҳои инноватсиониро амалӣ намуда, барномаҳоро ба институтҳои молиявӣ оид ба татбиқ намудани фаъолияти истехсолӣ ва содироти технологияҳои аълосифат пешниҳод менамояд[1].

Бояд қайд кард, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ оиди паркҳои ФИИ нишон медиҳад, ки мақсаду ҳадафҳои дар пеш истодаи онҳо фарқиятҳои назаррасро доро мебошанд, аз ин лиҳоз бармеояд, ки усули ягонаи идоракунии технопаркҳо вучуд надорад.

Технопаркҳои вучуддошта дар ИДМ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳануз бо усулҳои куҳна бунёд карда мешаванд, барои ҳамин самаранокӣ онҳо кофӣ нест. Ба ин нигоҳ накарда технопаркҳои элементи базавии инфрасохтори минтақавӣ боқӣ мемонанд, ки дар базаи худ ба

ташақкул ва ҳамоҳангсозии фаъолият ва рушди ФИИ технопаркҳо имконият медиҳанд.

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки идоракунии омилҳои муҳими таъсиррасонанда ба усули идораи рушди технопаркҳо ин моҳияти сохторӣ ва ҳудудии минтақа, дараҷаи рушд ва алоқамандии инфрасохтори иноватсионӣ ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Паркҳои технологӣ”, ш. Душанбе, 21 июли с 2010, № 629. - С.2
2. Лутфулов М.Д., Исмоилов Ш.М., Хўҷамкулов Р.Б. Иқтисоди рақамӣ: ҳолат ва дурнамои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. - Бохтар, 2020. - № S1-4-2 (80). - С. 226-230.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.
4. Холматов М.М. Институциональные аспекты развития цифровой экономики Таджикистана // Таджикистан и современный мир. - Душанбе, 2020. - № 2 (70). - С.131. (128-137.).

Алимова Муборак Алимджоновна - старший преподаватель факультета международных экономических отношений, право и таможне Таджикского государственного университета коммерции Таджикистан, Душанбе Республика Таджикистан. Тел.: +992888884428, E-mail: malimova2084@gmail.com

Амонов Сахбон Сарватжонович – старший преподаватель кафедры экономики и организация бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе Республика Таджикистан. Тел. 93-577-92-00, e-mail: a_sahbon@mail.ru

- Неъмонов Ҷ. М. **РУШДИ СИЁСАТИ ИННОВАТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН ВА МУШКИЛОТҲОИ АСОСИИ ОН**
- Немонов Дж.М. **РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН И ЕЁ ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ**
- Nemonov J.M. **PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF INNOVATION POLICY OF
THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Дар мақолаи масъалаҳои асосии сиёсати давлатии инноватсионӣ таҳлил гардида, нишонаҳои асосии сиёсати инноватсионии давлатӣ, принципҳо, барномаҳо ва стратегияҳо барраси гардидаанд. Дар мақола мавқеъ ва нақши сиёсати инноватсионӣ ҳамчун самти муҳими сиёсати давлат асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: давлат, сиёсати инноватсионӣ, модернизатсия, стратегия, танзими давлатӣ.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В статье проведён анализ государственной инновационной политики Республики Таджикистан в области развития инновационной политики. Обозначены основные направления государственной инновационной политики, рассмотрены её уровни, включающие принципы, программы и стратегии. Обосновываются место и роль инновационной политики как особого направления современной политики.

Ключевые слова: государство, инновационная политика, модернизация, стратегия, государственное регулирование.

The article analyzes the state innovation policy of the Republic of Tajikistan and identifies the main features of the state innovation policy, discusses its levels, including principles, programs and strategies. The place and role of innovation policy as a special direction of modern politics are justified.

Keywords: state, innovation policy, modernization, strategy, government regulation.

Зери мафҳуми инноватсия чараёни мутобикшавии давлатҳо ба воқеиятҳо ва дастовардҳои ҷаҳони муосир фаҳмида мешавад, вақте, ки номукамалии низомии сиёси-иқтисодии мавҷудаи мамлакати муаян эҳсос мегардад ва ин низом норасоӣҳо пайдо намуда, дар рушгирӣ аз дигар давлатҳо ақиб мемонад, чунин ҳолат зарурияти ворид намудани ислоҳотҳо ва тағииротҳо ба вуҷуд меояд.

Дар замони муосир дар бисёр мавридҳо маҳаки асосии рушди инноватсионии мамлакат ҳокимияти давлатӣ мебошад, чунки маҳз давлат стратегияҳои муҳимтарини рушди иҷтимоӣ – иқтисодиёро коркард ва амалӣ менамояд.

Баяд қайд намуд, ки вобастагӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мамлакатҳои дигар аз ҷумла дар соҳаи энергетика, дар заминаи хароб гаштани захираҳои ҷаҳонии энергетикӣ, зарурияти рушди соҳаи инноватсиониро ба вуҷуд овардаанд.

Барои рушди самти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин механизми самараноки амалисозии сиёсати инноватсионие дар тамоми самтҳои фаъолияти давлат зарур аст, ки он барои аҳоли фаҳмо бошад ва аз тарафитамоми шаҳрвандони давлат пазируфта шаванд. Инноватсия танҳо дар он маврид натиҷа хоҳад дод, ки агар он асоси идеологии устуворе дошта бошад, ки ба ананаҳо, арзишҳои таърихива фарҳангӣ миллат таъям намуда, моҳият ва зарурияти рушди инноватсионии давлатро иникос кунанд.

Иқдомҳои давлати доир ба инноватсия дар таҳияи механизмҳои сиёсати инноватсионӣ ва тартиби амали намудани онҳо зоҳир мегардад. Бо ҳамин мақсад 16 апрели соли 2012 Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» қабул гардид [1] ва 30 май соли 2015 стратегия рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2020 [3] аз тарафи давлат тасдиқ гардид.

Бояд қайд намуд, ки имруз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба самти инноватсионӣ аҳамияти махсус медиҳад, аммо бояд қайд намуд, ки танҳо тавасути усулҳои идоракунӣ муҳити инноватсиониро ташакул ва рушд додан ғайриимкон аст. Вазифаи асосии давлат дар самти инноватсия дар он аст, ки тавасути воситаҳои инноватсионӣ муҳити инноватсиониро ташакул диҳад, ки дар он тамоми тарафҳои манфиатадор имконияти иштирок намудан дар амалисозии як мақсади умумӣ дошта бошанд. Аммо чи тавре таҷрибаи солҳои охир нишон медиҳад фаъолияти инноватсионии дар тичорат ва сармояҳои соҳибкоронӣ алоҳида барои ташаққули самтҳои илмҳои технологӣ бе натиҷаанд, чунки бе иштироки фаъоли давлат ташаққули иқтисодиёти инноватсионӣ ғайриимкон аст. Ғайр аз ин дар рушди инноватсия бунёди сохторҳои инноватсионӣ аҳамияти калон доранд.

Бояд қайд намуд, имруз чунин омилҳои манфӣ дар рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд мебошанд:

1. Мавҷуд набудани идеологияи милли ташаққулифтае, ки арзишҳои таърихи, фарҳангӣ, ананаҳо, маросимҳои халқи тоҷикро дар бар гирифта, барои ҳар як фарди ҷомеа фаҳмо буда, қуаву неруи ҳар як шахрвандро баҳри расидан ба мақсадҳои ягонаи равона гардонад. Заминаи асосӣ барои ташаққули чунин идеология ин мавҷуд будани соҳибхитӣ ва мустақилияти давлат мебошад, ки манбаҳои сиёсӣ ва иқтисодиро мустақкам мегардонад.

2. Мавҷуд набудани стратегияи ягонаи байни идоравии рушдӣ инноватсия ва набудани мақомоти марказии давлатие, ки салоҳияти ҷамоҳангсозии фаъолияти инноватсионии вазоратҳо ва идораҳои давлатиро дошта бошад. Ҳар як вазорат ва идораи давлати барномаҳои инноватсионии худро дошта онҳоро дар алоҳидагӣ амалӣ менамоянд, ҳолати мазкур ташаққули низомии таъмини сиёсати ягонаи инноватсиониро мушқил гардонда, ҳам ба исрофи вақт ва ҳам ба исрофи воситаҳои молиявӣ оварда мерасонад. Масалан дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико чунин маркази ҷамоҳангсозии сиёсати инноватсионӣ идораи сиёсати илмӣ-техникӣ мебошад, ки дар кори омода намудани буҷети илмӣ ва ҷамоҳангсозии иштирокчиёни барномаҳои асосии инноватсионӣ салоҳиятҳои васеъ дорад. Чи тавре, ки таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, таъсиси маркази ягонаи ҷамоҳангсозӣ барои амалисозии босамарӣ сиёсати инноватсионии давлат дар қисмати интихоби барномаҳои пешрафта зарур мебошад. Айни замон бошад де-юре чунин мақомоти ҷамоҳангсоз Вазорати рушди иқтисодии Тоҷикистон мебошад, аммо де-факто фаъолияти он ба саривақт супоридани ҳисоботҳои «дуруст» анҷом меёбад.

3. Аз тичорат ва бозор қариб пурра ҷудо будани илму инноватсия ва танҳо (барои илм) мавҷуд будани таҷқиқотҳои илмӣ. Набудани алоқамандии байни илм ва иқтисодиёти воқеи бинабар сабаби мавҷуд набудани шумораи зарурии таҷқиқотҳои илмӣ, ва байни таҷқиқотҳои илмӣ ва амалия мавҷуд набудани робита ки ҳолати мазкур ба бозор ворид гардидани маҳсулотҳои инноватсиониро мушқил мегардонад. Низомии таълимоти Шуравӣ алалхусус бахшҳои техникӣ ва илмӣ-табии талаботҳои таъминоти кадрӣ самтҳои гуногунро пурра қонеъ менамуд.

4. Самаранок истифода набурдани захираҳои зеҳнӣ ва бучавӣ. Дастгирии давлатии барномаҳои дар назар дошта мешавад, ки дар бештари давлатҳои дунё аз тарафи ташкилотҳои хусусӣ ва ё аз ҳисоби бозори ҷаҳонии инноватсия амалӣ мешавад, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, барои амали намудани ин барномаҳо манбаҳои бучавӣ хароҷот карда мешаванд.

5. Норасоии маблағгузориҳои соҳаи илм, чи аз бучаи давлатӣ ва чи аз ҳисоби сармояҳои хусусӣ. Кам намудани сармоягузориҳои аз бучаи давлатӣ ба кам гаштани самаранокӣ қорҳои ташхисгоҳҳо ва марказҳои илмӣ – таҷқиқотӣ оварда мерасонад. Чунин раванд ҳоси сиёсатӣ давлатҳои пешқадам намебошад.

6. Норасоии қардҳои илмӣ: пиршавии қардҳои илмӣ аз як тараф ва аз тарафи дигар

фарқияти калони сину соли байни мактаби куҳна ва олимони ҷавони нав дар ҳолати мавҷуд набудани «зиннаи миёна», ки бешари онҳо бадигар давлатҳо рафтаанд. Синни миёнаи бештари олимони ба синни нафақа наздик аст ва дар бисёр самтҳо аз синни нафақа низ гузаштааст. Дар мавриди таъмин нагардидани маблағзории зарурӣ илмро бо кадрҳои, ки донишгоҳоро нав хатм намудаанд таъмин намудан мушкул мегардад. Ғайр аз ин норасои мутахассисони техники ба назар мерасад, ки он бештар ҳангоми истифодаи коркардҳо ва дастовардҳои техникии ҷаҳони муосир аён мегардад.

Бояд қайд намуд, ки ҳал намудани проблемаҳои гуногуни давлат донишҳои куллан дигар ё навро талаб намекунад, истифодаи таҷрибаи бадаст омадаи дигар давлатҳо барои расидан ба ҳадафҳои банақшагирифта кофӣ мебошад. Масалан дар ин самт бояд сиёсати Хитойро ба роҳбари гирифт, ки он барои иҷрои вазифаҳои ислоҳотии худ дар саноат ва хоҷагидорӣ кишлоқ таҷрибаи пешқадами давлатҳои ҷаҳони муосирро самаранок истифода мебарад, ки ин ба он имконият медиҳад то сохтори иқтисодии ҷаъмиятро бе ягон тақдирӣ сиёсӣ ва ҷаъмиятӣ тағир диҳад.

Хусусияти комплекси рушди инноватсионӣ мувофиқи мақсад мебошад. Чунки тағйир додан ва сифатан нав намудани техника маънои онро надорад, ки проблема пурра ҳал мегардад ё ин ки тағйиротҳои сохтори дар иқтисодиёт ба вуҷӯ меоянд. Сохтори иқтисодии ҷомеа баъзе тарзҳои технологиро инъикос намуда натавонад ба технологияҳо ва маҳсулотҳо маҳдуд мегардад, балки ҳамчунин ташкил ва идоракунии ҷузъҳои рушди инноватсиониро низ дар назар дорад.

Давлат намунаи иқтисоди инноватсиониро бояд интихоб намояд, ки барои сохторҳои давлатӣ, тиҷоратӣ, хусусӣ ва умуман ҷомеа дар қисмати шаффофият ва шарҳи яхелаи чорабиниҳои асосии инноватсионӣ дар қисмати ягонагии натиҷаи онҳо мувофиқ бошад. Барои истеҳсоли маҳсулотҳои замонавӣ корхонаҳоро бо таҷҳизот ва технологияи муосир таъмин намудан зарур аст, ин барои тиҷорати хурд ва миёна, ки қобилияти харидорӣ таҷҳизоти муосирро аз ҳисоби захираҳои маҳдуди молиявиашон надоранд ва ҳаҷми хурди истеҳсоли маҳсулоти хуроквори доранд хеле муҳим мебошанд. Маҳз корхонаҳои хурди инноватсионӣ бояд сарчашмаи асосии пешравии саноат бошанд.

Дар ҷамъбаст, бояд гуфт, ки лоиҳаҳои инноватсионӣ комплекси буда дар як вақт якчанд-вазифаҳои муҳимро ҳал намояд.

Якум лоиҳаҳои инноватсионӣ бояд рушди мунтазами иқтисоди ватанро таъмин намоянд, ки дар навбати худ омилҳои устувории иҷтимоӣ ва сиёсӣ таъмин хоҳанд кард.

Дуввум, дар онҳо бояд ҳамаи табақаҳои ҷаъмиятӣ ширкат карда тавонад – ин ба фаъолияти инноватсионӣ мазмуни "идеяи миллии асри XXI" [3] хоҳад дод.

Сеюм, лоиҳаҳои инноватсионӣ бояд барои шарикони эҳтимолии мамлакат дар хориҷӣ дур ва наздик ҷолиб бошанд ва имконияти баланд бардоштани симои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошанд.

Чорум, татбиқи чунин лоиҳаҳо бояд зерин назорати қатъии давлат қарор дошта бошанд ва давлат бояд ҳамчун «фармоишгар»-и асосии навоариҳо амал кунад.

Самаранокӣ амалисозии фаъолияти инноватсионӣ мамлакат пеш аз ҳама аз механизмҳои сиёсӣ-иқтисодӣ вобастагӣ доштадоранд аз ҷумла: танзими ҳукуқии масъалаҳои молиякӣ хусусӣ махсусан натиҷаҳои таҳқиқотҳои илмӣ ва коркардҳо; ташкил намудани сохторҳои иҷтимоӣ дар назди Ҳукумат, ки назоратро аз болои амалисозии стратегияи инноватсионӣ амалӣ меанамояд; тақсими салоҳиятҳои инноватсионӣ байни мақомотҳои гуногуни давлатӣ; дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ҷори намудани чорабиниҳои самаранокӣ мубориза бар зидди коррупсия: маҳдуд намудани монеаҳои бюрократӣ барои тиҷорати хусусии инноватсионӣ; фаъол ва самаранок гардонидани ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар давлатҳо бо мақсади омӯзиш ва мутабаққардонии сиёсатҳои инноватсионии давлатии беҳтарини хориҷӣ (механизмҳо, стратегияҳо, институтҳо) нисбат ба давлати Тоҷикистон ва ғайра.[4]

Ҳамин тавр, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз як тараф муаян намудани самтҳои афзалиятнокӣ рушди инноватсионии мамлакат ва аз тарафи дигар интихоб намудани сиёсати дуруст ва чораҳои ҳавасмандии зарурӣ барои тағйиротҳои инноватсионӣ бо ананаҳои миллии ҳамоҳанг бисёр мубрам мебошад. Бо вуҷуди ин дарроҳи ҷустуҷӯи роҳи хоси миллии инноват-

сионӣ, дар бораи дастовардҳои инноватсионии дигар давлатҳо фаромуш набояд кард. Дар ин маврид бояд ҳаматарафа таҷрибаи давлатҳои рушдёфта аз ҷумла ИМА, Олмон, Фаронса, Хитой ва ғайра омхта шаванд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» аз 16 апрели соли 2012//Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2012. №4.М. 272.

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тасдиқи барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020” аз 30 апрели соли 2011 № 227.

3.Неъмонов Дж.М., Нуриддинов Б.Х. Инновационная культура как основа формирования и развития её потенциала в регионах Республики таджикистан.. Вестник филиала МГУ в г Душанбе.// Научный журнал.серия гуманитарных и экономических наук.2.(1) 2017 стр.54-60.

4. Нурдинов Б.Х. Государственная поддержка инновационной деятельности как приоритетное направление инновационного развития страны (зарубежный опыт)// Вестник Таджикского национального университета № 2/5(172). Серия экономических наук. Душанбе: Сино, 2015. с. 158.

Немонов Дж. к. п. н., доцента зав. каф. гуманитарных наук Таджикского государственного университета коммерции, тел: (+992) 934444164, Е-майл: falsafa-64@mail.ru

Калидвожаҳо: мол, маҳсулот, ҳӯроки умумӣ, хизматрасонӣ, маҳсулоти истеҳсоли худӣ, молҳои харидашуда, маҳсулоти кулинарӣ, маҳсулоти қаннодӣ, маҳсулоти нонӣ, таомҳо, истеҳсолкунанда, истеъмолкунанда.

Ключевые слова: товары, продукция, общественное питание, услуги, продукция собственного производства, покупные товары, кулинарные изделия, кондитерские изделия, хлебобулочные изделия, блюда, производитель, потребитель.

Keywords: goods, products, general catering, services, own production, purchased goods, culinary products, confectionery, bakery products, dishes, manufacturer, consumer.

Бояд зикр намуд, ки яке аз ҳуҷҷатҳои асосии танзими сифати хизматрасонӣ дар зерсоҳаи хӯроки умумӣ стандартҳои байналмилалӣ ва миллӣ ба ҳисоб мераванд.

Тавассути ин аснодҳои расмии соҳа, хизматрасонӣ натиҷаи ҳамкории молрасонандаю фармоишгар ва ғайрияти дохилии онҳо барои қонё кардани ниёзҳои муштарӣ равона карда шудааст. Талабот ба хизматрасонӣ бояд дар асоси хусусиятҳои, ки муштарӣ муайян ва арзёбӣ карда метавонад, возеҳ ифода карда мешавад. Равандҳои, ки пешниҳоди хизматҳоро таъмин мекунад, инчунин бояд дар хусусиятҳои ифода ёбанд, ки муштарӣ на ҳамеша онҳоро муайян карда метавонад, аммо бевосита ба сатҳи хизматрасонӣ таъсир мерасонад.

Мувофиқи луғати тафсирии С.И. Ожегов, истилоҳи «хизматрасонӣ» аз ду маъно иборат буда, маънои аввала - "амале, ки ба каси дигар манфиат меорад" принципи ахлокиро тавсиф мекунад, дувум - "мусоидати иқтисодии ба касе пешниҳодшуда" - тарафи истеҳсолии хизматҳоро ифода менамояд.

Дар адабиёти иқтисодии муосир, хизматрасонӣ одатан ба маҳсулот муқобил аст: "Хизматрасонӣ метавонад ҳамчун маҳсули меҳнат муайян карда шавад, ки таъсири судбахши он на дар шакли ашё, балки дар шакли ғайрияти ба ашё равона шуда ва (ё) ба шахсе". Хизматрасонӣ барои муштарӣ муфид аст. Бояд дар назар дошт, ки фарқи байни истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ сода ва мутлақ нест.

Таърифи муқаррарнамудаи стандартҳои хизматрасонии ҳуҷуқи умумӣ: "он ғайрияти пудратчӣ (корхонаҳои ҳуҷуқи умумии шахсони ҳуҷуқи ва соҳибқирони инфиродӣ) оид ба қонё гардонидани талаботи аҳоли ба маҳсулоти ҳуҷуқи умумӣ, фароҳам овардани шароит барои фурӯш ва истеъмоли маҳсулоти истеҳсолии ҳудӣ, молҳои харидашуда, дар давраи истироҳат ва дигар хизматрасониҳои иловагӣ мебошад".

Истеъмолкунандаи хизматрасонӣ шахсони воқеӣ ё ҳуҷуқи мебошанд, ки маҳсулоти корхонаҳои ҳуҷуқи умумиро барои эҳтиёҷоти шахсӣ (истеъмоли муташаккили ҳуҷуқ, ғизо ва таом) истифода мекунад, ки бо ғайрияти гирифтани алоқаманд нест (ниг. ба нақшаи 1).

Шахсони воқеӣ ё ҳуҷуқи метавонанд аз корхонаҳои ҳуҷуқи умумӣ ва барои бозфурӯшии минбаъда маҳсулот харанд, дар ҳоле ки ҳамчун ғайрияти дар байни истеҳсолкунанда ва истеъмолгари хизматрасонӣ бо мақсади ба даст овардани ғайрияти амал мекунад.

Ҳадафи асосии хизматрасонии ҳуҷуқи умумӣ истеҳсол, фурӯш, ташкили истеъмоли муташаккили ғизо, истироҳати истеъмолгарони инфиродӣ мебошад.

Дар айни замон, талаботи иҷтимоӣ ва физиологии аҳоли қонё карда мешавад. Корхонаҳои ҳуҷуқи умумӣ манфиатҳои иқтисодии ҳудро бо расонидани хизматрасониҳои аввалия қонё мекунад. Ҳамин тариқ, хизматрасонии корхонаҳои ҳуҷуқи умумӣ ба истеъмолкунанда нигаронида шудааст ва барои қонё кардани ниёзҳои ӯ пешбинӣ шудааст. Бояд таъкид кард, ки пешниҳоди хизматрасонӣ на танҳо барои истеъмолкунанда, балки барои ҳудии корхона, ҷомеа ва тамоми иқтисоди миллӣ низ муҳим арзёбӣ мешавад.

Баъзе хусусиятҳои хоси хизматрасонии ҳуҷуқи умумиро муфассал ва ҳамаҷониба дида мебароем.

Хусусиятҳои ғайримоддӣ. Хизматро то он даме ки истифода намешавад, чашидан, ламс кардан, дидан ва шунидан мумкин нест. Пеш аз он ки истеъмолкунанда ба корхонаи ҳуҷуқи умумӣ ташриф меорад, ӯ наметавонад дар бораи мазза ва намуди зоҳирии таомҳои пешниҳодшуда, сатҳи сифати хизматрасонӣ ва бо диққат будани қирмондони хизматрасонӣ тасаввуроти пурра дошта бошад. Истеъмолкунандаи хизматҳо метавонад танҳо пас аз гирифтани маълумоти мушаххасу саҳеҳ, таассурот, натиҷаву ҳуҷуқҳои амин дошта бошад.

Барои қонё додани номуайяни, ки аз сабаби ғайримоддӣ хизматрасонӣ ба вучуд омадааст, истеъмолкунанда метавонад аз манбаъҳои интернет истифода кунад, аз тақризҳои онҳо, ки аллакай ба ин корхона ташриф овардаанд, мавриди истифода қарор диҳад.

Муносибати муштаракӣ қирмондони корхона ва истеъмолкунандаи хизмат хусусияти фарқкунандаи хизматрасонӣ дар шабақаҳои ҳуҷуқи умумӣ мебошад. Дар аксари ҳолатҳо, пешниҳоди хизматрасонӣ ҳуҷуқи миёнаравҳо ва қирмондаи хизматро талаб мекунад.

Қуддопазирии хизматрасонӣ маънои онро дорад, ки истеъмолгарон низ ба он дохил мешаванд. Ин ба зиммаи онҳо уҳдадорӣ қирмондони шароити қирмондани хизматрасониро меғузорад. Ба ибораи дигар, аксарияти хизматрасониҳоро барои истифодаи оянда нигоҳ доштан мумкин нест ва ҳангоми иҷрои онҳо муштарӣ бояд ҳуҷуқ дошта бошад. Ҳамин тавр, қирмондони истеъмолӣ таомҳо, агар истеъмолкунанда дар сари миз бошад, имқонпазир аст.

Бо тамоми намудҳои қирмондони хизматрасонии корхонаҳои ҳуҷуқи умумӣ, онҳо илова бар қирмондони хос, инчунин қирмондони асосии хизматҳоро қирмонд (нақшаи 2).

Нақшаи. 1. Алоқамандии мафҳумҳои муайянкунандаи таркиби хизматрасонии хӯроки умумӣ

Нақшаи 2. Хусусиятҳои хизматрасонии ҳӯроки умумӣ

Хизматрасониҳо дар бештари ҳолатҳо бо тағйирёбӣ тавсиф мешаванд, яъне сифати хизматрасониҳои пешниҳодшуда аз салоҳияти онҳо вобаста аст, ки онҳоро кӣ ва дар кадом шароит пешниҳод мекунад. Хизматрасонӣ метавонад аз ҷиҳати сифат устувор бошад, аммо дар раванди хизматрасонӣ ба ин устуворӣ метавонад ҳалал ворид шавад. Хизматрасониҳои ғуноғун аз ҷониби объект ё субъект бо хусусиятҳои хизматрасонӣ дар баъзе вақтҳо вобаста карда мешавад.

Бо мурури замон кори пешхизмат метавонад зиёд ё кам шавад, воситаҳои техникӣ метавонанд фарсуда шаванд ё такмил дода шаванд (навсозӣ шаванд). Сабабҳои тағйирёбӣ метавонад мураккабии назорат бошад, зеро хизматрасонӣ ҳамзамон пешниҳод ва қабул карда мешавад; вазъи саломатии миёнарави хизматрасон; шароите, ки дар он хизмат расонида мешавад ва ғайра.

Ғайр аз он, вобаста аз омили субъективӣ, хизматрасонии харидории истеъмолкунанда имрӯз барои ӯ ғайриқаноатбахш менамояд ва фардо (масалан, дар зери таъсири ҳамшарикон) ин ақида метавонад тағйир ёбад. Сифати хизмати расонидашуда бештар аз ҳолати равонию ҳаяҷонии шахс, сатҳи таҳассус ва кайфияти ӯ вобаста мебошад.

Шартҳои пешниҳоди хизматро омода кардан мумкин аст, аммо худ хизмат дар лаҳзаи оғоз пайдо мешавад ва дар лаҳзаи қатъ шудани он ба анҷом мерасад. Дар робита ба ин, корхонаҳои хӯроки умумӣ саъй мекунанд, ки аз хизмати номатлуб хешро суғурта кунанд. Масалан, тарабхона ва бар барои фармоиш мизро талаб мекунанд ва онро барнамегардонанд, ҳатто агар муштариён аз қайду истифода нагузашта бошанд ҳам.

Ба ғайр аз ин, баъзе аз хизматрасониҳо кӯшиши стандартониро рад мекунанд.

Хизматрасониҳои соҳаи хӯроки умумӣ ба навъҳои зерин мутобиқи стандартҳои миллий, чунин тақсим карда мешаванд (нақшаи 3).

Дигар хизматҳои хӯроки умумӣ табиатан хеле гуногунанд ва онҳо иборатанд аз:

- фармоиши ҷойҳо дар толори истеъмоли таоми корхонаҳои хӯроки умумӣ бо фармони истеъмолгарон;

- пешниҳоди купонҳо барои фурӯши таомҳо (субҳона, нисфирӯзӣ, шомона ва ғ.);

- хизматрасонии ошпаз, қаннод ва пешхизматҳо дар хона;

- хизматрасонии пешхизмат, барменҳо дар хона;

- кирои матоъҳои расмӣ ширкатӣ, зарфҳо, ғизо ё хӯроку таом, таҷҳизоти ошхона ва сайёр (бо зудӣ);

- фурӯши гулҳо, тӯҳфаҳо ва ғизоҳои ба он пайванду алоқаманд;

- таъмин намудани атру мушку хушбӯиҳо, маҳсулоти риоякунандаи гигиенинӣ шахсӣ, лавозимот барои тоза кардани либос, пойафзол ва ғайра;

- бастабандии маҳсулоти истеҳсоли худии хӯроки умумӣ, ки пас аз хизматрасонӣ боқӣ мондааст, барои истеъмолгарон;

- бастабандии маҳсулоти истеҳсоли худии хӯроки умумӣ, ки аз корхонаҳои соҳа харида шудааст;

- таъмини иртиботии истеъмолгарон бо алоқаи телефонӣ ва факс дар корхона;

- таъмини пайвастишавӣ ба шабакаи байналмилалӣ Интернет;

- фароҳам овардани шароит барои истифодабарии телефонҳои мобилӣ ва компютерҳои фардии сайёр (ноутбукҳо);

- нигоҳдории кафолатноки моликияти шахсии истеъмолгарон (либосҳои болопӯш, халтаҳо, молу мулки онҳо ва ғ.);

- бо дархости истеъмолгарон даъват намудани тақсӣ;

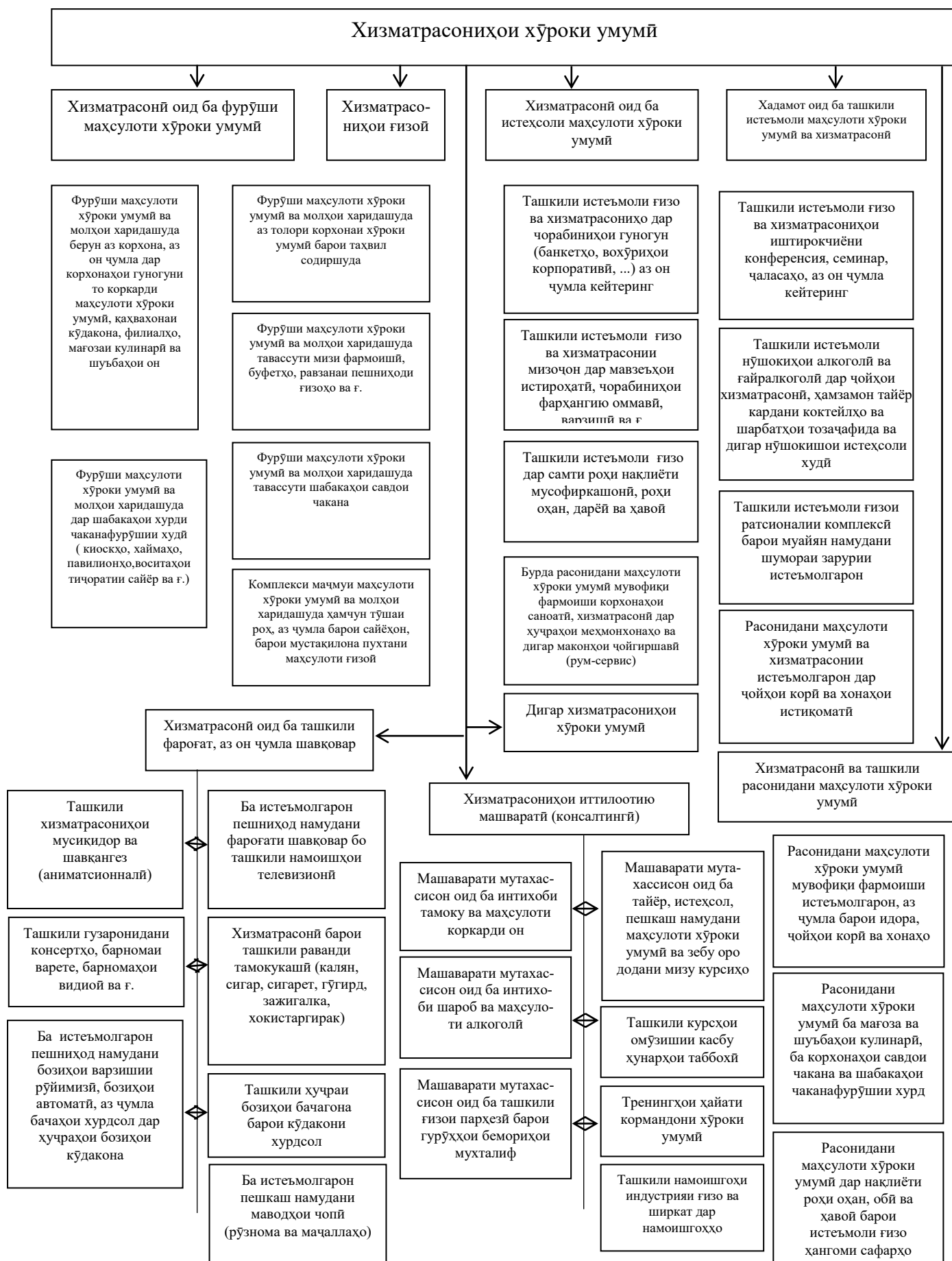
- таъмини таваккуфҳои муташаккили муҳофизатӣ барои мошинҳои муштариён дар ҳудуди корхона;

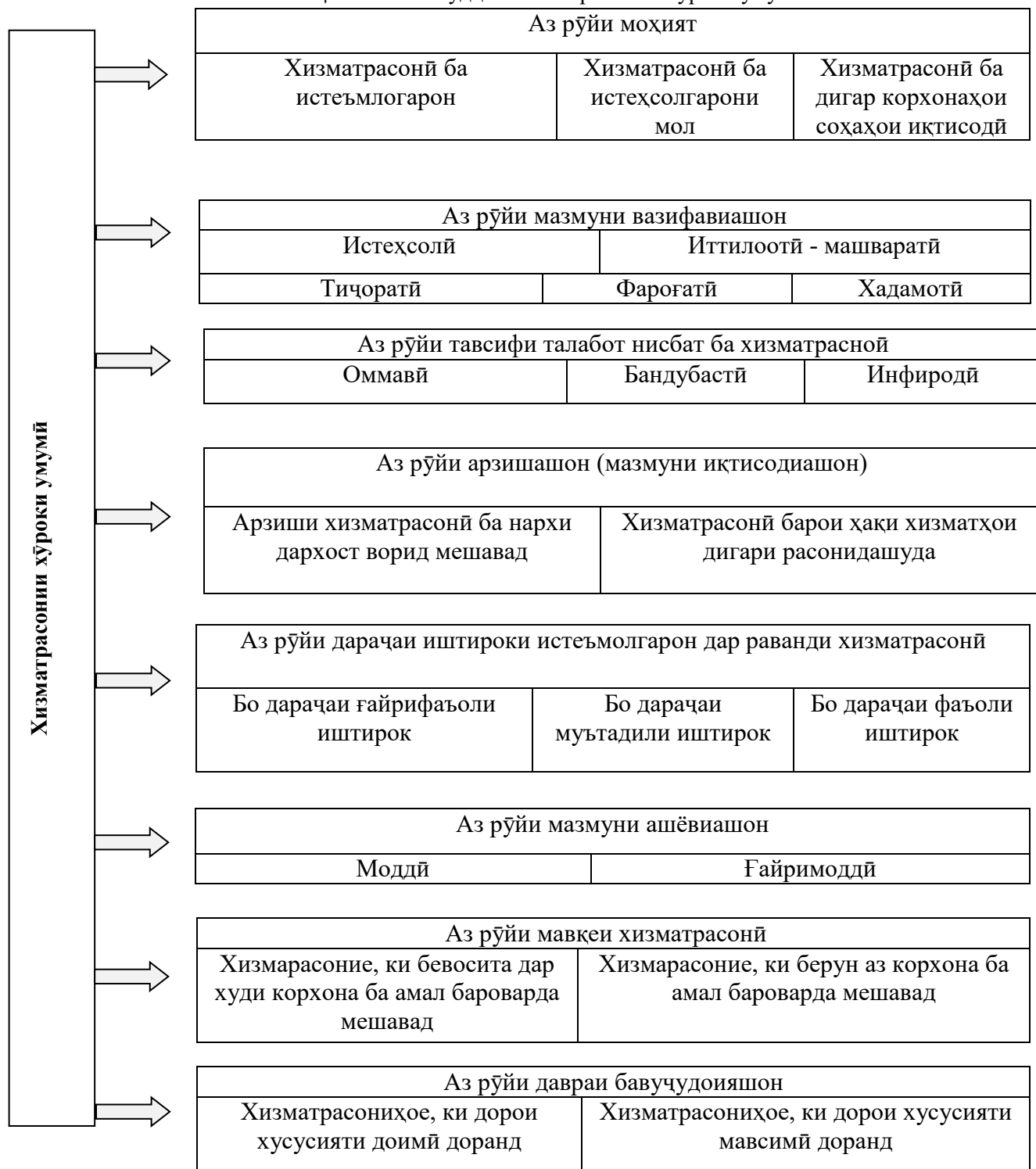
- ташкили самаранок суръатноки расонидани маҳсулоти истеҳсоли худии хӯроки умумӣ.

Сарфи назар аз доираи васеи хизматрасониҳои хӯроки умумӣ, ки стандарти давлатӣ пешниҳод мекунад, инчунин он метавонад вобаста ба намуди корхонаҳо, сатҳи дараҷанокӣ, тахассуснокӣ ва хусусиятҳои муштариёни он илова ва васеъ карда шавад.

Хизматрасонии хӯроки умумӣ ба меҳмонон гуногун аст. Барои идоракунии самаранок ва баланд бардоштани самаранокии хизматҳо, онҳо бояд тасниф карда шаванд. Гурӯҳбандии хизматҳои корхонаҳои хӯроки умумӣ аз тақсимои онҳо ба гурӯҳҳои иборат аст, ки бо хусусиятҳои умумитарин хос мебошанд, ки шакли ташаккули онҳоро ҳамчун як падидаи нави иқтисодӣ дар замони рақамикунонии иқтисод, ҷойгоҳи ҳар як намуди хизматрасонӣ дар маҷмӯъ ва тамоюлҳои рушдро муайян мекунанд (ниг. ба нақшаи 4). Таснифоти пешниҳодшудаи хизматрасонии хӯроки умумӣ ба истифодаи равишҳои мухталиф барои сифатнок ва нишон додани хусусиятҳои муҳим бо дарназардошти талаботи муосир ба хизматҳо.

Дар бисёр соҳаҳои хизматрасонӣ, хосиятҳои истеҳсоли ва технологияи бо сифат алоқаманд бо як қатор хизматҳое, ки аз ҷиҳати паҳноӣ ва тафсилот яқсон нестанд, ва истифодаи таҷҳизот ва маводҳои гуногун вобастагӣ доранд.

Нақшаи 3. Намудҳои хизматрасонии ҳуроки умумӣ**Нақшаи 4.** Таснифи хизматрасонии ҳуроки умумӣ

Корхонаҳои хӯроки умумӣ тибқи принципҳои амал мекунанд, ки қонун барои фаъолиятҳои корхонаҳои дигар соҳаҳои иқтисоди миллий пешбинӣ намудааст. Мақсад ва вазифаҳои асосии корхонаҳои хӯроки умумӣ аз ташкили истеҳсоли зарурии маҳсулотҳои кулинарий, ордӣ, қаннодӣ, нонӣ, фурӯши маҳсулотҳои истеҳсоли худӣ, харидашуда ва ташкили истеъмоли дастаҷамъонаи истеъмолгарони ватанию хориҷӣ маҳсуб меёбад [4, с. 95].

Тавассути гуфтаҳои боло қайд кардан бамаврид аст, ки сатҳи нобаробари сифат, инчунин имкониятҳои гуногуни пардохти истеъмолкунандагон барои хизматрасониҳои сатҳҳои гуногун ба назар мерасанд. Ин ҷиҳати сифат дар хӯроки умумӣ, дар дастрас будани тарабхонаҳои сатҳи дараҷанокиашон гуногун: боҳашамат (люкс), оӣ, яқум ва ғ. инъикос мешавад. Нархи хизматрасонӣ дар ҳама ҳолат гуногун хоҳад буд. Бо вучуди ин, бояд маҳсус қайд бояд кард, ки сифати амалиётҳо дар ҳар як мавридҳои хизматрасонӣ бояд беҳтарин ва ҷавобгӯи сатҳи муайяни стандартҳо дар шароити рақамикунонӣ ва иқтисоду тиҷорат бошад.

Адабиёт

1. ГОСТ 30523-97 Хизматрасонии хӯроки умумӣ. Талаботи умумӣ.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бамеъёрдарории техникӣ” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №5, мод.329; с. 2011, №6, мод. 439)
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи беҳатарии маҳсулоти хӯрокворӣ” аз 23.12.2021 № 1827 ва тағйиру иловаҳо аз 08.06.2022 № 1882
4. Ҷамшедова С.М., Ҳабибова С.С. Моҳияти иқтисодӣ ва хусусиятҳои хоси корхонаҳои хӯроки умумӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ// Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон 4/1(38) Душанбе, 2021, С.94-98.

Ҷамшедова Савринисо Махмадназаровна - ассистент кафедри экономика и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции 734055, Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Деҳоти ½; тел.: 93 569 22 20; e-mail: Savri@mail.ru

Мирзоалиев Ё.А. БЮДЖЕТИРОВАНИЕ: ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ, ПРИНЦИПЫ И МЕСТО В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ УЧЕБНЫМ ЗАВЕДЕНИЕМ

Мирзоалиев Ё.А. BUDGETING: HISTORY OF ORIGIN, PRINCIPLES AND PLACE IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION

Mirzoaliev Y.A. БУЧЕТСОЗЌ: ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ, ПРИНЦИПҲО ВА МАҚОМИ ОН ДАР НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ МУАССИСАИ ТАЪЛИМИЙ

Исследование посвящено рассмотрению исторических предпосылок возникновения бюджетирования, установлению основополагающих принципов и его роли в управлении экономическими субъектами. Особое внимание уделено вопросам формирования системы бюджетирования доходов и расходов учебных заведений. Также установлено важность автоматизации процесса бюджетирования и контроля за его исполнением.

Ключевые слова: бюджет, бюджетирование, доходы, расходы, учебные заведения, денежные потоки, программирование, планирование, стратегическое планирование.

**Аннотация
Аннотация
Annotation**

The study is devoted to the consideration of the historical prerequisites for the emergence of budgeting, the establishment of fundamental principles and its role in the management of economic entities. Particular attention is paid to the formation of a budgeting system for income and expenses of educational institutions. The importance of automating the budgeting process and monitoring its implementation has also been established.

Key words: budget, budgeting, income, expenses, educational institutions, cash flows, programming, planning, strategic planning.

Таҳқиқот ба баррасии заминаҳои таърихӣ пайдоиши бучетсозӣ, муқаррар намудани принципҳои бунёди ва нақши он дар идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ бахшида шудааст. Ба ташаққули низоми бучети даромад ва хароҷоти муассисаҳои таълимӣ диққати махсус дода мешавад. Аҳамияти автоматӣ қундондани процесси бучет ва назорати иҷрои он низ муқаррар карда шудааст.

Калидвожаҳо: бучет, бучет, даромад, хароҷот, муассисаҳои таълимӣ, селҳои пулӣ, барномасозӣ, банақшагирӣ, банақшагирии стратегӣ.

Организация действенной системы управления на уровне учреждения предполагает внедрение и использование современных технологий управленческого планирования, в т.ч. бюджетирование. В условиях неопределенности внешней и внутренней экономической среды эффективным методом управления доходами и расходами образовательных учреждений и инструментом, направленным на достижение конечных целей деятельности, является бюджетирование.

Трансформационные изменения в системе экономических отношений и существенное влияние внешней экономической среды на функционирование учебных заведений требуют поиска новых методов управления ресурсами учреждения в частности, на основе изучения генезиса, принципов и значения бюджетирования в системе управления экономическим субъектом. Это позволит в дальнейшем определить теоретические аспекты учетного обеспечения процесса

бюджетирования и раскрыть особенности формирования интегрированной системы бюджетирования с учетом рисков.

Интеграция аналитических систем, учета как в единую составляющую процесса бюджетирования эволюционировала путём длительного периода. Предпочтение отдавалось прогнозированию будущих качественных характеристик как основной стратегии. Фактическая имеющаяся аналитическая информация формировалась без относительно нормативных показателей в совокупности с учетными, соответствующие показатели не были предметом бухгалтерского документирования. В некоторых случаях фактическая аналитика все же сопоставлялась с установленными принципиальными показателями. Наблюдается доминантное значение определения конечных показателей по результатам деятельности и достигнутого результата. Можно также прийти к выводу, что ведение сметной документации также имело место, что в свою очередь предполагало заложение в них определенных устоявшихся показателей расходов и соответствующего планирования.

Бюджетирование имело достаточно важное развитие и распространялось среди разного рода институтов в планировании деятельности и формировании прогнозируемых планов по доходам и расходам. Попытки внедрять определенные меры по прогнозированию собственной затратной части процессов свидетельствуют о стремлении к началу определенных аналитических систем, смет, которые могли бы оптимизировать деятельность.

В средние века наблюдается усиленное внимание к планированию и формированию бюджетирования. Наблюдалось стремление к прогнозированию расходов и планированию капиталовложений в целом. Желание возможно более информативного и не сложного по своей сути способа документирования и формирования бюджетов. Это в свою очередь также порождало необходимость формирования будущих бюджетов на определенный период, как, например, это происходит сейчас; создаются бюджеты на будущие периоды, обычно на год. Такая деятельность была призвана усложнением хозяйственных процессов и ограниченностью необходимых ресурсов, необходимостью эффективного их использования, формирование понимания основ камеральной бухгалтерии.

Набирало значение использование в бухгалтерских подходах сопоставление прогнозируемых показателей расходования ресурсов с фактическими реальными показателями в конце отчетного учетного периода. Индикативными показателями в этом можно считать фиксирование ответственными хозяйственными единицами расходных и доходных позиций плана расходов и его выполнения после отображения его качественных и количественных показателей по результатам деятельности. Формирование соответствующих аналитических данных и обоснований выполнения таких планов, составление периодической отчетности, которое представляет собой аналитический анализ и характеристики проведенной бюджетной политики.

Среди подходов к систематизации бюджетных процессов на этапе их эволюции существовали подходы к выделению определенных позиций бюджета и, как следствие, определение определенной взаимозависимости бюджетной системы в целом. Под влиянием такого бюджетного формирования основывались современные представления о бюджетировании и науке бухгалтерского учета в целом.

Проф. В.Б. Ивашкевич [3] утверждает, что «бюджетирование как система имеет глубокие исторические корни». Возникновение бюджетирования ученые связывают с появлением камеральной бухгалтерии, возникшей в Западной Европе и означавшей «совокупность учетных приемов того времени», поскольку учет велся «в камерах» (с лат. «комната»). Камеральный учет прошел три этапа своего развития:

Основной составляющей подходов того времени к камеральной бухгалтерии можно отметить то, что доминантным было сосредоточение на планировании и учете доходной и расходной частей бюджета. Позже сформировались подходы и видения относительно введения составляющей контроля плана расходов, их классификации по видам и направлениям, формирование соответствующих статей бюджета. То есть, процесс развития бухгалтерской науки на определенном этапе порождал необходимость не только получения аналитических информационных показателей, но и способов контроля расходов. В основе бюджета и учета его выполнения лежали 4 принципа: аналитичность – регистрация только четко установленных прав и обязательств, оформленных договорами; специализация – обособленное планирование и учет каждого вида доходов и расходов; полнота – отражение в бюджете и учете доходов и расходов общей суммой; единство – необходимость объединения всех доходов и расходов в единый бюд-

жет[8]. Ученый И. Шротт[5] видел в бюджете средство контроля над действиями руководителей и способ предупреждения возможных ошибок.

На более поздних этапах можно уже проследить попытки внедрения контроля ответственного круга лиц и подготовленной ими отчетной аналитической информации. Объектом контроля выступали не внутриорганизационные процессы и фактическая эффективность использования ресурсной базы, а проведение аналитической работы в направлении корректности расчетов и верности стратегических направлений деятельности.

Содержание последнего заключалось в установлении определенных нормативных значений деятельности учреждения и их заблаговременном отражении на счетах бухгалтерского учета. Фиксирование завершенных действий могли изменяться на основании установленных нормативных значений или другими словами – нормативов, фиксированные показатели в свою очередь содержали кроме фактических показателей и анализ состояния соблюдения нормативных значений.

Однако камеральный учет подвергался критике, прежде всего, потому, что бюджет и основанный на нем учет нельзя считать действенным инструментом контроля, ведь факты хозяйственной жизни постоянно меняются качественно, а их количество постоянно растет, что не позволяет следить за развитием хозяйственных процессов и их сущностью. Кроме того, временная ограниченность камерального учета препятствовала долгосрочному финансовому планированию, а учет исполнения бюджета не позволял получать данные об имущественном положении учреждения. Особый вклад в развитие идеи бюджетирования внес Л.И. Гомберг, считающийся создателем экономологии, предметом которой определялась хозяйственная деятельность учреждения. Ученый рассматривал бюджет как инструмент планирования, увязывая его с хозяйственными расчетами. В основе ведения бухгалтерского учета Л.И. Гомберг выделял причинно-следственные связи, а контроль трактовал как процесс установления соответствия хозяйственной деятельности цели функционирования учреждения, признавая только предварительный и последующий контроль [9].

Наибольшее развитие система бюджетирования приобрела в странах с развитой рыночной экономикой. Обусловленный объективными факторами заключения структуры экономических процессов, развитие информационных технологий, подходов, модификацией систем обработки информации, процесс эволюции бюджетирования также подвергался коррекции на соответствующих этапах его становления вместе с модернизацией всех факторов в совокупности.

Развитие и становление бюджетирования является результатом усложнения хозяйственной деятельности и появления многокомпонентных факторов, которые формируют себестоимость конечной продукции, а также усложнение конъюнктуры внешних и внутренних рынков. Это, в свою очередь, приводило к усилению конкуренции и повышению роли бюджетирования, как необходимой составляющей оптимизации расходов и повышению конкурентоспособности.

Эволюция бухгалтерского учета и появление новых компонентов стало толчком к началу первичных элементов бюджетирования.

Последнее позволяло решать проблемы управления на основе анализа результатов деятельности по центрам ответственности и их ведение базировалось на использовании плановых показателей: показателей плана затрат, существующих положений и устоявшихся факторов. Благодаря этому при планировании и учете имела место определенная имплементация качественных характеристик и экономических эффектов в хозяйственных процессах и наряду с этим оценка эффективности управленческой вертикали. Бухгалтерский учет, аккумулирующий плановые показатели, получил название бюджетного, задачей которого было предоставление информации, характеризующей доходы и убытки, самофинансирование, снабжение, производство, реализацию, деятельность центров ответственности [11, с. 30].

Основными предпосылками появления и развития системы бюджетирования определено появление камерального учета, что способствовало схематическому и контролируемому определению этапов производства и его результатов на основе предварительно составленной сметы и бюджета; появление балансовых теорий (трактование бюджета как инструмента сбалансирования доходов и расходов). Соответственно направления становления и развития бюджетирования демонстрирует рис. 1.

Два ключевых фактора, в частности: 1) формирование новейших теоретических иссле-

дований, обогативших теорию и практику учета для целей управления, создали для этого необходимую информационную базу; 2) обострение внешней и внутренней конкуренции, связанное с ней рост затрат на реализацию товаров обусловили необходимость поиска путей снижения и контроля затрат деятельности учреждения.

На основе рассмотренных основных тенденций становления и развития системы бюджетирования систематизированы особенности этапов развития теории бюджетирования на уровне предприятий (табл. 1.), понимание которых является основой избегания ошибок на современном этапе хозяйствования при организации бюджетирования и учета его результатов для достижения эффективности управления деятельностью учреждения.

НАПРАВЛЕНИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ	Производственный	Необходимость расчетов производственно-экономического характера, направленных на установление и реализацию долгосрочных и текущих целей образовательной деятельности учреждения в определенные промежутки времени
	Финансовый	Бюджетирование является средством определения денежных характеристик и денежного управления. Коэффициенты, используемые в финансовом планировании, обеспечивают руководителей учреждений информацией о финансовом состоянии бизнеса, финансовой привлекательности бизнес-проекта, направлениях хозяйственной деятельности, а также позволяют оценить прогнозное финансовое состояние учреждения в целом за прошлый период и на следующий бюджетный период.
	Технологический	Этап сочетания бюджетирования с информационно-компьютерным обеспечением. Целью является автоматизация тривиальных задач и использование информационно-компьютерной поддержки для решения более сложных задач. Теоретической основой данного этапа является системный подход, применяемый для кодирования оптимальной производственной программы
	Маркетинговый	Бюджетирование должно реализовывать стратегическую цель учреждения и соответствующие тактические шаги для мгновенной реакции на ситуацию, включающую решение таких маркетинговых задач, как изучение рынка, определение позиций фирмы на рынке, прогнозирование спроса

Рис. 1. Направления становления и развития бюджетирования*

* авторская разработка

Таблица 1.

Этапы развития теории бюджетирования на уровне учреждения*

№	Этапы развития	Элементы бюджетирования
1	Европа XII – XVIII века	Планирование доходов и расходов
2	Европа XVIII – авг. XIX века	Принципы составления бюджета
4	Россия нач. XX ст.	Планирование расходов и формирование бюджетных процессов под влиянием усовершенствованных подходов и методов, интеграция с другими составляющими
5	СССР с сер. XX ст.	Составление смет расходов
6	Европа 60-е гг. XX ст.	Бюджетирование как средство определения финансовых показателей и финансового управления
7	Европа 80-е гг. XX ст.	Синтез бюджетирования с автоматизированными программными комплексами
8	конец XX ст. – нач. XXI век.	Бюджетное управление как одна из подсистем общей системы управления предприятием

** систематизировано на основе [9]*

Исследование этапов развития системы бюджетирования позволило установить наличие постепенного перехода от затратного подхода к пониманию содержания бюджетирования (планирование доходов и расходов) как восприятие его как одной из подсистем общей системы управления предприятием.

Создание (планирование деятельности) учреждения предусматривает необходимость определения направлений и осуществления собственниками стратегического планирования, включающего целые учреждения (хозяйственно-экономические, производственно-технические, научно-технические, социальные и экологические), миссию и стратегическую цель учреждения, а также осуществление анализа внешнего и внутренней среды. Планирование реализации выработанной стратегии учреждения касается выбора ресурсов, которые будут использоваться для достижения цели.

Соответственно процесс бюджетирования начинается с этапа создания (планирования) хозяйственной деятельности учреждения, который можно разделить на две стадии (рис. 2.): стратегическое планирование деятельности и планирование реализации разработанной стратегии.

<i>Стратегическое планирование</i>	1 этап	Определение миссии и целей учреждения
	2 этап	Оценка и анализ внешней среды
	3 этап	Оценка и анализ сильных и слабых сторон учреждения (внутренней среды)
<i>Планирование реализации стратегии</i>	4 этап	Анализ альтернатив при выборе стратегии
	5 этап	Выбор стратегии учреждения
	6 этап	Реализация стратегии учреждения
	7 этап	Оценка стратегии учреждения

*Рис. 2. Процесс разработки и реализации стратегии для создания учреждения**

** собственная разработка*

После процесса разработки стратегии компании наступает стадия организационного обеспечения деятельности компании, предусматривающая применение мер по улучшению денежного состояния компании и повышению его конкурентоспособности. При наличии определенных целей и сформулированной миссии учреждения его владельцами возможна разработка системы бюджетирования.

Бюджеты отражают цели и задачи каждого подразделения, центров ответственности и учреждения в целом. Целями бюджетирования есть: осуществление периодического планирования; обеспечение координации, кооперации, коммуникации; установление требований к количественному обоснованию бюджетов; обеспечение осведомленности о расходах; создание системы оценки и контроля исполнения бюджетов; мотивация персонала путём ориентации на достижение цели; выполнение требований действующего законодательства и хозяйственных договоров [12, с. 96].

Стратегические цели и бюджеты учреждения являются основой целей и бюджетов тактических, а они, в свою очередь, для операционных. Принципом, на котором базируются отличия этих видов бюджетов, является концепция релевантного (приемлемого) уровня производства, то есть временных границ или уровня производства (продажи в торговле), в пределах которого сохраняется определенная зависимость между экономическими и финансовыми показателями (например, характер зависимости расходов производства). Для реализации этих целей бюджетирование осуществляется по двум направлениям: - подготовка функциональных бюджетов (планов подразделений); разработка стандартов и норм издержек [12, с. 98].

Достижение стратегических целей может потребовать длительного времени. При этом на каждом этапе развития учреждения должны решаться отдельные задачи. Обеспечение выполнения поставленных задач предполагает разработку бизнес-планов на 5-10 лет, поэтому в процессе реализации целей процесса бюджетирования выполняется ряд задач по планированию:

- основных направлений деятельности учреждения в целом и его структурных подразделений;
- доходов и расходов по разным направлениям деятельности;
- приобретение и использование внеоборотных активов;
- изменения обязательств и собственного капитала;
- использование материальных, трудовых и финансовых ресурсов;
- показателей прогнозной финансовой отчетности;
- действий по осуществлению контроля за исполнением бюджетов;
- возможных изменений финансового состояния учреждения в результате реализации бюджетов.

Планирование относится к функциям управления, которые априори свойственны функционирующей социально-экономической системе. Необходимость составления планов определяется многими причинами: ограничение в возможностях перспективного планирования; доминирующее положение плана; минимизация влияния экономических рисков; лимиты производственных резервов. Система планирования и соответствующие функциональные процессы на уровне учреждения представлены на рис. 3.

Таким образом, бюджетирование является инструментом выполнения стратегии учреждения, ведь с его помощью обеспечивается неразрывная связь стратегических целей с планами, направленными на их достижение. Само бюджетирование приводит стратегию учреждения в действие. Выделены на рис. 3. замкнутые контуры соответствуют трем видам планирования: стратегическое, тактическое и оперативное. Стратегический план предполагает формулирование целей, задач, масштабов, сфер и направлений развития учреждения, исходя из его потенциальных возможностей. Система тактического планирования предусматривает разработку локальных планов развития действующих и введение в действие новых производственных линий и производств, приоритетов маркетинговой, научно-исследовательской и инвестиционной политики. Содержание и разработка планов зависит от сложности организационной и производственной структуры учреждения.

Рис. 3. Функционирующая система планирования деятельности учреждения*

* собственная разработка

Процесс бюджетирования в учебных заведениях целесообразно осуществлять по одному из вариантов управленческих концепций[6]:

1. От стратегических планов к оперативным (а затем в бюджеты). В данном случае следует пользоваться корпоративными принципами целенаправленности. Цели собственников учреждения обычно базируются на психологических соображениях и не связаны с действующей организационной основой. Если на предприятии происходит реструктуризация бизнеса (выход на новые рынки), то следует использовать оперативные планы, с помощью которых осуществляется реализация замысла. С этой целью устанавливается взаимосвязь каждого направления использования финансовых ресурсов с источниками финансирования.

2. От текущих бюджетов к формированию стратегических планов. Стратегия формируется от возможного путем прогнозирования развития существующего бизнеса с просчитанной его экстраполяцией на будущее и полным использованием существующих возможностей: проводится экономический анализ, финансовый анализ (ликвидность, рентабельность и т.п.) и оцениваются перспективы развития производства, моделирование перспектив роста.

Организацию бюджетирования в учебных заведениях следует осуществлять на основе научно-обоснованных принципов. Отсутствие единого подхода к установлению списка и определению сущности принципов бюджетирования обусловили необходимость их систематизации. Обозначенные принципы бюджетирования устанавливают общие черты и сущность менеджмента заведения, обеспечивают возможность их развития, повышают эффективность работы учреждения и способствуют минимизации возможных рисков.

Основные принципы разработки процесса бюджетного управления рассмотрены в трудах отечественных и зарубежных учёных: И.А. Бланк [1], Э. Добровольский [2], Джай К. Шим [14], Джойл Г. Сигел [14], Ч.Т. Хорнгрен[12], А. Энтони [15] и др. В частности, в исследовании И.Г. Кукукиной выделены следующие принципы организации бюджетирования:

- 1) единство – определяется взаимосвязью всех бюджетов учреждения независимо от их видов и уровней, а также создание единой системы документации, нормативной базы, стимулов и методологии расчетов;

- 2) разграничение доходов и расходов – полное закрепление расходов и доходов за центрами ответственности, входящими в состав управленческой системы;

- 3) сбалансированность – установление соответствия между доходами и запланированными расходами;

- 4) самостоятельность – предполагает: а) наличие собственных источников доходов по центрам ответственности; б) право управленческих единиц самостоятельно совершать хозяйственные операции, входящие в бюджетный процесс; в) недопустимость компенсации расходов доходами других бюджетов и дополнительных расходов;

- 5) полнота отражения доходов и расходов в бюджете – организация управленческого учета по каждому центру ответственности;

- 6) общее покрытие расходов – расходы отдельных подразделений не должны превышать общий доход учреждения, то есть должны покрываться доходами учреждения;

- 7) эффективность использования средств – достижение поставленных целей с использованием оптимального варианта хозяйственных операций с учетом определенного объема средств;

- 8) достоверность – надежность расчетов расходов и доходов бюджета [6, с. 155].

Поскольку принципы бюджетирования в учебных заведениях должны способствовать экономии ресурсов, сокращению непроизводительных расходов, обеспечению действенности контроля за показателями бюджета и их точности, считается целесообразным к принципам бюджетирования учреждения отнести следующие:

1. Принцип интеграции: частные (локальные) бюджеты увязываются с общей системой бюджетирования на основе контрольно-плановых расчетов, позволяющих обеспечить внутреннюю согласованность бюджетов и корпоративной стратегии с точки зрения ликвидности и рентабельности.

2. Принцип последовательности: исходные данные или базы данных разрозненных бюджетов совмещаются по заранее очерченному механизму. Исходный пункт – бюджет продаж.

3. Принцип нормативного подхода: в базе формирования бюджета лежит система норм и правил (нормативов).

4. Принцип сквозного бюджетирования: формирование главенствующего бюджета должно базироваться на основе локальных бюджетов.

5. Принцип декомпозиции: каждый бюджет более низкого уровня является детализацией бюджета более высокого уровня.

6. Принцип экономической целостности: при создании главного (консолидированного) бюджета учреждения по рассмотрению исключаются материальные и денежные обороты внутри учреждения.

7. Принцип методической сопоставимости: для обеспечения качественного анализа и контроля исполнения бюджетов необходимо обеспечить единство методических подходов для сравнения доходов и расходов, фактических и плановых показателей.

Применение на предприятии перечисленных принципов позволит организовать систему бюджетирования, которая будет способствовать совершенствованию управления предприятием и улучшению качественных параметров его деятельности за счет расширения аналитического учета и формирования необходимой информации.

Внедрение системы бюджетирования приводит в действие механизм повышения эффективности деятельности учреждения, при этом эффективность – это способность учреждения достигать поставленных целей, воплощенных в виде финансовых показателей. Бюджетирование имеет ряд дополнительных преимуществ: оперативное прогнозирование обеспечения учреждения денежными средствами; улучшение показателей ликвидности; рациональное управление ресурсами учреждения и повышение эффективности их использования; обоснование необходимости выделения финансовых ресурсов на разные направления хозяйственной деятельности; мотивация персонала. Основными элементами системы бюджетирования есть: финансовая структура; бюджетная структура и положения о бюджетном управлении.

Финансовая структура по своей сути означает формирование центров финансовой ответственности (далее – ЦФО), установление процедур принятия решений и утверждения управленческой структуры целью которой является обеспечение контроля за стоимостью компаний. При этом ЦФО являются структурными подразделениями учреждения, выделенными не по функциональным особенностям, а по способности приносить предприятию доходы или аккумулировать расходы, а также возможностью нести ответственность за величину понесенных расходов или полученных доходов [7].

Под бюджетной структурой понимается совокупность бюджетов, по которым проходят планирование и учет результатов деятельности учреждения. Бюджетная структура, как правило, состоит из трех основных бюджетов: бюджет доходов и расходов (обеспечивает управление прибылью/рентабельностью учреждения); бюджет движения денежных средств (способствует управлению ликвидностью учреждения); бюджет по показателям баланса (предназначенный для управления активами учреждения). Кроме того, используются операционные бюджеты (бюджет продаж, бюджет прямых расходов, бюджет накладных расходов и т.п.), что является основанием для формирования основных бюджетов.

Положение о бюджетировании в учебных заведениях предназначено для организации бюджетной деятельности, содержащих основные принципы бюджетирования, в частности, определение специфики финансовой и бюджетной структуры учреждения, регламентацию последовательности планирования, порядка и методов оценки достигнутых результатов.

Объектом управления при бюджетировании является технология процесса, субъектом – собственник процесса, результатом – бюджет. Схема управления действием бюджетирования в учебных заведениях приведена на рис. 5.

На рис. 5. процесс бюджетирования представлен в виде двух подпроцессов: формирование и исполнение бюджета. В результате процесс бюджетирования предполагает совокупность функций (работ), выполняемых в определенном порядке, исполнителей, входных и исходящих документов.

В качестве субъекта контроля над процессом бюджетирования выступает руководитель соответствующего структурного подразделения учреждения, где разрабатывается бюджет. Итогом работы является проект бюджета, предоставляемый руководителю учреждения. Проекты бюджетов составляются на основе плановой информации, предоставленной структурными подразделениями по форме и в сроки, установленные на предприятии. Структурное подразделение накапливает информацию, проверяет ее соответствие установленным требованиям, анализирует и разрабатывает проект бюджета. Далее бюджеты проходят процедуру согласования с внут-

ренными клиентами – другими структурными подразделениями, утверждаются и принимаются в исполнение. В процессе выполнения работники структурных подразделений систематизируют фактические данные, проводят планово-фактический анализ и контроль, составляют и утверждают отчеты по выполнению бюджетов и предоставляют их владельцу процесса – руководителю структурного подразделения.

Рис. 5. Алгоритм формирования, выполнения и участников процесса бюджетирования в учебном заведении*

* собственная разработка

План-фактный анализ – это разновидность экономического анализа, применяемая для определения степени выполнения запланированных в бюджете показателей (составленных и утвержденных прогнозов на бюджетный период) с фактическими показателями (данными отчетов о выполнении бюджетов за прошлые периоды), выяснения причин отклонений отчетных показателей от запланированных или нормативных.

План-фактный анализ предполагает осуществление контроля и мониторинга реализации бюджетов, верифицируются и анализируются несоответствия, факторы их формирования. (рис. 6). Среди признаков оказывающих влияние на формирование отклонений фактических величин от плановых можно выделить следующие параметры: по стоимостным параметрам; по параметрам финансовой структуры учреждения (новые ЦФО); по параметрам периода (день, неделя, месяц, квартал, год и т.д.). Есть следующие виды отклонений: абсолютные отличия; относительные и селективные отклонения (предусматривают сравнение контролируемых вели-

чин во временном разрезе квартал, месяц).

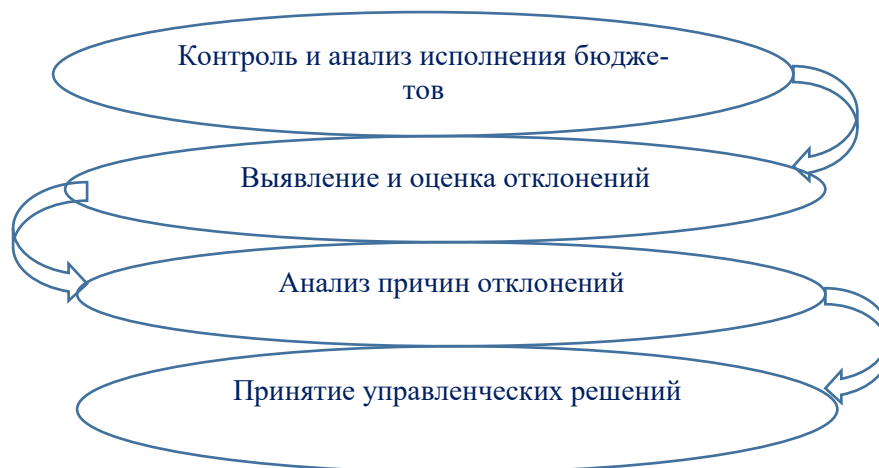

Рис. 6. Процесс оперативного план-фактного анализа*

* собственная разработка

Процессу анализа идентифицированных отклонений должен предшествовать процесс верификации этих отклонений с точки зрения их повторяемости или случайности. Проведение анализа отклонений не имеющих признаков систематичности и встречающихся скорее случайно, нельзя считать необходимым. При анализе отклонений следует различать контролируемые и неконтролируемые причины (связанные с изменениями во внешней среде).

План-фактный анализ должен проводиться по истечении каждого бюджетного периода. Результаты данного анализа должны учитываться в дальнейшей деятельности учреждения, в том числе, для расчетов бюджетов на последующие плановые периоды. В этой связи, объективным будет его проведение по итогам квартала и года нарастающим итогом. При этом план-фактный анализ должен включать: анализ выполнения плановых показателей отчетного периода; анализ динамики фактических значений показателей отчетного периода по сравнению с фактическими значениями показателей предшествующего отчетному периоду. Правильно организованный план-фактный анализ исполнения бюджетов позволит не только увеличить точность бюджетов, которые будут складываться на последующие плановые периоды, но и улучшить финансовое состояние учреждения [4].

Следовательно, эффективная система бюджетирования предполагает не только постановку плановых задач по центрам финансовой ответственности, но и своевременный контроль и анализ исполнения бюджетов с целью принятия эффективных управленческих решений. Чтобы система бюджетирования эффективно функционировала руководителю учреждения, необходимо разработать регламент, содержащий правила, последовательность и порядок ее функционирования. Регламент бюджетирования состоит из регламента разработки и внедрения системы бюджетирования; регламента разработки и корректировки бюджетов; регламента текущего управления на основе разработанных бюджетов; регламента улучшения бюджетного процесса. Внедрение бюджетирования на предприятии способствует усовершенствованию управления финансовыми ресурсами, оперативному мониторингу ликвидности и финансовой устойчивости учреждения, установлению оптимальных пропорций в распределении имеющихся экономических ресурсов учреждения, что позволяет отнести систему бюджетирования в состав интегрированных.

Интегрированную систему бюджетирования в учебных заведениях характеризуют следующие особенности:

1) базируется на использовании системного подхода;

2) включает функции управления – планирование, учет, контроль и анализ (рис. 7.). Планирование предусматривает постановку целей, разработку программы, план действий и приведение системы в заданное состояние. В свою очередь, учет и контроль предполагают наблюдение, фиксацию, переработку разной информации о фактическом состоянии деятельности учреждения с выявлением отклонений в их причинно-следственной связи и взаимозависимости реального экономического прогресса от плановой модели. Анализ состоит в сравнении

фактических данных исследуемого учреждения с заданными параметрами в разработке и последующей реализации управленческих решений с целью регулирования фактического состояния объекта управления;

3) выполняет жизненно важные функции управления заведением, в частности, определение задач, планирование ресурсов, оценка деятельности, мотивация персонала на основе оценки.

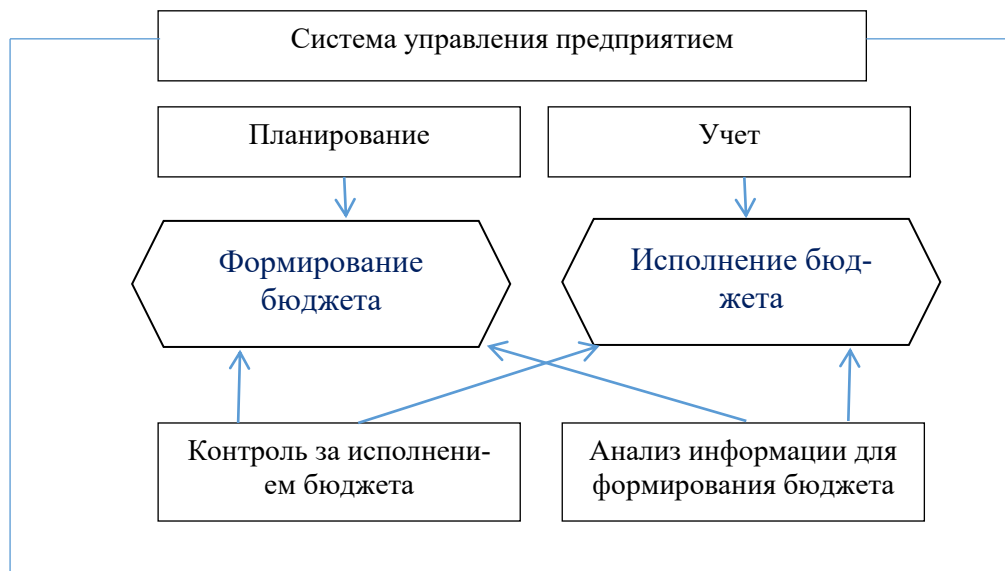

Рис. 7. Роль интегрированной системы бюджетирования в управлении предприятием*

* собственная разработка

Следовательно, бюджетирование помогает создать единую и эффективную систему управления в учебных заведениях для достижения стратегических целей его функционирования. Система бюджетирования на любом предприятии имеет несколько составляющих: технология, организация и компьютеризация.

Технология бюджетирования направлена на определение целей, задач, целевых показателей и нормативов процесса, разработку видов и форм бюджетов, установление методики консолидации бюджетов разных уровней, идентификацию принципов бюджетирования. Однако при формировании бюджета его структуру следует максимально приблизить к утвержденным формам финансовой, налоговой, управленческой и статистической отчетности, поскольку это повысит эффективность накопления и обработки информации, формируемой в системе учета [7].

Организация бюджетирования увязывает его технологию с организационной структурой учреждения; формализует процедуры составления бюджетов, их представление и согласование, накопление и проработку данных об исполнении бюджетов; устанавливает распределение функций между должностными лицами в бюджетном процессе, а также целесообразность назначения лиц, занимающихся бюджетированием на постоянной основе.

С помощью компьютеризации процесса бюджетирования упрощается механизм составления бюджетов учреждения и получения оперативной информации об исполнении ранее утвержденных бюджетов. Однако для ее внедрения необходимо не только подробно изучить возможности прикладных компьютерных программ, но и пересмотреть требования по сбору и передаче первичной информации, подлежащей обработке через информационные технологии [12, с. 109].

Формирование системы бюджетирования с помощью автоматизированных компьютерных систем можно считать наиболее рациональным. В связи с этим, растут возможности оперативной корректировки показателей бюджетов и внесения данных о текущих операциях, анализе бюджетов и результатах их выполнения. Вопрос применения информационных технологий для бюджетирования нуждается в дальнейшем исследовании.

Следовательно, по результатам проведенного ретроспективного анализа этапов становления и развития бюджетирования установлено, что организация системы бюджетирования с ее модификацией в условиях конкретного учреждения является основным инструментом плани-

рования с целью рационального распределения ограниченных ресурсов. Само бюджетирование в условиях неопределенности внешней и внутренней экономической среды учреждения является эффективным методом управления доходами и расходами, инструментом, направленным на достижение стратегических целей функционирования учебного заведения.

Определение места бюджетирования в системе управления учебными заведениями позволило очертить основные тенденции модификации бюджетирования в современных условиях хозяйствования на основе принципов его осуществления (интеграции; последовательности; нормативного подхода; сквозного бюджетирования; декомпозиции; экономической целостности; методической сопоставимости).

Таким образом, исследование теоретико-экономических основ процесса учета и бюджетирования в учебных заведениях происходило путем раскрытия сущности и значения бюджетирования в системе управления учреждением, что позволило сформировать соответствующие выводы относительно теоретических аспектов учетного обеспечения процесса бюджетирования, в частности:

1. Неопределенность экономической среды функционирования отечественных экономических субъектов, в частности образовательной сферы, обусловила определение бюджетирования как эффективного метода управления, способствующего достижению стратегических целей учреждения. В ходе ретроспективного анализа становления и развития бюджетирования определены соответствующие этапы (производственный, финансовый, технологический, маркетинговый), переход к каждому из которых проходил под влиянием теоретических исследований, а также обострение внешней и внутренней конкуренции, что способствовало поиску путей снижения и контроля затрат деятельности учебных заведений.

2. Установлено существование постепенного перехода от затратного подхода к пониманию содержания бюджетирования как инструмента управления предприятием. В частности, формированию обратной связи между этапами процесса управления для организации бухгалтерского учета по центрам ответственности и действенности бюджетирования способствует соблюдение обоснованных принципов бюджетирования (интеграции; последовательности; нормативного подхода; сквозного бюджетирования; декомпозиции; экономической целостности; методической сопоставимости).

ЛИТЕРАТУРА

1. Бланк И.А. Стратегия и тактика управления финансами. – К.: МП “ИТЕМЛтд”, СП “АДЕФ-Украина”, 1996. – 534 с.
2. Добровольский Е. Бюджетирование: шаг за шагом. 2-е изд. / Е. Добровольский, Б. Карбанов, П. Боровков, Е. Глухов, Е. Бреслав. – СПб.: Питер, 2010. – 480 с.
3. Ивашкевич В.Б. Бухгалтерский управленческий учет: Учеб. для вузов. – М.: Экономика, 2003. – 618 с.
4. Казанцев К.А. Бюджетное управление – зачем это предприятию нужно? [Электронный ресурс] / К.А. Казанцева. Налоговый навигатор. – 2004. – № 18. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.econburo.ru/index.php/public/33-budg-why>.
5. Костюкова Е.И. История развития бюджетирования / Е.И. Костюкова, Т.А. Полянская // Международный бухгалтерский учет. – № 42(240). – 2012. – С. 63-67.
6. Кукукина И.Г. Управленческий учет: Учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 400 с.
7. Роговец Я. Причины неудач. Внедрение бюджетирования: организационные проблемы // Управленческий учет и бюджетирование. – 2014. – № 9. – С. 64-70.
8. Родина Л. Н. Этапы развития бухгалтерского учета: учеб. пособие / Л. Н.Родина, Л. В.Пархоменко. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 100 с.
9. Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней: учеб. пособие для вузов./ Я. В.Соколов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.
10. Сигел Дж. Словарь бухгалтерских терминов / Дж. Сигел, Шим Дж. – Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 408 с.
11. Ткач В.И. Международная система учета и отчетности./ В.И. Ткач, М.В. Ткач. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 160 с.
12. Хорнгрен Ч., Фостер Дж., Датар Ш. Управленческий учет, 10-е изд. Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2005. – 1008 с.

13. Чая В. Т. Управленческий учет: учеб. пособие / В.Т. Чая, Н.И. Чупахина. – М.: Эксмо, 2009. – 480 с.

14. Шим, Джай К. Основы бюджетирования и больше. Справочник по составлению бюджетов / Джай К. Шим, Джойл Г. Сигел; под общ. ред. В. А. Плотникова. Пер. с англ. – М.: Вершина, 2007. – 368 с.

15. Энтони А. Управленческий учет, 3-е издание: Пер. с англ./ А. Энтони, Д. Раджи, С. Роберт, С.Марк. – М.: Издательский дом «Вильяме», 2007. – 880 с.

Мирзоалиев Ёкубджон Абдувохидович, докторант PhD кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: (+992) 934017181, E-mail: yokubjon93@inbox.ru

- Буриев Л.Дж. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ПО УПРОЩЕНИЮ ТАМОЖЕННЫХ ПРОЦЕДУР И ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ
- Буриев Л.Ч. БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ ҶОРӢ НАМУДАНИ СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ОИД БА СОДДАГАРДОНИИ РАСМИӢТИ ГУМРУКӢ ВА ХИЗМАТРАСОНИИ ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢТИ РАҚАМӢ
- Buriev L.J. SOME ASPECTS OF THE INTRODUCTION OF INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE SIMPLIFICATION OF CUSTOMS PROCEDURES AND CUSTOMS SERVICES IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

В статье исследованы внедрение международных стандартов по упрощению таможенных процедур. Особое внимание уделено проведению таможенных процедур на основе принципов их упрощения и гармонизации согласно Киотской конвенции в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: исследование, особенности, принципы, упрощения, гармонизации, Киотская конвенция.

Дар мақола таҳқиқоти илмӣи стандартҳои байналмилалӣ оид ба соддагардонии расмиёти гумрукӣ ва хизматрасонии гумрукӣ баррасӣ шуда, таваҷҷуҳи махсус ба татбиқ намудани расмиёти гумрукӣ ва хизматрасонии гумрукӣ дар асоси ҷорӣ намудани принципҳои соддагардонӣ ва ҳамоҳангсозии онҳо мутобиқи Конвенсияи Киото дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дода мешавад.

Калидвожаҳо: тадқиқот, хусусиятҳо, принципҳо, соддагардонӣ, ҳамоҳангсозӣ, Конвенсияи Киото.

The article explores the implementation of international standards for the simplification of customs procedures. Particular attention is paid to the implementation of customs procedures based on the principles of their simplification and harmonization in accordance with the Kyoto Convention in the Republic of Tajikistan.

Key words: research, features, principles, simplifications, harmonizations, Kyoto Convention.

Опыт показывает, что использование таможенных процедур и услуг в виде альтернативных ограничений импорта способствуют следующие их свойства как барьер:

- оперативность реагирования на потребности и защиты отечественного производителя;
- регулирование внешнеторговой деятельности на уровне таможенной службы;
- отсутствие прозрачности таможенного регулирования.

Регулирование на уровне таможенного органа, не исключающее негласного влияния вышестоящих органов может осуществляться по собственной инициативе или с учетом мнения заинтересованных лиц. В результате перераспределения полномочий снижается прозрачность регулирования. Скрытый характер барьеров позволяет защищать отечественного производителя в обход принятых перед ВТО обязанностей, и имеет риск создания административных ограничений необоснованных с позиций экономической безопасности [2].

В целом, при неоптимальной системе регулирования ВЭД, снижения барьера, вызванного сложными таможенными процедурами, потери от его устранения окажутся большими для национальной экономики. И отмена такого барьера, возможна при оптимальной системе мер таможенно-тарифного и нетарифного регулирования. Вместе с тем многие ставки таможенных платежей не-

возможно повысить из-за принятых международных обязательств республикой. Снижение административного барьера, представляется безопасным в двух случаях:

- повышения уровня взимания таможенных платежей для защиты наиболее нуждающихся в этом производителя;
- стимулирования отечественного производства для выхода на тот уровень развития, когда снижение защитных барьеров не нанесет им ущерба.

В первом случае очень высок риск ответных мер со стороны ВТО и стран, заключивших договоры о взаимных тарифных уступках. Этого можно избежать при одновременном снижении ставок ввозных пошлин на товары, производство которые в Республике Таджикистан не нуждаются в поддержке и их резерв не исчерпан.

Во втором случае целесообразно оказать помощь отечественному производителю в виде субсидирования.

В условиях, когда упрощение опасно в условиях Республики Таджикистан, сокращение стоимостных и временных показателей осуществления таможенных процедур проводится в комплексе с оптимизацией ставок таможенного тарифа и применение нетарифных мер регулирования внешнеторговой деятельности.

Анализ возможного влияния стандартов на параметры, характеризующие деятельность таможенных органов учитываются в положениях Концепции развития таможенных органов Республики Таджикистан, в соответствии с направлениями развития таможенного управления. Однако снижение стоимостных издержек и времени проведения таможенных процедур не должно сопровождаться угрозами экономической безопасности государства. Для последовательного внедрения положений Киотской конвенции необходимо использовать соответствующее методическое обеспечение, которые представлены на рисунке 1.

На наш взгляд, совершенствование таможенных процедур является главным принципом внедрения стандартов Киотской конвенции. Развитие систем проведения таможенных процедур выражается в принятии обоснованных решений о внедрении стандартов Киотской конвенции. В связи с этим принцип обоснованности принимаемых решений лежит в основе частных принципов, сгруппированных по блокам (внедрения стандартов, принципы эффективности применения стандартов, создания и выявления и условий внедрения стандартов).

Оценка эффективности внедрения стандартов Киотской конвенции определяется с позиций удовлетворения интересов государства и участников ВЭД. В то же время, новые процедуры не должны быть более обременительными для участников ВЭД, что обеспечивается принципом добровольного использования участниками внешней торговли упрощений таможенных процедур.

В результате внедрения стандарт, если не предполагается положительные или отрицательные последствия, то он подлежит применению исходя из принципа стремления к участию в международных соглашениях.

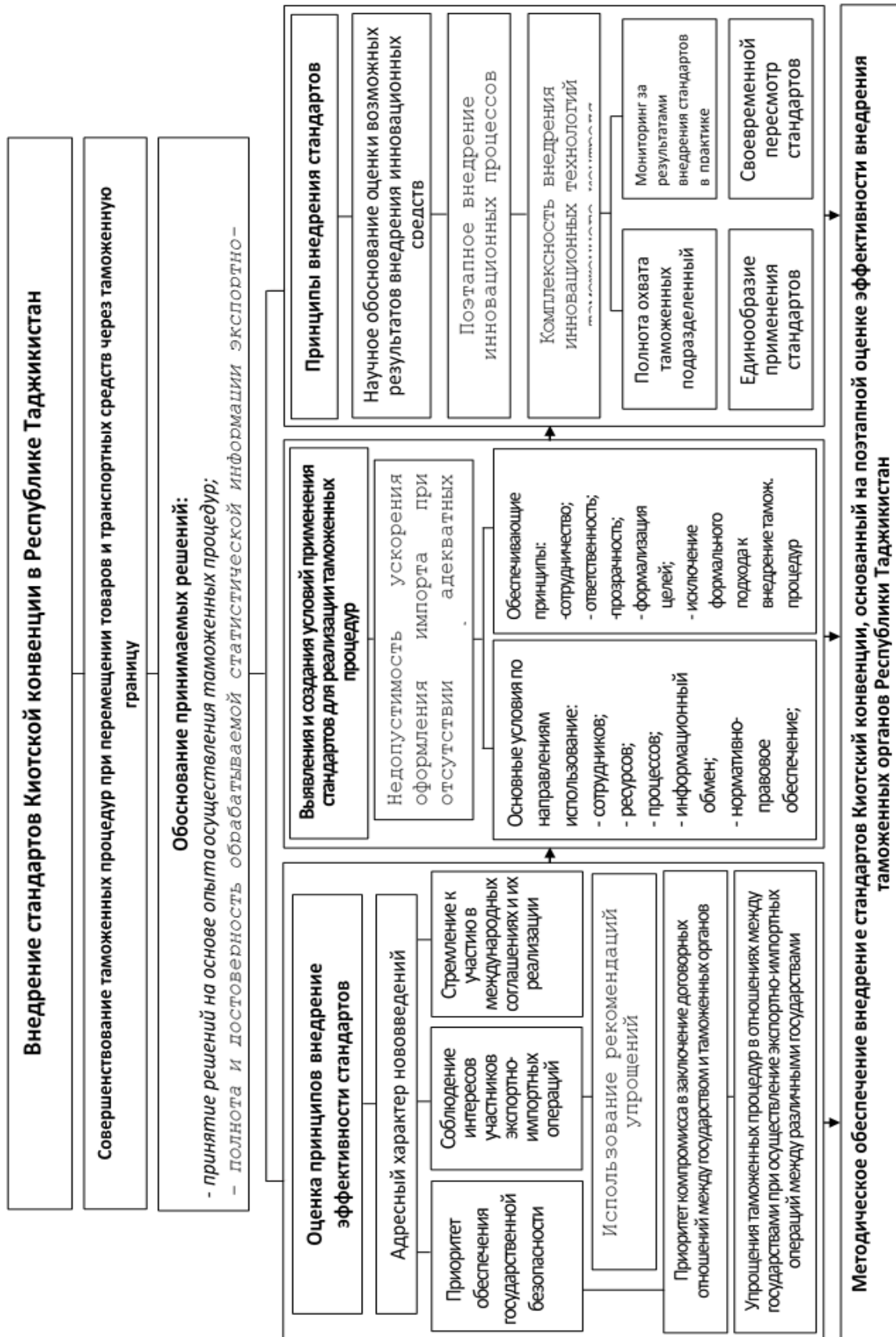

Рисунок 1. Методическое основы внедрения стандарта Киотской конвенции. (Разработана автором).

Принцип компромисса договорных отношений между государствами оказывает отрицательное влияние на уровни показателей деятельности таможенных органов, но это влияние в достаточной мере компенсировано внедрением того же стандарта к другим, то этот стандарт подлежит внедрению в Республике Таджикистан. Данное положение тесно связано с принципом взаимности упрощения процедур, и при этом будут созданы предпосылки использования таможенных процедур в качестве нетарифного барьера для импорта товаров.

В Республике Таджикистан для достижения эффективности внедрения международных стандартов, необходимо определить условия их результативного внедрения. Оценка принципов внедрения эффективности стандартов их влияние и создания необходимых условий для внедрения стандартов при реализации таможенных процедур, а также принципы внедрения стандартов Киотской конвенции, основанный на поэтапной оценке эффективности внедрения таможенных органов Республики Таджикистан.

Важным условием применения упрощений в стране является недопустимость ускорения оформления импорта при отсутствии адекватных таможенно-тарифных мер защиты отечественного производителя. Только выполнения этих условий и обеспечения достаточного уровня результативности таможенного контроля является направлением развития таможенного дела, становится уменьшение стоимостных и временных затрат на осуществление таможенных процедур [1].

Внедрение некоторых стандартов отрицательно влияют на интересы стран и таможи в части контроля за соблюдением таможенного законодательства. Поэтому следует определить, какие условия необходимо создавать для эффективного внедрения стандарта.

Вместе с тем создание необходимых условий для внедрения стандартов выражается в усилении отдельных направлений или в повышении технической и кадровой оснащенности таможенной службы, которые требуют значительные материальные затраты.

Поэтому необходимость введения изменений отдельных блок таможенного дела под стандарты конвенции связаны с ожидаемой величины результатов стандартизации и затраченных на это ресурсов, которые должны оцениваться с позиций интересов государства и участников внешнеэкономической деятельности[3].

В целом условия внедрения стандартов основаны на принципах, обеспечивающих успешное их внедрение в практике. Выявление несоответствий таможенного законодательства Республики Таджикистан проведена на основе формализации целей внедрения каждого стандарта⁴.

Создания необходимых условий применения стандартов Киотской конвенции проводится на основе поэтапного их внедрения, с учетом предварительной оценке ожидаемых результатов экспериментального внедрения и оценке изменений в динамике показателей, характеризующих деятельности таможенных органов на основе статистического анализа данных и распространении стандарта и успешного внедрения.

При принятии основных положений Киотской конвенции следует ценить возможные результаты их внедрения в практике. Оценка внедрения стандартов проводится на основе выявления тенденций и закономерностей функционирования и развития системы таможенных процедур, знаний прогнозов и мнений экспертов, а также мониторинга изменения показателей деятельности таможенной службы. Существенное изменение таможенных процедур производится поэтапно с учетом их характеристики. В этих условиях реализации конвенции должна базироваться на принцип комплексности внедрения и оценки реализации стандартов.

Установлено, что поэтапное внедрение стандартов является обязательным для всех таможенных органов, где осуществляются стандартизируемые таможенные процедуры [5]. При этом необходимо обеспечить единообразие применения стандартов на всей таможенной территории Республики Таджикистан.

В процессе внедрения стандартов и после их внедрения проводится мониторинг, по результатам которого будут приняты решения о дальнейшем применении стандарта, корректировке стандартизируемой процедуры или отмене стандарта.⁵ По результатам анализа внедрения стандарта проводится

⁴ Следует отметить, что для внедрения рамочных стандартов разработан и применяется вопросник, содержащий несколько десятков вопросов, положительные ответы, которые свидетельствует о готовности страны по внедрении этого стандарта.

⁵ Поэтому в соответствии со ст. 17 Киотской конвенции любая договаривающаяся сторона вправе заявить о своем отказе от участия в ней в любое время после ее вступления в силу.

пересмотр стандарта осуществления таможенных процедур.

При использовании принципов применения стандартов Киотской конвенции в Республике Таджикистан разрабатывается методическое обеспечение внедрения стандартов.

В соответствии с Конвенцией упрощения и ускорения таможенного оформления и контроля реализуется на основе внедрения современных информационно-коммуникационных технологий таможенной деятельности.

Киотская конвенция является ориентиром в построении таможенного регулирования во многих странах, она также является базой для унификации законодательства и решении таможенных вопросов [4].

Следует отметить, что положения Киотской конвенции сформулированы не в виде норм прямого действия, а в виде принципов, которые являются базой для выработки конкретных правил регулирования процедур и поиска того самого баланса между ускорением и упрощением таможенных формальностей, как мерой содействия ВЭД и обеспечением надежности таможенного контроля, на основе соглашения интересов между бизнес-сообщества и государства.

Поэтому особое внимание при внедрении системы таможенных процедур в Республике Таджикистан считаем целесообразным усовершенствовать таможенные процессы и процедуры, которые имеют наибольший потенциал увеличения времени и стоимости их осуществления до выпуска товаров.

Основные подходы к анализу таможенных процедур, перед помещением товаров под таможенным режимом существенно различаются. Таможенные процедуры рассматриваются Всемирной таможенной организацией на предмет возникновения барьера при импорте. Таможенные режимы также влияют на объемы импорта. Регулирование объемов импорта товаров может осуществляться с помощью расширения или ужесточения условий в применении таможенных режимов таможенной переработки грузов и льготных.

В целом, в Республике Таджикистан достижения результативности внедрения стандартов зависит от создания требуемых условий для осуществления таможенных процедур. Это в первую очередь зависит от функционирования таможенной системы в целом и создание взаимодействие в виде триады: таможенные органы, декларанты и транспортные операторы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дюмелен Н.И. Всемирная торговая организация/ Н.И.Дюмелен. - М.: ТПП, 1997. - 196 с.
2. Дюмулен И.И. Международная торговля. Тарифное и нетарифное регулирование/ Н.И.Дюмелен. – М.: 2004. – 301 с.
3. Ершов А.Д. Роденков А.И. Тараторил И.Г. Экспортный контроль и нетарифное регулирование ВЭД: Учебное пособие/ А.Д.Ершов. А.И.Роденков И.Г.Тараторил СПб.: ИВЭСЭП, СПб., филиал РТА имени Бобкова В.Б. Знание, 2001г. -280с
4. Назаренко В.М., Назаренко К.С. Таможенное обслуживание внешнеэкономической деятельности / В.М.Назаренко, К.С.Назаренко. - М.: Экзамен, -2001, .327с

Буриев Л.Дж. – старший преподаватель кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного университета коммерции. E-mail: burievloik@mail.ru Телефон: (+992) 93-823-03-86.

Шамсов Ф.Т.
Орифова Ш.Р.
Ярматова З.Л.

РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА МАРКЕТИНГ

Шамсов Ф.Т.
Орифова Ш.Р.
Ярматова З.Л.

РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА МАРКЕТИНГ

Shamsov F.
Orifova Sh.
Yarmatova Z.

THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY AND ITS IMPACT ON MARKETING

В данной статье авторами затронуты основные ключевые проблемы развития со-временных предприятий с учетом быстроизменяющегося рынка, появления новых техно-логий и развития цифровой экономики. Авторами изучены работы в этом направлении таких ученых как Ф. Котлер, М. Портера и Ж. Ламбена. Изучены предложенные ими методики по проведению анализа рынка и оценки конкурентоспособности. Конкурентный анализ позволяет более глубоко оценить конкурентные преимущества предприятий, работающих в данном сегменте рынка, оценить их сильные и слабые стороны, предсказать их действия на рынке.

Ключевые слова: оцифровывание, маркетинг, оценка конкурентоспособности, изучение рынка.

Дар ин мақола муаллифони ба масъалаҳои асосии рушди корхонаҳои муосир бо назардошти бозори зудтағйирёбанда, пайдоиши технологияҳои нав ва рушди иқтисоди рақамӣ аҳамияти назаррас додаанд. Муаллифони тадқиқотҳои дар ин самт аз қабилӣ оли-мони Ф.Котлер, М.Портер ва Ҷ.Ламбенро нишон додаанд. Омӯзиши усулҳои пешниҳод-шудаи гузаронидани таҳлили бозор ва арзёбии рақобатпазирӣ низ дар инҷо ҷойгиранд. Таҳлили рақобат имкон медиҳад, ки бартариҳои рақобатии ширкатҳоеро, ки дар ин сег-менти бозор фаъолият мекунанд, амиқтар арзёбӣ карда шаванд, ҷиҳатҳои қавӣ ва заъфи онҳоро арзёбӣ карда ва амалҳои онҳоро дар бозор пешгӯӣ намоем.

Калидвожаҳо: рақамисозӣ, маркетинг, арзёбии рақобат, таҳқиқоти бозор.

In this article, the authors touched upon the main key problems in the development of modern enterprises, taking into account the rapidly changing market, the emergence of new technologies and the development of the digital economy. The authors studied the works in this direction by such scientists as F. Kotler, M. Porter and J. Lambin. The methods proposed by them for conducting market analysis and assessing competitiveness were studied. Competitive analysis allows you to more deeply assess the competitive advantages of enterprises operating in a given market segment, assess their strengths and weaknesses, and predict their actions in the market.

Key words: digitization, marketing, competitiveness assessment, market research.

По мере того как мир приближается к третьему тысячелетию, многие предприятия размышляют о том что ждет их впереди в силу того, что рынок подвержен регулярным изменениям. Под воздействием этих изменений выделяют два вида компаний: те, что меняются, и те, что исчезают. Сегодняшняя экономическая обстановка определяется мощнейшими силами – технологией и взаимосвязью между всеми странами мира.

Аннотация
Аннотация
Annotation

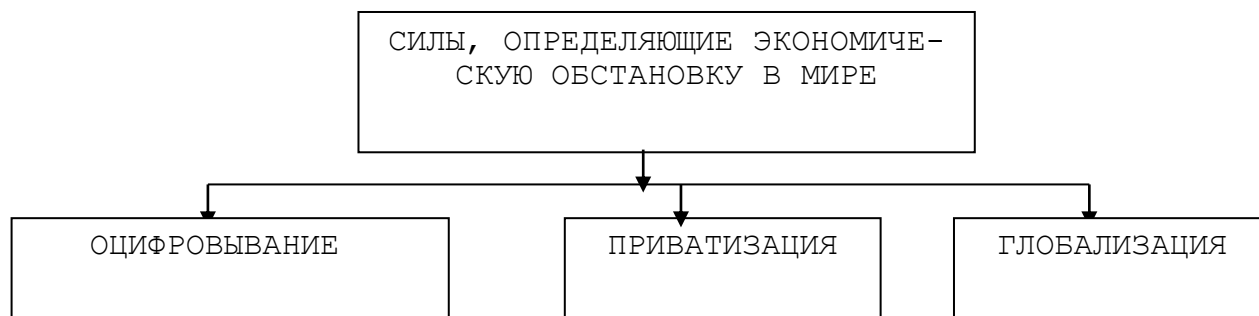

Рис.1 Силы, влияющие на экономическое развитие в Море.

Оцифровывание – одна из мощных технологических сил, состоящая в кодировании информации в биты, сочетания нулей единиц. Теперь пользователи могут приобретать товары прямо из интернета. Развитие сетевого маркетинга и все большее количество интернет магазинов послужили основой развитию интернет банкингу и появлению нового направления в экономике: цифровой экономики.

Вторая большая сила – глобализация. Развитие внешнеэкономической деятельности всех стран дает возможность осуществления продажи товаров и услуг на международных рынках, а также развивать взаимовыгодное сотрудничество между странами.

Еще одна серьезная сила – приватизация. Считается, что переход бывших государственных компаний и агентств в частное пользование делает их управление более эффективным. Увеличение количества частных предприятий в различных областях производства, требуют обеспечения благоприятных условий для развития частного сектора.

Скорость изменений очень велика и умение приспособиться к ним становится существенным преимуществом в конкурентной борьбе. Рынок не знает жалости. Способность анализировать, изучать все новое дает возможность приспособиться и адаптироваться быстрее к меняющемуся рынку. Своевременный маркетинговый анализ и применение цифровых технологий помогает сегодня быть передовиками определенным компаниям в сфере банкинга, купли и продажи товаров, оказанию услуг.

Рассмотрим применяемые в зарубежной и отечественной теории и практике методы анализа рынка и стратегических факторов бизнеса с учетом специфики строительства [1, 2]. Для этого должны быть систематизированы показатели и факторы бизнес-среды и предложена методика оценки их влияния на деятельность строительных предприятий, определены основные направления маркетингового анализа строительной продукции, а также предложены методы анализа динамики цен, критерии сегментации строительного рынка, адаптирована к специфике строительной продукции методика функционально-стоимостного анализа.

Управление конкурентоспособностью в условиях развития рыночных отношений в инвестиционно-строительной сфере является одной из насущных проблем строительного предприятия. Конкурентный анализ позволяет более глубоко оценить конкурентные преимущества предприятий, работающих в данном сегменте рынка, оценить их сильные и слабые стороны, предсказать их действия на рынке. Как правило, конкурентный анализ ориентирован на изучение показателей конкурентоспособности наиболее успешных конкурентов, имеющих максимальные доли рынка, развитый производственный потенциал, финансовую стабильность.

Фундаментом повышения конкурентоспособности предприятия, является аналитическая работа по изучению состояния и тенденций развития экономики, отрасли, рынка и активности конкурентов. Для этих целей в странах с развитой рыночной экономикой применяются апробированные методики конкурентных позиций предприятия. Правильному формированию рыночной стратегии строительного предприятия может существенно способствовать применение в аналитической практике SWOT-анализа, основные положения которого раскрыты в работах М.Портера, Ф.Котлера, Ж.Ламбена.

Опираясь на накопленный рыночный опыт, теоретические разработки в привязке к различным сферам экономики, учитывая отраслевые особенности строительства, предложена классификация факторов, позволяющая развить методику SWOT-анализа применительно к

строительству. Анализ позволил вскрыть проблемы с потребительскими свойствами строительной продукции, что свидетельствует о необходимости улучшения качества материалов, конструкций и объемно-планировочных решений. Руководствуясь методом SWOT – анализа, автор предлагает классификацию факторов, позволяющих развивать данную методику. Рекомендуемые автором основные подсистемы и показатели строительного предприятия для применения SWOT – анализа были апробированы в ООО «Донская строительная компания» и получена положительная оценка состояния строительного предприятия.

Таким образом, рассматривая концепцию стратегического управления, можно утверждать, что стратегическое управление требует более качественного аналитического обеспечения, нежели применяемые в строительстве на современном этапе модели и методы стратегического анализа.

Автором, исходя из принципа преемственности исследования, адаптирована к условиям строительного производства методика построения профиля предприятия для анализа факторов макро и микроокружения. По мнению автора, эти факторы должны исследоваться отдельно. Данные факторы систематизированы и произведена оценка характера их влияния. На примере ООО «Донская строительная компания» построен профиль внешней среды с учетом рыночной позиции предприятия и имеющегося у общества потенциала. По данным экспертного опроса построена современная модель микроокружения строительного предприятия.

Предложена методика оценки емкости рынка и интенсивности конкуренции. Оценку интенсивности конкуренции предлагается осуществлять с использованием четырехдольного показателя концентрации на основе индекса Херфиндала.

Методика определения и оценки показателя емкости рынка на основе построения модели, характеризующей зависимость емкости рынка от одного из факторов (уровень доходов населения, развитие ипотечного кредитования и др.). Для решения этой модели в работе рекомендована группировка строительной продукции применительно к жилищному строительству.

Рассмотрены четыре стадии развития системы стратегического управления на предприятии, относительно каждой из которых надо анализировать состояние и динамику конкурентной среды. Конкурентный анализ основывается на индивидуальной характеристике конкурентов и направлен на определение их конкурентоспособности. В настоящее время в практике отечественных предприятий уже находят применение методы стратегического анализа, распространенные в странах с развитой рыночной экономикой. В работе систематизированы конкурентные преимущества, присущие строительству, и дается их содержательная классификация.

Применяя методику Мак-Кинзи, автор приводит показатели привлекательности рынка строительных работ во взаимосвязи с конкурентоспособностью строительного предприятия, а также предлагает использовать экран бизнеса строительного предприятия, в котором уточнены возможные стратегии на рынке строительных работ. С использованием рекомендуемой методики анализа автором дана оценка привлекательности рынка жилищного строительства для двух предприятий Ростовской области. Расчеты показали, что конкурентные преимущества имеет предприятие с более высоким техническим, кадровым и финансовым потенциалом.

Одновременно автор не рекомендует вести анализ на основе концепции «4 Р» (продукт-рынок), поскольку в традиционной интерпретации данный метод не охватывает все вопросы, актуальные для строительства. В работе рекомендована авторская модель конкурентного анализа «Продукт-рынок» с добавлением существенных для строительства элементов, к которым относит потребительские свойства строительной продукции, ценовые характеристики, параметры рынка строительных работ, возможности послепродажного ремонтно-строительного сервиса объектов строительства.

В условиях обострения конкурентной борьбы значительную роль приобретает маркетинговый анализ. Система маркетингового анализа, прежде всего, требует определения направлений его развития в строительной сфере. Автор сформулировал основные направления маркетингового анализа, его сущность, этапы и критерии сегментации рынка строительной продукции. Прежде всего, в работе рассмотрены эвристические методы, основанные на опросах специалистов, проведен анализ потребительских характеристик строительной продукции, выполнен прогноз «максимально возможной стоимости квартир» и «максимально возможной

суммы предполагаемого взноса» за квартиру.

Маркетинговый анализ включает в себя изучение потребительских предпочтений путем сегментации рынка. Для изучения потребительских предпочтений на рынке жилищного строительства в работе рекомендованы критерии сегментации строительного рынка.

Для покупателя важна характеристика продукции по различным признакам. Автором дан расчет значимости для потребителя характеристики «Современные архитектурный облик и внешний вид застройки». Выявление этих показателей в системе маркетингового анализа имеет большое значение для планирования строительства с учетом определенных характеристик, которые отражают предпочтения потребителей. Следовательно, разрабатывая продуктовую стратегию, необходимо маркетинговый анализ направлять на сегментацию рынка по категориям потребителей с выявлением их предпочтений.

Методические и организационные основы функционально-стоимостного анализа к настоящему времени сформировались. Большой вклад в разработку данной проблемы внесли А.Д. Шеремет, Б.И. Майданчик, А.П.Ковалев, М.В. М.В. Мельник, В.И. Петрова. Исследование показало, что практика применения функционально-стоимостного анализа существенно отстает от теории, хотя круг практических задач, которые могут решаться с помощью этого вида анализа, в строительстве, весьма значителен, поскольку в условиях рыночной конкуренции строительных предприятий весьма сложно реализовать затратный механизм ценообразования, необходимо учитывать готовность потребителя оплатить конкретную качественную характеристику строительной продукции. Это обстоятельство открывает новые возможности для применения функционально-стоимостного анализа в строительстве.

В рамках данного исследования методика функционально-стоимостного анализа адаптирована автором к решению научно-практической задачи - установлению наиболее значимых для потребителей характеристик строительной продукции, предложены этапы анализа, выявлены потребительские предпочтения на примере рынка жилищного строительства Ростовской области.

ЛИТЕРАТУРА

1. Владимиров А.В. Экономический анализ деятельности строительного предприятия (Монография).- М: Изд-во «Бухгалтерский учет», 2005.-12,8 п.л.
2. Горлов Д.В. Методология оценки экономического потенциала предприятия на основе стоимостной концепции стратегического управления // Социально-экономические проблемы развития рыночной экономики юга России: Материалы межвузовской научно-практической конференции: - Ростов-н/Д: ЮРГИ, 2007.-0,1 п.л.
3. Ф. Котлер «Маркетинг в третьем тысячелетии» - перевод с английского. ООО «Издательство АСТ», 1999г.

Шамсов Ф.Т. – к.т.н., и.о. доцента кафедры «Информационные системы в экономике» Таджикский Государственный университет коммерции. Тел: (+992) 909 88 26 69. Email: shamsov.f85@inbox.ru

Орифова Ш.Р. – ст.препод. кафедры «Экономика и управление в строительстве» ТТУ имени академика М.С. Осими. Тел: (+992) 902 55 61 20. Email: shahnoza.orifova@mail.ru

Ярматова З.Л. – магистр 2-го курса кафедры «Экономика и управление в строительстве» ТТУ имени академика М.С. Осими. Тел: (+992) 501 19 04 94. Email: zinatlutfulloevna@gmail.com

Раджабова Н.Р.
Гаяурова Р.С.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ УЛУЧШЕНИЯ ОКАЗАНИЯ ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Radjabova N.R.
Gayurova R.S.

ОСНОВАНИЕ И УСЛОВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ ОТВЕТСТВЕННО- СТИ ПО ДОГОВОРУ ПОРУЧЕНИЯ

В статье рассмотрены некоторые аспекты улучшения оказания таможенных услуг в условиях цифровизации. Особое место уделено проблемам наиболее часто возникающие при прохождении таможенных формальностей. Рассмотрены методы определения таможенной стоимости товаров, применения условий поставки, методам государственного регулирования внешнеторговой деятельности, а также вопросы создания цифровой таможни, положениям применения цифровых технологий и сравнения, существующего мирового и отечественного опыта с целью улучшения оказания таможенных услуг.

Ключевые слова: таможенные услуги, проблемы, таможенная стоимость, условия поставки, цифровая таможня, цифровые технологии

Аннотация
Аннотация
Annotation

The article discusses some aspects of improving the provision of customs services in the context of digitalization. A special place is given to the problems most frequently encountered during the passage of customs formalities. The methods for determining the customs value of goods, the application of delivery conditions, methods of state regulation of foreign trade activities, as well as the creation of digital customs, the provisions for the use of digital technologies and comparison of existing world and domestic experience in order to improve the provision of customs services are considered.

Keywords: customs services, problems, customs value, terms of delivery, digital customs, digital technologies

Анализ показывает, что в процессе оказания таможенных услуг существуют проблемы, наиболее часто возникающие при прохождении таможенных формальностей с учетом требования цифровизации и создания цифровой таможни. Прежде всего, возникают проблемы при определении таможенной стоимости товаров.

Опыт показывает, что таможенная стоимость на ввозимый и вывозимый товар таможенные органы вправе потребовать подтверждения стоимости товара. Под нормальной стоимостью понимается цена аналогичного или непосредственно конкурирующего товара в стране производителя или экспортера при обычном ходе торговли таким товаром. Возможность требования подтверждения стоимости товара закреплена, в частности, в случаях, если отсутствуют данные об экспортной цене товара или возникли сомнения в отношении сведений о ней, либо если имеются основания предполагать наличие ограничительной деловой практики в форме сговора в отношении экспортной цены товара, экспортная цена товара может быть определена согласно закона, на основе всей имеющейся информации.

Важно заметить, что стоимость товара по контракту, паспорту сделки и банковское подтверждение о валютном переводе по контракту могут оказаться недостаточными аргументами для подтверждения таможенной стоимости товара. Однако существует множество естественных рыночных факторов, обуславливающих цену товара ниже мировых среднестатистических цен или цен в стране производителями экспортера. Такими факторами могут быть более низкая конкурентная цена от производителя, предоставляемые скидки торговой фирмой-продавцом, производителем или субконтрактором (субподрядчиком), конкретной конфигурацией технологической системы и многие другие. Вместе с тем, данные аргументы могут быть недостаточными, и в этом случае можно предложить следующие варианты действий в разрешении спора по поводу цены:

1. Подтвердить цену можно факсовой копией экспортной декларации от продавца. При этом необходимо попросить продавца предоставить факсовую копию экспортной деклара-

ции из страны продавца. Стоимость, указанная в данной грузовой таможенной декларации, является дополнительным подтверждением стоимости товара.

2. Предоставить от продавца и покупателя письма, подтверждающие данную стоимость товара.

3. Направить письмо-запрос в таможенный отдел валютного контроля для подтверждения соответствия цены среднемировым ценам на данный товар.

4. Особенности коммерческих условий поставки товаров в Республике Таджикистан.

В основном условия поставки товаров, предусмотрены Международных правилах толкования торговых терминов - Инкотермс 2020. Условия Инкотермс в Таджикистане имеет свою специфику.

Поставка товаров на условиях DDP по контракту является условием с повышенным риском для продавца. Данный риск вызван относительно сложным, с точки зрения иностранных компаний, процессом прохождения таможенных процедур в Таджикистане и тем, что трудно точно определить размер таможенных платежей заранее, до заключения контракта или до момента прохождения таможенной очистки ввиду относительно частых изменений в ставках ввозных (импортных) таможенных пошлин и ввиду того факта, что коды ТН ВЭД и соответственно, ставки ввозной пошлины для высокотехнологичного оборудования могут быть окончательно подтверждены только при прохождении импортной таможенной очистки.

Данный риск поставки берут на себя те продавцы, которые осуществляют поставку оборудования для проектов «под ключ», предполагающих поставку, монтаж и пуск оборудования в эксплуатацию продавцом, или же по контрактам, заключенным со своей дочерней компанией.

Однако условия поставки DDP, или так называемые условия «от двери до двери», часто используются для некоммерческих поставок, так как в этом случае влияния вышеуказанных факторов незначительны.

Условия EXW также приводят к большим затруднениям, так как покупатель-нерезидент обязан на свой страх и риск и за свой счет получить экспортные лицензии, разрешения, а также осуществить прохождение экспортных таможенных формальностей в стране продавца.

Напротив, дистрибьюторы (резиденты Таджикистана) стремятся заключать контракты на закупку товара на условиях FCA, FOB с целью уменьшения расходов на перевозку.

При это важно выделить порядок определения таможенной стоимости товара и эффективно его использовать.

Таможенная стоимость товара необходима для определения таможенных платежей или иных таможенных целей. Порядок определения таможенной стоимости товаров, ввозимых на территорию Таджикистана юридическими или физическими лицами, утвержден Постановлениями Правительства Таджикистана. Данный порядок определения приведен в соответствии с общими принципами системы таможенной оценки Генерального соглашения о Тарифах и Торговле.

Определение таможенной стоимости производится путем последовательного применения следующих методов оценки: «по цене сделки с ввозимыми товарами; по цене сделки с идентичными товарами; по цене сделки с однородными товарами; вычитания стоимости; сложения стоимости; резервный метод» [1].

Основным методом определения таможенной стоимости является оценка по цене сделки с ввозимыми товарами. В качестве базы для определения таможенной стоимости принимается цена сделки непосредственно с ввозимыми товарами, подлежащими оценке. Под ценой сделки понимается как цена, фактически уплаченная, так и цена, подлежащая уплате за возимые товары. При использовании цены сделки для определения таможенной стоимости в нее включаются следующие расходы, если они не были ранее включены: «расходы на транспортировку ввозимых товаров до места их таможенного оформления, в том числе расходы по погрузке, выгрузке, перегрузке и складированию товаров; на страхование; расходы по выплате комиссионных и иных посреднических вознаграждений; стоимость контейнеров в случаях, если в соответствии с Товарной номенклатурой внешнеэкономической деятельности они рассматриваются как единое целое с оцениваемыми товарами; а также стоимость упаковки, включая стоимость упаковочных материалов и работ по упаковке и другие» [1].

В основном таможенная стоимость вывозимых товаров определяется в основном на основе цены сделки с вывозимыми товарами и декларируется таможенным органом при перемещении товара через таможенную границу Таджикистана.

С другой стороны, важным считаем рассмотрению методов государственного регулирования внешнеторговой деятельности. При этом ограничения в экспорте и импорте приводят к тому, что экономическая система как динамическая система теряет те степени экономической свободы, которые могли бы положительно влиять на ее эволюцию и взаимодействие с мировой экономической системой. Также, ограничения в экспорте и импорте неминуемы в современных условиях, необходимости обеспечения экономической безопасности и национальных интересов, что требует поиска компромисса между вынужденными ограничениями и объективными эволюционными законами.

Таможенно-тарифное регулирование посредством установления импортных и экспортных таможенных пошлин, утверждается постановлениями Правительства и затем соответствующими приказами Таможенной службы при Правительстве Таджикистана.

Нетарифное регулирование, то есть количественные ограничения экспорта и импорта могут вводиться в исключительных случаях Правительством Таджикистана в целях: всемерного обеспечения безопасности республики; строгого выполнения международных обязательств республики с учетом состояния на внутреннем товарном рынке и обеспечения защиты внутреннего рынка Таджикистана.

Анализ показывает, что финансовые потоки, связанные с товарными потоками во ВЭД, подлежат контролю. В связи с укреплением государственного валютного контроля импортер обязан обеспечить ввоз в Таджикистан товара, эквивалентного по стоимости уплаченным за него денежным средствам в иностранной валюте, а в случае недопоставки товара - возврат указанных средств, ранее переведенных по импортному контракту иностранной стороне в сроки, установленные контрактом, но не позднее 90 дней.

Результаты процесса перемещения грузов показывает, что транспортные операторы или перевозчики должны обладать лицензией таможенного перевозчика, что расширяет возможности по оказанию логистических услуг для клиентов. Таможенные перевозчики, должны иметь лицензии Таможенной службы имеющие право осуществлять перевозки грузов под таможенным контролем. При этом важным считается цифровизации транспортных процессов и обобщения результатов таможенной деятельности на основе использования цифровых технологий или перехода к цифровой таможне.

Впервые термин «цифровая таможня» введен Всемирной таможенной организацией в 2016г. и с этого времени таможенные органы активно используют информационных и коммуникационных технологий в целях сбора и обеспечения гарантии уплаты таможенных пошлин, осуществления контроля перемещения товаров, людей, транспортных и денежных средств, а также в целях обеспечения безопасности трансграничной торговли.

Опыт показывает, что таможенные органы внедряют цифровые технологии, которые смогли успешно зарекомендовать себя за рубежом, и были рекомендованы к использованию Всемирной таможенной организацией [2].

Нами выявлено, что однако существуют проблемы по цифровизации при осуществлении таможенной деятельности. В связи с этим приоритетным считаем рассмотрения ключевых положений применения технологий цифровой таможни в Таджикистане и за рубежом.

Таблица 1-Основные положения применения технологий цифровой таможни

Применяемые технологии	Опыт Таджикистана	Опыт зарубежных стран
Электронное декларирование	-обязательное электронное декларирование (с 2018 года); - наличие проблем, отрицательно влияющих на качество и результативность работы действующих информационных систем	-длительный опыт применения систем электронного декларирования; - создано правовое поле для электронного декларирования товаров.
Предварительное информирование	Механизм «Единого окна» реализован отчасти	Реализация в рамках механизма «Единого окна» в полном объеме
Авторегистрация/ автовывпуск	-применение данных технологий в отношении участников ВЭД	- высокий уровень автоматизации таможенных операций в

	низкой категории риска по двум таможенным процедурам; - наличие дополнительных рисков при осуществлении таможенных процедур и контроля; - необходимо повышение защиты информационных ресурсов участников рынка таможенных услуг	целом; - необходимо повышение защиты информационных ресурсов участников рынка таможенных услуг

Таким образом, сравнительный анализ международной практики в вопросах электронного декларирования, предварительного информирования и авторегистрации / автовыпуска показал, что таможенные органы Республики Таджикистан, несмотря на значительные успехи, определенно отстают от ведущих зарубежных органов. Для сокращения разрыва необходимо не только решать насущные текущие проблемы, но и обеспечить развитие таможенных органов в условиях цифровизации и эффективного использования технологий и инвестиций, а также обучения кадров применением этой технологий.

В целом решения указанных проблем и внедрения цифровой таможни способствует улучшению таможенного обслуживания в условиях цифровизации в Республике Таджикистан.

Литература

1. Комментарии к таможенному кодексу Республики Таджикистан/под ред. генерал майора таможенной службы Н.С.Рахматова.-Душанбе, 2020.-805с.
2. Логинова Н.А. Трансформация экономических отношений в условиях цифровой экономики // Наука Красноярья. 2020. Т.9. №3-2. с.70-79.

Раджабова Н.Р. – к.э.н., доцент кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного университета коммерции. 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2, Телефон: +992(37) 234-83-46 +992(37) 234-85-46. Email: mail@ddtt.tj

Гаюрова Р.С - кстарший преподаватель кафедры таможенной деятельности Таджикского государственного университета коммерции. 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2, Телефон: +992(37) 234-83-46 +992(37) 234-85-46. Email: mail@ddtt.tj

- Хусейнова Ш.З. **ҶАНБАҲОИ ТАЪРИХИИ ТАНЗИМИ ИҚТИСОДИ БОЗОРӢ**
- Хусейнова Ш.З. **ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ**
- Khuseinova Sh.Z. **HISTORICAL ASPECTS OF REGULATION OF THE MARKET ECONOMY**

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Аз ҷониби давлат танзим намудани иқтисод яке аз масъалаҳои муҳим ҳисоб мешавад. Оиди зарурати даҳолати давлат ба соҳаҳои иқтисод дар марҳалаҳои гуногуни ташаккул ва рушди иқтисоди бозорӣ ғояҳои гуногун мавҷуд буданд. Ҳар кадоми аз ин ақидаҳо дорои паҳлӯҳои мусбӣю манфӣ буд. Дар охири асри XX дар байни иқтисодчиёну муҳаккикон ҳамфикрии муайяне оиди нақш ва мавқеи давлат дар иқтисодиёти бозаргонии муосир ба вучуд омад.

Калидвожаҳо: танзими давлатӣ, рушди иқтисод, иқтисод, иқтисоди миллӣ, мактабҳои иқтисодӣ, протекционизм, сиёсати протекционизм, иқтисодиёти иҷтимоӣ.

Регулирование экономики государством считается одним из важных вопросов. На разных этапах становления и развития рыночной экономики существовали разные представления о необходимости государственного вмешательства в экономику. Каждая из этих идей имела положительные и отрицательные стороны. В конце XX века среди экономистов и исследователей сложился определенный консенсус относительно роли и места государства в современной рыночной экономике.

Ключевые слова: государственное регулирование, экономическое развитие, экономика, народное хозяйство, экономические школы, протекционизм, политика протекционизма, социальная экономика.

The regulation of the economy by the state is considered one of the important issues. At different stages of the formation and development of a market economy, there were different ideas about the need for state intervention in the economy. Each of these ideas had positive and negative sides. At the end of the 20th century, a certain consensus emerged among economists and researchers regarding the role and place of the state in a modern market economy.

Key words: state regulation, economic development, economy, national economy, economic schools, protectionism, protectionism policy, social economy.

Муносибат ба зарурати даҳолати давлат дар ҳар марҳалаи ташаккул ва рушди иқтисоди бозорӣ гуногун арзёбӣ мегардид. Агар дар давраи ташаккули муносибатҳои бозорӣ, яъне асрҳои XVII — XVII зарурати танзими давлатии иқтисод эътироф гардида бошад, пас дар охири асри XVIII даҳолати давлатро ҳамчун монеае медонистанд, ки ба инкишофи муносибатҳои бозорӣ ҳалал мерасонад. Ин ба инкишофи тафаккури иқтисодӣ бетаъсир намонд ва барои пайдоиши консепсияҳои гуногуни танзими иқтисоди бозорӣ замина гузошт[2].

Дар давраи таназзули феодализм ва гузаштан ба капитализм мактаби иқтисодии меркантилизм ба вучуд омад. Асоси онро таълимоти иқтисодӣ ва сиёсати иқтисодии давраи капитализми аввал (асрҳои XV — XVII) ташкил медод[1].

Намояндагони мактаби иқтисодии меркантилизм ҷонибдори сиёсати ғаёли иқтисодии давлатие буданд, ки манфиатҳои капитали тичорати (монополияҳои калони тичоратӣ) – ро инъикос менамояд ва ба рушди савдону саноати содироткоркунанда мусоидат мекунад.

Ҳадафи асосии сиёсати меркантилистиро сиёсати ба мамлакат ҳарчӣ зиёдтар ҷалб кардани тилло ва нуқра ташкил медод, яъне ҳар қадар пул бештар бошад, давлат ҳамон дараҷа

бойтар мегардад.

Ду марҳилаи асосии инкишофи меркантилизм вучуд дорад:

- марҳилаи ибтидоӣ, ки сиёсати тавозуни пулиро қарзиро маънидод мекунад; мақсади он дар мамлакат нигоҳ доштани пул мебошад;

- марҳилаи баъдина, ки дар рафти он сиёсати мувозинати савдо роҳандозӣ мегардид, зиёд кардани захираи тилло ва нуқраро аз ҳисоби гардиши фаъоли савдо (яъне, аз ҳисоби зиёд будани содирот нисбат ба воридот) дар назар дошт[1].

Меркантилизм аввалин мактаби иқтисоди сиёсест, ки сиёсати давлатии протексионизмро асоснок мекунад.

Сиёсати протекционистӣ аслан бо мақсади хубтар намудани фаъолияти иқтисодӣ дар хоҷагии халқ роҳандозӣ мегардад.

Протексионизм (аз калимаи латинии “*protectio*” — ҳифз) сиёсати иқтисодии давлати буржуазӣ мебошад, ки мақсади он аз рақобати хориҷӣ ҳифз намудан ва ташаккул додани иқтисодиёти миллӣ иборат аст.

Протексионизм ба сиёсати ҳукумат дахл дорад, ки бо мақсади кӯмак ба саноати ватанӣ воридоти маҳсулотро маҳдуд месозад.

Ҳадафҳои протексионизм:

- ҳифзи саноати ватанӣ аз демпинг;
- ҳифзи соҳаҳои наватшақкулёбанда;
- ҳавасмандгардонии афзоиши ММД;
- вокуниш ба амалҳои кишварҳои дигар;
- ҳимоя аз меҳнати хориҷӣ[1].

Байни иқтисоддонҳо ва сиёсатмадорон оиди раванди протексионизм масъалаи баҳсӣ вучуд дорад.

Мунаққидон оиди дарозмуддати раванди протексионизм чунин хулосаҳо доранд:

- аксар вақт ба одамон ва ташкилотҳое, ки он барои муҳофизат пешбинӣ шудаанд, зарар мерасонад;

- афзоиши иқтисодиётро суст мекунад;

- таварруми нархҳоро афзоиш медиҳад ва савдои озодро алтернативаи беҳтарин мегардонад.

Тарафдорон оиди раванди протексионизм чунин хулосаҳо доранд:

- метавонад дар ташкили ҷойҳои нави корӣ дар дохили кишвар кӯмак расонад;

- ширкатҳои хурд ва наватъсисро муҳофизат мекунад,

- афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД)-ро таъмин менамояд;

- амнияти кишварро таъмин менамояд;

- барои рақобатпазиртар гаштани иқтисоди ватанӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ сахм мегузорад.

Воситаҳои асосии сиёсати протексионизм инҳо мебошанд:

- нархҳо;

- квотаҳои воридотӣ;

- стандартҳои маҳсулот;

- субсидияҳои давлатӣ.

Дар шароити капитализм протексионизм одатан чун системаи тадбирҳои иқтисодӣ роҳандозӣ мегардад. Давлати буржуазӣ бо мақсади ба капитализми мутараққӣ роҳ кушодан аз хориҷа овардани молро маҳдуд менамояд, чунки онҳо метавонанд дар бозор бо молҳои маҳаллӣ рақобат кунанд. Дар натиҷаи рақобат бозори дохилӣ маҳдуд шуда, ғолиба ба капитали хориҷӣ метавонад гузарад. Барои пешгирии он давлат овардани молро аз хориҷа манъ мекунад, ё ба онҳо боҷ меандозад. Нархи молҳои боҷандошташуда қимат гашта, бо молҳои маҳаллӣ рақобат карда наметавонад. Протексионизм барои буржуазия, махсусан, дар давраи ташаккули капитализм нақши калон бозид[2].

Дар давраи рушди босуръати капитализм (асри XVIII) ҷои таълимоти иқтисодии меркантилизмро ғояҳои либерализм ишғол карданд. Асосгузори ин ғояҳо А.Смит ва Д.Рикардо буданд. А. Смит низоми бозорро чун системаи худтанзимкунанда маънидод намудааст. А. Смит қайд намуда буд, ки механизми худтанзимкунӣ, ки ба манфиати шахсӣ ва майлу хоҳиши субъектҳои хоҷагӣ бо гирифтани ғолиба асоснок гаштааст, рафти пурсамари иқтисодиётро таъмин мекунад. Рушди ҷомеаро қонунҳои иқтисодӣ муайян мекунанд, ки онҳо бояд мисли қонунҳои табиат амал кунанд ва мувозинат дар иқтисодиёт бе дахлати давлат ба

амал меояд. Давлат бояд принципи бетарафиро риоя кунад, он бояд бо вазифаи ниғаҳдории тартибот ва ҳифзи моликияти хусусӣ ва рақобат маҳдуд шавад.

Д. Рикардо принципи даҳолат накардани давлат ба иқтисодиёт, бизнеси хусусӣ ва савдори қонибдорӣ мекард. Вай афзалиятҳои тақсимои байналхалқии меҳнат ва ба мақсад мувофиқ будани савдои байналхалқиро аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кард.

А. Смит, Д. Рикардо ва қонибдорони онҳо тақсимнашаванда будани ҳукмронии моликияти хусусӣ ва рақобати озодро асоснок карданд[3].

Ҷ.Сей асосгузор ва намоёндаи асосии афкори иқтисодии Фаронса (ибтидои асри 19) буда. «қонуни бозор»-и худро таҳия намуд, ки мувофиқи он ҳуди тақлиф талаботро ба вучуд меорад. Вале ин ақида аз ҷиҳати муомилоти пул тасдиқи худро наёфт, чунки ин принцип танҳо оиди савдои бартерӣ дуруст буда метавонад.

Пайравони Ҷ.Сей, ба озодии иқтисодӣ, соҳибкории хусусӣ, ташаббуси хусусӣ ва даҳолат накардани давлат ба низоми бозорро афзалият дода, қонибдорони самти неоклассикиро ҳимоят менамуданд[3].

Ҷ.Сей ва пайравонаш қўшиш мекарданд исбот кунанд, ки «қонуни бозор» баробарии талабот ва пешниҳод ва шугли пурраро таъмин менамояд. Сатҳи ғоизе, ки вобаста ба таносуби пешниҳоди пул ва талабот ба онҳо роҳандозӣ мегардад, худтанзим мекунад ва ҳаҷми пасандозҳоро маблағгузориҳоро дар мувозинат нигоҳ медорад, гардиши маблағҳои сарфашудаи сармоягузориҳо ғоиданок мегардонад ва дар маҷмӯъ пеши роҳи бӯҳрони иқтисодиро мегирад.

Вале бӯҳрони иқтисодии солҳои 1929 — 1933 ҳамаи ин ақидаҳои назариявиро рад кард. Маълум гардид, механизми бозор қори устувори иқтисодиёт, мувозинати қавии маҷмӯӣ пешниҳод ва маҷмӯӣ талабот ва раҳиҳои ҷомеаро аз бӯҳронҳо ва бекорӣ, таъмин карда наметавонад.

Назарияи Ҷ. Кейнс оиди нақши пешбарандаи давлат дар танзими иқтисодиёти милли дар солҳои 30-юми асри XX як табаддулоти ҳақиқатан инқилобӣ дар танзими иқтисодиёти милли гардид. Ҷ.Кейнс давлатро на танҳо чун институти сиёсӣ, балки институти иқтисодие менигошт, ки ба дӯши он вазифаҳои муайяни иқтисодӣ гузошта шудааст[1].

Давлат ҳангоми танзим бояд манфиатҳои миллиро ба назар гирифта, дар асоси онҳо ҳадафҳои рушди иқтисоди миллиро муайян мекард. Ин фарқияти назаррасро дар байни танзими давлатӣ ва механизми бозорӣ ба вучуд оварда, афзалиятро ба принципи танзими мақсадноки иқтисодиёт во гузошт.

Ҷ. Кейнс принципи «талаботи самаранок», яъне талаботи пардохтпазирро, ки боиси афзоиши даромади ҳам аҳоли ва ҳам фирмаҳо мегардад, ҳамчун принципи асосӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузориҳо воситаи асосии рушди талабот, пешниҳод кард. Давлат бо таъсиррасонӣ ба баландшавии дараҷаи шугли аҳоли, паст шудани меъёри қарз, истифодабарии хариди давлатӣ, хароҷотҳои иҷтимоӣ, бояд талаботи умумиро ҳавасманд гардонад.

Ҷ. Кейнс модели макроиқтисодиро рӯи қор овард, ки дар он робитаи функционалии байни сармоягузорӣ, шугл, истеъмоли ва даромади пешниҳод гардидааст. Дар ин модел нақши давлат барои баландбардории самаранокии маблағгузориҳои асосӣ ниҳоят қалон мебошад. Бонки марказӣ бояд меъёри қарзро паст кунад ва барои мӯътадил гузаштани таваррум қорачӯӣ намояд. Таваррум бояд чунин афзоиши мӯътадили нархҳо таъмин кунад, ки боиси афзоиши маблағгузориҳои асосӣ мегардад. Дар натиҷа қойҳои нави қор ба вучуд оварда мешаванд, ки боиси таъмини шугли пурра мегардад.

Ҷ. Кейнс дар назарияи худ эффекти мултипликаториро истифода бурд, ки дар натиҷаи як навъ реаксияи занҷир ба амал меояд, вақте ки маблағгузориҳои ибтидоии қалиталӣ дар як соҳа зарурати афзоиши истеҳсолоти соҳаҳои омехтаро ба вучуд меоранд. Дар умум, вусъати маблағгузорӣ боиси афзоиши шугли аҳоли ва аз ин рӯ даромади қамъият ва мутаносибан афзудани талаботи истеъмолкунандагон мегардад.

Ин принципи нави кейнсчиёро ҳукуматҳои давлатҳои пешқадами Ғарб баъд аз қанги дуҷоми қаҳон дар сиёсати иҷтимоӣ иқтисодии худ истифода бурданд. Махсусан, дар соҳаи иҷтимоӣ натиҷаҳои хуб дод, ки дар натиҷа варианти нави иқтисоди бозоргонӣ — иқтисодиёти иҷтимоӣ ба вучуд омад.

Хусусиятҳои асосии фарқкунандаи иқтисодиёти иҷтимоӣ инҳо мебошанд:

- гуногунандешии шаклҳои моликият;
- зарурати сектори давлатии иқтисодиёт;

- бо роҳи таксимоти даромад қонеъгардонии эҳтиёҷоти афзалиятноки тамоми аҳоли;
- мавҷудияти синфи миёна (70 - 80%), ки суботи иҷтимоии ҷомеаро таъмин менамояд.

Аммо, ин версияи иқтисод низ паҳлӯҳои осебпазирӣ дорад. Азнавтасимкунии даромадҳои субъектҳои хоҷагидорӣ заминаи моддӣ ва манфиатдорӣ истехсолкунандагон ва соҳибкоронро сушт карда, истифодаи чунин фишангҳое, ба монанди касри бучаи давлатӣ, ки аз ҳисоби эмиссияи пулӣ пӯшонида мешавад, рушди равандҳои таваррумро афзоиш дода, боиси вазъияти хеле ғайриоддӣ, яъне омезиши рукуди бӯҳронӣ бо таваррум мегардад, ки стагфлятсия номида мешавад.

Ҳамаи ин сабаби дар назарияи танзим бавҷуддоии равияҳои нави зиддикейнсӣ, ки аз тарафи неоконсерваторҳо пешниҳод шуданд, гардид. Дар натиҷа, се мактаби неоконсерваторҳо муайян шуданд: монетаризм, иқтисоди таъминот ва назарияи интизорҳои оқилона.

Мувофиқи ақидаи монетаристҳо танзими давлатӣ бояд танҳо бо назорати муомилоти пул маҳдуд шавад, чунки пул асоси рушди истехсолотро муайян мекунад. Назарияи пешниҳод ба афзоиши маҷмӯӣ пешниҳод, ҳамчун воситаи паст кардани сатҳи бекорӣ ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ, нигаронида шудааст. Гипотезае, ки интизорҳои оқилона пешниҳод мекунад, ба интизории тадбирҳои манфиатдоре, ки аз ҷониби ширкатҳо ва хонаводаҳо андешида мешаванд, асос ёфта, сиёсати пулию қарзии ҳукуматро бесамар мегардонанд.

Ғояҳои ҳар се мактаби зикргардида ба зарурати эҳёи худтанзимкунии бозор ва ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ хусусӣ асос ёфта буданд.

Дар миёнаҳои солҳои 70-ум дар баъзе кишварҳо (ИМА, Британияи Кабир, Олмон ва ғ.) тавсияҳои назариявии неоконсерваторҳо истифода мешуданд, ки дар онҳо даҳолати давлат ба иқтисодиёт хеле кам карда шуд, ки ин баъзе муваффақиятҳои муваққатиро ба вуҷуд овард, ки дар суръатбахшии рушди иқтисодӣ, паст шудани таваррум, кам шудани касри бучаи давлатӣ зоҳир мегардид.

Вале бӯҳрони ҷаҳонии охири солҳои 70-ум ва аввали солҳои 80-ум масъалаи интиҳоби механизми беҳтарин (давлат ё бозор) - роба миён овард. Ин муҳолифатро мактаби П.Самюэлсон, яъне мактаби «синтези бузурги неоклассикӣ», ки онро назарияи иқтисоди омехта меноманд, бартараф мекунад. Ин назария танзими давлатӣ ва механизми бозорро ба ҳам мепайвандад ва имкон медиҳад, ки масъалаҳои қонеъкунони ниёзҳои иҷтимоӣ ва дархостҳои гуногуну зудтағйирёбандаи мураккаб ҳал карда шаванд. Вусъат додани даҳолати давлат ё маҳдуд кардани он ба вазъи иқтисодиёт ва рушди он вобаста аст. Роҳандозии ба ҳам пайвастанӣ давлат ва қувваҳои танзимкунандаи бозор мувозинати маҷмӯӣ талабот ва пешниҳоди умумиро таъмин намуда, имкон медиҳад, ки самаранокии иқтисодиёт, адолати иҷтимоӣ ва рушди иқтисодӣ ба вуҷуд оварда шавад ва таъсири манфии ҳам бозор ва ҳам давлат бартараф гардад.

Назарияҳои муосири ғарбӣ оид ба нақш ва мавқеи давлат дар иқтисоди бозорӣ байни ду консепсияи ниҳой – неокейнсианӣ ва консепсияи неоклассикӣ қарор доранд ва ҳамаи назарияҳои дигар синтези муайяни ин консепсияи ниҳойро ифода мекунанд.

Аз ҷумла қайд намудан ҷои асосӣ аст, ки дар охири асри XX дар байни иқтисодчиёну муҳаққиқон ҳамфикрии муайяне, оиди нақш ва мавқеи давлат дар иқтисодиёти бозаргонии муосир, мавҷуд аст. Бешубҳа, муқаррарот оиди зарурати даҳолати давлат ба иқтисоди бозорӣ барои таъмини шароити муайяни фаъолият, қабул шудааст. Айни ҳол аксарияти мамлакатҳои ҷаҳон ин ё он модели иқтисоди бозории омехтаре роҳандозӣ ва истифода мебаранд.

АДАБИЁТ

1. Антонова Н.Б. Государственное регулирование национальной экономики: курс лекций Н.Б. Антонова, О.Б. Хорошко. -- Мн.: Акад. Упр. При Президенте Респ. Беларусь, 2009. – 253 с.
2. Лузина Ирина Александровна. Институциональные основы государственного регулирования экономики в условиях трансформации рыночных систем : Дис. д-ра экон. наук : 08.00.01 : СПб., 1999 367 с. РГБ ОД, 71:00-8/226-8
3. Сараев Л. А., Тюкавкин Н. М.. Основы государственного регулирования экономики : учебное пособие / - Самара : Изд-во «Самарский университет», 2014. - 132 с.

Хусейнова Шахло Зариповна – соискатель Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992901077761, E-mail: zari-fi2308@mail.ru.

Вализода Ш.Ш. РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ҒАЙРИНАҚДӢ: МУШКИЛИҶО ВА ИМКОНИЯТҶО

Вализода Ш.Ш. РАЗВИТИЕ БЕЗНАЛИЧНОЙ ЭКОНОМИКИ: ПРОБЛЕМЫ И ВОЗМОЖНОСТИ

Valizoda Sh.Sh. DEVELOPMENT OF CASHLESS ECONOMY: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Дар мақола нақши пардохтҳои ғайринақдӣ барои рушди иқтисодиёти миллӣ аз рӯи таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ нишон дода шудааст. Мушкилиҳои барои рушди пардохтҳои ғайринақдӣ таъсиррасонанда ва имкониятҳои барои рушди ин самт мусоидаткунанда муайян шуда, саҳми пардохтҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ дар муомилоти пулӣ таҳлил гардидааст.

Вожакалима: пардохтҳои ғайринақдӣ, воситаҳои пулӣ, иқтисодиёт, мушкилот, имконият.

В статье показано значение безналичных расчетов для развития национальных экономики в соответствии с передовым мировым опытом. Выявлены проблемы, влияющие на развитие безналичных расчетов и возможности содействовавших развитию данного направления, а также проанализированы доля наличных и безналичных расчетов в общем объеме денежных расчетов.

Ключевые слова: безналичные расчеты, денежные средства, экономика, проблемы, возможности.

The article shows the value of non-cash payments for the development of national economies in accordance with advanced world experience. The problems affecting the development of non-cash payments and the possibilities of promoting the development of this direction are identified, and the share analyzed of cash and non-cash payments in the total volume of cash payments.

Keywords: non-cash payments, money, economy, challenges, opportunities.

**Аннотатсия
Аннотация
Annotation**

Зиёд намудани ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ ва пурра аз байн бурдани пардохтҳои нақдӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ имрӯзҳо яке аз масъалаҳои баррасишавандатарин дар низоми молиявии кишварҳои ҷаҳон ба шумор меравад. Рӯ овардан ба рушду тақвияти низоми пардохтии ғайринақдӣ муҳимтарин ҳадаф ва афзалияти стратегии кишварҳои рушдкарда ва рушдкардаистода мебошад.

Зеро, рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ яке аз омилҳои инкишофи низоми иқтисодию молиявӣ ба ҳисоб рафта, зиёд гардидани ҳаҷми пардохтҳои ғайринақдӣ барои таъмини шаффофият, муайян намудани манбаъҳои воқеии молиявӣ, кам намудани иқтисодиёти ғайрирасмӣ, рушди иқтисодиёти рақамӣ, бештар шудани захираҳои молиявӣ ва устувории молиявиро иқтисодии кишвар мусоидат менамояд.

Тибқи назарияи иқтисодӣ микдори пули дар муомилот зарурбуда вобаста ба ҳаҷми истеҳсоли мол, кор ва хизматрасонӣ танзим карда мешавад, дар ин замина танзими ҳаҷми пул ҳангоми рушди ҳамаҷонибаи низоми пардохтии ғайринақдӣ осон гардида, суръатнокии суръати гардиши пул, муътадили сатҳи таваррум ва коҳишҳои нархи пул ба хуби танзим карда мешавад.

Тибқи ақидаи К.Маркс микдори пули барои муомилот зарур ҳамаҷун қонуни иқтисодӣ барои ҳамаи давраҳои истеҳсолоти молӣ (бозорӣ) муҳим буда, чун таносуби ҳаҷми молҳо ба суръати миёнаи гардиши пул сурат мегирад. Назарияи кунунии микдори пули барои муомилот зарур буда аз ҷониби назариячиёни бо ном «микдории пул» Ш. Монтеске, Ч. Локк, Д. Юм ва

назариячиёни неоклассикии «миқдории пул» А. Маршалл, И. Фишер ва дигарон таҳлил ва таҳқиқ карда шудааст [3, С. 65].

Тибқи ақидаи И. Фишер «Қобилияти харидории пул» вобаста ба омилҳои зерин муайян карда мешавад:

- ✚ Суръати гардиши пул;
- ✚ Миқдори пули нақд дар муомилот;
- ✚ Нархи миёнаи молҳои истеҳсолшуда;
- ✚ Миқдори молҳои истеҳсолшуда;
- ✚ Маҷмӯи депозитҳои бонкӣ;
- ✚ Суръати гардиши депозиту чекҳо.

Расми 1. Омилҳои муайянкунандаи «Қобилияти харидории пул» тибқи ақидаи И. Фишер

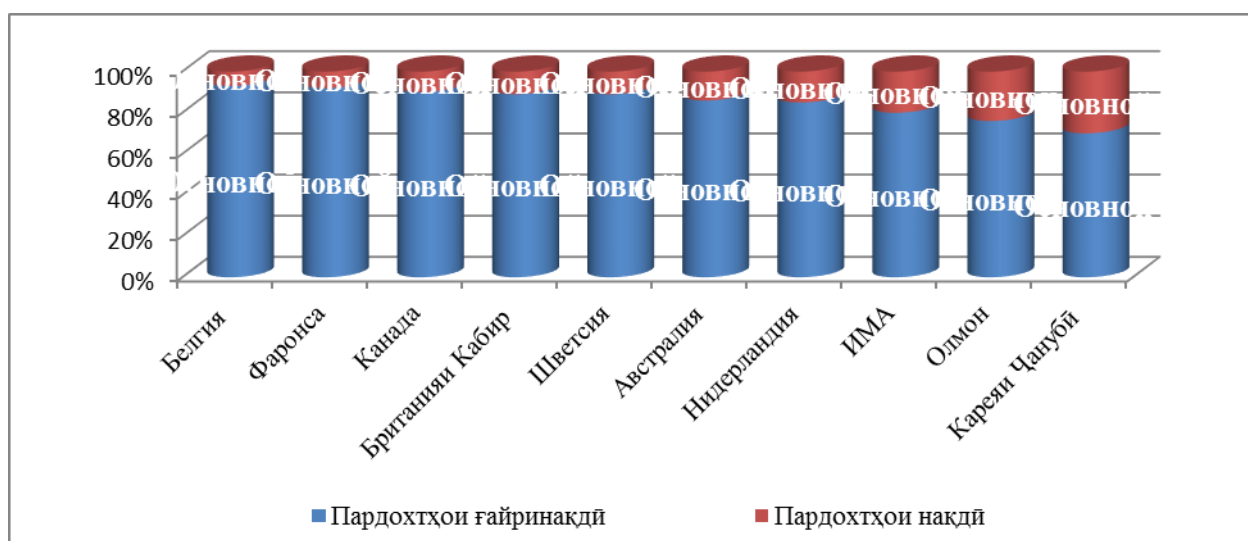
Аз инҷо бармеояд, ки рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ ба қобилияти харидории пул таъсири мусбӣ мерасонад, зеро дар натиҷаи истифодаи васеи пардохтҳои ғайринақдӣ:

- Суръати гардиши пул меафзояд↑;
- Миқдори пули нақд дар муомилот кам мешавад↓;
- Депозитҳои бонкӣ (нигоҳдори дар суратҳисоб) зиёд мешавад↑;
- Суръати гардиши депозиту чекҳо меафзояд↑;
- Раванди пешниҳоди қарзҳои бонкӣ ва дар ин замина истеҳсолот зиёд мегардад↑;

Танзими самараноки ҳаҷми пул дар муомилот таъмин мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар сабаби он ки низоми пардохтии ғайринақдӣ ба таври зарурӣ рушд накардааст, аз 26 253 млн. сомони нишондиҳандаи васеи ҳаҷми пул ($M4=M3+4$) дар соли 2020-ум 18 058 млн. сомонӣ ё 68,7 фоизи онро пули нақди берун аз бонкҳо ташкил медиҳад [5].

Дар Шветсия, ки аввалин шуда дар ҷаҳон соли 1661 пулҳои қоғазиро ҷорӣ намуд, ҳаҷми амалиётҳои нақдӣ ҳамагӣ 11 фоизро ташкил медиҳад ва тибқи ҳадафу афзалиятҳои стратегӣ ин кишвар дар солҳои наздик ҳаҷми пардохтҳои нақдиро то ба 0,5 фоиз кам мекунад [2, С. 23].

Диаграммаи 1. Таносуби истифодаи пардохтҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ аз ҳаҷми умумии пардохтҳо дар кишварҳои ҷаҳон. (Таҳияи муаллиф аз рӯи сарчашмаҳои интернетӣ)

Вобаста ба пешрафти иқтисодиёт, комёбиҳои илму техника, мунтазам пайдо шудани

воситаҳои нави пардохтҳои ғайринақдӣ ҳаҷми пули нақд ҳамчун воситаи муомилот истифодашаванда кам мешавад. Дар мамлакатҳои тараққикарда, ба монанди ИМА, Бритониёи Кабир, Фаронса, Олмон ва ғайра ҳаҷми пули нақд дар ҳаҷми умумии гардиши пулии онҳо хело кам аст, зеро дар ин мамлакатҳо воситаҳои муосири пардохтӣ, аз қабили ба суратҳисоби кормандон, нафақахӯрон гузаронидани музди меҳнат, ба таври ғайринақдӣ додани арзиши молу хизматрасониҳо, бо чеку вексел додани пули молҳои гаронарзиш васеъ истифода мешавад [4, С. 109].

Истифода намудани шаклҳои гуногуни ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ба манфиати иқтисодӣ буда, барои банақшагирии дурусти сарчашмаҳои бучету маблағгузори соҳаҳои иқтисодӣ, шаффоф, камхарч ва самаранок намудани муносибатҳои молиявии соҳибкорон, пурра ба андозбандӣ фаро гирифтани тамоми манбаъҳои даромад ва коҳиш додани иқтисодиёти ғайрирасмӣ замина мегузорад.

Тибқи таҳлилҳо дар давлатҳои мутараққӣ ҳамгоми хариду фурӯши молу хизматрасониҳо ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ба таври васеъ истифода мегардад, зеро истифодаи онҳо камхарч буда, барои назорат ва андозбандии пурраи амалиётҳо мусоидат мекунад.

Дар дигар кишварҳои ҷаҳон бошад, ҳиссаи пулҳои нақд дар ҳаҷми пул ба маротиб кам буда, аз рушд ёфтани баҳши бонкӣ дар иқтисодиёти онҳо бо пешниҳоди васеи хизматрасониҳои нави бонкӣ, пурра ҷорӣ гардидани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, мавҷуд будани сатҳи баланди эътимоди аҳоли ба низоми бонкӣ ва татбиқи заминаи асосии иқтисодиёти рақамӣ шаҳодат медиҳад.

Аз ҷумла, мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар ин кишварҳо тайи солҳои охир бо пайваста андешидани тадбирҳои мушаххас ҷиҳати зиёд намудани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва маҳдуд сохтани истифодаи пули нақд дар муомилот, ҳиссаи пулҳои нақд дар ҳаҷми умумии пули милли раванди коҳишёбӣ дорад. Аз ҷумлаи тадбирҳои андешидаи ин кишварҳо инҳоянд:

- пайваста такмил ва таҳким намудани заминаи ҳуқуқӣ ва методологие, ки истифодаи шаклҳои электронии воситаҳои пардохтро ба танзим мебарорад;
- барои шахсони воқеӣ ҳаҷман маҳдуд намудани пардохтҳои нақдӣ дар марказҳои савдо ва хизматрасонӣ (барои мисол: дар Русия 600 ҳаз. Рубл, дар Белгия ва Фаронса 3000 евро, дар Итолиё 1000 евро, Испания 2500 евро барои резидентон ва 15 000 евро барои ғайрирезидентон, Чехия 350000 крон, Булғория 10 ҳаз. лев, Юнон 1500 евро);
- ҳатмӣ гардонидани интиқоли музди меҳнат, нафақа ва дигар кӯмакпулиҳо танҳо ба кортҳои бонкӣ [1, С. 12].

Истифодаи васеи амалиётҳои ғайринақдӣ дар кишварҳои болоқайдгардида аз он ғувоҳи медиҳад, ки хизматрасониҳои инноватсионии бонкӣ ва инфрасохтори зарурӣ рушд кардааст ва аз рӯи таҳқиқотҳо сатҳи иқтисодиёти ғайрирасмӣ рушди иқтисодӣ дар онҳо хубтар ба назар мерасад.

Зиёд будани раванди гирифтани пули нақд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он ғувоҳи медиҳад, ки то ба ҳол дар кишвар шароити зарурӣ барои пардохти ғайринақдӣ ба воситаи картаҳои бонкӣ дар ҳама минтақаҳо ва марказҳои савдо фароҳам оварда нашудааст.

Таносуби амалиётҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ дар Тоҷикистон бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ дар соли 2020-ум 91,6 фоиз ба 8,4 фоизро ташкил дода, нисбат ба соли 2019 амалиётҳои ғайринақдӣ 1,5 банди фоизӣ зиёд гардиданд.

Мушкилоти асоси дар самти истифодаи бештари суратҳисобҳои бонкӣ ба воситаҳои муосири пардохтӣ, яъне телефонҳои мобилӣ ва барномаи махсусгардонидашуда, рамзҳои коддор, ин сатҳи пасти шумораи воситаҳои пардохтқабулқунандаю пардохтсупоранда мебошад.

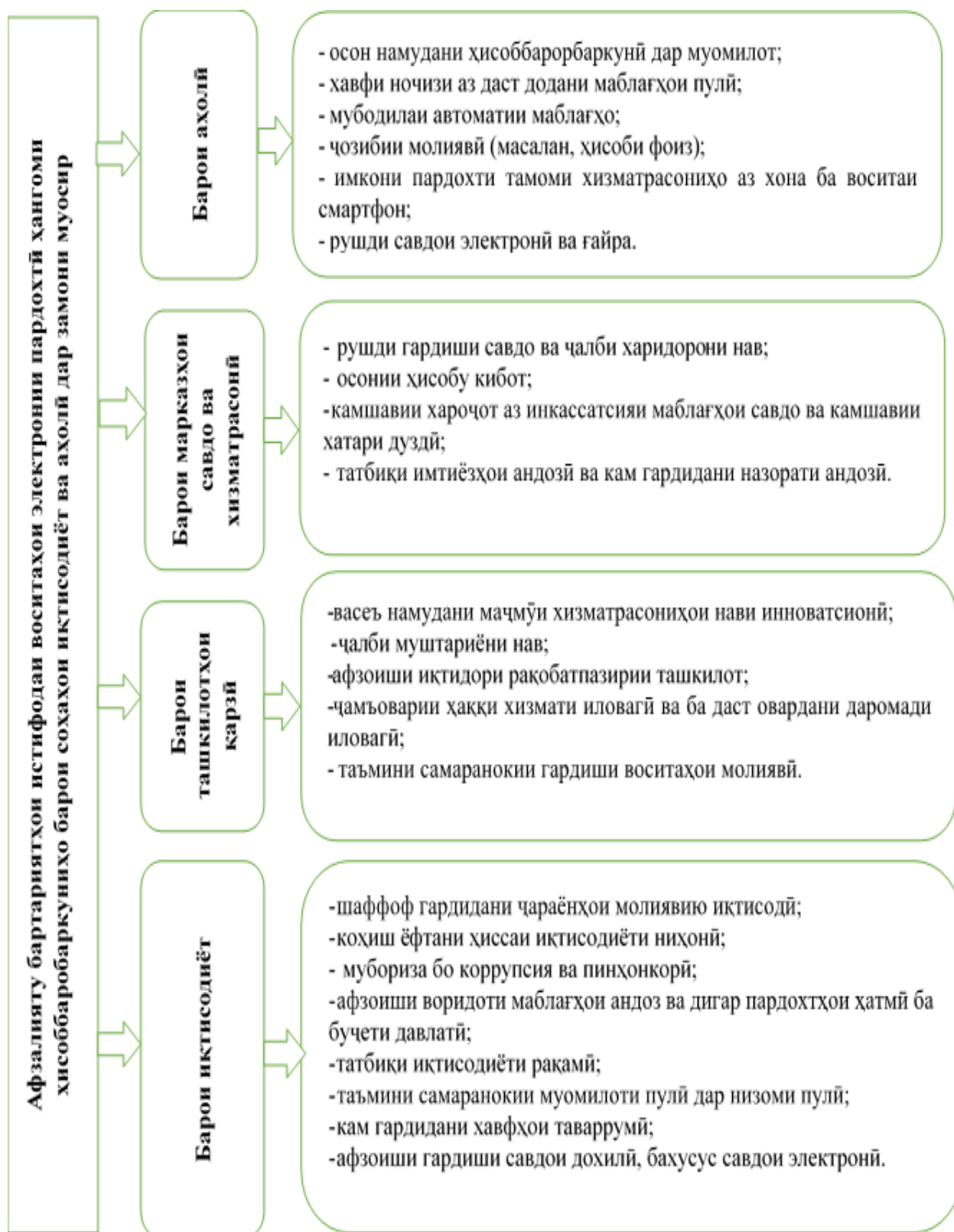
Бояд дар тамоми марказҳои савдо ва хизматрасониҳо воситаҳои пардохтқабулқунандаи ғайринақдӣ мавҷуд бошад, аз ҷумла дар марказҳои савдои бузург ва хурд дар назди хонаҳои истиқоматӣ, истироҳатгоҳҳо, нақлиётҳо, духтурхонаҳо, ва ғайраҳо. Ин имкон медиҳад, ки пардохтҳои ғайринақдӣ рушд карда, рақамикунонии иқтисодиёт то андозае таъмин гардад.

Бинобар ин, андешидани чораҳои судманд ҷиҳати фароҳам овардани муҳити беҳтари хизматрасониҳои молиявӣ барои аҳоли ва субъектҳои соҳибкорӣ, ҷалби маблағгузориҳо барои беҳтар намудани заминаи инфрасохтори низоми пардохтӣ, тақмили механизми конунгузорию андозбандӣ ва ҷоннок кардани фаъолияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои бештар намудани пешниҳоди хизматрасониҳои молиявии инноватсионӣ аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

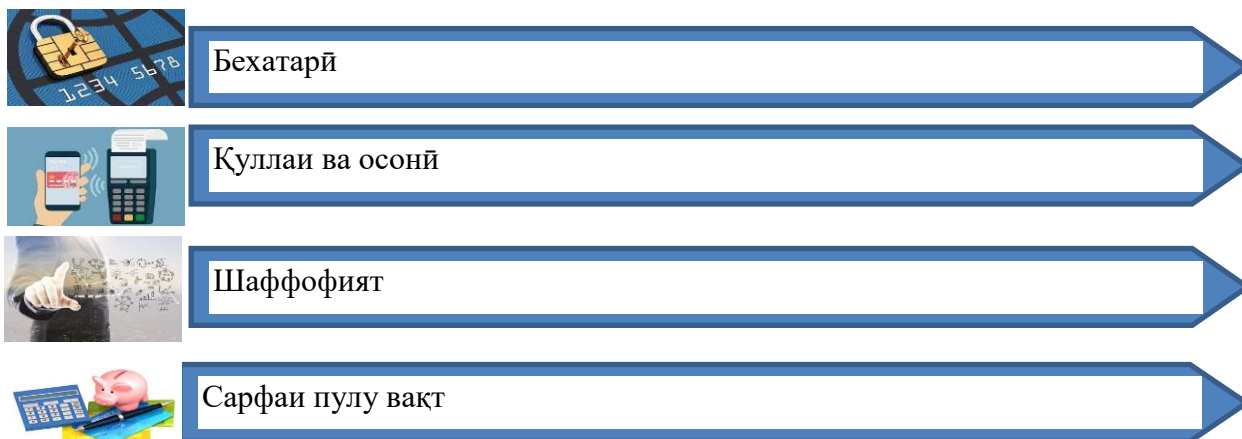
Дар маҷмӯъ, дар замони муосир истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ҳангоми

ҳисоббаробаркуниҳо барои соҳаҳои иқтисодиёт ва аҳолии афзалияту бартариятҳои зиёд дорад, ки дар расми 2 оварда шудааст.

Ба андешаи мо, ба монеаҳои рушди бештари низоми пардохтии ғайринақдӣ дар Тоҷикистон дохил мешаванд: пеш аз ҳама сатҳи пасти фаҳмиши молиявии аҳолии ва ҳуқуқии соҳибкорон, заминаи номукаммалӣ техникаю технологияи ташкилотҳои бахши савдо ва хизматрасонӣ, фаъолияти ғайримунтазами низоми пардохтии ғайринақдӣ, номукаммалӣ ва баланд будани меъёри андозҳои давлатӣ, нокифоя будани маблағгузориҳо аз ҳисоби бучети давлатӣ ва манбаъҳои ғайрибучетӣ чиҳати амалӣ сохтани барномаҳои махсус барои таъмини фаъолияти мунтазами низоми пардохтии ғайринақдӣ, аз ҷумла зиёд намудани шумораи терминалҳо ва банкоматҳо тибқи таҷрибаи дигар давлатҳои пешрафта, набудани имтиёз барои харидани технология ва таҷҳизоти навтарини сатҳи ҷаҳонӣ, номукаммал будани фаъолияти бонкӣ, мавҷудияти пинҳонкорӣ, сатҳи пасти дастрасии молиявӣ ва технологияи аҳолии, хабардор набудани аҳолии аз равандҳои технологияи ҷаҳони муосир, фаҳмиши маҳдуди принципҳои корчаллонӣ, ки дар худ принципҳои менечменти муосир, таҳлили молиявӣ ва маркетинги инъикос менамояд, сатҳи пасти маҳоратнокӣ ва таҷрибаи ночизи соҳибкорон дар соҳаҳои гуногуни тичорати имрӯза, нокифоя будани корҳои таблиғу ташвиқотӣ дар ҷодаи манфиати иқтисодию иҷтимоии истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ, дастрас набудани иттилоот оид ба тарзи истифодаи технологияҳои муосир барои пардохтҳои ғайринақдӣ, ҷорӣ нагардидани иқтисодиёти рақамӣ дар соҳаҳои иқтисодиёт ва ғ. Афзалиятҳои истифодаи низоми пардохтии ғайринақдӣ дар расми 3 пешниҳод шудааст.

Расми 2. Афзалияту бартариятҳои истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ҳангоми ҳисоббаробаркуниҳо барои соҳаҳои иқтисодиёт

Расми 3. Афзалиятҳои истифодаи низоми пардохтии ғайринақдӣ

Аз рӯи таҳлилҳои гузаронидашуда дар самти омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ ба хулосае омадан мумкин аст, ки рушди пардохтҳои ғайринақдиро бо роҳҳои зерин таъмин намудан имконпазир аст, аз ҷумла:

- Татбиқи барномаҳои махсус ҷиҳати мучҷаҳазгардонии пураи нуқтаҳои савдою хизматрасонӣ новобаста аз шакли моликият бо техника ва технологияи муосири қабули пардохтҳои ғайринақдӣ;

- Таҳия ва қабули барномаи махсус оид ба баланд бардоштани дастрасии молиявии тамоми кишри ҷомеа ва ҳамчунин баланд бардоштани саводнокию маърифати молиявии онҳо;

- Гузаронидани пурсиши иҷтимоӣ оид ба муайян намудани сатҳи дониш ва малака дар самти истифодаи технологияҳои пардохтӣ, аз ҷумла истифодаи низоми пардохтӣ электронӣ ва мобилӣ;

- Ташкили шароити мусоид, аз ҷумла марҳила ба марҳила ҳатмигардонии истифодаи РОС-терминалҳо дар тамоми нуқта ва марказҳои савдою хизматрасонӣ;

- Татбиқи шаклҳои наву замонавии пардохтҳои ғайринақдӣ;

- Такмили заминаи қонунгузорӣ дар самти пурзӯр намудани назорат ва осон намудани воридшавии субъектҳои хизматрасон ба низоми пардохтӣ.

АДАБИЁТ

1. Деньги и кредит – 2/2013, “Наличное денежное обращение: современный этап и перспективы развития”, Г.И.Лунтовский, Первый заместитель Председателя Банка России.

2. Ирина Лаврова, Юлия Глуховская- Эволюция платежей: что заставляет людей отказываться от наличных- <https://plus.rbc.ru/>.

3. Сивульский Н.И. Деньги и законы их развития при социализме. Львов: Вища шк., 1987. 157 с.

4. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз.- ш. Душанбе: «ЭР-граф», 2009, 450с-саҳ-109

Вализода Шавқат Шаробудин - унвонҷӯии дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Айнӣ 44, телефон. 985844359, e-mail: shavkat-2003@mail.ru

Рахматова К.Н. РОҶҲОИ БЕҲТАР КАРДАНИ АМАЛИЁТҲОИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ БО ҚОҶАЗҲОИ ҚИМАТНОК: МУШКИЛОТ ВА РОҶҲОИ ҲАЛЛИ ОН

Рахматова К.Н. ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОПЕРАЦИЙ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ С ЦЕННЫМИ БУМАГАМИ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Rakhmatova K.N. WAYS TO IMPROVE THE OPERATIONS OF COMMERCIAL BANKS WITH SECURITIES: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Дар мақолаи мазкур нақш ва аҳамияти бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори қоғазҳои қиматнок, амалиётҳои бонкҳо бо қоғазҳои қиматнок, мушкилот ва роҳҳои ҳалли онҳо таҳия карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: сармоя, танзим, бозори молиявӣ, қоғазҳои қиматнок, амалиётҳои бонкҳои тиҷоратӣ, эмиссия, амалиёти сармоягузорӣ.

Аннотатсия

Аннотация

Annotation

В данной статье раскрываются роль и значение коммерческих банков Республики Таджикистан на рынке ценных бумаг, операции банков с ценными бумагами, проблемы и пути их решения.

Ключевые слова: капитал, регулирование, финансовый рынок, ценные бумаги, операции коммерческих банков, эмиссия, инвестиционные операции банков.

This article reveals the role and importance of commercial banks of the Republic of Tajikistan in the securities market, bank operations with securities, problems and ways to solve them.

Key words: capital, regulation, financial market, securities, operations of commercial banks, emission, investment operations of banks.

Бозори қоғазҳои қиматнок қисми ҷудонашавандаи иқтисоди бозорӣ мебошад. Инкишоф ва дараҷаи танзими он аз тарафи давлат муҳимтарин нишондиҳандаҳои камолоти тараққиёти иқтисодии кишвар мебошад. Бозори қоғазҳои қиматнок дар маҷмӯъ дар низоми бозори молиявӣ амал мекунад ва ба он на танҳо омилҳои дохилии кишвар, балки вазъи бозори ҷаҳонии молиявӣ низ таъсир мерасонад.

Мақсади фаъолияти бозори қоғазҳои қиматнок аз он иборат аст, ки механизми ҷалби сармоя ба иқтисодиёт тавассути барқарор кардани робитаҳои зарурӣ байни шахсони ниёзманди маблағ ва онҳое, ки мехоҳанд даромади зиёдтаре сармоягузорӣ кунанд. Дар баробари ин ҳеле муҳим аст, ки бозори қоғазҳои қиматнок механизми фароҳам оварад, ки ба интиқоли самараноки сармоягузориҳо аз даст ба даст мусоидат мекунад ва чунин интиқол бояд ҳатмӣ бошад.

Бонкҳо тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои анҷом додани амалиёт дар бозори фондӣ ҳамчун иштирокчиҳои касбии бозори қоғазҳои қиматнок бояд дар асоси умуми иҷозатнома гиранд. Бонкҳо дар бозори фондӣ, чун қоида, иштирокчиёни пешбари бозори қоғазҳои қиматнок буда, барориш, сармоягузорӣ, муомилот ва чунин амалиётҳоро анҷом медиҳанд:

- интишорӣ қоғазҳои қиматнок, харид, фурӯш ва нигоҳ доштани онҳо;
- аз номи муштарӣ қоғазҳои қиматнокро идора кардан;
- расонидани хизматрасонии машваратӣ;
- аз номи муштарӣ аз руи амалиёт бо қоғазҳои қиматнок ҳисоббаробаркуниро анҷом

медиҳад;

- харидани саҳмияҳои ширкатҳои ғайрибонкӣ;
- таҳсилотиҳои махсусгардонидашудаи баҳисобгирӣ ва нигоҳдории қоғазҳои қиматнок

ташкил менамояд;

- ташилотхое таъсис медиҳанд, ки сармоягузори институционалӣ мебошанд.

Дар ҳама кишварҳо даромади бонкҳои тичоратӣ аз амалиёт бо қоғазҳои қиматнок ва ғаёлияти сармоягузорӣ дар ба даст овардани фонда нақши бештари барҷаста мебошад.

Бонкҳо ба сифати бароришгар баромад карда, амалиёт оид ба барориши қоғазҳои қиматноки худ ва ҷойгиркунии аввалияи онҳо, инчунин дигар амалиётҳо оид ба таъмини татбиқи ҳуқуқҳои сармоягузоре, ки бо қоғазҳои қиматноки баровардаи бонкҳо тасдиқ карда шудаанд: пардохти даромади купонҳо, ғоизҳо ва дивидендҳо; бозпардохти қоғазҳои қиматноки қарзӣ дар охири мӯҳлат; таъмини шароит барои иштироки саҳмдорон дар идоракунии ташилотии қарзӣ ва ғайра анҷом медиҳанд. [7]

Ҷойгиркунии оммавии саҳмияҳои бонкҳои тичоратӣ яке аз роҳҳои умедбахши зиёд кардани сармоягузорӣ мебошад. Бартарии ҷойгиркунии оммавии саҳмияҳо нисбат ба дигар усулҳои маблағгузорӣ миқдори зиёди маблағҳои ҷалбшуда, шумораи зиёди сармоягузориён, нархи одилона ва шаффофияти тичорат мебошад.

Аммо, сарфи назар аз ҳамаи ин мушкилот, маблағгузориҳои саҳомӣ имрӯз метавонад ҳамчун як роҳи мувофиқ ва ояндадори зиёд кардани сармояи саҳомӣ барои баъзе бонкҳо баррасӣ шавад.

Бонкҳои калон барориши саҳмияҳоро ҳамчун воситаи самараноки ҷалби маблағ васеъ истифода мебаранд. Бонкҳои тичоратӣ ҳам саҳмияҳои оддӣ ва ҳам саҳмияҳои имтиёзнок мебароранд.

Бонкҳои бузурги дорои обрӯи хуб имкон доранд, ки саҳмияҳои худро дар бозори фондӣ ҷойгир кунанд ва бо истифода аз нархи саҳмияҳо ва муайян кардани мизони дивидендҳо бо мақсади ба даст овардани фондаи иловагӣ амалиёти муассир анҷом диҳанд.

Барориши вомбаргҳо торафт оммавӣ шуда, ҳаҷми он меафзояд. Афзоиши талабот ба вомбаргҳо аз ҷониби бахши бонкӣ ду сабаб дорад.

Аввалан, ин ҳадафи умумии ҳамаи бароришгароне, ки ба бозори вомбарг ворид мешаванд - ин ташаккули таърихи қарзи давлатӣ мебошад. Ин махсусан барои бонкҳои миёна муҳим аст, ки додани қарз барои онҳо имкони пурқувват кардани худ мебошад.

Сониян, ин инҳо тамоюлҳои ҳамдигарро тақвият медиҳанд, ки дар бахши бонкӣ ва рушди худ бозори вомбаргҳои корпоративӣ мушоҳида мешаванд, ки дар яқоягӣ вомбаргҳоро ба воситаи ҷолиби пур кардани заминаи захиравӣ табдил додаанд.

Ҷойгиркунии вомбаргҳо аз ҷониби ташилотии қарзӣ бо қарори Шӯрои сарварони ташилотии қарзӣ амалӣ карда мешавад. Барориши вомбаргҳо танҳо пас аз пардохти пурраи сармояи оинномавӣ иҷозат дода мешавад. Арзиши исмии ҳамаи вомбаргҳои баровардаи ташилотии қарзӣ набояд аз маблағи сармояи оинномавӣ ё маблағи таъминоте, ки шахсони сеюм бо мақсади барориши вомбаргҳо ба ташилотии қарзӣ пешниҳод кардаанд, зиёд бошад.

Ташилотии қарзӣ метавонад вомбаргҳои зеринро интишор намояд:

- номиналӣ ва пешниҳодкунанда;
- бо гавари молу мулкӣ худ ё вомбаргҳое, ки аз ҷониби ташилотии қарзӣ бо мақсади барориши шахсони сеюм ба гавар гузошта шудаанд;
- вомбаргҳои бо гавар таъминшуда, вомбаргҳои таъминнашуда;
- вомбаргҳои ғоизӣ ва тахфифӣ;
- вомбаргҳои ба саҳмияҳо табдилшаванда;
- бо мӯҳлати яқдағайна ё вомбаргҳои дарозмӯҳлат, бо имкони хариди пеш аз мӯҳлат.

Ҳоло дар бозори қоғазҳои қиматнок вомбаргҳои бонкии ҚСҚ «Бонки Эсхата», ки бори аввал соли 2016 ба маблағи 20 млн. сомонӣ интишор намуданд.

Бонкҳо дар саросари ҷаҳон дар бозори қоғазҳои қиматнок нақши ғаёл доранд ва на танҳо ҳамчун сармоягузор ва бароришгар, балки ҳамчун миёнарав низ амал мекунанд. Аммо дар кишварҳои гуногун нақши онҳо дар бозори қоғазҳои қиматнок як хел нест.

Соҳтори сегменти бонкҳое, ки дар Иёлоти Муттаҳида ва Ҷопон ташаккул ёфтааст, ба таври қонунӣ амалиёти бонкиро барои қабули пасандозҳо ва додани қарзҳои кӯтоҳмуддат аз амалиёти барориши қоғазҳои қиматноки ширкатҳои саноатӣ ва баъзе намудҳои махсуси хизматрасонӣ ҷудо мекунад.

Бо соҳтори универсалӣ, қонун маҳдудиятҳоро оид ба баъзе намудҳои амалиёт ва соҳаҳои хизматрасониҳои молиявӣ пешбинӣ намекунад.

Ин намуди бонкҳои универсалӣ дар як қатор кишварҳои Аврупои Ғарбӣ – Олмон,

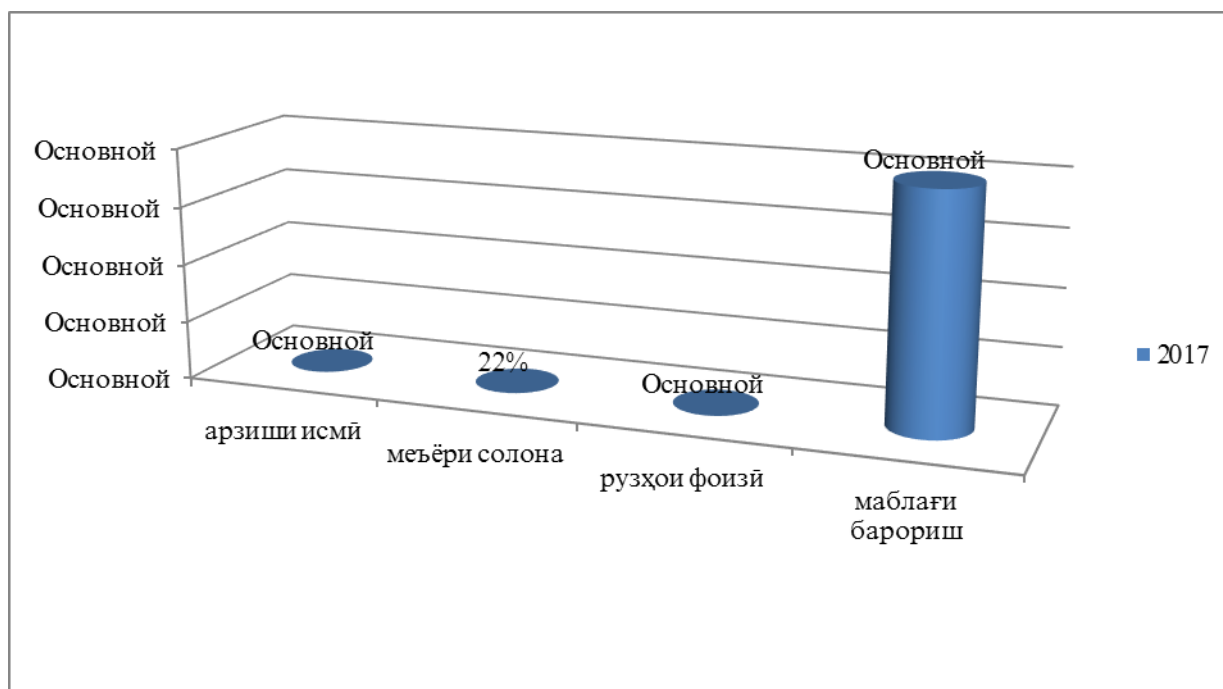
Фаронса, Швейтсария, Британияи Кабир ва ғайра инкишоф ёфтаанд. Дар фаъолияти сектори бонкӣ дар ин кишварҳо дараҷаи баланди худидоракунии бонкҳо нақши калонро мебозад, инчунин катъиян риоя намудани урфу одатҳои онҳо, ки аҳли ҷамъияти бонк кор карда баромадааст.

Моҳи апрели соли 2017 дар майдони савдои ҚСҚ «Биржаи фондии Осиёи Марказӣ» фаъолияти амалиётӣ оғоз гардид – ҷойгиркунии ибтидоии 200 000 ҳазор вомбаргҳои корпоративии дусолаи ҚСҚ «Бонки Эсхата» бо фоизи устувори 22% дар як сол сурут гирифт. Миқдори умумии вомбаргҳои фурӯхташуда дар рӯзи аввали муомилот беш аз 14 миллион сомониро ташкил дод, ки 72% барориши умумиро ташкил дод. Шумораи умумии сармоягузoron 24 нафарро ташкил дод, ки дар байни онҳо 87% шахсони воқеӣ мебошанд. [8]

Даромаднокии вомбаргҳои корпоративии ҚСҚ Бонки Эсхата

Ҷадвали 1

Арзиши номиналӣ	100
Меъёри солона (%)	22
Рӯзҳои фоизӣ	360
Рӯзҳо то пардохт	0
Нархи ҷамъшуда	0
Даромадноки ба пардохт (%)	0
Нархи харид	100
Даромаднокии бозорӣ ба пардохт (%)	0

Расми 1. Даромаднокии вомбаргҳои корпоративии ҚСҚ Бонки Эсхата

Нақшаи пардохти купонӣ

Ҷадвали 2

Санаи оғози пардохти купонӣ	Меъёр, % сол	Санаи бақайдгирӣ	Санаи анҷоми пардохт
14.07.17	22	13.07.17	16.07.17
14.10.17	22	13.10.17	16.10.17
14.01.18	22	13.01.18	16.01.18
14.04.18	22	13.04.18	16.04.18
14.07.18	22	13.07.18	16.07.18
14.10.18	22	13.10.18	16.10.18
14.01.19	22	13.01.19	16.01.19
14.04.19	22	13.04.19	16.04.19

Музоюдаи навбатии вомбаргҳои ҶДММ "Эсхата Лизинг"

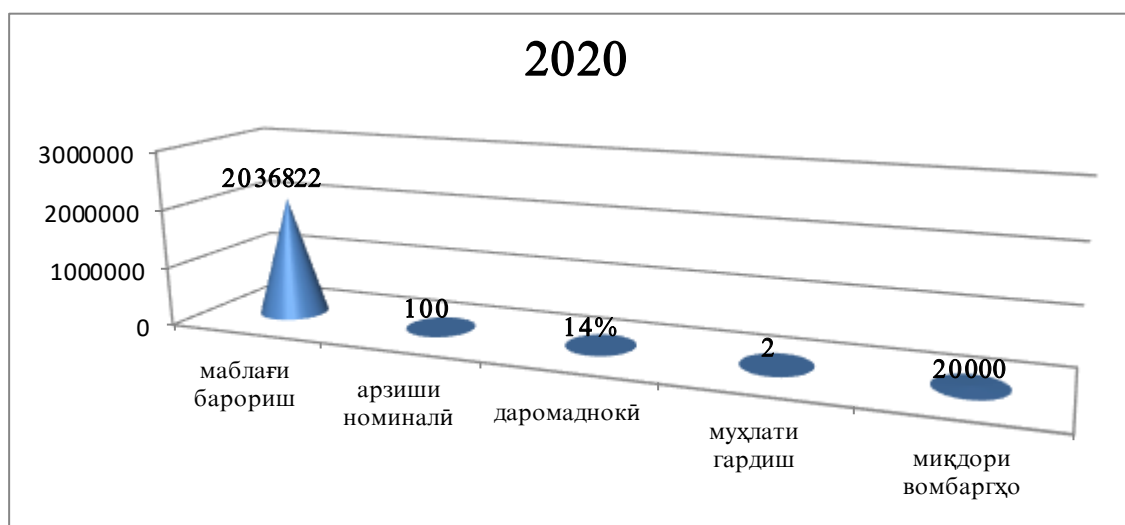
ҶДММ «Эсхата Лизинг» аз ҷониби Шӯрои нозирони ҶСК «Бонки Эсхата» 12 декабри соли 2018 таъсис ёфтааст. Муассиси ҶДММ «Эсхата Лизинг» ҶСК «Бонки Эсхата» (100%) мебошад. Дар охири соли 2019 сармояи оинномавии ширкат 10 миллион сомони ро ташкил дод. Танҳо дар соли аввали фаъолият зиёда аз 45 шартнома ба маблағи умумии 12,0 миллион сом. баста шуд.

ҶДММ «Эсхата Лизинг» ба мизочони худ харида амволро бо иҷораи молиявӣ пешниҳод менамояд, ки ба лизинги таҷҳизоти сохтмонӣ, кишоварзӣ ва дигар таҷҳизот таваҷҷӯҳ зоҳир менамояд. Мақсад аз ҷалби маблағ зиёд кардани сармояи гардон ва зиёд кардани портфели лизинг мебошад.

Моҳи апрели соли 2020 савдои навбатии вомбаргҳои корпоративии ҶДММ Эсхата Лизинг баргузор гардид. 20 000 вомбаргҳо ба маблағи умумии 2 036 822 (ду миллиону сию шаш ҳазору ҳаштсаду бисту ду) сомонӣ фурӯхта шуданд.[8]

Хотиррасон менамоем, ки вомбаргҳои ҶДММ «Эсхата Лизинг» 30 апрели соли 2020 дар саҳни ҶСК «Биржаи фондии Осиёи Марказӣ» бо параметрҳои зерин ҷойгир карда шуданд:

Ҳамагӣ:	20 000 дона.
Ба маблағи:	2 036 822 сомонӣ.
арзиши номиналии	
ҳар як вомбарг:	100 сомонӣ.
Ба муҳлати:	2 сол.
Даромадноқӣ:	14% дар як сол.

Расми 2. Даромаднокии вомбаргҳои корпоративии ҶДММ Эсхата Лизинг

Ширкати брокерии «Прайм Инвест» вомбаргҳои корпоративии ҶДММ «Эсхата Лизинг» бо

пули милли дар майдони савдои ҚСҚ «Биржаи фондии Осиёи Марказӣ» ҷойгир кард.

Маблағи умумии вомбаргҳои баровардашуда 10 миллион сомони буда, арзиши номиналии як вомбарг 100 сомони ро ташкил медиҳад. Мухлати муомилот 2 сол бо даромаднокӣ 14 фоизи солона мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии гуногун барои беҳтар намудани фаъолияти бонкӣ заминаи ҳуқуқиро муқаррар мекунанд. Масалан, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» ва ғайра. [5]

Рушди муносибатҳои бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон боиси тағйироти амиқ дар фаъолияти бонкӣ, навоариҳои сершумор дар ташкил, шаклҳои хизматрасонӣ ва усулҳои идоракунии институтҳои пулӣ гардид.

Усулҳои фаъолияти бонкӣ, ки дар тӯли солҳо инкишоф меёбанд, мураккабтар шуда, хусусиятҳои нави рушди бозори молиявӣ ҳар як кишвар ва инчунин хусусиятҳои хоси тоҷикиро пайдо мекунанд.

Намудҳои қомилан нави аслии амалиёт ва хизматрасониҳои бонкӣ вучуд доранд, ки бо навъҳои нави воситаҳои молиявӣ алоқаманданд, ки дар шакли қоғазҳои қиматнокӣ гуногун ифода ёфтаанд.

Иштироки фаъолони банкҳои тичоратӣ дар бозори қоғазҳои қиматнок мазмуни амалиёти онҳоро ба таври васеъ тағйир дода, ба фаъолияти онҳо характери боз ҳам равшани бозорӣ медиҳад. Бо ёрии амалиёт бо қоғазҳои қиматнок бонкҳои тичоратӣ метавонанд сармоягузориҳои ба истисно, савдо равона созанд, инчунин хароҷоти давлатиро бо маблағ таъмин намоянд. Дар аксари минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти махсусан депрессивӣ (субсидиявӣ) бо қоғазҳои қиматнок дар марҳилаи ибтидоии рушди худ қарор дошта, ташаққули он бо мушкilotи зиёд алоқаманд аст.

Ба ин бештар ба вазъияти ғайриқаноатбахши инфраструктураи бозорҳои фондӣ вобаста аст. Дар баробари ин, нақши бонкҳои тичоратӣ дар тақмили он ба қадри кофӣ кам арзёбӣ мешавад. Дар сохтори умумии иштирокчиёни бозорҳои қоғазҳои қиматнок бонкҳои тичоратӣ бар фондҳо, ширкатҳои суғуртавӣ ва сармоягузори бартарӣ доранд ва омилҳои таъсиргузор ба вазъии макроиқтисодӣ мебошанд.

Ҳодисаҳои солҳои охир нишон доданд, ки бозори қоғазҳои қиматнокӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нигоҳи дараҷаи ҳамгирӣ ба ҷомеаи молиявӣ аллакай як ҷузъи ин бозор мебошад. Мутобикан, бозори мо то ин ё он дараҷа тамоми тамоюлҳои асосии рушдро, ки дар бозори қоғазҳои қиматнок қайд карда мешаванд, таҷриба мекунанд.

1. Тамаркуз ва мутамарказшавии сармоя, ки дар муттаҳидшавии ташкилотҳои иштирокчиёни касбии бозори қоғазҳои қиматнок, кам шудани шумораи онҳо, афзоиши сармояи худӣ ифода меёбад. Дар баробари ин доираи хизматрасониҳо васеъ шуда, воситаҳои нави мураккабтар ба вучуд меоянд, ҳаҷми бештари захираҳои молиявӣ аз бозори қоғазҳои қиматнок мегузарад.

2. Байналмилалӣкунонии бозори қоғазҳои қиматнок - даҳсолаҳои охири асри 20 бо озодии афзоюндаи ҳаракати сармоя ва қариб универсалии ҳаёти иқтисодӣ хос аст. Бозори қоғазҳои қиматнок аз ин раванд истисно нест. Як зухуроти воқеии хусусияти байналмилалӣ бозори қоғазҳои қиматнок дар он ҳузури назарраси сармоягузори хориҷӣ буд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори кишварҳои рӯ ба тараққӣ қарор дорад. Дар солҳои охир аҳволи иқтисодии ҷумҳурӣ хеле беҳтар гардид. Дараҷаи ММД ба ҳар сари аҳоли, бучети давлатӣ, ҳамаи ин нишондиҳандаҳо дар соли молиявӣ босуръат меафзояд. Ин аз самаранок ба роҳ мондани фаъолияти онҳо аз тарафи органҳои молиявии ҷумҳурӣ шаҳодат медиҳад.

Танзимгари асосии бозори қоғазҳои қиматнок дар Тоҷикистон Агентии рушди бозори қоғазҳои қиматнок ва бақайдгирандаи махсуси Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Асосҳои ҳуқуқии муносибатҳои ҳуқуқӣ дар бозори фондӣ Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон № 1255 «Дар бораи бозори қоғазҳои қиматнок», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон № 237 «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ», Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғ. мебошад.

Бо дарназардошти авлабияти мушкили пардохтпазирӣ барои бонкҳо ва эҳтимоли ногаҳон ба маблағ зарурат, бонкҳо наметавонанд маблағҳои гузоштаи худро ба муддати тӯлонӣ бидуни ҷаримаи БМТ баргардонанд. Ин мушкilotро метавон тавассути ба бозори тақрорӣ

барои фурӯш ва хариди сармоягузoron овардани коғазҳои қиматноки БМТ ҳал кард. Ин имкон медиҳад, ки имкониятҳои молиявии бонкҳо чандирӣ кофӣ барои пешгирии ҳолатҳои муҳим барои бонк бошад.

Гузашта аз ин, бонкҳо метавонанд на танҳо коғазҳои қиматноки давлатӣ, балки коғазҳои қиматноки ҳиссавӣ ё қарзии баровардаи онҳоро низ муомилот кунанд.

Дар шароите, ки ҷалби пасандозҳо роҳи ғоидаовартаини ҷалби маблағҳо намегардад ва муайян кардани объекти қарздиҳӣ хатарноктар аст, барои ғайолияти мӯтадили бонкҳо, вариантҳои алтернативии сармоягузорӣ аҳамият пайдо мекунанд. Чунин вариант барои бонкҳо дар баробари сармоягузорӣ ба коғазҳои қиматноки давлатӣ метавонад сармоягузорӣ ба вомбаргҳои баровардаи бонкҳо бошад.

Баланд бардоштани устувории молиявии бонкҳо ва сегменти бонкӣ, ба самти баланд бардоштани талабот барои ҳади ақали сармояи оинномавӣ чи барои бонкҳои амалкунанда ва ҳам барои бонкҳои наваъсис буданд.

Масалан, ҳади ақали сармоя барои бонкҳои нав аз 300 ҳазор доллар то 1 миллион доллар боло бурда шуда, ҳоло то ба 10 миллион доллари ИМА расонида шудааст.

Муайян кардани параметрҳои беҳатар ва устувори ғайолияти бонкҳои дараҷаи дуум дар шакли конунгузорӣ тасдиқ намудани дах стандарти хатмии иқтисодӣ муҳим буд.

Мутобикати онҳо ба кам кардани хатарҳо ва баланд бардоштани устуворӣ бонкҳо нигаронида шудааст. Риояи онҳо аз ҷониби Бонки Миллӣ Тоҷикистон ва органи махсуси он дар шакли Раёсати назорати бонкӣ назорат карда мешавад.

Маҷмӯи нави воситаҳо ва фишангҳои танзимкунанда ба Бонки миллии Тоҷикистон имконият доданд, ки устувории сегменти бонкӣ, баланд бардоштани дараҷаи боварии аҳоли ва дигар иштироккунандагони бозори молиявӣ, аз ҷумла бо роҳи тоза кардани бозори сусти иштирокчиёро таъмин намояд. Ҳамин тариқ, ғайолияти аз ҷиҳати молиявӣ ноустувории бонкҳое, ки ба талаботи хатмӣ ҷавобгӯ набуданд ва боиси афзоиши хавфҳо барои сегменти бонкӣ дар маҷмӯъ таъмин накардаанд, қатъ карда шудаанд.

Дар натиҷа, барқарорсозӣ ва минбаъд устувор ва динамикӣ рушди сегменти бонкӣ, танҳо дар доираи ташаккул ва инкишофи бозори молиявӣ ҳамчун системаи ягона ва барпо намудани ҳамкории самарабахши сегменти бонкӣ бо дигаронбахшҳои бозори молиявии Тоҷикистон ҳалшаванда аст.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2022, шаҳри Душанбе.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2021, шаҳри Душанбе.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори коғазҳои қиматнок», таҳти №745 аз 28 июни соли 2011.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ», таҳти №237 аз 5 март соли 2007 (тағйироту иловаҳо 6.10.2008 №431, 19.05.2009 №510, 5.08.2009 №541, 12.01.2010 №585).
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғайолияти бонкӣ» ш. Душанбе, №524, 2009 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бонкӣ милли Тоҷикистон». №722 аз 28.06.2011 с.
7. Ҷураев Ш.Ҷ., Раҳматова К.Н., Наботова П.Ҷ. Бозори коғазҳои қиматнок. Дастури таълимӣ. – Душанбе, 2020 с. саҳ 248
8. www.minfin.tj

Раҳматова Кибриё Негматовна – муаллимаи калони Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳоти 1/2, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. **E-mail:** doni@mail.ru **Тел:** 900-01-90-14.

- Буриев Б.М. **БАЪЗЕ ҶАНБАҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ**
- Буриев Б.М. **НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**
- Buriev B.M. **SOME ASPECTS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY**

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Дар мақола дар бораи шароити имрузаи фарди ҷомеа пайваста барои беҳтар ва хубтар намудани зисту зиндагӣ кӯшишҳои зиёдро ба ҳарч медиҳад сухан меравад. Бояд қайд кард, ки технологияро барномаҳои рақамӣ (Digital Programs) вусъат бахшида, барномаҳои рақамӣ натавонанд дар технология, балки дар тамоми соҳаҳо, ба мисли иқтисодиёт, саноат, илм ва ғ. нақши муҳимро мебошад. Барои осон намудани сатҳи зиндагӣ технология ва самтҳои афзалиятноки он мавқеи беандоза калонро дорад. **Каливожаҳо:** иқтисодиёти рақамӣ, рушд, корхона, давлат, технологияҳои рақамӣ, марҳила, барномаҳои рақамӣ, моделҳои тижорат.

В статье рассматривается вопрос о современном состоянии личности в обществе, которое постоянно прилагает массу усилий, чтобы улучшить и сделать жизнь лучше. Следует отметить, что технологии расширяются цифровыми программами, а цифровые программы есть не только в технике, а во всех областях, таких как экономика, промышленность, наука и т.д. играет важную роль. Технологии и их приоритетные области имеют огромное значение для повышения уровня жизни.

Ключевые слова: цифровая экономика, развитие, предприятие, государство, цифровые технологии, этап, цифровые программы, бизнес-модели.

The article deals with the issue of the current state of the individual in a society that is constantly making a lot of efforts to improve and make life better. It should be noted that technologies are being expanded by digital programs, and there are digital programs not only in technology, but in all areas, such as economics, industry, science, etc. plays an important role. Technology and its priority areas are of great importance for improving the standard of living.

Key words: digital economy, development, enterprise, state, digital technologies, stage, digital programs, business models.

Тоҷикистони имрӯзро марҳилаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ фаро гирифта истодааст, ки таҳти назорат ва идора қарор додани онҳо барои рушди давлату миллат, корхонаву ташкилотҳо ва оилаҳо низ бениҳоят муҳим мебошад. Яке аз марҳилаҳои муосир ин иқтисоди рақамӣ мебошад, ки доир ба он дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин зикр шудааст: “Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд”.

Дар ҳар даври замон ҳар фарди ҷомеа пайваста барои беҳтар ва хубтар намудани зисту зиндагӣ кӯшишҳои зиёдро ба ҳарч медиҳад. Барои осон намудани сатҳи зиндагӣ технология ва самтҳои афзалиятноки он мавқеи беандоза калонро дорад. Технология ҳамчун илми ҷудогона дар асрҳои XVIII-XIX дар Аврупо, Амрико, Олмон, Шветсария, Ҷопон, Чин (Хитой), Русия ва дигар абаркудратони ҷаҳон ба баландтарин қулла расид.

Бояд қайд кард, ки технологияро барномаҳои рақамӣ (Digital Programs) вусъат мебахшанд. Барномаҳои рақамӣ натавонанд дар технология, балки дар тамоми соҳаҳо, ба мисли иқтисо-

диёт, саноат, илм ва ғ. нақши муҳим мебозад.

Ҳангоми истифодаи пурраи ҳамаи «барномаҳои рақамӣ» раванди «иктисоди рақамӣ» низ ҳалли худро низ меёбад. «Иктисоди рақамӣ» бо номҳои дигар, ба мисли «иктисоди интернетӣ», «иктисоди нав» ё «иктисоди электронӣ» низ маълум аст.

Истилоҳи «иктисоди рақамӣ» (Digital Economy) нахустин маротиба солҳои 90-уми асри гузашта дар Чопон ба вучуд омадааст. Бо мурури замон ин вожа дар ҷаҳони Ғарб, ба хусус ба Аврупо роиҷ гардид ва баъдтар ҳамчун илми ҷудогона омӯхта шудааст. Соли 1995 асари бузургҳаҷм зери унвони «Иктисоди рақамӣ» («The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence») аз тарафи олими англис Дон Тэпскот ҷоп шудааст. Асари мазкур таҳлилҳои наватарини иктисодӣ ва тичоратиро дар бар мегирад.

Инчунин дар заминаи масъалаи мазкур олими амрикой Томас Месенборг 3 нуктаи муҳимро зикр кардааст:

- Иктисоди электронии саноатӣ (E-business infrastructure) – компютерӣ, телефонӣ ва ғ.)
- Иктисоди электронии онлайн (раванди доштани алоқа бо ширкат, созмон ва дигар сохторҳои давлатӣ, хусусӣ ва ғайрдавлатӣ ва ғ.)
- Иктисоди электронии молу маҳсулот (фурӯши китобҳои электронӣ, либос, хӯрока ва ғ.)

Қобили зикр аст, ки айнӣ ҳол ин иқдом на танҳо дар мамӯлики Ғарб, балки дар кишварҳои Шарқ низ мавриди истифода қарор дода шудааст. Ин беҳтарин усули наватаринест, ки аз фарди одии ҷомеа то баландтарин зинаи ашхос хизмат мекунад. Албатта истифода аз ин усул сарфаи вақт ва заҳмат камтар мегардад. Бинобар ин ҳамаи кишварҳои дунё кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки аз ин усул бархӯрдор гарданд.

Дар баробари дигар давлатҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нахустин рӯзҳои истиқлолияти худ барои баланд бардоштани сатҳи аҳолии кишвар талош меварзад. Дар зарфи 31 соли истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист қисми зиёди сохторҳои давлатиро ба барномаҳои рақамӣ иваз намояд. Дар айнӣ замон пурра иваз намудани барномаҳои рақамӣ дар иктисодиёт ба назар мерасад. Вазорати иктисод ва савдои назди Президенти ҶТ тавонист тибқи барномаи мазкур дар тамоми бонкҳои давлатӣ ва ғайрдавлатӣ (хусусӣ) пардохти ғайрнақдиро ба роҳ монад.

Қорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар муддати тӯлонӣ боиси тағйироти кулӣ гардида, траекторияи рушди иктисодиёт ва умуман ҷомеаро муайян намуд. Ташаккул ва ташаккули иктисодиёти рақамӣ яке аз самтҳои афзалиятноки аксари кишварҳост. Солҳои охир болоравии мавҷи трансформатсияи моделҳои тичорат ва соҳаи иҷтимоӣ ба амал омад, ки дар натиҷаи эҷоди насли нави технологияҳои рақамӣ ба вучуд омадааст, ки аз рӯи миқёс ва амиқии таъсир «охир» номида мешавад. -то ба охир». Чунин технологияҳо зехни сунъӣ (ЗС), робототехника, Интернетӣ ашъ, технологияҳои алоқави бесим ва як қатор дигарҳоро дар бар мегиранд. Ба фикри мутахассисон, ҷори намудани технологияи номбурда ҳосилнокии меҳнатро 40 фоиз зиёд кардан мумкин аст. Дар муддати кӯтоҳ татбиқи самараноки технологияҳои нави рақамӣ сатҳи рақобатпазирии байналмилалӣ ҳам ширкатҳои алоҳида ва ҳам дар маҷмӯъ кишварҳоро муайян мекунад, инчунин инфрасохтор ва муҳити ҳукуки рақамикунониро ташаккул медиҳад.

Иктисоди рақамӣ бо сабаби қобилияти ҷамъоварӣ, истифода ва таҳлили миқдори зиёди иттилоотӣ аз тарафи компютер дастрасшаванда яъне, маълумоти рақамӣ, бо суръати бениҳоят афзоишёбанда идома дорад. Чунин маълумоти рақамӣ дар асоси таҳлили “роҳҳои рақамӣ”, ки дар барномаи амалиётҳои гуногуни рақамӣ дар натиҷаи фаъолияти шахсонӣ алоҳида, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ё корхонаву ташкилотҳо боқӣ мондаанд, ҷамъ оварда мешаванд.

Вобаста ба таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ ва бо таъя бар арзишҳои ахлоқию маънавий хеш, имрӯз ҷомеаи кишварро зарур аст, ки сари масъалаи истифодаи дурусту оқилонаи интернет ва рушди иктисоди рақамӣ андеша намоем. Тоҷикистон ҳамчун субъекти комилҳукуки иктисоди ҷаҳонӣ ба ин равандҳо ташаккули бахшҳои иктисодиёти иттилоотӣ, аз ҷумла иктисоди рақамӣ шомил аст. Бояд дар мамлакат якҷанд марҳила ва лоиҳаҳои рушди иктисодиёти рақамиро дар шароити имрӯза татбиқ намуд:

➤ –дар соҳаҳои хоҷагии деҳот, хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва истифодабарии захираҳои ахборӣ бо таъмини дастурҳо ва намудҳои хизматрасонии электрониро бояд муайян ва ҷорӣ намуд;

➤ –давлат дар фаъолияти истифодабарии рушди иктисодиёти рақамӣ, бозори технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла муассисаю корхонаҳои хусусӣ, паркҳои технологӣ ва марказҳои

хизматрасони ро ташикл намуда, сармоягузори хориҷиро ҷалб намоянд ва барои онҳо шароит фароҳам оваранд;

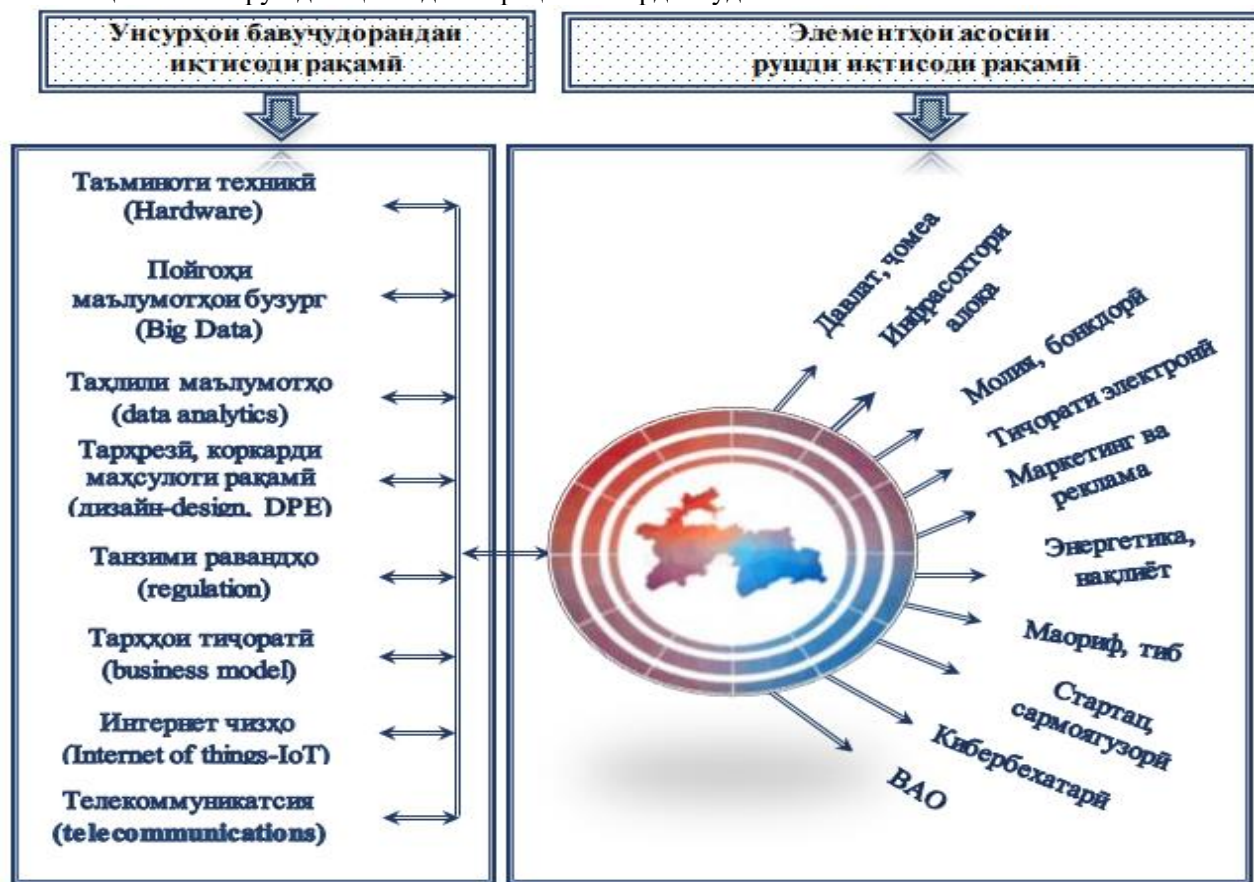
➤ -мутобиқ намудани рушди инфрасохтори замонавии телекоммуникатсионӣ дар шароити муосир, технологияи алоқа ва рушди хизматрасониҳои шабакавӣ, рушди хизматрасониҳои ҳозиразамони телекоммуникатсиониро бояд ҷорӣ намуд;

➤ -дар идоракунии давлат ва соҳаҳои иқтисодиёт, хизматрасониҳои ҳозиразамони электрониро ҷорӣ намуд ва бо кӯмаки иқтисодиёти рақамӣ, тиҷорати электронӣ ва дастури таъминоти бозориро бояд рушд дод;

➤ -сегменти Интернетии миллий, ташикли медиа – контенти рақамӣ, захираҳои моддӣ – техникӣ ва иқтисодиро бо роҳи рушд ва таклифотҳо коркард намуд;

➤ -омӯзонидан ва такмил додани кадрҳои бозътимод, омода намоеши кадрҳо то ҷараёни оғози лоиҳаҳо.

Дар расми 1 нишондиҳандаҳои унсурҳои бавучудоварандаи иқтисодиёти рақамӣ ва элементҳои асосии рушди иқтисодиёти рақамӣ оварда шудааст.

Расми 1. Элементҳои асосии рушди иқтисодиёти рақамӣ

Дар асоси гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки роҳҳои асосии гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва самтҳои асосии рушди иқтисодиёти рақамиро чунин маънидод кардан мумкин аст:

Роҳҳои асосии гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ

1. Ташикли бизнес лоиҳаҳо;
2. Ташикли савдои рақамӣ (электронӣ);
3. Онлайн витринаҳо;
4. Афзоиш додани низоми онлайнӣ мукотибот;
5. Ташикли пойгоҳи додаҳои бузург;
6. Ташикли паркҳои технологӣ бисёрвазифагӣ;
7. Тақмили низоми таълимоти рақамӣ.

Самтҳои асосии рушди иқтисодиёти рақамӣ

1. Бунёди инфрасохтори тик;

2. Такмили санадҳои меъёри ҳуқуқӣ;
3. Таъминоти кадрӣ ва таҳсилоти рақамӣ;
4. Тибби рақамӣ;
5. Амнияти иттилоотӣ ва кибербехатарӣ;
6. Идоракунии давлатӣ;
7. Такмили низоми идоракунии;
8. Бунёди шаҳрҳои интеллектуалӣ;
9. Ташкили марказҳои таҳқиқоти илмӣ.

Бояд гуфт, ки барои таъминоти додани иқтисоди рақамӣ дар дохили кишвар на танҳо Вазорати иқтисод ва савдо, балки Вазорату сохторҳои дигарро низ лозим меояд, ки ҳар чӣ зудтар онро ба роҳ монанд. Кӯшишу талошҳои Ҳукумати кишвар маҳз барои баланд бардоштани сатҳи сифати иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳли ҷомеа мебошанд.

Адабиёт

1. Андиева Е.Ю., Фильчакова В.Д. Цифровая экономика будущего, индустрия 4.0 // Прикладная математика и фундаментальная информатика. – 2018. – № 3. – с. 214- 218
2. Аубакирова Г.М., Исатаева Ф.М., Куатова А.С. Цифровизация промышленных предприятий Казахстана: потенциальные возможности и перспективы // Вопросы инновационной экономики. – 2020. – № 4. – с. 2251-2268. – doi: 10.18334/vines.10.4.111211.
3. Василенко Н.В. Цифровая экономика: концепции и реальность: // Инновационные кластеры в цифровой экономике: теория и практика (инпром-2017): труды научнопрактической конференции с международным участием. СПб., 2017. – с. 147-151.– doi: 10.18720/IEP/2017.3/20. 5.
4. Грачев С.А. Анализ влияния цифровизации экономики на занятость в региональном научно-исследовательском секторе // Креативная экономика. – 2021. – № 3. – с. 675-694. – doi: 10.18334/ce.15.3.111767.
5. Иванов В.В., Малинецкий Г.Г. Цифровая экономика: мифы, реальность, перспектива. – Москва: Российская акад. наук, 2017. – 36-37(63) с.
6. Иноземцева С.А. Технологии цифровой трансформации в России // Актуальные проблемы экономики, социологии и права. – 2018. – № 1. – с. 44-47.
7. Кириллов П. Цифровая платформа для интернета вещей: универсальный продукт для умных производств, городов, зданий // Бизнес Территория. – 2018. – № 1. – с. 35-36.
8. Киселев Ю.Н. Электронная коммерция. / практическое руководство. – М.: ДиаСофтЮП, 2013. – 224 с.
9. Красковский Д.Г. Интернет вещей и Smart City: Autodesk показал, как развивается транспортная инфраструктура в России // САПР и графика. – 2017. – № 8(250). – с. 44-49.

Буриев Бехрузжон Махмадалиевич – муаллими калони кафедраи системаҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон тел. (+992)938909400, E-mail: bekhruz-buriev@mail.ru

ФАСЛИ 2. ТАҲСИЛОТИ РАҚАМӢ

Кадырова З.Х.
Кадырова З.Т.

ТЕНДЕНЦИИ ЦИФРОВИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Кадырова З.Х.
Кадырова З.Т.

ТАМОҶОЛҲОИ РАҚАМИКУНОНИИ ТАҲСИЛОТИ ОЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Kadyrova Z.Kh.
Kadyrova Z.T.

DIGITALIZATION OF HIGHER EDUCATION TRENDS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Формирование в Республике Таджикистан цифровой экономики как одного из приоритетов развития страны оказывает существенное влияние на развитие национальной системы высшего образования. Современные социально-экономические условия, внешние вызовы и угрозы, стремительное развитие информационно-коммуникационных технологий требуют от системы высшего образования гибкого реагирования на происходящие изменения. В статье представлены тенденции высшего образования в условиях цифровизации, а также сформулированы предложения, способствующие реализации цифровой модели высшего образования.

Ключевые слова: высшее образование, тенденции цифровизации, цифровая экономика, цифровая трансформация, информационно-коммуникационные технологии, дистанционное обучение.

Ташаккули иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки рушди кишвар ба рушди системаи миллии таҳсилоти олии кишвар таъсири назаррас мерасонад. Шароити муносири иқтисодӣ, ҷолишҳо ва таҳдидҳои беруна, рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ аз системаи таҳсилоти олии тақозо мекунад, ки ба тағйироти ҷорӣ чандир воқуниш нишон диҳад. Дар мақола тамоюлҳои таҳсилоти олии дар шароити рақамисозӣ пешниҳод гардида, инчунин пешниҳодҳои таҳия шудаанд, ки ба татбиқи модели рақамии таҳсилоти олии мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: таҳсилоти олии, тамоюлҳои рақамӣ, иқтисодиёти рақамӣ, трансформатсияи рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, таълими фосолавӣ.

The formation of the digital economy in the Republic of Tajikistan as one of the country's development priorities has a significant impact on the development of the national higher education system. Modern socio-economic conditions, external challenges and threats, the rapid development of information and communication technologies require the higher education system to respond flexibly to ongoing changes. The article presents the trends in higher education in the context of digitalization, as well as formulates proposals that contribute to the implementation of the digital model of higher education.

Keywords: higher education, digitalization trends, digital economy, digital transformation, information and communication technologies, distance learning.

Цифровая трансформация коснулась всех сфер жизнедеятельности общества, включая систему образования. Так, в Послании Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 23 декабря 2022 года было отмечено, что соответствующим министерствам необходимо «принять плодотворные меры по внедрению программ обучения современным ремёслам и широкого охвата прикладного обучения студентов путём сочетания науки и производства с целью повышения уровня и качества подготовки специалистов сферы производства, информационно-коммуникационных технологий, также цифровой экономики» [1].

Повсеместное использование электронных средств обучения является одной из ключевых

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

задач, определенных в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года [2] и приоритет системной цифровизации образования закреплён в Национальной стратегии развития образования на период до 2030 года [3]. Импульс данному процессу придало утверждение Концепции цифровой экономики Республики Таджикистан [4] и Концепции перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042 года [5].

Следовательно, в настоящее время возрастает значение внедрения и использования цифровых технологий в образовании. Образовательный процесс уже сложно представить без использования современных ИКТ, мобильных приложений, открытых образовательных ресурсов и иных технологических разработок. Очевидно, что традиционная модель подготовки специалистов, направленная лишь на передачу знаний, становится невостребованной. Необходимы трансформация сложившейся модели высшего образования и пересмотр существующих подходов и моделей обучения, направленных на получение общих и профессиональных компетенций, необходимых для эффективной жизнедеятельности и профессионального развития в цифровой среде.

С учетом вышеизложенного можно сформулировать следующие основные тенденции в системе высшего образования в условиях перехода к цифровой эпохе:

1. *Рост спроса на цифровые навыки и компетенции.* Согласно оценкам мировых исследований в мире к 2036 г. будет автоматизировано более чем 50 % рабочих процессов. С ежегодным ростом спроса населения республики на цифровые компетенции в профессиональной среде, нехватка специалистов с цифровыми навыками обуславливают необходимость развития цифровых навыков и компетенций для различных специальностей вузов.

2. *Повышение роли непрерывного образования.* В республике наблюдается тенденция смены профессии категории лиц старше 30-40 лет. В связи с этим вузам необходимо разработать новые образовательные программы, которые способствовали этим людям найти достойную работу и чувствовать себя востребованными в условиях цифровой трансформации. Важнейшими из компетенций в информационной среде становятся умение самообучаться, включая обучение, на протяжении всей жизни, готовность к смене профессии с учетом постоянно меняющихся потребностей рынка труда.

3. *Изменения в организации образовательного процесса.*

3.1. *Внедрение современных технологий обучения, в том числе:*

- облачной среды обучения, обеспечивающей оперативный доступ к образовательным ресурсам, обмен информацией и документами, необходимыми для образовательного процесса, коммуникацию обучающихся друг с другом и преподавателями, выполнение совместных проектов в группах и др.;

- систем обработки «больших данных» и искусственного интеллекта, в том числе для **оперативного** мониторинга успеваемости студентов, выявления предварительных результатов экзаменационных сессий и прогнозирования успеваемости студентов, определения спроса на отдельные профессии на рынке труда;

- мобильного обучения, основанного на использовании портативных устройств (телефонов, смартфонов, планшетов и др.). Так, в рекомендациях ЮНЕСКО по политике в области мобильного обучения указывается, что мобильные устройства могут шире использоваться в качестве образовательных инструментов и занять центральное место как в официальном, так и в неформальном образовании;

- образовательных блогов и интернет-ресурсов по различным дисциплинам. Привлечение студентов к данным ресурсам осуществляется, как правило, с использованием социальных сетей;

- геймификации, основанной на использовании игровых элементов в неигровых процессах, в целях повышения эффективности усвоения материала, вовлеченности участников в образовательный процесс;

3.2. *Изменение методов обучения.* Наиболее востребованными станут такие методы, как обучение на работе (дуальное обучение), симуляционные упражнения, планы развития в команде, ориентация на стиль мышления, искусственный интеллект.

3.3. *Изменение роли преподавателей,* основанное на выполнении части профессиональных функций педагога (не его замена) искусственным интеллектом, в том числе для проверки знаний. В условиях цифровизации происходит изменение роли педагогов в образовании, где он может выступать как модератор, эксперт.

3.4. Развитие образовательных технологий оценки уровня сформированности компетенций студентов.

3.5. Распространение онлайн-трансляции защит дипломных работ и диссертаций. Уже практикуется.

3.6. Инновация образовательного процесса. Дальнейшая инициация реализация проектов, в качестве примера, «Инновационный вуз», «Умный вуз», основанных на внедрении элементов электронного и дистанционного обучения (электронный учебник, электронный журнал/дневник, электронный методист, электронный декан и др.).

3.7. Виртуальная академическая мобильность, организуется посредством использования цифровых технологий. Это способствует доступ большего количества групп потребителей образовательных услуг, включая работающих людей и людей с особыми потребностями.

4. Сетевая инфраструктура вуза, являющаяся для вузов не только инструментом создания единого виртуального образовательного пространства с использованием цифровых технологий, но и возможностью дальнейшего взаимодействия с организациями/предприятиями, общественными организациями, органами государственного управления.

5. Развитие ИТ-инфраструктуры учреждений образования в целях повышения управляемости, основанное на:

- формировании интеллектуальной среды (доступные учебные пространства, экологически устойчивый дизайн);
- повышении безопасности студентов, сотрудников и инфраструктуры (безопасность данных обучающихся, интеллектуальной собственности, конфиденциальной информации);
- управлении доступом в здания на основе смарткамер, систем экстренных оповещений;
- формировании облачной бухгалтерии вуза и др.

6. Повышение узнаваемости и позиционирования вуза, в том числе с использованием блог-платформ и социальных сетей. Присутствие вуза в сети Интернет (наличие официального сайта, использование образовательного портала), несомненно, повышает его конкурентоспособность. Маркетинг в социальных сетях позволяет не только продвигать бренд вуза, но и увеличивать количество посещений сайта.

7. Возрастание роли ИКТ в инклюзивном образовании. Проблема обеспечения доступности и качества образования на основе использования средств ИКТ находится в центре внимания ЮНЕСКО начиная с 1999 г. В последние годы обеспечение доступности ИКТ и цифровых услуг для людей с особыми потребностями становится общемировой тенденцией.

Таким образом, в условиях повсеместной цифровизации происходит трансформация системы образования, в частности, образовательного процесса, системы управления, компетенций педагогов, представителей государственных органов и организаций, реализующих политику в сфере образования.

Однако, необходимо отметить, что без решения проблем обеспечения высокоскоростного интернета цифровая трансформация системе высшего образования в Таджикистане невозможна. Без проведения необходимых государственных реформ, цены на интернет в стране останутся одними из самых высоких в мире даже при ограниченном доступе и низкой скорости.

В настоящее время, Правительство Республики Таджикистан присоединился к финансируемому Всемирным банком проекту «Цифровая CASA». Проект направлен на расширение доступа к более доступному интернету, привлечение частных инвестиций в сектор ИКТ. Посредством реализации данного проекта будет развиваться регионально интегрированная цифровая инфраструктура и поддерживаться благоприятная среда для развития ИКТ.

Следует заключить, что будущее образования в эпоху цифровизации – не только внедрение информационных технологий, доступный интернет, но и глубокое преобразование всех процессов в системе образования, подходов к обучению и оказанию услуг, т. е. цифровая трансформация. Цифровая трансформация системы высшего образования направлена на совершенствование образовательного процесса в контексте мировых тенденций информатизации общества и повышения требований к качеству профессиональной подготовки специалистов для формирующейся цифровой экономики Таджикистана.

Вместе с этим стоит отметить, что цифровая трансформация образования не ставит своей целью кардинальное изменение традиционного образования с упразднением преподавателей, полной заменой печатных изданий на электронные и переводом обучающихся на дистанционное обучение [6].

Главная цель – повышение качества и конкурентоспособности национального образования на основе создания условий для эффективного, комфортного обучения и преподавания, а также формирования навыков и умений жить в цифровом обществе и быть востребованным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики», <http://www.president.tj/ru/node/29824>
2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года
3. Национальная стратегия развития образования на период до 2030 года.
4. Концепция цифровой экономики Республики Таджикистан,
5. Концепция перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042.
6. Тиховодова А. В. Тенденции цифрового высшего образования // Стратегии исследования в общественных и гуманитарных науках : сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 31 января 2022г. : Белгород : ООО Агентство перспективных научных исследований (АПНИ), 2022. С. 155-159. URL: <https://apni.ru/article/3506-tendentsii-tsifrovogo-visshego-obrazovaniya> (дата обращения: 03.11.2022).

Кадырова З.Х. - д.э.н., профессор кафедры экономики и организации бизнеса, ТГУК/ Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2, Таджикский государственный университет коммерции
Телефон: +992(37) 234-83-46/ +992(37) 234-85-46
Email: mail@ddtt.tj

Кадырова З.Т. - ассистент кафедры мировая экономика и международные отношения, ТГУК/ Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2, Таджикский государственный университет коммерции
Телефон: +992(37) 234-83-46/ +992(37) 234-85-46
Email: mail@ddtt.tj

- Раззоков Б.Х. ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕФОРМ
В СФЕРЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА**
- Раззоков Б.Х. ТАЪМИНИ ҲУҚУҚИИ ИСЛОҲОТ
ДАР СОҲАИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ ТОҶИКИСТОН**
- Razzokov B.H. LEGAL SUPPORT FOR REFORM
IN THE SPHERE OF HIGHER EDUCATION IN TAJIKISTAN**

Статья посвящена правовому обеспечению реформ в сфере высшего образования Таджикистана в связи с повсеместным переходом к кредитной системе обучения. Автор обращает внимание на трансформацию национального законодательства и существенное обновление нормативно-правовой, учебно-методической и организационно-материальной основы функционирования высшей школы. Вместе с тем внимание акцентируется на ряд обнаружившихся проблем, являющихся следствием воздействия специфических местных факторов и требующих безотлагательного целевого разрешения.

Ключевые слова: высшее образование, реформы, кредитная технология обучения, национальное законодательство, тенденции, проблемы.

**Аннотатсия
Аннотация
Annotation**

Мақола ба таъмини ҳуқуқи ислоҳот дар соҳаи таҳсилоти олии Тоҷикистон бахшида мешавад, ки бинобар гузариш ба низоми кредитии таҳсилот иқдом шудааст. Муаллиф ба таҳаввулотии амиқ дар конунгузории миллӣ ва навсозии амиқи асосҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, таълимӣ-методӣ, ташкилӣ-моддӣ ҷаъолияти макотиби оӣ диққат медиҳад. Ҳамзамон, ба яққатор камбудии аёншуда ишора мегардад, ки натиҷаи таъсири омилҳои махсуси маҳаллӣ буда, ба матраҳи мақсадноки ғаврӣ ниёз доранд.

Калидвожаҳо: таҳсилоти оӣ, ислоҳот, технологияи кредитии таълим, конунгузории миллӣ, майлонҳо, мушкилот.

The article is devoted to the legal support of reforms in the field of higher education in Tajikistan in connection with the widespread transition to a credit system of education. The author draws attention to the transformation of national legislation and a significant update of the legal, educational, methodological and organizational and material basis for the functioning of higher education. At the same time, attention is focused on a number of problems that have been discovered, which are the result of the impact of specific local factors and require urgent targeted resolution.

Key words: higher education, reforms, credit technology of education, national legislation, tendencies, problems.

Развитие высшего образования традиционно связано с подготовкой кадров высшей квалификации. Тренды, происходящие в национальных системах высшей школы в условиях глобализации и интеграции, со всей очевидностью предполагают глубокое осмысление образовательного процесса. Наряду с общемировыми тенденциями в сфере высшей школы получают выражение особенности, которые являются следствием воздействия специфических социальных, культурных, идеологических и иных факторов. В высшем образовании, как справедливо заметили профильные специалисты, отражены общность и различия цивилизаций, в том числе рационализм, дихотомия, индивидуализм Запада и патернализм, холизм, коллективизм Востока [1, с.28].

Реформы в сфере высшего образования в Таджикистане восходят к Постановлению Правительства республики от 1 ноября 2006 г., которым была одобрена «Концепция развития профессионального образования в Республике Таджикистан». Настоящая Концепция, освещающая

перспективы реформы высшего профессионального образования, одной из важнейших целей провозгласила создание цельной многоступенчатой модели подготовки кадров (бакалавриат-магистратура-аспирантура-докторантура). В этой связи переход на кредитную технологию обучения была признана одним из основных направлений реформы высшего профессионального образования и в комплексе мер по ее реализации предусматривалось внесение поправок в законодательство об образовании, принятие отдельной программы по развитию вузов, разработка новых государственных образовательных стандартов, повышение квалификации преподавательского состава и пересмотр критериев оплаты их труда, укрепление материально-технического обеспечения и улучшения бюджетного финансирования высших учебных заведений [3]. В последующем правительственными постановлениями были выбраны высшие учебные заведения в качестве пилотных проектов внедрения кредитной технологии обучения, а также утверждены Государственная программа развития профессионального образования на 2008-2015 годы (от 2 ноября 2007 г.) и Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2020 г. (от 30 июня 2012 г.).

В связи с реформой высшего образования существенно обновилось законодательство: принят новый Закон Республики Таджикистан «О высшем и послевузовском профессиональном образовании» (2009 г.), обновлен Закон «Об образовании» (2014 г.), в развитии их положении полномочными органами исполнительной власти приняты акты административного нормотворчества. Кроме того, с целью систематизация всей нормативно-правовой базы в сфере образования развернута работа по разработке проекта Кодекса об образовании.

В Законе «О высшем и послевузовском профессиональном образовании» кредитная система образования определяется как система количественной оценки содержания учебных программ и результатов их освоения, а кредит (или кредитный час) как еженедельная норма времени, затраченная на обучение учебной дисциплины в одном семестре, и в случае успешной сдачи экзамена по этой дисциплине студент получает данный кредит (или кредиты). В настоящем Законе нашли закрепление также целый ряд понятий и положений, вытекающих из кредитной технологии обучения и переходу к новым степеням высшего профессионального образования [2].

К настоящему времени в рамках реализации стратегических задач в сфере реформы высшего образования завершена первая фаза перехода на модель образования в соответствии с Болонской декларацией, разработаны новые образовательные стандарты, в соответствие с ними оснащен учебный процесс и научно-исследовательская деятельность, при вузах созданы малые предприятия, бизнес-инкубаторы по реализации научно-технических разработок, заложена начальная стадия программ совместных исследований вузов и научных учреждений, запущена Национальная научно-образовательная компьютерная сеть "Тағена", предоставляющая ресурсы дистанционного обучения по всем регионам страны. Одной из наиболее успешных реформ в сфере высшего профессионального образования стало создание в декабре 2013 г. Национального центра тестирования при Президенте республики и внедрение через него единых централизованных вступительных экзаменов, что повысило уровень прозрачности и улучшило использование цифровых технологий в процессе поступления в учреждения высшего профессионального образования страны.

Проанализировав ход реформ в сфере образования, в частности преобразования в сфере высшего образования, Правительство республики Постановлением от 29 сентября 2020 г. утвердило новую Национальную стратегию развития образования на период до 2030 г (далее – НСРО). Долгосрочная цель обновленной Стратегии провозглашается создание эффективной системы образования, способствующей инклюзивным и равным возможностям для развития креативности, интеллектуального развития, обеспечения занятости и улучшения благосостояния населения страны, а цель реформ усматривается в создании качественной и доступной системы образования для всех граждан на протяжении всей жизни, обеспечивающей экономику страны компетентными работниками, адаптированными к инфраструктуре и основанной на современных и инновационных технологиях [3].

Вместе с тем, в ходе реализации реформ в сфере высшего образования Республики Таджикистан обнаружилось ряд проблем и не стыковок организационного, учебно-методического характера, требующих безотлагательного разрешения:

- непоследовательность во внедрении принципов кредитной технологии обучения: так, признание syllabus по предмету нормативно-правовым актом, что выдвигает преподавателя в

ряд субъектов локального нормотворчества и сужение поля его академической свободы путем различных оговорок и условий;

- несоблюдение методической последовательности предметов в учебных планах: например, по предметам юриспруденции - преподавание отраслевых учебных дисциплин до изучения теории государства и права либо наравне с ним, либо изучение международного уголовного права без наличия представления о национальном законодательстве в этой сфере;

- неадекватное отражение компетенции в образовательных стандартах по специальности либо выпадение в них отдельных ключевых юридических предметов: например, государственный образовательный стандарт специальности 240101 – «Международное коммерческое право» не содержит предмет административное право;

- частое отвлечение субъектов образовательного процесса на деятельность, прямо не связанной с их функциональными задачами, что серьезно расстраивает весь механизм кредитной системы обучения (маршировки, массовки, общественные работы и т.д.);

- отсутствие целевой программы повышения квалификации преподавательского состава в соответствии с требованиями кредитной системы обучения: слабые знания, отсутствие надлежащих навыков, зачисление в тьюторы нестепенных лиц либо выпускников заочных отделений;

- введение в налоговое законодательство налога на добавленную стоимость (НДС) для субъектов, оказывающих образовательные услуги, что в корне искажает смысл налоговой политики государства и назначение упомянутого налога⁶.

- наличие в Положении о кредитной системе обучения в вузах, утвержденного Министерством образования и науки республики от 30.12.2016 г., нормы, предоставляющей студентам право выбирать по своему усмотрению преподавателя для проведения повторных занятий при получении ими неудовлетворительной оценки (F) на экзамене (п.50). Подобная норма на практике приводит к сговору студентов с определенной группой преподавателей с заниженным чувством ответственности и увеличивает риски коррупционных ситуаций;

- тотальный переход к электронному принятию экзаменов, что не учитывает специфику ряда учебных предметов и не способствует развитию творческих когнитивных навыков у студентов (например, по юридическим и иным гуманитарным специальностям).

Таким образом, переход на модель образования в соответствии с Болонской декларацией, заявленный с целью вхождения в мировое образовательное пространство, нуждается в корректировке тактических задач правового, учебно-методического и организационного характера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джуринский А. Н. Высшее образование в современном мире: тренды и проблемы. М.: Прометей, 2017.
2. Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2009. №5. Ст.338.
3. Информационный правовой Интернет-портал Республики Таджикистан: [www: portalihuquqi.tj](http://www.portalihuquqi.tj)

Раззоков Баходур Хаётович – доктор юридических наук, профессор кафедры коммерческого и антикоррупционного права Таджикского государственного университета коммерции, доцент, Душанбе, Республика Таджикистан, тел.: (+992) 918617980, E-mail: razzokov_b@mail.ru

⁶ НДС в сфере образования (вначале 18 процентов, в последующем – 5 %) заметно подорвал «финансовое здоровье» вузов, что привело к сворачиванию целого ряда программ и проектов по модернизации учебного процесса, академическому обмену, повышению квалификации кадров, научно-исследовательской работе, социальному развитию и т.д.

- Хисориева Г.Т. **КОНЦЕПЦИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ РАБОТОДАТЕЛЕЙ И ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ**
- Hisorieva G.T. **THE CONCEPT OF INTERACTION OF EMPLOYERS AND HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE DIGITAL ECONOMY**
- Ҳисориева Г.Т. **КОНСЕПСИЯИ ҲАМКОРИИ КОРМАНДОН ВА МУАССИСАҲОИ ОЛӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ**

Сотрудничество вузов и работодателей приобретает все большую актуальность, так как практическая составляющая в процессе обучения становится значительным конкурентным преимуществом выпускника. Естественно, студент заинтересован в хорошем рабочем месте, а работодатель хочет получить квалифицированного работника. В то же время вуз рассматривает востребованность своих выпускников как один из наиболее важных показателей своей эффективности. Таким образом, все заинтересованные стороны имеют общую цель.

Ключевые слова: высшие учебные заведения, качество образования, подготовка кадров, работодатели, взаимодействие, практико-интегрированное обучение

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Cooperation between universities and employers is becoming increasingly important, as the practical component in the learning process becomes a significant competitive advantage for the graduate. Naturally, the student is interested in a good job, and the employer wants to get a qualified worker. At the same time, the university considers the demand for its graduates as one of the most important indicators of its effectiveness. Thus, all stakeholders have a common goal..

Key words: higher education institutions, quality of education, training, employers, interaction, practice-integrated learning

Ҳамкории донишгоҳҳо ва корфармоён аҳамияти бештар пайдо мекунад, зеро чузӣ амалӣ дар раванди таълим барои хатмкунанда бартариӣ назарраси рақобатпазир мегардад. Табиист, ки донишҷӯ ба кори хуб шавку хавас дорад ва корфармо меҷӯяд, ки коргари ихтисоснокро ба даст орад. Дар баробари ин донишгоҳ талаботро нисбат ба хатмкунандагони худ яке аз муҳимтарин нишондиҳандаҳои самарабахшии фаъолияти худ медонад. Ҳамин тариқ, ҳамаи ҷонибҳои манфиатдор як ҳадаф доранд.

Вожаҳои калидӣ: муассисаҳои таҳсилоти олӣ, сифати таҳсилот, омодагрии кадрҳо, корфармоён, ҳамкорӣ, омӯзиш

Анализ мировых тенденций показывает, что система образования и науки становится мощным фактором прогрессивного развития любого общества. Образование и наука обеспечивают освоение и внедрение в экономику высоких технологий, национальную безопасность и независимость государства; формируют в обществе социальную потребность в самообразовании, выводят страну на высокий уровень культурно-нравственного развития; создают гражданско-патриотическую основу для формирования государственной идентичности [8].

Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан до 2030 года ориентирована на модернизацию образования, структурные изменения, повышения качества и равного доступа. При этом, кардинальные изменения сопровождаются сформировавшимся предложением образовательных услуг на рынке высшего образования.

Интеграция институтов образования с бизнес структурами и работодателями характери-

зует деятельность современных социальных институтов. Сотрудничество сферы образования, науки и производства приведет к повышению инновационного потенциала экономики. Это уже доказанная на практике истина. В рыночных условиях вузы республики почувствовали необходимость коренного преобразования сферы трудоустройства выпускников в соответствии с требованиями рынка труда. Качество есть основной критерий, происходящих изменений в сфере образования. Все эти изменения переходят из одного состояния в другое: трансформационное, модернизационное и инновационное. Эффективность ряда данных преобразований относят их в число инновационных. [8].

Сбалансированность экономического развития представляет собой сложный, трудоемкий процесс, который требует координацию и мониторинг множества факторов. Существенное влияние на данный процесс оказывает система высшего профессионального образования, поскольку она обеспечивает различные сектора экономики высококвалифицированными кадрами, которые в свою очередь влияют на качество и эффективность развития подсистем экономики и темпы развития экономики страны в целом. Взаимодействия высших учебных заведений и представителей бизнес структур, которые в свою очередь выступают в качестве основных партнеров Вузов, является одной из актуальных тем в подготовке квалифицированных кадров.

При рыночной экономике, основным условием эффективного функционирования высших учебных заведений, является удовлетворение спроса потребителя высококачественным «продуктом» - дипломированным специалистом.

Несоответствие спроса и предложения на трудовые ресурсы на рынке труда Республики Таджикистан создают дисбаланс в различных отраслях экономики, то есть, нехватка специализированных кадров влечет за собой кадровый дефицит и снижение показателей эффективной деятельности хозяйствующих субъектов, а переизбыток в производстве кадров приводит к не востребованности выпускников ВУЗов, а также увеличению безработицы в стране.

Для того чтобы избежать или хотя бы уменьшить разрыв между спросом и предложением специалистов на качественном и количественном уровне, необходимо совершенствовать сотрудничество между системой образования и работодателями. Учитывая, что Республика Таджикистан относится к числу трудоизбыточных регионов, характеристики выпускаемых вузами республики специалистов должны отвечать требованиям не только национального, но и внешнего рынка труда. Особенно это относится к специальностям направлений экономического профиля, туризма, гостиничного и ресторанного бизнеса (рисунок 1).

На рисунке 1 приведены статистические данные приема студентов в учреждения высшего профессионального образования страны за последние 5 лет.

Анализ данных рисунка показывает, что с каждым годом растет количество абитуриентов, желающих поступить в высшие учебные заведения включая на экономические специальности. Наибольший рост пришелся на 2020 год – всего 56,2 тыс. чел. или на 10 тыс. человек больше по сравнению с 2019 годом.

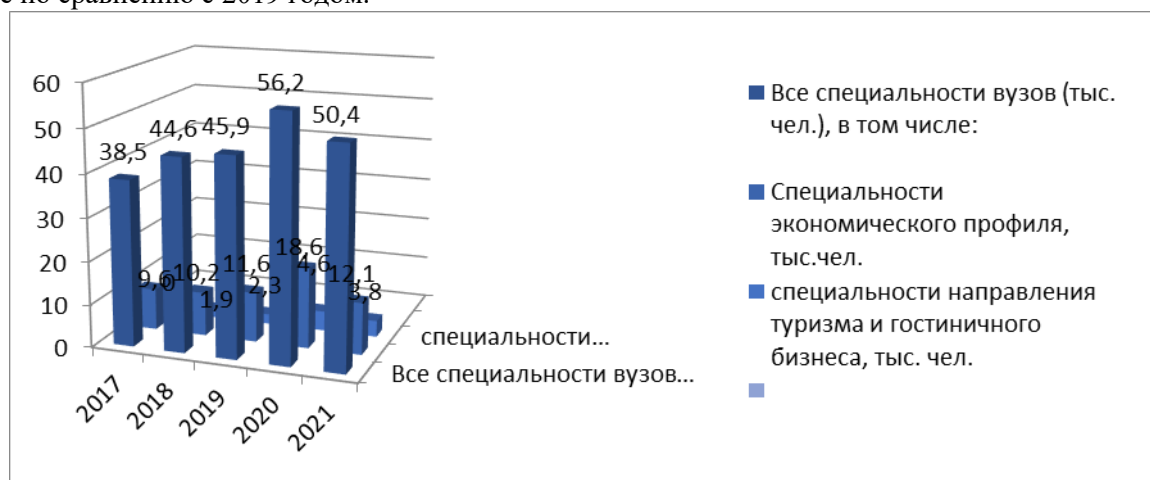

Рисунок 1. Прием студентов поступающих в высшие учебные заведения Республики Таджикистан за 2017-2021 гг. Источник: Образование в Республике Таджикистан. Статистический сборник. Агентство по статистке при Президенте Республики Таджикистан – Душанбе. –2021. –

На данную ситуацию повлияла пандемия-Covid 19, когда абитуриенты не имели возможность поступить в зарубежные вузы и выехать за границу, в связи с их полным закрытием. В 2021 году по причине отъезда в зарубежные вузы, численность поступивших в вузы страны снизилась на 5,8 тыс. человек, включая и на экономические специальности.

На качество подготовки специалистов влияет фактор сотрудничества вузов с бизнесом. В настоящее время приоритетным направлением в области сотрудничества является совместная разработка образовательных программ и формирование профессиональных компетенций у студентов.

В научной литературе встречаются различные мнения относительно понятия взаимодействия работодателей с вузами. Так, большинство зарубежных авторов в своих публикациях затрагивая вопросы взаимодействия работодателей с вузами, отмечают, что для эффективного сотрудничества совместная работа должна быть составной частью на всех этапах образовательного процесса, и, на постоянной основе [7, с. 13]; [3, с. 70];, сотрудничество с работодателями позволит повысить качество образования в вузе и содействовать применению знаний на практике, во время работы. [4, с. 15]; [3, с. 70];, совместная работа с работодателем позволит повысить конкурентоспособность вузов на рынке образовательных услуг [5, с. 17]; [3, с. 70];), взаимодействие с работодателем является ключевым инструментом формирования необходимых компетенций студентов вузов [2, с. 85]; В тоже время, эксперты в сфере образования считают, что наиболее слабыми звеньями во взаимодействии вузов с рынком труда являются: «недостаточный учет и прогнозирование потребности субъектов рынка труда; слабая деятельность по обеспечению практической направленности образовательного процесса» [1, с. 33].

Учитывая вышеизложенное, мы считаем важным исследовать позиции заинтересованных сторон в системе высшего профессионального образования – высших учебных заведений, МОН РТ и работодателей, МТМЗН РТ в подготовке кадров. Из проведенного исследования вытекает, что не всегда интересы работодателей и вузов совпадают в вопросах подготовки квалифицированных кадров. Так, вузы упрекают работодателей в том, что они недостаточно четко формулируют свои потребности в специалистах на долгосрочную перспективу (3-5 лет), а работодатели высказывают претензии к качеству подготовки молодых специалистов, упрекают их в приобретении недостаточных компетенций в процессе обучения.

Кроме того, в процессе установление сотрудничества ощущается слабая инициатива как со стороны Вузов, а также со стороны работодателей нежелание участвовать в учебном процессе, создавать необходимые условия для студентов, с целью прохождения полноценной практики, вкладывать финансовые или другие виды ресурсов для обеспечения эффективного взаимодействия с высшими учебными заведениями.

К традиционно используемым вузами способам взаимодействия с работодателями можно отнести следующие виды работ: проведение совместных круглых столов, дискуссии, различных встреч; проведение анкетного опроса, интервью с целью выявления существующих проблем, организация практик студентов, трудоустройство выпускников.

Более серьезной формой организационного сотрудничества является создание научных лаборатории, а также кафедры в интересах определенных работодателей, которые зачастую имеют совместное финансирование с вузом.

Современные коммуникационные технологии позволяют значительно расширить существующие возможности, организовывать сетевые проекты, в том числе с участием нескольких вузов и организаций.

В сложившейся ситуации перед вузами Республики Таджикистан, осуществляющих подготовку специалистов, возникает дилемма, заключающаяся в обеспечении конкурентоспособности выпускаемых специалистов не только на внутреннем, но и на внешнем рынке посредством повышения качества образования и формирование компетенций в соответствии с требованиями рынка труда. Для этого необходимо значительных дополнительных затрат труда и финансовых средств, направляемых на развитие и совершенствование материально-технической базы вузов, укрепление их кадрового потенциала, улучшение взаимодействия вузов и субъектов внутреннего и внешнего рынка труда. Выбор данного направления в качестве основной образовательной стратегии, на наш взгляд, является наиболее перспективным. Несмотря на сложность ее реализации, она нацеливает вузы на повышение качества и усиление практической направленности

образования, выявление и удовлетворение изменяющихся потребностей субъектов рынка труда в специалистах различного экономического профиля, на обеспечение своей конкурентоспособности на национальном и мировом рынке образовательных услуг [1, с. 33].

На примере Таджикского государственного университета коммерции были исследованы формы и методы взаимодействия университета и бизнеса. Таджикский государственный университет коммерции является одним из специализированных вузов в системе высшего профессионального образования Республики Таджикистан, который в целях реализации государственной политики в сфере высшего образования оказывает существенное влияние на подготовку высококвалифицированных компетентных специалистов для различных отраслей экономики страны. Также, необходимо отметить, что в конце 2019 года четыре образовательные программы бакалавра и две магистерские программы по специальностям: мировая экономика, финансы и кредит, экономика и управление на предприятиях и экономическое право прошли независимую внешнюю аккредитацию. Аккредитация образовательных программ была проведена с участием членов комиссии Независимого агентства аккредитации и рейтинга (НААР). В ходе работы комиссии были проведены несколько встреч с выпускниками, партнерами вуза, а также с работодателями, где обсуждались вопросы текущего взаимодействия и планы на перспективу.

На базе Таджикского государственного университета коммерции функционирует отдел практики и развитие карьеры, а также созданный в рамках проекта Консультационный центр для студенток университета, которые имеют тесное сотрудничество с бизнес – сообществами. Данный отдел содействует студентам в прохождении всех видов практик на производстве и в их дальнейшем трудоустройстве. То есть, большинство студентов старших курсов в период прохождения преддипломной производственной практики получают возможность получить работу на объекте прохождения практики после окончания университета.

По результатам проведенного исследования в Таджикском государственном университете коммерции были выявлены следующие формы взаимодействия университета и работодателей:

- Заключение контракта о дальнейшем сотрудничестве между университетом, государственными структурами и коммерческими предприятиями;
- Предоставление стажировок для студентов в период обучения в университете;
- Создание условий для прохождения производственной и преддипломной практики студентов;
- Финансирование студенческих стартапов;
- Проведение конкурсных мероприятий в различных направлениях (на лучший бизнес-план, туристический продукт и тд.) с памятными и ценными призами для участников;
- Проведение открытых лекций, мастер-классов, семинаров, дебат и др. Важно отметить, что такие занятия проводят непосредственно преподаватели- практики, поскольку они могут ознакомить студентов с реальным положением дел в сферах их дальнейшей трудовой деятельностью. Кроме того, студенты имеют возможность непосредственно общаться с представителями бизнес-сообществ, и тем самым определиться с будущей карьерой.

Следует понимать, что работодатели (государственные учреждения, коммерческие организации предприятия и тд.) с позиции основных потребителей услуг образовательных организаций в лице дипломированного выпускника (бакалавра, специалиста, магистра), принимая на работу, ожидают от него соответствующий уровень знаний, компетенций и навыков, отвечающих современным требованиям кадровой политики предприятия. По нашему мнению, работодатель как заказчик должен быть основным оценщиком качества образования. В связи с этим, Министерство науки и образования и высшие учебные заведения при формировании новых востребованных специальностей и разработке образовательных программ должны ориентироваться на потребности рынка труда и запросы работодателей.

Среди важных задач, стоящих перед вузами и работодателями в направлении формирования профессиональных компетенций, востребованных рынком труда в условиях образовательной и производственной практики, на наш взгляд, в первую очередь, является составление перечня профессиональных компетенций, которые могут быть получены или разработаны студентами в процессе обучения и педагогической практики. Эти компетенции необходимо учитывать при разработке учебных планов и практических программ.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кадырова З.Х., Сангинов Н.С. и др. Повышение эффективности взаимодействия вузов республики Таджикистан и субъектов рынка труда (на примере экономических специальностей). Д. Ирфон, 2015. С.33
2. Кадырова З.Х., Сангинов Н.С. Взаимосвязь и взаимообусловленность экономического и социального потенциала вуза Российский экономический интернет – журнал, №4 2016
3. Морозова Е. А. Взаимодействие вузов и работодателей как условие качественной подготовки выпускников: мнения экспертов // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Политические, социологические и экономические науки. 2016. № 1. С. 70 – 76.
4. Муравьева А. А., Аксенова Н. М. Взаимодействие высшей школы с субъектами сферы труда – вызовы и взаимные выгоды // Вестник МГОУ. (Серия: Педагогика). 2014. № 4. С. 8 – 15.
5. Шевченко Д. А., Каплан Д. А., Куневич Я. Ю. Современная организация взаимодействия вуза и работодателей // Человеческий капитал и профессиональное образование. 2012. № 1(1). С. 13 – 17.
6. Шевелев Н. Н. Стратегическое партнерство вуза и предприятий – основа инновационного развития экономики // Высшее образование в России. 2013. № 3. С. 50 – 54.
7. Язовцев И. А. Генезис взаимодействия системы «вуз-работодатель» // Управленец. 2012. № 7 – 8(35 – 36). С. 38 – 44.
8. <https://articlekz.com/article/18568/> Модели сотрудничества вузов с работодателями: реалии и перспективы

Хисориева Г.Т. – проректор по воспитание Таджикского государственного университета коммерции. к.э.н., доцент. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2, Таджикский государственный университет коммерции
 Телефон: +992(37) 234-83-46/ +992(37) 234-85-46
 Email: mail@ddtt.tj

Маликов Қ.Қ.

ЧАҲОНИШАВИИ ИТТИЛООТИИ ЧОМЕА

Маликов К.К.

ИНФОРМАЦИОННАЯ ГЛОБАЛИЗАЦИЯ ОБЩЕСТВА

Malikov K.K.

INFORMATION GLOBALIZATION OF SOCIETY

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Мақола ба пажуҳиши тамоюлҳои асосии ҷаҳонишавии иттилоотии ҷомеа дар шароити муосир бахшида шудааст. Қайд карда мешавад, ки тағйиротҳо марбут ба ҷаҳонишавии ҷомеа, ки дар ҷаҳони муосир ба амал меоянд, тамоми соҳаҳои ҳаёт (иқтисод, сиёсат, фарҳанг, тичорат, илм, маориф, варзиш)-и давлатҳои муосири каму беш пешрафтаро маҷбур месозад, ки ба фазои рақамӣ ворид шаванд.

Вожаҳои калидӣ: иттилоотикунонӣ, ҷаҳонишавӣ (глобализатсия), ҷомеаи иттилоотӣ, интернет, технологияи иттилоотӣ, технологияи рақамӣ, ҷаҳони муосир.

Статья посвящена исследованию основных тенденций информационной глобализации общества в современных условиях. Отмечается, что изменения, происходящие в мире, связанные с глобализацией общества предполагают неизбежное вхождение всех сфер жизнедеятельности (экономики, политики, культуры, бизнеса, науки, образования) более или менее развитых современных государств в цифровое пространство.

Ключевые слова: информатизация, глобализация, информационное общество, интернет, информационные технологии, цифровая технология, современный мир.

The article is devoted to the study of the main trends in the information globalization of society in modern conditions. It is noted that the changes taking place in the world associated with the globalization of society imply the inevitable entry of all spheres of life (economy, politics, culture, business, science, education) of more or less developed modern states into the digital space.

Keywords: informatization, globalization, information society, internet, information technologies, digital technology, modern world.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI давраи ҷаҳонишавӣ (глобализатсия) шуруъ шуд, ки тамоми системаи муносибатҳоро дар тамоми соҳаҳои ҷомеа ба кулӣ тағйир дод. Ин тағйиротҳои ба амал омада раванди ҷаҳонишавии ҷомеа ва фазои муносибатҳоро байни шаҳрвандон, корхонаҳо, созмонҳо, кишварҳо ва қитъаҳо пурзур кард ва яке аз тамоюлҳои асосии ҷомеаи муосир гардид.

Тамоми дар ҷанбаҳо ба мисли сиёсат, иқтисодиёт, тичорат, фарҳанг, илм, маориф ва варзиш дар сатҳи ҷаҳонӣ ба ҳамдигар вобастагӣ пайдо карданд ва ба фазои рақамӣ ворид шудани тамоми соҳаҳои ҳаёти давлатҳои муосири каму беш тараққиқарда фаро гирифт. Ин раванд қариб ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъият торафт бештар таъсир карда, тарзи муқаррарии зиндагӣ ва фаъолияти касбии миллионҳо нафар одамони мамлакатҳои гуногуни ҷаҳони муосирро ба кулӣ тағйир дода имкониятҳои принципан навро ба вучуд оварданд, ки дар таърихи башарият бемислу монанданд.

Марҳилаи сифатан нави таърихи муосир шуруъ шуд, ки ҳамчун ҷомеаи иттилоотӣ ном гирифт ва ба байналмилалӣ шудани ҷомеаи башар оварда расонд. Айни замон, қомебиҳо дар ин самт бештар ба мамлакатҳои Ғарб таалуқ доранд, аз он ҷумла ба Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, аммо ин раванд охира охира тамоми кишварҳоро фаро гирифта истодааст.

Муҳимтарин хусусияти фарқкунандаи рушди тамаддун дар асри XXI, албатта, раванди афзояндаи ҷаҳоншавии иттилоотии ҷомеа хоҳад буд. Рушду паҳншавии босуръати иттилоот ва технологияҳои нави иттилоотӣ — фазои иттилоотии ҷаҳониро ба ҳам пайваست.

Агар омилҳои асосие, ки ба ҷаҳонишавии фазои иттилоотии ҷомеаи ҷаҳонӣ мусоидат

мекунанд, таҳлил кунем, пас дар байни онҳо чаҳор самти раванди муҳимтарини зеринро метавон чудо кард:

- ташаккули системаи ҷаҳонии телевизион ва радиошунавонӣ дар асоси истифодаи системаҳои алоқаи спутникӣ, ки имрӯз тамоми сатҳи кураи заминро фаро гирифтааст ва шабонарӯзӣ кор мекунанд ва муҳимтарин иттилоотро дар соҳаҳои иқтисод, сиёсат, фарҳанг, илм, маорифваа варзиш интиқол медиҳанд;

- рушди шабакаҳои глобалии иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ ба мисоли Интернет, ки имрӯз қариб тамоми ҷаҳонро фаро мегирад ва шумораи корбарон дар он рӯз то рӯз меафзояд. Мувофиқи омили агентии We Are Social ва хидмати Hootsuite то моҳи январи соли 2019 шумораи истифодабарандагони Интернет - 4,39 миллиард нафар, ё ки 57% аҳолии замин ташкил медиҳанд. Адади истифодабарандагони шабакаҳои интернетӣ ба 3,48 миллиард корбар, ё ки 45% сокинони Замин ба қайд гирифта шудаанд [2]. Дар ҷаҳон аллакай зиёда аз 22 миллиард дастгоҳ ба интернет пайваست шудааст [1];

- ҷаҳонишавии телефони, аз ҷумла мобилӣ. Тавассути телефони мобилӣ имрӯз бо муштариёни бисёре аз кишварҳои пешрафтаи дунё тамос гирифтани мумкин аст ва пас аз чанд сол ин шабака тамоми сайёраи моро фаро хоҳад гирифт. Мувофиқи маълумоти агентии We Are Social ва хидмати Hootsuite то моҳи январи соли 2019 дар ҷаҳон беш аз 5,11 миллиард корбарони беназири мобилӣ вучуд доранд, ки ин 67% шумораи умумии аҳолии заминро ташкил медиҳанд [2];

- ба вучуд омадани воситаҳои технологияҳои принципани нави алоқаи информатсионӣ. Дар ин ҷо, пеш аз ҳама, бояд коммуникаторҳои рақамии шахсиро қайд кард, ки онҳо дастгоҳҳои сайёр мебошанд, ки вазифаҳои телефони мобилӣ, интернет-терминал ва ҳатто видеокамераро муттаҳид мекунанд. Айни замон, ҳаҷми олами рақамӣ ба 33 зеттабайт расидааст ва пешбини мешавад, ки то соли 2025 то 175 зеттабайт афзоиш меёбад [2].

Илова бар ин, технологияҳои телефони интернетӣ ва телевизорҳои рақамӣ низ хеле босуръат инкишоф ёфта истодаанд, ки ба афзоиши босуръати шиддати иртибототи иттилоотӣ дар ҷомеа оварда мерасонанд. Ҳамзамон, мубодилаи иттилоот ҳам байни шахсони алоҳида ва ҳам байни созмонҳо, минтақаҳо, кишварҳо ва қитъаҳо хеле меафзояд. Ин тағйиротҳо ба ҳамкориҳои доимӣ дар ҷомеа ба таври васеъ оварда мерасонад.

Имрӯз, барои тамоми кишварҳои сайёра ташаккули ҷомеаи рақамӣ ҳадафи стратегӣ мебошад. Чунки равандҳои, ки дар ҷаҳони муосир ба амал меоянд, пайвастагӣ ва вобастагии ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ торафт равшантар нишон медиҳанд. Навовариҳои иттилоотӣ, дар баробари техникӣ ва менеҷмент, на танҳо имкониятҳои ҳукумат, рушди мубодилаи иттилоот, пешниҳоди хизматрасониҳои давлатиро низ хеле васеъ мекунад.

Масъалаи таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ба ҷанбаҳои ҳукукии таъмини амнияти иттилоотӣ дар соҳтмони ҷомеаи иттилоотӣ дар кишварҳо бояд бодикқат омӯхта шавад, бо назардошти он, ки равандҳои босуръати иттилоотӣ ва коммуникатсионии ҷаҳонишавӣ ба ҳолати сифатан нав табдил меёбанд ва ба танзими дахлдори ҳукуқӣ ниёз доранд.

Аз ин лиҳоз, ҷомеаи ҷаҳонӣ меъёрҳои танзимкунанда оиди раванди ҷаҳонишавии иттилоотии ҷомеа қабул кардааст. Яке аз чунин меъёр, ки ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ пешниҳод кард ин Хартияи Окинава аст, ки 22 июли соли 2000 қабул шуд ва онро сарони кишварҳои G8 имзо карданд. Оинномаи ин Хартия бори аввал дар сатҳи ҳукуки байналмилалӣ тадбирҳои ҳукуки, сиёсӣ ва технологиро муайян намуд, ки ба баланд бардоштани фаъолияти ҷомеаи байналмилалӣ дар ташаккули ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ нигаронида шудаанд [3].

Бояд зикр кард, ки дар ин самт кишварҳо ҳангоми таҳияи стратегияҳои миллии рушди бунёди ҷомеаи иттилоотӣ мувофиқи манфиатҳои миллии давлатиашон таҳияи муқаррароти ҷаҳониро асос мегиранд.

Оинномаи Окинава чӣ дар баҳши давлатӣ ва чӣ дар баҳши хусусӣ принципҳои муҳими ташаккули ҷомеаи иттилоотии ҷаҳониро муқаррар кардааст: аз қабилӣ таъмини баробари, имконияти дастрасӣ ба ҳама гуна иттилоот ва муоширати ҳар як узви ҷомеа.

Чунки мушкilotи дастрасии аҳоли ба технологияҳои иттилоотӣ дар замони ҳозира аҳамияти бузурги иҷтимоӣ дорад ва таъмин нанамудани ин омилҳо метавонад фаъолияти мўтадили раванди иҷтимоии давлатҳоро ба таври назаррас ноустувор метавонад созад.

Дар робита ба равандҳои афзояндаи ҷаҳонишавӣ аҳамияти стратегӣ ба масъалаҳои ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи рушди иттилоотии ҷомеа дода мешавад. Самтҳои асосии татбиқи

стратегия дар доираи ҳамкорӣ дар ин самти рушди ҷомеаи иттилоотӣ инҳоянд:

- дар таҳияи меъёрҳо ва механизмҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки муносибатҳоро дар соҳаи истифодаи инфрасохтори ҷаҳонии иттилоотӣ танзим мекунанд, аз ҷумла масъалаҳои байналмиллалӣ идоракунии интернет;
- дар мубодилаи байналмилалӣ иттилоот;
- дар ташаккули системаи байналмилалӣ амнияти иттилоотӣ, тақмили ҳамкориҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқи давлатҳо дар соҳаи пешгирӣ, ошкор, пешгирӣ ва рафъи оқибатҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ дар террористӣ ва дигар мақсадҳои ҷинойтӣ;
- дар лоиҳаҳои тадқиқотии байналмилалӣ дар самтҳои афзалиятноки инкишофи илм, техника ва техника;
- дар таҳияи стандартҳои байналмилалӣ дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ, ҳамохангсозии системаи миллии стандартҳо ва сертификатсия дар ин соҳа бо низоми байналмилалӣ.

Метавон гуфт, ки ҷомеаи рақамӣ дар давраи муосир ин ҷомеаест, ки дар он иттилоот ва шабакаҳо, технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, шабакаҳои компютери маҳаллӣ ва ҷаҳонӣ дар ташкил ва танзими ҳаёт нақши ҳалкунанда доранд.

Ҳамин тариқ метавон гуфт, ки хусусияти ҳоси рушди тамаддун дар асри XXI ин раванди афзоиши ҷаҳонишавии иттилоотии ҷомеа хоҳад буд. Ин раванд торафт бештар шаҳрвандон, ширкатҳо, созмонҳо, кишварҳо, китъаҳоро ба ҳам алоқамандтар мегардонад. Чунин ба назар мерасад, ки андозаи масофа байни онҳо кам мешавад ва мафҳуми вақт дар ҷомеаи иттилоотӣ каме дигар маъно хоҳад дошт, зеро дарки ҳуди равонии вақт тағйир меёбад, ки динамикаро мешавад.

Тамоюли дигари муҳими башардӯстонаи рушди технологияҳои иттилоотӣ дар ҷаҳони муосир дар он зоҳир мегардад, ки инсоният ба як воҳиди иҷтимоӣ табдил меёбад ва фарҳанги нави иттилоотии ҷомеа ташаккул меёбад. Инсоният ба як воҳиди иҷтимоӣ табдил хоҳад ёфт.

АДАБИЁТ

1. Кривошапко, Ю. (2019) Большие данные станут еще больше. [Электронный ресурс] // Российская газета — Федеральный выпуск. № 58(7816). URL: <https://rg.ru/2019/03/17/globalnaia-sfera-dannyh-vyrastet-bolee-chem-v-piat-raz-v-blizhajshiegody.html> (пӯзи мурочиат: 20.12.2022).
2. Сергеева, Ю. (2019) Вся статистика интернета на 2019 год — в мире и в России. [Электронный ресурс] // Web-canape. URL: <https://www.web-canape.ru/business/vsyastatistika-interneta-na-2019-god-v-mire-i-v-rossii/> (пӯзи мурочиат: 20.12.2022 г.).
3. Okinawa Charter on Global Information Society. [Электронный ресурс]. URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/apcity/unpan002263.pdf> (пӯзи мурочиат: 18.12.2022); Окинавская хартия глобального информационного общества. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.iis.ru/library/okinawa/charter.ru.html> (пӯзи мурочиат: 19.02.2012).

Маликов Кобилшо Куканович — доцент кафедры гуманитарных наук Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: +992 008-55-44-03, m.koba@mail.ru

Салимов Н. С.
Шамсов Ф.Т.
Қурбонова С.А.
Буриев Б.М.
Раҷабов А.А.

ТЕХНОЛОГИЯИ РАҚАМӢ - ҶАҶОНИ РАҚАМИИ ШУМО

Салимов Н. С.
Шамсов Ф.Т.
Қурбонова С.А.
Буриев Б.М.
Раҷабов А.А.

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ-ВАШ ЦИФРОВОЙ МИР

Salimov N.S.
Shamsov F.T.
Kurbanova S.A.
Buriyev B.M.
Rajabov A.A.

DIGITAL TECHNOLOGIES-YOUR DIGITAL WORLD

Дар мақола қайд гардидааст, ки ба таҳкими ҷомеаи иттилоотӣ, таъминоти интернет ва имкониятҳои нави иттилоотӣ таваҷҷуҳ зиёд гардидааст, зеро дар шароити муосир рушди инкишофи тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро бидуни технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва имкониятҳои техникию иттилоотӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст. Рушди технологияи рақамӣ ТИК ба соҳаи маориф ва сифати дониш таъсири мушбат мерасонад.

Вожаҳои калидӣ: технологияи иттилоотӣ, технологияи рақамӣ, иртибот (коммуникатсия), интернет, шабака, World Wide Web, WebСайт, нармафзор

В статье отмечается, что повышенное внимание уделяется укреплению информационного общества, обеспечению интернета и новым информационным возможностям, поскольку в современных условиях невозможно представить рост и развитие всех сфер общественной жизни без информационно-коммуникационных технологий и технико-информационных возможностей. Развитие цифровых технологий ИКТ положительно сказывается на сфере образования и качестве знаний.

Ключевые слова: информационные технологии, цифровые технологии, связь (связь), интернет, сеть, World Wide Web, Webside, программное обеспечение

The article notes that increased attention is paid to strengthening the information society, providing the Internet and new information opportunities, since in modern conditions it is impossible to imagine the growth and development of all spheres of public life without information and communication technologies and technical and information capabilities. The development of digital ICT technologies has a positive impact on education and the quality of knowledge.

Keywords: information technologies, digital technologies, feedback (communication), website, network, World Wide Web, Website, software

Аннотатсия Аннотация Annotation

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии кишвар аз 23 декабри соли 2022 ба як қатор масъалаҳои муҳими кишвар, аз ҷумла ба рушди энергетикӣ, энергияи сабз, рушди иҷтимоию тандурустӣ, илму маориф, саноатикунории босуръати кишвар, таъвият бахшидани заминаҳои рушди ҷомеаи иттилоотӣ ва ҳукумати электронӣ, технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ, инчунин, иқтисоди рақамӣ ки ҳалли онҳо дар марҳалаи навини рушди давлатдорӣ миллиамон хусусияти ҳаётан муҳим дорад, таваҷҷуҳ намуданд.

Воқеан ҳам, таъмини рушди бомароми соҳаҳои мазкур ҳамчун афзалияти стратегӣ арзёбӣ гардида, аз як тараф, пояҳои истиқлоли сиёсиро устувор ва аз тарафи дигар барои ноил шудан ба ҳадафҳои олии мамлакат ёрӣ мерасонад.

Дар марҳалаи кунунӣ ба таҳкими ҷомеаи иттилоотӣ, ҳукумати электронӣ, таъминоти интернет ва имкониятҳои нави иттилоотӣ таваҷҷуҳ зиёд гардидааст, зеро дар шароити муосир рушду инкишофи тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро бидуни технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва имкониятҳои техникаи иттилоотӣ тасаввур намудан ғайриимкон аст.

Мо аллакай медонем, ки фазои киберӣ ҳаёти моро фаро гирифтааст. То аввали соли 2020 шумораи корбарон ба 4,5 миллиард нафар расид, ки ин беш аз 50%-и тамоми сокинони сайёраи Заминро ташкил медиҳад. Ҳарчанд синни миёнаи корбарон рӯ ба афзоиш аст, шакл нест, ки афроди 18-29 сола интернетро дӯст медоранд ва 87%-и онҳо аз он истифода мебаранд. Дар байни ҳамаи корбарони компютерҳои шахсонӣ дорои маълумоти оӣ, 95% -ро дар шабака ташкил медиҳанд. Наврасон ва ҷавонони синнашон аз 18 то 32 сола эҳтимолан бештар интернетро барои муошират бо дӯстон ва оила, фароғат, махсусан видеоҳою, бозиҳои онлайни ва ҷаҳони виртуалӣ (масалан, бозиҳои онлайни мултипликаторӣ) ва қабули мусиқӣ истифода мебаранд. Онҳо инчунин нисбат ба корбарони калонсол ба таври назаррас бештар аз сомонҳои шабакаҳои иҷтимоӣ - ҷамоаҳои онлайни ба монанди Facebook ва Twitter истифода мебаранд, ки ин имкон медиҳанд, ки онҳо дӯстони худро пайравӣ намуда аксҳо, видеоҳо ва монанди инҳоро мубодила кунанд. Илова бар ин, ҷавонон бештар ба ирсали паёмҳои фаври ва мубодилаи паёмҳои матнӣ бо дӯстон - фиристодани паёмҳои кӯтоҳи хаттӣ байни телефонҳои мобилӣ майл доранд.

МОШИНИ УНИВЕРСАЛӢ:

Вақте ки занги ★(ситораҷа) соат шуморо аз хоб бедор мекунад, шумо аз бистар хеста ва ба ошхона меравед ва дар он ҷо ★ (ситораҷа)қаҳвапазро аз назар мегузаронед. Пас аз истифода бурдани ★(ситораҷа)ҷуткаи дандоншӯии электронӣ, оббозӣ кардан ва либос пӯшидан, шириниро ба ★(ситораҷа)печи микроавҷӣ мегузоред ва ба воситаи пулти ★(ситораҷа)ТВ-ро гирифта ва ★(ситораҷа)ТВ-ро пахш мекунед, то вазъи обу ҳаво маълумот бигиред. Пас аз гузоштани зарфҳо ба ★ (ситораҷа) мошини табакшӯ ба берун рафта, ★(ситораҷа)мошинро ба кор меандозед ва ба тарафи шаҳраки донишгоҳ ё ба кор меравед. Дар истгоҳи назди чароғак ★(ситораҷа), барои гӯш кардани мусиқӣ ★(ситораҷа)iPod-и худро ғаёл мекунед. Инчунин метавонед системаи ★(ситораҷа)GPS-и худро барои расидан ба макони таъйинот истифода баред.

Шумо ҳанӯз ба компютери шахсӣ даст нарасонидаед, аммо аллакай ҳадди ақал дар 11 компютер кор кардаед. Тавре ки шумо эҳтимол аз ★-(ситораҷаҳо) тахмин кардаед. Ҳамаи ин дастгоҳҳои шинос ба "компютерҳои дар чипҳо"-и хурди микропротсессорҳо асос ёфтаанд.

Шояд он гоҳ номи "компютер" басанда мебошад. Тавре ки муҳаққиқи компютер Чон фон Нейман гуфтааст, дастгоҳро набояд компютер, балки машинаи универсалӣ номид. Ин танҳо як мошини ҳисоббарор нест, ачибаш дар он, ки метавонад дигар корҳоро низ иҷро кунад.

Агар шумо аз 30 сола хурдтар бошед, дар ҷаҳоне зиндагӣ мекунед, ки аз дунёи волидайн ва бобои бибиатон қомилан фарқ мекунад.

Шумо ба насли ҳамеша ғаёл тааллуқ дошта, ки одат кардаед, ки дар як рӯз 8 соат ё бештар аз онро ба тамошои экранҳои гуногун - дар телефонҳои мобилӣ, компютерҳо, телевизорҳо сарф кунед.

1. Шумо як "зодаи рақамӣ" буда, ҷуноне ки як антрополог гуфтааст, пайваста бо паёмнависӣ, почтаи электронӣ ва интернет банд мебошед.

2. Агар Шумо аз 18 то 24 сола бошед, майли камтар тамошои телевизиони мустақим (3,5 соат дар як шабонарӯз) дар муқоиса ба ҳар як гурӯҳи дигар синну соли доред, вале вақти бештарро барои паёмнависӣ ва тамошои видеои онлайни сарф мекунед.

3. Қадом падидаҳо ба ин рафтор мусоидат кардаанд? Ҷавоб: технологияҳои иттилоотӣ. Аз 30 навоари бехтарини 30 соли охир, тибқи андешаи ҳақамони Мактаби Вартони Донишгоҳи Пенсилвания дар соли 2019, аксари онҳо ба технологияи иттилоотӣ марбут буданд.

4 Масалан, чор ҷузъи аввали рӯйхат Интернет, фарохмачро ва шабакаи ҷаҳонии интернет мебошанд; Компютер ва ноутбукҳо; телефонҳои мобилӣ; ва почтаи электронӣ. Баръакси наслҳои қаблӣ, шумо дар ҷаҳони компютерҳои фарогир ё умумибашарӣ зиндагӣ мекунед.

Дар маркази ин консепсия интернет ҷойгир аст - "Шабака" ё "Net" маҷмӯи васеи маълумот-тест, ки дар компютерҳои саросари ҷаҳон нигоҳ дошта мешаванд ва ба тавассути пайваستҳои ба-

ландсуръат дастрасанд. Коршиносон пешниҳод мекунад, ки ҳама чизе, ки дар компютери шахсӣ мавҷуд аст, ба интернет мегузарад, ба мо ҳаракати бештар медиҳад ва ҳаёти моро бо он фаро мегирад.

Интернет барои мавҷудияти мо он қадар муҳим аст, ки ҳоло бисёр нависандагон онро бо ҳарфи «Ман» менависанд — Интернет ба интернет табдил меёбад, ҳамон тавре ки телефон ба телефон табдил ёфт, зеро ҳар ду система на ба як соҳиб, балки ба тамоми дунё тааллуқ доранд.

Ҳоло ҳеҷ шакле нест, ки барои аксари мо технологияҳои иттилоотӣ пӯсти дуюм - тавсеаи ақл ва ҳатто эҳсосоти шуда, як олами қариб параллели "шахсиятҳои рақамӣ"-ро эҷод мекунад. Шояд шумо компютерҳоро муддати тӯлонӣ бо тарзҳои гуногун истифода мекардед ё шояд не. Дар ҳар сурат, дар ин ҷо барои ба даст овардани манфиатҳои муҳими амалӣ якчанд омил пешбинӣ шудааст.

ТЕХНОЛОГИЯИ ИНФОРМАТСИОНӢ ВА ҲАӢТИ ШУМО:

Ояндаи ҳозир. Технологияи иттилоотӣ ба маориф, тандурустӣ, пул, фароғат, ҳукумат ва мансаб чӣ гуна таъсир мерасонад?

Вақте ки технологияҳои компютерӣ ва коммуникатсионӣ якҷоя мешаванд, технологияи иттилоотӣ ё инфотехнология ба даст меояд.

Технологияи иттилоотӣ (ИТ) як истилоҳи умумӣ буда дилхоҳ технологияро тавсиф мекунад, ки барои истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ, интиқол ва ё паҳн кардани иттилоот ёрӣ мерасонад. ИТ компютерҳоро бо каналҳои алоқаи баландсуръат, ки маълумот, садо ва видео интиқол медиҳанд, муттаҳид мекунад. Намунаҳои технологияҳои иттилоотӣ компютерҳои фардӣ, инчунин шаклҳои нави телефонҳо, телевизорҳо, асбобҳои рӯзгор ва дастгоҳҳои гуногуни сайёр мебошанд.

Технологияи коммуникатсионӣ. Бешубҳа, шумо солҳои зиёд аз технологияи коммуникатсионӣ истифода мебаред. Технологияҳои коммуникатсионӣ, аз дастгоҳҳои электромагнитӣ ва системаҳои алоқаи дурдаст иборатанд. Мисолҳои асосӣ телефон, радио, радишунавонӣ ва телевизиони кабелӣ мебошанд. Вақтҳои охир иртибот байни компютерҳо пайдо шудааст, ки вақтеба воситаи он одамон дар интернет ба таври онлайн пайваست мешаванд. Дар ин замина минбаъд ба тавассути онлайн маълумоти бештар аз назаргузаронида мешавад, дар ҳошияҳо, маълумотҳо доир ба вебсмонаҳои диданибоб гирифтани ва чӣ гуна ҷустуҷӯ кардани истилоҳоти марбут ба мавзӯи мавриди назар мумкин аст.

Технологияҳои иттилоотӣ аллакай ба ҳаёти шумо ба таври аҷиб таъсир мерасонанд ва дар оянда низ ин таъсир идома меёбад. Муайян мекунем, ки чӣ тавр?

Маориф: ваъдаи омӯзиши бештар интерактивӣ ва фардӣ. Технологияи иттилоотӣ дар таълим чӣ гуна истифода мешавад? Дар дарс профессор ба ҷои тахтаҳои сафед ва экранҳои азимро истифода мебарад. Профессор метавонад рӯнамоҳои мухтасари принсипҳои умумиро пешниҳод карда, саволҳои сершумор диҳад то донишҷӯён ба онҳо барои истифодаи бе-сими "пахшкунакҳои ҷавобии шахсӣ" овоз диҳанд. Ин дастгоҳҳо посухҳоро ба компютере, ки профессор назорат мекунад, интиқол медиҳанд ва ба ӯ барои муайян кардани сатҳи фаҳмиш дар хона ёрӣ мерасонанд. "Шумо медонед, ки онҳо дар кучоянд" меғӯяд ӯ. Пас аз он метавонад донишҷӯёнро дар муҳокимаи роҳнамо оид ба ҷавобҳои онҳо ҷалб кунад ё на.

Вақте ки ба барномаи таълимӣ дуруст ворид карда мешавад, технологияи иттилоотӣ метавонад (1) ба донишҷӯён имкон диҳад, ки омӯзиши худро фардӣ кунанд; (2) автоматикунони бисёре аз вазифаҳои дилгиркунанда ва механикӣ таълим ва идоракунии синфҳо; ва (3) кам кардани сарбории муаллим ба як талаба, то ки ӯ тавонад вақти бештар бо донишҷӯёни алоҳида кор кунад.

Илова ба истифодаи интернет барои васоити таълим, муаллимони имрӯза инчунин аз нармафзори презентатсияҳо ба монанди PowerPoint истифода мебаранд, то нақшаи лексияҳо ва дигар маводи худро дар экранҳои синфхона нишон диҳанд. Инчунин, онҳо Blackboard-ро истифода мебаранд.

WebСайт ва дигар нармафзори идоракунии курсҳо барои идоракунии супоришҳои онлайн, ҷадвалҳо, имтиҳонҳо ва баҳоҳо пешбинӣ шудаанд.

Масалан, мавҷудияти интернет ба ҷунбиши таҳсили хонагӣ мусоидат кард. Зиёда аз сеяки муассисаҳои таҳсилоти олии курсҳои онлайн пешниҳод мекунанд.

Омӯзиши электронӣ бо мақсадҳои гуногун, ба мисли пешниҳоди курсҳои касбӣ ва техникӣ ба хонандагони синфҳои болоӣ дар шаҳрҳои дурдаст, пайвастании донишҷӯёни боистеъдод

бо омӯзгорони беҳтарин дар дигар минтақаҳои кишвар ва ёрӣ ба мутахассисон барои гирифтани дараҷаҳои иловагӣ истифода мешавад.

Дар оянда мо нармафзореро мебинем, ки системаҳои омӯзиши интеллектуалӣ ном дорад ва ба донишҷӯён ҳангоми нокифоя будани таваҷҷуҳи шахсӣ омӯзиши фардӣ медиҳад

Саломатӣ: технологияи баланд барои беҳзистӣ. *Компютерҳо дар соҳаи тандурустӣ ва тиб чӣ гуна истифода мешаванд?* Невропатолог Барт Демершалк аз шаҳри Финикси штати Аризона дар хонааш ширинии Шукронаи худро хӯрда истода буд. Дар ин вақт ба ӯ хабар доданд, ки зане дар масофаи 200 мил дуртар бемор шуда мушакҳои чеҳрааш пажмурда ва суханронииаш номафҳум аст. Демершалк дар чанд дақиқа ба тавасути видео-аудиои дучониба ба ӯ нигарист, саволҳо дод, сканҳои мағзи сарашро аз назар гузаронд ва тахлили сактаи ӯро тасдиқ кард. Ҳамаи ин ба воситаи видео ва аудиои дучониба, ки маҳз барои ҳамин гуна машварат сохта шудааст, сурат гирифт.

Таърихи Демершалк мисоли телемедицина — расондани ёрии тиббӣ ба воситаи телекоммуникатсия мебошад. Муддатест, ки пизишкон дар деҳот бидуни дастрасии маҳаллӣ ба радиологҳо ба тавассути шабакаҳои телефонӣ бо пизишкони ботачриба дар шаҳрҳо аз телерадиология барои табодули тасвирҳои компютерӣ, аз қабili рентгенҳо истифода мекунанд. Телемедицина ҳоло ба сатҳи нави рушд мерасад, зеро истифодаи камераҳои рақамӣ ва садо аслан беморонро ба назди табибон интиқол медиҳад. Телемедицина аллакай аз ҷониби маъмури системаи зиндонҳои Амрико истифода мешавад, ки дар он ҷо ба маҳбусон табобат тибқи қонун қафолат дода мешавад ва он ҷо афзоиши солони шумораи маҳбусон ба зарурати назорати ҳароҷоти тиббӣ оварда мерасонад.

Технологияи компютерӣ воситаҳои тиббиро ба таври кулӣ тағйир медиҳад. Ҳама маълумоти тиббӣ, аз ҷумла маълумоте, ки ба тавассути рентгенҳо, санҷишҳои озмоишгоҳӣ ва мониторингҳои набзи дил гирифта шудаанд, акнун имкон дорад ба духтур дар формати рақамӣ интиқол дода шаванд. Технологияи интиқоли тасвир имкон медиҳад, ки тасвирҳои рентгенӣ, ба монанди сканҳои томографияи компютери (КТ) ва MRI ба диаграммаҳои электронӣ ва утокҳои табибон интиқол дода шаванд. Беморони бахши эҳғарӣ, ки одатан аз аз ҷониби ҳамшираҳои шафқат назорат карда мешаванд, метавонанд аз ҷониби табибон дар "манораҳои назоратӣ" -и дурдаст дурдаст табобат гиранд. Сабтҳои электронии тиббӣ ва дигар асбобҳои компютерӣ ба беморони сактаи қалб имкон медиҳанд, ки табобати минбаъда ба воситаи дору гиранд. Беморони диабет ба ин восита сатҳи қанди хуни худро чен карда метавонанд.

Нармафзор метавонад хатари саратони синаи занро муайян кунад. Беморон метавонанд бо истифода аз почтаи электронӣ аз табибон дар бораи сабтҳои тиббии худ маълумот пурсанд (гарчанде ки масоили махфият ва амният то ҳол боқӣ мондаанд).

Роботҳои гуногун — дастгоҳҳои автоматие, ки вазифаҳоро, ки одатан одамон иҷро мекунанд, бо номҳо ба монанди ROBO DOC, RoboCart, TUG ва HelpMate иҷро мекунанд ва ба кормандони соҳаи тиб дар иҷрои вазифаҳои муҳимтар ёрӣ мерасонанд;

Компютерҳо барои беҳтар кардани дасту пойҳои сунъӣ истифода мешаванд. Ба беморе, ки бар асари сактаи мағзӣ фалаҷ шудааст, имплантат гузоштаанд, ки ин мағзи ӯро ба компютер мепайвандад; дар натиҷа, ӯ метавонад курсорро дар атрофи экран бо акли худ ҳаракат кунад ва паёмҳои оддиро интиқол диҳад.

Аксар вақт, беморон ҳангоми ворид шудан ба идораи провайдерии тиббӣ аллакай дар бораи ҳолати худ маълумот мегиранд. Ин як тағйирёбии бунёдии дониш буда, қудратро аз табибон ба беморон интиқол медиҳад. Ғайр аз ин, истеъмолкунандагони хизмати тиббӣ метавонанд бо ҳамдигар таҷриба ва маълумот мубодила кунанд.

Пул: ба ҷомеаи ғайринақдӣ

Компютерҳо ба қорҳои молиявӣ гуна таъсир мерасонанд?

"Ояндаи пул торафт рақамӣ, эҳтимолан, виртуалӣ ва шояд универсалӣ аст мегӯяд як нави-санда.

Виртуалӣ маънои онро дорад, ки чизеро бо истифода аз компютер ё шабакаи компютерӣ сохта, моделсозӣ ё амалӣ карда мешавад. Воқеан, ҳиссаи тамоми амалиёти молиявие, ки ба тавассути телефон ва компютер анҷом дода мешавад, афзоиш меёбад. Илова ба пули нақд, чекҳои фиатӣ, қортҳои кредитӣ ва дебетӣ, "пул" қортҳоро дар бар мегирад. Бо арзиши нақдӣ (ба монанди қортҳои метро), интиқолҳои автоматӣ (ба монанди чекҳои мустақими пасандоз) ва пули рақамӣ ("ҳамёнҳои электронӣ" ба монанди PayPal).

Дар аксар кишварҳо коргарон маоши худро ба суратҳисобҳои бонкии худ ба таври электронӣ иштиқол медиҳанд. Пардохти ҳисобҳои ба тариқи онлайн низ сурат мегирад. Бо истифода аз нармафзори махсус ва пайвасти онлайн ба бонк пардохтҳои онлайнӣ, аз қабилӣ ширкати телефонӣ ва пардохтҳои коммуналӣ имконпазир аст.

Баъзе бонкҳо ва дигар корхонаҳо системаи пардохти электрониро нигоҳ медоранд, ки ба корбарони интернет имкон медиҳад, ки ба тавассути микропардохтҳо, пардохтҳои электронӣ молу хидматҳоро харидорӣ кунанд.

Вақтхушӣ: технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи фароғат ва санъат

Технологияи иттилоотӣ ба вақти фароғат чӣ гуна таъсир мерасонад?

Технологияи иттилоотӣ дар ҳама шаклҳои фароғат, аз бозиҳои видеоӣ то бозиҳои телевизионӣ истифода мешавад. Он, инчунин, дар санъат, аз рассомӣ то аксбардорӣ истифода мешавад. Биёед танҳо ду мисолро дида бароем: мусиқӣ ва филмҳо.

Компютерҳо, интернет ва шабакаи ҷаҳонии интернет сабт ва паҳнкунии мусиқиро амалӣ мекунанд ва дар ин раванд заминаи молиявии саноати мусиқиро тағир медиҳанд. Аз сабаби ҳаророти зиёд, ширкатҳои асосии сабт одатан ба гурӯҳҳои ниёздоранд, ки ним миллион нусхара фурӯшанд.

CD-ҳо ғоидоаваранд, аммо гурӯҳҳои мустиқил бо маркетинги онлайн метавонанд бо фурӯши 20 000 ё 30 000 албом муваффақ бошанд.

Талаботро ба рассомони компютерӣ чӣ бармеангезад? Як омил аст, ки аниматсия ном дорад, гарчандеки арзон набошад ҳам, бештар ба як хариду фурӯш монанд аст, зеро киро кардани ҳунармандони синамо хеле гарон аст. Илова бар ин, эффектҳои вежаро тамошобинони кишварҳои дигар хуб дарк мекунанд ва студияҳои бузург барои ғоидоавар сохтани филм бештар ба даромади бозорҳои хориҷӣ таъя мекунанд. Манипулятсияи рақамӣ имкон медиҳад, ки шумораи зиёди изофаҳоро ба артиши ҳазорон нафар афзоиш диҳед. Он, инчунин, метавонад барои сохтани ороишҳои истифода шавад. Технологияи компютерӣ ҳатто барои эҷоди актёрҳои рақамӣ бо номи "синтианҳо" истифода шудааст.

Аммо аниматсия ягона соҳае нест, ки дар он компютерҳо дар синамо инкилоб мекунанд. Таҳрири рақамӣ тарзи ҷамъоварии филмҳо ба кулӣ тағйир дод.

Ҳоло ки системаҳои сабти видео ва таҳриркунии рақамӣ бо нархи камтар аз 1000 доллар дастрасанд, маҳфилҳо метавонанд видеоҳои хонаро ба маълумоти рақамӣ табдил диҳанд ва онҳоро таҳрир кунанд.

Кор ва мансаб.

Чӣ тавр метавонед компютерҳоро барои пешрафти касб истифода намоед?

Имрӯз, қариб ҳар як кор ва касб як навъ малакаи компютериро талаб мекунанд.

Баъзеи онҳо кори муқаррарӣ мебошанд, ки дар он компютерҳо ҳамчун асбоби оддӣ истифода мешаванд. Дигарон ҷойҳои махсус мебошанд, ки омӯзиши пешрафтаи компютерӣ дар якҷоягӣ бо омӯзиши касбӣ ба одамон имкониятҳои комилан нави касбро ба вуҷуд меорад.

Ба назар гиред:

- Дар бизнеси меҳмонхонаҳо ҳатто корбарони офис бояд донанд, ки чӣ тавр бо системаҳои фармоишӣ компютерӣ кор карданро донанд. Аммо, баъзе меҳмонхонаҳо кормандони ба истилоҳ компютерӣ доранд: шахсе, ки аз системаҳои компютерӣ огоҳ аст метавонад ба меҳмонон ба воситаи компютерҳо дар ҳалли мушкилоти онлайнӣ ва дигар мушкилоти техникӣ ёрӣ расонад.

- Кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва милитсия бояд донанд, ки компютерҳо ҳангоми посбонӣ ё дар ҷои кор барои тафтиши мошинҳои дуздидашуда, сабти ҷиноятӣ, ордери барҷастаи ҳаё чӣ гуна истифода мешаванд. Бо вуҷуди ин, муфаттишони дорои таҷрибаи махсуси компютерӣ инчунин бояд дар ошкор кардани ҳолатҳои қаллобӣ, ҳакерӣ дар компютер, ғайриқонунии муҳосибӣ ва дигар ҷиноятҳои технологӣ ёрӣ расонанд.

- Дар дигар вақт компютерҳо барои мақсадҳои муқаррарӣ, аз қабилӣ бучет, музди меҳнат ва фурӯши чиптаҳо истифода мешаванд. Аммо барои тарҳрезии маҷмӯаи виртуалӣ мансабҳои наватар мавҷуданд, ки омӯзиш дар меъморӣ, моделсозии компютери 3D ва эффектҳои махсуси кинематографиро муттаҳид мекунанд.

Равшан аст, ки технологияҳои иттилоотӣ ҷойҳои кории кӯҳнаро иваз ва ҷойҳои навро ихтироъ мекунанд. Барои муваффақ шудан дар ин муҳит, шумо бояд омӯзиши компютерҳо ва коммуникатсияи анъанаҳоро якҷоя кунед. Шумо, инчунин, бояд дар пайдо кардани кор, навиштани резюме, мусоҳиба ва интишори ҷойҳои ҳолӣ муваффақ бошед. Маслиҳат онд ба

мансаб, ҷустуҷӯ, тамоюлҳои кор ва қонунҳои шуғл дар Yahoo!, Google ва дигар вебсомонаҳо дастрасанд.

Рушди ТИК ба соҳаи маориф ва сифати дониш таъсири мусбат мерасонад. Ин сифати баланди таҳсилоти ҷавонро дар замони мо, ки дар асри рақамӣ таваллуд шуда, дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ аз ТИК истифода мебаранд, таъмин менамояд. Онҳое, ки ба тавассути шабакаҳои рақамӣ муттаҳид шудаанд, сокинони рақамӣ номида мешаванд. Бешубҳа, мултимедияи рақамӣ омӯзиш ва зиндагии мустақилонаи онҳоро тағйир медиҳад.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ:

1. Буриев Б.М., Курбонов М.А. Рынок информационных услуг и развитие предпринимательства//Буриев Б.М., Курбонов М.А. //Вестник Педагогического университета. 2015. № 5-2 (66). С. 107-110.

2. Чурабоев Ғ., Тӯлиев М.С. Ҷанбаҳои назариявии масоили рушди иқтисодиёти рақамӣ/Тӯлиев М.С., Чурабоев//Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2020. №3 (32). С. 124-133.

3. Землянский А.А., Зайнуддинов С.З., Цифровые основы прикладной информатики, Москва, изд. Спутник, 2018.

4. Зайнуддинов С.З., Землянский А.А., Тинякова В.И., Иванько А.Ф., Иванько М.А. Прикладные аспекты информационных технологий, Москва, РГАУ-МСХА, 2014

5. Зайнуддинов С.З., Салимов Н.С., Практическое делопроизводство на компьютере, Душанбе 2007.

Салимов Н.С. – н.и.и. дотсенти кафедраи системаҳои иттиоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. E-mail: salimov_int@mail.ru Телефон: (+992) 93-444-41-20

Шамсов Ф.Т. – н.и.т. и.в. дотсенти кафедраи системаҳои иттиоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. E-mail: shamsov_f@inbox.ru Телефон: (+992) 93-388-26-69.

Қурбонова С.А. саромузгори кафедраи системаҳои иттиоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. E-mail: sura_2908s@mail.ru. Телефон: (+992) 93-500-860-06.

Буриев Б.М. – саромузгори кафедраи системаҳои иттиоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. E-mail: Muna_85@mail.ru Телефон: (+992) 93-890-94-00.

Раҷабов А.А. – саромузгори кафедраи системаҳои иттиоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. E-mail: drjabov@mail.ru Телефон: (+992) 93-500-07-71.

Абдулазизова З.С. МЕЖЪЯЗЫКОВЫЕ СИНОНИМЫ, ОМОНИМЫ И ПАРОНИМЫ
Каримова З.У. РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Абдулазизова З.С. СИНОНИМҲО, ОМОНИМҲО ВА ПАРОНИМҲОИ
Каримова З.У. БАЙНИЗАБОНИИ ЗАБОНИ РУСӢ ВА ТОЧИКӢ

Abdulazizova Z.S. INTER-LANGUAGE SYNONYMS, HOMONYMS AND PARONYMS
Karimova Z.U. RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

В XXI веке все большее внимание современная лингвистика уделяет сопоставительному анализу языков. И это закономерное явление, так как русский язык является авторитетным языком международного и межнационального общения. В данной статье будут рассмотрены трудности, встречающиеся при переводе, лексикографической работе, преподавании и изучении русского и таджикского языков. А также будут рассмотрены трудности, встречающиеся при переводе межъязыковых синонимов, омонимов и паронимов, которые важны при преподавании и изучении русского и таджикского языков.

Ключевые слова: сопоставительная лингвистика, межъязыковые синонимы, омонимы, паронимы, русский язык, таджикский язык.

Дар асри 21 забоншиносии муосир бештар ба таҳлили муқоисавии забонҳо таваҷҷӯҳи бештар медиҳад. Ва ин як ҳодисаи табиист, зеро забони русӣ забони муътабари муоширати байнимиллӣ ва байни миллатҳо мебошад. Дар ин мақола душвориҳое, ки дар кори тарҷума, кори лексикографӣ, таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва тоҷикӣ ба амал меоянд, баррасӣ карда мешаванд. Ва инчунин мушкилоте, ки дар тарҷумаи синонимҳо, омонимҳо ва паронимҳои байнизабонӣ, ки дар таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва тоҷикӣ аҳамияти муҳим доранд, баррасӣ хоҳад шуд.

Калидвожаҳо: забоншиносии муқоисавӣ, синонимҳои байнизабонӣ, омонимҳо, паронимҳо, забони русӣ, забони тоҷикӣ.

In the 21st century, modern linguistics pays more and more attention to the comparative analysis of languages. And this is a natural phenomenon, since the Russian language is an authoritative language of international and interethnic communication. This article will consider the difficulties encountered in translation, lexicographic work, teaching and learning of Russian and Tajik languages. And also the difficulties encountered in the translation of interlingual synonyms, homonyms and paronyms, which are important in teaching and studying the Russian and Tajik languages, will be considered.

Key words: comparative linguistics, interlingual synonyms, homonyms, paronyms, Russian language, Tajik language.

В XXI веке все большее внимание современная лингвистика уделяет сопоставительному анализу языков. И это закономерное явление, так как русский язык является авторитетным языком международного и межнационального общения.

В данной статье будут рассмотрены трудности встречающиеся при переводе, лексикографической работе, преподавании и изучении русского и таджикского языков. А также будут рассмотрены трудности, встречающиеся при переводе межъязыковых синонимов, омонимов и паронимов, которые важны при преподавании и изучении русского и таджикского языков.

Метод синхронно-сопоставительного исследования языков останется, по-видимому, среди ведущих и в ближайшем будущем, так как задачей этого направления является сопоставительное изучение обычно двух языков для выявления их сходств, различий на всех языковых уровнях.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Повышенный интерес к сопоставительной лингвистике объясняется не только ее причастностью к решению собственно теоретических проблем отдельных языков, но и тем, что она непосредственно связана с обучением русского и таджикского языков, теорией и практикой перевода, а также значима для практики составления двуязычных словарей.

Синонимия – тип семантических отношений языковых единиц, заключающийся в полном или частичном совпадении их значений. Синонимия свойственна лексическим, фразеологическим, грамматическим, словообразовательным системам языка. Каждый язык имеет свой большой синонимический ряд и каждый синоним этого ряда имеет своё особенное значение. Как известно, язык является богатством народа. Это обусловлено тем, что язык является отражением менталитета каждой нации, народа.

В языке отражается достижение, успех, а также ограниченность, неудачи народа. Из этого следует, что переводимое слово на другой язык может быть только синонимом, а не точным переводом.

Роль межъязыковых синонимов играют слова обоих языков, полностью или частично совпадающие по значению и употреблению.

Полные межъязыковые синонимы – это такие синонимы, которые можно перевести дословно, так как они имеют только одно значение в сопоставляемых языках, общую реалию. Например, существительные: отец-падар, текст-матн, дарахт-дерево; глаголы: бегать-давидан, читать-хондан, писать-навиштан; прилагательные: белый-сафед, черный-сиёх, большой-калон; числительные: один-як, два-ду, три-се; наречия: близко-наздик, быстро-тез; местоимения: я-ман, ты-ту, мы-мо и др.

Полными межъязыковыми синонимами могут быть не только слова, но и словосочетания, предложения. Например, добро пожаловать – хуш омадед; здравствуйте – ассалому алайкум; желаю удачи – ба шумо комёбӣ хоҳонам.

При переводе надо обратить внимание не только на законы и природу переводимого языка, но и на жизнь, обряды, традиции и религию народа. То, что совершается в жизни, отражается на языке. Например, рассмотрим словосочетание: будь здоров и пир шав. В России при чихании говорят, будь здоров. Это пожелание быть всегда здоровым. А таджикское словосочетание I саломат бош относится к официальному деловому стилю; II 1) пир шав относится к разговорному стилю, дословно переводится так: стань старым. Русскоязычные граждане недоумевают: «Как так, ведь говорят: «старость – не радость», «стареть не хочется». Как мы отметили выше, в этом словосочетании пир шав отражается жизнь народа. Раньше семьи таджиков были многодетными. Многие дети умирали в младенчестве от болезней, в том числе инфекционных. Поэтому в словосочетании пир шав пожелание «Дай бог, чтоб ты дожил до старости», то есть не умер молодым. 2) Пир шав – пири бодавлат шав, обозначает пожелание счастливой и безбедной старости. А русская поговорка «Под старость приходит слабость» и таджикская «Пирию сад иллат» являются идентичными.

При переводе нужно подобрать и рассмотреть слово с точки зрения стилистики. Сравним русское слово кончить. Это глагол и используется как в книжной, так и в разговорной речи. Слово баста является частицей и употребляется только в разговорной речи в значении достаточно и др. Эти слова относятся к разным стилистическим пластам. Аналогом слова кончить в таджикском языке является словосочетание тамом кардан, адо кардан. В таджикском языке эти слова тоже относятся к разным стилистическим пластам: тамом кардан (нейт.), адо кардан (разг.).

Рассмотрим русские глаголы прийти и приехать. Аналогом глагола прийти (идя (имеется ввиду пешего хода) достигнуть чего-н.) в таджикском языке является глагол омадан. Глагол приехать обозначает прибыть, передвигаясь на чем-н. (на поезде, на машине, на санях, на велосипеде), а в таджикском языке нет аналога этого слова. В этом случае переводчик должен переводить, обращая внимание на контекст.

Любопытно также рассмотрение словосочетания Зимний сад. В словаре Ожегова С.И. «Словарь русского языка» под редакцией д. ф. н., профессора Н.Ю.Шведовой, М., «Русский язык» 1981, на стр.616 дается: зимний сад помещение в доме, обставленное живыми растениями и деревьями. В русско-таджикском словаре М. «Русс.яз. 1985г. на стр. 324 зимний сад переводится боги оинабандӣ (дословно это значит застеклённый сад). В Санкт-Петербурге находится знаменитый

во всем мире Зимний сад. В таджикско-русском словаре под редакцией Саймиддинова этого словосочетания нет, и не может быть, так как Таджикистан солнечная страна, здесь пользуются оранжереями, парниками.

Омонимы возникли в языке в результате исторических звуковых изменений. В языке произошли совпадения ранее различных по звучанию слов. Одинаковая внешняя форма слов (звуко-буквенная и грамматическая) позволяет говорить об омонимах как о словах двойниках. Например, в русском языке слово ключ (металлический стержень с особой комбинацией вырезов для отпирания и запираания замка и др.), ключ (вытекающий из земли источник, родник); лавка (длинная скамья) и лавка (небольшой магазин). В таджикском языке хон (хан, правитель и др.), хон (дастархан, скатерть), хон (от глагола читать II лицо, ед.ч. ту хон - ты читай) и хон (богатство); часпак (липкий, клейкий и др.) и часпак (разг. петля, шарнир (у окон).

Межъязыковыми омонимами можно назвать слова обоих языков, сходные до степени отождествления по звуковой (или графической) форме, но имеющие разные значения. Например, русское слово дом (жилое здание и др.) и таджикское слово дом (I сеть, силки; II дикое травоядное животное); русское слово банда (разбойная шайка, банда) и таджикское слово банда (I раб; II слуга и др.).

К фонетическим межъязыковым омонимам (омофоны) относятся слова, имеющие одинаковую звуковую оболочку, но различные по написанию. Например, русское слово дым (поднимающиеся вверх серые клубы – летучие продукты горения) и таджикское слово дим (1.душный, тяжелый, спертый (о воздухе); 2.затихать, замолкать); русское слово сыр (пищевой продукт – твердая или полутвердая масса, получаемая путем специальной обработки молока) и таджикское слово сир (I чеснок; II глазурь, эмаль, обливка), и сир(р) (секрет, тайна).

К грамматическим межъязыковым омонимам (омоформы) относятся слова, которые совпадают в звучании и написании грамматические формы разных слов или одного слова. Например, русское слово пар (существительное, I вода в газообразном состоянии; II поле, оставленное на одно лето незасеянным для очищения от сорняков и удобрения почвы) и таджикское слово пар (повелительное наклонение глагола паридан - лететь);

К графическим межъязыковым омонимам относятся слова, которые пишутся одинаково, но различны по произношению. Например, русское слово шарик, ударение падает на первый слог (шар и др.) и таджикское слово шарик, ударение падает на последний слог (соучастник, компаньон, партнер и др.); русское слово сало, ударение падает на первый слог (жировое отложение на теле животного, а также продукт из этого вещества и др.) и таджикское слово сало', ударение падает на последний слог (призыв, воззвание и др.); Пример из жизни: Мигрант из Таджикистана вошел в магазин и просит продавщицу: «Дай маскà». Продавщица в недоумении говорит, что это продовольственный магазин и они не продают маску. А мигрант тычет пальцем в прилавок, где лежит сливочное масло и говорит: «Дай маскà». В русском языке слово маскà это специальная накладная на лицо (иногда с изображением человеческого лица, звериной морды и т. п.) с вырезами для глаз. В таджикском языке слово маскà – это сливочное масло.

Самая многочисленная группа – это межъязыковые лексические омонимы. К межъязыковым лексическим омонимам относятся слова двух переводимых языков, которые совпадают друг с другом грамматически и фонетически, но не связанные по смыслу. Например, русское слово сад (участок земли засаженный деревьями, кустами, цветами и др.), а таджикское слово сад (сто, сотня и др.); русское слово раб (в рабовладельческом обществе: человек лишенный всех прав и средств производства, являющийся полной собственностью владельца-господина, распоряжающегося его трудом, жизнью и др.), а таджикское слово раб (б) (господин, владыка (эпитет бога) и др.); русское слово рой (стая летающих насекомых и др.), а таджикское слово рой (I мнение, суждение, взгляд; II раджа (князь в Индии);

Под паронимами разумеются слова, имеющие словообразовательное (и следовательно, звуковое) сходство, т. е. паронимы – это однокоренные слова, например, русские слова бродяжий и бродячий, горячка и горячность, дымный, дымовой и дмящийся, надеть и одеть. Таджикские слова алафзор и алафдор, нимрӯзӣ и нимрӯза, мақсад и мақсуд являются паронимами.

Появление межъязыковой паронимии – это случайное сближение слов в звучании. К межъязыковой паронимии относятся слова сопоставляемых языков, не совсем сходные по форме,

но которые могут привести в заблуждение носителей обоих языков русского и таджикского, так как вызывают ложные ассоциации. Они похожи друг с другом при написании полностью или частично, но имеют совсем другие значения. Например, русское слово Русь (Россия) и таджикское слово рус (I русский человек; II твердый, незабываемый); русское слово роет (3 лицо.ед.ч.от глагола рыть) и таджикское слово роёт (мн.ч.от роят) знамена, флаги, штандарты); русское слово парить (подвергать действию пара (для очистки, истребления насекомых) и др.) и таджикское слово парид (3 лицо, ед.ч. от глагола паридан лететь); русское слово наша (мест. притяж. ж.р. принадлежащий нам, имеющий отношение к нам и др.) и таджикское слово нашъа (анаша, наркотик и др); русское слово шарк (разг. В значении сказать) и таджикское слово шарк (восток и др). Пример из жизни: Машина делает задний ход. Мальчик указывает направление водителю: «Назад, назад... ана зад». Слово «назад» в русском языке обозначает «в обратном направлении», а в таджикском языке словосочетание «ана зад» обозначает «вот ударил».

Приведем в пример рассказ жительницы с северного региона Таджикистана Эшматовой Адолатмо.

В 30-ые годы XX столетия в Таджикистан прибыли Красноармейцы. Утром командир отряда вышел из палатки, которая находилась на берегу горной реки и взглянув на горы и речку с восхищением сказал: «Хорошо». Подросток услышав это быстро привёл осла и начал его мыть. А мыть осла начал потому, что услышал «Хара шу», то есть «Вымой осла». Через некоторое время командир воскликнул «Ну, хорошо!». Подросток услышав это пошел в кишлак и привёл девяти-рых ослов и начал их мыть. А мыть ослов начал потому, что услышал «Нӯҳ хара шу», то есть «Вымой 9 ослов». Через некоторое время командир воскликнул «Да, хорошо!». Подросток услышав это пошел в кишлак и привёл еще одного и начал их мыть. А мыть ослов начал потому, что услышал «Даҳ хара шу», то есть «Вымой 10 ослов».

Переводчики и преподаватели вузов и учителя среднеобразовательных школ интересуются «межъязыковыми синонимами, омонимами и паронимами», так как встречаются с трудностями при переводе в процессе преподавания. Они пользуются двуязычными словарями. Конечно, в двуязычных словарях есть подробные описания слов, есть комментарии переводимых слов, но им приходится трудно, так как должны работать сразу с несколькими словарями одновременно.

Русско-таджикский и таджикско-русский словарь «межъязыковых синонимов, омонимов и паронимов» будет настольной книгой переводчиков, лингвистов, преподавателей, учителей, журналистов, студентов и школьников, изучающих русский и таджикский языки. В этом словаре не только будут подробные описания слов, комментарии к ним, примеры, но и детальное исследование каждого слова, чтобы предотвратить совершение ошибок при переводе и придерживать-ся главной мысли текста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абаев А.И. О подаче омонимов в словаре // Вопросы языкознания. - 1957. - №3. - С. 31-43.
2. Аврорин В.А. Двуязычие и школа // Проблемы двуязычия и многоязычия. - М.: Наука, 1972.
3. Аврорин В.А. К проблеме взаимоотношения между языком и культурой // Развитие языка и культур народов СССР в их взаимосвязи и взаимодействии. - Уфа, 1976.
4. Акуленко В.В. О "ложных друзьях переводчика" // Акуленко В.В., Комиссарчик С.Ю., Погорелова Р.В., Юхт В.Л. Англо-русский и русско-английский словарь "ложных друзей переводчика". М.: Советская энциклопедия. - С. 371-384.
5. Фалькович М.М. К вопросу об омонимии и полисемии // Вопросы языкознания. 1960. - № 5. - С. 85-88.
6. Черемисина Н.В. Введение // Протченко И.Ф., Черемисина Н.В. Лексикология и стилистика в преподавании русского как иностранного (динамика, экспрессия, экономия). М., 1986.
7. Шанский Н.М., Романова Н.Н., Филиппова А.В. Краткий словообразовательный этимологический словарь русской полисемии и однокорневой омонимии // Русский язык в школе. 1983. - № 4. - С. 66-76.
8. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. М., 1964.

Абдулазизова Зебо Садуллаевна - кандидат филологических наук, доцент кафедры языков Таджикского государственного университета коммерции (ТГУК) Контактный телефон: +992-93 506-91-51; E-Mail: zebo61@mail.ru

Каримова Зулфия Усмоновна - Преподаватель среднеобразовательного учреждения № 86. Тел.: 934444476. E-mail: karimova-68@mail.ru

Ибрагимова С.В.
Джураева Х.Х.

КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Ибрагимова С.В.
Чураева Х.Х.

ТЕХНОЛОГИЯИ КОММУНИКАЦИОНЇ ДАР РАВАНДИ ОМУЌИИ ЗАБОНИ ХОРИЌЇ

Ibragimova S.V.
Juraeva H.Kh.

COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Информационно-коммуникационные технологии занимают всё большее место в образовательном процессе. Главным преимуществом этих технологий является наглядность, так как большая доля информации усваивается с помощью зрительной памяти, и воздействие на неё очень важно в обучении. Информационные технологии помогают сделать процесс обучения творческим и ориентированным на студентов.

Ключевые слова: Образовательный процесс, наглядность, технология, употребление информационной технологии

Иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар раванди таълим ҷойгоҳи рӯзафзунро ишғол мекунад. Бартарии асосии ин технологияҳо намоён аст, зеро қисми зиёди иттилоот бо ёрии хотираи визуалӣ ба даст оварда мешавад ва таъсир ба он дар омӯзиш хеле муҳим аст. Технологияи иттилоотӣ барои эҷодкорӣ ва мутамарказ шудани раванди таълим мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: Раванди таълим, аёният, технология, истифодаи технологияи иттилоотӣ

Information and communication technologies occupy an increasing place in the educational process. The main advantage of these technologies is visibility, since a large proportion of information is acquired with the help of visual memory, and the impact on it is very important in learning. Information technology helps to make the learning process creative and student-centered.

Keywords: Educational process, visibility, technology, use of information technology.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

На сегодняшний день информационно-коммуникационные технологии занимают всё большее место в образовательном процессе. Главным преимуществом этих технологий является наглядность, так как большая доля информации усваивается с помощью зрительной памяти, и воздействие на неё очень важно в обучении. Информационные технологии помогают сделать процесс обучения творческим и ориентированным на студентов.

Использование ИКТ на уроках английского языка мне позволяет: сделать процесс обучения более интересным, ярким, увлекательным за счёт богатства мультимедийных возможностей; эффективно решать проблему наглядности обучения; расширить возможности визуализации учебного материала, делая его более понятным доступным для студентов.

Замечено, что учащиеся проявляют большой интерес к теме, когда при объяснении нового материала применяются презентации. Даже *пассивные* студентов с огромным желанием включаются в работу. Использую ИКТ на разных этапах урока: устный счёт, при объяснении нового материала; при закреплении, повторении, на этапе контроля. Уроки с применением компьютерных технологий не только оживляют учебный процесс, но и повышают мотивацию обучения.

Трудно представить себе современный урок без использования информационных компьютерных технологий.

Информационные компьютерные технологии могут быть использованы на любом виде этап урока:

1. Для обозначения темы урока.

2. В начале урока с помощью вопросов по изучаемой теме, создавая проблемную си-

туацию.

3. Как сопровождение объяснения преподавателя (презентации, формулы, схемы, рисунки, видеофрагменты и т.д.)

4. Для контроля знаний.

В последнее время отмечается падение интереса студентов к изучению дисциплин. И это печально.

Падение интереса к изучению вызвано в первую очередь применением довольно старых наглядных материалов, однообразным использованием учебников, таблиц, схем. Одним из способов повышения интереса к дисциплинам, углубления знаний по этим предметам является использование современных информационных технологий, в частности компьютерных, на различных стадиях учебного процесса.

Основная образовательная ценность информационных технологий в том, что они позволяют создать более яркую интерактивную среду обучения с неограниченными возможностями, оказывающимися в распоряжении и преподавателя, и студентов. Преимущества информационных компьютерных технологий по сравнению с традиционными многообразны. Кроме возможности более иллюстративного, наглядного представления материала, эффективной проверки знаний и всего прочего, к ним можно отнести и многообразие организационных форм в работе обучающихся, методических приемов в работе преподавателя.

В отличие от обычных технических средств обучения информационные технологии позволяют не только насытить обучающегося большим количеством знаний, но и развить интеллектуальные, творческие способности, их умение самостоятельно приобретать новые знания, работать с различными источниками информации.

Если у студентов возникли затруднения с тем или иным вопросом, то он в любой момент может вернуться к теории и ещё раз изучить материал.

Необходимо всё же заметить, что яркая картинка на экране – всего лишь способ подачи материала. Это одностороннее движение. Самое же важное на уроке – это живое взаимодействие учителя и студенты, постоянный обмен информацией между ними. Поэтому неотъемлемый атрибут любого учебного класса – школьная доска. Доска – это не просто кусок поверхности, на которой может писать и взрослый, и ребёнок, а поле информационного обмена между учителем и учеником. В них объединяются проекционные технологии с сенсорным устройством, поэтому такая доска не просто отображает то, что происходит на компьютере, а позволяет управлять процессом презентации (двустороннее движение!), вносит поправки и коррективы, делать цветом пометки и комментарии, сохранять материалы урока для дальнейшего использования и редактирования.

Конечно, нельзя сказать наверняка, что результаты студента повысятся благодаря работе с интерактивной доской, но мои наблюдения показали, что студенты стали больше интересоваться тем, что происходит на уроке. Они активно обсуждают новые темы, стремятся принять участие в работе, быстрее запоминают материал. Таким образом, использование интерактивной доски помогает обеспечить устойчивую мотивацию у студента к получению знаний, повысить их познавательную активность. Эти наблюдения относятся и к новым компьютерным технологиям в целом.

Таким образом, использование информационных технологий помогает учителю повышать мотивацию обучения детей к предмету и приводит к целому ряду положительных следствий: психологически облегчает процесс усвоения материала студент; возбуждает живой интерес к предмету

расширяет общий кругозор студентов; возрастает уровень использования наглядности на уроке; идет более полное усвоение теоретического материала;

идет овладение студентами умения добывать информацию из разнообразных источников, обрабатывать её с помощью компьютерных технологий; формируется умение кратко и четко формулировать свою точку зрения.

Подводя общий итог работы можно выделить преимущества инновационных технологий, которые научат студентов получить новые знания активным способом, а также возможность овладеть более высоким уровнем знания личности социальной активности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. – М., Высшая школа, 1990.
2. Ананьев Б.Г. Формирование одаренности Склонности и одаренность. - М., 1962.
3. Беляева Л.А., Иванова Н.В. «Презентация power point и ее возможности при обучении иностранным языкам» иностранные языки в школе 2008 №4.
4. Белкова М.М. «информационные компьютерные технологии на уроках иностранного языка Русский язык в школе 2009 №4.

Ибрагимов С.В. – старший преподаватель кафедры языков и межкультурных отношений Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. Дехоти ½. E-mail: aliev_sulton@mail.ru. Телефон: **(+992) 901860050**

Джураева Х.Х. - старший преподаватель кафедры языков и межкультурных отношений Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. Дехоти ½. E-mail: aliev_sulton@mail.ru. Телефон: **(+992) 901860050**

Тураева Д.И. ИФОДАИ МАВЌЕИ ПУРКУНАНДА ДАР РАВАНДИ ТАРЧУМА АЗ ЗАБОНИ ХИТОЙ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Тураева Д.И. РОЛЬ ДОПОЛНЕНИЙ В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕВОДА С ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА НА КИТАЙСКИЙ ЯЗЫК

Turaeva D.E. THE ROLE OF OBJECT IN THE PROCESS OF TRANSLATION FROM TAJIK INTO CHINESE

Мақолаи мазкур, ба яке аз душвортарин намуди тарҷумаи хаттӣ, тарҷумаи грамматика синтаксис ва пурқунанда бахшида шудааст. Роҳҳои тарҷумаи истилоҳоти бадеӣ, аз забони тоҷикӣ ба забони хитойӣ эътимодноки ва роҳҳои тарҷумаи вижагиҳои душвортарҷума дар раванди тарҷумаи ҷанбаҳои грамматикӣ дар раванди тарҷумаи назму наср бахшида шудааст. Муаллиф дар мақолаи мазкур роҳҳои тарҷумаи нутқи ноттоқ, тарҷумаи хаттӣ, тарҷумаи бадеӣ ва шигардҳои тарҷумаи тадқиқот бурдааст. Ҳамчунин, тарҷумаи пурқунанда ва таснифоти онҳо тадқиқот бурда шудааст.

Калидвожаҳо: Пурқунанда, тарҷума, забон, шигардҳои тарҷума, тарҷумаи бадеӣ, сохтори грамматикӣ, мавқеи грамматика, ҷонишинҳо, масдар, вижаги, муодил, устувории тарҷума.

Статья посвящена самому сложному виду перевода, письменному переводу, а также переводу синтаксических особенностей дополнений. Способам передачи литературности, краткости и адекватности при переводе грамматических единиц. Автор рассматривает способы передачи литературности, дикторских, речей и грамматическому строю дополнений при письменном грамматическом переводе и их различных эквивалентностей. Правильный подбор дополнений при грамматическом переводе дополнений для достижения адекватного перевода.

Ключевые слова: Дополнение, перевод, язык, переводческие обороты, литературность, грамматический строй, инфинитив, классификация, перевод, адекватность, речь, точность, дикторская речь, перевод, эквивалент, устойчивость перевода.

The article is devoted to the most difficult type of translation, written translation, as well as the translation of syntactic features of additions. Ways of conveying literalism, brevity and adequacy in the translation of grammatical units. The author considers the ways of transferring literalism, narration, speeches and the grammatical structure of additions in written and grammatical translation and their various equivalences. The correct selection of additions in the grammatical translation of additions to achieve an adequate translation.

Key words: object, translation, language, translation phrases, literalism, grammatical structure, infinitif, classification, translation, adequacy, speech, accuracy, narration, translation, equivalent, stability of translation.

Синтаксис дар системаи грамматикӣ забон ҷойи асосиро ишғол менамояд, ҷунки вай воҳидҳои забониеро фаро мегирад, ки барои баёни маълумот, таҳлил, муошират ва муносибати одамон хизмат мекунад. Синтаксис ҳамаи вазифаҳои худро дар алоқамандӣ бо морфология иҷро менамояд. Ҳамин аст, ки морфология ва синтаксис якҷоя грамматикаро ташкил медиҳанд.

Мақолаи мазкур, пурқунандаҳоро ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони хитойӣ мавриди омӯзиши ҷанбаҳои тарҷума дар илми тарҷумашиносӣ қарор додам, ки он яке аз мавзӯҳои нозуки грамматика – пурқунанда буда, кӯшиш карда шуд то мавқеи онро дар забонҳои тоҷикӣ ва хитойӣ муйян намоем.

Аҳамияти тадқиқи мавзӯи пурқунанда дар он аст, ки вай бевосита тарафи объекти

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

амалро ифода мекунад ва аз нигоҳи мантиқ паҳлӯи баробарвазни муносибати предикативии субъект ва объект аст. Дигар он, ки бе донишони хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи пуркунанда, ки дар ҳақиқат бе он ҷумла нопурра аст, мо чӣ дар нутқамон ва чӣ ҳангоми тарҷума ба ғалатҳои бисёр роҳ медиҳем.

Ба ақидаи Г.А. Вейхман яке аз хатоҳои машхуре, ки дар байни омӯзандагони забони хоричӣ бисёр дида мешавад, ин ҷумлаҳои амрӣ аст, ки аз надонишони қоидаи пуркунанда хосияти феълҳои таркибӣ ба инобат гирифта намешавад.

Дар забоншиносӣ чунин ҷанбаи илмӣ таҳқиқот ба мисли вобастагии тарҷума аз хусусиятҳои сохтори забони тарҷумашаванда на он қадар коркарда шудааст;

Омӯзиши минбаъда ва ҳаматарафаи мушқилиҳои тарҷума, ки ба сабаби тафовутҳои дар услубҳои бадеӣ ва илмӣ-техникӣ ба миён омаданд, талаб мекунад;

Ҳадафи мақола таҳқиқи хусусиятҳои тарҷумайи пуркунандаи мураккаб дар тарҷумайи хитойӣ-тоҷикӣ мебошад.

Агар як муҳаққиқ алоқаи грамматикиро нишондиҳандаи асосӣ барои таснифи ин ё он аъзои ҷумла доништа бошад, дигаре муносибати мантиқии байни аъзоҳоро дар ҷои аввал мегузарад, сеюмӣ сохти онро зиёдот ба инобат гирифта бошад, дигар вазифаи онро нишондиҳандаи асосӣ медонад. Ҳамин тариқ, пуркунандаро ҳар қадом муҳаққиқ ба тарзи худ эзоҳ додааст.

Масалан, агар академик Бобоҷон Ниёзмӯҳаммадов «Он аъзои пайравӣ ҷумла, ки нисбат ба худ дар чӣ гуна алоқа будани предметро нишон медиҳад ва маънои хабарӣ ҷумларо пурра мекунад, пуркунанда номида мешавад» -гуфта, таъриф дода бошад, Исмаилов Мӯҳаммад онро чунин таъриф кардааст:

«Пуркунанда предметро нишон медиҳад, ки амали ҷумла ба он мегузарад. Пуркунандаҳо мазмунӣ хабарӣ аз феъли гузаранда сохташудаи ҷумларо пурра намуда, бо исми ҷонишинҳои шахсӣ ва дигар ҳиссаҳои нутқ, ки мафҳуми исмӣ пайдо кардаанд, ифода меёбанд».

Аммо Аҳманова Олга Сергеевна дар китоби «Словарь лингвистических терминов» ба пуркунанда чунин тафсир навиштааст: Пуркунанда аъзои пайравӣ ҷумла, ки муносибати предмету равандиро (яъне муносибати як предмет ба дигарро) ифода мекунад. [2; 234]

Дар «Советский энциклопедический словарь» чунин таъриф дода шудааст: пуркунанда, аъзои пайравӣ ҷумлаест, ки муносибати як предмети нутқро нисбати дигар, ки ба воситаи феъл ва ё исм номбар шудааст, ифода мекунад.

Муаллифон Прядохин М.Г., Прядохина Л.И. онро чунин таъриф медиҳанд: Пуркунанда аъзои пайравӣ ҷумла буда, предмет ё шахсро мефаҳмонад, ки ба саволҳои 谁? киро? 是什么? чиро? 关于谁的? дар бораи кӣ? 由谁? аз тарафи кӣ? 关于什么的? дар бораи чӣ? ва ғайра ҷавоб мешавад. [12;168]

Чунин таърифоти гуногунро бисёр овардан мумкин аст, аммо мақсади мо ин нест. Мақсади мо муайян кардани таърифи нисбатан умумии пуркунанда аст. Ҳамаи таърифоти нисбати пуркунанда додаи муҳаққиқонро дар як ҷо ҷамъ кунем чунин як таърифи умумӣ пайдо мешавад: Пуркунанда аъзои пайравӣ ҷумла буда, ашхё ё шахси ба мубтадо алоқамандеро мефаҳмонад, ки таъсири хабарӣ ба воситаи феъли гузаранда ифодаёфта ба он мегузарад.

Алоқаи пуркунандаҳо бо хабарӣ ҷумла асосан бо ду роҳ ба амал меояд:

а) ба воситаи калимаҳои ёридиҳанда (пешояндҳо ва пасояндҳо);

б) бо алоқаи ҳамроҳӣ (ба феълҳои гузаранда, ки хабар шуда меоянд).

Шарт ва зарурати ба амал омадани пуркунанда ва ҳелҳои он ҳам пеш аз ҳама вобаста бо феълҳои гузарандаи ба вазифаи хабар омада мебошанд.

Пуркунанда ва ҳелҳои он асосан ба воситаи исмҳо (ҳос ва чинс), мафҳумҳои предметонидашуда, ҷонишинҳо, шумораҳо ва ибораҳои сифати феълӣ ифода меёбад.

Пуркунандаи бевосита дар забонҳои тоҷикӣ ва хитойӣ.

Пуркунандаҳо аз рӯи маъно, вазифа ва аз ҷиҳати ба хабарӣ ҷумла алоқаманд будани худ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд:

а) пуркунандаи бевосита;

б) пуркунандаи бавосита.

Пуркунандаи бевосита

Дар ҷумла предмете, ки амали ба воситаи феълҳои гузаранда ифодаёфта ба он мегузарад, пуркунандаи бевосита ном дорад. Ин намуди пуркунандаи бевосита ба предмети дигар гуза-

штани амал, таъсиру ҳаракатро мефаҳмонад, ки одатан ба воситаи феълҳои гузарандаи ба вазифаи хабар меомада, ба амал меояд.

Пуркунандаи бевосита дар забони тоҷикӣ дорои ду намуд мебошад: яке пуркунандаи бевоситаи суратёфта ва дигаре пуркунандаи бевоситаи суратнаёфта, ки аввалӣ ба саволҳои киро?, чиро? ҷавоб шавад, дуюмӣ фақат ба саволи чӣ? ҷавоб мешавад. [11;98]

Намуди якум, яъне пуркунандаи бевоситаи суратёфта предмети муайян (конкрет)-ро ифода мекунад ва ба воситаи пасоянди «ро» сурат меёбад, бинобар он ҳам пуркунандаи бевоситаи суратёфта меномем.

Мисол: *Мухтор Анварро дида монд (Ҷ. Иқромӣ).*

Намуди дуюм, яъне пуркунандаи бевоситаи суратнаёфта ҳамон аст, ки дар бораи предмети конкрет не, балки ба таври умумӣ сухан ронда мешаваду одатан бе ҳеҷ як аломати расмӣ, яъне бе пасоянди «-ро» ифода меёбад.

Агар предмет ба таври умумӣ нишон дода шаваду пасоянди «-ро» кор фармуда нашавад, дар ин ҳолат мо онро пуркунандаи бевоситаи суратнаёфта меномем.

Мисолҳо:

Як ҷӯйча оби шӯри вай дур нарафта, бухор шуда, мепарида аз худ дар лаби он фақат намак боқӣ мегузошт (Р. Ҷалил, Шӯроб).

Ў аз асбобҳои мусиқӣ танбӯр менавохт, аммо суруд намехонд (Айнӣ).

Аробакашони пўстинпўш ба ҷои фабрикаи оянда аз кўҳ санг, аз хумдонҳо хишти пухтаи оҳақ мекашониданд. (Р. Ҷалил)

Дар ҷумла пуркунандаҳои бевоситаи суратёфта ба худ амали хабарҳои ҷидаи феъли ҳол ва феълҳои шахсино мегиранд.

Мисолҳо: *Онҳо гаишта — баргаишти фикри вайро тасдиқ карда, таҳсину офарин хонданд. (Р. Ҷалил)*

Чорнафарон таъқибкунандагонро чапалат дода, роҳро миёнбур карда, ба болои кўҳ равон шуданд (Р. Ҷалил). Рӯи моҳи шомхўрдари абрҳои сафед гирифта, шабро кўрмаҳтоб карда буданд. (Р. Ҷалил) Дукордаи чокбурракро гирифта, карнайчае сохт. (Р. Ҷалил)

Пуркунандаҳои бевосита дар забони хитойӣ.

Пуркунандаи бевоситаи забони чинӣ (*直接的对象*) - ро Прядохин М.Г., Прядохина Л.И. чунин таъриф додаанд: Пуркунандаҳои бевосита ашё ё шахсиро мефаҳмонад, ки амали ба воситаи феъли гузаранда ифодаёфта бевосита ба он мегузарад. [11;169]

Вай ба саволҳои 谁? киро? ё 什么? чиро? ҷавоб мешавад:

Пуркунандаи бевосита ба воситаи аъзоҳои зерини нутқ ифода мешавад:

Исм:

我已经买了一本书。

Ҷонишин:

昨天我遇见了他。

Шумора:

你从图书馆借了多少本书？

我花了三年。

Масдар:

他问我要不要买这件衣服。

Пуркунандаҳои бавосита дар забони хитойӣ.

Дар забони хитойӣ пуркунандаҳои бавосита аз рӯи иштироки пешояндҳо низ тасниф мешаванд. Аз ин нуқтаи назар ду намуди пуркунандаро фарқ мекунам:

Пуркунандаи бавоситаи бепешоянд;

Пуркунандаи бавоситаи пешоянддор.

Пуркунандаи бавоситаи бепешоянд

Баъзе феълҳои гузаранда, аз кабили 给, 给, 以显示 ва ғайра ба ҷуз аз пуркунандаи бевосита боз пуркунандаи дигаре доранд, ки ба саволи 谁吗? ҷавоб мешавад ва шахсиро ифода

мекунанд, ки амал ба вай нигаронида шудааст. Ин намуди пуркунандаҳоро **пуркунандаҳои бавоситаи бепешоянд** меноманд. Онҳо аслан ба воситаи исм дар падежи умумӣ ва ҷонишин дар падежи мафъулий ифода меёбанд ва дар байни феълҳои пуркунандаи бевосита қарор мегирад.

给了男孩一本书。

我给他的一封信。

Пуркунандаи бавоситаи пешоянддор

Пуркунандаи бавоситаи пешоянддор (介词的对象) баъд аз бисёре аз феълҳои истифода мешавад ва ба саволҳои гуногун аз қабилҳои 约了谁? 关于什么? 有谁? 为了谁? ва ғайра ҷавоб мешаванд.

Он аслан бо ҳиссаҳои зерини нутқи ифода меёбад:

Исм:

我们在 谈我们的工作.

Ҷонишин:

他谈到我昨天的节目.

Ифодаи пуркунандаи бевосита ба воситаи исмҳо:

а) Исми хос;

Одинаро аз дасти Арбоб Камол халос карданд. (С.Айнӣ)

Салимбойро насими пагоҳии дашт аз хоб бедор кард.

(Р. Ҷалил)

б) Исми ҷинс;

Коргаронро ба маҷлис даъват карда буданд.

(Айнӣ).

Занҳоро ба артел бисёртар овардан лозим аст (Р. Ҷалил).

Агар пуркунандаи бевоситаи суратёфта дар таркиби худ як ва ё зиёда аз он муайянкунанда дошта бошад, дар ин ҳолат одатан аломати пуркунанда — пасоянди «-ро» ба пуркунанда не, балки ба яке аз муайянкунандаҳои он васл шуда меояд, ки мазмунан ба ҳамон пуркунанда дахлдор ва мансуб мебошад.

Мисолҳо:

Ҳукумати коргарон, деҳқонон, ҳамаи меҳнаткашонро таъкил кардан даркор. (Р. Ҷалил)

Магар нони хӯчаинро муфт гумон кардӣ? (С.Айнӣ)

Ифодаи пуркунандаи бевосита бо ҷонишин ва ҳелҳои он.

а) Пуркунандаи бевосита шуда омадани ҷонишинҳои шахсӣ: *Тарафдорон ва дӯстонаш ёро сарзаниш мекарданд, аммо вай ба ҳеҷ кас сир наметод (Ҷ. Иқромӣ, Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро).*

Туро дидам, гирифтори ту гаштам,

Асири чашму рухсори ту гаштам.

(М. Турсунзода)

на танҳо ҷонишинҳои шахсӣ, балки ҳелҳои он низ омада метавонанд.

Ҷонишини саволӣ

Шумо дар ин бевақтӣ чиро кофтуков карда гаштед?

Шумо киро ба худ муовин карданӣ. (Р. Ҷалил, Ҳикояҳо)

Ҷонишини таъинӣ

Дар ҳафт рӯзи иди Сарисол вай ҳамаро аз назар гузаронид (Р. Ҷалил).

Ман ҳама ҷоро панҷ панчаам барин медонам. (Р. Ҷалил)

Пӯлод ҳамаро аз назар гузаронд. (Р. Ҷалил)

Юнус- бобо зуд аз матлаби Зебӣ пай бурда, ҳамаро ба қор даъват кард. (Ф. Ниёзӣ, Вафо)

Одам ҳамаашро ҳам ёд мегирад. (Р. Ҷалил)

Ҷонишинҳои ишоратӣ

Дида ман инро чигарам пора шуд. (М. М. Турсунзода)

Онро дар пеши ҳамон кундаи дарахт мондаам. (Ҷ. Иқромӣ)

Ман ҳам ҳаминро меғӯям — гуфт Салимбой. (Р. Ҷалил)

Чонишини нафсӣ (таъкидӣ)

Худамро мепучидам ва сарзаниш мекардам (Ҷ. Иқромӣ).

Салимбой худаширо ба замин партофт (Р. Ҷалил).

Пӯлод ва дигарон худаширо ба ҷои панаҳ гирифтанд. (Р. Ҷалил)

Сурайё маро бо хурсандию шодӣ пешвоз гирифта, худро ба синаам партофт... (Ҷ. Иқромӣ)

Чонишини номуайяний

Чонишинҳои номуайяний дар якҷоягӣ бо исмҳо ва баъзан ба вазифаи пуркунандаи бевосита меоянд, ки ҳамчун таркибҳои ба ҳам марбут ба ҳисоб мегирем.

Мисолҳо:

Чонишини дигар ва якдигар низ ба вазифаи пуркунандаи бевоситаи суратёфта омада метавонанд:

... дигарашро дар поёнтар ҳикоя хоҳам кард (С.Айнӣ)

Хабари тамом шудани ҷангро шунида, аскарони советӣ якдигарро ба оғӯш кашида, мебӯсиданд. (С.Айнӣ)

Бо шумора ифода ёфтани пуркунандаи бевоситаи суратёфта.

Шумораи микдорӣ дар якҷоягӣ бо исм ва нумеративҳо ва гоҳо бе исму нумератив ба вазифаи пуркунандаи бевоситаи суратёфта омада метавонад.

Мисолҳо:

Ман дар ҷавоби ӯ ду-се нафарро ном бурдам. (С.Айнӣ)

Фардо аз он ҷо ду одамро ҳамроҳи худ гирифта меорад. (С.Айнӣ)

Ба воситаи масдар ва сифати феълӣ ифода шудани пуркунандаи бевоситаи суратёфта.

Пуркунандаи бевоситаи суратёфта баъзан ба воситаи масдар, ибораҳои масдарӣ, сифати феълӣ ва ибораҳои сифати феълӣ низ ифода меёбад, ки доираи ба ҳамин вазифаи синтаксисӣ омадани масдар ва сифати феълӣ бо вучуди мафҳуми предметӣ доштани худ, нисбат ба исм ва чонишинҳо тангтар мебошад. [10;127]

Магар ман ба кучо рафтанамро фикр мекардам? (Ҷ. Иқромӣ)

Пас мо чӣ кор карданамонро андеша кардем. (Ҷ. Иқромӣ)

Хун ба сарам зада буд, аз ҷаҳл чӣ кор карданамро намедонистам. (Ҷ. Иқромӣ)

Худкардари даъво не, вояйлои пинҳонӣ (мақоли тоҷикӣ).

Ифодаи пуркунандаи бевосита бо суффиксчонишинҳо:

Суффиксчонишинҳои шахсӣ бо феъл омада, пуркунандаи бевоситаро ифода мекунанд. Суффиксчонишинҳое, ки объектро ифода мекунанд, бо феъл ва ё ба ҳиссаи номии феъл меоянд. Ин қонун дар забони адабии тоҷик аз давраҳои қадим то ҳол нигоҳ дошта шудааст. Шоири нависандагони имрӯза оид ба ҳамин қонун ҳам дар баробари дигар қонунҳои анъанавӣ классиконро давом дода истодаанд.

Масалан:

Одами дартозоянда ба лаби дарё расида, бо овози баланд: — исто, вагарна мепарронамат, — гӯён фарёд кашид. (С.Айнӣ)

Посбон Ятимро бароварда, дар пеши дар ба рӯи нимкати шинонд, хулаш ҳам дар он ҷой нишаста ва аз миён бисёр вақт нагузашта, аз берун ҷеғ зада ба дарун дароварданиш. (С.Айнӣ)

Ин одам табиатан бисёр бечора буда, аз молу ашёи дунёӣ ҳам чизе надошт. (С. Айнӣ)

Ифодаи пуркунандаи бевосита дар забони хитойӣ.

Ифодаи пуркунанда ба воситаи ҳиссаҳои гуногуни нутқ дар забони чинӣ чунин сурат мегирад.

Ифодаи пуркунанда ба воситаи исмҳо

Исм дар падежи умумӣ:

我已经收到信了. (пуркунандаи бевосита)

我们已经发送了一个电报. (пуркунандаи бавосита)

我会告诉经理的. (пуркунандаи бавоситаи пешоянддор)

Исмҳои шумурдашаванда:

Исмҳои шумурдашаванда ҳам дар шумораи танҳо ва ҳам дар шумораи чамъ ба вазифаи пуркунанда омада метавонанд:

我已经买了一本书。

我已经买了两支笔了。

Исмҳои шумурданашаванда:

我喜欢喝牛奶。

我喜欢吃饭之后喝咖啡，但我不喜欢喝茶。

Исмҳои, ки фақат дар шумораи танҳо истифода бурда мешаванд:

他给了我一些很好的建议。

我们吃大量的水果。

Исмҳои ифодакунандаи номи фанҳо:

她在学校教地理、数学、物理学。

Исмҳои ифодакунандаи ҳаяҷон:

他表现出耐心，我从来没有对他的期望。

俄罗斯军队显示出的勇气，其整个世界感到惊讶。

我们必须送他们的第二封电报。

Агар шумораҳои тартибӣ барои ифода кардани исми аз ҷониби онҳо муайяншаванда омада бошанд:

你读过我的第二篇文章吗？

是的，我读了。你的第二篇文章比

第一篇好多了。

Дар ин маврид бояд зикр кард, ки дар чунин тарзи ифода артикли исм маҳфуз мемонад. Чи тавре ки дар мисоли боло дида мешавад **第二** ба ҷои **第二组** омадааст ва артикли муайянии **的**, ки ба калимаи **文章** тааллуқ дорад маҳфуз мондааст.

Шумораи миқдорӣ:

Шумораҳои миқдорӣ низ дар ду маврид ба вазифаи пуркунанда меоянд:

Вақте ки шумораи миқдорӣ исми мутааллиқаашро иваз кунад:

多少本书有没有你从图书馆？-我拿了三个。

Дар ин мисол шумораи миқдории **三** исми **书籍**-ро, ки мутааллиқи он аст иваз кардааст, яъне ба ҷои ибораи **三本书** танҳо калимаи **三** истифода шудаасту бас.

Шумораи миқдорӣ ҳам агар дар таркиби ибораҳои исмӣ омада бошад дар якҷоягӣ бо он (яъне исме, ки ба он тааллуқ дорад) ба вазифаи пуркунанда омада метавонад.

Ин воқеа аз он сабаб рух медиҳад, ки дар забони чинӣ тартиби ашё на фақат бо ёрии шумораҳои тартибӣ ифода меёбад, балки бо ёрии шумораҳои миқдорӣ низ ифода ёфтани он маъмул аст. Хусусан дар адабиёти бадеӣ барои ифода тартиби қисм, боб, саҳифа ва параграф чунин тарзи қорбурд маъмул аст. [15;138]

Муқоиса кунед:

第一部分=第一部分

第五章=第五章

第九段=第九段

二十一=页第二十一

Дар каломи зинда ва нутқи шифоҳӣ чунин воқеа барои ифодаи рақами хона, ҳуҷра, нақлиёти мусофирбар ва андозаи либосҳо хеле маъмул аст:

I usually take tram No. 5.

Ҷонишини шахсӣ дар падежи мафъулӣ:

Ҷонишинҳои шахсӣ дар падежи мафъулӣ ба вазифаи ҳар се намуди пурқунанда меоянд:
 我还没有看到他。

他看到我在街上。

我遇见了他们在车站。

(пурқунандаи бевосита)

显示我的信。

他给我看了图片。

(пурқунандаи бавосита)

Ҷонишини шахсӣ дар падежи мафъулӣ бо ҳамаи пешяндҳо ба вазифаи пурқунандаи бавоситаи пешоянддор меояд:

我没和他们说话。

他展示的照片我没给我。

这盘是坏的。我不能写。

这封信是给你的。

我已经阅读。

我非常同意他的意见。

我收到一封信她。

Ҷонишини соҳибӣ:

Ҷонишинҳои соҳибӣ ду намуд мешаванд, ҷонишинҳои соҳиби исмӣ (我, 他, 她的, 其中, 我们, 你, 他们的) ва ҷонишинҳои соҳиби сифатӣ (我, 他, 她的, 其中, 我们的, 你的, 他们的). Ҷонишинҳои соҳиби исмӣ исми худро пурра иваз мекунанд, барои ҳамин дар танҳои ба вазифаи пурқунанда омада метавонанд:

我已经打破了我的杯子。请给我用一下你的。

Аммо ҷонишинҳои соҳиби сифатӣ пеш аз исмҳо омада муайянқунандаи исми ба он таллуқдошта мешаванд, бино бар ин онҳо дар якҷоягӣ бо исм ба вазифаи пурқунанда омада метавонанд халос:

我已经打破了我的杯子。

她已经丢了铅笔。

他们给我们钩子。

Ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ:

Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ асосан баргашани амал ба фоилро ифода мекунанд, агар ба ибораи дигар гӯем, онҳо нишондиҳандаи 中性的反射声音 мешаванд барои ҳамин онҳо дар аксари ҳолатҳо ба вазифаи пурқунанда меоянд:

她伤害了自己。

小心！不会割伤自己。

他给自己买了一个新的外衣。

Ҷонишини ишоратӣ дар таркиб бо исмҳо:

我是在保加利亚的最后一年。我很喜欢这个国家。

Ҷонишини ишоратӣ дар таркиб бо “一个” низ, ки исмро барои такрори ноҷо иваз мекунанд ба вазифаи пурқунанда меояд:

我不喜欢这种水果。

Ҷонишини саволӣ:

Аз байни чонишинҳои саволӣ чонишинҳои 谁(人) ва 什么 ба вазифаи пуркунанда меоянд, зеро онҳо исмро ифода мекунанд.

Чонишини саволи 什么 дар ду маврид ба вазифаи пуркунанда меояд:

Вақте ки он ба маънои «кадом?», «кадомин?» меояд ва савол ба пуркунандаи бевосита нигаронида шудааст, вай ба вазифаи пуркунандаи бевосита меояд: 你带什么来了吗? 你做了什么?

Дар мақолаи мазкур мо нуктаи назари мухталифро ба тасвияи мавқеи пуркунанда, мавқеъ ва роҳҳои ифодаи он дар забони чинӣ баррасӣ кардем ва хусусиятҳои таҷдиди ифодаҳои масдариро махсусан пуркунандаи мураккабро ошкор кардем. Заминаи таҳқиқи тарҷумаро тайёр карда истода, мо ба «ифодаи масдарӣ» таърифи муайян додем. Дар хулоса натиҷаҳои тадқиқот ҷамъбаст мешаванд ва хулосаҳои асосӣ аз рӯи мухтавои кор дар рафти муқоисаи грамматикӣ матнҳои услубу жанрҳои гуногун дошта тавсия мешаванд.

Аммо дар натиҷаи тадқиқоти мазкур ягон ҳел хусусиятҳои грамматикӣ ҳос дар тарҷумаи хитойӣ -тоҷикӣ матнҳои дорои самтҳои мухталифи жанрӣ-услубӣ ошкор карда нашуд. Харчанд, ки ҳар як тарҷума хусусияти хусусии худро дошта, онҳо хусусиятҳои зиёди умумии грамматикӣ мавҷуд аст. Ин маротибаи дигар исбот мекунанд, ки тарҷумаи пуркунанда бо роҳҳои гуногун сураат мегирад.

Ҳамин тавр, гипотезаи мо дар бораи он, ки тарҷумаи пуркунандаи мураккаб аз хусусиятҳои жанрӣ-услубӣ вобастагӣ дорад, ҳангоми таҳқиқи хусусиятҳои сохти ифодаҳои масдари бахусус пуркунандаи мураккаб, бо гузаронидани таҳлили функционалӣ – грамматикӣ ифодаҳо ин рад карда шуд.

Дар рафти пажӯҳиши масъалаҳои мухталифи марбут ба мавзӯ, албатта мушкилиҳо буданд. Агарчи дар забонҳои мавриди назар пуркунанда аз ҷиҳати маъноӣ ифода мекардааш як бошад ҳам, дар истифода ва корбурд фарқиятҳои зиёде ба назар мерасанд. Ин вобаста ба услуби гуфтор ва хусусиятҳои умдаи забонхост. Масалан, агар пуркунандаи забони тоҷикӣ вобаста ба феъли хабарӣ қояшонро ва ё воситаи пайваستшавиашро иваз накунад, дар забони чинӣ масъала тамоман ранги дигар дорад. Зеро нақши феъли хабарӣ дар ин забон барҷастатар ба назар мерасад. Дар ин бахш мо тасмим гирифтаем умумият ва фарқиятҳои истифодаи пуркунандаро дар забонҳои мавриди назар нишон диҳем.

Чои пуркунандаҳои бевосита ва бавосита дар забони тоҷикӣ вобаста ба тарзи ифодаю баён ва маъноӣ вазифаи хабарҳои феълӣ мебошад, он дар аввали ҷумла, мобайни ҷумла ва баъзан пеш аз хабар омада метавонанд. Ҳаминро низ қайд кардан лозим аст, ки пуркунандаҳои бевосита ва бавосита дар мобайни ҷумла пасу-пеш дар як вақт низ омада метавонанд, ки ин факти грамматикӣ бештар дар ҷумлаҳои содаи тафсилӣ характернок мебошад, ки ин масъаларо ба тафсил дида баромадем ва ба хулосае омадем, ки чои пуркунандаҳо дар забони чинӣ аз забони тоҷикӣ фарқ мекунанд. Пуркунандаҳои забони чинӣ дар ҷумла метавонанд ду мавқеъро ишғол кунанд:

Онҳо вобаста ба феъли хабарӣ, иштироки пешоянд, задаи мантиқӣ, нақши аъзои актуалӣ, таъсири зарфи наздифеълӣ, мавҷудияти ибораҳои рехта ва корбурди пайвандакҳо, монанди 是否 ва 如果 тағйирёбандаанд.

Барои муайян кардани он ки кадоме аз ҳиссаҳои нутқ; ба вазифаи пуркунанда меоянд, мо ба вазифаи синтаксисии намудҳои гуногуни ин ё он ҳиссаи нутқ аҳамият дода, маълумоти зиёдтар ҷамъ кардем. Зеро ҳастанд ҳиссаҳои нутқе, ки дар як сохташон ба вазифаи пуркунанда меоянд вале дар сохти дигар на, мисли чонишинҳо.

Хулоса, пуркунандаҳо дар забонҳои муқоисашуда умумият ва фарқиятҳои зиёд доранд. Аз ҷумла, чунин умумиятҳо дида мешаванд:

дар ҳар ду забон пуркунандаҳо ба ду гурӯҳи калон -бавосита ва бевосита ҷудо карда мешаванд. Воситаҳои ифодаи онҳо (ҳиссаҳои нутқ ва ибораҳо дар назар дошта шудаанд) дар ҳар ду забон яканд, ки ин амри мантиқӣ аст. Фарқиятҳо асосан дар он дида мешавад, ки мавқеи пуркунанда, чои он дар ҷумлаи забони чинӣ аҳамияти калон дорад. Дар забони тоҷикӣ бошад ин амри дуумдараҷа махсуб мешавад. Зеро ки дар забони чинӣ чои калима вазифаи синтаксисии онро ифода мекунанд, дар тоҷикӣ бошад пешоянду пасояндҳо дар самт фаълотар ба назар мерасанд.

АДАБИЁТ

1. Ализода С. С. Сарфу нахви тоҷикӣ. – Душанбе, 2006.
2. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности № 2103 «Иностранные языки». Л., «Просвещение», 1979. 259 с.
3. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл (Логико-семантические проблемы): - Москва-Издательство «Наука», 1976. 383 стр.
4. Аслиддинов С. Алокаи калимаҳо дар ҷумла дар забони адабии тоҷик, —Маҷмӯаи илмӣ, серияи нав, № 114. Самарқанд: Нашриёти университети давлатии Самарқанд, 1961.
5. Введение в языковедение: Хрестоматия: Учебное пособие для вузов/ Сост. А. В. Блинов, И. И. Богатырева, В. П. Мурат, Г. И. Рапова. - М.: Аспект Пресс, 2001.-342 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Душанбе: Дониш, 1989. 224 саҳ.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Душанбе: Ирфон, 1970.
8. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Душанбе: Маориф, 1984.
9. Забоншиносии тоҷик. ЛФ Тоҷикистон. Институти забон ва адабиёт. Душанбе: Дониш, 1977.
- 10.Прядохин М.Г., Прядохина Л.И. Краткий словарь трудностей китайского языка: Учебный словарь-справочник для преподавателей и студентов вузов и учащихся средних школ с преподаванием китайского языка. – М.: Издательский Дом Муравей, 2000.
- 11.Реформатский А. А. Введение в языковедение: Учебник для вузов/ Под ред. В. А.Виноградова. -М.: Аспект Пресс, 2001.-536 с. С. 337.
- 12.Русско-китайско-английский справочник по внешнеэкономической торговле. – Харбин: Хэйлунцзянское народное издательство, 1990Норматов М. Усули таҳлили синтаксисӣ (Дастур барои донишҷӯёни факултетиҳои филологияи мактабҳои олии). - Душанбе-1991.
- 13.Чжу Цзимин, Ли Гуан'ю. Внешнеторговые документы: контракты, переписка. Практическое пособие на русском и китайском языках. – Пекин: Издательство Знание, 1993 (朱纪明, 李广友. 俄汉对照外贸合同与函电. –北京: 知识出版社, 一九九三. Чжу Цзимин, Ли Гуан'ю. Э-Хань дуйчжао ваймао хэтун юй ханьдянь).
14. 中文, 2009, "Boya Chinese", Beijing-2009.
15. 汉语 2004, "Китайский язык

Тураева Д.И. - ассистенти кафедраи забони англисӣ ва робитаҳои байнифарҳангӣ. Донишгоҳи давлатии тибҷорати Тоҷикистон. Е-mail: dilnoza-iskhaki@mail.ru Тел: +992 93 553 06 77.

- Абдуллоев А.Б. **БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ СОҲАИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗА**
- Абдуллоев А.Б. **НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ**
- Abdulloev A.B. **SOME PROBLEMS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE SPHERE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORT IN MODERN CONDITIONS**

Дар мақола асосҳои назариявӣ ва баъзе масъалаҳои татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш баррасӣ мешаванд. Дар асоси арзёбии нақши заминаи моддию техникӣ, омодагии касбӣ, хизматрасонӣ ба мизочон, таҳқиқот, истеҳсол ва фурӯши молҳои варзишӣ, инчунин таъмир ва иҷораи лавозимоти варзишӣ ба қоне кардани талаботи аҳоли бо хидмати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш диққати махсус дода мешавад. Меъёрҳои баҳодиҳии лоиҳаҳои инноватсионӣ баррасӣ шуда, таҳлили лоиҳаҳои инноватсионӣ дар шароити нав гузаронида шудааст.

Боҷаҳои калидӣ: инноватсия, лоиҳаҳои инноватсионӣ, ғайолияти инноватсионӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, хизматрасонӣ, заминаи моддию техникӣ, ташкилотҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш

В статье рассмотрены теоретические основы и особенности внедрения инновационных проектов в сфере физической культуры и спорта. Особое место уделено, удовлетворению потребностей населения физкультурно-спортивными услугами, на основе оценки роли материально-технической базы, профессиональной подготовки кадров, сервисное обслуживание клиентов, проведение научно-исследовательских работ, производство и реализация спортивных товаров, а также ремонт и прокат спортивного инвентаря. Дана оценка критерии оценки инновационных проектов и проведен анализ инновационных проектов в новых условиях.

Ключевые слова: инновация, инновационные проекты, инновационная деятельность, физическая культура и спорт, услуги, материально-техническая база, физкультурно-спортивные организации

The article discusses the theoretical foundations and features of the implementation of innovative projects in the field of physical culture and sports. Special attention is paid to meeting the needs of the population with physical culture and sports services, based on assessing the role of the material and technical base, professional training, customer service, research and development, production and sale of sports goods, as well as repair and rental of sports equipment. The evaluation criteria for evaluating innovative projects are given and an analysis of innovative projects in new conditions is carried out. The following measures have been substantiated and developed for the further development of innovative processes in the field of physical culture and sports.

Key words: innovation, innovative projects, innovative activity, physical culture and sports, services, material and technical base, physical culture and sports organizations

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон равандҳои инноватсионӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, инчунин дар ташкилотҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш баъзе хусусиятҳои доранд, ки танҳо ба ин самти ғайолият марбутанд. Бояд қайд кард, ки дар ҷумҳурӣ «Намудҳои ғайолияти иқтисодӣ» амал мекунад, ки ба таснифоти стандартҳои байналмилалӣ мувофиқат намуда дар он ҷойи ташкилотҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба соҳаи хизматрасонӣ тааллуқ

доранд. Аммо бояд қайд кард, ки ташкилотҳои асосии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш иншоотҳои гуногун ро дороянд. Аз он ҷумла: варзишгоҳҳо, қасрҳои варзишӣ, толори варзишӣ, ҳавзҳои шиноварӣ, клубҳои варзишӣ, инчунин марказҳои тарбияи ҷисмонӣ, мактабҳо ва пойгоҳҳои варзишӣ, марказҳои таълимӣ ва таълимӣ.

Бояд қайд намуд, ки барои қоне кардани талаботи аҳоли ба хизматрасонии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, нақши муҳимро заминаи моддию техникаӣ, кадрҳои баландихтисос, сатҳи хизматрасонӣ ба мизочон, таҳқиқот, истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти варзишӣ, инчунин таъмир ва иҷораи лавозимоти варзишӣ мебозанд.

Аз ин рӯ, намудҳои дар боло зикршудаи фаъолият на танҳо аз ҷониби ташкилотҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, балки аз ҷониби ташкилотҳои соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ низ иҷро карда мешаванд. Инчунин кӯшишҳои бисёр соҳаҳои иқтисодиёт дар фаъолияти худ барои беҳдошти хизматрасонии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш равона карда мешаванд. Ғайр аз ин, таҳқиқҳои иқтисодӣ, баҳодихӣ, пешгӯӣҳое, ки дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш гузаронида мешаванд, ба назарияи умумии иқтисодӣ ҳамчун асоси методологӣ асос меёбанд. Муҳим он аст, ки дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш асосҳои менеҷмент, ҳуқуқшиносӣ, психология, сотсиология, тиб ва илмҳои дигар истифода мешаванд [3,4].

Натиҷаи ниҳонии фаъолият дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш хизматрасониҳое мебошад, ки он маҳсули хоси меҳнат аст шакли моддӣ надошта, арзиши истифодаи ин хизматҳо дар таъсири муфиди меҳнати зинда, ки метавонад объекти хариду фурӯш, мол бошад, инъикос ёбад. Аммо, истеҳсол ва истеъмоли хизматҳо ҳамзамон руҳ медиханд, бинобар ин онҳо ҷамъ шуда наметавонанд.

Ғайр аз он, хизматҳои моддӣ ва ғайримоддӣ мебошанд, яъне. иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва хусусият дар он аст, ки дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш робитаи истеҳсолоти моддӣ ва ғайримоддӣ вучуд дорад. Яқум, истеҳсоли моддӣ истеҳсоли маҳсулоти нави варзиширо бо фармоиш, таъмири молҳои варзишӣ, истеҳсоли лавозимоти варзиширо таъмин мекунад; дуввум, хизматҳои ғайримоддӣ ниёзҳои маънавӣ, зехниро қоне мекунанд, барқарорсозии саломатӣ, рушди ҷисмонии шахсият ва рушди касбиро таъмин мекунанд. Таъсири истеъмоли ин хизматҳо на танҳо ба шароити истеҳсолот, балки ба шароити истеъмол низ вобастагӣ дорад ва дарозмуддат аст.

Ташкилотҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба ҷомеа хизмати бебаҳо доранд, ки дар он рушди маънавӣ ва ҷисмонии инсон, тарзи ҳаёти солими аҳоли ва ояндаи миллат ташаккул меёбад. Дар асоси ин, мо чунин мешуморем, ки объекти навоарӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш хизматҳои мебошанд, ки ба талаботи ҷомеа ва аҳоли ҷавобгӯ мебошанд. Хусусияти фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шаклҳои зиёди он зоҳир мешавад [2,6].

Дар шароити муосир, иштирокчиёни зерини муносибатҳои иқтисодӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш низ мавҷуданд: шумораи зиёди фурӯшандагон, харидорони маҳсулоти варзишӣ, таъминкуандагон ва истеъмолкуандагони иттилоотии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, инчунин ташкилотчиёни чорабиниҳои варзишӣ ва фароғатӣ. Инчунин ба соҳаи фитнес ва варзиш инҳо дохил мешаванд: мухлисоне, ки истеъмолкуандагони молҳо ва хизматҳои варзишӣ мебошанд; корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ, хизматрасонӣ ва иттилоот; варзишгарон, мураббӣён, бошгоҳҳои варзишӣ, лигаҳо ва федератсияҳо, ки ҳам истеҳсолкунанда ва ҳам истеъмолкунандаи маҳсулоти тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ ва иттилоот мебошанд.

Фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба ташаккули заминаи моддию техникаи он, ки ба шароити тағйирёбандаи рушди тамаддунҳо, пешрафти илмӣ-техникӣ ва таҷрибаи пешқадами ватанию хориҷӣ мувофиқ аст, равона карда шудааст. Лоихаҳои инноватсионӣ дар ин самт тибқи низоми классикии тарроҳӣ, истеҳсол, санҷиш ва ҷойгиркунии маҳсулоти комилтар дар бозор ташаккул дода мешаванд [1,2,7].

Инчунин бояд қайд кард, ки фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш эҷоди низомҳои пешрафтаи истеъмоли хизмати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, дастрасии онҳоро барои ҳамаи категорияҳои аҳоли, аз ҷумла кӯдакон ва нафақахӯронро пешбинӣ мекунад. Лоихаҳои инноватсионӣ таҳқиқоти фундаменталӣ ва амалӣ, ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилоотию моделҳои пешрафтаи хизматрасонии ташкилотҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ва мизочони онҳоро пешбинӣ мекунанд (ҷадвали 1).

Меъёрҳои арзёбии лоиҳаҳои инноватсионӣ

Меъёрҳои асосии арзёбӣ	Мазмуни меъёри арзёбӣ
Меъёрҳои иҷтимоӣ	Таъминот, саломатӣ, фарҳанг, амнияти шахсӣ, сатҳи шуғл, сахм дар ҳалли мушкилоти асосӣ, таъмини аҳоли бо энергия, энергетика, маводи хӯрокворӣ, хизматрасонии тиббӣ, нақлиётӣ.
Меъёрҳои иқтисодӣ	Муайян кардани самара ва самаранокӣ. Баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо: меҳнатӣ, моддӣ, молиявӣ, иттилоот маҳсулоти нави кам-масраф, хароҷоти лоиҳа, хароҷоти намунавӣ, маблағгузори асосӣ барои ташкили истеҳсолот, мӯҳлати баргардонидан, вақти оғози гирифтани фоида, бозгашти сармоягузорӣ.
Меъёрҳои бозорӣ	Рақобатпазирии маҳсулот дар бозори дохилӣ, талабот, ивазкунии воридот, мавқеи рақобат, хавфи тичоратӣ.
Таъмини амнияти миллӣ	Саҳм дар баланд бардоштани қобилияти мудофиавии кишвар ва дар таъмини амнияти экологӣ, коҳиш додани партовҳои моддаҳои зараровар ба муҳити зист, саҳмгузорӣ дар фаъолияти барқароркунии табиат.
Меъёрҳои илмӣ-техникӣ	Мутобикат ба сатҳи ҷаҳонии инноватсияҳо, саҳмгузорӣ ба тағйироти бузурги технологӣ, дараҷаи навигарӣ ва имконпазирии лоиҳаҳо, мавҷудияти муҳаққиқони баландихтисос, заминаи таҷрибавӣ ва истеҳсолӣ, хавфи техникӣ ва ташкилии татбиқи лоиҳаи инноватсионӣ дар вақти муайяншуда.

Манбаъ: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст

Дар шароити муосир зарур аст, ки пеш аз ҳама шароити дохилӣ, зарурати ислоҳоти ташкилотҳои инноватсионӣ, ташаккули самаранокӣ идорақунӣ, барқароркунии қобилияти пардохтпазирӣ, ҷолибияти сармоягузориҳо дар бар мегирад.

Мо чунин мешуморем, ки барои татбиқи бомуваффақияти лоиҳаҳои инноватсионӣ ва рушди минбаъдаи фаъолияти инноватсионӣ маҷмӯи чорабиниҳо ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам дар сатҳи ташкилотҳо зарур аст. Навовариҳо дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш самарайи мултипликатсиониро ба вуҷуд меоранд. Он дар маҷмӯи самарайи дар соҳаҳои марбути бадастомада, ки дар фаъолияти ташкилии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мутамарказ шудаанд, ифода меёбад. Ғайр аз он, шахсоне, ки хизматҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро, ки саломатии онҳоро ташаккул медиҳанд, истеъмоли мекунанд, дар ҳама соҳаҳои хоҷагии халқ пурмахсултар қор карда, дар афзоиши ҳосилнокии меҳнат дар низомии хоҷагии халқ саҳм мегиранд.

Ҳамин тариқ, тадбирҳои рушди минбаъдаи равандҳои инноватсионӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тариқи зайл пешниҳод карда мешаванд:

- фароҳам овардани заминаи ҳуқуқии навоарӣ ва ҳифзи моликияти зеҳнӣ;
- фароҳам овардан ва нигоҳ доштани шароити мӯътадили молиявӣ, ки барои рушди фаъолияти инноватсионӣ мусоидат намуда, мавҷудияти сармоягузориҳо таъмин менамояд;
- рушди нерӯи зеҳнии ҷомеа ҳамчун манбаи асосии ташаккули кадрҳо барои фаъолияти инноватсионӣ;
- ҷамоҳангсозии фаъолияти инноватсионӣ дар соҳаҳои дорони аҳамияти иҷтимоӣ ва сиёсӣ дошта;
- баланд бардоштани статуси фаъолияти инноватсионӣ;
- танзими ҷанбаҳои байналмилалӣ инноватсия дар раванди баргузори мусобиқаҳои байналмилалӣ ва ғайра.

Умуман, татбиқи ин тадбирҳо ба афзоиши самаранокӣ қори соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, рушди мутаносиби шахсият ва беҳбудии саломатии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Питер Друкер. Иновации в сфере физической культуры./ Друкер Питер. - Москва: Вильямс, 2007. - 432с.
2. Раджабов Р.К., Саидова М.Х., Б.М. Дустматов Совершенствование механизма государственной поддержки инновационного предпринимательства в сфере услуг Республики Таджикистан/ Р.К. Раджабов, М.Х. Саидова, Б.М. Дустматов. //Вестник ТНУ, №2/4 (114), 2013. - С. 205-213.
3. Раджабов Р.К., Саидова М.Х., Саломова У.Т., Раджабова Н.Р. Некоторые вопросы внедрение инновации в сфере рыночной экономики/ Р.К. Раджабов, М.Х. Саидова, У.Т. Саломова, Н.Р. Раджабова. Вестник ТНУ №2/7 (147), 2014.- С. 230-233.
4. Саидова М.Х. Современная подготовка квалифицированных специалистов в сфере физической культуры и спорта Республики Таджикистан/ М.Х. Саидова, Д.Дж. Каримова. XVIII Международный конгресс «Олимпийский спорт и спорт для всех» - Алмата, 1-4 октябрь, 2014.-С. 320-322.
5. Саидова М.Х. Государственная поддержка развития физической культуры и спорта в Республике Таджикистан / М.Х. Саидова. //В кн.: Сборник научных трудов ТГУК. - Душанбе: ТГУК, 2003. С. 185-190.
6. Саидова М.Х. Развитие физкультурно-спортивных услуг в Республике Таджикистан / М.Х. Саидова// Сборник научных трудов молодых ученых. - Курган-Тюбе, 2003.- С. 185-187.
7. Сомина И.В. Оценка инновационной деятельности экономических систем на основе процессного подхода/ И.В. Сомина. // Социально-гуманитарные знания. - 2012, - №8. - С. 294-301.

Абдуллоев А.Б. – н.и.и., муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 734036, ш. Душанбе, к. Дехотӣ 1/2, Чумхурии Тоҷикистон. E-mail: tguk@mail.ru.

Лутфулов М.Д.,
Исмоилов Ш.М.,
Салимов Х.А.

ТАҲСИЛОТИ РАҚАМӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАТБИҚИ ОН

Лутфулов М.Д.,
Исмоилов Ш.М.,
Салимов Х.А.

ЦИФРОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ

Lutfuloev M.D.,
Ismoilov Sh.M.,
Salimov H.A.

DIGITAL EDUCATION AND FEATURES OF ITS APPLICATION

Дар мақола таҳсилоти рақамӣ ва хусусиятҳои татбиқи он дар шароити гузариши ҷомеа ба иқтисодиёти рақамӣ баррасӣ карда шудааст. Самтҳои иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шуда, диққати махсус ба таҳсилоти рақамӣ дода шудааст. Хусусиятҳо ва бартарҳои таҳсилоти рақамӣ ошкор ва шарҳ дода шудааст. Ҳамчунин муаммоҳое, ки дар ҷараёни татбиқи таҳсилоти рақамӣ дар назди муассисаҳои таълимии кишвар меистад, баён карда шудааст. Зикр карда шудааст, ки оянда ба таҳсилоти рақамӣ тааллуқ дорад ва гузариш ба он талаботи замони муосир аст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти рақамӣ, технологияҳои рақамӣ, таҳсилоти рақамӣ, рақамикунонии таҳсилот, вазифаҳои таҳсилоти рақамӣ, омилҳои таъсиррасон, низомии таҳсилоти рақамӣ.

В статье рассматривается цифровое образование и особенности его применения в условиях перехода общества к цифровой экономике. Представлены направления цифровой экономики в Республике Таджикистан, особое внимание уделено цифровому образованию. Раскрыты и объяснены особенности и преимущества цифрового образования. Также описаны проблемы, с которыми столкнулись образовательные учреждения страны при внедрении цифрового образования. Отмечено, что будущее за цифровым образованием и переход к нему – потребность современности.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровые технологии, цифровое образование, цифровизация образования, функции цифрового образования, влияющие факторы, система цифрового образования.

The article discusses digital education and the features of its application in the transition of society to a digital economy. The directions of the digital economy in the Republic of Tajikistan are presented, special attention is paid to digital education. The features and benefits of digital education are revealed and explained. It also describes the problems faced by the educational institutions of the country in the implementation of digital education. It is noted that the future belongs to digital education and the transition to it is the need of the present.

Key words: digital economy, digital technologies, digital education, digitalization of education, functions of digital education, influencing factors, digital education system.

Дар шароити имрӯза ҷаҳони муосир бо суръати зиёд дигаргун шуда истодааст. Технологияҳои нав ба соҳаҳои гуногуни ғайриҷараёни инсон ворид шуда, раванди рақамикунонӣ ҳукмфармо аст.

Табиист, ки раванди рақамикунонӣ соҳаи таълимиро низ фаро гирифтааст ва низомии таҳсилоти муосирро бе технологияҳои рақамӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Дар Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642 тасдиқ шудааст, самтҳои иқтисодии рақамӣ ба таври возеҳу равшан нишон дода шуда, таҳсилоти рақамӣ яке аз самтҳои калидии онро ишғол менамояд [1].

Барои расидан ба мақсадҳои дар Концепсия гузошташуда низоми маориф бо назардошти омӯзиш ва татбиқи таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ бояд азнавсозӣ карда шавад. Низоми таҳсил ба талаботи иқтисоди рақамӣ пеш аз ҳама бояд бо таваҷҷӯҳ ба малакаи таҳлили иттилоот ва рушди мафкураи эҷодкорӣ ҷавобгӯ гардад. Илова бар ин баландбардорӣ ва тақвиятдиҳии саводнокии рақамӣ дар ҳамаи сатҳҳои таҳсилот бо мақсади дар муҳассилин рушд додани қобилияти эҷодӣ ва мафкураи танқидӣ амалӣ карда шуданаш зарур аст.

Рақамикунониро ҳамчун яке аз муносибатҳои асоситарин барои истифодаи захираҳои рақамӣ нафақат дар маориф, балки ҳамчунин дар иқтисодиёт ҳисоб кардан мумкин аст. Ҳамзамон тақсироти нақши технологияҳо ва равандро бо мақсади мукамалнамоии муҳити иттилоотӣ таълимӣ дар назар дошта мешавад.

Дар шароити гузариши ҷомеа ба иқтисоди рақамӣ, ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ таҳсилоти муосир низ дигаргун мешавад. Муаммоҳои замони рақамӣ ба таҳсилот таъсир расонида, мундариҷа ва сохтори он, мақсадҳо, усулҳо, хусусияти ҳамкориҳои иштирокчиёни раванди таълимро тағйир медиҳанд.

Қайд кардан зарур аст, ки истифодаи оддии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар модели анъанавии таълим, инчунин интиқоли бевоситаи ўҳдадорихои омӯзгор ба технологияи компютерӣ асоси гузариши рақамии таълим гардида наметавонад. Барои ин методология ва амалияи коркард ва истифодаи оқилонаи технологияҳои мухталифи рақамӣ, ки ба татбиқи мақсадҳои муайяншудаи таълим нигаронида шудаанд, зарур мебошад [4].

Мақсад аз гузариш ба таҳсилоти рақамӣ ноил шудан ба сифати нави таълим тавассути ҷорӣ намудани технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ, тағйир додани шакл ва усулҳои таълим, таъмини сифат ва сайёр будани хизматрасониҳои таълимӣ, баланд бардоштани эътирофи низоми миллии маориф ва зиёд намудани содироти хизматрасониҳои таълимӣ ва ғайра мебошад [2].

Вобаста ба ҳадафҳои баёншуда дар Концепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042 вазифаҳои мушаххас матраҳ карда шудааст.

Қайд намудан зарур аст, ки ҳадафи вазифаҳои мазкур роҳнамои намудани амалисозии устувори рақамикунонӣ дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Концепсия заминаи стратегӣ ва амалиро таъмин менамояд, ки дар он таваҷҷӯҳи махсус ба технологияҳои рақамӣ ва ноил гардидан ба ҳадафҳои гузошташуда дар соҳаи маориф дода мешавад ва инчунин, бо дар назар доштани таҷрибаҳои минтақавӣ ва умумиҷаҳонӣ дар самти тарғибу ташвиқи технологияҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қадамҳои мушаххасро муайян менамояд.

Омӯзиши рақамӣ як қатор афзалиятҳо ва хусусиятҳоро дорад, ки барои кормандони оянда ва ҳуди муассисаҳои таълимӣ арзиши бузург доранд [3]. Ба андешаи мо, аз байни манфиатҳои калидӣ омилҳои зеринро қайд намудан мумкин аст:

- ба таври назаррас кам шудани хароҷоти молиявӣ;
- имконияти таълим додани гурӯҳҳои калон. амалан ягон маҳдудият вучуд надорад;
- суръати баланди татбиқи таъминоти барномавӣ;
- камкунии микдори маводҳои ҷопӣ. ин ҳолат ба муҳити атроф ба таври мусбӣ таъсир мерасонад;
- стандартизатсия. имконияти таъмини ягонагии усулҳо ва муносибатҳо. барномаҳои таълимии рақамӣ бо захираҳо пурра карда шуданаш мумкин аст ва он бо натиҷаи итимои курси таълимӣ дастрас шуданаш мумкин аст;
- дастрасӣ. донишҳои нав ва малакаи касбиро аз нуқтаи дилхоҳи сайёра соҳиб шудан мумкин аст;
- идоракунии тағйиротҳо ва иртиботҳо. бо ёрии афзолҳои рақамӣ довтолабон ва донишҷӯёно аз ин ё он намуди тағйирёбиҳо ба таври осон бохабар карда, сари вақт онро ворид наmun мумкин аст. истифодабарандагони таъминоти барномавӣ метавонанд фаъолон ба ҳам дар тамос бошанд ва гурӯҳҳои мухталифро дар барнома вобаста ба ин ё он мавзӯ ташкил намоянд. ҳамин тариқ, сатҳи донишзаҳидкуниро ба маротиб баланд бардоштан мумкин аст;
- ҳосилнокии баланди таълим. муҳассилин вазифаҳои супоридашударо иҷро намуда, метавонанд ҳуди ҳамон лаҳза аз натиҷааш бархурдор шаванд. дар ин ҳолат зарурати интизор

будан ба баҳогузорӣ аз байн меравад. таҳсилоти рақамӣ бо ғавриятнокӣ ва суръати баланди коркарди маълумот тавъаманд аст;

- таъмини мавқеи ғаврият. ҳамаи муҳассилин метавонад дар форумҳо ва баҳсҳои таҳассусии дар дохили барнома ташкилкардашуда ғавриятнокиро иштирок намоянд.

Мусаллам аст, ки ҳамаи ин гуфтаҳо фақат дар ҳолате дастрас аст, ки агар базаи рақамии баландсифат ва бисёрвазифагӣ мавҷуд бошад. Низомии рақамии таҳсилоти таҳияшаванда бояд дақиқ ба лоиҳа гирифта шуда, шумораи зиёди унсурҳои муҳталифро фарогир бошад ва ба сафарбар кардани ҳадди аксари неруи маърифатӣ нигаронида шуда бошад.

Албатта дар раванди ташкил ва татбиқи низомии таҳсилоти рақамӣ баъзе аз мушкилиҳо низ вучуд доранд, аз ҷумла таъмини қувваи барқи доимӣ, гарон будани арзиши технологияҳои рақамӣ, омода набудани баъзе аз муассисаҳои таълимӣ, маҳдуд будани миқдори кормандони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, паст будани маърифати рақамӣ ва ғайраҳо. Таҳлили ва омӯзиши омилҳои мазкур таҳқиқоти иловагиро тақозо менамояд.

Дар шароити имрӯза муассисаҳои таълимии кишвар дар дохили худ стратегияи ягонаи гузариш ба таҳсилоти рақамиро таҳия нанамудаанд. Аксаран бо ташкили таъминоти барномавии хусусӣ, татбиқи ҷузъиётҳои хурди технологияҳои рақамӣ, ба монанди QR-кодҳо ва ғайраҳо машғуланд. Муассисаҳои таълимии кишварро зарур аст, ки низомии ягонаи таҳсилоти рақамиро дар асоси омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷаи дуру наздик ва имкониятҳои хусусӣ ташкил ва роҳандозӣ намоянд.

Ҳамин тавр, таҳлили гузаронидаи мо имкон медиҳад, ки ҳулосаҳои зеринро пешниҳод намоем:

- рушди бесобиқаи технологияи иттилоотӣ ва татбиқи васеи онҳо дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ, инчунин тамоюли наву назаррас дар низомии таълим, гузариши ногузирӣ соҳаи таълимро ба технологияҳои рақамӣ тақозо менамояд;
- суръати гузариш ба технологияҳои рақамӣ дар муассисаҳои таълимӣ дорои фарқиятҳои ҷиддӣ буда, ба он омилҳои гуногун таъсири худро мерасонанд. Барои аксари муассисаҳои таълимӣ технологияҳои рақамӣ ҳамчун падидаи нав баромад мекунад ва роҳбарияти онҳоро зарурат пеш меояд, ки роҳи воситаҳои мутабоқ шудан ва таҳияи стратегияи вусъат бахшидани суръати воридшавӣ ба муҳити рақамиро ҷустуҷӯ намоянд;
- таҳлили нишондиҳандаҳои ғавриятнокии рақамии муассисаҳои таълимӣ собит месозад, ки солҳои охир ҳавасмандии довтолабон, донишҷӯён ва муаллимон дар ин самт ҷашмрас буда, ғавриятноки рақамӣ дар низомии таълим зери таъсири омилҳои гуногун фарохтар мегардад;
- новобаста аз мавҷуд набудани стратегияи рақамикунӣ дар муассисаҳои таълимӣ, равандҳои гузариш зери таъсири омилҳои муҳталиф, ба монанди коркардҳои инфиродӣ, дараҷаи омодагӣ, ва имконияти молиявӣ амалӣ шуда истодаанд;
- ба қатори монеаҳои асосӣ барои татбиқи технологияҳои рақамӣ арзиши гарони технологияҳои рақамӣ, маҳдуд будани кормандони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, паст будани маърифати рақамии кормандон дар ин самт ва ғайраҳо ворид кардан мумкин аст;

Ҳамин тавр, ҳарчанд, ки гузариш ба технологияҳои рақамӣ воқеияти ҷаҳони муосир аст, вале аксари муассисаҳои таълимии кишвар тағйиротро дар ин самт нав оғоз намудаанд. Новобаста ба ин, мо чунин меҳисобем, ки оянда ба таҳсилоти рақамӣ тааллуқ дорад ва ба он ягон шубҳае нест.

АДАБИЁТ:

1. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642.
2. Концепсияи гузариш ба таҳсилоти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2042
3. Степанов, С. Ю. К проблеме выбора стратегии развития цифрового образования как непрерывного [Электронный ресурс] / С. Ю. Степанов // Непрерывное образование: XXI век. – 2019. – № 1 (25). – С. 18–7. – Электрон. дан. – DOI: 10.15393/j5.art.2019.4464
4. Уваров А.Ю. (2018b). Технологии виртуальной реальности в образовании // Наука и школа. 2018. № 4.

Маълумот оид ба муаллиф:

Лутфулоев Мазбурдҷон Дадоҷонович – муаллими калони кафедраи технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Тел.:

+992928622266, E-mail: maz_lutf@mail.ru

Исмоилов Шухратджон Мамарахимович – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Тел.: +992927933244, E-mail: shuhrat_29@mail.ru.

Салимов Ҳабиб Ашурович – унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел.: +992881375454, E-mail: habibjon2200@mail.ru.

**ФАСЛИ 3. БИСТСОЛАИ ОМУЗИШ ВА РУШДИ
ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА
РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ -
СОЛҲОИ 2020 – 2040**

Мачидов Ҳ.
Абдуллоева А.

МАСЪАЛАҲОИ ЭКОЛОГӢ ҲАЛШАВАНДААНД

Маджидов Х.
Абдуллоева А.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РЕШИМЫ

Majidov H.
Abdulloeva A.

ENVIRONMENTAL PROBLEMS WE SOLVED

Дар мақола ҳалли масъалаҳои экологӣ нишон дода шудааст. Маърифати экологӣ асоси сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил медиҳад. Имрӯзҳо таъмини амнияти экологӣ вазифаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад, бинобар ин, ба он дар чорабиниҳои гуногуни байналмилалӣ-симпозиумҳо, семинарҳо ва конференсҳо диққати ҷиддӣ дода мешавад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳалли масъалаҳои экологӣ ва муҳофизати муҳити зист аҳамияти ҷиддӣ зоҳир менамояд. Бо вучуди ҳамаи чорабиниҳои сатҳи ҳукуматӣ доир ба рушди тарбия ва маърифати экологии аҳолии Тоҷикистон, имрӯзҳо маърифати экологии аҳолии кишвар беҳбудӣ мебохад.

Калидвожаҳо: масъалаҳои экологӣ, ҳалшавандаанд, замони муосир, Ҷумҳурии Тоҷикистон, солимгардонии аҳолӣ, истиқлоли энергетикӣ

Аннотатсия Аннотация Annotation

В статье показана решение экологические задачи. Экологическая мышления составляет основу государственные политики Республики Таджикистана. Сегодня обеспечение экологическая защита является мировая задача. Поэтому на него на различном международном мероприятии – симпозиумы, семинары и конференции выделяют особое внимание. Правительство Республики Таджикистан на решение экологические задачи и защита окружающей среды выделяет особое внимание. Несмотря на все мероприятие проводимые на правительственные уровни на развитие воспитание и экологические мышление населения республики желает лучшего.

Ключевые слова: экологические задачи, разрешимые, настоящее время, Республика Таджикистан, оздоровление население, энергетическая независимость

The article shows the solution of environmental problems. Environmental thinking is the basis of the state policy of the Republic of Tajikistan. Today, ensuring environmental protection is a global challenge. Therefore, it receives special attention at various international events - symposiums, seminars and conferences. The Government of the Republic of Tajikistan pays special attention to solving environmental problems and protecting the environment. Despite all the activities carried out at the government levels for the development of education and environmental thinking of the population of the republic wishes the best.

Key words: environmental problems, solvable, present, Republic of Tajikistan, improvement of the population, energy independence

Масъалаҳои экологӣ яке аз масъалаҳои асосии замони муосир дар ҷаҳон ба шумор меравад. Ҳамаи мамлакатҳои олам ба ҳалли масъалаҳои экологӣ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба ҳалли масъалаҳои экологӣ ва баланд экологии бардоштани маърифати экологии аҳолӣ аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад ва яке аз масъалаҳои асосӣ барои солимгардонии аҳолӣ ба шумор меравад.

Доир ба тарбия ва маърифати экологӣ аз адабиёти [1 -7] маълумоти зарурӣ гирифтани мумкин аст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ 23 декабри соли 2022 доир ба масъалаҳои экологӣ ин тавр қайд намуд: “Тоҷикистон яке давлатҳои дорони захираҳои бузургӣ истеҳсоли неруи барқӣ аз лиҳози экологӣ тоза мебошад”.

Ҳоло дар ҷумҳурӣ 98 фоизи барқ дар неругоҳҳои барқии обӣ истеҳсол карда мешавад ва аз рӯйи ин нишондиҳанда, яъне фоизи истеҳсоли “Энергияи сабз” кишвари мо дар ҷаҳон ҷойи шашумро ишғол менамояд.

Дар сурати истифодаи неруи барқӣ “тоза” -и дар кишвар истеҳсолшаванда дар воситаҳои нақлиёти барқӣ метавон талаботи мамлакатро аз маҳсулотҳои нафти коҳиш дода, ба ин васила ба ҳифзи муҳити зист ва беҳтар намудани ваъзи экологии мамлакат мусоидат намуд.

Дар робита ба ин ба вазоратҳои саноат ва технологияҳои нав ва нақлиёт супориш дода мешавад, ки ҷиҳати дар дохили кишвар ба роҳ мондани истеҳсоли воситаҳои нақлиёти барқӣ тадбирҳои мушаххас андешанд. Инчунин, ҷиҳати табиғу муаррифӣ кардани бартарии экологии маҳсулотҳои саноатии бо истифода аз “энергияи сабз” истеҳсолгардида зарур аст, ки корхонаҳои ватанӣ барои гирифтани сертификати “истеҳсоли сабз” аз мақомоти махсусгардонидашудаи байналмилалӣ чораҷӯӣ намоянд.

Бо мақсади расидан ба истиқлоли энергетикӣ ва истифодаи самараноки неруи барқ дар идомаи корҳои дар солҳои соҳибистиқлолӣ баанҷомрасида ҳоло татбиқи боз 20 лоиҳа ба маблағи 17 миллиард сомонӣ идома дорад”.

Маърифати экологӣ асоси сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил менамояд.

Барномаи инкишофи маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи муҳити зист”, “Дар бораи маориф”, “Дар бораи маърифати экологии аҳоли” ва дигар санадҳои меъёрию ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳукукии байналхалқие, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, таҳия шудааст.

Дар замони ҳозира вобаста ба инкишофи илму техника, инчунин таъсири ғайолатҳои одам ба муҳити иҳотакунанда, проблемаҳои ба вучуд омадаи экология аҳмияти калон пайдо намуд. Ин проблемаҳо чарағҳои ифлосшавии атмосфера, захрнокшавии дарёу кулҳо, боронҳои, кислотагӣ, зиёдшавии партовҳои истеҳсолот, истифодаи моддаҳои радиоактивӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад.

Имрӯзҳо таъмини амнияти экологӣ вазифаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад, бинобар ин, ба он дар ҷорабинҳои гуногуни байналмилалӣ – симпозиумҳо, семинарҳо ва конференсияҳо диққати ҷиддӣ дода мешавад.

Ҳамаи давлатҳои олам кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки дар таъмини амнияти экологӣ саҳми босазои худро гузоранд. Таъмини беҳатариҳои экологӣ ба салоҳияти ташкилотҳои бонуфузи байналмилалӣ ба монанди СММ, ЮНЕСКО, ЮНЕП ва ғайраҳо дохил мешавад.

Бо қарори конференсияҳои СММ озмоиши яроқи ядрой дар ҳар гуна муҳит манъ карда шуд. Дар Тоҷикистон системаи тарбия ва маърифати экологӣ ташкил карда шудааст. Соли 2011 қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маърифати экологии аҳоли”, барномаи давлатии комплекси рушди тарбия ва маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2020 қабул карда шудааст [8,9]. Барои амалигардонии ин барнома “Ҷорабиниҳо оид ба татбиқи барномаи давлатии тарбия ва маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2000-ум ва дурнамо то соли 2010” таҳия гардиданд, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17 октябри соли 1996, №462 тасдиқ шудаанд [10].

Аз гуфтаҳои боло маълум аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳалли масъалаҳои экологӣ ва муҳофизати муҳити зист аҳмияти ҷиддӣ зоҳир менамояд.

Бо вучуди ҳамаи ҷорабиниҳои сатҳи ҳукуматӣ доир ба рушди тарбия ва маърифати экологии аҳолии Тоҷикистон, имрӯзҳо маърифати экологии аҳолии кишвар беҳбудӣ мебошад.

Аҳолии кишварамон ба тоза нигоҳ доштани муҳити атроф ва тозагии обҳои ҷӯйҳою дарёҳо аҳмияти ҷиддӣ намедиҳанд. Як қисми аҳоли дар кӯчаҳои шаҳри Душанбе партовҳои хонаашонро дар кучое рост ояд мепартоянд.

Яке аз манбаҳои ифлоскунандаи атмосфера, махсусан ҳавои шаҳри Душанбе

наклиёти автомобилӣ ба шумор меравад. Имрӯзҳо шумораи автомобилҳо дар ҷумҳурӣ чунон зиёд гардидаанд, ки аз ҳисоби гази ихроҷ кардаи онҳо, аз ҳавои шаҳри Душанбе нафас кашидан шахсро ба душворӣ оварда мерасонад. Яке аз тадбирҳое, ки ин ҳолатро барҳам мезанад, гузаштан ба наклиёти истифодабарандаи неруи барқ-электромобилҳо мебошад.

Дар шаҳри Душанбе манбаъҳои ифлосшавандаи ҳаво марказҳои гармидиҳӣ ва корхонаҳои сементбарорӣ низ ба шумор мераванд.

Яке аз роҳҳои барҳамзадани ин камбудӣ, ба истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия гузаштани ҷумҳурӣ мебошанд.

Дар шароити имрӯза кӯшиш ба ҳарч доран лозим аст, ки миқдори манбаъҳои асосии ифлоскунандаи атмосфераро дар кишвар ба минимум расонем.

Дар солҳои охир дар кишвар ҳаҷми истеҳсоли ангишт ва миқдори сӯхту истифодаи он дар дохили ҷумҳурӣ хеле боло рафт.

Сӯхтани ангишт низ яке аз манбаъҳои ифлоскунандаи атмосфера ба шумор меравад.

Аз гуфтаҳои боло аниқ гардид, ки аҳолии кишвар на оби аз ҷиҳати экологӣ тоза менӯшаду, на аз ҳавои аз ҷиҳати экологӣ тоза нафас мегиранд. Бинобар ин, саломатии аҳолии кишвар ҳамеша зери хатар қарор дорад.

Мо бояд аз ҳама усулу воситаҳо истифода бурда оби нӯшиданию ҳавои нафасгириамонро тоза нигоҳ дорем ва баҳри ҳифзи саломатии аҳоли чораҳои зарурӣ андешем.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки доир ба баланд бардоштани таъмини амнияти экологӣ ва маърифати экологии аҳоли дар ҷумҳурӣ ягон тадқиқоти мукамал гузаронида нашудааст.

Барои ҳалли масъалаҳои экологии кишварамон, махсусан пойтахти ватани азизамон – шаҳри Душанбе якчанд тавсияҳо пешниҳод менамоем, то ки барои ҳифзи саломатии аҳолии кишварамон саҳми муайяне гузорем.

1. Доир ба баланд бардоштани таъмини амнияти экологӣ ва маърифати экологии аҳоли тадқиқоти пурра гузаронидан лозим аст.

2. Барои кам кардани партовҳои марказҳои гармидиҳӣ ва корхонаҳои сементбарорӣ, ба таври доимӣ ва саривақт дар гулӯлаҳои онҳо филтрҳо тоза ва иваз карда шаванд.

3. Дар сатҳи зарурӣ маърифати экологии аҳолии кишварро баланд бардоштан лозим аст.

4. Сӯхтани ангиштро дар дохили кишвар кам карда, аз энергияи электрикӣ зиёдтар истифодабариро дар ҷумҳурӣ ба роҳ мондан ба мақсад мувофиқ мебошад.

5. Дар шаҳри Душанбе истифодаи автобусҳои бо газу бензин ва солярка коркунандарот ба пуррагӣ барҳамзадан зарур мебошад.

6. Дар дохили шаҳри Душанбе барои мусофиркашонӣ танҳо аз тролейбусҳо ва наклиёти бо энергияи электрикӣ коркунанда истифода бурдан ба мақсад мувофиқ мебошад.

7. Истифодаи тролейбусҳоро то маркази шаҳрҳои Вахдат, Рӯдакӣ, Ҳисор, Шаҳринав, Турсунзода ва Бохтар ба роҳ мондан лозим мебошад.

8. Агар банди 7 иҷро карда шавад, он гоҳ ба шаҳри Душанбе омадани автомобилҳои бо газу бензин ва солярка коркунанда ниҳоят кам мегирдад ва ҳавои шаҳри Душанбе аз ҷиҳати экологӣ тоза нигоҳ дошта мешавад ва зиёда аз 1 миллион аҳолиро бо ҳавои тоза таъмин менамоем ва дар ҷодаи ҳифзи саломатии онҳо саҳми арзанда мегузорем.

9. Имрӯзҳо истеҳсоли энергияи электрикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш ёфта истодааст.

Мо бояд аз энергияи аз ҷиҳати экологӣ тоза баҳри ҳифзи саломатии аҳолии кишварамон истифода барем.

АДАБИЁТ

1. Абдулваҳобов А. Экология, Душанбе, 2003.
2. Бобоев С., Самихов Ш., Солиев М. Экология, Душанбе, 2010.
3. Бердиев Ҷ. Экологияи амалӣ ва муҳофизати табиат. Душанбе, 2015.
4. Горелов А. А. Экология. Москва, 2007.
5. Мақсадов Ҳ.И., Саидов М., Қодиров А.С., Экологияи умумӣ. Душанбе, 2012.
6. Мишинченко А.В., Экология. Москва, 2015.

7. Одиназода К.С., Куканов Н.К., Гафуров С.Х., Раҷабов А.Х., Менечменти экологӣ. Васоити таълимӣ, Душанбе, 2020.
8. Барномаи давлатии комплексии рушди тарбия ва маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2020.
9. Барномаи давлатии маърифат ва тарбияи экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2000-ум ва дар давраи то соли 2010.
10. Чорабиниҳо оид ба татбиқи Барномаи давлатии тарбия ва маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2000- ум ва дар дурнамои то соли 2010.

Ҳамид Маҷидов - Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, доктори илмҳои техника, профессори Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Ҷумҳурии тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ ½. E-mail: shamsov_f@inbox.ru Телефон: (+992) 901860050

Абдуллоева Амина – муаллими калони кафедраи математика ва фанҳои табиатшиносӣ Донишгоҳи давлатӣ тичорати Тоҷикистон. Ҷумҳурии тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ ½. E-mail: shamsov_f@inbox.ru Телефон: (+992) 901860050

Табаров А.Қ. ТАҲҚИҚИ ХОСИЯТИ СПАЗМАЛИТИКӢ ВА РӢШНОИНИГОҲДОРИИ N- АРИЛСУЛФАНИЛ АМИНҲОИ -2,3 -ДИГИДРОБЕНЗО /В/ ТИОФЕН -1,1 –ДИОКСИДҲО

Табаров А.К. ИССЛЕДОВАНИЕ СПАЗМАЛИТИЧЕСКОЙ И СВЕТОСТАБИЛИЗИРУЮЩИХ СВОЙСТВ N- АРИЛСУЛФАНИЛ АМИНОВ-2,3 -ДИГИДРОБЕНЗО /В/ ТИОФЕН -1,1 –ДИОКСИДОВ

Tabarov A.K. STUDY OF ANTISPASMODIC AND LIGHT-STABILIZING PROPERTIES N- ARYLSULFANYL AMINES -2,3 -DIHYDROBENZO /В/ THIOPHENE -1,1- DIOXIDES

Дар мақола ғаёлнокии биологии пайваастагиҳои N-арилсулфанил аминҳои-2,3-дигидробензо/в/тиофен-1,1-диоксидҳо ҳосиятҳои спазмалитикии рӯшноинигоҳдории онҳо мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Омӯзиши таъсири спазмалитикии пайваастагиҳо нишон медиҳад, ки онҳо дар консентратсияи 1.10^{-5} спазмаро, ки аз таъсири хлориди барий ва атсетилхолин дар консентратсияи 1.10^{-5} ва 1.10^{-8} ба амал омадааст, пурра бартараф менамояд. Муайян карда шуд, ки 6-(N-фенилсулфанил)-амино -2,5-диметил- 2,3-дигидро бензо /в/ тиофен -1,1-диоксид мумкин аст, ки ба сифати рушноиро устувор нигоҳдорандаи атсетати селюлоза истифода бурда шавад, зеро ин пайваастагӣ ҳақиқатан аз таъсири рӯшноӣ оксидшавии полимерро бартараф менамояд.

Вожаҳои калидӣ: моддаҳои ғаёли биологӣ, ҳосияти спазмалитикӣ, холинолитикӣ, аминҳои бисиклии сулфур ва нитрогендор, рӯшноинигоҳдории устувор.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В статье рассматриваются спазмолитическая и холинолитическая активность и светостабилизирующие свойства аминов бензо /в/ тиофен и N-арилсулфанил аминов-2,3-дигидробензо/в/тиофен-1,1-диоксидов. Исследования спазмалитического и холинолитического действия соединений показало, что при концентрации 1.10^{-5} они полностью снимают спазмы, вызванные хлористым барием и ацетилхолином в концентрациях 1.10^{-5} и 1.10^{-8} . Полученные результаты свидетельствует о том, что 6-(N-фенилсулфанил)-амино -2,5-диметил- 2,3-дигидро бензо /в/ тиофен -1,1-диоксид эффективно предотвращают фотоокислительную деструкцию полимера и может быть использован в качестве светостабилизатора ацетата целлюлозы.

Ключевые слова: биологическая активность, спазмолитическая и холинолитическая активность, светостабилизирующие свойства

The article discusses the antispasmodic and anticholinergic activity and light-stabilizing properties of the amines benzo /v/thiophene and N-arylsulfanyl amines-2,3-dihydrobenzo/v/thiophene-1,1-dioxides. Studies of the antispasmodic and anticholinergic action of the compounds showed that at a concentration of 1.10^{-5} they completely relieve spasms caused by barium chloride and acetylcholine at concentrations of 1.10^{-5} to 1.10^{-8} .

The results obtained indicate that 6-(N-phenylsulfanyl)-amino-2,5-dimethyl-2,3-dihydro-benzo/v/thiophene-1,1-dioxide effectively prevent the photooxidative degradation of the polymer and can be used as cellulose acetate light stabilizer.

Keywords: biological activity, antispasmodic and anticholinergic activity, light-stabilizing properties

Бо мақсади муайян намудани ҳосиятҳои ғойаданокӣ ва соҳаҳои истифодабарии

пайвастагиҳои аминҳои бисиклини нитроген ва сулфурдор, ки аз тарафи мо синтез карда шуда буд, мавриди таҳқиқ қарор дода шуданд.

Бояд қайд кард, ки солҳои охир барои муайян ва баҳогузорӣ кардани фаъолнокии биологӣ моддаҳо, дараҷаи аз ҷиҳати экологӣ бехатарии пайвастиҳои синтез кардашуда, таҳқиқи пешакии онҳо дар ҳайвонҳо гузаронида мешавад. Бинобар ҳамин бо истифодаи усулҳои стандартӣ пайвастиҳои N- арилсулфанил аминҳои 2,3 -дигидробензо /в/ тиофен -1,1 –диоксидҳо аз таҳқиқи фармакологӣ гузаронида шуданд.

Фаъолнокии биологӣ пайвастиҳои синтезкардашуда аз қабili 6-(N- фенилсулфанил)- амино-2,3-дигидро, 6-(N- п- толилсулфанил)- амино-2,3-дигидро, 6-(N-фенилсулфанил)-амино-2-метил-2,3-дигидро, 6-(N- фенилсулфанил)- амино-2,5- диметил- 2,3- дигидро бензо /в/ тиофен -1,1-диоксидҳо дар ҳайвонҳои лабораторӣ (харгӯшҳо ва мушҳои сафед) омӯхта шуданд.

Ҳислати таъсири умумӣ ва заҳрнокии пайвастиҳоро дар таҷриба бо мушҳои сафед омӯхтем. Барои ин моддаи тадқиқшавандаро ба организми ҳайвон ворид намудем. Пас аз ворид намудани модда, лаҳзаи дар ҳайвон таъғирёбии рафтор, тағирёбии ҳолати бадан, ва ҳаракати ҳайвонро ҳангоми зина ба зина баланд кардани микдори модда муайян намудем. Натиҷаҳои таҳқиқ аз он шаҳодат медиҳанд, ки пайвастиҳои синтезкардашуда доруворӣ буда ҳосияти баланди спазмалитикӣ ва холинолитикӣ доранд.

Ҳангоми омӯзиши фаъолнокии биологӣ моддаҳои синтезшуда вобаста ба сохти химиявӣ муайян карда шуд, ки заҳрнокӣ мувофиқи қоидаи Ричардсон дар қатори гомологӣ моддаҳои синтезшудаи мо, аз пайвастиҳои

6 - (N- фенилсулфанил) - амино-2,3-дигидробензо /в/ тиофен -1,1-диоксид то 6-(N-фенилсулфанил)- амино-2,5- диметил- 2,3- дигидро бензо /в/ тиофен -1,1- диоксид зиёд мешавад, яъне бо илова шудани ҳар як гурӯҳи метилӣ заҳрнокӣ ҳамон қадар баланд мегардад. [1]

Бояд қайд кард, ки дар натиҷаи таҷрибаҳои гузаронидашуда муқаррар карда шуд, ки заҳрнокии ин пайвастагиҳо дар ҳудуди 344,6 - 655 мг/кг воқеъ аст. Омӯзишитаъсири спазмалитикии пайвастагиҳо нишон медиҳад, ки онҳо дар концентратсияи 1.10^{-5} спазмаро, ки аз таъсири хлориди барий ва атсетилхолин дар концентратсияи 1.10^{-5} ва 1.10^{-8} ба амал омадааст, пурра бартараф менамояд.

Ҳосияти рӯшноиро устувор нигоҳдории баъзе пайвастиҳои синтезкардашуда ба монанди 6 - (N- фенилсулфанил) - амино-2,3-дигидробензо /в/ тиофен -1,1-диоксид, 6-(N- фенилсулфанил)- амино-2,5- диметил- 2,3- дигидро бензо /в/ тиофен -1,1- диоксидҳо (1, 2) низ омӯхта шуданд. [2.3]

Озмоиш дар плёнкаҳои полимерии атсетати селюлоза, ки микдори муайяни устуворнигоҳдоранда 2, 4, 10% аз массаи полимерро дорад гузаронида шуд. Намунаҳо ба муддати 24 соат, дар зери таъсири нурҳои ултрабунафш, ки ба воситаи лампаҳои ПРК -2 ҳосил мешавад, дар масофаи 30 см дур аз манбаи шуқорор дода шуданд. Натиҷаи устуворнигоҳдориро аз рӯи таъғирёбии часпакии ҳоси маҳлули намунаҳои шуғирифта муайян намудем. Барои муайян кардани часпакии ҳоси плёнкаҳои 0,5% - ро дар атсетомоданамудем. Часпакиро дар вискозиметри Ублode дар ҳарорати 25°C ва андозаи капилляр 0,54 мм муайян намудем. Натиҷаҳои таҳлил дар ҷадвал оварда шудааст.

Таъғирёбии часпакии ҳоси маҳлули
атсетаи селюлоза пас аз 24 соат шуодихӣ

Ҷадвали 1

Плёнкаи атсетати селюлоза	Концентратсияи устувор-нигоҳдоранда %	Часпакии ҳос		Ҷоизи нигоҳдории мустаҳкамӣ %
		То шуодихӣ	Пас аз шуодихӣ	
Асл	-	1,90	0,20	10,2
Устуворкардашуда	2	1,90	1,18	59,3
Устуворкардашуда	4	1,90	1,60	80,2
Устуворкардашуда	10	1,90	1,52	71,6

Дар асоси натиҷаҳои озмоиш гуфтан мумкин аст, ки 6-(N- фенилсулфанил)- амино-2,5-диметил- 2,3- дигидро бензо /в/ тиофен -1,1- диоксид мумкин аст, ки ба сифати рӯшноиро устувор нигоҳдорандаи атсетати селюлоза истифода бурда шавад, зеро ин пайвастагӣ ҳақиқатан аз таъсири рӯшноӣ оксидшавии полимерро бартараф менамояд.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмонов А.Х., Камолов Г., Табаров А.К. Синтез сульфаниламидов серебра и исследование их структуры методом ПМР- спектроскопии // Сборник трудов. Научно-практического семинара "Внедрение разработок ученых Таджикистана в промышленность". Душанбе, 2001, с.50-52.

2. Табаров А.К., Кадыров А.Х., Абдурахмонов А.А. Некоторые реакции 6-амино-2-метил-2,3-дигидробензо/в/тиофен-1,1-диоксида. Мат. респ. конф. "Достижения в области химии и химической технологии", Душанбе, 2002, с.79-81.

3. Табаров А.К., Кадыров А.Х., Абдурахмонов А.А. Синтез нитроамино- и N-аминопроизводных тioxроман-1,1-диоксида. Республиканская научная конференция "Актуальные проблемы производства лекарственных препаратов на основе местного сырья"- Душанбе, 2002- с.88-91.

Табаров Абдусами Қайумович - н.и.х, дотсенти кафедраи маркетинг, тижорат ва сервиси Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ 1/2.

Мачидов Ҳ.
Абдуллоева А.

ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ АСОСИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ ТАФАККУРИ ТЕХНИКӢ

Маджидов Х.
Абдуллоева А.

ЕСТЕСТВЕННЫЕ, ТОЧНЫЕ И МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЕ ТЕХНИЧЕСКИХ МЫШЛЕНИЙ

Majidov H.
Abdulloeva A.

NATURAL, EXACT AND MATHEMATICAL SCIENCES FUNDA- MENTALS OF IMPROVING TECHNICAL THINKING

Дар маъруза роҳҳои амалигардонии талаботҳои “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” нишон дода шудааст. Муқаррар карда шудааст, ки фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ асоси баланд бардоштани тафаккури техникии хонандагон, бакалаврҳо ва аҳолии кишвар ба шумор мераванд. Дар маъруза қайд гардидааст, ки барои дар сатҳи зарури ташкил намудани таълими фанҳои табиатшиносӣ дар шаҳри Душанбе ва марказҳои ноҳияҳои ҷумҳурии кушодани магазини “Салони асбобҳо ва таҷҳизотҳои таълимӣ” зарур мебошад.

Калидвожаҳо: фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ

В статье показаны пути решение требование «Двадцатилетие изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования». Автор для повышения технических мышлений общества и успешные решение требования «Двадцатилетие изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования» предлагает организации магазин для продажи физических приборов, экспериментальные установки, принадлежности и химикаты для преподавание естественные науки и выполненные научные работы в городе Душанбе, организации в телевидении республики студия «Обучения знания», для повышение качества подготовки учителей по естественных и математических дисциплинам для средних школ республики, нужно увеличение количество учебных часов и повышения зарплаты учителей этих дисциплин.

Ключевые слова: естественные, точные математические дисциплины, двадцатилетие изучения и развития естественных, точных и математических наук

The article shows ways to solve the problem "twenty Years of study and development of natural, exact and mathematical Sciences in the field of science and education". The author to improve the technical knowledge of society and the successful solution of the claim "twenty years of study and development of natural, exact and mathematical Sciences in science and education" invites the organization for the sale of physical devices, experimental setup, supplies and chemicals for the teaching of natural science and made a scientific work in Dushanbe, the organization of the TV of the Republic Studio, "Learning knowledge", improving the quality of teacher training in natural and mathematical subjects for secondary schools in the Republic, increase the number of training hours and increase the salaries of teachers in these disciplines.

Keywords: natural, exact mathematical disciplines, twenty years of study and development of natural, exact and mathematical sciences

Дар паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст: Роҳбарону кормандони соҳаи маорифро зарур аст, ки дар баробари ҷунин дастгириҳои давлат ва афроди ватандӯст сатҳи сифати таълимро дар ҳар як муассисаи таълимӣ сарфи назар аз шакли моликияти онҳо ва дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот баланд бардоранд.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Инчунин, назорати азхудкунии донишҳои замонавиро пурзӯр гардонда, наврасону ҷавононро ба мутоилаи китобҳои бадеиву илмӣ ташвиқ намоянд, қобилияти эҷодии онҳоро тақвият бахшида ва ба таълими фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ тавачҷӯӣ бештар зоҳир намоянд. Вобаста ба ин, пешниҳод менамоям, ки ба хотири боз ҳам бештар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин барои тавсеаи тафаккури техникаи насли наврас солҳои 2020-2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” эълон карда шавад [1].

Дар ҳақиқат ҳам омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ аҳамияти калони илмӣ ва амалӣ доранд.

Ҳамаи мамлакатҳои дунё ба инкишофи илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ мароқи зиёд зоҳир менамоянд, чунки инкишофи ин илмҳо тараққиёти мамлакатро муайян менамоянд. Дар ҳамаи мамлакатҳои тараққӣ карда илм дар сатҳи зарурӣ инкишоф ёфтааст.

Дар инкишофи фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар ҷумҳурии мо аҳамияти зарурӣ дода шуда истодааст.

Қайд кардан зарур аст, ки дар қатори дигар олимони илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, саҳми олимони физикдону астрофизикони тоҷик дар инкишофи соҳаҳои гуногуни физика ба монанди академик Адҳамов А.А. дар соҳаи назарияи молекулии моеъҳо, профессор Нарзуллоев Б.Н. дар соҳаи физикаи ҷисмҳои сахт ва полимерҳо, академикҳо Бобочонов П.Б. ва Добровольский О.В. дар соҳаи астрофизика, узви вобастаи АИ ҚТ, профессор Ҳакимов Ф.Х. дар соҳаи физикаи плазма ва ҷараёнҳои ғайрихаттӣ дар муҳитҳои конденсӣ, академик Мачидов Ҳ.М. дар соҳаи физикаи гармӣ ва ғайраҳо хеле калон мебошад.

Махсусан тадқиқотҳои олимони тоҷик дар соҳаи астрофизика дар арсаи байналхалқӣ маълуму машҳуранд [2].

Якчанд сайёраҳои хурде, ки астрофизикони амрикоӣ кашф карданд ба шарафи олимони астрофизикони тоҷик Бобочонов П.Б., Добровольский О.В., Ибодинов Х.И. ва дигарон номгузори карда шуданд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки дар соҳаи тадқиқоти ҷирмҳои осмонӣ астрофизикҳои тоҷик саҳми арзандаи худро гузоштанд.

Ҳамин тариқ, олимони илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар инкишофи ин илмҳо саҳми арзанда гузошта истодаанд.

Лозим ба ёдоварӣ аст, ки як қатор муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар ба тайёр кардани бакалавру магистрҳои баландихтисоси соҳаи иқтисодиёт машғуланд. Дар тарбияи кадрҳои баландихтисоси соҳаи иқтисодиёт таълими фанҳои риёзию табиатшиносӣ саҳми арзанда доранд. Беҳуда нест, ки таълими фанҳои риёзию табиатшиносӣ дар нақшаҳои таълимии ихтисосҳои тамоюли иқтисодидоштаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар солҳои аввали таълим дохил карда шудаанд.

Барои ҳамаи ихтисосҳои иқтисодӣ нақшаҳои таълимӣ дар қатори фанҳои риёзӣ-математикаи олӣ, математикаи дискретӣ, назарияи эҳтимолият, математикаи иқтисодӣ, математикаи молиявӣ, методҳои математикаи тадқиқи амалиёт дар иқтисодиёт, эконометрика, инчунин фанни Консепсияҳои табиатшиносии муосирро дар бар мегирад.

Фанни “Консепсияҳои табиатшиносии муосир” асосан масъалаҳои табиатшиносиро, ки ба соҳаҳои физика, астрофизика, космология, биология, химия, экология ва геология тааллуқ доранд, дар бар мегирад. Дар замони ҳозира ин илмҳо дар табиатшиносӣ нақши ҳалқунанда мебозанд ва консепсияи инкишофи табиати зинда ва ғайризинда, имкониятҳои табдилдиҳии табиат, инкишофи прогресси илмӣ-техникӣ ва таъмин намудани аҳолии Замин бо маҳсулоти ғизоӣ ва ғайраҳо ба натиҷаи ин илмҳо асос карда шудааст.

Танҳо таъмин намудани инкишофи прогресси илмию техникӣ ва бо мавдои ғизоӣ таъмин намудани аҳолии замин аз ҷониби фанҳои табиатшиносӣ шаҳодати он аст, ки фанҳои табиатшиносӣ ба пешрафти иқтисодиёт ва таълими онҳо дар тарбияи иқтисодии бакалаврҳо-мутахассисони ояндаи соҳаи иқтисодиёт саҳми арзанда доранд.

Ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои алоҳидаи фанни “Консепсияҳои табиатшиносии муосир” дар машғулиятҳои лексионӣ, амалӣ ва мустақилона ба бакалаврҳо аҳамияти иқтисодии онҳоро фаҳмондан лозим аст.

Масалан, ҳангоми гузаштани мавзӯи “Қонунҳои бақо” ба бакалаврҳо фаҳмондан лозим аст, ки ин қонунҳо қонунҳои фундаменталии табиатанд, ҳам барои макроолам ва ҳам барои микроолам татбиқшавандаанд, аҳамияти калони илмӣ, амалӣ ва иқтисодӣ доранд.

Пешрафту тараққиёти кишвар аз маърифати техникаи шаҳрвандон вобаста мебошад.

Бинобар ин, кӯшиш ба харч додан лозим аст, ки баҳри баланд бардоштани фарҳанги техникии чораҳои зарурӣ андешида маърифати техникии шарҳрвандонро афзун намоем.

Аз солҳои 90-уми асри гузашта дар кишвари мо лабораторияҳои омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ бо асбобу дастгоҳҳои таҷрибавии замонавӣ ва маводи химиявӣ таъмин нестанд. Дастрасии асбобу дастгоҳҳои таҷрибавӣ доир ба фанҳои табиатшиносӣ душвор ва барои ин маблағи хеле зиёд лозим аст. Имрӯзо ҳатто лабораторияҳои илмӣ-тадқиқотии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва пажӯҳишгоҳҳои Академияи илмҳои ҷумҳурӣ доир ба тадқиқи соҳаҳои гуногуни табиатшиносӣ ба дастгоҳҳои таҷрибавии замонавӣ ниёз доранд. Дастгоҳҳои таҷрибавии мавҷуда аз сабаби ба анҷом расидани мӯҳлати истифодаашон аз кор баромадаанд ё кӯҳна гардидаанд ба талаботи рӯз ҷавобгӯ нестанд.

Ин норасоиро дар шаҳри Душанбе ташкил намудани магазини фурӯши асбобу лавозимотҳо, дастгоҳҳои таҷрибавӣ доир ба таълими фанҳои табиатшиносӣ ва корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҳаллу фасл менамояд.

Барои баланд бардоштани маърифати техникии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, бояд марказ ва маҳфилҳои ихтироъкорон, касбомӯзон, техникҳои ҷавон дар зерсохторҳои шӯъбаҳои маорифи шаҳру ноҳияҳо амал кунанд ва ба кори онҳо мутахассисони варзида ҷалб гарданд. Инчунин сифатнокии фаъолияти онҳоро дар сатҳи зарурӣ баланд бардоштан лозим аст.

Бар асари набудани лабораторияҳои ба талаботи замон ҷавобгӯ ва таълими сатҳии мавзӯҳо доир ба фанҳои табиатшиносӣ айни замон дар ҷомеа шахсонро дучор меоем, ки ҳатто қоидаҳои истифодаи асбобҳои барқиро дар сатҳи зарурӣ наметонанд. Аз истифодаи нодуруст онҳо зуд аз кор мебароянд ва ба буҷаи оила ва корхона зарар мерасад.

Барои баланд бардоштани маърифати техникии тамоми ҷомеа вақти он расидааст, ки дар телевизиони ҷумҳурӣ студияи “Таълими дониш” мисли то солҳои 90-уми асри гузашта ташкил карда шавад ва фаъолият намояд, ки дар он дарсҳои намунавии омӯзгорону устодони пешқадами ҷумҳурӣ барои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, касби умумӣ ва олии касбӣ аз фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, техникаву технологияи муосир намоиш дода шаванд.

Дар ҷумҳурии мо қариб 300 рӯз офтобист. Истифодаи энергияи афканиши Офтоб манфиати зиёд меорад. Энергияи афканиши Офтобро бо роҳи хеле осон ба энергияи электрикӣ табдил додан мумкин аст. Барои ба энергияи электрикӣ табдил додани энергияи афканишоти Офтоб панелҳои махсус (батареяҳои офтобӣ) ихтироъ карда шудаанд.

Барои истифодаи самарабахши ин неру дар ҷумҳурӣ сохтани танҳо як заводи хурди истеҳсоли батареяҳои офтобӣ кофӣ мебошад.

Истифодаи неруи афканиши офтобӣ яке роҳҳои баланд бардоштани маърифати техникии ҷомеа ба шумор меравад.

Хуб аст, ки дар кишвар сохтани неругоҳҳои хурди электрикии обӣ афзудааст. Ҳар кадре, ки шумораи онҳо зиёд шавад, сатҳи маърифати техникии ҷомеа ҳамон қадар баландтар мегардад.

Ҳамин тариқ, маро зарур аст, ки баҳри баланд бардоштани маърифати техникии тамоми ҷомеа аз ҳамаи имкониятҳо самарабахш истифода барем, то кишварро ба мамлакати аз ҷиҳати техникии пешрав табдил диҳем.

Барои кишварро аз мамлакати аграрӣ саноатӣ ба мамлакати саноатӣ аграрӣ табдил додан, фарҳанги техникии шарҳрвандон ёрии калон мерасонад.

Ҳамин тариқ, маълум гардид, ки тараққиёти мамлакатро пешрафти илм, аз он ҷумла илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ, риёзӣ ва фарҳанги техникии шарҳрвандони он таъмин менамояд.

Бинобар ин, ба мо зарур аст, ки роҳу усулҳои гуногунро истифода бурда “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф”-ро амалӣ намуда, ба қомебиҳои баланди илмию амалӣ ва техникии соҳиб гардем.

Имрӯзо баланд бардоштани сатҳи дониши хатмкардаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишварамон аз фанҳои табиатшиносию риёзӣ беҳбудиро меҷӯяд.

Барои ин норасоиро барҳам задан пеш аз ҳама муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумиро аз фанҳои табиатшиносию риёзӣ бо омӯзгорони варзидаи донишманд таъмин кардан лозим аст.

Манбаи тайёр кардани омӯзгорон доир ба фанҳои табиатшиносию риёзӣ, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ва факултетҳои табиатшиносию риёзии донишгоҳҳои дигари ҷумҳурӣ ба шумор мераванд.

Барои баланд бардоштани сифати тайёр кардани омӯзгорони фанҳои табиатшиносию риёзӣ дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ва факултетҳои табиатшиносию риёзии дигар

донишгоҳҳои ҷумхурии сифати таълимиро дар сатҳи зарурӣ баланд бардоштан зарур мебошад.

Барои дохил гардидан ба ихтисосҳои табиатшиносии риёзӣ ва техникаи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ қисми ками хатмкардаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳуҷҷат месупоранд ва нақшаи қабул ба ин ихтисосҳо иҷро намегардад. Ин нишон медиҳад, ки хатмкардаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз фанҳои табиатшиносии риёзӣ дониши зарурӣ надоранд.

Хатмкардаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумие, ки аз фанҳои табиатшиносии риёзӣ дониши нисбатан хуб доранд, аз ихтисосҳои табиатшиносии техникӣ ва риёзӣ ҳаросида ҳуҷҷатҳои худро ба Донишгоҳи тиббӣ, факултетҳои иқтисодӣ, ҳуқуқшиносӣ ва гуманитарӣ месупоранд.

Барои ба ихтисосҳои табиатшиносии техникӣ ва риёзӣ зиёдтар ҳуҷҷат супоридани хатмкардаҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ чораҳои зарурӣ андешидан лозим мебошад.

Аз сабаби он ки омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ сатҳи зиндагии баланд надоранд, бинобар он, қисми ками хатмкардаҳои бехтарини муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ касби омӯзгории фанҳои табиатшиносии риёзиро интихоб мекунанд.

Барои он ки хатмкардаҳои бехтарини муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳуҷҷатҳои худро ба ихтисосҳои табиатшиносии риёзӣ ва техникӣ зиёдтар супоранд, маоши омӯзгорони фанҳои табиатшиносии риёзиро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар сатҳи зарурӣ баланд бардоштан лозим аст, ки талаботи зиндагии онҳоро дар сатҳи зарурӣ таъмин карда тавонад.

Ҳамин тавр, барои баланд бардоштани сифати таълими фанҳои табиатшиносии риёзӣ пеш аз ҳама муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо омӯзгорони ботаҷрибаю донишманд таъмин бошанд. Инчунин баҳри баланд бардоштани сатҳи дониши хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз фанҳои табиатшиносии риёзӣ, лабораторияҳо ва кабинетҳои таълимии ин фанҳо бо асбобу лавозимотҳо ва дастгоҳҳои таҷрибавӣ таъмин буданашон ва миқдори соатҳои таълимиро зиёд намудан зарур мебошад.

Ҳамин тариқ, барои талаботҳои “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаҳои илму маориф”-ро ҳаллу фасл намудан, пеш аз ҳама сифати тайёркунии омӯзгорони фанҳои табиатшиносии риёзиро дар сатҳи зарурӣ баланд бардоштан лозим мебошад].

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ (26 декабри соли 2019)
2. Ҳамид Маҷидов, Фотех Ҳақимов. Концепсияҳои табиатшиносии муосир. Китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, Душанбе, “Донишварон”, 2019, 400саҳ.

Ҳамид Маҷидов - Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, доктори илмҳои техникӣ, профессори Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Ҷумҳурии тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ ½. E-mail: shamsov_f@inbox.ru Телефон: (+992) 901860050

Абдуллоева Амина – муаллими калони кафедраи математика ва фанҳои табиатшиносии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Ҷумҳурии тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ ½. E-mail: shamsov_f@inbox.ru Телефон: (+992) 901860050

- Одинабеков Х.В. ТРОЯКОПЕРИОДИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ ДЛЯ
ОБОБЩЕННЫХ ПСЕВДОПАРАБОЛИЧЕСКИХ СИСТЕМ
УРАВНЕНИЙ НА ПЛОСКОСТИ
- Одинабеков Х.В. ҲАЛЛИ СЕДАВРИИ БАРОИ СИСТЕМАҲОИ МУОДИЛАҲО
ПСЕВДОПАРАБОЛИКИИ УМУМӢ ДАР ҲАМВОРӢ
- Odinabekov Kh.V. TRIPLE-PERIODIC SOLUTIONS FOR OF GENERALIZED
PSEUDOPARABOLIC SYSTEMS EQUATIONS ON THE PLANE

В статье для одного класса псевдопараболических систем уравнений вида $w_{\bar{z}t} + aw_{\bar{z}} + bw_t + dw = 0$, найдено решение в классе функций, 2π – периодических по t и двоякопериодических по переменной z , с периодами $\omega_1, \omega_2, \text{Im}(\omega_2/\omega_1) > 0$.
Ключевые слова: двоякопериодическое решение, псевдопараболические системы уравнений, тройкопериодическое решение.

Дар мақола барои як синфи системаи муодилаҳои псевдопараболии намуни $w_{\bar{z}t} + aw_{\bar{z}} + bw_t + dw = 0$, ҳалли дар синфи функцияҳои 2π – даврӣ аз рӯи t ва дудаврӣ бо тағирёбандаи z бо даврҳои $\omega_1, \omega_2, \text{Im}(\omega_2/\omega_1) > 0$. ёфта шудааст.
Калимаҳои калидӣ: ҳалҳои дудаврӣ, системаи муодилаҳои псевдопарабо-лиқӣ, ҳалли седаврӣ.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

In the article for one class of pseudo-parabolic systems equations of the form $w_{\bar{z}t} + aw_{\bar{z}} + bw_t + dw = 0$, a solution is found in the class of functions 2π – periodic in t and doubly periodic in the variable z , with periods $\omega_1, \omega_2, \text{Im}(\omega_2/\omega_1) > 0$.
Key words: doubly periodic solution, pseudo-parabolic systems of equations, Triple-periodic solution.

В пространстве $\mathbb{R}^3 = \mathbb{C} \times \mathbb{R}$, $\mathbb{C}$ – комплексная плоскость, $\mathbb{R} = (-\infty, +\infty)$ рассмотрим систему уравнений в комплексной форме [1 – 3]

$$w_{\bar{z}t} + aw_{\bar{z}} + bw_t + dw = 0, \quad (1)$$

где $z \in \mathbb{C}$, $t \in \mathbb{R}$, $w(z, t) = u(x, y, t) + iv(x, y, t)$, $2w_{\bar{z}} = w_x + iv_y$, a, b, d – постоянные, $f(z, t)$ – заданная 2π – периодическая по t и двоякопериодическая по z с основным периодом $\omega_1, \omega_2, \text{Im}(\omega_2/\omega_1) > 0$.

Будем искать тройкопериодические решения уравнения (1) из класса $C_*^2 = C^2(\Omega) \cap C^1(\bar{\Omega})$, $\Omega = \Omega_0 \times [0, 2\pi]$, Ω_0 – параллелограмм с вершинами $0, \omega_1, \omega_1 + \omega_2, \omega_2$.

При $d = ab$ левую часть уравнения (1) можно записать в виде

$$\left(\frac{\partial}{\partial t} + a\right)\left(\frac{\partial}{\partial \bar{z}} + bw\right) = 0, \quad (2)$$

или

$$\left(\frac{\partial}{\partial \bar{z}} + b\right)\left(\frac{\partial}{\partial t} + aw\right) = 0. \quad (3)$$

Разрешимость эти уравнения и структура их решения зависит от свойство

$a, b: a = 2\pi im, m$ – целое, $a \neq 2\pi im; b \in \Gamma_1$ или $b \notin \Gamma_1$,

$\Gamma_1 = \frac{\pi}{|\Omega_0|} \{m_1\omega_1 + m_2\omega_2; m_1, m_2 \text{ – целые}\}, \Omega_0 = \text{mes}\Omega_0 = |\omega_1|^2 \text{Im}(\omega_2/\omega_1)$.

Теорема 1. Если $a \neq 2\pi im, m$ – целое и $b \notin \Gamma_1$ и $ab = d$, то уравнение (3) имеет только нулевое решение в классе регулярных периодических функций C_*^2 .

В самом деле если $w(z, t) \in C_*^2$ – решение (2), то в силу того, что $w_z + bw \in C_*^1$, при $a \neq 2\pi im$ имеем

$$\frac{\partial w}{\partial \bar{z}} + bw = 0.$$

Как доказано в [3] это уравнение в классе C_*^1 при $b \in \Gamma_1$ имеет только тривиальное решение $w(z, t) \equiv 0$, для любого $t \in (0, 2\pi)$. Поэтому $w(z, t) \equiv 0$.

Аналогичное рассуждение можно провести, если левая часть (1) записано в виде (3),

$$\left(\frac{\partial}{\partial \bar{z}} + b\right)\left(\frac{\partial}{\partial t} + aw\right) = 0.$$

Действительно, если $b \in \Gamma_1$, то в силу того, что функция $w_z + aw$ – двойкопериодическая функция класса C_*^1 имеем в силу работы [3]

$$\frac{\partial w}{\partial t} + aw = 0.$$

Так как, при любой z , $w(z, t) \in C_*^1$, то из последнего уравнения, когда $a \neq 2\pi im$ для любого $m \in \mathbb{Z}$, получим $w(z, t) = 0$. Поэтому $w(z, t) \equiv 0$.

Теорема 2. 1) Пусть в уравнении (1) $ab = d$, $a = 2\pi im$, m – целое и $b \in \Gamma_1$. Тогда любое его 2π – периодическое по t и двойкопериодическое по z с периодами $\omega_1, \omega_2, \text{Im}(\omega_2/\omega_1) > 0$, решения из класса C_*^2 представимо в виде

$$w(z, t) = \psi(z)e^{-at}, \quad (4)$$

где $\psi(z)$ – произвольная двойкопериодическая с периодами ω_1, ω_2 , функция класса C_*^2 .

2) Если $a = 2\pi im$, и $b \in \Gamma_1$, то искомое решение представимо в виде

$$w(z, t) = c(t)e^{-b\bar{z} + \bar{b}z}, \quad (5)$$

где $c(t)$ произвольная 2π – периодическая дифференцируемая функция.

Теорема 3. Пусть в уравнении (2) $ab = d$ и $a = 2\pi im$, m – целое, $b \in \Gamma_1$. Тогда существуют двойкопериодические функции с периодами ω_1, ω_2 , $\varphi(z)$ и 2π – периодические $c(t)$, такие, что $\psi(z), \varphi(t) \in C_*^1$ и всякое решение

уравнения (2) из класса C_*^2 представимо в виде

$$w(z, t) = \psi(z)e^{-at} + c(t)e^{-b\bar{z} + \bar{b}z}. \quad (6)$$

ЛИТЕРАТУРА

1. Gilbert R.P., Schneider M. Generalized meta and pseudo parabolic Equations
2. in the plane. – Комплексный анализ и его приложение. – Сб. статей, посвящ. академику Илье Несторовичу Векуа и его семидесятилетию. – М.: Наука, 1978, с. 160-172.
3. Векуа И.Н. Обобщенные аналитические функции. – М.: Госиздат физ.- мат. литературы, 1959, 628 с.
4. Loffter H. Pseudo parabolic equations with generalized analytic functions. – Conf. on Function Theoretic Methods for Partial Differential Equations, Darmstadt, April, 1976.
5. Сафаров Д.С. Двойкопериодические обобщенные аналитические функции и их приложения. – Душанбе. Дониш, 2012, – 190 с.
6. Сафаров Д.С. Двойкопериодические обобщенные аналитические функции. – Дифференциальные уравнения. – Минск, 1991, т. 27, №4, с. 656-664.
7. Ахиезер Н.И. Элементы теории эллиптических функций. – М.: Наука, Гл. ред. физ.-мат. литературы, 1970, 304 с.

Одинабеков Хусрав Вафобекович - 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2, Таджикский государственный университет коммерции. Email: Khusrav1982@yandex.ru

- Палавонов К.К.** ТОЧНЫЕ НЕРАВЕНСТВА ТИПА ДЖЕКСОНА – СТЕЧКИНА И ЗНАЧЕНИЯ ПОПЕРЕЧНИКОВ НЕКОТОРЫХ КЛАССОВ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ В $L_2[0, 2\pi]$
- Палавонов К.К.** НОБАРОБАРИИ АНИҚИ НАМУДИ ЧЕКСОН-СТЕКИН ВА ҚИМТИ АНИҚИ БАЪЗЕ ҚУТРАҲОИ СИНФИ ФУНКЦИЯҲОИ ДАВРӢ ДАР $L_2[0, 2\pi]$
- Palanovov K.K.** SHARP JACKSON-STECHKIN TYPE INEQUALITIES AND VALUES OF WIDTHS OF SOME CLASSES OF PERIODIC FUNCTIONS IN $L_2[0, 2\pi]$

Для дифференцируемых функций, принадлежащих классу $L_2^{(r)}$, $r \in \mathbb{N}$, получены точные константы в неравенствах типа Джексона-Стечкина, содержащих значения модулей непрерывности m -го порядка $\omega_m^p(f^{(r)}, t)$.

Ключевые слова: неравенства типа Джексона-Стечкина, модуль непрерывности, экстремальная характеристика.

Аннотация
Аннотация
Annotation

Барои функсияҳои дифференсиронидашавандаи дар синфи фазои $L_2^{(r)}$, $r \in \mathbb{N}$, константи аниқ дар нобаробарии Чексон-Стекин, ки модули бефосилагии тартиби m – ум $\omega_m^p(f^{(r)}, t)$ дорад муайян карда шудааст.

Возмоҳои калидӣ: нобаробарии намуда Чексон-Стечки, модули бефосилагӣ, ҳаратеристикаи экстремалӣ.

For differentiable functions belonging to the class $L_2^{(r)}$, $r \in \mathbb{N}$, exact constants are obtained in the Jackson-Stechkin type inequalities containing the values of the moduli of continuity of the m -th order $\omega_m^p(f^{(r)}, t)$.

Key words: Jackson-Stechkin type inequality, modulus of continuity, extremal characteristic.

1. Пусть $\mathbb{N}$ — множество натуральных чисел; $\mathbb{Z}_+ = \mathbb{N} \cup \{0\}$; $\mathbb{R}_+ = [0, +\infty)$ — множество всех положительных чисел; $L_2 = L_2[0, 2\pi]$ — пространство суммируемых с квадратом по Лебегу вещественных 2π -периодических функций f , имеющих конечную норму

$$\|f\| := \|f\|_{L_2} = \left(\frac{1}{\pi} \int_0^{2\pi} |f(x)|^2 dx \right)^{1/2} < \infty.$$

Символом T_{2n-1} обозначим подпространство всевозможных тригонометрических полиномов порядка не более $n-1$. Хорошо известно, что для произвольной функции $f \in L_2$, имеющей разложение в ряд Фурье

$$f(x) \sim \frac{a_0(f)}{2} + \sum_{k=1}^{\infty} (a_k(f) \cos kx + b_k(f) \sin kx),$$

величина её наилучшего полиномиального приближения элементами подпространства T_{2n-1} равна

$$\begin{aligned} E_{n-1}(f) &:= E(f, T_{2n-1}) = \inf\{\|f - T_{n-1}\| : T_{n-1} \in T_{2n-1}\} = \\ &= \|f - S_{n-1}(f)\| = \left\{ \sum_{k=n}^{\infty} \rho_k^2(f) \right\}^{1/2}, \end{aligned}$$

где

$$S_{n-1}(f; x) := \frac{a_0(f)}{2} + \sum_{k=1}^{n-1} (a_k(f) \cos kx + b_k(f) \sin kx)$$

— частная сумма порядка $n-1$ ряда Фурье функции f ; $\rho_k^2(f) := a_k^2(f) + b_k^2(f)$.

Под модулем непрерывности m -го ($m \in \mathbb{N}$) порядка функции $f \in L_2$ понимаем величину

$$\omega_m(f; t) := \sup \{ \|\Delta_h^m(f; \cdot)\| : |h| \leq t \},$$

где

$$\|\Delta_h^m(f; x)\| := \sum_{k=0}^m (-1)^{m-k} \binom{m}{k} f(x + kh)$$

— конечная разность m -го порядка функции $f \in L_2$ в точке x с шагом h . Через $L_2^{(r)}$ ($r \in \mathbb{Z}_+$; $L_2^{(0)} \equiv L_2$) обозначим множество 2π -периодических функций $f \in L_2$, у которых производные $(r-1)$ -го порядка $f^{(r-1)}$ абсолютно непрерывны, а производные r -го порядка $f^{(r)}$ принадлежат пространству L_2 .

Неравенствами типа Джексона – Стечкина в широком смысле называют соотношения, в которых погрешность приближения индивидуальной функции в рассматриваемом банаховом пространстве оценивается через модуль непрерывности заданного порядка самой приближаемой функции или некоторой её производной. При решении экстремальных задач теории приближений в пространстве L_2 , связанных с отысканием точных констант в неравенствах Джексона – Стечкина

$$E_{n-1}(f) \leq \chi n^{-r} \omega_m(f^{(r)}; t/n), \quad (1)$$

где $t > 0$, $f \in L_2^{(r)}$, $m \in \mathbb{N}$, $r \in \mathbb{Z}_+$, $f^{(0)} \equiv f$, многими математиками рассматривались различные экстремальные характеристики, способствовавшие уточнению оценок сверху констант χ .

Если ввести в рассмотрение усреднённую величину

$$W_{m,p,\varphi}(f^{(r)}; h) = \left\{ \frac{\int_0^h \omega_m^p(f^{(r)}; t) \varphi(t) dt}{\int_0^h \varphi(t) dt} \right\}^{1/p},$$

то в связи с тем, что $\omega_m(f^{(r)}; t)$ является монотонно возрастающей функцией на отрезке $(0, h]$ ($0 < h \leq \pi/n$), какой бы не была суммируемая весовая функция $\varphi(t) \geq 0$ ($0 \leq t \leq h$), имеет место неравенство

$$W_{m,p,\varphi}(f^{(r)}; h) \leq \omega_m(f^{(r)}; h).$$

Н.И. Черных [1] заметил, что при отыскании константы χ в неравенстве типа Джексона – Стечкина (1) функционал $W_{m,p,\varphi}(f^{(r)}; h)$ предпочтительнее джексоновского функционала $\omega_m(f^{(r)}; h)$. В связи со сказанным, определённый интерес представляет изучение экстремальной характеристики

$$\chi_{m,n,r,p}(h) := \sup_{\substack{f \in L_2^{(r)} \\ f^{(r)} \neq \text{const}}} \frac{2^m n^r E_{n-1}(f)}{(\frac{2}{h^2} \int_0^h t \omega_m^p(f^{(r)}; t) dt)^{1/p}},$$

содержащей усреднённый модуль непрерывности m -го порядка с весовой функцией $\varphi(t) = 2th^{-2}$, где $0 < t \leq h$. Указанная весовая функция естественным образом появляется при установлении неулучшаемых неравенств между наилучшим полиномиальным приближением функции $f \in L_2^{(r)}$ и усреднённым значением модуля непрерывности $\omega_m^p(f^{(r)}; t)$.

Теорема 1. Пусть $m, n, r \in \mathbb{N}$, $1/r < p \leq 2$. Тогда для любого числа h , удовлетворяющего условию $0 < h \leq \pi/n$, справедливо равенство

$$\chi_{m,n,r,p}(h) := \left\{ \int_0^h t \left(\sin \frac{\pi t}{2} \right)^{mp} dt \right\}^{-1/p}.$$

2. Величины $b_n(\mathfrak{M}, L_2)$, $d^n(\mathfrak{M}, L_2)$, $d_n(\mathfrak{M}, L_2)$, $\delta_n(\mathfrak{M}, L_2)$, $\Pi_n(\mathfrak{M}, L_2)$ называют соответственно бернштейновским, гельфандовским, колмогоровским, линейным и проекционным n -поперечниками. Перечисленные n -поперечники монотонны по n и в пространстве L_2 связаны соотношениями [2,3]:

$$b_n(\mathfrak{M}, L_2) \leq d^n(\mathfrak{M}, L_2) \leq d_n(\mathfrak{M}, L_2) = \delta_n(\mathfrak{M}, L_2) = \Pi_n(\mathfrak{M}, L_2).$$

Для произвольного множества $\mathfrak{M} \subset L_2$ полагаем

$$E_{n-1}(\mathfrak{M}) := \sup \{ E_{n-1}(f) : f \in \mathfrak{M} \}$$

— наилучшее приближение множества $\mathfrak{M} \subset L_2$ подпространством T_{2n-1} тригонометрических полиномов порядка $n-1$ размерности $2n-1$.

Непрерывную неотрицательную на полупрямой $[0, \infty)$ функцию $\Phi(x)$, такую, что $\Phi(0) = 0$, будем называть мажорантой. Для произвольных чисел $m, r \in \mathbb{N}$, $1/r < p \leq 2$ и $h \in \mathbb{R}_+$

введём в рассмотрение класс функций:

$$W_{m,p}^{(r)}(\Phi) = \left\{ f \in L_2^{(r)} : \frac{2}{h^2} \int_0^h t \omega_m^p(f^{(r)}; t) dt \leq \Phi^p(h) \right\}.$$

Справедлива следующая

Теорема 2. Если для всех $\mu > 0, m, r \in \mathbb{N}$, $1/r < p \leq 2$ функция $\Phi(u)$ при любом $u \in \mathbb{R}_+$ удовлетворяет условию

$$\mu^{-2} \Phi^p(u) \int_0^{\mu\pi} t \left(\sin \frac{t}{2} \right)^{mp} dt \leq \Phi^p(\mu u) \int_0^\pi t \left(\sin \frac{t}{2} \right)^{mp} dt, \quad (2)$$

то для любого $n \in \mathbb{N}$ справедливы равенства

$$\gamma_{2n-1}(W_{m,p}^{(r)}(\Phi); L_2) = \gamma_{2n}(W_{m,p}^{(r)}(\Phi); L_2) =$$

$$= E_{n-1}(W_{m,p}^{(r)}(\Phi)) = 2^{-(m+3/p)} n^{-r} \left(\frac{1}{\pi^2} \int_0^{\pi/2} t (\sin t)^{mp} dt \right)^{-1/p},$$

где $\gamma_n(\cdot)$ – любой из перечисленных выше n -поперечников. Множество мажорант, удовлетворяющих ограничению (2), не пусто.

В экстремальных задачах приближения периодических функций тригонометрическими полиномами в различных банаховых пространствах часто возникает необходимость отыскания точных верхних граней модулей коэффициентов Фурье на исследуемых классах функций. Аналогичная задача решена для изучаемых нами в этой статье классов функций. Решение получаем, как следствие из теоремы 2.

Следствие. При выполнении условия теоремы 2, для любых $n \in \mathbb{N}$ имеют место равенства

$$\begin{aligned} \sup\{|a_n(f)| : f \in W_{m,p}^{(r)}(\Phi)\} &= \sup\{|b_n(f)| : f \in W_{m,p}^{(r)}(\Phi)\} = \\ &= 2^{-(m+\frac{3}{p})} n^{-r} \left(\frac{1}{\pi^2} \int_0^{\pi/2} t (\sin t)^{mp} dt \right)^{-1/p}. \end{aligned}$$

ЛИТЕРАТУРА

1. Тихомиров В.М. Некоторые вопросы теории приближений // М.: МГУ, 1976. 325 с.
2. Черных Н.И. О наилучшем приближении периодических функций тригонометрическими полиномами в L_2 // Мат. заметки. 1967. Т. 2, 5. С. 513–522.
3. Pinkus A. n -Widths in Approximation Theory // Berlin: Springer-Verlag. Heidelberg. New York. Tokyo, 1985. 252 p.

Палавонов Курбоназар Курбонбекович – кан. физ-мат заведующей кафедры высшей математики и естественнонаучных дисциплин, ТГУК. E-mail: kurbonazar-1987@mail.ru Тел.: (+992) 93-601-99-80

Шарипов Н.З.
Комрони П.

РОЌЕЪ БА РОБИТАИ ГЕОМЕТРИЯ ВА ФИЗИКА

Шарипов Н.З.
Комрони П.

О СВЯЗИ ГЕОМЕТРИИ И ФИЗИКИ

Sharipov N.Z.
Komroni P.

ON THE RELATIONSHIP OF GEOMETRY AND PHYSICS

Дар мақола сухан дар бораи алоқамандии байни фанҳои геометрия ва физика меравад. Масъалаи таносуби байни ҷузъҳои физикӣ ва геометрии тасвирҳои фазо ва вақт яке аз масъалаҳои мубрами фалсафӣ мебошад. Воқеан, таҳияи аллакай классикии масъалаи муносибати байни физика ва геометрия бо қўшишҳои коҳиш додани таъсири мутақобилаи физикии маълум ба ҳосиятҳои геометрии ҳуди фазо ва ё, баръакс, ба даст овардани ҳосиятҳои фазо алоқаманд аст.

Калидвожаҳо: алоқамандии геометрия ва физика, моделҳои физикӣ, моделҳои математикӣ, метрика, топология, фазо, вақт, сатҳ, ҳаҷм дарозӣ ва ғайраҳо.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В статье речь идет о связи между приметы геометрии и физики. Задача пропорции между элементами физические и геометрические изображение пространств и времени являются одним из актуальной задачи философии. Фактический, уже классической процедуры задача отношение между физики и геометрии с усиление отклонение физическое известное противодействие к геометрическим свойствам само пространство, или наоборот, достижение свойстве пространство связаны.

Ключевые слова: межпредметная связь геометрия и физика, теория относительности, физические модели, математические модели, метрика, топология, пространство, время, длина, плоскость, объем.

The article deals with the connection between the signs of geometry and physics. The task of the proportion between the elements of the physical and geometric representation of space and time is one of the urgent tasks of philosophy. The actual, already classical procedure of the task is the relation between physics and geometry with the amplification of the deflection of the physical known opposition to the geometric properties of space itself, or vice versa, the achievement of the properties of space are related.

Key words: interdisciplinary connection geometry and physics, theory of relativity, physical models, mathematical models, metrics, topology, space, time, length, plane, volume.

Барои илми муосир фазо ва вақт пеш аз ҳама геометрия мебошад. Маҷмӯи ҳосиятҳои фазо (вақт) шакли дохилии ташкили он - сохторро тавсиф мекунад. Аз нуқтаи назари геометрия (ҳамчун назарияи математикии сохтори фазоҳо мефаҳманд) гурӯҳҳои зерини ҳосиятҳоро ҷудо кардан мумкин аст: а) метриқӣ («миқдорӣ»), ки бо ҳисобкунии васеъшавӣ алоқаманд аст, нисбат ба инвариантӣ, ба гурӯҳи ҳаракатҳо ва инъикоскунандаи симметрияи фазо; б) топологӣ («сифатӣ»), ки ба андоза, давомнокӣ, пайваستшавӣ ва инвариантӣ дар зери табилии гомеоморфӣ (як ба як ва пайваста) алоқаманд; в) ҳосиятҳои аффинӣ; г) ҳосиятҳои изӣ ва ғайра.

Муносибати геометрӣ зарур буда, дар айни замон барои омузиши ҳосиятҳои фазо ва вақти воқеӣ воситаи кифоя нест. Асоснок кардани интиҳоби ин ё он системаи аксиомаҳо мурочиат ба табиатиносири талаб мекунад. Масъалаи таносуби байни ҷузъҳои физикӣ ва геометрии (математикӣ) тасвирҳои (моделҳои) фазо ва вақт яке аз масъалаҳои мубрами фалсафӣ мебошад. Воқеан, таҳияи аллакай классикии масъалаи муносибати байни физика ва геометрия бо қўшишҳои коҳиш додани таъсири мутақобилаи физикии маълум ба ҳосиятҳои геометрии ҳуди фазо ва ё, баръакс, ба

даст овардани хосиятҳои фазо алоқаманд аст.

Вақт аз хосиятҳои физикии объектҳои воқеӣ вобаста аст. Гап дар сари он аст, ки бо назардошти ин масъала чунин далелро ба назар гирифтани лозим аст, ки ба ғайр аз тавсифи геометрии моделҳои физикӣ (масалан, модели фазои қатъ дар назарияи умумии нисбият) соф геометрӣ низ мавҷуд аст.

Физикаи Аристотел умуман кушиш мекард, ки аз ҳар гуна тафсири геометрӣ канорагирӣ кунад. Дар ин маврид бевосита дар сатҳи методологии имконияти математикакунони физика, ки пеш аз ҳама бо амалияи қадими ҷудо кардани таҷқиқоти физикаю математика алоқаманд буд, ба амал омад. Изҳороти худӣ Арасту мисол меорад, ки байни физика ва математика ҳақиқатан равиш мегузорад. Ба гуфтаи Аристотел, физика як илми назариявӣ дар бораи «ҷисмҳо ва миқдорҳо, хосиятҳо ва намудҳои ҳаракати онҳо» аст [Аристотель, 1981а. I. 1. 268а], бинобар ин фарқи байни математик ва физикро дида бароед. Зеро ҷисмҳои табиӣ сатҳҳо ва ҳаҷмҳо ва дарозӣ ва нуқтаҳо доранд, ки онро риёзидон меомӯзанд.

Дар замони муосир дар айни авҷи пешрафти илмӣ – техникӣ бисёр соҳаҳои фан тараққӣ карда, ба фанҳои дигар ҳеле наздик мешаванд. Ҳангоми таълими фанҳо ҷӣ дар мактабҳои таҳсилоти миёна ва ҷӣ дар мактабҳои олӣ аз устодон тақозо мешавад, ки ҳар як дарси худро дар алоқамандӣ бо фанҳои дигар гузаранд.

Дар натиҷаи алоқамандии байни фанҳо соҳаҳои нави илм ба вуҷудомада, тараққӣ мекунанд ва чунин фанҳоро «пайваستшуда» ё «ҳамгиро» меноманд. Чунонҷӣ, астрофизика, геофизика, гео-биохимия, физикаи химиявӣ, математикаи физикӣ ва ғайраҳо ҳ.к.

Азбаски дар як мақола нишон додани алоқамандии ҳамаи фанҳо аз имкон берун аст, мо фақат дар хусуси алоқамандии геометрия бо физика андаке таваққуф менамоем.

Асарҳои барҷастаи математикони замони шӯравӣ дар соҳаи назарияи эҳтимолият ва математикаи омӯрӣ тӯфайли талаботи фанҳои табиатшиносӣ ва ҳоҷагии халқ ба вуҷуд омадаанд. Масъалаи ба сохти дохилии атом вобаста будани материя барои анализи функционалӣ асоси боэҳтимоли гузошт.

Қасриҳои даҳӣ, логарифмҳо ва қадвали онҳо, қаторҳои ададӣ ва дараҷагии беохир, ҳосила ва ғайра ба воситаи ҳалли масъалаҳои математика ба худӣ математика ворид гардидаанд.

Мафҳуми фазои N – ченака дар математика тӯфайли омӯзиши физикаи молекулавӣ пайдо гардидааст. Кӯшишҳои олимони асрҳои XVI – XVII доир ба тарзҳои гузаронидани расандаҳо ба ҳақиқат, масъалаҳои ҳисоб намудани масоҳат ва ҳаҷми ҷиҳазҳо, ёфтани максимум ва минимум дар якҷоягӣ бо проблемаҳои механика ва оптика ба он оварда расониданд, ки дар охири асри XVII ҳисобкунӣҳои дифференциалӣ ва интегралӣ кашф карда шуданд.

Дар солҳои 70 – уми асри XVII масъалаҳои механика, физика ва фанҳои дигар ба инкишофи мафҳуми интегралӣ муайян (асосан интегралҳои дуқарата ва сеқарата) асос гузоштанд.

Дар қурси физика протсессҳо ва ҳодисаҳои ҳақиқӣ ба мафҳумҳои меоваранд, ки бо ёрии бузургҳои физикӣ: суръат, қор, таъвоӣ, гармигунҷиш, шиддат, суръатнокӣ, индуксияи майдони магнитӣ, равшаннокӣ ифода карда мешаванд.

Аз ин муҳокимарониҳо маълум мегардад, ки алоқаи байни геометрия бо физика ва фанҳои дигар ба таъри диалектикӣ ба вуҷуд меояд. Дарк намудани алоқамандии байни предметҳо ба шогирдон имконияти дар амалия ва соҳаҳои гуногуни илм таҷбиқ намудани донишҳои муҳайё месозад.

Математика ҳамчун воқуниш ба талаботе, ки инкишофи амалияи ҷамъиятӣ дар донишмандони миқдорӣ ва шаклҳои фазоӣ воқеияти объективӣ ба миён гузоштааст, ба вуҷуд омадааст. Дар аввал ба табиати он шубҳае набуд. Аммо фалсафаи идеалистӣ дар рафти инкишофи худ, ки характери торафт абстрактӣ пайдо карда, тадричан аз фанҳои амалӣ озод шуда, худро дар «математикаи соф» таҷкил медиҳад, муқлак гардондани ин процессро ёд гирифт, ки фақат аҳамияти нисбӣ дорад, ва кӯшишҳои шадидро барои таҷбил додани математика ба қалъаи идеализм, ба пойгоҳи ҳама ба соҳаҳои ҳамсои дониш оғоз карданд.

Биёед ду изҳоротро дар бораи геометрия бо давраҳои гуногун муқоиса кунем. Яке аз онҳо ба Евдему Родос, ки яке аз аввалин системасозони донишҳои риёзии қадим аст, дигарӣ ба Бертран Рассел, расули позитивизми мантикӣ ва «системасоз»-и математикаи муосир тааллуқ дорад.

Чуноне ки Владимир Ю.С. дар китоби худ «Физические основания геометрии» қайд мекунад: бе муҳобот таҷдиқ кардан мумкин аст, ки дар асоси бунёдии физикаи назариявӣ назарияи фазо вақт меҳобад.

Дастоварди асосии физикаи асри XX : назарияи умумӣ ва махсуси нисбият ва механикаи қвантӣ ниҳоят зич бо тағйирёбии тасаввурот дар бораи хосиятҳои фазо ва вақт алоқаманд мебошад.

Дар замони муосир боз ҳам бештар боварӣ ба он ки аз як тараф геометрияи фазои асли – вақт бо физика муайян карда мешавад, вале аз тарафи дигар бошад, асосдиҳии физика бояд дар истилоҳҳои геометрияи умумӣ навишта шаванд. Ҳамин тавр чуноне ки олим Дж. Уилер тасдиқ мекунад: «Физика ин геометрия» мебошад. Вале олим Манин Ю.И. «Геометрия ин чунин меҳисобад: консервацион зудвайроншавандаи ақидаҳои физикӣ мебошад» Пешрафти минбаъдаи физикаро дар роҳи навбатии азнавдидабароии таасуротҳо дар бораи фазои физикӣ-вақт интизор шудан мебошад.

Дар бештари таҳқиқотҳо назарияи физикӣ дар тақия ба ин ё он фазо-вақти додашуда (ҳамвор, қав, тобхӯрда ва ғайра) сохта мешавад. Дар алоқамандӣ бо ин лозим аст дар худ чунин ҳисобот диҳӣ, ки аз аввали аввал комплекси мафҳумҳо ва қонуниятҳои) иҷро мегарданд. Ҳамаи инро аз ҳама беҳтар аз қорҳои оиди аксиоматика ва назарияи нисбият иҷронамудаи олимони пешниҳод намудан мумкин аст. Оид ба ин масада қорҳои Д. Гильберт, А. Робб, А. Д. Александров, Р. И. Пименов, Р. Моулд ва бисёр дигарон аз он ҷумла муаллифони ин қорро нишон додан мумкин аст. Аз ин таҳқиқотҳо дида мумкин аст, ки тасаввуроти муосир дар бораи фазо ва вақт бо воситаи комплекси мафҳумҳо (примитивҳо) ва аксиомаҳо ифшо мегарданд.

Иқдом гирифта шуд, ки таҳқиқотҳои миқдоран бисёри геометрия бо аксиомаҳои шаклан дигар кардашуда, ё ки бо инқори қисме аз онҳо татбиқ гарданд. Инчунин таҳқиқотҳои бо самти мақсаднок низ буданд, масъалаи аз қадом аксиомаҳо даст кашидан (ё ки қадом аксиомаҳоро умумӣ қунонидан лозим) муҳокима гардид, ки дар доираи геометрияи нав баъзе мушкilotи физикиро ҳал намоянд (назарияи квантиро бо геометрия адоқаманд намоянд, ин ё он хосиятҳои физикии атрофро геометризиронӣ намоянд, мушкilotро бо дуршавандагӣ баргараф намоянд ва ғайраҳо).

Алоқамандии байни фанҳои физика ва геометрия бисёрҷониба ва доимӣ мебошад. Алоқамандии байни фанҳои физика ва геометрия пеш аз ҳама бо мавҷудияти соҳаи умумии фанҳои омӯхташавандаи онҳо, гарчанде бо нуқтаҳои назари гуногун ҳам бошад, муайян карда мешавад. Алоқамандии геометрия ва физика дар боҳамтаъсиркунии ақидаҳо ва методҳои онҳо ифода меёбад.

Алоқаи байни геометрия ва физика пешниҳоди равандҳои интегратсионии ҳоло дар илм ва ҳаёт ба амалоянда маҳсуб меёбад. Ин алоқаҳо нақши қалонро дар баланд бардоштани тайёрии амалӣ ва илмӣ-назариявии хонандагон мебозанд. Алоқаманд намудани фанҳои геометрия ва физика барои пайдо намудани тасаввуроти пурраи хонандагон бар бораи зухуроти табиат ва алоқаи байни онҳо ёри мерасонад, донишҳоро мустаҳкам ва татбиқшаванда мегардонад.

Мақсади мо аз шиносӣ бо баъзе аз онҳо иборат буд, чуноне ки дар боло ба сифати намуна қанде аз онҳоро баҳри омӯзандагон ва шавқмадони фанҳои геометрия ва физика пешниҳод кардем.

АДАБИЁТ

1. Бурский В.П. Элементы геометрии и физики. – М.: Просвещение, 1985. – 234с.
2. Виленкин Н.Я. Функции в природе и технике. – М.: Просвещение, 2005.
3. Владимиров Ю.С. Физические основания геометрии. – М.: Просвещение, 1982. – 324с.

Шарипов Н.З. - и.в. дотсенти кафедраи Математикаи олий ва фанҳои табиатшиносии ДДТТ. Ҷумҳурии тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ ½. E-mail: kurbonazar-1987@mail.ru Тел.: (+992) 93-601-99-80

Комрони П. – ассистенти кафедраи физикаи умумӣ ва шабақаҳои барқии Донишқадаи технология ва менеҷменти инноватсионии Тоҷикистон дар шаҳри Кӯлоб. Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16, тел.: (+992 3322) 2-35-06, 2-35-09, факс: (+992 3322) 2-35-06 E-mail: info@kgu.tj, WWW: www.kgu.tj

**Шарипов Н. З.
Мастонаи Р.** **МАЗМУН ВА ТАШКИЛИ КОРҲОИ МУСТАҚИЛОНАИ ХОНАНДАГОН ДАР АДАБИЁТҲОИ ПЕДАГОГӢ-ПСИХОЛОГӢ ВА ТАҲҚИҚОТҲОИ МЕТОДӢ**

**Шарипов Н. З.
Мастонаи Р.** **СОДЕРЖАНИЕ И ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ РАБОТ УЧАЩИХСЯ В ПЕДАГОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЛИТЕРАТУРЫ И НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ**

**Sharipov N. Z.
Mastonai R.** **CONTENT AND ORGANIZATION OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK IN PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL LITERATURE AND SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL RESEARCH**

Дар мақола сухан дар бораи мазмун ва ташкили корҳои мустақилонаи хонандагон дар адабиётҳои педагогӣ-психологӣ ва таҳқиқотҳои методӣ меравад. Тибқи омӯзиш ва таҳлили адабиёти педагогӣ ва методӣ оид ба ташкили кори мустақилонаи хонандагон мо мазмунӣ мафҳуми кори мустақилонро дар раванди таълим системанок кунонидем.

Калидвожаҳо: кори мустақилона, муносибатҳои фардӣ, кори даста ҷамъона, раванди таълим, технологияи ташкили кори мустақилона, қобилият, малака, дониш

**Аннотатсия
Аннотация
Annotation**

В статье речь идет о содержании и организации самостоятельных работ учащихся в педагого-психологических литературы и научно-методических исследованиях. Соответственно изучение и анализ педагогических и методических литератур по организации самостоятельных работ учащихся мы систематизировали содержание самостоятельных работ в процессе обучения.

Ключевые слова: самостоятельных работ, индивидуальные отношение, коллективная работа, процесс обучения, технология и организация самостоятельных работ, умение, навыки, знание

The article deals with the content and organization of independent work of students in pedagogical and psychological literature and scientific and methodological research. Accordingly, the study and analysis of pedagogical and methodological literature on the organization of independent work of students, we systematized the content of independent work in the learning process.

Key words: independent work, individual attitude, teamwork, learning process, technology and organization of independent work, skill, skills, knowledge

Рафти тадқиқотҳои илмию педагогӣ собит намуд, ки дар фазои ҳозиразамони маълумоти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ воқеан равандҳои ташкили кори мустақилона то андозае вучуд доранд. Дар асоси омӯзиш ва таҳлили адабиёти педагогӣ ва методӣ оид ба ташкили кори мустақилонаи хонандагон мо мазмунӣ мафҳумҳои дода шударо дар раванди таълим системанок кунонидем. Вақте ки сухан дар бораи кори мустақилона меравад, пас дар бораи комплекси ташкилӣ –идоравӣ, иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва аспектҳои ҳуқуқии таълим, ки мавқеи кори мустақилонро дар муассисаи таълимӣ муайян мекунад, иброи ақида намудан бамаврид аст.

Роҷеъ ба технологияи ташкили кори мустақилона бо хонандагон бо мақсади муайян кардани дараҷаи қобилияти онҳо ва имкониятҳои тамоили касбии онҳо, инкишофи максималии ҳар яке аз онҳо дар ҳамаи даврҳои омӯзиш баҳо додан лозим аст.

Ташкили кори мустақилона дар он ифода меёбад, ки дар ҳамаи синф аз рӯи як барнома ва як китоби дарсӣ таълим гирифта истода мактабчагон метавонанд маводро дар дараҷаҳои гуногун азхуд намоянд. Дар ин маврид воситаи муайянкунанда дараҷаи тайёрии ҳатмӣ ҳисоб меёбад ва дар ин асос дараҷаи азхудкунии баланди мавод ташаккул меёбад.

Дар рисола принципҳои дидактикии ташкили корҳои мустақилонаи хонандагон аз геометрия, методикаи роҳбарии он кушода шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқотҳо ва таҳлили таҷрибаи пешқадами омӯзгорони мактаб имконият медиҳанд, ки хулосаҳо дар бораи шароитҳо, ки барои самаранокии кори мустақилонаи хонандагон ёрӣ мерасонанд, пешниҳод намоем, инчунин ташкили бештар ратсионалии онҳо ро нишон диҳем.

Дар ин кор диққати калон ба дар хонандагон ташаккул додани маҳорату малақаҳои маърифатии умумӣ, таҳлили муқоисавии шаклҳои гуногуни ташкили кори мустақилона аз геометрия равона мегардад.

Ташкили кори мустақилона аз геометрия омӯзиши гурӯҳҳои гуногуни синфҳои болоиро аз рӯи барномаҳои амиқи гузориши мавод, ҳаҷми маълумотҳо ва ҳатто номгӯи саволҳои дохилкардашуда ва инчунин мазмуни таълими геометрияро дар назар дорад. Гуногун шакли омӯзиш, омӯзиши амиқи фанни геометрия алоҳида дар дараҷаи кифоя давомдори тайёрии мактаббачагон аз рӯи ин фан ҳисоб меёбад, ки барои дастрас намудани натиҷаҳои баланд имконият медиҳад. Омӯзиши кори мустақилона аз геометрия шакли бештар демократикунонии мактабҳо дар зинаҳои болоӣ маҳсуб меёбад.

Шаклҳои ташкили кори мустақилона барои он хонандагоне, муқаррар мешаванд, ки доир ба геометрия шавқи баланд дошта ва имконияти кор кардано зиёда аз вақти ҷудокардашудаи ҷадвали дарсӣ доранд.

Чуноне ки профессор Шарифов Ҷ. қайд мекунад : ” Кори мустақилона пойдевори устуворест дар тарбияи омӯзгори оянда. Қатъиятнокӣ, та лаботи доимӣ ба худомӯзӣ худмаълумотгирӣ, боварӣ доштан ба дони ши худ - аз хислатҳоеанд, ки бо меҳнати мустақилона сайқал меёбанд”. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки дар ҳақиқат маводи таълимӣ дар раванди дуруст ташкил карда гузаронидани корҳои мустақилона ҷуқур ва ҳама тарафа ҳазм мегардад ва дар хотира мустаҳкам нигоҳ дошта мешавад. Ин боиси инкишоф ёфтани амалиёти фикрии хонандагон гардида, онҳо ро ба донишандӯзӣ ҳидоят мекунад.

Ногуфта намонад, ки маҳорати мустақилона аз худ кардани донишҳо санъати махсусест, ки онро ҳар як мутахассиси оянда аз ҷумла омӯзгор бояд азбар намояд. Ташаккули ин санъат меҳнати доимиро талаб мекунад. Мумкин аст, ки онро омӯзгор самт ва мазмуни нав диҳад, аммо ташкил кардану ба вучуд овардани малақаҳои бозьтимоди мустақилият нокӣ ҷӣ дар раванди дарс дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва ҷӣ дар машғулиятҳои берунасинфӣ кори ниҳоят мушкил аст.

Мустақилият, пеш аз ҳама аз ташаккули муносибати хонандагон ба кори мустақилона тавассути дар дарсҳо фаҳмонидани нақши корҳои мустақилона дар илм, ҳосил намудани малақаҳои амалӣ, талқини ҳисси масъулият барои кори мустақилонаи супоридашуда, парваридани муҳаб бат ба кори мустақилона оғоз меёбад. Бояд қайд кард, ки кори мустақилона ва ташкили он дар чараёни таълим дар педагогика чизи нав нест. Доир ба моҳияти кори мустақилона дар мактаби миёна Е. Я. Голант, В. Д. Есипов, Р. М. Микелсон, А. В. Усова ва дигарон, дар бораи ташкил кардани он Н. Г. Дайрӣ, П. В. Гора, М. И. Кругляк ва дигарон, дар бораи намуд ва шаклҳои он, мақеи он дар раванди таълим дар мактаби миёна Б. П. Есипов, П. И. Пидкасистый, А.В. Усова ва дигарон, доир ба сарчашмаҳои ташкили мустақилиятнокӣ, муносибати мустақилиятнокӣ ва фаъолият, дар бораи тарбияи мустақилонаи фикрӣ Л. П. Аристова, М. И. Махмутов, Н. А. Половникова ва дигарон масъала гу зоштаю ҳал кардаанд. Нисбат ба таърифи мафҳуми «кори мустақилона» низ нуқтаҳои назар гуногунанд. Баъзе аз таҳқиқотчиён зимни ин масъала аломатҳоеро ҷудо кардаанд, ки онҳо ҷиҳатҳои ташкили фаъолияти хонандагонро тавсиф менамоянд, қисми дигарашон ба соҳаи фании он (моҳият ва мазмун) диққат дода, ба ҷиҳатҳои фардии фаъолияти хонандагон аҳамият намедиханд. Сеюмиҳо, баръакс, ҷиҳатҳои шахсии фаъолияти ҳар кадом хонандаро муайян сохта, маънидод кардани мешаванд, ки ҳар гуна кори мустақилонаро, қабл аз ҳама, мақсади таълим, мазмуни маводи омӯхта мешуда, мантиқи баёни он муайян месозад ва ғайра.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки дар педагогикаи мактаби миёна доир ба моҳият ва мазмуни кори мустақилона то ҳол нуқтаи назари ягона мавҷуд нест. Муаллифон вобаста ба мақсади таҳқиқотҳои худ ин ё он тарафи масъаларо ба таври умумӣ хотирнишон сохтаанду ҳалос.

Бояд қайд кард, ки барои кушодани роҳу усулҳои ҳалли ин проблема таҳқиқотчиёну олимони соҳаи педагогика, психология ва методистон М. А. Данилов, И.Т. Огородников, Л.В. Занков, И.А.Менчинская, П.Я. Гальперин, Е.Н. Кабанова-Миллер, Н.Ф. Талызина, Л.М. Фридман, А.Д. Семушин, Ю.М. Колягин, Ф.Ф. Нагибин, И. Ғуломов, Ҷ. Шарифов, М. Нӯъмонов

ва дигарон корҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд.

Пешрафти илму техника, омӯзиш ва таҳлили адабиёти педагогӣ – психологӣ нишон медиҳад, ки концепсияи муносири таҳсилоти миёна гуногуншаклии таълим ва бедор намудани завқу шавқи хонандагонро маъқул шуморида, омили ҳалқунандаи тайёрии ҳамаҷонибаи хонандагон ташкили дурусти кори мустиқилонаро меҳисобад

Адабиёт:

1. Бабкин Г.С. Организационные основы руководства самостоятельной работы. Научные труды Тюменского университета. Вып.30. –Тюмень, 1976,- 64с.
2. Гуломов И.Организация индивидуально-самостоятельных занятий студентов как условий повышения их профессиональной подготовке. Дис. ... канд. пед. наук. -Душанбе,1972.
3. Дайри Н.Г. О сущности самостоятельной работы: Народное образование,1963, №5. - С.29-34.

Шарипов Н.З. - и.в. дотсенти кафедраи Математикаи олий ва фанҳои табиатшиносии ДДТТ. Ҷумҳурии тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Деҳотӣ ½. E-mail: kurbonazar-1987@mail.ru Тел.: (+992) 93-601-99-80

Мастонаи Раҳматзода – ассистенти кафедраи Математика ва методикаи таълими он-и Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров 16, тел.: (+992 3322) 2-35-06, 2-35-09, факс: (+992 3322) 2-35-06 E-mail: info@kgu.tj, WWW: www.kgu.tj

Мисоков Г.М.

ДВОЯКОПЕРИОДИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ ОДНОГО КЛАССА УРАВНЕНИЯ ОБОБЩЕННЫХ АНАЛИТИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ С ОТКЛОНЯЮЩИМСЯ АРГУМЕНТОМ

Misokov G.M.

DOUBLE PERIODIC SOLUTIONS OF A CLASS OF EQUATIONS OF GENERALIZED ANALYTIC FUNCTIONS WITH DEVIATED ARGUMENT

В статье для одного класса уравнения обобщенных аналитических функций с отклоняющимся аргументом вида

$$W_z + aW(z) + bW(-z) = f(z),$$

Аннотация
Аннотация
Annotation

найденно решение в классе функций, 2π – периодических по t и двоякопериодических по переменной z основными периодами h_1, h_2 , $\text{Im}(h_2/h_1) \neq 0$.

Ключевые слова: двоякопериодическое решение, уравнение Коши-Римана, эллиптических функций, аналитических функций.

На комплексной плоскости $\mathbb{C}$ рассмотрим уравнение вида

$$W_z + aW(z) + bW(-z) = f(z), \quad (1)$$

где $z = x + iy$, $W(z) = u(x, y) + iv(x, y)$, $2W_z = W_x + iW_y$, a, b – постоянные, $f(z)$ – заданная двоякопериодическая функция с основными периодами h_1, h_2 , $\text{Im}(h_2/h_1) \neq 0$.

Будем искать двоякопериодические решения уравнения (1) с периодами h_1, h_2 , $\text{Im}(h_2/h_1) \neq 0$.

Предположим, что двоякопериодическая функция $f(z) \in H^\alpha(\bar{\Omega})$, $0 < \alpha \leq 1$, где Ω – параллелограмм с вершинами $\pm \frac{h_1}{2} \pm \frac{h_2}{2}$ и $\text{Im}(h_2/h_1) > 0$, $H^\alpha(\bar{\Omega})$ – класс Гельдера.

Случай $b = 0$ исследовано в [1].

При этом решение уравнения (1) будем искать в классе $C'(\bar{\Omega})$. Класс таких двоякопериодических функций с периодами h_1, h_2 обозначим через C_*^1 . Все двоякопериодические решения однородного уравнения (1) в классе C_*^1 найдены в [2].

Если $\lambda = \sqrt{a^2 - b^2}$ один из ветвей корня $\sqrt{a^2 - b^2}$, $b \neq 0$, то всякое двоякопериодическое решение уравнения (1) представимо в виде

$$W(z) = \varphi(z)e^{\lambda z} + \frac{b}{\lambda - a}\varphi(-z)e^{-\lambda z}, \quad (2)$$

где $\varphi(z)$ – двоякопериодическая функция второго рода, удовлетворяющая условиям

$$\varphi(z + h_j) = \varphi(z)\exp(-\lambda \bar{h}_j), \quad \varphi(-z - h_j) = \varphi(-z)\exp(\lambda \bar{h}_j) \quad (3)$$

$j = 1, 2$, и аналитическая в области Ω .

Теперь будем искать решение неоднородного уравнения (1) в виде (2) в некотором $\varphi(z)$ – произвольная однозначная двоякопериодическая функция удовлетворяющая условиям (3) и $\varphi(z) \in C'(\bar{\Omega})$. Тогда относительно искомой функции $\varphi(z)$ и $\varphi(-z)$ получим неоднородное уравнение Коши-Римана

$$\varphi_z(z) = Ae^{-\lambda z}[f(z) + Bf(-z)] = Ae^{-\lambda z}f_1(z), \quad (4)$$

$$\varphi_z(-z) = -Ae^{\lambda z}[Bf(z) + f(-z)] = Ae^{\lambda z}f_1(z). \quad (4')$$

Эти уравнения являются следствиями друг друга при замене z на $-z$. Достаточно решить одно из этих уравнений, где $A = \frac{(\lambda - a)^2}{2a\lambda}$, $B = \frac{b}{\lambda - a}$.

Легко заметить, что

$$\iint_{\Omega} e^{-\lambda z} f_1(z) d\Omega = \iint_{\Omega} e^{\lambda z} f_1(-z) d\Omega.$$

Таким образом, надо решить уравнения (4) (или (4')) в классе двойкопериодических функций второго рода, удовлетворяющие условиям (3). Такая задача исследована в [3] с помощью аппарата теории эллиптических функций [4].

Многообразие решений задачи (3), (4) зависит от значения $\lambda \in \Gamma_1$, или $\lambda \notin \Gamma_1$, где Γ_1 – решетка вида $\Gamma_1 = \frac{\pi}{|\Omega|} \{m_1 h_1 + m_2 h_2\}$, m_1, m_2 – целые, $|\Omega| = \text{mes} \Omega = |h_1|^2 \text{Im}(h_2 / h_1)$.

Теорема 1. Пусть $\lambda \in \Gamma_1$, тогда однородное уравнение (1) в классе C_*^1 имеет одно решение, а для разрешимости неоднородного уравнения необходимо и достаточно, чтобы

$$\iint_{\Omega} e^{-\lambda \bar{z} - dz} [f(z) + Bf(-z)] d\Omega = 0.$$

При этом все решения уравнения (1) представимы в виде

$$W(z) = c(e^{\lambda \bar{z} + dz} + Be^{-\lambda \bar{z} - dz}) + Ae^{\lambda \bar{z} + dz} T_{\xi}^{+}(e^{-\lambda \bar{t} + dt} f_1(t)) - Ae^{-\lambda \bar{z} - dz} T_{\xi}^{-}(e^{\lambda \bar{t} + dt} f_1(t)),$$

где c – произвольная постоянная, а постоянное d удовлетворяет уравнению

$$\exp(\lambda \bar{h}_1 + d \bar{h}_1) = \exp(\lambda \bar{h}_2 + d \bar{h}_2) = 1.$$

В этой теореме $T_{\xi}^{\pm} \rho$ – интегральный оператор с ядром функции Вейерштрасса $\xi(z)$ [4].

Теорема 2. Пусть $\lambda \notin \Gamma_1$. Тогда однородное уравнение имеет только нулевое решение, а неоднородное разрешимо при любой правой части $f(z)$. При этом решение уравнения (1) представимо в виде

$$W(z) = Ae^{\lambda \bar{z} + d_1 z} T_{\sigma}^{+}(e^{-\lambda \bar{t} + d_1 t} f_1(t)) - Ae^{-\lambda \bar{z} - d_1 z} T_{\sigma}^{-}(e^{\lambda \bar{t} + d_1 t} f_1(t)),$$

где $T_{\sigma}^{\pm} \rho$ – интегральные операторы вида

$$T^{\pm} \rho = -\frac{1}{\pi} \iint_{\Omega} \rho(t) \frac{\sigma(t - z \mp \Delta)}{\sigma(\mp \Delta) \sigma(t - z)} d_t \Omega$$

постоянные d_1, Δ удовлетворяют систему уравнений

$$\left. \begin{aligned} d_1 h_1 + \eta_1 \Delta &= -\lambda \bar{h}_1 + 2\pi i n \\ d_1 h_2 + \eta_2 \Delta &= -\lambda \bar{h}_2 + 2\pi i m \end{aligned} \right\}$$

n, m – некоторые целые числа, $\eta_j = 2\xi(h_j / 2)$, $j = 1, 2$.

Литература

1. Сафаров Д.С. О двоякопериодических обобщенных аналитических векторах // ДАН Тадж. ССР, 1982г., Т. 24, №9, с. 141-144.
2. Сафаров Д.С. Мисоков Г.М. Двоякопериодические решения уравнения обобщенных аналитических функций с отклоняющимся аргументом. Материалы международной научно-практической конференции «Современные проблемы точных наук и их преподавания», посвященной 20-летию Конституции Республики Таджикистана и 75-летию профессора Шарифова Дж.Ш. (10-11 октября 2014г.), Кургантюбе, 2014, с. 72-73.
3. Сафаров Д.С. Двоякопериодические обобщенные аналитические функции и их применения. -Душанбе, «Дониш», 2010г., с. 190.
4. Ахиезер Н.И. Элементы теории эллиптических функций. -М., «Наука», 1970, 304с.

Мисоков Г.М. – старший преподаватель кафедры высшей математики и естественнонаучных дисциплин, ТГУК. E-mail: kurbonazar-1987@mail.ru Тел.: (+992) 93-601-99-80.

Шокамолова Дж.А. ОЦЕНКА КОРОТКИХ КВАДРАТИЧНЫХ ТРИГОНОМЕТРИЧЕСКИХ СУММ ВЕЙЛЯ В МНОЖЕСТВЕ ПЕРВОГО КЛАССА

Шокамолова Ҷ.А. БАҲОИ СУММАҲОИ КУТОҲИ КВАДРАТИИ ТРИГОНОМЕТРИИ ВЕЙЛ ДАР МАЧМУИ СИНФИ ЯКУМ

Shokamolova J.A.

EVALUATION OF THE SHORT QUADRATIC WEIL'S EXPONENTIAL SUMS IN THE SET OF FIRST CLASS.

Изучено поведение коротких квадратичных тригонометрических сумм Вейля в множестве первого класса, то есть когда старший коэффициент хорошо приближается рациональным числом с маленьким знаменателем.

Ключевые слова: суммы Вейля, проблема Эстермана, множество первого класса, сумма Гаусса

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Рафтори суммаҳои кӯтоҳи квадрати тригонометрии Вейл дар маҷмуи синфи якум, яъне агар коэффисиенти калон бо адади ратсионалии маҳраҷаш хурд наздик карда мешавад, тадқиқ карда шудааст.

Калидвожаҳо: ҳосили Вейл, масъалаи Эстерман, маҷмӯи дараҷаи якум, ҳосили Гаусс

Behavior of short quadratic exponential Weil's sums in the set of the first class is studied that is, when the senior rate is well approached by a rational number with small denominator.

Keywords: Weyl sums, Estermann problem, first-class set, Gauss sum

Наиболее важны для приложений суммы, в которых функция $f(x)$ является полиномом, а область суммирования представляет собой некоторый интервал:

$$S(P) = \sum_{x=Q+1}^{Q+P} e^{2\pi i f(x)}, \quad f(x) = \alpha_1 x + \dots + \alpha_n x^n \quad (1)$$

Такие тригонометрические суммы называются суммами Вейля, а степень полинома $f(x)$ - степень суммы Вейля. Центральной задачей теории тригонометрических сумм является получение возможно более точных верхних оценок для модуля тригонометрической суммы. Так

как модуль каждого слагаемого суммы равен единицы, то для всякой суммы $S(P) = \sum_x e^{2\pi i f(x)}$

справедлива тривиальная оценка $|S(P)| \leq P$.

Первые общие нетривиальные оценки суммы (1) принадлежат Г. Вейлю. При определённых требованиях к старшему коэффициенту полинома $f(x)$ им было показано, что при любом ε из интервала $0 < \varepsilon < 1$ справедлива оценка

$$\left| \sum_{x=1}^P e^{2\pi i f(x)} \right| \leq C(n, \varepsilon) P^{1 - \frac{\gamma}{2^{n-1}}} \quad (2)$$

где $\gamma = 1 - \varepsilon$ и $C(n, \varepsilon)$ не зависит от P . Существенное усиление этого результата при $n \geq 12$ было получено И.М. Виноградовым, показавшим, что в оценке (3) при некотором $\gamma > 0$

вместо $C(n, \varepsilon) P^{1 - \frac{\gamma}{2^{n-1}}}$ можно поставить величину $C(n, \varepsilon) P^{1 - \frac{\gamma}{n^2 \ln n}}$.

Суммы вида

$$T(\alpha; x, y) = \sum_{x-y < n \leq x} e(\alpha n^m), \quad y = x^\theta, \quad \theta < 1$$

называются короткими тригонометрическими суммами Вейля. Короткие тригонометрические суммы Вейля при $m = 2$ и $m = 3$ в множестве первого класса рассматривались в работах [4] - [6] при исследовании асимптотических формул с почти равными слагаемыми в тернарной проблеме Эстермана и в проблеме Варинга для девяти кубов.

В данной работе исследуется поведение коротких квадратичных сумм Вейля, которое является уточнением леммы 5 в работе [4].

Обозначения. X - достаточно большое натуральное число, $\sqrt{x} < y \leq 0.01x$, a, b, r, m, n целые числа, q - натуральное число,

$$T_b(\lambda; x, y) = \sum_{x-y < n \leq x} e\left(\lambda n^2 - \frac{bn}{q}\right), \quad S_b(a, q) = \sum_{k=1}^q e\left(\frac{ak^2 + bk}{q}\right),$$

$$T_0(\lambda; x, y) = T(\lambda; x, y), \quad S(a, q) = S_0(a, q), \quad \gamma(\lambda; x, y) = \int_{-0.5}^{0.5} e(\lambda(x - y/2 + yu)^2) du.$$

Теорема. Пусть $\tau \geq 4y$, $q \leq \tau$, $\alpha = \frac{a}{q} + \lambda$; $(a, q) = 1$, $|\lambda| \leq \frac{1}{q\tau}$. Тогда при

$\{2\lambda x\} \leq \frac{1}{2q}$, $\lambda \geq 0$ или $\{2\lambda x\} \geq 1 - \frac{1}{2q}$, $\lambda \leq 0$ имеет место соотношение

$$T(\alpha, x, y) = \frac{S(a, q)}{q} T(\lambda; x, y) + O(q^{1/2} \ln q), \quad (1)$$

а при выполнении условия $\{2\lambda x\} > \frac{1}{2q}$, $\lambda \geq 0$ или $\{2\lambda x\} < 1 - \frac{1}{2q}$, $\lambda \leq 0$ имеет место соотношение

$$T(\alpha, x, y) = \frac{S(a, q)}{q} T(\lambda; x, y) + O(q^{1/2} \ln q + x^{1/2}). \quad (2)$$

Следствие 1. Пусть $\tau \geq 4y$, $q \leq \tau$, $\alpha = \frac{a}{q} + \lambda$; $(a, q) = 1$, $|\lambda| \leq \frac{1}{4qx}$. Тогда имеет место соотношение

$$T(\alpha, x, y) = \frac{y}{q} S(a, q) \gamma(\lambda; x, y) + O(q^{1/2} \ln q).$$

Следствие 2. Пусть $\tau \geq 4y$, $q \leq \tau$, $\alpha = \frac{a}{q} + \lambda$; $(a, q) = 1$, $\frac{1}{4qx} < |\lambda| \leq \frac{1}{q\tau}$. Тогда имеет место оценка

Литература

1. Weyl H. - Math. Ann, 1916, 77, s.313-352.
2. Виноградов И.М. Метод тригонометрических сумм в теории чисел, 2-е изд., М.: Наука, 1980, 160 с.
3. Vaughan R.C. Some remarks in Weyl sums. Coll. Math. Soc. Janos. Bolyani, Budapest, 1981.
4. Рахмонов З.Х. - Мат. заметки, 2003, т.74, вып. 4, с.564-572.
5. Рахмонов З.Х., Шозиёева С.П. - ДАН РТ, 2002, т. 44, № 3-4, с. 7-17.

Шокамолова Дж.А. - кан. физ-мат доцент кафедры высшей математики и естественнонаучных дисциплин, ТГУК. E-mail: kurbonazar-1987@mail.ru Тел.: (+992) 93-601-99-80

Шарипов М.И.	ТАШАККУЛЁБИИ МАДАНИЯТИ ЭКОЛОГӢ
Шарипов М.И.	РАЗВИТИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ
Sharipov M.I.	DEVELOPMENT OF ECOLOGICAL CULTURE

Дар мақолаи мазкур маданияти экологӣ ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи маданияти умумӣ таҳлил мегардад. Раванди таърихӣ азхудкунии табиат, ташаккулёбии маданияти экологиро ба се давраи асосӣ: давраи антиқӣ, давраи асрҳои миёна, давраи замони нав ҷудо намуда ҳар як давра ба таври муфассал таҳлил гардидааст. Муайян карда мешавад ки, маданияти экологӣ аз якҷанд ҷузъҳои таркибӣ иборат буда, ҳар як ҷузъи он дар ин низом вазифаи функционалии ҳудро иҷро менамоянд. Дар мақола инчунин робитаи мутақобилаи ин унсурҳо таҳлил карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: паём, президент, маданият, экология, шуур, муносибат, талабот, инсон, табиат, унсур, система, робита, ташаккулёбӣ.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В данной статье экологическая культура анализируется как неотъемлемая часть общей культуры. Исторический процесс освоения природы, формирования экологической культуры делится на три основных периода: античный период, период Средневековья, период Нового времени, и подробно анализируется каждый период. Определено, что экологическая культура состоит из нескольких компонентов, и каждый из ее компонентов выполняет в этой системе свою функциональную роль. В статье также анализируется взаимосвязь этих элементов.

Ключевые слова: сообщение, президент, культура, экология, сознание, отношения, потребность, человек, природа, элемент, система, связь, формирование.

In this article, ecological culture is analyzed as an integral part of the general culture. The historical process of development of nature, the formation of ecological culture is divided into three main periods: the ancient period, the period of the Middle Ages, the period of the New Age, and each period is analyzed in detail. It is determined that ecological culture consists of several components, and each of its components performs its functional role in this system. The article also analyzes the relationship of these elements.

Key words: message, president, culture, ecology, consciousness, relations, need, man, nature, element, system, connection, formation.

Дар Паёми солонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 26-12-2019 ба хотири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, барои тавсияи тафаккури техникии насли наврас солҳои 2020-2040 “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” эълон гардид.

Ин дастури дурандешонаи Пешвои миллат аҳли ҷомеаро водор месозад, ки баҳри амалӣ гардидани он ҷаҳду талош намоянд. Яке аз омилҳои асосии татбиқи он ташаккули маданияти экологии ҷомеа бо мақсади ҳифзи табиат ба ҳисоб меравад.

Инсон бо табиат зинда аст, зеро табиат манбаи ҳаёт, сарчашмаи асосии қонеъ гардонани талаботи моддию маънавии ӯ ба ҳисоб меравад. Инсоният дар марҳилаҳои гуногуни фаъолияти ҳамешагӣ бо табиат алоқа ва муносибатҳои гуногуне барқарор менамояд, ки тавассути инсон ҳамчун мавҷудоти биологӣ иҷтимоӣ умр ба сар барад. Ин муносибат ва алоқамандӣ боиси тағйиротҳои мегарданд, ки ҳаёти инсонро дар ҳатар мегузоранд. Аз ин рӯ, одамон дар муддати тӯлонии таърихӣ худ кӯшиш намудаанд, ки сирри асрори табиат, сабабҳои ба амал омадани ҳодисаҳои табиӣ ва моҳияти онҳоро дарк

намоянд.

Инсони ибтидоӣ ҳусуситҳои муҳити табииро бо ҳосиятҳои худ монанд менамуд. Тавре ки В.Р. Арсеньев қайд мекунад, «шуури архаикӣ бо олами ҷангал, ҳайвонот, ғояҳо дар бораи махсусият ё монандии тарзи ҳаёти онҳо ба тарзи муносибати мустақим ё баръакс зиндагӣ мекунанд: яъне ҳайвонот ҳама чизро аз рӯи аналогия бо одамон таҳия кардаанд, аммо ин ё хеле беҳтар ва одилона, ё, баръакс, бо аломати манфист» [1.с. 58].

Дар остонаи ҳазорсолаи сеюм бошад, ҷомеаи инсонӣ ба як қатор мушкilotҳое дучор омадааст, ки яке аз онҳо ба муносибати байни инсону табиат вобастагии зич дошта, масоили экологӣ ном гирифтааст.

Инсоният ҳоло беш аз пеш дарк менамояд, ки вазъи саломатии ӯ ба вазъи муҳити зист, тағйирёбии иқлим бевосита алоқаманд аст. Тақдири ояндаи мавҷудияти инсоният ба ҳифзи муҳити зист вобастааст. Дар ҳаллу фасли ин масъалаҳо чораву тадбирҳои гуногуне андешида мешавад, ки яке аз онҳо ташаккули шуури экологӣ ва дар заминаи он ба вучуд омадани маданияти экологӣ мебошад. Мусаллам аст, ки ҳар шакли таърихӣ тарзи истехсолот вобаста ба тараққиёти моддию-иҷтимоӣ, тағйирёбии муҳити атроф, маҳорати аз ҷониби одамон дигаргун сохтани табиат- рафтори муносиборо нисбат ба табиат ташаккул медиҳад. Раванди таърихӣ азҳудкунии табиат, ташаккулёбии маданияти экологиро ба се давраи асосӣ ҷудо намудан ба мақсад мувофиқ аст. Ҳар як давра ҳусусиятҳои ба худ хос дошта, қонуниятҳои робитаи инсону табиатро ба таври худ инъикос намуда, принципҳои махсуси муносибатро бо табиат кор карда баромадааст:

Давраи якум – давраи антиқӣ – тафаккури асотирӣ ва маданияти антиқӣ, ки инсон худро хануз аз табиат ҷудо накарда буд;

Давраи дуюм – давраи асрҳои миёна – тафаккури динӣ ба офаридагори алоқаманд будани ҳама гуна зухуротҳои дар табиат рухдиҳанда асоси шуури экологии инсонро ташкил менамуд;

Давраи сеюм – давраи замони нав – тафаккури илмӣ- назариявӣ ва маданияти нав хоси он мебошад.

Дар замони антиқӣ аввалин ақидаҳо доир ба алоқамандии инсон бо табиат ба вучуд омаданд. Ин ақидаҳо дар асотирҳои Юнони қадим, Чини қадим ва Эрони бостонӣ таҷассум гардида, дар давоми ҳазорсолаҳо ба ташаккулёбии маданият таъсир расонидаанд. Шакли аввалини он анимизм (аз калимаи латинӣ – anima – рӯҳ, тафаккур), ки тамоми табиатро ҷондор, дорои рӯҳ, тафаккур меҳисобад.

Дар китоби муқаддаси ориёинасл “Авесто”, ки ҳамчун мероси муштаракӣ фарҳангии ҷаҳонӣ, навиштаҷоти муқаддаси эронитабор мебошад, баробари тарғиби “пиндори нек”, “гуфтори нек” ва “рафтори нек”, ҳифзу муносибати некро бо табиати атроф мушоҳида менамоям.

Дар асрҳои миёна бошад, тафаккури динӣ ҳукмрон буда, принциби “парастии табиат” ҳукмфармой менамуд. Рӯҳонӣ чунин ақида доранд, ки дар давраи ҳукмронии ҷаҳонбинии динӣ, ҷамъият бо масъалаҳои экологӣ дучор наомада буд, зеро ки муносибати инсон ба табиат аз рӯи меъёрҳои рафтори динӣ назорат карда мешуд.

Дар китоби муқаддаси “Қуръон” ба меъёрҳои рафтори экологӣ асос гузошта шудааст. Масалан, дар сураи дуюм ояти 19 – 20 навишта шудааст. “Сачда кунед ба Худованде, ки замин ва осмонро офарид ва аз осмон ба Шумо об ва мевачоти хурданӣ фиристод”. Дар сураи 2-уми ояти 57 омадааст: “Хӯред, нӯшед ва ҳаловат баред аз баракати Оллоҳ ва накумед корҳои бадро дар рӯи замин”.

Давраи сеюм – аз асри XVIII – аз давраи инқилобҳои саноатӣ оғоз гардида, то замони ҳозира идома дорад. Дар ин давра принциби “фатҳ намудани табиат”, ҳарчи бештар ба манфиати инсон истифода бурдани табиат ба амал омада, зиддияти байни ҷамъият ва табиат торафт тезу тунд мегардад ва робитаи байни ҷамъият ва табиат шакли умумибашарино қабул менамояд. Бо ифодаи В. И. Вернадский инсоният ба як “қувваи бузурги геологӣ” табдил меёбад. Имрӯз дар назди инсоният вазифаи муҳимтарин, ҳифзи муҳити зист ва тамаддун аз таҳдидҳои фалокатовари экологӣ мебошад. Маҳз ҳамин омилро зарурияти ташаккулёбии шуури экологиро тақозо менамояд.

Ҷараёни эволютсияи донишҳои экологиро то сатҳи шуури экологӣ таҳлил намуда, Е. В. Гирусов таъкид мекунад: “Албатта, дониш танҳо новобаста аз он, ки то чӣ андоза

муҳим аст, метавонад чунин як шуури оммавино эҷод кунад, ки имконпазир бошад. дар бораи мубаддал гаштани дониш ба эътиқод сухан ронад"[2.с.120]

Шуури экологӣ вобаста аз ҳислат ва аҳамиятнокиаш дар ташаккули маданияти экологӣ яке аз унсури муайянкунанда ба ҳисоб меравад. Шуури экологӣ ин маҷмӯи ақидаҳо, эътиқодҳо ва донишхоест, ки ҳислати томи ғайриҷамъияти низоми “ҷамъият” ва “табиат” – ро инъикос менамояд.

Шуури экологӣ – ин шакли махсуси шуури ҷамъиятӣ буда, аз рӯи мазмун ва мақсади худ барои қор қарда баромадани стратегияи муштараки пешгирии ҳавфи экологии биоичтимоӣ равона қарда шудааст. Асоси шуури экологиро назарияе ташкил медиҳад, ки тибқи он зарурияти пешрафти илму техника эътироф гардида, дар баробари он муҳити мавҷудаи зист бояд нигоҳ дошта, аз оқибатҳои зараровари манфӣ, табиат солим нигоҳ дошта шавад.

Таркиби шуури экологӣ аз ақидаҳо, донишҳо ва эътиқодҳои экологӣ иборат мебошад:

Ақидаҳои экологӣ - ин андешаҳо, идеяҳо ва тасаввуротҳо оиди муносибати байни инсон ва табиат, ки дар онҳо раванди таъсири мутақобилаи инсон ба атмосфера, гидросфера, литосфера, олами набототу ҳайвонот таҷассум меёбанд.

Донишҳои экологӣ – бошанд, ҳамчун падидаи махсуси шуури экологӣ баромад намуда, занҷири сарбастаи зухуроти антропогениро ифода менамоянд, ки дар асоси онҳо барномаҳои мушаххаси ҳифзи табиат тарҳрезӣ мегарданд ба монанди:

- тарбияи инсон дар рӯҳияи муносибати бошууруна ба муҳити зист;
- азхудкунии ақидаҳо, мафҳумҳои асосӣ ва далелҳои илмӣ дар бораи табиат, ки дар асоси онҳо муносибати эътиромонаи инсон нисбат ба табиат ба амал бароварда мешаванд;
- дарки он, ки табиат ҳамчун сарчашмаи арзишҳои моддӣ ва маънавии ҷамъиятӣ аст;
- ташаккули манфиатҳо, робитаи инсон бо табиат ва дарки онҳо муносибан ба арзишҳои ахлоқӣ.

Мафҳуми маърифати экологӣ – аз ҳифзи табиат, истифодаи дурусти сарватҳои гаронбаҳои он, аз нав бавучудорию кабудизоркунии мавзею маҳалҳои кишвари худ, азхудкунии омӯхтани қонунҳои табиат, аз овони кӯдакӣ ташаккули рафтору муносибатҳои ғамхорона ба табиат бармеоянд. Қайд намудан лозим аст, ки таи солҳои соҳибистиклолӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сарвари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳри баланд бардоштани маърифату фарҳанги экологии шаҳрвандони мамлакат ва ҳалли масъалаҳои экологӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, зиёда аз 40 қонун ва барномаҳои давлатиро дар бораи экология ва сарватҳои табиӣ аз қабили: “Қонун дар бораи ҳифзи табиат” с.1993; “Қонун дар бораи ҳифзи ҳавои атмосфера” с. 1996; “Кодекси замин” с. 1996; “Қонун дар бораи истифода ва ҳифзи олами ҳайвонот” с. 1997; “Кодекси ҷангал” с. 1997; “Кодекси об” с. 2000; “Қонун дар бораи экспертизаи давлатии экологӣ” с.2003; “Қонуни дар бораи маърифати экологии аҳоли” с. 2010; “Барномаи давлатии маърифат ва тарбияи экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2000 то соли 2010” “Барномаи давлатии комплекси рушди тарбия ва маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2020” ва ғайраҳо қабул гардиданд.

Мутобиқи “Барномаи давлатии маърифат ва тарбияи экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2000 то соли 2010”, ҳоло дар ҳамаи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбии ҷумҳури омӯзиши асосҳои экология ва ҳифзи табиат ба роҳ монда шудааст.

Боиси ифтихор аст, ки сиёсати хирадмандона, ташаббусҳои судмандона ва дурандешонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз минбари бонуфузи Созмони Миллалӣ Муттаҳид оид ба “Соли байналхалқии оби тоза” эълон намудани соли 2003, даҳсолаи амалиёти “Об барои ҳаёт” солҳои 2005-2015, “Соли 2013 – соли дипломатияи об” ва даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” солҳои 2018-2028 аз ҷониби зиёда аз 180 давлати ҷаҳон дастгирӣ ёфтанд ва конфронсҳои байналмилалӣ дар шаҳри

Душанбе гузаронида шуданд. Хамаи ин тадбирҳои номбаршуда дар ташаккули шуури экологӣ ва маданияти экологии ҷомеа сахми арзандае мегузаронанд.

Дар шароити ҳозира, ки ҷомеаи мо ба давраи масъулиятноки дигаргунии қатъии таърихӣ худ – давраи таҳаввулоти демократӣ қадам ниҳод - тарбияи экологии шахсият, ташаккули инсонӣ дорои тафаккури экологӣ ва дар тарбияи ҳамаҷонибаи ӯ самаранок истифода бурдани имкониятҳои моддию маънавӣ аҳамияти бағоят муҳим пайдо менамояд.

Иштироки бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат - Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маърақаҳои ниҳолшинонӣ ва ба корҳои ободонию созандагӣ, сабзу хуррамгардонию кӯчаю маҳал, хиёбонҳо, манзилҳои зист, беҳдошти муҳити атроф, бунёди боғҳои дарахтони мевадихандаю сояфкан ҳидоят намудани аҳоли ва инчунин муроҷиати Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси шаҳри Душанбе, муҳтарам Рустами Эмомалӣ ба “Шаҳри сабз” табдил додани пойтахти мамлакат - намунаи олии таҷассумёбии фарҳанги экологӣ ба ҳисоб мераванд.

Ташаккулёбии шуури экологӣ ва дар заминаи он бунёди маданияти экологӣ ҳамчун меъёри ҳаёти ҷамъиятии мутамаддин, дар заминаи субъектҳои зерин: оила, боғча, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, миёнаи касбӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, коллективҳои меҳнатӣ, воситаҳои ахбори умум, иттиҳодияҳои эҷодӣ, муассисаҳои фарҳангӣ фароғатӣ ва умури давлатӣ амалӣ мегарданд.

Имрӯз мо ҳамагон бояд дарк намоем, ки дар табиати носолим, солим зистан номумкин аст. Баҳри қонеъ намудани манфиатҳои шубҳаноки инсонӣ мо набояд ҳайвоноту набототро нобуд созем.

“Ҳама гуна ҳаётро ҳифз намो” – ин шиор бояд ҷавҳари шуури экологии мо бошад.

Чуноне, ки шоир фармудаанд:

Маёзор мӯре, ки донакаш аст,

Ки қон дораду қони ширинаш хуш аст.

Адабиёт:

1. Арсеньев В.Р. Звери, боги, люди. - М., 1991.
2. Гирусов Э.В. От экологического знания к экологическому сознанию. //Взаимодействие общества и природы. М., 1986.
3. Карпенко Е.И. Экология и проблема ответственности. //Экология, культура, образование. М., 1989
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-12-2019.

Маҳмадулло Шарипов – дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии ДДТТ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Деҳотӣ ½. тел: (+992) 934444240. E-mail: Mahmud_62@mail.ru

ФАСЛИ 4. ҚОНУНГУЗОРҲИ ВА ИҚТИСОДИ РАҚАМҲИ

Қудратов Н.А.
Мирзоева Қ.А.
Сафарова З.М.
Мавлонзода Ф.У.

ПЕШГИРИИ КИБЕРЧИНОЯТҲО

Қудратов Н.А.
Мирзоева Қ.А.
Сафарова З.М.
Мавлонзода Ф.У.

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЙ

Kudratov N.A.
Mirzoeva K.A.
Safarova Z.M.,
Mavlonzoda F.U.

CYBERCRIME PREVENTION

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мафхуми киберчиноятҳо, мушкилиҳои пешгирии ин чиноятҳо ва роҳҳои усулҳои ки барои пешгирии киберчиноятҳо хизмат мерасонанд мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муайян карда шудааст, ки мубориза бо киберчиноятҳо дар ҳақон, аз ҷумла дар ҚТ бо якҷанд мушкилиҳои рӯ ба рӯ мешавад ва мо он мушкилиҳоро ба се намуд ҷудо намудан мумкин аст, яъне мушкилиҳои техникаӣ, ҳуқуқӣ ва ғайри.

Калидвожаҳо: Киберчиноятҳо; вирус; суроға; электронӣ; қаллобӣ; таркиби чиноят; тарзи содиркунии чиноят; дастгоҳи электронӣ;

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В данной статье анализируются вопросы понятия киберпреступлений, проблемы предупреждения этих преступлений, а также способы и методы, служащие предупреждению киберпреступлений. Определено, что борьба с киберпреступностью в мире, в том числе в Республике Таджикистан, сталкивается с рядом проблем, которые можно разделить на три группы, а именно технические, юридические и оперативные проблемы.

Ключевые слова: Киберпреступления; вирус; адрес; электронный; мошенничество; состав преступления; способ совершения преступления; гаджет;

This article analyzes the issues of the concept of cybercrime, the problems of preventing these crimes, as well as the ways and methods that serve to prevent cybercrime. It is determined that the fight against cybercrime in the world, including in the Republic of Tajikistan, faces a number of problems that can be divided into three groups, namely technical, legal and operational problems.

Keywords: Cybercrime; virus; the address; electronic; fraud; Corpus delicti; the manner in which the crime was committed; gadget;

Дар асри XXI пешрафту тараққиёти замонаро бе донишҳои техникаву технологияи компютерӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Пешрафту тараққиёти технологияи муосир дар баробари садҳо манфиат, аз мушкилот низ ҳолӣ нест. Яке аз чунин проблемаҳо ин тавсеа ёфтани киберчиноятҳо бо истифода аз технологияи компютерӣ мебошад, ки мубориза алайҳи он дар тамоми давлатҳо оғоз ёфтааст.

Технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) тарзи тичорат, хариди мол ва хизматрасониҳо, фиристодан ва қабул кардани пул, муошират, мубодилаи иттилоот, ҳамкорӣ, ташаккул ва рушди муносибатҳо бо субъектҳои гуногуни ҳуқуқӣ тағйир дод. Чунин тағйирот ва истифодаи торафт афзоянда ва вобастагӣ аз ТИК осебпазириро дар соҳаҳои гуногун ба вучуд меорад, ки аз ҷониби чинояткорон ва дигар ҳамагон, ки ТИК-ро ҳадафи худ қарор медиҳанд ва ё бо истифода аз ТИК барои содир кардани чиноят шароит фароҳам меоваранд, эҷод мекунанд.

Киберчиноятҳо пеш аз ҳама ба системаи компютерӣ равона мешаванд. Таърифҳои гуногуни системаи компютерӣ мавҷуданд. Масалан, дар моддаи 1 (а) -и Конвенсияи Шӯрои Аврупо оид ба киберчинояткорӣ соли 2001 «системаи компютерӣ» ҳамчун «ҳама гуна дастгоҳ ё гурӯҳи дастгоҳҳои ба ҳам алоқаманд ё омехта, ки як ё якчанди он мутобики барнома амал карда, коркарди маълумотро ба таври автоматӣ амалӣ менамояд», фаҳмида шудааст. Дар баробари ин дар моддаи 1 Конвенсияи Иттиҳоди Африко оид ба киберамният ва ҳифзи маълумоти шахсӣ дар соли 2014 системаи компютериро ҳамчун «дастгоҳи электронӣ, магнитӣ, оптикӣ, электрохимиявӣ ё дигар дастгоҳи баландсуръати коркарди маълумот ё гурӯҳи дастгоҳҳои ба ҳам алоқаманд ва ё ҳамроҳкунандаи вазифаҳои мантиқӣ, арифметикӣ ё нигоҳдорӣ, аз ҷумла воситаҳои нигоҳдории маълумот ё воситаҳои алоқаи бевосита бо ин дастгоҳ ё ин гуна дастгоҳҳо алоқаманд, маънидод намудааст.

Чиноятҳо дар соҳаи иттилооти компютерӣ ва чиноятҳо бо истифода аз компютер ва дигар дастгоҳҳо содиршаванда дар конунгузории чиноятӣ як намуни чинояти нав ба ҳисоб мераванд ва ин намуни чиноятҳоро аслан киберчиноятҳо ном мебаранд.

Таърифи умумизътирофшудаи киберчиноятҳо вучуд надорад. Аммо, таърифи зерин унсурҳои барои ҳама таърифҳои мавҷудаи киберчиноятҳо дохилшударо дар бар мегирад. Киберчиноят як амали конунвайронкунии мебошад, ки тавассути технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК) содир мешавад ва ё шабакаҳо, системаҳо, маълумотҳо, вебсайтҳо ва / ё технологияро таҳти ҳадафи чинояткорона қарор медиҳад [2, 3, 6, 8]. Киберчиноят аз чинояти анъанавӣ бо он фарқ мекунад, ки "ҳудуди ҷисмонӣ ё ҷуғрофиро эътироф намекунад" ва метавонад нисбат ба чинояти маъмулӣ бо кӯшиши камтар, осонтар ва зудтар содир карда шавад.

Europol соли 2018 киберчиноятро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: 1) ҳама гуна чиноятҳое, ки танҳо бо истифода аз компютерҳо, шабакаҳои компютерӣ ё дигар шаклҳои технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ содир мешаванд; 2) чиноятҳое, ки тавассути кибертехнологияҳо содир мешаванд (яъне, чиноятҳои анъанавӣ, ки тавассути интернет ва технологияҳои рақамӣ содир мешаванд) [4,6]. Фарқи асосии байни ин категорияҳои киберчиноятҳо нақши технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар содир намудани чиноят мебошад ва чунин ҳолат бо он вобаста аст, ки оё ТИК ҳадафи чиноят аст ё қисми таркибии тарзи содиркунии чиноят (методи таъсиррасонӣ), ки чинояткор истифода кардааст. Вақте ТИК ҳадафи чиноят қарор мегирад, чунин чинояткорӣ ба махфият, комилият ва ё дастрасии маълумоти компютерӣ ё системаҳои компютерӣ таъсири манфӣ мерасонад[9].

Махфият, тамомият ва дастрасии маълумот ҷанбаҳои асосӣ мебошанд[7]: ба ибораи оддӣ, маълумоти махфӣ бояд махфӣ боқӣ монад, онро бе иҷозати соҳиби он тағйир додан мумкин нест ва маълумот, хизматрасониҳо ва системаҳо бояд ҳамеша ба соҳибаш дастрас бошанд. Вақте ТИК ҷузъи тарзи содир кардани чиноят аст, киберчинояткорӣ чиноятҳои анъанавиро дар бар мегирад (масалан, қаллобӣ ва дуздӣ), ки содиршавии онҳо бо ин ё он тарз тавассути интернет ва технологияҳои рақамӣ сурат мегирад.

Муборица бо киберчиноятҳо дар ҷаҳон, аз ҷумла дар ҚТ бо якчанд мушкилиҳо рӯ ба рӯ мешавад ва мо он мушкилиҳоро ба се намуд ҷудо намудем:

1. **Мушкилоти техникӣ.** Якчанд сабабҳои техникӣ мавҷуданд, ки муборица бо киберчинояткориро душвор месозанд. Сабаби аввал ин мансубият аст. Ҳар як компютере, ки ба интернет пайваست аст, метавонад бо ҳама гуна компютерҳои ба интернет пайвастшуда таъсири мутақобила расонад. Пайвандии компютерҳо тавассути интернет аз суроғаи IP вобастагӣ дорад. Суроғаи IP одатан рақами ягонаи ҷаҳонӣ мебошад ва имкон медиҳад, ки компютер тавассути провайдерӣ кишвари мушаххас ба интернет пайванд шавад. Мушкилӣ дар он аст, ки ҳамлагар (хакер) роҳҳои зиёди пинҳон кардани суроғаи IP-и худро дорад, ё ҳатто вонамуд кунад, ки вай аз суроғаи дигари IP пайваст шуда истодааст. Гузашта аз ин, чинояткорон метавонанд аз асбобҳои мухталиф истифода кунанд, то аз ошкор кардани мақомоти ҳифзи ҳуқуқ канорачӯӣ кунанд, дастрасиро мушкил гардонанд.

Мушкилоти дуввуми техникӣ бо таъминоти барномавӣ (нармафзор) алоқаманд аст. Барномаҳои компютерӣ нармафзор мебошанд. Маҷмӯи барномаҳои дар компютер истифодашавандаро таъминоти барномавии компютер ё нармафзор меноманд. Нармафзорҳои муосир миллионҳо барномаҳои гуногунро дар бар мегиранд. Баъзеи ин барномаҳоро барномаҳои системавӣ, қисми дигарашонро барномаҳои татбиқӣ, сеюминашонро забонҳои барномарезӣ ва ҳоказо номгӯзорӣ кардаанд. Истифодабарандаи компютер метавонад ё аз барномаҳои тайёр баҳра бардорад ё худаш чунин барномаҳоро созад. То имрӯз маҷмӯи (дастаи, пакети) бениҳоят калони барномаҳои

гуногуне сохта шудаанд, ки онҳо дар ҳалли масъалаҳои мухталиф мавриди истифода қарор гирифтаанд. Бо ёрии барномаҳо ҳам бозиҳои гуногун ва ҳам масъалаҳои душвортарини математикиро ҳал намудан мумкин аст. Онҳо дар гузаронидани амалиёти бонкӣ, молиявӣ, тайёркунии санадҳо, намоишномаҳо ва ғайра ба таври васеъ истифода мешаванд. Хулоса, ҳоло чунин соҳаеро ном бурдан душвор аст, ки дар он барномаҳои компютерӣ татбиқ наёфта бошанд.

Барномаҳо дар телефон ё планшети шумо низ мебошанд. Хизматгузориҳои (сервисҳо), ки шумо дар интернет пайваст мекунед, ба монанди вебсайт, инчунин ба нармафзор дохил мешаванд. Бисёр вақт нармафзор осебпазирӣ дорад. Осебпазирӣ метавонад мушкилот дар барнома ё конфигурацияи нодуруст бошад, ки ба ҳучумкунандагон имкон медиҳад, ки амалҳоеро анҷом диҳанд, ки онҳо натавонистанд иҷро кунанд (масалан, маълумоти корти кредитии муштариёро зеркашӣ кардан).

Дарёфти осебпазирӣ барои ширкатҳои нармафзор душвор мебошад, алахусус онҳое, ки бо лоиҳаҳои калони нармафзор алоқаманданд, зуд-зуд иваз мешаванд. Баъзан ҳамлагарон пеш аз ширкати нармафзор осебпазирӣ пайдо мекунанд. Мувофиқи маълумоти Bilge and Dumitras, то он даме, ки осебпазирӣ номаълум боқӣ мемонад, нармафзори осебпазирро наметавон дуруст кард ва нармафзори антивирус наметавонад ҳамлоро бо истифодаи сканер кардани дастгоҳ муайян кунад. Ширкат дар бораи ин гуна осебпазирӣ ҳамоно вақт дарк мекунанд, ки вақте он аз ҷониби киберчинояткорон барои ҳамла ба махфият, тамомият ё дастрасии нармафзор ва истифодабарандагони нармафзор истифода мешавад.

Мушкилоти дигари техникӣ ин инфрасохтори виртуалии ТИК мебошад. Бисёри ташкилотҳо низоми иттилоотиаширо дар серверҳои ҷойгир кардаанд, ки соҳибони он сервер дигаронанд (хост-провайдер). Дар чунин ҳолатҳо ширкат як қисми масъулиятро барои амнияти киберӣ ба зиммаи провайдери хизматрасон мегузорад ва ҳангоми вайрон кардани амният, ширкат бояд бо провайдери хизматрасон ҳамкорӣ кунад, то ҳодисаҳоро таҳқиқ кунад, ки метавонад боиси мушкилоти техникӣ ва ҳуқуқӣ шавад.

2. Мушкилоти ҳуқуқӣ. Киберчиноят як навъи ҷинояти фаромиллист, ки ҷинояткорон ва ҷабрдидагони он метавонанд дар тамоми нуктаҳои дунё, ки дар он ҷо пайвастшавӣ ба интернет мавҷуд аст, қарор дошта бошанд.

Аз ин лиҳоз, муфаттишоне, ки ҷиноятҳои кибериро тафтиш мекунанд, аксар вақт дар ҷаъолияти онҳо дастрасии фаромарзӣ ва табодули маълумот талаб карда мешавад. Ин вазифаро дар сурате иҷро кардан мумкин аст, ки агар маълумоти дархостшуда аз ҷониби провайдерҳои хизматрасон нигоҳ дошта шуда, чораҳо андешида шаванд, то мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба маълумот дастрасӣ пайдо кунанд. Дар чунин маврид донишмандони меъёрҳои боби 48 ҚМҚ ҚТ, яъне ҳамкориҳои мутақобилаи судҳо, прокурорҳо, муфаттишон ва мақомоти таҳқиқ бо мақомот ва шахсони мансабдори дахлдори давлатҳои хориҷӣ дар тартиби расонидани кӯмаки ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ талаб карда мешавад.

Мушкилоти асосии ҳуқуқӣ дар таҳқиқи ҷиноятҳои киберӣ ва таъқиби киберчинояткорон инҳоянд: мавҷудияти низоми гуногуни ҳуқуқӣ дар кишварҳои гуногун; фарқият дар қонунҳои миллий вобаста ба киберчиноятҳо; фарқиятҳо дар меъёрҳои ҳуқуқии далелҳо ва мурофиаи судии ҷиноятӣ (масалан, дар тартиби дастрасӣ ба далелҳои рақамӣ аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; бо тартиби судӣ ё бидуни фармоиши кофтуков намудан); фарқият дар амал ва татбиқи ҷуғрофии шартномаҳои минтақавӣ ва бисёрҷонибаи киберчиноятҳо; фарқият дар равишҳо ба ҳифзи маълумот ва риояи ҳуқуқи инсон.

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи чораҳо оид ба тақмили амнияти иттилоотӣ ба амал бароварда шуда истодаанд. Ба ташкили заминаи таъмини ҳуқуқии амнияти иттилоотӣ оғоз карда шуда, он тақмил ёфта истодааст. Дар баробари ҚЧ ҚТ, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сирри давлатӣ», «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма», «Дар бораи телевизион ва радиоишунавоӣ», «Дар бораи таъбу нашр», «Дар бораи алоқа», «Дар бораи ҳуқуқҳои муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он», «Дар бораи иттилоотонӣ», «Дар бораи ҳазинаи бойгонии миллий ва муассисаҳои бойгонӣ», «Дар бораи иттилоот» ва «Дар бораи ҳифзи иттилоот» қабул шуданд. Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 7 ноябри соли 2003 № 1176) тасдиқ шудааст, марҳилаи нави ташаққули сиёсати давлатӣ дар соҳаи амнияти иттилоотӣ мебошад. Ҳамин тавр масъалаи ҳуқуқии мубориза бар зидди киберчиноятҳо дар мавриди назар ва тақмил қарор дорад.

3. Мушкилоти фаврӣ (оперативӣ). Яке аз мушкилоти асосии фаврӣ (оперативӣ) дар тафтишоти ҷинояти киберӣ ҳамкорӣ бо дигар кишварҳо мебошад. Ҳамкориҳои байналмилалӣ дар

таҳқиқи ҷиноятҳои киберӣ унификатсияи (ба як шакл даровардан) қонунгузорӣ дар кишварҳои ҳамкорро тақозо мекунад. Воситаҳо, ба монанди шартномаҳои ёрии ҳуқуқии мутақобила (яъне созишномаҳои, ки дар онҳо тарафҳо барои ҳамкорӣ дар таҳқиқ ва таъқиби ҷиноятҳои, ки тибқи қонунҳои миллии онҳо ҷазо дода мешавад) метавонанд барои фиристодани дархостҳои расмӣ барои кӯмак аз як кишвар ба дигаре истифода шаванд. Аммо, дархостҳо барои расонидани кӯмаки ҳуқуқӣ метавонанд вақтро талаб кунанд ва натиҷаҳои қобили қабул ба даст наоранд, ба монанди пешгирии ҷиноят ё пешниҳоди далелҳо барои истифода дар суд.

Дар сатҳи универсалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон Конвенсияи СММ ба муқобили ҷинояткории муташаккили трансмиллӣ; Конвенсияи зидди шиканҷа ва дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф; Конвенсия дар бораи манъи қорқард, истеҳсол, захира ва истифодаи яроқи кимиёвӣ ва нобуд кардани он; Конвенсияи ягонаи СММ дар бораи воситаҳои нашъадор; Конвенсияи СММ дар бораи моддаҳои психотропӣ; Конвенсияи СММ дар бораи мубориза бар зидди муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ; Конвенсия дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон ва истисмори фоҳишагӣ аз ҷониби шахсони сеюм; Конвенсияи Шанхай дар бораи мубориза бо терроризм, сепаратизм ва экстремизм; Конвенсияи байналмилалӣ оид ба мубориза бо маблағгузориҳои терроризм; Конвенсияи СММ ба муқобили коррупсия эътироф намуда, дар самти мубориза бо киберҷиноятҳо дар доираи ин санадҳо уҳдадорӣ ба зиммааш гирифта ро иҷро намуда истодааст.

Дар сатҳи минтақавӣ ва ҳамкории мутақобила бошад, Ҷумҳурии Тоҷикистон Конвенсия байни кишварҳои аъзои ИДМ дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, гражданин ва оилавӣ аз соли 1993; Конвенсия байни кишварҳои аъзои ИДМ дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, гражданин ва оилавӣ аз соли 2002-ро эътироф намудааст. Ҳамзамон чунин шартномаҳои дучониба бо давлатҳои хориҷӣ, ба монанди: Шартнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон дар бораи кӯмаки мутақобилаи ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ аз 10 майи соли 2001; Шартнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Амориоти Муттаҳидаи Араб дар бораи ёрии мутақобилаи ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ аз 9 апрели соли 2007; Шартнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Туркия дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи парвандаҳои ҷиноятӣ, тижоратӣ ва гражданин аз 6 майи соли 1996; Шартнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой дар бораи ёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи парвандаҳои ҷиноятӣ ва гражданин аз 16 сентябри соли 1996; Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар бораи созмон додани гурӯҳи қорӣ муштарак оид ба мубориза бо терроризми байналмилалӣ аз 17 июни соли 2014; Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Латвия дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи мубориза бо терроризм ва муомилоти ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ, прекурсорҳо ва дигар ҷиноятҳо аз 10 июни соли 2014; Шартнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Украина дар бораи бозпас додани ба маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкумшудагон барои адои минбаъдаи ҷазо; Шартнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой дар бораи истирдод; Созишнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Амориоти Муттаҳидаи Араб дар бораи истирдод; Шартнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой дар бораи бозпас додани маҳкумшудагон; Созишнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон дар бораи бозпас додани маҳбусон барои адои минбаъдаи ҷазо; Созишнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар бораи истирдод бастааст. Дар умум миқдори чунин шартномаҳои дучониба ҳудуди 70 ададро ташкил медиҳанд. Оянда бо тақозои замон ва шароити ҷиҳати ба таври қофӣ баҳри мубориза бо киберҷиноятҳо санадҳои дучониба ва бисёрҷониба қабул намудан байни давлатҳои ҷаҳон ва минтақа ногузир мебошад.

Киберҷинояткорон аксар вақт усулҳои техникӣ ва иҷтимоиро барои содир кардани ҷиноят истифода мебаранд. Пешгирии баъзе намудҳои киберҷиноят мушкул аст, аммо қорбарони технологияи иттилоотӣ метавонанд барои ҳимояи худ (то андозае) аз ҷиноятҳои киберӣ чораҳои заруриро андешанд. Политсияи Аврупо (Европол) соли 2018 дар вебсайти худ дастурҳои зиёдеро оид ба огоҳии мардум ва пешгирии ҷинояткорӣ нашр мекунад. Бо вуҷуди ин, ҳатто амалҳои хурд метавонанд тағйироти қалон дар ин самт ба бор оранд. Дар зер якчанд маслиҳатҳо мавҷуданд, ки хангоми пайвастишавӣ ба Интернет бояд дар хотир дошта бошад:

- 1) Системаи амалиётӣ ва нармафзори насбшударо мунтазам тақмил кунед;
- 2) Нармафзори мунтазамро, ки шумо дигар истифода намебаред, аз дастгоҳ тоза кунед;

3) Аз як барномаи антивирусӣ, ки аз ҷониби як ширкати мӯътабар таҳия шудааст, истифода баред;

4) нармафзор, филмҳо ё мусиқиро аз сайтҳои дастрасашон умумӣ зеркашӣ накунад - онҳо аксар вақт зарароваранд;

5) Маълумоти шахсиро дар сайтҳои номаълум ворид накунад;

6) Ҳангоми ворид кардани маълумоти молиявӣ суроғай дурусти вебсайтро тасдиқ кунед.

Омӯзиши вазъ нишон медиҳад, ки чораи асосии мубориза бо ҷинояткории киберӣ дар сатҳи давлатӣ маҳз танзими ҳуқуқӣ мебошад: тақмили қонунгузорӣ, криминализатсияи ҷиноятҳои наф, пурзӯр кардани ҷавобгарӣ барои ҷиноятҳои аллакай мавҷуда дар соҳаи кибер. Сарфи назар аз қонунгузории мавҷудаи кишварҳои гуногун, барои ҷинояткорони кибернетикӣ сарҳад ва салоҳият вучуд надорад. Киберҷинояткорон бо сабабҳои хеле гуногун ва бо ҳадафҳои гуногун ҷиноят содир мекунанд. Аммо, қайд кардан бамаврид аст, ки ҷинояткорони киберӣ, ки ба маълумоти махфӣ ё назорати системаҳои IT дастрасӣ пайдо кардаанд, баъзан ҳатто намефаҳманд, ки бо иттилооти гирифташуда чӣ кор кунанд.

Тавассути чамбоварии усулҳои дастрас Марина Лепина, рӯйхати амалҳои асосии корбаронро пешниҳод намудааст, ки дар пешгирии ҷиноятҳои киберӣ нақши муҳим доранд:

1) Истифодаи барномаҳои компютери литсензионӣ ва нармафзори антивирусӣ;

2) Истифодаи суроғай почтаи электронӣ бо мақсади муайян: сабти ном дар вебсайтҳо, пардохти ҳаққи хидматҳо, интиқоли иттилооти муҳим (беҳтар ҳифзшуда);

3) Кушодани замимаҳо танҳо аз фиристандаҳои маълум, агар шумо шубҳа дошта бошед, ба шумо лозим аст, ки бо фиристанда ба тариқи дигар тамос гиред;

4) Замимаҳоро барои ҷой доштани вирусҳо тафтиш кунед;

5) Дар варақаҳо ва саволномаҳои тавассути почтаи электронӣ гирифташуда нишон додани маълумоти шахсӣ номатлуб аст, зеро танҳо сайтҳои беҳатар кафолати интиқоли онҳоро дода метавонанд;

6) Тасдиқи дархостҳо барои маълумоти шахсӣ аз сохторҳои тичорӣ ва молиявӣ тавассути тамос бо ин сохторҳо бо истифода аз алоқаҳое, ки дар вебсайти расмӣ нишон дода шудаанд, аммо на дар мактуби электронӣ;

7) Ҳангоми муошират бо мизочон, бонкҳо одатан паҳнкунии оммавино анҷом намедиханд. Аз ин рӯ, беҳтар аст бо истифода аз воситаҳои тамос, ки дар вебсайти расмӣ худ нишон додаанд, ба идораи бонк тамос гиред, то вазъро равшан созед;

8) Дархостҳо барои ҷораҳои фаврӣ дар ҳолатҳои фавқуллода эҳтимолияти қаллобӣ доранд. Ҷинояткорон ҳисси изтиробро ба вучуд меоранд, то корбарро маҷбур кунанд, ки дар ҳолати фавқуллода зуд ва бепарво амал кунанд. Бояд вазъро арзёбӣ кард ва тасмими огоҳона гирифт;

9) Нашри корти иловагӣ барои пардохти мол дар Интернет;

10) Вақте ки саҳифаи шуморо мешикананд, агар шумо ягон файлро зеркашӣ карда бошед, ба сайт дароед, то саҳифаро тавассути дастгоҳи сироятнашуда барқарор кунед;

11) Ҳеҷ гоҳ файлҳоеро, ки истифодаи компонентҳои ActiveX-ро дар Internet Explorer талаб мекунанд, накушоед, зеро онҳо ба JavaScript, ки дар заминаи браузерҳои IE кор мекунанд, дастрасӣ ба объектҳои системаи амалиётӣ, аз ҷумла бор кардани файлҳои иҷрошаванда, ки эҳтимолан ашёи зараровар мебошанд ва онҳоро барои худ зеркашӣ мекунанд.

АДАБИЁТ

1. 11 правил сетевой безопасности: как защититься от кибермошенников 22.03.2021 / Марина ЛЕПИНА [Электронный ресурс]. URL: <https://www.miloserdie.ru/article/11-pravil-setevoy-gigieny-kak-zashhititsya-ot-kiberprestupnosti/>.

2. Goodman, Marc D. and Brenner, Susan W. (2002). The Emerging Consensus on Criminal Conduct in Cyberspace. International Journal of Law and Information Technology, Vol. 10, No. 2, 139-223;

3. International Telecommunication Union (ITU). (2012). Understanding cybercrime: Phenomena, challenges and legal response. <http://www.itu.int/ITUUD/cyb/cybersecurity/docs/Cybercrime%20legislation%20EV6.pdf>.

4. McGuire, Mike and Dowling, Samantha. (2013). Cyber crime: A review of the evidence Research Report 75, Chapter 1:

5. Cyber-dependent crimes. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/246751/horr75-chap1.pdf;

6. Europol. (2018). Internet Organised Crime Threat Assessment 2018. <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment-iocta-2018>.
7. Rouse, Margaret. Confidentiality, integrity and availability (CIA Triad). TechTarget. <https://whatis.techtarget.com/definition/Confidentiality-integrity-and-availability-CIA> (2014)
8. Wilson, Clay. (2008). Botnets, Cybercrime, and Cyberterrorism: Vulnerabilities and Policy Issues for Congress. <https://fas.org/sgp/crs/terror/RL32114.pdf>;
9. УНП ООН (2013). Проект доклада УНП ООН «Всестороннее исследование проблемы киберпреступности». https://www.unodc.org/documents/organizedcrime/UNODC_CCPCJ_EG.4_2013/CYBERCRIME_STUDY_210213.pdf.

Қудратов Н.А. – сардори раёсати илм ва инноватсияи ДДТТ, дотсенти кафедраи ҳукуки тичоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Деҳотӣ ½. тел.: +992 8888 90 908

Мирзоева Қ.А. - дотсенти кафедраи ҳукуки тичоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Деҳотӣ ½. тел.: +992987121759.

Сафарова З.М. – муаллими калони кафедраи ҳукуки тичоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Деҳотӣ ½. тел.: +992987121759.

Мавлонзода Ф.У. - ассистенти кафедраи ҳукуки тичоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Деҳотӣ ½. тел.: +9928888 90 908

Меликов У.А.	ҚОНУНГУЗОРӢ ВА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ
Меликов У.А.	ЗАКОНОДАТЕЛЬНОСТЬ И ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА
Melikov U.A..	LEGISLATION AND DIGITAL ECONOMY

Дар мақола бартариятҳои иқтисоди рақамӣ тавсиф гардида, баъзе масъалаҳои ҳукукии марбут ба соҳаи мазкур таҳлил гардидааст. Хусусан масъалаи танзими ҳукукии фаъолияти кормандони фосилавӣ ва майдонҳои муомилоти электронӣ баррасӣ гардида, пешниҳод шудааст, ки оянда дафтарчаҳои меҳнатӣ низ дар шакли электронӣ ба роҳ монда шаванд, инчунин меъёрҳо доир ба муомилоти электронӣ дар қонунгузорӣ вусъат дода шаванд.

Калидвожаҳо: қонунгузорӣ, иқтисод, рақамӣ, ҳуқуқ, қонун, электронӣ, корманд, фосилавӣ, бозор, шартнома, ӯҳдадорӣ.

**Аннотатсия
Аннотация
Annotation**

В статье автор характеризует преимущество цифровой экономики и анализирует некоторые правовые вопросы в этой сфере. Анализируется правовое регулирование деятельности дистанционных сотрудников и торговые площадки. Предлагается внедрение электронной трудовой книжки и совершенствование норм законодательства по данному вопросу, т.е. об электронном гражданском обороте.

Ключевые слова: законодательства, экономика, цифровой, право, закон, электронный, сотрудник, дистанционный, рынок, договор, обязательство.

Author characterized the advantage of the digital economy and analyzed some legal issues in this area. Author analyzed the legal regulation of the activities of remote employees and trading platforms. It is suggested that it is necessary to introduce an electronic labor book and improve the norms of legislation on electronic commerce.

Key words: legislation, economy, digital, law, rights, electronic, employee, remote, market, contract, obligation.

Ҷаҳони имрӯзро падидаҳои нав фаро гирифтаанд, ки таҳти назар қарор додани онҳо барои пешравии давлату миллат ниҳоят муҳим мебошад. Яке аз ин падидаҳои нав иқтисоди рақамӣ мебошад, ки доир ба он дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 январи соли 2021 чунин зикр шудааст: «Бо мақсади таҳкими асосҳои институционалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар тамоми қаламрави кишвар, рақамикунории соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани “ҳукумати электронӣ” ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон чораҷӯӣ намоянд.» [1].

Воқеан ҳам иқтисоди рақамӣ пеш аз ҳама дар асоси истифодаи технологияҳои рақамӣ ба вуҷуд меояд. Яъне фаъолияти иқтисодӣ тавассути технологияҳои рақамӣ ба роҳ монда мешавад. Дар ин чараён хизматрасониҳои электронӣ, «мол»-ҳои электронӣ дар тичорат васеъ ба роҳ монда мешаванд. Ҳамзамон гардиши маблағҳо тавассути воситаҳои электронӣ ба роҳ монда мешаванд, ки омилҳои муҳимтарини тичорати электронӣ мегарданд.

Ба вуҷуд овардани иқтисоди рақамӣ натавон ба савдо рабт дорад, он инчунин дар соҳаҳои алоҳида: маориф, тандурустӣ, бонкдорӣ, суғуртавӣ, боркашонӣ ва ғайра низ татбиқпазир аст. Масалан, ба роҳ мондани таълимоти фосилавӣ, ташкил намудани фаъолияти меҳнатӣ дар ташкилотҳо бо кормандони фосилавӣ, баргузори намудани музоядаҳои электронӣ ва ғайра.

Ҳангоми рушди иқтисоди рақамӣ яқинан бартариятҳои мушоҳидакардан мумкин аст (сарфаи вақт, дастрасӣ ба иттилоот доир ба молу маҳсулот, шаффофият,

мониторинг ва ғ.). Сарфа шудани вақт. Ҳангоми дар иқтисодиёт истифода кардани технологияҳо пеш аз ҳама вақт сарфа мегардад. Вақт дар иқтисод нақши муҳим дорад. Ҳамаи чараёнҳои иқтисодӣ бо вақт алоқамандии зич доранд. Масалан, он кореро, ки инсон дар як рӯз анҷом медиҳад, технология метавонад дар як соат анҷом диҳад. Ҳамзамон технологияҳои ҳозиразамон ҳатто дар бораи ҳар як ҷузъиёти истеҳсолот ва хизматрасонӣ маълумоти дақиқ дода метавонанд. Ин гуна маълумотҳо барои банақшагирӣ ва баровардани қарори дуруст шароит фароҳам меорад. Масалан, сайтҳои мақомоти давлатӣ имкон фароҳам меоранд, ки дар бораи масъалаҳои гуногун (барқ, об, партовҳо ва ғайра) сари вақт маълумот ба онҳо расонида шавад.

Сарфа шудани маводҳои истеҳсолӣ. Ҳангоми истифодаи технологияи рақамӣ дар иқтисодиёт натавонанд вақт, инчунин маводҳо низ зиёд сарфа мешаванд. Масалан, ҳангоми коргузориҳои электронӣ дар ташкилот имкон дорад, ки қисми зиёди хароҷотҳо доир ба қоғаз, ранг, мубодилаи ҳуҷҷатҳо сарфа гарданд. Ҳамзамон технологияҳои рақамӣ дақиқ муайян мекунанд, ки кадом миқдор маҳсулот барои истеҳсолот зарур аст, саҳми ҳар корманд дар корхона чӣ қадар аст ва ғайра.

Сарфа шудани қувваи корӣ (ба вучуд омадани ҷойҳои кори нав). Аллакай дар бисёр ташкилотҳо вазифаи котиб ихтисос шуда истодааст. Зеро, ҳар корманд бевосита худаш маводҳои заруриро ҷоп менамояд. Ҳамзамон ҳангоми мубодилаи ҳуҷҷатҳо нафари алоҳида зарур нест. Инчунин корҳои хазиначӣ, муҳосибот ва дигар мутахассисон низ осон гаштааст. Масалан, тавассути барномаҳои махсуси муҳосиботӣ тамоми ҳисобу китоби даромад ва хароҷот дар як барнома ҷойгир шудааст. Яъне зарурат ба шумораи зиёди кормандон дар бахши муҳосибот аз байн меравад. Ҳамзамон ҷойҳои нави корӣ пайдо мешаванд. Масалан, айни ҳол кормандони шабакавӣ қариб дар тамоми ташкилотҳо барои ба низом овардани шабакаҳои дохилию берунии ташкилотҳо зарур мебошанд. Онҳо барои ба низом овардани коргузориҳои электронии ташкилот мусоидат менамоянд.

Ба вучуд омадани шаффофият. Ҳангоми истифодаи технологияҳои рақамӣ дар идоракунии фаъолияти корӣ, шаффофият низ ба вучуд меояд. Роҳбарият метавонад тамоми бурду бохти фаъолияти ташкилотро тавассути барномаи зарурии ҳоси ташкилот таҳти назорати худ қарор диҳад. Масалан, дар донишгоҳ маъмурият тавассути технологияҳои рақамӣ метавонад давомоти донишҷӯёро дар дарс назорат намояд, сифати дарсгузариҳои устодонро мушоҳида намояд ва ғайра. Барои мониторинг ва таҳлил шароит ба вучуд меояд. Ҳангоми муомилоти молу маҳсулот тавассути технологияҳо нишондодҳо барои омма дастрас мегарданд. Омӯзиши бозор осон мегардад. Тавассути омӯзиши бозор ва талабот маҳсулоти зарурӣ метавонад омода гардад.

Рушд намудани моликияти зехнӣ. Дар иқтисодиёти рақамӣ нақши калидиро моликияти зехнӣ мебозад. Аз як тараф эҷодкорон барномаҳои электронии махсуси худро омода карда ба бозор мебароранд, аз тарафи дигар рақобат дар ин соҳа зиёд мегардад. Масалан, дар Playmarket аллакай барномаҳои гуногуни ватанӣ ҷойгир шудааст (Ёрии ҳуқуқи ман, БДА- ҷаримаҳо, ЕССЕ бо забони тоҷикӣ ва ғайра).

Беҳтар шудани муносибатҳои иҷтимоию иқтисодии дохилию хориҷӣ. Истифодаи технологияи рақамӣ имкон медиҳад, ки муоширати инсоният дар дилхоҳ макон ва замон ба осонӣ сурат гирад. Дар ин чараён хароҷотҳои алоқавӣ сарфа мешаванд, баъдан тавассути технологияҳо маблағҳои заруриро хусусан муҳочирон ба хонаводаашон мерасонанд. Тоҷирон ҳатто ба бозор ташриф наоварда, молро тавассути технология аз назар мегузаронанд.

Босуръат афзоиш намудани тичорат ва гардиши мол. Технология воситаи осонтарин ва арзонтарини рекламаи молу маҳсулот аст. Яъне шарт нест молу маҳсулот дар бозор бошад, муҳим он ки дар сомонаҳои рекламавӣ (масалан, дар сомонаи somon.tj) тамоми маълумоти молу маҳсулот гузошта мешавад ва ин имкон медиҳад, ки савдо ва тичорат рушд ёбад.

Таҳсилоти фосилавӣ. Дар шароити пандемияи коронавирус ба ҳамагон маълум аст, ки фосолаи иҷтимоӣ барои пешгирии бемории мазкур нақши муҳим дорад. Аз ҳамин сабаб таҳсилоти фосолавӣ ҳамчун чораи зарурӣ дар ин росто мадди назари мутахассисон мебошад. Яъне гузаронидани дарсҳо дар мактабҳои миёна ва олӣ, гузаронидани чорабинҳои илмию фарҳангӣ метавонад ба ҳадди зарурӣ бо тариқи фосолавӣ анҷом шавад.

Омилҳои номбаршуда охири нестанд, зеро технологияи рақамӣ мисли рақам имкониятҳои беохир дорад. Дар ин ҷода муҳаққиқонро зарур аст, ки ба таҳлили масъалаҳои воқеӣ ва зарурӣ машғул шаванд ва технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро рушд дода, онро дар та-

моми соҳаҳои ҳаёт пайванд намуда, самаранок истифода баранд. Аз тарафи дигар ҳар соҳиб-касб метавонад аз ин технологияҳо истифода бурда, ба истеҳсолот ва эҷодиётҳои нав, машғул гардад.

Дар рушди иқтисоди рақамӣ нақши калидиро давлат мебозад. Зеро тамоми масъалаҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ марбут ба иқтисоди рақамиро бо таври устувор давлат метавонад ба низом дароварад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар ин ҷараён мақомоти давлатӣ ба самтҳои зерин аҳамияти ҷиддӣ медиҳанд:

- танзими ҳуқуқӣ;
- омода кардани мутахассисон;
- баланд бардоштани маърифати технологӣ;
- гузаронидани тадқиқотҳои соҳавӣ;
- ташкил намудани инфрасохтори технологӣ;
- ташкил намудани инфрасохтори иттилоотӣ;
- таъмини амнияти иттилоотӣ ва ғ.

Дар ин ҷараён яке аз муҳимтарин бахшҳо, ҷанбаи ҳуқуқии масъала мебошад, ки қонунгузор барои рушди иқтисоди рақамӣ бояд шароити мусоид фароҳам оварад. Таҷрибаи қонунгузори давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки баҳри рушди иқтисоди рақамӣ имтиёзҳои андозӣ гумрукӣ, бақайдгирии ташкилӣ ба роҳ монда мешавад. Инчунин маҳдудиятҳои беасосе, ки боиси косташавии иқтисодиёт мегардад аз байн бурда мешавад. Ҳамин тариқ бо қонун низомии иқтисодӣ муайян ва идора карда мешавад. Ва ин усул дар давраи ҳозира, ки онро давраи рушди иқтисоди рақамӣ арзёбӣ менамоянд, қобили татбиқ аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои асосии танзими ҳуқуқии иқтисодиёти рақамӣ вучуд дорад. Зеро, тамоми он қонунҳое, ки муносибатҳои иқтисодиро ба танзим меоранд дар ин самт низ татбиқпазир мебошанд. Аммо андешидани тадбирҳои иловагӣ барои вусъат бахшидани соҳа нақши калидӣ мебозад.

Яке аз ин тадбирҳои иловагӣ ин ба вучуд овардани меъёрҳои нав дар Кодекси меҳнат оид ба кормандони фосилавӣ мебошад. Тибқи моддаи 1 Кодекси меҳнат “кори фосилавӣ (дистансионӣ) - шакли махсуси амалӣ намудани раванди меҳнат берун аз маҳалли ҷойгиршавии корфармо бо истифодаи технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар раванди кор” мебошад.

Дар боби 23 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба шароити меҳнати кормандоне, ки бо кори фосилавӣ (дистансионӣ) машғуланд ва баҳисобгирии вақти корӣ ва вақти истироҳат, шартҳои таъмини бехатарӣ ва ҳифзи меҳнати кормандоне, ки бо кори фосилавӣ (дистансионӣ) машғуланд, муқаррар шудааст.

Тибқи моддаи 256 КМ ҚТ корфармо ба корманд воситаҳои коммуникатсионӣ (воситаҳои алоқа) пешниҳод намуда, хароҷоти пайваستкунӣ ва хизматрасонии онро ба зимма мегирад. Дар ҳолатҳое, ки корманд воситаҳои коммуникатсионии худро доимо истифода мебарад, корфармо онро ҷуброн менамояд. Ҳаҷм ва тартиби пардохти он бо розигии корманд муқаррар карда мешавад. Бо розигии тарафҳо корфармо метавонад, ба корманди фосилавӣ (дистансионӣ) дигар хароҷотҳоро вобаста ба иҷрои кор (маблағи қувваи барқ, об ва дигарҳо) пардохт намояд.

Ҳамзамон тибқи моддаи 257 барои кормандони ба кори фосилавӣ (дистансионӣ) машғулбуда меъёри давомнокии вақти корӣ ва вақти истироҳати бо Кодекси мазкур муқарраргардида татбиқ мегардад. Баҳисобгирии вақти корӣ барои кормандони бо кори фосилавӣ (дистансионӣ) машғулбуда ва хусусияти назорати риояи речаи вақти корӣ, шартҳои таъмини бехатарӣ ва ҳифзи меҳнат ва риояи ин шартҳо бо шартномаи меҳнатӣ муайян карда мешаванд.

Инчунин тарафҳо метавонанд, ки доир ба дигар ҷузъиётҳои кори фосилавӣ дар шартномаи меҳнатӣ шартҳои хосаро пешбинӣ намојанд.

Аз муқаррароти зикршуда чунин бар меояд, ки қонунгузор тафовут байни корманди “муқаррарӣ” ва фосилавӣ намегузорад. Баръакс, қонунгузор корфарморо вазифадор кардааст, ки тамоми ҷораҳоро доир ба таъмини имконияти корӣ ва бехатарӣ барои корманди фосилавӣ андешад. Ин имконияте, ки қонун фароҳам овард, бозори кориро аз ду ҷиҳат вусъат медиҳад:

1) ҳамватанони мо новобаста аз макон ва замон метавонанд, ки дар самтҳои гуногун фаъолият варзанд, хусусан метавонанд, ки дар Тоҷикистон зиндагӣ карда, тавассути интернет дар бозори меҳнати дигар давлатҳо кор намојанд;

2) корфармоҳои ватанӣ мутахассисони хориҷиро дар соҳаҳои гуногуни иқтисод метавонанд ба фаъолияти меҳнатӣ тавассути интернет ҷалб намоянд.

Алабатта чунин имкон пеш ҳам вучуд дошт, аммо бинобар набудани муқаррароти қонун, масъулини бахши кадрҳо барои расмӣ намудани шартномаҳо, ғурӯҳҳои корҳои ҷаҳонӣ, пешниҳоди рухсатии меҳнатӣ ва пардохти он душворӣ мекашиданд. Масалан, корфармо ба шахрванд И.Ҷ. барои он ки қори ӯ фосилавӣ буд, дар давоми ҳашт соли меҳнатнаш рухсатии меҳнатӣ пешниҳод накард. Корфармо чунин тасаввурот дошт, ки вақте, корманд дар ҷойи кор нест пас ба ӯ рухсатии меҳнатӣ додан маъно надорад. Аммо суд ҳолатҳои қорро ба инобат гирифта, новобаста аз он ки корманд дар ҷойи кор воқеан набуд, аммо бо таври фосилавӣ супоришҳои корфарморо иҷро мекард, корфарморо вазифадор кард, ки барои ҳаштсола пешниҳод накардани рухсатии меҳнатӣ ба корманд ҷаброн пешниҳод намояд.

Муқаррароти боби 23 ҚМ ҚТ барои ҳам корфармо ва ҳам корманд шароит ба вучуд овард. Татбиқи муқаррароти ҚМ ҚТ дар бораи кормандони фосилавӣ албатта нозуқиҳои ҳудро доро аст. Пеш аз ҳама маҳсулнокии он бояд мадди назар бошад. Яъне корманд ва корфармо бояд дар бораи натиҷаи қор мувоҷеҳ бошанд. Корфармо онро дар шакл ва ҳаҷми мувофиқ бояд пазиروي қарда тавонад. Дар таҷриба корманд қорҳои бо таври фосилавӣ анҷомнамудаширо дар шакли ҳисобот қар моҳ пешниҳод менамояд. Ё ин ки қорфармо тавассути воситаҳои тахники қараёни фаъолияти қорманди фосилави ро нозрат менамояд. Умуман пазиروي қор ва нозрати он аз хусусияти қар намуди қор вобаста аст, ки он пеш аз ҳама дар шартномаи меҳнатӣ муқаррар мега қарда. Ҳамин тариқ бозори меҳнат дар шакли истифода аз воситаҳои электронӣ васеъ мега қарда.

Ин масъаларо пайғирӣ намуда, қонунгузори ро вуҷат додан зарур аст. Зеро, оянда дафтараҳои меҳнати ро низ ба шакли электронӣ гузаронидан зарур меояд. Дар Россия аллақай иқдом гирифта шудааст, ки аз соли 2020 сабти маълумотҳои дафтараи меҳнатӣ дар шакли электронӣ пеш бурда шавад. Чунин тари қор барои дуруст ва муттамақаз сабт намудани дафтараҳои меҳнатӣ сабабқор мешавад.

Дигар масъалае, ки маркази таваҷҷӯҳ мебошад, ин ба вучуд овардани майдонҳои тиҷоратии (бозорҳои) электронӣ, музоядаҳои электронӣ, муомилотҳои электронӣ ва ғайра мебошад. Ба қар истилоҳе, ки бошад суҳан дар бораи ба вучуд овардани имқони муомилоти тиҷоратии электрониро дар назар қорем.

Мафҳуми бозор дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ ба маъноҳои гуногун пешбинӣ гардидааст. Дар сарчашмаҳо чунин мафҳумҳо оварда шудааст: Бозор - институт ё меҳанизме, ки харидорон ва қурӯшандақони моқҳо ва хизматқоро рӯ ба рӯ меқнада [2, с.25].

Дар Қонуни Қумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ” мафҳумҳои намудҳои бозор чунин дода шудааст:

- бозори қурӯши қакана - мақмӯи моқу моқке, ки аз қитъаи замини аз ҳудуди қамшафат қудо ва бо объектҳои дар он қарордошта, ақсаран аз объектҳои шабақаи савдои ҳурди қаканаи дорои вазиқай мутамақкази хизматрасонӣ, идорақунӣ ва муҳоқизатӣ иборат буда, барои қурӯши моқҳо (иҷрои қорҳо, хизматрасонии маишӣ) дар ақоси нархҳои озоди бевоқита қанқоми бақтани шартномаҳои хариду қурӯши қакана ва шартномаҳои қудратии маишӣ муайяншуда пешбинӣ гардидаанд;

- бозори универсалӣ- бозори қурӯши қакана, ки дар он қамтар аз қаштод қоизи миқдори умумии қойҳои савдо барои қурӯши як навіи моқ таъин гардидааст;

- бозори маҳсуқгардонидашуда - бозори қурӯши қакана, ки дар он беқтар аз қаштод қоизи миқдори умумии қойҳои савдо барои қурӯши як навіи моқ таъин гардидааст;

- бозори кооперативии қишварзӣ - бозори маҳсулооти қишварзӣ, ки он аз қониби тақкилооти мутобиқи қонунгузории Қумҳурии Тоҷикистон дар шакли кооперативи истеъмолӣ ба қайди давлатӣ гирифташуда идора қарда мешавад;

- бозори қишварзӣ - бозори маҳсуқгардонидашуда, ки дар он қурӯши маҳсулооти қишварзӣ ба роҳ моқда мешавад.

Агар ба мафҳумҳои дар адабиётҳо ва қонунгузори буда назар намоем, аввалан бояд аломатҳои аз лиҳози ҳуқуқӣ муҳими марқуб ба бозорро муайян намоем. Ин аломатҳо ба назари мо қунинанда:

- 1) қомплекси моқумулқӣ;
- 2) мақсад - тақкили муомилоти савдо;
- 3) қайди давлатӣ доштани бозор.

Дар партави ин аломатҳо саволи матраҳ ин аст, ки бозор аз лиҳози назарияи муносибатҳои ҳуқуқи граждани чӣ мавқеъ дорад? Объект ё субъекти ҳуқуқи граждани аст?

Агар ба ин се аломати асосӣ назар намоем, пас ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки бозор мисли корхона дар доираи ҳуқуқи граждани табиати духӯра дорад. Яъне аз як тараф он комплекси молумулкӣ аст (ҳамчун объект), аз тарафи дигар бошад ҳамчун субъекти ҳуқуқ (масалан: ҚДММ “Бозори Корвон”, ҚДММ “Бозори Фаровони И. Сомони Суғд” ва ғайра) ба қайд гирифта мешавад.

Дар ин радиф як масъаларо бояд қайд кард, ки бозорро ҳамчун комплекси молумулкӣ маҳз бо қитаъи замин пайвандӣ медиҳанд (доир ба ин масъала нигаред ба мафҳуми “бозори фурӯши чакана”). Аммо мафҳуми “бозори электронӣ” -ро мутахассисон ҳамчун “фазои маҷозӣ, ки дар он харидор бо фурӯшанда во хӯрда муомилот анҷом медиҳанд” таъриф менамоянд [3].

Агар хусусиятҳои байни мафҳумҳоро роҷеъ ба бозори “анъанавӣ” ва бозори электронӣ мушоҳида намоем, пас ду тафовути асосӣ ба назар мерасад: 1) бозори электронӣ хусусияти фазаи маҷозӣ дорад, он тавассути сайтҳо амалӣ мегардад; 2) бозорҳои электронӣ бо таври муқаррарӣ ҳамчун субъекти ҳуқуқ ба қайд гирифта намешаванд, онҳо метавонанд дар заминаи як сайти муайян ба вучуд ояд, ки шояд соҳиби он берун аз Тоҷикистон бошад.

Яъне аз се аломате, ки ба бозори анъанавӣ мутаалиқ аст, яке аз онҳо (қайди давлатӣ доштан) на ҳамеша ба бозорҳои электронӣ метавонад марбут бошанд. Аммо агар субъект дар Тоҷикистон фаъолият намуда, бозори электронӣ ташкил намояд (яъне ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шавад), пас ҳатман бояд аз қайди давлатӣ гузарад.

Аз ҳамин лиҳоз ҳуқуқшиносон ба бозор на аз лиҳози ҷойи муомилот, балки аз лиҳози ба амал омадани муносибатҳои ҳуқуқӣ (муомилоти граждани) аҳамият медиҳанд. Барои муносибатҳои ҳуқуқӣ бештар унсурҳои он аҳамият дорад. Барои ҳамин ҳам омӯзиши чунин муносибатҳо дар шароити рушди бозорҳои электронӣ муҳимтар мегардад. Масалан, дар Rkeymarket харидорон ва фурӯшандаҳои моликияти зехнӣ, хусусан барномаҳои компютерӣ дар муомилоти граждани мебошанд. Чуноне дар боло зикр кардем, дар он ҳамватанони мо низ фаъоланд. Барои ҳуқуқ маҳз ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои тарафҳои муомилот ва иҷрою риояи онҳо муҳим аст, на он ки он муомилот дар қадом бозор ба вучуд омадааст.

Дигар мафҳуме, ки бештар дар адабиётҳо истифода мешавад майдонҳои муомилоти электронӣ, интернет-мағоза (торговые площадки, интернет-магазин) мебошад [4, с. 108-123]. Майдонҳои тиҷорати электронӣ сайте мебошанд, ки дар он ҳар ташрифоваранда метавонад ҷой барои ҷойгиронии иттилооти тиҷории худ пайдо намояд ва ба ҳамин минвол бо дигар субъектон ба муомилоти тиҷорӣ пайвандад. Масалан, агар ба портали хариди электронии Агентии хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон назар намоем, он ба майдони муомилоти электронӣ шабоҳат дорад [5].

Доир ба ин масъала ханӯз дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 апрели соли 2012 чунин зикр шуда буд: “Барои сарфакорона ва мақсаднок истифода бурдани маблағҳои буҷетӣ ҳангоми хариди давлатӣ ва пешгирии омилҳои коррупсионӣ дар ин самт зарур аст, ки низомии хариди электронии молу маҳсулот бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ ҷорӣ карда шавад”. Ҳамзамон дар ҳамин замина бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2012, №759 Барномаи хариди электронӣ барои солҳои 2013-2015 қабул гардид.

Ин санадҳо замина гузоштанд, ки харидҳои давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ тадричан дар шакли электронӣ сурат гиранд.

Агар ба ҳисоботҳои солҳои 2015, 2016 ва 2017 Агентии хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ назар намоем, дар он болоравии сатҳ ва сифати муомилоти электрониро мушоҳида кардан мумкин аст.

Тибқи ҳисоботи соли 2015 “тавассути низомии хариди электронӣ 148 озмун ба маблағи 21 736 089 сомонӣ баргузор гардида, ба маблағи 20 154 619 сомонӣ тавсияҳо барои бастанӣ қарордод пешниҳод карда шудаанд. Дар натиҷа ба маблағи 1 581 470 сомонӣ сарфа ба даст оварда шуда, меъёри фоизи сарфа аз ҳаҷми маблағҳои барои харид пешниҳодшуда 7,28 фоизро ташкил дод. Ба ҳолати имрӯза, дар низомии худкори хариди давлатӣ (хариди электронӣ), барои иштирок дар расмиёти хариди электронӣ 85 молрасон ба қайд гирифта шудаанд” [6].

Дар соли 2016 “тавассути низомии хариди электронӣ (бо назардошти харидҳои электронии ташкилотҳои соҳибхотисос дар Портالي ягона) 1440 озмун баргузор гардид, ки нисбати ҳамин

давраи соли 2015 ба миқдори 1291 адад ё 966 фоиз зиёд аст. Озмунҳои электронӣ ба маблағи 175 707 191 сомонӣ баргузор гардида, ба маблағи 163 160 607 сомонӣ тавсияҳо барои бастанӣ қарордод пешниҳод карда шудаанд. Дар натиҷа ба маблағи 12 546 584 сомонӣ сарфа ба даст оварда шуда, меъёри фоизи сарфа аз ҳаҷми маблағҳои барои харид пешниҳодшуда 7,14 фоизро ташкил дод. Ҳамзамон, бинобар вуҷуд ёфтани харидҳои электронӣ, миқдори молрасонони дар Портали ягонаи хариди давлатӣ бақайдгирифташуда дар муқоиса ба соли 2015 аз 85 адад ширкат то 411 адад ширкат расонида шуд, яъне миқдори иштирокчиёни эҳтимолии озмунҳои электронӣ дар давраи сипаригашта 483 фоиз афзуд” [7].

Соли 2017 чунин нишондиҳандаҳо хеле пеш рафтаанд: “тавассути низоми хариди электронӣ 2739 дархости ташкилотҳои харидор (ҳам “соҳибхитисос” ва ҳам “ғайресоҳибхитисос”) ба маблағи 1 011 924 956 сомонӣ мавриди расмиёти хариди давлатӣ қарор дода шуда, дар натиҷа ба маблағи умумии 941 394 506 сомонӣ тавсияҳо барои бастанӣ қарордодҳо пешниҳод карда шудаанд. Сарфаи умумии маблағҳои давлатӣ тавассути низоми хариди электронӣ 70 530 450 сомонӣ ва меъёри фоизи сарфа 6,97 фоизро ташкил дода, нисбати соли 2016 ба андозаи 58 888 748 сомонӣ афзоиш ёфтааст. Миқдори молрасонон ва молистеҳсолкунандагони дар Портали ягонаи хариди давлатӣ бақайдгирифташуда аз 413 адад ба ҳолати аввали соли 2017 то 1077 адад ба ҳолати 31 декабри соли 2017 расонида шуд, яъне миқдори иштирокчиёни эҳтимолии озмунҳои электронӣ дар давраи сипаригашта ба андозаи 260 фоиз афзуд. Маврид ба зикр аст, ки барои бақайдгирӣ ва фаъолият дар Портал дар соли 2017 инчунин ширкатҳои хориҷӣ муроҷиат намуда, 15 ширкат аз Федератсияи Россия, ҷумҳуриҳои Қазоқистон ва Қирғизистон, Ҷумҳурии Мардумии Чин, Аморти Муттаҳидаи Араб, Британияи Кабир ва ИМА ба қайд гирифта шуда, инчунин таҳвилгарони хориҷии дасти аввал бо пешниҳоди тендерии ҷолиб ҷалб карда мешаванд” [8].

Ҳисоботҳои зикршуда далели он мебошанд, ки қабули санадҳои ҳуқуқии зарурӣ ва амали намудани барномаҳои давлатӣ нақши калидӣ доранд. Мутаассифона Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ” дар ин самт мукамал нест. Дар моддаи 30 қонуни мазкур чунин пешбинӣ шудааст: “Хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ метавонад бо истифодаи мубодилаи электронии маълумот байни ташкилоти харидор ва молрасон (пудратчӣ) анҷом дода шавад. Истифодаи ин усули хариди давлатӣ танҳо ҳангоми таъмини аслият, эътимодноки ва махфияти маълумот иҷозат дода мешавад. Усули хариди электронӣ тибқи тартиби муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад”. Чуноне аён аст мавҷудияти танҳо як модда барои ҳаматарафа танзим намудани чараҳои хариди давлатии электронии молу кор ва хизматрасонӣ кифоя нест. Аз ҳамин лиҳоз дар лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хариди давлатӣ”, ки омода шудааст [9], масъалаҳои муомилоти электронӣ бештар мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирифтаанд.

Ҳамзамон тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 апрели соли 2018, № 277 Нақшаи чорабиниҳо оид ба амалисозии марҳилаи сеюми Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012 - 2020 тасдиқ шудааст, ки дар он таҳияи лоиҳаи санади меъёрию ҳуқуқӣ ҷиҳати танзими муносибатҳо оид ба савдои электронӣ ба нақша гирифта шудааст. Дар партави ин санад Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи савдои электронӣ” аз 24 декабри соли 2022 қабул гардид.

Айни замон бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 “Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” тасдиқ шудааст. Дар консепсияи мазкур самтҳои асосие, ки дар онҳо имконияти аз шакли анъанавӣ гузаронидани падидаҳои соҳавӣ ба шакли рақамӣ вучуд дорад пешбинӣ гардидааст. Санади мазкур, дар ҳамин соҳа санади низомофар буда, дар асоси он дигар ҳуҷҷатҳои зарурӣ таҳия ва қабул хоҳанд шуд.

Албатта рушди иқтисоди рақамӣ танҳо аз масъалаҳои зикршуда иборат нест. Барои дар маҷмӯъ ба роҳ мондани ин масъала пеш аз ҳама тадқиқотҳои соҳавӣ гузаронида, дар натиҷаҳои онҳо барномаҳои давлатӣ қабул намудан зарур аст. Яъне дар ин ҷода қадам ба қадам ҳаркат кардан қобили қабул аст. Дар мақолаи мазкур мо ҳамаи паҳлӯҳои ҳуқуқии иқтисоди рақамиро фаро гирифта наметавонем. Аз ҳамин лиҳоз, умедворем, ки оянда оид ба ин масъала дар ҳамкорӣ бо дигар мутахассисон тадқиқоти мушаххасро анҷом дода, онро барои татбиқи рушди иқтисоди рақамӣ дар ватанамон равона созем.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 январи соли 2021.
– Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/25005>
2. Сангинов Д. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи соҳибкорӣ. – Душанбе, 2013. – С. 25.
3. Бозори электронӣ.- Речаи дастрасӣ: <http://mrmarker.ru/p/page.php?id=7904>
4. Жарова А.К., Елин В.М., Демьянец М.В. Предпринимательская деятельность в сети интернет. – М., 2014. – С. – 440 с.
5. Феҳристи фармоишҳои электронӣ. – Речаи дастрасӣ: <http://test.zakupki.gov.tj/tj/reestr-zakazov-v-elektronnoy-forme/>
6. Ҳисоботи соли 2015 Агентии хариди давлатии мол кор ва хизматрасонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Речаи дастрасӣ: <http://zakupki.gov.tj/tj/about/governance/isobot/>
7. Ҳисоботи соли 2016 Агентии хариди давлатии мол кор ва хизматрасонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Речаи дастрасӣ: <http://zakupki.gov.tj/tj/about/governance/isobot/>
8. Ҳисоботи соли 2017 Агентии хариди давлатии мол кор ва хизматрасонии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Речаи дастрасӣ: <http://zakupki.gov.tj/tj/about/governance/isobot/>
9. Лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хариди давлатӣ” – Речаи дастрасӣ: <http://zakupki.gov.tj/tj/legislation/loi-ai-onuni-nav/>

Меликов Умрилло Асадуллоевич - доктори илмҳои ҳуқуқ, и.в. профессори кафедраи ҳуқуқи тичоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ

Қудратов Н.А.
Гайратов Т.М.
Ҳақимов Ш.Ш.

ИНТЕРНЕТ КАК СПОСОБ СОВЕРШЕНИЯ ЭКСТРЕМИЗМА

Қудратов Н.А.
Гайратов Т.М.
Ҳақимов Ш.Ш.

ИНТЕРНЕТ ҲАМЧУН РОҲИ СОДИР НАМУДАНИ ЭКСТРЕМИЗМ

Kudratov N.A.
Gairatov T.M.
Khakimov Sh.Sh.

THE INTERNET AS A WAY TO PERMIT EXTREMISM

В статье рассмотрено ро́ль интернета при совершении публичного призыва к осуществлению экстремистской деятельности и публичное оправдание экстремизма. Сегодня очень часто призыв и оправдание экстремизма чаще всего реализуется посредством глобальной сети Интернет и различных ее элементов. Установлено, что именно Интернет стал первичным, а в отдельных случаях и приоритетной площадкой для агитации и пропаганды экстремистских идеологий, поиска единомышленников, пособников, соучастников, спонсоров экстремизма, распространения паники, страха, слухов в обществе, радикализации населения, разрушения социальных институтов, делегитимизации органов государственной власти.

Ключевые слова: экстремизм; интернет; призыв; оправдание экстремизма; толерантности.

Дар мақола нақши Интернет дар даъвати оммавӣ ба амалисозии ғайриқонунии экстремистӣ ва сафедкунии оммавии экстремизм баррасӣ шудааст. Имрӯз аксар вақт даъват ва сафедкунии экстремизм тавассути Интернетӣ ҷаҳонӣ ва унсурҳои гуногуни он амалӣ карда мешавад. Муайян шудааст, ки маҳз интернет барои ташвиқи тарғиби ақидаҳои ифротгарой, ҷустуҷӯи ҳамфикрон, шарикон, сарпарастони ифротгарой, паҳнкунии тарсу ваҳм, ифротшавии аҳоли, вайрон намудани ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва ғайра таъсирбахш аст.

Калидвожаҳо: ифротгарой; Интернет; даъват; сафедкунии ифротгарой; таҳаммулпазирӣ.

The article considers the role of the Internet when making a public call for extremist activity and publicly justifying extremism. Today, very often the call and justification of extremism is most often realized through the global Internet and its various elements. It has been established that the Internet has become the primary, and in some cases a priority platform for agitating and propagating extremist ideologies, searching for like-minded people, accomplices, accomplices, sponsors of extremism, spreading panic, fear, rumors in society, radicalizing the population, destroying social institutions, and delegitimizing bodies state power.

Key words: extremism; the Internet; a call; justification of extremism; tolerance.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Категория «экстремизм» для уголовного закона РТ 1998 г. является новым. Ранее действовавшие уголовные законы текстуально не содержали термин «экстремизм». УК РТ предусматривает уголовную ответственность за четыре состава преступления, которые в теории уголовного права называются «преступления экстремистского характера (применительно к гл. 29 УК РТ)», и этими преступлениями являются: ст. 307¹ (публичные призывы к осуществлению экстремистской деятельности и публичное оправдание экстремизма), ст. 307² (организация экс-

тремистского сообщества), ст. 307³ (организация деятельности экстремистской организации), ст. 307⁴ (организация учебы или учебной группы религиозно-экстремистского характера).

Преступления экстремистского характера среди преступлений против основ конституционного строя и безопасности государства занимают особое место. За последние 10 лет динамика совершения преступлений статьи 307¹, 307², 307³, 307⁴ УК РТ и по количественным, и по качественным свойствам имеет высокий рост. Например, если в 2010 г. по ст. 307¹, 307², 307³, 307⁴ УК РТ было зарегистрировано 10 преступлений, то в 2011 г. – уже 28 преступлений, последующие годы количество совершения этих преступлений резко вырос, так в 2012 – 18, в 2013 – 38, в 2014 – 116, 2015 – 345, в 2016 – 617 [1], в 2017 – 506 [2], в 2018 – 259 [3].

Резкий рост этих преступлений, как пишет Ш.Х. Хафиззода, произошел за счет незаконного вовлечения и участия граждан РТ и лиц без гражданства в вооруженных подразделениях, вооруженных конфликтах или военных действиях на территориях других государств (ст. 401¹ УК РТ) (Сирия, Афганистан), а также в публичных призывах к осуществлению экстремистской деятельности и публичном оправдании экстремизма (ст. 307¹ УК РТ) [4, С. 158]. Другая причина такого роста, на наш взгляд, связана с попытками государственного переворота со стороны сторонников запрещенного в Таджикистане Партия исламского возрождения Таджикистана (ПИВТ) в 2015 г.

В Таджикистане начиная с 30 марта 2006 по 29 сентября 2015 года, со стороны Верховного Суда была признана деятельность 10 организаций как экстремистские. Этими организациями являются «Исламское движение Узбекистана», «Аль-Каида», «Джамият-е-Таблиг», «Религиозно-миссионерская организация», «Свободный Таджикистан», «Джамаат Ансаруллох», «Группа - 24», «ИГИЛ», «Джабхат-ан-Нусра», «ПИВТ». Их деятельность приобрела подпольный характер, и, они, находясь за пределами Республики Таджикистан, призывают граждан Таджикистана, а также и других государств к экстремистской деятельности, особенно к джихаду в местах, где происходят вооруженные конфликты. Для предотвращения экстремизма, особенно ее призыва и оправдания требуется концептуальное исследование составов этого преступления.

Публичные призывы к осуществлению экстремистской деятельности и публичное оправдание экстремизма как вид экстремизма можно охарактеризовать как словесный экстремизм, а субъекта этого деяния как словесный экстремист. Письменные или устные публичные сообщения, направленные для поощрения и участия в незаконных действиях, для инициирования агрессии, провоцирования или манипулирования радикальными группами граждан – это чисто словесная незаконная деятельность. В данном случае экстремист – это человек, который оправдывает вышеперечисленные виды выражения. Действия такого вопроса, выраженные в сообщениях, словах, предложениях, публичных выступлениях, рассказах и даже стихах, предназначены исключительно для пропаганды ненависти через письменные, национальные, религиозные или ненавистные и печатные СМИ, телевидение, Интернет, радио и средства массовой информации.

Интернет произвел революцию в том, как мы общаемся, и упростил способ создания сетей между единомышленниками. В 2015 году общая численность аудитории пользователей интернета по всей территории РТ, выросла до 3,8 млн. пользователей, а в 2016 г. общее количество пользователей интернета сократилась на 800 000 и составила 3 млн. пользователей. В 2017 г. под воздействием экономического кризиса пользователей интернета стало меньше еще на 400 000 человек, т.е. число пользователей составило 2,6 млн. [5].

Развитие интернета привело к важным изменениям в организации и функционировании общества, и поскольку экстремисты и террористы являются частью этого общества, широко распространено мнение, что интернет играет особую роль как инструмент радикализации. Приведенные сведения дают основания утверждать, что при отсутствии действенных механизмов противодействия, экстремисты, манипулируя Интернет-аудиторией, могут существенно влиять на безопасность государства и национальную безопасность в целом [6].

Несмотря на то, что Интернет свободно используется для разработки, передачи, получения и хранения информации экстремистского характера, органы государственной власти не всегда имеют правовые возможности для препятствования экстремистской деятельности в виртуальной среде, а также для своевременного предотвращения использования Интернета для планирования и реализации экстремистских проявлений в реальной жизни. Прежде всего это обусловлено тем, что Интернет является экстерриториальным образованием. Во многих государствах, как убедительно пишет Ю.Б. Ирха, Интернет-контент, который считается незаконным

или вредным, поступает из источников за пределами их территориальной юрисдикции. В связи с этим возникают серьезные проблемы, ведь то, что в одном государстве законно, в другой – запрещено или существенно ограничено [7, С. 58-59]. Кроме того, органы государственной власти, как правило, не имеют правовых оснований для вмешательства в работу сайтов, которые размещены на иностранных серверах, особенно в странах «второго» и «третьего» мира, например, «Facebook», «ВКонтакте», «Twitter» как основные социальные сети, где активно идет пропаганда экстремизма со стороны ПИВТ, Группа-24 и др., которые находятся в США, России и т.д.

Главной особенностью распространения идей экстремизма в виртуальной среде, в частности в социальных сетях, как отмечает И. Галицкий, является возможность быстрого и оперативного контакта с многомиллионной аудиторией без значительных финансовых затрат и специальных средств, что позволяет экстремистам не только пропагандировать свои идеи, но и организовывать массовые акции в реальной жизни [8, С. 81].

Экстремистская пропаганда охватывает широкий спектр задач. Ее целевую аудиторию составляют, с одной стороны, потенциальные и реальные сторонники экстремистов, а с другой – их жертвы и противники. Кроме пропаганды, Интернет активно используется экстремистами для налаживания контактов, организации преступлений. Коммуникации происходят с использованием специального программного обеспечения, которое устанавливает технологические барьеры для входа на соответствующие платформы. Защищенные паролями веб-сайты значительно затрудняют своевременное выявление, отслеживание и нейтрализацию правоохранительными органами противоправной деятельности экстремистов [9].

Многообразие политических, культурных, моральных, религиозных ценностей и подходов к обеспечению национальной безопасности создает условия, при которых отсутствие цензуры, свободы слова и информации, свободы вероисповедания, свободы мирных собраний и политического плюрализма используются одними для построения и укрепления демократии и ее институтов, а другими – для экстремистской деятельности, разрушения основ конституционного строя, нарушения территориальной целостности или неприкосновенности, ослабления государственной безопасности, захвата или присвоения властных полномочий, возбуждения расовой, национальной или религиозной розни, а также социальной розни, связанной с насилием или призывами к насилию, унижению национального достоинства.

Реагируя на все это законодатель в качестве квалифицирующего признака рассматриваемого преступления также признал публичное оправдание экстремизма, совершенные с использованием сети Интернет. Тем не менее, учитывая, что оправдание экстремизма с использованием сети Интернет по своей общественной опасности ничуть не уступает ее осуществлению с использованием СМИ, исходя из этого факт использования сети Интернет выделено как самостоятельный квалифицирующий признак рассматриваемого преступления. Европейский суд по правам человека указал: «Интернет как информационный и коммуникационный инструмент очень отличается от печатных средств массовой информации, особенно в том, что касается способности сохранять и передавать информацию. Электронная сеть, обслуживающая миллиарды пользователей во всем мире, не является и потенциально не будет объектом такого же регулирования и средств контроля. Риск причинения ущерба осуществлению и использованию прав человека и свобод, в частности права на уважение частной жизни, которые составляют информацией из Интернета и коммуникация в нем, безусловно выше, чем риск, который происходит от прессы. Таким образом, подходы, которые регулируют воспроизведение материала из печатных средств массовой информации и Интернета, могут отличаться. Последний, безусловно, должен корректироваться с учетом присущих этой технологии риск для того, чтобы обеспечить защиту указанных прав и свобод и содействие им» [10, С. 58-59].

Общественная опасность этого деяния заключается в том, что предотвратить такое деяние экстремистского толка очень трудно, призывы к совершению которых, размещены на сети интернет и не содержат четкого указания на время, место, способ их осуществления. Эта информация адресуется неопределенному кругу лиц, поэтому почти невозможно установить всех, кто реально откликнется на такие призывы. Интернет имеет огромное влияние на человека, его психику и поведение, а потому государство обязано усиленно охранять и защищать граждан от деструктивных информационно–психологических воздействий, в частности со стороны экстремистов, в этой сети.

Практика судебных и следственных органов показывают, что в основном оправдание экстремизма совершается через социальные сети «Facebook», «Одноклассники», «ВКонтакте», «Инстаграмм», «Youtube», «Twitter», «WhatsApp», «ИМО», «Вайбер», «Телеграм» и официальных сайтов экстремистских организаций (www.irshod.net (официальный сайт Ансоруллох), www.nahzat.tj (официальный сайт ПИВТ), а также через интернет-рации (Зелло (<http://zello.com>)).

Экстремистская организация ПИВТ и «Группа 24» в своей антиконституционной деятельности, направленной против основы конституционного строя и безопасности Республики Таджикистан, использует приложение для общения Зелло, работающее по принципу онлайн-рации, для пропаганды и агитации, привлечения таджикской молодежи в ряды группировок «ПИВТ», «Группа-24», «Исламское государство», «промывки мозгов» и организации протестов в Таджикистане». Большинство людей, примкнувшие в ряды экстремистских групп, были завербованы через интернет, в частности через интернет-приложение Зелло и странички в нем – «Рохнамо ба суи Давлати исломи» («Путеводитель по Исламскому государству»).

В 2015 году в социальных сетях было размещено около 90 000 сообщений в поддержку ИГИЛ[14], но при наличии ретвитов исследователи оценивают их число ближе к 200 000. Использование социальных сетей для распространения своей пропаганды является практической идеей, поскольку сторонники и рекрутеры освоили использование функций сайтов в своих собственных целях. ИГИЛ стало лишь одной из самых крупных и запутанных джихадистских организаций. Социальные медиа-платформы предоставляют информацию и пропаганду, публикуемую организацией в режиме реального времени. Кроме того, исследования показали, что Twitter может активизировать связи внутри организации, постоянно обновляясь, сообщая людям о событиях, а также возвращая общие ценности и приоритеты вниманию их читателей. Twitter также допускает анонимность, поскольку сторонники не должны иметь никаких контактов с рекрутерами, чтобы потреблять их идеи. Экстремистские организации и экстремисты также используют кибертехнологии для распространения своих идей и поиска новобранцев, и они прекрасно понимают, каким образом социальные медиа-платформы могут помочь им в достижении их целей.

Исследования показали, что Исламское государство использует свое международное участие, распространяя пропаганду на многих различных языках и используя средства массовой информации (такие как музыка и видеоролики), которые будут привлекательны для молодежи. ЦРУ сообщило, что к организации присоединились 20 000-31 500 человек из более чем 80 стран, особенно граждан Республики Таджикистан. Статданные правоохранительных органов Таджикистана показывают, что по состоянию на сентябрь 2018 года общая численность боевиков «Исламского государства» из числа граждан Республики Таджикистан составляет 1899 человек.

ИГИЛ удалось использовать функции, характерные для социальных медиа-платформ, чтобы привлечь новых членов из Таджикистана и распространить свою идеологию среди общественности через интернет. Онлайн-взаимодействие между организацией и теми, кто хочет присоединиться к ней, становится все более контролируемым, что приводит к переходу экстремистских организации и экстремистов к более скрытым методам.

Таким образом, подытоживая анализ публичного призыва к осуществлению экстремистской деятельности и публичное оправдание экстремизма с использованием сети интернет можно отметить следующие важные моменты:

1. С целью защиты граждан от деструктивных информационно-психологических воздействий экстремистов, особенно в виртуальной среде, в государстве должны быть созданы соответствующие правовые механизмы. Для реализации этой цели принятие Закона Республики Таджикистан «О кибербезопасности», а также Доктрина информационной безопасности РТ играют важную роль.

2. Деятельность экстремистских организаций (ПИВТ, Группа-24, ИГИЛ, Аль-Каида) направлена на насильственное свержение конституционного строя, захват власти, нарушение территориальной неприкосновенности и целостности, а также связана с другими преступлениями (вандализм, хулиганство и др.)

3. Для эффективного противодействия экстремизма, особенно публичного призыва к осуществлению экстремистской деятельности и публичное оправдание экстремизма, в интернете важную роль играет воспитание населения в духе толерантности. Проблема толерантности

охватывает все сферы общественной жизни нации: социальную, религиозную, политическую, личностную, межнациональную. Понятие толерантности представляет собой противоположность враждебности, антипатии, ненависти. Проблема толерантности последние годы приобрела особую актуальность в связи с процессом глобализации, сплачивает религиозные, национальные и этнические идентичности различных культур и народов. Формирование гражданского общества невозможно без соответствующего осознания фундаментальных ценностей демократии. Одной из основных таких ценностей является ценность толерантности. Проблема толерантности сегодня - одна из центральных проблем как глобального, так и национального порядка. Для эффективной реализации воспитания населения в духе толерантности, принятие государственного программы «Формирование толерантного сознания и борьбы с экстремизмом среди молодежи» является своевременным.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шарипов А.К. Предупреждение преступлений, обусловленных исламским радикализмом (по материалам Республики Таджикистан). Дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.08 / А.К. Шарипов. - М., 2017 - 223 с.
2. Хафиззода Ш.Х. Политико-правовые меры противодействия экстремизму и терроризму в Республике Таджикистан / Ш.Х. Хафиззода // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. 2019. - №4 (36). - С. 158 -164
3. Суд Таджикистана в 2018 году приговорил к пожизненным срокам 4 преступников // [Электронный ресурс]. - URL: <https://tj.sputniknews.ru/country/20190204/1028167435/tajikistan-2018-god-prestupniki-pozhiznenniy-srok.html> (Дата обращения: 15.07.2019 г.)
4. Хафиззода Ш.Х. Политико-правовые меры противодействия экстремизму и терроризму в Республике Таджикистан / Ш.Х. Хафиззода // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. 2019. - №4 (36). - С. 158 - 164
5. Обзор государственной политики Республики Таджикистан в информационной сфере – часть 4: доступ в интернет и интернет-услуги // [Электронный ресурс]. - URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/RCM_Website/Tajikistan.pdf (Дата обращения: 14.08.2019 г.)
6. Костихин А. Интернет как инструмент террористических и экстремистских организаций в психологической войне. // [Электронный ресурс]. - URL: www.iimes.ru/?p=4737 (Дата обращения: 14.07.2019 г.)
7. Ирха Ю.Б. Использование экстремистами сети интернет: правовые проблемы выявления и противодействия в Украине / Ю.Б. Ирха // Информация и право. – 2015. - № 3(15). - С. 58-59
8. Галицкий И. Экстремизм в социальных сетях: организационно-правовые меры противодействия / И. Галицкий // Альманах международного права. - 2014. - № 4. - С. 74-83
9. The use of the Internet for terrorist purposes // United Nations Office on Drugs and Crime. – New York, 2012. – // [Электронный ресурс]. - URL: www.unodc.org/documents/frontpage/Use_of_Internet_for_Terrorist_Purposes.pdf (Дата обращения: 14.07.2019 г.)
10. Ирха Ю.Б. Использование экстремистами сети интернет: правовые проблемы выявления и противодействия в Украине / Ю.Б. Ирха // Информация и право. - № 3(15). – 2015. С. 58-59

Кудратов Н.А. - дотсенти кафедраи ҳукуки тичоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Деҳотӣ ½. тел.: +992 8888 90 908
Гайратов Т.М. - дотсенти кафедраи ҳукуки тичоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Деҳотӣ ½. тел.: +992987121759.
Ҳакимов Ш.Ш. – муаллими калони кафедраи ҳукуки тичоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Деҳотӣ ½. тел.: +992987121759.

Турлаев А.В. ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ГРАЖДАНСТВА

Турлаев А.В. ТАБИАТИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДӢ

Turlaev A.V. LEGAL NATURE OF CITIZENSHIP

В статье рассматривается правовая природа института гражданства. Установлено, что в современных условиях взаимоотношения личности и государства могут принимать различные формы, важнейшей из которых является гражданство, поскольку именно гражданство определяет как правовые, так и политические аспекты этого взаимного правового и политического отношения.

Ключевые слова: гражданства; приобретения; форма; политика

Аннотация
Аннотация
Annotation

Дар мақола моҳияти ҳуқуқии институти шаҳрвандӣ баррасӣ мешавад. Муқаррар шудааст, ки дар шароити муосир муносибатҳои байни шахс ва давлат метавонад шаклҳои гуногун дошта бошад, ки муҳимтарини онҳо шаҳрвандӣ мебошад, зеро маҳз шаҳрвандӣ ҳам ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва ҳам ҷанбаҳои сиёсии ин муносибатҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии мутақобиларо муайян мекунад.

Калидвожаҳо: шаҳрвандӣ; харид; шакл; сиёсат

The article examines the legal nature of the institution of citizenship. It has been established that in modern conditions the relationship between the individual and the state can take various forms, the most important of which is citizenship, since it is citizenship that determines both the legal and political aspects of this mutual legal and political relationship.

Key words: citizenship; acquisitions; the form; policy

В современных условиях взаимоотношения личности и государства могут принимать различные формы, важнейшей из которых является гражданство, поскольку именно гражданство определяет как правовые, так и политические аспекты этого взаимного правового и политического отношения. В юридической науке гражданство рассматривается в качестве правового института, субъективного права, правового отношения, правового состояния, при этом важным аспектом является рассмотрение гражданства как правовой взаимосвязи лица с государством либо как политико-правовой взаимосвязи. При этом следует отметить, что гражданство рассматривается как взаимосвязь человека и государства, которое в теории права и государства рассматривается как политическая организация всего общества. Посредством правового института гражданства выявляется сущность взаимоотношений человека и государства в форме гражданства той или иной страны, безгражданства, иностранного гражданства, двойного или множественного гражданства, гражданства одного из субъектов федерации и гражданства федерации, гражданства международного объединения (союза), либо гражданства надгосударственного объединения. Посредством правовой категории «гражданство» определяется не только взаимоотношения личности и государства, но и устанавливается правовой статус личности в системе общественных отношений, регулируемых правом. В связи с этим, важное значение приобретают качественные характеристики взаимосвязи человека с конкретным государством, на территории которого он проживает, либо связан с этим государством каким-либо образом, например в виде политической и правовой связи, которая накладывается на обе стороны этого правоотношения взаимные права и обязанности как правового, так и политического характера.

В законе о гражданстве Республики Казахстан гражданство определяется как устойчивая политико-правовая связь лица с государством, которая выражается в совокупности взаимных прав и обязанностей [1]. Подобное определение закрепляется в Конституционном законе о гражданстве Республики Таджикистан [2]. В Молдавии гражданство определяется как постоянные политико-правовые отношения [3]. В законе о гражданстве Кыргызской Республики, гражданство определяется как устойчивая правовая связь лица с государством, выра-

жающая взаимные права и обязанности [4]. Подобное определение, закрепляющее категорию гражданства как устойчивую правовую связь личности и государства, содержится и в законодательстве о гражданстве России, в законодательстве о гражданстве Грузии. Таким образом, в законодательстве стран Содружества Независимых Государств закрепляется определение гражданства как правовая или политико-правовая связь человека с государством. При этом правовая связь между личностью и государством в форме безгражданства, либо в форме иностранного гражданства, как правило, не определяется посредством определения взаимной связи путем определения признаков этой связи. Эти аспекты рассматриваются юридической наукой, в которой отмечается специфическая взаимосвязь человека и государства, а так же устойчивый или постоянный характер этой связи. Исследователи, рассматривающие гражданство как правовую категорию отмечают, что посредством гражданства возникает прочная и устойчивая в пространстве и во времени политико-правовая связь между человеком и государством [5]. Подобный подход отмечается и другими авторами, которые отмечают, что устойчивость связи характеризуется таким признаком как «фактическая связь», то есть связь, основанная на реальных общественных отношениях, оформленных в правовой форме. В качестве наиболее типичного признака фактической связи личности и государства – это постоянное проживание на территории государства. Как правило, наличие такой связи закрепляется юридически – в виде института гражданства, соответственно гражданство – это юридическое оформление постоянно проживающего населения государства [6]. Другие исследователи рассматривают гражданство в качестве устойчивой политико-правовой связи физического лица с определенным государством, в силу чего на это лицо распространяется суверенная государственная власть, в том числе и за пределами этого государства [7]. Соответственно, признак проживания на определенной территории не является единственным признаком, характеризующим гражданство, поскольку связь с гражданином поддерживается и вне территориальных пределов страны. При этом подтверждением фактической юридической связи, как правило, является консульский учет, обеспечивающий юридическую взаимосвязь личности и государства. Таким образом, институт гражданства характеризуют такие основные признаки как территориальность, устойчивость связи с государством – политической организацией всего общества, постоянность и непрерывность этой взаимосвязи, а также рассмотрение этой взаимосвязи как основного условия существования взаимных прав и обязанностей и их юридическую защиту. Следует отметить, что понятие и признаки института гражданства тесно связаны с понятием и признаками государства как политико-правового явления и правового государства как современного явления, которое помимо общепринятых признаков государства включает в себя и другие признаки. Таким образом, можно констатировать, что современное понимание гражданства зависит от развития теории государственности и, по существу, является продолжением этой теории, преломляя теоретические идеи в контексте взаимоотношений личности и государства. Важным аспектом, по нашему мнению является важность социально-культурной взаимосвязи человека с конкретно-историческим обществом – совокупностью граждан, проживающих на определенной территории и объединенной культурными, морально-нравственными, правовыми, политическими связями и идеей государственности. Гражданство, по существу, основывается на этих категориях, получая при этом юридическое оформление. Это обусловлено развитием общества, которое на различных этапах своего развития в той или иной форме устанавливало взаимосвязи между личностью и обществом. В догосударственный период это непосредственно социальные связи, в государственный период, это правовые отношения официально признанные в качестве «гражданства», «подданства» или иной взаимосвязи, отражающей принадлежность той или иной личности к политической организации конкретно исторического общества. Со времен древнего мира гражданство (подданство) рассматривалось как привилегия, которая давала дополнительную защиту индивидууму, нуждающемуся в этой защите. На различных этапах исторического пути от античного понимания гражданства к современному пониманию, теория взаимоотношений личности и государства была обусловлена положением личности в системе социальных и правовых отношений в этом обществе. Начиная с подданства первых царств, римского гражданства, феодальной зависимости личности и буржуазных свобод, гражданство (подданство), в той или иной форме, определяло основные возможности и обязанности личности в конкретно-историческом обществе посредством государственных институтов. В настоящее время, последним типом такого привилегированного человека в историческом ряду является гражданин, а последней формой прав привилегированного человека - права гражданина [8]. Таким образом, именно гражданство выступает базовым

условием наиболее полной реализации прав человека на национальном и международном уровне. Посредством гражданства обеспечивается реальность прав личности, возможность защиты этого человека со стороны государства в наиболее полном объеме.

Исходя из официальной точки зрения Организации Объединенных Наций, права человека закрепленные во Всеобщей декларации и детализированные в обоих Пактах о правах человека взаимосвязаны и по существу, нераздельны [9]. Однако политическая воля различных государств направленная на признание или непризнание некоторых международных договоров, существенно влияет на объем прав и мер защиты этих прав граждан разных государств. Таким образом, права граждан, являясь разными по своему объему, как правило, не рассматриваются в качестве определяющих признаков гражданства. Основным признаком гражданства, в настоящее время, выступает возможность наличия этих прав и их юридической защиты посредством государственных институтов той или иной страны. Таким образом, гражданство как политико-правовое явление, обладающее признаком устойчивости и непрерывности, следует определять как статусное состояние - длящееся правоотношение абстрактного характера. Это правоотношение опосредует права и обязанности государства как политической организации всего общества и конкретного человека, находящегося с этим государством (и опосредованно с обществом) в правовых отношениях по своей форме и политических отношениях по своему содержанию. Таким образом, гражданство современного правового государства это политическая по существу и правовая по форме связь человека с государством, обуславливающая, в первую очередь, политические возможности личности, а во-вторых, выступающей необходимым условием реализации правового статуса личности в наиболее полном объеме.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан от 20 декабря 1991 года «О гражданстве Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.)// «Советы Казахстана» - 1992. – 8 января - № 5.
2. Конституционный Закон от 8 августа 2015 года «О гражданстве Республики Таджикистан»// <https://www.refworld.org.ru/pdfid/56cf03e44.pdf>
3. Закон Республики Молдова «О гражданстве Республики Молдова» от 5 июня 1991 года // <http://hrlibrary.umn.edu/asylum/Rmoldov4.1.07.html>
4. Закон Кыргызской Республики «О гражданстве Кыргызской Республики» от 21 мая 2007 года № 70 // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202103/50?mode=tekst>
5. Бояре Ю.Р. Вопросы гражданства в международном праве. М.: Международные отношения, 1986. - С. 160.
6. Витрук Н.В. Актуальные проблемы гражданства в постсоветском пространстве // Материалы международной научно-практической конференции по проблемам гражданства. - М., 1995.- С. 26-38.
7. Стрекозов В.Г., Казанчев Ю.Д. Государственное (конституционное) право Российской Федерации. - М., 1997. - С.96.
8. Нерсесянц В.С. Права человека в истории политической и правовой мысли (от древности до Декларации 1789 г.) // Права человека в истории человечества и в современном мире. - М., 1989. - С. 23.
9. Shue H. Basic Rights: Subsistence and Affluence in U.S. Foreign Policy. Princeton, 1980; Donnely J. Human Rights and Development : Complementary or Competing Concerns - World Politics, 1984, vol. 36, № 2.

Турлаев А.В. - Профессор кафедры теории и истории государства и права Карагандинского университета имени Е.А.Букетова. Кандидат юридических наук, доцент. E-Mail: turlaev_a@mail.ru

Гайратов Т.М.,
Хакимов Ш.Ш.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА НАРКОТИКОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СЕТИ ИНТЕРНЕТ

Гайратов Т.М.,
Хакимов Ш.Ш.

ТАҶРИБАИ ХОРИЧИИ МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ ЧИНОЯТҲО ДАР СОҲАИ ГАРДИШИ ҒАЙРИҚОНУНИИ МАВОДИ МУҲАДДИР БО ИСТИФОДА АЗ ШАБАКАИ ИНТЕРНЕТ

Gairatov T.M., Kha-
kimov Sh.Sh.

FOREIGN EXPERIENCE IN COUNTERING CRIMES IN THE FIELD OF DRUG TRAFFICKING USING THE INTERNET

В статье исследованы вопросы, связанные с зарубежным опытом противодействия преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков с использованием сети Интернет. На основании проведенного исследования зарубежного опыта противодействия преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков авторы делают вывод о том, что широкий спектр возможностей сети Интернет по сбору, хранению и анализу криминологически значимой информации в сфере незаконного оборота наркотиков создает условия для повышения уровня эффективности профилактической деятельности.

Ключевые слова: наркотики, сеть Интернет, Интернет-технологии, преступность, противодействие.

Дар мақола масъалаҳои вобаста ба таҷрибаи хориҷии мубориза бар зидди ҷиноятҳо дар соҳаи гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир бо истифода аз шабакаи Интернет тадқиқ карда шудаанд. Дар асоси тадқиқоти гузаронидашуда оиди таҷрибаи хориҷии мубориза бар зидди ҷиноятҳо дар соҳаи гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир муаллифон ба хулоса омадаанд, ки доираи васеи имкониятҳои шабакаи Интернет оид ба ҷамъоварӣ, нигоҳдошт ва таҳлили криминологии иттилоот дар соҳаи муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир шароит фароҳам месозад, ки барои баланд бардоштани сатҳи самаранокии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мебошад.

Вожаҳои калидӣ:: маводи муҳаддир, шабакаи Интернет, Интернет-технология, ҷиноят, пешгирӣ.

The article examines issues related to foreign experience in countering crimes in the field of drug trafficking using the Internet. Based on the conducted research of foreign experience in countering crimes in the field of drug trafficking, the authors conclude that a wide range of Internet capabilities for collecting, storing and analyzing criminologically significant information in the field of drug trafficking creates conditions for increasing the level of effectiveness of preventive activities. In order to improve the professional level of law enforcement officials in the use of the Internet and the prevention of crime related to drug trafficking, it is advisable to adopt positive foreign experience in the field under study.

Keywords: drugs, Internet, Internet technologies, crime, counteraction.

Развитие сети Интернет происходит достаточно активно. Интернет сегодня настолько популярен, что для многих людей он стал неотъемлемой частью жизни.

Как свидетельствует международный опыт, использование современных интернет-технологий открывает новые перспективы также для эффективного предотвращения преступности. В частности, использование сети Интернет существенно повышает возможности по сбору, анализу хранения криминологически значимой информации и ее картографирование.

В условиях повышения информационного уровня обеспечения общества в целом и пра-

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

воохранительных органов в частности продолжается процесс развития вычислительной криминологии (computational criminology), которая использует математические методы для предотвращения преступности. При этом широко используются возможности сети Интернет для формирования соответствующих баз данных, их анализа, хранения и доступа к ним.

В частности, правоохранительными органами зарубежных стран используется так называемая дополненная реальность («augmented reality, AR) – термин, определяющий все проекты, направленные на дополнение реальности любыми виртуальными элементами. Дополненная реальность-составная часть смешанной реальности (mixed reality), в которую также входит «дополненная виртуальность» (когда реальные объекты интегрируются в виртуальную среду)»[8].

Например, технология «Google Glass (с использованием дополненной реальности) предоставляет возможность работникам правоохранительных органов во время патрулирования, используя специальные очки, получать широкий спектр информации о владельцах транспортных средств, лиц, находящихся в розыске, и других» [1].

Полиция Голландии также использует возможности расширенной реальности. «Суть этой системы заключается в том, что патрульные полицейские, пожарные, фельдшеры и экстренные медицинские работники, как правило, первыми прибывают на место преступления и путем фиксации информации с помощью видеокамер, смартфонов и других устройств передают информацию следователям или специализированным специалистам для принятия решения. Это двустороннее визуальное общение позволяет более подробно исследовать место преступления и при необходимости воспроизвести его для судебного процесса» [2].

Существует также международный опыт по предотвращению преступности с использованием Интернета вещей («Internet of Things, IoT) – концепции сети, что состоит из взаимосвязанных физических устройств, которые имеют встроенные датчики, а также программное обеспечение, что дает возможность осуществлять передачу и обмен данными между физическим миром и компьютерными системами посредством использования стандартных протоколов связи» [3].

В частности, в Южной Корее одним из перспективных направлений предотвращения преступности является использование Интернета вещей.

Предложенная система имеет такие элементы: запись эмоций человека, их анализ, выявление совершенных преступлений, их визуализация и прогнозирование преступности. Предлагаемая система в режиме реального времени способна предвидеть преступления, анализируя эмоции человека [4].

Еще одним направлением использования Интернета вещей для предотвращения преступности являются беспилотные летательные аппараты. Необходимо отметить, что в 2012 году Федеральная авиационная администрация США предоставила разрешение правоохранительным органам на подготовку операторов беспилотных летательных аппаратов.

Предполагается применение беспилотных летательных аппаратов для общего наблюдения, обнаружения потенциально опасных ситуаций, поиска наркопреступников, контроля дорожно-транспортной ситуации и других потребностей правоохранительных органов. В общем, они должны заполнить пробелы в видеонаблюдении и создать условия для быстрого и качественного получения информации [5].

В США также предусматривается автоматическая отправка беспилотных аппаратов на места, где есть возможность общения, в частности зафиксированы выстрелы с помощью датчиков. Беспилотный аппарат должен прибыть на место раньше полиции, снимать происшествие на камеру и передавать информацию в режиме реального времени. Предполагается, что автоматизированные беспилотники будут обеспечивать лучшую тактическую осведомленность полиции, быстрее фиксировать информацию о потенциальных подозреваемых в совершении наркопреступлений, их перемещения (в частности, на транспортных средствах), наличия свидетелей, лиц, нуждающихся в медицинской помощи, и другого [6].

«Использование Интернета вещей с привлечением беспилотных аппаратов для расследования преступлений в сфере незаконного оборота наркотиков практикуется также полицией Великобритании. Главными задачами, которые при этом решаются, в частности, следующие: осуществление фото- и видеофиксации наркопреступлений, а также проявлений антисоциаль-

ного поведения, дорожно-транспортных происшествий, помощь в розыске пропавших людей и прочее. Причем полученная информация может быть использована в суде, например, для демонстрации места преступления присяжным. Также важно, что использование беспилотных летательных аппаратов намного дешевле, чем использование вертолетов» [7].

В то же время для практического использования Интернета вещей в целях предотвращения преступности необходимо внедрение скоростного Интернета для обмена информацией в реальном времени и соответственно технологическое переоснащение правоохранительных органов.

По прогнозам экспертов, человечество на пороге «четвертой промышленной революции». Сети, используют мобильные технологии 5-ого поколения (5G), и массовое распространение устройств, поддерживающих Интернет, станут нормой в ближайшем будущем. При таких условиях существенно повышается скорость передачи данных, которые генерируются и хранятся в сложных и виртуальных способах.

То есть речь идет о новом технологическом подходе предотвращения преступности-это цифровизация деятельности правоохранительной системы.

Выводы: Широкий спектр возможностей сети Интернет по сбору, хранению и анализу криминологической значимой информации в сфере незаконного оборота наркотиков создает условия для повышения уровня эффективности предохранительной деятельности. Для повышения профессионального уровня работников правоохранительных органов по использованию сети Интернет и предотвращения преступности связанной с незаконным оборотом наркотиков целесообразно перенять положительный зарубежный опыт в исследуемой сфере.

ЛИТЕРАТУРА

1. Технологии, которые меняют то, как полиция ведет бизнес. URL: <https://www.thebalancecareers.com/technologiesthat-are-changing-the-way-police-do-business-974549> (дата обращения: 03.01.2023).
2. Одом Дж. Дополненная реальность помогает голландской полиции выходить на места преступлений. URL: <https://augmented.reality.news/news/> (дата обращения: 03.01.2023).
3. Интернет речей. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Интернет_речей (дата обращения: 03.01.2023).
4. Бюн Дж., Насридинов А., Пак Ю. Интернет вещей для интеллектуального обнаружения преступлений. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org> (дата обращения: 03.01.2023).
5. Хилл С. От дронов до камер наблюдения за телом технологии меняют борьбу с преступностью. URL: <https://www.digitaltrends.com/features/dt10> (дата обращения: 03.01.2023).
6. Сонка Дж. Луисвилл добивается одобрения FAA для пилотной программы полетов автоматизированных беспилотных летательных аппаратов к местам обстрелов. URL: <https://insiderlouisville.com/metro/louisville-seeks-faa-approval-for-pilot-program-to-fly-automated-drones-to-gunshot-sites> (дата обращения: 03.01.2023).
7. Камбер Р. Взлетайте на полицейских дронах BBC: дистанционно управляемый «летучий отряд» для преследования преступников и поиска пропавших людей. URL: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-4329714/Remote-controlled-flying-squad-chase-criminals.html> (дата обращения: 03.01.2023).
8. <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения: 03.01.2023).

Гайратов Тимуршо Муборакшоевич - кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры коммерческого и антикоррупционного права Таджикского государственного университета коммерции. Адрес 7340233, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Испечак 10/6. Телефон 933-37-41-37. E-Mail: tgayratov84@gmail.com

Хакимов Шахбоз Шодибоевич – Таджикский государственный университет коммерции, соискатель кафедры коммерческого и антикоррупционного права. Адрес: 734055 Республика Таджикистан г. Душанбе ул. Дехоти ½ Телефон: 988-78-17-78. E-Mail: shahbozhakimov97@mail.ru

Бобоев Ҷ.Қ. **РОҶЕЪ БА МАСЪАЛАИ РАСОНИДАНИ ЗАРАР ТАВАССУТИ ФАЪОЛИЯТЕ, КИ БАРОИ АТРОФИЁН ХАТАРИ КАЛОНРО БА МИЁН МЕОРАД**

Бобоев Дж.К. **О ПРОБЛЕМЫ ПРИЧИНЕНИЯ УЩЕРБА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ, ПРЕДСТАВЛЯЮЩЕЙ БОЛЬШУЮ ОПАСНОСТЬ ДЛЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ**

Boboev J.K. **O DAMAGE PROBLEMS BY ACTIVITIES PRESENTING A GREAT ENVIRONMENTAL HAZARD**

Дар мақолаи мазкур баъзе масъалаҳое, ки ҳангоми расонидани зарар тавассути фаъолияти, ки барои атрофиён хатари калонро ба миён меорад баррасӣ мегардад. Дар доираи мақолаи мазкур мафҳуми ҳуқуқи манбаи хатари калон, назарияҳои объект ва фаъолият, номгӯи объекти манбаи хатари калон ва дигар масъалаҳои баҳсноки он аз нигоҳи назарияи ҳуқуқ баррасӣ гардидааст. Дар он инчунин пешниҳодҳои муаллифӣ ва инқору асосноккунии назарияҳои пешниҳодгардида дида мешавад.

Калидвожаҳо: Кодекси граждани, манбаи хатари калон, зарар, ҷуброн, иродаи инсон, қувва.

В данной статье рассматриваются некоторые вопросы которые возникают в случае причинения вреда источником повышенной опасности. В рамках данной статьи рассматриваются понятие источника повышенной опасности, теория объекта и деятельности, перечень объектов источника повышенной опасности и другие спорные вопросы с точки зрения теории права. В ней приводятся авторские мнения, поддержка и критика имеющихся теоретических взглядов.

Ключевые слова: Гражданский кодекс, источник повышенной опасности, вред, возмещение, воля человека, сила.

This article discusses some of the issues that arise in the event of harm caused by a source of increased danger. Within the framework of this article, the concept of a source of increased danger, the theory of an object and activity, a list of objects of a source of increased danger, and other controversial issues from the point of view of legal theory are considered. It provides the author's opinions, support and criticism of the existing theoretical views.

Key words: Civil Code, source of increased danger, harm, compensation, human will, strength

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Яке аз масъалаҳои мубрам ва предмети омӯзиши алоҳида дар ҳуқуқи граждани ин масъалаи зарар, ки аз ҷониби фаъолияти, ки барои атрофиён хатари калонро ба миён меорад мебошад. Роҷеъ ба масъалаи мазкур ақидаҳои баҳсноки илмӣ дида мешавад. Мушкилоти концепсияи ҷавобгарии граждани ҳуқуқӣ низ маҳз аз мавзӯи манбаи хатари калон сарчашма мегирад. Зеро одатан дар ҳуқуқ яке аз шартҳои ҷавобгарӣ ин мавҷуд будани гуноҳ мебошад, ки дар манбаи хатари калон вай шартӣ асосӣ намебошад.

Бо назардошти он ки дар қонунгузории имрӯза ба масъалаи манбаи хатари калон моддаи алоҳида баҳшида шудааст зарур дониста мешавад, ки баъзе ҷанбаҳои масъалаи мазкур дида шавад.

В.Т. Смирнов ва А.А. Собчак пешбинӣ гардидани институти мазкурро дар КГ чунин маънидод мекунад: «Дар ҳолати расонидани зарар аз манбаи хатари калон механизми расонидани зарар ва шартҳои бавҷуд омадани уҳдадорихои деликтӣ қуллан аз асосҳои умумӣ фарқ мекунад, ки зарурат ба ҷудо намудани ҳолати мазкурро ба навъи махсуси уҳдадорихои деликтӣ маънидод мекунад. Зарар дар ин ҳолатҳо аз фаъолияти расонида мешавад, ки ба атрофиён хатари калонро бавҷуд меорад. Чунин хатари зарар ҳангоми дар фаъолияти

ташкilotҳо ва шахрвандон истифода кардани объектҳои моддии муайян, ки дар қонун манбаи хатари калон номида мешавад бавучуд меояд»[12,С33].

Дар замони шуравӣ олими машҳур Б. С. Антимонов манбаи хатари калонро мавриди омӯзиш қарор дода чунин иброз намуда буд, ки дар замони капиталистӣ ва дигар сохти истисморгар ҳама ҷаҳду талоши соҳибкорон барои ҳарчи бештар гирифтани фоида равон гардидааст. Муҳим ин фоидаро аз ҳама гуна воситаҳои техникии нав ҳарчи тезтар ва бештар гирифтани аст. Зоҳиршавии зарар аз қонуниятҳои табиат истисморгарро ба ташвиш намеорад[1,29].

О. В. Дмитриева дар шароити иқтисоди бозорӣ вазъи дорандагони манбаи хатари калонро то андозае бо вазъи монополистон ҳаммонанд мешуморад. Зеро ба андешаи вай, онҳо манфиатҳои молу мулкӣ худро қонеъ намуда (бадаст овардани фоида), шахсони дигарро аз ин фаъолият зери хатари калон мемонанд, азбаски ки алтернативаи истифодаи манбаи хатари калон дар замони имрӯза нест[7,30].

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар таносуб бо КГ Федератсияи Россия (моддаи 1079), Ҷумҳурии Қазоқистон (моддаи 931), Қирғизистон (моддаи 1007) Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳуми манбаи хатари калонро додааст.

Мафҳуми додашудаи манбаи хатари калон иборат аз қувваҳои физикӣ, физикӣ-химиявӣ ва биологӣ иборат мебошад. Хатаре, ки аз қувваҳои зикр гардида бавучуд омада метавонад онро О.А. Красавчиков дар асарҳои илмӣ худ иброз дошта буд[9,44]. Ин ақида яке ақидаҳои устувор гардида дар илмӣ ҳуқуқшиносӣ ба шумор меравад. Аз ин лиҳоз онро аз нигоҳи О.А. Красавчиков дида мебароем.

1. Қувваи (манбаи) физикӣ. Намуди мазкур ба 3 гурӯҳӣ асосӣ тақсим мешаванд:

а) механикӣ (ба ин гурӯҳ автомобилҳо, ҷамъи нақлиёти роҳи оҳан, киштиҳои обӣ, таҷҳизоти истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ ва ғ.р дохил мешаванд);

б) электрикӣ (дар инҷо ба таҷҳизот ва дигар агрегатҳои энергосистема, ки зери шаддати баланд қарор доранд, яъне зери шиддати 380 вольт ва аз он зиёд мебошанд бояд ёдовар шуд);

в) гармӣ (ба ин гурӯҳ таҷҳизоти сеҳҳои металлургии гарм, дастгоҳи табдилдиҳии қувваи буғ ба қувваи механикӣ бо фишори баланд ва ғ.р. дохил мешаванд).

2. Манбаҳои физикӣ-химиявӣ. Намуди мазкур гуруҳбандӣ карда намешавад. Ҳамаи объектҳои моддӣ, ки метавонанд хатари калонро ба воситаи таъсиррасонии радиоактивӣ бавучуд оранд (масалан, муҳаррик дар сӯзишвории атомӣ) вайро фарогир мебошанд.

3. Манбаи хатари калони кимёвӣ. Намуди мазкур ба се гурӯҳӣ асосӣ ҷудо мешаванд: а) заҳролудкунанда; б) моддаҳои тарканда ва в)оташангез (заҳр, тротил, бензин ва ғ.р.)

4. Манбаҳои хатари калони биологӣ. Ба ин гурӯҳ ҳайвонҳои ваҳшӣ ва баъзе намудҳои микробиологии организмҳо дохил мешаванд[10,С.395-396].

Баҳодиҳии ин ё он фаъолият ба сифати манбаи хатари калон дар баъзе ҳолатҳо душворӣро ба вуҷуд намеорад (масалан, воситаи нақлиёт). Аммо дар дигар ҳолатҳо эътироф кардан (ё накардан) –и объект ҳамчун манбаи хатари калон заҳматҳои зиёдро талаб менамояд. Масалан, на ҳама микробҳои биологӣ ба сифати манбаи хатари калон баромад мекунанд. Ба сифати манбаи хатари калон танҳо он микробҳои биологӣ баромад карда метавонанд, ки сирояткунанда мебошанд. Ҳатто на ҳамаи микробҳои биологӣ сирояткунанда, балки баъзе аз онҳо.

Одатан ҳайвонҳои хонагӣ ба сифати манбаи хатари калон баромад карда наметавонанд. Аммо ақидаи баъзе аз олимони, ки баъзе намудҳои зоти ҳайвоноти хонагӣ, ки бо табиати ҷангҷӯёнаи худ аз дигар зотҳо фарқ мекунад метавонад ҳамчун манбаи хатари калон эътироф карда шавад дуруст мебошад[3,С.472].

Ё ин ки газ ва маводи сӯзишворӣ, ки дар оташгиронак мавҷуд аст, ба сифати манбаи хатари калон баромад карда наметавонад. Аммо нуқтаи фуруши сузишворӣ ба сифати манбаи хатари калон баромад карда метавонад. Аз ин лиҳоз эътироф кардани фаъолият ҳамчун манбаи хатари калон аз миқдор ва таркиби объект вобаста мебошад[4,С.40].

Лозим ба ёдоварист, ки дар матни КГ ба забони русӣ 4 манбаи хатари калон пешбини гардидааст. Дар матни тоҷикӣ моддаи мазкур танҳо 3 манбаи хатари калон иброз гардидааст. Манбаи хатари калони кимиёвӣ дар матни тоҷикӣ қисми мазкур нишон дода нашудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар КГ субъектҳои, ки фаъолияти онҳо бо хатари калон барои атрофиён алоқаманд мебошад пешбинӣ кардааст. Ҳамзамон моддаи 1094 КГ дар шакли кушода номгӯи фаъолият, ки ҳамчун манбаи хатари калон доништа мешаванд номбар кардааст.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ солҳои тулонист, ки баҳсҳои илмӣ атрофии мафҳуми манбаи ха-

тари калон вучуд дорад. Метавон ду назарияи бо ҳам муқобилро пайдо намуд. Тибқи назария «фаъолият» манбаи хатари калон ин натанҳо ҳаракат, амал балки навъи муайяни фаъолият мебошад[1,С.71].

О.С. Иофе ибраз менамояд, ки «...зимни ҳаллӣ масъала оид ба шартӣ ҷавобгарӣ, манбаи хатари калон – ин объекте нест, ки ба амал дароварда мешавад, балки фаъолиятест, ки бо объекти муайян алоқаманд мебошад[8,С.804]. Дар замони имрӯза ин назария аз ҳама маъмултарин ба ҳисоб меравад. Ин нуқтаи назар дар қисми 2 моддаи 1094 КГ дастгирии худро ёфтааст. Манбаи хатари калон ҳама гуна фаъолият, ки анҷом додани он эҳтимолияти баланди хатарро барои атрофиён бавучуд меорад доништа мешавад.

Ба назарияи «фаъолият» назарияи «объект» муқобилгузори карда мешавад, ки тибқи он зери манбаи хатари калон он ҷисмҳои моддӣ, ки ба атрофиён бо ҳислати хатарнокиаш таҳдид менамояд ва зери назорати пурраи инсон қарор гирифта намешавад доништа мешавад.

Чой доштани назарияи объект то андозае дуруст мебошад. Зеро аввало, дар қ.1.моддаи 1094 КГ ки дар он мафҳуми манбаи хатари калон дода мешавад, сухан дар бораи объект меравад. Дуюм, қонунгузор дар абз.2 қ.2. моддаи 1094 КГ қайд менамояд, ки уҳдадории ҷуброни зарар ба зиммаи шахси ҳуқуқӣ ё шахрванде гузошта мешавад, ки манбаи хатарро дар асоси ҳуқуқи моликият, ҳуқуқи пешбурди хоҷагидорӣ ё ҳуқуқи идораи оперативӣ ё тибқи ҳама гуна асосҳои дигари қонуни (шартномаи кироия амвол, ваколатнома барои идораи воситаи нақлиёт, бо ҳуқуқи фармоиши мақомоти салоҳиятдор оид ба интиқоли манбаъ ва ғайра) соҳибӣ менамоянд.

Ҳамзамон ақидаи дигари илмӣ вобаста масъалаи мазкур дида мешавад. Масалан, А.П.Сергеев имконпазир будани манбаи хатари калонро ҳам бо мафҳуми фаъолият ва ҳам бо мафҳуми объект муайян карданро ба шарт, ки дар ҳар ду ҳолат мафҳуми зикршуда бо ҳам алоқамандии зич дошта бошанд ибраз менамояд[5,С.49].

Ин пешниҳод дар воқеи диққатҷалбкунанда ва дар ҳолати бавучуд омада дуруст мебошад. Масъалаи дигаре, ки дар м.1094 ГК чой дорад ин нишон додани номгӯи фаъолиятҳои мебошад, ки ҳамчун манбаи хатари калон доништа шудаанд. Моддаи 1094 КГ ин номгӯиро ба таври қушода нишон додааст. Дар назария ҳуқуқ оиди ин масъала ду концепсия маъмул гаштааст. Ба ақидаи тарафдорони концепсия «негативӣ» қонун бояд номгӯи мукаммали манбаи хатарро пешбинӣ намояд.

Солҳои 50-уми асри XX олими машҳур Б.С.Антимонов ба ояндаи КГ нигариста ибраз намуда буд, ки нигоҳ доштани номгӯи ҳолатҳои намунавии ҷавобгарии ғайришартномавӣ барои хатари калон бефоида аст. Номгӯи ҳолатҳои ҷавобгарии хатари калон бояд пурра бошад, зеро сухан дар бораи меъёри махсус меравад[1,С.101].

Баъдан дар илми ҳуқуқшиносӣ концепсияи «позитивӣ» пайдо ва маъмул гардид. Моҳияти ин концепсия инкор кардани имконияти дар қонун овардани номгӯи пурраи манбаҳои хатари калон ва аз ин ҷо инкор кардани зарурати пурраи таснифоти манбаҳои мазкур мебошад.

Е.А. Суханов ибраз медорад, ки ҳама гуна номгӯӣ ё таснифот характери намунавӣ ва шартӣ дорад, чунки инкишофи илм ва техника доимист [6, С.675].

Чунин ақида дар воқеъ дуруст мебошад, зеро манбаи хатари калонро ба таври пурра дар қонун нишон додан ғайри имкон аст. Қонун танҳо он объектҳои манбаҳои хатарро, ки эҳтимолияти зиёда расонидани зарарашон вучуд дорад номбар карда онро қушода мондааст.

Дар қисми 2 м.1094 ГК ташкилотҳои нақлиёти ҳамчун манбаи хатари калон пешбини гардидаанд. Дар таносуб бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон КГ Федератсияи Россия воситаҳои нақлиётро ҳамчун манбаи хатари калон эътироф намудааст. Ҳамзамон дар қатори ташкилотҳои нақлиётӣ дар қисми мазкур инчунин молиқони воситаҳои нақлиёт омадааст. Пешбини гардидани ҳам ташкилотҳои нақлиётӣ ва ҳам молиқони воситаи нақлиёт бо он маънидод карда мешавад, ки зери ташкилотҳои нақлиёти - шахсони ҳуқуқӣ баромад менамоянд. М.Т. Раупова ибраз медорад, ки қонунгузор дар моддаи 1094 КГ воситаи нақлиётро дар ҷои аввал гузоштааст. Баъдан илова менамояд, ки нақлиёти ҳавоӣ гарчанде, ки дар ин номгӯӣ оварда нашудаанд, аммо ҳодисаҳои солҳои охир нишон медиҳад, ки ғоҷаҳо низ дар амал ба миён меоянд. Фаъолияте, ки бо истифода кардани воситаи мазкур алоқаманд аст, зери назорати инсон қарор гирифта наметавонад[11, С.212-213].

Бояд қайд намуд, ки ақидаи мазкур то андозае нодуруст мебошад, зеро дар қонунгузории Россия воситаи нақлиёт дар ҷои аввал меистад. Дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои нақлиёти дар ҷои аввал меистад. Баъдан бояд як ҳолати дигарро илова намуд, ки тибқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти нақлиётӣ» ба воситаҳои нақлиёт

нақлиётҳои ҳавой, роҳи оҳан, автомобилӣ, обӣ, баҳрӣ ва қубурӣ, ки барои ҳамлу накл муқаррар шудаанд дохил мешаванд.

Аз ин лиҳоз гӯё ки нақлиёти ҳавой ба ин номгӯй дохил намешавад ҳатост. Эҳтимолан муаллиф зимни таҳлили ин масъала қонунгузорию Россияро ба инобат гирифтааст.

Пешбинӣ гардидани ташкилотҳои нақлиётӣ дар назар ташкилотҳои нақлиётии ҳавоиро дорад. Зеро бо назардошти арзиши ҳавопаймо дар аксари вақт моликони он ташкилотҳо баромад мекунанд. Дар сурати расонидани зарар маҳз чунин ташкилот зарарро ҷуброн менамояд. Тавре маълум аст бинобар сабаби он, ки нақлиёти ҳавой ба мисли дигар воситаҳои нақлиёт зери назорати пурраи инсон қарор гирифта намешавад, моддаи 124 Кодекси ҷазои Ҷумҳурии Тоҷикистон суғуртаи ҳатмии масъулияти молики ҳавопайморо дар назди шахсони сеюм пешбинӣ кардааст.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ солҳои охир ақидае боиси баҳсҳои илмӣ гаштааст, ки онро В.М. Болдинов иброн намудааст. Ба андешаи вай «дар ояндаи наздик аз ҳама маъмултарин фактори зараррасонӣ на ин ки ашё балки иттилоот мегардад. Алақай имрӯз имконияти расонидани зарари калони молумулкӣ дар натиҷаи истифода кардани компютерҳо вучуд дорад. Сухан дар бораи вирусҳои компютерӣ меравад. Вируси компютерӣ-ин объекти иттилоотии зараровар мебошад. Таҳлили табиат ва нишонаҳои он имкон медиҳад, ки онро ба сифати манбаи хатари калон эътироф намуд[2, С.10].

Ин ақида то андозае баҳснок мебошад. Чунончи хусусияти асосии ҷавобгарӣ барои зарар, ки аз манбаи хатари калон расонида мешавад, аз он иборат аст, ки вай новобаста аз гуноҳи дорандаи манбаи хатари калон фаро мерасад. Баъдан вай зери назорати пурраи инсон қарор гирифта намешавад. Тавре маълум аст, вирусҳои компютерӣ аслан мақсаднок ва ба доираи муайяни одамон равона карда мешавад.

Адабиёт

1. Антимонов Б.С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности. –М.: Юр.лит. 1952. - 293 с
2. Болдинов, В. М. Ответственность за причинение вреда источником повышенной опасности: Автореф. канд. юрид.наук. СПб.,2000. С.10
3. Гражданское право: Учебник. Т. II / Под ред. О.Н. Садикова.— М.: Юридическая фирма «КОН-ТРАКТ»: ИНФРА-М, 2007. - 608 с
4. Гражданское право. Том 3. Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М., Статут, 1999.
5. Гражданское право: учеб.: в 3 т. Т. 3.— 4-е изд., перераб.и доп. / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005.— 784
6. Гражданское право: В 4 т. Том 4 : Обязательственное право: отв. ред. — Е.А. Суханов. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Волтерс Клувер, 2006. — 816 с.
7. Дмитриева О. В. Ответственность без вины в гражданском праве: Учеб. пособие. – Воронеж. Изд-во ВВШ МВД РФ, 1997. 136с
8. Иоффе О. С. Обязательственное право. –М.:«Юрид. лит.», 1975.С.804
9. Красавчиков О.А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности / О.А. Красавчиков. – М.: Издательство «Юридическая литература», 1966. – 200 с.
10. Красавчиков О.А. Советское гражданское право. В 2-х томах. Том 2. –М.: «Высшая школа». –1968. С.395-396
11. Раупова М.Т. Классификация источников повышенной опасности // 10-лет Гражданскому кодексу Республики Таджикистан/ Отв. ред. Рахимов М.З.,Менглиев Ш.М. Душанбе,2010. С.212-213
12. Смирнов В.Т., Собчак А.А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве. Учебное пособие. Л.: ЛГУ, 1983. 152с.

Бобоев Ҷамроод Қурбонович- номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов, 64/14. тел.: 907-97-65-12, e-mail: jamrod@mail.ru

Абдуллаев Ф.Р.
Исмоилов А.Ш.

СООТНОШЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО И ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОГО – ПРАВОВОГО РЕГУЛИ- РОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ СОБСТВЕННОСТИ

Абдуллаев Ф.Р.
Исмоилов А.Ш.

АЛОҚАМАНДИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ДОХИЛИДАВЛАТИИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МУНОСИБАТҲОИ МОЛУМУЛӢ

Abdullaev F.R.
Ismoilov A.Sh.

RELATIONSHIP OF INTERNATIONAL AND DOMESTIC - LE- GAL REGULATION OF PROPERTY RELATIONS

В данной статье рассматривается вопрос соотношения правового регулирования отношений собственности в международном праве и национальном праве.

Ключевые слова: право собственности, частная собственность, международные договоры, внутреннее законодательство, Инкотермс.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Дар мақолаи мазкур масъалаи таносуби танзими ҳуқуқи муносибатҳои вобаста ба моликият дар ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуқуқи миллӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи моликият, моликияти хусусӣ, шартномаҳои байналмилалӣ, конунгузории дохилӣ, Инкотермс.

This article discusses the question of the relationship between the legal regulation of property relations in international law and national law.

Key words: property right, private property, international treaties, domestic legislation, Incoterms.

Право собственности – одно из уникальных явлений жизнедеятельности общества, государства, и каждой отдельной личности. Занимая в системе вещных прав центральное место, право собственности, пожалуй, является самой распространенной и исторически известной категорией гражданского права, и не только. Какую бы отрасль права мы ни рассматривали, отмечает Г.К. Дмитриева, одно из важных мест в ней занимает вопрос о собственности. И это не случайно. Ведь каждый человек, невзирая на возраст и социальную принадлежность; организация, вне зависимости от организационно - правовой формы; государство – от формы государственного устройства и формы правления, удовлетворяют свои потребности путем господства над определенными благами, обладая некой долей собственности над определенными вещами. Важно также отметить, что залогом устойчивого развития экономики (как внутренней, так и внешней) является стабильность экономических отношений, выступающей в качестве основы развития общества и государства в целом, где важнейшим экономико-правовым институтом является как раз-таки рассматриваемый нами институт собственности. [1.С.127 -132].

В доктринах международного частного права предметом дискуссий выступают соотношение и взаимодействие национального и международного права, а также вопросы о роли и значении таких договоров в регулировании внутригосударственных отношений.

В последнее время вопросы о месте международных договоров в национальных правовых системах, механизме их реализации в национальном праве государств рассматриваются с учетом анализа национальных законодательств государств - участников СНГ. Указанные проблемы нашли отражение в работах А.Н. Беседина, С.А. Джамалдинова, В.С. Иваненко и др. [1, 84].

В рамках данного диссертационного исследования следует обратить внимание на то, что конституции, гражданские кодексы, законы о международных договорах всех государств - участников СНГ закрепляют положения, определяющие место международных договоров среди актов национальных законодательств государств. Эти нормы имеют различные формулировки, общий смысл которых сводится к следующему.

Во-первых, международные договоры (ратифицированные, признанные, вступившие в силу) являются составной частью системы законодательства (Азербайджан) [4], частью законодательства

(Киргизия, Республика Беларусь) [5], частью правовой системы (Армения, Таджикистан, Российская Федерация), действующим правом в государстве (Казахстан).

Во-вторых, международные договоры подлежат добросовестному исполнению и имеют приоритет в случае коллизий с нормами национального законодательства.

Наряду с приоритетом международных норм широко известны базисные условия - международные обычаи в международной торговле. Так, для единообразного понимания правил, регулирующих отношения продавца и покупателя по каждому базисному условию, Международная торговая палата в Париже впервые в 1936 году опубликовала свод международных правил по толкованию торговых терминов – Инкотермс. В 1953, 1967, 1976, 1980 и 1990, 2000 и 2010 гг. в документ были внесены значительные изменения. В настоящее время «Инкотермс» действуют в редакции 2010 года.

С правовой точки зрения Инкотермс представляют собой свод обычно-правовых норм, созданных многолетней коммерческой практикой и имеющих факультативный характер. Они юридически обязательны для продавца и покупателя лишь при наличии в договоре прямой ссылки на этот документ. Поэтому предприниматели, которые желают использовать «Инкотермс», должны четко указать, что они в договоре руководствуются каким его изданием.

Например, базисные условия «Инкотермс-2000» часто используемые отечественными предпринимателями в Республике Таджикистан полностью следуют структуре «Инкотермс-1990», в которых эти условия были для облегчения понимания сгруппированы в четыре категории, отличающиеся между собой по существу, начиная с термина, согласно которому продавец только предоставляет товар покупателю непосредственно в своих помещениях (категория EX WORKS).

Далее идет вторая категория «F», согласно которой продавец обязан поставить товар перевозчику, назначенному покупателем (термины группы «F» – FCA, FAS и FOB).

Согласно терминам третьей группы «C», продавец обязуется заключить договор перевозки, но без принятия на себя риска потери или повреждения товара или дополнительных затрат после отгрузки и отправки товара (CFR, CIF, CPT и CIP).

Четвертую группу составляют термины «D», согласно которым продавец должен нести все расходы и риски, необходимые для доставки товара в страну назначения (DAF, DES, DEQ, DDU и DDP).

Таким образом, «Инкотермс-2000» содержит правила толкования порядка тринадцати торговых терминов, которые могут быть избраны сторонами при заключении договоров международной купли-продажи. По сравнению с изданием 1990 года «Инкотермс-2000» внесло существенное изменение в распределение обязанностей между сторонами [3, 346].

Как указывалось, ранее, в регулировании взаимоотношений контрагентов по международным коммерческим сделкам важную роль играют международные торговые обычаи и обыкновения. Обобщение и унификация таких обычаев и обыкновений представляются весьма полезными для развития успешных коммерческих связей между предприятиями различных стран. Поэтому организации предпринимателей, создаваемые как в отдельных странах, так и имеющие международный характер, заинтересованы в проведении такой деятельности.

Большое значение в создании благоприятной правовой среды для реализации деловых отношений в сфере международных экономических отношений имеет деятельность Международной торговой палаты (МТП). Созданная в 1919 году, Палата обозначила в качестве своей основной цели содействие бизнесу и последовательно проводит деятельность в этом направлении. Основным инструментом, обеспечивающим достижение указанной цели, является разработка рекомендаций для использования предпринимателями в договорной практике.

Основной причиной разработки Инкотермс явились значительные различия в торговых терминах, принятых в отдельных странах (и даже портах одной страны), а также различия по этому вопросу в законодательстве отдельных стран. Главной целью стандартизации в Инкотермс базисных условий поставки товара и четкого изложения отдельных обязанностей продавца и покупателя является обеспечение единообразного понимания общепризнанных и широко используемых коммерсантами ключевых понятий при заключении международных сделок [2, 70].

Заметим, что до сих пор остается открытым и спорным де-юре вопрос применения в РТ положений Инкотермс в любой её редакции. Некоторые страны пошли по пути признания этих базисных условий. Например, на основании Закона Российской Федерации «О торгово-промышленных палатах» постановлением Правления Торгово-промышленной палаты Российской Федерации от 28 июня 2001 года, №117-13 (п. 4), Инкотермс признаны торговым обычаем, что имеет важное практическое значение для обеспечения определенности и предсказуемости их применения участниками

международной купли-продажи товаров, а также участниками смежных международных контрактов. Таким образом, в России в отличие от Республики Таджикистан на основании ст. 5 и п. 5 ст. 421 ГК РФ базисные условия Инкотермс признаются одним из регуляторов имущественных отношений сторон.

Обоснованность применения торговых обычаев признается всеми авторитетными центрами международного коммерческого арбитража, в частности в созданном в 2015 в г. Душанбе Международном коммерческом арбитраже при Торгово-промышленной палате Республики Таджикистан. В соответствии с ч.3 ст. 43 Закона Республики Таджикистан «О международном коммерческом арбитраже» во всех случаях арбитраж принимает решение в соответствии с условиями договора и с учетом торговых обычаев, применимых к данной сделке.

Арбитражный Регламент Международного арбитражного суда МТП, являющегося одним из наиболее авторитетных международных арбитражных институтов, ежегодно рассматривающим сотни международных коммерческих споров, содержит аналогичное правило: во всех случаях состав арбитража принимает во внимание положения контракта и соответствующие торговые обычаи.

Инкотермс, таким образом, представляют собой свод правил толкования терминов поставки, называемых базисными условиями поставки товаров. Условно можно выделить две группы вопросов, по которым в Инкотермс предлагается единообразное толкование: 1) коммерческие; 2) юридические.

Наиболее важными коммерческими вопросами, урегулированными в Инкотермс, являются следующее: определение цены, которая непосредственно зависит от согласованного сторонами базисного условия поставки; распределение обязанностей сторон по перевозке и выполнению погрузочно-разгрузочных работ; распределение обязанностей сторон по представлению отгрузочных, платежных и иных документов, а также необходимых извещений; распределение обязанностей сторон по страхованию товара, т.е. по обеспечению рисков, которым может быть подвергнут товар в период транспортировки; распределение обязанностей сторон по обеспечению надлежащей упаковки товара; распределение обязанностей сторон по осуществлению инспектирования товара; распределение обязанностей сторон по выполнению таможенных формальностей, необходимых для вывоза и ввоза.

Следовательно, выбор базисного условия поставки определяет цену, распределение между продавцом и покупателем расходов по доставке товара, а в конечном счете коммерческую эффективность сделки международной купли-продажи, так, как и продавцу, и покупателю сразу становится ясен объем принимаемых каждым из них обязанностей.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Беседин А.Н. Развитие гражданского законодательства в государствах - участниках Содружества Независимых Государств: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. - М., 2005.
2. Гражданское и торговое право зарубежных государств: учебник / Отв. Ред. Е.А. Васильев, А.С. Комаров. - 4-е изд., перераб. И доп В 2-х т. – Т.П. Междунар. Отношения, 2006. С.70.
3. Гражданское и торговое право зарубежных стран: Учебное пособие/ Под общей редакцией В.В. Безбаха и В.К. Пучинского. – М.: МЦФЭР, 2004. –С. 346.
4. Конституция Азербайджанской Республики: принята на всенародном голосовании (референдуме) 12 нояб. 1995 г., ст. 148.
5. Конституция Кыргызской Республики: принята 5 мая 1993 г.: С изм. и доп. от 10.02.1996 г, ст. 12; О международных договорах Республики Беларусь: Закон Респ. Беларусь, 23 окт. 1991 г. ст. 27.

Абдуллаев Ф.Р.- доцент кафедры коммерческого и антикоррупционного права ТГУК, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Тел.: 935800343

Исмоилов А.Ш. – старший преподаватель кафедры коммерческого и антикоррупционного права ТГУК, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Тел.: 935800343

Махмадхонов Т.	ОИД БА МАФҲУМИ СИРРИ ТИЧОРАТӢ
Махмадхонов Т.	О ПОНЯТИЕ КОММЕРЧЕСКОЙ ТАЙНЫ
Mahmadkhonov T.	ABOUT THE CONCEPT OF COMMERCIAL SECRET

Дар мақолаи мазкур оид ба мафҳуми сирри тичоратӣ сухан меравад. Сирри тичоратӣ ба ғайрияти соҳибкорӣ вобаста буда, қимати муайяни иқтисодӣ дорад.

Калидвожаҳо: сирри тичоратӣ, сирри хизматӣ, иттилооти дорои сирри тичоратӣ, ғайрияти соҳибкорӣ.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В данной статье речь идёт о понятии коммерческой тайны. Коммерческая тайна связана с предпринимательской деятельностью и имеет определённую экономическую ценность.

Ключевые слова: коммерческая тайна, информация, содержащая коммерческую тайну, служебная тайна, предпринимательская деятельность.

In this article we are talking about the concept of trade secrets. A trade secret is associated with business activities and has a certain economic value.

Key words: trade secret, information containing a trade secret, official secret, entrepreneurial activity.

Институти сирри тичоратӣ барои қонунгузори Чумхурии Тоҷикистон нав буда, муносибатҳои вобаста ба он пайдо шуда, асосан, бо меъёрҳои қонунгузори граждани ба тартиб дароварда мешаванд. Сирри тичоратӣ иттилооти махсусе мебошад, ки режими фарқкунандаро соҳиб аст.

Сирри тичоратӣ ҳамчун объекти муҳими ҳуқуқи соҳибкорӣ ва аз ҷумла тичоратӣ барои амалӣ кардани ғайрияти тичоратӣ аҳамияти хеле калон дорад. Он яке аз намудҳои асосии иттилооти конфиденсиалӣ ба ҳисоб меравад. Иттилооти конфиденсиалӣ ё пинҳонӣ маълумоти дастрасаш маҳдуд аст, ки дар соҳибӣ, истифода ё ихтиёрдории шахсони алоҳидаи воқеӣ ё ҳуқуқӣ қарор дорад.

Мафҳуми сирри тичоратӣ дар Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон дода шудааст. Мувофиқи моддаи 153 Кодекси зикргардида сирри хизматӣ ва тичоратӣ маълумотҳои ҳастанд, ки ба сабаби ба ашхоси сеюм маълум набуданашон арзиши воқеӣ ё имконпазири тичоратӣ дошта, дастраси умум нестанд ва молики онҳо ба мақсади махфӣ нигоҳ доштани ин маълумотҳо тадбирҳои меандешад.

Бояд зикр намуд, ки дар Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон мафҳуми ду намуди асрори конфиденсиалӣ (пинҳонӣ), яъне сирри хизматӣ ва тичоратӣ яхела маънидод карда шудааст. Аз ин сабаб, дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба фарқият ва монандии сирри тичоратӣ ва хизматӣ ду ақида вучуд дорад.

Як гуруҳ тадқиқотчиён мафҳум ва моҳияти ҳар ду намуди иттилооти дар боло овардашударо сарфи назар карда, онҳоро зери мафҳуми «сирри тичоратӣ» ифода менамоянд. Масалан, яке аз олимони машҳури ҳуқуқшиносӣ рус А.П. Сергеев ақида дорад, ки мафҳумҳои сирри хизматӣ ва тичоратиро бо мафҳуми «сирри тичоратӣ» ифода кардан мумкин ва қулай аст [1, 674].

Олими дигар В.О. Калятин оид ба ихтиёрдории сирри тичоратӣ ва хизматӣ сухан ронда менависад, ки чунин маълумот мумкин аст, дар асоси шартномаи литсензионӣ ба дигар шахс барои истифода дода шавад [2, 416].

Аз таҷрибаи тичорати мамлакатҳои мутараққӣ ва меъёрҳои қонунгузори граждани маълум аст, ки предмети шартномаи литсензионӣ фақат баъзе намудҳои сирри тичоратӣ, ки аҳамият ва қимати баланди тичоратӣ дошта, барои гирифтани даромадҳои калони давлат ё корпоратсияҳои бузург заруранд, буда метавонанд. Сирри хизматӣ бошад, мавриди ихтиёрдории корманд шуда наметавонад.

Гуруҳи дигари олимони ҳуқуқшинос дар он ақидаанд, ки сирри тичоратӣ ва хизматӣ мафҳумҳои гуногун мебошанд ва ҳар яке маъноҳои махсусро ифода намуда, ҳамчун истилоҳҳои ҳуқуқии соҳаҳои мухталиф аз ҳамдигар фарқ менамоянд.

Аз он ҷумла, С.Э. Жилинский қайд менамояд, ки сирри тичоратӣ ва сирри хизматӣ институтҳои гуногуни ҳифзкунандаи иттилоот мебошанд. Яке (сирри хизматӣ) ба ҳуқуқи оммавӣ ва

дигаре (сирри тичоратӣ) ба ҳукуки граждани мансуб мебошанд. Ҳамчунин, оид ба фарқияти институтҳои мазкур ӯ фикрашро давом дода, ба хулосае омадааст, ки “муносибатҳои ба сирри хизматӣ ва тичоратӣ алоқамандро ба воситаи як қонун ба танзим даровардан аз имкон берун аст, аз ин рӯ, муттаҳид кардани онҳо дар як моддаи Кодекси граждани хато мебошад” [3, 187].

Мафҳуми сирри хизматӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори қоғазҳои қимматнок» аз 28 июни соли 2011 [4] низ дода шудааст, ки хусусияти соҳавӣ дорад. Мувофиқи моддаи 33 Қонун иттилооти хизматӣ ҳама гуна иттилооти дастраси умуминабуда дар бораи эмитент ва қоғазҳои қиматноки эмиссионии баровардаи ӯ ҳисоб меёбад, ки шахсони дорои онро бинобар вазъи хизматӣ, уҳдадорихои

меҳнатӣ ё шартномаҳои бо эмитент басташуда дар муқоиса бо дигар иштирокчиёни бозори қоғазҳои қиматнок дар мавқеи афзалиятнок ҷой медиҳад. Эмитенти қоғазҳои қиматнок шахси ҳуқуқист, ки барориши қоғазҳои қиматнокро мутобики қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ намуда, аз номи худ уҳдадор мешавад, ки уҳдадорихоро дар назди соҳибони қоғазҳои қиматнок, ки аз шартҳои барориши қоғазҳои қиматнок бармеоянд, иҷро мекунад.

Дар меъёри мазкур ба ҷои мафҳуми «сирри хизматӣ» мафҳуми «иттилооти хизматӣ» истифода гардидааст, ки касро ба иштибоҳ меандозад. Ба фикри мо, ҳаҷми мафҳуми «иттилооти хизматӣ» нисбат ба мафҳуми «сирри хизматӣ» васеътар аст, аз ин рӯ, ба ҷои мафҳуми «иттилооти хизматӣ» бояд мафҳуми «сирри хизматӣ» истифода гардад.

Қайд кардан лозим аст, ки сирри хизматӣ ва тичоратӣ ҳар ду иттилооти конфиденсиалӣ (пинҳонӣ) мебошанд, яъне ошкор сохтани онҳо қатъиян мумкин нест. Асрори мазкур то ошкор шудан ё дастраси

дигарон шуданаш қимати тичоратӣ дорад. Муносибатҳое, ки оиди сирри тичоратӣ ба вучуд меоянд, мувофиқи меъёрҳои қонунгузории граждани, меҳнатӣ ва инчунин дигар соҳаҳо ва муносибатҳое, ки оиди сирри хизматӣ ба вучуд меоянд, мувофиқи меъёрҳои қонунгузории маъмурӣ танзим карда мешаванд.

Молики сирри тичоратӣ ҳангоми ҳифзи иттилооти пинҳонӣ бо се гуруҳ хизматчиён муносибатҳои худро муқаррар менамояд. Гуруҳи аввал хизматчиёне мебошанд, ки дар асоси қарордоди меҳнатӣ ва бо супориши соҳибкор адои хизмат менамоянд. Бо ин гуруҳ молики сирри тичоратӣ мумкин аст, илова ба қарордори меҳнатӣ шартномаи ҳифзи сирри тичоратӣ бандад, ё ин ки шартҳои махсусро оиди ҳифзи тичоратӣ дар қарордоди меҳнатӣ муайян намояд. Ба ин гуруҳи хизматчиён муҳандисон, муҳосибон, инструкторон ва дигарон дохил мешаванд. Муносибатҳои меҳнатӣ, ки дар байни молики сирри тичоратӣ ва хизматчиёни корхонаи ӯ ба вучуд меоянд, дар асоси қонунгузории меҳнатӣ ба тартиб дароварда мешавад.

Гуруҳи дуюм хизматчиёне мебошанд, ки дар асоси шартномаҳои граждани ба молики сирри тичоратӣ робитаи шартномавӣ доранд ва мувофиқи уҳдадорихои худ амали муайянеро ба онҳом мерасонанд. Масалан, дар асоси шартномаи пудрат иҷро намудани ғаёлияти муайян аз тарафи татқиқотчиёни ягон соҳа. Муносибатҳои байни ин хизматчиён ва молики сирри тичоратӣ ба меъёрҳои ҳукуки граждани ҳаллу фасл мегарданд [5, 43].

Гуруҳи сеюм хизматчиёни давлатӣ мебошанд, ки бо молики сирри тичоратӣ алоқаи бевосита надоранд. Онҳо аз ваколатҳои дар асоси қонун дошташон ҳуқуқ доранд, бо баъзе маълумотҳое, ки барои ғаёлиятшон зарур аст, шинос гарданд.

Муносибатҳои молики сирри тичоратӣ ва ин гурӯҳи хизматчиён мувофиқи қонунгузориҳои махсуси ҳукуки оилавӣ, ҳукуки андоз, ҳукуки маъмурӣ, ҳукуки гумрукӣ ва ғайра танзим карда мешаванд.

Иттилооте, ки сирри хизматино соҳиб менамояд, нисбат ба сирри тичоратӣ маҳдуд мебошад. Ба хизматчиёни мақомоти давлатӣ иттилооте пешниҳод карда мешавад, ки барои иҷрои вазифаҳои хизмати онҳо зарур аст.

Молики сирри тичоратӣ қўшиш менамояд, ки иттилооти пуққиматро саҳт ҳифз намуда, дар ҳеҷ сураи ба хизматчиён ошкор наамояд. Дар ин маврид ҳаҷми сирри хизматӣ нисбат ба сирри тичоратӣ маҳдуд буда, бо ҳамдигар ҳамақиш ва ҳамаҷаъно шуда наметавонад [6, 155].

Институти сирри хизматӣ, тавре ки зикр гардид, нав набуда, дар қонунгузории пешинаи Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд дошт. Муносибатҳои доир ба сирри хизматӣ ба вучуд омада дар асоси қонунгузории маъмурӣ танзим карда мешуд.

Ҳамин тавр, ба фикри мо, таърифе, ки ба сирри тичоратӣ дар моддаи 153 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудааст, аломатҳои сирри тичоратино пуқра ифода карда наметавонад.

Хотиррасон бояд кард, ки ғайр аз таърифи дар болотар овардашуда, дар қонунгузорию гражданий таърифи дигари сирри тижоратӣ низ вучуд дорад.

Дар моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сирри тижоратӣ» аз 8 июни соли 2008 ба сирри тижоратӣ чунин таъриф дарҷ шудааст: Сирри тижоратӣ махфияти иттилооте аст, ки имконият медиҳад ба дорандаи он дар ҳолати мавҷуда ё имконпазир даромадашро зиёд гардонад, ба хароҷоти беҳуда роҳ надиҳад, мавқеашро дар бозори мол, қор ва хизматрасонӣ нигоҳ дорад ё худ фоидаи дигари тижоратӣ ба даст орад.

Иттилооти дорои сирри тижоратӣ ҳамчун иттилооти илмӣ-техникӣ, технологӣ, истеҳсолӣ, молиявӣ иқтисодӣ ё худ дигар иттилооти дорои арзиши воқеӣ ё имконпазир тижоратӣ, ки бинобар сабаби онро надонистани шахсони сеюм, ки наметавонанд ин иттилоотро дар асоси қонун озодона дастрас намоянд ва нисбати он дорандаи чунин иттилоот низоми сирри тижоратиро қорӣ кардааст, маънидод гардидааст.

Дар асоси моддаи 232 ҚТ ҶТ ҳуқуқи моликият аз ваколатҳои соҳибӣ қардан, истифода ва ихтиёрдорӣ намуდან иборат мебошад. Ин муқаррарот ба сирри тижоратӣ низ дахл дорад, ба шарте ки он дар ягон мавод сабт ёфта бошад. Ин маънои онро дорад, ки маълумоти пинҳонӣ, аз ҷумла сирри тижоратӣ аз тарафи дорандаи он бе мамониат истифода бурда мешавад.

Зикр қардан бамаврид аст, ки ҳуқуқ ба сирри тижоратӣ ҳуқуқи нисбии истисноӣ мебошад. Ба ибораи дигар ғӯем, неъматҳои моддӣ (масалан, хона, автомашина, яхдон, либос) ба шахси муайян тааллуқ доранд, аммо сирри тижоратӣ мумкин аст, дар як вақт аз тарафи якчанд кас истифода ва ихтиёрдорӣ қарда шавад, зеро гирифтани ва истифода бурдани сирри тижоратӣ нисбат ба ашё то дараҷае осон мебошад. Масалан, ташкилоти савдо таҷрибаи тижоратии худро пинҳон медорад. Ташкилоти дигари савдо мумкин аст, аз ҳамон таҷриба огоҳӣ ёфта, дар фаъолияти худ истифода барад.

Чунин таҷриба аз тарафи якчанд субъекти тижоратӣ мумкин аст, мавриди истифодабарӣ қарор бигирад.

Зикр намуდან лозим аст, ки сирри тижоратие, ки оддӣ мебошад, як муддати муайян пинҳон монда, сипас аз он дигарон низ огоҳӣ меёбанд. Масалан, агар як қорхона истеҳсоли намуи нави қулли қарро ба роҳ монад, ки арзону қуллаи аст, ин сирри истеҳсолӣ дар муддати қӯтоҳ ба дигар қорхонаҳои истеҳсолкунандаи предмети мазкур ошқор мешавад. Дар натиҷа дигар қорхонаҳо ҳам истеҳсоли онро ба роҳ монда метавонанд. Агар сирри тижоратӣ то андозае мураккаб бошад, огоҳӣ ёфтани аз он душвории зиёд дорад ва дорандааш ба ҳар роҳ меқӯшад, ки чунин маълумот пинҳон нигоҳ дошта шавад.

Сирри истеҳсолии баъзе маводҳо, хусусан, сирри истеҳсоли асбобу анҷоми техникӣ, сирри истеҳсолии механизмҳои гуногун ва монанди инҳо вақтҳои дуру дароз пинҳон нигоҳ дошта мешавад, бо ин сабаб дигар қорхонаҳо онро истеҳсол қарда наметавонанд.

Дар охир, тамоми фикрҳои болоро ҷамъбаст намуда, ба сирри тижоратӣ чунин таъриф додан мумкин аст: Сирри тижоратӣ иттилооти ба ғуруҳи муайян шахсон маълум аст, ки ба фаъолияти соҳибқорӣ вобаста буда, қимати иқтисодӣ дорад ва барои ҳифзи манфиатҳои молумулкии дорандааш зарур аст. Таърифи мазкур, ба андешаи мо, моҳият ва табиати ҳуқуқи сирри тижоратиро то андозае ифода қарда метавонад.

АДАБИЁТ

1. Сергеев А.П. Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации. Учебник. М., 2000.
2. Калятин В.О. Интеллектуальная собственность (исключительное право). М.: Изд.НОРМА, 2000.
3. Жилинский С.Э. Предпринимательское право (Правовая основа предпринимательской деятельности). Учебник для Вузов. М.: «НОРМА», 2002.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бозори қоғазҳои қиматнок» аз 28 июни соли 2011// АМО Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2011. №6. М.456.
5. Акопов Г.Л. Информационное право. Учеб. пособие. Ростов н/Д: Феникс, 2008.
6. Маҳмадхонов Т., Назаров Б., Сафарова З.М., Валиев Р.Н. Комплекси (маҷмуаи) таълимӣ-методи аз ҳуқуқи тижорат. Маводи таълимӣ. Душанбе: «Ашӯриён», 2019. 256 с.

Маҳмадхонов Т. — дотсенти кафедраи ҳуқуқи тижоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Деҳотӣ ½. тел.: +992987121759.

Алиев Ф.Ш. ЧАНД АНДЕША ОИДИ ГУНОГУНИИ ФАҲМИШИ МАФҲУМИ ТАРБИЯИ ҲУҚУҚӢ

Алиев Ф.Ш. НЕКОТОРЫЕ МЫСЛИ О РАЗНООБРАЗИИ ПОНИМАНИЯ ПОНЯТИЯ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ

Aliyev F. Sh. SOME THOUGHTS ON THE DIVERSITY OF UNDERSTANDING OF THE CONCEPT OF LEGAL EDUCATION

Дар мақолаи мазкур асосан фаҳмишҳои гуногуни мафҳуми тарбияи ҳуқуқӣ таҳлил гардидаанд.

Калидвожаҳо: Ҳуқуқ, тарбияи ҳуқуқӣ, рафтори қонунӣ, қонуният, фарҳанги ҳуқуқӣ.

**Аннотатсия
Аннотация
Annotation**

В данной статье анализируются и делаются выводы о различных пониманиях понятия правового воспитания.

Ключевые слова: Право, правовое воспитание, правовое поведение, законность, правовая культура.

This article analyzes and draws conclusions about different understandings of the concept of legal education.

Key words: Law, legal education, legal behavior, legality, legal culture.

Масъалаи мафҳуми тарбияи ҳуқуқӣ дар илм яқсон набуда, вобаста ба он таърифҳои зиёд мавҷуд мебошанд. Аз ҷумла ба ақидаи Э.С. Насриддинзода тарбияи ҳуқуқӣ ин фаъолияти мақсадноки мақомоти давлатӣ ва аҳли ҷомеа барои ташаккул додани шуури ҳуқуқиву фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон ва ашхоси соҳибмансаб мебошад [5,с.98]. Ба андешаи муҳаққиқ Р.Ш. Шарофзода «тарбияи ҳуқуқӣ – фаъолияти мунтазами муташаккил, мақсаднок ва танзимгаштаи мақомоту муассисаҳои давлатӣ, ташкилотҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, шахсони мансабдор, хизматчиёни давлатӣ ва шаҳрвандон мебошад, ки бо мақсади баланд бардоштани сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии ҷомеа ба сомон мерасад» [11,720].

Тарбияи ҳуқуқӣ фаъолиятест, ки мақсади он аз насл ба насл боқӣ гузоштани фарҳанги ҳуқуқӣ ва таҷрибаи ҳуқуқии ҷамъият ҳисобида мешавад. Тарбияи ҳуқуқиро ба маънои васеъ ҳамчун иҷтимоиқунонии ҳуқуқӣ дар ҷомеа фаҳмидан лозим аст, ки таҳти таъсири муҳит, шахсони мансабдор ва давлат ба амал меояд. Ба маънои маҳдуд, тарбияи ҳуқуқӣ, ин баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии инсон, гурӯҳи одамон ё умуман ҷамъият мебошад [8,с.65].

Ба андешаи баъзе муаллифони дар тарбияи ҳуқуқӣ ба маънои васеъ сухан аслан на дар бораи тарбияи ҳуқуқӣ, балки сотсиализатсияи ҳуқуқии инсон меравад, ки ӯ дар ихтоси вазъияти умумӣ, дар муҳити фаъолияти ҳуқуқӣ ва рафтору кирдори одамон, шахсони мансабдор, намояндаҳои соҳаҳои ҳуқуқии дастгоҳи давлатӣ «тарбия меёбад» Ҳол он ки одамон, мансабдорон, мақомоти давлатие, ки фаъолияти ҳуқуқиро дар амал татбиқ мекунанд, барои дигаронро аз ҷиҳати ҳуқуқӣ тарбия кардан мақсади бевосита надоранд. Бо вучуди ин, чунин таъсиргузори барои атрофиён ҷой дорад. Тарбияи ҳуқуқӣ ба маънои маҳдуд бошад, бо мақсаднокиаш фарқ мекунад, яъне чунин тарбия ба баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии инсон, гурӯҳи одамон ва умуман ҷамъият нигаронида шудааст [14,с.99]. Тибқи андешаи дигар, тарбияи ҳуқуқӣ – ин ҷараёни муташаккил ва мақсадноки таъсиррасонӣ ба шуури одамон аст, ки мақсади ташаккули донишу арзишҳои ҳуқуқӣ, таъмини рафтори қонунии шахсро дорад [1,с.284].

Ба андешаи А.А. Кваша «тарбияи ҳуқуқӣ дар таҳвил, зиёд ва дуруст аз худ кардани донишҳо, принципҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ, инчунин дар ташаккули муносибати дуруст нисбат ба ҳуқуқ ва амалияи татбиқи он, имконияти истифода бурдани ҳуқуқҳои ҳеш, иҷро кардани манъқуноҳои ва риояи вазифаҳои ифода меёбад» [2,с.160]. Тибқи мафҳуми мазкур тарбияи ҳуқуқӣ ҳамчун фаъолияти мунтазами субъектони дахлдор, ки бо мақсади баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқӣ равона гардидаанд, фаҳмида мешавад [12,с.223].

Ш.С. Ҳамроев «тарбияи ҳуқуқии ҷавонони мактабиро» ҳамчун фаъолияти мақсадноки омӯзгорон ва мураббӣён, инчунин мақомоти давлатӣ ва ғайридавлатӣ оид ба ташаккули шуури

хуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии насли наврас муайян мекунад [13, с.16-17]. Ба ақидаи муҳаққиқ М.В. Саакян «тарбияи ҳуқуқӣ таъсири мақсаднок ва муназзам ба шуур ва фарҳанги рафтори аъзои ҷомеа мебошад, ки бо мақсади ташаккул додани ҳисси эҳтиром ба қонун ва одати риояи қонун дар асоси эътиқоди шахсӣ амалӣ карда мешавад» [10, с.107].

Л.П. Рассказов таърифи зерини тарбияи ҳуқуқиро медиҳад: «Тарбияи ҳуқуқӣ – раванди мақсадноки таъсиррасонӣ ба шуури одамон бо мақсади ташаккули сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад. Вазифаҳои он иборатанд аз ташаккули: а) дониши ҳуқуқӣ; б) эҳтироми дохилӣ ба қонун; в) қобилияти дар амал татбиқ намудани донишҳои ҳуқуқӣ; г) одати мувофиқ бо меъёрҳои ҳуқуқӣ амал кардан». Инчунин, Л.П. Рассказов моҳияти тарбияи ҳуқуқиро чунин шарҳ медиҳад: «... системаи унсурҳои, ки ҷараёни тарбиявӣ-ҳуқуқиро ташкил медиҳанд. Ба ин низом субъектҳо (мураббӣ), объектҳо (тарбиягирандагон), фаъолияти тарбиявӣ ҳуқуқӣ (шаклҳо, усулҳо, воситаҳо) дохил мешаванд» [9, с.448-449]. К.В. Науменко тарбияи ҳуқуқиро ҳамчун «низоми тадбирҳои, ки ба ташаккули ғояҳо, меъёрҳо, принципҳои ҳуқуқие, ки арзишҳои ҷаҳонӣ ва фарҳанги ҳуқуқии миллиро ифода мекунад, муайян мекунад» [6].

О.В. Кравченко тарбияи ҳуқуқиро чунин муайян менамояд: «Тарбияи ҳуқуқии ноболиғон равандест, ки бо иҷтимоишавии ҳуқуқӣ ҳамрадиқ мебошад ва барои аз тарафи фард қор карда баровардани таҷрибаи иҷтимоиву ҳуқуқӣ шароит муҳайё месозад» [3, с.55]. Р.Х. Макуев мафҳуми тарбияи ҳуқуқиро чунин пешниҳод менамояд: «Тарбияи ҳуқуқӣ – фаъолияти мақсаднок оид ба тақвият ва инкишофи фарҳанги ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии мавҷуда бо таҳвили минбаъдаи он аз як насл ба насли дигар бо мақсади азнавсозии ҳолати маънавӣ ва муайянқунии рафтори ҷомеа ва шахс ба ҳисоб меравад» [4, с.379]. Тарбияи ҳуқуқӣ, инчунин ҳамчун як намуди махсуси фаъолияти давлат муайян карда мешавад. «Таълими ҳуқуқӣ фаъолияти мунтазами мақсадноки давлат, мақомоти он ва кормандони онҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва коллективҳои меҳнатӣ барои ташаккул ва баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ мебошад» [7, с.195].

Ҳангоми муайян кардани мафҳуми «тарбияи ҳуқуқӣ», олимони муосири илмҳои ҳуқуқшиносӣ ақидаҳои гуногунро пешниҳод менамоянд. Аммо ба ақидаи мо тарбияи ҳуқуқӣ – ин таъсиррасонии мақсаднок ва муназзам ба шуур ва фарҳанги рафтори аъзои ҷомеа мебошад, ки мақсади он ташаккул додани ҳисси эҳтиром ба қонун ва одати риояи қонунҳо дар асоси эътиқоди шахсӣ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки тарбияи ҳуқуқӣ – ин кумаки иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва педагогӣ ба шахс дар ташаккули шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ, дарки ҳисси шайну шарафи инсон, дарки арзиши иҷтимоии қонун мебошад. Он инчунин, роҳи муассири пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо, рафъи падидаҳои манфӣ ва оқибатҳои нигилизми ҳуқуқӣ мебошад.

Тарбияи ҳуқуқӣ як силсила ҷорабинҳои иборат мебошад, ки ба баланд бардоштани сатҳи дониши ҳуқуқӣ, татбиқи онҳо дар амал, баланд бардоштани эҳтиром ба қонун ва ба даст овардани рафтори қонунии шахрвандон равона карда шудаанд. Тарбияи ҳуқуқӣ аз таълим ҷудонашаванда буда, тавассути таълими ҳуқуқӣ – мустақиман аз худ кардани донишҳои ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад. Тарбия бидуни омӯзиш сурат намегирад ва омӯзиш ба ин ё он тарз таъсири тарбиявӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Исмоилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. – Душанбе, 2008.
2. Кваша А.А. Правовые установки граждан: дис. ... канд. юрид. наук / А.А. Кваша. – Ростов н/Д, 2002.
3. Кравченко О.В. Проблемы правовой социализации несовершеннолетних в Республике Таджикистан: теоретический аспект. автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2020.
4. Макуев Р.Х. Теория государства и права: учебник. – М.: ЮРИСТЪ, 2006.
5. Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: Меҳрона-2017, 2019.
6. Науменкова К.В. Проблемы правового воспитания граждан России на рубеже веков: [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://tsu.tmb.ru.kon.arhiv> (санаи муроҷиат: 24.12.2022 с.).
7. Певцова Е.А. Правовое воспитание как средство формирования правовой культуры // Современное право. – 2003. – № 8. – С. 195.

8. Раҷабзода Р.М. Аҳамияти фарҳанги ҳукукии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ дар таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – № 2 (46). – 2020. – С. 65.
9. Рассказов Л.П. Теория государства и права. – М., 2008.
10. Саакян М.В. Правовое воспитание и обучение как средство формирования правовой культуры // Вестник Адыгейского гос. ун-та. – 2009. – №3. – С. 107-110.
11. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: Сино, 2018.
12. Халифабобо Ҳ., Зариф А. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: Қонуният, 2004.
13. Ҳамроев Ш.С. Проблемы правового воспитания школьной молодежи в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2003.
14. Ҳасанов С., Ҳасанов М. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ. – Хучанд, 2009.

Алиев Фарух Шарифович - мудири кафедраи ҳукуки тичоратӣ ва зиддикоррупсионии До-нишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел: 917375555; E-mail: falizoda2017@mail.ru

Ҷабборов Ф.Н.
Солихов М.А.

ҲУҚУҚ БА ОБ ДАР ҶАНБАИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Джабборов Ф.Н.
Солихов М.А.

ПРАВО НА ВОДУ В МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОМ АСПЕКТЕ

Jabborov F.N.
Solihov M.A.

THE RIGHT TO WATER IN THE INTERNATIONAL LEGAL ASPECT

Дар мақолаи мазкур ҳуқуқ ба об ҳамчун ҳуқуқи насли дуюми инсоният баррасӣ гардида, муҳимияти он дар шароити имрӯза нишон дода шудааст. Муаллифон муқаррароти асосии санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва қонунгузори миллиро оид ба об баррасӣ намуда, зарурияти эълон доштани Соли байналмилалӣ оби тозаро асоснок намуданд. Муаллифон таъкид меkunанд, ки истифодаи об барои эҳтиёҷоти нӯшиданӣ ва маишӣ аз дигар намудҳои истифодаи об афзалият дорад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ ба об, оби тоза, идораи захираҳои об, эҳтиёҷоти нӯшиданӣ, обҳои байналмилалӣ, санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ.

В данной статье право на воду рассматривается как право второго поколения человечества и показывается его важность в современных условиях. Авторы рассмотрели основные положения международно-правовых документов и национального законодательства о воде и обосновали необходимость объявления Международного года чистой воды. Авторы подчеркивают, что использование воды для питьевых и хозяйственно-бытовых нужд предпочтительнее других видов водопользования.

Ключевые слова: право на воду, чистая вода, управление водными ресурсами, питьевые потребности, международные воды, международно-правовые документы.

This article considers the right to water as the right of the second generation of mankind and shows its importance in modern conditions. The authors reviewed the main provisions of international legal documents and national legislation on water and substantiated the need to declare the International Year of Clean Water. The authors emphasize that the use of water for drinking and household needs is preferable to other types of water use.

Keywords: right to water, clean water, water resources management, drinking needs, international waters, international legal documents.

Яке аз масъалаҳои ҷиддии истифодаи захираҳои обҳои фаромарзӣ барои эҳтиёҷоти маишии аҳоли ин таъмини оби тоза мебошад. Об ҳамчун асоси ҳаёт ва рушд дар як маврид метавонад ҳамчун паҳнкунандаи бемориҳои гуногун ва сабабгори оқибатҳои вазнин гардад.

Маҷмаи Умумии СММ бо мақсади ҷоннок намудани фаъолият оид ба ҳалли масъалаҳои нисбатан муҳими вобаста ба об қатъномаи 55/196 аз 20 декабри соли 2000 соли 2003-ро “Соли байналмилалӣ оби тоза” эълон намуд. Дар ҳошияи соли байналмилалӣ аз ҷониби СММ ва сохторҳои он, давлатҳои алоҳида, созмонҳои ғайриҳукуматӣ ва сектори хусусӣ як қатор чорабиниҳо оид ба нигоҳдорӣ ва муҳофизати захираҳои об, аз ҷумла оби тоза гузаронида шуданд.

Нисбати муҳофизат ва истифодаи оби нӯшокӣ ва идораи захираҳои об аҳамияти Эълומии ҳазорсолаи СММ [2] назаррас аст, ки аз рӯи он дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ чунин вазифаҳо гузошта шуданд: то соли 2015 ду баробар кам кардани ҳиссаи аҳолие, ки ба оби беҳатар, аз ҷумла аз сабаби нарасидани воситаҳо дастрасӣ надоранд; қатъ кардани истифодаи ғайрисамаранокӣ захираҳои об бо назардошти таҳияи стратегияи фаъолияти хоҷагии об дар

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

сатҳҳои маҳалҳо, миллий ва минтақавӣ, ки барои дастрасӣ ба об ва ба тариқи кофӣ пешкаш кардани он мусоидат мекунад. Мақсади таъмини дастрасӣ ба оби нӯшокии бехатар дар бисёр минтақаҳои ҷаҳон, ба истисноӣ мамлакатҳои Африқо ва Саҳара имконпазир аст [3, 9]. Чунин сабъу кӯшишҳо оид ба ноил гардидан ба Эълумияи ҳазорсолаи СММ давлатҳои ҳавзаи дарёҳои фаромарзиро вазифадор месозад, ки ба таври дахлдор ҳамкорӣ намоянд. Таъмини ҳамкорӣҳои байналмилалӣ дар соҳаи об чараёни душвор ҳам бошад, дар мактуби Котиботи СММ ба иҷлосияи 64-ум, банди 53 (а) рӯзмарра қайд гардидааст, ки "...таърих аксар маврид гувоҳ аст, ки талаботи ҳаётан муҳим нисбати об омили қавӣ барои ҳамкорӣ кардан буда, ҳатто ҷонибҳои муҳолифро ба созиш меорад. Об бештар маврид халқҳо ва ҷомеаҳоро муттаҳид месозад, нисбат ба он ки ҷудой меандозад" [1, 19].

Қонё гардонидани эҳтиёҷоти нӯшокӣ ва маишӣ бо роҳи истифодаи обҳои фаромарзӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ имконпазир аст, зеро захираҳои оби дарёҳои фаромарзӣ ин минтақа тоза ва барои нӯшокӣ мусоиданд. Масъалаи асосие, ки ба обтаъминкунӣ мамоният эҷод мекунад, ҳамкорӣҳои ғайрикофӣ ва нарасидани таҷҳизотҳои обтозакунии ба ҳисоб мераванд.

Масъалаи истифодаи обҳои фаромарзӣ вобаста ба таъмини саломатии одамон бо Муоҳидаи Хелсинки оид ба муҳофизат ва истифодаи обҳои фаромарзӣ ва кӯлҳои байналмилалӣ аз 17 март соли 1992 ва протоколи иловагӣ ба он - Протокол оид ба масъалаи об ва саломатӣ ба танзим дароварда мешавад. Тибқи банди 2 моддаи 2 Муоҳидаи мазкур ҷонибҳо баҳри бартараф, маҳдуд ва ихтисор намудани ифлоснамоии об, ки боиси расонидани таъсири фаромарзӣ мегардад ё метавонад, ки дар оянда боиси расонидани чунин таъсир гардад, тамоми тадбирҳои заруриро меандешанд. Таъсири фаромарзӣ дилхоҳ оқибати назарраси зараровар мебошад, ки дар ҳолати тағйироти ҳолати оби фаромарзӣ дар натиҷаи фаъолияти инсон ба миён омада, аз рӯи он манбаи хатар қисман ё пурра дар ноҳияи зерӣ тобеияти ҳукукии як Ҷониб қарордошта ҷойгир буда, зарар ба муҳити зисти ноҳияе мерасад, ки дар тобеияти ҳукукии Ҷониби дигар қарор дорад. Ин метавонад оқибати номусоидро барои ҳаёт, саломатӣ ва бехатарии инсон пеш орад.

Дар хошияи ИДМ Созишнома оид ба принципҳои асосии ҳамкорӣ дар соҳаи истифодаи самаранок ва муҳофизати объектҳои оби фаромарзӣ аз 11 сентябри соли 1998 қабул гардидааст, ки ҷонибҳои он Ҷумҳурии Белорус, Ҷумҳурии Қазоқистон, Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Тибқи Созишномаи мазкур Ҷонибҳо уҳдадоранд ҷорабиниҳои хоҷагии обро, ки метавонанд ба муҳити зист, аз ҷумла ба объектҳои об таъсири манфӣ расонанд, наандешанд; принципҳои тақсим ва истифодаи захираҳои обро муайян намоянд; ҷорабиниҳоро вобаста ба паст кардан ва бартараф намудани ҳолатҳои фавқулоддаи ҳислати табиӣ ва техногенӣ дошта гузаронанд; тадбирҳои заруриро, ки баҳри бартараф намудан ва аз байн бурдани ифлоснамоӣ, бухоршавии обҳои рӯизаминӣ ва зеризаминӣ андешанд.

Нақши Муоҳидаи СММ оид ба намуди ғайрикиштигардии истифодаи обҳои байналмилалӣ дар танзими истифодаи захираҳои об барои эҳтиёҷоти нӯшокӣ ва маишӣ аҳолӣ калон аст. Муоҳида ҳар як намуди истифодаи обро баробарҳуқуқ эътироф мекунад (қисми 1 моддаи 10) ва дар ҳолати муҳолифат байни намудҳои алоҳидаи истифода давлатҳоро уҳдадор месозад, ки масъалаи мазкурро бо назардошти принципҳои истифода ва иштироки одилонаю оқилона ва уҳдадорӣ нарасонидани зарар ва бо додани таваҷҷуҳи хоса ба қонёгардонии эҳтиёҷоти зарурии аҳолӣ ҳал намоянд (қисми 2 моддаи 10). Бешубҳа об барои қонё гардонидани эҳтиёҷоти нӯшокӣ ва маишӣ аҳолӣ, ё ин ки ба ибораи дигар об барои ҳаёт баҳри мавҷудияти инсоният аввалиндараҷа буда, бартарияти он аз рӯи қисми 2 моддаи 10 Муоҳида бараъло аён аст. Ҳамчун қоида, барои истифодаи захираҳои обҳои фаромарзӣ шумораи ками об сарф мегардад, аз ин рӯ баҳс аз рӯи ин намуди истифода ба миён намеояд.

Ҳукуки инсон ба об дар сатҳи миллий низ муқаррар гардидааст. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон обро моликияти истисноии давлат эълон дошта, истифодаи самаранокӣ онро ба манфиати халқ кафолат медиҳад (моддаи 13).

Бартариятнокии истифодаи об барои қонё намудани эҳтиёҷоти нӯшокӣ ва маишӣ аҳолӣ дар қонунгузории оби давлатҳои алоҳида мустаҳкам гардидааст. Масалан, моддаи 30 Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар мекунад, ки объектҳои об пеш аз ҳама барои қонё гардонидани эҳтиёҷоти нӯшокӣ ва маишӣ аҳолӣ пешкаш мегардад. Муқаррароти мазкур дар қонунгузории оби мамлакатҳои дигари Осиёи Марказӣ ва ИДМ низ ҷой дода шудааст.

Эҳтиёҷоти нӯшиданӣ – эҳтиёҷоти инсон ба нӯшидан, эҳтиёҷоти маишӣ бошад, эҳтиёҷоти инсон барои истифодаи об барои гигиена, шустушӯӣ, омода намудани таом,

санитария, хочагии қишлоқи натуралӣ ва ғайра фаҳмида мешавад.

Ҳуқуқи инсон ба об маъноӣ онро дорад, ки ӯ ҳуқуқ ба оби тоза, мусаффо ва босифат дорад. Аз ин рӯ яке аз талаботи асосӣ нисбати оби барои қонёгардонии эҳтиёҷоти нӯшиданӣ ва маишии аҳоли пешбинишаванда мутобиқати он ба талаботҳои санитарӣ мебошад. Сифати об барои оббозӣ, машғулияти варзишӣ, истироҳат, табобат бояд ба талабот ва меъёрҳои санитарӣ ҷавобгӯ бошад. Танҳо дар ҳолати ҳулосаи мусбии санитарияу эпидемиологӣ оид ба мутобиқат ба қоидаҳои санитарӣ объектҳои об барои истифодаи нӯшиданӣ ва маишӣ дода мешавад.

Дар санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ва адабиёт яке аз масъалаҳои баҳснок мансубияти захираҳои об дар ҳолати табиашон ба ҳисоб меравад. Инчӯ сухан дар бораи эътирофи захираҳои оби дарёҳои фаромарзӣ ҳамчун моли иқтисодӣ ё неъматӣ умумӣ меравад.

Ҳамин тариқ, ҳуқуқ ба об (ҳуқуқ ба истифодаи об барои қонё гардонидани эҳтиёҷоти нӯшиданӣ ва маишӣ) ҳислати ҷудонашавандагӣ дошта, дар ҳолати вайрон гаштани қоидаҳои истифодаи об ҳуқуқи ин намуди истифода набояд қатъ гардад.

АДАБИЁТ:

1. Водные ресурсы, мир и безопасность: сотрудничество в области трансграничных вод. 64 сессия, пункт 53 (а) // Избранные Резолюции ГА ООН в области международного водного права [Матн]. - Ташкент, 2010.

2. Декларация тысячелетия Организация Объединенных Наций от 8 сентября 2000 г. [Манбаи электронӣ]. – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml (санаи мурочиат - 21.12.2022).

3. Духовный В.А. Юлдашева К.А. Избранные резолюции Генеральной Ассамблеи ООН в области международного водного права [Матн]. - Ташкент, 2010.

4. Рачабов С.А., Ҷабборов Ф.Н. Масоили актуалии ҳуқуқи байналмилалӣ об. Монография. Душанбе: Эр-граф, 2018.

Ҷабборов Ф.Н. – дотсенти кафедраи ҳуқуқи тиҷоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Деҳотӣ ½. Тел.: +992981067122; E-mail: jabborovf@mail.ru.

Солихов М.А. – дотсенти кафедраи ҳуқуқи тиҷоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Деҳотӣ ½. Тел.: +992987121759.

Табаров Н.А. **МАҚОМИ ҲУҚУҚИ МУРОФИАВӢ ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Табаров Н.А. **МЕСТО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА В СИСТЕМЕ ПРАВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Tabarov N.A. **THE PLACE OF PROCEEDING LAW IN THE SYSTEM OF LAW REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Мақола ба масъалаи мақоми ҳуқуқи мурофиавӣ дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Муаллиф дар мақола қайд менамояд, ки мубрамияти таҳқиқи мақоми ҳуқуқи мурофиавӣ дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо зарурияти таъмини ҳимояи ҳамаҷонибаи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон, ташкили механизми таъсирбахши татбиқи онҳо сабаб шудааст. Дар сохтори ҳуқуқ ду намуди меъёрҳои ҳуқуқӣ – ҳуқуқи моддӣ ва ҳуқуқи мурофиавӣ амал мекунанд.

Калидвожаҳо: низоми ҳуқуқ, сохтори ҳуқуқ, ҳуқуқи моддӣ, ҳуқуқи мурофиавӣ, таъмини ҳимояи ҳамаҷониба, ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон.

**Аннотатсия
Аннотация
Annotation**

Статья посвящена проблеме места процессуального права в системе права Республики Таджикистан. В статье автор отмечает, что актуальность исследования места процессуального права в системе права Республики Таджикистан обусловлена необходимостью обеспечения всемерной охраны прав и свобод граждан, создания действенного механизма их реализации. В структуре права взаимодействуют два вида правовых норм - материального и процессуального права.

Ключевые слова: система права, структура права, материальное право, процессуальное право, обеспечения всемерной охраны, прав и свобод граждан.

The article is devoted to the problem of the place of procedural law in the legal system of the Republic of Tajikistan. In the article, the author notes that the relevance of studying the place of procedural law in the legal system of the Republic of Tajikistan is due to the need to ensure the full protection of the rights and freedoms of citizens, to create an effective mechanism for their implementation. In the structure of law, two types of legal norms interact - substantive and procedural law.

Keywords: system of law, structure of law, substantive law, procedural law, ensuring comprehensive protection, rights and freedoms of citizens.

Мубрамияти таҳқиқи мақоми ҳуқуқи мурофиавӣ дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо зарурияти таъмини ҳимояи ҳамаҷонибаи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон, ташкили механизми таъсирбахши татбиқи онҳо сабаб шудааст.

Дар сохтори ҳуқуқ ду намуди меъёрҳои ҳуқуқӣ – ҳуқуқи моддӣ ва ҳуқуқи мурофиавӣ амал мекунанд [6, с. 3]. Меъёрҳои ҳуқуқи моддӣ мақсади муайян намудани мазмуни ҳуқуқу ухдадорихои субъектони ҳуқуқро дорад ва ба саволи барои татбиқи ин ҳуқуқу ухдадорихо чӣ бояд қард ҷавоб медиҳанд, меъёрҳои ҳуқуқи мурофиавӣ бошанд ба саволи дар кадом шакл, чӣ тавр, бо кадом тартиб ҳуқуқу ухдадорихо метавонанд ва бояд татбиқ карда шаванд, ҷавоб медиҳанд. Меъёрҳои мурофиавӣ салоҳият, мавзӯи пешбурд, ваколатҳои ҳокимиятии мақомоти давлатӣ, мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, шахсони мансабдорро, ки субъектони мурофиаи ҳуқуқӣ (юридикӣ) мебошанд, муайян менамоянд. Ба ғайр аз ин, меъёрҳои мурофиавӣ ҳуқуқҳои субъективӣ ва ухдадорихои дигар иштирокчиёни мурофиаро муайян менамоянд. Бинобар ин, яқин аст, ки дар бораи ҳолати низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо аз рӯи мазмуни

соҳаҳои ҳукуки моддӣ фикру мулоҳиза кардан имконнопазир аст.

Ҳукуки мурофиавӣ шароити муносибро барои ноилшавии натиҷаи аз ҷиҳати ҳуқуқӣ аҳамиятнок дар режими қонуният ба вучуд меорад [5, с. 190].

Зиёдшавии майлу рағбат ба таҳқиқи ҳукуки мурофиавӣ дар таркиби назарияи умумии ҳуқуқ дар солҳои 60-70-уми асри XX ба амал омад, ки дар натиҷаи он концепсияи фаҳмиши «васеъ»-и мурофияи ҳуқуқӣ (юридикӣ) инкишоф ёфт. Асосгузори ин концепсия П.Е. Недбайло ва В.М. Горшенев буданд, ки ба андешаи онҳо ҳукуки моддӣ мурофиаро муайян менамояд, ҳукуки мурофиавӣ бошад шаклҳои мурофиавиро сабт менамояд, ки барои татбиқи меъёрҳои ҳукуки моддӣ заруранд, муносибатҳоро танзим менамояд, ки дар самтҳои татбиқи онҳо ба вучуд меоянд [11, с. 164].

Чунин фаҳмиши ҳукуки мурофиавӣ аз ҷониби намояндагони илмҳои анъанавии мурофиавӣ ба таври манфӣ қабул карда шуд, ки дар таҳти ҳукуки мурофиавӣ маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқиеро мефаҳманд, ки муносибатҳоро дар раванди амалӣ намудани адолати судӣ, вобаста бо он ё вобаста ба фаъолияти, ки амалӣ намудани адолати судиро омода менамоянд, танзим меку-
нанд.

Тарафдорони концепсияи ҳукуки судӣ кушиш мекунанд мавҷудияти соҳаҳои дуҷонибаи комплекси ҳуқуқро асоснок намоянд, ки сохтори судӣ, мурофияи судии ҷиноятӣ ва гражданиро муттаҳид намуда, соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ мебошанд, зимнан ҳамаи онҳо мустақилияту хусусиятҳои хоси худ ва хосияти соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқро нигоҳ дошта, бо муносибати бевоситаи ҳар кадоме аз онҳо ба соҳаи ягонаи фаъолияти давлатӣ – адолати судӣ алоқаманд карда мешаванд [7, с. 24].

Норозигии худро муқобили фаҳмиши васеи мурофияи ҳуқуқӣ (юридикӣ) С.С. Алексеев низ баён намудааст. Дар асари худ «Социальная ценность права в советском обществе» таъиноти шакли мурофиавиро вай танҳо дар самти ҳал намудани парвандаҳои ҷиноятӣ ва гражданий мебинанд, вале онро барои фаъолияти маъмурӣ нодаркор ҳисоб мекунад. Баъдан вай дар низоми ҳуқуқ мавҷуд будани ҳукуки мурофиавиро ҷоиш меодонад, вале таъиноти он, ба андешаи С.С. Алексеев, танҳо дар батартибандозии фаъолияти давлатӣ-маҷбуркунии мақомоти салоҳиятдор аст [1, с. 197-198].

Дар таҳқиқотҳои муносири илмӣ ҳукуки мурофиавӣ ҳамчун қисми нисбатан мустақили низоми ҳуқуқ муайян карда мешавад, ки барои ба тартиб андохтани муносибатҳои муҳими ҷамъиятӣ равона шуда, меъёрҳои муҳими мурофиавии ҳуқуқ, институтҳои мурофиавӣ, зерсоҳаҳо ва соҳаҳои ҳуқуқ, инчунин тарзҳои танзими ҳуқуқиро муттаҳид менамояд [8, с. 11].

Ҳукуки мурофиавӣ блоки бисёрсоҳавӣ ва бисёрҷиҳатии низоми умумии ҳуқуқро ифода менамояд [4, с. 71]. Ҳастии он бо мавҷудияти сохтори ягонаи шакли мурофиавӣ низ тасдиқ карда мешавад. Шакли мурофиавии ҳуқуқӣ – ин таркиби якхелакардашудаи ҳама гуна намуди мурофияи ҳуқуқӣ (юридикӣ) ва навъи илмӣ муносибатҳои ҳуқуқии мурофиавӣ мебошад, ки бо унсурҳои сохтори мантиқан пайваستا пешниҳод шуда, яқоя амал кардани онҳо қонун намудани эҳтиёҷоти муносиб кардани намудҳои гуногуни фаъолияти давлатӣ-ҳокимиятиро таъмин менамояд [5, с. 212]. Дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд карда мешавад, ки шакли мурофиавии фаъолияти ҳамаи мақомоти давлатӣ барои амалӣ намудани принципҳои аз ҳама бештар демократии роҳбарии давлатӣ ба ҷомеа дар назар дошта шудааст. Пеш аз ҳама, шакли мурофиавӣ яке аз қаблаҳои ҳуқуқии (юридикии) таъмини ҳуқуқу озодиҳои шахсиятро ифода менамояд. Вай барои баланд шудани самаранокии идоракунии мусоидат менамояд, зеро қоидаҳои аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор татбиқ намудани вақолатҳои ба онҳо додашударо дар бар мегиранд. Дар таркиби шакли мурофиавии ҳуқуқӣ аҳамияти қалбдор таркиби субъектӣ соҳиб мегардад. Хусусияти он мавҷудияти ҳатмии субъекти ҳоким мебошад, ки аз номи давлат амал мекунад. Истеҳсолоти мурофиавӣ ҳамчун унсури шакли мурофиавии ҳуқуқӣ тарафи предметии (мавзӯии) фаъолияти давлатиро тавсиф менамояд. Ҳадди рафтори имконпазирӣ субъект на танҳо бо предмети (мавзӯи) рафтори имконпазир, яъне бо он, ки иҷозат дода шудааст, балки бо он, ки дар қабл шакл, ҷи тавр, бо қабл пайдарҳамӣ, дар қабл вақт рафтори фаъл имконпазир аст, ҷудо карда шудааст. Мақсади ҳар як намуди мурофияи ҳуқуқӣ (юридикӣ) ноил шудан ба натиҷа мебошад. Натиҷаи мурофияи ҳуқуқӣ (юридикӣ) – маҷмӯи санадҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки аз ҷониби барандагони ҳокимияти оммавӣ қабул карда мешаванд ва изғори иродаи ҳокимиятии субъектони пешсафро ифода менамоянд. Ба сифати қисмати ҳуқуқтаъминкунандаи шакли мурофиавии ҳуқуқӣ ҷавобгарии (масъулияти) мурофиавӣ баромад менамояд.

Шакли мурофиавии ҳуқуқӣ ба принципҳои ҳукуки мурофиавӣ асос мешавад. Асоси прин-

сипҳои мурофиавиро принципи қонуният ташкил медиҳад. Ҳамчунин ба принципҳои мурофиавӣ принципҳои ошкоро будан, баробарии мурофиавӣ ва ғайраро мансуб доништан мумкин аст. Принципҳои мурофиавӣ ба стандартҳои баланди байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ва Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъя менамоянд.

Нисбат ба ҳуқуқи моддӣ ҳуқуқи мурофиавӣ хусусияти хизматӣ дорад. Ҳама гуна меъёрҳои моддӣ ҳамеша ба шаклҳои мурофиавии баёни (ифодаи) ғайримустақими худ эҳтиёҷ доранд ва бояд ба блоки ҳуқуқи мурофиавӣ пайваст карда шаванд. Дар акси ҳол онҳо доираи таъсири худро фақат бо дараҷаи иттилооти ҳуқуқӣ маҳдуд менамоянд, ки баромади мустақимро ба танзими бевосита надоранд [10, с. 14-15]. Робитаи мутақобилаи меъёрҳои моддӣ ва мурофиавӣ хосияти муҳими ҳуқуқ – мурағабии онро таъмин менамояд. Танҳо ҳангоми пайвастании ҳуқуқи моддӣ ва мурофиавӣ нақши муназзими ҳуқуқ иҷро карда мешавад.

Масалан, С.В. Поленина қайд менамояд, ки меъёрҳои моддӣ мақоми (статуси) ҳуқуқи субъектони муносибатҳои ояндаи мурофиавӣ, шартҳо ва асосҳои ба вучуд омадани чунин муносибатҳоро муайян менамоянд. Тарзҳои ҳал намудани ҳолатҳои баҳснок ҳангоми татбиқи меъёрҳои соҳаҳои моддӣ ҳуқуқ бо соҳаҳои мурофиавӣ муқаррар карда мешавад [9, с. 8].

Ҳимояи муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳо ва манфиатҳои қонунӣ яке аз вазифаҳои асосии давлат мебошад, ки бо ёрии фаъолияти мурофиавӣ иҷро карда мешавад. Махсусан, меъёрҳои ҳуқуқи мурофиавӣ инкишофи мӯътадили муносибатҳои ҷамъиятӣ, дар дигар ҳолатҳо бошад ба қатъи гаштани зухуроти манфии иҷтимоӣ мусоидат менамоянд. Азбаски танзими ҳуқуқи мурофиавӣ хусусияти оммавӣ-ҳуқуқӣ, омирони (ҳокимиятӣ) дорад ва аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ ва шахсони мансабдор татбиқ карда мешавад, фаъолияти онҳо бояд ба таври дахлдор ба тартиб андохта шуда бошад.

Ба андешаи Д.Н. Бахрах, мурофиакунонӣ барои баланд гаштани самаранокии тамоми қори давлатӣ шароит фароҳам меорад [2, с. 9]. Батартибандозии мурофиавӣ муносибатҳои ҳамдигарии шахрвандон ва ҳокимияти оммавино, ки дар онҳо як субъект дорои ваколатҳои ҳокимиятӣ, дигар субъект бошад беҳокимият аст, ҳамвазн менамояд. Дар натиҷа ҳангоми риоя накардани шакли мурофиавии ҳуқуқӣ татбиқи ҳуқуқи тарафи дигар имконнопазир мегардад.

Кодексиқунонии соҳаҳои анъанавии мурофиавии ҳуқуқ наметавонист ба миқдор ва сифати соҳаҳо ва институтҳои қонунгузори мурофиавӣ бе таъсир монад [3, с. 147].

Ҳуқуқи мурофиавӣ ҳамчун нишондихандаи дараҷаи тамаддунии ҷомеаи имрӯза аз ҳолати воқеии механизми танзими ҳуқуқӣ шаҳодат медиҳад, кафили ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунӣ шахсият мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки ҳар қадаре ки дараҷаи инкишофи давлат баланд бошад, ҳамон қадар қонунгузор фаъолиятро оид ба ҳимояи қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ муфассалтар ба тартиб меандозад, манфиати хусусӣ ва оммавино ҳамонаг месозад. Бинобар ин шубҳае нест, ки бо инкишоф ва ташаккули Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд низоми ҳуқуқи мурофиавӣ ба таври ҷиддӣ васеъ ва тақмил дода хоҳад шуд.

АДАБИЁТ

1. Алексеев С.С. Структура советского права. - М.: Юрид. лит., 1975. - 264 с.
2. Бахрах Д.Н. Юридический процесс и административное судопроизводство // Журнал российского права. - 2000. - №9. - С. 6-17.
3. Борисов Г.А. Закономерность процессуализации законодательства в России: проблемы модернизации юридического образования // Научные ведомости БелГУ. Сер. Философия. Социология. Право. - 2010. - № 14 (85). - С. 145-150.
4. Борисов Г.А. Процессуально-правовая ответственность в современном законодательстве России // Журнал российского права. - 2003. - № 2. - С. 70-78.
5. Борисов Г.А. Теория государства и права: учебное пособие. - Белгород: БелГУ, 2009. - 320 с.
6. Лукьянова Е.Г. Процессуальное право и его место в структуре права: дис. ... канд. юр. наук. - Москва, 2000. - 218 с.
7. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. - 2-е изд., перераб. - М.: Норма, 2004. - 240 с.
8. Ляхова А.И. Принципы процессуального права: автореф. дис. ... канд. юр. наук. - Белгород, 2011. - 22 с.
9. Поленина С.В. Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России // Государство и право. - 1999. - № 9. - С. 5-12.

10. Процессуальные нормы и отношения в советском праве (в «непроцессуальных» отраслях): Монография; И.А. Галаган, А.П. Глебов, В.С. Основин и др. - Воронеж: Воронежский университет, 1985-208 с.

11. Теория юридического процесса / Бенедик И.В., Горшенев В.М., Крупин В.Г., Мельников Ю.И., и др. - Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1985. - 192 с.

Табаров Неъмон Амонович - номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва ҷиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов, 64/14. тел.: 907-97-65-12, e-mail: ne-mon.tabarov.65@mail.ru

Шарифзода Тахмина ИНКИШОФИ НАЗАРИЯИ АНДОЗҲО

Шарифзода Тахмина РАЗВИТИЕ ТЕОРИИ НАЛОГОВ

Sharifzoda Tahmina DEVELOPMENT OF THE THEORY OF TAXES

Дар мақола аз ҷиҳати ретроспективию таърихӣ пайдоиши ақидаҳо ва инкишофи назарияи андозҳо дар заминаи таҳаввулотӣ амалия ва низомҳои андозбандӣ баррасӣ шудааст; давраҳои инкишофи назария ҷудо карда шудаанд ва принсипҳои барпо намудани низоми оптималии андозбандӣ дар Тоҷикистон муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: андоз, низоми андозбандӣ, назарияи андозбандӣ, таҳаввулот, андозҳои мустақим ва ғайримустақим, оптимизатсияи андоз.

В статье в ретроспективно-историческом плане рассматривается зарождение представлений и развитие теории о налогах в контексте эволюции практики и систем налогообложения; выделены этапы развития теории и определены принципы построения оптимальной системы налогообложения в Таджикистане.

Ключевые слова: налог, система налогообложения, теория налогообложения, эволюция, прямые и косвенные налоги, оптимизация налогообложения.

The paper considers the origin of the conceptions and tax theory development in the context of practice and tax system evolution in the retrospective historical aspect. Theory development phases are singled out and principles of the optimum tax system construction in Tajikistan are determined.

Keywords: tax, taxation system, taxation theory, evolution, direct and indirect taxes, taxation optimization.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Низоми андоз зинаи муҳими иқтисодӣ бозорӣ мебошад. Аз самаранокии ғайриқонунии он нашъунаомӣ иқтисодӣ ва иқтисодӣ мамлакат, некуаҳволӣ ва сифати зиндагии аҳоли вобастаанд.

Омӯзиши раванди тағйирёбии низоми андоз дар иқтисодиёти Тоҷикистон бо таҳлили таҳаввулотӣ назарияҳои андозбандӣ мувофиқат мекунад. Дар раванди таҳаввулотӣ онҳо якҷанд марҳилаҳои ҷудо кардан мумкин аст: 1) ташаккул, 2) рушд ва 3) такмил, инчунин 4) ҷустуҷӯи модели оптималии андозбандӣ. Ба андешаи мо, ин имкон медиҳад, ки равандҳои тағйирёбанд дар сиёсати андоз инъикос карда шаванд, хусусиятҳои ғайриқонунии низоми андоз муайян карда шаванд ва консепсияи ягонаи андозбандӣ дар Тоҷикистон таҳия карда шавад. Дар таҳти мафҳуми назарияи андоз бояд «низомӣ мушаххаси донишҳои илмӣ дар бораи моҳияти андозҳо, ҷойгоҳ, нақш ва аҳамияти онҳо дар ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ сиёсӣ ҷомеа» фаҳмида шавад [1, С. 13].

Моҳияти иқтисодии андоз аз он иборат аст, ки қисми маҳсулоти умумии ҷамъиятӣ, ки арзиши тамоми неъматҳои моддӣ дар мамлакат дар муддати муайян (сол) ба вучуд овардашударо дар бар мегирад, дар марҳалаи тақсимкунӣ аз истеҳсолкунандагон ба фоидаи давлат бегона карда шуда, заминаи моддиро барои мавҷудияти он фароҳам меоварад. Алоқамандии ғайриқонунии давлат ва низоми андозбандӣ тақозо менамояд, ки моҳияти ҷунин мафҳум, ба монанди бори андоз муайян карда шавад. Ин нишондиҳандаест, ки бо таносуби маблағи умумии ситонидани андозҳо ба маҷмӯи маҳсулоти миллии муайян карда мешавад. Муайян намудани андозаи оптималии сарбории андоз барои бисёр кишварҳо проблемаи таъхирнопазир мебошад. Ба ҳамин монанд проблемаҳо дар назди корхонаҳо меистад.

Андоз имрӯз унсурҳои ҳаёти иҷтимоӣ буда, ҳамчун падидаи иқтисодӣ, молиявӣ ва сиёсӣ қабул карда мешавад, зеро он пардохти ҳатмиро ифода менамояд, ки мақомоти давлатӣ аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ситонида, ба буҷетҳои сатҳҳои гуногун ворид карда мешаванд. Ҷунин тафсири андоз, ба назари мо, қиёс аст. Дар ҳақиқат дар андозҳо низомӣ мураккаби муносибатҳо ва манфиатҳои ҷамъиятӣ ифода ёфтааст. Моҳияти иқтисодии андозро бегона кардани қисми молияи пардохткунанда, моҳияти молиявиро уҳдадорӣ пардохт ва пур кардани хазинаи давлат аз онҳо,

моҳияти сиёиро аз нав тақсим кардани неъматҳо, имтиёзҳо, қорӣ намудани низомҳои махсуси андоз барои ифодаи манфиатҳои табақаҳои алоҳидаи ҷамъият муайян менамояд.

Дар доираи аввалини онҳо яке аз аввалин назарияҳои умумии андоз назарияи мубодила гардид. Моҳияти назарияи мубодила аз он иборат аст, ки андоз ин нархи неъматҳои ҷамъиятии ба шаҳрвандон додашуда – адолати судӣ, тартибот мебошад. Дар асоси назарияи мубодила дар давоми 200 сол назарияҳои дигар инкишоф ёфтанд, ки муносибатҳои мавҷудаи ҳар як давраи мушаххаси таърихӣ замонаро инъикос мекунанд.

Асарҳои илмӣ А.Смит ва Д.Рикардо оид ба назарияи андозҳо, ки ба классикӣ табдил ёфтаанд, нисбат ба назарияҳои пештара пешрави назарраси ақидаҳо дар бораи андозҳо буданд. А.Смит муҳолифи усулҳои мутамаркази идоракунии иқтисодӣ буд, ки ғайримарказикунони роҳи беҳтарини қонунҳои гардонидани эҳтиёҷот медонад [2, С. 341-344]. П.Годме ин назарияро либералӣ номид [3, С. 385]. Консепсияи ӯ ҳадафи ягонаи андоз – маблағгузори хароҷоти давлатиро инъикос мекунад.

Марҳилаи навбатӣ ба табдили назарияи либералӣ ба назарияи неоклассикӣ, ки дар ақидаҳои ҷонибдорони онҳо истифодаи оқилонаи низоми андозбандӣ дар равандҳои иқтисодӣ инъикос ёфтааст, хос аст.

Назарияи кейнсианӣ қомилан баръакс класситизм гардид, ки мувофиқи он аз шаҳрвандон пасандозҳо ситонида мешаванд, ки дар натиҷаи иштирок накардани ин пасандозҳо дар раванди истеҳсолот монеаи рушди иқтисодӣ мебошад [4].

Бо дарки зарурати гузаштан ба иқтисодиёти иҷтимоӣ нигаронидашуда марҳилаи дигари он вобаста аст, ки барои он ҷустуҷӯи модели таносуби оптималии андозҳо барои ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ талаб карда шуд.

Асоси назарияи монетаризми М. Фридманро ғояи таъсири пули зиёдатӣ ба рушди иқтисодиёт ва татбиқи танзими он тавассути муомилоти пулӣ ташкил медиҳад.

Мувофиқи назарияи иқтисоди тақлифи М.Бернс, Г.Стайн, А.Лаффер, кам шудани бори андоз ба ҳеле болоравии иқтисодиёт оварда мерасонад. Мувофиқи хатти қачи А.Лаффер, ки алоқаи байни меъёрҳои (ставкаҳои) андоз ва ҳаҷми даромади андозро ба буҷет нишон медиҳад, кам кардани меъёрҳо (ставкаҳо) то нуқтаи нисбии андозбандӣ сабаби кам шудани воридот ба буҷет мегардад. Дар айни замон, боло бурдани меъёрҳо (ставкаҳо) пас аз нуқтаи нисбӣ ҳамчунин боиси қоҳиши даромадҳои андоз мегардад.

Масъалаи адолат ва оптималии низоми андозбандӣ то имрӯз таваҷҷӯҳи олимони ба худ ҷалб мекунанд. Саҳмашонро дар ҳал намудани он, дар қатори А.Вагнер, М.Фридман ҳамчунин муҳаққиқон Д.Боголепов, А.Буковецкий, А.Исаев, М.Соболев низ гузоштаанд. Масалан, А.Милов тасдиқ менамояд, ки агар ситонидани андоз аз 30-55%-и ғайризиёд бошад, рушди иқтисодӣ суст мешавад [5, С. 105]. Масъалаи сарҳадҳои андозбандӣ қам аҳамият надорад [6, С. 163], зеро «... меъёрҳои (ставкаҳои) баланди андоз, - ҳисоб мекунанд К.Эклунд, — метавонад боиси афзоиши сектори «сиёҳ» дар иқтисодиёт аз ҳисоби сектори легалӣ гардад».

Бо инкишофи назарияҳои умумии андозҳо назарияҳои андозӣ хусусӣ низ инкишоф ёфтанд. Аз ҳама пештар дар байни онҳо назарияи андозбандии мустақим ва ғайримустақим буд. Вай ғояи омезиши оптималии андозҳои мустақим ва ғайримустақимро инъикос мекард. Ба андозаи инкишоф ёфтани назария ҷонибдорони он ба ҳулосаҳои гуногун омаданд: дар бораи афзалияти андозбандии мустақим ё дар бораи зарурати муқаррар намудани андозбандии ғайримустақим. Дар охири асри XIX афзалият ба самте дода шуд, ки дар он мувозинат байни андозҳои мустақим ва ғайримустақим нигоҳ дошта мешуд.

Назарияи хусусӣ ҳамчунин назарияи андозӣ ягона мебошад. Асоси онро андозӣ ягона аз ҳама гуна як объекти андозбандӣ - замин, даромад, сармоя, амволи ғайриманқул ташкил менамояд. Иқтисоддонҳо пас аз баҳсҳои зиёд ба ҳулосае омаданд, ки дар баробари содда будани ҳисоб ва ситонидани он ин андоз регрессивист. Аммо андозӣ ягона метавонад дар яққоягӣ бо дигар низомҳои андозбандӣ ва ҳеле самаранок татбиқ карда шавад. Амалия ин ҳулосаро пас аз татбиқи низоми соддакардашудаи андозбандӣ барои субъектони соҳибқории хурд тасдиқ намуд.

Мувофиқи назарияи интиқоли Ч.Локк, дар нисбати андозҳо ба онҳое меафтанд, ки соҳиби заминанд. Масъалаи интиқоли андозҳо имрӯз ҳам аҳамияти худро дорад. Назарияи андозбандии мутаносиб ва прогрессивӣ таносуби манфиатҳои гурӯҳӣ ва синфиро инъикос мекунанд. Он бо принсипҳои баробарӣ ва адолат – меъёри (ставкаи) андоз ба андозаи афзудани даромади андозсупорандагон меафзояд, асоснок карда шудааст.

Таҳлили назарияҳои андозӣ дар боло зикргардида, чи умумӣ ва ҳам хусусӣ, ба ҳулоса оиди он

меорад, ки назарияи андоз – ин модели бунёди низоми андози давлат буда, мавқеъ ва нақши андозхоро дар ҳаёти иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа, ба таври муносиб ба вазъияти мушаххаси иҷтимоӣ иқтисодӣ муайян менамояд. Бо назардошти ин, қоркардҳои назариявии муосир бояд меъёри ҷамъиятӣ, яъне азҳудкунии давлат, сарҳадҳои соҳибхотирӣ иқтисодӣ, зарурати ғайримонополикунонии низоми муносибатҳои андоз ва меъёрҳои муайян кардани объектҳои моликияти андозсупорандагонро муқаррар намоянд.

Дар назарияи андозбандӣ нишондодҳо ва принципҳои умумӣ мавҷуданд, ки мувофиқи онҳо ташкили илмӣ амалии он амалӣ карда мешавад. Дар асоси ҷунин принципҳои бунёдӣ, илми муосир имконият ба даст овардааст, ки низоми андозбандиро моделсозӣ намояд. Асоси низоми муосири андозро принципҳои таҳиякардаи А.Смит ташкил медиҳанд, ки минбаъд аз ҷониби пайравон тақмил ва илова карда шудаанд. Албатта, ҳанӯз то А.Смит қоидаҳои муайяни ситонидани андозҳо мавҷуд буданд. А.Вагнер онҳоро илова намуда, нуҳ қоидаи асосии андозбандиро тартиб дод. Онҳо инчунин асоси принципҳои бунёди низомҳои андозро ташкил доданд [7, С. 4-5]. Дар рафти тараққиёти ҷамъият баъзеи онҳо рад карда шуда, дурустии дигарон бошанд бо амалия тасдиқ карда шуданд.

Дар ин бора ҳанӯз дар ибтидои асри XX И.М.Кулишер гуфта буд: «Ин қоидаҳо, ки ба аксиома табдил шудаанд, аллакай дар замони А.Смит навоарӣ набуданд. О.Мирабо (1761), Ф.Юсти (1766), П.Верри (1771) якхела будани андозбандӣ, аниқ бо қонун муайян кардани андозҳо, муносиб будан барои пардохткунанда, эҳтимолан кам кардани хароҷоти ситонидани андозро талаб намуда, ба ин илова карданд, ки андозҳо «набояд тобеъонро аз ҳад зиёд нороҳат намоянд, афзоиши аҳоли, савдо ва ҳунархоро боздоранд, на бояд барои муваффақиятҳо дар соҳаи саноат ҷазо дода шавад. Хизмати А.Смит на дар кашфи афзалиятҳои ин принципҳо, балки дар ифодаи равшану дақиқ ва асоснок кардани онҳо буд» [8].

Мувофиқи назарияи классикӣ, оқилона андозбандие ҳисобида мешавад, ки агар он ба принципҳои асосии зерин асос ёбад:

- 1) бетарафии низоми андоз, ки аз таъмини стандартҳои баробари андоз барои андозсупорандагон иборат мебошад. Воқеан, дар мамлакатҳои бо иқтисодиёти гузариш ин бетарафӣ амалан вучуд надорад;
- 2) баробарӣ, ки маънои онро дорад, ки пардохти андозҳо бояд вобаста ба имкониятҳои андозсупорандагон анҷом дода шавад, яъне мувофиқи даромади гирифташаванда;
- 3) муайяни, ки муқаррар намудани муҳлатҳои пардохт, намуд ва маблағи пардохтҳои равшан ва аниқро барои ҳар як андозсупоранда дар назар дорад;
- 4) муносибӣ, ки дар таҳти он зарурати ситонидани андоз қай ва бо кадом тарз, қай ва чӣ тавр барои андозсупоранда муносиб аст;
- 5) арзонӣ, ки аз таъмини хароҷоти ниҳоят кам барои ситонидани андоз иборат аст [9].

Дар асарҳои олимони муосир ин принципҳо инкишофи минбаъдаи ҳудро меёбанд. Б.М. Сабанти ҳисоб мекунад, ки андозҳо пардохтҳои ҳатмӣ мебошанд, ки мувофиқи сохтори мамлакат ташаккул меёбанд [10]. Э.Н. Евстигнеев [11] низоми томи принципҳои андозбандиро пешниҳод мекунад: иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилӣ. Т.А. Козенкова [12] дар таҳти принципҳои андозбандӣ хусусиятҳои андозро мефаҳмад, ки дар таърифи он дарҷ гардидааст. А.И. Косолапов [13] як қатор принципҳои андозбандиро, ки А.Вагнер пешниҳод кардааст, инкишоф ва илова кардааст, ки таъбиқи онҳо ба ташкили «низомии андози дуруст сохташуда» мусоидат мекунад.

И.Ланг ба асоси принципҳои андозбандӣ як қатор талаботи асосиро ба ташаккули низомии андозбандӣ дохил намуд, ки дар байни онҳо инҳоро қайд мекунем: адолат (аз ҷумла самаранокии иқтисодӣ), басарфагӣ (аз ҷумла чандирӣ), амалӣ будан (аз ҷумла арзонӣ ва намоёнӣ), ноаёнӣ (аз ҷумла роҳатӣ). Олими олмонӣ қайд мекунад: «Мо касби андозро зарур мешуморем, зеро механизмҳои бозорӣ дастрасии пешниҳодро ба шахсоне, ки аллакай мавқеи ҳудро дар бозор муқаррар кардаанд, таъмин карда, қобилияти ташкил намудани низомии аз ҷиҳати иҷтимоӣ қобили қабули ҳуқуқро надоранд» [14].

Принципҳои андозбандии таҳия намудаи У.Хусси ва Д.Любик муқаррароти зеринро дар бар мегиранд:

- ҳамаи қонунҳо дар бораи андозбандиро мувофиқи мақсад аст дар як қонун ҷамъ кард, ки ба он ба ҷои қабули қонунҳои иловагӣ ҳар дафъае, ки ҳукумат ба маблағ ниёз дорад, ҳамаи тағйироту иловаҳо ворид карда мешаванд;
- мақсади фаъолияти қонунҷодкунӣ бояд возеҳият ва фаҳмо будан бошад, ки аз рӯи имконият бо аниқӣ пурра карда шавад;
- иқтисодиёт ба таври беҳтар рушд меёбад, агар вай истехсолкунандаи самарабахш дар хоҷагии

чаҳонӣ гардад. Ва қабули низомҳои андозбандии протекционистӣ, ки манфиатҳои дохилиро аз сармоягузориҳои хориҷӣ бартарӣ медиҳанд ё ба бахшҳои алоҳидаи иқтисоди ватанӣ бо роҳи озодкунии муваққати андоз ё дигар имтиёзҳои андоз шароити беҳтарин фароҳам меоранд, ба манфиати аслии кишвар нест;

- бо мақсади кам кардани хароҷоти маъмурӣ зарур аст, ки қисми асосии даромади буҷетҳо аз ҳисоби бочҳои гумрукӣ, андоз аз арзиши иловашуда, аксизҳо ва андоз аз даромади корпоратсияҳо ташкил карда шаванд;

- адолат (ки ба қобилияти пардохтӣ асос шудааст) андози инфиродиро аз даромади шахсони воқеӣ талаб мекунад;

- тарзи қонеъ гардондани эҳтиёҷот ба адолат андоз аз молу мулкӣ ғайриманкул мебошад;

- зарурати таҳияи механизмҳои баҳисобгирии таваррум, ки то зерӣ назорат гирифтани таварруми кӯтоҳмуддат истифода мешаванд;

- таҳия ва навиштани қонунҳо танҳо муқаддимаи чизӣ асосӣ дар ислоҳоти андоз - рушди воситаҳои муассири идоракунӣ мебошад [15].

Талабот ба тақмили низоми андозбандӣ илми иқтисодиро ба зарурати муайян намудани принципҳои иловагии андозбандӣ оварда расонд, ки онҳоро Д.Стиглицс мураттаб карда буд [16]. Вай панҷ принципи асосии низоми андози ҷомеаи демократиро муайян мекунад:

- 1) самаранокии иқтисодӣ: низоми андоз набояд ба тақсимои самараноки захираҳо даҳлат кунад;

- 2) масъулияти сиёсӣ: низоми андоз бояд тавре тарҳрезӣ шавад, ки низоми сиёсӣ афзалиятҳои шахсони воқеӣ ва қобилияти онҳоро дар назорати низоми андоз ба таври мувофиқ инъикос намояд;

- 3) чандирӣ: низоми андоз бояд ба тағйироти иқтисодӣ чандир (дар баъзе мавридҳо ба таври автоматӣ) эътино намояд;

- 4) соддагии маъмурӣ: низоми андоз бояд барои андозсупорандагон ва мақомоти андоз фаҳмо, инчунин нисбатан арзон бошад;

- 5) адолат: низоми андоз бояд одилона бошад ва бояд тавре ташаккул ёбад, ки умумияти андозбандӣ ва тақсими яхелаи андозро дар байни шахрвандон мутаносибан ба даромади онҳо инъикос намояд.

Агар дараҷаи бочҳои воридот ва содирот хеле баланд бошад, барои ғамхорӣ дар бораи истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир дар бозори ҷаҳонӣ чандон ҳавасмандӣ нест. Андозбандии баланди даромади меҳнатӣ метавонад дар рад кардани ҷустуҷӯи даромади иловагӣ, барвақт ба нафақа баромадан ва зиёд кардани вақт барои таълим ифода карда шавад. Андозҳои баланди аксизӣ ба намуди алоҳидаи мол истеҳсолкунандагон ва истеҳсолкунандагонро ба дараҷаҳои гуногун барои иваз кардани он бо дигар мол ҳавасманд мекунад [17].

А.Маршалл [18] пешниҳод кард, ки давлат метавонад неқӯаҳволии умумии иқтисодиро тавассути андозбандии соҳаҳо бо хароҷоти афзоянда дар он ҳолат афзоиш диҳад, ки агар воридоти андозӣ қобилияти зиёда аз коҳиши дар натиҷаи афзоиши истеҳмоли бошад ва аз даромадҳо барои субсидия додани соҳаҳо бо хароҷоти камшаванда истифода барад, ки субсидияҳо аз афзоиши ниҳии изофаи истеҳмоли камтар шуда метавонанд.

Аммо М.Блауг [19] ин фарзияро таҳлил намуда, ба хулосае меояд, ки барои бовар накардан ба теоремаи А.Маршалл сабабҳо мавҷуданд. Чун қоида, андозҳо дараҷаи муайяни таҳрифро доранд, аммо аз ҷиҳати назариявӣ андозҳои мавҷуданд, ки «таҳрифнашаванда» ном доранд. Ба онҳо андозҳои мансубанд, ки ба шахсони воқеӣ имкон намедиҳад, ки бори андози худро тағйир диҳанд. Мисол метавонанд андозҳои шаванд, ки ба чунин категорияҳои тағйирнаёбанда ба монанди синну сол ва ҷинс асос ёфтаанд. Ба он нигоҳ накарда, ки онҳо самараноктаринанд, мушаккилияти онҳо аз даромад ё сарват ба адолати андозбандӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Хароҷоти ғайримустақим дар шаклҳои гуногун ифода карда мешаванд: хароҷоти вақт ва воситаҳои пардохткунандагон, ки бо муайян кардани маблағи андоз аз онҳо, ба буҷет гузаронидан ва ҳуҷҷатгузориҳои дурусти пардохти андозҳо алоқаманданд; хароҷоти вобаста ба хизматрасониҳои машваратии машваратчиёни андоз ва ҳуқуқшиносон, инчунин дигар намудҳои хароҷот. Ҷ. Слемрод, масалан, баҳо додааст, ки хароҷоти ғайримустақим нисбат ба хароҷоти мустақим на камтар аз панҷ маротиба зиёдтар аст [20].

Дар байни иқтисоддонҳои кишварҳои алоҳида, дар масъалаи маҷмӯи принципҳои андозбандӣ ягонагии мавқеъ вучуд надорад. Масалан, В.Г. Пансков [21] ба принципҳои асосии андозбандӣ баробарӣ ва адолат, самаранокӣ, яқдафъаинавӣ, универсализатсия, устувории меъёрҳои (ставкаҳои) андоз, тақсимои дақиқи андозҳо аз рӯи сатҳҳои идоракунӣ давлатӣ, муносибӣ ва вақти ситонидани

андозҳо, мувофиқати оқилонаи андозҳои мустақим ва ғайримустақим, равиши илмӣ ба муқаррар намудани андозаи мушаххаси меъёри (ставкаи) андоз, истифодаи низоми имтиёзҳои андозро мансуб медонад.

Ба андешаи В.Кашин [22], принципҳои зерини андозбандӣ ба таври умум қабул шудаанд: умумият, адолат, муайяний, устуворӣ, самаранокӣ, андозбандӣ накардани омилҳои асосии истехсолот, якмаротибагӣ, бидуни таъбиз. Ба сифати принципҳои асосии андозбандӣ муаллиф умумият, адолат ва муайяниро таъкид мекунад. Принципҳои боқимондаи номбаршударо ҳосила ё иловагӣ меҳисобад. Ба ғайр аз он, ба таснифоти принципҳои номбаршудаи андозбандӣ муносибати дигар низ имконпазир аст.

В.А. Кашин тақсими онҳоро аз рӯи соҳаҳо роҳ дода, ба соҳаи сиёсати андоз умумият, адолат ва устуворӣ; ба соҳаи раванди андоз - муайяний, андозбандӣ накардани омилҳои асосии истехсолот, якмаротибагӣ; ба соҳаи маъмурияти андоз самаранокӣ ва бидуни таъбизро мансуб медонад.

Егорова Е.Н. ва Петров Ю.А. [23] ба сифати муҳимтарин принципҳои андозбандӣ инҳоро ҷудо мекунанд:

- ҷубронпулӣ. Ҳар қадаре ки самаранокии сектори ҷамъиятӣ паст бошад, ҳар қадаре ки давлат заъиф мебошад, ҳар қадаре ки молистехсолкунандагон камтар рақобатпазир бошанд, ҳамон қадар бояд бори андоз ба иқтисодиёт барои ҷуброни шароити бадтари ғайриқонунии он камтар бошад;

- системавӣ. Барои арзёбии пешниҳодҳо оид ба тағйир додани қонунгузориҳои андоз ва маъмурияти андоз таҳлил намудани на танҳо таъсири бевоситаи онҳо ба даромадҳои низоми буҷет, балки таъсири низоми фискалӣ, яъне таъсири мустақим ва ғайримустақими тағйирёбии меъёрҳои (ё параметрҳои дигар) як андоз ба манбаи андозбандиҳои дигар, уҳдадорӣҳои андозии маҷмӯии истехсолкунандагон, корхонаҳо, кормандони он низ лозим аст. Чунин вобастагӣ ба таври назаррас воридоти андозро аз рӯи баъзе андозҳо ҳангоми тағйири меъёри (ставкаи) баъзеи дигар муайян менамоянд.

Принципҳои баррасишуда дар вақти ҳозира аҳамият доранд. Зимнан, бисёре аз коршиносон онҳоро принципҳои дараҷаи олӣ ҳисоб менамоянд. Ба ғайр аз он, онҳо ҳамчун дастури ниҳонии ташаққули низоми андоз дар ҷомеа хизмат мекунанд [24, С. 53-54].

Принципҳои умумии андозбандӣ танҳо дар қонунгузориҳои андоз муқаррар карда мешаванд ва институти мушаххаси ҳуқуқи андозро ташкил медиҳанд. Принципҳои умумии низоми андозро ба таври зайл ифода кардан мумкин аст.

1. Ҳар як шахс бояд андозҳо ва пардохтҳои қонунан муқарраршударо супорад. Муқаррароти мазкур ба принципҳои қонуният, умумият ва баробарии субъектҳои андозбандӣ асос ёфтааст. Охири дар назар дорад, ки ҳангоми муқаррар намудани андозҳо қобилияти воқеии андозсупоранда барои пардохти онҳо ба назар гирифта мешавад.

2. Андозҳо ва пардохтҳо наметавонанд хусусияти таъбизӣ дошта бошанд ва аз рӯи меъёрҳои иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, динӣ ва дигар меъёрҳои шабех татбиқ карда шаванд. Мувофиқи принципи адолат муқаррар намудани меъёрҳои (ставкаҳои) дифференсиалии (тафриқавии) андозҳо ва хирочҳо, имтиёзҳои андоз вобаста ба шакли моликият, шахрвандии шахсони воқеӣ ё маҳалли пайдоиши сармоя иҷозат дода намешавад.

3. Андозҳо ва пардохтҳо бояд асоси иқтисодӣ дошта бошанд ва худсарона буда наметавонанд. Андозҳо ва пардохтҳо, ки ба шахрвандон барои амалӣ намудани ҳуқуқҳои конституционии худ ҳалал мерасонанд, қобили қабул нестанд.

4. Муқаррар намудани андозҳо ва пардохтҳо, ки ягонагии фазои иқтисодии Тоҷикистонро вайрон мекунанд, иҷозат дода намешавад. Принципи ҳаматарафа будан роҳ надодан ба маҳдудиятҳои мустақим ва ғайримустақимро барои ҳаракати озоди молҳо ё захираҳои молиявӣ дар ҳудуди Тоҷикистон дар назар дорад, агар ғайриқонунии дахлдори иқтисодии субъектҳои хоҷагидор ва шахсони воқеӣ тибқи қонун манъ нашуда бошад.

5. Андозҳо ва пардохтҳои умумидавлатӣ Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, андозҳо ва пардохтҳои маҳаллӣ - бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти намояндагии худидоракунии маҳаллӣ муқаррар карда мешаванд. Ҳамаи ин меъёрҳо мутобиқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешаванд. Ҳеч кас наметавонад барои пардохти андозҳо ва пардохтҳо, дигар ҳиссаҳо ва пардохтҳо, ки Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ накардааст, уҳдадор карда шавад. Ҳамин тариқ, сарчашмаи ягонаи қонунгузориҳои андоз муқаррар карда мешавад.

6. Ҳангоми муқаррар намудани андозҳо бояд ҳамаи унсурҳои андозбандӣ муайян карда шаванд. Мутобиқи ин муқаррарот, санадҳои қонунгузорӣ оид ба андозҳо ва пардохтҳо бояд тавре тартиб дода шаванд, ки ҳар як андозсупоранда донанд, ки кадом андозу пардохтҳоро қай ва бо кадом

тартиб бояд супорад.

7. Ҳама шубҳаҳои бартарафнашаванда, зиддиятҳо ва номуайянии санадҳои қонунгузорӣ оид ба андозҳо ва пардохтҳо ба ғоидаи андозсупоранда шарҳ дода мешаванд.

Тамоюлҳои тараққиёти ҷамъият аз тақмили низоми андозбандӣ, инкишоф додани принципҳо, техникаи ситонидани андозҳо дар асоси ташаққули таълимоти ҷаҳонбинӣ дар бораи моҳияти иқтисодии андоз шаҳодат медиҳанд.

Таҳлили низоми андозбандӣ дар заминаи императивҳои ташаққули сиёсати андози Тоҷикистон нишон дод, ки ба монанди моделҳои назариявии дар боло зикршуда, дар ин ҷо масъалаи асосноккунии меъёрҳои (ставкаҳои) андоз актуалӣ мебошад, ки ҳадди болоӣ (бо сатҳи эҳтиёҷоти молиявии давлат муайян карда мешаванд) ва поёнӣ (вобаста ба имкониятҳои андозсупорандагон) доранд.

АДАБИЁТ

1. Демчук Н.К. Теория налогов и некоторые практические аспекты её применения // Налоговый вестник. 1999. № 7. С. 13.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: в 2 т. Т. 2. М., 1975.
3. Годме П. Финансовое право. М.: Прогресс, 1978. С. 385.
4. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Прогресс, 1978. 494с.
5. Милов А. Не добивать налогами хиреющую экономику // Экономические науки. 1992. № 2. С. 105.
6. Эклунд К. Эффективная экономика. М.: Экономика, 1991. С. 163.
7. Болдырев Г.Н. Подоходный налог на Западе и в России. Л., 1924. С. 4-5.
8. Кулишер И.М. Очерки финансовой науки. Петроград: Наука и школа, 1919.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Соцгиз, 1935.
10. Сабанти Б.М. Теория финансов. М.: Менеджер, 2000.
11. Евстигнеев Е.Н. Налоги, налогообложение и налоговое законодательство. СПб.: Питер, 2000.
12. Козенкова Т.А. Налоговое планирование на предприятии. М.: АйН, 1999.
13. Косолапов А.И. Налоги и налогообложение. М.: Дашков и К°, 2005.
14. Ланг И. Проект кодекса налоговых законов для государств Восточной Европы. Бонн: Министерство финансов ФРГ, 1993.
15. Хасси У., Любик Д. Основы Мирового налогового кодекса: проект, финансируемый Международной налоговой программой Гарвардского университета. Гарвард: Такс Аналитс, 1993.
16. Стиглиц Д. Ревущие девяностые. Семени развала / пер. с англ. и прим. Г.Г. Пирогова; вступ. ст. Г.Ю. Семигина, Д.С. Львова. М.: Совр. экономика и право, 2005.
17. Стиглиц Дж.Ю. Экономика государственного сектора: пер. с англ. М.: ИНФРА-М, 1999.
18. Маршалл А. Принципы политической экономии: пер. с англ. М.: Прогресс, 1983.
19. Блаут М. Экономическая мысль в ретроспективе: пер. с англ. М.: Дело ЛТД, 1994; Slemrod J. Did the Tax Reform Act of 1986 Simplify Tax Matters? // Journal of Economic Perspectives. 1992. Vol. 6, N 1.
20. Пансков В.Г. Налоги и налогообложение в Российской Федерации. М.: МЦФЭР, 2006.
21. Кашин В.А. Обзор фискальной политики в Российской Федерации и за рубежом в 2003 году. М.: Изд-во экономико-правовой литературы, 2004.
22. Егорова Е.Н., Петров Ю.А. Налоговые системы России и 20 зарубежных стран в 1991-1997 гг.: сравнительный анализ полных налоговых ставок. М.: ЦЭМИ РАН, 1999.
23. Развитие налоговой системы РФ: опыт, проблемы, перспективы: доклады и выступления участников круглого стола, 3 нояб. 2004 г., Москва. М.: Финансовая академия при Правительстве РФ Ворд-Бук, 2005.
24. Васильева М.В., Соловьев К.А. Развитие принципов налогообложения // Финансы и кредит. 2008. № 35(323). С. 53-54.

Шарифзода Тахмина – дотсенти кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ, молиявӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, tgfeu@tgfeu.tj

Наботов С.Х.	ЌУБРОНИ ЗАРАРИ МАЪНАВӢ ҲАМЧУН ТАРЗИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ МАДАНИ
Наботов С.Х.	ВОЗМЕЩЕНИЕ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА КАК СПОСОБ ЗАЩИТЫ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ
Nabotov S.H	COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE AS A WAY OF CIVIL PROTECTION OF RIGHTS

Дар мақолаи мазкур мушкилоти рӯзмарраи ҷуброни зарари маънави ҳамчун институти алоҳидаи тарзи ҳифзи ҳуқуқи маданӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Ҳамчунин дар мақола мушкилоти қонунгузорӣ дар самти тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи маданӣ низ, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуда, чиҳати тақмили қонунгузори маданӣ тақлифу пешниҳодҳо манзур гардидааст. Калидвожаҳо: Маданӣ, қонунгузорӣ, ҷуброн, зарари маънавӣ, тарзи ҳифзи ҳуқуқ, ҳуқуқ, ҳифз институт.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В данной статье анализируются и рассматриваются проблемы, связанные с возмещением морального вреда как отдельного института защиты гражданских прав. Также в статье были проанализированы и рассмотрены проблемы законодательства в направлении способов защиты гражданских прав, внесены предложения по совершенствованию гражданского законодательства. Ключевые слова: гражданский, законодательство, компенсация, гражданский ущерб, способ защиты прав, право, охрана институт.

This article analyzes and discusses the problems associated with the compensation of moral damage as a separate institution for the protection of cultural rights. The article also analyzed and considered the problems of legislation in the direction of ways to protect cultural rights, made suggestions and suggestions for improving cultural legislation. Keywords: civil, legislation, compensation, civil damage, method of protection of rights, law, institute protection.

Таҳлили қонунгузори миллӣ нишон медиҳад, ки масъалаи ҷуброни зарари маънави ҳамчун тарзи ҳифзи ҳуқуқи маданӣ дар низоми ҳифзи ҳуқуқҳо мавқеи махсусро ишғол менамояд. Масалан, дар моддаҳои 21 ва 32 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқи ҷабридаи ҷуброни зарар, аз ҷумла дар ҳолати расонидани зарар давлат (мақомоти ё шахсони мансабдори он) пешбинӣ шудааст [1].

Ҳуқуқ ба ҳифз чораҳои дорои хусусияти моддию ҳуқуқӣ ва муруфиавиро дар бар мегирад. Ҳуқуқ ба ҳифз берун аз муносибатҳои ҳуқуқӣ вучуд дошта, онро ба муносибатҳои ҳуқуқии мушаххас алоқаманд намудан қобили қабул намебошад. Тавре аз таҳлили адабиёт бармеояд, мафҳуми «ҳимояи ҳуқуқ» дар маънои аниқи ҳуқуқӣ бо мафҳуми «ҳифзи ҳуқуқ» ҳаммаъно намебошад. Мафҳуми ҳифзи ҳуқуқ нисбат ба «ҳимояи ҳуқуқ» васеъ буда, ҳамагуна чораҳоеро дарбар мегирад, ки барои таъмини манфиати субъекти ваколатдор равона карда шудааст. Аз ин рӯ, дар зери мафҳуми «ҳифзи ҳуқуқ» маҷмӯи қафолатҳои давлатиро мефаҳманд, ки манъкунии меъёрӣ ё дигар маҳдудкунии амали муайяни ба муқобили объекти ҳифзшаванда алоқамандбуда ва барои огоҳонидан ва пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ, равона карда шудааст [7].

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳумҳои гуногуни тарзҳои ҳифзи ҳуқуқ мавҷуданд. Ба андешаи М.З. Раҳимзода мазмуни ҳуқуқ ба ҳифзро чораҳои зерин ташкил медиҳанд: Аввало, маҷмӯи чораҳои ҳимояи ҳуқуқие, ки метавонад субъекти ваколатдор оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои худ истифода барад. Сониян, намудҳои гуногуни таъсиррасонии бевосита ба ҳуқуқвайронкунанда. Солисан, маҷмӯи чораҳои маҷбурии давлатие, ки дар сурати натиҷаи дилхоҳ надодани амалҳои мустақилона шахси ваколатдор метавонад татбиқ намояд [8].

Намудҳои гуногуни таснифи чораҳои ҳифз дар адабиёти ҳуқуқӣ вучуд дорад. Аксарияти олимони Ҳангоми баррасии масъалаи мазкур дар пайравӣ ба В.П. Грибанов чораҳои ҳифзи ҳуқуқро ба се гурӯҳ тақсим мекунанд:

1) амали воқеии субъектони ваколатдор, ки дорандаи аломатҳои худмухофизаткунии ҳуқуқҳои маданӣ мебошанд;

2) чораҳои таъсири фаврӣ ба вайронкунандаи ҳуқуқҳои маданӣ;

3) чораҳои дорони ҳислати ҳифзи ҳуқуқдошта, ки нисбати вайронкунандагони ҳуқуқҳои маданӣ аз ҷониби мақомоти салоҳиятдори давлатӣ ё дигар мақомот татбиқ карда шудаанд, аз ҷумла чораҳои ҷавобгарии маданӣ [6].

Аслан, масъалаи ҳифзи ҳуқуқи соҳибкорон аз Конститутсияи ҚТ сарчашма мегирад. Масалан, ба таври умумӣ ҳифзи ҳуқуқҳо ва ҷуброни товони зарар дар қ.2 м.12, 14, 19, қ.1 ва 3 м. 32 дарҷ гардидаанд, ки иҷроӣ ва амалигардонии онҳо муҳим мебошад. Тарзҳои умумии ҳифзи ҳуқуқҳои маданӣ дар моддаи 12 КГ ҚТ пешбинӣ шудаанд, вале ин номгӯй ниҳой намебошад, зеро Ҳангоми риояи шартҳои пешбининамудаи қонун истифодаи дигар усулҳо низ иҷозат дода мешавад. Тарзҳои мушаххаси ҳифзи ҳуқуқи маданӣ мутобиқи интиҳоби шахси ваколатдор метавонад ҳам инфиродӣ (алоҳида) ва ҳам дар якҷоягӣ истифода бурда шавад. Он ҳолатҳое истисно мебошанд, ки агар дар қонун бевосита нишон дода шуда бошанд ё бо дарназардошти хусусияти ҳуқуқи вайронгардида (мавриди баҳс) метавонанд танҳо бо тарзи муайян Ҳимоя карда шаванд.

Тарзи ҳифзи ҳуқуқи маданӣ вобаста аз тартиби татбиқи онҳо метавонад ба се гурӯҳ тақсим карда шавад:

1) онҳое, ки танҳо аз ҷониби суд ва дар баъзе ҳолатҳо аз ҷониби дигар мақомоти ваколатдори давлатӣ истифода бурда мешаванд, ки зарурати ба онҳо муроҷиат намуданро дар хусуси ҳифз тавассути усули мушаххас дар назар дорад (этирофи ҳуқуқ), барқарор намудани вазъе, ки то вайрон кардани ҳуқуқ мавҷуд буд, пешгирии амале, ки ҳуқуқро вайрон мекунад ва ғайра);

2) онҳое, ки аз ҷониби иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ мустақиман истифода бурда мешаванд (худмухофизат, қатъи муносибатҳои ҳуқуқӣ бо роҳи яктарафа рад намудани иҷроӣ ӯҳдадорӣ, агар чунин имконият тибқи қонун ё шартнома пешбинӣ шуда бошад ва ғайра);

3) онҳое, ки ҳам бо ёрии мақомоти судӣ ва ҳам мустақил истифода бурда мешаванд (товони зиён, ситонидани ноустуворона ва ғайра) [5].

Тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи дар моддаи 12 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон овардашударо дар илми ҳуқуқ ба асосҳои гуногун тасниф менамоянд. Вобаста ба мазмун амали ҳуқуқ тарзи ҳифзро ба моддӣ ва мурофиавӣ ҷудо намудан мумкин аст.

Ҷуброни зарари маънавӣ, ки аз рӯи мазмун амали ҳуқуқ ба тарзи мурофиавӣ дохил мешавад дар инҷо дар бораи ҷуброни зарари маънавӣ истода мегузарем. Баъзе олимони ба мисли М.А. Маҳмудов, Ш.Т. Тағойназаров, И.Х. Бобочонов, Ш.К. Бадалов ба сифати тарзи имконпазири ҳифз, ҷуброни зарари маънавиро номбар мекунанд. Бо назардошти муқаррароти моддаи 171 КГ ҚТ чунин тарзи ҳифзро шахрвандон метавонанд Ҳангоми вайрон шудани ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ ё арзишҳои ғайримоддӣ истифода баранд [5]. Тибқи моддаи 15 Қонуни ҚТ «Дар бораи Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, Ҳангоми вайрон гардидани ҳуқуқи молумулкӣ, зарари маънавӣ танҳо дар ҳолатҳое ҷуброн карда мешавад, ки агар мустақиман дар қонун пешбинӣ шуда бошад [4].

Мавриди қайд аст, ки танҳо дар шакли пулӣ ба андозаи муқаррарнамудаи суд зиёни зарари маънавӣ ҷуброн карда мешавад. Моддаи 171 ва моддаи 1115-1116 КГ ҚТ асосҳои ҷуброни зарари маънавӣ ва ҳолатҳое, ки Ҳангоми муайян кардани андозаи он ба инобат гирифта мешавад, муқаррар кардаанд.

Тавре дар боло зикр гардид, дар қатори муносибатҳои номбурда ба ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ меёрҳои махсус дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудаанд, ки тибқи онҳо ҳифзи ин ҳуқуқҳо кафолат дода мешаванд. Аммо дар қонунгузори маданӣ ҳарчанд масъалаи танзими ҳуқуқии онҳо ба таври лозима пешбинӣ шуда бошанд ҳам, баъзе камбудҳои низ ба ҷашм мерасанд. Масалан, агар ба шахрванд дар натиҷаи амалҳои ғайриқонунӣ ба ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ ё ба дигар неъматҳои ғайримоддӣ ӯ таҳдид дар шакли зиёни маънавӣ (азобу шиканчаи ҷисмонӣ ё рӯҳӣ) расонида шуда бошад, суд метавонад шахси ҳуқуқвайронкардари вазифадор созад, ки ин зиёнро дар доираи муқаррароти қонунгузорӣ ҷуброн намояд. Аз муқаррароти моддаи 171

Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, ки ҳангоми муайян намудани андозаи ҷуброни зиёни маънавӣ суд дараҷаи гуноҳи шахси вайронкардаи ҳуқуқ ва ҳолатҳои дигари қабули тавачҷухро ба назар мегирад. Ҳамзамон, суд бояд дараҷаи азобу шиканҷаи ҷисмонӣ ва руҳии марбут ба хусусиятҳои инфиродии шахси ҷабридаро ба назар гирифта ҷазои одилонаро таъин намояд.

Агар ба моддаи 172 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон диққат диҳем мушоҳида менамоем, ки шахсе, ки ҳуқуқи ғайриамволияш вайрон шудааст, инчунин ба ҷуброни зиёни маънавӣ ҳуқуқ дорад. Ҳуқуқи шахсии ғайримолумулкиро суд бо тартиби пешбиниамудай қонунгузории мурофиавии маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ менамояд.

Ҳуқуқи шахсии ғайримолумулкӣ сарфи назар аз гуноҳи шахси вайроннамудай ҳуқуқ татбиқ мешавад. Шахсе, ки ҳифзи ҳуқуқаширо талаб кардааст, бояд далели вайрон гардидани ҳуқуқи шахсии ғайримолумулкиаширо исбот карда тавонад, дар акси ҳол маъала баҳснок хоҳад монд. Дар баробари ин, шахсе, ки ҳуқуқи ғайримолумулкиаширо вайрон гардидааст, метавонад бо хости худ рафъи оқибати онро аз шахси гунаҳкор талаб намояд ё аз ҳисоби гунаҳкор мустақилона амалҳои заруриро анҷом диҳад ва ё иҷрои онҳоро ба шахсони сеюм супорад. Дар қарори Пленуми суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 июни соли 1992 қайд карда шудааст, ки суд ҳуқуқ дорад талаботи шаҳрвандонро дар бораи ҷуброни зарари маънавӣ (ғайримолумулкӣ), ки дар натиҷаи аз тарафи воситаҳои ахбори умум паҳн кардани маълумотҳои ба ҳақиқат номувофиқ, ки шаъну шарафи ўро паст мезананд, баррасӣ намояд. Мутаносибан, ҳаҷми зарари маънавиро суд дар ифодаи маблағи пулӣ ба хусусият ва мазмуни нашр, дараҷаи гуноҳи шахси вайронкардаи ҳуқуқ, ҳамаҷунин дараҷаи азобу шиканҷаи ҷисмонӣ ва руҳии шаҳрванд муайян менамояд. Умуман, суд тамоми ҳолатҳои дигари қобили тавачҷуҳоштаро ба назари эътибор мегирад[9].

Дар маҷмӯъ зиёни маънавӣ- ин азобу шиканҷаи ҷисмонӣ ва руҳие, ки бо амал (беамалӣ) расонида шудааст ба неъматҳои ғайримолумулкии шаҳрвандон, ки аз лаҳзаи таваллуд ё тибқи қонун ба даст овардаанд, суиқасд менамояд ё худ ҳуқуқҳои молумулкии шаҳрвандонро вайрон мекунад, фаҳмида мешавад.

Аз ин рӯ, ҷуброни зиёни маънавӣ тавассути присиҷҳои зерин бояд амалӣ карда шаванд:

а) зиёни маънавӣ дар ҳолатҳои вайрон кардан ё суиқасд ба ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкии шаҳрванд, ҷуброн карда мешавад. Дар мавриди вайрон шудани ҳуқуқҳои амволии шаҳрвандон ҷуброни зиёни маънавӣ дар ҳолатҳои пешбиниамудай қонун, ба амал бароварда мешавад. Масалан, ҷуброни зарари маънавӣ бо қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон» пешбинӣ карда шудааст, ки дар амалия хеле васеъ истифода бурда мешавад. Ҳолати мазкур хусусан дар муносибатҳои шартномавӣ, ба монанди хариду фурӯши чакана, тичорат, иҷораи манзил, хизматрасонӣ, хизмати молиявӣ, мусофиру боркашонӣ ва ғайраҳо татбиқ карда мешавад;

б) ҷуброни зиёни маънавӣ аз руи қоидаҳои умумӣ дар сурати мавҷуд будани гуноҳи шахси зараррасон роҳ дода мешавад.

Аммо аз рӯи муқаррароти Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, зарари маънавӣ сарфи назар аз гуноҳи зараррасон дар ҳолатҳои зерин ҷуброн карда мешавад:

– агар зарар ба ҳаёт ва саломатии шаҳрванд аз манбаи хатари қалон дошта расонида шуда бошад;

– агар зарар ба шаҳрванд дар натиҷаи ғайриқонунӣ маҳкум кардан, ғайриқонунӣ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан, ба сифати ҷораҳои эҳтиёти ғайриқонунӣ истифода бурдани баҳабсгирӣ ё забонхат барои ба ҷое наравтан, ғайриқонунӣ андешидани ҷазои маъмурӣ дар шакли ҳабс ё қорҳои ислоҳии меҳнатӣ, расонида шуда бошад;

– агар зарар дар натиҷаи паҳни маълумоте, ки шаъну шараф ва эътибори қориро паст мезанад, расонида шуда бошад (моддаи 1115 ҚТ ҚТ).

Дар натиҷаи андешаҳои болозикр, зарари маънавӣ новобаста аз ҷуброни зарари моддӣ пардохта мешавад (ё яқоя). Мутаносибан, ҳаҷми ҷуброни зарари маънавиро суд муқаррар менамояд.

Гузашта аз ин ба назар гирифтани дараҷаи гуноҳи шахси зараррасон, дараҷаи азобу шиканҷаи ҷисмонӣ ва руҳии шаҳрванд, инчунин талаботҳои оқилона ва одилона бояд пурра ба инобат гирифта шаванд. Мавриди қайд аст, ки мушаххасоти ранҷу азоби ҷисмонӣ ва маънавӣ аз ҷониби суд бо назардошти ҳолатҳои воқеӣ, ки дар натиҷаи он зарари маънавӣ расонида шудааст ва хусусиятҳои инфиродии ҷабрида баҳо дода мешавад [9].

Амалия пешбинӣ менамояд, ки масъалаи баҳисобгирии имконияти ҳолати молумулкии шахси зараррасон, дар мавриди муайян кардани ҳаҷми ҷуброни зарари маънавӣ бояд ба назар гирифта шавад. Ҳамин тавр, ҷуброни зарари маънавӣ ҳамчун навоари давраи иқтисоди бозоргонӣ имконият медиҳад, ки ҳуқуқҳои ғайримолумулкии шахрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ на танҳо ҳифз карда шавад, балки дар шакли маблағи пулӣ низ барқарор карда шавад.

Инчунин масъалаи танзиму истифодаи ҷуброни зиёни маънавӣ дар қонунгузорӣ ба тариқи маҳдуд ва хеле нокифоя мустаҳкам карда шудааст. Хусусан дар кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин муносибатҳои мураккаб танҳо муқаррароти 3 ё 4 модда нигаронида шудааст, ки (171, 172, 1115, 1116 КГ), ки ин ҳолат ҷиҳати танзими ҳуқуқи неъматҳои ғайримодӣ нокифоя мебошанд ва бешубҳа минбаъд танзими пурраи худро тақозо менамоянд.

Ҳамин тариқ, дар асоси гуфтаҳои боло бо дарназардошти сайри илмӣ дар масири адабиёти илмӣ, низоми қонунгузори милли, адабиёти илмӣ таълимӣ ва таҷрибаи амалии низоми судӣ, пешниҳод мегардад, ки масоили танзими ҳуқуқи муқаррар намудани ҷуброни зарари маънавӣ дар қонунгузори маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тариқи васеъ муқаррар карда шуда, тартиб, тарз ва воситаҳои рӯйпӯш намудани онҳо возеҳ ва равшан нишон дода шаванд; мафҳумҳои азобу шиканҷаи ҷисмонӣ руҳӣ қонуни қушода дода шуда, ба шахрвандон имконияти мустақилона муайян намудани ҳаҷми зарари маънавӣ ва ҷуброни онҳо дар қонунгузори маданияи мустаҳкам карда шавад. Ҳамзамон бояд қайд кард, ки ба эътибор гирифтани ҳолати моддии шахси зараррасон, дар мавриди муайян кардани ҳаҷми ҷуброни зарари маънавӣ ба талаботи замони муосир номутобиқ аст ва дар асл, ба принциби баробарҳуқуқи субъектони муносибатҳои ҳуқуқи маданияи муқолиф аст. Аз ин хотир, ки ҳар як субъекти ҳуқуқвайронкунанда новобаста аз ҳолати моддии худ бояд масъулияти ҳуқуқи маданияро зоҳир намояд, таъсиррасонии меъёрҳои ҳуқуқи маданияи баръало бояд аён бошанд, татбиқи амалии онҳо ба роҳ монда шаванд.

АДАБИЁТ

- 1.Зухурзода Д.Ш. Проблемы гражданско-правового регулирования возмещения имущественного вреда, нанесенного публичной властью по законодательству Республики Таджикистан. Дис.кон. юр.наук. Душанбе 2018. С.105-106.
- 2.Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2016.
- 3.Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Речаи дастрасӣ: <https://majmilli.tj/кодекси-гражданин-ҷумҳурии-тоҷикист-2/> (санаи мурочиат 25.12.2022)
- 4.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, – 2004, №12.
- 5.Маҳмудов, М.А., Тағойназаров, Ш.Т., Бобочонов, И.Х., Бадалов, Ш.К. Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). – Душанбе: ЭР– граф, 2010. – С. 49-50.
- 6.Меликов У.А. Правовое регулирование предпринимательской деятельности при создании и распространении средств массовой информации. – Душанбе, 2011. – С. 153-154.
- 7.Раҳимзода М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибқории Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. – Душанбе: МН Дониш. 2019. – С .532.
- 8.Раҳимзода М.З. Ҳуқуқи соҳибқорӣ. – С . 531-538
- 9.Сангинов С. С. Ҷуброни зарари маънавӣ – яке аз тарзҳои ҳифзи ҳуқуқи граждани. Речаи дастрасӣ; <http://isfara.sud.tj/ubroni-zarari-manav-yake-az-tarz-oi-ifzi-u-u-i-grazhdan/> (Санаи мурочиат 25.31.2022)

Наботов Сиёвуш Холмуродович – доктори ҳуқуқ (PhD), дотсенти кафедраи ҳуқуқи тичоратӣ ва зиддикоррупсионии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел: +992900015101; E-mail: nabotov@inbox.ru

- Махмадхонов Т. ОИД БА МАФҲУМИ ШАРТНОМАИ МАҲСУЛОТСУПОРӢ БАРОИ ЭҲТИЁҶОТИ ДАВЛАТӢ**
- Махмадхонов Т. О ПОНЯТИЕ ДОГОВОРА ПОСТАВКИ ТОВАРОВ ДЛЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ НУЖД**
- Mahmadhonov T. ABOUT THE CONCEPT OF THE AGREEMENT FOR THE SUPPLY OF GOODS FOR STATE NEEDS**

Мақола ба масъалаи шартномаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ бахшида шудааст. Шартномаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ дар асоси фармоиши давлат оид ба маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлат, инчунин шартномаҳои дар асоси он басташудаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ анҷом дода мешавад.

Калидвожаҳо: шартномаи маҳсулотсупорӣ, шартномаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ, фармоиши давлатӣ, бастанӣ шартномаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Статья посвящена вопросу договора поставки товаров для государственных нужд. Поставка товаров для государственных нужд осуществляется на основе государственного заказа на поставку товаров, а также заключаемых в соответствии с ним договоров поставки товаров для государственных нужд.

Ключевые слова: договор поставки, договор поставки товаров для государственных нужд, государственный заказ, заключение договора поставки товаров для государственных нужд.

The article is devoted to the issue of the contract for the supply of goods for state needs. The supply of goods for state needs is carried out on the basis of a state order for the supply of goods, as well as contracts concluded in accordance with it for the supply of goods for state needs.

Key words: supply contract, contract for the supply of goods for state needs, state order, conclusion of a contract for the supply of goods for state needs.

Дар амалӣ намудани ғаёлияти тичоратӣ шартномаи маҳсулотсупорӣ мақоми назаррас дорад. Шартномаи мазкур таърихи дуру дароз надорад. Олимони ҳуқуқшинос пайдоиши онро ба асри 18 нисбат дода, онро натиҷаи афкори ҳуқуқии Россия ҳисоб мекунанд [1, 14].

Дар ҳақиқат, шартномаи мазкур дар низоми ҳуқуқии мамлакатҳои Аврупо дида намешавад. Он дар асоси қолаби шартномаи хариду фурӯш қор карда, барои амалиёти такроршаванда ва муҳлати нисбатан дароз пешбинӣ гардидааст.

Қайд кардан лозим аст, ки дар давраи Шуравӣ ба шартномаи маҳсулотсупорӣ диққати ҷиддӣ дода, ҳамчун шартномаи мустақил шуморида мешуд, зеро таъмини ташкилотҳои давлатӣ бо ашёи лозима, таъмини нуқтаҳои савдо ва хӯроки умумӣ бо моли ниёзи мардум дар асоси шартномаи мазкур сурат мегирифт [2, 297]. Мутобиқи банди 4 моддаи 488 ҚТ бошад, шартномаи маҳсулотсупорӣ як намуди шартномаи хариду фурӯш аст.

Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шартнома чунин таъриф додаст: Мутобиқи шартномаи маҳсулотсупорӣ фурӯшанда (маҳсулотсупор) уҳдадор мешавад, ки дар муҳлати қайду шартшуда, ё муҳлатҳои истехсол, ё муҳлатҳои аз ҷониби ӯ муайянгардида харидани мол барои харидор ҷиҳати истифода дар ғаёлияти соҳибқорӣ ё мақсадҳои дигар молро ба харидор расонад.

Тавре ки аз таърифи мазкур бармеояд, яке аз мақсадҳои асосии бастанӣ шартнома аз тарафи харидор истифодаи мол барои ғаёлияти соҳибқорӣ ва аз ҷумла ғаёлияти тичоратӣ

мебошад. Дар ҳақиқат, ташкилотҳо ва соҳибкорони инфиродие, ки ба тиҷорат машғуланд, молро аз истехсолкунандагон барои пешбурди фаъолияти тиҷоратӣ мегиранд.

Албатта, ташкилотҳои низ ҳастанд, ки шартномаи маҳсулотсупориро барои қонё кардани талаботи дохилии худ мебанданд. Масалан, ташкилоти тиҷоратӣ мумкин аст, ки дар асоси шартномаи маҳсулотсупорӣ ташкили хӯроки кормандонашро таъмин намояд.

Муносибатҳои, ки аз бастан ва иҷро намудани шартномаи мазкур ба вучуд меояд, ба воситаи меъёрҳои § 4 боби 28 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ танзим карда мешаванд[3].

Як намуди шартномаи маҳсулотсупорӣ шартномаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ мебошад. Шартномаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ дар асоси фармоиши давлат оид ба маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлат, инчунин шартномаҳои дар асоси он басташудаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ анҷом дода мешавад. Эҳтиёҷоти давлат талаботест, ки бо тартиби муайянкардаи қонун аниқ гардида, аз ҳисоби маблағи буҷет таъмин карда мешавад (моддаи 562 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Қайд кардан зарур аст, ки дар Кодекси пешинаи граждани чунин шартнома вучуд надошт, ки ин табиист, зеро тамоми корхонаҳои саноатӣ моликияти давлатӣ буданд[2,296].

Дар баробари гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ зарурати муқаррар кардани чунин шартнома ба вучуд омад, зеро давлат барои амалӣ кардани вазифаҳои худ ба хариди маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзӣ эҳтиёҷ дорад.

Мақсади асосии бастан шартномаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ аз инҳоро иборат мебошанд:

- қонё кардани талаботи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва субъектҳои он;
- таъмини бехатарӣ ва амнияти давлат;
- таъмини саломати аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва м.и.

Хотиррасон бояд кард, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти муносибатҳои байналмилалӣ бо дигар давлатҳо шартномаҳои гуногуни тиҷоратӣ мебандад. Аз ҷумла чунин шартномаҳо бо мақсади харид кардани маҳсулоти гуногуни саноатӣ ва ашёи хом бо ташкилотҳои дохилӣ ва соҳибкорони инфиродӣ баста мешавад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳангоми маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ ду намуди алоқаҳои шартномавӣ мушоҳида мегардад:

- тартиби соддаи шартнома;
- тартиби мураккаби шартнома[2, 298].

Ҳангоми тартиби соддаи шартномаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ фармоишгари давлатӣ ё харидор бевосита бо маҳсулотсупор созишнома мебандад.

Дар мавриди тартиби мураккаби шартномаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ бошад, фармоишгари давлатӣ маҳсулотсупорро бо харидор вобаста менамояд. Чунин алоқаи тарафайн дар асоси огоҳномаи фармоишгари давлатӣ оид ба вобаста намудани онҳо сурат мегирад.

Қайд кардан лозим аст, ки бастан шартнома хусусияти ҳатмӣ дорад, зеро дар муносибатҳо оид ба маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ давлат ҳуқуқи афзалиятнокро соҳиб аст. Муносибатҳои, ки аз бастан ва иҷро намудани шартномаи мазкур ба вучуд меояд, ба воситаи меъёрҳои § 4 боби 29 КГ ҚТ ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ танзим карда мешаванд [3].

Дар асоси таҳлили моддаҳои мавҷудбудаи Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шартномаи номбаршуда чунин таъриф додан мумкин аст: Мувофиқи шартномаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ маҳсулотсупор уҳдадор аст, дар асоси фармоиши давлатӣ моли муайяно, ки барои эҳтиёҷоти давлатӣ зарур аст, ба фармоишгари давлатӣ супорад[4, 324].

Ба мисли шартномаҳои хариду фурӯш ва маҳсулотсупорӣ ин шартнома низ муздноқ, қоненсуалӣ ва дучониба мебошад.

Шартномаи маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ дучониба мебошад. Тарафҳои шартномаи мазкур маҳсулотсупор (фурӯшанда) ва харидор ном доранд.

Дар Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба шартномаи мазкур мафҳумҳои нав ба монанди “фармоиши давлатӣ” ва “фармоишгари давлатӣ” ворид карда шудааст. Зери мафҳуми “фармоиши давлатӣ” тадбири давлат оид ба бастан шартнома фаҳмида мешавад, “фармоишгари давлатӣ” мақоми давлатиест, ки фармоиши давлатиро амалӣ менамояд ва оид ба бастан шартномаҳои маҳсулотсупорӣ барои эҳтиёҷоти давлатӣ тадбирҳо меандешад[4,324].

Фурӯшанда ё маҳсулотсупор соҳибкорони инфиродӣ ва ташкилотҳои ғуногун шуда метавонанд. Аз номи давлат бошад, мақомоти ғуногуни давлатӣ, ки ба ин кор ваколатдор мебошанд, ба сифати харидор амал менамоянд[2, 298].

Тартиби харид ва ҳуқуқи мақомотҳои зикршударо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян месозад.

Дар охир бояд қайд намоем, ки барои ба танзим даровардани шартномаи маҳсулотсупорӣ то имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни махсус қабул карда нашудааст. Набудани қонун ва санадҳои меъёрий ҳуқуқӣ танзими ҳуқуқии шартномаи маҳсулотсупориро то андозае душвор мегардонад. Аз ин сабаб, мумкин аст дар оянда ин масъала аҳ тарафи мақоми қонунгузор қобили тавачҷуҳ қарор дода шавад.

Адабиёт:

1. Пугинский Б. И. Коммерческое право России. Учебник. М.: Изд. «Зерцало», 2008. С. 14.
2. Гражданское право. В 2 т. Том II. Полутом I. Учебник /Отв. ред. Е.А.Суханов.М.: «Изд. БЕК»,2013. С.297.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ» аз 3 марти соли 2006 // АМО Ҷумҳурии Тоҷикистон.2006. №3. М.158.
4. Гражданское право. Учебник. В 3 Т. Т.3 / Под. ред. А.П. Сергеева. М.: Изд-во РГ-Пресс, 2015. С. 324.

Маҳмадхонов Т. — дотсенти кафедраи ҳуқуқи тиҷоратӣ ва зиддикоррупсионии ДДТТ, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе к. Деҳотӣ ½. тел.: +992987121759.

- Солихов М.А.** ОИД БА МАФҲУМИ ШАРТНОМАИ МАҲСУЛОТСУПОРӢ
БАРОИ ЭҲТИЁҶОТИ ДАВЛАТӢ
- Солихов М.А.** БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ИСЛОҲОТИ ОБУ ЗАМИН ДАР
ҲУДУДИ ТОҶИКИСТОНИ ШИМОӢ СОЛҲОИ 1918 – 1926
- Solihov M.A.** SOME PROBLEMS OF CONDUCTING LAND AND WATER RE-
FORM IN THE TERRITORY OF NORTHERN TAJIKISTAN (1918-
1926)

В данной статье идёт речь о земельно – водной реформы на территориях Северного Таджикистана в период 1918 – 1926 г.г.. Советская власть с первых дней Революции для ликвидации феодально – капиталистического отношения вела активную борьбу. Речь идёт о правах и распределение земли и воды на территориях Ходженского уезда и Уратюбинского района. Во второй части статьи речь идёт о милитаризации земли и воды.

Ключевые слова: реформа, вода, земля, территория, распределение, национализация.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи реформаи заминӣ об дар ҳудуди Тоҷикистони шимолӣ солҳои 1918 – 1926 меравад. Давлати Шӯравӣ аз рӯзҳои аввали инқилоб барои аз байн бурдани муносибатҳои феодалӣ ва капиталистӣ муборизаро оғз намуд. Аслан сухан дар бораи ҳуқуқ ва тақсими обу замин дар ҳудуди ноҳияҳои Конибодом, Ашт ва Уро-теппа меравад. Асосан, масъалаи милликунонии обуз амин дар мади аввал ҷой дорад.

Калидвожаҳо: ислоҳот, об, замин, ҳудуд, тақсимот, милликунонӣ

This article deals with the land and water reform in the territories of Northern Tajikistan in the period 1918 - 1926. From the first days of the Revolution, the Soviet government waged an active struggle to eliminate the feudal - capitalist relationship. We are talking about the rights and distribution of land and water in the territories of the Khodzhenzsky district and the Uratyu-binsky district. The second part of the article deals with the militarization of land and water.

Key words: reform, water, land, territory, distribution, nationalization.

Проблемы истории государства и права Республики Таджикистан, особенно советского периода считаются более или менее исследованными. Но и немало проблем и аспектов, которые остались малоизученными. Одной из таких является подготовка и проведение земельно – водной реформы на территориях нынешнего Таджикистана.

Разработка и проведение земельно - водной реформы является важнейшим этапом становления и развития новых социалистических отношений в аграрном секторе среднеазиатских республик. Проведение этого важнейшего мероприятия было тем более актуальной, для укрепления самых основ новой государственности, привлечения широких трудящихся масс на свою сторону, ликвидации феодальных отношений на территории революционного Таджикистана.

Отдельным аспектам данной темы посвящены работы исследователей таджикской истории и права Тахирова Ф.Т [13], Мосова Р. [9], Искандарова М. [5], Исмоилова Ш. [8] др. Отмечаем, что данные авторы выявили политическую и экономическую сущность, правовое значения данной реформы, в их работах приводится огромное число архивных источников по исследуемой теме. Но этих работ характеризует, то что в них проблема изучается в ракурсе поставленной исследователем задачи – исследования определенной проблемы. Необходимо выделить работу То-хирова Ф.Т. в которой проблема, в общих чертах решена, в той мере в какой позволяла цель под-готовленное им монографии.

Анализ архивных и исторических материалов показывает, что исследованиями не охвачены некоторые аспекты проблемы, а также есть необходимость с новой позиции исследовать проблему.

В результате победы октябрьского вооруженного восстания в Петрограде 25 октября (7 ноября) 1917 года Временное правительство было низложено, и власть перешла в руки рабочих, солдатских и крестьянских депутатов в форме Советов.

Советская власть с первых дней революции приступила к ликвидации феодальных и капиталистических отношений и утверждения социалистического общества. Наряду с другими мероприятиями, огромное внимание уделялось вопросам реформирования земельных отношений, а на территории Средней Азии, земельно-водным отношениям. Будучи частной, вакфной и эмирской собственностью земля и вода были главными орудиями порабощения масс, составляли основу могущества землевладельцев [5].

Начав с национализации земли, как правительство БНСР, так и Туркестанской АССР в своих законодательных актах решали этот вопрос [13]. Примером может служить IV съезд Советов Туркестана, проходивший с 19 по 26 января 1918 года в Ташкенте, который во исполнение «Декрета о Земле» принимает постановление, а которым предложил местным Советам:

Строго контролировать выполнение «Декрета о Земле», объявить недействительными все сделки о продаже недвижимого имущества, совершенные после издания декрета, конфисковать имущество и привлечь к суду участников незаконных сделок вместе с нотариусами к казиями, принимавшими участие в оформлении указных сделок. В постановлении съезда предлагалось также ускорить формирование земельных комитетов. Эти комитеты должны были быть созданы до середины февраля 1918 года, а там, где это невозможно образовать временные комитеты. Съезда ставить также задачи в области орошения новых земель [7].

Решения данного съезда стали основой создания Народного Комиссариата земледелия, образования земельно – водных комитетов на местах, на которые и было возложено практическое осуществление политики в области земельно – водных реформ.

На территории Ходжентского уезда наряду с земельно – водными комитетами создавались союзы кишлачной бедноты, которые сыграли важную роль в защите нового строя, создание совхозов и коммун [14]. В Ходжентском уезде еще в 1919 году были два совхоза, 18 сельхозартелей и коммун, крупнейшими из которых были «Дашти Амин», «Чумчук - Арал», «Сари – Тукай» располагала 1200 десятинами земли, тремя водочаками, сельхозинвентарем, 7 лошадьми и 15 быками. В коммуне состояло 1160 человек. В 1921 году в Уратюбинском уезде существовало 9 колхозов, которые объединяли 500 человек, имели 1250 десятин земли, 144 лошади, 2 коровы и 155 различных сельскохозяйственных орудий [2].

Несмотря на становление новых форм ведения сельского хозяйства на территории северного Таджикистана в 1918- 1920 гг. их было мало, а земля и вода оставалось в руках баев, и крупных землевладельцев. Также проведение аграрных мероприятий выявила проблему кулачества или землевладения переселенцев из центральных губерний России.

Для решения этой проблемы на территории Туркестанской АССР 1921 году начинается новая земельно- водная реформа, которая завершается 1923 году. Согласно решениям Туркестанских властей, основной целью данной реформы было – уравнивание в правах на землю и воду коренного и русского земледельческого населения края. Даная реформа была проведения преимущественно в тех районах, где располагалось наиболее число переселенческих поселков. Данная реформа проводилась в Канибадаме, а землеустроительные работы в Ходжентском уезде. В Канибадамском районе было 5 переселенческих поселков, где кулачество, обосновавшееся на незаконно захваченных землях, эксплуатировало трудящихся.

Необходимо указать активность трудящихся Канибадамского района, например, а Махрамской области в течение недели было организовано 12 собраний трудовых дехкан. На этих собраниях решались вопросы земельно-водной реформы. С помощью трудящихся Ферганская земельно- водная комиссия в Канибадамском районе была выявлена 1102 десятин земли, в основном земли четырех медресе [10].

В результате проведенной земельно- водной реформы в 1920 году, а Махрамской волости было выявлено земли 220 участков, которые были переданы 952 трудовым хозяйствам [1]. А в Ходжентском уезде было выявлено 415 нетрудовых хозяйств, с площадью земли в 3172 десятины и 323 головами рабочего скота [10].

Таким образом, реформа 1921- 1923 года охватывало сравнительно небольшую террито-

рию и не могло дать существенных экономических результатов. Но в плане укрепления доверия местного населения- трудящиеся дехкан к советской власти можно считать важнейшим мероприятием бесповоротного перехода их в сторону новой власти.

В ходе двух земельно- водных реформ были решены вопросы закрепления за дехканами земли эмирские, крупных землевладельцев [6], оставленные земли, а также конфисковались излишки земли переселенческого населения- крестьян и кулаков из России. Данные реформы были подготовительным для проведения окончательного решения земельно-водных отношений на территории Советских республики Средней Азии.

С проведением национально- территориального размежевания на территории Туркестанской АССР и БНСР создаются Советские социалистические республики, а Таджикистан как автономная Советская социалистическая республика входит в состав Узбекской ССР.

Правительство Узбекской ССР согласно резолюции СНК СССР, проводит третью по счету земельно-водную реформу, которая должна была быть завершением проведения в жизнь принципов революции в области земельных отношений [5].

До проведения реформы было проведено выборочное обследование социально-экономического состояния кишлаков в девяти волостях Узбекистана. На территории Северного Таджикистана была обследована Исфаринская область Канибадамского района [12].

Анализ показал, что общая численность населения волости составляет 25.950 человек (35.988 чел в 1917 г.), сокращение составляло 28% населения. Обследование показало, что, например, в кишлаке Шахрак 14,6% баев владели почти половиной всех посевов, 25,2% населения были безземельными. Бедняцкие хозяйства составляли половину всех хозяйств волости [5].

Накануне реформы в пользовании 32.783 хозяйств Ходжентского округа находилось 58.093 десятин земли. Почти 37% всех земель и вод владели 6% хозяйств, зато 85% хозяйств имели 44,9% земли, а 2,9% или 960 хозяйств были безземельными [3]. Такое же положение наблюдалось в других районах Таджикистана. Например, в Курган-тюбинском вилояте безземельные дехкане составляли 22,49%. В Кулябском вилояте – 12,28%, а в Гиссарском – 10,38%. От 19% - до 24% хозяйств в этих вилоятах не имели скот [11].

Чрезвычайная сессия ЦИКА УЗССР 2 декабря 1925 года издала декреты «О национализации земли и воды» и «О земельно – водной реформе», согласно которой «Все земли, воды и недра... образуют единый государственный земельно- водный фонд».

На территории нынешнего Таджикистана земельно-водная реформа была проведена только в тех районах, которые тогда входили непосредственно в состав Узбекской ССР – Аштском, Исфаринском, Канибадамском, Науском и Ходжентском районах.

В Ходжентском уезде кроме земельно-водной комиссии уезда были созданы Унджинская, Костакозская, Гулякандозкая и Науская земельно-водные комиссии, которые были подотчетны Самаркандскому облисполкому. Канибадамская и Аштская районные земельные комиссии были созданы по решению Ферганского облисполкома 5 декабря 1925 года. Задачи этих комиссий было изложено в «Инструкции районным комиссиям по проведению земельной реформы в Самаркандской, Ферганской и Ташкентской областях», от 12 декабря 1925 года.

В подготовке и проведение земельно-водной реформы активно участвовали многие видные государственные работники Ходжента, Канибадамского района, а также трудящиеся массы [6]. Реформу начали с разъяснения задач и сущности проводимых мероприятий. Во втором этапе было проведено конфискация земли и инвентаря феодальных хозяйств и передача земли дехканам. В Третьем этапе дехканам выдавали сельскохозяйственный инвентарь.

По Ферганской долине, в том числе Ходжентской округе, было установлено, что хозяйство должно владеть не более 40 десятин поливной земли, а по Самаркандской не более 50 десятин земли. В ходе проведения реформы указывалось, что не только необходимо наделить дехкан землей, но и рабочим инвентарем.

Несмотря на решение ЦИКа УЗССР и установленной нормы одного хозяйства -40 десятин земли, норма оставляемой бывшим хозяевам и дехканам была различной. Норма наделения земель была различной в зависимости от наличия фонда земли и число нуждающихся в ней. В Канибадамском районе было установлено 6-7 десятин, в Ашт -8-9 десятин, а в Ходжентском районе 6-12 десятин.

Общая площадь конфискованных земель составило 4.2655,53 десятин земли. В результате проведенной реформы в Ходжентском округе 2942 хозяйства, получили 6067,2 десятин земли [5].

Земельно-водная реформа в основном было завершено к 10 февраля 1926 года. В 1928 го-

ду были проведены обследования мест, где была проведена реформа. И почти во всех районах были обнаружены хозяйства нетрудового типа. Например, в кишлаке Самгар Ходжентского района Мирза Фатулло Шоди Мирзаев владел 25 десятинами земли, 6 быками и 2 лошадьми, а в кишлаке Кучкак Канибадамского района у богача Карабая был 61 танап земли. В результате до ликвидации байских хозяйств 3791 дехканское хозяйство получило 7631, десятин земли [6].

Как известно, 1924 году в результате национально – территориального размежевания была создана Таджикская Автономная Советская Социалистическая республика. Первый Всетаджикский съезд Советов в 1926 году принимает Декларацию «О национализации земли, воды, недр земли и лесов Тадж. АССР». Согласно Декларации право частной собственности отменялась и устанавливалось государственная собственность на землю и воду. Несмотря на то, что Декларацией воспроизводила многие правила и нормы законодательства СССР и УзССР, принятые ранее по данным вопросам, а также того, что земельный вопрос решается в неразрывной связи с водопользованием, при анализе водно-правовых отношений на территории Тадж. АССР, установленные этой Декларацией, обращает внимание регулирование отношений отличающиеся от них [13]. Например, земли, находившиеся во владении нетрудовых хозяйств, если, обрабатывались, не подлежали изъятию и оставались в их пользовании [13].

Содержание и правовое значение декларации подробно исследовано Тахировым Ф.Т., который приходит к выводу о том, что различия в республике не только были существенными, но и что Декларация имела прав отменяющий характер [13]. Им обращено внимание на целый ряд правил Декларации, которые отменяли норму ст.6 Конституции БНСР и ст. 25 Земельного кодекса Бухарской НСР разрешающий куплю-продажу земли и право свободного распоряжения всем живым и мертвым инвентарем [13].

На территории Тадж. АССР в связи с продолжением гражданской войны, а также началом периода коллективизации в сельском хозяйстве актуальность проведения земельно-водной реформы отпадает. Несмотря на это в рамках правовые акты, которые в той или иной мере решали задачи регулирования водных отношений в новое время.

Земельно-водная реформа подняла авторитет Советского государства. Несмотря на огромное значение данной реформы, она лишь создала «необходимые экономические и политические предпосылки для разрешения земельного вопроса, без чего невозможен быстрый рост дехканского хозяйства и укрепление социалистических элементов в нем» [4].

Таким образом, проведение земельно-водной реформы в Северных районах Таджикистана ставила и решила следующие задачи: -уничтожение феодальных отношений в селе, конфискация земли и инвентаря, наделение землею и инвентарем мало и безземельных дехкан, улучшения хозяйственного использования земельных площадей. Наряду с прямыми задачами и целями реформа решила крупную политическую задачу привлечение трудящихся на сторону советской власти, отказ от борьбы против новой власти, ликвидации эксплуатации человека человеком, основание социалистических отношений в аграрном секторе народного хозяйства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аминова Г.Х. Аграрные преобразования в Узбекистане. – Ташкент: Наука, 1965. – С.90.
2. Аминова Р.Х. Аграрные преобразования в Узбекистане. – Ташкент: Наука, 1965. – С.199.
3. Антоненко Б.А. Октябрьская революция и борьба за разрешение аграрного вопроса в Таджикистане в 1917-1929гг// Труды АН ТаджССР. Т.80., 1957. - С. 92.
4. Земельно-водная реформа в Средней Азии. – Ташкент, 1926. – С.18.
5. Искандаров М. Земельно – водная реформа. 1926 г.- С.21.
6. Искандаров М. Из истории советского строительства в Таджикистане (1924-1929гг.). - Душанбе: Ирфон, 1976. - С.71.
7. Искандаров М.Указ. раб. – С.12.
8. Исмоилова Ш. Установление и укрепление Советской власти в Каратегине и Дарвазе. - Душанбе: Ирфон, 1977.
9. Масов Р. Историография социалистического сельского хозяйства в Таджикистане. – Душанбе, 1974. Искандаров М. Земельно – водная реформа в севере Таджикистане. Душанбе: Ирфон, 1968.; Также его же работа: Из истории советского строительства в Таджикистане (1924-1929гг.). - Душанбе: Ирфон 1976.

10. Очерки истории народного хозяйства Таджикистана. – Душанбе, - С. 92.
11. Салбиев Х. Осуществление ленинской теории некапиталистического пути развития в Таджикистане. - Душанбе, 1973. – С.50.
12. Современный кишлак Средней Азии Вып. VI. Исфаринская волость (Ферганская область Узбекистан ССР). - Ташкент, 1927. – с. 23.

Солихов М.А. - кандидат юридических наук, доцент кафедры коммерческого и антикоррупционного права таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½. Телефон: +992 987 12 17 59 E-mail: solehov.m@mail.ru

- Шарипов С.С. **ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ФИРЕБИ
ИСТЕЪМОЛКУНАНДАГОН ДАР МАРҶИЛАИ МУОСИР**
- Шарипов С.С. **УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ОБМАНА ПОТРЕБИ-
ТЕЛЕЙ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ**
- Sharipov S.S. **CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR CONSUMER FRAUD AT THE
PRESENT STAGE**

Дар мақолаи мазкур диққати асоси ба асосҳои иҷтимоии муқаррар намудани ҷавобгарии ҷиноятӣ барои фиреби истеъмолкунандагон ва инкишофи он дар замони муосир, яъне пас аз қабул шудани ҚҚ ҚТ соли 1998 дода шудааст. Муайян гардид, ки кам чен кардан, кам баркашидан, кам додани пул, зиёд кардани нархҳои муқарраркардашудаи чакана ё бо роҳи дигар фиреб додани харидорон ва фармоишгарон ҳангоми аз анбор ё мағоза баровардани мол аз тарафи шахсони мансабдор ё шахсони масъули молиявӣ бо мақсади рӯйпӯш кардани камомади маблағҳои моддӣ ё пулии дар натиҷаи дуздӣ ё хунукназарӣ ба амал омада, дуздии моликияти давлатӣ ё ҷамъиятӣ бо роҳи сӯиистеъмол кардани вазифаи хизматӣ ё худ хунукназарӣ ва фиребгарии харидорон ва фармоишгарон ҳамчун фириби истеъмолкунандагон эътироф мегардид.

Калидвожаҳо: фиреб; истеъмолкунанда; ҷиноят; кирдор; кам баркашидан; кам чен кардан; мол; объект; ҷавобгарӣ.

**Аннотатсия
Аннотация
Annotation**

В данной статье основное внимание уделено социальным основаниям установления уголовной ответственности за потребительское мошенничество и ее развитию в современное время, то есть после принятия УК РТ в 1998 году. Установлено, что обманом потребителя считалась обмеривание, обвешивание, обсчет, повышение фиксированных розничных цен или иной обман покупателей и заказчиков при изъятии товаров со склада или магазина должностными или финансовыми служащими в целях покрытия недостачи денежных средств, хищение государственных или общественных имущество путем злоупотребления служебным положением либо по неосторожности и обману покупателей и заказчиков.

Ключевые слова: обман; потребитель; преступление; действие недостаточный вес; меньше мерить; товары; объект; подотчетность

This article focuses on the social grounds for establishing criminal liability for consumer fraud and its development in modern times, that is, after the adoption of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan in 1998. It was established that consumer fraud was considered to be measuring, weighing, calculating, raising fixed retail prices or other fraud of buyers and customers when goods were withdrawn from a warehouse or store by officials or financial employees in order to cover the shortage of funds, theft of state or public property by abuse of official position or by negligence and deception of buyers and customers.

Key words: deceit; consumer; the crime; action underweight; measure less; goods; an object; accountability

Рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бе ҳалли яке аз масъалаҳои мубрами ҷомеаи муосир - таъмини аҳоли бо неъматҳои (молу маҳсулот, хизматрасониҳо ва ғайра) ҳаётии босифат ғайриимкон аст. Ҳалли амалии он самти стратегии рушди ҳар як давлат буда, аз бисёр ҷиҳатҳо на танҳо сатҳи неқӯаҳволии воқеии шаҳрвандонро муайян мекунад, балки бевосита

барои мавҷудияти ҳар як шахс шароити зарурӣ фароҳам меорад ва ба ин васила суботи иҷтимоӣ ва миллий, амнияти давлат ва ҷомеа дар маҷмӯъ кафолат дода мешавад.

Соҳаи истеъмоли мол ва хизматрасонӣ яке аз муҳимтарин дар сохтори тамоми ҷаҳолияти иқтисодӣ ба шумор меравад, зеро қомилан ҳар як шахрванд дар тӯли умри худ ба сифати истеъмолкунанда амал мекунад ва зарурати мантиқии ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ӯ бавҷуд меояд. Маҳз аз ҳамин сабаб, ҳадафи ин таҳқиқот кӯшиши фаҳмидани самаранокӣ механизми ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои истеъмолкунандагон ва дурнамои муаммалномаи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои фиреб додани истеъмолкунандагон мебошад. Ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон як соҳаи гардиши моликият буда, барои кишваре, ки дар он муносибатҳои мутамаддини бозор ташаккул меёбанд, аҳамияти бузург дорад. Тағйироти ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар охири солҳои 80 - ум ва ибтидои солҳои 90 - ум оғоз шуда буд, бори аввал ба яке аз калонтарин гурӯҳҳои муносибатҳои, ки дар бозори мол ва хизматрасонӣ ба вуҷуд меоянд, таъсир расонд, яъне муносибатҳо бо иштироки истеъмолкунандагон. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ зарурати фарврии танзими ҳуқуқи муносибатҳои ҳифзи истеъмолкунандагон, аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқ-ҷиноятии онҳоро ба миён овард.

Дар баробари ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 апрели соли 2012 таъкид намуданд, ки «... хотирнишон месозам, ки бозори дохилӣ барои пешбурди соҳибкорӣ ва сармоягузори мустақим бояд ҷалбкунанда бошад ва дар он истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаи молу маҳсулот озодона ҷаҳолият намуда, ба ҳар гуна монеаҳои сунъиву бюрократӣ ва фишори назорату тафтишоти маъмурӣ дучор нагарданд»[1].

Заминаи ҳуқуқи ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон дар Тоҷикистон дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шудааст. Бахусус Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон”, аз 9 декабри соли 2004, №72 дар таҳрири нав қабул гардид. Қонуни мазкур муносибатҳои байни истеъмолкунандагон ва истеҳсолкунандагон, иҷрокунанда ва фурӯшандагонро дар мавриди хариди молу маҳсулот ва фармоиши қору хизматрасонӣ ба танзим медиарорад. Проблемаи муқовимат вобаста ба нақзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, сарфи назар аз ислоҳоте, ки қонунгузор дар солҳои охир гузаронидааст, имрӯз яке аз масъалаҳои муҳими рӯз боқӣ мемонад. Сатҳи пасти қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагон дар якҷоягӣ бо қонунвайронкунонии сершумори ин соҳа ҷустуҷӯи роҳҳои бештар конструктивӣ ҳалли мушкилоти мавҷударо тақозо менамояд, ки асоси онҳо таҳияи механизми самарабахши ба ҷавобгарӣ кашидани шахсоне мебошад, ки ҳуқуқҳои истеъмолкунандагонро поймол мекунад ва барои содир намудани ҳуқуқвайронкунонӣ бояд ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд. Дар баробари ин, бояд қайд намуд, ки дар байни ҳама навиҳои муқовимат ба вайронкунонии онҳо маҳз ҳифзи қонуни ҷиноятӣ самараноктар аст.

Ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон неқӯаҳволий ва манфиатҳои истеъмолкунандагонро тавассути таълим, сафарбаркунӣ ва намоёндагӣ муҳофизат мекунад. Ҳимояи истеъмолкунандагон кафолат медиҳад, ки истеъмолкунандагон дар бораи интиҳоби худ қарорҳои хуб қабул кунанд ва ба механизмҳои муассири ҷаброн дастрасӣ дошта бошанд. Он инчунин соҳибкоронро таъшиқ мекунад, ки сифати маҳсулот ва хидматҳои пешниҳодшударо кафолат диҳанд. Барои доштани низоми функционалии ҳифзи истеъмолкунандагон, ҳукумат, тижорат ва истеъмолкунандагон бояд якҷоя кор кунанд. Ҳукумат бояд сиёсатҳо, қонунҳо ва қоидаҳои мувофиқро қорӣ кунад, то истеъмолкунандагонро аз амалҳои зараровари тижорат муҳофизат кунанд. Дар байни муассисаҳои дахлдоре, ки барои таъбиқи ҳуқуқи истеъмолкунандагон масъуланд, инчунин алоқа ва координацияи самарабахш ба роҳ монда шавад. Ҳамзамон, соҳибкорон бояд аз амалҳои қаллобӣ ё беинсофона, ки истеъмолкунандагонро гумроҳ мекунад ё таъсири манфӣ мерасонанд, худдорӣ кунанд. Истеъмолкунандагон, дар навбати худ, бояд дар бораи ҳуқуқҳои худ огоҳ бошанд ва тавонанд онро ҷаҳолана ҳимоя кунанд. Ҷамъиятҳои матлубот дар бобати баланд бардоштани шуурнокӣ ва дастраси умум гардондани истеъмолкунандагон нақши қалон мебозанд.

Динамика ва сохтори ҷиноятҳои иқтисодӣ бояд пеш аз ҳама бо ислоҳоти низоми иқтисодӣ, аз нав дида баромадани принципҳои танзими давлатии ҳуқуқи муносибатҳо дар соҳаи ҷаҳолияти иқтисодӣ, тағйирёбии хусусияти муносибатҳои гуногуни субъектҳои соҳибкорӣ ба монанди - истеҳсолкунандагон, дистрибюторҳо ва истеъмолкунандагон алоқаманд карда шавад. Ба дараҷаи муайян, ин равандҳои бозсозӣ ба муносибатҳои, ки вобаста ба ҷаҳолияти низоми бонкӣ, соҳаи фурӯши маҳсулот ва хизматрасониҳо ба вуҷуд омадаанд, таъсир расонд. Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки солҳои охир содир намудани ҷиноятҳои иқтисодӣ рӯ ба болоравӣ дорад.

Масалан, дар соли 2014 – 2891, соли 2015 – 3060, соли 2016 – 2797, соли 2017 – 3521, соли 2018 – 3547 ва соли 2019 – 3572 ҷинояти иқтисодӣ содир карда шудааст. Дар байни ҷиноятҳои иқтисодӣ содиршавии ҷинояти фиреби истеъмолкунандагон низ назаррас мебошад. Масалан, дар соли 2000 - 203; 2001 - 197; 2002 - 120; 2007 - 123; 2010 - 160; 2011 - 270; 2012 - 281; 2013 - 248; 2014 – 444; 2015 – 223; 2016 – 236; 2017 – 225; 2018 – 227 ва 2019 – 195[4], яъне танҳо дар чордаҳ сол 3152 ҷинояти фиреби истеъмолкунандагон содир карда шудааст, ки ин нишондиҳанда ташвишовар мебошад.

Ҳамзамон, ҷинояти фиреби истеъмолкунандагон дар бештар маврид хусусияти латентиро ба худ касб намудаас, инчунин бо сабаби камаҳамияти буданаш (қ. 1 м. 294 ҚҚ ҚТ) истеъмолкунандагон кӯшиш баҳри ҳифз намудани ҳуқуқҳои худро ҳаракат намекунад.

Механизми ҳифзи ҳуқуқӣ-ҷиноятии истеъмолкунандагон, аз ҷумла Камтар чен кардан, кам баркашидан, кам додани бақияи пул, гумроҳ кардани истеъмолкунандагон дар мавриди ҳосияти истеъмолкунӣ ё сифати маҳсулот (хизматрасонӣ) ё дигар навъи фиреб додани истеъмолкунандагон ба мукамалгардӣ ниёз дорад, ки бояд махсус ҳангоми таҳияи таҳрири нави ҚҚ ҚТ ва такмили қонунгузорӣ ба назар гирифта шаванд.

Давраи сеюми рушд ва инкишофи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои фиреби истеъмолкунандагон бо Истиқлолияти давлатии ҚТ ва қабули ҚҚ Нави ҚТ соли 1998 алоқаманд мебошад. Ин давра бо пошхӯрии Империяи Шӯравӣ ва соҳибистиклол гаштани Тоҷикистон алоқаманд аст. Пошхӯрии Империяи Шӯравӣ дар охири асри гузашта, на танҳо ба парокандагии давлати абарқудрат, балки ба вайрон гардидани як системаи мукаммали беҳатарӣ дар шашаки масоҳати сайёра овард. Дар заминаи аз байн рафтани Иттифоқи Шӯравӣ, кишварҳои соҳибистиклолу мустақил пайдо шуданд, ки онҳо ба ивази системаи мукаммали қонунгузорӣ ба тағйироти ҷиддӣ, рӯҳафтадогии ҳуқуқӣ, зиддиятҳои сиёсӣ ва талоши ҳокимият гирифтӣ гардиданд.

Фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст овардани истиқлолият аз ҷониби Тоҷикистон гузариши ҷумҳуриро ба шаклҳои бозории хоҷагидорӣ, таҳкими конституционии моликияти хусусӣ ва озодии фаъолияти соҳибкорӣ, густариши рақобат ва густариши савдои хориҷӣ, ки ба ҳаёти ҷамъияти тоҷик таъсири кулӣ расонд. Воқеияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ хеле зуд тағйир ёфт ва таърихи нави Тоҷикистони соҳибистиклол оғоз гардид[5].

Танзими муносибатҳои иқтисодӣ яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлат буда, онро бо роҳҳои гуногун ба амал бароварда, дар ҳолатҳои зарурӣ ҳифз менамояд. Яке аз воситаҳои ҳифзи муносибатҳои иқтисодӣ аз ҷониби давлат тавассути қонунгузорию ҷиноятӣ ба амал бароварда мешавад. Вобаста ба ин, дар Кодекси ҷиноятии Тоҷикистон фасли XI ба ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт бахшида шудааст, ки он аз ду боб, яъне боби 26 ҷиноятҳо ба муқобили моликият ва боби 27 ҷиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодиро дар бар мегирад. Ҷиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ – ин маҷмӯи ҷиноятҳои дар боби 27 ва дигар бобҳои ҚҚ пешбинигардида мебошад, ки ба манфиатҳои давлат, ҷомеа ва шахсони алоҳида ҳангоми ба амал баровардани фаъолияти иқтисодӣ таъовуз мекунад. Ҷиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ аз ҳама боби калонтарин дар Кодекси ҷиноятии амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки аз 39 моддаи мустақил иборат аст. Ҳар як моддаҳои ин боб дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, вобаста ба дараҷаи ба ҷамъият хавфнокӣ ва тарафи объективии худ аз ҳамдигар фарқ мекунад[3].

Фиреби истеъмолкунандагон ҷинояти иқтисодии классикӣ ба ҳисоб меравад, ки ҷавобгарӣ барои он дар ҷаҳони мусулмонӣ ҳама вақт ҷой дошт. Муносибатҳои байни истеъмолкунандагон ва истеҳсолкунандагон, иҷрокуандагон, фурӯшандагон ҳангоми хариду фурӯши мол (хизматрасонӣ), ҳуқуқи истеъмолкунандагон оид ба харидани моли (хизматрасонии) дорои сифати муносиб, гирифтани маълумот оид ба мол (хизматрасонӣ) ва истеҳсолкунандагони (иҷрокуандагони, фурӯшандагони) он, ҳимояи давлатӣ ва ҷамъиятии манфиати онҳо бо Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» аз 9 декабри соли 2004, № 72 муқаррар ва ба танзим дароварда шудааст.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” муносибатҳои байни истеъмолкунандагон ва истеҳсолкунандагон, иҷрокуандагон, фурӯшандагонро ҳангоми фурӯши мол (иҷрои қор, хизматрасонӣ) ба танзим дароварда, ҳуқуқи истеъмолкунандагонро барои харидани моли (қори, хизматрасонии) дорои сифати муносиб ва барои ҳаёту саломатии истеъмолкунандагон беҳатар, гирифтани маълумот оид ба мол (қор, хизматрасонӣ) ва истеҳсолкунандагони (иҷрокуандагони, фурӯшандагони) он, ҳимояи давлатӣ ва ҷамъиятии манфиати онҳоро муқаррар ва тарзи татбиқи ин ҳуқуқҳоро муайян мекунад.

Мутаассифона, дар замони имрӯза дар бозору нуқтаҳои савдо, умуман, марказҳои хариду фурӯш байни фурӯшандагону харидорон нофаҳмиҳои зиёд рух медиҳанд. Фурӯшандагон барои фурӯштани моли санаи истеъмолаш ба қарибӣ мегузашта ва ё аллакай гузашта ба тариқи арзонкунии махсус меҳоянд, молашонро бо нархи арзон фурӯшанд. Харидор бошад, аз арзонии мол хурсанд шуда, ба санаи истеҳсоли муҳлати истеъмолаш нигоҳ накарда, молро меҳарад ва дар аксар маврид баъди фаҳмидан худро фиребхӯрда меҳисобад. Бинобар ин, бояд ҳар нафар пеш аз харидани мол ба сифат ва муҳлати истеъмолаш диққати махсус диҳад ва аз дастрас намудани ин қабил маҳсулот худдорӣ намоянд. Бисёр меҳостам, ки ҳам фурӯшанда ва ҳам харидор аз мавҷудияти қонуни ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон боҳабар бошанду тибқи он амал намоянд. Фурӯшандагон низ ҳуқуқҳои харидорро хуб донанд, зеро онҳо дар як вақт харидор ҳам ҳастанд. Бисёр вақт оид ба ин масъала нофаҳмӣ ҷой дорад. Аксар фурӯшандагон худро аз ҳуқуқи истеъмолкунандагон беҳабар вонамуд карда, шикоятӣ харидорро ба инобат намегиранд. Онҳо, албатта, бо ин амал ҳуқуқи истеъмолкунандагонро маҳдуд, балки поймол мекунанд. Агар фурӯшанда ҳуқуқи харидорро эътироф кунад, бозори истеъмолиро бо маҳсулоти босифату арзон ва мувофиқ ба талаботи истеъмолгар таъмин намояд, он вақт нофаҳмӣ ва бозпасгардонии мол низ кам хоҳад шуд.

Профессор Сафарзода А.И. дуруст қайд менамояд, ки м. 294-и ҚЧ ҚТ воситаи ҳифзи як намуди махсуси муносибатҳо, яъне муносибатҳои истеъмоли мебошад, ки муносибатҳои ҷамъиятии байни истеъмолкунандагон ва соҳибкорон – истеҳсолкунандагон, иҷрокунандагон, фурӯшандагон (инчунин миёнаравҳо) дар раванди амалигардии ҳуқуқ ва манфиатҳои ва манфиатҳои қонунии (ҳактари истеъмолидошта) ҳамчун корхонаҳо ва истеъмолкунандагон тавассути ба амал баровардани фаъолияти тижоратӣ (фурӯши мол, хизматрасонӣ), аз як тараф ва амалисозии функцияи истеъмоли, аз тарафи дигар бавҷуд меояд. Дар асоси ин, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки ҳавфи ҷамъиятии фиреби истеъмолкунандагон аз вайрон кардани тартиби пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи савдо ва хизматрасонӣ, инчунин расонидани зарар ба истеъмолкунандагоне иборат аст, ки хизматрасонӣ ё молро танҳо барои манфиатҳои шахсӣ истифода мебаранд, ки бо гирифтани ғоида алоқаманд нестанд[4].

Моҳияти ҷамъиятии ҳар гуна ҷиноят дар ҳавфи ҷамъиятии он зоҳир мегардад, яъне ки ин ҷиноят ба муносибатҳои ҷамъиятии бо қонуни ҷиноятӣ ҳифзшаванда зарар мерасонад. Бо назардошти он, ки моддаи 194 дар боби 27-и ҚЧ ҚТ омадааст, метавон гуфт, ки ҷиноят ба ғуруҳи ҷиноятҳои иқтисодӣ шомил мебошад.

Ҷинояткорӣ иқтисодиро тавсиф карда, В.В. Лунеев чунин менависад: «Бо тамоми равишҳои ғуногуно, ки дар адабиёти ҷаҳонӣ мавҷуданд, моҳияти ҷинояткорӣ иқтисодӣ дар мамлакатҳои иқтисоди бозаргонӣ ҷиноятҳои мебошанд, ки корпоратсияҳо ба муқобили иқтисодиёти давлатӣ, ба муқобили дигар корпоратсияҳо, коркунони корпоратсияҳо ба муқобили ҳуди корпоратсия ё корпоратсияҳо бар зидди истеъмолкунандагон содир мекунанд»[2]. Чунин ба назар мерасад, ки ба сохтори ҷиноятҳои иқтисодӣ ҳамчунин бояд ҷиноятҳои, ки кормандони корпоратсияҳо нисбат ба истеъмолкунандагон содир мекунанд, дохил карда шаванд. Зарурати ин тавзеҳот бо он шарҳ дода мешавад, ки кормандони корпоратсияҳо аксар вақт бар ҳилофи манфиатҳои ин корпоратсия аз мавқеи хизмати худ бо роҳи фиреб додани мизҷони корпоратсия барои ғайи ғардонидани манфиатҳои шахсӣ истифода мебаранд.

Барои равшан кардани моҳияти иҷтимоӣ-ҳуқуқии фиреби истеъмолкунандагон хусусиятҳои асосии фарқкунандаи онро муайян кардан лозим аст. Ин ҷиноят пеш аз ҳама дар рафти фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи фурӯши мол, ба истеъмолкунандагон хизмат расонидан содир мешавад. Қ. 3 м. 1-и ҚГҚТ фаъолияти соҳибкориро ҳамчун фаъолияти мустақили ба таваккали худ амалишавандаи шахсони ба чунин сифат бо тартиби муқаррар кардаи қонун ба қайд гирифта шудае мебошад, ки барои мунтазам ба даст даровардани ғоида аз истифодаи молу мулк, фурӯши мол, иҷрои кор ё расонидани хизмат равона карда шудааст, эътироф намудааст. Аз ин мафҳум чунин бармеояд, ки соҳибкорӣ танҳо фаъолияти қонунӣ мебошад ва ба гирифтани мунтазами ғоида аз ҷониби шахсе, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ҳамчун соҳибкор ба қайд гирифта шудааст, равона карда мешавад. Фиреби истеъмолкунандагон низ хусусияти мунтазамиро дорад. Тасодуфӣ нест, ки мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ин ҷиноятро бештар ҳангоми хариди назоратӣ (санчиши) муайян мекунанд, ки дар аксари мавридҳо фиреби мунтазами истеъмолкунандагонро тасдиқ мекунанд. Маҳз бо фиреби мунтазами истеъмолкунандагон судҳо ба ҳулосае омаданд, ки ҷинояткор қасди содир кардани ин ҷиноятро пешакӣ доштааст. Бо содир намудани кирдорҳои фиребгарона (қаллобона) ҳангоми фурӯши мол, иҷрои кор ё хизматрасонӣ ҷинояткорон қўшиш мекунанд, ки мунтазам ба ҳар як шумораи номаҳдуди истеъмолкунандагон зарари нисбатан

начандон вазнин расонида, фоидаи ғайриқонунӣ ба даст оранд.

Ин ҳолатро ҳамчун хусусияти ба ҷамъият хавнокии ин кирдор эътироф намуда, А.И. Мешерин чунин менависад “ба ҷамъият хавнокии тақаллуб дар шакли фиреби истеъмолкунандагон на танҳо дар ҳаҷми зарар, балки дар худӣ фақти дидаю доништа содир кардани кирдорҳои қаллобӣ (фиребгарӣ), ки кирдори ҷиноятӣ хусусияти низомнокиро дорад, ифода мегардад [3].

Бояд қайд намуд, ки нақши давлат дар ташаккули иқтисоди бозаргонӣ назаррас буда, тавассути қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қоидаҳои рафтори озодаи иқтисодӣ, фаъолияти иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ ва хоҷагиро муайян ва танзим менамояд ва ин меъёрҳо ба ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқӣ дар баҳши фаъолияти иқтисодӣ баробар ва яхела татбиқ мегарданд. Дар умум давлат ҳимояи ҳама гуна муносибатҳои бозаргонӣ, аз ҷумла иштирокчиёни ин муносибатҳоро аз таҷовузҳои ҷинояткорона ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо ба зиммаи худ мегирад.

Рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бе ҳалли яке аз масъалаҳои мубрами ҷомеаи муосир - таъмини аҳоли бо неъматҳои (молу маҳсулот, хизматрасониҳо ва ғайра) ҳаётии босифат ғайриимкон аст. Ҳалли амалии он самти стратегияи рушди ҳар як давлат буда, аз бисёр ҷиҳатҳо на танҳо сатҳи неқӯаҳволии воқеии шаҳрвандонро муайян мекунад, балки бевосита барои мавҷудияти ҳар як шахс шароити зарурӣ фароҳам меорад ва ба ин васила суботи иҷтимоӣ ва миллӣ, амнияти давлат ва ҷомеа дар маҷмӯъ кафолат дода мешавад.

Кодекси ҷиноятии ҚТ (соли 1998) дар моддаи 294 ҷавобгариро барои фиреби истеъмолкунандагон муқаррар намудааст. Мувофиқи он фиреби истеъмолкунандагон ин камтар чен кардан, кам баркашидан, кам додани бақияи пул, гумроҳ кардани истеъмолкунандагон дар мавриди хосияти истеъмолкунӣ ё сифати маҳсулот (хизматрасонӣ) ё дигар навъи фиреб додани истеъмолкунандагон дар корхонаҳо сарфи назар аз шакли моликият, ки ба фуруши молу маҳсулот ё хизматрасонӣ ба аҳоли машғуланд, ҳамчунин аз ҷониби шаҳрвандон ба микдори назаррас содир шуда бошанд, фаҳмида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Аз Паём то Паём. Мураттибон Шарипов М.Р., Тураев Қ.А., Зоиров С.М. Душанбе, 2022. С. 377
2. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. - М.: НОРМА. 1999. - С.256.
3. Мещерин А.И. Криминологическая характеристика и профилактика органами внутренних дел мошенничества в виде обмана потребителей. Дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2005. - С.53.
4. Сафарзода А.И. Уголовно-правовая охрана предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан. Дис. ... док-ра юрид. наук. - Душанбе, 2019. - С. 277.
5. Сафаров А.И., Саидов Ш.Н., Қудратов Н.А. Ҷиноятҳои иқтисодӣ. Воситаи таълимӣ. - Душанбе: Империял-Групп, 2015. - С. 5-6.

Шарипов Самандар Самариддинович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони рӯдакӣ 17. E-mail: samandar@gmail.com
Телефон: +992904 34 60 00

Раджабов А. С. ЛИЧНОСТЬ ТЕРРОРИСТА

Раҷабов А. С. ШАХСИЯТИ ТЕРРОРИСТ

Radjabov A. S. PERSONAL TERRORIST

Аннотация
Аннотация
Annotation

В данной статье рассматриваются некоторые вопросы, связанные с личностью террориста.

Ключевые слова: личность, террорист, преступник, терроризм, террористический акт, террористическая деятельность, мотивация, криминология, законодательства.

Дар мақолаи мазкур баъзе масъалаҳо оид ба шахсияти террорист мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Вожаҳои калидӣ: Шахсият, террорист, ҷинояткор, терроризм, амали террористӣ, ғайолияти террористӣ, ангеза, криминология, қонунгузорӣ.

This article discusses some issues related to the personality of a terrorist.

Key words: personality, terrorist, criminal, terrorism, terrorist act, terrorist activity, motivation, criminology, legislation.

Личность террориста – это совокупность личных профессиональных, возрастных, психологических и иных качеств, характеризующих лицо, участвующее в той или иной форме в террористической деятельности, знание которых позволяет сотруднику специальных служб и правоохранительных органов моделировать его поведение, предотвращая совершение им акций терроризма, осуществляет мероприятия по его обнаружению и обезвреживанию. Ни один криминолог, какую бы научную школу он ни представлял, не может обойти проблемы, связанной с человеком, совершающим преступления [1].

Личность – это «социальное лицо человека», то, кем он стал в процессе социального развития, формирования и деятельности в обществе. Таким образом, при употреблении понятия «личность преступника» следует иметь в виду именно социальные характеристики человека, совершившего преступление [1].

Повышенная опасность преступлений террористической направленности обуславливает необходимость пристального изучения психолого – криминологических особенностей личности террориста. Не зная их, нельзя понять причины совершения ими преступления, без чего, в свою очередь, невозможно вести речь о предупреждении рецидива преступлений, результативном воздействии на них. Психолого-криминологическое изучение личности террориста позволяет определить его качественные отличия от других преступников, а также их отдельных категорий – убийц, грабителей и т.д.

Вскрыть причины преступлений против общественной безопасности невозможно, не касаясь личности террориста. Личность – вторая сторона во взаимодействии со средой, и в ней коренятся субъективные причины, приведшие к совершению преступлений рассматриваемого вида. Именно поэтому в криминологических исследованиях уделяется большое внимание личности террориста.

На основании анализа различных подходов к проблеме «личности» дать одно определение невозможно. Так как изучение личности в целом не является объектом данного исследования, автор ограничился выделением той характеристики, на основе которой можно провести анализ структуры личности – такой, как личность преступника.

По данному вопросу некоторые ученые, в частности И.А. Кудрявцев и Н.А. Ратинова, справедливо замечают, что «подходы к изучению личности преступника, к тому, что является личностью преступника, какие свойства входят в объем этого понятия, в отечественной криминологии и юридической психологии крайне разнообразны» [2].

Личность террориста всегда привлекала к себе внимание исследователей. Считалось, что стоит изучить это сложно организованное целое, как все станет понятным в психологии террориста

и проблема борьбы с ними получит надежную научную базу. Однако именно это оказалось самой сложной задачей, над решением которой до сих пор бьются террологи. Члены террористических групп рекрутируются из всех слоев общества и профессий, представляют самые разнообразные культуры и национальности, придерживаются различных религиозных и идеологических убеждений[3].

В структуре личности преступника выделяют несколько подсистем (компонентов, признаков)[4].

В рамках настоящей работы целесообразно проанализировать социально-демографические, социально-ролевые, правовые и нравственно-психологические подсистемы структуры личности лиц, совершивших акты терроризма.

Социально-демографическое описание личности начинается с таких основных позиций, как пол и возраст. Согласно статистическим данным ГИАЦ МВД Республики Таджикистан подавляющее большинство лиц, совершивших преступления (акт терроризма), мужчины.

Такое положение объясняется социальными ролями мужчин и женщин, психофизическими особенностями полов, а также тем, что подобные преступления часто совершаются с помощью определенных технических устройств (оружия, взрывных устройств и т.д.), использование которых не свойственно женщинам. Большинство специалистов отмечают, что явная психопатология среди террористов достаточно редкая вещь. Доля лиц, совершивших акты терроризма в состоянии невменяемости, незначительна. В состоянии алкогольного опьянения акты терроризма совершаются редко. К сожалению, официальная статистика не содержит конкретных сведений о совершении рассматриваемого преступления в состоянии наркотического опьянения. Отдельные авторы пытаются выделить ряд характеристик, составляющих обобщенный психологический профиль личности террориста. Полученные в исследованиях данные позволяют представить индивидуально-личностные качества, характеризующие личность террориста: агрессивное, депрессивное состояние, чувство вины, недостаток мужественности, эгоцентризм, потребность в риске, поиск сильных ощущений.

В практике были предложены 3 модели личности террориста:

1) террорист по идеологическим, политическим и религиозным убеждениям. Террорист такого типа считает, что его действия полезны для общества и что любые жертвы для достижения справедливых целей оправданы. Сфера сознания таких людей крайне сужена идеологическими, религиозными мотивами. Поэтому он способен совершить все, что угодно. В политической терминологии он является фанатиком и идейными сторонниками своего мировоззрения либо психопатом;

2) террорист – это просто крайне агрессивный человек по своим личностным особенностям, а его участие в террористической деятельности – один из вариантов проявления природной агрессивности;

3) террорист – это психопатологический или социально патологический тип развития личности (трудное детство, жестокое обращение в семье). Такие люди могут стать объектом интереса террористических организаций.

Для оценки личности преступника также имеют значение мотивы, которые движут террористами. Как показывает историческая практика, террористические акты осуществляются совершенно разными людьми с широким спектром убеждений и целей, а порой и при их отсутствии. Поэтому не вполне оправданно переносить психологические мотивации одной категории террористов на объяснение всего многообразия их разновидностей. Действительно, имеющиеся примеры психологического анализа терроризма изобилуют объяснениями, которые игнорируют или затемняют многообразие и комплексность проблемы.

Таким образом, на основании вышеуказанного можно отметить следующие основные мотивы совершения актов терроризма:

- 1) обида на всех, ненависть ко всем, месть;
- 2) религиозная, национальная ненависть или вражда;
- 3) политические мотивы;
- 4) корыстные мотивы, то есть желание получить определенные материальные выгоды для себя или других лиц, а равно избавиться от материальных затрат.

По нашему мнению, необходимо выделять три типа лиц, совершивших акты терроризма:

- 1) лица с психическими аномалиями. Чаще всего они совершают акты терроризма в одиночку, руководствуясь только им понятными мотивами мести, жажды разрушения или, наоборот, спасения мира;

2) лица криминального типа, которые, совершая рассматриваемое преступление, стремятся удовлетворить свои личные, материальные, политические или иные интересы, амбиции. Как правило, такие преступники действуют группой по предварительному сговору;

3) члены террористических групп, террористических организаций, преследующие определенные политические, национальные, религиозные цели. Не последнее место в их мотивации занимает корысть, так как за совершение актов терроризма большинство из них получает материальное или иное вознаграждение. Это так называемые наемники.

Все вышесказанное позволяет сделать следующие выводы:

1) число зарегистрированных актов терроризма невелико, отсутствует какая-либо устойчивая тенденция изменения терроризма во времени;

2) наблюдается постоянный рост количества преступлений террористического характера.

3) возросла направленность преимущественно на лишение жизни людей, повышенная жестокость, тщательное планирование актов терроризма, высокий уровень конспиративности террористических организаций, хорошая информационная обеспеченность, материальная и техническая оснащенность;

4) участились угрозы использования террористами ядовитых веществ, биологических агентов или токсинов, ядерных материалов, радиоактивных веществ и источников радиоактивного излучения, сращивание с организованной преступностью и др.;

5) совершают акты терроризма, как правило, мужчины в составе группы, но как показывает судебно – следственная практика в РТ террористы в своих целях используют своих женщин и детей.;

6) невелика доля лиц, совершивших акты терроризма в состоянии невменяемости.

На основании изложенного можно сделать выводы о том, что террористы сегодня – это уже не столько фанатики – революционеры, боевики одиночки, угонщики самолётов и убийцы-камикадзе. Современные террористы – это представители, члены мощных структур с соответствующим оснащением и финансово-экономическими возможностями[5].

ЛИТЕРАТУРА

1. Долгова А.И. Криминология / Учебник. 3-е издание переработанное и дополненное. - М.: Издательство НОРМА, 2008. - С. 330.
2. Кудрявцев И.А., Ратинова Н.А. Криминальная агрессия (экспертная типология и судебно-психологическая оценка) - М.: Издательство Московского университета, 2000. - С. 66
3. Горбунов К.Г. Терроризм: история и современность. - М., 2012. - С.199
4. Четвериков В.С. Криминология. Учебное пособие. - М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1996. - С.66; Криминология /Под ред. Н.Ф.Кузнецовой, Г.М. Миньковского - М., 1994. С. 95
5. Устинов В.В. Обвиняется терроризм. - М., 2002. - С.57

Раджабов Абдулмаджит Самадович, прикрепленный к Академии МВД РТ, сотрудник ГКНБ РТ, полковник юстиции, 734018, РТ, г.Душанбе, ул.Н.Карабаева, 54/2,тел: (+992) 919-24-27-10; E-mail:amadjit64@mail.ru

Ҳамидова З.Ҳ. **ВАЗЪИ ҲУҚУҚИИ ОПЕРАТОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ АЛОҚАИ БАРҚӢ**

Ҳамидова З.Х. **ПРАВОВОЙ СТАТУС ОПЕРАТОРА УСЛУГ ЭЛЕКТРОСВЯЗИ**

Hamidova Z.H. **LEGAL STATUS OF A TELECOMMUNICATION SERVICE OPERATOR**

Дар мақолаи мазкур вазъи ҳуқуқии оператори хизматрасонии алоқаи барқӣ муайян гардидааст. Муаллиф ҳуқуку уҳдадорихои оператори хизматрасонии алоқаи барқиро ба таври муфассал баррасӣ кардааст.

Калидвожаҳо: оператори хизматрасонии алоқаи барқӣ, провайдерҳо, шахси ҳуқуқӣ, сирри гуфтугӯи телефонӣ, конунгузор.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В данной статье определяется правовой статус оператора услуг электросвязи. Автор подробно рассмотрел права и обязанности оператора услуг электросвязи.

Ключевые слова: оператор услуг электронной связи, провайдеры, юридическое лицо, тайна телефонного разговора, законодатель.

This article defines the legal status of an operator of telecommunication services. The author examined in detail the rights and obligations of the operator of telecommunication services.

Keywords: operator of electronic communications services, providers, legal entity, secrecy of a telephone conversation, legislator.

Мунтазам мукамал гардидан ва тағйири технология, зиёд гаштани ҳаҷми хизматрасониҳои иловагӣ, сатҳи баланди рақобат дар бозори алоқаи барқӣ зарурияти ҷой доштани нуктаи назари комплекси ба ҷараёни танзими муносибатҳо дар ин бозор ба миён меорад.

Иштирокчиёни асосии муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба хизматрасонии алоқаи барқӣ оператор ва провайдери алоқа ба ҳисоб мераванд.

Тибки моддаи 2 Қонуни ҚТ “Дар бораи алоқаи барқӣ” оператори шабакаи алоқаи барқӣ - шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ, ки соҳиби шабакаи алоқаи барқӣ буда, қору амал, рушди онро таъмин менамояд ва хизмати алоқаи барқиро ба ҷо меорад. Провайдери хизмати алоқаи барқӣ бошад, шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ, ки дар асосҳои тичоратӣ ба воситаи шабакаи операторон ба истифодабарандагон хизмати алоқаи барқӣ мерасонад [2].

Соҳибҳуқуқии оператор аз фаъолияти оинномавӣ, мақсад ва вазифаҳои бармеояд. Ин соҳибҳуқуқӣ аз лаҳзаи бақайдгирии он ҳамчун шахси ҳуқуқӣ ё соҳибкори инфиродӣ ба вучуд меояд. Муҳимаш он аст, ки оператор бояд захираи рақамгузорӣ ё суръати махсус дошта бошад. Қобилияти амали оператори алоқа аз он иборат аст, ки вай ҳуқуқ дорад қисме аз ҳуқуку вазифаҳои худро ба оператори дигар вогузор намояд [3].

Қонунгузор ба оператор ва провайдери алоқа чунин ҳуқуқҳоро додааст:

- дар сурати аз ҷониби истифодабарандагон вайрон кардани қоидаҳои муқарраргардидаи истифодаи алоқаи барқӣ хизматрасониро ба онҳо боздоранд;

- ҷуброни зарареро, ки бо айби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ рӯй медиҳад, талаб кунанд;

- нисбат ба амали ғайриқонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мувофиқи қонунгузорӣ арз кунанд.

Операторон ва провайдерон мувофиқи қонунгузорӣ ҳуқуқҳои дигарро низ дошта метавонанд (м. 18 Қонун дар бораи алоқаи барқӣ).

Ба ин шахсон қонун дар бораи алоқаи барқӣ чунин вазифаҳоро вогузор намудааст:

- ба истифодабарандагон хизмат расонанд;

- ба амал баровардани фаъолият дар соҳаи алокаи барқӣ мувофиқи шартҳои иҷозатнома ва қоидаҳои муқарраршуда;

- мутобиқи стандартҳо, қоидаву меъёрҳои муқарраргардида сифати хизмати расонидашавандаро таъмин намоянд;

- ба падару модар маълумотро дар бораи истифодаи хизмати алокаи барқӣ аз ҷониби фарзандон ройгон пешниҳод кунанд (ҚҚТ аз 15.03.2016 с., №1301);

- шартнома ро бевосита бо ҳуди шахсони воқеӣ ё ҳуқуқӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи шахсияти шахсони воқеӣ ё ҳуҷҷатҳои таъсисии шахсони ҳуқуқӣ банданд; (ҚҚТ аз 28.12.13с., №1047)

- тибқи Тартиб ва талаботи муқаррарнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз навбақайдгирии симкортҳои истифодабарандагонро гузаронанд; (ҚҚТ аз 25.12.15с., №1271)

- сирри гуфтугуҳои телефонӣ, телеграфӣ ва дигар маълумотро, ки тарик шабақоти алокаи барқӣ интиқол мегарданд, риоя кунанд;

- ба истифодабарандагон сари вақт ахбороти муфассал доир ба шароити тартиби расонидани хизмати алокаи барқӣ, аз ҷумла тағйирёбии тарифҳо ба хизмати алокаи барқӣ пешниҳод намоянд;

- пардохтани товони зарари расонидашударо ба истифодабарандагон мувофиқи қонунгузорӣ бинобар иҷро накардан ва ё бо сифати номувофиқ иҷро намудани шартномаҳои расонидани хизмати алокаи барқӣ, инчунин нарасонидан ва ё бо сифати номувофиқ расонидани хизмат пардозанд.

Аз баррасии ҳуқуку вазифаҳои операторҳо ва провайдерҳо бармеояд, ки феҳристи ҳуқуку уҳдадорихои онҳо, ки дар қонуни алокаи барқӣ оварда шудааст, ниҳой ва комил намебошад ва мумкин аст, ки онҳо дигар ҳуқуку вазифаҳо дошта бошанд, ки аз қонун бароянд.

Масалан, ба сифати ҳуқуқҳои операторон ва провайдерони алокаи барқӣ, ки дар феҳристи ҳуқуқҳои онҳо нестанд, метавонанд инҳо баромад кунанд:

а) ҳуқуқ ба бастанӣ шартнома оид ба расонидани хизмати алоқа;

б) ҳуқуқ ба пайвастании шабакаи шуд ба шабакаи истифодаи умумӣ (дар асоси шартнома);

в) ҳуқуқ ба иштирок дар музојада ё озмун барои гирифтани иҷозатнома ва ғайра.

Ба сифати вазифаҳои операторон ва провайдерони алокаи барқӣ, ки дар феҳристи вазифаҳои онҳо нестанд, метавонанд инҳо баромад кунанд:

а) вазифаи ба мақомоти давлатӣ пешниҳод намудани ҳисоботи оморӣ, пешкаш намудани иттилоот оид ба ҳолати техникӣ, оид ба шартҳои хизматрасонӣ;

б) вазифаи ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ тибқи муқаррароти қонун пешниҳод намудани маълумот оид ба ном ва ҷои истиқомати муштарӣ, вақт ва давомияти суҳбат.

в) операторҳои алоқа ки хизматро оид ба пешкаш намудани дастрасӣ ба шабакаи иттилоотию телекоммуникатсионии Интернет мерасонанд, вазифадор ҳастанд, ки дастрасиро ба ин иттилоот дар асоси қонун маҳдуд ё барқарор намоянд.

Қонуни ҚТ “Дар бораи алокаи барқӣ”-ро ба асос гирифта мумкин аст чунин намудҳои операторҳои алоқаро тафриқа созем: операторҳои алоқа, ки дар шабақоти алокаи истифодаи умумӣ мақоми бартарӣ доранд (минбаъд оператори мақоми бартарӣ дошта) ва операторҳое, ки дар шабақоти алокаи истифодаи умумӣ мақоми бартарӣ надоранд (операторҳои одӣ). Фарқият байни онҳо чунин аст: оператори муҳим мустақил аст ё бо шахсони ба ӯ ҳамроҳшуда дар минтақаи муайяни ҷуғрофӣ рақамгузорӣ дорад ё дар тамоми қаламрави ҚТ на камтар аз 25% зарфияти монтажшаванда дорад ё имконияти амалӣ намудани гузариши на камтар аз 25% трафикаро дорад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ҳама мамлакатҳо ширкатҳои гуногун мақоми оператори муҳимро соҳиб мегарданд, аммо ҳамчун қоида онҳо операторҳои бузурги алоқа ҳастанд. Феҳристи операторҳо, ки мақоми муҳимро дар шабакаи алокаи истифодаи умумӣ ишғол мекунанд, аз тарафи мақомоти танзимкунандаи алокаи барқӣ тартиб дода мешавад ва дар сомонӣ расмӣ он ҷой дода мешавад.

Мафҳумҳои “оператори муҳим” ва “оператори одӣ”-ро ба инобат гирифта, муносибатҳои байниоператориро ба ду гуруҳ тақсим намудан мумкин аст: гуруҳи аввалро муносибатҳои ташкил медиҳанд, ки дар онҳо яке аз тарафҳо (ё ҳар ду тарафҳо) оператори муҳим аст; гуруҳи дуюмро ҳамкорӣ операторон ташкил медиҳанд, ки ҳеҷ кадоме аз онҳо оператори муҳим нестанд.

Чунин фарқиятгузорӣ муҳим аст, чунки нисбати оператори муҳим як қатор меъёрҳои қонунгузорӣ оид ба алоқаи барқӣ татбиқ шуда, онҳо ба таври ҷиддӣ ҳамкорӣ намудани ин гуна операторонро бо операторҳо-контрагентҳо муқаррар мекунад (зарурияти пайваст намудани ҳамаи операторҳо, ки оид ба пайвастшавӣ ба алоқа дархост фиристодаанд, муҳлати имзои шартномаи байниоператорӣ, тарификатсияи хизматрасонӣ ва ғайра). Нисбати дигар операторҳо чунин маҳдудияти амал намекунад ва принципи озоии шартнома амал мекунад.

Гуруҳи аввали муносибатҳои ҳуқуқиро бо иштироки оператори муҳим баррасӣ мекунем. Инчो татбиқи меъёр оид ба шартномаи оммавӣ муҳим аст. Тибқи қ. 1 моддаи 458 ҚТ ҚТ “Шартномаи оммавӣ шартномае мебошад, ки аз ҷониби ташкилоти тиҷоратӣ баста шуда, дар он ўҳдадорӣ ташкилот дар мавриди фуруши маҳсулот, иҷрои кор ё хизматрасонӣ, ки чунин ташкилот мувофиқи хусусиятҳои фаъолияташ бояд нисбати ҳар мурочиаткунанда анҷом диҳад (савдои чакана, мусофиркашонӣ дар нақлиёти истифодаи умум, хизматрасонии алоқа, таъминоти барқ, хизматрасонии тиббӣ, меҳмонхонаҳо ва ғайра) муайян гардидааст” [1]. Новобаста аз он ки дар Қонуни ҚТ “Дар бораи алоқаи барқӣ” бобати ба шартномаи оммавӣ мансуб будани хизматрасонии алоқаи барқӣ, ки аз тарафи оператори дорои мақоми бартарӣ пешкаш мегардад, чизе гуфта нашудааст, ин нуқсонро қ. 1 моддаи 458 рӯйпӯш намудааст. Дар шартнома оид ба пайвасти шабакаҳо, ки шартҳои хизматрасонии пайвастшавиро муайян мекунад, ҳамчунин ўҳадорҳои ба онҳо вобаста оиди ҳамкории шабакаҳои алоқаи барқӣ ва гузариши трафика нисбати оператори дорои мақоми бартарӣ муқаррароти шартномаи оммавӣ татбиқ мегардад.

Васли байнишабақотӣ дар асоси шартномаҳои байни операторони алоқаи барқӣ, ки мақомоти ваколатдори давлатӣ оид ба назорат ва танзим дар соҳаи алоқаи барқӣ тасдиқ мекунад, ба амал бароварда мешавад. Муқаррароти шартнома оид ба васли байнишабақотӣ набояд ба муқаррароти Қонуни мазкур, дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва шартҳои васли байнишабақотӣ, ки онҳо тариқи қонунгузорӣ дар соҳаи алоқаи барқӣ муқаррар гардидаанд, муҳолиф бошанд.

Дар сурати вучуд доштани имконияти техники барои васли байнишабақотӣ иҷрои он набояд рад карда шавад. Ҳар як радкунии васли байнишабақотӣ бояд пурра асоснок карда шавад (м. 29 Қонун дар бораи алоқаи барқӣ). Масалан, агар васлшавии байнишабақотӣ, ҳамкории онҳо ба шартҳои иҷозатнома, ки ба оператори алоқа дода шудааст ё ба қонунгузории амалкунанда зид бошад, рад кардани оператор аз бастани шартнома асоснок ҳисобида мешавад. Оператори мақоми бартарӣ дошта ўҳаддор аст, ки тамоми тадбирҳои заруриро барои дастгирии фазои рақобатпазир андешад: вай бояд шароити баробари ғайритабъизиро ба шабақоти худ на танҳо нисбати сохтор ва шахсони ба ў ҳамроҳшуда, балки барои дигар иштирокчиёни бозор таъмин намояд.

АДАБИЁТ:

1. Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “Қонуният”, 2004.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи алоқаи барқӣ» аз 10 майи соли 2002 Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2002, №4, қ.2, мод. 323.
3. Правила оказания услуг телефонной связи. Утверждены Приказом Министерства связи Республики Таджикистан № 42 от 24.06.99 г. Махзани иттилоотии АДЛИЯ-7.

Ҳамидова Зарина Ҳамидовна – докторанти PhD-и кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел.: +992939910909; E-mail: zarina_910909@mail.ru

Қаландарова Г.И.	БА ТАВРИ ОСОИШТА ҲАЛ КАРДАНИ БАҲСҲОИ МАРЗӢ
Каландарова Г.И.	МИРНОЕ УРЕГУЛИРОВАНИЕ ПОГРАНИЧНЫХ СПОРОВ
Kalandarova G.I.	PEACEFUL SETTLEMENT OF BOUNDARY DISPUTES

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Яке аз муҳимтамин масъалае, ки дар назди тамоми давлатҳои ҷаҳон истодааст, мувофиқи тамоми принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ташкил намудани харитаи сиёсии ҷаҳон мебошад. Давлатҳои ҷаҳон ухдадоранд, ки аз таҳдид ё истифодаи зӯрварӣ ҷиҳати вайрон кардани сарҳади мавҷудаи байналмилалӣ ва ё ҳамчун воситаи ҳалли баҳсҳои марзӣ истифода бурдани он худдорӣ кунанд.

Калидвожаҳо: баҳси байналмилалии ҳудудӣ (сарҳадӣ), ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои марзӣ, роҳҳои ба таври осоишта ҳал кардани баҳсҳои марзӣ, сарҳади давлатӣ.

Одним из важнейших вопросов, стоящих перед всеми странами мира, является создание политической карты мира в соответствии со всеми принципами международного права. Государства мира обязаны воздерживаться от угрозы силой или ее применения для нарушения существующих международных границ или применения силы как средства разрешения пограничных споров и вопросов, связанных с национальными границами.

Ключевые слова: международно-территориальный (пограничный) спор, мирное урегулирование пограничных споров, способы мирного разрешения пограничных споров, государственная граница.

One of the main questions before the countries of the world is the formation of political map of the world in accordance with all principles of International law. All states of the world are obliged to abstain from the threatening of the power or its use for violation of existed International borders or the use of the power as the means of settlement of border disputes and problems having connection with the national borders.

Keywords: International – territorial (border) disputes, peaceful settlement of border disputes, the means of peaceful settlement of border disputes, state border

Баҳси байналмилалӣ-марзӣ ин баҳси байни давлатҳо дар бораи ба яке аз тарафҳои баҳс тааллуқ доштани ҳудуди муайян мебошад. Баҳсҳои ҳудудӣ (марзӣ) аз замони таъсиси аввалин давлатҳо пайдо шуда, айни замон ҳам мубрам боқӣ мемонад. Аммо баҳсҳои ҳозираи байналмилалии марзӣ ба амнияти миллии давлатҳо, тарафҳои баҳс ва тамоми сулҳу амнияти байналмилалӣ хавфи калон доранд.

Баҳсҳои байналмилалии марзӣ дар асоси принципҳои истифода набурдан қувва ва бо роҳи осоишта ҳал кардани баҳсҳо баррасӣ карда мешаванд. Ин принципҳо ба инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ таъсири калон расонда, тамоми воситаҳои мусолиҳаи мавҷударо ба назар мегиранд ва барои ҳалли баҳсҳои байналмилалии марзӣ равона карда шудаанд.

Ҳангоми интиҳоби воситаҳои ҳалли баҳсҳои байналмилалии марзӣ на танҳо манфиатҳои миллии бояд ба назар гирифта шавад, балки ба ҳарфи тарафҳои баҳсқунанда гӯш кардан лозим аст, то ки ба низоъҳои мусаллаҳона ва таҳдид ба амнияти миллии пешгирӣ карда шавад.

Барои ҳимояи манфиатҳои худ ба давлатҳои баҳсқунанда лозим аст, ки дар сатҳи давлатӣ низоми чораҳо барои кам кардани зарар ба амнияти миллии дар натиҷаи баҳси ҳудудӣ (марзӣ) андешида шаванд. Зеро ин гуна чораҳо чӣ дар сатҳи дохилидавлатӣ ва чӣ дар сатҳи байналмилалӣ асос мешаванд, ки руҳ додани баҳсҳои байналмилалӣ-марзӣ коҳиш ёбанд.

Давлатҳои ҷаҳон вазифадоранд, ки аз таҳдиди қувва ё истифодаи он барои вайрон кардани сарҳади мавҷудаи байналмилалӣ ё чун воситаи ҳалли баҳсҳои марзӣ ва масъалаҳо вобаста ба сарҳади давлатӣ аз истифодаи қувва худдорӣ намоянд [1].

Баҳсҳои марзӣ ба маънои васеи калима ихтилофи байни давлатҳо дар бораи соҳиби ин ё он қаламрав будан ё муайян кардани марзи байни онҳо мебошад. Истифодаи қувва ё таҳдиди истифодаи он барои ҳалли ин ихтилофҳо аз ҷониби ҳуқуқи байналмилалӣ муосир манъ карда шудааст [4, 83].

Дар амалияи байналмилалӣ роҳҳои осоиштаи ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ ин гуфтушунид, хизмати шоён, миёнаравӣ, комиссияҳои тафтишотӣ, арбитражи байналмилалӣ ва суди байналмилалӣ мебошанд.

Ҷомеаи ҷаҳон эътироф мекунад, ки гуфтушунид дар роҳи ҳалли ҳар як категорияҳои баҳсҳои байналмилалӣ қадами аввалин мебошад, ки дар Оинномаи СММ, Санади умумӣ оид ба ҳалли осоиштаи баҳсҳои байналмилалӣ аз соли 1949 ва Эълумияи Манила оид ба ҳалли осоиштаи баҳсҳо аз соли 1982 муқаррар шудаанд.

Тамоми равандҳои гуфтушунид ба принсипи баробарҳуқуқи соҳибхитиёрии давлатҳои иштироккунанда асос ёфтааст.

Яке аз шаклҳои гуфтушуниди бисёртарафа ин конфронси байналмилалӣ бо иштироки давлатҳои манфиатдор мебошад, ки конфронси байналмилалӣ оиди муайян кардани речаи ҳуқуқи Антарктида бо иштироки 12 давлат мисоли он шуда метавонад.

Шакли дигараш ин миёнаравӣ, хизмати шоён ва комиссияи тафтишотӣ мебошанд, ки онҳо дар сурати ба қор нарафтани гуфтушунид ба роҳ монда мешаванд.

Хизмати шоён - ин ҳалли баҳсҳои байни давлатҳо аз ҷониби давлати сеюм бо роҳи пешниҳоди маслиҳатҳо бо иштирок дар гуфтушунидҳо мебошад. Миёнаравӣ бошад баръакси хизмати шоён бо иштироки давлати сеюм дар гуфтушунидҳо гузаронида мешавад [2, 91].

Комиссияҳои тафтишотӣ аз ҷониби давлатҳои баҳскунанда барои муайян кардани асосҳо дар баҳс ва пешниҳоди нишондод ба давлатҳо ва таҳлилу тайёр кардани лоиҳа оид ба ҳалли баҳсҳо таъсис дода мешаванд.

Арбитражи байналмилалӣ хусусият асосияш дар он аст, ки қарораш барои тарафҳо ҳислати ҳатмӣ дорад, аммо мурочиат ба он бо розигии давлатҳо сурат мегирад. Дар умум тарафҳо худашон мавзӯи баҳсро муайян карда, арбитраж ва арбитражи интиҳоб карда, салоҳияти онро, ки арбитраж бояд аз доираи он набарояд, муайян мекунад.

Қайд кардан зарур аст, ки тибқи моддаи 52 Оинномаи СММ шакли асосӣ ва паҳншудаи баҳсҳои ҳудудӣ ин баҳсҳои маҳаллӣ мебошанд, яъне баҳси байни ду ва зиёда давлати аз ҷиҳати ҷуғрофӣ дар як минтақа мавҷудбуда. Моддаи мазкур инкишофи истифодаи роҳҳои осоиштаи ҳалли баҳсҳо бо мурочиат ба созмонҳои минтақавӣ ва мақомотҳои СММ, аз ҷумла Суди байналмилалӣ СММ баррасӣ менамояд.

Суди байналмилалӣ СММ низ баҳсҳо вобаста ба масъалаи қаламрав баррасӣ мекунад. Баррасии парвандаҳо вобаста ба даъвоҳои аз ҷониби тарафҳои баҳскунанда пешниҳодшуда танҳо баъди арзи давлатҳо барои ҳалли осоиштаи он ба роҳ монда мешавад. Баҳс вобаста ба аломатгузори қаламрави баҳрӣ байни Норвегия ва Бритониёи Кабир, ки соли 1951 аз ҷониби Суди байналмилалӣ баррасӣ шуда буд, ҳам ба баҳси қаламрави давлатӣ ва ҳам ба баҳс вобаста ба баҳри қушод тааллуқ дошт [3, 190].

Ҳамин тавр, масъалаи тасниф намудани баҳсҳои байналмилалӣ дар умум ва баҳсҳои байналмилалӣ марзӣ дар таълимоти ҳуқуқи байналмилалӣ то ҳол мавриди баҳсу мунозира қарор дорад. Бо вучуди ин, таснифоти пешниҳодшуда ба мо имкон медиҳад, ки воситаҳо ва шаклҳои ҳалли баҳсҳо интиҳоб кунем, ки ба табиати ҳуқуқи ин ё он шакли баҳс бештар мувофиқанд.

АДАБИЁТ

1. Декларация Генеральной Ассамблеи ООН 2625 (XXV) «О принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН» от 24 октября 1970 г.
2. Капустин А.Я. Основные принципы современного международного права // Международное право: Учебник / Под ред. А.Я. Капустина. — М.: Гардарики, 2008.
3. Кукушкина А.В. Международно-правовое урегулирование и предупреждение международных экологических споров // Россия и международное право: Материалы междуна-

родной конференции, посвященной 100-летию Ф.И. Кожевникова / Под ред. А.Н. Вылегжанина, Ю.М. Колосова, Э.С. Кривчиковой. — М.: МГИМО-Университет, 2006.

4. Левин Д.Б. Принцип мирного разрешения международных споров. — М.: Наука, 1977.

Қаландарова Г.И. - магистранти Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: 992939982122; Email: qalandargulya@gmail.com

Сатториён Б.	ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ МОЛИЯВИИ ДАВЛАТ
Сатториён Б.	ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВА
Sattoriyon B.	LEGAL REGULATION OF THE FINANCIAL ACTIVITY OF THE STATE

Дар мақолаи мазкур мафҳуми молияи давлатӣ оварда шуда, масъалаи танзими ҳуқуқи фаъолияти молиявии давлат баррасӣ мегардад. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки принципҳои асосии фаъолияти молиявии давлатро ошкор намояд.

Калидвожаҳо: молия, буҷети давлатӣ, воситаҳои пулӣ, институти молиявӣ, функсияҳои фаъолияти молиявӣ, фондҳои ғайридавлатӣ, қонуният.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В данной статье представлено понятие государственных финансов, а также рассмотрен вопрос правового регулирования государственной финансовой деятельности. Автор попытался раскрыть основные принципы финансовой деятельности государства.

Ключевые слова: финансы, государственный бюджет, денежные средства, финансовые институты, функции финансовой деятельности, негосударственные фонды, законность.

This article presents the concept of public finance, as well as the issue of legal regulation of state financial activities. The author tried to reveal the basic principles of the financial activities of the state.

Key words: finances, state budget, funds, financial institutions, functions of financial activity, non-state funds, legality.

Дар шароити ба вучуд омадани муносибатҳои бозорӣ давлат ҷомеаро идора карда, аз ҷунин фишангҳои иқтисодӣ, монанди молия, пул, кредит, андозҳо ҷаёбона истифода мебарад. Дар адабиёти иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ мафҳуми «молия» дар ду ҷиҳат баррасӣ мешавад: ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ, ки ҳангоми ба вучуд овардан, тақсим кардан ва истифода бурдани фондҳои муайяни маблағҳои барои иҷрои вазифаҳо ва функсияи давлат зарур ба миён меоянд; ҳамчун маҷмӯи фондҳои востаҳои пулӣ, ки барои иҷрои вазифаҳо ва функсияҳои давлат заруранд [2, 16].

Молия на худӣ воситаҳои пулӣ, балки муносибати байни одамон оид ба ташкил, аз нав тақсим кардан ва истифодаи фондҳои востаҳои пулӣ мебошад [4, 145]. Молия ҳамчун воситаи иқтисодии тақсими маҳсулоти умумии ҷамъиятӣ ва даромади миллий хизмат мекунад. Молия воситаи назорати истеҳсол ва тақсими неъматҳои моддӣ, ҳамчунин воситаи ҳавасмандгардонии тараққиёти давлат мебошад. Дар баробари ин бояд дар назар дошт, ки молия ва муносибатҳои молиявӣ ҳатман муносибатҳои пулӣ мебошанд, аммо на ҳама муносибатҳои пулӣ молиявӣ мебошанд. Масалан, пуле, ки ба муносибатҳои хариду фурӯш, маҳсулотсупорӣ, ҷаримаҳои маъмуриро ҷинойтӣ хизмат мекунад, молия ба ҳисоб намеравад, зеро он бо соҳаҳои дигари ҳуқуқ, аз қабили ҳуқуқи граҷданӣ, ҳуқуқи маъмурӣ, ҳуқуқи ҷинойтӣ ва ғайра танзим мешавад.

Молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибатҳои иқтисодӣ оид ба ташкил, тақсим ва истифодаи фондҳои востаҳои пулии давлат, воҳидҳои ҳудудии он, инчунин корхонаҳо ва ташкилотҳои мебошанд, ки барои таъмини таҷдиди васеъ ва ниёзҳои иҷтимоӣ заруранд, ки дар ҷараёни онҳо тақсим ва азнавтақсимкунии маҷмӯи маҳсулоти ҷамъиятӣ ва назорат аз болои қонун гардондани талаботи ҷамъиятӣ сурат мегирад [5, 64].

Соҳтори молия ҳамчун категорияи ҷудонашавандаи ҳуқуқӣ бо ҳосиятҳои умумии худ якҷанд институтҳои ба ҳам алоқамандро дар бар мегирад.

Институти молиявӣ гуруҳи якхелаи муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки аз рӯи шаклҳо ва усулҳои тақсими воситаҳои пулии бо меъёрҳои ҳуқуқӣ танзимшаванда ба ҳам алоқаманданд [7, 201]. Маҷмӯи звеноҳое, ки ба ҳайати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешаванд, дар ҳамбастагии онҳо низоми молиявиро ташкил медиҳанд. Низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сохторҳои зерин иборат аст: низоми бучетӣ дар сатҳҳои умумичумхуриявӣ ва маҳаллӣ; молияи корхонаҳо, иттиҳодияҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо, соҳаҳои хоҷагии халқ; суғуртаи амволӣ ва шахсӣ; кредит (давлатӣ ва бонкӣ).

Дар низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми марказӣ ба низоми бучетӣ тааллуқ дорад, ки бо ёрии он фондҳои воситаҳои пулии сохторҳои дахлдори давлатӣ ва маъмурӣ-ҳудудӣ ташкил карда мешаванд. Низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин маблағҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеиро дар бар мегирад. Ҳангоми тавсифи молияи шахсони ҳуқуқӣ бояд қайд кард, ки ба онҳо чунин фондҳои ғайрибучетии давлатӣ дохил мешаванд, ки дар таъмини ҳифзи иҷтимоии шаҳрвандон нақши муҳим доранд, аз қабili Фонди нафақаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра.

Ба низоми молия инчунин фондҳои ғайридавлатӣ, фондҳои низоми бонкӣ; маблағҳои ташкилотҳои суғурта; маблағҳои ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва минтақавӣ; маблағҳои дигар шахсони ҳуқуқӣ дохил мешаванд.

Ҳамин тариқ, фаъолияти молиявии давлат иҷрои вазифаҳои он оид ба ташкил, тақсимоат ва истифодаи нақшагии фондҳои пулӣ (захираҳои молиявӣ) бо мақсади амалӣ намудани вазифаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ, таъмини қобилияти мудофиавӣ ва амниятии кишвар мебошад.

Ҳангоми тавсифи фаъолияти молиявии давлат бояд қайд кард, ки ин як намуди махсуси фаъолияти давлатӣ мебошад, зеро онро мақомоти давлатии ҳар се шохаи ҳокимияти давлатӣ: ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ дар доираи салоҳияти худ амалӣ менамоянд [8, 42].

Мазмуни фаъолияти молиявии давлат дар функсияҳои сершумор ва гуногун дар соҳаи маориф, тақсим ва истифодабарии фондҳои пулии давлатӣ (захираҳои бучетӣ ва кредитӣ; фондҳои пулии суғуртавӣ; воситаҳои молиявии хоҷагии халқ ва корхонаҳои давлатӣ) ифода меёбад. Функсияҳои фаъолияти молиявиро инчунин мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, идораҳо ва ғайра) дар доираи соҳаҳо ё самтҳои идоракунии ба салоҳияти онҳо вогузуршуда иҷро мекунанд. Ин функсияҳо иҷрои вазифаҳои ин мақомотро дар соҳаҳои дахлдор таъмин мекунанд.

Фаъолияти молиявии давлат дар сатҳи умумичумхуриявӣ ва маҳаллӣ ба принципҳои муайян, яъне ба қоидаҳо ва талаботи асосию роҳбарикунанда асос меёбад, ки хусусиятҳо ва мақсади асосии онро ифода мекунанд [3, 62].

Дар байни принципҳои асосии фаъолияти молиявии давлат инҳоро номбар намудан мумкин аст:

Принсипи қонуният дар фаъолияти молиявӣ дар он ифода меёбад, ки тамоми раванди ташақкул, тақсим ва истифодаи фондҳои воситаҳои пулӣ бо меъёрҳои ҳуқуқӣ молиявӣ муфассал танзим карда мешавад ва риояи он бо имконияти татбиқи чораҳои маҷбурии давлатӣ таъмин карда мешавад.

Принсипи ошкорбаёнӣ дар амалигардонии фаъолияти молиявӣ дар рафти ба маълумоти шаҳрвандон расонидани мазмуни лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ молиявӣ, ҳисоботи қабулшуда дар бораи иҷрои онҳо, натиҷаҳои санҷишу ревизияҳои фаъолияти молиявӣ, аз ҷумла тавассути воситаҳои ахбори омма зоҳир мегардад.

Принсипи банақшаگیرӣ маънои онро дорад, ки тамоми фаъолияти молиявии давлат ба як низоми томи санадҳои молиявӣ банақшаگیرӣ асос меёбад, ки сохтори онҳо, тартиби тартиб додан, тасдиқ ва иҷро дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дахлдор муқаррар карда шудааст.

Фаъолияти молиявии давлат бо усулҳои гуногун амалӣ мегардад. Гуногунии онҳо аз би-сёр омилҳо вобаста аст: субъекти муносибатҳо, шартҳои ҷамъоварӣ ва истифодаи воситаҳои пулӣ. Усулҳои амалигардонии фаъолияти молиявиро дар адабиёти ҳуқуқӣ одатан ба ду гуруҳ ҷудо мекунанд: усулҳои ҷамъоварии маблағҳо ва усулҳои тақсим ва истифодаи онҳо.

Муҳимтарин усули ҷамъоварии маблағҳо барои бучети умумичумхуриявӣ ва маҳаллӣ – усули муқаррар намудани андозҳо мебошад.

Усули шабеҳи ҷамъоварии маблағҳо усули пардохти ҳатмӣ (аъзоҳаққӣ, хирочҳо) ба фондҳои ғайрибучетии давлатӣ мебошад. Ҳангоми тақсим ва истифодаи маблағҳои давлатӣ ду усули муҳим истифода мешаванд: усули маблағгузорӣ ва қарздиҳӣ [6, 201].

Усули маблағгузорӣ дар пешкаш намудани маблағҳо дар асоси бебозгашт ва беподош ифода меёбад [1, 81]. Қарздиҳӣ бошад, чудо кардани маблағ бо шартҳои муздноқӣ ва баргардонидан мебошад. Маблағгузорӣ нисбат ба ташкилотҳои давлатӣ, усули қарздиҳӣ бошад, ҳам нисбат ба ташкилотҳои давлатӣ ҳам ғайридавлатӣ истифода мешавад.

Фаъолияти молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ҳозираро тавсиф намуда, қайд кардан зарур аст, ки он дар шароити ҳамкории иқтисодӣ бо мамлакатҳои ИДМ дар соҳаи молия ва муомилоти пул дар асоси бастанӣ шартномаю созишномаҳои дахлдор амалӣ мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Горбунова О.Н. Бюджетное право России. М. 2002. С. 81.
2. Грачева Е.Ю. Проблемы правового регулирования государственного финансового контроля. Дис ... д-ра юр. наук: 12.00.14. 2000. С. 16.
3. Карасева М.В. Крохина Ю.А. Финансовое право / Под ред. М.В. Карасевой. М. 2000. С. 62.
4. Лаврушин О.Н. Деньги, кредит, банки. М. 1999. С. 145.
5. Нефедов С.И. Экономическая функция государства в современных условиях. М. 1996. С. 64.
6. Управление финансами в государственных органах исполнительной власти: Учеб, метод, пособие. М. 2003. С. 115.
7. Шавров А.С. Финансовое право. М. 1999. С. 201.
8. Шохин С.О. Бюджетно-финансовый контроль в России (Теория и практика). М. 1995. С. 42.

Сатториён Б. - унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: +992900255555; Email: b.sattoriyon@moliya.tj

Холинов Д.М. РАЗВИТИЕ ПРИНЦИПА ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В МЕЖДУНАРОДНОМ УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

Холинов Д.М. ИНКИШОФИ ПРИНСИПИ ЧАВОБГАРИИ ФАРДӢ ДАР ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЧИНОЯТӢ

Kholinov D.M. THE DEVELOPMENT OF THE PRINCIPLE OF INDIVIDUAL RESPONSIBILITY IN THE INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

В этой статье речь идет о «развитий принципа индивидуальной ответственности в международном уголовном праве», и анализируются ключевые моменты в развитии индивидуальной ответственности в международном уголовном праве.

Ключевые слова: индивидуальная ответственность, международная уголовная право, нормы, физические лица, мировая война, международное уголовное ответственность, международный трибунал.

**Аннотатсия
Аннотация
Annotation**

Мақолаи мазкур ба ташаккули принсипи ҷавобгарии фардӣ дар ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ бахшида шуда, нуктаҳои асосии рушди масъулияти инфиродӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ байналмилалиро таҳлил мекунад.

Калидвожаҳо: ҷавобгарии фардӣ, ҳуқуқи байналмилалии ҷиноятӣ, меъёрҳо, шахсони воқеӣ, ҷанги ҷаҳонӣ, ҷавобгарии ҷиноятӣ байналмилалӣ, суди байналмилалӣ.

This article is devoted to "the development of the principle of individual responsibility in international criminal law" and analyzes the main points of the development of individual responsibility in international criminal law.

Key words: individual responsibility, international criminal law, norms, natural persons, world war, international criminal responsibility, international court.

Начиная говоря о развитии принципа индивидуальной ответственности в международном уголовном праве следует отметить Гуго Гроция — общепризнанного основоположника идеи индивидуальной ответственности физических лиц, ставившего для себя задачу определения в отдельных конкретных случаях необходимых предпосылок для порождения международно-правовой ответственности государства или общества. В своем трактате «О праве войны и мира» Гроций, в частности, указывал: «В соответствии с тем, что нами вообще выяснено, зачинщики войны обязаны к возмещению за содеянное их силами или по их совету. Они ответственны за то, чем обычно сопровождается война, а также за все обычные действия, поскольку совершены они по их повелению или совету, и не встретили препятствий их стороны, когда для этого имелась возможность» [2, 186]. В целом идея Г. Гроция о том, что физические лица не должны оставаться без ответственными за совершаемые деяния во время войны заслуживает особого внимания и признания ее непосредственного влияния на развитие рассматриваемого института [3].

Ответственность является одним из древнейших институтов международного права. Ответственность возникает всякий раз, когда имеет место нарушение международного обязательства, независимо от его происхождения [6, 59].

Международное уголовное право, отрасль международного публичного права, представляет собой совокупность норм, предназначенных для запрещения определенной категории поведения, международных преступлений (геноцид, преступления против человечности, военные преступления, пытки и т. д.) и для наказания лиц, виновных в их совершении. Помимо того, что он разрешает или налагает на государства обязательство преследовать в судебном порядке и наказывать лиц, совершивших эти преступления, он регулирует ведение уголовных разбирательств в международных судах или трибуналах.

Признание индивидуальной уголовной ответственности по международному уголовному праву произошло относительно недавно. Совершение массовых злодеяний в 20-м веке побудило международное сообщество признать, что лица могут нести уголовную ответственность непосредственно в соответствии с международным правом, и работать над созданием международного уголовного суда, обладающего юрисдикцией в отношении международных преступлений, совершенных отдельными лицами.

Стоит отметить, что возложение уголовной ответственности на отдельных лиц не исключает того, что государства могут быть привлечены к ответственности за нарушения международного права, которые также потенциально могут быть приравнены к международным преступлениям

Наполеон Бонапарт можно считать, как первый случай привлечения к ответственности отдельного человека за преступления перед международным сообществом. Французский император был сослан на остров Святой Елены. Хотя он был наказан по законам Великобритании, последняя действовала скорее от имени держав-победительниц, нежели в собственных интересах. А преступления, в которых обвиняли Наполеона, все же носили международный характер. По сути, это был первый случай, когда государственный лидер подвергся наказанию за ведение агрессивной войны [1].

Первая мировая война «с необычайной силой продемонстрировала жизненно важное для всего человечества значение запрещения агрессивных войн» [5, 118] и существенно повлияла на развитие института уголовной ответственности.

Очередной попыткой привлечения лидера государства к международной уголовной ответственности явился Версальский мирный договор 1919 г. Согласно этому документу кайзер Германии Вильгельм II был объявлен военным преступником и главным виновником мировой войны.

Без преувеличения, именно тогда была предпринята попытка выработать правила, которыми руководствовались все последующие уголовные суды и трибуналы. Однако эта инициатива не увенчалась успехом, ибо Вильгельм II бежал в Нидерланды, где в полном достатке и спокойствии провел остаток жизни. Но с позиции истории международной уголовной ответственности данное событие можно рассматривать в качестве отправной точки для создания в будущем уголовных учреждений [1].

Только в 1945 г., по завершении Второй мировой войны, международное сообщество пришло к согласованному мнению, что за тяжчайшие международные преступления необходимо привлекать к международной уголовной ответственности через специально созданные уголовные учреждения. Беспрецедентная жестокость, с которой велась война, и общая политика фашистских лидеров стали своего рода катализатором воплощения исследуемой идеи, устранив былые разногласия и сомнения.

Таким образом, после Второй мировой войны был установлен принцип, согласно которому физические лица, а не только государства, могут быть адресатом обязательств, совершать преступления и, следовательно, нести уголовную ответственность непосредственно по международному праву. Как подтвердили судьи, заседавшие в Нюрнберге: «Преступления против международного права, совершаются людьми, а не абстрактными субъектами, и только путем наказания лиц, совершающих такие преступления, можно обеспечить соблюдение положений международного права». Как следствие, в настоящее время бесспорно то, что лица должны быть наказаны за совершение преступлений по международному праву, которые серьезно наносят ущерб интересам международного сообщества в целом, так что цели предотвращения и сдерживания могут быть достигнуты. Этот принцип теперь хорошо выражен в преамбуле Римского статута 1998 года, где утверждается, что «наиболее серьезные преступления, вызывающие обеспокоенность международного сообщества в целом, не должны оставаться безнаказанными» [8] и что Международный уголовный суд стремится «положить конец безнаказанности лиц, совершивших эти преступления, и тем самым способствовать предупреждению таких преступлений» [8].

В учредительном документе первого в своем роде международного уголовного суда были сформулированы международно-правовые принципы: недопустимо освобождение от ответственности или ее смягчение ввиду должностного положения подсудимого, действие во исполнение приказа не освобождает от ответственности. Согласно ст. 1 Устава под юрисдикцию Трибунала попадали деяния трех категорий: преступления против мира, военные пре-

ступления и преступления против человечности. Таким образом, сформированы три группы международных деяний, в рамках которых уже разрабатывались конкретные составы преступлений.

Позже нормы Женевских конвенций 1949 г., Дополнительного протокола I и других международных документов, обретя силу международного обычая, завершили формирование перечня международных преступлений.

Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него 1948 г. предусмотрела новый состав преступления — геноцид. С учетом тяжести и степени опасности этого деяния состав не был включен ни в одну из трех упомянутых групп международных преступлений. Статья 6 установила: «В отношении выдачи виновных геноцид и другие перечисленные в статье III деяния не рассматриваются как политические преступления» [4].

Знаковым событием в становлении и реализации идеи индивидуальной уголовной ответственности перед международным сообществом явилось учреждение двух специальных трибуналов в 1993—1994 гг. Международный трибунал по бывшей Югославии (МТБЮ) был создан резолюцией Совета Безопасности ООН № 827 в связи с военными действиями на территории Югославии, несущими угрозу миру и международной безопасности. Целями создания Трибунала были стабилизация отношений в регионе и судебное преследование лиц, ответственных за серьезные нарушения международного гуманитарного права. Международный трибунал по Руанде (МТР), как и МТБЮ, был учрежден на правах вспомогательного органа СБ ООН для судебного преследования лиц, ответственных за геноцид и другие нарушения норм международного права, совершенные на территории Руанды в период с 1 января 1994 г. по 31 декабря 1994 г. [7].

Создание международных трибуналов явилось важным шагом в развитии международного уголовного права и идеи уголовной ответственности государств перед международным сообществом. При этом отметим, что МТБЮ и МТР были учреждены как суды *ad hoc*, т. е. для специальной цели и с ограниченной юрисдикцией на временной основе.

Первым международным трибуналом, функционирующим на постоянной основе, стал учрежденный в 1998 г. Международный уголовный суд (МУС). Этот судебный орган уполномочен осуществлять юрисдикцию в отношении лиц, ответственных за самые серьезные преступления, вызывающие озабоченность международного сообщества и указанные в Римском статуте 1998 г.

В Римском статуте закреплены многие положения, выработанные в международном праве, а именно: о структуре международного уголовного учреждения, составах международных преступлений. Однозначно установлена личная уголовная ответственность за посягательства на мир и безопасность человечества. В гл. III Статута регламентированы принципы такой ответственности: недопустимость ссылки на должностное положение, ответственность командиров и других начальников, неприменимость сроков давности, недопустимость ссылки на приказ начальника или предписание закона [8].

В конце хотелось бы добавить, что в индивидуальной ответственности лиц по международному уголовному праву, что общим субъектом преступления должен расцениваться любой человек, вне зависимости от демографических, социальных, имущественных либо иных характеристик, совершивший это преступление и подлежащий ответственности по международному уголовному праву. В отличие от национальных уголовных законов, практически во всех источниках международного уголовного права отсутствуют какие-либо указания на признаки, характеризующие субъекта преступления. В международных актах речь обычно идет о «лице», «всяком лице», «любом лице».

Литература:

1. Бородин А. Е. Международная уголовная ответственность: от средних веков до наших дней / электронное приложение к «российскому юридическому журналу». М. 2014 г. — С. 18 - 22. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodn> (дата обращения: 28.12.2022).
2. Гроций Г. О праве войны и мира: Репринт с изд. 1956 г. — М.: Ладомир, 1994. — 868 с. С. 186—188.
3. Каримбекова, А. С. Принцип индивидуальной ответственности / А. С. Каримбекова. — Текст: непосредственный // Актуальные вопросы юридических наук : материалы III Между-

нар. науч. конф. (г. Чита, апрель 2017 г.). — Чита : Издательство Молодой ученый, 2017. — С. 13-17. — URL: <https://moluch.ru/conf/law/archive/226/12179> / (дата обращения: 27.12.2022).

4. Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него (Париж, 9 декабря 1948 г.) // Ведомости Верховного Совета СССР. 1954. № 12. Ст. 244. <https://www.un.org/ru/documents/dec> (дата обращения: 26.12.2022).

5. Ледях И. А., Лукашук И. И. Нюрнбергский процесс: право против войны и фашизма. М., 1995. 263 с.

6. Раджабов С.А. Международное право. Учебное пособие. - Душанбе. – 2022. – 368 с.

7. Резолюция СБ ООН № 955 от 8 ноября 1994 г. // <https://www.un.org/securitycouncil/ru/content/resolutions-adopted-security-council-1994> (1994). (дата обращения: 26.12.2022).

8. Римский Статут Международного уголовного суда от 17.07. 1998 г. // [file:///C:/Users/Admin/Downloads/rome_statute\(r\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/rome_statute(r).pdf) (дата обращения: 29.12.2022).

Холинов Д.М. – докторант РНД Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова Национальной Академии наук Таджикистана, Душанбе, Республика Таджикистан; Тел.: 938530102

- Ҳомидов Р.А.** **БАЪЗЕ МАСОИЛИ ТАНОСУБИ МЕЪЁРҲОИ ҲУҚУҚӢ ВА ДИНӢ МУТОБИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**
- Ҳомидов Р.А.** **НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СООТНОШЕНИЯ ПРАВОВЫХ И РЕЛИГИОЗНЫХ НОРМАХ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**
- Khomidov R.A.** **LEGAL AND RELIGIOUS NORMS: ANALYSIS OF THEIR INTERACTION**

Дар мақолаи нишон дода шудааст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба монанди дигар кишварҳои аъзои ИДМ, иттиҳодияҳои динӣ аз давлат ҷудо карда шудаанд ва қонунгузорӣ ягон бартариӣ ин ё он динро муқаррар намекунад. Қайд шудааст, ки ҳуқуқ ва дин дар Тоҷикистон бо ҳамдигар дар иртибот буда, якдигарро пурра намуда, раҳнамову тақмилдиҳандаи шахсият мебошанд.

Калидвожаҳо: Озодии вичдон, танзими ҳуқуқӣ, иттиҳодияҳои динӣ, фаъолияти динӣ, давлати ягонаи дунявӣ, тундгароӣ, ифротгароӣ.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В данной статье показано, что в Таджикистане, как и во многих странах СНГ, религиозные объединения отделены от государства и законодательно не устанавливается какой-либо приоритет той или иной религии. Отмечается, что право и религия в Таджикистане взаимодействуют, дополняют друг друга, направляют и совершенствуют личность.

Ключевые слова: Свобода совести, правовое регулирование, религиозные объединения, религиозная деятельность, унитарное светское государство, радикализм, экстремизм.

In the article it is shown that in Tajikistan, as in many CIS countries, the religious associations are separated from the state and no priority is given to any religion by law. It is noted that law and religion in Tajikistan interact, complement each other, guide and improve the personality.

Keywords: Freedom of conscience, legal regulation, religious associations, religious activity, unitary secular state, radicalism, extremism.

Дар интиҳои асри XX Тоҷикистон, ки узви ИҚШС-и собиқ маҳсуб меёфт, дар натиҷаи аз байн рафтани он ва ислоҳоти демократӣ ба узвияти Иттиҳоди Давлатҳои Мустакил ворид шуд. Дар навбати худ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба монанди дигар кишварҳои ИДМ, дар масъалаҳои афзалиятнокии озодии вичдону озодии дин ва фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ дигаргунӣ ба амал омад. Тоҷикистон соҳибистиклол шуда, Конститутсия ва қонунҳои дахлдорро қабул намуд ва мақоми ҳуқуқи иттиҳодияҳои диниро муайян кард.

Мусаллам аст, ки дар кишваре, ки ба дин таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад, беш аз пеш зарурати ҷалби ҷавонон ба мафкураи динӣ ба миён меояд, ки бештар ба арзишҳои динии ташаккулдиҳандаи шуури динӣ ҷомеа ва худшиносии субъекти иҷтимоӣ асос ёфтаанд.

Дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои умумизаътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ муосир ба инобат гирифта шудаанд. Таҳлили қонунгузори дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки танзими ҳуқуқи муносибатҳои давлат ва иттиҳодияҳои динӣ дар заминаи ду принсипи асосии зерин ба роҳ монда мешаванд:

-иттиҳодияҳои динӣ аз давлат ҷудо карда шуда, қонунгузорӣ афзалияти ин ё он динро муқаррар накардааст;

-мактаб аз дин ҷудо карда шудааст; низомӣ таҳсилот хусусияти дунявӣ дорад.

Ҳамин тариқ, қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба озодии вичдон ва озодии дин, бегуфтугӣ, ба принципҳои демократӣ асос ёфтааст.

Дар Тоҷикистон, ба мисли ҳар кишвари алоҳидаи дигар, хусусиятҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои давлат бо иттиҳодияҳои динӣ зоҳир мешаванд.

Гуфтан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон аксарияти аҳоли пайрави дини ислом аст, ислом дини «анъанавӣ» мебошад, вале дар қонунгузорӣ чун «дини давлатӣ» зикр карда нашудааст, давлат ҳам дунявӣ эълон шудааст, гарчанде эълони ғояи давлати дунявӣ на ҳамеша маънои татбиқи принципҳои дунявиро дар ҳаёти воқеии ҷомеаи Тоҷикистон дорад.

Таҳқиқот нишон медиҳад, ки равандҳои гузариши саросарӣ ба тарҳрезии дунявии шуури ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон, ба назари бархе аз олимони, боиси бухрони ҷаҳонбинӣ шуда, дар ҷомеа ҳалои рӯҳиро ташаккул медиҳад ва ин ҳолат ба ҷараёнҳои манфии ҷамъиятӣ оварда мерасонад. Аммо тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барҳақ таъкид менамоянд, ҳарифони сиёсии мо моҳияти дунявӣ доштани давлати Тоҷикистонро ҳамчун атеизми давлатӣ маънидод мекунанд, ки ин ҳама аз рӯйи ғараз аст. Раъйи мардум оид ба ин масъала дар Конститутсия ба ин тартиб мақоми қонунӣ пайдо кардааст: «Дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад. Мафкура ҳеҷ як ҳизб, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ, ҳаракат ва ғуруҳе наметавонад ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф шавад».

Ин чунин маъно дорад, ки мо аз шакли радикализм - атеизми давлатӣ даст кашидем, вале ба зухуроти дигари радикализм - зухуроти низоми динию сиёсӣ низ роҳ наmedиҳем. Ҳифзи моҳияти дунявӣ доштани давлат дар шароити таҳдиди хатари радикализм ин амалан маънои ҳимоя ва таҳким бахшидани пояҳои демократии ҷомеаи моро дорад, ки онро яке аз дастовардҳои муҳими истиқлолияти Тоҷикистон номидан мумкин аст[4].

Мисли ҳар давлати дунявии ягона, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам манбаи меъёрҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мебошад. Ин ҷо қайд бояд кард, ки иҷроиши меъёрҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дар кишвар тавассути механизмҳои давлатии маҷбуркунӣ таъмин мешавад, дар ҳоле ки меъёрҳои динӣ чунин механизми маҷбуркунӣ надоранд. Валекин, ҳамзамон бояд гуфт, ки меъёрҳои динӣ нерӯи азими таъсиррасонӣ ба шуури ҷамъиятиро дошта, аз ин сабаб ташаккулдиҳандаи навъи махсуси шуури ҷамъиятӣ - шуури динӣ мебошанд.

Таҷрибаҳои амалӣ нишон додаанд, ки дар ҷомеаҳои муосир аксаран падидаҳои марбути инкори меъёрҳои ҳуқуқӣ бо номи нигилизми ҳуқуқӣ ҷой доранд, ки меъёрҳои диниро инкор мекунанд.

Маълум аст, ки қоидаҳои муқарраркардаи динҳои гуногун ва барои пайравонашон ҳатмӣ меъёрҳои динӣ номида мешаванд. Чунончи, низоми ҳуқуқии Тоҷикистон ба ҳуқуқи румию (романию) олмонӣ асос ёфтааст, қонунгузорӣ оид ба дину ташкилотҳои динӣ аз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонун «Дар бораи дин ва иттиҳодияҳои динӣ» иборат аст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро чун давлати ҳуқуқӣ, дунявӣ, ягона эълон кардааст (м.1). Инсон, ҳуқуқи уҳдадорихи (озодиҳои) он арзиши олӣ мебошанд. Баъдан дар Конститутсия омадааст, ки ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд аз тарафи давлат эътироф, риоя ва ҳифз карда мешаванд (м.5 Конститутсия).

Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои динӣ аз давлат ҷудо карда шудаанд ва ба қорҳои давлатӣ дахлат карда наметавонанд. Санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ қисме аз низоми ҳуқуқии Тоҷикистон мебошанд.

Агар ба илми таърихи давлат ва ҳуқуқ назар афканем, хоҳем دید, ки як қатор меъёрҳои динӣ мазмуни маънавӣ доранд. Дар давраҳои тӯлонии таърих бисёре аз меъёрҳои динӣ хусусияти ҳуқуқӣ доштанд, муносибатҳои давлатӣ, шаҳрвандӣ (гражданин), муҳофизавӣ ва оилавиро танзим мекарданд. Масалан, дар як қатор кишварҳои исломӣ Қуръону Суннат чун қонуни судӣ истифода шуда, ҳама ҷиҳатҳои ҳаёт ва роҳи дурусти шахси мусулмонро муайян мекарданд.

Дар Тоҷикистон дар баробари механизмҳои ҳуқуқӣ, таъсири дин ба ҷомеа ва шуури ҷамъият хеле калон аст.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии виҷдон ва иттиҳодияҳои динӣ», ба мисли Конститутсия, ҷудоии дин (дурусттараш - ташкилотҳои динӣ) аз давлат, ҷудоии низоми давлатӣ таҳсилот аз дин собит шуда, инчунин баробарии ҳуқуқи баробари шаҳрвандон сарфи назар аз муносибаташон ба дин муайян гардидааст.

Дар мавриди таносуби меъёрҳои ҳуқуқӣ ва динӣ дар Тоҷикистон ҳаминро бояд ғӯем, ки ҳаёти маънавии ҷомеаи тоҷикон паҳлӯҳои зиёд дошта, аз фарҳанг - санъат, дину мазҳаб, ҷиҳати миллӣ ва аз ҷумла забон иборат аст.

Алҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати давлатӣ аз болои фаъолияти динии баъзе ҳизбҳо саҳттар шуда истодааст. Чунончӣ, фаъолияти ҳизбҳои ифротгарои Ҳизб-ут-Таҳрир ва Ҳизби наҳзати ислом манъ карда шудаанд.

Дар ҳоли ҳозир тундгароён ифротгароён на танҳо барои Тоҷикистон, балки барои тамоми Осиёи Марказӣ ва кишварҳои ҳамсояи он хатар доранд. Дар робита бо ин, тадбирҳои қатъӣ ва кулӣ оид ба таҳияи чораҳои муштараки бо истифода аз василаҳои ҳукукии мубориза алайҳи тундгароӣ, ифротгароӣ ва терроризм лозиманд.

Ҳама гуфтаҳои боло ҳатман қабулкунии санадҳои меъёрии иловагиро дар сатҳи байналмилалӣ талаб менамоянд. Зимнан онҳо бояд бар зидди ифротгароёни динӣ равона шуда, хусусиятҳои динӣ ва миллии ин ё он кишварро ба назар гиранд ва албатта, фарогири механизмҳои муассири татбиқи он бошанд.

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон чун кишвари дунявӣ эътироф мекунад, ки дар мамлакат ҳеҷ яке аз динҳо расмӣ ё давлатӣ нест ва ягон дин ҳатмӣ ё бартар шинохта намешавад.

Дар Тоҷикистон тибқи қонун «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» ибодат дар дохили бинои ташкилот, дар муассисаҳои давлатӣ ва ҷойҳои ҷамъиятӣ манъ шудааст, онро танҳо дар манзилҳои хусусӣ ва масҷиду калисо ва ибодатгоҳҳои расман ба қайд гирифташуда доир намудан мумкин аст.

Назариҳои давлат ва ҳукуқ собит карда, ки дар шуури ҳукукии шаҳрвандони баъзе аз кишварҳо «ҳукуқи ахлоқӣ» нисбат ба ҳукуқи расмӣ ҳукуқӣ бартарӣ дорад. Амалияи ҳукукии бисёре аз кишварҳо нишон дод, ки бартариҳои давлат бар ҳукуқ, аз як тараф, нигилизми ҳукуқӣ ва аз сӯи дигар, тобеияти ғуломонаи шарқисоёиро ба бор меоварад.

Дар асл, бояд дар назар дошт, ки дар ҷаҳони муосир, ҷаҳони ҳамгироӣ тағйирот, барои ҳувияти тоҷикон коркарди намунаи нави муносибати байни фард, шахсият ва ҷомеа, шаҳрванд ва давлат хеле душвор буд.

Ҳукуқ ва дин дар Тоҷикистон бо якдигар ҳамкорӣ дошта, ҳамдигарро такмил медиҳанд, ҳидоят мекунанд ва боиси такмили шахсият мегарданд.

Ҳамин тариқ, масоили марбути таносуби меъёрҳои ҳукуқӣ ва диниро дар Тоҷикистон ҷамъбаст намуда, қайд кардан мумкин аст, ки ҳукуқ ва дин дар якҷоягӣ вазифаи танзимро иҷро намуда, ба ин восита ҳамчун қоидаҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ, чун қисми таркибии механизми танзим ҳамкорӣ мекунанд ва дар раванди ҳамкорӣ онҳо метавонанд ба рафтори одамон таъсир расонид, муносибатҳои ҷамъиятиро мувофиқи манфиатҳои ҷомеаҳои ҳамгиро танзим намоянд.

Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки мо дар фикри он нестем, ки давлати дигаре ба мо монанд бошад, вале онро ҳам қабул надорем, ки дигарон бо роҳи фишору зӯрӣ аз мо шабеҳи худ чизе бисозанд ё тарзи давлатдорӣ худро ба гарданамон бор кунанд. Умуман давлате, ки мо бунёд мекунем, албатта, бо таъҷиб ба таҷрибаи давлатдорӣ ҷаҳонӣ дар заминаи таърих, тамаддун, фарҳанг, психология, расму оин, арзишҳои маънавияи ахлоқии халқамон қомат меафрозад.

Хуллас, дар Тоҷикистон арзишҳои маънавияи диниро қисматҳои махсус ва навъи махсуси тамаддун ва ҳувияти ҳоси инсон муайян мекунад. Ин қисмҳои таркибии арзишҳои маънавий ва дин ба меъёрҳои шуури ахлоқӣ ва ҳукукии ҷомеа низ таъсир мерасонанд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6.11.1994 с. (бо тағйироту иловаҳои 26.09.1999 с., 22.08.2003 с. ва 22.05.2016 с.) – Душанбе: Ирфон, 2016. – 64 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дин ва ташкилотҳои динӣ» аз 8.12.1990 с. // Ведомостҳои Совети Олии РСС Тоҷикистон. – 1990. – № 24. – Мод. 418; Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1991. – № 22. – Мод. 297; – 1992. – № 12. – Мод. 203; – 1994. – № 23-24. – Мод. 452; Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 1997. – № 9. – Мод. 117. – № 23-24. – Мод. 333; – 1999. – № 9. – Мод. 232; – 2001. – № 4. – Мод. 155.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» аз 26.03.2009 с., №489 / Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2009. – №3. – Мод. 82; – 2011. – №6. – Мод. 450.
4. Беспалько В.Г. Проблемы теории государства и права. -М., 2010. – 368с.

5. Камаров О.А., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. - М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 448с.
6. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: Учебник. - М.: Юрист, 2004. – 512 с.
7. Раҳмонов Э.Ш. Дар бораи дин. Душанбе, 2006. –553 с.
8. Спиридонов Л.И. Теория государства и права. - СПб, 1995. – 300с.

Ҳомидов Раҳматулло Амруллоевич –муаллими калони кафедраи ҳукуки иқтисодӣ, молиявӣ ва зиддикоррупсионӣ. Тел.: 918-74-74-84. E-mail: rahmatullo.81@mail.ru

Норова П.С.

МАСОИЛИ ҲУҚУҚИИ ТАЪМИНИ БАРОБАРИИ ГЕНДЕРӢ ДАР МУНОСИБАТҲОИ МЕҲНАТӢ

Норова П.С.

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Norova P.S.

LEGAL ISSUES OF GENDER EQUALITY IN LABOR RELATIONS

Дар мақолаи мазкур масъалаи таъмини баробарии гендерӣ дар муносибатҳои меҳнатӣ баррасӣ мегардад. Муаллиф муқаррароти санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллии оид ба меҳнатро таҳлил намуда, принсипи баробарии марду занро асоси муътадили муносибатҳои ҳуқуқии меҳнатӣ арзёбӣ мекунад.

Калидвожаҳо: баробарии гендерӣ, муносибатҳои меҳнатӣ, тафриқасозӣ, рушди устувор, қонунгузориҳои меҳнатӣ.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В данной статье рассматривается вопрос обеспечения гендерного равенства в трудовых отношениях. Автор анализирует нормы международного права и национального законодательства о труде, рассматривает принцип равенства мужчин и женщин как основу нормальных трудовых правоотношений.

Ключевые слова: гендерное равенство, трудовые отношения, дифференциация, устойчивое развитие, трудовое законодательство.

This article deals with the issue of ensuring gender equality in labor relations. The author analyzes the norms of international law and national labor legislation, considers the principle of equality of men and women as the basis of normal labor relations.

Key words: gender equality, labor relations, differentiation, sustainable development, labor legislation.

Баробарии ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои асосии меҳнатӣ асоси соҳибҳуқуқии меҳнатиро ташкил медиҳад, ки барои ҳамаи кормандон, новобаста аз ҷинс яхела аст.

Ҳангоми ба муносибатҳои меҳнатӣ ворид шудан ба мардон ва занон ҳуқуқҳои баробар дода мешаванд; бо назардошти хусусиятҳои объективии қор ва сифатҳои қордонии корманд ҳуқуқ доранд, ки барои қори арзиши яхела музди баробар гиранд; занону мардон иштирокчиёни баробарҳуқуқи муносибатҳои шарикӣ ва иҷтимоӣ мебошанд; аз рӯи қоидаҳои умумӣ ба онҳо ҳафтаи қор ва рухсатии музднокӣ яхела қафолат дода мешавад; барои ҳуқуқвайронкуниҳои содиршуда ба таври баробар ба ҷавобгарии моддӣ ва интизомӣ қасдида мешаванд; ҳангоми поймол шудани ҳуқуқ манфиатҳояшон аз воситаҳои ҳимоя яхела истифода мебаранд. Ин номгӯи пурраи ҳуқуқ ва уҳдадорӣ нест, ки қонунгузориҳои меҳнатӣ ба ҳамаи кормандон, новобаста аз ҷинс баробар дода бошад. Маҳз дар ҳамин ягонагии қонуни меҳнат зоҳир мегардад: барои кормандон сарфи назар аз ягон омилҳои объективӣ ва субъективӣ шароити имкониятҳои баробар таъмин карда шавад [4, 52].

Аммо, чунон ки маълум аст, дар муносибатҳои меҳнатӣ бад баробарии баробарҳуқуқии мардону занон тафриқасозӣ ҷой дорад. Дар робита ба баробарии гендерӣ ин маъноӣ онро дорад, ки аслан тамоми ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои меҳнатӣ аз рӯи гендерӣ бетараф буда, ба ҳамаи кормандон нигаронида шудаанд, вале дар айни замон имтиёзҳо, маҳдудиятҳо ва ё баръакс афзалиятҳо мавҷуданд, ки субъектҳои онҳо ё мардон ҳастанд, ё занон. Сухан дар бораи тафриқасозии танзими ҳуқуқии меҳнатӣ аз рӯи ҷинс ё гендер меравад.

Дар ду даҳсолаи охир истилоҳҳо, аз қабилӣ «гендер», «сиёсати гендерӣ», «масъалаҳои гендерӣ», «қолабҳои гендерӣ» ва ғайра дар илми ватанӣ ва қонунгузориҳои миллии васеъ паҳн гардидаанд. Азбаски қонунгузориҳои кишварамон маъноӣ истилоҳи "гендер"-ро ба пуррагӣ ифшо намекунад, ба манбаи асли мурочиат қардан лозим аст.

Истилоҳи "гендер" бори аввал дар солҳои 1960-ум аз ҷониби равоншиноси амрикоӣ

Роберт Столлер пешниҳод шудааст [8, 328]. Консепсияи Роберт Столлер ба ҷудоии ҷинси биологӣ (sex) ва ҷинси иҷтимоӣ (gender) асос ёфтааст. Мафҳуми «гендер» маънои «ҷинсияти иҷтимоӣ», яъне нақшҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муайяншудаеро, ки ҷомеа барои иҷрои одамон вобаста ба ҷинси биологии худ муқаррар менамояд, дар назар дорад.

Консепсияи фаҳмиши «гендер» дар тӯли ним аср тағйир наёфтааст. Равиши шабеҳи пешниҳодкардаи Роберт Столлер, масалан, дар Муоҳидаи Шӯрои Аврупо оид ба пешгирӣ ва мубориза бо зӯроварӣ нисбати занон ва хушунати хонаводагӣ (ба истилоҳ «Конвенсияи Истанбул») истифода мешавад [2].

Дар моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи қарорҳои давлатии баробархукукии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалишавии онҳо” аз 1 март соли 2005 мафҳуми «гендер» ҳамчун муносибатҳои иҷтимоии байни мардону занон, ки дар ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла ҳуқуқ, идеология, фарҳанг зоҳир мегардад, ифода ёфтааст [3].

Ба фикри мо ҷунин таъриф ба таври хоса муваффақ нест. Таҳлили семантикии таърифи пешниҳодшуда дар асоси мафҳуми вожаҳои «иҷтимоӣ» ва «ҷанба» ба мо имкон медиҳад ба ҳулосае ояд, ки гендер як нуқтаи назари иҷтимоӣ, нуқтаи назар ё фаҳмиши муносибати байни мардон ва занон мебошад. Яъне дар таърифи пешниҳодшуда таъкид ба муносибати зану мард дода мешавад, дар ҳоле ки гендер ба маънои классикӣ моҳияти муносибатҳои байни ҷомеа ва шахсро ифода мекунад, ки вобаста ба ҷинси биологияшон ҷомеа ҷонҳоро вазифадор мекунад, ки меъёрҳои муайяни иҷтимоӣ ва фарҳангиро риоя кунанд.

Сарфи назар аз мавҷуд набудани консепсияи «тасдиқшуда», дар вақтҳои охир тамоюли устувори омӯзиши муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ тавассути призмаи ҷузъи гендерӣ ба назар мерасад. Ин бештар аз он сабаб аст, ки аҳли ҷомеаи ҷаҳонӣ дар сатҳи миллий татбиқ намудани яке аз принципҳои асосии давлатҳои демократӣ — принципи баробарии имконият ва муносибат дар соҳаи меҳнатро суботкорона талаб мекунад.

Илова бар ин, соли 2015 дар Самити Созмони Милали Муттаҳид оид ба рушди устувор таъмини баробари гендерӣ дар байни 17 ҳадафи бунёдӣ эълон шуд. Сипас, Пан Ги Мун, собиқ дабири кулли СММ зимни муроҷиат ба раҳбарони ҷаҳон таъкид кард, ки “баробарии гендерӣ бояд авлабияти милли бошад” [6].

Дар асарҳои тадқиқотчиёни алоҳидаи ватанию хориҷӣ мафҳуми гендер воқеан бо ҷинси биологӣ муайян карда мешавад. Масалан, О.В. Нечаева баробарии гендериро ҳамчун мақоми баробархукукии занону мардон ва имкониятҳои баробар барои татбиқи он арзёбӣ мекунад, ки имкон медиҳад ба ҳарду ҷинс барои озодона инкишоф додани қобилиятҳои худ, инкишоф додани маҳорату малакаҳо барои иштирок дар рушди сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва азҳудкунии дастовардҳои он [5, 12-13]. В.В. Чвикалов бошад, менависад, ки «категорияи «баробарии гендерӣ»-ро бояд ҳамчун принцип — ғоя фаҳмид, ки баробарии де-юре ва де-фактои ҳуқуқҳои зану мард ва имкониятҳои татбиқи онҳоро мустақкам менамояд». Аммо набояд таассуроти ғалате ба вучуд овард, ки баррасии масъалаи гендерӣ дар илми ҳуқуқи пасошӯравӣ ба ҷои иваз кардани истилоҳи муқарраршудаи «ҷинс» бо истилоҳи англисии «гендер» кам карда шудааст [7,9].

Ҷомеашиносони аврупоӣ (масалан, Ҷудит Лорбер, Сюзан Фаррел) қайд мекунанд, ки категорияи ҷинсӣ дар вақтҳои охир он қадар мураккаб шудааст, ки дигар ба мафҳуми анъанавии ҷинси биологӣ мувофиқат намекунад, яъне мафҳуми «гендер» хеле васеъ аст.

Дар давоми бист соли охир касбу кор ва равияҳои оилавии марду зан тағйир ёфт: консепсияи анъанавӣ, ки аз рӯи он мард касб бунёд карда, оиларо таъмин мекунад ва зан бошад, ҳатто кор кунад ҳам, қори хонаро анҷом медиҳад тадриҷан аз тарафи консепсияи оилаи дуқабавӣ маҳдуд карда мешавад. Ҷунин динамика аз сарнагун шудани арзишҳои классикии оилавӣ шаҳодат намедиҳад, баръакс, аз ҷалби мардон ба соҳаҳои шаҳодат медиҳад, ки қаблан бахшҳои масъулияти занон бештар ба ҳисоб мерафтанд. Дар хусуси занон бошад, онҳо иқтисодӣ ва илмӣ худро торафт бештар инкишоф дода истодаанд.

Сиёсати давлатӣ бояд ҷунин дигаргунӣҳои иҷтимоиро ба назар гирад. Имрӯз баъзе мардон омодаанд ба руҳсатии барои нигоҳубини кӯдак, нигоҳубини аъзои бемори оила бароянд, занон бошанд, ба сафарҳои хизматӣ раванд ё ба изофакорӣ ҷалб карда шаванд. Омезиши нақшҳои иҷтимоӣ зарурати баррасии категорияи ҳуқуқи баробариро на танҳо тавассути призмаи ҷинси биологӣ, балки тавассути призмаи гендерӣ ба миён меорад.

Ҷунон ки дар монографияи «Гендер дар қонун» қайд мегардад: «... ҳуди мафҳуми «гендер» маҷмӯи андешаҳо дар бораи шахсият ва ҳислатҳои рафтори зану мардро ифода

мекунад. Нақшҳои иҷтимоии марду занро чинс пешакӣ муқаррар накардааст, балки аз он вобаста аст. Аз ин рӯ, равиши гендерӣ на ба маънои биологӣ ва анатомӣ, балки ҳамчун як навъ чинси «иҷтимоӣ» ва «сиёсӣ» омӯзиши чинсро дар бар мегирад [1, 256-257].

Дар ноил шудан ба баробарии гендерӣ нақши муҳимро механизмҳои миллӣ иҷро мекунанд. Механизмҳои миллӣ системаи махсуси сохторҳои идоракунии сиёсӣ ва тадбирҳои амалии давлат мебошанд, ки ба ҷорӣ намудани муносибати гендерӣ дар тамоми соҳаҳои сиёсат ва ҳалли масъалаҳои гендерӣ дар ҳамаи масъалаҳо равона сафарбар гардидаанд.

Механизми миллӣ бояд сохторҳои умумичумхуриявӣ ва маҳаллиро дар бар гирад. Ин сохторҳо дар асоси принципҳои ягонаи ҳуқуқӣ, идеологӣ, ташкилӣ, ҳамоҳангсозӣ, назоратӣ амал намуда, аз ҷиҳати молиявӣ таъмин буда, бояд сиёсати пайвастаи таъмини баробарии гендериро амалӣ созанд.

АДАБИЁТ:

1. Гендер в законе: монография / М.В. Лушникова, Н.Н. Тарусина, А.М. Лушников. М.: Проспект, 2015. С. 256-257.
2. Конвенция Совета Европы о предотвращении и борьбе с насилием в отношении женщин и домашним насилием. CETS/STCE № 210. (Заклучена в г. Стамбуле 11.05.2011) // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/09000016806b0687> (санаи муроҷиат: 17.12.2022).
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалишавии онҳо” аз 1 март соли 2005// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2005, №3, мод. 129.
4. Невежина М.В. Проблемы гендерного равенства в трудовых отношениях. Дисс... канд. юрид. наук. М., 2019.
5. Нечаева О.В. Гендерные проблемы России как социального государства (конституционно-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук. Саранск, 2007.
6. Цели в области устойчивого развития // Организация объединенных наций. [Манбаи электронӣ] – Реҷаи дастрасӣ: <http://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/> (санаи муроҷиат 17.12.2022).
7. Чвыкалов В.В. Гендерное равенство в праве (историко-правовое исследование): автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону, 2012.
8. Stoller R.J. Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity. New York: Science House. 1968. 383 p. Stoller R.J. Sex and Gender: the Transsexual Experiment. Hogarth Press. 1968.

Норова П.С. - магистранти Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: 992554441056

Насруллоев Х. ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ЧАВОБГАРИИ ЧИНОЯТӢ БАРОИ ҒАЙРИҚОНУНӢ ГУЗАШТАН АЗ САРҲАДИ ДАВЛАТӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ

Насруллоев Х. СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕЗАКОННОЕ ПЕРЕСЕЧЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ГРАНИЦЫ В НЕЗАВИСИМОМ ТАДЖИКИСТАНЕ

Nasrulloev Kh. ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL CROSSING OF THE STATE BORDER IN INDEPENDENT TAJIKISTAN

Мақолаи баррасишаванда ба таърихи ташаккул ва инкишофи чавобгарии ҷиноятӣ барои ғайриқонунӣ гузаштан аз сарҳади давлатӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол бахшида шудааст. Қонунгузорию муносири ҷиноятӣ, ки раванди ғайриқонунӣ гузаштан аз сарҳади давлатиро танзим менамояд, ба низоми нави ҳуқуқии кишвар рост меояд. Пешбинӣ гардидани м. 335 дар Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1998) барои чавобгарии ҷиноятӣ дар мавриди ғайриқонунӣ гузаштан аз сарҳади давлатӣ аз таваҷҷуҳи махсуси давлат нисбат ба ин ҷиноят мебошад. Муаллиф дар ҳуҷҷаи таҳқиқ, пешниҳоди ҳудро ҷиҳати тақмили м. 335 мувофиқи мақсад доништааст. **Калидвожаҳо:** сарҳади давлатӣ; чавобгарӣ; ҷиноят; ғайриқонунӣ гузаштан.

**Аннотатсия
Аннотация
Annotation**

Статья посвящена истории становления и развития уголовной ответственности за незаконное пересечение государственной границы в независимом Таджикистане. Современное уголовное законодательство, регулирующее процесс незаконного пересечения государственной границы, соответствует новой правовой системе страны. Ожидание м. 335 УК РТ (1998 г.) об уголовной ответственности за незаконное пересечение государственной границы – особое внимание государства в отношении данного преступления. В заключении исследования автор внес предложение по совершенствованию м. 335 считается целесообразным.

Ключевые слова: государственная граница; ответственность; преступление; незаконное пересечение.

The article under review is devoted to the history of the formation and development of criminal responsibility for illegally crossing the state border in independent Tajikistan. Modern criminal legislation, which regulates the process of illegal crossing of the state border, corresponds to the new legal system of the country. Anticipation of m. 335 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan (1998) for criminal liability in case of illegal crossing of the state border is a special attention of the state in relation to this crime. In the conclusion of the research, the author made his proposal for the improvement of m. 335 considered appropriate.

Key words: state border; accountability; crime; to pass illegally.

Давраи муҳими инкишофи ҳуқуқи ҷиноятӣ дар давраи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибхитӣ (аз соли 1991) рост меояд. Яъне оғози марҳилаи нави инкишофи қонунгузорию ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пош ҳӯрдани ИҶШС ва ба даст овардани Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманд аст. Бо ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ низоми ҳуқуқии кишвар комилан тағйир ёфта, қонунгузорию он, аз он ҷумла қонунгузорию ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобик ба низоми нави интиҳобнамуда

муқаррар гардид.

Албатта, дар рӯзҳои аввали ташаккули Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибхушӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ масъалаи давомати (меросияти) ҳуқуқ, яъне татбиқи муваққатии қонунгузори марҳилаи пешин ба миён омад. Вобаста ба яку ябора барҳам хӯрдани ИҶШС, Тоҷикистони навтаъсис, дарҳол наметавонист барои танзими муносибатҳои дар шароити муосир бавучудода қонунгузори миллии ҷадидро созад. Барои ҳамин, «соҳибистиклол эълон гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон, - менависад академик Ф.Т. Тоҳиров, - дар соҳаи ҳуқуқ масоили навро ба миён овард, ки ин ҳам бошад ташкил намудани низомии ҳуқуқии нави Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон ва масоили бо он саҳт марбути давомат дар ҳуқуқ ба ҳисоб меравад» [1, 6].

Азбаски таҳия ва қабули қонунҳои нав дар як муддати кӯтоҳ ғайриимкон буд, дар асоси Қарори Шӯрои Олии ҶТ дар бораи ратификатсияи Созишнома «Дар бораи таъсиси ИДМ» (8-декабри соли 1991, Минск), то қабул намудани қонунҳои нав тамоми қонунҳои собиқ ИҶШС, ки ба Конститутсия ва қонунҳои дигар муҳолифат намекунанд, дар ҳудуди ҷумҳурӣ амал менамоянд. Ин санад ба қонунгузори ҷиноятӣ низ дахл дошт. Дар асоси ҳамин қарор Кодекси ҷиноятӣ ҚШС Тоҷикистон (соли 1961), то қабули кодекси ҷиноятӣ нав, яъне то 21 майи соли 1998 амал кард. То аз эътибор соқит кардани он, ба он тағйироту иловаҳои зиёде ворид карда шуд.

Дар ин марҳила, давлати Тоҷикистон қонунгузори ҷиноятӣ ҳудро такмил дода, онро ба санадҳои байналмилалӣ мутобиқ намуд. Ин меъёрҳо бо танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ асосҳои ҷавобгарӣ алоқаманданд, ки аз ҷумла иловаи «интиҳоби ҷои истиқомат ва машғулият» дар м. 212 ҚШС Тоҷикистон – «Вайрон кардани қоидаҳои ворид шудан ӯ истиқомат дар маҳалҳои сарҳадӣ» ва як қатори дигар буданд [2, 365]. Вале бо вучуди ин, чунин миқдор тағйироту иловаҳо натавонист камбудиву норасоии ин санади меъёриро бартараф созад, зеро он ба шароити гузариши Тоҷикистон ба муносибатҳои нави бозоргонӣ, мафкураи нав ва низомии сиёсӣ, ки Тоҷикистон пеш гирифта буд, мувофиқат намекарданд.

Ҳамаи ин андешаҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки Кодекси ҷиноятӣ соли 1961 дигар наметавонист ба таври дахлдор ҳифзи муносибатҳои нави ҷамъиятии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миёномадари таъмин намоёнд. Бо ҳамин сабаб, зарурияти таҳия ва қабули Кодекси нави ҷиноятӣ ба вучуд омад.

Т.Ш. Шарипов ва Қ.Х. Мирзоев доир ба ин масъала чунин менависанд: «гузаронидани ислоҳоти кулӣ барои гузариш ба соҳти нави ҷамъиятӣ ва давлатӣ бе созмон додан ва тақомул додани қонунгузорӣ, асосҳои ҳуқуқии бозғитмод, заминаи дурусти қонунӣ, аз он ҷумла қонунгузори ҷиноятӣ номумкин мебошад» [3, 290].

Мувофиқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, барои тартиб додани лоиҳаи Кодекси ҷиноятӣ гурӯҳи кории ҳукуматӣ аз ҳисоби мутахассисони илмӣ ҳуқуқшиносӣ, кормандони амалӣ ва дигар шахсони босалоҳият таъсис дода шуд. Гурӯҳи корӣ моҳи майи соли 1997 лоиҳаи Кодекси ҷиноятиро тайёр карда ва аз номи Президенти ҶТ онро барои муҳокима ва қабул ба Маҷлиси Олии ҶТ пешниҳод намуд. Бинобар сабаби набудани таҷрибаи қонунгузорӣ дар байни аъзои гурӯҳи таъсисёфта лоиҳаи мазкур қариб ду сол тӯл кашид. Он аз ҷониби мутахассисони ҳуқуқшинос ва кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ омӯхта шуда, дар якҷанд семинару конференсияҳо муҳокима гардид. Ҳангоми муҳокимаи лоиҳаи ҚШС аз ҷониби мутахассисон тақлифҳои зиёде пешниҳод гардиданд, ки қисми зиёди ин пешниҳодҳо дар раванди тақмили лоиҳаи кодекс ба инобат гирифта шуданд [4, 147].

Ҳамин тариқ, дар таърихи Тоҷикистон аввалин маротиба лоиҳаи Кодекси ҷиноятӣ ҶТ мустақилона аз ҷониби мутахассисони ватанӣ нависта шуд. Он дар асоси Қонуни ҶТ аз 21 майи соли соли 1998, №574 «Дар бораи қабул намудани Кодекси ҷиноятӣ ҶТ» ва 1 сентябри соли 1998 мавриди амал қарор додани ҚШС ҶТ дар асоси Қарори Маҷлиси Олии ҶТ «Оиди мавриди амал қарор додани Кодекси ҷиноятӣ ҶТ» аз 21 майи соли соли 1998, №575 амалӣ шуда буд.

Ин рӯйдоди муҳиму арзишманд на танҳо дар амалияи муосири ҳуқуқии ҶТ, балки дар таърихи рушди қонунгузори ҷиноятӣ ватанӣ, муҳимтарин воқеа дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ҷомеа ба ҳисоб меравад. Дар Кодекси мазкур дастовардҳои пешқадами илмӣ ҳуқуқи ҷиноятӣ инъикос гардида, заминаҳои ҳуқуқӣ барои муборизаи самаранок бар зидди ҷинояткорӣ дар замони муосир гузошта шудаанд. Кодекс ба таври ҳамаҷониба мувофиқан ба вазифаҳо, функсияҳо ва принципҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ таҳия гашта, бо назардошти вазъи як қатор нагониҳои мусбатро ҳам дар қисми умумӣ ва ҳам дар қисми махсус дар бар мегирад.

Кодекси нави ҷиноятӣ бо хусусиятҳои хоси худ, дар мазмуни институтҳои асосии он ифода ёфта, анъанаҳои таърихӣ, миллий, фарҳангӣ ва хусусияти иқтисодии мамлакатро инъикос намуда, уҳдадорҳои байналмилалӣ ба зимма гирифтаро ба инобат гирифт. Андешаҳои муҳаққиқон ва мутахассисони ватанӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҚЧ ҚТ соли 1998 дар маҷмӯъ талаботи бо қонуни ҷиноятӣ ба танзим андохтани муносибатҳои сифатан нави ҷамъиятиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос намуда, ба стандартҳои ҷаҳонӣ низ мувофиқ аст [5, 142].

Бахусус Қисми махсуси Кодекси мазкур аз Қисми махсуси Кодекси ҷиноятӣи ҚШС Тоҷикистон (с.1961) ҳам аз ҷиҳати сохт ва ҳам мазмун фарқ мекунад. Мутобиқи Конститутсияи ҚТ [6,3], ки инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ эътироф шудаанд, дар қонунгузориҳои нави ҷиноятӣ низ бар хилофи қонунгузориҳои пешин дар мадди аввал ҳамчун объекти ҷимояи ҳуқуқи ҷиноятӣ инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ меистад [7, 51].

Рушди қонунгузориҳои муосири ҷиноятӣ, ки раванди ғайриқонунӣ гузаштан аз сарҳади давлатиро танзим менамояд, ҷунончи дар боло зикр намудем, ба низоми нави ҳуқуқии кишвар рост меояд.

Меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ барои гузаштани ғайриқонунӣ сарҳад аз ҷониби қонунгузор дар м. 335 ҚЧ ҚТ бо номи «Ғайриқонунӣ гузаштан аз сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва боби 31 ҚЧ ҚТ «Ҷиноятҳо ба муқобили тартиби идорақунӣ», ки ба фасли XIII «Ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ» марбут аст, ҷойгир карда шудааст. Моддаи 335 ҚЧ ҚТ дар таҳрири қаблӣ аз 2 қисм иборат буд, ки қ.1-уми он «Ғайриқонунӣ, бидуни ҳуҷҷати муайяншуда ва иҷозати зарурӣ гузаштан аз сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, - бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз ду то панҷ сол ҷазо дода мешавад» мебошад. Дар қ.2 ҳамин модда бошад «Сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ғайриқонунӣ, бо маслиҳати пешакӣ гузаштани гуруҳи шахсон ё гуруҳи муташаккил ё бо истифодаи зӯроварӣ ё бо таҳдиди истифодаи он,- бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз панҷ то даҳ сол ҷазо дода мешавад» муқаррар гардида буд [8, 944].

Сипас мутобиқи Қонуни ҚТ аз 31 декабри соли 2008 №45 ба қ.1, м.335 ҷавобгарӣ дар намуди «ҷарима ба андозаи аз панҷсад то як ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо» илова ворид гардид. Ҳамчунин дар асоси Қонуни ҚТ аз 2-юми январи соли 2019 №1554 ба моддаи мазкур тағйири иловаҳо ворид гардид, ки он аз се қисм иборат шуд. Дар қ.3-юми он зикр шуд, ки «Кирдорҳои дар қ.1 ё қ.2-юми ҳамин модда пешбинигардида, агар онҳо дар алоқамандӣ бо савдои одамон содир шуда бошанд, - бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз даҳ то понздаҳ сол ва маҳрум сохтан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба муҳлати панҷ сол ҷазо дода мешавад»[9].

Моддаи 335 ҚЧ ҚТ дар таҳрири имрӯзааш аз 3 қисм ва инчунин эзоҳ иборат аст. Дар эзоҳ гуфта мешавад, ки кирдорҳои дар ҳамин модда пешбинишуда барои шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешазрванд, хангоми гузаштан аз сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вайрон кардани қоидаҳои вуруд, барои истифодаи ҳуқуқи паноҳгоҳи сиёсӣ мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадаанд, тааллуқ надорад.

Бояд қайд намоем, ки то ба ҚЧ ҚТ ворид гардидани м.м. 335-1 ва 335-2 ҚЧ ҚТ ҷавобгариҳои ҷиноятӣ барои ҷиноятҳои бо муҳочирати ғайриқонунӣ алоқаманд дар доираи м. 335 ҚЧ ҚТ амалӣ мегардид.

Мафҳуми сарҳади давлатӣ ва қоидаҳои гузаштан аз онро Қонуни ҚТ «Дар бораи Сарҳади давлатии ҚТ» аз 1-уми августи с.1997, № 481 муайян кардааст. Махсусан м. 45-и Қонун «Ҷавобгарӣ барои қонуншиканӣ дар сарҳади давлатӣ» ном дорад, ки он ба боби 10 «Ҷавобгарӣ барои қонуншиканӣ дар сарҳади давлатӣ ва назорати иҷроӣ ҳамин қонун» шомил аст. Дар ин модда омадааст: «Афроде, ки дар вайрон намудани низоми сарҳади давлатӣ, низоми сарҳадӣ ва низоми гузаргоҳҳои сарҳади давлатӣ гуннаҳгоранд, ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ё маъмурии пешбининамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон кашида мешаванд» [10].

Дар натиҷаи таҳлили гузаронидашуда ба чунин хулоса омадем, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ барои ҷавобгарӣ дар мавриди ғайриқонунӣ гузаштан аз сарҳади давлатӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир кардааст. Аз ҷумла қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи Сарҳади давлатии ҚТ» аз 1-уми августи с.1997, № 481, тақмили диспозитсияи м. 335 ҚЧ ҚТ ва ворид намудани м.м. 335-1 ва 335-2 ҚЧ ҚТ, барои ҷиноятҳои бо муҳочирати ғайриқонунӣ алоқаманд дар доираи м. 335 ҚЧ ҚТ, аз сиёсати мусбати ҳуқуқии давлат шаҳодат медиҳад. Техникаи ҳуқуқӣ, ки дар ташкили меъёри м. 335 истифода гардидааст, ба тақмили минбаъда низ ниёз дорад. Чунки дар меъёри м. 335 ҚЧ ҚТ мақсади содир намудани

чиноятҳои ғавқуззикр мушаххас карда нашудааст. Аз ин лиҳоз, дар назар дошта шавад, ки ворид шудан ба қаламрави ҚТ ва берун баромадан аз ҚТ бо мақсади расонидани зарар ба манфиатҳои давлат, соҳибхитиёри ва тамомияти арзӣ, сарҳади давлатӣ ва ғайра содир мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Тахиров Ф.Т. Проблемы формирования правовой системы РТ // Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе, 2009. – С. 6
2. Азизов У. А. Эволюция институтов преступления и наказания на территории исторического и современного Таджикистана: историко-правовое исследование. Дисс. на соискание ученой степени д-а юридических наук. Душанбе - 2015. 454 с.
3. Шарипов Т.Ш. ва Мирзоев Қ.Х. Рушди қонунгузории ҷиноятӣ дар даврони Истиқлолият. С.290.// Рушди илми ҳуқуқ дар 30 соли истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон). -Душанбе, 22 юни 2021
4. Азизов У.А. Марҳилаҳои асосии инкишофи қонунгузории ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол. С.147 // 15 - лет независимости Республики Таджикистан: действительность и перспективы развития: Материалы научно-теоретической конференции, проведенной в г. Душанбе, 31 августа 2006 г. - Душанбе, 2006 г. -147с.
5. Шарипов Т.Ш., Баҳриддинов С.Э. ва Сафаров А.И. Инкишофи қонунгузории ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон.// Инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият. С.142.// (маводҳои конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон). –Душанбе: “Эр-граф”, 26-29 августи соли 2011.
6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26 сентябри соли 1999, 22 юни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 (бо забони тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: 2016.
7. Ғаффорова Н.А., Салимов Ҳ. С. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (қисми умумӣ) Душанбе, 2011. С.51.
8. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон / Муҳаррири масъул Ҳ.Ҳ.Шарипов. Душанбе. Глобус. 2006. 1123 с.
9. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998 №574. - Манбаи дастрасӣ: URL:<http://mmk.tj/content/>. (Санаи мурочиат: 22.12.2022)
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1. 08. 1997, № 481«Дар бораи Сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» - Манбаи дастрасӣ: URL:<http://mmk.tj/content/%D0%B4%D0%...>(Санаи мурочиат: 06.01.2023)

Насруллоев Хайридин - унвонҷӯи шӯбаи ҳуқуқи давлатии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: 992554441056

- Болтуева Ш.С. АСОС ВА ШАРТҲОИ ТАТБИҚИ ҶАВОБГАРӢ ДАР ШАРТНОМАИ СУПОРИШ**
- Болтуева Ш.С. ОСНОВАНИЕ И УСЛОВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПО ДОГОВОРУ ПОРУЧЕНИЯ**

Boltueva Sh.S. BASIS AND TERMS OF APPLICATION OF LIABILITY IN THE CONTRACT OF DELIVERY

Дар мақола асос ва шартҳои татбиқи ҷавобгарӣ дар шартномаи супориш мавриди таҳлили қарор дода шудааст. Муаллиф дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ проблемаҳои дар ин самт ҷойдоштаре муайян ва баҳри ҳалли онҳо пешниҳодҳои мушахас намудааст.

Калидвожаҳо: супориш; шартнома; ҷавобгарӣ

**Аннотатсия
Аннотация
Annotation**

В статье анализируются основание и условия реализации ответственности в договоре поручения. На основе анализа научной литературы автор выявил проблемы в данной области и внес конкретные предложения по их решению.

Ключевые слова: назначение; договор; подотчетность

In the article, the basis and conditions of implementation of the responsibility in the assignment contract are analyzed. Based on the analysis of the scientific literature, the author identified the problems in this area and made specific proposals to solve them.

Keywords: assignment; contract; accountability

Ҷавобгарӣ, аз ҷумла барои вайрон кардани шартномаи хоҷагидорӣ, ба маҷбуркунӣ, ба иҷрои ӯҳдадорӣ дар ҳолати маҷбуркунӣ алоқаманд буда, чун қоида, ин ӯҳдадорӣ дар ҷуброни зиён, пардохти ҷарима зоҳир мегардад. Аксаран ба мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқӣ аломатҳои дохил мекунамд, ки барои тафовут намудани он аз дигар намудҳои ҷавобгарии иҷтимоӣ (ахлоқӣ, иқтисодӣ ва ғайра) имкон медиҳанд. Баъзан дар ин мафҳум ҷанбаҳои амалии ба татбиқи меъёрҳои дахлдори ҳуқуқӣ, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои вайрон кардани уҳдадорихои мушахасро пешбинӣ менамоянд, таъкид мешавад. Аз диди назариявӣ, чунин маҳрумият уҳдадорӣ дар қонун мустаҳкамшудаи ҳуқуқвайронкунамда ба «мувоҷеҳшавӣ ба оқибатҳои номусоид» маҳсуб мешавад.

Асоси ҷавобгарии ҳуқуқӣ-гражданӣ барои вайрон намудани шартҳои шартномаи супориш, ҳуқуқвайронкунии маҳсуб меёбад, ки дар шакли иҷро накардани уҳдадорӣ ё ба таври номатлуб иҷро кардани уҳдадорӣ ифода меёбад. Тавре дар адабиёти илмӣ қайд мегардад, масъулият барои кори дастурдодашуда иҷрои қоидаҳои пешбинӣ шударо бо назардошти оқибатҳои манфии эҳтимоли ва муносибати бодикқат ба иҷрои вазифаҳои супурдашударо талаб менамояд.

Тибқи б.1 м. 914 вакил вазифадор аст супориши ба ӯ мутобиқи дастурҳои ваколатдиханда додашударо иҷро намояд. Дастури ваколатдиханда бояд мушаххас, ҷоиз ва имконпазир бошад.

Талаби асосии чунин дастурҳо аз он иборат аст, ки онҳо набояд хилофи шартнома бошанд. Асосан, дастурҳо ба усулҳои иҷрои фармоиш марбутанд ва мумкин аст ҳам дар ҳуди шартномаи супориш ва ҳам дар дастурҳои махсуси ваколатдиханда, ки мазмунӣ шартномаро муайян мекунамд, ҷой дошта бошанд. Ба вакил дастурҳои мушаххас ё умумӣ аз ҷониби ваколатдиханда дода мешавад. Вакил бошад бе вайрон кардани дастурҳои бевоситаи ваколатдиханда, бояд ҳудаш роҳҳои мушаххаси иҷрои дастурҳоро ҳал намояд. Дастурҳое, ки ваколатдиханда ба вакил оид ба анҷом додани амалҳое, ки танҳо аз ҷониби ваколатдиханда иҷро шуда метавонанд ғайриқонунӣ дониста мешавад ва аз ин рӯ, эътибор надоранд.

Мувофиқи м. 915 ҚТ ҚТ вакил вазифадор аст: супориши ба ӯ додашударо шахсан иҷро намояд; ба ваколатдиханда тибқи талаботи ӯ оид ба ҷараёни иҷрои супориш ҳамаи маълумотро хабар диҳад; ба ӯ бетаъхир тамоми маблағи вобаста ба анҷом додани муомилот ба даст овардаашро диҳад; баъди иҷрои супориш ба ваколатдиханда бетаъхир ваколатномаи мӯҳлати

этибораш нагузаштаро баргардонад ва агар ин аз рӯи хусусияти супориш тақозо гардад, ҳисоботро бо замиаи ҳуҷҷатҳои таъдиқкунанда пешниҳод намояд.

Таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда, ки ҷавобгарии граҷданӣ-ҳуқуқӣ барои вайрон намудани шартҳои шартномаи супоришро танзим менамояд, имкон медиҳад, ки чунин шартҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ-граҷданиро ҷудо намоем:

- а) расонидани зарари воқеӣ;
- б) зиддиҳуқуқӣ будани амалҳои иҷрогардида;
- в) мавҷуд будани алоқаи сабабӣ байни амали зиддиҳуқуқӣ ва зарари расонидашуда;
- г) мавҷуд будани гуноҳи ҳуқуқвайронкунанда.

Яке аз шартҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ-граҷданӣ амали зиддиҳуқуқие, ки дар натиҷаи содир намудани онҳо зарар расонида шудааст, ба ҳисоб меравад. Амали зиддиҳуқуқӣ дар ҳуқуқӣ граҷданӣ бо баъзе хусусиятҳои аз дигар соҳаҳои ҳуқуқ фарқ мекунанд. Барои он, ки амали зиддиҳуқуқӣ шартӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ-граҷданӣ шавад, он бояд, ба истиснои баъзе ҳолатҳо, амал (беамалӣ) ҳилофи меъёрҳои ҳуқуқӣ бошад ва ҳамзамон ҳуқуқҳои касеро вайрон кунад [1].

Тибқи м. 916 КГ ҚТ ваколатдиханда, агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, вазифадор аст: вакилро бо васоити барои иҷрои супориш зарурӣ таъмин намояд; бетаъхир аз ҷониби вакил иҷрои мутобиқи шартнома анҷомдодашударо қабул кунад; ба вакил хароҷотеро, ки барои иҷрои супориш зарур буд, пардозад; баъди иҷрои супориш, агар он тибқи шартнома ё қонунҳо пешбинӣ шуда бошад, ба вакил подошпулӣ пардозад.

Номушахас будани дастурҳои ваколатдиханда метавонад сабаби бастанашуда эътироф гардидани шартномаи супориш шавад. Ҳамин тавр, дар Қарори суди иқтисодии вилояти Суғд қайд мегардад, ки: «...Мувофиқи б. 1 м. 912 КГ ҚТ дар шартномаи супориш як тараф (вакил) аз ном ва аз ҳисоби тарафи дигар (ваколатдиханда) иҷро кардан ё ба ҷо овардани амали муайяни ҳуқуқиро ўҳдадор мешавад. Вобаста ба муомилае, ки вакил анҷом медиҳад, ҳуқуқ ва вазифахоро бевосита ваколатдиханда пайдо менамояд. Тибқи б. 1 м. 914 КГ ҚТ вакил вазифадор аст супориши ба ў мутобиқи дастурҳои ваколатдиханда додашударо иҷро намояд. Дастури ваколатдиханда бояд мушаххас, ҷоиш ва имконпазир бошад. Шартҳои муҳими шартномаи супориш предметҳои он - амалҳои мушаххаси ҳуқуқии дар шартнома муайяншуда мебошад, вакил бояд онҳоро аз ном ва аз ҳисоби ваколатдиханда анҷом диҳад.

Дигар шартҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ – граҷданӣ робитаи сабабии байни рафтори зиддиҳуқуқии қарздор ва оқибатҳои манфии молу мулкӣ (зарар) махсус мешавад. Барои ба ҷавобгарӣ кашидан на ҳама чиз, балки танҳо чунин рафтори шахс, ки ба расонидани зарар мусоидат намудааст, аҳамият дорад [2]. Масъалаи ҷой доштан ё надоштани робитаи сабабиро бо чунин пайдарҳамӣ муайян намудан мувофиқи мақсад мебошад:

а) муқаррар намудани мавҷудияти оқибат (фарз мекунем, зарар);

б) муқаррар намудани чизе, ки факти ҷойдошта натиҷаи он мебошад, яъне муайян намудани сабаби зарар.

Гуноҳ аз зумраи дигар шартҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҷавобгарии граҷданӣ – ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Дар атрофи он байни муҳаққиқон баҳсҳо идома доранд. Яке аз масъалаҳои ба мафҳуми гуноҳ иртиботдошта он аст, ки оё гуноҳ унсурҳои ҳатмии таркиби ҳуқуқвайронкунӣ мебошад, ё ҳуқуқ мумкин аст бо амалҳои бегуноҳӣ ва ҳатто ҳодисаҳо вайрон карда шавад.

Гуноҳ дар ҳуқуқӣ граҷданӣ шартҳои субъективии ҷавобгарии граҷданӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчун муносибати руҳии субъект ба рафтори зиддиҳуқуқонаш муайян карда мешавад, ки дар он дараҷаи безътиноии субъект ба манфиатҳои тарафи дигари ҷомеа зоҳир мегардад.

Дар бораи хусусиятҳои ба «гуноҳ» ҳамчун падида ҳос сухан ронда, мекушем, сабабҳои ба сермаъно будани ин истилоҳ таъсиррасонро муайян намоем:

1) мавҷудияти муносибати бошууронаи субъект, ки воқеияти муҳит ва зухуротҳои онро ба таври айнан инъикос менамояд. Даркшавандагӣ ҳам яке аз хусусиятҳои гуноҳ мебошад;

2) ҳуқуқвайронкунандаи гунаҳкор, ҳангоми содир намудани амали зиддиҳуқуқӣ нисбати қоидаҳои ҳатмии рафтори дар ҷомеа муқарраршуда, муносибати манфӣ ё нописандӣ баён менамояд (лекин, муносибати бепарвоёнро низ истисно набояд кард).

3) муносибати манфии ҳуқуқвайронкунанда ба муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки дар интиҳоби варианти рафтори зиддиҳуқуқӣ зоҳир мешавад.

Гуноҳ ҳамчун шартҳои ҷавобгарии граҷданӣ дар шартномаи супориш дорои хосиятҳои худ мебошад. Чунончӣ барои ваколатдиханда ва вакил, асосҳои ягонаи ҷавобгарии молу мулкӣ ба-

рои вайрон намудани уҳдадориҳои шартномавӣ муқаррар карда шудааст. Мутобики б. 1, м. 432 Кодекси гражданин, тарафҳо ҳангоми вайрон намудани уҳдадориҳои шартномавии худ, сарфи назар аз мавҷуд будан ё набудани гуноҳшон ҷавобгаранд, агар қонун ё шартнома тартиби дигарро пешбинӣ накарда бошанд.

Ҳама аҳдҳое, ки вакил аз номи худ ва ба манфиати худ анҷом додааст, уҳдадориҳоро на барои ваколатдиханда, балки барои вакил ба вучуд меоранд. Ғайр аз ин вакиле, ки берун аз манфиат ва иродаи ваколатдиханда амал менамояд, дар назди вай барои иҷро накардани супориш ҷавобгар аст.

Дар сурати набудани ваколоти амал кардан аз номи шахси дигар ё баромадан аз доираи чунин ваколат, агар шахси дигар (ваколатдиханда) минбаъд чунин аҳдро бевосита маъқул донад, аҳд аз номи шахси анҷомдодаи он ва ба манфиати ӯ суратгирифта эътироф карда мешавад.

Вакил инчунин вазифадор аст, ки ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи муқаррар ва муайян кардани мазмун муносибатҳои ҳуқуқии байни вакил ва шахсони сеюмро супорад. Ҳангоми аз ҷониби вакил ба таъхир андохтани иҷрои уҳдадории мазкур ваколатдиханда ҳуқуқ дорад ҷуброни зарари расонидашударо талаб намояд. Агар вакил маблағи пулро беасос нигоҳ дошта бошад, ваколатдиханда ҳуқуқ дорад пардохти фоизҳоро барои истифодаи ғайриқонунии пулҳоро талаб намояд.

Чунин вакил ҳуқуқ дорад, тибқи м. 388 ГК ҚТ ашёро, ки бояд ба ваколатдиханда супорида шавад, нигоҳ дорад то талаботи ӯ тибқи шартномаи супориш таъмин карда шавад. Бояд қайд кард, ки намояндаи тижоратӣ наметавонад ашёро, ки барои додани онҳо ба шахсони сеюм пешбинӣ шудааст, нигоҳ дорад. Ин ҳуқуқ танҳо нисбат ба ашёе, ки ба ваколатнома дода мешавад, эътибор дорад.

Тибқи қ. 2 м. 916 ГК ҚТ ваколатдиханда, агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, вазифадор аст бетаъхир аз ҷониби вакил иҷрои мутобики шартнома анҷомдодашударо қабул кунад. Ба ин сифат ҳам пул, ҳам ашё ва ҳам ҳуҷҷатҳое, ки вакил аз шахсони сеюм вобаста ба иҷрои амали таъиншуда гирифтааст, баромад карда метавонанд. Агар ваколатдиханда аз қабули иҷрои дурусти пешниҳодкардаи вакил даст кашад, тибқи м. 437 КГ ҚТ оқибатҳои ҳуқуқии аз ҷониби кредитор гузаронидани мӯҳлат ба вучуд меоянд.

Ин ба қарздор (вакил) ҳуқуқ медиҳад, ки зиёни аз сабаби гузаронидани мӯҳлат расонидашударо талаб намояд агар кредитор (ваколатдоркунанда) исбот карда натавонад, ки гузаронидани мӯҳлат мутобики ҳолатҳое ба миён омадааст, ки барои он ҳолат на ӯ шахсан ва на дигар шахси ба зиммашон бо амри қонун ё супориши кредитор қабули иҷрои уҳдадорӣ воғузошта шуда ҷавобгар намебошанд. Инчунин мутобики уҳдадории пулӣ барои пардохти фоиз дар давраи гузаронидани мӯҳлат аз тарафи кредитор қарздор масъул намебошад (қ. 3 м. 377 КГ ҚТ).

Ваколатдоркунанда ҳуқуқ дорад дар ду ҳолат аз қабули дастури иҷрошуда даст кашад:

1) агар иҷро аз ҷониби вакил берун аз шартнома ё дастури минбаъдаи ваколатдиханда анҷом дода шуда бошад;

2) агар шартҳое, ки дар онҳо чунин дасткашӣ иҷозатдода мешавад вучуд надошта бошад.

Бинобар сабабе, ки вакил супоришро аз ном ва аз ҳисоби ваколатдиханда иҷро мегардад, агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, уҳдадор аст ба вакил ба хароҷотеро, ки барои иҷрои супориш зарур буд, пардозад (б.3 м. 916 КГ ҚТ). Меъёри зикргардида дар назар дорад, ки агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, барои иҷрои шартномаи супориш ваколатдиханда вазифадор аст, ки тамоми хароҷоти имконпазири вакилро пешакӣ ҷуброн намояд. Дар ин сурат сухан на дар бораи ҳамаи хароҷотҳои имкондошта, балки танҳо дар бораи хароҷоти зарурии вакил, ҳаҷму муҳлате, ки таъминоти онҳоро дар шартнома муайян кардан мумкин аст, меравад. Вакил дар ҳолати ҳангоми иҷрои супориш ба вучуд омадани хароҷотҳоро зарур шуморад, ҳуқуқ дорад онро аз ваколатдиханда талаб намояд.

Уҳдадории ваколатдиханда оид ба ҷуброни хароҷот, чун қоида, дар ду ҳолат ба миён меояд:

1) агар таъминоти пулӣ ба вакил пешниҳод нашуда бошад;

2) агар хароҷоти воқеӣ аз маблағи таъминот зиёд бошад.

Бояд қайд кард, ки вакил ҳуқуқ дорад ҷуброни танҳо чунин хароҷоти ба ӯ расонидашударо, ки зарурати онро барои иҷрои супориш исбот карда метавонад, ҷуброн намояд. Тибқи қ. 4 м. 916 КГ ҚТ ваколатдиханда, агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, вазифадор аст баъди иҷрои супориш, агар он тибқи шартнома ё қонунҳо пешбинӣ шуда бошад, ба вакил подошпулӣ пардозад.

Шартномаи супориш пулакӣ эътироф мешавад, ки агар он дар қонун, дигар санадҳои ҳуқуқӣ ё ҳуди шартнома бевосита пешбинӣ шуда бошад, инчунин дар ҳолатҳои, ки шартномаи супориш ба ғаёлияти соҳибкорӣ ақаллан яке аз тарафҳои он алоқаманд бошад (м. 913 КҶ ҚТ).

Фарзияи пулакӣ будани супориш танҳо дар сурате эътибор дорад, ки дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад. Дар баробари ин, меъёри умумии б. 2 м. 913 КҶ ҚТ қоидаеро муқаррар менамояд, ки тибқи он ҳангоми дар шартномаи супориши пулакӣ мавҷуд набудани шартҳои оид ба ҳаҷми подошпулӣ ва тартиби пардохт он мувофиқи қисми 3 моддаи 456 ҳамин Кодекс тибқи нархномаи маъмулан ба чунин шакли хизматрасонӣ қабулшуда муайян гардида, баъди иҷрои супориш пардохта мешавад.

Боби 45-и КҶ ҚТ қоидаеро дар бар намегирад, ки аз кадом лаҳзае, ки супоришдиханда ӯҳдадор аст барои хидмати вакил пардохт кунад. Амалия оид ба ин масъала чунин ҳулосаеро дар бар мегирад, ки уҳдадорӣ пардохти подош ба вакил новобаста аз натиҷаи ниҳонии амали вакил ба миён меояд, агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад. Чунин ҳулосаи судҳо бо он алоқаманд аст, ки предмети шартномаи супориш аз ҷониби вакил ҳатмӣ ба даст овардани натиҷаро ҳамавақт дар назар надорад.

Дар робита ба ин, бояд қайд намуд, ки шартҳои пардохт ҳангоми ба даст овардани натиҷаи дигар ҳам муқаррар намудан мумкин аст ва он ба ҳаққи муваффақият дахл надорад, илова бар ин, ҳаққи муваффақият бояд ба "эҳтимоли оқилона" мувофиқат кунад. Шахсе, ки талаби ҷуброни хидмати намоянда дорад, маблағ ва далели пардохти онҳоро исбот менамояд ва тарафи дигар ҳуқуқ дорад аз ҳад зиёд будани онҳоро исбот кунад.

Ба андешаи мо, мавҷудияти пулакӣ ё роӣгон дар шартномаи мушаххаси супориш бояд ба шартҳои фарорасии ҷавобгарии вакил дар назди ваколатдиханда барои иҷро накардан ё иҷрои номатлуби супориш таъсир расонад. Вакил бо шартномаи бемузд бояд танҳо дар сурате масъулият дошта бошад, ки дар кирдораш қасд мавҷуд бошад ва бо шартномаи пулакӣ агар беэҳтиёт бошад ҳам бояд ҷавоб диҳад.

Ҷаҳддорӣ иҷрои шахсӣ танҳо ба амалҳои қонунӣ вакил тааллуқ дорад. Нисбат ба амалҳои воқеӣ, ки дар ҳолатҳои алоҳида метавонанд бо амалҳои ҳуқуқӣ предмети шартномаро ташкил диҳанд, вакил метавонад, агар дар ҳуди шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, шахси сеюмро ҷалб намояд. Дар ин ҳолат вакил тибқи қоидаҳои умумӣ дар бораи масъулияти қарздор барои амали шахси сеюм (м. 434 КҶ ҚТ) масъулият дорад.

Бо додани ваколати худ ба шахси дигар дар сурати набудани дастури бевоситаи ваколатдиханда дар ҳолатҳои пешбининамудаи м. 212 КҶ ҚТ вакил бояд он ҳолатро ба назар гирад, ки дар ин ҳолат ӯ бояд барои амали муовин (вакил) ҷавобгар бошад. Дар ҳолате, ки ба шахси дигар додани ваколат аз ҷониби ваколатдиханда воғузошта шуда бошад ва ин шахс дар шартнома тибқи шартнома зикр шуда бошад, вакил на барои интиҳоби худ ва на барои пешбурди қараш ҷавобгар нест. Агар дар шартнома ҳуқуқи ваколатдор оид ба додани иҷрои супориш ба шахси дигар пешбинӣ нагардида бошад ё пешбинӣ шуда бошад, вале муовин дар он номбар нагардида бошад, вакил дар назди ваколатдиханда барои интиҳоби нодурусти супориш масъулият дорад. (қ. 3 м. 917).

Шахсони сеюм метавонанд дар назди ваколатдиханда масъулият дошта бошанд, агар онҳо донанд, ки онҳо муомилаеро анҷом медиҳанд, ки аз доираи ваколатҳои вакил берун аст. Бояд таъкид дод, ки дар доираи ҳалли бахшҳо дар амалияи судӣ аксар вақт дар бораи қонунӣ будани ба шартномаи супориш дохил намудани банди ҷарима барои аз шартнома даст кашидан савол ба миён меояд.

Ҳамин тавр,

1. Ҳама аҳдҳои, ки вакил аз номи худ ва ба манфиати худ анҷом додааст, уҳдадорӣро на барои ваколатдиханда, балки барои вакил ба вучуд меоранд. Ғайр аз ин вакиле, ки берун аз манфиат ва иродаи ваколатдиханда амал менамояд, дар назди вай барои иҷро накардани супориш ҷавобгар аст. Дар сурати набудани ваколати амал қардан аз номи шахси дигар ё баромадан аз доираи чунин ваколат, агар шахси дигар (ваколатдиханда) минбаъд чунин аҳдро бевосита маъқул донанд, аҳд аз номи шахси анҷомдодаи он ва ба манфиати ӯ суратгирифта эътироф карда мешавад. Чунин шартнома безътибор дониста мешавад, зеро он аз рӯи табиати худ қисми ҷудонашавандаи шартномаи зикршуда мебошад ва наметавонад аз он алоҳида мавҷуд бошад ва иҷро карда шавад.

2. Вакил инчунин вазифадор аст, ки ҳуҷжатҳои тасдиқкунандаи муқаррар ва муайян қар-

дани мазмуни муносибатҳои ҳуқуқии байни вакил ва шахси сеюмро супорад. Ҳангоми аз ҷониби вакил ба таъхир андохтани иҷрои уҳдадории мазкур ваколатдиханда ҳуқуқ дорад ҷуброн и зарари расонидашударо талаб намояд. Агар вакил маблағи пулро беасос нигоҳ дошта бошад, ваколатдиханда ҳуқуқ дорад пардохти ғоизхоро барои истифодаи ғайриқонунии пулҳои шахси дигар талаб намояд.

АДАБИЁТ

1. Мирзоев С.А. Танзими шартномавии таъмини барқ. дис. ... ном. илм. ҳуқ. – Душанбе, 2020. С. 97.
2. Иоффе О.С. Избранные труды: в 4 т. Т. 1. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ответственность по советскому гражданскому праву. СПб., 2003. – С. 147.

- Аминзода З.Т. БАЪЗЕ АЗ МАСАЛАҲОИ МУАЙЯН НАМУДАНИ ҚИСМИ АДОНАШУДАИ ЧАЗО АЗ РӮИ ҲУКМИ ПЕШТАРА ҲАНГОМИ ТАЪИНИ ЧАЗО АЗ РУИ МАЧМУИ ҲУКМҲО**
- Аминзода З.Т. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ СОСТАВА НАКАЗАНИЯ НА ОСНОВЕ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО ПРИГОВОРА ПРИ ПРИСОЕДИНЕНИИ НАКАЗАНИЯ СОВОКУПНОСТЬЮ ПРИГОВОРЕНИЙ**
- Aminzoda Z.T. SOME OF THE ISSUES OF DETERMINING THE PART OF THE PUNISHMENT BASED ON THE PRELIMINARY SENTENCE WHEN THE PUNISHMENT IS ATTACHED BY THE SET OF SENTENCES**

Масъалаи муайян намудани қисми адонашудаи чазо ҳангоми аз тарафи шахсе, ки нисбатан ҳукуми айбдоркунандаи суд ҷой дораду чазоро пурра ё қисман адо накарда боз ҷиноят содир намудааст, ба миён меояд.

Мутобиқи муқаррароти қ.1 м.68 ҚҚ ҚТ «агар маҳкумшуда пас аз баровардани ҳукм, вале то адои пурраи чазо ҷинояти нав содир карда бошад, суд чазоеро, ки аз рӯи ҳукуми пештара то охир адо нашудааст пурра ё қисман ба чазои дар асоси ҳукуми нав таъиншуда зам мекунад».

Дар банди 11 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 марти соли 2003 таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани чазо барои маҷмуи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмуи ҳукумҳо» муқаррар шудааст, ки «ҳангоми таъин намудани чазо аз рӯи маҷмуи ҳукумҳо ба судҳо лозим аст, ки дар қисми муқаддимавии ҳукм намуд ва қисми адонагардидаи чазои бо ҳукуми пештара таъиншударо, ки дар асоси моддаи 68 ҚҚ Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд пурра ё қисман ба чазои бо ҳукуми нав таъиншуда зам карда мешавад, муфасссал муқаррар намуда, онҳоро аниқ нишон диҳанд»[1].

Зимнан, мутобиқи Қарори мазкур қисми адонагардидаи чазои бо ҳукуми пештара таъиншуда инҳо доништа мешаванд:

- қисми воқеии маҳрум сохтан аз озодӣ, ки барои адо кардан дар лаҳзаи дастгиркунӣ ва ба ҳаёти ғирифтани ӯ барои содир кардани ҷинояти нав боқӣ мондааст;

- муҳлате, ки маҳкумшуда аз адо намудани боқимондаи чазои бо ҳукуми пештара таъиншуда пеш аз муҳлат озод карда шудааст;

- муҳлати чазои бо ҳукуми пештара таъиншуда, ки аз ҷониби суд шартан доништа шудааст;

- муҳлати мавқуф гузоштани адои чазо, ки ба занҳои ҳомиладор ва занҳои кӯдаки хурдсол дошта таъин карда шудааст.

Ғайр аз ин, дар қ.2 б.11-и Қарори мазкур омадааст, ки «Дар мавриди таъин намудани чазо барои содир кардани ҷинояти нав нисбати шахсе, ки ба тариқи бахшиши чазо мутобиқи м.м. 77 ва 83 ҚҚ ҚТ қисми адонагардидаи чазои бо ҳукуми пештара таъиншуда ба чазои нисбатан сабуктар иваз карда шудааст, ба чазои барои ҷинояти нав таъинкардашуда, қисми адонагардидаи ин чазои нисбатан сабуктар пурра ё қисман зам карда мешавад», яъне қисми адонагардидаи чазои нисбатан сабуктар ҳангоми татбиқи гардидани м.м. 77 ва 83 ҚҚ ҚТ.

Ҳангоми муайян намудани қисми адонашудаи чазо муқаррар намудани лаҳзае, ки сарҳади байни қисми адошуда ва адонашудаи чазо ғашта метавонад, зарурият дорад.

Мутобиқи б.11 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 марти соли 2003 таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани чазо барои маҷмуи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмуи ҳукумҳо» лаҳзаи ҷудокунандаи қисми адонашудаи чазои маҳрум сохтан аз озодӣ, аз лаҳзаи интиҳоби ҷораи пешгирӣ дар намуди ҳасб барои содир кардани ҷинояти нав ҳисобида шавад. Вале, дар Қарори мазкур ягон тавзеҳот оид ба муайян намудани қисми адонашудаи чазо дар мавриди интиҳоби ҷораи пешгирӣ дар намуди ҳасб нисбати шахсе, ки ба чазои бо маҳрум сохтан аз озодӣ алоқаманд набуда маҳкум шудааст, ҷой надорад. Аз ин гуфтаҳо метавон хулосабарорӣ намуд, ки ин тавзеҳот инчунин ҳангоми ба ҳисоб гирифтани муҳлати чазоҳои бо маҳрум сохтан аз озодӣ вобаста набуда низ дахл дорад.

Бо мақсади пурратар намудани тавзеҳоти Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 марти соли 2003 таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани чазо барои маҷмуи ҷиноятҳо

ва аз рӯи маҷмуи ҳукмҳо» пешниҳод менамоем, ки ба банди 11-и он илова зерин ворид карда шавад:

– «қисми воқеии ҷазоҳои қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ, ки барои адо кардан дар лаҳзаи дастгиркунӣ ва ба ҳабс гирифтани ӯ барои содир намудани ҷинояти нав, боқӣ мондааст;

– ҳангоми интиҳоб нашудани ҷунин ҷораҳо муҳлате, ки дар лаҳзаи баровардани ҳукми охири бокӣ мондааст».

Ҷунин тавзеҳот ба муқаррароти қ.4 м.70 ҚЧ ҚТ дар бораи ба ҳисоб гирифтани ҷазо нисбати шахсоне, ки то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм дар ҳабс нигоҳ дошта мешаванд, мутобиқат менамояд.

Қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, инчунин «муҳлати ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, ки аз ҷониби суд шартан доништа шудааст», (б.11.Қарори зикршудаи Пленуми Суди Олии ҚТ) эътироф мегардад.

Мутобиқи қ.8 м.71 ҚЧ ҚТ «агар маҳкумшуда дар давоми муҳлати санҷиш ҷинояти нав содир намояд, суд шартан татбиқ накардани ҷазоро бекор намуда, мувофиқи қоидаҳои пешбининамудаи моддаи 68 ҳамин Кодекс ҷазо таъин мекунад», яъне мутобиқи тавзеҳоти Пленуми Суди Олӣ ва дар асоси м.68 ҚЧ ҚТ суд муҳлати ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, ки аз ҷониби суд шартан доништа шудааст, пурра ё қисман ба ҷазои дар асоси ҳукми нав таъиншуда зам мекунад. Ғайр аз ин дар б.15 -и Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ муқаррар шудааст, ки судҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки «муҳлати адо намудани ҷазои ниҳой мувофиқи қоидаи... м. 68 ҚЧ ҚТ таъин кардашуда, аз рӯзи баровардани ҳукми охири бокӣ ба ҳисоб гирифтани давраи то суд бо парвандаи охири дар ҳабс ба тариқи ҷораи пешгирӣ ё дастгиркунӣ нигоҳ доштан, бояд бо ҳисоб гирифта шавад». Ин ҷо низ тавзеҳоти Пленум чандон равшан нест, зеро дар он воқеа ба маънаи ба ҳисоб гирифтани давраи то суд бо парвандаи аввал дар ҳабс ба тариқи ҷораи пешгирӣ ё дастгиркунӣ нигоҳ доштан чизе зикр нашудааст.

Тавзеҳоти маъмурӣ Пленуми Суди Олии ҚТ бо маъмуни м.68 ва 70 ҚЧ ҚТ муҳолифат менамояд. Муҳолифат дар он зоҳир мегардад, ки мутобиқи қ.4 м.70 ҚЧ ҚТ то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм дар ҳабс нигоҳ доштан ба муҳлати ҷазо... ба ҳисоб гирифта мешавад, яъне муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан ҳамчун қисми адошудаи ҷазо ҳисобида мешавад. Дар асоси м.68 ҚЧ ҚТ бошад, суд танҳо ҷазоеро, ки аз рӯи ҳукми пештара то охири адо нашудааст, ҳамроҳ менамояд. Барои баргараф намудани ҷунин ҳолат пешниҳод менамоем, ки ба б.11 Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 март 2003 ҷунин тағйирот ворид карда шавад: қисми адонашудаи ҷазо «муҳлати ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, ки аз ҷониби суд шартан доништа шудааст, ба истиснои муҳлати то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм дар ҳабс нигоҳ доштан» ҳисобида мешавад.

Дар б.11 Қарори зикршудаи Пленуми Суди Олии ҚТ омадааст, ки қисми адонагардидаи ҷазои бо ҳукми пештара таъиншуда, ин муҳлати мавқуф гузоштани адои ҷазо, ки ба занҳои ҳомиладор ва занҳои кӯдаки хурдсолдошта таъин карда шудааст [1] ба шумор меравад. Дар ин маврид Пленуми Суди Олӣ ба иштибоҳ роҳ додааст, зеро қисми адонашудаи ҷазое, ки аз рӯи ҳукми пештара таъин шудааст, бояд қисми ҷазое доништа шавад, ки адои он аз ҷониби занони ҳомила ё занони дорои фарзандони то синни ҳаштсола мавқуф гузошта шудааст (м. 78 ҚЧ ҚТ).

Ҳамчунин, қ. 4 м. 78 ҚЧ ҚТ муқаррар намудааст, ки «пас аз ҳаштсола шудани кӯдак ё дар ҳолати вафот кардани ӯ, суд воқеа ба рафтори зани маҳкумшуда метавонад ӯро аз адои ҷазо озод кунад. Ҷунин намуди озоднамоӣ аз адои ҷазо нисбати занони ҳомилаи маҳкумшуда ё занони дорои фарзандони то синни ҳаштсола ба истиснои заноне, ки барои ҷиноятҳои махсусан вазнин маҳкум гардидаанд, татбиқ карда мешавад.

Нисбати қисми адонашудаи ҷазо барои занони ҳомила ва заноне, ки кӯдакони то синни ҳаштсола доранд, бояд ҳолатҳои зеринро ба инобат гирифт. Ҳангоми мавқуф гузоштани адои ҷазо нисбати занони ҳомила ва занони кӯдакони то синни ҳаштсола дошта, агар мавқуфгузори якбора дар рафти баровардани ҳукм мӯйян шуда бошад, қисми адонашудаи ҷазо тамоми муҳлати ҷазои бо ҳукми суд таъингашта эътироф мешавад. Агар мавқуф гузоштан барои зан дар давраи адои ҷазо дода шуда бошад, пас он қисми ҷазо адонашуда ҳисоб мешавад, ки воқеан дар лаҳзаи баровардани таъиноти суд доир ба мавқуф гузоштани адои ҷазо иҷро нашудааст.

Бинобар он лозим аст, ки Пленуми Суди Олии ҚТ ба ин қарори худ тағйирот ворид намуда, иштибоҳи ҷой доштаре бояд бо матни зерин ислоҳ намояд: «Қисми адонагардидаи

чазои бо ҳукми пештара таъиншуда, муҳлати чазое доништа мешавад, ки адои он ҷониби занони ҳомила ё занони дорои фарзандони то синни ҳаштсола мавқуф гузошта шудааст ё онҳо аз адои чазо озод гардидаанд».

Бояд зикр намуд, ки дар Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ ҚТ «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани чазо барои маҷмуи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмуи ҳукмҳо» аз 13 март 2003 на ҳама вариантҳои мавҷуд будани қисми адонашудаи чазо аз рӯи ҳукми пештара муайян шудааст. Аз ҷумла, аз мадди назари Пленум муайян намудани қисми адонашудаи чазо, ки бо чазои дигари вазнинтар иваз шуда бошад, берун мондааст.

Ҳамин тавр, маъсалаҳои марбут ба муайян намудани қисми адонагардидаи чазоро баррасӣ намуда, ба чунин ҳулоса омадем:

Нодуруст муқаррар намудани қисми адонашудаи чазои аз рӯи ҳукми пештара таъиншуда метавонад ба нодуруст муайян шудани чазои ниҳой дар умум барои маҷмуи ҳукмҳо оварда расонад.

Лаҳзае, ки қисми адошуда ва адонашудаи чазоро ҷудо менамояд, бояд лаҳзаи баровардани ҳукми суд (на ин ки ба қувваи қонунӣ даромадани он) барои ҷинояти дуҷум доништа шавад. Мутаносибан, ҳамчун қисми адошудаи чазо бояд доираи муҳлати аз оғози адои чазо (аммо бидуни ба ҳисоб гирифтани муҳлати нигоҳдории шахс дар ҳабс ҳамчун чораи пешгирӣ ё дастгиркунӣ) ё ба қувваи қонунӣ даромадани ҳукм, агар чазо амалан адо нашуда бошад ва то лаҳзаи баровардани ҳукм (на ин ки ба қувваи қонунӣ даромадани он) барои ҷинояти дуҷум ҳисобида шавад.

Ба Қарори Пленуми Суди Олии ҚТ аз 13 март соли 2003 таҳти №5 «Доир ба таҷрибаи судӣ оиди таъин намудани чазо барои маҷмуи ҷиноятҳо ва аз рӯи маҷмуи ҳукмҳо» тағйирот ворид карда шуда, банди 11 ба тариқи зайл ифода карда шавад:

Қисми адонагардидаи чазои бо ҳукми пештара таъиншуда инҳо доништа мешаванд:

- қисми воқеии қорҳои ҳатмӣ, қорҳои ислоҳӣ, маҳдуд кардани озодӣ, нигоҳ доштан дар қисми ҳарбии интизомӣ ва маҳрум сохтан аз озодӣ, ки барои адо кардан дар лаҳзаи дастгиркунӣ ва ба ҳабс гирифтани ӯ барои содир намудани ҷинояти нав, боқӣ мондааст;

- ҳангоми интиҳоб нашудани чунин чораҳо муҳлате, ки дар лаҳзаи баровардани ҳукми охири боқӣ мондааст;

- муҳлате, ки маҳкумшуда аз адо намудани боқимондаи чазои бо ҳукми пештара таъиншуда пеш аз муҳлат озод карда шудааст;

- муҳлати чазои бо ҳукми пештара таъиншуда, ки аз ҷониби суд шартан доништа шудааст, ба истиснои муҳлати то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукм дар ҳабс нигоҳ доштан;

- муҳлати чазое, ки адои он аз ҷониби занони ҳомила ё занони дорои фарзандони то синни ҳаштсола мавқуф гузошта шудааст ё онҳо аз чазо озод гардидаанд;

- муҳлати намуди чазои нисбатан вазнинтар, ки бо тартиби дар қ.5 м.481, қ.5,9 м.49, қ.3, м.52, қ.3, м.54 ҚҚ ҚТ таъин гаштааст.

АДАБИЁТ

1. Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992–2011). Душанбе, 2012 – С. 306.

ДИГАР САМТҲОИ ИҚТИСОДИВУ ИҶТИМОӢ

Дустбоев Ш.
Рустамов Ф.М.

БАЪЗЕ ПАҲЛУҲОИ НАЗАРИЯВИИ САРМОЯИ ИНСОНӢ

Дустбоев Ш.
Рустамов Ф. М.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Dustboev Sh.
Rustamov F.M.

SOME THEORETICAL ASPECTS OF HUMAN CAPITAL

Аннотатсия Аннотация Annotation

Дар мақола мафҳум, моҳият, таснифот, принцип, вазифаҳо ва омилҳои сармоия инсониро аз нуқтаи назари якчанд муаллифони таҳлил гардидааст. Муаллифони моҳият, таснифот ва омилҳои рушдбанди сармоия инсониро омӯхтанд ва онҳоро тибқи ақидаҳои хеш гурӯҳбандӣ намудаанд.

Калид вожаҳо: сармоия инсонӣ, таснифот, омилҳо, принцип, вазифаҳо.

В статье анализируются понятие, сущность, классификация, принципы, задачи и факторы человеческого капитала с точки зрения ряда авторов. Авторы изучили природу, классификацию и факторы развития человеческого капитала и сгруппировали их по своему мнению.

Ключевые слова: человеческий капитал, классификация, факторы, принципы, задачи.

The article analyzes the concept, essence, classification, principles, tasks and factors of human capital from the point of view of several authors. The authors studied the nature, classification and developing factors of human capital and grouped them according to their opinions.

Key words: human capital, classification, factors, principles, tasks.

Дар охири асри XX ва оғози асри XXI олимони иқтисоддон ба чунин ҳулоса омадаанд, ки яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодиёти ҷаҳон на сармоия ҷисмонӣ, балки сармоия инсонӣ мебошад, чун ки номбурда пеш аз ҳама ба боло бурдани ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии иқтисодиёт мусоидат менамояд. Аз ин рӯ сиёсати иқтисодии Давлатҳои рушдёфтаи ҷаҳон ба ҳарчи бештар ҳароҷоту сармоягузорӣ намудан ба сармоия нигаронида шудааст, зеро ин омилҳои муҳими рушди устувори иқтисодиёт мебошад. Ин ақида аз давраи гузаштан аз иқтисодиёт усули экстенсивӣ рушди истеҳсолот ба усули интенсивии он собит мегардад. Дар ин замина истифодаи технологияҳои нав босуръат пеш меравад ва талабот ба афзоиши шумораи коргарон кам гардида, арзиши ақидаҳои эҷодии сармоия инсонӣ хело ҳам баланд гардида мавқеаш дар истеҳсолот аввалиндараҷа мегардад.

Исботи гуфтаҳои болоро бо пайдоиши ширкати Google, ки соли 1998 дар заминаи ақидаҳои замонавии созанда ва истифодаи технологияи иттилоотии муосир таъсис ёфтааст, тасдиқ намудан мумкин аст.

Ҳамчунин даҳсолаҳо пештар аз ин ширкати номбурда, ҳоло соли 1967 дар заминаи Стивен Чобс ширкати Apple гардида буд, ки таъсис ёфта, дар замони муосир яке аз бонуфузтарин ва гаронарзиштарин ширкатҳои ҷаҳон маҳсуб меёбад. Чи тавре қайд гардид, заминаи асосии рушд ва муваффақияти ширкатҳои мазкур, ин истифодаи самараноки ғояҳои эҷодӣ ва созандаи сармоия инсонӣ мебошад аксарияти ширкатҳои гуногуни ҷаҳон омода ҳастанд, ки барои истифодаи ин арзишҳо бо ширкатҳои рушдёфта ҳамкорӣ намоянд.

Дар ин самт нақши ҷомеаи шахрвандӣ ки дар аксари давлатҳои рушдёфта дар асоси принципҳои озодии инсон ва муттаҳид гардидани одамон асос ёфта, барои рушди технологияҳои муосир ҳаракати қувваи корӣ ва мол мусоидат менамояд. Дар навбати худ дар бозори ҷаҳон низ ҳаркати капитал, қувваи корӣ ва молҳоро ширкатҳои алоҳида барои ҳамкориҳои мутақобилаи судманд байни корманд ва менечер самаранок истифода менамоянд, инчो сухан дар бораи истифодаи таҷрибаю малақаҳои кормандон аз тарафи менечерон меравад [1].

Дар шароити муосир аҳамияти чунин малакаҳо ба монанди қабули қарорҳои ғаврӣ, аллалхусус дар ҳолатҳои ҳавфу хатар ва ташкили шароит барои беҳатариӣ кормандон мустақилияти кормандон ва ғайра, аҳамияти хоса дорад, ки ин ҳам дар асоси ғояҳои эҷодӣ бадаст оварда мешавад [2].

Доир ба таъриф ва маънои мантиқии сармояи инсонӣ дар адабиёт нуқтаи назари олимони гуногунранг аст ва ин масъаларо дар татқиқотҳои оянда ба таври бояду шояд дида мебароем. Ҳоло яке аз таърифҳои аз тарафи аксари олимону мутахассисон эътирофгардидаро, ки чунин мазмун дорад пешкаши хонандагони гиромиқадр менамоем: “Сармояи инсонӣ гуфта маҷмӯи қобилиятҳои модарзодӣ ва пайдонамуда буда нишонҳои саломатии бардавом, малакаҳо, ҷамъи донишхоро (донишҳои касбию фарҳангӣ, фалсафаю иқтисодӣ ва сиёсиро) дар бар гирифта барои рушди ҷомеа (иқтисодиёту иҷтимоӣ ва фарҳангӣ) хидмат менамояд, меноманд.

Дар давраи гузариш боло бурдани самаранокии истеҳсолот ҳамчунин аз ҳамбастагӣ ва якдигарфаҳмии кормандон вобаста мебошад. Ҳар як корманд бояд нафақат дар соҳаи хеш мутахассиси баландихтисос бошад ва дар баробари ни ҳамеша, ба омӯзиши навовариҳо машғул гардида, малака ва маҳорати хешро такмил диҳад ва аз уҳдаи истифодабарии саривақтии технологияҳои муосир баромада тавонад.

Мавриди зикр аст, ки дар чунин раванд давлат ё ширкатҳои алоҳида барои рақобатпазирӣ дар бозори ҷаҳон барои аз техникаву технологияҳои муосир, сарватҳои табиӣ самаранок истифода бурдан, бештар барои мавҷудияти мутахассисҳои баландихтисоси дорои қобилиятҳои эҷодӣ ва ғояҳои созанда диққати калон медиҳанд. Чунки бе ҳамин тавр кадрҳои баландихтисос натиҷаи хуби иқтисодӣ ба даст овардан ғайриимкон аст.

Дар низоми иқтисоди бозорӣ сармояи инсонӣ ҳамчун шакли нерӯи инсонӣ ба шумор рафта дар муайян намудани захираҳои инсонии ҷомеа – маҷмӯи сармояи меҳнатӣ, инсонӣ ва иттилоотӣ аҳамияти калон дорад. Ба таври дигар, заминаи ташаккули меҳнатии давлатро рушди нерӯи иқтисодии сармояи инсонӣ ташкил медиҳад.

Чӣ тавре дар боло қайд гардид, сармояи инсонӣ омили муҳими рушди истеҳсолот ва иқтисодиёт маҳсуб меёбад, ки аз сифати он пешрафти тамоми соҳаҳои иқтисодиёту иҷтимоӣ вобастагии калон дорад. Зеро ин нишондиҳанда дар байни омилҳои дарозмуҳлати рушди минбаъдаи иқтисодиёт ҷойи аввалро (дар муқоиса бо захираҳои табиӣ, сармояи воқеӣ ва молиявӣ) ишғол мекунад. Аз ин рӯ, рушди сармояи инсонӣ дар кишвар ҳамчун самти афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардидааст [3].

Принсипҳои калидии самти мазкури фаъолият бо баинобатгирии ҳалли маҷмӯи вазифаҳои рушди сармояи инсонӣ, инчунин фароҳам овардани шароит ва заминаҳои устувор доир ба ташаккул ва истифодаи донишҳои иқтисодӣ алоқаманд мебошанд. Вазифаҳои асосии рушди сармояи инсонӣ дар давраи дарозмуҳлат инҳо мебошанд [4]:

- пешбурди соҳаҳои иҷтимоӣ тариқи баланд бардоштани дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои босифат, аз ҷумла, дар бахшҳои маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, обтаъминкунӣ, таъмини саривақтии барқ ва ғайра;

- фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ.

Қобили зикр аст, ки нерӯи инсонӣ ва сармоя дар раванди рақобатпазирии иқтисоди миллӣ дар хоҷагии ҷаҳон нақши ҳалкунандаро иҷро менамояд, ки он на танҳо дар сатҳи умумии истеҳсолоту истеъмоли молу хизмат, балки ба рушди технологӣ ва инноватсионии он таъсиррасон мебошад. Дар навбати худ, дар ин замина захираҳои сармояи инсонӣ ташаккул ёфта, барои боло бурдани сифати истеҳсоли маҳсулоту хизмат дар ширкатҳои алоҳида ва инчунин иқтисодии онҳо нақши бориз мебозад.

Бо ибораи дигар байни рушди сармояи инсонӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёт як пайвастигии органикии ду тарафа ҷой дорад ва ин омилҳо аз якдигар вобаста ва бо ҳам пайваста мебошанд. Ин қонуният ки дар заминаи рушду бақамолрасии захираҳои инсонӣ ба амал меояд, пурра ба иқтисоди миллӣ тааллуқ дорад ва дар навбати худ барои пешравии на фақат ҳоҷагидорӣ, балки инфрасохторӣ иҷтимоӣ ва роҳҳои дигаргунсозии он таъсиррасонбуда, бо дарназардошти талаботҳои инноватсионӣ боиси омода намудани мутахассисони баландихтисос барои бозори меҳнат мегардад, ки ин омил дар навбати худ барои боло бурдани самаранокӣ ва ҳаҷми истеҳсоли молу хизмат дар мамлакат мусоидат менамояд.

Аз навиштаҳои боло бармеояд, ки дар ҷомеаи муосир инсон фақат бо дониш, қобилият, ғояҳо ва малакаву маҳорати баланд метавонад ҳамчун сармояи баландарзиш гардад ва арзиши он, ҳатто аз

боигариҳои табиӣ кишвар муҳимтар мебошад, зеро агар ин ё он мамлакат дорои захираҳои бои табиӣ бошад, мутахассисони соҳавӣ, ки онро самаранок коркард намуда барои истеъмоли дохилӣ ва фурухтан дар бозори ҷаҳон надошта бошад, захираҳои табиӣ ҳамчун “захира” бе истифода боки мондан мегиранд.

Аз ҳамин лиҳоз, бо дарназардошти рақобати шадид дар бозори ҷаҳон ҳар як давлат вазифадор аст, ташаккул ва рушди сармояи инсонии замонавӣ, ки ба талаботҳои хоҷагии ҷаҳони муосир ҷавобгӯ мебошанд ба механизм ва роҳҳои омода намудани он корҳои илмӣ амалӣ ва ташкилии онро ҳамчун вазифаи муҳиму стратегӣ пеш барад.

Инҷо ба маврид аст, ки мо таснифоти умумии сармояи инсониро аз нигоҳи олимони соҳа пешкаш намуда, мавқеи худро пешниҳод намоем (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1

Таснифоти сармояи инсонӣ		
№	Ақидаи олимони оид ба сармояи инсонӣ	Таснифот
1	Тасниф аз рӯи сатҳ ва сохтори сармояи инсонӣ	Сармояи инсониро дар сатҳҳои микро -, мезо- ва макро, ё ба таври дигар - сармояи инсонии инфиродӣ, коллективӣ ва миллий номидан мумкин аст. Бо ибораи дигар сармояи инсонии дар сатҳи микро ё индивид. Сатҳи мезо бошад ҳамчун як ташкилот, ширкат, гурӯҳи ширкатҳоро дар бар мегирад.
2	Бьченко Ю.Г.	Муаллиф сармояи инсониро аз рӯи табиати пайдоишаш ба ду намуд ҷудо намудааст: биологӣ ва фарҳангӣ. маънои қобилияти инсонро ба ҷисмонӣ ва зеҳнӣ ҷудо намуданро дорад. Яъне ба сармояи биологӣ қобилияти иҷрои ҷисмонии ҳар гуна кор, вазъи саломатӣ ва ба сармояи фарҳангӣ – маълумот, малака, маҳорат, таҷриба, ҳислат ва дигар сифатҳои маънавии инсон, ки дар фаъолияти меҳнатиаш истифода мегарданд, дохил мешавад.
3	Илинский И.В.	Таснифоти профессор Илинский И.В. ба таснифоти Бьченко Ю.Г. монанд буда, фақат фарқ дар он аст, ки дар таснифи Илинский И.В. сармояи инсонии фарҳангиро ба сармояи маориф ва сармояи фарҳангӣ ҷудо намуда, ба ин сохтор сармояи саломатиро илова намудааст, ки дар навбати худ он ба сифатҳои ирсӣ модарзодӣ (меросӣ) ва бадастомада тақсим мешавад.
4	Аз рӯи соҳаи тадқиқот	Вобаста ба мавзӯи тадқиқот сармояи инсонӣ ба сармояи умумӣ ва мушаххас тасниф карда мешавад. Ба сармояи умумӣ - дониш ва иттилоот дохил мешавад ва сармояи инсонии мушаххас малака ва маҳорати инсонро дар бар мегирад.
5	Ба ақидаи муаллиф	Сармояи инсониро вобаста ба дараҷаи истифодабарии он тасниф намудан мумкин аст. Чунки аз рӯи нишонаҳои биологӣ одамон дорои дониши муайяне мебошанд ва он танҳо аз рӯи дараҷаи истифодабарӣ муайян карда мешавад. Мисол, баъзан инсонҳо дониши баланди илмӣ доранд, вале қобилияти истифодабарии онро надоранд. Ва қисмати дуюм, маҳорати баланди ташкилотчигӣ доранд, вале дониши он қадар баланд надоранд.

Аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Мо ҳамакида ҳастем бо профессор Илинский И.В. дар он хусус, ки сармояи инсониро бо дарназардошти ҳамаи қисматҳои ӯ формулаи зерин муайян намудааст:

$$СИ = СИ + СИ + СИ + СИ (1)$$

СИ – сармояи инсонӣ;

СС – сармояи саломатӣ;
 СМ – сармояи маълумот;
 СФ – сармояи фарҳангӣ.

Таҷриба нишон медиҳад, ки сармояи инсонӣ ба рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳангию демографии давлат таъсири мусбӣ расонида, ҳамчунин тавассути маблағгузорӣ бахотири тақмилдиҳии қобилиятҳои инсонӣ, барои сарфа гардидани вақт дар соҳаҳои истеҳсолӣ ва хизмат мусоидат менамояд. Бинобар ин сармояи инсонӣ аз рӯи хусусиятҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва демографӣ баҳогузори гардида, бо формулаи зерин муайян карда шавад:

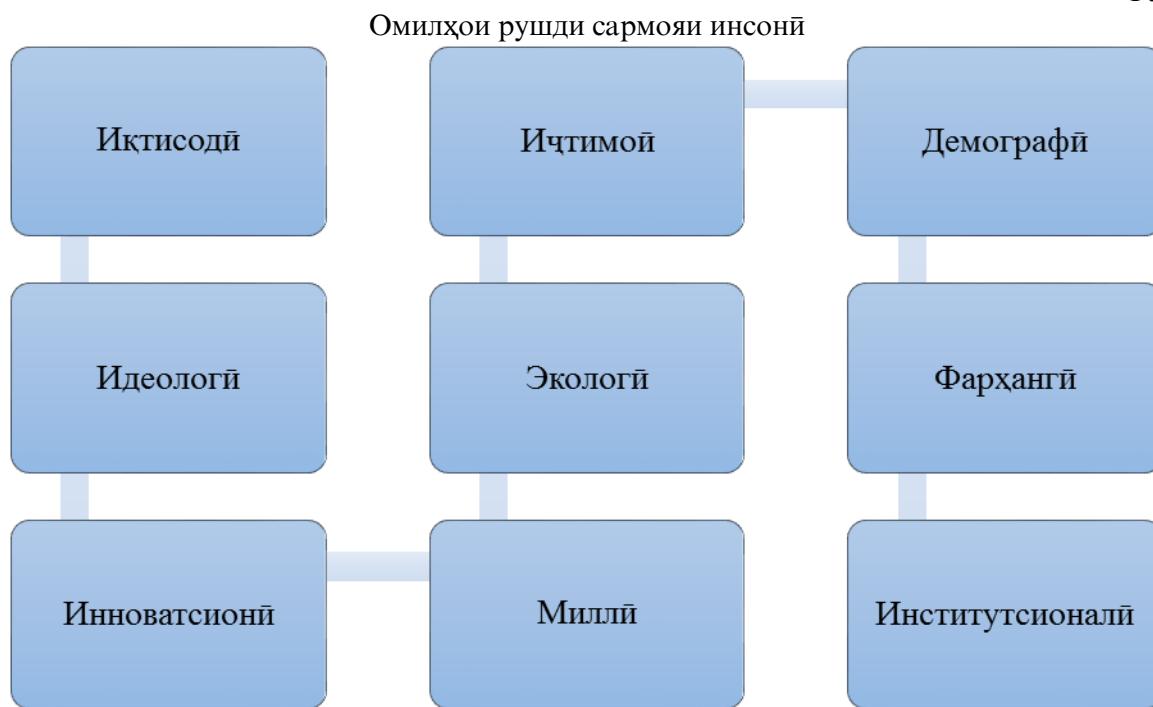
$$СИ = СИҚ + СИЧ + СФ + СД \quad (2)$$

СИ – сармояи инсонӣ;
 СИҚ – сармояи инсонӣ иқтисодӣ;
 СИЧ – сармояи инсонӣ иҷтимоӣ;
 СФ – сармояи фарҳангӣ;
 СД – сармояи демографӣ.

Таҳлил нишон медиҳад, ки агар сармояи инсонӣ аз рӯи хусусиятҳо бо формулаи 1 ва аз рӯи истифодаи он дар бахшҳои гуногуни фаъолияти инсон (иқтисодиёт, иҷтимоӣ, фарҳанг) бо дарназардошти омилҳои демографӣ бо формулаи 2 тасвир карда мешавад. Дар ҳолати аз тарафи олимони соҳа 5 қоркарди услуби ҳисобу китоби бахшҳои алоҳидаи дар ин формулаҳо овардашуда, сармояи умумии инсониро бо формулаҳои 1 ва 2 ҷамъбаст намудан мумкин аст.

Барои рушд ва самаранок истифода гардидани сармояи инсонӣ баиноватгирӣ омилҳои зерин ҳам аҳамияти амалӣ ва ҳам назариявӣ доранд (расми 1).

Расми 1

Ба маврид аст, ки баъзе аз омилҳои ба сармояи инсонӣ таъсиррасониро, ки дар расми 1 оварда шудааст, шарҳ диҳем.

Дар ҷанбаи макроиқтисодӣ омилҳои рушди сармояи инсониро метавон ба гурӯҳҳои зерин тақсим кард: макроиқтисодӣ, истеҳсолӣ ва иқтисодӣ, навоарӣ, иҷтимоӣ, милли-давлатӣ, демографӣ, институтсионалӣ, экологӣ, байналмилалӣ, идеологӣ [5].

Ба омилҳои иқтисодӣ нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, аз ҷумла: даромадҳои шахсони воқеӣ, сатҳи таваррум, ММД ба ҳар сари аҳоли, қобилияти харидории пули миллий, сатҳи бекорӣ, сатҳи озодии иқтисодӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Дарачаи ҳосилнокии меҳнат ва динамикаи он, ҳаҷми вақти кор дар як сол, дараҷаи музди кор, таҷҳизоти технологияи замонавӣ корхона, шароити тақмили ихтисос ва ғайра ба сохтори омилҳои истеҳсолию иқтисодӣ дохил мешаванд.

Омилҳои инноватсионӣ: аз шумораи кормандоне, ки дар соҳаи илм ва тадқиқотҳои илмӣ

машгуланд, ҳиссаи харочот барои илм ва тадқиқот дар ММД, шумораи патентҳо, ихтироъҳо, ҳукуки муаллифӣ, намунаҳои технологияҳои нав ва ғайра иборатанд.

Ба омилҳои иҷтимоӣ шумораи аҳолии бо кор таъминшуда ва бекорон, сатҳи таҳсилоти шаҳрвандон, сохтори касбӣ ва тахассусии қувваи корӣ, вазъи тандурустӣ ва фарҳанг, ва ғайра дохил мешаванд.

Омилҳои миллӣ: сиёсати инноватсионӣ, сатҳи дастгирии соҳибкорӣ аз тарафи давлат, сиёсати манфиатҳои ҷамъиятӣ, сиёсати экологӣ ва ғайра.

Омилҳои демографӣ нишондиҳандаҳои: шумораи аҳоли, давомнокии миёнаи умр, суръати афзоиши табиӣи аҳоли, фавт, муҳоҷират ва ғайра иборат аст.

Омилҳои институтсионалӣ - сатҳи рушди иттифокҳои касаба, иттифокҳои корфармоён, сатҳи рушди биржаҳо, агентҳои таблиғотӣ ва кадриро дарбар мегирад.

Омилҳои экологӣ: сифати ғизою, об, муҳити зист, шароити рекреатсионӣ ва иқлимӣ.

Омилҳои идеологӣ, ин арзишҳо ва меъёрҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа, афзалиятҳои миллӣ, давлатӣ ва ғайра иборат мешаванд.

Ба омилҳои байналмилалӣ бошад, дараҷаи ҳамгироии мамлакат ба фазои байналмилалӣ, сатҳи сармоягузориҳои хориҷӣ, мавҷудияти корпоратсияҳои трансмиллӣ дар кишвар, муҳоҷирати меҳнати байналхалқӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Бояд гуфт, ки истифодаи самараноки сармояи инсонӣ дар се сатҳи иқтисодӣ: дар сатҳи мамлакат, минтақа ва дар сатҳи корхонаю ширкатҳо ба амал оварда мешавад аз, стратегияи миллии рушд то давраи соли 2030 бар меояд ва барои рушди устувори иқтисодию иҷтимоии кишвар нақши калидӣ мебозад.

Дар ин росто сармоягузорӣ ба илму маориф, аз ҷумла аз ҳисоби сармоягузориҳои инфиродӣ боло бурдани масъулияти иҷтимоии соҳибкорон ва эътимоднокии онҳо ба ҷомеа, аз самтҳои асосии рушди сармояи инсонӣ маҳсуб мешавад.

Ҳамин тариқ, ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ дар шароити муосир, аз сатҳи давлат, то ширкатҳои хусусӣ ва шахсони алоҳида вобастагӣ дошта, ба рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва фарҳанги демографии кишвар таъсири назаррас мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Поздняков, В.А. Сущность и содержание категории «Человеческий капитал». //Фундаментальные исследования.-2012.-№11-3.-с.572-575
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 – 2016. – С. 46 – 67
3. Тростинская, В.П. Человеческий капитал современной России./В.П. Тростинская, И.Р. Тростинская.//Международные отношения и диалог культур.-2014.-№2(2013).-с.91-110
4. Хафизова, Г. Накопление и потребление человеческого капитала. //Риск: ресурсы, информация, снабжение, конкуренция.-2011.-№4.-с.347-348
5. Гафарова, Л.А. Человеческий капитал: Условия накопления и отдачи // Вестник УГНТУ. Наука, образование, экономика. Серия: Экономика.-2012.-№2 (2). – с.16-18

Дустбоев Шодимурод – д.и.и., профессори кафедраи «иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ» ДДТТ, Тел: (+992) 935435228. E-mail: fitrat_f@mail.ru

Рустамов Фитрат Музафарович - н.и.и., декани факултети муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, ҳуқуқ ва гумрук, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ ДДТТ. Тел: (+992) 93-539-20-20. E-mail: fitrat_f@mail.ru

- Дустбоев Ш.
Нурмахмадов З.М . БАЪЗЕ ПАҲЛУҲОИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТӢ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
- Дустбоев Ш.
Нурмахмадов З.М . НЕКОТРЫЕ АСПЕКТЫ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В РЕСПУБ-
ЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН
- Dustboev Sh.
Nurmakhmadov Z.M. SOME ASPECTS OF LABOR MIGRATION IN THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN

Дар мақола вазъи кунунии муҳочират дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Ҳамчунон паҳлуҳои мусбӣю манфии муҳочирати меҳнатӣ дар мамлакатҳои содиркунандаю қабулкунандаи қувваи корӣ дида баромада шудааст.

Вожаҳои калидӣ: муҳочирати меҳнатӣ, маблағ, интиқол, содиркунандаи қувваи корӣ, воридкунандаи қувваи корӣ, камбизоатӣ.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В статье анализируется современная миграционная ситуация в Республике Таджикистан. Также рассматриваются положительные и отрицательные аспекты трудовой миграции в странах доноров и странах реципиентов.

Ключевые слова: трудовая миграция, денежные средства, денежные переводы, экспортер рабочей силы, импортер рабочей силы, бедность.

The article analyzes the current migration situation in the Republic of Tajikistan. The positive and negative aspects of labor migration in donor and recipient countries are also considered.

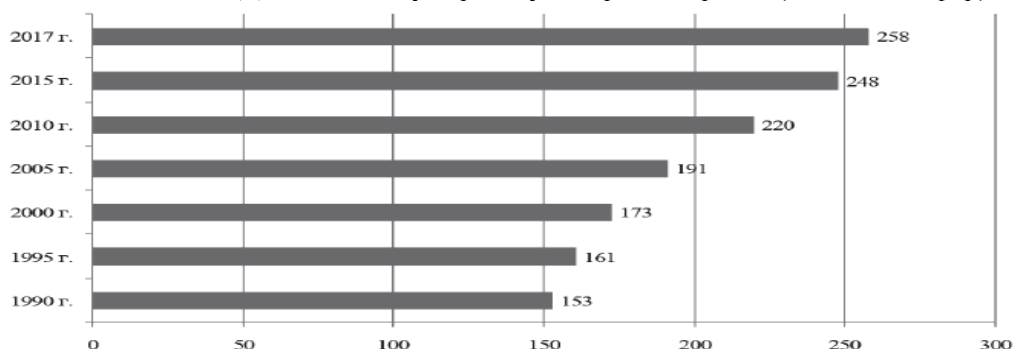
Key words: labor migration, money, remittances, exporter of labor, importer of labor, poverty.

Муҳочирати аҳоли як раванди мураккаби иҷтимоӣ аст, ки бо тағйири сохтори иқтисодӣ ва ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсолкунанда, бо афзоиши ҳаракати иҷтимоӣ ва меҳнати аҳоли зич алоқаманд аст. Муҳочирати корӣ ба як ҷузъи муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ табдил ёфтааст [1].

Айни замон муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ васеътар ва гуногунтарафа шуда истодаанд. Рушди воситаҳои муосири алоқа, нақлиёт, муттаҳидсозии қонунгузорӣ ва кушоди иқтисодӣ давлатҳо имкон медиҳад, ки байни кишварҳо озолии муносибатҳои иқтисодӣ на танҳо барои содироту воридоти молу хидматҳо, балки барои омилҳои истеҳсолот низ гузарад. Яке аз омилҳои истеҳсолии ҳаракаткунандаи қувваи корӣ мебошад. Муҳочирати меҳнатӣ ба яке аз шаклҳои муҳими муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ табдил ёфтааст.

Муҳочирати кории байналмилалӣ як қисми равандҳои муҳочират дар ҷаҳон аст. Дар баробари муҳочирати меҳнатӣ, муҳочирати иҷборӣ ҷой дорад, ки ин натиҷаи оқибатҳои рӯйдодҳои низомӣ, сиёсӣ, таъкибҳо дар заминаи қавмӣ ва мазҳабӣ мегардад ва қисмати аҳолиро маҷбур мекунад ҷои зисти худро ҳамчун тағйир диҳанд. Мувофиқи ҳисоботи СММ, шумораи муҳочирони хориҷӣ босуръат меафзояд (ниг. ба расми 1) [5].

Дар расми 1 динамикаи мусбии шумораи муҳочирон нишон дода шудааст. Агар соли 1990 шумораи онҳо 153 миллион нафарро ташкил диҳад, пас дар соли 2017 ба 258 миллион нафар расидааст. Мувофиқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ, дар соли 2016 шумораи гурезаҳо дар ҷаҳон 17,2 миллион нафар расидааст, ки 7% -ро аз ҳиссаи умумиашон муҳочирини хориҷиро ташкил намуд.

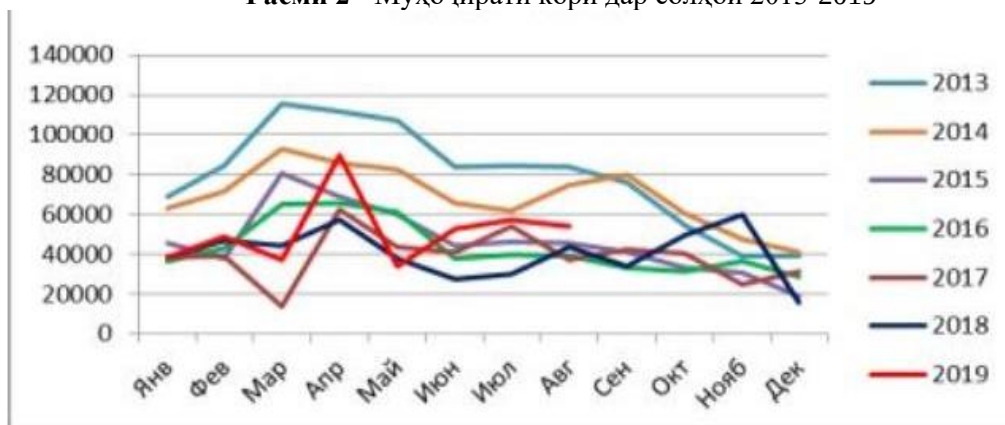
Расми 1 - Динамикаи шумораи муҳоҷирони хориҷӣ (миллион нафар)

Ба даст овардани истиклолият ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки ҳамчун як ҷузъи таркибии ҷомеаи ҷаҳонӣ гардад. Бинобар ин иқтисоди Тоҷикистон имрӯз ҷузъи таркибии иқтисодиёти ҷаҳон аст, ки бо омилҳои ҳаракаткунандаи ба ҳам пайваستاанд ва дар ин самт саҳми назаррас аст.

Иқтисодии демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва афзоиши босуръати аҳоли, аз як тараф, норасоии захираҳои молиявӣ барои рушди босуботи ҳамаи бахшҳои иқтисодиёт ва таъсири ҷойҳои кори мувофиқ, аз тарафи дигар, сабаби зиёд гардидани захираҳои меҳнатӣ ва ба муҳоҷирати меҳнати рӯй овардани онҳо гардид.

Аз ин рӯ Тоҷикистон дар панҷ соли охир ба яке аз давлатҳои содиркунандаи қувваи корӣ гардид. Тибқи гузориши ҳармоҳаи Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ дар моҳи августи соли 2019 тақрибан 54 ҳазор нафар аз ҷумҳурӣ барои ҷустуҷӯи кор муҳоҷир шуданд, ки ин нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 10 ҳазор нафар зиёд аст.

Хуруҷи шаҳрвандони ҷумҳурӣ ба муҳоҷирати меҳнатӣ дар моҳи августи соли 2017, нисбати ҳамин давраи соли 2016, ҳатто ба 40 ҳазор нафар нарасидааст. Дар моҳи августи соли 2015 муҳоҷирати корӣ аз Тоҷикистон тақрибан дар ҳамон сатҳи моҳи августи соли 2018 қарор дошт. Қабл аз он, дар солҳои 2013 ва 2014 дар моҳи август мутаносибан беш аз 80 ҳазор нафар муҳоҷирони корӣ ҷумҳуриро тарк карданд (ниг. ба расми 2) [2].

Расми 2 - Муҳоҷирати корӣ дар солҳои 2013-2019

Дар ин гузориш қайд шудааст, ки дар ҳашт моҳи соли 2019 беш аз 411 ҳазор нафар аз Тоҷикистон ба муҳоҷирати корӣ рафтанд, ки ин нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 26% бештар аст.

Афзоиши сатҳи муҳоҷирати меҳнатӣ дар моҳҳои январ-августи соли 2019 дар муқоиса бо соли гузашта ба сабаби каме беҳтар гаштани шароити кор барои муҳоҷирони меҳнатӣ (тағирот ба созишнома оид ба фаъолияти меҳнатӣ ва ҳифзи ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ) ва рушди иқтисод дар Русия вобаста буд [3]. Тибқи маълумоти Раёсати муҳоҷирати Русия, то давраи пандемияи COVID-19 дар қаламрави ин кишвар беш аз 1 миллион шаҳрванди Тоҷикистон қору зиндагӣ мекарданд.

Тибқи як пажӯҳиши Созмони Байналмилалии Муҳоҷират, дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо се навъи муҳоҷирони кории хориҷӣ тавсиф мешавад:

- ❖ муҳоҷироне, ки тибқи шартномаҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ бо корхонаҳои қабулкунанда кор мекунанд (тақрибан 20% ҳамаи муҳоҷирони меҳнатӣ), ки муҳлати кории бештар аз як сол аст;

- ❖ муҳоҷироне, ки дар сохтмони хусусӣ ва дар баҳши кишоварзӣ кор мекунанд (тақрибан 50%). Онҳо одатан берун аз кишвар аз моҳи март то ноябр ҳангоми сохтмони ғайрирасмӣ ва корҳои мавсимӣ дар баҳши кишоварзии Русия ғайрирасмӣ мекунанд;

- ❖ савдогарони яклухт (тақрибан 30%), ки дар доираи муҳоҷирони кории хориҷӣ маълумоти олии доранд ва дар як муддати кӯтоҳ берун аз кишвар кор мекунанд.

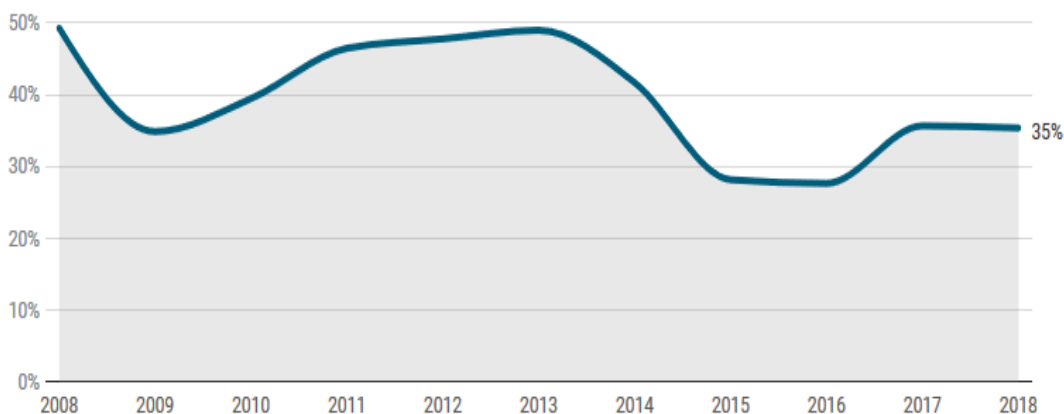
Сабабҳои иқтисодӣ, ки асоси муҳоҷирати кории беруна гардидаанд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоянд:

- ✚ набудани миқдори кофии ҷойҳои корӣ;
- ✚ даромад ва маоши кам;
- ✚ надоштани таҳассуси муайян;
- ✚ муҳити заифи иқтисодӣ ва ғайра.

Омили мусбати муҳоҷирати хориҷӣ сари вақт интиқоли маблағҳои муҳоҷирони корӣ ба кишвари аслии мебошад.

Интиқоли пул ба унсуре хеле муҳими рушди иқтисодӣ дар кишварҳои иқтисоди гузариши камдаромад табдил меёбад. Интиқоли асъор аз ҳисоби муҳоҷирони корӣ манбаи устувори асъори хориҷӣ дар иқтисоди кишвар буда, ба беҳ гардидани вазъии иқтисодии хонаводаҳо таъсири бевосита мерасонад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки интиқоли маблағ ба оилаҳо барои истифода дар лаҳзаҳои душвор, сармоягузорӣ барои харидани амвол, дастрасии беҳтар ба таҳсилот ва тандурустӣ ва маблағгузори ба хотри тичорати хурду миёна кумак мекунад. Азбаски интиқоли маблағ асосан дар соҳаи истеъмолот маблағгузорӣ ба кор бурда мешавад, ба паст гардидани сатҳи камбизоатӣ мусоидат мекунад (ниг. ба расми 3) [4].

Расми 3 - Вобастагии иқтисоди Тоҷикистон аз интиқоли маблағҳои муҳоҷирон (интиқоли маблағ, % нисбат ба ММД)

Бояд зикр намуд, ки интиқоли маблағҳои муҳоҷирон сеяки ММД -ро ташкил дода, тақрибан 77% даромади аҳолиро низ ташкил медиҳад.

Инчунин хусусияти фарккунандаи муҳоҷирати корӣ аз Тоҷикистон хусусияти муваққатӣ, мавсимӣ ва бозгашти муҳоҷиронро дарбар мегирад, ки бо робитаҳои анъанавии мустаҳкамҳои оилавии тоҷикон алоқаманд аст.

Имрӯз нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатии қувваи корӣ тағйир меёбад. Аз як тараф, муҳоҷирати кории беруна коргарони беиختисосро дарбар мегирад, ки ихтисос надоранд бори аввал вориди бозори меҳнат мешаванд, аз тарафи дигар, мутахассисони баландихтисос, ки иҷборан бо сабаби набудани ҷои кор маоши баланддошта тарки ватан мекунанд.

Хулоса барои кишварҳои қабулкунандаи қувваи корӣ оқибатҳои мусбати муҳоҷирати кории байналмилалӣ инҳоянд:

1. афзоиши захираҳои меҳнатии иловагӣ дар соҳаи иқтисод, афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, даромади умумӣ ва талабот дар маҷмӯъ;

2. рафъи нобаробарии сохторӣ дар бозори меҳнат;
 3. сабук кардани мушкилоти «пиршавии миллат»;
 4. боло рафтани рақобатпазирии маҳсулот аз ҳисоби кам шудани музди меҳнат;
 5. сустшавии таваррум, бинобар зиёд будани майл ба пасандозҳо дар байни коргарони хориҷӣ;
 6. пасандозҳо дар нафақа ва дигар кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ;
 7. сарфа дар омӯзиш (дар сурати ҷалби коргарони соҳибхтисос).
- Аз оқибатҳои манфӣ инҳоро бояд қайд намуд:
1. афзоиши хароҷотҳои бучетӣ;
 2. афзоиши шиддати иҷтимоӣ, муноқишаҳои байни миллатҳо;
 3. муҳочирати ғайриқонунӣ ва оқибатҳои ба он алоқаманд (аз ҷумла криминогенӣ);
 4. паст шудани сатҳи музди меҳнат бинобар афзоиши пешниҳоди қувваи корӣ;
- Барои кишварҳои донор оқибатҳои мусбати муҳочирати байналмилалӣ корӣ инҳоянд:
1. паст кардани шиддат дар бозори меҳнати маҳаллӣ;
 2. паст шудани сатҳи бекорӣ;
 3. сабук гардидани бори бучет аз ҳисоби кумакпулӣ барои бекорӣ ва дигар хароҷоти бучетӣ (маориф, тандурустӣ ва ғайра);
 4. афзоиши даромади аҳоли аз ҳисоби интиқоли маблағҳои муҳочирон;
 5. афзоиши талабот ба мол ва хизматрасонӣ дар бозори дохилӣ аз ҳисоби интиқоли маблағҳои муҳочирон;
 6. имконияти баргардонидани коргарони баландхтисос, ки дар хориҷа таҷриба ва таҳсил гирифтаанд;
 7. паст кардани сатҳи камбизоатӣ.
- Ба оқибатҳои манфӣ дохил мешаванд:
1. "резиши мағзҳо", хуруҷи кадрҳои баландхтисос ва дар натиҷа ақибмонии технологӣ;
 2. афзоиши эҳтимолии таваррум дар сурати таъсири вазни назарраси интиқоли маблағҳои беруна.

Ҳамин тавр муҳочирати меҳнатӣ падидаи байналмилалӣ буда кулли давлатҳои ҷаҳонро фаро мегирифтааст. Манфиатҳои ду тарафа дорад ва бештар ба мамлакатҳои қабулкунандаи корӣ манфиат меорад, ҳамзамон мамлакатҳои содиркунандаи қувваи кор аз манфиат холи нестанд.

АДАБИЁТ

1. Афонин М.В., Л.Д. Руденко, 2013. Миграционные процессы в современном городе. Ярославль: ЯрГУ.
2. Сомонаи расмии Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон: <http://www.mehnat.tj/> дата обращение - 09.10.2021
3. Сомонаи расмии Хадамоти федералии муҳочирати Федератсияи Русия: <http://www.fms.gov.ru/> дата обращение - 10.10.2021
4. Таджикистан держится на деньгах от мигрантов: <https://novosti.tj/migraciya/tadzhikistan-derzhitsya-na-dengah-ot-migrantov.html> дата обращение - 10.10.2021
5. Щербакова Е.М. Международная миграция, 2017 // Демоскоп Weekly. 2017. № 753–754. С. 4. [Электронный ресурс]. URL: <http://demoscope.ru/weekly/2017/0753/barom01.php> дата обращение – 08.10.2021

Дустбоев Шодимурод – д.и.и., профессораи кафедраи «иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ» ДДТТ, Тел: (+992) 935435228

Нурмахмадов Замир Мирмахмадович - муаллими калони кафедраи «иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ» ДДТТ, Тел: (+992) 901111734, E-mail: zamor_1tj@mail.ru

Мирзоалиев А.А.
Шаропов А.Ч.

МУҲИМИЯТИ ТАҲЛИЛИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР ҶАРА-ЁНИ ҚАБУЛИ ҚАРОРҲОИ ИДОРАВӢ: МУНОСИБАТИ ТАҶРИБАВӢ

Мирзоалиев А.А.
Шаропов А.Дж.

ВАЖНОСТЬ АНАЛИЗА ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ: ЭМПИРИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Mirzoaliev A.A.
Sharopov A.J.

THE IMPORTANCE OF ANALYSIS OF FINANCIAL REPORTING IN THE PROCESS OF ADMINISTRATION OF MANAGEMENT DECISIONS: AN EMPIRICAL APPROACH

Маълумоти баҳисобгирӣ тавассути ҳисоботи молиявӣ, аз ҷумла ҳисобот дар бораи ғоидаи умумӣ ва вазъи молиявӣ, аксар вақт дар шакли кӯтоҳ пешниҳод карда мешавад. Маълумоти ҳисоботи молиявиро ба таври визуалӣ дида истода, мо метавонем боварӣ пайдо созем, ки ҳақиқат дар бораи натиҷаҳои молиявӣ ва вазъи молиявӣ пинҳон карда шудааст. Барои ба даст овардани манфиатҳои оптималӣ ва инчунин ба қорбарон додани тасмимҳои асоснок, ҳисоботи молиявӣ бояд бо истифодаи нишондиҳандаҳо таҳлил карда шавад. Аз ин рӯ, барои муқаррар намудани нақши таҳлили таносубҳо дар муносибатҳои қорӣ, ин таҳқиқот ҳам манбаҳои ибтидоӣ ва ҳам дуюмдараҷаи ҷамъовариҳои маълумотҳоро дарбар мегирад. Дар ҷараёни омӯзиш, маълумотҳои аз манбаҳои аввалия гирифташуда бо меъёрҳои муқаррарнамудаи амалияи байналмилалӣ муқоиса карда шуданд. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки таҳлили коэффисентӣ аҳамияти назаррас дорад.

Вожаҳои калидӣ: коэффисентҳо, ҳисоботи молиявӣ, дороиҳо, ӯҳдадориҳо, сармоя, даромад, хароҷот, қабули қарор.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Бухгалтерская информация, предоставляемая посредством финансовой отчетности, в частности, Отчетами о совокупном доходе и финансовом положении, часто представлены в краткой форме. Рассматривая визуально данные финансовой отчетности, можно считать, что истина о финансовых результатах и финансовом положении завуалирована. Чтобы получить оптимальную выгоду, а также дать пользователям возможность принимать обоснованные решения, финансовые отчеты должны анализироваться с помощью коэффициентов. Поэтому, чтобы установить роль анализа отношений в деловых решениях, это исследование включает как первичные, так и вторичные источники сбора данных. В ходе исследования было проведено сравнение полученных данных от первичных источников с установленными международной практикой нормами. Результаты показывают значительную важность коэффициентного анализа.

Ключевые слова: Коэффициенты, финансовые отчеты, активы, обязательства, капитал, доходы, расходы, принятие решений.

The accounting information provided through financial statements, in particular, statements of comprehensive income and financial position, is often presented in short form. Considering visually the data of financial statements, we can assume that the truth about financial results and financial position is veiled. In order to obtain optimal benefits, as well as give users the opportunity to make informed decisions, financial statements should be analyzed using ratios. Therefore, to establish the role of relationship analysis in business decisions, this study includes both primary and secondary sources

of data collection. In the course of the study, the data obtained from primary sources were compared with the norms established by international practice. The results show the significant importance of coefficient analysis.

Keywords: ratios, financial statements, assets, liabilities, equity, revenues, costs, decision-making.

Двумя основными целями каждого бизнеса являются прибыльность и платежеспособность. Рентабельность - это способность бизнеса получать прибыль, а платежеспособность - это способность бизнеса выплачивать долги в определенный срок. Однако достижение этих целей требует эффективного управления ресурсами бизнеса посредством планирования, составления бюджета, прогнозирования, контроля и принятия решений. Кроме того, необходимо определить сильные и слабые стороны бизнеса и принять необходимые корректирующие меры. Интересно, что бухгалтерский учет предоставляет информацию, которая облегчает эти функции.

В основном, бухгалтерский учет измеряет и передает экономическую информацию, необходимую для принятия решений. Таким образом, Американская ассоциация бухгалтеров определила бухгалтерский учет как «процесс выявления, измерения и передачи экономической информации, позволяющей получать обоснованные суждения и решения по информации».

Прибыль и финансовое положение.

Отчет о совокупном доходе показывает прибыльность или операционные результаты бизнеса, в то время как отчет о финансовом положении показывает платежеспособность или состояние бизнеса.

Хотя финансовые результаты часто используются в качестве основы для оценки эффективности бизнеса, такая прибыль должна быть связана с различными статьями финансовой отчетности, чтобы иметь смысл и быть полезной для принятия решений. Кроме того, из-за обобщенного характера финансовых отчетов в них скрыто много истин. Таким образом, они должны анализироваться и интерпретироваться с помощью финансовых коэффициентов, чтобы пользователи могли понять значение абсолютных сумм, показанных в них, и принимать обоснованные бизнес-решения.

Финансовые отчеты несут много финансовой информации, которые спрятаны в цифрах. Цифры в финансовой отчетности становятся более полезными, когда они связаны друг с другом или с некоторыми другими соответствующими финансовыми данными. Поэтому пользователи финансовой информации «читают» финансовые отчеты, чтобы установить отношения (или соотношения) между выбранными данными в финансовой отчетности.

Как известно, бухгалтерский {или финансовый} коэффициент - это пропорция, или дробь, или процент, выражающий взаимосвязь между одним элементом в установленной финансовой отчетности и другим элементом в финансовой отчетности [1, с.65]. Коэффициенты бухгалтерского учета являются наиболее мощным из всех инструментов, используемых при анализе и интерпретации финансовой отчетности. Таким образом, анализ коэффициентов включает в себя выбор статистики чисел (или статей) из финансовой отчетности и формирование с ними соотношений для усиления обоснованных суждений и решений.

М. Мескон утверждает, что принятие решений это осознанный процесс выбора между одной или несколькими альтернативами с внутренним движением к некоторому желаемому положению дел [2, с. 138]. Следовательно, бизнес-решения могут быть определены как варианты, связанные с распределением и / или использованием бизнес-ресурсов для достижения бизнес-целей.

Принятие решений сильно зависит от информации. Менеджеры хотят получать информацию, потому что им нужно принимать решения. Правильное использование информации является важной частью процесса принятия решений. Примечательно, что одним из эффективных способов предоставления информации, необходимой для принятия решений, является анализ отношений.

Да, деловые решения о покупке или продаже, инвестициях или продаже, расширении или раскаянии, организации капитала и реконструкции и т. д. не могут быть должным образом приняты без помощи финансовых коэффициентов. Они дают представление о финансовых сильных и слабых сторонах бизнеса и выделяют аспекты бизнеса, требующие дальнейшего изучения. Финансовая информация, представленная в финансовой отчетности, полезна при принятии деловых решений. Однако следует отметить, что финансовая отчетность является средством

для достижения цели, а не самоцелью. Следовательно, использование финансовой отчетности при принятии решений не всегда легко из-за проблемы обобщенного характера информации, содержащейся в финансовой отчетности, их необходимо анализировать и интерпретировать с помощью финансовых коэффициентов, чтобы позволить руководству и заинтересованным сторонам понять их и сделать обоснованные деловые решения. Таким образом, данное исследование предназначено для того, чтобы показать, как анализ отношений помогает менеджерам, акционерам, инвесторам, кредиторам и другим заинтересованным сторонам принимать обоснованные суждения и решения о прошлых результатах, нынешнем состоянии и будущем потенциале бизнеса.

2. Вопросы исследования

С целью всестороннего исследования важности коэффициентного анализа основное внимание уделено нахождению ответов на следующие вопросы:

1. Является ли анализ отношения полезным для оценки и прогнозирования эффективности бизнеса, а также для активизации областей, которые сожалеют об улучшениях?
2. Способствует ли коэффициентный анализ правильному пониманию информации, содержащейся в финансовой отчетности?
3. Является ли анализ коэффициентов полезным для управляющих инвесторов, акционеров и кредиторов в их подразделениях?
4. Помогает ли финансовый коэффициент раскрыть тайну, скрытую в финансовой отчетности?
5. Существуют ли препятствия, которые влияют на правильное использование анализа отношений в деловых решениях?

3. Литературный обзор

3.1. Концепция анализа финансовой отчетности

Согласно Бернстайну А.Л. – «Анализ финансовой отчетности заключается в применении инструментов и методов анализа финансовой отчетности и других соответствующих данных, чтобы показать важные отношения и получить полезную информацию».[1, с.7.] Таким образом, анализ финансовой отчетности можно определить как разбивку, интерпретацию и перевод данных, содержащихся в финансовой отчетности, для предоставления информации и демонстрации важных взаимосвязей между статьями финансовой отчетности и заключения о прошлых результатах, текущем финансовом положении и будущем потенциале бизнеса.

3.2. Стороны, заинтересованные в анализе финансовой отчетности

Что касается коммерческих организаций, то стороны, заинтересованные в анализе финансовой отчетности, делятся на две категории, а именно: внутренние пользователи и внешние пользователи.

Внутренние пользователи включают руководство и сотрудников организации, а внешние - акционеры, инвесторы, кредиторы, держатели облигаций / акций, финансовые аналитики и т. д.

3.2.1. Управление и сотрудники

Анализ финансовой отчетности помогает руководству и сотрудникам узнать операционные результаты, финансовое положение и будущие возможности бизнеса.

3.2.2. Акционеры / владельцы

Анализ помогает акционерам или владельцам бизнеса выяснить прибыльность работы бизнеса, а также окупаемость их инвестиций.

3.2.3. Инвесторы и кредиторы

Анализ финансовой отчетности помогает инвесторам узнать о прибыльности и окупаемости инвестиций в бизнес. С другой стороны, это помогает торговым кредиторам и держателям облигаций узнать ликвидность или способность бизнеса погасить свои долги в случае наступления срока их погашения.

3.2.4. Держатели облигаций / акций

Те, кто одалживают деньги бизнесу, хотели бы знать способность бизнеса погашать по срокам погашения, как процентов, так и основную часть предоставленных ему кредитов.

3.2.5. Финансовые аналитики/аудиторы

Анализ финансовой отчетности позволяет финансовым аналитикам предлагать своим

клиентам профессиональные консультации по инвестициям.

3.3. Задачи анализа финансовой отчетности

По мнению Нидлза Б. анализ финансовой отчетности используется для достижения двух основных целей: (1) оценка прошлых результатов деятельности и текущей позиции, и (2) оценка будущего потенциала и связанных рисков бизнеса[3, с. 356].

3.3.1. Оценка прошлых результатов и текущей позиции

Анализ финансовой отчетности помогает оценить прошлое и прогнозировать будущее, перспективные результаты бизнеса, взглянув на тенденцию или исторические продажи, расходы, чистый денежный поток и прибыль на инвестиции. Также анализ текущей позиции скажет, например, какими активами владеет бизнес, и какие обязательства должны быть оплачены.

3.3.2. Оценка будущего потенциального риска, связанного с риском бизнеса

Информация о прошлом и настоящем (производительность) полезна только в той мере, в которой она влияет на решения о будущем (потенциалы). Таким образом, анализ финансовой отчетности помогает, например, инвесторам оценить потенциальный доход компании. Это также позволяет кредиторам оценить потенциальную платежеспособность компании. Поэтому анализ финансовой отчетности помогает в оценке рискованности инвестиций или займов, позволяя легко прогнозировать будущую прибыльность и ликвидность бизнеса.

3.4. Источники информации для анализа финансовой отчетности

По мнению Бернстайна А.Л., основными источниками информации о предприятиях являются отчеты, публикуемые компанией, управленческие отчеты, деловые периодические издания и консультационные услуги по кредитам и инвестициям[1, с.28].

3.4.1. Отчеты, публикуемые предприятием

Годовой отчет публичной корпорации является важным источником финансовой информации[1, с 60].

3.4.2. Управленческие промежуточные отчеты

Годовые, квартальные и текущие финансовые отчеты, представленные корпорациями, являются источниками информации для анализа финансовой отчетности.

3.4.3. Деловая периодика

Финансовые журналы и газеты, публикующие полные финансовые отчеты субъектов публичного интереса, содержат отчеты о результатах деятельности компаний.

3.4.4. Кредитно-инвестиционные и консультационные каталоги

Там предоставляют данные и информацию о производительности компаний, а также об отраслевых нормах. Во многих странах специальные рейтинговые и научно-исследовательские независимые институты занимаются сбором и профессиональной интерпретацией финансовой информации.

3.5. Коэффициент анализа

Многие исследователи определяли коэффициент как «дробное отношение одного числа к другому». С другой стороны, Нидлз Б. определил коэффициентный анализ как метод финансового анализа, в котором показана значимая связь между компонентами финансовой отчетности[3, с 372]. Коэффициентный анализ часто выражается пропорционально, чтобы показать взаимосвязь между цифрами в финансовой отчетности. Коэффициенты - это руководства или ярлыки, которые полезны для оценки финансового положения и операций компании, а также для сравнения результатов с предыдущими годами или с другими компаниями. Основная цель соотношения - указать области, требующие дальнейшего изучения. Их следует использовать в связи с общим пониманием компании и ее среды.

Таким образом, коэффициенты наиболее значимы при сравнении. По этой причине трудно сделать обобщение с хорошим или приемлемым значением для какой-либо конкретной цифры. Одна только мера не рассказывает всей истории о компании, и одна мера никогда не должна быть единственной основой для финансового решения. Дональд И.Кизо и др.. добавлено: «Сам по себе отдельный финансовый коэффициент не может быть информативным. Более глубокое понимание может быть получено путем вычисления и анализа нескольких связанных коэффициентов для компании»[5. с.523].

3.5.1. Использование и задачи анализа отношений

В основном, коэффициентный анализ используется при определении:

- краткосрочной и долгосрочной ликвидности фирмы или способность фирмы выполнять свои краткосрочные (текущие) и долгосрочные финансовые обязательства.

- риска или долгосрочной платежеспособности бизнеса. То есть уровень заемных средств или рычагов или степень финансирования фирмы за счет долга.
- производительности, прибыльности или общей рентабельности бизнеса.
- использования активов или эффективность использования активов бизнеса для получения дохода от продаж.
- потенциальной доходности и рисков, связанные с задолженностью по акциям или инвестированием в акции компании.

При этом, как утверждают Дональд И. Кизо, Джерри Ж. Вейгант и Терри Д. Уорфилд главной проблемой анализа финансовой отчетности является то, что коэффициенты сами по себе не несут большой информации или пользы. Можно рассчитать сотни коэффициентов, определять десятки соотношений, выявить тысячи возможных взаимосвязей и тенденций, но если не понимать их использование, нечего не получится. Следовательно, необходимо логический подход к анализу финансовых данных[4, с 1436].

3.5.2. Виды анализа отношений

3.5.2.1. Коэффициенты ликвидности (краткосрочной платежеспособности)

Как утверждает Бернштейн Л.А., «ликвидность⁷ - это способность бизнеса выполнять свои финансовые обязательства при наступлении срока их погашения»[5. с.397]. С другой стороны, Нидзл Б. и др. определяют ликвидность как «способность компании оплачивать счета, когда они подлежат оплате, и удовлетворять неожиданные потребности в наличных деньгах»[4. с. 1437].

Коэффициенты ликвидности можно разделить на два - коэффициенты текущей (краткосрочной) ликвидности и платежеспособности. Тем не менее, для целей настоящего исследования, коэффициенты ликвидности относятся к коэффициентам краткосрочной ликвидности, а коэффициенты управления долгом относятся к коэффициентам долгосрочной ликвидности.

Коэффициенты ликвидности (краткосрочные коэффициенты платежеспособности) представляют особый интерес для краткосрочных кредиторов и поставщиков, которые предоставляют продукты и услуги фирме в кредит. Они хотят быть уверены, что у компании есть возможность оплатить свои долги. Коэффициенты ликвидности включают коэффициент текущей ликвидности и коэффициент срочной и абсолютной ликвидности, известной в западных странах как методика кислотной проверки.

3.5.2.2. Текущая ликвидность

Это указывает на способность предприятия выполнять или оплачивать свои краткосрочные финансовые обязательства или текущие обязательства за счет текущих активов. Таким образом, он также известен как отношение текущих активов к текущим обязательствам. Это основное критерия ликвидности предприятия.

Низкий коэффициент текущей ликвидности может указывать на неспособность предприятия погасить свои финансовые обязательства в ближайшем будущем, в то время как высокий коэффициент текущей ликвидности может указывать на чрезмерную сумму текущих активов или неэффективное использование активов руководством.

Мерилом, по которому измеряется коэффициент текущей ликвидности, является стандарт 2:1 (2 к 1). Это означает, что для каждого единицы текущего обязательства должен быть минимум две величины текущих активов для его покрытия. Этот стандарт часто используется кредитными организациями и кредитными бюро и обычно считается хорошим[6,7].

Тем не менее, потенциальные кредиторы или кредиторы должны позаботиться о том, чтобы придерживаться этого стандарта, поскольку предприятие может манипулировать его текущим соотношением (например, увеличивая запасы), чтобы нарисовать картину лучшего финансового положения. Коэффициент текущей ликвидности можно рассчитать следующим образом:

$$\text{Коэффициент текущей ликвидности} = \text{Текущие активы} / \text{Текущие обязательства}$$

3.5.2.3 Коэффициент срочной ликвидности

⁷ Ликвидность (от лат. liquidus «жидкий, перетекающий») в экономике — свойство активов быть быстро проданными по цене, близкой к рыночной. Ликвидный — обращаемый в деньги. (Источник: Википедия).

Это измеряет способность предприятия оплачивать все свои текущие обязательства, если их погашение требуется в срочном порядке. Это лучший показатель ликвидности, потому что, в отличие от текущего коэффициента, он не учитывает запасы или предоплаченные запасы (которые не могут быть легко превращены в наличные) в составе текущих активов для получения срочных активов. Следовательно, это соотношение срочных активов к текущему обязательству и указывает на способность предприятия быстро погасить свой долг. Это также называется кислотным тестом, который подразумевает особенно жесткий, проницательный тест. Стандарт для срочного соотношения составляет 1:1. Коэффициент быстрого или кислотного теста можно рассчитать следующим образом:

$$\text{Коэффициент срочной ликвидности} = \text{Срочные активы} / \text{Текущие обязательства}$$

При этом срочные активы включают все краткосрочные активы за исключением запасов и предоплаченных запасов.

3.5.2.4 Абсолютная ликвидность

Это измеряет способность фирмы оплачивать все свои текущие обязательства, если они наступают немедленно. Это абсолютный показатель ликвидности, потому что, в отличие от текущего или срочного коэффициента, включает в расчет только имеющиеся денежные средства и их эквиваленты. Следовательно, это соотношение денежных средств и их эквивалентов к текущим обязательствам и указывает на сиюминутную способность предприятия быстро погашать свои долги. Это также называется сверхкислотным тестом, который подразумевает особенно сверхжесткий, сверхпроницательный тест. Стандарт для абсолютной ликвидности составляет 0,5:1 и его можно рассчитать следующим образом:

$$\text{Коэффициент абсолютной ликвидности} = \text{Денежные средства и их эквиваленты} / \text{Текущие обязательства}$$

3.5.2.5. Коэффициенты прибыльности (активности)

Рентабельность означает способность предприятия получать удовлетворительный доход или возврат инвестиций в бизнес. Следовательно, коэффициенты рентабельности измеряют прибыль или успех предприятия, приносящей или приносящей доход. Они имеют первостепенное значение для акционеров, инвесторов и кредиторов, поскольку доходы приносят денежные потоки, с помощью которых выплачиваются дивиденды и долги.

Коэффициенты рентабельности также называют коэффициентами активности, поскольку они указывают на способность фирмы получать прибыль по отношению к реализованным продажам, использованным активам или собственному капиталу, инвестированному или занятому. Они обычно указываются в процентах. Коэффициенты рентабельности включают рентабельность продаж, рентабельность активов и доходность капитала.

3.5.2.6. Рентабельность продаж

Рентабельность продаж - это просто процент чистой прибыли или прибыли после вычета налога на чистую прибыль. Это также называется слиянием прибыли (или чистой прибылью). Это фундаментальный показатель общей прибыльности бизнеса. Он дает представление о способности руководства контролировать статьи доходов, затрат и расходов в отчете о прибылях и убытках.

Рентабельность продаж может быть разделена на маржу валовой прибыли, маржу операционной прибыли и маржу чистой прибыли.

Однако в общих чертах и для целей данного исследования рентабельность продаж относится к чистой прибыли.

3.5.2.7. Валовая прибыль

Это также известно как процент валовой прибыли к чистым продажам.

Это показатель эффективности продаж фирмы по отношению к стоимости проданных товаров. Это указывает на способность фирмы контролировать расходы, наоборот.

3.5.2.8. Рентабельность по чистой прибыли

Этот идентификатор иначе называется процентом чистой прибыли к чистым продажам. Это мера доли чистых продаж, которая остается после вычета всех затрат и расходов. Это указывает на способность предприятия контролировать операционные и внереализационные расходы.

Норма чистой прибыли может быть рассчитана следующим образом:

$$\text{Чистая прибыль} = \text{чистая прибыль} * 100 / \text{Чистые продажи}$$

3.5.2.9. Рентабельность активов(ROA)

Рентабельность активов измеряет общую способность предприятия использовать активы, в которые оно инвестировало для получения прибыли. Он показывает доходность активов предприятия, сумму чистого дохода, которую она получает по отношению к активам, доступным для использования в течение года. Чем выше рентабельность активов, тем выгоднее активы, приносящие доход. Рентабельность активов можно разделить на две части, а именно; Рентабельность операционных активов и Рентабельность совокупных активов. Однако в общих чертах и для целей данного исследования доходность активов относится к доходности совокупных активов.

3.5.2.10. Рентабельность операционных активов

Он измеряет прибыльность бизнеса при выполнении его основных функций, указывая долю операционных активов, которые становятся чистым операционным доходом. Операционные активы - это все активы, активно используемые для получения операционных доходов. Таким образом, неоперационные активы, такие как земля, предназначенная для будущего использования, здание завода, переданное в аренду другой компании, и инвестиции в долгосрочные облигации исключаются при расчете доходности по операционным активам. Формула:

$$\text{Рентабельность операционных активов} = \text{Чистый операционный доход} / \text{Средние операционные активы}$$

Или

$$\text{Чистые операционные активы} / \text{Средние общие активы (там, где нет внереализационных активов)}$$

3.5.2.11. Рентабельность активов

Возврат совокупных активов дает количественную оценку успешности усилий предприятия по использованию своих активов для получения прибыли путем указания чистой прибыли или прибыли после налогообложения в виде процента от общей суммы активов.

$$\text{Рентабельность активов} = \text{чистый доход} * 100 / \text{Средние общие активы}$$

3.5.2.12. Рентабельность собственного капитала (ROE)

Рентабельность капитала измеряет способность предприятия получать доход от инвестированного капитала владельца. Это наиболее фундаментальный коэффициент рентабельности, поскольку собственники в первую очередь заинтересованы в отношениях между чистой прибылью и их инвестициями в предприятие. В нем указывается чистый доход в процентах от капитала. Он известен как «Доходность занятого капитала» или «Доходность инвестиций», потому что он показывает долю использованного капитала, акционерного капитала или инвестиций владельцев (совокупные активы за вычетом общих обязательств или долгов), которые возвращаются в владельцы или акционеры как чистый доход.

Рентабельность собственного капитала может быть рассчитана следующим образом:

$$\text{Рентабельность собственного капитала} = \text{Чистый доход} * 100 / \text{Средний акционерный капитал}$$

3.5.2.13. Коэффициенты управления активами (эффективности)

Коэффициенты управления активами учитывают фундаментальную эффективность, с которой работает предприятие. Они показывают, насколько эффективно бизнес использует или управляет активами (текущими активами и основными средствами) для получения доходов и движения денежных средств. Таким образом, они также называются критериями эффективности. К нормам управления активами относятся: оборот запасов, инвентаризация средних дней в наличии и оборот дебиторской задолженности, средний период сбора дебиторской задолженности, общий оборот активов и оборот основных средств.

3.5.2.14. Товарооборот

Оборот запасов измеряет количество раз, в течение которых средний запас или запасы продаются в заданном периоде. Это имеет первостепенное значение для менеджмента, потому что для того, чтобы бизнес увеличил объем продаж за год, он должен как можно быстрее продавать и пополнять свои товары или запасы..

Товарооборот - попытка измерить, есть ли у фирмы избыточные средства, связанные с запасами. Более высокий товарооборот лучше в том смысле, что он предполагает ведение бизнеса с меньшим количеством средств, связанных с запасами. Низкий показатель товарооборота может означать наличие просроченных или неликвидных запасов. А проведение инвентариза-

ции стоит денег - это предполагает затраты на хранение, перемещение, моральное старение и т. д.

Коэффициент рассчитывается следующим образом:

$$\text{Товарооборот} = \text{себестоимость проданных товаров} / \text{Средний запас}$$

3.5.2.15. Средний дневной запас на складе

Это показатель среднего количества дней, потраченных на продажу запасов. Это расширение оборота запасов и, таким образом, помогает предприятию узнать скорость, с которой она продает инвентарь или запас.

Коэффициент рассчитывается следующим образом.

$$\text{Средний дневной запас на складе} = 365 \text{ дней} / \text{Товарооборот}$$

$$\text{Оборачиваемость дебиторской задолженности} = \text{чистые продажи в кредит} / \text{Средняя дебиторская задолженность}$$

$$\text{Или чистая дебиторская задолженность} / \text{Средний период сбора для дебиторской задолженности}$$

Это мера времени, необходимого для сбора дебиторской задолженности или количества дней, в течение которых дебиторская задолженность или дебиторы были непогашенными. Он определяется путем деления количества дней в году на оборот дебиторской задолженности. Таким образом, это расширение оборота дебиторской задолженности. Норматив измеряет среднюю ликвидность дебиторской задолженности и дает представление об ее качестве. Сравнение среднего периода взыскания с кредитом, предоставленным клиентам предприятием, политика предоставления кредита предоставит дальнейшее понимание качества дебиторской задолженности.

Формула для этого коэффициента:

$$\text{Средний срок погашения} = 365 \text{ дней} * \text{Оборачиваемость дебиторской задолженности}$$

Общий оборот активов (ООА)

Общий оборот активов показывает, насколько эффективно активы используются для реализации продаж. Это мера величины чистых продаж, генерируемых активами предприятия. Чем выше скорость оборота активов, тем лучше предприятие использует свои активы для выручки от продаж. Другими словами, чем больше общий оборот активов, тем больше будет доход на каждого у.е. инвестированного в активы. Общий оборот активов можно рассчитать следующим образом.

$$\text{Общий оборот активов} = \text{Чистые продажи} / \text{Средние общие активы (без учета инвестиций)}$$

Инвестиции исключаются из формул, поскольку они не предназначены для осуществления продаж. Другими словами, коэффициент известен как оборот оборотных активов, потому что он генерирует доход от продаж.

Оборот основных средств

Оборот основных средств измеряет способность основных средств производить продажи. Он показывает связь между основными средствами и продажами. Соотношение является подходящим в тех отраслях, где для работы требуется значительное оборудование. Более низкий оборот основных средств или сокращение продаж, генерируемых каждой у.е., вложенной в основные средства, могут указывать на избыточную мощность, оборудование с более низкой производительностью или недостаточное использование основных средств.

Оборот основных средств можно рассчитать следующим образом:

$$\text{Оборот основных средств} = \text{Чистые продажи} / \text{Средние основные средства}$$

Коэффициенты управления долгом измеряют то, как предприятие использует деньги других людей в своих собственных интересах. Основной задачей является обеспечение того, чтобы предприятие не занимала столько, что становится чрезмерно рискованной.

Поэтому коэффициенты управления долгом измеряют живость бизнеса. Они также известны как долгосрочные коэффициенты платежеспособности, ликвидности или стабильности, поскольку они ориентированы на долгосрочную стабильность и структуру капитала предприятия. Они представляют интерес для менеджмента, акционеров и кредиторов. Менеджмент хочет знать долгосрочную стабильность бизнеса. Кредиторы хотят, чтобы пользовательские средства были доступны для уплаты процентов и основной суммы. Акционеры обеспокоены влиянием чрезмерной задолженности и процентов на долгосрочную прибыльность бизнеса.

Таким образом, коэффициенты управления задолженностью говорят о размере инвести-

ций владельца в бизнес, а также о силе бизнеса по выплате своих общих обязательств (текущих и срочных обязательств) или всех своих финансовых обязательств перед аутсайдерами в долгосрочной перспективе.

Коэффициенты управления долгом включают коэффициент долга, коэффициент собственного капитала, коэффициент долга к собственному капиталу, коэффициент лeverеджа, основные средства к долгосрочным обязательствам, начисленные проценты, покрытие денежными средствами и покрытие фиксированных платежей.

3.5.2.16. Коэффициент задолженности

Коэффициент задолженности измеряет соотношение между общей задолженностью и капиталом в активах бизнеса. Он говорит, какая часть активов предприятия сформирована за счет средств третьих лиц. Он также известен как отношение общей суммы обязательств к общей сумме активов, поскольку он показывает долю или процент от общей суммы активов, поддерживаемых за счет долга или общей суммы или долга. Высокий коэффициент задолженности считается рискованным для инвесторов, особенно кредиторов.

Коэффициент задолженности рассчитывается следующим образом:

$$\text{Коэффициент задолженности} = \text{Общая сумма обязательств} * 100 / \text{Всего активов}$$

3.5.2.17. Коэффициент собственного капитала

Это противоположно коэффициенту задолженности. Он измеряет степень, в которой активы финансируются владельцами бизнеса. Другими словами, коэффициент собственного капитала показывает долю общих активов бизнеса, которая поддерживается ресурсами владельца. Чем выше это соотношение, тем лучше и надежнее или устойчивее предприятие.

Коэффициент собственного капитала может быть рассчитан следующим образом:

$$\text{Коэффициент собственного капитала} = \text{Собственный капитал} * 100 / \text{Всего активов}$$

3.5.2.18. Соотношение долга к собственному капиталу

Это соотношение является мерой сочетания долга (общих обязательств) и собственного капитала в общем капитале предприятия. В нем указывается сумма собственного капитала по отношению к совокупным обязательствам предприятия, это важный показатель риска, поскольку начисляются проценты. Это делает прибыльность фирмы хрупкой в эпоху перемен. Это также известно как отношение долга к собственному капиталу. Чем выше коэффициент, тем лучше позиция компании в глазах ее кредиторов, кредиторов, инвесторов и акционеров.

3.5.2.19. Финансовый лeverедж

Это похоже на коэффициент, но единственное отличие состоит в том, что он измеряет размер долгосрочных обязательств или долгов с фиксированной процентной ставкой по сравнению с акционерным или собственным капиталом. Стандарт для этого соотношения составляет 1: 1. Предприятие с высоким коэффициентом лeverеджа, как говорят, имеет высокую направленность, что делает ее финансово устойчивой, поскольку высокие процентные платежи снижают прибыльность бизнеса, а также дивиденды, выплачиваемые владельцам, особенно в периоды экономических спадов или колебаний прибыли. На практике уровень, превышающее 0,6: 1, часто рассматривается как высокое, а соотношение менее 0,2: 1 считается низким. Чем ниже показатель, тем лучше и безопаснее компания погашает долгосрочные долги.

Коэффициент финансового лeverеджа можно рассчитать следующим образом:

$$\text{Коэффициент кредитного плеча} = \text{Долгосрочные обязательства} / \text{Акционерный капитал}$$

4. Ограничения анализа отношений

Как утверждают авторы бестселлера по бухгалтерскому учету «Финансовый учет, промежуточный уровень», финансовый анализ в значительной степени опирается на обоснованное суждение. Проценты и соотношения являются ориентирами для помощи в сравнении и полезны для выявления потенциальных сильных и слабых сторон. Тем не менее, финансовый анализ должен искать основные причины изменений и устоявшихся тенденций. Это означает, что, хотя финансовые коэффициенты помогают нам определить области бизнеса, которые требуют дальнейшего изучения, принимать обоснованные деловые решения и задавать правильные вопросы, они не дают ответов или решений из-за следующих ограничений:

1. Различия в учетной политике и процедурах. Учетная политика и методы предприятий различаются. Это затрудняет анализ взаимосвязей и сравнения. Например, предприятия применяют различные методы износа, оценки инвестиций, учета гудвилла, оценочных обязательств и расходов для исследований и разработок, что может привести к различиям в чистой прибыли по

существо идентичных предприятий.

2. Инфляция. Финансовая отчетность не раскрывает влияние инфляции на отчитывающееся предприятие. Например, недвижимость, приобретенная несколько лет назад, будет отражена в балансе по первоначальной стоимости. Тем не менее, это может стоить во много раз больше, чем на сегодняшнем рынке. В периоды быстрой инфляции запасы, себестоимость и амортизация могут сильно исказить истинные результаты.

3. Оформление отчетности. В преднамеренных попытках сделать бухгалтерские отчеты лучше, чем они могли бы выглядеть, предприятия пытаются добиться в конце года некоторых неэффективных улучшений в своих финансах. Например, предприятие с низкой ликвидностью может попытаться улучшить ее путем заимствования долгосрочного кредита за несколько дней до конца года, получая выручку от продаж конец года, а погашение кредита через несколько дней после даты отчетности.

4. Историческая информация: финансовые коэффициенты рассчитываются на основе исторических отчетов, а историческая информация мало полезна для оценки будущих перспектив предприятия. Это связано с тем, что тенденции меняются, и прошлое может не быть полезным показателем адекватности. Таким образом, прошлых результатов может быть недостаточно для удовлетворения текущих потребностей и создания надежных прогнозов.

5. Уникальность предприятия: каждое предприятие уникально по размеру, работе, управлению и местоположению. Таким образом, две предприятия, работающие в одной отрасли, могут не быть строго сопоставимыми. Например, сравнить предприятие, которое финансирует свой стационарный завод посредством аренды (таким образом, не показывая его как актив), с другим, которое покупает свои собственные активы, будет трудно, независимо от их работы в той же отрасли или секторе.

6. Ограниченная информация. Финансовая отчетность не содержит информации, которая охватывает все аспекты бизнеса. Таким образом, финансовые коэффициенты предоставляют только количественную или количественную информацию и пропускают не поддающуюся количественному определению или качественную информацию, такую как управленческие навыки, потребности в персонале и изменения в операционной среде, которые являются необходимыми переменными, определяющими успех бизнеса.

7. Нет универсального стандарта. Финансовые коэффициенты не имеют общепринятых стандартов, норм или критериев для сравнения. Стандарты используются в соответствии с отраслью, фирмой, обстоятельствами и преследуемой целью. Например, мера эмпирического правила 2: 1, используемая в текущем соотношении, может быть неприемлемой в определенных ситуациях или предприятий с учетом некоторых управленческих политик.

8. Интерпретация: Интерпретация коэффициентов не всегда ясна. Интерпретация изменений в соотношении требует тщательного изучения изменений в цифрах, используемых в вычислениях (как числителя, так и знаменателя). Без очень полного и подробного расследования могут быть сделаны некоторые неправильные выводы. Кроме того, только эксперты могут правильно понимать и интерпретировать коэффициенты.

9. Недооценка: коэффициенты часто представляют различную картину компаний из цифр и результатов денежных единиц. Фактические результаты бизнеса могут быть проигнорированы или недооценены, поскольку коэффициенты указаны в небольших цифрах. Например, миллионы у.е. могут быть представлены десятичными числами или цифрами меньше 100. Это может заставить людей недооценивать значение финансовых коэффициентов или влияние деятельности бизнеса на его успех.

5. Методика

Это исследование имело цель в выяснении роли анализа отношений в деловых решениях; он носит описательный и аналитический характер. Два основных источника сбора данных, используемых в исследовании, являются первичными и вторичными источниками. В качестве важного источника исследования использованы анкеты по опросу руководителей и сотрудников 10 предприятий г. Душанбе. Сотрудники представлены работниками отделов продаж и маркетинга, отделов закупок и снабжения, отдела администрации и персонала, а также отдела финансов и бухгалтерии. Все сотрудники этих отделов далее сгруппированы в две группы, а именно; управленческий персонал (5 человек) и сотрудники (15 человек).

Анкеты, использованные для исследования, состояли из 6 вопросов. Он был разработан

в основном таким образом, чтобы респонденты давали альтернативные ответы. Для раздачи анкет респондентам использовался случайный метод. Собранные данные были представлены и проанализированы с помощью табулирования и простого процентного статистического инструмента.

Таблица 1. Результаты анкетирования (утвердительные ответы)

№	Вопросы	Менеджера (5 из 5)		Сотрудники (20 из 20)		Всего (25/25)	
		абс.	в %	абс.	в %	абс.	в %
1	Согласны ли вы с тем, что анализ отношений способствует правильному пониманию информации, содержащейся в финансовой отчетности?	4	80%	12	60%	16	64%
2	Считаете ли вы, что анализ нормирования полезен руководству, инвесторам, акционерам и кредиторам в их деловых решениях?	2	40%	13	65%	15	60%
3	Считаете ли вы, что эффективное использование финансовых коэффициентов помогает оценить и спрогнозировать эффективность и финансовое положение бизнеса, а также выявить области, требующие улучшения	3	60%	7	35%	10	40%
4	Согласны ли вы с тем, что анализ отношения помогает нам задавать правильные вопросы, но не дает ответов, если не используются правильные сравнительные стандарты и методы.	1	20%	10	50%	11	44%
5	Существуют ли препятствия для правильного использования финансовых коэффициентов в деловых решениях?	2	40%	12	60%	14	56%
6	Помогает ли финансовый коэффициент определять истину, скрытая в финансовой отчетности?	0	0%	9	45%	9	36%

Результаты анкетирования показывают, что:

1. Только 64% респондентов согласились с тем, что анализ коэффициентов способствует правильному пониманию информации, содержащейся в финансовой отчетности. При этом, установлено, что большинство руководителей пользуются анализом с целью понимания финансовой отчетности;

2. 60% респондентов согласились с тем, что анализ коэффициентов полезен для руководства, инвесторов, акционеров и кредитования в их бизнес-решениях.

3. 40% респондентов согласились с тем, что эффективное использование финансовых коэффициентов помогает в оценке и прогнозировании эффективности и финансового положения бизнеса.

4. 44% сотрудников согласились с тем, что анализ соотношения отвечает на правильный вопрос, когда используются правильные сравнительные данные и методики, в то время как 8% менеджеров не согласились с этим высказыванием.

5. Из приведенной выше таблицы можно сделать вывод, большинство респондентов (56%) согласились с тем, что существуют препятствия для правильного использования финансового рациона в деловых решениях.

6. Из приведенной выше таблицы видно, что все сотрудники управления возражают тем, что финансовый анализ помогает раскрыть истину, скрытую в финансовом отчете, в то время как 9 (45%) сотрудников, не являющихся менеджерами, не согласны с ними.

Тем не менее, полученные результаты показывают прямую зависимость от мнения респондентов и уровня их профессионализма. Отрицательные ответы по заданным вопросам получены от тех респондентов, которые:

- не имели представлений о важности аналитических методов принятия решений;
- не имели не высшего, средне - специального профессионального образования по специальности «Бухгалтерский учет, анализ и аудит»;
- практически далеки от «чтения» и интерпретации данных финансовых отчетов.

6. Выводы

Финансовые отчеты содержат много информации, обобщенной в цифрах. При взгляде на поверхность они не предоставляют достаточно информации о жизнеспособности отчитывающегося предприятия. Таким образом, их необходимо анализировать с помощью финансовых коэффициентов, чтобы разгадать скрытую в них истину и повысить эффективность принятия решений.

Анализ отношения помогает выявить, сравнить и интерпретировать существенные особенности финансовой отчетности. Применительно к набору финансовых отчетов финансовые коэффициенты выделяют важные аспекты финансового положения и операционных результатов бизнеса, требующие дальнейшего изучения. Они помогают выявить сильные и слабые стороны бизнеса.

Фактически, коэффициентный анализ помогает оценить прошлые результаты, текущее состояние и будущие перспективы бизнеса. Это позволяет нам задавать правильные вопросы о бизнесе и прокладывает путь к поиску полезных ответов. Таким образом, такой анализ помогает планированию, контролю, прогнозированию и принятию решений.

7. Рекомендации

Ссылаясь на выводы исследования, исследователи рекомендуют следующее:

1. Пользователи финансовой отчетности должны, по крайней мере, иметь хорошие знания в области бухгалтерского учета, чтобы затем понимать и оценивать бухгалтерскую информацию.
2. Потенциальные инвесторы должны надлежащим образом проанализировать финансовую отчетность компаний, прежде чем принять решение об инвестировании в компании.
3. Пользователи финансовой отчетности, не обладающие достаточными знаниями для анализа или понимания содержащейся в них информации, должны обращаться за услугами к квалифицированным финансовым аналитикам, бухгалтерам, биржевым маклерам, банкирам и т. д.
4. Ввиду замечательного влияния, которое учетная информация оказывает на решения пользователей, уместно, чтобы только квалифицированные и честные лица проводили и проверяли финансовую отчетность.
5. Финансовые данные должны использоваться с тщательным изучением и надлежащим пониманием значения, значения и влияния фактических цифр, указанных в финансовой отчетности, во избежание неправильных суждений, выводов и решений.
6. Финансовые коэффициенты должны быть разумно использованы фирмами, инвесторами, кредиторами, акционерами, менеджерами и другими заинтересованными сторонами с учетом их многочисленных преимуществ и ограничений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бернстайн Л.А., Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация: пер. с англ. / Научн. ред. перевода чл. –корр. РАН И.А. Елесева. Гл. Редактор серии проф. Я.В.Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2003 – 624с. ил. - (Серия по бухгалтерскому учету и аудиту).

2. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. — М. : Дело, 1997. — 704 с.
3. Нидлз Б. и др. Принципы бухгалтерского учета/Б. Нидлз, Х. Андерсен, Д. Колдуэлл: Пер. с англ./Под ред. Я.В. Соколова. — 2-ое изд. стереотип. — М. Финансы и статистика, 2002.- 496с.: ил. - (Серия по бухгалтерскому учету и аудиту).
4. Donald E. Kieso, Jerry J. Weygandt, Terry D. Warfield, Intermediate accounting 16-e. - ISBN-13 978-1-118-74320-1 – 1556с.
5. Дональд И. Кизо, Джерри Ж. Вейгант и Терри Д. Уорфилд, Финансовый учет. Промежуточный уровень. //Перевод с англ. Часть 2. – Бишкек. Корпорация Прагма/USAID, 2005г. – 548с.
6. Лекаркина Н.К. Интерпретации коэффициента абсолютной ликвидности предприятия (Статья) // Журнал «Оценка инвестиций», №3(11) 2018. Стр. 66-75. [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/interpretatsii-koeffitsienta-absolyutnoy-likvidnosti-predpriyatiya/viewer>
7. Ликвидность. Расчет коэффициентов ликвидности.// [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://www.audit-it.ru/finanaliz/terms/liquidity/calculation_of_liquidity.html

- Ҳомидов А.Н.
Нурмахмадов З.М. **НАҚШИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**
- Ҳомидов А.Н.,
Нурмахмадов З.М. **РОЛЬ ОТРАСЛИ ТУРИЗМА В РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ РЕС-
ПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**
- Homidov A.N.,
Nurmakhamdov Z.M. **THE ROLE OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE ECONOMIC
DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Дар мақолаи мазкур таъсири сайёҳии байналмилалӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди он, инчунин вазъи кунунии сайёҳӣ дар мамлакат таҳлил гардидааст. Ҳамчунон муаллифони намунаҳои сайёҳӣ, бештар аз қадом мамлакатҳо ворид шудани сайёҳон, бунёди инфрасохторӣ сайёҳӣ, дар натиҷаи имтиёзҳои андозӣ бештар гардидани воридоти таҷҳизоти сайёҳӣ ва ғайраро баррасӣ намуда, барои беҳтар шудани вазъи соҳа, зиёд гардидани даромад дар соҳаи мазкур тақлифҳои мушаххас пешниҳод намудаанд.

Вожаҳои калидӣ: сайёҳӣ, сайёҳии байналмилалӣ, рушди иқтисод, стратегия, хизматрасонӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, имтиёзҳо ба соҳаи сайёҳӣ.

В данной статье анализируется влияние международного туризма на экономику Республики Таджикистан и ее развитие, а также современное состояние туризма в стране. Также авторы рассмотрели вопросы расширения видов туризма, крупных иностранных партнеров по приезду туристов, строительство туристической инфраструктуры, увеличение объема ввоза туристического снаряжения в результате предоставление налоговых льгот и др.

Ключевые слова: туризм, международный туризм, экономическое развитие, стратегия, услуги, инфраструктура туризма, преимущества для туристической отрасли.

This article analyzes the impact of international tourism on the economy of the Republic of Tajikistan and its development, as well as the current state of tourism in the country. The authors also considered the issues of expanding the types of tourism, major foreign partners for the arrival of tourists, building tourism infrastructure, increasing the volume of imports of tourist equipment as a result of providing tax benefits, etc.

Key words: tourism, international tourism, economic development, strategy, services, tourism infrastructure, benefits for the tourism industry.

Сайёҳӣ дар айни замон яке аз соҳаҳои босуръат инкишофёбандаи ҷаҳолияти иқтисодии ҳориҷӣ мебошад. Афзоиши бемайлони таъсири сайёҳӣ ба қуллаи иқтисодиёти ҷаҳон ва ба иқтисодиёти кишварҳо ва минтақаҳои алоҳида яке аз тамоюлҳои муҳимтарин, доими ва дарозмуддат мебошад, ки ташаккул ва рушди иқтисоди ҷаҳониро ҳамроҳ мекунад.

Аҳамияти сайёҳӣ дар иқтисодиёти ҷаҳон сол аз сол меафзояд. Сайёҳӣ яке аз бахшҳои қалонтарин, босуръат рушдёбанда ва сердаромади иқтисодиёт боқӣ монда, 10%-и гардиши бозори истеҳсол ва хизматрасонии сайёраҳо таъмин мекунад. Бахши сайёҳӣ 10%-и ММД-и ҷаҳониро, 9%-и сармоягузори ҷаҳониро, ҳар як қои қори 16-ум, яъне 8%-и аҳолии қобили қор, 11%-и хароҷоти истеъмолии ҷаҳонӣ, 5%-и тамоми даромадҳои андозро ташкил медиҳад. Мувофиқи баъзе ҳисобҳо суръати афзоиши асёр аз сайёҳӣ ҳар сол 14 % -ро ташкил медиҳад. Имрӯз аз ҷиҳати даромаднокӣ сайёҳӣ пас аз истихроҷ ва қорқарди нафт дар ҷойи дуюм қарор дорад ва дар солҳои наздик метавонад дар ҷойи аввал баромад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишварест, ки метавонад ба сайёҳон омехтаи бомуваффақияти

манзараҳои табиӣ илҳомбахш, қуллаҳои кӯҳӣ ва маргзорҳои кӯҳӣ, кӯлҳои мусаффоф, шаҳрҳои бостониро, ки як вақтҳо ҷузъи тамаддунҳои аз байн рафта буданд, пешниҳод намояд. Дар ташаккули модели миллии сайёҳӣ аз ҷониби Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2018 Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ва солҳои 2019-2021 Соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ қадами муҳимме гардид. Ин барои дарки аҳамияти ин мавзё дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии мардум тақони ҷиддӣ бахшида, теъдоди сайёҳоне, ки солҳои 2018-2019 аз Тоҷикистон дидан кардаанд, нисбат ба соли 2017 чанд маротиба зиёд шудааст. Бояд зикр намуд, ки солҳои 2020-2021 аз сабаби бемории COVID-19 шумораи сайёҳон нисбатан коҳиш ёфт.

Бо мақсади фароҳам овардани як маҷмааи сайёҳии муосир, хеле самаранок ва рақобатпазир дар Тоҷикистон 1 августи соли 2018 бо фармони Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шуд. Стратегияи мазкур ба соҳаи сайёҳӣ дар ҷаҳони муосир дахл дорад, ки яке аз соҳаҳои сердаромадтарин буда, дар таъмини шуғл ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум нақши муҳим дорад.

Инчунин барномаи давлатии рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 стратегия, самтҳои асосӣ, афзалиятҳо, вазифаҳо ва механизми татбиқи сиёсати давлатиро дар соҳаи рушди сайёҳӣ муайян мекунанд.

Сиёсати дарҳои кушоди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин тадбирҳои, ки ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум ва таҳкими обрӯи кишвар ҳамчун маркази баргузори вохӯриву ҷорабиниҳои байналмилалӣ сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангӣ, дар маҷмӯъ, ба нишондиҳандаҳои сайёҳӣ дар ҳама самтҳо (дохилӣ, воридотӣ ва берунӣ) таъсири мусбӣ расонд.

Бояд зикр намуд, ки соли ҷорӣ ҳудуди 370 ҳазор сайёҳи хориҷӣ аз Тоҷикистон дидан кардаанд, ки нисбат ба 6 моҳи соли гузашта 238 ҳазор нафар ё қариб 3 маротиба бештар аст.

Шумораи умумии сайёҳони хориҷӣ 344 ҳазор нафарро шаҳрвандони кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва 22 ҳазору 100 нафарро сайёҳон аз кишварҳои хориҷӣ, аз қабили ИМА, Фаронса, Олмон, Туркия, Чин, Арабистони Саудӣ, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва дигар мамлакатҳо ташкил медиҳанд. Бояд гуфт, ки сайёҳони хориҷӣ барои тамошои қуллаҳои баланди кӯҳҳои Тоҷикистон, аз қабили Помир, Фон, Ҳисор ва ошноӣ бо дигар мавзёҳои ҷолиби Тоҷикистон меоянд. Сайёҳони хориҷӣ бештар ба фарҳанги гании мардуми Тоҷикистон, ки онро “кишвари рӯдхонаҳои тиллоӣ” меноманд, барои ҷалби сайёҳони хориҷӣ ҳамчун бренд пазируфта мешавад.

Дар баробари ин, сайёҳони хориҷӣ ҳангоми сафар ба Тоҷикистон асосан ба кӯҳнавардӣ, шиноварӣ, рафтинг, шикорӣ, моҳидорӣ, аспсаворӣ, сайёҳии экстремалӣ, сайёҳӣ ва дидани мавзёҳои фарҳангии фароғатии ҷумҳурӣ машғул мешаванд, ки дар солҳои охир ривоч ёфтааст.

Ҳоли ҳозир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 288 муассисаи хидматрасонии сайёҳӣ, аз ҷумла 182 меҳмонхона, 29 хобгоҳ ва мотел, 50 озоишгоҳ, 6 озоишгоҳ ва лагери кӯдакони, 7 пойгоҳ ва озоишгоҳ, 8 хонаи истироҳатӣ, 1 пансионат ва кемпинг, инчунин 5 базаи сайёҳӣ ва истироҳат фаъолият мекунанд.

То имрӯз аз ҷониби Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо 12 кишвари ҷаҳон созишнома ва ёддоштҳои ҳамкорӣ ба имзо расидааст. Аз қабили Имороти Муттаҳидаи Араб, Шри-Ланка, Шохигарии Ҳошими Урдун, Ёзбекистон, Қазоқистон, Русия, Швейтсария, Фаронса, Кувайт, Туркманистон, Эрон ва Покистон ва ҳамкорҳои дучониба бо ин кишварҳо дар соҳаи гардишгарӣ ба роҳ мондаанд.

Маълум мешавад, ки сайёҳӣ ба як соҳаи калону мустақили хоҷагии халқ табдил меёбад, ки фаъолияти он ба қонё гардонидани талаботи мушаххаси аҳоли нигаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ворид шудан ба бозори ҷаҳонии сайёҳӣ заминаҳои гании объективӣ дорад. Маҳсулоти асосии сайёҳии Тоҷикистон гуногунрангии сарватҳои табиӣ, мероси таърихию фарҳангӣ мебошад.

Барои ноил шудан ба ҳадафи рушди соҳаи сайёҳӣ зарур аст таъмин намояд:

➤ ҳамоҳангии сиёсат дар соҳаи рушди сайёҳӣ дар сатҳҳои милли ва минтақавӣ ва возеҳи вазифаҳои, ки барои ҳамаи ҷонибҳои манфиатдори рушди сайёҳӣ ваколатдор ва масъул мебошанд: давлат, бахши хусусӣ, ташкилотҳои касбии ғайриҳукуматӣ ва ҷомеаи маҳаллӣ;

- муттаҳидсозӣ ва ҳамоҳангсозии кӯшишу ташаббусҳои давлат, ташкилотҳои байналмилалӣ, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди сайёҳӣ кумаки техникӣ мерасонанд, намояндагони бахши хусусӣ ва иттиҳодияҳои касбии онҳо;
- чорӣ намудани институти ҳамгирошудани уфуқӣ ва амудии шарикӣ иҷтимоӣ: давлат – бахши хусусӣ ва ассотсиатсияҳо, ташкилотҳои касбии онҳо – ҷамоатҳои маҳаллӣ ҳамчун механизми таъмини муколамаҳои баробар.

АДАБИЁТ

1. Агешкина, Н. А. Основы турагентской и туроператорской деятельности: учебное пособие / Н.А. Агешкина. – Москва: ИНФРА-М, 2021. – 567 с.
2. Богданов, Е. И. Экономика отрасли туризма: учебник / Е. И. Богданов, Е. С. Богомоллова, В. П. Орловская; под ред. проф. Е. И. Богданова. – Москва: ИНФРА-М, 2021. – 318 с.
3. Туризм: словарь / под ред. д-ра экон. наук, проф. М.А. Морозова. – Москва: ИНФРА-М, 2019. – 300 с.
4. Соммонаи расмӣи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: <http://www.president.tj/>
5. Сомонаи расмӣи Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон: <https://ctd.tj/>

Ҳомидов А.Н. – н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи «иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ» ДДТТ, Тел: (+992) 936008858, E-mail: homidov_4090@mail.ru

Нурмахмадов З. М. - муаллими калони кафедраи «иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ» ДДТТ, Тел: (+992) 901111734, E-mail: zamir_1tj@mail.ru

Хикматов С.И.
Давлатов З.
Абдукодирзода Ч.

НАҚШИ ТАНЗИМГАРИ ВАКОЛАТДОРИ ИҚТИСОДӢ ДАР ДАР РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ГУМРУКӢ

Хикматов С.И.
Давлатов З.
Абдукадирзода Дж.

РОЛЬ УПОЛНОМОЧЕННОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РЕГУ- ЛЯТОРА В РАЗВИТИИ ТАМОЖЕННОЙ УСЛУГИ

Khikmatov S.I.
Davlatov Z.
Abdukadirzoda J.

THE REGULATOR'S ROLE OF THE ECONOMIC AUTHORITY IN THE DEVELOPMENT OF CUSTOMS SERVICES

Дар мақола нақши танзимгари ваколатдори иқтисодӣ дар дар рушди хизматрасониҳои гумрукӣ дида баромада шудааст. Диққати асосӣ ба даровардани тағйирот ба Кодекси гумруки Тоҷикистон ҷиҳати баррасии фаъолияти ин самт дода шудааст. Ин имконият медиҳад, ки рушди устувори муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон бо дигар кишварҳо беҳтар гардад.

Вожаҳои калидӣ: рушди устувор, муносибатҳои иқтисодӣ, танзимгари ваколатдори иқтисодӣ, Кодекси гумрук

В статье исследуется роль уполномоченного экономического регулятора в развитии таможенной службы. Основное внимание уделено внесению изменений в Таможенный кодекс Таджикистана с целью пересмотра деятельности данного направления. Это дает возможность улучшить устойчивое развитие экономических отношений Таджикистана с другими странами.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экономические отношения, уполномоченный экономический регулятор, Таможенный кодекс.

The article examines the role of the authorized economic regulator in the development of customs services. The main attention is paid to making changes to the Customs Code of Tajikistan in order to review the activities of this direction. This provides an opportunity to improve the sustainable development of Tajikistan's economic relations with other countries.

Key words: sustainable development, economic relations, authorized economic regulator, Customs Code

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Дар шароити муосир Хадамоти гумрукӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ддастирии субъектони пешбарандаи ФИХ дар доираи ваколатҳояш тамоми чораҳои заруриро андешида истодааст. Ҷорӣ гардидани равангаи ягонаи барасмиятдарорӣ ва шартномаҳои тарафайн бо кишварҳо ҷиҳати татбиқи «Долонҳои сабз» исботи гуфтаҳои болост.

Танзимгари ваколатдори иқтисодӣ бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои барасмиятдарории гумрукӣ барои корхонаҳое, ки ба талаботҳои муайян ҷавобгу мебошанд таъсис ёфта, ҳадафи асоси он ҷоннок ва ба тариқи соддагардонидашуда ба роҳ мондани ҳамкориҳо миёни субъектони пешбарандаи фаъолияти иқтисодӣ ва мақомоти мебошад. Маълум аст, ки ҷунин мақом на барои ҳама ширкатҳо, балки танҳо барои онҳое зарур аст, ки фаъолияти иқтисодии хориҷиро анҷом медиҳанд.

Аввалин заминаи меъёрӣ барои муайян кардани соддагардонӣ ба субъектҳои бозътимоди пешбарандаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар Конвенсияи байналмилалӣ оид ба соддагардонии расмиёти гумрукӣ (бо тағйирот дар соли 1999), ки бо номи Конвенсияи Киото маъруф аст, гузашта шудааст. Тибқи ин конвенсия ширкатҳое, ки ба як қатор талабот ҷавобгӯ буданд, метавонистанд аз ҷониби мақомоти гумрук ба “руйхати сафед” ворид карда шуда ҳуқуқ пайдо кунанд, аз соддагардонии муайян истифода намоёнд. Дар авоили солҳои 2000-ум дар заминаи таҷрибаи байналмилалӣ дар кишварҳои ИДМ рӯйхатҳои ба истилоҳ “сафед ва сабз” пайдо шудан гирифт. Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки дар замони имрӯза дар як қатор кишварҳои

пешрафта, низ таҷрибаи истифодаи институтҳои ба танзимгари ваколатдори иқтисодӣ монанд амалӣ гашта истодааст. Дар кишварҳо ва Иттиҳодҳои иқтисодии пешрафта институти танзимгари ваколатдори иқтисодӣ (ТВИ) дар шаклҳо ва талаботҳои гуногун фаъолият мебарад.

Аз ҷумла дар ИМА ба ТВИ монанд «Барномаи ҳамкории савдо ва гумрук чихати муковимат бо терроризм» аз соли 2006 мавриди амал қарор дорад. Ба барномаи мазкур воридкунандагон ва содиркунандагони молҳо, боркашонҳо, брокерони гумрукӣ ва дигар субъектони иштироккунанда дар раванди ФИХ ҷалб карда мешаванд. Ҳадафи барномаи амрикоӣ асосан тақмил додани амнияти тиҷоратӣ ва занҷираи таъминот мебошад.

Дар Иттиҳоди Аврупо низ институти ТВИ мавриди амал қарор гирифта, дар ҳудуди Иттиҳод ба субъектони бозътимоди пешбарандаи ФИХ соддагарданоҳои махсус пешниҳод карда мешавад. Дар Иттиҳоди Аврупо мақоми ТВИ дар се шакл «С», «S», «F» пешниҳод карда мешавад, ки ширкатҳо вобаста ба хусусияти фаъолиятшон метавонан яке аз навъҳои соддагардонихоро "Имтиёзҳои гумрукӣ", "Амният" ва "имтиёзҳои гумрукӣ" / "амният"-ро истифода намоянд.

Институти ТВИ дар Ҷумҳурии Халқии Хитой бо мақсади баҳодиҳӣ дар самти пардохтпазирии ширкатҳо асос меёбад. Баъди ислоҳот дар соли 2014 дар ин кишвар низ ТВИ дар се мақом "АА - сатҳи баланд", "А - сатҳи муқаррарӣ", "В – оддӣ" пешниҳод карда мешавад. Агар барномаи ТВИ дар ИМА барои таъмини беҳатарии занҷири байналмилалӣ таъминот сохта шуда бошад, пас барномаи Чин ба арзёбии қобилияти қарзии қорхона асос ёфтааст.

Дар Иттиҳоди иқтисодии АвруОсиё мақоми ТВИ-ро вобаста ба интиҳоби шахси ҳуқуқӣ бо дарназардошти содагардонихои интиҳобнамудааш пешниҳод менамоянд. Дар Иттиҳоди мазкур низ мақом дар се шакл пешниҳод карда мешавад.

Бо мақсади иҷрои талаботи Созишномаи Созмони Умумиҷаҳонии Савдо оид ба содагардонии расмиёти савдо, дар асоси қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2020, таҳти № 1678 ба Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, тағйиру иловаҳо ворид гардида, ба Кодекси гумрук боби нав 8 оид ба қорӣ намудани консепсияи «Танзимгари ваколатдори иқтисодӣ» (Иштирокчии бозътимоди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ) илова карда шудааст.

Ворид гардидани боби нав Кодекси гумрукро ба принцип ва меъёрҳои Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (СУС) ва Конвенсияи байналмилалӣ оид ба ҳамоҳангсозӣ ва соддагардонии расмиёти гумрукӣ (Конвенсияи Киото аз 18 майи соли 1973) мутобиқ гардонида чихати кам кардани монеаҳои маъмурию техникӣ дар содироту воридот, дастгирии субъектони фаъолияти хориҷӣ, соддагардонии барасмиятдарорӣ ва ташкили назорати гумрукии молу воситаҳои нақлиёт бо назардошти талабот, хусусиятҳо ва равандҳои байналмилалӣ пешбурди фаъолияти гумрукӣ, ба афзоиш ёфтани гардиши мол ва воридоту содирот, заминаи мусид фароҳам меорад.

Боби мазкур мафҳуми "Танзимгари ваколатдори иқтисодӣ", шартҳои додани мақоми "Танзимгари ваколатдори иқтисодӣ" ба шахси ҳуқуқӣ, дохил намудани он ба Феҳрист, додани шаҳодатнома, бозхондани он, содагардонии махсуси ба "Танзимгари ваколатдори иқтисодӣ" пешниҳодшаванда ва дигар масъалаҳо марбут ба танзимгари ваколатдори иқтисодиро дар бар мегирад.

Мутобиқи меъёри мазкур дар ҷумҳурӣ гурӯҳи шахсони ҳуқуқии ватанӣ ташкил мешавад, ки тибқи қонунҳои амалкунанда фаъолият намуда, расмиёти содагардонидашудаи махсуси барасмиятдарории гумрукиро истифода мебаранд ва ба "руйхати сафед" ворид карда мешаванд. Ба иштирокчии бозътимоди бозор, ки ба "руйхати сафед" ворид мешавад ва дар Кодекси гумрук "Танзимгари ваколатдори иқтисодӣ" номида шудааст, содагардонии махсуси зерин дар рафти барасмиятдарории гумрукӣ пешниҳод карда мешавад:

- дар навбати аввал анҷом додани амалиёти гумрукӣ вобаста ба интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- дар навбати аввал гузаронидани назорати гумрукӣ дар шакли азназаргузаронии гумрукӣ ё муоинаи гумрукӣ;
- ниғаҳдорӣ муваққатӣ мол дар биноҳо, майдончаҳои кушода ва дигар ҳудудҳои ҳуди Танзимгари ваколатдори иқтисодӣ;
- иҷозати мол то пешниҳоди декларатсияи гумрукӣ;
- анҷом додани амалиёти гумрукӣ марбут ба иҷозати мол дар биноҳо, майдончаҳои кушода ва дигар ҳудудҳои ҳуди Танзимгари ваколатдори иқтисодӣ;

- пешниҳод накардани таъмини иҷрои уҳдадории пардохти бочҳои гумрукӣ ва андоз ҳангоми ҷойгир намудани мол таҳти расмиёти гумрукии транзити дохилии гумрукӣ ва ҳангоми иҷозати моле, ки нисбати он Танзимгари ваколатдори иқтисодӣ ҳамчун декларант баромад мекунад.

Бо мақсади иҷрои қисми 2 моддаи 68 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон фармоиши Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 июли соли 2020, №94-ф «Дар бораи тасдиқ намудани Шакл ва тартиби додан, бекор кардан, бозхондан ва боздоштани амали шаҳодатнома дар бораи дохил намудан ба Феҳристи танзимгарони ваколатдори иқтисодӣ» тасдиқ карда шуд. Ҷиҳати ворид гаштан ба Феҳрист бо ариза мурочиат намуда,

Барои дохил шудан ба Феҳрист шахси манфиатдор бояд ба шартҳои зерин ҷавобгӯ бошад:

- доштани дорой барои иҷрои уҳдадорӣ оид ба таъмини пардохтҳои гумрукӣ;
- амалисозии фаъолияти савдои хориҷӣ на камтар аз се сол то рӯзи мурочиат ба Хадамоти гумрук бо ариза оид ба додани мақоми танзимгари ваколатдори иқтисодӣ;
- дар рӯзи мурочиат ба Хадамоти гумрук мавҷуд набудани уҳдадориҳои иҷронашудаи пардохтҳои гумрукӣ, фоизҳо, ҷаримаҳо аз рӯи қарорҳо оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурий дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ, ки эътибори қонунӣ пайдо кардаанд;
- дар давоми 1 (як) сол пеш аз мурочиат ба Хадамоти гумрук мавҷуд набудани ҳолатҳои ба ҷавобгариҳои маъмурий кашида шудан барои ҳуқуқвайронкуниҳо дар соҳаи фаъолияти гумрукӣ;
- мавҷуд будани низоми баҳисобгирии молҳо, ки имконият медиҳад маълумотҳои ба мақомоти гумрук ҳангоми барасмиятдарории гумрукии мол пешниҳодшударо бо маълумотҳо вобаста ба амалиётҳои хоҷагидорӣ мувофиқи талаботи муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса намояд.

Шахсони манфиатдор дар ҳолатҳои зерин наметавонанд ба гирифтани мақоми танзимгари ваколатдори иқтисодӣ даъвогар бошанд:

- агар, дар раванди азнавташкилдихӣ, барҳамдихӣ ва муфлисшавӣ бошанд;
- мавҷуд будани тавозуни манфӣ барои соли қаблӣ аз мурочиат ё дорои воситаҳои асосӣ ба маблағи камтар аз 500 (панҷсад) ҳазор сомонӣ.

Ҳамзамон бо супоридани ариза барои дохил намудан ба Феҳрист шахси манфиатдорро зарур аст, ки ҳуҷҷатҳои зеринро ба Хадамоти гумрук пешниҳод намояд:

- ҳуҷҷатҳои таъсисёбӣ;
- ҳуҷҷатҳои бақайдгирии давлатӣ;
- ҳуҷҷат оид ба сабт дар мақомоти андоз;
- ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи таъмини супоридани пардохтҳои гумрукӣ бо усулҳои пешбининамудаи моддаи 385 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андозаи на камтар аз 8000 (ҳаштҳазор);

– нишондиханда барои ҳисобҳо, бо нишондоди ҳангоми мурочиат муқарраршуда; (Россия 1 млн. евро);

- ҳуҷҷати тасдиқкунандаи кушодани суратҳисобҳои бонкӣ, дар бонкҳои дар феҳристи мақомоти гумрук дохилбуда;

- ҳисоботи муҳосиботӣ дар давоми 1 (як) сол пеш аз мурочиат, бо имзои роҳбар ва сармуҳосиб, инчунин бо муҳр тасдиқшуда;

- на кам аз ду шаҳодатномаи таҳассусии мутахассиси барасмиятдарории гумрукӣ, ки корманди мурочиаткунанда мебошанд;

- шартномаи байни мурочиаткунанда ва Хадамоти гумрук басташуда, ки он тартиби ҳамоҳангсозии фаъолият ва регламенти мубодилаи маълумотҳоро муайян месозад

Фармоиш ва Тартиби мазкур дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти феҳристи баҳисобгирии давлатии санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо рамзи 1030 аз 18 августи соли 2020 ба қайд гирифта шуда, аз 26 августи соли 2020 мавриди амал қарор дорад.

Дар маҷмӯё нақши танзимгари ваколатдори иқтисодӣ дар дар рушди хизматрасониҳои гумрукӣ афзуда истодааст ва ин имконият медиҳад, ки рушди устувори муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ Тоҷикистон бо дигар кишварҳо беҳтар гардад.

Адабиёт

1. Кодекси гумруки ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе: Хадамоти гумрук, 2021.-347с.

2. Раҷабов Р.К., Ҳикматов С.И., Раҷабова Н.Р. Ташкили назорати гумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт. Китоби дарсӣ. -Душанбе: ДДТТ «Ирфон»,2021.- 293 саҳ.

3. Тафсири Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон/зери таҳрири генерал-майори хизмати гумрукии Раҳматов Н.С.-Душанбе,2020.-805с.

Ҳикматов С.И.- н.и.и., дотсент, мудири кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (+ 992) 900 14 88 88. E-mai: tguk@mail.ru.

Давлатов Зулфиқор - унвонҷӯи кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (+ 992) 900 14 88 88. E-mai: tguk@mail.ru.

Абдуқодирзода Ҷамшед-унвонҷӯи кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: (+ 992) 900 14 88 88. E-mai: tguk@mail.ru.

Чабборов А.
Аҷмал А.С.
Мирзомуродова Ф.З.

МАСЪАЛАҲОИ МУНОСИБАТҲОИ ИҶТИМОИ- МЕҲНАТӢ ДАР ШАРОИТИ ҲОЗИРА

Джабборов А.
Аджмал А.С.
Мирзомуродова Ф.З.

ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РАЗВИТИИ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Jabborov A.
Ajmal.A.S.
Mirzomurodova F.Z.

THE ESSENCE AND ROLE OF SOCIAL AND LABOR RELATIONS IN THE DEVELOPMENT OF A MARKET ECONOMY

Дар мақола моҳият ва нақши муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар рушди иқтисодиёти бозор баррасӣ шудааст. Инчунин бо таври муфассал баррасӣ намудани самаранокии муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ ва тавсифи он ба ҷанбаҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ, ҳуқуқӣ ва психологии субъектҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ, дар сатҳи давлатӣ ва маҳаллӣ ва нозуқиҳои он дар сатҳи қонунгузорӣ инъикос мегардад.

Калимаҳои асосӣ: сиёсати иҷтимоӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ, иқтисоди бозорӣ

В статье рассматривается сущность и роль социально-трудовых отношений в развитии рыночной экономики. Также подробно рассматривается эффективность социально-трудовых отношений и то как они характеризуют социально-экономические и психологические аспекты субъектов социально-трудовых отношений их взаимосвязей, так и правоотношения, отражающие проекцию фактических социально-трудовых отношений на государственном и местном уровне и ее тонкости на институциональном, законодательном уровне.

Ключевые слова: социальная политика, социально-трудовые отношения, рыночная экономика

The article examines the essence and role of social and labor relations in the development of a market economy. The effectiveness of social and labor relations is also examined in detail and how they characterize the socio-economic and psychological aspects of the subjects of social and labor relations of their relationships, as well as legal relations reflecting the projection of actual social and labor relations at the state and local levels and its subtleties on the institutional, legislative level.

Keywords: social policy, social and labor relations, market economy

Аннотатсия Аннотация Annotation

Дар шароити тағйирёбии иқтисодиёти миллий доимо ҷараёнҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ сифатан нав ба вучуд меояд, ки дар навбати худ муносибатҳои нави иҷтимоӣ-меҳнатиро ба вучуд меорад. Омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни назариявии муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ нишон медиҳад, ки хусусиятҳои хоси онҳо инҳоянд:

- полисубъективӣ, яъне бисёре аз иштирокчиён (субъектҳо) дар муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ;
- полиобъективӣ, яъне муносибатҳое, ки дар ҷараёни ҳамкории байни субъектҳо оиди бисёре аз мавзӯҳо, ки ба фаъолияти меҳнатӣ вобастагӣ дорад;
- бисёрсатҳагӣ, яъне ташаккули муносибатҳое, ки дар сатҳҳои гуногун амали гардонида мешавад: давлатӣ, субъекти давлатӣ, минтақа, маҳал, қорхонаҳо. [5. С. 104].

Гузашта аз ин дар асарҳои муҳаққиқони категорияҳои муайяншудаи идоракуни ба монанди идоракунии меҳнат мафҳуми “идоракунии муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ” бараъло мушоҳида карда мешавад. Истилоҳи мазкур дар самти таъсири идоракуни истифода бурда шуда натавонанд барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти қорғарон дар сатҳи қорхона ва хоҷагии хонаводаҳо балки ба қулли дигар субъектҳое, ки воридаи ин муносибатҳо мешаванд

вобастагии зич дорад. Ба сифати муҳитарин субъект бо ин ё он тарзи ба танзим даровардани ин муносибатҳо давлат ва органҳои идоракунии сатҳҳои гуногун (митақавӣ, маҳаллӣ) амал намуда, чунончи муваффақтарин истифодаи ин истилоҳ дар сатҳи давлат минтақа ва маҳаллӣ назаррас буда, ҳарчанд дар сатҳи корхона ва хоҷагии хонаводаҳо чунончи идоракунии меҳнат ва идоракунии маҳаллии муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ имконпазир мебошад. Дар низоми идоракунии муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ соҳибкорон ё ин, ки корфармо низ мавқеи муҳимро ишғол намуда масъулияти онҳо натавонанд дар таъмини ҷойҳои кор балки бо таъмини идоракунии меҳнат тавассути идоракунии соҳаи муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ, ки дар он муносибатиҳои меҳнати оиди шартҳои истеҳсоли ва ҷамъияти ба монанди: амалигардони, ташкили, пардохт, интизом, одоби корӣ, ташаккул ва ғайраҳои ҷомеаҳои меҳнатӣ рушд ва инкишоф меёбанд. Субъектҳои дар болозикргардида вобаста аз рӯи вазифагузориҳои худ ба маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ, ки дар сатҳҳои гуногун арзи вучуд дорад таъсироти идоракунӣ доранд, аммо таъсири он гуногун ба назар мерасад.

Яке аз субъектҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ коргари кироӣ-шаҳрванд ба ҳисоб меравад, ки бо корфармо яъне роҳбари ташкилот ё корхона барои иҷрои вазифаи муайян вобаста аз дониши касбӣ ва қобилияти кори ӯ шартномаи меҳнатӣ баста мешавад. Дар амал ба сифати коргар ва шахсони алоҳида, гурӯҳи коргарон, ки аз рӯи мақоми иҷтимоӣ, касбӣ бо муайян гаштани самтҳои ҳавасмандии онҳо ва дигар бартариятҳои ҷойдошта ҳамчун субъекти муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ шинохта мешаванд.

Ҳимояи манфиати коргарони кироӣ бар души иттифоқҳои касаба- яъне ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ки коргарони кироӣро муттаҳид месозад, ба ҳисоб меравад.

Корфармо – ин шахсияте ба ҳисоб меравад, ки мустақилона ба ғайри ташкилот машғул буда, доимо як ё якчанд шахсро ба кор ҷалб месозад. Корфармо метавонад соҳиби воситаҳои истеҳсолот бошад ё ин, ки намоёнда ба мисоли: роҳбари ташкилот ё корхона бо набудани соҳиби он ҳамчун намоёнда баромад мекунад. [7. С. 97].

Давлат дар низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар шароити иқтисодиёти бозорӣ дар нақшҳои зерин баромад мекунад: қонунгузорӣ, ҷамоаҳангсоз ва танзимкунандаи ин муносибатҳо, корфармо, миёнарав ва ҳакамони баҳсҳои соҳаи меҳнат.

Сатҳи муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ бо хусусиятҳои муҳити иҷтимоӣ, ки дар он субъектҳои ин муносибатҳо муайян карда мешаванд, яъне метавон ба сатҳи инфиродӣ ва гурӯҳӣ, соҳавӣ, ташкили ҷои кор ва ғайраҳо тақсим намуд.

Ҷадвали № 1.

Динамикаи шугл ва захираҳои меҳнатӣ ба ҳисоби миёна дар як сол, ҳазор нафар

[1. С. 80].

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Трудовые ресурсы – дар маҷмӯъ	5111	5224	5326	5427	5521	5585	5623
аз ҷумла:							
Қувваи корӣ	2437	2438	2460	2478	2514	2557	2587
аз он:							
-аҳолии шуглноқ	2380	2384	2407	2426	2463	2506	2534
-ба таври расмӣ бекор эътироф шудааст	57	54	53	52	51	51	53
истифодаи ками меҳнат дар иқтисодиёт	2674	2786	2866	2949	3007	3068	3066
аз ҷумла донишҷӯён	602	615	632	638	647	670	663

Сатҳи бекорӣ (шумораи расман этирофшудаи бекорон бо фоиз (%)) нисбат ба қувваи корӣ	2,3	2,3	2,2	2,1	2,1	2,1	2,1

Ба сифати воситаҳои инфиродии муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти меҳнатии шахс дар марҳилаҳои гуногуни давраи зиндагии он: худмуайянкунии меҳнатӣ, роҳнамоии касб, киро кардан-аз кор озод кардан, арзёбии меҳнат, шароит ва пардохти меҳнат, масъалаҳои нафақа ва ғайраҳо баромад мекунад. Мавзӯи муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ сиёсати кадрӣ, ки тамоми доираи фаъолияти ташкилот оид ба идоракунии кадрҳо ба ҳисоб меравад, ба танзим медарорад.

Намудҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар раванди фаъолияти меҳнатӣ ба иҷтимоӣ-психологӣ, шаклҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқии байни субъектҳо тавсиф карда мешаванд. Нақши асосиро дар ташаккули намудҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ принсипи таъмини баробарии ҳуқуқ ва имкониятҳои субъектҳои ҳамин муносибатҳо мебозад. Татбиқи ин принсип ва омешиш бо принсипҳои ҳамбастагӣ ва шарикӣ баробарҳуқуқ ё “ҳукмронӣ-итоат” таҳкурсии намудҳои гуногуни тавсифи муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ хизмат мекунад, ки дар ҷадвали №2 тасвир ёфтааст.

Барои фаъолияти муътадил низоми муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ ба танзим ва идоракунӣ дар ҳама сатҳҳо (давлатӣ, минтақавӣ, маҳаллӣ) зарурӣ пайдо намуда, дар асоси барномаҳои давлатӣ ва танзими меъёрӣ, ки тамоми самтҳои соҳаи иҷтимоӣ-меҳнатиро ба монанди: шуғл, шарт ва пардохти музди маош, сиёсати демографӣ, сиёсати муҳоҷирати меҳнатӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад, амали гардонидани мешавад. Дар сатҳи ташкилоту корхонаҳо идоракунии муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ тавассути низоми шартномаҳои коллективӣ амали гардонидани мешавад, ки дар доираи он мавқеи ба созишовардашудаи коргарони дилхоҳ ташкилот ё корхона ва кормармоёни онҳо оиди ҳаллу фасл намудани масъалаҳои муҳим ба монанди: шарт ва пардохти музди маош, пардохти иҷтимоӣ ва ҷубронпулиҳо, инчунин таъмини иҷтимоӣ, суғурта ва ғайраҳо мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Низоми бисёрзинагии идоракунии муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали №2 оварда шудааст.

Ҷадвали №2- Таснифи намудҳои асосии муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ

Намудҳои муносибатҳои иҷтимоӣ-меҳнатӣ	Таснифот
Патернализм	Танзими қатъии тарзи рафтори субъектҳои муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ, шароит ва тартиби ҳамкорӣ онҳо аз ҷониби давлат ё роҳбарияти ташкилот
Шарикӣ иҷтимоӣ	Ҳимояи манфиатҳои субъектҳои муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ ва худшиносии онҳо дар сиёсати ҳамроҳсозии афзалиятҳои тарафайн дар масъалаҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ барои таъмини ҳамкорӣ созанда
Рақобат	Рақобат байни субъектҳои муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ барои имконият ва шароити беҳтар барои амалӣ намудани манфиатҳои худ дар соҳаи иҷтимоӣ ва меҳнатӣ
Якдилӣ	Масъулияти мутақобилаи одамон дар асоси якдилӣ ва иттиҳоди манфиатҳои онҳо барои тағирот дар системаи муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ ва ба мувофиқа расидан дар қабули қарорҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим дар соҳаи иҷтимоӣ ва меҳнат
Субсидия	Ҳошии шахс ба масъулияти шахсӣ барои расидан ба ҳадафҳои бошуурона ва амалҳои онҳо дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ

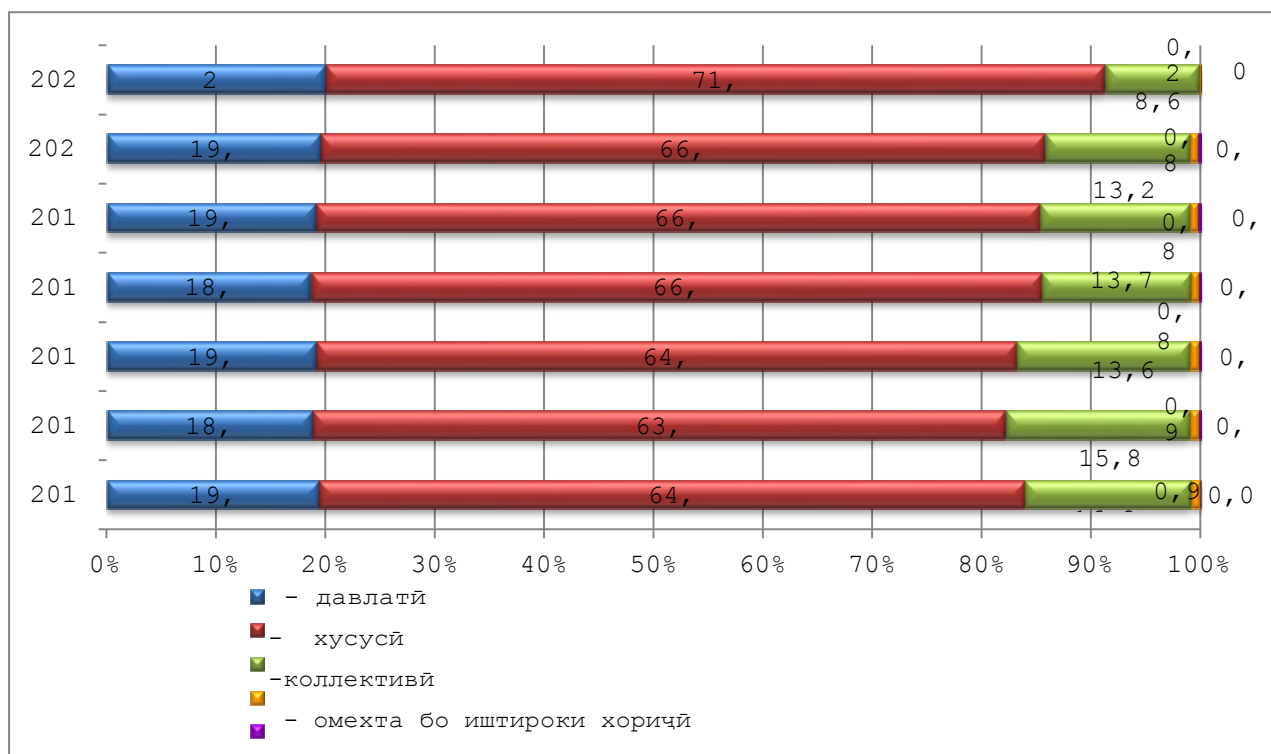
Таъбиз	Махдудкунии худсарона, ғайриқонунии ҳуқуқҳои субъектҳои муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ, ки дар натиҷаи он принципҳои имкониятҳои баробар дар бозори меҳнат вайрон карда мешаванд
Низоъ	Дарачаи ниҳоят ифодаи зиддияти манфиатҳо ва қулл! субъектҳо дар муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ, ки дар шакли баҳсҳои меҳнатӣ, корпартоӣ, локаутҳо зоҳир мешаванд

Барои коркарди самараноки сиёсати иҷтимоӣ сарчашмаҳои бавучудоии он нобаробари, асоснок ва ё беасоси иҷтимоии он ба таври ғавқуллода муҳим ба ҳисоб меравад. Равиши иқтисодӣ нобаробарии иҷтимоиро ҳамчун натиҷаи гуногун дар вазифаҳои иқтисодӣ бо сабаби нобаробар будани он ба муносибатҳои моликият барраси мегардад. Назарияи давлати иҷтимоӣ нобаробарии иҷтимоиро падидаи табиӣ эътироф мекунад. Нобаробари ҳамчун натиҷаи рақобати инсонӣ дар натиҷаи фарқи малакаи аз даврони қудакӣ бадастовардаи худ, ки имконияти амали гардонидани он бо ҳолат ва дараҷаи рушди ҷамъияти шаҳрвандӣ дар назар дошта мешавад, вобастагии зиҷ дорад. Сохти институционалии сиёсати муносири иҷтимоӣ аз се ҷузъӣ асосӣ иборат аст: низоми кафолати иҷтимоӣ (стандартҳои минималии иҷтимоӣ), низоми ёрии иҷтимоӣ ва низоми суғуртаи иҷтимоӣ. Дар адабиёти илмӣ олимони ватанӣ барои таъиноти ҳар се ҷузъӣ дар болозикргаридаи сохти институционалии сиёсати иҷтимоӣ мафҳуми “ҳифзи иҷтимоии аҳоли” истифода мегардад.

Дар рушди сиёсати иҷтимоии давлати Русияро дар асрҳои XX-XXI Балюшин Ю.Л. (2010) ба чор марҳила гурӯҳбандӣ мекунад, ки бо намудҳои махсуси низоми муносибатҳои сиёсӣ ва иҷтимоии байни инсонҳо: патернализм, либерализм, неолиберализм ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ба шумор мераванд. Нишонаҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун шартҳои муҳими самараноки сиёсати иҷтимоӣ хизмат мекунад: дар соҳаи иқтисодиёт- мавҷуд будани иқтисодиёти нигаронидашудаи иҷтимоӣ, ки барои тамоми кишри ҷомеа ғайрифаъолият мекунад; дар соҳаи сиёсат- муттасил будани сиёсати иҷтимоӣ, ки бо иваз шудани ҳизбҳои ҳукмрон ва ҳокимият ҳам ғайрифаъолиятш идома меёбад; дар соҳаи иҷтимоӣ- дар ҷомеа чунин мансабҳои ахлоқӣ шаҳрвандӣ, ҳамбастагии иҷтимоӣ ва гуманизм васеъ паҳн шудааст. [2. С. 106]

Диаграммаи №1. Сохтори аҳолии шуглоқ аз рӯи намудҳои моликият

Мураккаб будани равандҳои рушд ва ворид намудани лоиҳаҳои иҷтимоӣ, барномаҳо ва

стратегияҳо, ниёз ба ҳамкории ҳамохангшуда байни иштирокчиёни зиёди чараёнҳои иҷтимоӣ ҳангоми ташаккули сиёсати иҷтимоӣ идеология ва методологияи муносибати синергетикӣ истифодаи онро тақозо мекунад. Ин самти методологӣ дар фаъолияти маърифатӣ ва амалӣ истифодаи маҷмӯи ғояҳои синергетики, мафҳумҳо ва усулҳо дар омӯзиш ва идоракунии системаҳои кушоди ғайрихатии худтанзимкуниро дар бар мегирад.

Ҳамин тавр, сиёсати иҷтимоӣ ин низоми аз шумораи зиёди қисмҳо иборат буда ба таври мураккаб бо ҳамдигар алоқаманди дорад. Сиёсати иҷтимоӣ соҳаи фаъолияти инсонро инъикос намуда, ки бо муносибатҳои қудратии субъектҳо (давлат бо сохторҳои худ дар шакли ваколатҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва судии сатҳҳои гуногун; ҳизбҳои сиёсӣ; ҳаракатҳо ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ; одамон, ки бо қори амалии иҷтимоӣ касбӣ ё ба таври ихтиёрӣ машғул буда) ва ба тамоми аҳоли ҳамчун объекти иҷтимоӣ равона карда шудааст, дар назар дошта мешавад. Сиёсати иҷтимоӣ сохторҳоро, ки дар марҳилаҳои гуногун қарор доранд муттаҳид намуда барои таъмини мувофиқаи мутақобилаи ҳамаи зерсистемаҳо ва унсурҳо, инчунин ҳамохангсозии суръати рушди онҳо мусоидат менамояд.

Литература:

1. Статистический ежегодник Республики Таджикистан: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2022. С.413.
2. Балюшина Ю.Л. Социальное государство в России: история и современность // Вестник Костромского государственного университета. – 2010. – № 1.
3. Промышленность Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте РТ, 2019. С.43.
4. Научный отчет по теме: «Социально-экономические проблемы совершенствования системы управления трудом в Республике Таджикистан» (2012-2016). НИИ тмзн. – Душанбе, 2016. – 528 с.
5. Макроэкономические пропорции и механизмы экономического роста в Республике Таджикистан (проблемы и основные направления совершенствования). / Р.К. Рахимов, Я.П. Довгялло, Б.М. Шарипов, Ю.Р. Юсуфбеков. – Душанбе: «Дониш», 2016. – 509 с.
6. Социально-трудовые проблемы равновесия на рынке труда в условиях трансформируемой экономики. / Отв. ред. Юсуфбеков Ю.Р. – Душанбе, 2015. – 349 с.
7. Трудовая миграция в структуре социально-трудовых отношений в Республике Таджикистан. / Отв. ред. – Мутиева С.Дж., Юсуфбеков Ю.Р. – Душанбе, 2016. – 236 с.
8. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе 2020 год.

Джабборов Абдусаттор - профессор кафедры финансов Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 938999885, Email: tguk@mail.ru

Ачмал Абдул Субхон – магистрант 2 курса Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 938999885, Email: tguk@mail.ru

Мирзомуродова Фарида Зайниддиновна – магистрант 2 курса Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 938999885, Email: tguk@mail.ru

- Юнусова М.М. МУАММОИ ИНТИХОБИ ИНКИШОФИ ИҚТИМОЙ ВА РУШДИ ИҚТИСОД
- Юнусова М.М. ПРОБЛЕМЫ ВЫБОРА СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ
- Yunusova M.M. PROBLEMS OF CHOICE SOCIAL DEVELOPMENT AND THE ECONOMIC GROWTH

Дар мақола оид ба назарияи рушди иқтисод ва омилҳои ба он таъсиррасон, махсусан бо ҳам вобаста будани ин ҳадаф аз заминаҳои инкишофи иқтимоии ҷомеа аз нигоҳи муаллиф қайд карда мешавад. Натиҷаи рушди иқтисод дар сатҳ ва сифати зиндагӣ иникос меёбад, ки бевосита аз манбаҳои даромад вобастагии мустақим дошта, ҳамзамон бо он дар ҷомеа гурӯҳҳои аҳолии даромади баланд дошта ва аҳолии камдаромад, яъне ба табақаҳои иқтимоӣ ҷудо шудани одамон арзи вучуд менамояд. Ҳар яки ин гурӯҳҳо метавонанд ба иқтисод ҳам ба воситаи пасандоз ва ҳам ба воситаи истеъмолат таъсири манфӣю мусбӣ расонида, боиси паст ва баланд шудани суръати рушди иқтисод мегарданд.

Вожаҳои калидӣ: рушди иқтисод, инкишофи иқтимоӣ, сатҳ ва сифати зиндагӣ, даромад, тамсила, табақаҳои иқтимоӣ, нобаробарӣ, суръати рушд, сиёсати иқтимоӣ иқтисодӣ, пасандоз, истеъмолат.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В статье речь идет о теории экономического роста и влияющего на него факторы, которые непосредственно взаимосвязаны с предпосылками социального развития общества. Результат экономического роста отражается на уровне и качестве жизни населения, которое находится в прямой зависимости от источника дохода, и в то же время существуют группы высокодоходного населения и малообеспеченного населения, т.е. происходит разделение людей на социальные слои. Каждая из этих групп может оказывать отрицательное или положительное воздействие на экономику как через сбережения, так и через потребление, вызывая снижение или увеличение темпов экономического роста.

Ключевые слова: экономический рост, социальное развитие, уровень и качества жизни, доход, модель, социальное развитие, неравенства, темп роста, социально- экономическая политика, сбережения, потребления

The article deals with the theory of economic growth and the factors influencing it, which are directly interconnected with the prerequisites for the social development of society. The result of economic growth is reflected in the level and quality of life of the population, which is directly dependent on the source of income, and at the same time, there are groups of high-income population and low-income population, i.e. there is a division of people into social strata. Each of these groups can have a negative or positive impact on the economy, both through savings and through consumption, causing a decrease or increase in the rate of economic growth.

Keywords: economic growth, social development, level and quality of life, income, model, social development, inequalities, growth rate, socio-economic policy, savings, consumption

Дар афкори муносири ҷомеаи мо зарурати даст кашидан аз мулоҳизае, ки дар ибтидои ислоҳоти иқтисодӣ ба амал омада буд эътироф карда мешавад. Зеро ба даст овардани имконияти

ҳадафи рушди иқтисодро аз ҳисоби омилҳои иҷтимоӣ пешниҳод карда мешаванд. Дигаргун сохтани самти инкишоф таҳлили масъалаҳои гуногунҷабҳаю мураккаби сиёсӣ ва институционаро талаб менамояд, ки аз доираи ин мақола берун буда, мо асосан ба ҷанбаҳои иқтисодии ин муммо истода мегузарем.

Дар адабиёти муосири иқтисодии ватанӣ ба масъалаҳои алоқамандии байни рушди иқтисод ва тақсими даромад он қадар тадқиқоти зиёде гузаронида нашудааст ва онҳо ҳам аз заминаҳои таъминоти суръати баланди рушди иқтисодро бо дигар омилҳо вобаста кардаанд.

Ин аз бисёр ҷиҳат мавқеи дуруст аст, зеро ин ақидаҳо дар зери таъсири мактабҳои гуногуни иқтисодӣ арзи вучуд намуданд ва он ба адабиёти иқтисодӣ бо номи “гипотезаи Кузнетс” ворид шуд. Иқтисодчии машҳур Саймон Кузнетс, ки аввалин маротиба дар гузаштаи таърихӣ тамсилаҳои рушдро дар кишварҳои пешрафта тадқиқ намуда, мулоҳиза кард, ки дар марҳалаи ибтидоии рушди иқтисод тақсими даромад байни гурӯҳҳои гуногуни аҳоли тамоюли мутамарказшавиро (ҷамъшавиро) дар гурӯҳҳои сердаромад дошта, вале дар давраҳои минбаъдаи рушди иқтисод тақсими бештар баробари даромад байни гурӯҳҳои аҳолии даромадашон баланд ва камдаромад ба амал меояд. Ин бо он маънидод карда мешавад, ки дар марҳалаи ибтидоӣ рушди иқтисод инкишоф аз ҳисоби бахшҳои муосири иқтисод (тамсилаи дутаркиба дигаргунсозии иқтисодии Артур Люис), ки дар он ҷо шумораи кормандон кам буда, вале ҳосилнокӣ ва музди меҳнат нисбатан баланд аст ва мувофиқан таъвофути даромади аҳолие, ки дар сохторҳои муосир ва анъанавии иқтисод заҳмат мекашанд, метавонад хеле баланд бошад. Ҳамзамон, дар даҳсолаҳои охир як қатор корҳои тадқиқотӣ ба нашр расиданд, ки “гипотезаи Кузнетс”-ро рад намуданд, аз ҷумла “Инкишофи иқтисодӣ”[5] -и М.Тодаро, ҳисоботи Бонки ҷаҳонӣ ва дигарҳо.

М. Тодаро аз ҷумла ба мақсаднок мувофиқат намудани сатҳи тақсими даромадро дар байни гурӯҳҳои аҳолии сердаромад ва камдаромадро дар кишварҳои инкишофёфтаи тода дида мебарояд. Вай мавқеи худро бо он асоснок менамояд, ки тақсими баробартари даромад дар кишварҳои инкишофёфтаи тода ба рушди босуръат оварда, барои ба вучуд овардани чунин манбаъҳои иқтисодии ҷомеа меҳнат ва сармоя мусоидат намуда, аз назари муаллиф заминаҳои объективии суръати баландтари рушди иқтисодиро дар ин кишварҳо муҳайё месозад.

Заминаҳои иқтисодӣ барои ин тамсилаи инкишоф он ба ҳисоб меравад, ки даромади баланди гурӯҳи ками аҳоли ҳолат ва шароити заруриро барои ташаккули пасандоз ба амал оварда, минбаъд ба маблағгузории самтҳои муосири иқтисод равона карда мешаванд. Агар гурӯҳи аҳолии даромади баланддошта истеҳсолотро маблағгузорӣ намояду гурӯҳи аҳолии даромади кам дошта маблағҳои худро ба истеъмолат сарф намояд, бо он шарте, ки вобастагии мустақими байни суръати афзоиши ММД ва пасандоз мавҷуд буда, иқтисод бо сатҳи бештари баланди нобаробарии даромад бо суръати зудтар, назар ба набудани ин нобаробарӣ, инкишоф меёбад.

Ин ба афзудани даромади миллӣ ва даромад ба ҳар нафар аҳоли то он миқдоре меоварад, ки азнавтасимкунии даромади байни гурӯҳҳои аҳолии сердаромад ба кам даромадро бо ёрии андозҳо ва интиқоли маблағҳои иҷтимоӣ бо таъсири камтарин метавон гузаронид, вале барои ба даст овардани сатҳи муайяни инкишофи иқтисодӣ кушиши аз навтақсимкунии даромад метавонад танҳо ба коҳиш додани рушди иқтисодӣ оварда. Тарафдорони ин равиҷи ҳисоб менамоянд, ки чунин равиҷи сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки ба аз ҳад афзун намудани суръати рушди иқтисод дар давраи дарозмуддат нигаронида шудааст, метавонад сатҳи баланди зиндагии ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоиро таъмин намуда, муаммои барҳам додани камбизоатӣ худ аз худ (хусусан дар шароити шуғли пурра) аз байн меравад. Агар таърихи гузаштаи инкишофи иқтисодии ҷумҳуриро (Иттиҳоди Шуравӣ) дида бароем, он гоҳ суръати баланди рушди иқтисод, ки дар давраи “сиёсати индустраликунонӣ” ба даст оварда шуда буд, аз ҳисоби истифодаи бурдани шабеҳи ҳамин тамсилаи инкишофи иқтисодӣ буд. Маълум аст, ки истифодаи ин тамсила дар он вақт (Иттиҳоди Шуравӣ ва Чини муосир) бо сабаби он буд, ки миқдори зиёди аҳолии кишвар бесавод буда, дар деҳот ҳаёт ба сар мебуданд ва зиндагии худро аз ҳисоби хоҷагии табиӣ мегузарониданд. Ин аҳоли мувофиқи тамсилаи дутаркибаи Люис ҳамон сохтори анъанавии иқтисодро ташкил мекунад.

Дар замони муосир, ки аҳолии мамлакат вобаста ба дастрасӣ ба манобеъ ба табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ ҷудо шуда, нисбати тақсими даромад дар байни ин таркиби иҷтимоии аҳоли маълумоти омори аз манбаъҳои дастрас пайдо намудан ғайриимкон аст, возеҳ аст, ки ҳадафи ҷоруми стратегияи ҳукумати кишвар дар самти аз кишвари аграрӣ индустриалӣ ба кишвари

индустриалию аграрӣ табдил додани ҷумҳуриамон иқдоми олии иқтисодӣ мебошад. Барои ба кишвари индустриалӣ табдил ёфтан пеш аз ҳама мавҷудияти замина ва омилҳои асосӣ: а) манбаи энергия, ки ба ин самт маблағҳои зиёде аз буҷети кишвар ҷудо шуда истодааст, аз ҷумла давом додан ва ба анҷом расонидани сохтумони неруғоҳи обию барқии Роғун ва дигар неруғоҳҳо, ки ба сармоягузорию зиёде эҳтиёҷот дорад. б) ба вучуд овардани фаъолияти беамониати инфрасохтори нақлиётӣ ва дигар шабакаҳои коммуникатсионӣ. Дар ин самт сохтумони роҳҳои наву аз навсозӣ ва пайвастишавии минтақаҳои гуногуни мамлакат бо ҳам ва баромадан ба хориҷи кишвар ҳам корҳои зиёде ба анҷом расонида шуда ва давом ёфта истодааст; в) омода ва тайёр намудани мутахассисони муҳандисию техникӣ ва технологию иттилоотӣ дар хориҷи кишвар ва таъмини онҳо бо шароити шоистваи зиндагӣ баъди бозгашт дар дохили кишвар. Инчунин омӯзиш ва истифодабарии таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ бо мутобикат ба шароити вучуддошта дар кишвар; г) барҳам ва аз байн бурдани ҳатогиҳои омӯрӣ ва иттилоотӣ дар вазъи иҷтимоию иқтисодии мамлакат оид ба тафрикаи иқтисоди воқеӣ, ки барои қабули қарорҳои дуруст ва таъмини қисми даромади буҷети кишвар бо манбаҳои иловагӣ мамониат менамояд.

Худи таъмини аз се ду ҳадафи стратегия, ки дар назди Ҳукумати ҷумҳурӣ меистод, заминаи воқеӣ ва мустақкам барои ҳадафи чорум ба ҳисоб рафта, дар оянда метавонад боиси суръати баланди рушди иқтисод, ки яке мақсади асосии давлат буда, ба сатҳи сифати баланди зиндагии аҳолии кишвар оварда мерасонад, ки аз таъмини ҷои кор, манбаҳои даромад ва нигоҳ доштани сатҳи таваррум вобастагии мустақим дорад.

“Ҳоло дар ҷумҳурӣ 2800 корхонаи саноатӣ амал мекунад, ҷиҳати ноил шудан ба яке аз ҳадафҳои стратегияи мо – саноатикунони босуръат ҳанӯз нокифоя мебошанд, ки умуман аз саноати истихроҷ, саноати коркард ва истеҳсоли нерӯи барқ, газ ва буг, об иборат аст”[2].

Ҳамин тавр, дар шароити муносири иқтисодии мамлакат, ки ҳадафи чоруми стратегияи кишвар саноатикунони босуръати мамлакат меистад, ҳанӯз ҳам рушди иқтисоди мамлакат на аз ҳисоби маҳсулоти тайёри саноатӣ, балки аз ҳисоби коркарди ашёи хоми саноати истихроҷ ва коркарди маъданҳо ва содироти онҳо таъмин карда мешавад, дар амал истифодаи тамсилаи инкишофи иқтисодӣ, ки тақсими даромад аз ҳисоби табиати иҷтимоии бозор ва интиқоли маблағҳои иҷтимоӣ ба роҳ монда мешавад, бо ақидаи мо на ба афзоиш, балки ба коҳиш додани суръати рушди иқтисод боис мегардад. Ба андешаи мо барабартар тақсим намудани даромад метавонад шартӣ зарурии таъмини босуръати баланди рушди иқтисод, ки сабабҳои гуногунро низ доранд дар ҷомеа гардад, ки баъдтар ба он мо бармегардем.

АДАБИЁТ

1. Ахинова Г.А., Жильцов Е.Н. Экономика общественного сектора: Учеб. Пособие.- М.: ИНФРА-М, 2014.-345с.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2022с. ш. Душанбе.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.- Текст: электронӣ // Маркази миллии қонунгузорию назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: [сайт]. - URL: <http://mmk.tj>. (дата обращения: 23.12.2022).
4. Юнусова М.М. Социальные проблемы роста национальной экономики. Душанбе: Ирфон: 2007-138с.
5. Тодаро М.Экономическое развитие. Учеб./Пер.с англ./Под ред. С.М.Яковлева, Л.З.Зевина. М.: Экономический факультет МГУ, ЮНИТИ. 1997.

Юнусова М.М. – дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Тел: +992934445499

Назарамонова Х.
Нуриддини Ф.

РЕЗУЛЬТАТЫ АНАЛИЗОВ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК ВОДЫ (наприме реки кафирниган)

Nazaramonova H.
Nuriddini F.

BOTTOM SEDIMENTS of the KAFIRNIGAN RIVER

Назарамонова Х.
Нуриддини Ф.

НАТИЧАИ ТАҲЛИЛИ ХИМИЯВӢ-ФИЗИКИИ ТАВСИФИ ОБИ КОФАРНИҲОН

Проведено изучение элементного состава донных отложений реки Кафирниган в Центральном Таджикистане. В ходе исследований выявлены геохимические аномалии, связанные с повышенным содержанием сурьмы и мышьяка.

Ключевые слова: Донные отложения, река Кафирниган, Центральный Таджикистан, макро- и микроэлементы.

Elemental composition of the bottom deposits of Kafirnigan River in Central Tajikistan is described. The studies were identified geochemical anomalies associated with high concentration of antimony and arsenic.

Keywords: Bottom sediments, Kafirniganriver, Central Tajikistan, major- and microelements.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Омӯзиши таркиби элементҳои таҳшинҳои поёни дарёи Кофирниҳон дар Тоҷикистони Марказӣ анҷом дода шудааст. Дар ҷараёни таҳқиқот, аномалияҳои геохимиявӣ бо зиёд шудани сурма ва мишяк ошкор карда шуданд.

Калимаҳои калидӣ: таҳшинҳои об, дарёи Кофарниҳон, Тоҷикистони Марказӣ, макро ва микроэлементҳо.

При отборе образцов, который был произведен в период половодья (май-июнь месяцы), в местах отбора образцов были произведены анализы физико-химических характеристик воды [1-3]. При помощи прибора «Hydrolab» типа DS-5(США) были измерены основные характеристики вод, которые приведены в таблице 4.

Таблица 1. Физико-химические характеристики воды в реках

Реки	pH	Соли (мг/л)	Раст. веществ. (мг/л)	Удельная Проводимость (мС/с)	Редокс-потенциал (мВ)	растворен. (%)	О ₂ растворен. (мг/л)
Сиома	7,6	40	62,1	0,096	435	95,1	10,8
Тағоб	7,72	60	93,1	0,145	419	94	9,36
Оби Чаппа	8,12	90	128,2	0,2004	400	94,8	8,51
Оджук	7,5	40	70,4	0,118	386	96	9,06
Варзоб 1	7,9	80	109,5	0,171	380	97,9	9,6
Варзоб 2	7,7	80	112,8	0,176	437	101,1	10,43
Сарбо	7,5	50	81,9	0,128	390	96,4	9,61
Сардаи Миёна	7,6	70	99,5	0,1556	409	93,9	9,24
Кафирниган1	7,8	80	117,4	0,1834	445	100	10,15
Кафирниган2	7,6	100	135,2	0,2112	341	106,6	10,21

Кафирниган3	7,3	130	172,1	0,2691	334	106,5	9,67
Елок	7,5	300	387,6	0,5805	470	98,2	8,95
Вахш 2	7,31	220	278,5	0,4353	372	100,6	10,03
Вахш 1	7,46	650	785	1,23	353	104,8	9,71
Гунт							
Пяндж 1							
Пяндж 2	7,75	520	633	0,9887	355	105,5	8,9
Сырдарья 1	7,93	920	1111	1,732	413	104,5	8,02
Сырдарья 2	8,04	700	821,1	1,323	418	103	8,75
Исфара 1	8,25	150	194,6	0,3043	369	97,4	8,76
Исфара 2	8,1	1030	1230	1,921	373	100,7	7,31
Сабурган	7,58	160	209,7	0,3277	357	94,3	9,49
Каратаг 1	7,19	40	69,9	0,1097	348	94,7	10,04
Каратаг 2	7,33	70	99,6	0,1558	438	96,2	9,75
Рогова	7,5	80	114,1	0,1783	408	91,5	8,73
Хонако 1	7,35	40	68,5	0,1071	395	93	9,46
Хонако 2	7,44	60	89,9	0,1404	400	92	8,96
Шахристан 1	7,77	110	146,9	0,2294	388	83,9	8,8
Шахристан 2	8,08	200	221,1	0,4005	354	83,1	8,96
Шахристан 3	7,97	130	171,4	0,2669	360	78,7	9,3
Шахристан 4	7,61	40	64,3	0,1007	384	79,3	8,13

Измерения физико-химических параметров воды показало, что воды в реках Таджикистана являются слабощелочными. Наименьшее значение рН присуще реке Каратаг (рН=7,19), максимальное значение реке Исфара (рН=8,25). К сожалению, для рек Гунт и Пяндж 1 (мост в поселке Тем) измерения физико-химических параметров воды не были произведены. На представленных рисунках ниже верховья рек представлены слева, низовья справа.

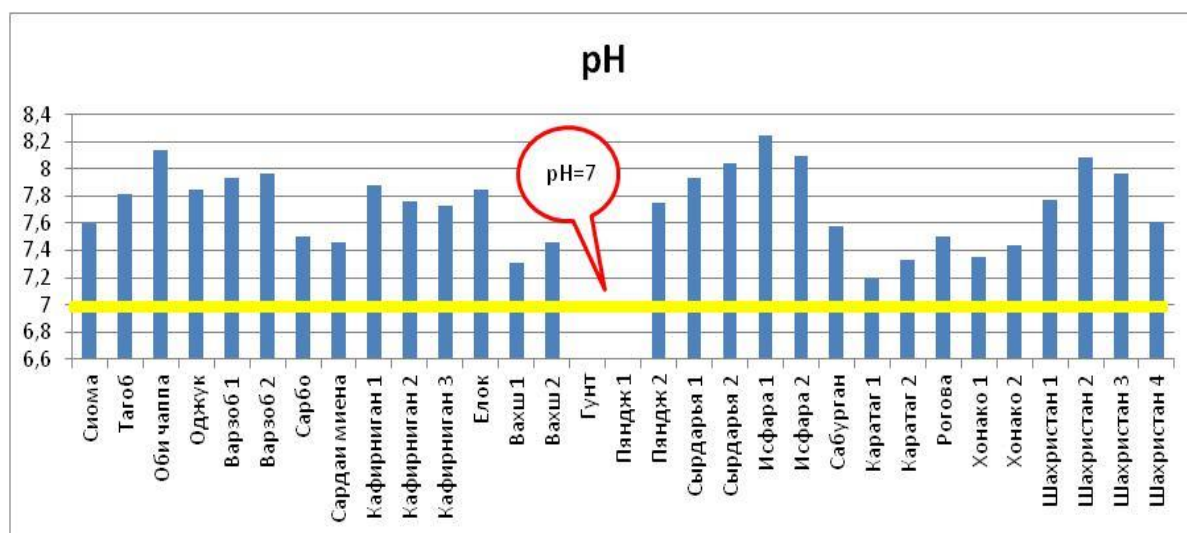

Рисунок 1. рН характеристика вод в реках Таджикистана в период половодья

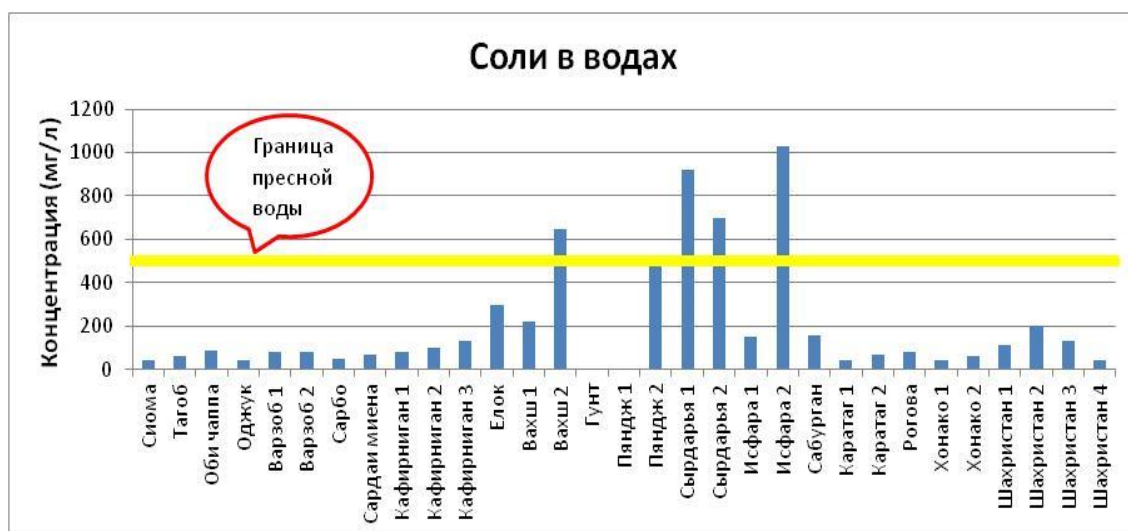

Рисунок 2. Концентрация солей в реках Таджикистана

Соли в водах рек Таджикистана распределены достаточно интересно, наибольшая концентрация соли (1030 мг/л) зарегистрирована в реке Исфара 2 (до вливания в Ферганский канал), рис. 2. Минимальная концентрация (40 мг/л) присуща образцу Шахристан 4 (конец перевала Шахристан со стороны Айни).

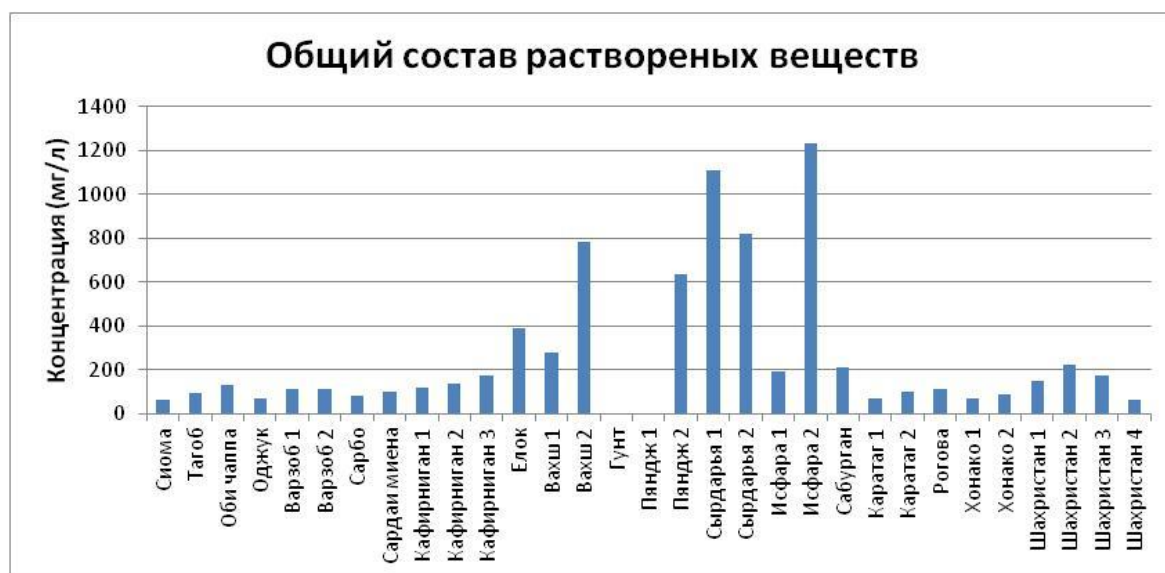

Рисунок 3. Общий состав растворенных в водах веществ в реках

Общий состав растворенных в водах веществ (рис. 3) достаточно хорошо согласуется с картиной распределения концентрации солей, что является хорошим доказательством правильности проведенных измерений.

Проведено исследование элементного состава донных отложений отобранных на 10 точках в реке Кафирниган в Центральном Таджикистане. При проведении анализов были определены содержание 38 элементов, начиная от натрия до урана.

В реке Кафирниган выявлена геохимическая аномалия, связанная с повышенным содержанием сурьмы и мышьяка. В верховьях наблюдается повышенное содержание золота.

По мере продвижения к устью реки в донных отложениях увеличивается концентрация почвенных пород, которые становятся доминирующими в долинах, в условиях спокойного течения реки.

В целом можно отметить, что в долине р. Кафирниган породные аномалии преобладают над техногенными, несмотря на присутствие объектов промышленного характера по р. Варзоб.

Авторы выражают благодарность сотрудникам ИЯФ г. Ташкента и г. Алма-Аты за проведенный элементный анализ образцов.

ЛИТЕРАТУРА

1. В.И.Крюков, «Схема территориального деления Таджикской ССР для целей экологического мониторинга окружающей среды республики» /В.И.Крюков// Рукопись статьи депонирована в ТаджикНИИТИ. 07.08.1989. № 48. (648),Тиа-Д-89, Душанбе , стр. 39-41.
2. Атлас Таджикской ССР, (1968), – Душанбе: Географическое общество СССР.
3. GoogleEarth, http://Google_earth.com

Назарамонова Халима – старший преподаватель кафедры «Высшая математика и естественные дисциплины» Таджикский государственный университет комерции. E-mail: oliftaeva.marifat@gmail.com Тел: +992934222204

Нуриддини Файз – старший преподаватель, кандидат технических наук кафедры «Безопасность жизнедеятельности и экология» Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими. E-mail: h.gulahmadov@mail.ru. Тел: +992935656595

- Хусейнова Ш.З. НАҚШИ СОҲИБКОРИИ САНОАТӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ВА ДАСТГИРИҶОИ ИН СОҲА АЗ ҶОНИБИ ДАВЛАТ**
- Хусейнова Ш.З. РОЛЬ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РАЗВИТИИ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА И ПОДДЕРЖКА ЭТОЙ ОТРАСЛИ ГОСУДАРСТВОМ**
- Khuseinova Sh.Z. THE ROLE OF INDUSTRIAL ENTREPRENEURSHIP IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY AND STATE SUPPORT FOR THIS INDUSTRY**

Дар ҳақиқат ташаккулу рушди хоҷагии халқ бевосита бо рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва хусусан соҳибкории саноатӣ вобаста дорад. Барои оқилона ташаккул додани иқтисодиёти миллӣ нигоҳ доштану ташаккул додани саноати ватанӣ, ки ба талаботи бозори дохилӣ мутобиқ аст, содироти молҳои рақобатпазирро таъмин менамояд, зарур мебошад. Дар ин самт Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доимо роҳро чорабиниҳои дастгирии соҳаҳои соҳибкориро пешбинӣ ва роҳандозӣ менамоянд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти миллӣ, соҳибкорӣ, соҳибкории саноатӣ, мол, маҳсулот, ғоида, рушд, содирот, сиёсати иқтисодии саноатӣ, танзими давлатии соҳибкорӣ, дастгирии давлатӣ, мораторий.

На самом деле становление и развитие национальной экономики напрямую связано с развитием предпринимательства, особенно промышленного предпринимательства. Для рационального формирования народного хозяйства необходимо поддерживать и развивать отечественную промышленность, отвечающую требованиям внутреннего рынка, обеспечивающее экспорт конкурентоспособных товаров. В этом направлении Правительство Республики Таджикистан постоянно предусматривает и реализует пути и мероприятия по поддержке предпринимательского сектора.

Ключевые слова: национальная экономика, предпринимательство, промышленное предпринимательство, товары, продукция, прибыль, развитие, экспорт, экономическая и промышленная политика, государственное регулирование предпринимательской деятельности, государственная поддержка, мораторий.

In fact, the formation and development of the national economy is directly related to the development of entrepreneurship, especially industrial entrepreneurship. For the rational formation of the national economy, it is necessary to support and develop the domestic industry that meets the requirements of the domestic market and ensures the export of competitive goods. In this direction, the Government of the Republic of Tajikistan constantly provides and implements ways and measures to support the business sector.

Key words: national economy, entrepreneurship, industrial entrepreneurship, goods, products, profit, development, export, economic and industrial policy, state regulation of entrepreneurial activity, state support, moratorium.

Истеҳсолоти интенсивӣ ва дорои динамикаи баланд, ки дар натиҷаи он намудҳои молу технологияи истеҳсолшаванда, истеҳсол ва тақсими онҳо босуръат нав мешавад, ҳосил маҷмӯаи ҳозираи тараққиёти иқтисодиёти ҷаҳон мебошад. Дар ин самт соҳибкорӣ ба таъмини устувории молиявӣ иқтисодии ташкилот бештар таваҷҷӯҳ намуда, аз методҳои ташкилӣ, иттилоотӣ идоракуни ва дастовардҳои илм бештар истифода мебарад.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Густариши муносибатҳои иқтисодӣ ва рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкориро дар тамоми соҳаҳои он таъмин менамояд.

Барои ноилгардӣ ба натиҷаҳои баланди иқтисодӣ ва таъмини рушди босуръати иқтисоди миллӣ зарурати объективии аз нав ба роҳ мондани раванди фаъолияти соҳибкорӣ аз савдо ва соҳаи қарзӣ молиявӣ ба сектори воқеии иқтисодиёт мебошад.

Дар айни замон бояд чунин модели соҳибкорӣ ба вучуд ояд, ки зарари бӯҳрони иқтисодии ҷаҳониро ба кишвар нисбатан паст бурда, таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ ва самаранок истифода бурдани имкониятҳои содиротии саноати кишварро ба роҳ монад. Ба ин талабот бештар соҳибкорие, ки ба истехсолоти саноатӣ нигаронида шудааст, мувофиқат мекунад. Фароҳам овардани шароити мусоид барои амалӣ кардани фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи истехсолоти моддӣ бояд тамоили муҳими сиёсати иқтисодию саноатии мамлакат гардад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва мавҷудаи ватанӣ тасдиқ мекунад, ки содироти ашёи хомро, аз ҷумла, пахта, алюминий, маҳсулоти маъданӣ, ҷамчун воситаи асосии нигоҳдорӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодиёти миллӣ баррасӣ кардан, ба кадрӣ кофӣ асоснок нест. Барои таъмини оқилонаи рушди иқтисодиёти миллӣ саноати ватанӣ ва пеш аз ҳама соҳаҳои бавучудодаи он, ки ба талаботи бозори дохилӣ мутобик гардида, содироти молҳои рақобатпазирро таъмин намудаанд, нигоҳ доштан ва ташаккул додан зарур аст.

Проблемаи бисёрҷонибаи ташаккул ва рушди соҳибкории саноатӣ дар айни замон дар қорҳои илмӣ мутахассисону олимони хориҷию ватанӣ ниҳоят васеъ инъикос гардида бошад ҳам, сарфи назар аз нақши муҳими он дар ташаккули муносибатҳои нави иқтисодӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, рушди соҳибкории саноатӣ дар бахши воқеии ҳоҷагии халқ ғанӯз ҳам ба кадрӣ кофӣ омӯхта нашудааст[3].

Дар Тоҷикистон соҳибкорӣ, бахусус истехсолот дар марҳилаи ибтидоӣ густариш қарор дорад. Ҳоло тақрибан 4% ба соҳибкории истехсолӣ, 3% ба фаъолияти молиявӣ ва 93% ба тичорат машғуланд. Соҳибкорӣ дар Тоҷикистон асосан дар соҳаи тичорат ташаккул ёфтааст, ки манбаи асосии даромад дар он фарқияти нархҳо ғанӯми хариду фурӯши молҳост. Дар ин доира соҳибкорон метавонанд, дар як муддати кӯтоҳ дар дасти худ маблағи калон ҷамъ оваранд, вале айни замон ин шароит дар фаъолияти бевоситаи истехсолӣ имконнопазир мебошад[6].

Дар марҳилаи аввали ислоҳот афзоиши қорхонаҳои нав дар соҳаи молия, миёнаравӣ ва савдо мушоҳида мешуд, зеро ин соҳаҳо аз нигоҳи меъёрҳои иқтисоди бозорӣ суғ ташаккул ёфта буданд. Дар соҳаи истехсолот структураҳои ташкилии муқарраршуда асосан нигоҳ дошта шудаанд. Дар давраи пурра пеш рафтани либерализатсияи иқтисодиёт афзоиши баланди сектори молия ва бӯҳрони сектори истехсолот ошқор гардид. Ин нобаробарӣ сабаби кам шудани сармоягузори асосӣ ва паст рафтани майли соҳибқорон ба сектори истехсолӣ гардид. Ҳаракати кадрҳои соҳибқор, ки дар соҳаи молиявӣ тичоратӣ муваффақ шудаанд, ба сектори истехсолот қариб ки дида намешуд[6].

Фаъолияти соҳибкорӣ, пеш аз ҳама, фаъолияти зехнии шахси зудамал ва ташаббусқор мебошад, ки дорои арзишҳои муайяни моддӣ буда, онҳоро барои ташкили фаъолияти тичоратӣ - истехсолотӣ истифода мебарад. Соҳибқоре, ки барои худ ғоида мегирад - ба нафъи ҷомеа қор мекунад[1].

Гузариши иқтисодиёт ба муносибатҳои бозорӣ бешубҳа бо ташаккул ва инкишофи соҳибкорӣ алоқаманд аст. Муваффақиятҳо дар фаъолияти соҳибкорӣ тавассути дониш, амалия, захираҳои моддӣ ва сифатҳои психологӣи шахс таъмин қарда мешаванд.

Соҳибкорӣ - истехсолӣ номида мешавад, агар ҳуди соҳибқор бевосита бо истифода аз воситаҳои меҳнат истехсоли маҳсулот, мол, хизматрасонӣ, қор, иттилоот, арзишҳои маънавию барои фурӯши минбаъда ба истеъмолқунандагон, харидорон, ташкилотҳои савдо ба роҳ монад.

Аломатҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ:

1. истифодаи сармояи худӣ ё қарзӣ дар қардиш;
2. танзим ва назорати равандҳои истехсолот ва қардиши сармоя;
3. идорақунии раванди ҳаракати сармоя дар ҳама ғуна соҳа ва ба даст овардани ғоидаи ҳадди ақсар;
4. баҳисобқирӣ ва истифодаи ғунҷоиши бозор, рақобати талабот ва пешниҳод ва ғайра;
5. мустақилият дар қабули қарорҳои иқтисодӣ бо мақсади нигоҳ доштани усулҳои техникаи иқтисодии фаъолияти соҳибкорӣ бо ҳароҷоти қамтарини истехсол;
6. тамоюли истехсолқунандагон қун провайдерҳо - нақлқунандағони таъминот барои

коней гардонидани эҳтиёҷот, рақобаткунандагон - интиқолдиҳандагони талабот ва таъмини чома ба молу хизматҳо аз ҳисоби афзоиши маҳсулнокии меҳнат;

7. майл доштан ба озмоиш, навоарӣ ва таваккал барои ноил шудан ба муваффақиятҳои назаррас[3].

Дар шароити иқтисоди бозоргонии рушддошта соҳибкорӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад: умумииктисодӣ, захиравӣ, эҷодӣ ва инноватсионӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ.

Функсияи умумииктисодӣ ҳалкунанда аст, ки асоси онро нақши ташкилотҳои соҳибкорӣ ва соҳибкорони инфиродӣ ҳамчун субъектҳои бозорӣ муайян мекунад. Фаъолияти соҳибкорӣ, чун қоида, ба истеҳсоли молу хизматрасонӣ ва расонидани онҳо ба истеъмолкунандагони мушаххас нигаронида шудааст, ки мафҳуми вазифаи умумииктисодиро ташкил медиҳад. Азбаски фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷониби субъектҳои он таҳти таъсири тамоми системаи қонунҳои иқтисодӣ амалӣ карда мешавад, асоси вазифаи умумииктисодӣ мебошад. Рушди босуръати соҳибкорӣ яке аз шартҳои ҳалкунандаи рушди иқтисодӣ мебошад ва ин ҳамчун ифодаи системаи муносибатҳои иқтисодии вазифаи умумииктисодӣ амал мекунад.

Функсияи захиравӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Истифодаи самараноки ҳам захираҳои тақроршаванда ва ҳам захираҳои нодир имкон медиҳад, ки соҳибкорӣ рушд кунад. Бешубҳа, пеш аз ҳама, инҳо захираҳои меҳнатӣ, замину сарватҳои табиӣ, тамоми воситаҳои истеҳсолот ва комёбиҳои илм буда, истеъдоди соҳибкорӣ низ мавқеи махсус дорад. Соҳибкор, агар аз қувваи қори баъланиҳисоб истифода барад, ҳама намуди захираҳоро дуруст ва самаранок сарф кунад, албатта, метавонад ба комёбиҳои ҳадди аксар ноил шавад.

Функсияи эҷодӣ-ҷустуҷӯӣ, навоарона ҳоси соҳибкорӣ аст, ки на танҳо бо истифодаи ғояҳои нав дар раванди фаъолияти соҳибкорӣ, балки бо истеҳсоли воситаҳо ва омилҳои нав барои иҷрои вазифаҳо ҳамоханг карда мешавад. Функсияи созандаи соҳибкорӣ бо дигар вазифаҳо зич алоқаманд буда, бо сатҳи озоии иқтисодии субъектҳои соҳибкорӣ ва шартҳои қабули супоришҳои ҳамохангсозӣ муайян карда мешавад.

Соҳибкорӣ дар марҳилаи ташаккули иқтисоди бозорӣ вазифаи иҷтимоиро иҷро мекунад, ки дар қобилияти соҳибкорӣ доштан ва дар ин раванд самаранок истифодаи бурда тавонистани истеъдод ва имкониятҳои мушаххаси ҳар як шахси қобили меҳнатро ифода мекунад. Ин вазифа дар дуруст ҷобҷокунии кадрҳои ташаббускору лаёқатманд, ки донандаи хуби вазифаҳои худ буда, саъй мекунад ба мақсадҳои пешбинишуда ноил гарданд, бештар зоҳир мешавад. Дар ҳамин ҳол, шумораи коргарони қироия меафзояд, ки ин ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳам аз ҷиҳати иҷтимоӣ аз дараҷаи устувории фаъолияти соҳибкорӣ вобаста аст[1].

Вазифаи ташкилӣ яке аз муҳимтарини вазифаҳои соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад, ки он дар қабули қарори мустақил аз ҷониби соҳибкорон дар бораи ташаккули тижорати шахсӣ, ташкили идоракунии соҳибкорӣ, ташаккули сохторҳои соҳибкорӣ ва ғайра ифода меёбад. Ин вазифа махсусан дар тараққиёти бевоситаи корхонаҳои хурду миёна, инчунин дар «соҳибқориҳои коллективӣ» ва дигарҳо равшан зоҳир мегардад.

Ҳамин тавр, мазмуни соҳибкорӣ махсусан дар маҷмӯи тамоми вазифаҳои он ифода меёбад, ки воқеан ба соҳибқориҳои рушдёфта ҳос аст, вале бештар ба ҳуди субъектҳои хоҷагидорӣ, ба системаи дастгирӣ ва танзими давлатии соҳибкорӣ вобастаанд.

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли дигар кишварҳо бо ташаккул ва рушди соҳибкорӣ алоқаманд аст. Аз ин рӯ, дар бораи умуман иқтисодиёт ва алаҳусус дар бораи иқтисоди бозорӣ сухан ронда, бешубҳа, ба соҳибкорӣ ҳамчун қисми таркибии фаъолияти иқтисодӣ диққат додан лозим аст.

Соҳибкорӣ метавонад дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ аз рӯи шакл ва махсусан аз рӯи хусусияти амалиёт ва усулҳои татбиқи онҳо фарқ кунад. Самти фаъолият ба намуди молҳо ва хизматҳое, ки соҳибкор истеҳсол мекунад ё пешниҳод мекунад, таъсири ҷиддӣ мегузорад. Соҳибкор, ки танҳо унсурҳои истеҳсолотро меҳарад, метавонад ҳудаш маҳсулот ва хизматрасонӣ истеҳсол наояд, инчунин метавонад маҳсулоти тайёрро харидорӣ намуда, ба истеъмолкунанда боз фурӯшад. Ва инчунин соҳибкор метавонад танҳо истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон, фурӯшандагон ва харидоронро пайваст кунад[6].

Баъзе намудҳои тижорат, вобаста ба омилҳои истифодашаванда дар фаъолият, аз рӯи шакли молияӣ низ фарқ мекунанд.

Муносибатҳои мутақобилаи бахши тижорат, иқтисод ва чома хеле мураккабанд. Фаъолияти соҳибкорӣ ҳам дар ташаккули ҷамъият ва ҳам дар пешрафти иқтисодӣ нақши муҳим дорад.

Яке аз муҳимтарин вазифаҳои соҳибкорӣ дар иқтисодиёт аз он иборат аст, ки соҳибкорон «авангард»-и иқтисодиётро ташкил медиҳанд, чунки онҳо дар бисёр ҳолатҳо бошӯрона ва баъзан вобаста ба пайдо шудани вазъияти иқтисодӣ таваккалӣ қарор қабул мекунанд. Чунин ҳолатро худӣ соҳибкор таваккалан ба дӯш гирифта, захираҳои ташкил ва истифода бурда, тадричан ба гирифтани фоида аз фуруши маҳсулот ё хизматрасонӣ умед мебандад. Муваффақияти соҳибкор бештар ба сифатҳои шахсии ӯ, аз қабилӣ фаҳмиш ва рӯҳияи соҳибкорӣ вобаста аст. Агар талаботи қонеънашуда ё эҳтимолияти ташаккули он ошкор шавад, соҳибкор бояд пеш аз ҳама дар маҳалли ин «ҳодиса»-и иҷтимоӣ-иқтисодӣ қарор дошта, тамоми чораҳои андешад, ки ин талабот ташаккул ёфта, баъдан қонеъ карда шавад. Фаъолияти соҳибкорӣ пайваستا дар баргараф кардани шиддати номутаносибии талабот ва пешниҳод дар иқтисодиёт алоқаманд аст.

Бевосита истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ, истеъмоли саноатии онҳо, инчунин фаъолияти иттилоотӣ дар ин соҳаҳо, фаъолияти инноватсионӣ, илмӣ-техникӣ ба соҳибкории саноатӣ дохил карда мешаванд. Ҳар як соҳибкоре, ки тасмим гирифтааст, ба фаъолияти истеҳсоли машғул шавад, аввал бояд муайян кунад, ки ӯ чӣ гуна молҳои мушаххасро таҳия мекунанд, кадом намуди хизматрасонию пешниҳод кардани аст. Пас аз он, соҳибкор бояд фаъолияти маркетингию оғоз кунад. Ин фаъолият аз муайян кардани эҳтиёҷот ба маҳсулот, талабот ба он иборат аст, баъдан ӯ бояд бо истеъмолкунандагони эҳтимолӣ, харидорони мол, бо ташкилотҳои савдои яклухт ё чакана робита кунад. Анҷоми расмии гуфтушунид метавонад шартномаи басташуда байни соҳибкор ва харидорони ояндаи мол бошад. Ин шартнома ба кам кардани хавфи соҳибкорӣ мусоидат мекунанд.

Имрӯз соҳибкор на танҳо захираҳои наф, аз қабилӣ конҳои наф, газ ё маъданҳои нодирро кашф мекунанд, балки имкониятҳои иловагии истифодаи захираҳои мавҷударо ба тарзи наф, аз қабилӣ партовҳо ё манбаҳои барқароршавандаи энергияро ба роҳ мемонад.

Соҳибкорон барои истифодаи оқилонаи захираҳо дар назди ҷомеа масъулияти иқтисодӣ доранд. Бо ибораи дигар ғӯем, онҳо кӯшиш доранд, ки на танҳо истеҳсоли маҳсулотро хушсифат анҷом диҳанд, балки самарани онро ҳам баланд бардоранд. Байни ду мафҳум: истеҳсолот ва самаранокӣ фарқ гузаштан лозим аст. Истеҳсолот раванди пайвастании захираҳои истеҳсолот бо мақсади ба даст овардани фоидаи иқтисодӣ мебошад. Мафҳуми самарани иқтисодии истеҳсолот вақте ба миён меояд, ки мо таносуби байни хароҷоти захираҳои дар истеҳсолот истифодашаванда ва ҳаҷми фоидае, ки дар натиҷаи истеҳсолот ба даст меояд, нишон диҳем.

Ҳамин тариқ, самаранокӣ таносуби натиҷаҳо, истеҳсолот (ҳаҷми мол ва хизматрасонии ба вучуд овардашуда) ва арзиши захираҳо барои истеҳсоли онҳо мебошад. Аз ин рӯ, ҷомеа кӯшиш мекунанд, ки ҳаҷми маҳсулотро ба як воҳиди захираҳои истеҳсоли баҳогузори намояд. Аз захираҳои дар ихтиёри корхонаҳо буда, ҳар қадар бештар фоида ба вучуд оварда шавад, ҳамон қадар онҳо самараноктар фаъолият мекунанд.

Аз ин рӯ, афзоиши самаранокии истеҳсолот вобастагӣ дорад аз афзоиши натиҷа аз истифодаи миқдори пешбинишудаи захираҳо (яъне аз миқдори муайяни захираҳо ба даст овардани ҳаҷми бештари маҳсулот) ва кам кардани хароҷоти захираҳо. Барориши миқдоран қами маҳсулоти пешбинишуда аз миқдори муайяни захираҳо далели паст шудани самарани истеҳсолот мебошад.

Соҳибкорон дар рушди технологияҳои наф низ саҳми назаррас мегузоранд. Пешрафти тамаддун ба инкишофи тақмили технологияҳои наф вобаста аст. Идеяҳо барои чунин пешравиҳо маҳз дар мафкураи соҳибкор ба вучуд меоянд, ки барои рушди онҳо тамоми корҳои зарурии анҷом медиҳад.

Гиритани фоида ҳадафи ягонаи соҳибкор нест. Соҳибкор се ҳислати фарқкунанда дорад: майл ба мустақилият, хоҳиши зиёд барои расидан ба ҳадаф ва майл ба таваккалият. Онҳо ҳаҷҳои содиршуда ва муваффақиятҳои бадастомадаро ба зимма мегиранд. Дар ҳолатҳои ноқом гардидан, омодаанд, қувваву неруи ақлонии худро истифода бурда, фаъолиятро аз наф оғоз кунанд.

Ҳамин тариқ, соҳибкорон одамоне мебошанд, ки барои дар як раванди истеҳсолот муттаҳид кардани захираҳо ташаббус нишон медиҳанд, корхонаро идора мекунанд, технологияи навро дар истеҳсолот ҷорӣ мекунанд ва таваккали ташкили фаъолиятро ба дӯш мегиранд. Ин танҳо дар шароите имконпазир аст, ки соҳибкор соҳиби захираҳои истеҳсолот бошад.

Дар ташаккули рушди хоҷагии халқ мавқеи соҳибкории саноатӣ дар ҳақиқат қалон мебошад. Зеро дар дуруст ба роҳ мондан ва амалӣ намудани мақсадҳои пешбинишуда, пешрафти истеҳсоли, технологӣ, идоракунӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ роҳандозӣ мегардад.

Соҳибкорӣ чузӣи ҷудонашавандаи иқтисоди бозаргонии ҳар як кишвари пешрафта ба ҳисоб меравад. Бешубҳа, соҳибкорӣ мардумро бо кор таъмин мекунад, ба буҷет андозҳои назаррас медиҳад, дар барномаҳои иҷтимоӣ иштирок мекунад. Нақши соҳибкорӣ дар иқтисодиёт хеле муҳим аст. Ин мавзӯ дар ҳақиқат имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз масъалаҳои актуалӣ мебошад, чунки соҳибкорӣ ба як қисми таркибии системаи тақрористеҳсолкунии иҷтимоӣ табдил ёфтааст, ки бидуни он рушди бомуваффақияти иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа ва таъмини афзоиши самаравӣ баланди даромад имконнопазир аст.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаҷониба соҳаи соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории истеҳсолиро дастгирӣ менамояд. Дар ин самт як қатор чорабиниҳо аз ҷониби давлат роҳандозӣ карда шудаанд.

Ҳамасола Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдат, пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ оиди мавқеи соҳибкорӣ, алаҳусус соҳибкории истеҳсолӣ дар пешрафту рушди босуръати иқтисодиёти ҷомеа хотиррасон намуда, ба вазорату мақомотҳои дахлдор оид ба ҳамаҷониба дастгирӣ намудани соҳаи соҳибкорӣ дастуру супоришҳои мушаххас медиҳад.

Пешниҳод намудани солҳои 2014-2020 давраи дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ ва рушди саноат дар самти қоркарди ашёи хоми ватанӣ эълон кардани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдат, пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми соли 2013 як иқдоми басо хуб мебошад[4].

Аз ҷумла, ҷашнгирии «Рӯзи соҳибкорон», ки ҳамасола ба 14 - и октябр рост меояд, аз қадردонии соҳибкорони ватанӣ аз ҷониби ҳукумати давлат дарак медиҳад.

Бо мақсади саноатикунони босуръати кишвар, рушди соҳаи соҳибкориву сармоягузорӣ, ташкили ҷойҳои кории нав, дар таҳрири нави Кодекси андоз, ки он аз якуми январи соли 2022 амалӣ гардид, аввалин маротиба дар даврони соҳибистиклолӣ, сарфи назар аз таъсири манфӣ доштани ба қисми даромади буҷети давлатӣ боз иловатан сабукиҳои зиёд дар соҳаи соҳибкории саноатӣ пешниҳод гардидаанд.

Иловатан, шумораи андозҳо аз 10 то 7 номгӯй кам гардида, меъёрҳои яқинд намуди онҳо паст карда шуданд.

Қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷомеа ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 18.03.2015с., таҳти рақами №1194 мисоли амиқи дастгирии соҳаи соҳибкорӣ аз ҷониби давлату ҳукумат мебошад[2].

Ин Қонун танзимгари муносибатҳои ҷамъиятӣ оиди ҷомеа, дастгирии давлатӣ ва рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, кафолатҳои давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкориро таъмин мекунад[2].

Роҳандозии мораторий дар санҷиши фаъолияти соҳибкорон аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдат, пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, боз як иқдоми давлату ҳукумат доир ба дастгирии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ мебошад.

Мораторий ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ то 1 январи соли 2023 идома меёбад.

Мақсади асосии роҳандозии ин иқдоми пешгирӣ аз дастгирии давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ, баҳусус дар соҳаҳои истеҳсолӣ, муҳайёсозии фазои мусоид барои ҷалби сармоя, ташаккули иқтисоди саноатӣ содироти кишвар, ташкили ҷойҳои кории нав ва кам намудани санҷишҳо иборат мебошад.

Асоси муносибатҳоро оид ба мораторий эълоншударо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ» ташкил дода, муқаррароти он ба ҳама мақомоти санҷишу назорат ва ҳифзи ҳуқуқ, аз ҷумла Прокуратураи генералӣ, Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, Палатаи ҳисоб, Бонки милли ва мақомоти андозу гумрук пешниҳод мегардад.

Ҳукумати ҷумҳурӣ ва мақомотҳои дахлдор аз ҷониби Сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вазифадор гардидаанд, ки вобаста ба иҷрои ҳадафҳои давлату ҳукумат дар самти рушди босуръати иқтисодиёт ва дастгирии ҳамаҷонибаи бахшҳои соҳибкорӣ, ташаббусҳои соҳибкорону сармоягузoronро ҳамаҷониба дастгирӣ карда, барои амалӣ гардидани иқдомҳои созидаи онҳо мусоидат намоянд[5].

Адабиёт

1. Ашуров Г.Д. Предпринимательство – основа развития переходной экономики Республики Таджикистан. Душанбе., “Ирфон”, 2004. – 52-55с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ” аз 18.03.2015с., таҳти рақами №1194
3. Маҳмудов М.А., Маҳмудов Ф.Ф. Соҳибкории хурд ва миёна дар низоми иқтисоди бозорӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – Душанбе: “Тоҷир”.: - 2021. – с.73-78
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2013
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомали Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021
6. Толибов Қ.Қ. Самтҳои афзалиятноки соҳибкории хурди тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе., “Ирфон”, 2004. – 78-80 с.

Хусейнова Шахло Зариповна – соискатель Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992901077761, E-mail: zarifi2308@mail.ru.

Қурбонов А.Р.
Сафаров Ҷ.А.
Ташрифзода А.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Қурбонов А.Р.
Сафаров Дж.А.
Ташрифзода А.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Kurbonov A.R.
Safarov J.A.
Tashrifzoda A.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF BUSINESS ACTIVITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Дар асоси таҳлили фаъолияти соҳибкорӣ ва нақши он дар рушди иқтисодии мамлакат дар мақолаи мазкур раванди ҷорӣ намудани фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар даврони соҳибистиқлолии кишвар ва ҷараёни рушди он то имрӯз дида баромада шуда, мавриди тадқиқоти илмӣ қарор дода шудааст. Инчунин масъалаи танзим ва дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ инфиродӣ ва тартиби андозбандии он дар мамлакат мавриди омӯзиш қарор дода шуд.

Калимаҳои калидӣ: ташаккули соҳибкорӣ, рушди соҳибкорӣ, соҳибкорӣ, соҳибкорӣ инфиродӣ, рушди соҳибкорӣ, андозбандии фаъолияти соҳибкорӣ, дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ, бақайдгирии субъектҳои соҳибкорӣ.

На основе анализа предпринимательской деятельности и ее роли в экономическом развитии страны, в данной статье были рассмотрены процесс внедрения предпринимательской деятельности физическими и юридическими лицами в эпоху независимости страны и процесс ее развития до сегодняшнего дня, что стало предметом научного исследования со стороны ученых экономистов. Также был изучен вопрос регулирования и государственной поддержки индивидуальной предпринимательской деятельности и порядка ее налогообложения в стране.

Ключевые слова: формирование предпринимательства, развитие предпринимательства, предпринимательство, индивидуальное предпринимательство, развитие предпринимательства, налогообложение предпринимательства, государственная поддержка предпринимательства, регистрация субъектов хозяйствования.

Based on the analysis of entrepreneurial activity and its role in the economic development of the country, this article examined the process of introducing entrepreneurial activity by individuals and legal entities in the era of the country's independence and the process of its development to the present day, which has become the subject of scientific research by scientists economists. The issue of regulation and state support of individual entrepreneurial activity and the procedure for its taxation in the country was also studied.

Keywords: formation of entrepreneurship, development of entrepreneurship, entrepreneurship, individual entrepreneurship, development of entrepreneurship, taxation of entrepreneurship, state support for entrepreneurship, registration of business entities.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Бо баробари ба даст омадани Истиқлолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти иқтисодӣ роҳандозӣ гардида, мамлакат роҳи пешравиӣ хоҷагидориашро тибқи иқтисоди бозорӣ муайян намуд. Гузариш аз иқтисодиёти амалкунандаи нақшавӣ ба иқтисодиёти бозорӣ хело даврани

тӯлониро дар бар гирифта, дар баъзе аз соҳаҳо то ҳол идома дорад. Масалан дар масъалаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли, то ҳол низоми таъминоти иҷтимоӣ бо тартиби даврони Шуравӣ сурат мегирад, ки дар воҳурии худ бо кормандони соҳаҳои молия, андоз, гумрук ва бонкдорӣ кишвар рӯзи 10.05.2019 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон изҳори нигаронӣ намуданд. Дар ин самт гузаштан ба стандарҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва автоматикунонии ҳисобот мисол шуда метавонад, ки дар ҷумҳурӣ ҳанӯз пурра ҷорӣ нагаштаанд. Инчунин масъалаи рақамикунонии иқтисодиёт, ки дар меҳвари асосии сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад, дар баъзе аз соҳаҳо ҳануз ҳам суғуст ба роҳ монда шудааст.

Масъалаи пешниҳоди ҳисобот аз ҷониби андозсупорандагон, ки бояд тариқи электронӣ ба роҳ монда шавад пурра тадбиқи худро наёфта, махсусан дар минтақаҳои ҷумҳурӣ он пурра амалӣ карда нашудааст.

Дар Паёми худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси оӣ, Маҷлиси вакилони Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд: “Дар доираи сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумат доир ба дастгирии фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ дар замони соҳибистиклолӣ тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардида, дар ин самт барои соҳибкорон имтиёзу сабукиҳои зиёд ҷорӣ карда шуданд. То имрӯз ба онҳо беш аз 120 намуни имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод шуда, шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 кам гардида, хизматрасонӣ дар ин самт ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст” [3].

Инчунин қайд гардид, ки дар соли 2022 маблағи имтиёзҳои андозиву гумрукии истифодагардида зиёда аз 12 миллиард сомониро ташкил дод, ки ин зиёда аз 30%-и буҷети давлатиро ташкил медиҳад.

Дар навбати худ чунин сабукиҳо ба он оварда расонид, ки рушди ММД дар соли 2022 ба 8% баробар гашт, ки дар давраи ноустувории иқтисоди ҷаҳонӣ нишондиҳандаи басо муҳим ба ҳисоб меравад.

Баъди қабули Кодекси нави андоз дар соли 2021 аз ҷумла аз ҳисоби паст ва бекор кардани меъёрҳои 5 намуни андоз ҳамасола маблағи тақрибан 1,5 миллиард сомонӣ дар ихтиёри субъектҳои соҳибкорӣ боқӣ мемонад, ки ин дастгирии муҳими давлатии соҳаи мазкур мебошад.

Дар самти дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар мамлакат қорҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст, ки он ба рушди сохторҳои соҳибкорӣ мусоидат намуд, ки солҳои охир шумораи субъектҳои соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш ёфта, имрӯз мувофиқи омили давлатӣ ба 339 ҳазор расидааст, ки нисбат ба панҷ соли пеш беш аз 76 ҳазор зиёд мебошад.

“Ҳукумати мамлакат вазифадор аст, ки ҷиҳати боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузориву соҳибкорӣ, махсусан, сармоягузорию мустақим, таъмин намудани иҷрои кафолату имтиёзҳо ва ҷораҳои дастгирии давлатӣ, ҳавасмандгардонӣ ва қадрдонии соҳибкорон, инчунин, рушди инфрасохтори сармоягузориву соҳибкорӣ тадбирҳои иловагиро роҳандозӣ намояд.

Дар ин самт, пешниҳод менамоям, ки бо мақсади идома додани ислоҳоти соҳа ва танзими муносибатҳои иҷозатдиҳӣ ва иҷозатномадиҳӣ қонунгузорию соҳа такмил дода шуда, муносибатҳои зикршуда дар доираи як санади меъёрии ҳуқуқӣ танзим ва шумораи онҳо то 60 ғоиз ихтисор карда шавад.

Ҳамчунин, роҳбарони вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадоранд, ки ташаббусҳои созандаи соҳибкорону сармоягузoronро ҳамаҷониба дастгирӣ намоянд ва доир ба ҳалли масъалаҳои вобаста ба фаъолияти онҳо ва бартараф кардани мушкилоту монеаҳои ҷойдошта тадбирҳои бетаъхир андешанд” [3].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз оғози ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ барои дастгирии соҳибкорон як қатор ҷораҳои муассирро роҳандозӣ намудааст. Аз ҷумла эълон намудани моратория барои санҷиши фаъолияти соҳибкорон 34 маротиба дар давраҳои зерин қабул карда шудааст:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мараторияи субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ аз 3 июли соли 2012 таҳти №589;

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мараторияи субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолӣ аз 18.03.2015 № 1192;

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мараторияи субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсоли аз 7 феввали соли 2018 № 994;

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мараторияи субъектҳои соҳибкорӣ аз 27 апрели соли 2022 № 700.

Қонунҳои мазкур барои манъ намудани ҳамагуна санҷишҳои ғайриқонунии соҳибкорон асос гузошта, барои пешрафти соҳаи саноати арзанда гузошт, зеро ҳама гуна дахлат ва монеаҳо ба ғайриқонунии соҳибкорон таъсири манфӣ расонида онро ҳалалдор менамояд.

Қабули қонун дар бораи маратория самаранокии иқтисодии худро собит намуд, ки он дар бо тадриҷ афзоиш ёфтани ҳаҷми соҳаи ММД ба ҳисоби миёна то 7,3% дар соҳаҳои амали қонунӣ мазкур боис гардид. Ба ғайр аз ин ҳиссаи сектори соҳибкории истеҳсоли дар ММД сол аз сол афзоиш ёфта, теъдоди корхонаҳо ва соҳибкории инфиродии нави бақайди давлатӣ гирифташуда, сол аз сол афзоиш меёбад.

Қариб ҳар сол Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо соҳибкорон вохуриҳо баргузор менамоянд, ки дар он суҳбати ошкоро доир ба камбудҳои соҳаи масъалагузори карда шуда, баҳри ҳалли он чораҳо андешида мешаванд, ки барои рушди соҳаи аҳамияти хоса дорад.

Ташаккули соҳибкории муосир ва мутамаддин дар фазои иқтисодии ҷумҳурӣ муҳимтарин омилҳои стратегияи рушди устувори иқтисодӣ ва ба даст овардани сатҳи муносиби зиндагии аҳолии мебошад.

Соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихи худро дорад, аз қадимулайём, дар шакли тижоратӣ ва дар шакли ҳунарҳо вучуд дошт. Аввалин соҳибкоронро, савдогарон ҳисобидан мумкин аст.

Худи бозор дар мамлакатҳои шарқӣ ва Осиёи Марказӣ як ҷузъи маданияти миллии халқҳои маскунӣ ин минтақаҳо маҳсуб шуда, бо он тарзи ғайриқонунии истеҳсоли, қосибӣ, хариду фурӯш ва ғайра шуглу ғайриқонунии наслҳои гуногун алоқамандии зиҷ дорад.

Мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ҳамчун як ҷузъи ҷудонашавандаи роҳи абрешим ханӯз дар даврҳои қадим ғайриқонунии соҳибкорӣро бо мамлакатҳои Ҳин, Чин ва Аврупо хело ҳам тақвият дода буданд.

Алимов Р.К., дар таҳқиқоти худ нишон медиҳад, ки: «таърихи соҳибкорӣ дар қаламрави Тоҷикистони муосир ба асрҳо гузаштааст. Масалан, Роҳи Бузурги Абрешим барои рушди тижорати байни кишварҳои Шарқ ва Ғарб аҳамияти бузурги таърихӣ дошт» [1]. Дар навбати худ, С.Тиллоев дар асарҳои илмӣ худ тасдиқ мекунад, ки: "Якҷанд масири Роҳи Бузурги Абрешим аз қаламрави муосири Тоҷикистон (Суғд, Қаротегин, Хатлон ва Помир) гузаштааст" [4].

«Дар охири асри 15 ва аввали асри 16 дар натиҷаи кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ, рушди киштиронӣ ва роҳҳои тижорати байниқитъавӣ аҳамияти Роҳи Бузурги Абрешим қосибӣ ёфт. Дар охири асри 19 - ибтидои асри 20, ба муносибати вуруди қаламрави Тоҷикистони муосир ба империяи Россия, вуруди тоҷирони рус ба Бухоро ва Туркистон, ғайриқонунии соҳибкорӣ ба таври назаррас шиддат гирифт.

Бузургтарин рушди соҳибкорӣ ба охири асри 19 ва аввали асри 20 тааллуқ дорад. Дар ин вақт, ғайриқонунии савдогарони рус ва хориҷӣ дар Туркистон ва Бухоро якбора афзуд. Бо мақсади ба даст овардани фоидаи қалон, онҳо сармояи худро ба соҳаҳои сӯзишворӣ ва қорқард, ба сохтмони роҳи оҳан ва иншооти обёрӣ сарф карданд. Ширкатҳои тижоратӣ, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ ва филиалҳои қонқҳои бузурги Русия таъсис дода шуданд, ки ғайриқонунӣ асосан ба амалиёти пахта алоқаманд буд. Бо қўмақи сармояи хориҷӣ сохтмони роҳи оҳан, иншооти гуногуни саноатӣ, эҳёи ғайриқонунии саҳҳомӣ ва рушди саноати нафт оғоз ёфт. Дар қаламрави Туркистон 30 қони нафт мавҷуд буд, ки ба шаҳсони алоҳида ва ҷамъиятҳои саҳҳомӣ тааллуқ доштанд. Яке аз қалонтаринҳо шарикӣи САНТО (Шарикӣи Истеҳсоли Нафт дар Осиёи Марказӣ) буд, ки дар наздиқии Қонбодом қойгир буд, истеҳсоли нафт соли 1905 бо сармояи асосии 500 ҳазор рубл оғоз ёфт, аммо пас аз 10 сол сармояи ин шарикӣ аз ду миллион гузашт [5]. Аммо, пас аз барқарор шудани Ҳокимияти Шўравӣ роҳи аз байн бурдани қонқҳои иқтисодии бозорӣ, миллиқонунӣи ҳамаи қонқҳои қалон, ғасби қоситаҳои истеҳсолот ва қонқияти ҳамаи соҳибқонқони ҳусусӣ пеш гирифта шуд. Солҳои қосёати нави иқтисодӣ - НЭП ба ғайриқонунии соҳибкорӣ дар Тоҷикистон эҳёи муайян оварданд. Аммо, дар охири солҳои 30-юм. соҳибкорӣ боз ҳам маҳдуд карда мешавад ва ин бо илми иқтисодии даврӣи шўравӣ алоқаманд буд, ки қанбаҳои назариявии соҳибқонқиро аз нуктаи назари танқиди назарияҳои буржуазӣ баррасӣ мекард. Заминаи ибтидоии танқид муқаррарот дар бораи қонқобикатии соҳибқонқии ҳусусӣ бо системаи

такрористехсолкунии сотсиалистӣ буд. Аммо, дар нимаи дуҷуми солҳои ҳаштодуми асри 20 дар СССР муносибати нав ва тағйироти иқтисодӣ ташаккул ёфт. Давлат имконнопазирии рушди самарабахши иҷтимоию иқтисодии кишварро бидуни ғаёлсозии меҳнат, аз ҷумла иқтисодии соҳибкории аҳоли дарк кард. Қонуни ИҶШС "Дар бораи ғаёлияти меҳнати инфиродӣ", ки соли 1987 мавриди амал қарор гирифт, боиси афзоиши соҳибкории инфиродӣ шуд. Инкишофи соҳибкорӣ инчунин тибқи Қонуни ИҶШС аз 26 майи соли 1988 № 8998-ХІ "Дар бораи ҳамкорӣ дар ИҶШС" мусоидат кардааст. Кооперативҳо дар байни ҳама намудҳои корхонаҳои хурд, ки дар давраи бозсозӣ таваллуд шудаанд, аз ҳама динамикӣ ва ба шароити мусоид ҷавобгӯ буданд. Ғайр аз он, Шӯрои Вазирони ИҶШС дар 08.08.1990. Қарори № 2790 "Дар бораи чораҳо оид ба ташкил ва рушди корхонаҳои хурд" қабул карда шуд, ки дар он гуфта мешуд, ки гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, дастгирии соҳибкорӣ таъсиси босуръати шабакаи корхонаҳои хурдро, ки қодиранд ғаёлсозии таҷдиди сохтори иқтисодиёт бошанд, талаб мекунад, таъмини озодии ва сее интиҳоб ва ҷойҳои кори иловагӣ, хароҷоти зудро таъмин намуда, ба тағйирёбии талаботи истеъмолкунандагон фавран посух диҳанд. Рушди корхонаҳои хурд мебоист ба зудтар пур шудани бозор бо молҳо ва хидматҳо, рафъи монополияи соҳавӣ ва минтақавӣ, густариши рақобат, ҷорӣ намудани дастовардҳои пешрафти илмӣ-техникӣ ва афзоиши иқтисодии содиротӣ мусоидат мекард.

Дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ғаёлияти кооперативҳо оғоз ёфт. Манбаъҳои асосии пайдоиши корхонаҳои хурд дар солҳои аввали соҳибхотирӣ ихтисор ва азнавташкилдиҳии корхонаҳои давлатӣ бо хусусигардонии минбаъдаи онҳоро мефаҳмонд.

Соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ ҳамчун соҳаи иқтисодии бозорӣ хусусӣ, ки дорои намудҳои мушаххаси ғаёлият ва идоракунӣ мебошад, дар аввали солҳои 90, пас аз қабули Қонун "Дар бораи ғаёлияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз 22 декабри соли 1991 ғаёлона рушд кард.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ, дар аксари ҳолатҳо, моҳияти ин падида бо ҳадафи ғаёлияти соҳибкорӣ иваз карда мешавад. Аммо, тавре ки дар боло қайд кардем, соҳибкорӣ як намуди махсуси тичорат мебошад, ки ҳадафи он на ба даст овардани ғоида дар маҷмӯъ, балки ғоидаи фавқуллода аст, яъне, даромади соҳибкорӣ. Соҳибкор хидмати маркетингиро ба қадри имкон муассир месозад. Вай, аз дигарон беҳтар, бозорро муайян мекунад, ки дар он хариди воситаҳои истеҳсолот аз ҳама ғоидаовартар аст, аниқтараш барои кадом маҳсулот, дар кадом вақт, дар кадом сегменти бозор талаботҳои муассиртаринро «тахмин мезананд». Ҳамин тариқ, ӯ назар ба соҳибкорои оддӣ ғоидаи бештар ба даст меорад, то аз дигарон зиёдтар даромад ба даст орад, яъне як навъ ҷуброн барои ин хавф.

Ба ибораи дигар, соҳибкорӣ шакли махсуси инноватсионии истеҳсолот мебошад, ки дар шароити мувофиқи таърихӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ бартарӣ пайдо мекунад, ки барои тамоми такрористехсолоти ҷамъиятӣ динамикаи заруриро таъмин менамояд.

Ҳамин тариқ, соҳибкор шахсе мебошад, ки ташаббуси якҷоя кардани захираҳои замин, сармоя ва меҳнатро ба раванди ягонаи истеҳсоли маҳсулот ё хидматҳо, инчунин вазифаи душвори қабули қарорҳои асосӣ дар раванди пешбурди тичоратро нишон медиҳад. Ғайр аз он, соҳибкор як навоарест, ки меҳнат ба тичоратикунонии маҳсулоти нав, технологияҳои нави истеҳсолӣ ё шаклҳои нави ташкили тичорат машғул шавад; ӯ шахсе аст, ки таваккал мекунад [2].

Дар маҷмӯъ, бояд гуфт, ки таърифҳои дар боло зикршуда ҷанбаҳои муҳим, аммо фақат падидаҳои бисёрҷанбаи соҳибкориро тавсиф мекунанд. Дар изҳороти муаллифони дигар, ин хусусиятҳо бо дигар хислатҳои соҳибкорӣ илова карда мешаванд, ба монанди ҳадафи ташкили сарвати миллӣ, таъмини неқӯҳволии миллат, рушди моликият, ки ба афзоиши сармоя ва азхудкунии ғоида, эҷод нигаронида шудааст ва ташкили корхонаи нав, раванди татбиқи хусусиятҳои психологии соҳибкор ба шумор меравад.

Ба андешаи мо, соҳибкорӣ падидаи мураккаби ҳамаҷонибаи иҷтимоию иқтисодӣ мебошад, ки хусусиятҳои онро муаллифони дигар ҳамчун як намуди ғаёлияти иқтисодӣ, як бахши иқтисодии бозорӣ, раванди эҷоди чизи нав ё раванди навоарона муайян кардаанд.

Хусусияти соҳибкории муосир бояд бо фаҳмиши он ҳамчун як омил ташаккулёбандаи системаи иқтисодии бозорӣ, ки иқтисодии дохилии худшиносӣ, рушди худ ва тақмили худро дорад, илова карда шавад.

Ҳамин тавр, бояд қайд кард, ки соҳибкорӣ ифодаи диалектикаи омезиши омилҳои истеҳсолот ва дараҷаи баланди дастовардҳои ташкилот, ҷустуҷӯи шаклҳои нави ташкили

истеҳсолот, усулҳои нави идоракунии ва иҷтимоию иқтисодӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Алимов Р.К. Таджикистан — Китай: на пути друг к другу. Возможен ли равноправный и взаимовыгодный диалог? М.: ИДВ РАН, 2012. 248 с.
2. Кемпбелл Р. Макконнелл, Стенли Л. Брю. Экономикс. М.: Изд-во "Республика", 1992. - 37-38.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». Душанбе 23.12.22.
4. Тиллоев С. Таджикистан на маршрутах великого шелкового пути // Вестник Таджикского технического университета. 2013. № 1(21). С. 130–135.
5. Хайдаров Г. История таджикской ССР. Душанбе; 1991. С.8.

Курбонов Абдукарим Рахимович – доцент кафедры налоги и налогообложения Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992934444150. Email: qkarim@mail.ru.

Сафаров Джовидон Азизмадович – старший преподаватель кафедры мировая экономика Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: +992934444857. Email: tguk@mail.ru.

Ташрифзода Амирали – соискатель Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан.

Рахимова Р.Ҳ.	НИЗОМИ НИШОНДИҲАНДАҶО ВА АРЗЁБИИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИҶОИ ХҶРОКИ ОММА
Рахимова Р.Х.	СИСТЕМА ПОКАЗАТЕЛЕЙ И ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА УСЛУГ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ
Rahimova R.H.	SYSTEM OF INDICATORS AND ASSESSMENT OF THE QUALITY OF PUBLIC CATERING SERVICES

Мавзӯи тадқиқот самтҳои муосир ва умедбахши низоми нишондиҳандаҳо ва арзёбии сифати хизматрасониҳои ҳуҷроки омма мебошад. Соҳаи ҳуҷроки омма таъҷагоҳи иқтисоди кавии кишвар мебошад. Ҳадафи мақолаи мазкур ин омӯзиши паҳлуҳои гуногуни низоми нишондиҳандаҳои сифати хизматрасонии ҳуҷроки умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: бозори ҳуҷроки омма, бозори истеъмолӣ, назорати давлатии бозор, низоми нишондиҳандаҳо, арзёбии сифати хизматрасонӣ, корхонаи ҳуҷроки умумӣ, унсурҳо, соҳаи ҳуҷроки умумӣ.

Темой исследования являются современные и перспективные направления системы показателей и оценки качества услуг общественного питания. Пищевая промышленность является основой сильной экономики страны. Целью данной статьи является изучение различных аспектов системы показателей качества общего питания Республики Таджикистан.

Ключевые слова: рынок общественного питания, потребительский рынок, государственное регулирование рынка, система показателей, оценка качества обслуживания, предприятие общепита, элементы, предприятие общепита.

The subject of the research is modern and promising directions of the system of indicators and assessment of the quality of public catering services. The food industry is the backbone of the country's strong economy. The purpose of this article is to study various aspects of the system of indicators of the quality of general nutrition in the Republic of Tajikistan.

Keywords: public catering market, consumer market, state regulation of the market, system of indicators, service quality assessment, public catering enterprise, elements, public catering enterprise.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

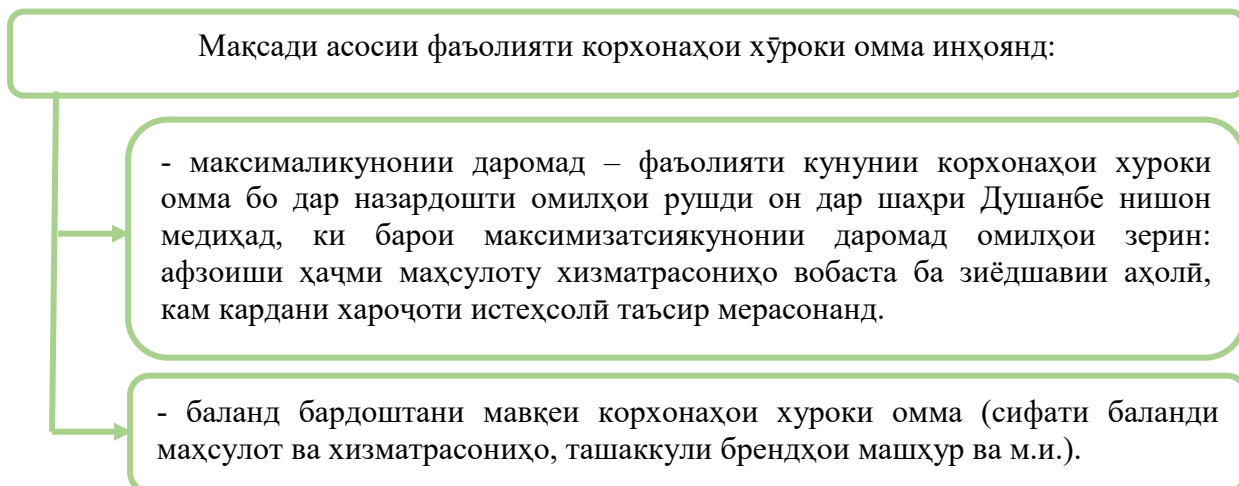
Дар нақшагирии стратегӣ ва ҷаъолияти хизматрасониҳои ҳуҷроки омма системаи нишондиҳандаҳо мавқеи муҳимро мебозад. Барои муайяннамои ҳолати кунунӣ ва рушди минбаъдаи соҳаи ҳуҷроки омма, инчунин дурнамои он зарур аст. Ҳангоми таҳияи системаи нишондиҳандаҳо, масъалаи марказӣ интиҳоби самтҳои муҳими бозори ҳуҷроки омма мебошад. Ба намуди умумӣ ва принсипи ягонаи рушди бозор онро бу ду гурӯҳ ҷудо менамоянд:

- назорати давлатии бозори ҳуҷроки омма;
- ташкил ва идоракунии корхонаҳои ҳуҷроки омма.

Таҳияи системаи нишондиҳандаҳо дар асоси нишонаҳои зерин муайян менамояд, ки назорати давлатии бозори ҳуҷроки омма аз дигар субъектҳои иқтисодӣ ба қулли фарқият дорад. Аз ин рӯ, барои танзими иқтисодиёт мақсадҳои асосӣ таъмини рушди ҳамаҷонибаи соҳаҳои иқтисодиёт ва ҷузъҳои сохтори он, ҳамчунин таъмини ҳифзи иҷтимоии ҷомеа мебошад. Ҳолати махсуси татбиқи ин ҳадаф таъсиси корхонаҳои ҳуҷроки омма барои табақаҳои гуногуни аҳоли мебошад.

Дар корхонаҳои тиҷоратии пешниҳодкунандаи ҳуҷроки омма, мақсади асосии ҷаъолият ин

аст, ки дар муддати тӯлонӣ фоида ба ҳадди аксар расонида шавад, гарчанде, ки дар амалияи воқеӣ онҳо бисёр мақсадҳои дигарро пайгирӣ мекунанд.

Вазифаи махсуси корхонаҳои дар соҳаи хӯроки умумӣ фаъолияткунанда:

- рушди иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ (рушди ҳамаҷонибаи соҳаҳо, ҷалби сармоягузорӣ);
- мусоидат ба шугли пурмаҳсул;
- баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли ва ҳаёти маишӣ;
- зиёдкардани даромади корхонаҳои савдо бо васеъ кардани доираи пешниҳоди хизматрасониҳо;
- таъмини ғизои хушсифат барои ҳамаи табақаҳои аҳоли.

Мақсади асосии назорати давлатӣ ва корхонаҳои хӯроки омма мустақилона амал намудан дар бозор инчунин ба роҳ мондани фаъолияти ҳамсон, ки натиҷаи он барои расидан ба як мақсад равона карда шудааст. Барои ҳамин пеш аз ташкили фаъолият бояд самти фаъолияти корхона ба самти фаъолияти давлат алоқаманд карда шаванд.

Аз ин ҷо чунин хулоса барорӣ намудан мумкин аст, ки самти фаъолияти давлат нисбат ба самти фаъолияти корхонаҳои хӯроки омма гуногунҷабҳа ва васеъ мебошад. Таносуби назорати давлатии равандҳои иттилоотӣ дар бозори хӯроки омма ва корхонаҳои хӯроки омма дар расми зерин пешниҳод карда мешавад (расми 2.)

Расми 2. Таносуби массиви иттилооти давлатӣ ва корхонаҳои хӯроки омма

Қиҳати ташкили иқтисодии корхонаҳои хуроки омма бояд дар зинаи аввал ҳалли масъалаҳои сохтории он мадди назар карда шавад, ки онро система ва зерсистемаи нишондиҳандаҳо меномем. Системаи нишондиҳандаҳо дар асоси таҷрибаҳо ва таҳқиқотҳои олимони ватанию хориҷи таҳия карда шудааст (Қадвали 1).

Қадвали 1. Системаи нишондиҳандаҳои бозори хуроки омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

СИСТЕМАИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ ХҲҲҲҲҲҲҲ	
Гурӯҳи I. Масъалаҳои ташкилию иттилоотии ташаккули маҳсулоти хуроки омма	Гурӯҳи II. Баҳодиҳию пешгӯинамой ва асоснокнамоии масъалаҳои ташаккули корхонаҳои хуроки омма
1. Марҳилаҳои рушд ва ташаккули бозори хуроки омма	Нишондиҳандаҳои иқтисодии ҳолати бозорҳои истеъмолий ва бозори хуроки омма
2. Низомии қонуниятҳои хоҷагидорӣ ва назорати давлатӣ	Низомии нишондиҳандаҳои, ки ба ташаккули самтҳои алоҳидаи юбозори хуроки омма равона карда шудааст
3. Вобаста ба шакли фаъолият чудо намудани қорзхонаҳои хуроки омма	Назорати давлатии корхонаҳои хуроки омма
4. Автоматикунории равандҳои қорхонаҳои хуроки омма	Зерсистемаи нишондиҳандаҳои молиявии қорхонаҳои хуроки омма
5. Автоматикунории ситемаҳои пардохти қорхонаҳои хуроки омма	Дастрасӣ ба маҳсулоту хизматараосниҳит хуроки ома

Сарчашма: аз ҷониби муаллифи мақола тартиб дода шудааст

Чӣ хеле дар боло қайд намуда будем, унсурҳои асосии бозори хуроки омма системаи нишондиҳандаҳо буда, паҳлӯҳои миқдорӣ ҳодиса ва ҷараёнҳоро бо назардошти хусусиятҳои хоси иқтисодӣ меомӯзад.

Зери мафҳуми «системаи нишондиҳандаҳо» ягон маҷмӯи батартибовардашудаи нишондиҳандаҳои байни ҳам алоқаманд ва байни ҳам дар мувофиқаи фаҳмида мешавад, ки ҷиҳатҳои асосии амалиёти иқтисодӣ ва тамоми иқтисодиётро тавсиф медиҳад. Мувофиқаи байни нишондиҳандаҳои бо роҳи ҳамохангсозӣ ва мутобикати муайянкунӣ ва таснифот, ки дар асосашон ҳисобкунӣ онҳо ба амал меояд, ба даст оварда мешавад.

Мувофиқати нишондиҳандаҳо имконият медиҳад, ки комбинатсияи онҳо истифода бурда шуда, инчунин коэффитсиентҳои ҳосилавии гуногуни аҳамияти аналитикии калон дошта ҳисоб карда шавад. Масалан, мувофиқати усулҳои ҳисобкунӣ нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулот ва пешниҳоди хизматрасониҳои имконият медиҳад, ки коэффитсиенти нисбати ин бузургӣҳоро тавсифдиҳанда ҳисоб карда шавад.

Қайд намудан зарур аст, ки нишондиҳандаҳои бозори хуроки омма ин ё он ҷиҳатҳои ҷараёни иқтисодиро тавсифдиҳанда зерсистемаи системаи умумии иқтисоди куллан тағйир медиҳад. Ҳамин тариқ, системаи нишондиҳандаҳои бозори хуроки омма аз маҷмӯи зерсистемаи байниҳамалоқаманди иттилоотии иқтисодӣ иборат аст. Масалан, чунин зерсистемаҳо, нарх, молиёт, харид, фуруш ва ғайра маҳсуб меёбанд.

Мафҳуми «нишондиҳанда» дорои ду маъно аст. Якум, ин тавсифи миқдорӣ мушаххаси ин ё он ҳодиса, масалан шумораи пешниҳодкунандаи хизматрасонии хуроки омма, дуюм, ин муайянкунӣ мазмуни умумии ин ё он нишондиҳанда мебошад, яъне унсурҳое, ки бояд ба нишондиҳанда дохил карда шавад. Масалан, муайянкунӣ ММД он намудҳои пардохтро муайян мекунад, ки қорхонаю ташкилоти дар самти мазкур фаъолияткунанда бояд дар ҳисобкунӣ ин нишондиҳанда дохил намоянд.

Муайянкунӣ мазмуни нишондиҳанда ва усулҳои баҳодиҳӣ онҳоро таҳияи методологӣ меноманд. Таҳияи методологӣ чун қоида давраҳои зеринро дарбар мегирад:

- боҳаммонандкунӣ (идентификатсия)-и ҳодиса ва ҷараёнҳои ба омӯзиши ҳолати кунунӣ (муайянкунӣ намуди маълумоти қоркардро талабкунанда), баёнкунӣ мақсад, ки барояш ин ё он нишондиҳанда бояд ҳисоб карда шавад (масалан, мақсади андозагирии истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ, инчунин суръати рушди иқтисодӣ мебошад). Боҳаммонандкунӣ нишондиҳандаҳоро дар асоси супоришҳои бевосита ва дархостҳои ташкилоти гуногуни идоракунии давлатӣ гузаронидан мумкин аст.

Аммо аксаран вай бо роҳи омӯзиши барномаҳои давлатӣ ва нақшаҳои тараққиёти иҷтимоӣ- иқтисодӣ, ҳуҷҷатҳое, ки самти сиёсати иҷтимоӣ - иқтисодӣ тавсия шудааст, ба амал оварда мешавад.

1. Боҳаммонандкунии нишондиҳандаҳое, ки бояд коркард шаванд, натиҷаи омӯзиши таҷрибаи байналмиллалӣ, ӯҳдадории мамлакат дар назди ташкилоти байналмиллалӣ иқтисодӣ оид ба пешниҳоди ин ё он иттилоот мебошад;

2. Муайянкунии мазмуни нишондиҳандаҳо;

3. Масалан ҳангоми ҳисобкунии нишондиҳандаҳои корхонаҳо бояд аниқ муайян намоем, ки кадом намуди активҳои иқтисодӣ ба ин нишондиҳандаҳо дохил мешаванд;

4. муайянкунии усулҳои баҳодиҳии нишондиҳандаҳои алоҳида, масалан намуди нарх, ки бояд барои баҳодиҳии намудҳои гуногуни активҳои корхонаҳои хуроки омма ҳангоми ҳисобкунии сарвати милли истифода бурда мешаванд: нархи харид, нархи гузошташуда ва ғайра;

5. муайянкунии таснифоти асосӣ, ки бояд барои таксимкунии ҳодисаи иқтисодии омӯхташаванда ба гурӯҳҳои якҷинса дар асоси ин ё он меёри татбиқ карда шавад [1. С. 45].

Муайянкунии сарчашмаҳои асосии маълумоти барои ҳисобкунии нишондиҳандаҳо зарур, инчунин қоидаи коркарди маълумоти ҷамъовардашуда бо мақсади ҳосилкунии нишондиҳандаҳои умумӣ.

Қайд кардан лозим аст, ки методологияи ҳисобкуни чун қоидаи созиш байни он, ки аз нуқтаи назари назария дастраскунӣ мувофиқи мақсад ва дар амал дар асоси маълумоти мавҷуда ҳосил намудан мумкин аст, мебошад. Масалан, аз нуқтаи назари назариявӣ ҳангоми ҳисобкунии ММД ба он арзиши хизматрасониҳо оиди тайёр кардани таом, пешниҳоди он ба истеъмолкунандагон ва ғайраро дохил намудан лозим аст, аммо дар амалия баҳои эътимоднок гирифтани оиди ин хизматрасонӣ ниҳоят мушкул аст, барои ҳамин методологиям қабулшудаи ҳисобкунии ММД арзиши хизматрасонии корхонаҳои хуроки оммаро кам дар бар мегирад.

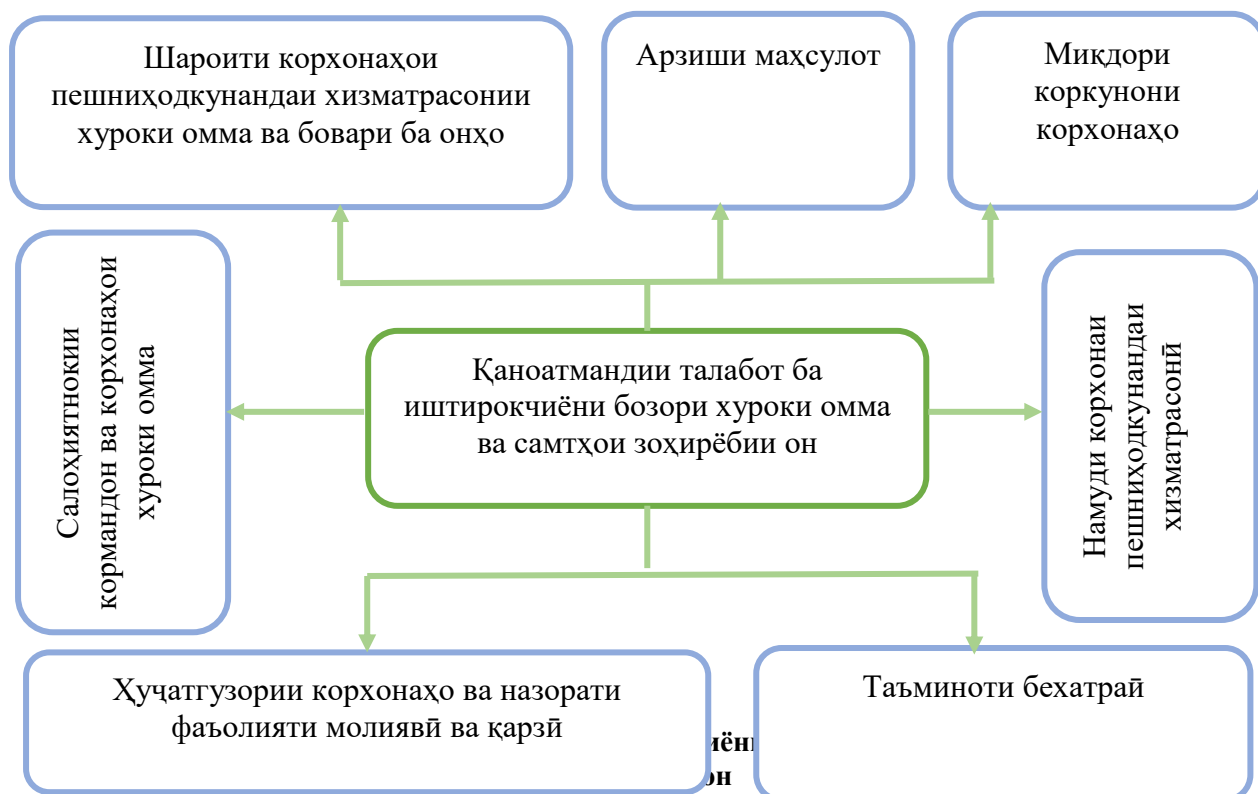
Ғайр аз ин, нишондиҳандаҳо ба ин ё он дараҷаи аниқӣ ба ин ё он дараҷаи тақрибӣ ба воқеият, ки андозагиряшон мушкул аст, ҳисоб карда мешавад. Дараҷаи аниқии ҳисобкунии нишондиҳандаҳои алоҳида вобаста аз як қатор омилҳои гуногун мебошад. Масалан, аз мураккабии омӯзиши ҳодисаҳо, дараҷаи гуногуни таснифоти он, инчунин аз талаботи аниқии маълумот аз тарафи истеъмолкунандаи иттилоот, ки дар навбати худ аз мақсади истифодабарии онҳо вобаста аст. Бисёр нишондиҳандаҳо фақат барои ошкоркунии тамоюли умумии тараққиёти иқтисодӣ зарур аст, барои ҳамин ба таври аниқ ҳисоб кардани онҳо зарур нест. Идораҳои марбута бояд меёриҳои махсус қабул кунанд, то ки ба ҳатоғиҳои тавсифи мунтазам роҳ надиханд. Дар омор ҳатоғиҳои тасодуфӣ ва мунтазам аз якдигар фарқ мекунанд. Ҳатоғиҳои тасодуфӣ маъмулан дар вақти татбиқи усулҳои мушоҳидаи интихобӣ ба амал меоянд. Онҳо якдигарро ҳангоми ба дараҷаи нисбатан баланди ҷамъкунии маълумот гузаштан бартараф мекунанд.

Бояд мадди назар намуд, ки системаи нишондиҳандаҳои бозори хуроки омма зурур аст, дар оянда ҷиҳати таҳлили аниқ ва муайян намудани ҳолати кунунии бозори хуроки омма [2. С. 76].

Аз ғиёри мо дар шароити муосир сифати хизматрасониҳои корхонаҳои хуроки омма ба се усул вобаста аст: сифати хизматрасониҳои корхонаҳои савдои умумӣ, сифати пешниҳоди хизматрасониҳо ба истифодабарандагони маҳсулоти хуроки омма, қоршиносони корхонаҳои савдои маҳсулоти хуроки омма. Чунин меҳисобем, ки самти асосии фаъолияти корхонаҳои хуроки омма баҳои иқтисодӣ ба сифати маҳсулоту хизматрасониҳои хуроки омма мебошад.

Аз дигар нуқтаи назар таъсири истеъмолкунандагон дар раванди пешниҳоди хизматрасонии хуроки омма на ҳамавақт баҳои воқеии хизматрасониро боло мебарад, балки раванди пешниҳоди онро метизонад ва гирдгардиши маҳсулоти хуроки оммаро васеъ менамояд. Самти дигари фаъолияти корхонаҳои хуроки омма бо дарназардошти омилҳои субъективӣ ва объективӣ ташаккул меёбад, ки онро микдоран ва сифатан боло рафтани сифати маҳсулоти хизматрасонии хуроки омма номидан мумкин аст.

Ба сифати омили объективӣ зиёдшудани талаботи умумӣ аҳоли таъсир расонад ба омили субъективӣ зиёдшудани талабот ба ҳар як иштирокчии бозори хуроки оммаро дар назар дорад.

Дар натиҷаи таҳқиқотҳо чунин қайд намудан мумкин аст, ки нишондиҳандаҳои асосии бозори хуроки омма дар зинаҳои зерин (Ҷадвали 2) тавсиф карда мешавад [3. С. 12].

Ҷадвали 2. Тавсифи нишондиҳандаҳои асосии бозори хуроки омма [4. С. 102]

ГУРУҲИ НИШОНДИҲАНДАҲО	ТАВСИФИ НИШОНДИҲАНДАИ ХИЗМАТРАСОНИҲО
Ҳолати базаи модию техникии корхонаҳои хуроки омма	Таъмини корхонаҳои хуроки омма бо таҷҳизотҳои наватарини соҳа
	Дар амалия татбиқ намудани хизматрасониҳо бо истифодаи технологияҳои наватарин
	Мутобиқ намудани корхонаҳои хуроки омма ба ҳолати санитариву гигиентӣ
Намуди хизматрасонӣ ва сифати маҳсулоти пешниҳодгардида	Нишон додани намудҳои асосии хизматрасонӣ ва маҳсулоти хуроки омма дар лавҳаҳо
	Пур кардани намуд ва номгӯи хизматрасониҳо
	Сифати баланди хизматрасониҳои пешниҳодгардида
Салоҳиятнокӣ ва касбияти корхонаҳои хуроки омма	Мавҷудияти фазои боэътимод ва ҳамдигарфаҳмии кормандони хуроки омма
	Муносибат, неқӯй ва эҳтиром муносибати коркунони соҳа ба истеъмолкунандагон
	Имконият фароҳам овардан ҷиҳати қабул ва додани машварат ба иштирокчиён
	Дастрас гардонидани иттилотҳои зарурӣ ба иштирокчиён
	Равон намудани диққати асосӣ ба мизочон
	Қобилияти таҳлил ва пешгӯинамоии талаботи харидорон
	Салоҳияти баланди корманд ва муносибати шахсӣ ба мизочон
Мавқеи пешниҳоди	Ҷойгиршавии корхонаи хуроки омма дар ҷойҳои

хизматрасонӣ ва суръати хизматрасонӣ	серодам
	Шароити мусоид барои дастрасӣ ба хизматрасонӣ
	Аз байн бурдани фосила ҳангоми дастрасӣ ба хизматрасонӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллифи мақола тартиб дода шудааст.

Ҳамин тариқ, мо пешниҳод менамоем, ки гурӯҳҳои асосии нишондиҳандаҳо оид ба арзёбии сифати хизматрасонии маҳсулоту хизматрасониҳои хуроки омма: заминаи моддию техникии корхонаҳо; ассортимент, нарх ва сифати маҳсулоту хизматрасонии хуроки омма; касбияти кормандон; беҳатарии хизматрасониҳо ва риояи қоидаҳои он; дастрасии иттилоотҳои марбута дар раванди пешниҳоди хизматрасониҳои иловагӣ; ҷойи пешниҳоди хизматрасонҳо, намуди фаъолияти корхонаи дар ин самт фаъолияткунанда ва суръати хизматрасонӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Фадеева, З.О. Общественное питание в условиях рыночной экономики // Сборник материалов научно-практической конференции «Современные тенденции развития общественного питания и сервиса» - Екатеринбург. Изд-во УрГЭУ, 2007. 312 с.
2. Экономика предприятий торговли и общественного питания: под ред. Т. И. Николаевой, Н. Р. Егоровой. М.: КноРус, 2008. - 399 с.
3. Ресторанный рынок – 2021: открыты десятки новых ресторанов URL: [http:// www.serviceproject.ru](http://www.serviceproject.ru) (дата обращения 17.12.22)
4. Проценко. С. Оценка удовлетворенности качеством услуги URL: <http://www.archive-online.ru/read/salespro/437>. (дата обращения 15.12.22)

Рахимова Р.Ҳ. - унвонҷӯи кафедраи иқтисодиёт ва ташкили соҳибкории Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон

Кармишева М.Н. САМАРАНОКИИ ИТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ ВА НИШОНДОДҲОИ АСОСИИ ОН ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Кармышева М.Н. ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ И ЕЁ ОСНОВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ В НАРОДНОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Karmysheva M.N. EFFICIENCY OF USE OF LABOR RESOURCES AND ITS MAIN INDICATORS IN THE NATIONAL ECONOMY

Дар мақолаи мазкур оид ба самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва нишондодҳои асосии он дар иқтисодиёти миллий мавриди баррасӣ қарор гирифтаст. Иқтисодиёти муосир, омӯзиши на танҳо мафҳумҳои моҳият ва аҳамияти ҳосилнокии меҳнатро, балки марҳилаҳои таҳаввули онро низ тақозо менамояд. Дар тадқиқотҳои гузаронидашуда назария ва амалияи иқтисодии нишондоди паҳнғаштаи баҳодихии истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ ҳосилнокии меҳнат баромад мекунад.

Вожаҳои калидӣ: захираҳои меҳнатӣ, иқтисодиёти миллий, муносибатҳои захиравӣ, чандирнокӣ, маҳсулнокии меҳнат, истеҳсоли маҳсулот.

В данной статье рассматривается эффективность использования трудовых ресурсов и ее основные показатели в народном хозяйстве. Современная экономика требует изучения не только представлений о сущности и значении производительности труда, но и этапов ее развития. В проведенных исследованиях в экономических теории и практике распространенным показателем оценки эффективности использования трудовых ресурсов является производительность (продуктивность) труда.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, народное хозяйство, ресурсные отношения, гибкость, производительность труда, производство продукции.

This article discusses the efficiency of the use of labor resources and its main indicators in the national economy. The modern economy requires the study of not only ideas about the essence and significance of labor productivity, but also the stages of its development. In the studies conducted in economic theory and practice, a common indicator for assessing the effectiveness of the use of labor resources is the performance (productivity) of labor.

Key words: labor resources, national economy, resource relations, flexibility, labor productivity, product manufacturing.

**Аннотатсия
Аннотация
Annotation**

Зарурати муайян намудани ҳосилнокии меҳнат дар доираи иқтисодиёти сиёсии классикӣ манша мегирад. Дар асри XVIII ақидаҳо оид ба ҳисоб намудани ҳосилнокии меҳнат дар концепсияҳои либерализми иқтисодӣ ба миён омада буданд, ки дар озодии рафтори иқтисодӣ, махсусан соҳибкорӣ така мекарданд[3]. Намояндагони иқтисоди сиёсии классикӣ, хусусан А. Смит ва Д. Рикардо заминаи методологии ҳосилнокии меҳнатро мукаммал карда буданд. Ба ақидаи А. Смит инкишофи истеҳсолот бо дарназардошти тақсмоти меҳнат ба некуахлоқии аҳоли таъсири бевосита мерасонад, ки дар навбати худ омили афзоиши ҳосилнокии меҳнат ба ҳисоб меравад.

А. Смит гумон дорад, ки тақсмоти меҳнат ҳосилнокии меҳнатро бо се тарз баланд менамояд:

- афзоиши малакаи кории ҳар як коргари алоҳида;

- сарфаи вақти ҳангоми гузариш аз як намуди фаъолият ба дигар намуди фаъолият;
- ҳавасмандгардонии ихтироот ва истеҳсоли мошинаҳо, ки меҳнати инсонро соддатар мегардонад[10].

Дар инкишофи истеҳсолот, инчунин дар тақсимои меҳнат, нақши асосиро инсон иқтисодӣ иҷро мекунад, ки меҳнати худро дар шароити бозор барои манфиатҳои худ истифода мебарад. Табиатан инсон қўшиш мекунад доимо оқилона рафтор карда, барои тайёр намудани молҳо вақти камтарро сарф намояд, яъне ӯ ҳамон намудани фаъолиятро пеша мегирад, ки меҳнаташ маҳсулноқ бошад[4].

Захираҳои меҳнатӣ ҳамчун унсур зарурӣ дар раванди таъмини тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо дарназардошти истифодабарии самаранок дар тақдористеҳсоли ҷамъиятӣ тавсиф карда мешавад. Дар назария ва амалия иқтисодӣ ақидае вучуд дорад, ки мувофиқи он байни захираҳои меҳнатӣ ва тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ вобастагӣ ва алоқамандии шумораӣ ва сифатӣ вучуд дорад. Вобастагии шумораӣ пеш аз ҳама дар афзоиши эҳтиёҷот ба захираи меҳнат ҳангоми таъмини рушди иқтисодӣ зоҳир мегардад. Бо баробари ин мавҷудияти шумораи зиёди захираҳои меҳнатӣ барои соҳаҳои иқтисодиёт масъалаҳои истифодабарии ҳамаҷонибаи онро дар назар дорад.

Аз ҷиҳати вобастагии сифатӣ бошад, захираҳои меҳнатӣ бо эҳтиёҷоти соҳаҳои иқтисодиёти миллий ба малакаи кории касбӣ ва сатҳи тайёрии иқтисодии меҳнатӣ вобастагӣ дорад. Дар навбати худ мавҷудияти иқтисодии меҳнатӣ бо сатҳи мувофиқи тайёрии барои васеъшавии намудҳои алоҳидаи истеҳсолот мусоидат менамояд. Ҳамчун таҳкурсии таъмини тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, таъиноти функционалии захираҳои меҳнатӣ дар баланд намудани сатҳи зиндагонии аҳоли муайян карда мешавад. Бо баробари ин, самаранокӣ истифодабарии захираҳои меҳнатӣ метавонад дар ҳолате таъмин гардад, ки агар барои инкишофи ҳуди инсон ҳамчун дорандаи қобилияти меҳнатӣ шароитҳои мусоид фароҳам оварда шаванд. Боиси таъкид аст, ки шароити мусоид барои инкишофи инсон дар натиҷаи истифодабарии самарноки қобилияти меҳнати ӯ таъмин карда мешавад. Аз ин рӯ қайд намудан ба маврид аст, ки истифодабарии самаранокӣ захираҳои меҳнатӣ ва шароити муоид барои инкишофи инсон дар амал баҳам алоқаманд буда, ҳамдигарро пурра мегардонанд ва дар як самт инкишоф меёбанд. Дар назария ва амалия иқтисодӣ нишондоди паҳнғаштаи баҳодиҳии истифодаи самаранокӣ захираҳои меҳнатӣ ҳосилнокии (маҳсулнокии) меҳнат баромад мекунад. Бинобар ҳамин дар ҳама низомҳои хоҷагидорӣ, ҳосилнокии меҳнат яке аз нишондиҳандаҳои инкишофи иқтисодии инсонӣ ва меҳнати истеҳсолоти ҷамъиятӣ баромад карда, ба сифати нишондоди самаранокӣ иқтисодии истеҳсолот хизмат мекунад.

Дарки ҳосилнокии меҳнат аз таълимоти К. Маркс оид ба табиати духелагии меҳнат ибтидо мегирад, ки мувофиқи он “ҳамагуна меҳнат, аз як тараф ин сарфи қувваи кории инсон аз ҷиҳати физиологӣ буда, дар ягонагии меҳнати инсон арзиши молро ифода мекунад. Аз тарафи дигар меҳнат ин сарфи қувваи кории одамон дар шакли махсус, ки қобилияти бавучуд овардани арзиши истеъмолиро дорад”[8]. Бо ибораи дигар К. Маркс ҳосилнокии меҳнатро ҳамчун маҷмӯи меҳнати шиддатнок ва қувваи маҳсулноки он мушоҳида мекунад. Ҳамчун хусусияти хоси меҳнати муайян, ҳосилнокии меҳнат дараҷаи самаранокӣ онро дар воҳиди вақти ғоидоавари фаъолияти инсон нишон медиҳад. Ба сифати меҳнати абстрактӣ, шиддатнокии меҳнат сарфи меҳнатро нишон медиҳад, яъне сарфи меҳнатро дар воҳиди вақт.

Моҳияти ҳосилнокии меҳнатро муайян карда, К. Маркс ин нишондодро на танҳо бо меҳнати зинда, балки ҳамчун маҷмӯи меҳнати ҷамъиятӣ алоқаманд мекард. Аз мавқеи таъсисбӣ ва баланд шудани арзиш меҳнати дар воситаҳои истеҳсолот таҷассумёфта бо меҳнати зинда омехта мегардад. Онҳо танҳо бо он фарқ мекунанд, ки меҳнати зинда дар арзиши истеъмоли инъикос ёфта, меҳнати таҷассумёфта бошад дар воситаҳои истеҳсолот инъикос ёфтааст. Бо ибораи дигар ба ҳосилнокии меҳнат, меҳнати гузашта (дар воситаҳои истеҳсолот таҷассумёфта) ва меҳнати зинда таъсир мерасонанд. Мутаробикан, ҳама меҳнати таҷассумёфта ин меҳнати дар гузашта зинда арзёбӣ карда мешавад, бинобар ҳамин онҳо сифатан якҷинса мебошад, зеро “меҳнати дар воситаҳои истеҳсолот таҷассумёфта ин шумораи муайяни меҳнати ҷамъиятӣ мебошад. Меҳнате, ки дар чараёни истифодабарии воситаҳои истеҳсолот ҳамроҳ мешавад, шумораи иловагии меҳнати ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад”[8], яъне ҳар ду шакли меҳнат хароҷоти зарурии меҳнати ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад, ки коҳишёбии онҳо ба воҳиди маҳсулот бо ифодаёбии мутлақ сатҳи ҳосилнокии меҳнати ҷамъияиро нишон медиҳад. Ҳамин тавр ҳосилнокии

маҷмӯи меҳнати ҷамъиятӣ, ҳосилнокии меҳнатро ифода менамояд. Лекин дарки ин ҳолат маънои онро надорад, ки меҳнати пештар дар ҷараёни истеҳсоли воситаҳои истеҳсолот сарфшуда маҳсулнокии бештар дорад. Бояд дар назар дошт, ки сарфа намудани меҳнати таҷассумёфта барои сарфаи меҳнати зинда дар марҳилаҳои минбаъдаи такрористеҳсолот низ замина мегузарад.

Оид ба ҳосилнокии меҳнат суҳан гуфта, бояд дар назар дошт, ки байни мафҳуми “ҳосилнокӣ” ва “ҳосилнокии меҳнат” фарқият мавҷуд аст. Як қатор иқтисодчиён ҳосилнокии меҳнатро ҳамчун унсури ҳосилнокӣ ва ченаки маҳсус арзёбӣ менамоянд. Дар фарҳанги (луғати) истиллоҳҳои иқтисодии Б.А. Райзберг ин нишондиҳандаҳо чунин маънидод карда мешаванд: “ҳосилнокӣ ин нишондиҳандаи самаранокии истеҳсолот мебошад, ки ҳаҷми истеҳсолотро ба ҳисоби як воҳиди захираҳои истифодашаванда (омилҳои истеҳсолот) муайян менамояд, бо ибораи дигар ин нишондиҳанда ба воситаи тақсим намудани ҳаҷми истеҳсолот ба хароҷоти захираҳо муайян карда мешавад”[9].

Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, қайд кардан зарур аст, ки захираҳои меҳнатӣ ҳамавақт бо худ яке аз захираҳои истеҳсолиро ифода мекунанд, ки ҷалби онро ба ҳаёти хоҷагидорӣ ҷамъият дар ҳама марҳилаҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар назар дорад. Ҳосилнокии меҳнат бо худ “нишондиҳандаи истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатиро, яъне омили меҳнатро нишон медиҳад”[9]. Ҳосилнокии меҳнат ба воситаи шумораи маҳсулоти истеҳсолшуда бо ифодаи пулӣ ва ё ашёӣ (натуралӣ), ки аз тарафи як коргар дар давоми давраи муайяни вақт (сол, моҳ, рӯз, соат) истеҳсол карда шудааст. Мутобиқан, мафҳуми ҳосилнокиро ба сифати нишондоди самаранокии истифодабарии ҳама омилҳои истеҳсолот мушоҳида кардан зарур мебошад. Ҳосилнокии меҳнат бошад, танҳо нишондоди истифодаи самараноки захираи меҳнат баромад мекунад.

А.Н. Азрилиан дар Фарҳанги иқтисодӣ ҳосилнокиро ҳамчун “истеҳсоли маҳсулот, хизмат, маҳсулоти нимтайёр ва ғайра дар восити вақт аз тарафи як коргар, як воҳиди таҷҳизот, як ҷузъи истеҳсолот”[1] маънидод мекунанд.

Вобаста аз ақидаҳои дар боло овардашуда, қайд намудан мумкин аст, ки ҳосилнокии меҳнат натиҷагирӣ ва самаранокии хароҷоти меҳнатро тавсиф карда, бо шумораи маҳсулоти дар воҳиди вақти корӣ истеҳсолшуда ифода меёбад, ки ба воҳиди маҳсулоти истеҳсолшуда, корҳои иҷрошуда, хизмати пешкашшуда рост меояд. Умуман барои фаъолияти босамари ҳама корхонаҳо, новобаста аз шакли моликият, самти истеҳсолот, аҳамияти миллий ва ғайраҳо интиҳоби усули истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ муҳим арзёбӣ карда мешавад. Ба ақидаи Маҳмадаминов М. “объекти асосии идоракунии захираҳои меҳнатӣ пеш аз ҳама ин ҷараёни меҳнати ҷамъиятӣ ҳамчун фаъолияти мақсаднок ва натиҷагирӣ он, муносибат байни одамон оид ба иштироки онҳо дар ҷараёни меҳнат ва тақомули он, инкишофи инсон ва коллективҳои меҳнатӣ, васеъшавии такрористеҳсоли қувваи корӣ ва ғайраҳо баромад мекунанд”[6]. Зеро ҳангоми ташкили истеҳсолот як қатор вазифагузориҳо муайян карда мешаванд, ки ҳалли онҳо барои самаранокии истеҳсолот ва истифодабарии захираҳои иқтисодӣ алалхусус захираҳои меҳнатӣ зарур мебошанд.

Боиси таъкид аст, ки аҳамияти аввалиндарҷаи муайян намудан ва баҳогузориҳои нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат барои банақшагирӣ ва таҳлили фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ дар сатҳи гуногун зарур аст. Аз рӯи натиҷаҳои ҳисоб ва баҳодиҳии ҳосилнокии меҳнат, муайян намудани сабаби боздории рушди самарнок дар сатҳи корхонаҳо, соҳаҳо ва иқтисодиёти миллий, инчунин таъмини истифодабарии оқилонаи захираҳои меҳнатӣ ва табиӣ имконпазир мегардад.

Сатҳи ҳосилнокии меҳнат ба суръати афзоиши музди меҳнат, афзоиши даромади аҳоли, тараққиёти истеҳсолот, нишондиҳандаҳои паст намудани арзиши аслии маҳсулот таъсир мерасонад. Барои истеҳсолот сарҳади баланд намудани ҳосилнокии меҳнат мавҷуд нест. Бо ибораи дигар ҳосилнокии меҳнат бо баробари таҷдид ва автоматикунонии истеҳсолот, ҷорӣ намудани техника ва технологияи нав ба сатҳи баландтар мегузарад. Ҳисоб ва таҳлили мутасили ҳосилнокии меҳнат барои муайян намудани имкониятҳои афзоиши марҳила ба марҳилаи истеҳсоли маҳсулот дар асоси баланд намудани он ва истифодабарии оқилонаи захирахоро фароҳам меоварад. Бо ин мақсад таҳлили ҳосилнокии меҳнат дар ҳама марҳилаҳои фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ зарур арзёбӣ мегардад. Ҳосилнокии меҳнат ва унсурҳои ба он таъсиррасонанда бояд дар ҳама сатҳҳои идоракунии фаъолияти хоҷагидорӣ амалӣ карда шаванд, алалхусус: ҳангоми банақшагирӣ, ташкили ҷараёни истеҳсолот, таҳлил ва баҳодиҳии натиҷаҳои дастрасгардида.

Ҳангоми банақшагирии фаъолияти хоҷагидорӣ ва ташкили истеҳсолот ҳосилнокии меҳнат аз чунин унсурҳо иборат мебошад:

- истифодабарии техника ва технология, таҷҳизот ва мошинаҳо дар чараёни истеҳсолот;
- дараҷаи истифодабарии воситаҳои гардон;
- сатҳи истифодабарии ҳаёати кормандон;
- мавҷудияти менечменти таҳассусӣ;
- дарёфти бозори фурӯш.

Азбаски унсурҳои оддии чараёни меҳнат бетағйир боқӣ мемонанд, унсурҳои номбаршудаи ҳосилнокии меҳнат метавонанд танҳо бо таносубҳои гуногун амал намоянд. Бо баробари тараққиёти истеҳсолот нақши яке аз унсурҳо хоҳиш ёфта, нақши дигар унсурҳо пурзӯртар мегарданд ва дар натиҷа таносуби байни онҳо дигаргун мешавад. Дар марҳилаҳои ибтидоии инкишофи ҷамъият ба омилҳои шахсии истеҳсолот нақши ҳалкунанда вобаста карда мешуд. Таносуби унсурҳо дар баланд намудани ҳосилнокии меҳнат бо дарназардошти инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда тағйир ёфта, нақши унсурҳои ташкилию техникийи шароити меҳнат афзоиш ёфтанд.

Бешубҳа захираҳои меҳнатӣ фаъолияти инсон буда, дар сатҳи корхонаҳои алоҳида, соҳаҳо ва иқтисодиёт ҳамчун омилҳои истеҳсолии асосии дарк карда мешавад. Ҳосилнокии меҳнат бошад нишондиҳандаи асосии истифодабарии самаранокии меҳнат баромад мекунад[5]. Дар навбати худ қайд намудан зарур аст, ки барои баҳодихии ҳосилнокии меҳнат ҳамчун нишондиҳандаи истифодабарии самаранокии он, як қатор нишондиҳандаҳои истифода мешаванд. Ҳосилнокии меҳнат истифодабарии самаранокии захираҳои меҳнатиро дар асоси ду нишондиҳандаҳои асосӣ муайян менамояд: коркарди маҳсулот ба ҳар сари коргар ва меҳнатгунҷоиш[2].

Дар назария ва амалия се усули асосӣ муайян намудани маҳсулнокии меҳнатро аз ҳам фарқ мекунад: усули шайъӣ – ба воситаи нисбияти ҳаҷми маҳсулоти шайъӣ ба шумораи миёнаи коргарон муайян карда мешавад; усули арзишӣ – ба воситаи нисбияти ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ба фурӯш рафта ба шумораи миёнаи коргарон муайян карда мешавад; усули меҳнатӣ – дар баҳодихии истифодабарии нишондиҳандаи меҳнатгунҷоиши маҳсулот асос гирифта, ҳамчун хароҷоти меҳнат барои воҳиди маҳсулот муайян карда мешавад.

Новобаста ба мавҷудияти чунин усулҳо дар амалия бештар усули арзиши истифода мешавад. Зеро ин усули муайян намудани ҳосилнокии меҳнат, ин нишондиҳандаҳо на танҳо дар истеҳсолотҳои оддӣ як намуд маҳсулот истеҳсол мекарда, инчунин дар истеҳсолоти номгӯи зиёди маҳсулот истеҳсол мекарда истифода шуда метавонад. Чунин тарзи муайян намудани ҳосилнокии меҳнат дар дохили корхона, соҳа, иқтисодиёти минтақавӣ ва миллии истифода шуда метавонад.

Таъиноти ҳосилнокии меҳнатро дар чараёни истеҳсолот ҳамчун амалигардонии чораҳои коркардшуда ва барномаҳои комплексӣ оид ба идоракунии истеҳсолот ифода намудан мумкин аст. Айнан дар марҳилаи таъминоти таносуби оқилонаи захираҳои меҳнатӣ ва моддию техникийи ҷустуҷӯи доимии захираҳои афзоишёрӣ амалӣ шуданаш зарур мебошад.

Таҳлил ва баҳодихии таъсири ҳосилнокии меҳнат ба вазъияти истеҳсолот имкон медиҳад, ки нишондиҳандаҳои банақшагирӣташуда бо натиҷаҳои ба даст овардашуда муқоиса карда шаванд ва дар ин васила самти тағйироти ба миён омада ва сабабҳои тағйирот муайян карда шаванд. Дарёфти захираҳои рушди ҳосилнокии меҳнат дар шароити муосир яке аз масъалаҳои мубрам ба ҳисоб меравад. Чораҳои комплексӣ, ки ба самаранокии истифодабарии қувваи корӣ рағбона карда шуда, барои истифодабарии самаранокии меҳнат таъинот дорад аҳамияти назариявӣ, амалӣ ва методӣ пайдо мекунад. Чунин вазъият дар асоси тақомули шароит ва ташкили меҳнат, ҷо ба ҷо гузори ва сохтори кадрҳо, нигоҳдории фаъолияти мутасил, баланд намудани манфиатнокии ҳаёати кормандон, истифодаи оқилонаи дигар захираҳо, фондҳои асосии истеҳсоли ва ғайраҳо амалӣ карда мешавад. Ифодаҳои чунин унсурҳои афзоиш, ба монанди мавҷудияти бозори фурӯш ва сифати менечмент дар истифодабарии маҷмуавии меҳнати таҷассумёфта ва зинда ифода меёбад.

Ҳатман ҳосилнокии локалии меҳнат ва ҳосилнокии инфиродии меҳнатро фарқ намудан зарур аст. Афзоиши ҳосилнокии меҳнати инфиродӣ сарфаи вақти кориро нишон медиҳад, ки барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот ва ё шумораи иловагии маҳсулот дар воҳиди вақт зарур мебошад. Бузургии миёнаи ҳосилнокии меҳнати коргарон, ки дар барои соҳа ва ё корхона муайян

карда мешавад, ҳосилнокии локалиро ифода мекунад[9].

Бо баробари ин дар сатҳи иқтисодиёти миллий афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва суръати афзоиши шумораи ҳайати кормандони соҳаҳои истеҳсолот муқаррар карда мешаванд. Афзоиши ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ таносуби байни меҳнати таҷассумёфта ва меҳнати зиндари дигаргун менамояд. Афзоиши ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ ба афзоиши вазни қиёсии меҳнати таҷассумёфта ва қошишҳои меҳнати зиндаи ба воҳиди маҳсулоти истеҳсолшуда рост меомада оварда мерасонад. Бо баробари ин бузургии умумии хароҷот ба воҳиди маҳсулот бетағйир боқӣ мемонад, ки чунин вобастагиро К. Маркс қонуни иқтисодии афзоиши ҳосилнокии меҳнат номидааст.

Дар таҷрибаи хоҷагидорӣ ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ дар миқёси иқтисодиёти миллий ва соҳаҳои он истифода шуда, дар сатҳи корхонаҳо нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнати инфиродӣ бештар истифода мешавад. Ҳосилнокии меҳнат дар сатҳи корхона танҳо ҳамчун самаранокии хароҷоти меҳнати зинда мушоҳида шуда, ба воситаи нишондиҳандаи барориш ба ҳар сари коргар ва нишондиҳандаи ғайримустақими меҳнатгунҷоиши маҳсулот муқаррар карда мешавад. Қайд намудан ба маврид аст, ки чунин тарзи ҳисоби ҳосилнокии меҳнат дар сатҳи соҳаҳо низ имконпазир аст.

Нишондоди асосии ҳосилнокии меҳнат бевосита ҳаҷми барориш ба ҳар сари корманд дар шакли шайъӣ ва арзиши маҳсулот муайян карда мешавад, ки дар воҳиди муайяни вақт (сол, семоҳа, моҳ, ҳафта, баст, соат) ба вучуд оварда мешавад. Нишондоди арзишии истеҳсоли маҳсулот аз таъсири як қатор омилҳо вобастагӣ дорад, ки ба ҳосилнокии меҳнат таъсир мерасонанд, масалан, тағйирёбии нархи ашё ва масолеҳи истеҳсолӣ, нархи маҳсулот ва ғайраҳо. Дар сатҳи як қатор корхона ҳоҳ ҳосилнокии меҳнат бо нишондиҳандаи меъёр-соат муайян карда мешавад. Қобили таъкид аст, ки чунин тарзи муайян намудани ҳосилнокӣ бештар ба ҳуди омилҳои меҳнат тааллуқ дошта, барои баҳодиҳии ҳосилнокии меҳнати коргари алоҳида, гуруҳи кормандон, соҳаҳои истеҳсоли маҳсулот.

Тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат бо муқоисакунии истеҳсоли аслии маҳсулот бо истеҳсоли нақшавӣ ва муқоисакунӣ бо давраҳои гузашта баҳогузори карда мешавад. Афзоиши ҳосилнокии меҳнат бо зиёдшавии истеҳсоли аслии нисбат ба ҳаҷми банақшагирифташуда ба миён меояд.

Ҳосилнокии меҳнат инчунин ба воситаи тақсим намудани ҳаҷми умумии маҳсулоти истеҳсолшуда ба шумораи коргарон ҳисоб карда шуданаш мумкин аст.

Нисбатан дақиқтар сатҳи ҳосилнокии меҳнатро коркарди (истеҳсоли) маҳсулот дар воҳиди вақт ифода карда метавонад. Ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшуда метавонад дар шакли шайъӣ ва арзишӣ ифода ёбад.

Хароҷоти вақти корӣ барои воҳиди маҳсулот нишондоди меҳнатгунҷоиши маҳсулотро ифода менамояд. Меҳнатгунҷоиши воҳиди маҳсулот барои ҳама намуди маҳсулоти истеҳсолмешуда бо ифодаҳои шайъӣ муайян карда мешавад. Ин нишондиҳанда нисбат ба ҳосилнокии меҳнат як қатор афзалиятҳо дорад, ки аз байни онҳо асоситаринаш инҳо мебошанд:

- муайян намудани вобастагии мутақим байни хароҷоти меҳнат ва ҳаҷми истеҳсолот;
- истисно намудани таъсиррасонӣ ба ҳосилнокии меҳнат;
- алоқаманд намудани тағйирёбии ҳосилнокии меҳнат бо захираҳои афзоиши он, муқоисакунии хароҷоти меҳнати сохторҳои гуногуни корхонаҳо;

Вобаста ба нақши хароҷоти меҳнат дар ҷараёни истеҳсолот ва сохтори онҳо чунин намудҳои меҳнатгунҷоиш аз ҳам фарқ карда мешаванд: технологӣ, хизматрасонӣ, истеҳсолӣ, идоракунӣ истеҳсолот ва меҳнатгунҷоиши пурра. Меҳнатгунҷоиши технологӣ хароҷоти меҳнати кормандони асосиро барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот дар бар мегирад.

Маҷмӯи хароҷоти меҳнати кормандони ёрирасони истеҳсолоти асосӣ ва коргарони ҳама ҷузъҳои истеҳсолот, ки ба таъминоти ҷараёни истеҳсолот машғул мебошанд меҳнатгунҷоиши хизматрасонии истеҳсолотро ифода мекунад.

Меҳнатгунҷоиши идоракунӣ ҳайати кормандон ин нишондиҳанда мебошад, ки ба воҳиди маҳсулоти истеҳсол мешуда рост меояд.

Меҳнатгунҷоиши пурраи воҳиди маҳсулот – ин хароҷоти ҳама категорияҳои коргарони корхона ба ҳисоб меравад. Бо мақсади беҳтар намудани истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ тақомули сохтори онҳо зарур буда, коркарди ҷораҳои ба беҳтаргардонии истифодабарии вақти корӣ равона шуда мувофиқи мақсад мебошанд. Дар ин самт диққати махсус ба ташкили меҳнат ва истеҳсолот зоҳир карда шуданаш лозим, зеро риоя намудани принципҳои ташкили ҷараёни

истеҳсолот кафили таъмини нишондодҳои баланди иқтисодӣ мебошад.

Унсурҳои асосии низоми ташкили оқилонаи чараёни истифодабарии меҳнат ва истеҳсолот умуман инҳо мебошанд:

- чо ба чо гузори кадрҳо дар истеҳсолот ва тақсимои меҳнат;
- ташкил ва таъмини ҷойҳои кори мусоид;
- ворид намудани чараёнҳои истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ;
- таъмини шароити мусоид барои фаъолияти меҳнатӣ;
- таъмини ҳавасмандгардонии кормандон;
- ташкили омӯзиш, баланд намудани таҳассуснокии ва азнавтайёркунии кормандон;
- ҳифз ва таъмини шароитҳои бехатарии меҳнат.

Дар ҳар як корхона бояд фарҳанги истеҳсолот баланд бардошта шавад, ки он баҳри риоя намудани озодагӣ ва тартибот дар коргоҳ равона карда шавад.

Ташаккулёбии қувваи корӣ дар шароити муосир о тайёр намудани кадрҳои баландиқисос, ки техника ва технологияи истеҳсолиро хуб медонанд маҳдуд намегардад. Ҳайати кормандони корхонаҳои муосир ҳатман дорои қобилияти навоарӣ, истифодаи онҳоро дар чараёни истеҳсолот дошта бошанд. Асоси чараёнҳои навоарӣ бевоситаи иқтисодии эҷодии кормандон (роҳбарият, мутахассисон ва коргар) мебошад. Нишондиҳандаҳои сифатии захираҳои меҳнатӣ ба воситаи нишондиҳандаҳои сатҳи умумии касбӣ, собиқаи корӣ аз рӯи таҳассус ва натиҷаҳои меҳнатӣ муайян карда мешаванд.

Таҳлили назариявӣ нишон медиҳад, ки дар адабиёти иқтисодӣ ва таҷрибаи хоҷагидорӣ нишондиҳандаи истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар сатҳи корхона маҳсулоти интиҳои меҳнат низ баромад мекунад, ки ҳамчун тағйирёбии ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулотро ҳангоми тағйирёбии захираи меҳнатӣ ба як воҳид ҳангоми тағйирнопазирии ҳаҷми сармояи истеҳсолӣ нишон медиҳад.

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ (мураттиб муаллиф)

Нишондиҳандаҳо	Тарзи ҳисоб намудан	Натиҷа ва хулосабарорӣ
Ҳосилнокии меҳнат	$X_M = \frac{X_M}{\Sigma M}$	Муайян намудани коркарди маҳсулоти истеҳсолӣ аз тарафи як коргар
Ҳосилнокии меҳнат бо ифодаёбии пулӣ	$X_{M\P} = \frac{X_{M\P}}{\Sigma M}$	Муайян намудани коркарди маҳсулоти истеҳсолӣ бо ифодаёбии пулӣ аз тарафи як коргар
Меҳнатғунҷоиш	$M_F = \frac{\Sigma M}{X_M}$	Муайян намудани истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ дар истеҳсолот
Маҳсулоти интиҳои меҳнат	$MIM = \frac{\Delta X_M}{\Delta \Sigma M}$	Муайян намудани самаранокии истифодаи воҳиди иловагии захираи меҳнатӣ
Маҳсулоти интиҳои меҳнат бо ифодаёбии пулӣ	$MIM_{\Pi} = \frac{\Delta X_{M\P}}{\Delta \Sigma M}$	Муайян намудани самаранокии истифодаи воҳиди иловагии захираи меҳнатӣ бо ифодаи пулӣ
Чандирнокии барориши маҳсулот аз рӯи меҳнат	$\epsilon_{\Sigma M}^{X_M} = \frac{MIM}{X_M}$	Муқаррар намудани миқдори зарурии захираҳои меҳнатӣ барои истеҳсолот

Дигар нишондиҳандае, ки самаранокии истифодабарии захираи меҳнатро нишон медиҳад, ин чандирнокии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот аз рӯи меҳнат баромад мекунад. Чандирнокии барориши маҳсулот аз рӯи меҳнат тағйирёбии фоизии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотро дар натиҷаи тағйирёбии ҳаҷми захираҳои меҳнатӣ ба як фоиз нишон медиҳад. Ин нишондиҳанда ба нисбияти

маҳсулоти интиҳои меҳнат ба ҳосилнокии меҳнат баробар аст. Боиси таъкид аст, ки тағйирёбии нисбии ҳаҷми истеҳсолот вобаста аз таносуби маҳсулоти интиҳои меҳнат ва ҳосилнокии меҳнат муқаррар карда мешавад. Чи хеле, ки аз чадвали 1 мушоҳида кардан мумкин аст, дар шароити муосир истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ бо нишондиҳандаҳои маҳсулоти интиҳои меҳнат ва чандирнокии барориш аз рӯи меҳнат пурра карда шудааст.

Айнан ҳамин нишондиҳандаҳои имкон медиҳанд, ки сатҳи самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар доираи корхона, соҳа, минтақа ва иқтисодиёти миллий баҳогузорӣ карда шаванд.

Қоиз ба таъкид аст, ки нишондиҳандаҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатии пешкаш шаванда дар асоси муносибатҳои захиравӣ, хароҷотӣ, арзишӣ, интиҳой ва чандирнокӣ имконият медиҳад, ки қарорҳои сифатан ва ҳамаҷарафа дуруст дар сатҳи корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва иқтисодиёти миллий қабул карда шаванд. Дар ин чода ба таҳлили тағйирёбии нишондодҳои ин нишондиҳандаҳо аҳамияти ҳоса зоҳир кардан зарур аст, зеро чунин муносибат баҳри истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ равона карда мешавад.

Ҳамин тавр, муқаррар карда мешавад, ки яке аз фишангҳои зарурии стратегии ҳама корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва иқтисодиёти миллий, ки аз ҳисоби истифодабарии оптималии захираҳои меҳнатӣ ба даст оварда мешаванд, ҳатман баланд намудани таҳассуснокӣ ва сатҳи донишдӯзии захираҳои меҳнатиро дар назар дорад. Аз сатҳи нишондиҳандаҳои пешкаш кардашуда бевосита натиҷаҳои фаъолияти корхонаҳо, соҳаҳо, минтақаҳо ва иқтисодиёти миллий умуман вобастагии калон доранд.

АДАБИЁТ

1. Большой экономический словарь/ под ред. А.Н. Азрилияна. М., 2004, С-412.
2. Воропаева Н.В., Гиниева С.Б. Достойный труд - основа стабильного общества: материалы IV Междунар. науч.-практ. конф. Уральский государственный экономический университет г. Екатеринбург. Часть 2 - Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2012. - Ч. 2. – 228 с.
3. Идеи экономического либерализма [Захираи электронӣ] – речаи дастрасӣ: https://spravochnick.ru/ekonomika/ekonomicheskij_liberalizm/idei_ekonomicheskogo_liberalizma/
4. Козырев В.М. Адам Смит: его роль в становлении экономической науки // Вестник РМАТ. – 2012. - №2.3. – С. 48-58
5. Колесникова С.В. Эффективность использования трудовых ресурсов в организации // Вопросы экономики и управления. – 2016. – №5. – С. 153-154.
6. Махмадаминов М. Проблемы повышения эффективности структуры занятости трудовых ресурсов Таджикистана / Материалы научно-практической конференции на тему «Проблемы трудовых отношений и социального развития в Таджикистане». – Душанбе, 29-30 октября 2010. – С. 8.
7. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. 5-е изд. перераб. и доп. – Москва: ИНФРА-М, 2022 – 512с
8. Рыжков Д. А. Трудовые ресурсы: сущность, эффективность управления и использования в современных условиях // Вестник МГУЛ – Лесной вестник. 2010. №2. С.170-179.
9. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. 5-е изд. перераб. и доп. – Москва: ИНФРА-М, 2022 – 512с.
10. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Соцэкгиз, 1962. 684 с.

Кармышева Майсара Назруллоевна – ассистент кафедры мировой экономики и международно-го отношения Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан. Душанбе. E-mail: maysara.karmysheva@bk.ru. Тел.: +992918677444.

Амонатова М.А.
Сафаров У.

НАҚШИ ЗАХИРАҲОИ ОБИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ ЭНЕРГИЯИ САБЗ

Амонатова М.А.
Сафаров У.

РОЛЬ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ ТАДЖИКИСТАНА В ОБЕСПЕЧЕНИИ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕННОЙ ЭНЕРГЕТИКИ

Amonatova M.A.
Safarov U.

THE ROLE OF TAJIKISTAN'S WATER RESOURCES IN ENSURING THE DEVELOPMENT OF GREEN ENERGY

Дар мақолаи мазкур нақши захираҳои обии Тоҷикистон дар таъмини рушди энергияи сабз барраси шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги барқароршавандаи гидроэнергетикӣ ва дигар захираҳои тавлидкунандаи нерӯи барқ мебошад, ки ҳангоми мавриди истифода қарор додани онҳо мамлакати мо танҳо эҳтиёҷоти худиро бо нерӯи барқ пурра қонеъ мегардонад, инчунин имкон пайдо мекунад, ки содироти онро ба хориҷи кишвар ба роҳ монда, дар ин замина имконоти мусоидро барои рушди иқтисоди кишвар ба даст орад.

Калид вожаҳо: энергияи сабз, иқтисодиёти сабз, нерӯи барқ, иқтидор, сарфачӯи, пирахҳо, кӯлҳо, дарёҳо, манбаҳои ғизогирӣ, манбаҳои барқароршаванда.

В данной статье рассматривается роль водных ресурсов Таджикистана в обеспечении развития зеленой энергетики. Республики Таджикистан имеет огромные возобновляемые гидроэнергетические ресурсы и другие ресурсы, для выработки электроэнергии. При их вводе в эксплуатацию наша страна не только полностью удовлетворит свои собственные потребности в электроэнергии, но также, экспортируя её за пределы страны, достичь благоприятных возможностей для экономического развития страны.

Ключевые слова: зеленая энергия, зеленая экономика, электроэнергия, потенциал, сбережения, ледники, озера, реки, источники питания, возобновляемые источники.

This article discusses the role of Tajikistan's water resources in ensuring the development of green energy. The Republic of Tajikistan possesses tremendous renewable hydropower resources for and other resources for generating electricity. When they are integrated, our country will not only fully meet its own electricity needs, but will exporting it outside the country, may have ample opportunities for economic development of the country.

Key words: green energy, green economy, electricity, potential, savings, glaciers, lakes, rivers, power sources, renewable sources.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Захираҳои обии Тоҷикистон дар таъмини рушди устувори энергияи сабз нақши халқунандаро мебозад. Асоси саноати энергетикаро истеҳсоли қувваи барқ аз ҳисоби захираҳои об ташкил медиҳад. Об дар айни замон манбаи асосии энергия дар ҷумҳурӣ буда, зиёда аз 98%-и қувваи энергияи ҷумҳурӣ дар нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ ҳосил мегардад. Саноати гидроэнергетика дар Тоҷикистон аз солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ оғоз гардидааст. Истеҳсоли нерӯи барқ асоси инкишофи иқтисодиёт, пешрафти ҳама соҳаҳои хоҷагии халқ ба ҳисоб меравад. Аз ҷиҳати захираҳои об Тоҷикистон ба ҳар нафар аҳоли (ба ҳисоби миёна) дар байни мамлакатҳои ИДМ ҷои дуҷумро ишғол мекунад ва аз рӯи таъминот бо обҳои рӯизаминӣ баъди Руссия ва Ҳундустон дар ҷои 3-юм меистад[4]. Захираҳои обии Тоҷикистон ба 98,6 км³ баробар буда, дорои захираҳои калони оби тоза мебошад, манбаи асосиро пирахҳо, кӯлҳо, обҳои зеризаминӣ, дарёҳо ташкил медиҳанд. Дар маҷмӯъ, маҷрои миёнаи дарёҳои дар Тоҷикистон

ҳосилшуда $64 \text{ км}^3/\text{сол}$, аз ҷумла дар ҳавзаи дарёи Амударё $62,9 \text{ км}^3/\text{сол}$ ва дар ҳавзаи дарёи Сирдарё $1,1 \text{ км}^3/\text{сол}$ ро ташкил намудааст (расми 1). Саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккули гидрографияи Осиёи Марказӣ хело бузург аст. Аз $115,6 \text{ км}^3$ оби ҳавзаи баҳри Арал қариб 90% он аз ҳудуди Тоҷикистон ва Қирғизистон қорӣ мегардад. Ҳоло дар ҷумҳурӣ 947 дарё (бо дарозии зиёда аз 10 км) ба ҳисоб гирифта шудааст, ки дар яқоягӣ бо дарозии 28 ҳазор километр тӯл ёфтаанд[2]. Ба ҳиссаи дарёҳое, ки дар ҳудуди ҷумҳурӣ қойгир шудаанд 64 км^3 ва ба ҳиссаи қўлҳо $46,3 \text{ км}^3$ (аз ин миқдор 20 км^3 он оби тозаи нӯшоки мебошад) ва бештар аз 6 км^3 оби тоза ба ҳиссаи обҳои зеризаминӣ рост меояд. Захираи умумии обҳои зеризаминӣ $18,7 \text{ км}^3$ -ро ташкил медиҳад. Ҳамчунин дар ҳудуди кишвар 1449 қўлҳои хурду калони табиӣ, ки масоҳати онҳо ба 705 км^2 мерасад (0,5 %-и қаламрави кишвар) мавҷуд аст, ки ҳар кадом хусусияти хоси табиӣ ва пайдоиши худро доранд. Пиряхҳои Тоҷикистон дорои захираи бузургии оби нӯшокӣ буда, ҳоло дар ҳудуди ҷумҳурӣ 14 ҳазор пирях бо масоҳати умумии $8,5$ ҳаз. км^2 (қариб 6% масоҳати кишвар) ташкил медиҳад, ба ҳисоб мераванд [1]. Ин пиряхҳо қариб 460 км^3 оби нӯшокии сифати баланддоштаи кишварро таъмин менамоянд [4]. Ба таври дигар дар ин пиряхҳо 52% захираи умумии оби нӯшокии тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ мавҷуд аст. Вобаста ба ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои беинтиҳои манбаъҳои гидроэнергетикӣ буда, аз рӯи бузургии ҳаҷми умумии онҳо дар ҷаҳон ҷои 8-умро ишғол мекунад. Ҳамчунин боришоти миёнаи солона 760 мм буда, фарқияти он дар баъзе ноҳияҳои ҷанубии кишвар 100 мм ва дар баландкӯҳи Бадахшон то 2400 мм рост меояд[5].

Ба тарзи силсила қойгир намудани неруғоҳҳои барқӣ обӣ боиси самаранок истифода бурдани энергияи обии дарёҳо мегардад. Қувваи энергияи истеҳсолшуда аз ҷиҳати экологӣ тоза буда, ягон хавфу хатар надорад, яъне “энергияи сабз” дар рушди “иктисоди сабз”нақши муассиро мебозад. Дар асоси захираи обии дарёи Вахш, ки бо сабаби самаранок истифода бурдани энергияи об, нерӯғоҳҳои барқӣ обӣ ба таври силсила сохта шудааст (ҷадвали 1). Калонтарин нерӯғоҳҳои барқӣ обии дарёи Вахш: аз солҳои 1972-1979 нерӯғоҳи барқӣ обии Норак бо иқтидори 3000 мегаватт, ки истеҳсоли қувваи барқ ба ҳисоби миёна соли беш аз 11,2 миллиард кВт/с мерасад, аз соли 1986-1988 нерӯғоҳи барқӣ обии Бойғозӣ бо иқтидори 600 мегаватт, ки соли 2,9 млрд кВт/с қувваи барқ истеҳсол мекунад, аз соли 2008-2009 нерӯғоҳи барқӣ обии Сангтӯда-1 бо иқтидори муқарраршуда 670 мегаватт ва аз соли 2011-2014 нерӯғоҳи барқӣ обии Сангтӯда-2 бо иқтидори 220 мегаватт инчунин неруғоҳи барқӣ обии Роғун, ки аз соли 1976 ба нақша гирифта шуда буд, калонтарин неруғоҳ дар Осиёи Марказӣ ба ҳисоб меравад, маълумоти мухтасар оиди силсиланеруғоҳҳои барқӣ обӣ дар ҷадвали 1ишора гардидааст.

Ҷадвали 1.- Силсиланеруғоҳҳои барқӣ обии дарёи Вахш

Дарёи Вахш	Ҳаҷми обанбор, км^3	Иқтидори неруғоҳҳои барқӣ обӣ (МВт)	Ҳаҷми истеҳсол, млрд кВт.с/сол	Соли оғози сохтмон ва фаъолияти нерӯғоҳ
нерӯғоҳи барқӣ обии Роғун	13,3	3600	17,0	2018
нерӯғоҳи барқӣ обӣ Шуроб	0,027	850	2,1	дар нақша

нерӯгоҳи барқи обӣ Норақ	10,5	3000	11,2	1972
нерӯгоҳи барқи обӣ Бойғозӣ	0,084	600	2,9	1986
нерӯгоҳи барқи обӣ Сангтӯда-1	2,7	670	2,5	2008
нерӯгоҳи барқи обӣ Сангтӯда-2	0,932	220	0,665	2011
нерӯгоҳи барқи обӣ Сарбанд	-	240	0,96	1962
нерӯгоҳи барқи обӣ Шаршара	-	29,95	0,21	1958
нерӯгоҳи барқи обӣ Марказӣ	-	15,1	0,114	1964
Ҳамагӣ:	27,543	9225,05	33,649	

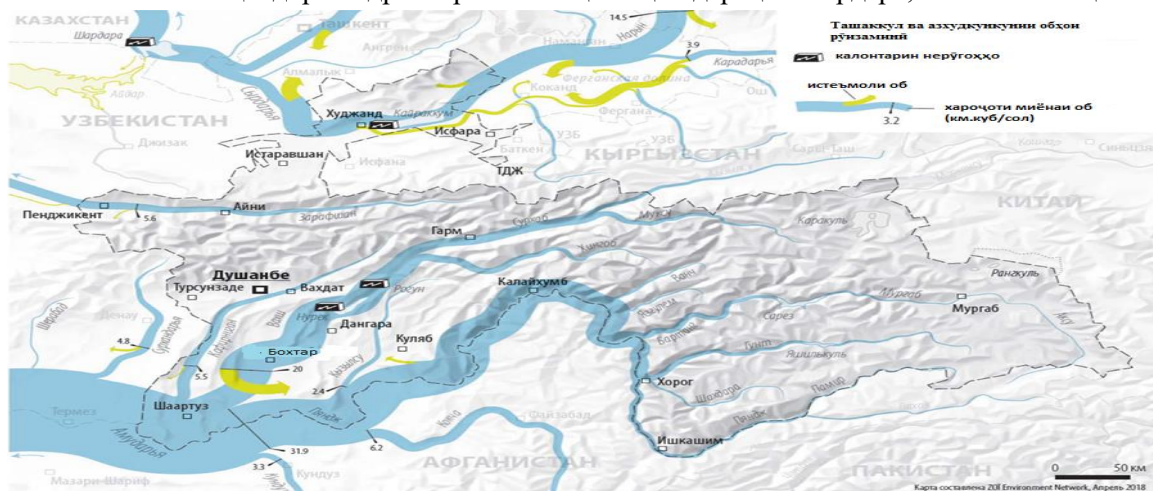
Ғайр аз ин, дар кишвар боз нерӯгоҳи барқи обии Варзоб аз солҳои 1936-1949 бо иқтидори умумии 25 мегаватт, дар дарёи Сирдарё низ нерӯгоҳи барқи обии Қайроққум, ки соли 1957 бо иқтидори 126 мегаватт сохта ба истифода дода шуд (ҷадвали 2). Ҳамчунин, дар солҳои 1971-1973 дар дарёи Ғунт нерӯгоҳҳои барқи обии Хоруғ ва дар солҳои 1984-2005 Помир-1 бо иқтидори умумии 37 мегаватт низ фаъолият мекунад.

Ҷадвали 2. - Иқтидори нерӯгоҳҳои барқи обии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгӯи нерӯгоҳҳои барқи обӣ	Иқтидори истеҳсоли нерӯгоҳҳои барқи обӣ (МВт)	Шумораи воҳидҳои истеҳсолӣ	Иқтидори нерӯгоҳҳои барқи обӣ (МВт)
нерӯгоҳи барқи обии Қайроққум	21	6	126
силасила нерӯгоҳҳои барқи обии Варзоб	3,72/7,2/1,76	2/2/2	7,44/14,4/3,52

Ташшакул ва азхудкунии обҳои руизаминӣ бо назардошти калонтарин обанборҳо барои рушди иқтисодиёти миллии омили муҳим ба ҳисоб меравад. Иқтидори асосии гидроэнергетикии Тоҷикистон дар ҳавзаҳои дарёҳои Сирдарё, Вахш ва Панҷ ҷойгир шудааст (расми 1., ҷадвали 3).

Расми 1. – Иқтидори гидроэнергетикии ҳавзаҳои дарёҳои Сирдарё, Вахш ва Панҷ

Захираи оби дарёҳои Тоҷикистон вобаста ба хусусияти танзим ва навъҳои истифодабарӣ дар соҳаҳои хоҷагии халқ муҳим арзёбӣ мегардад. Хусусияти дигари нерӯгоҳҳои Тоҷикистон ғайр аз истеҳсоли нерӯи барқ барои пешгирии обҳезӣ, обёрии заминҳои қорам, бо оби

ошомидани таъмин намудани аҳолии шаҳру деҳот, мохидорӣ ва рекреатсия низ истифода мегардад (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Хусусияти нерӯгоҳҳо дар дарёҳои Тоҷикистон

Номи нерӯг оҳҳои барқи обӣ	Ҷой гир- шав ӣ	Ма нба и об	Ҳаҷм, млн.км ³		Хус усия ти танз им	Навъҳои истифодабарӣ
			п у р ра	м у ф ид		
Фарҳод	В.Су ғд	д.Си рдари ё	3 3 0	2	ҳар рӯз	обёрӣ, энергетика, рекреатсия, таъминоти об
Қайроқ қум	В.Су ғд	д.Си рдари ё	4 1 6 0	2 6 0 0	мав си мӣ	энергетика, обёрӣ, таъминоти об, мохидорӣ, рекреатсия, пешгирии обҳезӣ
Каттас ой	В.Су ғд	д.Ка ттас ой	5 5	3 6 , 6	мав си мӣ	энергетика, обёрӣ, таъминоти об, мохидорӣ, рекреатсия, пешгирии обҳезӣ
Норак	В.Ха тлон	д.Ва хш	1 0 5 0 0	4 5 0 0	мав си мӣ	обёрӣ, энергетика, рекреатсия, таъминоти об
Сарбан д	В.Ха тлон	д.Ва хш	9 4 , 5	2 0 , 0	ҳар рӯз	обёрӣ, энергетика, рекреатсия, таъминоти об
Бойғоз ӣ	В.Ха тлон	д.Ва хш	1 2 5	8 7	мав си мӣ	обёрӣ, энергетика, рекреатсия, таъминоти об
Сангту да-1	В.Ха тлон, ноҳи яи Данғ ара	д.Ва хш	2 5 0	1 2 0	мас им ӣ	мохидорӣ, обёрӣ, энергетика, таъминоти об
Сангту да-2	В.Ха тлон, ноҳи яи Данғ ара	д.Ва хш	7 5	5	мас им ӣ	мохидорӣ, обёрӣ, энергетика, таъминоти об
Роғун	НТМ , шаҳр	д.Ва хш	1 3 3	8 6 0	бис ёрс ола	энергетика, обёрӣ, таъминоти об, мохидорӣ, рекреатсия,

	и Роғу н		0 0	0		пешгирии обхезӣ
Дашти чум	ВМК Б	д.Па нч	1 7 6 0 0	1 0 2 0 0	бис ёрс ола	энергетика,обёрӣ, таъминоти об, моҳидорӣ
Чумар	ВМК Б	д.Па нч	2 3 0 0	1 3 0 0	ҳар рӯз	энергетика
Рушон	ВМК Б	д.Па нч	5 5 0 0	4 1 0 0	мав си мӣ	энергетика

Сарчашма: Стратегия развития водного Таджикистана. Душанбе, 2006.- С.40-90

Дар айни замон истеҳсоли солони энергияи барқ дар Тоҷикистон зиёда аз 19 млрд кВт/с ва иқтисоди захираҳои гидроэнергетикии ҷумҳури ба 527 млрд кВт/соат дар як сол баҳо дода мешавад, ки 5%-и захираи ҷаҳониро ташкил медиҳад[3]. Мувофиқи маълумоти оморӣ дар соли 2021 ба хориҷи кишвар 3307 млн. кВт/с нерӯи барқ низ содирот карда шудааст.

Ҳамчунин, истифодаи васеи манбаҳои барқароршавандаи энергия, ба хусус, захираҳои об яке аз сарчашмаҳои асосии тавлиди “энергияи сабз” ва рушди “иқтисоди сабз” ба ҳисоб меравад. Вобаста аз таҷрибаи бои давлатҳои абдақудрат ва иқдому ташаббусҳои ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ доир ба рушди манбаҳои барқароршаванда ва аз лиҳозӣ экологӣ тозаии нерӯ ҳамчун зербинои “иқтисоди сабз” мебошад, зеро 98 фоизи нерӯи барқ аз ҳисоби манбаҳои барқароршавандаи энергия, асосан бо истифода аз нерӯи об истеҳсол гардидааст. Нерӯи барқ дар самти рушди соҳаҳои муҳталифи саноат низ зарур аст, ки гузариш ба технологияҳои инноватсионӣ, хусусан бо таҷҳизоти каммасрафи барқӣ таъмин гардида, дар ин замина истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир бо истифода аз “энергияи сабз” васеъ ҷори карда мешавад. Мавҷудияти иқтисодҳои фаровони энергетика аз ҷумлаи омилҳои калидии рушди соҳаи саноат ба ҳисоб меравад.

Тоҷикистон дорои захираҳои зиёди манбаҳои барқароршавандаи энергия (МБЭ) мебошад, вобаста ба ин захираҳо “Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия аз 23.11.2015с., №1254, ки яке аз соҳаҳои истифодабарии самаранок ва афзалиятноки манбаҳои барқароршавандаи энергия ба миён меоянд, танзим намуда, асосҳои ташкили, ҳуқуқӣ ва иқтисодии сарфаҷӯи беш аз пеши энергия, ҳифзи муҳити зист, кам кардани таъсири номатлубро ба иқлим, сарфаю сариштаи манбаҳои барқароршавандаи энергияро ба наслҳои оянда муайян менамояд”[5].

Солҳои охир дар ҷумҳури зиёда аз 287 нерӯгоҳи хурди барқи обӣ бо иқтисоди аз 5 то 4300 киловатт ба қайд гирифта шудааст, аз қабилӣ: нерӯгоҳҳои барқи обии «Марзич» бо иқтисоди 4300 кВт дар ноҳияи Айнӣ, «Сангикар» дар ноҳияи Рашт бо иқтисоди 1000 кВт, «Питовкул-2» дар ноҳияи Лахш бо иқтисоди 1100 кВт, «Кӯхистон»-и ноҳияи Кӯхистони Мастчо бо иқтисоди 500 кВт сохта ба истифода дода шудааст. Мусалам аст, ки манбаҳои барқароршавандаи энергия дар ҷараёни нерӯи офтоб, бод, обҳои гарми зеризаминӣ ва биомассаҳо, ки ба сӯзишвории истихроҷӣ дохил намешаванд, тақрибан 10 %-и талаботи ҷумҳуриро ба энергия таъмин карда метавонанд (ҷадвали 3). Дар байни ҳамаи намудҳои манбаҳои барқароршавандаи энергия дар ҳудуди кишвар самараноктар захираҳои об мебошад.

Ҷадвали 3.-Манбаҳои барқароршавандаи энергия (МБЭ)

Номгӯи нерӯгоҳҳои	Шумораи агрегатҳои	Иқтисоди нерӯгоҳҳои

гуногуни барқӣ дар ҷумхури	тавлидкунанда (адад)	барқӣ (кВт)
нерӯгоҳи барқи офтобӣ	2433 (танзими насби офтобӣ)	8,87
нерӯгоҳи барқи бодӣ	9 (танзими насби бодӣ)	5,1
нерӯгоҳҳои хурди барқи обӣ	287	26565

Истифодаи васеи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, аз ҷумла нерӯи офтоб ва бод ба манфиат буда, дар ин самт асосноккунии 3 лоиҳа бо иқтидори умумии 260 мегаватт оғоз гардидааст, ки мувофиқи сарчашмаҳо дар панҷ соли оянда татбиқ карда мешавад[1]. Тоҷикистон аз рӯи ғоизи истеҳсоли “энергияи сабз” шашум кишвари пешсафи сайёра ба ҳисоб меравад. Бо пурра ба қор даромадани нерӯгоҳи барқи обии Роғун, Тоҷикистон дар миқёси олам ба қатори се кишвари аввали тавлидкунандаи “энергияи сабз” шомил мегардад.

Ҳамин тариқ, баҳри таъмини бемайлони аҳоли бо нерӯи арзону аз лиҳози экологӣ тозаи барқ, афзоиши иқтидорҳо ва ноил гардидан ба истиқлолияти комили энергетикӣ дар давраи соҳибистиклолӣ бо иқтидориҳои истеҳсоли барои пешрафти иқтисодию иҷтимоии кишвар заминаи мусоид фароҳам меовард.

АДАБИЁТ

- 1.Аз Паём то Паём (аз солҳои 2001-2021). Душанбе, 2021.-С.629-704.
2. Ғаффоров Ш. Захираҳои табиӣ ва вазъи истифодабарии онҳо. Душанбе, 2004.- С.81-120
3. Концепция по рациональному использованию и охране водных ресурсов в Республике Таджикистан. Душанбе, 2012-65с.//Постановления Правительства республики Таджикистан. №55 от 1 декабря 2001г.
- 4.Муҳаббатова Х. , Диловаров Р., Ақобиров Ш. Географияи иқтисодии Тоҷикистон бо асосҳои демографии он. Душанбе, 2019.-С.39-70
- 5.Программа реформы водного сектора Таджикистана на период 2016-2025 годы.- С.2.

Амонатова Маҳбуба Атоевна – кандидат географических наук, и.о., доцента кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.:(+992)985110984, E-mail: amonat_84@mail.ru.

Сафаров Усмон – ассистент кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Тел.:(+992) 888845688.

Раҳмонов И.Қ.
Мирзоалиев А.А.

МУШКИЛОТҲОИ НИЗОМИ МЕНЕҶМЕНТИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИИ МЕҲМОНХОНАҲО

Раҳмонов И.Қ.
Мирзоалиев А.А.

ПРОБЛЕМЫ СИСТЕМЫ МЕНЕДЖМЕНТ КАЧЕСТВА ГОСТИ- НИЧНЫХ УСЛУГ

Rakhmonov I.Q.
Mirzoaliev A.A.

PROBLEMS OF THE SYSTEM QUALITY MANAGEMENT OF HOTEL SERVICES

Сатҳи шадиди рақобат дар бозори хизматрасонии меҳмонхонаҳо маҷмааҳои водор менамояд, ки дар назди худ вазифагузорӣ намоянд то, ки сатҳу сифати хизматрасониҳоро мунтазам баланд бардошта, мушкилотҳои сифати хизматрасониҳои меҳмонхонавиро ҳалу ҷалб намоянд. Қадами аввал барои ноил шудан ба ин ҳадаф аз ҷониби маҷмааи меҳмонхонаҳо арзёбии сатҳи сифати хизматрасониҳо мебошад. Ҳама усулҳои муносири арзёбӣ ва таҳлили сифати хизматрасонӣ ба намунаҳои рафтори истеъмолкунандагони ин хизматрасониҳо асос ёфта, дар асоси ин маълумот модели сифат сохта мешавад.

Калидвожаҳо: ташкили раванди технологӣ, сифати хизматрасонии тайёр, менеҷменти сифат, хизматрасонии меҳмонхонаҳо, тижорат, салоҳияти кормандон, имидж, стратегияҳои маркетинги меҳмонхонавӣ баҳодихӣ, идоракунии ва ғ.

Острый уровень конкуренции на рынке гостиничных услуг заставляет ставить перед собой задачи постоянного повышения уровня и качества услуг и решения проблем качества гостиничных услуг. Первым шагом для достижения поставленной цели является оценка уровня качества обслуживания гостиничным комплексом. Все современные методы оценки и анализа качества услуг основаны на закономерностях поведения потребителей этих услуг, и на основе этой информации создается модель качества.

Ключевые слова: организация технологического процесса, качество готовой услуги, менеджмент качества, гостиничные услуги, бизнес, компетентность работников, имидж, маркетинговые стратегии гостиницы, оценка, управление и др.

The acute level of competition in the hotel services market forces us to set ourselves the task of constantly improving the level and quality of services and solving problems of the quality of hotel services. The first step to achieve this goal is to assess the level of service quality by the hotel complex. All modern methods for assessing and analyzing the quality of services are based on the patterns of behavior of consumers of these services, and based on this information, a quality model is created.

Keywords: organization of the technological process, quality of the finished service, quality management, hotel services, business, employee competence, image, hotel marketing strategies, evaluation, management, etc.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Проблемаи сифати хизматрасонӣ дар маҷмааи меҳмонхона яке аз масъалаҳои муҳимтарин дар шароити бозори имрӯза ба шумор меравад, зеро маҳз бо сабаби аз ҳад зиёд шудани инноватсияҳои гуногуни технологӣ ва шумораи зиёди хизматрасониҳои мушаххаси меҳмонхонаҳо сифати хизматрасонӣ дар меҳмонхонаҳо ба мушкилотҳои гуногун дар ҷараёни хизматрасонӣ вохурдан мумкин аст. Яке аз афзалиётҳои кавитарини рақобатпазирӣ ва ҳалли ҳолатҳои мушкилотҳо дар маҷмааҳои меҳмонхонавӣ ин ҷорӣ намудани моделҳои муносири хизматрасонӣ

дар меҳмонхонаҳо мебошад. Сифати баланди хизматрасонии меҳмонхонаҳо самаранокии иқтисодии ҳуди маҷмааи меҳмонхонаро зиёд менамояд.

Имрӯз дар шароити ҳамгириҳои ба муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ дар назди комплексҳои меҳмонхона вазифаи нав — ба даст овардани мавқеи устувор дар бозори байналхалқӣ ба миён омада аст. Ҳалли ин мушкилоти хизматрасониҳои меҳмонхонавӣ аз он иборат аст, ки хизматрасонии меҳмонхонаҳои пешниҳодшаванда бо сифати баланде, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии тичорати меҳмонхонаҳо ва татбиқи стандартҳо ва қоидаҳои байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Яке аз муҳимтарин хусусиятҳои хизматрасонии меҳмонхонаҳо, пеш аз ҳама хусусияти фарқкунандаи хизматрасониҳои саноатӣ мебошад, ки дар раванди хизматрасонӣ васеъ истифода бурдани захираҳои инсониро таҷассум менамояд (кадрҳои хизматрасонӣ) мебошад. Ҷалби кадрҳои соҳибтаҳассус ба раванди ташкили хизматрасонии меҳмонхонаҳо боиси гуногунрангии онҳо, сифатҳои тағйирёбанда ва мушкилии стандартизатсия мегардад, ки дар рушди соҳаи меҳмонхонаҳо мушкилии муҳим ба шумор меравад.

Бисёр мутахассисони соҳаи хизматрасонии меҳмонхонаҳо ба ҳулосае омаданд, ки дар маҷмааи меҳмонхонаҳо роҳҳои ҳалли мушкилоти марбут ба хизматрасонии меҳмонхонавиро (зуд ва фаврӣ) пайдо намоянд. Маҳз ҳамин омил ҳангоми интихоби меҳмонхона ва тарабхона аз ҷониби меҳмонон яке аз муҳимтарин омилҳост. Масалан, вақти пешниҳоди як қатор хизматрасониҳои меҳмонхонавӣ, аз қабилӣ брон кардан ва ба қайдгирифтани ҳатто бо сонияҳо ҳисоб карда мешавад. Олимони маъруф, монанди Кабушкин Н.И., Бондаренко Г.А. ба як вақт нагузаштани чараёнӣ хизматрасонӣ ва истифодаи хизматрасониҳои меҳмонхонаҳо диққати махсус дода мешавад). Барои хизматрасоние, ки дар маҷмааи меҳмонхонавӣ пешниҳод карда мешавад, чунин қоидаи умумии хизматрасониҳо, монанди ҳамзамон, муттасилӣ дар чараёнҳои хизматрасонӣ ва истеъмол пурра татбиқ намешавад. Баъзе хизматрасониҳои меҳмонхонавӣ ҳузури меҳмонро талаб намеkunанд.

Яке аз шартҳои асосии кори бомуваффақияти маҷмааи меҳмонхонавӣ ин дар давоми рӯз иштироки доимии маъмур, дарбон ва дигар коркунон мебошад. Мутаассифона, маҳз ҳамин ҳолат самаранокии коркунони хизматрасониро хеле паст мекунад. Аммо, ин камбуди аз тарафи комплексҳои меҳмонхонаҳои хориҷӣ ва ватанӣ бо роҳи ба ҳам пайвастанӣ вазифа, ташкили бригадавии меҳнат ва истифодаи фаъолонаи технологияи информатсионӣ бомуваффақият бартараф карда мешавад. Масалан, бо роҳи ҷорӣ намудани навъҳои гуногуни технологияҳои инноватсионӣ метавон шумораи ҳаёти пешхизматҳо ва дарбононро то ҳадди ақал кам кард [2].

Мушкилоти муҳими саноати меҳмонхона, ин назорати сифати хизматрасонӣ мебошад. Хизматрасонӣ дар меҳмонхонаҳо ғайримоддӣ аст, бинобар ин арзёбӣ ва таърифи «ҳолати тавсияшаванда» дар воқеияти муосири рушди тичорат қариб ғайриимкон аст [3]. Аксар вақт назорати сифати хизматрасонӣ тавассути назорати рафтори кормандони маҷмааи меҳмонхона сурат мегирад.

Хизматрасонии асосии меҳмонхона ин пешниҳоди хизматрасонии ҷойгиршавӣ мебошад. Инчунин, муқаррарот муваззаф шудааст, ки на танҳо як ҳуҷра бо шароити муосир таъмин карда шавад, балки инчунин ташкили ҳӯроки меҳмонон бо сатҳи сифати баланд ва саривақт таъмин карда шавад. Камтарин чизе, ки маҷмааи меҳмонхона метавонад барои меҳмонони худ таъмин кунад, субҳона аст. Ҳӯрок дар меҳмонхона як хизматрасонии иловагӣ мебошад. Хизматрасонии ҳӯрокворӣ ва ҷойгиркунӣ ҳамдигарро пурра намуда, барои муддати тӯлонии меҳмонон дар маҷмааи меҳмонхона фазои мусоид фароҳам меорад. Комплементарӣ хусусияти тамоми хизматрасониҳои меҳмонхона аст, ҳар як хизматрасонӣ новобаста аз он ки пулакӣ аст ё не, ҳамдигарро пурра мекунад.

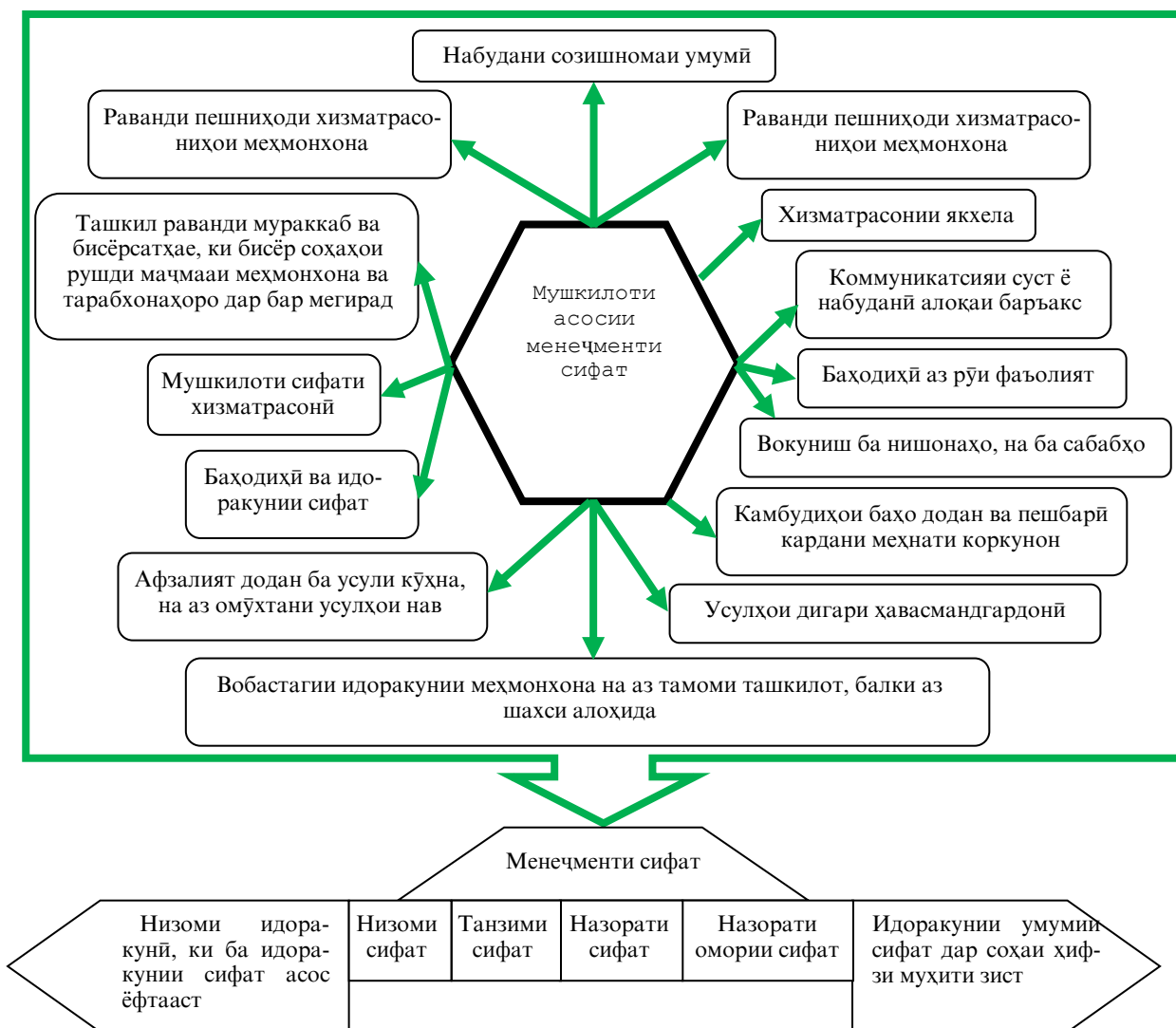
Мушкилоте, ки дар таъмини хизматрасонии босифати меҳмонхонаҳо ба миён меоянд, бо сабабҳои табиӣ доимӣ меҳмонхонаҳои гуногунро ба ташвиш овардааст. Руз аз руз дар мамлакат дараҷаи некуаҳволии табақаҳои миёна баланд мешавад, дараҷаи маданияти тамоми аҳоли баланд мешавад, бинобар ин дар ҷунин шароит майлу хоҳиши истеъмолкунандагон ба гирифтани фақат хизматрасониҳои босифат ва ба дараҷаи талаботашон ҷавобгу комилан табиист. Сифати хизматрасонӣ яке аз воситаҳои асосии рақобатпазир шудани маҷмааҳои меҳмонхонавӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, дар шароити рақобати шадид ба сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо аҳамияти калон дода мешавад, зеро фаъолияти самараноки маҷмааи меҳмонхона аз сифати хизматрасонии меҳмонхонавӣ вобастагии калон дорад.

Менеҷменти сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо яке аз ҷузъҳои муҳимтарини тамоми механизми идоракунии буда, ба роҳҳои ташкили фаъолияти маҷмааи меҳмонхона дар маҷмӯъ таъсир мерасонад. Менеҷменти сифати хизматрасонӣ на танҳо мониторинги муносибатҳои байни ҳамаи иштирокчиёни раванди технологияи пешниҳоди хизматрасонӣ, балки шакли усулҳои таъсиррасонию ба раванди иҷрои хизматрасонии меҳмонхонаҳо дар бар мегирад. Менеҷменти сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо бояд ба таҳияи қарорҳои идоракунии барои банақшагирӣ, эҷод ва мониторинги минбаъдаи хизматрасонии баландсифат равона карда шавад.

Сифати хизматрасонӣ душвортарин раванди идоракунии ва назорат дар маҷмааи меҳмонхонавӣ аст. Мушкилот аксар вақт дар он аст, ки кормандони маҷмааи меҳмонхона стандартҳои муқарраршудаи сифатро ба таври худ қабул мекунанд, ки метавонанд аз андешаи меҳмонон дар бораи сифати хизматрасонии меҳмонхона қомилан фарқ кунанд.

Сабаби ин мушкилот истифодаи усулҳои кӯҳнашудаи идоракунии мебошад. Мутаассифона, бисёре аз маҷмааҳои меҳмоннавозӣ консепсияҳои ях кардаи таҷрибаҳои идоракуниро, ки аксар вақт манбаи бесамарӣ мебошанд, дар раванди хизматрасонии меҳмонхонавӣ истифода менамоянд. Бо назардошти ин идеяҳо, кормандон тавре рафтор мекунанд, ки ризоияти роҳбариятро ба даст оранд. Чунин рафтори коркунон боиси фаъолияти бесамарии тамоми маҷмааи меҳмонхонаю тарабхонаҳо мегардад. Роҳбарони маҷмааи меҳмонхона қариб ҳар рӯз бо ҳалли чунин мушкилотҳо, аз қабили хизматрасонии бесамар ва вайрон кардани раванди технологияи хизматрасонии меҳмонхона дучор мешаванд. (нигаред ба расми 1)

Расми 1. Мушкилоти асосии менеҷменти сифат. (Сарчашма: аз тарафи муаллифон дар асоси маводҳо тартиб дода шудааст)

Концепсияҳои идоракунии сифати хизматрасониҳои меҳмонхонавӣ моҳияти усулҳои мухталифиро, ки дар методологияи идоракунии сифат барои ҳалли масъалаҳои гуногуни сифати хизматрасон истифода мешаванд, инъикос мекунанд. Идоракунии сифат дар идоракунии маҷмааи муносири меҳмонхона ва тарабхонаҳо аҳамияти калон дорад.

Идоракунии сифат дар меҳмонхона ҳамеша бо хароҷоти муайян алоқаманд аст. Ин хароҷот асосан ба ислоҳи он камбудӣҳои нигаронида шудаанд, ки дар рафти таҳлили системаи ҳозираи идоракунии сифат ошкор карда шудаанд. Аксар вақт чунин хароҷот аз инҳо иборатанд: талафи вақти кор ва захираҳои моддӣ. Аз ин рӯ, тафаккури консервативӣ, ки ба хизматрасонии устувор ва босифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо ҳалал мерасонад, ба даромаднокии маҷмаа таъсири манфӣ мегузорад. (нигаред ба расми 2)

Идоракунии сифати хизматрасониҳои меҳмонхонавӣ	Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба низоми сифат
	Раванди идоракунии сифат
	Технологияи идоракунии сифат
	Принсипҳои идоракунии хизматрасонии меҳмонхонаҳо
	Функсияҳои идоракунии сифат
	Одам дар системаи идоракунии сифат
	Усулҳои идоракунии сифат
	Системаи идоракунии сифат
	Сохтори идоракунии сифат
	Муошират дар идоракунии сифат
	Техникаи идоракунии сифат

Расмӣ 2. Системаи идоракунии сифат дар маҷмааи меҳмонхонавӣ

Инчунин, маҷмааҳои меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо бо татбиқи чораҳои муҳофизатӣ барои бад нашудани эҳтимолии сифати хизматрасонии меҳмонхонаҳо хароҷоти калон доранд. Дар маҷмааҳое, ки стратегияи радикалӣ доранд, ин навъҳои хароҷот аз ҳама баландтарин ҳоҳанд буд, зеро маданияти хизматрасонӣ ҳустуҷӯи доимии хизматрасониҳои хушсифатро талаб мекунанд. Маҳз рамзи пешгирӣ ба ҳамаи камбудӣҳои диққати калон дода мешавад, сифати хизматрасонии меҳмонхона доимӣ буда, тамоми интизориҳои меҳмононро қонеъ мегардонад. Аксаран, тамоми чораҳои эҳтиётӣ хароҷоти меҳнатро барои ноил шудан ба фаҳмиши умумии стандартҳо дар коллектив, омӯзонидани кормандон ба усулҳои гуногуни мониторинги сифати хизматрасонӣ, инчунин вохӯриҳои доимӣ ва арзёбии самаранокии инфиродӣ ва коллективӣ дар тамоми маҷмааи меҳмонхонаҳо дар бар мегиранд.

Системаи идеалии идоракунии сифат дар расми 2 нишон дода шудааст.

Ин система аз он ҷиҳат ҷолиби диққат аст, ки вай бар хилофи аксари системаҳои дигар омили инсониро дар тамоми система равшан нишон дода, дар айни замон ҷои тавсифҳои технологиро муайян мекунанд.

- қонунҳои идоракунии сифат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Яъне робитаҳои назаррас ва такроршаванда бо унсурҳои системаи идоракунии сифат, ки беҳтарӣ ва яқпорчагии ин системаро таъмин мекунанд;

- объекти идоракунии сифат дар ин система воҳидҳои сохторӣ дар меҳмонхонаҳо, ҳайати роҳбарони сатҳи миёна ва поёнӣ, инчунин шўъбаҳои онҳо мебошанд;

- предмети менечменти сифат метавонад хизматрасонӣ ё маҷмӯи хизматрасоние ҳисобида шавад, ки дар меҳмонхонаҳо ба меҳмонон пешниҳод карда мешаванд;

- функсияҳо ва усулҳои идоракунии сифат шакли усулҳои мушаххаси таъсири мақсадноки мақомоти идоракунии сифат ба манфиатҳо ва шароити зиндагии кормандони маҷмааи меҳмонхона мебошанд;

- раванди идоракунии сифат маҷмӯи амалҳои муайяне мебошад, ки барои табдил додани унсурҳои воридотӣ ба система (кадр, технология, захираҳои моддӣ) ба унсурҳои баромад равона карда шудаанд.

Бояд зикр намуд, ки мақсади менечменти сифат беҳтар намудани вазъи иқтисодӣ ва устувории маҷмаа тавассути баланд бардоштани сифати хизматрасонии меҳмонхона ва ҷузъҳои он мебошад. Умуман, «рисолати» умумии менечменти сифатро дар маҷмааи меҳмонхона метавон ҳамчун ба даст овардани натиҷаҳои баланд дар таъмини сифати хизматрасонӣ бо назар

рдошти манфиатҳои кормандони маҷмаа ва манфиатҳои иқтисодии кормандони роҳбарикунанда тавсиф кард. Маҷмааи меҳмонхона ва тарабхона бо сармоягузорӣ ба идоракунии сифат метавонад хизматрасонии худро ба сатҳи нав бардорад, даромади худро афзоиш диҳад ва инчунин камбудҳои хизматрасониро пешгирӣ кунад ва ба ин васила қаноатмандии меҳмононро афзоиш диҳад. Моҳияти раванди идоракунии сифат дар таҳияи доимии қарорҳои идоракунӣ мебошад, ки сифати хизматрасонӣ аз он вобаста аст.

Адабиёт:

1. Бузни А.Н., Карлова А.И. Дар бораи модели муттаҳидшудаи рушди иқтисодӣ // Бюллетени илми иқтисодии Украина. 2013. № 1 (23). 29-30.
2. Кабушкин Н.И. Идоракунии меҳмонхона ва тарабхона. М.: ЧДММ Дониши нав, 2003. 221 с.
3. Миронова Т.Л., Карлова А.И. Моҳияти иқтисодии категорияҳои «инноватсия» ва «равандҳои инноватсионӣ» // Иқтисоди рушд. 2009. № 4-52. 43-45.
4. Мирзоалиев А.А. Раҳмонов И.Қ. Мушкилоти менеҷменти сифати хизматрасонӣ дар тичорати меҳмонхона, Паёми ДДТТ, №4, 2019. 0,25ҷ.ч.;
5. Мирзоалиев А.А., Раҳмонов И.Қ., Таъсири низоми идоракунии сифат ба фаъолияти меҳмонхонаҳо, Паёми ДДТТ, 2308054-X, 2020 №1
6. Окрепилов В.В. Управление качеством. Издание второе Издательство: Наука, 2000 г. Твердый переплет, 912 стр.,
7. Шадрин А. Идоракунии сифат. Аз асосҳо то амалия. М.: НТК Трек, 2004. 359 с.

Раҳмонов И.Қ. – муаллими калони кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

Мирзоалиев А.А. – мудири кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

- Ҳусейнов Б.А.** **НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ТАШАККУЛИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛИИ ТОҶИКОН ВА ВАҲДАТИ МИЛЛӢ**
- Ҳусейнов Б.А.** **РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ В ОРГАНИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА ТАДЖИКАНЕЦ И НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНЕНИЯ**
- Khuseinov B.A.** **THE ROLE OF THE LEADER OF THE NATION IN THE ORGANIZATION OF THE NATIONAL TAJIKAN GOVERNMENT AND NATIONAL UNITY**

Дар мақола асосан нақши пешвои миллат чун асогузори давлати соҳибистиклол дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: тоҷик, ориёӣ, истиқлол, дунявӣ, миллат, пешво, фарҳанг, мондагор ва ғайраҳо.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В статье на основе научно исторические хронологии выявлено роль Основателя мира, национального единство и создатель сувенирного и независимого государство в Республики Таджикистан.

Ключевые слова: таджик, арийц, независимость, светский, нация, вождь, культура, труженик и др.

The article, based on scientific and historical chronology, reveals the role of the Founder of the World, national unity and the creator of a souvenir and independent state in the Republic of Tajikistan.

Key words: Tajik, Aryan, independence, secular, nation, leader, culture, worker, etc.

Миллати тоҷик ҳамчун як узви мардуми ориёӣ, яке аз халқҳои қадимтарини ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ халқи тоҷик таърихи бисёрҳазорсоларо дорост, ки он аз саҳифаҳои дар таърих дурахшони қаҳрамонию мардонагии фарзандони равшанфикраш дар қатори 25 чехраҳои мондагор фарзанди фарзонаи миллат Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Таҳаввулотӣ сиёсату иҷтимоии ибтидои солҳои 90 – уми асри гузашта халқи тоҷик баъди ҳазор сол аз нав ба эҳё намудани давлати миллии худ шурӯъ намуд. Истиқлолият дар таърихи ҳазорсолаи халқи тоҷик воқеаи ҳеле бузурги таърихӣ аст. Мутаассифона, Тоҷикистон аз нахустин рӯзҳои Истиқлолият дар раёндаи барқарорсозӣ ва ташаккули пояҳои давлату давлатдорӣ навини худ, таъмини амнияти оромии ҷомеа, суботи сиёсату иҷтимоии кишвар бо мушкилоту монеаҳои вазнин рӯ ба рӯ гардид. Танҳо бо кӯшиш ва талоши халқи тоҷик ин мушкилиҳо бартараф ва роҳ ба сӯи фардои дурахшон оғоз гардид. Гузаштаи таърихӣ тоҷик борҳо нишон додааст, ки халқи тоҷикро қатари парокандашавию нести дар пайраҳҳои зиндагӣ доим домангир буданд. Барои исботи ин таърих гувоҳ аст, ки ҳуҷуми душманони аҷнабӣ ба ин сарзамин ба монандӣ: юриши юнону мақдуноҳи (а. IV п.м.), арабҳо (а. VII – VIII п.м), қабилҳои туркнаҷоди қарахонӣ, ғазнавӣ, салҷуқӣ (а. X – XII), муғулҳо (а. XIII), ва аштархонӣ (а. XVI – XVIII), манғитҳо (а. XVIII – ибтидои асри XX), ҳамзамон мустамликадорӣ Россияи подшоҳӣ (нимаи дуҷуми асри XIX – то ибтидои асри XX) – ро пешӣ назар овард. Аммо дар ҳамаи ин марҳилаҳои ҳассосу ҷонгудоз миллати мо, бо ҳиради баланду ҳислати созандаи ҳеш ва бо фарзандони далеру шучоӣ худ тавонистаанд аз ҳуду ҳувияти миллии худ дифоъ намоянд. Тавре, ки кишваршиносии рус Н.Г.Павлов дар китоби «История Туркестана» менависад: «Мо акнун шоҳиди эҳёи ин миллати ҷонсахт, боистеъдод, яъне тоҷик ҳастем. Аз рӯи ақлу дониш бояд гуфт, ки тоҷикон то кунун халқи аз ҳама азияткашидаанд: миллатҳои хело кам мисли тоҷикон ба ин зарбаҳои сахт дучор омадаанд, аммо қадре вақт кифоя буд, ки онҳо боз ҷон бигиранд». Дар ин росто зикри номи як зумра симоҳои барҷастаи равшанфикрони халқи тоҷик, ки барои давлату давлатдори ва нигоҳдори забони тоҷик мубориза бурдаанд аз қабилҳои Қуруши Кабир, Спитамен, Ардашери Бобакон, Анушервони Одил, Абӯмуслим, Яъқуби Саффорӣ, Исмоили Сомонӣ, Темурмалик, Восеъ, С.Айнӣ, Ҷ. Зокиров, Нусратулло Маҳсум, Шириншоҳ Шохтемур, Абдуқодир Муҳиддинов, Бобочон Ғафуров, аз солҳои 90- ум Эмомалӣ Раҳмон ва дигарон ба маврид аст.

Тоҷикистони мо дар остонаи солҳои 90-ум истиқлолияти нави ҳешро ба даст овард. Нухуми сентябри соли 1991 аз ҷониби Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардид, ки аз пайдоиши давлати нави соҳибхитиёр дар арсаи ҷаҳонӣ дар саҳифаи нави таърих гувоҳӣ дод. Барои ҳамин ҳам, сарфи назар аз вазъи мураккаби дохилии кишвар, бо кӯшиш ва ҷаҳду талошҳои пайвастаи Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон Тоҷикистон манфиатҳои миллии худ ва самтҳои асосии сиёсати хориҷиашро пурра муайян намуд.

Барои ҳифзи миллат аз хатари парокандашавӣ ва бо мақсади аз байн бурдани ҳар гуна зуҳуроти номатлуб дар дохили кишвар, аз қабилӣ маҳалгарой ва бегонапарастӣ, ки омилҳои бевоситаи заифкунондаи пояҳои Истиқлолияти давлатӣ мебошанд, Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон ҳалли масъалаҳои зеринро ҳамчун омил ва заминаҳои пойдор намудани давлати соҳибистиклол таъкид кардаанд: «якум, муттаҳидшавии миллат, пойдор намудани ягонагӣ, тамомияти арзӣ ва таҳкими иқтисодии давлати миллии соҳибистиклол, сулҳпарвар, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва демократӣ; дуум дар заминаи ваҳдати миллат, муҳаббат ба Ватан, забон, илму адабиёту фарҳанг ва тафаккури миллии бедор намудани ҳисси худшиносию ифтихори миллии; сеум, таҳти парчами Ватан ва ғояҳои ваҳдати миллии ва эҳёи Тоҷикистон сарчамӯ омадани ҳамаи хизбу созмонҳо ва ташкилотҳои сиёсӣ чамбъяти, дар доираи қонун бо роҳи мусолиҳа ва гуфтушунӣ ҳал намудани ҳамаи ихтилофоти бамӣёномада; чорум, ҳифзи намудани бойиғариҳои моддӣ ва маънавии миллат, бузургдошт ва қадршиносии ашхосе, ки дар ҷодаи ваҳдати миллат, худшиносию ифтихори миллии, муттаҳидии мардуми Тоҷикистон хизматҳои арзанда кардаанд»

Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии сатҳи худшиносӣ, асолати ватандорӣ ва ифтихори миллии шаҳрвандонро хеле боло бурда раиятро оиди масъалаи мазкур хушдор намуд.

Аз ибтидо дар суҳанронӣ фаъолияти фарзанди фарзонаи тоҷик маълум буд, ки ин шахс инсонӣ меҳанпарасте, ки суҳану қорашон яқест.

Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз аз рӯзҳои нахустин бо суҳбатҳои мулоқотҳои ба мардум онҳоро аз дилшикастагӣ озурдахотирӣ яъне аз торикии зулмот ба нуру равшанӣ, созандагӣ ҳидоят менамуд. Мулоқотҳои Сарвари давлат дар он солҳо як умедде ё як шӯълае аз ояндаи нек дар замири мардум ба вуҷуд меовард.

Тавачҷуҳи намоед, ки дар он солҳои пурдаҳшат, кӣ аз нангу номуси миллат ҳарф мезад, кӣ ёди ҳазор сол баъдро мекард ва билоҳира, ки ояндаи ҳазор сол баъди давлати тоҷиконро мекард? Албатта касеро аз роҳбарони он вақт ёфтани душвор аст, ки дар чунин фикрҳо бошанд.

Ҳамзамон дар аввалин муроҷиатномаи худ Эмомалӣ Раҳмон ба мардуми кишвар гуфта буд, ки «Ман қасам ёд мекунам, ки тамоми донишу таҷрибаамро барои дар ҳар хона ва ҳар оила барқарор шудани сулҳи равона карда, барои гул-гулшукӯфии Ватани азизам садоқатмандона хизмат мекунам. Барои ноил шудан ба ин нияти муқаддас агар лозим шавад, ҷоннисорӣ мекунам, чунки ман ба ояндаи неки Ватанам боварӣ дорам». Аввалин вохӯриашон дар шаҳри Душанбе дар кули комсамол бо ҷавонони кишвар шуд, ки чунин гуфтанд: ” Ман таъя ба ҷавонон дорам ва ба онҳо чун қувваи пешбарандаи ҷомеа, ояндаи ҷомеа ҷавонон мебошанд боварӣ дорам”

Аз ин гуфтаҳо ба таври возеҳу равшан бармеояд, ки ӯ аз рӯзҳои аввал ба хуби ин масъулиятро яъне масъулияти роҳбариро хуб дарк намуда, хизмат барои миллату давлатро қарзи вичдонии худ мешумориданд. Дар ин радиёӣ файласуфи Чини қадим Конфутсий дуруст мефармояд, ки «Некони ба ҳукми вичдон анҷоми вазифа мекунанд ва бадон ба хоҳири рутба ва мақом».

Аз он рӯзгор инак 30 сол сипарӣ шуд. Таҷрибаи солҳои минбаъда нишон дод, ки ин марди шариф бо талошҳои созандаи ҳеш тавонист ҷанги ҳонумонсӯзи шаҳрвандиро бо Ваҳдати миллии мубаддал созад. 27 июни соли 1997 баъди талошҳои ҳадафмандонаи Пешвои миллат мо ба шароити сулҳу ваҳдат расидем. Ҳар фарди соҳибхирад имрӯз хуб дарк мекунад, ки Тоҷикистони мо таи ин муддат бо роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон дар тараққиёти ҳама соҳаҳо муваффақ гаштааст. Аввалан, нурафшонии хуршеди оромиву осоиш ва баргардонидани гурезаҳои иҷборӣ ба Ватан ва парвози қабутари сулҳу ваҳдат дар фазои хонадони ҳар як сокини кишвар хизмати арзандае ба ҳисоб меравад. Аксари муҳаққиқони илми таъриху ҷомеашиносӣ ба ин назаранд, ки таъмини сулҳу ваҳдат дар кишвар бузургтарин ва бебаҳотарин хизмати Эмомалӣ Раҳмон мебо-

шад. Таъмини ваҳдату оромӣ дар мамлакат тақдири ояндаи давлатдорӣ тоҷиконро мустаҳкам намуд. Агарчанде дар роҳи ба даст овардани он мушкилиҳои зиёде пеш омада буданд, аммо ин марди бузурги таърих тавонист чун сиёсатмадори хирадманду фурутан онро бо як усули беназир ба даст орад. Ин ҳодисаи таърихӣ ва симои Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун меъмори аслии сулҳ дар Тоҷикистон аз ҷониби бисёр сиёсатмадорону коршиносони байналмилалӣ баҳои арзандаю мувофиқ гирифтаанд. Тавре, ки Президенти Федератсияи Россия В.В.Путин мегӯяд: «Эмомалӣ Раҳмон яке аз симоҳои барҷаста буда, дар байни сиёсатмадорони ИДМ мавқеи намоёнро ишғол мекунад. Тамоми ҷидду ҷаҳди ӯ аз он шаҳодат медиҳад, ки дар Тоҷикистон раванди сулҳ тавре пойдор аст, ки мислаш дар ҳеҷ мамлакате, ки чунин вазъияти мутташаниҷ дошт, дида намешуд. Ҳар он чӣ оиди ин масъала дар Тоҷикистон амалӣ гардидааст, мисоли хубест барои бисёр халқҳоро мамлакатҳои дигар». Дар ҳамин радиф собиқ раиси Ҷумҳурии Халқии Чин Сэян Сзэмин чунин мегӯяд: «Мардуми Тоҷикистон бо роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон ба ҳазораи сеюм бо боварӣ қадам мезананд. Ба ҳама маълум аст, ки саҳми Сарвари давлати Тоҷикистон баҳри ҳаракати мустаҳкамкунии робитаҳои дӯстии халқҳои Осиё назаррас аст. Мо ҳама ҷонибдори сулҳ ва якдигарфаҳмию тараққиёти ояндаи Тоҷикистонем».

Боиси ифтихору сарфарозист, ки имрӯзҳо таҷрибаи сулҳи тоҷиконро ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун як мактаби бузурги сулҳпарварӣ ва барои ҳалли низоъҳои дохилию байни давлати эътироф намуда, мавриди омӯзиши ҷамаҷониба қарор медиҳанд. Дар замони муосир ҷомеае метавонад пояҳои давлатдорӣ хешро қавӣ созад, ки сатҳи дониш ва ҳисси ҳудогоҳию ватанпарварӣ, худшиносии миллиаш баланд бошад. Табиист, ки омили асосии баланд бардоштани худшиносии миллии мактаб буда, он аз сатҳи донишу ҷаҳонбинии мардуми кишвар вобаста аст. Бо дарки ин нукта муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон давоми солҳои роҳбарии худ диққати аввалиндарачаро ба соҳаи маориф дода онро соҳаи афзалиятноки давлату ҳукумат эълон намуда, пайваста барои рушди соҳа ғамхориҳо зоҳир менамоянд.

Хулоса гуфтаҳои боло шабоҳат медиҳанд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ягона шахсияте мебошанд, ки баъди асосгузори аввалин давлати тоҷикон Исмоили Сомонӣ дар таърих ҳамчун сарвари раиятпарвар ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ва ба имзо расонидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии дар Тоҷикистон баъд аз эҳё намудани давлати бузурги тоҷикон баъди солҳои 90 -ум, Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар Созмони Милали Муттаҳид ҳамчун субъекти комилҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ муаррифӣ намуда, дар мувофиқасозии санадҳои байналмилалӣ, ки сарчашмаи ҳамкориҳои Тоҷикистон гаштаанд, саҳми беандоза гузоштанд ва дар таҳким ва рушди чунин ҳамкориҳо то имрӯз бо 179 давлати ҷаҳон ҷаҳду талош намуданд.

АДАБИЁТ:

1. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби 1 – Душанбе, 2002
2. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби 2 – Душанбе, 2002
3. Раҳмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ, Душанбе, 2006
4. Раҳмонов Э. Ш Давлатдорӣ тоҷикон: аз Сомониён то оғози асри 21 (Суҳанронӣ баҳшида ба иди Истиқлолва 1100солагии Давлати Сомониён – 8 сентябри соли 1999) – Душанбе, 1999
5. Раҳмонов Э. Чехраҳои мондагор. Душанбе - 201
6. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Китоби 1,2. Душанбе – 2008.
7. Набиев В. Ваҳдат пояи миллат. Хучанд – 2020

Ҳусейнов Бойалӣ Алиевич, мудири шӯъбаи таҷрибаомӯзӣ ва рушди касбияти ДДТТ, аъзои қорвони сулҳу ваҳдати Тоҷикистон. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳоти 1/2, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Телефон: +992(37) 234-83-46. +992(37) 234-85-46. Email: mail@ddtt.tj

Мирзоалиев А.А.
Абдуллоев З.А.

ТАШАККУЛЁБИИ НИЗОМИ МЕНЕЦМЕНТИ СИФАТ

Мирзоалиев А.А.
Абдуллоев З.А.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ МЕНЕДЖМЕНТА КАЧЕСТВА

Mirzoaliev A.A.
Abdulloev Z.A.

FORMATION OF A QUALITY MANAGEMENT SYSTEM

Мухтавои мақолаи мазкур дар асосҳои ташаккулёбӣ ва марҳилаҳои рушди низоми менеҷменти сифат дарҷ гардидааст. Дар мақола саҳми коршиносони низоми менеҷменти сифат нишон дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: менеҷмент, менеҷменти сифат, идоракунӣ, марҳилаҳо, коршиносон, стратегия, низоми, сифатнокӣ.

Содержание данной статьи включено в основы формирования и этапы развития системы менеджмента качества. В статье показан вклад специалистов системы менеджмента качества.

Ключевые слова: менеджмент, менеджмент качеством, управление, этапы, эксперты, стратегия, система, качество.

The content of this article is included in the foundations of the formation and stages of development of the quality management system. The article shows the contribution of specialists of the quality management system.

Key words: management, quality management, management, stages, experts, strategy, system, quality.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Тавачҷӯҳ ба идоракунии сифат ҳангоми ташаккули истеҳсолоти оммавии саноатӣ ба миён омад. Аз охири асри 19 то замони мо идоракунии сифат якҷанд марҳиларо тай кардааст, ки бо таҳияи технологияҳои муайяни истеҳсолӣ алоқаманд аст. Ин марҳилаҳо ҳудуди дақиқи муайяне надоранд.

Дар марҳилаи аввал, идоракунии сифат бештар ба назорати параметрҳо ва хусусиятҳои маҳсулот тавачҷӯҳ зоҳир кард. Ин марҳила ба охири асри 19, аввали асри 20 рост меояд. Он бо тавачҷӯҳи зиёд ба маҳсулот ва муайян кардани мушкilotи маҳсулот тавсиф карда мешавад. Дар ин давра, дар корхонаҳо хидматҳои калони назорати сифат рушд карданд, ки бо тафтиши ҳар як маҳсулот машғуланд. Назорат одатан дар охири давраи истеҳсолот амалӣ карда мешавад ва иштироки нозирони махсуси омӯзиширо талаб мекунад.

Марҳилаи дувум тақрибан ба солҳои 20-50-уми асри 20 дахл дорад. Ин марҳила "марҳилаи назорати раванд" ё "идоракунии раванд" номида мешавад. Идоракунии сифат диққатро аз маҳсулот ба равандҳои истеҳсолот мегузаронад. Ин гузариш тавассути таҳияи усулҳои назорати равандҳои омӯрӣ ва ҷадвалҳои назоратӣ имконпазир гардид. Дар натиҷа, имкон дошт, ки хароҷоти санҷиш хеле кам карда шуда, сифати маҳсулот бештар карда шавад.

Марҳилаи сеюми рушди он, идоракунии сифат дар давраи аз солҳои 50-ум то аввали солҳои 80-ум сураат гирифт. Ба андозаи зиёд, гузариш ба туфайли кӯшишҳои, ки ширкатҳои Ҷопон барои зиёд кардани рақобат барои маҳсулоти худ анҷом додаанд, вобаста аст. Ин марҳиларо метавон "марҳилаи бештар кардани сифат" ё "кафолати сифат" номид. Дар ин давра, менеҷменти сифат ба тақмили зерсистемаҳои корхона дар маҷмӯъ - равандҳои истеҳсолӣ, равандҳои идоракунӣ, равандҳои таъминот, идоракунии кадрҳо, харид, фурӯш, фурӯши маҳсулот ва ғайра диққати махсус медиҳад.

Марҳилаи чорум тақрибан дар охири солҳои 60-ум ва аввали солҳои 70-ум шакл гирифт. Дар ин давра рақобат байни истеҳсолкунандагон ба таври назаррас афзоиш меёбад. Менеҷменти сифат диққати бештарро ба банақшагирии сифат оғоз намуд, аз ин рӯ, ин марҳиларо «марҳилаи банақшагирии сифат» номидан мумкин аст.

Таҷрибаи ташаккул ва рушди менеҷменти сифат бо номҳои бисёр олимон, коршиносон ва муҳандисон, ки дар ҳалли масъалаҳои сифат саҳми калон гузоштаанд, зич алоқаманд аст.

Корҳои як қатори онҳо барои гузариш ба идоракунии сифат ва марҳилаи ояндаи рушди он ба ҳайси "катализаторҳо" буданд. Аз ҷумла (расми 1.):

Олимон ва коршиносон	Саҳми онҳо дар ташккули менеҷменти сифат
Walter Shewhart (Уолтер Шухарт)	бо таҳияи усулҳои омории назорати раванд машғул буд. Истифодаи диаграммаҳои назоратӣ дар истеҳсолот (Диаграммаҳои назорати Shewhart) бо номи ӯ алоқаманд аст. Инчунин, қори Шухарт ҳамчун заминаи эҷоди як давраи беҳбуди сифат, ки бо номи PDCA (Plan - Do - Check - Act) маъруф аст, хизмат кардааст.
Joseph Juran (Ҷозеф Чуран)	бо таҳияи "сегонаи сифат" маъруф аст. Сегонаи сифат сикли банақшагирии сифат, назорати сифат ва баланд бардоштани сифатро дар бар мегирад. Инчунин, Juran таҳиягари концепсияи CWQM (Company - Wide Quality Management) - идоракунии корпоративии сифат мебошад.
Edwards Deming (Эдвардс Деминг)	асосгузор ва таҳиягари мафҳуми умумии идоракунии сифат (Total Quality Management) ҳисобида мешавад. Вай дар таҳияи усулҳои омории назорати раванд саҳми калон гузоштааст. Вай инчунин бо таҳияи усули муназзам ба баланд бардоштани сифат маъруф аст, ки тавонист онро дар шакли содда ва фаҳмо пешкаш кунад - дар шакли даври такмилёфтаи PDCA (давrai Шухарт-Деминг).
Armand Feigenbaum (Арманд Фейгенбаум)	принсипҳои назорати умумии сифатро таҳия кардааст. Вай муассис ва раиси академияи байналмилалӣи сифат буд.
Kaoru Ishikawa (Каори Исикава)	таҳиягари бисёр асбобҳои сифатӣ мебошад. Машхуртарини онҳо диаграммаи сабабҳо ё диаграммаи Ишикава мебошад. Ӯ принсипҳои асосии системаи корпоративии назорати сифатро таҳия намуда, пешниҳод намуд, ки «доираи сифат» барои тавсифи марҳилаҳои мавҷудияти маҳсулот истифода бурда шавад.
Genichi Taguchi (Геничи Тагучи)	бо таҳияи усулҳои омории ва истифодаи онҳо дар истеҳсолоти саноатӣ машғул буд (ба истилоҳ "усулҳои Тагучи"). Ҳоло ин усулҳо асоси концепсияи 6-сигма мебошанд. Инчунин ӯ таҳиягари методологияи банақшагирии таҷрибаҳои саноатӣ мебошад. Вай концепсияи баланд бардоштани сифат ва кам кардани хароҷотро пешниҳод кард. Ин мафҳум ба концепсияи "функсияи аз даст додани сифат" асос ёфтааст.
Shigeo Shingo (Шигео Шинго)	яке аз таҳиягарони системаи машҳури банақшагирӣ ва истеҳсоли Чопон Just-in-Time (дар вақташ) мебошад. Вай инчунин бо эҷоди усули SMED (мубодилаи дақиқаи марг) ва системаи Poka-Yoke (исботи хато), ки ҳоло як қисми системаи лоғар мебошанд, машҳур аст.
Philip Crosby (Филип Кросби)	таҳиягари барномаи маъруфи сифрии камбудихо аст. Вай дар таҳияи усулҳои баланд бардоштани сифат саҳми калон гузоштааст, ки пояҳои он дар шакли 14 марҳилаи беҳтар намудани сифат таҳия шудааст.

Расми 1. Нуқтаҳои назар оид ба низоми менеҷменти сифат (таҳияи муаллифон).

Дар марҳилаи муосири рушд, менеҷменти сифат заминаи калони назариявӣ дорад, ки унсурҳои бисёр илмҳои дар бар мегирад. Аммо, аз ҷиҳати таъсисӣ то имрӯз, идоракунии сифат як илми амалӣ боқӣ мондааст. Вазифаи асосии он банақшагирӣ, эҷод ва таъмин намудани натиҷаи баландсифат (маҳсулот, системаи идоракунии, равандҳо, инфрасохтор, зист ва ғайра) мебошад. Ҳалли ин масъала тавассути эҷоди системаҳои замиравӣ, ки дар ширкатҳои мухталиф татбиқ ва фаъолият мекунанд, таъмин карда мешавад.

Низомҳои машҳуртарин ва маъмултарин, ки имрӯз менеҷменти сифат дар бар мегирад, инҳоянд:

ISO 9000 системаи менеҷменти сифат мебошад, ки ба стандартҳои байналмилалӣ силсилаи ISO 9000 асос ёфтааст, ки ин яке аз системаҳои маъмултарин ва расмӣ мебошад. Он ба танзими қатъии фаъолият, ҳамкориҳои возеҳи кормандон ва тақмили доимии ҳам зерсистемаҳои инфиродӣ ва ҳам дар маҷмӯъ ташкилот равона карда шудааст.

TQM (Total quality management) – он ҳам система ва ҳам фалсафаи идоракунии мебошад. TQM маъмултарин ва паҳншудатарин дар Ҷопон аст, ки он ҷо таҳия шудааст. TQM ба концепсияҳои Деминг, Чуран, Кросби ва дигарон асос ёфтааст. Принципи асосие, ки дар он системаи менеҷмент сохта шудааст, принципи тақмил додани ҳама чизест, ки дар ширкат беҳтар карда мешавад. Талаботи қатъии расмӣ вучуд надоранд (масалан, тавре ки дар ISO 9000), ки мувофиқи он система бояд сохта шавад.

Ҷоизаҳои сифат - Инҳоро ҳамчун як варианти дигари системаи сифат метавон баррасӣ кард. Кишварҳои мухталиф ҷоизаҳои сифатии худро доранд, масалан, ҷоизаи Деминг, ҷоизаи Болдридж, EFQM (Бунёди Аврупоии Менеҷменти Сифат). Бо мукофотҳои танҳо беҳтарин ташкилотҳое, ки ба меъёрҳои муқарраршудаи мукофот сарфарозанд, кадр карда мешаванд. Маҷмӯи ин меъёрҳо ба қадри кофӣ васеъ аст, ки барои қонеъ кардани ин меъёрҳо, ташкилот бояд усулҳои гуногуни идоракунӣ сифатро истифода барад.

6 сигма (6 sigma) – методологияи баланд бардоштани сифати равандҳои ташкилот. Он ба ошкор ва бартараф кардани сабабҳои ихтилофот ва нуқсонҳои гуногун равона шудааст. 6 Sigma маҷмӯи воситаҳо ва стратегияҳои сифатӣ мебошад. Он дар ибтидо аз ҷониби Motorola таҳия ва истифода шудааст ва аз охири солҳои 80-уми асри 20 шӯҳрат пайдо кардааст. Методологияи 6 Sigma бар асари Тагучи асос ёфтааст.

Истеҳсоли бөөҳтиёт (камсарф) (Lean manufacturing, lean production) маҷмӯи амалияҳои истеҳсоли мебошад, ки истифодаи он ба шумо имкон медиҳад, ки хароҷотро кам ва сифати маҳсулоти ниҳоиро беҳтар созед. Концепсияи истеҳсоли бөөҳтиёт ба он принцип асос ёфтааст, ки хароҷоти захираҳои ҳама гуна ташкилот бояд танҳо барои эҷоди арзиш барои истифодабарандаи охирин равона карда шавад. Мутаносибан, ҳар гуна истеъмоли захираҳое, ки арзиши изофа на медиҳанд, бояд кам карда шаванд. Барои ин маҷмӯи усулҳо, усулҳо ва воситаҳои гуногуни идоракунӣ сифат истифода мешаванд. Концепсияи мазкур пас аз нашри маълумот дар бораи системаи истеҳсоли Toyota дар аввали солҳои 90-уми асри 20 шӯҳрат пайдо кард ва паҳн шуд. Ин мафҳум бар асари Шигео Шинго асос ёфтааст.

Кайзен- фалсафа ва маҷмӯи амалияҳое, ки ба тақмили доимии равандҳои ташкилот нигаронида шудаанд. Ин истилоҳи Ҷопон барои саъй кардан ба беҳтарин аст. Кайзен ҳамчун усули систематикӣ барои баланд бардоштани самарабахшӣ аз ибтидои солҳои 50 шакл гирифтааст ва яке аз усулҳои асосии системаи TQM мебошад. Моҳияти ин равиш иборат аз он аст, ки тақмилдиҳии хурд ва хурд, вале онҳоро доимо (ҳаррӯза) кунед. Дар натиҷа, бо мурури замон, шумораи зиёди беҳбудии хурд ба беҳбудии калон оварда мерасонад. Аз ин ҷиҳат Кайзен қонуни маълуми диалектикаи гузариш аз миқдор ба сифатро ифода мекунад.

Таҷрибаҳои беҳтарин - ин маҷмӯи воситаҳо ва усулҳоест, ки ба шумо имкон медиҳанд, ки натиҷаи сифат ба даст оред. Натиҷаҳои сифат натиҷаҳои беҳтарин ширкатҳои соҳа мебошанд. Паҳн намудани таҷрибаи пешқадам дар ибтидои солҳои 90-уми асри 20 оғоз ёфт. Чун қоида, онҳо дар шакли маҷмӯаҳо ё стандартҳои ташаккул меёбанд. Ин стандартҳои талаботро барои истифодаи баъзе усулҳо, аз ҷумла усулҳои идоракунӣ сифат дар бар мегиранд.

Ин рӯйхати пурраи техника ва системаҳое мебошад, ки дар идоракунӣ сифат таҳия ва татбиқ карда мешаванд. Дар айни замон мафҳумҳо ва усулҳои нави идоракунӣ сифат ташаккул меёбанд. Ва ҳуди мафҳуми «сифат» торафт бештар гуногунҷабҳа шуда истодааст.

АДАБИЁТ

1. Менеҷмент качества: учебник / В. В. Окрепилов. – СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2013. – 650 стр.
2. Мирзоалиев А.А.. ва диг. Масъалаҳои ташаккул ва рушди иқтисодии рақамӣ [Матн] / А.А. Мирзоалиев, М.С. Тулиев, П.И. Холикова // Ахбори ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. - 2022. - № 3 (92). - С. 40-52.
3. Мирзоалиев А.А. Раҳмонов И.Қ. Мушкilotи менеҷменти сифати хидматрасонӣ дар тичорати меҳмонхона, Паёми ДДТТ, №4, 2019. 0,25ҷ.ч.;

4. Мирзоалиев А.А., Раҳмонов И.Қ., Таъсири низоми идоракунии сифат ба фаъолияти меҳмонхонаҳо, Паёми ДДТТ, 2308054-Х, 2020 №1
5. Окрепилов В.В. Управление качеством. Издание второе Издательство: Наука, 2000 г. Твердый переплет, 912 стр.,
6. Пяршина Т. Б. Влияние внедрения системы менеджмента качества (СМК) на финансовую деятельность предприятия / Пяршина Т. Б. // Новый университет. — 2013. — № 10. — с. 97–99.
7. Салимова Т. А. Управление качеством. Учебник для магистров. — М.: Омега-Л. — 2014 г. — 376 с.

Мирзоалиев А.А. -мудири кафедраи менеҷменти ДДТТ, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳоти 1/2, Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Телефон: +992(37) 234-83-46. +992(37) 234-85-46. Email: mail@ddtt.tj

Абдуллоев З.А. – муаллими калони кафедраи менеҷменти ДДТТ, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳоти 1/2, Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Телефон: +992(37) 234-83-46. +992(37) 234-85-46. Email: mail@ddtt.tj

Абдулазизова З.С. ЛЮБОВЬ И ВЕРНОСТЬ В ЛИРИКЕ ВЫДАЮЩЕЙСЯ ТАДЖИКСКОЙ ПОЭТЕССЫ МАКНУНЫ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XIX ВЕКА)

Abdulazizova Z.S. LOVE AND LOYALTY IN THE LYRICS OF THE OUTSTANDING TAJIK POETESS Maknuna (FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY)

Мохлари Макнуна (1791-1842) является одной из ярких представительниц таджикской литературы первой половины XIX века. Академик А. Мирзоев считает, что за пятьсот последних лет по масштабу творчества и по художественному мастерству не было в Мавераннахре такой поэтессы, как Макнуна [5, 219].

Литература этого периода имеет свои содержательные и художественные особенности. В этих веках жили и творили талантливые двуязычные поэты и писатели.

Литературная жизнь Кокандского ханства до сих пор остается почти неизученной, хотя сюда входит творчество таких известных двуязычных поэтов, как Султанхан Адо (ум. в 1834 г.), Фано Истаравшани (ум. в 1845 г.), Ма'дан Пангази (1761-1846), Назил Худжанди (1790-1876), Мохлари Макнуна и др. Среди них особый интерес вызывает жизнь и творческое наследие поэтессы Мохлари Макнуны, подписывавшейся псевдонимами Макнуна в произведениях на таджикском языке, Надира и Камила - в произведениях на узбекском языке. Ее творчество неразрывно связано с социально-политической жизнью и литературной средой Кокандского ханства первой половины XIX века.

Таджикский диван Макнуны состоит из 333 газелей, которые в целом составляют более чем 2400 бейтов.

Настоящее имя поэтессы - Мохлар. Родилась она в 1791 г. в городе Андижане в семье наместника Рахмонкулби [6, 2046 – 2066].

Мохлар получила хорошее образование и с детства проявляла большой интерес к поэзии. С матерью она часто посещала ханский гарем, где виделась с Умарханом - братом правителя Кокандского ханства. Молодой Умархан влюбился в красивую и умную девушку.

В диване Макнуны имеет место одна газель, где явно видно, что девушка тоже влюблена и мечтает о встрече с возлюбленным. Начальный бейт газели звучит так:

Ай хаёли қоматат сарви гуландоми дилам,
Фикри рӯят субҳу ёди кокулат шомӣ дилам [3, 113, а].

О, мечта о твоём стане – кипарис, цветущий моей души,
Мысли о лике твоём – мой рассвет, а о кудрях – сумрак для души⁸.

В газели Макнуны в первом бейте стан возлюбленного уподобляется «грациозному кипарису» («сарви гуландом»), лик - «заре» («субх»), а кудри его - «ночи» («шаб»).

В 1806 году они поженились [6, 418а – 420а]. Молодожены были связаны не только семейными узами, но и любовью к поэзии. Умархан сам был великолепным поэтом, писал стихи под псевдонимом Амири. Макнуне он был не только любимым мужем, но и учителем стихосложения.

В 1809 году в междоусобных феодальных боях погибает брат Умархана - Алимхан. Умархан становится правителем Коканда и с семьей переезжает в столицу ханства - город Коканд. Но семейное счастье Макнуны длилось недолго. В 1809 году Умархан женился во второй раз [6, 540а], вскоре в третий и четвертый.

Неверность мужа угнетала сердце Макнуны. Несмотря на это, она оставалась верной супругу и всю боль ревности, душевные страдания высказывала в своих газелях. Вот отрывок из одной газели данной тематики:

Рост гӯям, рӯз то шаб бе ту месӯзам зи ҳаҷр,
Ҳосили бедориям доғ асту хобам оташ аст [4,41а].

⁸ Перевод этой и других газелей сделан Абдулазизовой З.С.

Сказать правду - с утра до ночи разлука с тобой жжет меня,
Результат бессонницы - печаль, а сна — пламя.

Любовная лирика поэтессы – это огромный глубокий и чистый океан чувств. Это не только интимные взаимоотношения между влюбленными, но и чистота взаимоотношений, душевность, правдивость, преданность, смиренность. Макнуна считает, что жена должна быть скромной, безропотной, безобидной, а самое главное – верной:

Вафо – шукуфтагули мухаббат аст,
Ба ҳар тариқ ту, Макнуна, дар вафо мебош [3, 89 б].

Верность – цветущий цветок любви,
Следовательно, Макнуна, будь верной.

Частые военные походы и привязанность к вину, расшатали здоровье Умархана, и после семнадцатидневной сильной болезни он в 1822 году безвременно скончался. Горю Макнуны не было границ. Ее стихотворения, относящиеся к этому периоду жизни, наполнены жгучей печалью и неизбывным горем:

Шўхи шахрошўби ман ҷо кард дар зери замин,
Мавҷи ашкам аз замин то осмонам меравад [3, 78^a].

Мой веселый возмутитель града в могилу лег на покой,
Волны слез моих с земли до неба поднимаются.

В данной газели Макнуны «веселый возмутитель града» это – Умархан. Волею небес он отправляется на вечный покой. Макнуна рыдает, льёт слезы, но в ее газелях нет ни одного намека на то, что он изменял ей. Это свидетельство верности и покорности всему супругу.

Макнуна принимала деятельное участие в культурной жизни государства как покровительница искусств, оказывала содействие развитию науки и литературы, участвовала в строительстве зданий медресе, библиотек, караван-сараяв, бань, торговых рядов.

12 мая 1842 года эмир Бухары Насруллахан пошел походом на Коканд под предлогом «защиты чистоты религии ислама» учинил там кровавые погромы. Корни этих трагических событий глубоко уходят в сложившиеся к тому времени политико-экономические отношения между соседними государствами, а также господствующее положение Бухарского эмирата.

О том, как была убита Макнуна в исторических хрониках существует несколько версий. Нам представляется более достоверным мнение автора «Мунтахаб-ат-таварих», который пишет, что после казни Мухаммадалихана, его брата Мухаммадсултана и его сына Мухаммадамина женщины гарема, рыдая, пришли к месту казни, и Макнуна прокляла Насруллахана. Он пришёл в ярость и приказал палачу убить «эту бешеную женщину» [6, 731a].

По приказу Насруллахана в Коканде произошло массовое истребление жителей города, в результате Кокандское ханство перешло под юрисдикцию Бухарского эмирата. Насруллахан поручил управление вассальной узурпатора территорией Ибрагиму-мангиту. Вскоре народ восстал против и сверг его. На престол посадили Шералихана из рода Мингитов [6, 732б – 733a].

Это были важные сведения о жизни и смерти замечательной поэтессы начала XIX века Макнуны, изложенные на фоне описания социально-политической обстановки, с учётом литературной среды той эпохи.

Тематика, идейное содержание творчества Макнуны весьма разнообразны и жизненны. В этом поэтическом многообразии важнейшее место занимает лиризм мысли и воображение поэтессы: самовыражение поэтического «Я», любовь, огонь, который пылает неугасимо, боль разлуки с возлюбленным, воспевание искренней верности в любви и т.п. - демонстрируют тревожное состояние любящего сердца.

В газелях Макнуны средоточием любви выступает женщина. Газели Макнуны в мировоззренческом отношении носят, в основном, светское содержание.

Скромная, умная и, в то же время, обладающая высоким талантом, будучи крупной и яркой личностью, Макнуна своей верностью сумела сохранить семью, вырастить трех сыновей и возвыситься до ранга первых поэтов Мавераннахра первой половины XIX века.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдулазизова З.С. Ҳаёт ва эҷодиёти Макнуна (нимаи аввали садаи XIX). – Душанбе: Ирфон, 2016. – 208 с.
2. Кадырова М. Надира (Очерки жизни и творчества). – Ташкент: Фан, 1967. -188 с.
3. Макнуна. Диван, копия № 7766 (Тш), рукопись (на перс.-тадж. яз.)
4. Персидская классическая поэзия / Сост., предисл., коммент. М. Синельникова. – М.: Эксмо, 2006. - 480 с.
5. Сахибова О. Макнунаи Нодири / Таджикская литература во второй половине XVIII и первой половине XIX вв. // В соавторстве с У.Каримовым. Книга 2. – Душанбе: Дониш, 1989. – 242 с. (на тадж. яз.)
6. Хаджа Хакимхан. Мунтахаб-ут-таварих, копия № 63. – Душанбе; Дом-музей А.А.Семенова, рукопись (на перс.-тадж. яз.)

Контактная информация:

Абдулазизова Зебо Садуллаевна - канд. филолог.наук, доцент кафедры языков. Таджикский государственный университет коммерции (ТГУК). Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½ Контактные телефоны /факс: +992(37) 234-83-46; +992(37) 234-85-46; E-Mail: tguk@mail.ru

Насриддиниён Б.Х. ЗАБОН- ОИНАИ ТАМОМНАМОИ МИЛЛАТ

Насриддиниён Б.Х. ЯЗЫК – ОТРАЖЕНИЕ НАЦИИ

Nasriddinon B.H. LANGUAGE IS A REFLECTION OF THE NATION

Ҳеч чои шак ва тардид нест, ки захираи луғавии забони тоҷикӣ инъикоскунандаи тавоноӣ пуриқтидори ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ мафкуравии миллатамон буда, сарчашмаи муътамадест, барои омӯзиши таъриху фарҳанги тамаддуни халқи тоҷик. Дар мақола муаллиф қонуниятҳои инкишофи забони тоҷикиро дар гузашта ва ҷараёни амалкарди сиёсати забониро дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ таҳқиқ намуда, ба хулосае меояд, ки сиёсати забонӣ дар кишвар дар се самт, ки ҳар кадом дар ҷараёни амалишавии ин қори хайр нақши меҳварӣ доранд, давра ба давра амалӣ мегарданд.

Калидвожа: қонунияти инкишоф, амалкарди сиёсати забонӣ, инкишофи забон, мавқеъгирӣ, ташаккули сохтори забонӣ, ҳифзи нақши умумифарҳангӣ, мақом ва меъёрбандӣ.

Нет никаких сомнений в том, что лексический ресурс таджикского языка является мощным отражением всех сфер: социально-экономической, политической, идеологической жизни и является надежным источником изучения истории, культуры, цивилизации таджикского народа. В статье автор рассматривает закономерности развития и функционирования языковой политики в Республике Таджикистан. По мнению автора, языковая политика проводится по трем направлениям и каждое направление имеет свою определенную функцию.

Ключевые слова: закономерности развития, функционирования языковой политики, развитие языка, позиция, осуществление языкового строительства, сохранение общекультурных функций, статус и стандартизация

There is no doubt that the lexical resource of the Tajik language is a powerful reflection of all spheres: socio-economic, political, ideological life and is a reliable source for studying the history, culture, civilization of the Tajik people. In the article, the author examines the patterns of development and functioning of the language policy in the Republic of Tajikistan. According to the author, the language policy is carried out in three directions, and each direction has its own specific function.

Keywords: patterns of development, functioning of language policy, language development, position, implementation of language building, preservation of general cultural functions, status and standardization

«Забони мо имкониятҳои фаровоне дорад, ки мафҳуми маъниҳо ва истилоҳоти нави илму фанро дар ҳар асру замон ҳазм карда, бо рангу бӯи тоҷикона таҷассум намояд» Эмомалӣ Раҳмон [7,119]

«Забон таҷассуми фикр аст, менависад Муҳаммадҷон Шакурӣ ва меафзояд, - ҳама ҳастии маънавию рӯҳии инсонро ифода карда, оламҳои маънавию рӯҳиро ба ҳам мепайвандад ва оламҳои наво эҷод менамояд, зеро зотан эҷодгар буда, на танҳо нерӯи эҷодкорӣ инсонро афзоишу тақомул медиҳад, балки ӯро тамоман дигар мекунад, фаҳми ӯро ташаккул ва ё ба қуллӣ тағйир дода, одаму олами дигаре месозад» [5, 23]

“Забон монанди ҳама чизи ин ҷаҳон дар гардиши гетӣ дигаргун мешавад”(Иброҳим

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Пури Довуд), ин аст, ки ҳамеша рӯ ба такомулу рушд дорад. Чун ба соҳати инкишофи забон назар меандозем, омили иҷтимоӣ будани он воқеъитар эҳсос мегардад, чаро ки забон инъикосгари ҳама ҳолати ҷамъияти инсонист.

Таъйиди гуфтаи мазкурро дар мисоли ҳар забоне, хосса дар забони форсии тоҷикӣ, ки реша дар умқи асрҳо дорад, метавон ба роҳатӣ дарёфт.

Ёдгориҳои тамаддуни чандинҳазорсолаи ориёӣ маҳз ба воситаи забони шево ва пурғановати тоҷикӣ ва қаринаҳои бостониву аҳди миёнаи он то замони мо расида, дастраси оламиён гардидаанд, ки ин ҳам боиси ифтихори ворисони ин тамаддуни қадимӣ ва ҳам масъулияти бузурги онҳо дар назди гузашта ва имрӯзу оянда мебошад.

Ҳақиқати бебаҳс аст, ки забони модарӣ бо шири модар аз овони ширхорагӣ дар оила ба ҷисму ҷони мо тавону лаззат бахшидаву дар тору пудамон печидааст, бо он тавҳам ба воя расидаем. Чунон ки Бозор Собир мегӯяд:

Ҳар сухан бо шири модар,

Сахт шуд, дар устухонаш монд, монд. [3, 68]

Чун соҳибзабон гардидему ба дарки тамъи сухани ноб коми завқамон ширину ормонҳоямон пайи ҳам бароварда мешуданд, ҳар гаҳ сухан аз асолати миллий ва баргашт ба решаҳои аслий ба миён ояд, бетардид ҳифз, ниғаҳдорӣ ва густариши забони модарӣ ба ҷойгоҳи аввал мебарояд, ки бояд аҳли зиёи кишвар дар сафи аввали муборизони фарҳангӣ мустақар гарданд. Ҷалолуддини Балхӣ бо тафоҳури тамои мегӯяд:

Форсӣ гӯ, гарчӣ тозӣ хуштар аст,

Ишқро худ сад забони дигар аст. [2, 98]

Ҳол ки сухан аз боби асолати миллий ва истиқлолият дар миён аст, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мавриди қабули Қонуни забон, ки 22 июли соли 1989 сурат гирифта буд, онро муборизаи фарҳангӣ арзёбӣ намуда, ба пирузии мардуми тоҷик анҷомиданашро чунин истиқбол кардааст: «Истиқлолияти фарҳангии Тоҷикистон дар даҳсолаҳои охир, ба назари ман, аз кӯшишу талошҳои зиёиёни равшанзамир ва аҳли ҷомеа баҳри истиқлолияти забон ва мақоми давлатӣ ёфтани он оғоз шуд».

Кулли аҳли назар ва ҷомеаи фарҳангиро равшан аст, ки яке аз рукҳои асосии давлати соҳибистиқлол забони миллии он аст ва он дар пойдорӣ ва таҳкиму рушди устувори қудрати сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии он нақши меҳварӣ мебозад, аз ин рӯ дар паноҳи забон будани давлат ва дар паноҳи давлат будани забон ба нафъи ҳардуст.

Воқеъист ки забон ба мисли мавҷуди зинда аст ва ҳамеша талош ба рушду такомул дорад ва забони тоҷикӣ мо, ки аз умқи асрҳо манша мегирад, тули мавҷудияти мадиди хеш аз истифодаи вомвожагон (дар забонамон ҳазмшуда) дар таркиби луғавии худ барканор набудааст, зеро истеъмоли бамавқеи онҳо ғановати онро меафзоянд.

Бо он ки дар забони тоҷикӣ низ чун дар забонҳои дигари олам (русӣ, арабӣ, англисӣ...) вожаву таркибҳо, истилоҳоти аз забонҳои дигар дохилшуда мавқеи муайян доранд ва ин яке аз омилҳои муҳимтарину табиӣ бою ғайи гаштани таркиби луғавии забонҳои олам ба ҳисоб меравад, бояд аз ин раванд на суистеъмол, балки ба андозаи ниёз истифода қард.

Аксарияти воҳидҳои луғавие, ки аз забонҳои дигар ба забони мо дохил шудаанд, системаи истилоҳотро фаро мегиранд. Баъзе аз калимаҳои дигари иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ муродиф дошта бошанд ҳам, бо ягон хусусияти услубӣ ба шоҳаҳои алоҳидаи услуби забон мансуб буда, аз бобати тобиши маънӣ аз онҳо фарқ мекунанд. Калимаҳои бегонае, ки аз ин аломатҳо фориғанд, дар забони мо мавқеи устувор пайдо накардаанд ва нахоҳанд қард.

Тағйироти меъёрҳои адабӣ, ки дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ногузир аст, ба масъалаи унсурҳои иқтибосӣ низ дахл дорад: дар як давраи таърихӣ истеъмоли қисме аз онҳо дуруст ва раво бошад, дар марҳилаи дигар берун аз меъёри умумӣ доништа мешавад. Таҳрири як асари ин ё он адиб дар фосилаи ду-се даҳсола, яъне баъди гузашти айём аз ҷониби худӣ ҳамон муаллиф дар тасдиқи ин маънӣ далели бараъло хоҳад буд. Ин раванд барои аҳли назар равшан аст ва бисёре аз забоншиносон дар асарҳои бунёдии хеш ба ин назаранд.

Дар асари ҷомеаи хеш- “Забони миллат- ҳастии миллат” Эмомалӣ Раҳмон нигоштаанд: “то даме ки башарият ҳаст ва забонҳо вуҷуд доранд, доду ситад ва таъсири мутақобилаи забонҳо низ идома пайдо мекунанд” ва муҳимтар аз ҳама забони тоҷикӣ “дари хазинаи дороиҳои худро барои забонҳои дигар боз мегузорад” [8, 188-189]

Муаллифи асари “Таҳаввули таърихи вожаҳои тоҷикӣ” бо ифтихор таъкид менамояд, ки “забони форсӣ-тоҷикӣ дар тӯли таърихи вучудааш ба рушду нумӯи як силсила забонҳо, аз қабилӣ ӯзбекӣ, қирғизӣ, қазоқӣ, озарӣ, гурҷӣ, арманӣ, чиченӣ, ингушӣ, русӣ, арабӣ, испанӣ, лотинӣ, португалӣ, яҳудӣ, туркии усмонӣ, англисӣ, итолиёвӣ, ҳиндӣ ва ғайра кӯмак кардааст”[1,53].

Нуктаи дигар низ гуфтанисту ба исбот расида, ки “ба забони туркӣ на танҳо калимаҳои алоҳидаи аслии форсии тоҷикӣ, ки (қисме аз ин воҳидҳои луғавии форсии тоҷикӣ дар ин забонҳо мақоми фонди асосии луғавиро гирифтаанд, балки ибораҳои алоҳида, ба хусус воҳидҳои рехта низ иқтибос шудаанд”[1,62]

Ҷои масаррат аст, ки тағйироти амиқи таърихӣ ва таҳаввули густурдаи бунёдие, ки солҳои Истиқлол дар ҷомеаи мо падидаи омад, натавонад чехраи сиёсӣ иҷтимоӣ, балки қолабҳои танг ва маҳдудиятҳои маснӯии низоми сиёсии пешинро шикаста, барои пешрафти илму донишҳои замонавӣ ва рушду тақомули табиӣи маданияти миллий, ба вижа забони тоҷикӣ, шароити мусоид фароҳам овард.

Бо шуҷоат ва илман дар асоси мадракоти муътамад ва манобеи фарҳангномаву маъхазҳо, дар заминаи муътабартарин маводди бостонию асрҳои миёна зимни собит қардани қадимӣ будани забони форсии тоҷикӣ забоншиносон дар осори таҳқиқотии решашиносии хеш аз Курони Мачид дар ҳудуди 21 ё 27 вожаи тоҷикиасле, амсоли ибриқ (аз обреза) ва сичил (сангу гил)-ро пайдо намудаанд, ки муаллифи асари “Забони миллат- ҳастии миллат” Эмомалӣ Раҳмон бар онҳо истинод кардааст.

Табиист, имрӯз, ки яке аз марҳилаҳои муҳими инкишофи забони тоҷикӣ, яъне дар коргузорию идораҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ ҷорӣ шудани забони давлатӣ анҷом ёфтааст, масъалаи истилоҳот, стандартсозӣ ва ҳамгунсозии он ба ҷои аввал мебарояд. Ҳамгунсозии риштаҳои илму фан ва технология ба далели ҷаҳонишавӣ ва бад-ин ҷиҳат таъсири забонҳои гуногун ва анъанаҳои истилоҳсозии асрҳои охир дар замони мо фурсат ва заҳмати бештарро талаб мекунад.

Дар ҳамин росто Пешвои миллат дар Паёми телевизионии худ ба ифтихори Рӯзи забони давлатӣ (5.10.2017) таъкид доштанд, ки “Зиёиён забони тоҷикиро аз сели вожаҳои иқтибосӣ хифз намоед.”

“Алмуъҷам”-и Шамс Қайси Розӣ дар илмҳои сегонаи адабӣ: арӯз, қофия ва нақди шеър иншо шуда бошад ҳам, аз нигоҳи илми забоншиносӣ низ сарчашмаи муътамад буда, дорои бисёр қайду ишора ва тавзеҳоти пурарзиш мебошад, - менависад Д. Хочаев ва ин нигоштаи ӯро далел меорад: “...аз калимаю таркиб ва ибораҳои бегонаву дури ғайри луғатӣ тоҷикӣ истифода набояд бурд.”[4.59]

Хирадсолори дигаре гӯё дар ҳамавозӣ ба мурочиати Пешвои муаззамии миллат ба аҳли фазл мегӯяд:

Аз беҳирадон умеди ободӣ нест,

Таъмири ҷаҳон кори хирадмандон аст.

Дуруст аст, ки забон монанди ҳар соҳаи дигари зиндагӣ инкишофи озод ва бемаҳдудият меҳаҳад. Тараққиӣ озод ва бар ҳам задани маҳдудиятҳо чунин маъно надорад, ки аз талаботи ҳар гуна қоидаву тартибот озодем ва ҳақ дорем, ки ҳар чӣ хоҳем ироа дорему бинависем.

«Худсарӣ дар забон, - аз назари академик Муҳаммадҷон Шакурӣ, - истифодаи худсаронаи калимаю ибораҳо, қолибҳои сухан - тарзҳои калимасозӣ, иборабандӣ, ҷумлаофарӣ ва ғайра, ба ихтиёри худ ба онҳо нисбат додани вазифае ё маъние натиҷаи ноогоҳист. Инҳо ба забон бешару сомонӣ оварда, боиси ифодаи хираи фикр мегарданд ва ҳар дафъа фикри чандин нафарро ба хирагӣ мекашанд, чандин касро ба хирабаёнӣ меоранд. Истифодаи забон ва воситаҳои он бояд ба дониши устувору таъби салим асос ёбад»[5,84].

Барои истиқлолияти комил забони миллий бояд сараввал ба сифати забони муоширати байни тамоми миллатҳои сокинони ҷумҳурӣ хизмат намуда, аз ҷорҷӯбаи танги маҳалливу миллии хеш берун ояд ва дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, илмӣ, иқтисодӣ, фарҳангии ҷомеаи Тоҷикистон тасаллут пайдо кунад.

Забони тоҷикии мо тавону зарфияти онро дорад, ки рисолати хешро дар заминаи тақозо ва талаботи даврони шадиди ҷаҳонишавӣ чун пайвасти зери тавачҷуҳи ҳосаи Сарвари маърифатдӯсту илму адабпарвари миллати мо қарор дорад, тафаккури миллиро ба миён оварда, ба таври аҳсан анҷом диҳад.

Ва моро фотеҳаи падарсолори адабиёти навини тоҷик, нахустқаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айний ҳамеша раҳнамою роҳбаладу раҳкушост, ки ҳануз соли 1924 ба ифтихори нашри рӯзномаи миллии тоҷикон “Овози тоҷик” иншо намуда буд:

Ба зеҳни софу истеъдоди фитрӣ,
Набошад дар ҷаҳон анбози тоҷик.
Суханро чун арӯсон зеб дода,
Забони маърифатпардозӣ тоҷик.
Ҳунархо, пешаҳо эҷод карда,
Ба дунё қувваи ҷонбози тоҷик.
Яқин донӣ, ки анҷомаш ба хайр аст,
Ба ёд оӣ агар оғози тоҷик... [6.106]

Феҳристи адабиёт:

1. Абдучамол Ҳасанов, Таҳаввули таърихӣ вожаҳои тоҷикӣ, “Ношир”, Хучанд, 2017
2. Андарзномаи Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ (Мураттиб Мирзо Муллоаҳмад), Душанбе, “Маориф ва фарҳанг”, 2007
3. Бозор Собир, Баргузидаи ашъори Бозор Собир. - Техрон, “Ал-Ҳудо”, 1996
4. Давлатбек Хочаев, Гуфтори нақӯ куҳан нагардад, - Душанбе : “Шуҷоиён”, 2011.
5. Муҳаммадҷон Шукуров. Забони мо - ҳастии мо. – Душанбе: «Маориф», 1998.
6. Садриддин Айний, Аҳгари инқилоб, - Душанбе, 1967
7. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва сиёсати давлатӣ дар бораи забон (зери таҳрири доктори илми филология, профессор Додихудо Саймиддинов). - Душанбе: «Шарқи озод», 2011
8. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат- ҳастии миллат, - Душанбе: «Эр-граф», 2016.

Насриддиниён Б.Ҳ. – дотсенти кафедраи забонҳои ДДТТ. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳоти 1/2, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Телефон: +992(37) 234-83-46. +992(37) 234-85-46. Email: mail@ddtt.tj

Олифтаева М.А.	САНАТОРНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНЫЕ УСЛУГИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАНЕ
Олифтаева М.А.	ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ОСОИШГОҲӢ-СОЛИМГАРДОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
Oliftaeva M.A.	HEALTH AND HEALTH SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Сервисная деятельность по оказанию санаторно-оздоровительных услуг обеспечивает потребителям возможность отдыха и восстановления здоровья в наиболее благоприятных для этого рекреационных зонах Земли. Потребность в санаторно-оздоровительных услугах возникла с развитием медицины, доказавшей положительное влияние климатических условий ряда регионов на здоровье человека.

Ключевые слова: курорт, услуг, санаторно-оздоровительные услуги, сооружения, ресурс, природные объекты.

Хизматрасонии осоишгоҳӣ-солимгардонии ба истеъмолкунандагон, имконияти истироҳат ва барқарор намудани саломатиро таъмин менамояд. Талабот ба хизматрасониҳои осоишгоҳӣ-солимгардонӣ дар натиҷаи рушди соҳаи тандрустӣ ба миён омадааст, ки он таъсири мусбат ба саломатии инсон мерасонад.

Вожаҳои калидӣ: осоишгоҳ, хизматрасонӣ, хизматрасонии осоишгоҳӣ-солимгардонӣ, иншоот, захира, объектҳои табиӣ.

Service activities for the provision of health and wellness services provide consumers with the opportunity to rest and restore health in the most favorable recreational areas of the Earth. The need for health and wellness services arose with the development of medicine, which proved the positive impact of climatic conditions in a number of regions on human health.

Key words: resort, services, health-improving services, facilities, resource, natural objects.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Курорт — это освоенная и используемая в лечебно-профилактических целях особо охраняемая природная территория, располагающая природными лечебными ресурсами и необходимыми для их эксплуатации зданиями и сооружениями, включая объекты инфраструктуры.

К природно-лечебным ресурсам относятся минеральные воды, лечебные грязи, рапа лиманов и озер, лечебный климат, другие природные объекты и условия, используемые для лечения и профилактики заболеваний, организации отдыха.

Санаторно-оздоровительные услуги представляют собой гармоничный комплекс услуг:

- по проживанию;
- лечению в санаториях;
- санаториях-профилакториях;
- пансионатах с лечением;
- курортных поликлиниках;
- бальнеологических лечебницах;
- грязелечебницах круглогодичного действия.

Сервисная деятельность основывается на технологии гостиничного обслуживания.

Технология гостиничного обслуживания — совокупность операций и процессов по предоставлению услуг размещения посетителям и система рациональных приемов использования зданий, сооружений, оборудования гостиниц.

Таджикистан богат не только фруктами, но и термальными источниками. Не зря в советский период таджикские курорты закрепили за собой звание всесоюзных здравниц.

О чудодейственных горячих минеральных источниках Таджикистана известно не только местным жителям, но и далеко за пределами страны.

Гейзеры, минеральные и горячие источники, выходящие прямо на поверхность - именно за этими богатствами природы едут тысячи иностранных туристов.

Санатории Таджикистана, расположенные в живописных районах с нетронутой природой, чистым горным воздухом и водой, по праву считаются одной из главных достопримечательностей страны.

Там можно не только привести в порядок здоровье, но и просто хорошо отдохнуть.

Об известных курортах горного края, обладающих целительным даром.

Гармчашма

Эти горячие минеральные источники расположены на западном склоне Шахдаринского хребта Памира, в среднем течении реки Гармчашма (приток реки Пяндж).

Рядом находится город Хорог, а ближайшим поселком является Ишкашим (Ишкашимский район Горно-Бадахшанской автономной области).

На протяжении веков местные жители считали, что вода, вытекающая из скалистых расщелин Памирских гор, наделена особой, святой энергетикой.

Она способна "поставить на ноги" многих людей – даже тех, от лечения которых отказались ведущие табибы (лекари - ред.) региона. Неудивительно, что со временем это место только приобрело популярность.

В 1928 году русский минералог Александр Лабунцов вместе со своим помощником впервые исследовал источник с научной точки зрения.

Они собрали образцы вод с ключей Гармчашма и обнаружили у воды сероводородно-углекислый, хлоридно-гидрокарбонатный, натриево-кремнистый термы.

Именно тогда природа целительных свойств воды стала понятна и с медицинской точки зрения.

Несмотря на это научное обоснование, большинство местных паломников продолжают относиться к "Гарм-Чашме" как к чудотворной святыне. Им неважно, что говорят лабораторные анализы.

Для них целебный эффект воды – ни что иное, как благословение Свыше. И с этим чудом природы трудно поспорить.

В 1957-м рядом с горячими источниками была построена здравница "Гарм-Чашма" – знаменитый одноименный санаторий Средней Азии.

Расположен он на высоте более трех тысяч километров над уровнем моря. Здесь людей лечат от кожных и гинекологических заболеваний, болезней опорно-двигательного аппарата, органов дыхания и сердечнососудистой системы.

Мало, кто знает, но в Гарм-Чашме можно за пару процедур избавиться от болезней, которыми человек страдал всю свою жизнь.

Основные процедуры – 20-25 сеансов принятия ванн длительностью по 15 минут. Средняя температура воды – 59°C.

Но есть и противопоказания. В горячем источнике, который находится под открытым небом, нельзя находиться слишком долго - это чревато подъемом артериального давления.

Ходжа-Обигарм

Здравница расположена на высоте более 1900 метров над уровнем моря, в живописном ущелье южного склона Гиссарского хребта, что находится всего в 48 километрах к северу от Душанбе.

Из небольшой горной речушки Оби-Элок (приток Вахша) на поверхность выходят десятки источников горячей минеральной воды, которая содержит свободный сероводород и азот.

Именно эти горячие ключи дали название близлежащему поселку – Обигарм.

"Об" в переводе с таджикского языка означает "вода", а "гарм" – "горячий". Собственно, на территории этого поселка и возведен курорт.

Специализируется он на лечении заболеваний органов опорно-двигательного аппарата, нервной системы, гинекологических, кардиологических, болезней сосудов.

Санаторные корпуса и здания медицинских учреждений сооружались здесь еще во времена "развитого социализма".

Путешественник, который сейчас проезжает мимо курорта, видит еще с большой дороги,

как высоко в горах возвышается белая монолитная диковинка советской архитектуры.

На сегодняшний день огромный благоустроенный комплекс может принять до 700 отдыхающих.

Здесь есть поликлиника со специализированными кабинетами и лабораториями, ваннные отделения и грязелечебницы.

"Ходжа-Обигарм" – один из немногих курортов мира, где в качестве лечебного средства применяется и радиоактивный пар.

Биби Фотимаи Зухро

Горячий источник Биби Фотимаи Зухро находится на Памирском тракте высоко в горах, где кругом ледники и прохладная погода. Это место было названо в честь дочери пророка Мухаммада.

Согласно надписи при входе, химический состав воды минерального источника (по данным 1978-й) включает в себя натрий, калий, кальций, магний, железо, гидрокарбонат, хлориды, кремневую и метаборную кислоту.

Этот источник эффективен при лечении урологических и гинекологических заболеваний, проблем с пищеварением и так далее. Круглый год температура воды держится выше 40°C.

Люди после принятия ванн укутываются в теплые вещи, чтобы не простудиться.

Источник разделен на мужскую и женскую половины. Это не случайно: ведь он носит имя дочери пророка Мухаммада.

Считается, что купание в этой воде помогает сохранить женское здоровье и лечит бесплодие.

Над источником построен комплекс, в котором гости могут поплавать в бассейне, погулять в садике, окруженном цветами, и принять контрастный душ под 5-метровым водопадом.

Горячий источник Биби Фотимаи Зухро бьет из двух мест скалы, эти места величают руками Али.

Али был двоюродным братом, зятем и сподвижником пророка Мухаммада, а также мужем Биби-Фотимы Зухро.

По легенде, в этих святых местах можно загадать заветное желание, если пролезть в узкую нишу стены.

Чилучор Чашма

Святой источник чилучор Чашма - "Сорок четыре родника" – так называется место расположенное в городе Курган-Тюбе, в 12 километрах от поселка Шаартуз.

Известно оно во всем Таджикистане. Здесь прямо у подножия небольшого холма, бьют из под земли пять больших водных источников, распадающихся на 39 мелких.

Все они, сливаясь, образуют канал шириной 12–13 метров, в котором обитает большое количество рыбы.

По легенде, праведный халиф Али, увидев пересохшую реку Ромит, добрался до Чилучор Чашмы и попросил Аллаха дать ему воды.

При этом он нанес удар в подножие близлежащего холма, и там, где его пальцы коснулись земли, стали бить пять чистейших источников.

Чилучор Чашма является местом паломничества. Посещающие это место люди совершают молитвы, омовения, купаются в источниках, набирают эту воду собой.

Вода из источников является целебной. Она хорошо помогает от выпадения волос, заболеваний костей, гипертонии, мигрени, псориаза и многих других недугов.

В заключение можно сказать, что в общегосударственной системе охраны здоровья населения страны, позволяющей целенаправленно осуществлять профилактику и лечение заболеваний на ранних стадиях, вести диспансерное наблюдение за больными и проводить их реабилитацию, значительная роль отводится санаторно-курортному лечению. Во главу угла санаторно-курортной помощи положены наиболее гуманные, социально и научно прогрессивные принципы: профилактическая и реабилитационная направленность, преемственность между амбулаторно-диагностическими, стационарными и санаторно-курортными учреждениями, высокая квалификация и специализация оказываемой помощи.

Санаторно-курортное лечение представляет собой особый вид лечения, основанный на комплексном применении фармакологических, физиотерапевтических, фитотерапевтических, бальнеологических методов и природных оздоравливающих факторов. Этот подход называется

«медицина без больницы».

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О государственном социальном страховании» (в редакции Закона РТ от 01.08.2003г.№35, от 29.04.2006г.№187, от 5.03.2007г.№244, от 30.07.2007г.№332, от 6.10.2008г.№440, от 16.04.2012г.№824, от 01.08.2012г.№893)
2. Закон Республики Таджикистан «О пенсионном обеспечении граждан Республики Таджикистан» от 25 июня 1993 года №796
3. Барчуков, И.С. Санаторно-курортное дело [Текст]: учеб./ И.С. Барчуков. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. - 303 с.
4. Вопросы восстановительного лечения. Тезисы докладов науч.-практ. конференции, посвященной 40-летию санатория «Уссури»: Изд-во психиатрической больницы. - Хабаровск, 2001. - 98 с.
5. Лимонов, В.И. Некоторые методы управления стоимостью затрат в некоммерческих санаторно-оздоровительных учреждениях [Текст] / В.И. Лимонов // Вопросы курортологии, физиотерапии и лечебной физической культуры. - 2001.- № 3. С. 35-39.

Олифтаева Мохру Абдулнӣзовна - ассистент кафедры «Финансы» ТГУК, тел: 934223312, e-mail: mohru-ab@mail.ru

- Муллоев П.Н. АНАЛИЗ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ИНТЕРЕСОВ ГОСУДАРСТВА И МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА
- Муллоев П.Н. ТАҲЛИЛИ МУОМИЛОТИ МАНФИАТҲОИ ДАВЛАТ ВА СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА
- Mulloev P.N. ANALYSIS OF INTERACTION OF THE INTERESTS OF THE STATE AND SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP

Аннотация
Annotation

Основной целью настоящей статьи является анализ взаимодействия интересов государства и малого и среднего предпринимательства в Республике Таджикистан. Рассматриваются правила, по которым бизнес и государство строят свои отношения, тем самым компенсируя слабые формальные институты. В отношениях между государством и малым и средним предпринимательством, можно выделить ряд острых углов, таких как: отсутствие чётких и однозначных механизмов взаимодействия, гарантий института частной собственности. Партнёрство между государством и малым и средним предпринимательством, должна основываться на взаимовыгодных условиях и доверительных отношениях.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, государственное регулирование, государственная поддержка, партнёрство, обеспечение условий, взаимодействие.

Ҳадафи асосии мақолаи мазкур таҳлили ҳамкориҳои манфиатҳои давлат ва соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Қоидаҳое, ки тичорат ва давлат муносибатҳои худро аз рӯи онҳо месозанд, баррасӣ карда мешаванд ва ба ин васила муассисаҳои расмии заифро ҷуброн мекунанд. Дар муносибатҳои байни давлат ва соҳибкории хурду миёна як қатор гушаҳои тезу тундро муайян кардан мумкин аст, аз ҷумла: набудани механизмҳои возеҳу равшани ҳамкорӣ, қафолатҳои институти моликияти хусусӣ. Шарикӣ давлат ва соҳибкории хурду миёна бояд дар асоси шароити судманд ва муносибатҳои боваринок бошад.

Калидвожаҳо: соҳибкории хурду миёна, танзими давлатӣ, дастгирии давлатӣ, шарикӣ, фароҳам овардани шароит, ҳамкорӣ.

The main purpose of this article is to analyze the interaction between the interests of the state and small and medium-sized businesses in the Republic of Tajikistan. The rules by which business and the state build their relations are considered, thereby compensating for weak formal institutions. In relations between the state and small and medium-sized businesses, a number of sharp corners can be identified, such as: the lack of clear and unambiguous mechanisms for interaction, guarantees of the institution of private property. Partnership between the state and small and medium-sized businesses should be based on mutually beneficial conditions and trusting relationships.

Key words: small and medium business, state regulation, state support, partnership, provision of conditions, interaction.

Малое и среднее предпринимательство - это необходимый элемент экономики любой страны. Обязанность по содействию занятости граждан является важнейшей государственной задачей, которая она может решить, поддерживая и взаимодействуя с малым и средним предпринимательством. Развитие малого и среднего предпринимательства решает не только экономические задачи, но и социальные. Основная часть бюджета страны пополняется за счёт именно предпри-

нимателей, и львиная доля организованных рабочих мест тоже принадлежит им. Также малое и среднее предпринимательство развивает творческие возможности общества при ведении определённой деятельности, например, народные промыслы и ремесла, эти характеристики не свойственны крупному бизнесу.

Государству необходимо популяризировать предпринимательство в обществе, например, путём разработки и реализации таких проектов как «Женское предпринимательство», «Молодёжное предпринимательство» и прочее.

Государственная политика в области развития малого и среднего предпринимательства является частью государственной социально-экономической политики и представляет собой совокупность экономических, правовых, политических, социальных, информационных, консультационных, образовательных, организационных и иных мер, осуществляемых органами государственной власти и органами местного самоуправления, направленных на обеспечение реализации целей и принципов в сфере развития предпринимательства.

Основные характеристики малого и среднего предпринимательства это:

- 1) юридическая независимость;
- 2) управление предприятием собственником капитала или партнёрами-собственниками с целью получения предпринимательского дохода;
- 3) небольшие размеры по основным показателям деятельности субъекта хозяйствования: уставный капитал, величина активов, объём оборота (прибыли, дохода);
- 4) небольшая численность персонала.
- 5) быстрая реакция на требования рынка;
- 6) возможность мобилизации ресурсов на перспективных направлениях.

Сектор малого и среднего предпринимательства важен, прежде всего, потому, что он во многом замещает государство в решении сложных социально-экономических задач, а именно при создании новых рабочих мест, формировании среднего класса, являющего одним из основных факторов стабильности экономики государства и значительных источников для пополнения государственного бюджета.

После объявления Таджикистана о своей независимости и провозглашения себя страной, направленной на создание рыночной экономики, началось и развитие предпринимательства. Принятие Конституции Республики Таджикистан в 1994 году закрепило конституционные основы и гарантии для развития предпринимательства. Согласно ст. 12 Конституции Республики Таджикистан «Государство гарантирует свободу экономической и предпринимательской деятельности, равноправие и правовую защиту всех форм собственности, в том числе частной», что дало гарантии в заложении правовых основ для развития и процветания предпринимательства.

Несмотря на серьёзный количественный прирост субъектов малого, и среднего предпринимательства, который ежегодно наблюдается в Таджикистане, ассортимент товаров и услуг, предлагаемых указанными субъектами, остаётся весьма узким. Предлагаемые ими товары и услуги – это, в основном, недорогие изделия пищевой и лёгкой промышленности, строительные материалы и другие товары бытового назначения.

В принятых Правительством программах поддержки и развития предпринимательства, предусматриваются меры предоставления государственных субсидий и льготных кредитов.

В частности, пунктом 16 Программы поддержки предпринимательства Республики Таджикистан в рамках расширения сотрудничества государства и частного сектора предусмотрены следующие меры:

- предоставление субъектам малого и среднего предпринимательства государственных субсидий;
- предоставление субъектам малого и среднего предпринимательства льготного кредитования;
- снижение налоговых ставок для субъектов малого и среднего предпринимательства;
- упрощение процедуры экспорта (таможенные преференции);
- содействие в модернизации производства и технологических процессов по выпуску отечественной продукции и ее экспорта.

Что касается предоставления субъектам малого и среднего предпринимательства льготного кредитования, то в Программе предусмотрена подготовка обоснованных предложений по снижению процентных ставок по кредитам, выдаваемым банками и другими финансовыми института-

ми субъектам малого и среднего предпринимательства. Также Программой предусмотрена подготовка предложений по усовершенствованию механизма государственного субсидирования части коммерческой процентной ставки по банковским кредитам, предоставляемым субъектам малого и среднего предпринимательства.

Программой определены приоритетные виды деятельности субъектов малого и среднего предпринимательства, которым будет оказываться финансовая поддержка: сельское хозяйство, производство и переработка продукции, в том числе производство товаров народного потребления, пищевой и промышленной продукции, строительство, в том числе строительство дорог, мостов и малых ГЭС, утилизация промышленных и бытовых отходов, жилищно - коммунальное хозяйство, организация обучения техническим профессиям, туризм, инновационная деятельность.

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 5 февраля 2013 г. № 34 учреждён «Фонд поддержки предпринимательства». Фонд создан с целью обеспечения стабильного развития, создания новых рабочих мест и увеличению экспортного потенциала страны.

Несмотря на имеющее место развитие малого и среднего предпринимательства в Республике Таджикистан, наблюдается ряд факторов, которые сдерживают темпы этого развития, в частности:

- недостаток финансовых и инвестиционных ресурсов;
- неразвитая инфраструктура поддержки предпринимателей, и в особенности, начинающих;
- слабое государственно-частное сотрудничество;
- несовершенство кредитно-финансовой системы поддержки субъектов малого и среднего предпринимательства.

Особенно тревожит частые и зачастую не обоснованные проверки деятельности хозяйствующих субъектов и как результат высокий уровень коррупции.

В связи с этим в своём послании к Маджлиси Оли Республики Таджикистан Основатель мира и национального единства, Лидер нации Президент страны Эмомали Рахмон отметил: «Согласно действующим законам, в настоящее время деятельность хозяйственных субъектов подвергается проверкам со стороны 78 проверяющих и контролирующих органов, структур, дающих разрешения и лицензии, а также органов правопорядка. По причине того, что проверкам, в основном, подвергаются юридические лица, за 9 месяцев 2017 года на каждого действующего юридического лица приходилось по 5 проверок», тем самым, подчёркивая всю серьёзность существующей проблемы.

Как отмечает Г.Б. Клейнер, “в борьбе с коррупцией передний край обороны занимают именно предприниматели, поскольку от корыстных решений чиновников в наибольшей степени страдает именно предпринимательство”.

Принятый Республикой Таджикистан закон «О борьбе с коррупцией» в 2005 году и создание управления по борьбе с коррупцией, служит доказательством о правительственной приверженности к устранению данной проблемы. В целях решения данных проблем и повышения поддержки предпринимательства, а также улучшения рейтинга инвестиционной привлекательности Таджикистана в 2009-2010 гг. были реализованы меры, приведшие к тому, что Таджикистан со стороны Всемирного банка был внесён в десятку стран – реформаторов. Также государством были созданы более упрощённые варианты регистрации предпринимательства, внедрены электронные счёт - фактуры для подачи электронных отчётов, а уплата дорожного налога была включена в электронную систему оформления уплаты налогов, были сокращены ставки дорожного налога и налога на прибыль, что, конечно, благоприятно отразилось на деятельность предпринимателей.

Без взаимодействия государства, малому и среднему предпринимательству, достаточно тяжело конкурировать на различных рынках с крупным бизнесом. К тому же, последствия экономических кризов и других социально-экономических потрясений, происходящих в последние годы, значительно сокращает количество малых предприятий, так как они, зачастую, не имеют устойчивой базы, благодаря которой смогли бы пережить сложные времена, поэтому им особенно необходима поддержка со стороны государственных органов. В условиях мирового финансово-экономического кризиса, такая экономическая политика может в определённой степени также поспособствовать компенсированию сократившихся объёмов денежных поступлений от гражд-

дан, работающих за пределами республики и снизить социальную напряжённость, возникшую в результате безработицы, сохраняя при этом объёмы внутренних потреблений и налоговых поступлений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Таджикистан к Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 22.12.2017 www.president.tj.
2. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30.04.2012 № 201
3. Стратегия развития предпринимательства в реальном секторе экономики. - М.:Наука,2002. – С.23.
4. Берсенева, Д. А. Государственная политика по развитию малого и среднего предпринимательства: понятие и цели / Д. А. Берсенева. Молодой ученый. - 2021. - № 16 (358). - С. 301-304.

Муллоев Парвиз Негматджонович – старший преподаватель кафедры эконогического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета. Телефон: +992 93 404 41 14

Аминов Ф.И.

БАРҲЕ АЗ УНСУРҲОИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРИИ ТИҶОРАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аминов Ф.И.

НЕКОТОРЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕ- ГУЛИРОВАНИЯ ТОРГОВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Aminov F.I.

SOME INSTRUMENTS OF STATE REGULATION OF TRADING BUSINESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Дар мақолаи мазкур ҳадафҳои танзими давлатии иқтисодиёт, унсурҳои танзими давлатии соҳибкории тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардида, инчунин сиёсати давлатии танзими соҳибкории тиҷоратӣ мавриди муҳокима қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, соҳибкории тиҷоратӣ, иқтисодиёти миллий, даромад, устувории иқтисодӣ, истеъмолкунанда, бозор.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В статье рассмотрены цели государственного регулирования экономики, инструменты государственного регулирования торгового предпринимательства в Республике Таджикистан, а также изучена политика государственного регулирования торгового предпринимательства.

Ключевые слова: предпринимательство, торговое предпринимательство, национальная экономика, доход, экономическая стабильность, потребитель, рынок.

The article examines the goals of state regulation of the economy, instruments of state regulation of trade entrepreneurship in the Republic of Tajikistan, and also studies the policy of state regulation of trade entrepreneurship.

Key words: entrepreneurship, trade entrepreneurship, national economy, income, economic stability, consumer, market.

Переход к рыночным отношениям коренным образом изменил характер регулирования торговли. Отмена централизованного планирования и фондирования, разгосударствление и последующая приватизация предприятий, упразднение вертикальной командной настройки, ликвидация проявлений монополизма в оптовом звене привели к приобретению полной правовой и хозяйственной самостоятельности субъектов торговой деятельности.

В современных условиях главной целью государственного регулирования экономики является обеспечение социально-экономической стабильности в обществе. Данная цель трансформируется в конкретные цели, которые, на наш взгляд, можно сгруппировать по определенным блокам, определяющим достижение наиболее общих целей (рис. 1.):

Рис. 1. Основные цели государственного регулирования экономики

- А) Обеспечение экономической стабильности:
 - регулирование отраслевой и региональной структуры национальной экономики;
 - Обеспечение экономического роста;
 - Поддержка устойчивости национальной валюты;
 - Обеспечение полной занятости;
 - Внешнеэкономическое равновесие.
- Б) Обеспечение условий функционирования национальной экономики:
 - Обеспечение правовой основы функционирования экономики;
 - Обеспечение территориальной целостности;
 - Поддержка внутреннего рынка.
- В) Обеспечение социальной стабильности:
 - Социальная обеспеченность различных слоев населения;
 - Предоставление социальных услуг;
 - Обеспеченность населения общественными благами.
- Г) Поддержка конкурентной среды:
 - Создание экономических, правовых условий, правил, системы конкурентных отношений, защита конкурентной среды;
 - Борьба против недобросовестной конкуренции и монополизмом;
 - Разработка стратегических и тактических мер развития предпринимательской активности;
 - Поддержка малого и среднего предпринимательства.

В современной экономической литературе, проблемам функций государства по регулированию экономических процессов и основным направлениям его вмешательства уделяется много внимания. Так, например, Макконнелл и Брю [6] в своей известной книге «Экономикс» называют пять основных направлений государственного вмешательства в экономические процессы:

1. Обеспечение правовой базы и общественной атмосферы, способствующие эффективному функционированию рыночной системы;
2. Защита конкуренции;
3. Перераспределение доходов;
4. Перераспределение ресурсов;
5. Меры по стабилизации экономики в целом (поддержание стабильности уровня цен и обеспечение полной занятости).

Таким образом, опираясь на различные подходы, на наш взгляд основные направления государственного регулирования торгового предпринимательства можно классифицировать следующим образом (рис. 2):

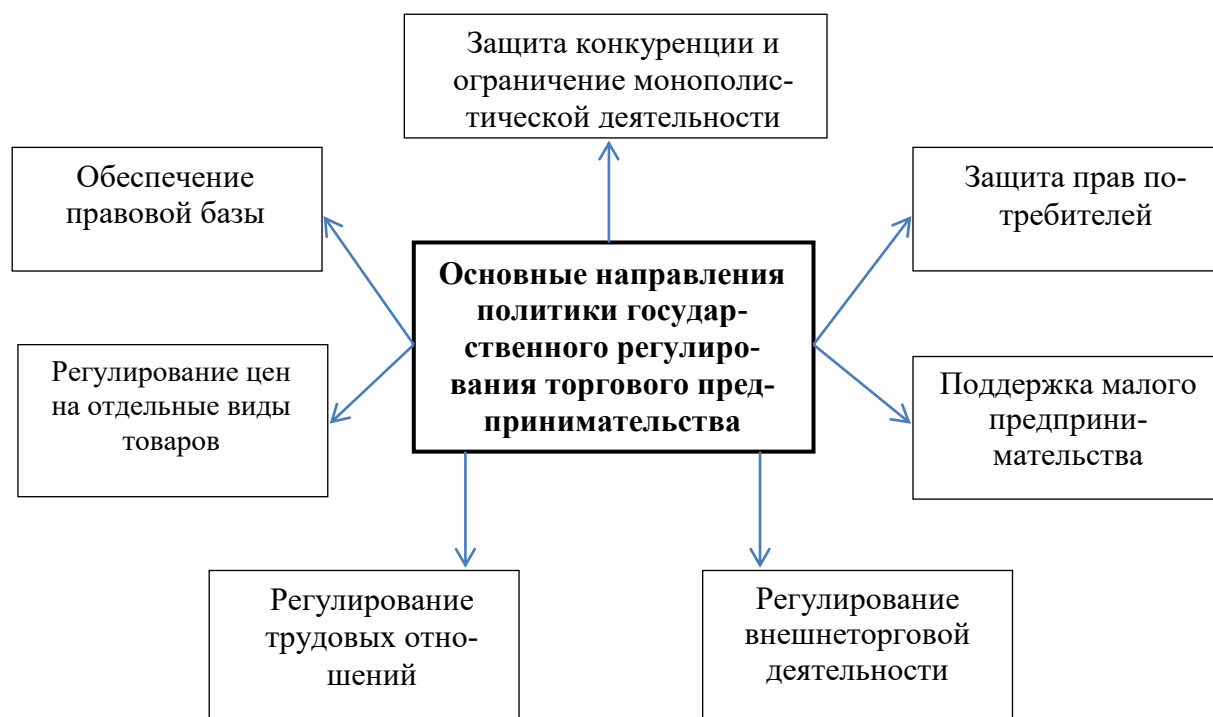

Рис. 2. Основные направления политики государственного регулирования торгового предпринимательства

1. Обеспечение правовой базы, способствующей эффективному функционированию торгового предпринимательства в рыночной системе. Другими словами, разработка, принятие и организация выполнения глубоко продуманного хозяйственного законодательства.

2. Защита конкуренции и ограничение монополистической деятельности на потребительском рынке.

3. Защита прав потребителей.

4. Регулирование цен на отдельные потребительские товары.

5. Государственная поддержка малого предпринимательства в торговле.

6. Государственное регламентирование трудовых отношений в сфере торгового предпринимательства.

7. Государственное регулирование внешнеторговой деятельности.

Механизм государственного регулирования торгового предпринимательства в условиях перехода к рыночной экономике должен опираться на следующие принципы:

- Сведение административного воздействия к нормативно-правовому регулированию;
- Обеспечение равенства субъектов торгового предпринимательства независимо от их организационно-правовых форм и форм собственности.
- Четкое разграничение макро- и микроуровней в системе государственного регулирования;
- Четкое разделение функций между республиканскими и местными уровнями системы государственного регулирования при сохранении на каждом из них общего подхода к проблеме государственного регулирования торгового предпринимательства в целом.

Таким образом, мы считаем, что в условиях перехода к рыночной экономике государственное регулирование предпринимательства, в частности торгового, осуществляется через:

1. Правовые регуляторы;
2. Административные методы;
3. Экономические регуляторы.

Правовое регулирование устанавливает правила функционирования рынка, экономических отношений, обеспечивает защиту деятельности субъектов общества в целом и отдельных его членов. Оно охватывает все сферы рыночного пространства (товарную, финансовую, рабочей силы), а также те отношения, которые складываются в этом пространстве.

Основной причиной осуществления правового регулирования экономики в новых усло-

виях является такой недостаток рыночной системы, как стремление получить прибыль без учета возможных негативных последствий. Целью правового регулирования является обеспечение цивилизованных рыночных отношений, соблюдение интересов их участников.

Правовые методы государственного регулирования торговли призваны обеспечить прочную правовую основу торговой деятельности с помощью законодательных, судебных и административных способов.

Государство осуществляет свое правовое регулирование на основе нормативно-правовых актов, устанавливающих: структуру органов государственного регулирования торговой деятельности, правовое положение предприятий торговли, порядок заключения и исполнения хозяйственных договоров и торговых сделок, правовую охрану собственности торговых субъектов, порядок разрешения споров торговых предприятий, правила торговли, защиту прав потребителей, формирование и порядок регулирования некоторых вопросов контрактной системы, вопросы, связанные с этической стороной деятельности торговли и т.д.

Государственное регулирование торгового предпринимательства основывается Конституцией Республики Таджикистан. Все нормативно-правовые акты, имеющие отношение к регулированию этой деятельности, должны соответствовать конституционным принципам.

Применительно к функционированию предприятий торговли законодательство Республики Таджикистан следует подразделить на общее (предусматривающее государственное регулирование отдельных сторон экономики) и специальное (воздействие государства на сферу торговли).

К законодательным актам общего регулирования следует отнести, в первую очередь, Гражданский кодекс Республики Таджикистан, который ставит государственное регулирование рыночных отношений в четкие правовые рамки.

Специальное нормативно-правовое регулирование торгового предпринимательства содержится в указах Президента Республики Таджикистан, постановлениях Правительства Республики Таджикистан, актах министерств и ведомств, а также постановлениях, нормативно-правовых актах, инструкциях местных органов государственной власти.

Общее содержание государственного регулирования должно опираться на понимание того, что на любом уровне системы следует выполнять предусмотренные законодательством разрешительные, контрольно-запретительные, аналитические, информационные, координирующие функции, а также функции по поддержке предпринимательства, формированию и реализации научно-технической политики и кадрового обеспечения.

В связи с общим подходом к проблеме государственного регулирования торговли задачами республиканского уровня становятся создание нормативной базы, таможенное, валютное и финансовое регулирование, квотирование и субсидирование, формирование единой политики в области стандартизации, сертификации услуг торговли и общественного питания, установление правил продажи отдельных товаров и оказания отдельных видов услуг, разработка отраслевых индикативных программ развития торговли и оценка последствий их реализации, поддержание требуемого уровня конкуренции на рынке, формирование надежного информационного обеспечения участников потребительского рынка, разработка отраслевой научно-технической и кадровой политики.

Территориальное регулирование торгового предпринимательства должно исходить из того, что его механизм, с одной стороны, должен обеспечивать реализацию принципов совместного ведения торгового обслуживания, а с другой — формировать особый орган индикативного управления, координирующий создание региональной торговой политики.

В связи с этим основными задачами местных органов государственного регулирования должны стать: формирование региональной торговой политики и ее приоритетов; обеспечение реализации общих принципов налогообложения и разработка особенностей их применения к субъектам торговой деятельности на региональном уровне; укрепление нормативно-правовой базы торговли на основе нормативов постоянной или временной регламентации, создание эффективной конкурентной среды на местном потребительском рынке; развитие регионального рынка на основе поддержки отечественных товаропроизводителей, регулирования иностранных инвестиций и формирования развитой инфраструктуры; обеспечение действенного контроля за соблюдением прав потребителей.

Административное регулирование базируется непосредственно на силе государственной

власти и включает меры запрета, разрешения, принуждения. В отличие от экономических методов, административные существенно ограничивают свободу выбора в принятии решения для субъектов рыночных отношений. В то же время административные регуляторы носят экономический характер, так как их применение сказывается на поведении хозяйствующих субъектов и, в конечном счете, на состоянии экономической системы.

Административное регулирование в мировой практике в условиях рыночной экономики признается необходимым в тех областях, где полная экономическая свобода одних субъектов рыночных отношений оборачивается тяжелыми последствиями для других или общества в целом.

К административным методам относятся: контроль за соблюдением стандартов на производимую продукцию; установление квот, таможенных пошлин на импорт или экспорт продукции в целях защиты отечественных товаропроизводителей; определение приоритетных направлений дотаций и инвестиций; развитие функций местного самоуправления др.

Мировая и отечественная практика свидетельствует об опасности жесткого администрирования, которое ведет к деформациям социально-экономической системы. Однако ограниченное, экономически и социально оправданное применение административных мер признается эффективным в сфере развития рынка и в процессе его формирования.

Экономическое регулирование основывается на воздействии на экономические интересы отечественных товаропроизводителей и материальном стимулировании развития определенных видов деятельности согласно потребностям общества. Экономическое государственное регулирование представляет собой сложное сочетание многочисленных элементов. Оно включает в себя:

1. Меры прямого воздействия на экономику, куда относятся целевое финансирование, в том числе региональные и целевые программы; а также система государственных закупок;
2. Косвенные регуляторы, к которым можно отнести бюджетно-налоговую, денежно-кредитную, амортизационную, валютную, таможенную политики.

Таким образом, определяющая роль государства в стимулировании и регулировании предпринимательства вполне очевидна, если речь идет о переходной к рынку экономике. Государство нередко пытается активно вмешиваться в деятельность предпринимателя, иногда выступая в качестве постороннего наблюдателя или арбитра. При этом используется достаточно разнообразные инструментари, включающие широкий набор как экономических, так и правовых и административных рычагов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О торговле и бытовом обслуживании» г. Душанбе 19 марта 2013. - №943.
2. Абалкин Л.И. Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики //Вопросы экономики. - 1997. - №6. - С.7.
3. Аминов Ф.И., Шаропов Ф.Р. Основные направления государственного регулирования розничной торговли /Российско-экономический интернет журнал, Москва, ноябрь 2015. - С.241-244.
4. Безбородова Т.М., Дюжева М.Б. Управление предприятиями торговли. Омск 2011. - С. 340.
5. Данилова А.С., Формирование ресурсного потенциала торговых предприятий малого бизнеса и оценка эффективности его использования: автореф. дис. канд. экон. наук. К., 2011. - С. 26.
6. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс. – М., 2007. - С. 56.

Аминов Фотехджон Иномджонович - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Таджикского государственного университета коммерции, Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. E-mail: aminov_f@mail.ru, Телефон (+992) 935763355.

Султонов З.С.
Назарбекова Н.А.
Аҷмал А.С.

РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ СОҲИБКОРОНИ ХУРД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Султонов З.С.
Назарбекова Н.А.
Аджмал А.С.

РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Sultonov Z.S.
Nazarbekova N.A.
Ajmal A.S.

DEVELOPMENT OF BUSINESS INFRASTRUCTURE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Дар мақола муаллифони роҳҳои беҳтар намудани инфрасохтори тижорати хурд бо дастгирии давлат дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро омӯхтаанд, инчунин самтҳо ва механизмҳои тараққиёти босуръати таъминоти инфраструктура бо назардошти таҷрибаи мамлакатҳои тараққиқарда.

Вожаҳои калидӣ: соҳибкорони хурд, дастгирии инфрасохтор, рушд, низом, ғайолияти соҳибкорӣ, шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ.

В работе авторами исследованы пути по улучшению инфраструктуры малого предпринимательства при поддержке государства в Республики Таджикистан, а также предлагаются направления и механизмы ускоренного развития инфраструктурного обеспечения с учетом опыта развитых стран.

Ключевые слова: малое предпринимательство, инфраструктурное обеспечение, развитие, система, предпринимательская деятельность, государственно-частное партнерство.

In the work, the authors explored ways to improve the infrastructure of small businesses with the support of the state in the Republic of Tajikistan, and also proposed directions and mechanisms for the accelerated development of infrastructure support, taking into account the experience of developed countries.

Key words: small business, infrastructure support, development, system, entrepreneurial activity, public-private partnership.

Аннотатсия Аннотация Annotation

Перед Республикой Таджикистан стоит сложная проблема углубления рыночных отношений с учетом развития интеграционных процессов, где инфраструктура является важным фактором в этом переходе. Поэтому формирование научной концепции развития предпринимательства, в основе которой лежит совершенствование системы инфраструктурного обеспечения и развития малого предпринимательства является приоритетным. Кроме того, сама инфраструктура, требует всестороннего исследования.

Ускоренное развитие малого предпринимательства и совершенствование механизма их функционирования является важным условием обеспечения социально-экономического развития страны и ее регионов.

На сегодняшний день уровень развития инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в Таджикистане неординарен в зависимости от функционирования сегментов рынка услуг, что требует разностороннего подхода к определению значимых направлений развития малого предпринимательства относительно конкретного вида предоставляемых услуг.

В настоящее время малые формы предпринимательской деятельности становятся ключевыми игроками на рынке предоставляемых услуг [2]. Вместе с тем использование потенциала этого сектора недостаточно исследовано. И это связано со следующими причинами:

- несовершенство нормативно-правовой базы и недостаточная степень защиты интере-

сов представителей малого предпринимательства. В этом плане особое затруднение вызывает факт комплексного положения экономики, регулирование которой осуществляется государственными и местными органами исполнительной власти;

- недостаточный доступ субъектов малого предпринимательства к финансово-кредитным ресурсам для формирования оборотного капитала, обновления производственных фондов, использование инвестиций для собственного развития;
- ограниченный доступ малого предпринимательства к транспортной инфраструктуре;
- технологическое состояние многих предприятий, не позволяющее обеспечить должного уровня оказываемых услуг клиентам;
- отсутствие эффективного механизма проведения мониторинга деятельности малого предпринимательства с целью контроля и координации реализации долгосрочных адресных программ поддержки.

Однако развитие системы инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в Республике Таджикистан связано не только с частными проблемами, но и существующими барьерами усложняющие развития экономики. В целом существующие ограничения по развитию инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства обусловлены наличием, отсутствия единой системы организации и управления. По нашему мнению, решение этих проблем связано с использованием программно-целевого подхода, что связано со следующими факторами:

- многогранностью решаемой проблемы, связанной со сложной структурой правовой, транспортной, энергетической, сбытовой системах, которые объединяют в единый комплекс различные виды услуг, особой ролью малого предпринимательства в обеспечении социально-экономического развития страны;
- высокая капиталоемкость и длительные сроки окупаемости инвестиций для развития предпринимательской инфраструктуры, что не очень привлекательно для крупных инвесторов, и требует активного участия государственных структур;
- создания условий для комплексного развития инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства на основе программно-целевого управления с учетом концентрации ресурсов для решения задач;
- использование системного подхода при реализации инвест-проектов с целью получения отраслевых эффектов и достижения позитивных социально-экономических последствий для республики в целом;
- эффективное взаимодействие местных органов государственной власти, Министерством экономического развития и торговли с другими ведомствами на основе программно-целевого подхода в Таджикистане.

В настоящее время развитие инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства невозможно без господдержки, программами отдельных видов деятельности и сфер.

Господдержка развития инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства Таджикистана должно реализовываться на основе установленных принципов охватывающие различные аспекты обеспечения открытости различных форм поддержки малому предпринимательству во всех отраслях и сферах его деятельности.

За последние несколько лет экономическое состояние ряд стран немного ухудшилось таких как Российская Федерация, Китайская Народная Республика, Казахстане, отголоски этого мы наблюдаем на экономике Республики Таджикистан. Исходя из этого, приоритетным направлением развития малого предпринимательства в сфере предоставляемых услуг является создание финансово-экономических условий для их реализации. В данной ситуации нами предлагается выделить использования всех имеющихся методов, форм и механизмов поддержки со стороны государства малого предпринимательства в Республике Таджикистан.

Вследствие этого эффективным находим использования ряд механизмов, которые направлены на решение жизненно важных проблем малого предпринимательства в условиях Республики Таджикистана (рисунок 1):

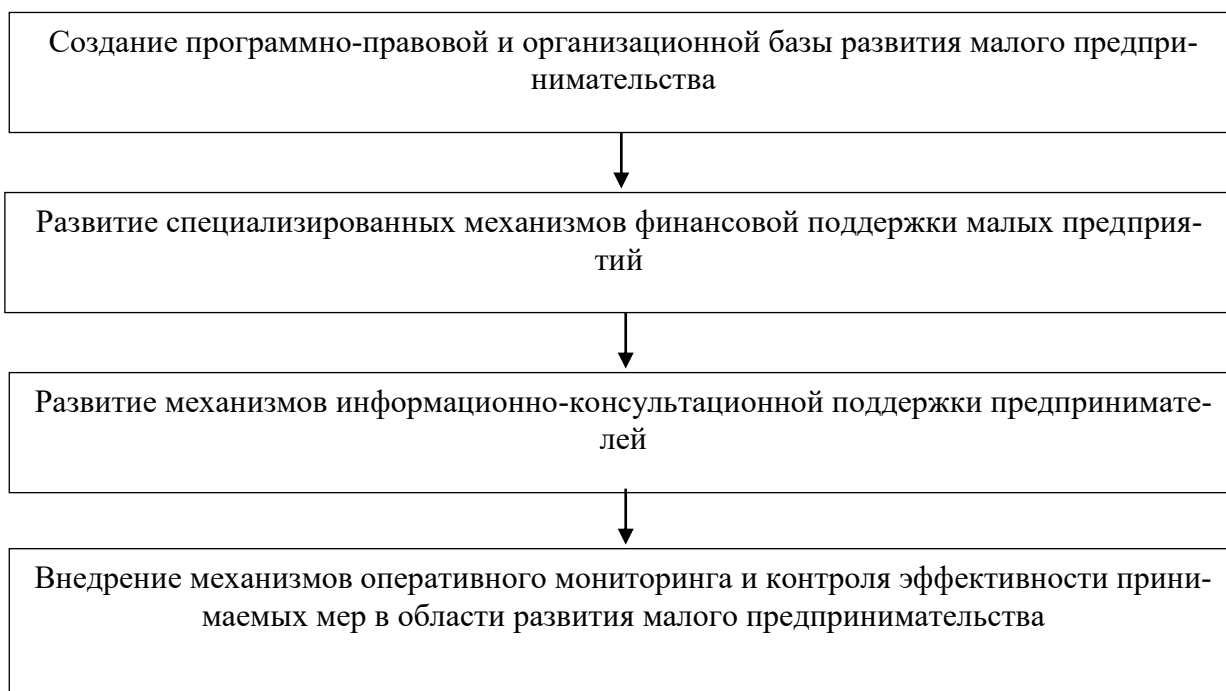

Рисунок 1 - Направления и механизмы развития малого предпринимательства в Республике Таджикистан

Анализ показывает, что для реализации этих направлений (рис.1) создание программно-правовой и организационной базы способствует решению проблемы предпринимательства на основе разработки целевой государственной (ведомственной) программы развития малого предпринимательства в Таджикистане.

Основной целью этой программы заключается в том, что развитие малого предпринимательства способствует формированию конкурентной среды и повышения эффективности функционирования экономики. Среди основных задач программы мы выделяем:

- создание требуемых условий и механизма для развития малого предпринимательства на транспорте и дорожном хозяйстве;
- создание условий и механизмов доступного финансирования для развития малого предпринимательства;
- совершенствование нормативно-правового обеспечения развития малого предпринимательства, учитывая условия и механизмы поддержки [3].

Совершенствование нормативно-правового обеспечения должен учитывать создания равных условий малого предпринимательства для входа на внутренние и внешние рынки, снижение административных барьеров, создание механизма господдержки. Эти условия считаются ключевыми направлениями развития правовых основ господдержки малого предпринимательства.

В целях совершенствования организации системы малого предпринимательства должны предусматриваться налоговые меры их поддержки на основе внедрения механизма льготного налогообложения. Поэтому внести поправки в Налоговом кодексе относительно предоставления льгот по налогу на прибыль, на имущество, социальным отчислениям для малого предпринимательства.

Другим важнейшим направлением развития инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства является создание необходимых условий для развития объектов транспортной, энергетической, финансовой, социально-культурной, внешнеэкономической, научно-технологической инфраструктуры и, в том числе информационной и логистической системы страны.

В современных условиях развитие инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства не должно отставать от мировых тенденций. Поэтому важным является создание условий для этой инфраструктуры с учетом инновационной ориентированности. Это также требует предусмотренные и разработки технических регламентов, ориентированных на внедрение инноваций малого предпринимательства в развитие экономики страны. Кроме того, для разви-

тия инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства важным является создание следующих условий:

- формирования информационно-коммуникационной базы;
- создание социально-культурной инфраструктуры;
- создание научно-технологических фондов для финансирования инновационных идей

представителей малого предпринимательства.

Другим приоритетным направлением является развитие специализированного механизма финансовой поддержки малого предпринимательства. Эти механизмы реализуются по таким направлениям:

- адресная господдержка важных направлений малого предпринимательства на основе выделения целевых ассигнований;
- субсидирование деятельности банков, взаимодействующих с малым предпринимательством;
- разработка механизмов налогового стимулирования малого предпринимательства в Республике Таджикистан.

Выделяя конкретные механизмы и формы экономической поддержки малого предпринимательства важно оценить потенциалы государственно-частного партнерства. Инициативное использование механизмов государственно-частного партнерства связано для стимулирования роста экономики отдаленных регионов и необходимостью дополнительных финансовых вливаний в основные отрасли экономики.

Зарубежный опыт, показывает, что при оказании социально значимых услуг малого предпринимательства являются особым звеном государственно-частного партнерства. В ведущих странах мира, на принципах конкурсного отбора, регламентирующий соответствующий подход к хозяйствующим субъектам, создан особый правовой режим. Тем не менее в Республике Таджикистан для бесперебойного функционирования государственно-частного партнерства, недостаточно разработаны правовые нормы, охватывающие ответственность и прав собственности [1].

Развитие механизма ГЧП в Таджикистане необходимо выполнение таких задач:

- формирование благоприятных условий для активизации участия государственно-частного партнерства в определении направлений развития малого предпринимательства, приоритетных конфигураций взаимовыгодного участия роли партнерства с государственными структурами;
- создание стратегического институционально-правового акта, охватывающего вопросы материально-технического, финансово-организационного характера для содействия малого предпринимательства во всех секторах экономики;
- образование специальных фондов и программ по повышению квалифицированных сотрудников в каждой области, а также механизма стимулирование связей между госструктурами и частным сектором;
- развитие производственно-сбытовой базы для обеспечения взаимодействия объектов служб материально-технического оснащения и сбыта;
- активизации инновационных процессов в ходе ГЧП, трансфера и коммерциализации технологий при оказании и создания важнейших условий;
- совершенствование совместной деятельности местных государственных органов и бизнеса по образованию и развитию интеграционной инфраструктуры, которая будет направлена на обеспечение и поддержку предпринимательства в регионах страны.

По нашему мнению, развитие механизмов информационно-консультационной поддержки бизнесменов, планирующих открытие предпринимательской деятельности и его развитие в экономике.

Развитие малого предпринимательства в Республике Таджикистан значительно сдерживается недостаточно проработанностью для действующих и потенциальных предпринимателей необходимой информации. Поэтому эффективная поддержка развитие инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в части информационно-консультационного сопровождения и обучения их основам инвестирования и осуществления ПД играет значения в создании условий в различных отраслях экономики Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О защите и государственной поддержке предпринимательства в Республике Таджикистан», (АМОПТ 2014г, №7 ч.2, ст.293; 2005г., №7, ст.400; 2007г., №5, ст.364; 2008г, №12, ч.2, ст.997; 2010г., №12, ст.817)
2. Иншаков О.В., Русскова Е. Инфраструктура рыночного хозяйства: системность исследования // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. Сер. 5, Экономика. - 2005. - № 2. - С. 28-37
3. Султонов З.С. Организационно-экономические аспекты инфраструктурного обеспечения малого предпринимательства в Республики Таджикистан// Диссертация кан. экон. наук.- Душанбе, 2018. - 173с.

Султонов Зоиршо Султонович - кандидат экономических наук, доцент кафедры налоги и страхование Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 985266050, Email: zoir1978@gmail.com

Назарбекова Нурия Амзалиевна – соискатель Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 938999885, Email: tguk@mail.ru

Ачмал Абдул Субхон – магистрант 2 курса Таджикского государственного университета коммерции. Тел: (+992) 938999885, Email: tguk@mail.ru

Ясакиева С.А. ТИЧОРАТИ НАЗДИСАРҲАДӢ ҲАМЧУН НИЗОМИ МАХСУСИ ФАӢОЛИЯТИ ТИЧОРАТИ БЕРУНИИ ДАВЛАТ

Ясакиева С.А. ПРИГРАНИЧНАЯ ТОРГОВЛЯ КАК ОСОБЫЙ РЕЖИМ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ВНЕШНЕТОРГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВО

Yasakieva S.A. BORDER TRADE AS A SPECIAL REGIME OF FOREIGN TRADE ACTIVITIES OF STATE

Дар мақола моҳияти тичорати наздисарҳадӣ ҳаҷун як шакли муносибатҳои иқтисоди байналмиллалӣ асоснок карда шуда, ҷиҳатҳои назариявӣ ва ҳукукии тичорати наздисарҳадӣ дар фаъолгардонии ФИБ минтақаҳои наздисарҳадӣ дида баромада шуданд. Тичорати наздисарҳадии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳогузорӣ гардида, роҳҳои фаъолгардонии ин равандҳо пешниҳод гардиданд.

Калидвожаҳо: тичорати наздисарҳадӣ, ҳамкориҳои наздисарҳадӣ, фаъолияти иқтисодии беруна, батанзимдарории ҳукуқӣ, усулҳои батанзимдарории

**Аннотатсия
Аннотация
Annotation**

В статье обоснованно значение приграничной торговли как важная форма международных экономических отношений. Рассматриваются теоритические и международно-правовые аспекты режима приграничной торговли, его значение в активизации ВЭД регионов сопредельных государств. Дается оценка приграничной торговли Республики Таджикистан со сопредельными странами. Предложены пути активизации этих процессов.

Ключевые слова: приграничная торговля, приграничное сотрудничество, внешнеэкономическая деятельность, правовое регулирование, меры регулирования.

The article substantiates the importance of cross-border trade as an important form of international economic relations. Theoretical and international legal aspects of the border trade regime, its significance in the activation of foreign economic activity of the regions of neighboring states are considered. An assessment is given of the border trade of the Republic of Tajikistan with neighboring countries. Proposed the ways to activate these processes.

Key words: cross-border trade, cross-border cooperation, foreign trade, legal regulation, regulatory measures

В современных условиях процесс поиска новых моделей международной интеграции и развитие экспорта заставляет обратить более весомое внимание на развитию внешнеэкономических отношений между регионами сопредельных с Республикой Таджикистан, прилегающих к ее государственным границам. Такие территориальные зоны могут рассматриваться как особый режим внешнеэкономической деятельности (ВЭД). Географическое расположение Республики Таджикистан таково, что через нее проходят автомагистраль международного значения.

После распада Советского Союза и приобретения независимости Республики Таджикистан многие образовавшиеся ее субъекты стали относиться к числу приграничных регионов. Поскольку эти регионы являются составной частью экономического комплекса страны, они влияют на общее производство и потребление. Многие из этих территории стали функционировать как образования с особым режимом: а сама граница с приграничной полосой и свободные экономические зоны.

Переход Республики Таджикистан к рыночной экономике потребовал особого подхода к управлению развитием территорий. Учитывая особенности, конкурентные преимущества и потенциал развития того или иного региона требует особого государственного регулирования, упорядочения и единообразного организационно-правового регулирования. Регулирование особого режима внешнеторговой деятельности способно выступить в качестве одной из конституционно-правовых гарантий защиты гражданских интересов хозяйствующих субъектов, а также государственной поддержки стратегически значимых территорий.

Наименее исследованным особым режимом внешнеторговой деятельности является приграничная торговля. Именно приграничная торговля призвана содействовать социально-экономическому развитию регионов и предполагает установление для них особого льготного налогового, таможенного, валютного режима. Особенностью приграничной торговли является то, что с одной стороны эта деятельность осуществляется на территории государства и подчиняется его национальному праву, а с другой стороны – она является особым видом внешнеэкономической деятельности и в ней участвует иностранный элемент.

Приграничная торговля отличается от «стандартной» торговли дальностью расстояний, на которые перемещаются товары. Основная черта приграничной торговли для торговцев заключается в ограниченности расстояния, что делает их транспортные издержки практически незначительными. Эта особенность позволяет торговцам пользоваться разницей в предложении спроса и ценах на разные товары и услуги, имеющиеся на какой-либо из сторон границы.

Важным условием приграничного сотрудничества является соседство, близость, географическая общность стран – участниц. Несомненно, если нет разногласий между соседями, это благоприятствует их сотрудничеству. Но особый импульс дают межрегиональные соглашения и в рамках преференции создание более льготных условий.

Международный подход решение проблем приграничных отношений требует от государства, того факта, что некоторые приграничные вопросы могут не попадать под национальное право, а в прямую входит в компетенцию внутригосударственных структур по обоим странам границы. С помощью межгосударственных соглашений государство берет на себя ответственность на основе этих договоров заключать законные сделки с приграничными сообществами.

Основополагающими документами для формирования правовой базы приграничного сотрудничества между Республикой Таджикистан и стран участниц СНГ (Республика Беларусь, Республика Казахстан, Кыргызская Республика, Российская Федерация и др.) 26 февраля 1999 г. было подписано Соглашение об основных принципах приграничного сотрудничества государств – участников договора об углублении интеграции в экономической и гуманитарной областях [2]. Под межрегиональным и приграничным сотрудничеством государств – участников СНГ в нем понимаются согласованные действия органов государственной власти, органов власти административно-территориальных единиц государств – участников СНГ, органов местного самоуправления, юридических лиц, общественных организаций, совершаемые в рамках действующего законодательства государств – участников СНГ, направленные на укрепление всесторонних отношений сопредельных государств в решении вопросов устойчивого развития регионов и приграничных территорий, повышения благосостояния населения пригра-

нических территорий, обеспечение безопасности жизни граждан, охраны окружающей среды и взаимопомощи в чрезвычайных ситуациях, упрочения дружбы и добрососедства государств – участников СНГ. [2].

Кроме того, 15 сентября 2004 года Совет глав правительств государств – участников СНГ утвердил Концепцию межрегионального и приграничного сотрудничества государств – участников СНГ. Концепция определяет основные задачи, принципы и направления реализации политики государств – участников СНГ по развитию межрегионального и приграничного сотрудничества. [5].

Третий документ для формирования правовой базы приграничного сотрудничества в странах СНГ можно считать Модельный закон о приграничном сотрудничестве, принятое на двадцать девятом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ от 31 октября 2007 года. [6].

Существующая нормативная база, определяющая условия деятельности в Республике Таджикистан территорий с особым режимом внешнеэкономической деятельности, к настоящему времени состоит из нескольких законодательных актов. В первую очередь Закон Республики Таджикистан «О внешнеторговой деятельности», который определяет понятие особый режим осуществления отдельных видов внешнеторговой деятельности- приграничную торговлю и особые экономические зоны [3]. Но если особые экономические зоны в Республике Таджикистан с 25 марта 2011 года регулируются Законом Республики Таджикистан «О свободных экономических зонах» [4], то для приграничной торговли отдельного правового акта пока не существует. Еще один документ, регулирующий осуществления приграничной торговли в Республике Таджикистан является Положение о порядке осуществления приграничной торговли в Республике Таджикистан [6]. Кроме того, применяются законы ряд общеэкономического характера- Таможенный кодекс Республики Таджикистан, Налоговый кодекс Республики Таджикистан и Гражданский Кодекс Республики Таджикистан.

Проблема межрегионального сотрудничества особенно актуальна для приграничных регионов, так как налаженные в течение многих лет экономические, культурные, социальные отношения с сопредельными государствами теперь должны регулироваться международными институтами. Поэтому эффективное действие экономических механизмов особых режимов осуществления внешнеторговой деятельности в них можно обеспечить только, создавая правовые предпосылки их развития. В связи с этим целью регулирования внешнеэкономических отношений в форме особого режима приграничной торговли должно быть не предоставление льгот отдельным регионам или субъектам торговли, а целостное стимулирование развития тех территорий, которые по объективным причинам не могут функционировать в режиме саморазвития, активизации социальной мобильности населения, создания условий для возникновения государственно значимых потенциальных «точек роста».

Исследования показали, что состояния приграничного торгово-экономического сотрудничества Республики Таджикистан требует модернизации, поскольку государство не до конца определилась в интересах своей приграничной политике и использование своих конкурентных преимуществ в этой области. Поэтому в целях дальнейшего совершенствования и стимулирования развития приграничной торговли в РТ, по нашему мнению, необходима:

Во-первых, должно быть нормативно закреплено само понятие «приграничная территория» и «приграничная зона» как объект установления особого экономического режима. При этом нельзя всю территорию субъектов Республики Таджикистан, имеющих выход к государственной границе, относить к приграничным территориям. К ним, в частности, можно относить только административные районы и муниципальные образования, которые имеют непосредственный выход к государственной границе.

Во-вторых, применение льготных мер, способных создать предпосылки для уско-

ренного социально-экономического развития приграничных территорий, не должно наносить ущерб доходной части бюджета региона и экономической безопасности страны. Должна существовать утвержденная на региональном уровне методика расчета интегральной эффективности (социальной, налоговой, бюджетной и т.п.) предоставления данных льгот.

В-третьих, серьезные проблемы связаны и с объемом предоставляемых льгот. Если они будут чрезмерными, то в неравном положении окажутся регионы, не участвующие в приграничной торговле.

В-четвертых, так как изъятие из общего порядка таможенно-тарифного и нетарифного регулирования касается исключительно товаров, произведенных на приграничной территории, и лиц, на ней проживающих, нельзя допустить, чтобы в приграничную торговлю стали вовлекаться и экспортироваться в обход действующего порядка товары, произведенные за пределами регионов, имеющих право заниматься упомянутой торговлей.

Подводя некий итог всего вышесказанного, стоит отметить, что перед Республикой Таджикистан стоит серьезная и сложная задача: налаживать торгово-экономические отношения с бывшими союзными Республиками и соседями с кем граничит.

Литература

1. Беерлин У. Приграничное сотрудничество между местными и региональными властями // Энциклопедия международного публичного права. Брюссель, 2000.
2. Вардомский Л.Б., Скатерщикова Е.Е. Внешнеэкономическая деятельность регионов России- М.: КНОРУС, 2010 .
3. Закон Республики Таджикистан № 846 от 3 июня 2012 года «О внешнеторговой деятельности» // [http:// www. adliya.tj](http://www.adliya.tj)
4. Закон Республики Таджикистан № 700 от 25 марта 2011 года «О свободных экономических зонах» // [http:// www. mmk.tj](http://www.mmk.tj)
5. Модельный закон о приграничном принятым на двадцать девятом заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (постановление № 29-18 от 31 октября 2007 года)- [Электронный ресурс].- Режим доступа: [http://docs cntd.ru/](http://docs.cntd.ru/)
6. Положение о порядке осуществления приграничной торговли в Республике Таджикистан №238 от 1 июня 2016 года // [http:// www. mmk.tj](http://www.mmk.tj)

Ясакиева Сабрина Азизовна - старший преподаватель кафедры маркетинга, коммерции и сервиса Таджикского государственного университета коммерции. 734055, г.Душанбе, ул.Дехотй. Тел: (+992) 938193351. E-Mail: sabrish88@mail.ru

Рахмонов И.Қ

СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНӢ - АСОСИ РУШДИ МЕҲМОНХОНАҲО

Рахмонов И.К.

КАЧЕСТВО УСЛУГ - ОСНОВА РАЗВИТИЯ ГОСТИНИЦ

Rahmonov I.K.

QUALITY OF SERVICE IS THE BASIS OF DEVELOPMENT OF HOTELS

Масоили сифат ҳангоми пешниҳоди хизматрасонии меҳмонхонаҳо нақши ниҳоят муҳим дорад. Бе хизматрасонии босифат, меҳмонхона наметавонад ба ҳадафҳои асосии худ ноил гардад. Таърихи рушди корпоратсияҳо ва занҷирҳои меҳмонхонаҳои гуногун, нишон медиҳад, ки ғоида ин натиҷаи сифат аст.

Калидвожаҳо: Сифати хизматрасонӣ, меҳмон, стандарт, мизоҷ, самаранок, рақобатпазирӣ, идоракунӣ, сатҳи хизматрасонӣ, хусусиятҳои хизматрасонӣ, сертификатсия, хизматрасонии меҳмонхона, системаи сифат, низоми менеҷменти сифат ва ИСО.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Вопросы качества играют важную роль в предоставлении гостиничных услуг. Без качественного обслуживания гостиница не может достичь своих основных целей. История развития различных гостиничных корпораций и сетей показывает, что прибыль есть результат качества.

Ключевые слова: качество обслуживания, гость, стандарт, клиент, эффективность, конкурентоспособность, управление, уровень обслуживания, характеристика обслуживания, сертификация, гостиничный сервис, система качества, система менеджмента качества и ИСО.

Quality issues play an important role in the provision of hotel services. Without quality services, the hotel cannot achieve its main goals. The history of the development of various hotel corporations and chains shows that profit is the result of quality.

Key words: service quality, guest, standard, client, efficiency, competitiveness, management, service level, service characteristics, certification, hotel service, quality system, quality management system and ISO.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки сабаби асосии дубора аз хизматрасонии меҳмонхона истифода намудани муштарӣ сатҳу сифати хизматрасонии оӣ ва ба талаботи муштарӣ ҷавобгӯ будани он мебошад. Бори аввал меҳмонро бо рекламаи хуб ё бо мебелу таҷҳизоти боҳашамат, намуди зоҳирӣ ва дохилии меҳмонхона ҷалб кардан мумкин аст, аммо дафъаи дуюм ў танҳо ба шарофати кори касбии кормандон ва сифати баланди хизматрасонии қаблан гирифташуда таширф меорад.

Сифати хизматрасонӣ бештар ба устувории меҳмонхонаҳо таъсир мерасонад. Бомуваффақият ба ҷо овардани хизматрасонии босифат ба меҳмонон манбаи асосии рӯзгори онҳост.

Ба гуфтаи С.Крейнер, сифати хизматрасонӣ ин мутобиқати хизматрасониҳои пешниҳодшуда ба стандартҳои пешбинишуда ё муқарраршуда ба ҳисоб меравад. Ҳамин тариқ, стандартҳо, шакл ва мундариҷаи воқеии онҳо меъёри сифати хизматрасониро дар меҳмонхона таҷассум менамоянд. Меъёри арзёбии сифати хизматрасоние, ки ба истеъмолкунанда расонида мешавад, дараҷаи қаноатмандии ў, яъне мукотибаи байни гирифташуда ва интизоршуда мебошад. Меъёри дараҷаи қаноатмандии мизоҷон ин хоҳиши дубора баргаштан ва ба дӯстону шиносонашон тавсия додани меҳмонхона мебошад [7, с 89].

Барои самаранок таъмин намудани сифат ва рақобатпазирии хизматрасонии меҳмонхонаҳо, идоракунӣ тарҳрезӣ ва назорати сифат мушкilotи таъхирнопазир мебошад. Дар ин маврид, на танҳо бо муайян кардани сабабҳои дохилӣ, балки бо омӯختани талаботи харидорон,

инчунин роҳҳои қонеӣ гардонидани ин талабот нақши асосӣ мебошад.

Меҳмонхона вазифадор аст, ки на танҳо омилҳои дохилиро, ки ба сифати хизматрасонӣ таъсир мерасонанд, муайян намояд, балки тамоми доираи дархост ва ниёзҳои муштариёро омӯзад, методология ва технологияро таҳия ва татбиқ намуда, ки қаноатмандии пурраи онҳоро таъмин намояд. Идоракунии самараноки сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванда муҳимтарин фишанги баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ ба мизочон, даромаднокии меҳмонхона ва таъмини амнияти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад [2, с 248].

Мафҳуми сифат бисёрчанба буда,тамоми хусусиятҳои хизматрасониро дар бар мегирад, яъне: хусусиятҳои техникӣ ва дигар хусусиятҳо, сатҳи омодагии пеш аз фурӯш, дастрасии ҳадамот дар раванди пешниҳоди он, пешбурди бренд дар бозор ва таъмини нуфузи он дар шароити рақобат мебошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки сертификатсия воситаи зарурии мебошад, ки мутобиқати сифати хизматрасониро ба талаботи ҳуҷҷатҳои меъёрию техникӣ кафолат медиҳад.

Рақобатпазирии хизматрасонии меҳмонхонаҳо аз рӯи сатҳи сифат ва нархи онҳо муайян карда мешавад. Сифат мафҳуми мураккабест, ки самаранокии фаъолият, услуби идоракунии, стратегияҳо, маркетинг ва ташкили хизматрасониро ҳамаҷониба тавсиф мекунад, аз ин рӯ, идоракунии самараноки сифат яке аз мушкилоти мубрами меҳмонхона мебошад. Сифат ба натиҷаи ниҳой (фоида) таъсир мерасонад ва фурӯшро зиёд мекунад. Аз ин сабаб беҳбудии сифат бо афзоиши арзиши хизматрасонӣ алоқаманд аст. Харочоти иловагӣ барои беҳтар намудани сифат хароҷотро зиёд мекунад, аммо ин боиси зиёд шудани фурӯши маҳсулот мегардад. Дар баробари ин, самаранокии умумии аз баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ (афзоиши фоида ва самаранокии арзиши хизматрасонӣ) меафзояд. Амалҳо ҳамеша бо нишондиҳандаҳо чен карда мешаванд ва беҳтар намудани сифатро ба мақсади худ табдил додан мумкин нест.

Таносуби оптималии меъёри «наrx/сифат»-и хизматрасонии меҳмонхонаҳо барои таъмини шуҳрати баланд ва баланд бардоштани мақоми рақобатпазирии меҳмонхона дар бозор аҳамияти ҳалкунанда дорад. Ё зарурати аз нав дида баромадани асосҳои идоракунии тарҳрезии сифатро ҳамчун мавқеи тадқиқот ва қабули таҷрибаи беҳтарини ҷаҳонӣ муайян мекунад [3, с 192].

Хизматрасонии меҳмонхонаҳо дорои як қатор хусусиятҳоест, ки ба онҳо имкон медиҳанд, ки сифати худро идора кунанд, сатҳи онҳоро барои категорияҳои гуногуни истеъмолкунандагон бо назардошти талабот ва қобилияти харидории онҳо паст ё баланд бардоранд. Сифати хизматрасонию пешақӣ санҷидан мумкин нест, зеро пешниҳод ва истеъмоли он дар як вақт сурат мегирад, хизматрасонӣ нигоҳ дошта намешавад, онҳо бо тағйирпазирӣ, ғайримоддӣ, ҷудопозирии объект ва субъект тавсиф мешаванд (муштарӣ дар раванди пешниҳоди хизматрасонӣ иштирок мекунад) [5, с 108].

Муҳаққиқони хориҷӣ Н.В. Дмитриева, Н.А. Зайцева, С.В. Огнева, ва Р.Н. Ушаков қайд мекунанд, ки хусусиятҳои хизматрасонӣ дар меҳмонхонаҳо дар раванди таҳияи системаи самараноки идоракунии сифат ва таъсири ин система ба унсурҳои асосии хизматрасонии меҳмонхонаҳо (ғайримоддӣ ва моддӣ) инъикос меёбанд. Унсурҳои ғайримоддии хизматрасонии меҳмонхона муҳит, ҷолибияти атроф, эстетика, бароҳатӣ, эҳсосот, гармии хизматрасонӣ, муносибатҳои дӯстона, оромӣ ва фарҳанги баланди муоширати байнишахсӣ мебошад. Унсурҳои моддӣ шумораи ҳуҷраҳо, захираҳои инвентаризатсия ва технологияи пешниҳоди хизматрасониҳоро дарбар мегирад. Хусусиятҳои физикӣ минтақаи тамосро ба вучуд меоранд, ки дар он шахсе, ки хизматрасонанда ва истеъмолкунанда дар раванди хизматрасонӣ ҳамкорӣ мекунанд [4, с. 213].

Имрӯз, яке аз самтҳои муҳими фаъолияти меҳмонхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили системаи самараноки идоракунии сифат мебошад, ки имкон медиҳад, ки хизматрасонии меҳмонхонаҳои рақобатпазирро фароҳам оранд. Системаи сифат инчунин ҳангоми гуфтушунӣ бо туроператорҳои хориҷӣ ва дигар шарикони корпоративӣ муҳим аст. Шартҳои ҳатмии бастанӣ шартномаи системаи мавҷудаи сифат ва мавҷудияти сертификати ин система аз ҷониби мақоми ваколатдор мебошад. Мизоч бояд итминон дошта бошад, ки сифати хизматрасоние, ки ба ӯ пешниҳод мешавад, ба талаботи ӯ мувофиқат мекунад.

Қонунҳо, қоидаҳо ва стандартҳои миллии идоракунии хизматрасонии меҳмонхонаҳоро мустақиман танзим мекунанд ва талаботи возеҳро барои системаҳои кафолати сифат қонунӣ мегардонанд.

Ба гуфтаи муҳаққиқи соҳаи хизматрасонии меҳмонхонаҳо Роглев Х.Й., ба сифати хизматрасонии меҳмонхона омилҳои зерин таъсир мерасонанд [9, с. 164]:

	Номгӯи омилҳои сифати хизматрасонии меҳмонхона	Моҳияти омилҳои сифати хизматрасонии меҳмонхона
1.	Вазъияти базаи моддию техники	Тартиби қулай ва босифати биноҳои меҳмонхона, бо мебел ва таҷҳизоти бароҳат мучаҳҳаз гардонидани биноҳои истиқоматии он, маҷмӯаҳои калони аълосифат, сифатнокии замонавӣ. таҷҳизоти ошхона, лифтҳои қулай ва ғайра
2.	Технологияи прогрессивии хизматрасонӣ	Тартиб ва усулҳои тоза кардани биноҳои ҷамъиятӣ ва хонаҳои истиқоматиро муайян мекунад; бақайдгирӣ ва ҳисоббаробаркунӣ бо мизочон ва ғайра
3.	Маҳорати баланди касбӣ ва маҳорати хизматчиён	Қобилият ва тайёр будани онҳо барои ба меҳмон фаҳмо, зуд ва ба таври маданӣ хизмат расондан
4.	Идоракунии сифати хизматрасонӣ	Таҳия ва татбиқи стандартҳои сифат, омӯзиши кормандон, назорат, танзим, тақмили хизматрасониро дар тамоми самтҳои меҳмонхона дарбар мегирад. Ин омил муҳимтарини сифати хизматрасонӣ дар меҳмонхонаҳои муосир мебошад

Сарчашма: (аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст)

Аз ин лиҳоз, ба инобат гирифтани омилҳои зикршуда ҳеле муҳим аст, агар меҳмонхона дар шароити муосир дар занҷири меҳмонхонаҳо талош ва рақобаттавонӣ дошта бошад. Низомии менеҷменти сифат дар меҳмонхонаҳо зарурияти омӯзиши пайваста, тақмилдиҳии мунтазами касбияти кормандон, таҳлили сохтор ва инфрасохтори замонавӣ, истифодаи ҳадафмандонаи ИСО-ҳо ва рушди муносибатҳои иҷтимоию иқтисодиро бояд дар мадди аввал гузошта бошад.

АДАБИЁТ:

1. Бураковская, Н. В. Обслуживание в гостиничном комплексе особых категорий клиентов: учебное пособие для вузов / Н. В. Бураковская, О. В. Лукина, Ю. Р. Солодовникова. – 2-е изд. – Москва: Издательство Юрайт, 2020. – 98 с.
2. Быстров, С. А. Организация гостиничного дела: учебное пособие / С.А. Быстров. – Москва: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2021. – 432 с.
3. Гостиничное хозяйство. Hotelwesen: учебное пособие / сост. Н. П. Алексеева. – Москва: ФЛИНТА, 2021. – 344 с.
4. Гостиничный менеджмент: учебное пособие / Н.В. Дмитриева, Н.А. Зайцева, С.В. Огнева, Р.Н. Ушаков; под ред. Н.А. Зайцевой. – Москва: ИНФРА-М, 2020. – 352 с.
5. Дехтярь, Г. М. Стандартизация, сертификация, классификация в туристской и гостиничной индустрии: учебное пособие для вузов / Г. М. Дехтярь. – 4-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 412 с.
6. Кобяк, М. В. Управление качеством гостиничного предприятия: учебник для вузов / М. В. Кобяк, С. С. Скобкин; под редакцией С. С. Скобкина. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 518 с.
7. Крейнер, С. 10 секретов величайшего в мире короля менеджмента: Омега-Л, 2009. – 176 с.
8. Никольская, Е. Ю. Управление качеством гостиничных услуг / Е. Ю. Никольская. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство «КноРус», 2021. – 198 с.
9. Роглев Х.И. Основы гостиничного менеджмента: Учебник. - К.: Кондор, 2009. -408с.
10. Тимохина, Т. Л. Организация гостиничного дела: учебник для вузов / Т. Л. Тимохина. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 297 с.

Раҳмонов Исмоилҷон Қаҳорович муаллими калони кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии тоҷирати Тоҷикистон тел: 992934444564 E-mail: Liomsi_1987@mail.ru

Бойназаров Э.Х.	ИНСОН ВА НЕРУҲОИ МОҲИЯТИИ ОН
Бойназаров Э.Х.	ЧЕЛОВЕК И ЕГО СУЩНОСТНЫЕ СИЛЫ
Bojnazarov E.H.	MAN AND HIS ESSENTIAL FORCES

Ин мақола ба проблемаҳои инсон ва неруҳои асосии он дахл дорад. Кайд карда мешавад, ки оиди моҳият ва табиати инсон ақидаҳои зиёд ва гуногун дар тули таърих зиед аст. Ин масъала дар ин мақола таҳлил мешавад ва таъкид карда мешавад, ки дар айни замон, оиди ин масъала баҳсу мунозираҳо зиёданд ва як ақидаи аниқ вучуд надорад.

Вожаҳои калидӣ: инсон, дин, фалсафа, таърих, инчил, таврот, дини насронӣ, дини яҳудӣ.

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

В данной статье рассматривается проблема человека и его сущностные силы. Отмечается существование множества разных идей о сущности и природе человека. Подчеркивается, что дискуссии продолжаются среди философов и исследователей данного вопроса и в настоящее время. Также дается анализ взглядов, как религиозных, так и светских исследователей на данную проблематику.

Ключевые слова: человек, религия, философия, история, библия, тора, христианство, иудаизм.

This article deals with the problem of man and his essential forces. The existence of many different ideas about the essence and nature of man is noted. It is emphasized that discussions continue among philosophers and researchers of this issue at the present time. An analysis of the views of both religious and secular researchers on this issue is also given.

Key words: man, religion, philosophy, history, Bible, Torah, Christianity, Judaism.

В истории исламской философии и суфизма проблема человека, его сущности и предназначение занимает одну из центральных мест. Данная проблема и сегодня остается загадкой, занимая умы ученых самых разных специальностей: биологов, психологов, философов, медиков и антропологов и т.д. Внимание биологов привлекают такие вопросы о человеке как его физическая природа, генетика и соматическая изменчивость, в психологии изучается психический мир человека, а философская антропология на основе обобщения результатов частнонаучных достижений и данных о человеке занимается созданием общей картины природы человека, его сущности, происхождения и развития [1.с.58].

В настоящее время существуют множества разных идей о сущности и природе человека, которые иногда противоречат друг другу, но часто дополняют друг друга. Идейная «борьба» в вопросе о происхождении человека наблюдается не только между идеализмом и материализмом, между религией и наукой, но также между различными направлениями, школами, религиозными течениями, даже внутри одной и той же философской школы или религии. Например, в Библии (Первая книга Моисея) описывается следующая картина происхождения человека:

«И создал Бог человека из праха земного, и вдунул в лице его дыхание жизни – и стал человек душою живою. ... И сказал Господь Бог: «Не хорошо быть человеку одному; сотворим ему помощника, соответственного ему». Господь Бог образовал из земли всех животных полевых и птиц небесных, и привел к человеку, чтобы видеть, как он назовет их, и чтобы как наречет человек всякую душу живую, так и было имя ей. И нарек человек имена всем скотам и птицам небесным и всем зверям полевым; но для человека не нашлось помощника, подобного ему. И навел Господь Бог на человека крепкий сон; и когда он уснул, взял одно из ребер его, и закрыл то место плотью. И создал Господь Бог из ребра, взятого у человека, жену, и привел ее к человеку. И сказал человек: «Вот, это кость из костей моих и плоть от плоти моей, она будет называться женою, ибо взята от мужа». Потому оставит человек отца своего и мать свою, и прилепится к жене

своей; и будут одна плоть. И были оба наги, Адам и жена его, и не стыдились» [2.с.103].

Данный эпизод из Торы в другом источнике иудаизма – Каббале, дополняется новыми эзотерическими подробностями. Согласно Каббале, человек представляет собой тот же мир, как и вселенная, оттого он называется Микрокосмом, в отличие от Макрокосма – Вселенной. Однако, иудейские ученые говоря о сходстве между человеком и вселенной, имеют ввиду их начальные, аналогичные свойства. Из данной иудейской интерпретации нельзя заключить, что вселенная в иудейских представлениях есть животное позвоночное. То есть, согласно иудаизму, происхождение человека или же его биологическое становление и существование подобны происхождению Вселенной и ее «жизнедеятельности». Так, из клеточек различных свойств и видов составляются органы: живот, печень, сердце, мозг. Эти органы группируются для составления аппаратов, дающих начало функциям организма: сердце, легкие, артерии и вены вместе создают аппарат циркуляции; частицы головного и спинного мозга вместе с чувствительными и дыхательными нервами образуют аппарат генерации [3.с.245].

Таким образом, уже в учении Каббалы ветхозаветное представление о происхождении и природе человека подвергается изменению и дополняется новыми положениями. Согласно иудейской религиозно-философской антропологии, человек состоит из трех основных компонентов: низшей, промежуточной и высшей субстанций. Низшая субстанция – это есть начало, определяющее материальное тело; высшая субстанция, это есть божественная искра – (душа); а промежуточная субстанция является посредником между низшим и высшим началом. Все три субстанции соединяются воедино в человеческом существе так, что человека можно изобразить схематически тремя точками, находящимися в круге. Под влиянием грехопадения, согласно данной доктрине, произошло два феномена:

- 1) Разделение единичного существа в целый ряд двуполых существ – Адам и Ева;
- 2) Материализация и подразделение каждого из этих двуполых на два материализованных существа: мужчину и женщину. Согласно указанию Торы, в каждом мужчине и каждой женщине существуют образы первоначального единства: мозг – Адам и сердце – Ева.

Аналогичное разнообразие в интерпретации природы человека существует также и в других христианских источниках. Например, Новый Завет видит в человеке, с одной стороны, подобие Бога, а с другой – творение земных демонических сил. Но утверждения «подобие Бога» и «творение земных демонических сил» по-разному интерпретируются в основных направлениях христианской антропологии: протестантизме, католичестве и православии.

Таким образом, необходимо отметить, что проблема человека и его сущность всегда находился в поле зрения религий. Этим важным вопросом интересовались все авраамические религии в течение истории. Дискуссии продолжаются среди философов и исследователей данного вопроса и в настоящее время.

ЛИТЕРАТУРА

1. Музаффар М. Антропология. Учебное пособие для медицинских и педагогических вузов. Душанбе, 2008.
2. Бытие, 2: 7 – 25 // Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. М.: Российское библейское общество, 1994.
3. Степанов И.В. Философские взгляды на природу человека. М. 2012.

Бойназаров Эшонкул Холназарович - муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарӣ ДДТТ. 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳоти 1/2, Донишгоҳи давлатии тиборати Тоҷикистон. Телефон: +992(37) 234-83-46. +992(37) 234-85-46. Email: mail@ddtt.tj

- Муҳаммадсафои И.
Абдуллозода Н.А. ЭҶӢИ ДАВЛАТДОРИИ ХАЛҚИ ТОЧИК ДАР АСРИ XX
- Муҳаммадсафои И.
Абдуллозода Н.А. ВОСКРЕШЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В XX ВЕКЕ
- Muhammadsafoi I.
Abdullozoda N.A. RESURRECTION OF THE STATE OF THE TAJIK PEOPLE IN THE XX CENTURY

Дар мақола мазкур солҳои 1924-1991 оварда шудааст, ки он аз нуктаи назари синфӣ ва табақабандиро дар мегирад. Ин давра ба худ хусусияти ба ҳосеро нисбат ба ҳаводиси солҳои гузашта дар тақсимои ҳудудиву марзии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаро хоҳад гирифт. Мақолаи таълифшуда объективона буда ва он аз диди нав таълиф карда шудааст. Аз ҷумла нисбат ба душвори, қавраи ва камбудӣ, ки дар ҳаёти халқи тоҷик дар қарни гузашта рух дода буд. Дар тӯли як аср тоҷикон зина ба зина аз ташкили аввал Ҷумҳурии Мухтор, пас Ҷумҳурии Иттифокӣ шуруъ намуда билохир соҳиби давлати соҳибистиклол гардиданд.

Вожаҳои калидӣ: таърих, эҷе, инқилоб, миллат, тақсимои миллий, соҳибистиклол, ҳудудиносии миллий

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Эта статья охватывает 1924-1991 годы, включая классификации и стратификацию. Этот период будет иметь особый характер по сравнению с событиями предыдущих лет в территориальном делении Республики Таджикистан. Статья объективна и написана с новым видением. В частности, в связи с трудностями, перекосами и недостатками, имевшими место в жизни таджикского народа в прошлом столетии. За последнее столетие таджики постепенно начали с создания Автономной Республики, затем Союзной Республики и, наконец, стали независимым государством.

Ключевые слова: история, ренессанс, революция, нация, национальное распространение, независимость, национальное самосознание

This article covers the years 1924-1991, which includes classifications and stratification. This period will have a special character in comparison with the events of previous years in the territorial division of the Republic of Tajikistan. The article is objective and written with a new vision. In particular, in relation to the difficulties, distortions, and shortcomings that have occurred in the life of the Tajik people in the last century. Over the last century, the Tajiks gradually began with the establishment of the Autonomous Republic, then the Union Republic, and finally became an independent country.

Key words: history, renaissance, revolution, nation, national distribution, independence, national self-awareness

Асри XX сарфи назар аз душвори, қавраи ва камбудӣ барои халқи тоҷик қарни бурдборӣ ба ҳисоб меравад. Дар тӯли як аср тоҷикон зина ба зина аз ташкили аввал Ҷумҳурии Мухтор, пас Ҷумҳурии Иттифокӣ шуруъ намуда билохир соҳиби давлати соҳибистиклол гардид. Бо шарофати соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва демократкунони ҷомеа, тоҷиконро низ аз ҳар бобат рӯҳбаланд намуд, мароқи онҳоро ба омӯзиши амиқи таърихи басо ғаниву ибратбахши халқи тоҷик, ба донишҷӯи заъфу иллатҳои ҷомеа, ки дар солҳои 20-ум ва 30-юми асри гузашта рӯй дода буд, бедор кард. Ҷомеаи имрӯзи тоҷик бояд, ки таърихи халқамонро бо тамоми паҳлуҳои, бо бурду бохташ, қомебию қочаҳои возеҳтар биомӯзад.

Чунки ҳама қачфаҳмию гумроҳиҳо, безитиноию безитбориҳо ба миллати хеш, пурра дарк накардани мақому манзалати халқи тоҷик, дар тамаддуни башар маҳз аз надониستاني таърих бар меояд.

Ноогоҳӣ таъриху фарҳанги ғанию қадимаи халқи тоҷик боиси маҳдудии доираи назар ва ҷаҳонбинӣ, бепарвой ва безитбории авомназарии аксарияти мардуми тоҷик нисбат ба қисмат ва номуси хеш гардид. Сабаби чунин ҳолат пеш аз ҳама дар он аст, ки бад аз сукути давлати ягонаи тоҷикон- Сомониён (875-999), ки тамоми мардуми тоҷикзабони Мовароуннаҳру Хуросонро мутаҳид мекард, тоҷикон дар муддати садсолаҳо аз давлати миллии худ маҳрум ва дар ҳолати парокандагӣ қарор доштанд. Дар тӯли асрҳои XI- ва нимаи аввали асри XX дар сарзамини тоҷикон халқу қавмҳои турку муғул дар симои сулолаҳои бегона аз қабилҳои Ғазнавиён, Қарахониён, Салҷуқиён, Хоразмшоҳиён, империяи Муғул, Темуриён, Шайбониён, Ҷониён, ва Манғитиҳо ҳуқуқ ронданд. Агарчӣ дар ин раванд тоҷикон ба ғайр аз ду ё се сулолаи маҳалии тоҷикӣ, ки онҳо низ иқтисодии бузург надоштан (ба ғайр аз истиснои Ғуриён), лек дар ҳама давлатҳои туркнажоди минтақа тоҷикон нақши калиди доштанд. Зеро апарати давлатиро тоҷикон идора мекардан ва забони форсӣ- тоҷикӣ ба ҳайси забони давлатӣ қор бурда мешуд.

Пас аз инқилоби Октябр дар натиҷаи гузаронидани тақсимои милли-марзӣ тоҷикон бори дигар соҳиби давлат гардиданд. Лекин ин давлат порчаи хурди кӯхистони сарзамине буд, ки мо дар он тамаддунофарӣ кардем ва дар натиҷаи тақсимои ноадолатона аз марказҳои фарҳангии маъдани худ маҳрум шудем. Беҳуда нест то ҳол дар миёни рӯшанфикрони Эронӣ Тоҷикистонро «Ҷазираи хурди форсзабонҳо» ном мебаранд.[1, с.105]

Мақолаи мазкур аз соли 1924 то соли 1991 дар бар мегирад, ки асарҳои давраи мазкур аз нуқтаи назари синфиат ва табақабанди навишта шудааст. [2] Ин хусусияти ба худ хосеро нисбат ба ҳаводиси солҳои гузашта дар тақсимои ҳудудиву марзии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаро хоҳад гирифт. Мақолаи таълифшуда объективона ва аз диди нав навишта шудааст. [3]

Умуман дар сарзамини Осиёи Миёна пас аз инқилоби Октябр дар ҳаёти ҷомеа дигаргуниҳои кулӣ ба амал омад. Ин дигаргуниҳо пеш аз ҳама дар ташкил шудани субъектҳои нави сиёсӣ аз ҷумла ҶМШС Туркистон дар ҳайати ҶФШСР ва ҷумҳуриҳои халқии шӯравии Бухорову Хоразм мебошанд.

Барои сохтмони ҷамъияти сотсиалистӣ дар ин минтақа пеш аз ҳама ҳал намудани масъалаи милли зарур шуморида мешуд. Дар ин масъала ҳанӯз асосгузори давлати шӯроҳо В.И. Ленин (Улянов) тавсия асоснок намуда буд, ин ба ҳамаи миллатҳои мазлуми собиқ империя додани ҳуқуқи худмуайянкунии милли то ин ки онҳо озодона шакли давлатдорӣ милли худро бунёд намоянд ба ҳисоб мерафт. В.И. Ленин (Улянов) таъкид карда буд: «мо исроркорона меғуфтем, ки аз ҷори кардани ҳуқуқи худ муайянкунии миллатҳо дар замони сотсиализм даст кашидан ба кори сатсиализм хиёнат қардан мебошад». [4]

Ибтидои гузаронидани тақсимои милли марзӣ аз қарори комиссияи Туркистони аз январи соли 1920 “дар бораи ҷудокунӣ Туркистон ба се ҷумҳурии мустақил бо нишонаҳои миллии узбекӣ, туркменӣ ва қирғизӣ сар шуда буд” вале дар қарор дарҷ ёфта буд, ки ҷудокунӣ туркистон ба қисмҳои қорӣ фаврӣ ва бечуну чаро буда наметавонад.

Ҳукумати Шӯравӣ бо мақсади гузаронидани тақсимои милли-марзӣ комиссияи вижае бо номи комиссияи туркӣ (турк-комиссия) созмон дод. 15-уми январи соли 1920 Турккомиссия «Дар барои аз рӯи нишонаҳои милли ба се ҷумҳуриҳои алоҳида тақсим намудани Туркистон» қарори фишурдаеро қабул намуд. Дар ҳулосаи комиссия танҳо аз ташкил намудани ҷумҳуриҳои Ўзбекистон, Туркманистон ва Қирғизистон суҳан мерафт. Ҳатто, Ленин ҳам ба масъалаи тақсимои ҳудуди миллии Осиёи Миёна даҳолат намуда, 13-уми июни соли 1920 дар қайдҳои худ зарурати тартиб додани харитаи Туркистонро «бо тақсим намудан ба ўзбакӣ, қирғизӣ ва туркмания» таъкид қард ва ному ҳам аз тоҷикон набурд, дар ҳоле ки ӯ аз мавҷудияти тоҷикон огоҳӣ дошт.

Тарроҳони ин марзбандӣ ҳар ду тоҷиконе буданд, ки худро дар шиноснома ўзбак менавиштанд – Абдулло Раҳимбоев ва Файзулло Хоҷаев. 6-уми сентябри соли 1924 марзи таъсиси вилояти мухтори Тоҷикистон (дар ҳайати Ўзбекистон) дар комиссияи марзӣ тасдиқ шуд. Бо ба мубориза ворид шудани раиси КИМ Бухорои Шарқӣ Нусратулло Маҳсум (Лутфуллоев) тавозуни фикрҳо тағйир ёфт. Ў зимни эътироз ба тарҳи тақсимои таъсиси вилояти Тоҷикистон бо пешниҳоди номае ба унвони Сталин ин лоиҳаро ноодилона хонда, тақозо қард, ки ба ғайр аз Масҷид ва ноҳияҳои Бухорои Шарқӣ инчунин минтақаҳои тоҷикнишини Ўротеппа, Хўҷанд,

Конибодом, Исфара, Сӯх, Риштон, Учқурғон ба таркиби Тоҷикистон шомил карда шаванд. Номаи Нусратулло Махсум ва талошҳои ӯ барои аз вилоят ба ҷумҳурии мухтор иваз гаштани Тоҷикистон нақши муҳим бозид. Аммо зикре аз Самарқанду Бухоро ҳам дар ин нома дида намешуд, зеро ӯзбекпарастон «бо далелҳои раднопазир» онро ҳаққи мусаллами Ӯзбекистон медонистанд.

Дар таърихи 14-уми октябри соли 1924 иҷлосияи умумирусиягӣ қарори иҷлосияи туркистонии барномаи тақсимбандии миллию марзиро маъқул донист. Ин иҷлосия ба тоҷикон ҳуқуқ дод, ки ба ҷои вилояти мухтор (чунонки дар анҷуманҳои ҷумҳуриҳои Туркистону Бухоро пешниҳод шуда буд) ҷумҳурии мухторро ташкил диҳанд. Дар натиҷа Ӯзбекистон ва Туркманистон ҳамчун ҷумҳуриҳои иттифокӣ, Тоҷикистон- ҷумҳурияти мухторӣ дар ҳайати Ӯзбекистон, вилояти мухтории Қирғизҳо дар ҳайати ҶМШС Қазоқистон ташкил ёфтанд. Аз ин рӯ 14-уми октябр рӯзи тавлиди Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. 27-уми октябр иҷлосияи II КИМ ИҶШС, даъвати 2-юм қарори тақсими ҳудуди миллии Осиёи Миёнаро маъқул шуморид. ҶМШС Тоҷикистон дар таркиби ҶШС Ӯзбекистон ба ҳайати ИҶШС (СССР) дохил шуд.

Дар давоми камтар аз панҷ сол (1925-1929) мардуми тоҷик ба дастоварде муваффақ гаштанд, ки дар панҷоҳ соли қабл натавониста буданд, онро ба даст оваранд. Бо таъйини марзи нав ва эълони кишваре бо номи Тоҷикистон бунёди давлат ва ҷомеаи санъатии могошошта шуд. Баъзе аз намоёндагони миллати тоҷик, ки сола қабл зери фишори туркгароеӣ қарор дошта, ба ояндаи миллати худ чандон бовар надоштанд, аз қарда пушаймон шуда, барои раҳони ин миллат аз султаи рақибони ӯ ворида мубориза гардиданд. Ҳукумати Ӯзбекистон на ҳамаи маблағеро, ки аз марказ барои ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон ҷудо мешуд, дар ихтиёри он мегозошт. Аз ҷумла яке аз раҳбарони Тоҷикистон Ҳочибоев дар суҳанронии таърихии худ дар комиссияи тоҷикӣ соли 1929 аз истифодаи маблағҳои Тоҷикистон аз ҷониби Ӯзбекистон изҳори нигаронӣ намуда, зарурати ба Тоҷикистон баргардонидани Самарқанду Бухоро ва таъсиси ҷумҳурии мустақили Тоҷикро дархост намуд. [5]

Ҳодисаи муҳими дигаре, ки дар сарнавишти сиёсӣ фарҳангии мардуми тоҷик, худшиносии миллий ва раванди тақсимои марзӣ-миллӣ нақши муассир бозид, наشري китоби «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Садриддин Айнӣ буд. Дар замоне, ки ҳувият ва ҳатто фалсафаи вучуди як қавм ё таърихи ҳазорон сол мавриди ҳуҷум қарор гирифта ва ноида ангошта мешуд, ӯ бо мадади таъсири қалами худбовархое дурӯғини наҷодситезони фарҳанггурезро бармало сохт. «Намунаи адабиёти тоҷик» муште ва намунае буд аз хирвор, ки гарчӣ шитобзада ва босуръат таҳия шуд, амо тавонист ҳаёҳуи ғавғогаронро, ки мерафт, то ҳувияти миллий, наҷодӣ, фарҳангӣ ва забонии қавмеро инкор кунад, ба сукути таъзим водошт. Аз ин ҷиҳат ҳаёт, ки ҳанӯз ҳам тоҷикон ба «Намунаи адабиёти тоҷик» чун гувоҳи вучуди худ нигариста, онро арҷ ниҳода ва ба он мефаҳранд. [6]

Дар натиҷаи арзу шикоятҳои фаровони мардуми тоҷик комиссияи ҷадида салоҳиятдор тақсимои нави марзиро баргузор намуда, соли 1929 танҳо округи Хучанд (бо Исфара, Конибодом, Ашт)-ро ба Тоҷикистон вогузор намуд. Аммо қарори комиссия доир ба баргардонидани вилояти Сурхандарё ба Тоҷикистон иҷро нашуд. Натиҷаҳои ин тақсимои баррасӣ қарда, метавон чунин хулоса қард, ки миёни болшевикҳо ва роҳбарияти Ӯзбекистон ҳамфиқриву иттифоқи назар мавҷуд буд. Ҳаракати муқовимат (ё ба истилоҳи шӯравӣ босмачигарӣ) ҳам, ки асосан дар ҳудуди Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон қараён гирифт, барои ташкил ва рушди Тоҷикистон монеъа эҷод қард. Бар ҳилофи андешаҳои баъзе аз муаррихону рӯзноманигорон, ки ҳаракати босмачигариро сиғаи миллий мебахшанд, ин ҳаракат бештар характери мазҳабиву иҷтимоӣ дошт. Бештари роҳбарону дастаҳои он (ба истиснои пешвоёни ҳаракати Масчоҳ ва Фузайл Махсум) низ асосатан ғайритоҷик буда, вобастагони амири Бухоро (Иброҳимбек, Давлатмандбӣ) ё ғумоштагони хориҷӣ (Анварпошшо, Салимпашшо) буданд. Дар ин ҳатти мубориза низ бо тафаккури миллий бархурд намекунем, дар ҳоле ки пешвои ҳаракати туркманҳо Ҷунайдхон бо Ҳукумати Шӯро ба шартӣ ташкили давлати ҷудогонаи туркманӣ мусолиҳа намуд. Яке аз омилҳои ба туркманҳо (ки нуфузашон дар он давра ва ҳоло ҳам аз тоҷикҳо ба маротиб камтар буд) додани ҷумҳурии ҷудогона низ, тақозои ҳаракати муқовимат дар ин бора, ба ҳисоб мерафт.

Сарфи назар аз ҳама ҳатоҳои сарзадаву ноадолатҳои таърихӣ, ки ҳангоми табартақсими марзҳои миллий дар Осиёи Миёна нисбат ба тоҷикон рух дод, бунёди ҷумҳурии мухтори

Тоҷикистон ҳодисаи муҳимми таърихӣ ба ҳисоб мерафт. Чун дар асоси он минбаъд (соли 1929) ҷумҳурии шуравии Тоҷикистон ба вучуд омада, дар ҳудудҳои минбаъдаи он Тоҷикистони соҳибистиклол арзи ҳастӣ кард.

АДАБИЁТ

1. Шукурзода М. Родмардони Ҳиндукуш.- Техрон, 2006.- С. 105. (бохатти форсӣ)
2. Раҷабов С. ҚШС Тоҷикистони давлати соҳибихтиёри совети. -Сталинобод, 1957.,
3. Материалҳо оид ба таърихи халқи тоҷик давраи советӣ. -Сталинобод,1957;
4. Эркаев М., Николаев Ю., Шарофов Я.Очерки таърихи Тоҷикистони Советӣ. - Сталинобод,1960.
5. Масов Р. История топорного разделения. -Душанбе,1991;
6. Масов Р. Таърихи тоҷикон бо муҳри комилан сирӣ.- Душанбе,1996.

Муҳаммадсафои Исмадулло- муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарӣ, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, тел: (+992)918948662

Абдуллозода Нурмуҳаммади Алиавсат-ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ, Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, тел:(+992)988288000

- Исмаилова Ш.Ш. О КОНЦЕПЦИИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО КРЕДИТОВАНИЯ
- Исмаилова Ш.Ш. ДАР БОРАИ КОНСЕПСИЯИ РУШДИ ҚАРЗДИҲИИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ
- Ismoilova Sh.Sh. ABOUT THE CONCEPT OF DEVELOPMENT AGRICULTURAL LENDING

В статье на основе опыта развитых стран утверждается, что конкурентоспособные сельскохозяйственные производители являются более привлекательными для формальных кредитных институтов, поскольку обеспечивают большие объемы производства, используют модернизированную технику и технологии, обладают достаточными объемами имущества для обеспечения кредита, а также имеют возможность освоить большие объемы кредитных ресурсов. Подобная концепция развития сельскохозяйственного кредитования позволяет распространить на сферы сельского хозяйства и кредитную сферу автоматические механизмы рыночного регулирования.

Ключевые слова: сельское хозяйство, кредитование, концепция развития, кредитный рынок, финансовая поддержка, конкурентоспособность, коммерциализация

Аннотатсия
Аннотация
Annotation

Дар мақола бо таъкиди ба таҷрибаи кишварҳои пешрафта таъкид карда мешавад, ки истеҳсолкунандагони рақобатпазири кишварзӣ барои таъкилотҳои қарзии расмӣ бештар ҷолибанд, зеро онҳо ҳаҷми зиёди истеҳсолоти пешниҳод мекунамд, таҷҳизот ва технологияҳои муосирро истифода мебаранд, дороиҳои кофӣ барои гирифтани қарз ва инчунин қобилияти азхудкунии миқдори зиёди захираҳои қарзиро доранд. Чунин концепсияи рушди қарздиҳии кишварзӣ имкон медиҳад, ки механизмҳои танзими автоматии муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи кишварзӣ ва кредитӣ васеъ карда шаванд.

Калидвожаҳо: кишварзӣ, қарздиҳӣ, концепсияи рушд, бозори қарз, дастгирии молиявӣ, рақобатпазирӣ, тичоратӣ

Based on the experience of developed countries it is argued that competitive agricultural producers are more attractive to formal credit institutions, because they provide large volumes of production, use modernized equipment and technologies, have sufficient assets to secure a loan, and also have the ability to absorb large amounts of credit resources. Such a concept for the development of agricultural lending makes it possible to extend automatic mechanisms of market regulation to agriculture and the credit sector.

Keywords: agriculture, lending, development concept, credit market, financial support, competitiveness, commercialization

Возможные направления развития сельскохозяйственного кредитования в Таджикистане могут быть определены на основе изучения национальных и иностранных научных исследований по вопросам сельскохозяйственного кредитования, а также использования эффективного зарубежного опыта кредитования и долгосрочных целей государственной поддержки сельского хозяйства в странах – импортерах продовольствия.

В частности, в Программе среднесрочного развития страны на 2021–2025 гг. для развития аграрного сектора экономики определены следующие задачи: - улучшение материально-технической базы и информационного обеспечения сельского хозяйства; - повышение продовольственной безопасности и улучшение качества продуктов питания за счет применения принципов органического сельского хозяйства и принципов «зеленой» торговли; - реабилитация ир-

ригационных систем и дренажей для улучшения мелиорации засоленных и заболоченных земель; - увеличение мощности сельхозпроизводителей [3, с.85].

Недавно экспертами Всемирного банка выполнен обзор сельскохозяйственной деятельности в Таджикистане и определены основные направления государственного регулирования в этой сфере [2, с.101-103]. В частности, утверждается, что в небольших экономиках со слабыми государственными институтами, таких как Таджикистан, политика замещения импорта продовольствия через субсидии фермам и административный контроль обречена на провал. В целях стимулирования инвестиций в частный сектор и содействия индустриализации агропродовольственных цепочек добавленной стоимости главной задачей госпрограмм должно стать повышение доходов хозяйств.

В этой связи необходимо указать, что в государственной политике развитых стран определились две основные концепции государственной поддержки и развития кредитования сельского хозяйства [1].

Первая концепция поддерживается основными экспортерами продовольствия и сельскохозяйственного сырья - Канадой, США, Австралией и Новой Зеландией и, в основном, направлена на сокращение субсидирования сельского хозяйства и стимулирование экспорта. В этих странах внутренний рынок полностью обеспечен собственным производством сельскохозяйственной продукции, они занимают высокую долю в мировом экспорте продовольствия и заинтересованы в производстве более доходной промышленной продукции. Такое положение Таджикистану еще долго не будет свойственно.

Вторая концепция поддерживается импортерами продовольствия - западноевропейскими государствами и Японией. Она направлена на реорганизацию сельского хозяйства, стимулирование внутреннего, предпринимательского потенциала хозяйств, реализацию концепции экономической эффективности и конкурентоспособности АПК, обеспечение эффективного использования имеющихся ресурсов. Согласно этой концепции, задача государства состоит не в том, чтобы поддерживать рост сельскохозяйственного производства посредством дополнительных бюджетных расходов и различных льгот, а в том, чтобы предоставить хозяйствующим субъектам инструменты, используя которые они смогут самостоятельно повысить отдачу от предпринимаемых действий. Роль государства при этом заключается в повышении конкурентоспособности сельского хозяйства, создании способствующей этому правовой и институциональной среды, а также в координации усилий хозяйствующих субъектов по достижению ими конкурентных преимуществ.

Конкурентоспособные сельскохозяйственные производители представляют собой меньший риск для кредитных организаций, поскольку обладают более высокой кредитоспособностью (т.е. имеют более устойчивую организацию производства, получают больший доход, могут предоставить достаточные средства для залога и освоить большие размеры кредита), поэтому для них облегчен доступ к кредитным ресурсам.

Признается, что даже для экономически развитых стран, которые сейчас оказывают сравнительно высокую финансовую и иную поддержку сельскохозяйственному производству и не собираются полностью прекращать такую поддержку в ближайшие годы, повышение конкурентоспособности сельскохозяйственных производителей, обеспечение стабильности развития сельского хозяйства и его кредитования представляет собой долгосрочную задачу.

Считаем, что в долгосрочной перспективе и в Таджикистане государственная концепция развития сельскохозяйственного кредитования должна быть основана не столько на расширении господдержки, сколько на повышении конкурентоспособности и коммерциализации сельскохозяйственного производства. Развитие сельскохозяйственного кредитования, как предполагается, будет основано на нелыготном обслуживании конкурентоспособных крупных хозяйств (объединений мелких хозяйств, сельскохозяйственных и обслуживающих их кооперативов), которые за счет комплексного использования земель, применения современной техники и технологий смогут выдержать конкурентную борьбу, укрепят свое финансово-экономическое положение, обеспечат большую часть национального сельскохозяйственного производства, создадут сырьевую базу для промышленного производства экспортной продукции.

Литература:

1. Михайлушкин П.В. Опыт зарубежных стран в государственной поддержке АПК

//Научный журнал КубГАУ, №93(09), 2013 года <http://ej.kubagro.ru/2013/09/pdf/07.pdf>

2. Обзор агропродовольственной отрасли и государственных расходов на сельское хозяйство Таджикистана. Регион Европы и Центральной Азии – Вашингтон: Группа Всемирного Банка, 2021. – 112 с.

3. Программе среднесрочного развития Республики Таджикистан на 2021–2025 годы /утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистана от 30 апреля 2021 г., №168.

Соискатель кафедры финансов и кредита Российско-Таджикского (Славянского) университета/

E-mail: shakhnoz.ismailova@mail.ru Тел: Тел.: (+992 44) 600 90 19

Рушди технологияҳои рақамӣ дар шароити муосир: маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф” (солҳои 2020-2040) 27-28 декабри соли 2022 / Зери назари доктори илмҳои техники Х.Х. Назарзода, доктори илмҳои иқтисодӣ Ф.Р. Шаропов, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ Н.А. Кудратов.

Развитие цифровых технологий в современных условиях: материалы международной научно-практической конференции, посвященная «Двадцатилетию изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования» (2020-2040 гг.), 27-28 декабря 2022 г. / Под редакцией доктора технических наук Х.Х. Назарзода, доктора экономических наук Ф.Р. Шаропова, доктора юридических наук Н.А. Кудратова.

The development of digital technologies in modern conditions: materials of the international scientific and practical conference dedicated to the "Twentieth Anniversary of the Study and Development of Natural, Exact and Mathematical Sciences in the Field of Science and Education" (2020-2040), December 27-28, 2022 / Edited by Doctor of Technical Sciences Kh.Kh. Nazarzoda, Doctor of Economics F.R. Sharopov, Doctor of Law N.A. Kudratov.

Ба чопаш 27.01.2023 имзо шуд. Андозаи 60x84 1/8. Қоғази офсетӣ.
Чопи офсетӣ. Ҳуруфи Times New Roman TOJ. Ҷузъӣ чопӣ 37,09
Адади нашр 100 экз.

ҶДММ “Баҳманрӯд”.
734036, ш. Душанбе к. Деҳотӣ 1